

30.368

ARCHAEOLOGIA HUNGARICA

A MAGYAR NEMZETI MÚZEUM RÉGÉSZETI KIADVÁNYAI

ACTA ARCHAEOLOGICA MUSEI NATIONALIS HUNGARICI

SZERKESZTIK: GRÓF ZICHY ISTVÁN, FETTICH NÁNDOR ÉS LÁSZLÓ GYULA

FOLIA ARCHAEOLOGICA

III—IV

SZERKESZTI: GRÓF ZICHY ISTVÁN ÉS LÁSZLÓ GYULA

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG: DOMANOVSKY GYÖRGY, FETTICH
NÁNDOR, GALLUS SÁNDOR (BUDAPEST), NAGY LÁSZLÓ (VESZPRÉM),
SZABÓ KÁLMÁN (KECSKEMÉT)

MAGYAR TÖRTÉNETI MÚZEUM
BUDAPEST

1941

ARCHAEOLOGIA HUNGARICA

A MAGYAR NEMZETI MÚZEUM RÉGÉSZETI KIADVÁNYAI
ACTA ARCHAEOLOGICA MUSEI NATIONALIS HUNGARICI

SZERKESZTIK: GRÓF ZICHY ISTVÁN, FETTICH NÁNDOR ÉS LÁSZLÓ GYULA

FOLIA ARCHAEOLOGICA

III—IV

MAGYAR TÖRTÉNETI MÚZEUM
BUDAPEST

1941

*Régesz. Qu.
1042/3-4.*

FOLIA ARCHAEOLOGICA

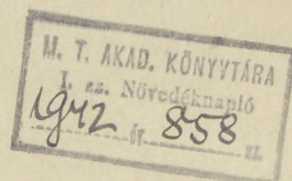
III—IV

MAGYAR TÖRTÉNETI MÚZEUM
BUDAPEST

1941

304868

NYOMATOTT VESZPRÉMBEN, AZ EGYHÁZMEGYEI KÖNYVNYOMDÁBAN

Felelős üzemvezető: Kandler Károly

TARTALOMJEGYZÉK – TABLE DES MATIÈRES

Csalog József	A MAGYARORSZÁGI UJABB-KŐKORI AGYAGMŰVESSÉG BÜKKI ÉS TISZAI CSOPORTJA	1
	DIE CHRONOLOGIE DER BÜKKER- UND DER THEISSKULTUR	17
Banner János	BADENI LELETEK A SZABOLCSMEGYEI VISSRÓL	28
	FINDS OF THE BADEN CULTURE FROM VISS	38
Roska Márton	A GYULAVARSÁNDI (ARAD M.) LAPOSHALOM RÉTEGTANI VI- SZONYAI	45
	LA STRATIGRAPHIE DE LA COLLINE «LAPOSHALOM» DE GYU- LAVARSÁND (DÉP. ARAD). ABRÉGÉ	56
Patay Pál	SARRÓDI BRONZKORI LELETEK	62
	BRONZEZEITLICHE GRABFUNDE AUS SARRÓD	65
Foltiny István	KORARÉZ- ÉS BRONZKORI TEMETŐ DESZKEN (TORONTÁL M.)	69
	FRÜHKUPFERZEITLICHES UND BRONZEZEITLICHES GRÄBERFELD IN DESZK (KOM. TORONTÁL)	88
Valkó Arisztid	A SOLYMÁRI BRONZKORI RAKTÁRLELET	99
	DER BRONZEZEITLICHE VERWAHRFUND IN SOLYMÁR	101
Radnóti Aladár	A ZALAHOSSZUFALUSI EZÜSTLELET	102
	DER SILBERFUND VON ZALAHOSSZUFALU	116
Török Gyula	A PÉCSI BELVÁROSI TEMPLOM BŐVÍTÉSÉNÉL ELŐKERÜLT RÓMAI LELETEK	125
	LE TROVATE ROMANE RINVENUTE IN OCCASIONE DELL'AMPLIA- MENTO DELLA CHIESA DI PÉCS BELVÁROS	133
Huszár Lajos	AZ ELSŐ SZILÁGYSOMLYÓI LELET MEGTALÁLÁSÁNAK ÉS BÉCSBE JUTÁSÁNAK TÖRTÉNETE	138
	DIE GESCHICHTE DER AUFFINDUNG DES ERSTEN SCHATZES VON SZILÁGYSOMLYÓ UND SEINE ÜBERBRINGUNG NACH WIEN	144
Méri István	ELTEMETETT LÓKOPONYA FÜZESABONYBAN	148
	ÜBER EINEN BESTATTETEN PFERDESCHADEL IN FÜZESABONY	149
Fettich Nándor	ANTIK HAGYOMÁNYOK A RÉGI PUSZTAI NÉPEK KULTÚRÁJÁBAN	150
	ANTIQUES GUT IN DEN HINTERLASSENSCHAFTEN DER ALTEN SÜDRUSSISCHEN STEPPENVÖLKER	154
Párducz Mihály	AZ ÖRVÉNYI JAZIG LELET	159
	DER JAZIGISCHE FUND VON ÖRVÉNY	163

Alföldi András	ANTIK ÁBRÁZOLÁSOK AZ EURÁZIAI LOVASPASZTOROK KULTÚR- ALKATÁNAK ISMERETÉHEZ	166
	ANTIKE DARSTELLUNGEN ZUR KENNTNIS DER KULTUR DER EURASISCHEN REITERHIRTEN	176
Csallány Gábor	ÚJABB HONFOGLALÁSKORI LELETEK SZENTES KÖRNYÉKÉRŐL	182
	NEUERE FUNDE DER UNGARISCHEN LANDNAHMEZEIT AUS DER UMGEBUNG VON SZENTES	190
Malán Mihály	X. SZÁZADBELI MAGYAROK CSONTMARADVÁNYAINAK EMBER- TANI VIZSGÁLATA	193
	DATEN ZUR ANTHROPOLOGIE DES UNGARTUMS IM X. JAHR- HUNDERT	206
Szőke Béla	HONFOGLALÁSKORI MAGYAR SIROK NASZVADON	214
	GRÄBER DER UNGARISCHEN LANDNAHMEZEIT IN NASZVAD	223
Nemeskéri János	ÉRSEKÚJVÁR—NASZVAD HATÁRÁBAN ELŐKERÜLT HONFOGLALÁS- KORI CSONTVÁZAK EMBERTANI VIZSGÁLATA	225
	ANTHROPOLOGISCHE UNTERSUCHUNGEN AN, IM GEBIETE VON ÉRSEKÚJVÁR GEFUNDENEN SKELETTEN AUS DER ZEIT DER LANDESNAHME	228
Széll Márta	XI. SZÁZADI TEMETŐK SZENTES KÖRNYÉKÉN	231
	LES CIMETIÈRES DU XI ^{ème} SIÈCLE AUX ENVIRONS DE SZENTES	256
László Gyula	A NÉPVÁNDORLÁSKORI TEMETŐK TÉRKÉPEZÉSÉRŐL	265
	SUR LA CARTOGRAPHIE DES NÉCROPOLES DE L'ÉPOQUE DE LA MIGRATION DES PEUPLES	266
Bárányné Oberschall Magda	ÚJABB ADATOK A BIZÁNCI MÁGIKUS AMULETTEK TÖRTÉNETÉ- HEZ	268
	NOUVELLES DONNÉES CONCERNANT L'HISTOIRE DES AMU- LETES MAGIQUES BYZANTINES	270
Pásztoryné Alesuti Katalin	GIOVANNI CORNARO PECSÉTGYŰRŰJE	272
	L'ANELLO-SIGILLO DI GIOVANNI CORNARO	276
Hillebrand Jenő	A HAZAI ŐSRÉGÉSZET JÖVŐJE	281
	ÜBER DEN GEGENWÄRTIGEN STAND UND ÜBER DIE ZUKUNFT DER UNGARISCHEN URGESCHICHTSFORSCHUNG	285
Szabó Kálmán	ÁSATÁSI SEGÉDESZKÖZÖK	286
	EIN HILFSGERÄT FÜR AUSGRABUNGEN	287

BIBLIOGRAPHIA

Tompa Ferenc	HOZZÁSZÓLÁS CSALOG JÓZSEF A «MAGYARORSZÁGI ÚJABB KÖ- KORI AGYAGMŰVESSÉG BÜKKI ÉS TISZAI CSOPORTJA» CÍMŰ DOLGOZATÁHOZ	288
	ZUM AUFSATZ VON J. CSALOG ÜBER DIE CHRONOLOGIE DER BÜKKER UND DER THEISSKULTUR	289
Csalog József	VÁLASZ TOMPA FERENC HOZZÁSZÓLÁSÁRA	290
	ANTWORT AUF DIE BEMERKUNGEN VON FERENC TOMPA	291
Prinz Gyula	MAGYAR FÖLDRAJZ (<i>Gallus Sándor</i>)	292
	UNGARISCHE GEOGRAPHIE (<i>Sándor Gallus</i>)	298
Gallus Sándor és Horváth Tibor	A LEGRÉGIBB LOVASNÉP MAGYARORSZÁGON (<i>László Gyula</i>)	299
	UN PEUPLE CAVALIER PRÉSCYTIQUE EN HONGRIE (<i>Gyula László</i>)	301

Brelich Angelo	AQUINCUM VALLÁSOS ÉLETE (<i>Dobrovits Aladár</i>)	303
	LA VITA RELIGIOSA DI AQUINCUM (<i>Aladár Dobrovits</i>)	305
Kazarow Gawril I.	A THRAK LOVASISTEN KULTUSZÁNAK EMLÉKEI BULGÁRIÁBAN (<i>Dobrovits Aladár</i>)	307
	DIE DENKMÄLER DES THRAKISCHEN REITERGOTTES IN BUL- GARIEN (<i>Aladár Dobrovits</i>)	308
Sellye Ibolya	CSÁSZÁRKORI EMAILMUNKÁK PANNONIABÓL (<i>Kovrig Ilona</i>) . . .	310
	LES BRONZES ÉMAILLÉS DE LA PANNONIE ROMAINE (<i>Kovrig</i>)	311
Karger M. K.	HONFOGLALÁSKORI MAGYAR SIR KIEVBEN (<i>Tagán Galimdzsán</i>) .	311
FOLYÓIRATSZEMLE	(<i>Gallus Sándor és Radnóti Aladár</i>)	313

A MAGYARORSZÁGI ÚJABB-KŐKORI AGYAGMŰVESSÉG BÜKKI ÉS TISZAI CSOPORTJA

Tompa Ferencnek az *Archaeologia Hungarica* V—VI. kötetében «A szalagdíszes agyagművesség kultúrája Magyarországon» címen megjelent összefoglaló neolithtanulmánya óta szinte ellenvetés nélkül erősödött meg a magyar neolithkutatók körében az a vélemény, hogy a «tiszainak» nevezett neolith-kultúra a «bükkii» műveltségnek egyeneságú leszármazottja, illetve annak elkorcsosodott, degenerált utóda. E szóbanforgó leszármazást Tompa a bükkii őslakósságnak az Alföldre való lassú leszivárgásával magyarázza, a degenerálódás folyamatának okát pedig a megváltozott millió mellett főleg a bükkii díszítőízlésnek önmagában végbemenő, belső kivénhedésében és a technikai tökéletesség legmagasabb foka után szükségszerűen fellépő, természetes visszafejlődésben látta.¹

Anélkül, hogy Tompának igen sok újat mondó és a magyarországi neolith-kutatás őstalajában nem egyszer nagyon is mélyen szántó művének értékéből bármit is le akarnék vonni, az alábbiakban rá fogok mutatni arra, hogy az említett két kultúra problémájának még egy másik, Tompáéval merőben ellentétes megoldása is lehetséges. Ez az általam Berlinben egy előadás keretében már felvetett megoldás² pedig nem más, mint a bükkii és tiszai kultúrának önálló műveltségekként való egymásmellé állítása és annak a felismerése, hogy a tiszai díszítőízlés nem a bükkiből alakult ki, hanem a bükkitől eltérő elgondoláson felépülő, önmagában zárt stílus, mely mint ilyen egy időben virágzott a bükkivel, expanzív erejénél fogva pedig nem maradhatott hatás nélkül északi szomszédjára sem.

¹ Tompa Ferenc, *A szalagdíszes agyagművesség kultúrája Magyarországon*, *Archeologia Hungarica* V—VI. k. 33. oldal.

² E kérdéssel kimerítően foglalkoztam a *Berlini Anthropológiai Társulat* 1932. május 21-i rendes ülésén.

Felfogásom Tompa nézetével szemben természetesen csak akkor nem lesz pusztá hipotézis, ha bebizonyítható lesz:

1. hogy a tiszai kultúra hordozói fajilag nem voltak azonosak a bükkii művelődési kör emberanyagával,

2. hogy a tiszai stílus tényleg önálló és a bükkii díszítőízlés alapprincipiumaitól lényegesen eltérő művészi elgondoláson és megérzésen épül fel,

3. hogy a két szóbanforgó stílus, — a bükkii és a tiszai — topográfiailag is jól elhatárolható elterjedési körzetének érintkezési területén kimutatható stíluskeveredés nem a két stílus közötti fejlődési átmenetet, hanem csak a kettőnek szomszédi viszonyából folyó egymásrahatását, illetve keverődését mutatja,

4. hogy a bükkii és a tiszai stílus virágzása nem egymásutáni, hanem egy és ugyanarra az időre esett.

A fenti négy kritérium mint láttuk anthropológiai, stíluskritikai, topográfiai és kronológiai kérdéseket tartalmaz. — A célszerűség kedvéért további fejtegetéseim során is megmaradok ennél a beosztásnál.

I

Anthropológiai anyagunk, mely a leszármazás, vagy a külön-külön létezés szempontjából döntő jelentőségű lehetne, bükkii területről még nincsen. Így legfeljebb a bükkii kultúra egy stílusrokonának, a cseh-morva-alsóausztriai spirálmeanderes kerámiával jellemezett művelődési kör anthropológiai anyagát vethetnők egybe a tiszai műveltségű területnek emberanyagával. E kettőnek összehasonlíthatása az újabb időkben még nem történt meg, a régebbi kutatók pedig mindkét kultúra anyagát egynek véve a «szalagdíszes» csoport elnevezés alatt tárgyalták. Érdemes lesz

mégis megemlítenünk, hogy A. Schliz, *Beiträge zur prähistorischen Ethnologie* című munkájában³ mégis két variánst különböztet meg az akkoriban egynek vett szalagdíszes csoport emberének típuskeretén belül. Egy keskeny, magas és a finomabb részleteket is feltűntető koponyáját, mely szerinte a lengyeli sírok emberére, — tehát a tiszai őslakosságra jellemző — és egy zömökebb, rövidebb koponyájú, alacsony arcúval bíró variánst, mely a spirálmeanderes csoport emberét jellemzi. Tekintettel arra, hogy a бүккi kultúra — mint alább látni fogjuk, de Tompa szerint is — sokkal közelebb áll a cseh-morva-alsóausztriai spirálmeanderes csoporthoz, mint a tiszaihoz, nagyon valószínűnek látszik, hogy az eddig még ismeretlen бүккi ember is a Schliz-féle második tipushoz tartozott s így lényegesen eltért az eddig leszármazottjának vélt tiszai varianstól.

E kérdésnek végleges eldöntése ezidőszert még az anthropológia feladatai közé tartozik. Annuit megállapíthatunk azonban már most is, hogy Schliz idézett vizsgálódásai nem kedveznek Tompa azonos emberraszt feltételező leszármazási elméletének, s hogy a végleges megoldás érdekében az idevágó anyag gondos összegyűjtése révén érdemes munkát végezhetnek ásató régészeink.

II

A tiszai és бүккi kultúra díszítéstílusának szembeállításánál már jóval nagyobb anyag áll rendelkezésünkre. E téren mindenekelőtt az eddigi kutatásnak egy lényegbevágó tévedését kell kiigazítanunk. Tompa idézett művében⁴ és a bodrogkereszturi neolithikumról írt dolgozatában⁵ ugyanis azt írja, hogy «a tiszai kerámia egyenesen futó és hirtelenül irányváltoztató vonaldíszjeinek vezetésében rendszert, szabályt nem találunk, a felületek díszítése pedig stílus-talan, anorganikus és érthetetlen.» Hogy e fel-fogás teljesen téves és elhibázott, kitűnik akkor, ha éppen Tompának fényképreprodukciókban bemutatott tiszai anyagát tesszük vizsgálódás tárgyává. Megengedjük, hogy a tiszai kerámia kivitele gyatrább a бүккi produktumokénál, s hogy gyakran elnagyolt rajzú darabok is akadnak, ennek oka azonban elsősorban az edénykészítéshez

felhasznált agyag minőségében keresendő. Míg ugyanis a бүккi őslakosságnak a Felföldön a legjobb agyagfélék álltak rendelkezésre, addig az alföldi tiszai lakosságnak humusszal, vagy egészen silány agyaggal kellett beérnie. Arról azonban, hogy a tiszai kerámiát díszítés szempontjából stílustalannak nevezzük, mint látni fogjuk, szó sem lehet.

Az I—II. táblán látható tiszai cserépanyagot Tompa idézett művéből vettem. Jól szemügyrevéve ezeknek díszítéseit, világosan előttünk állnak a tiszai kerámia stílussajátosságai.

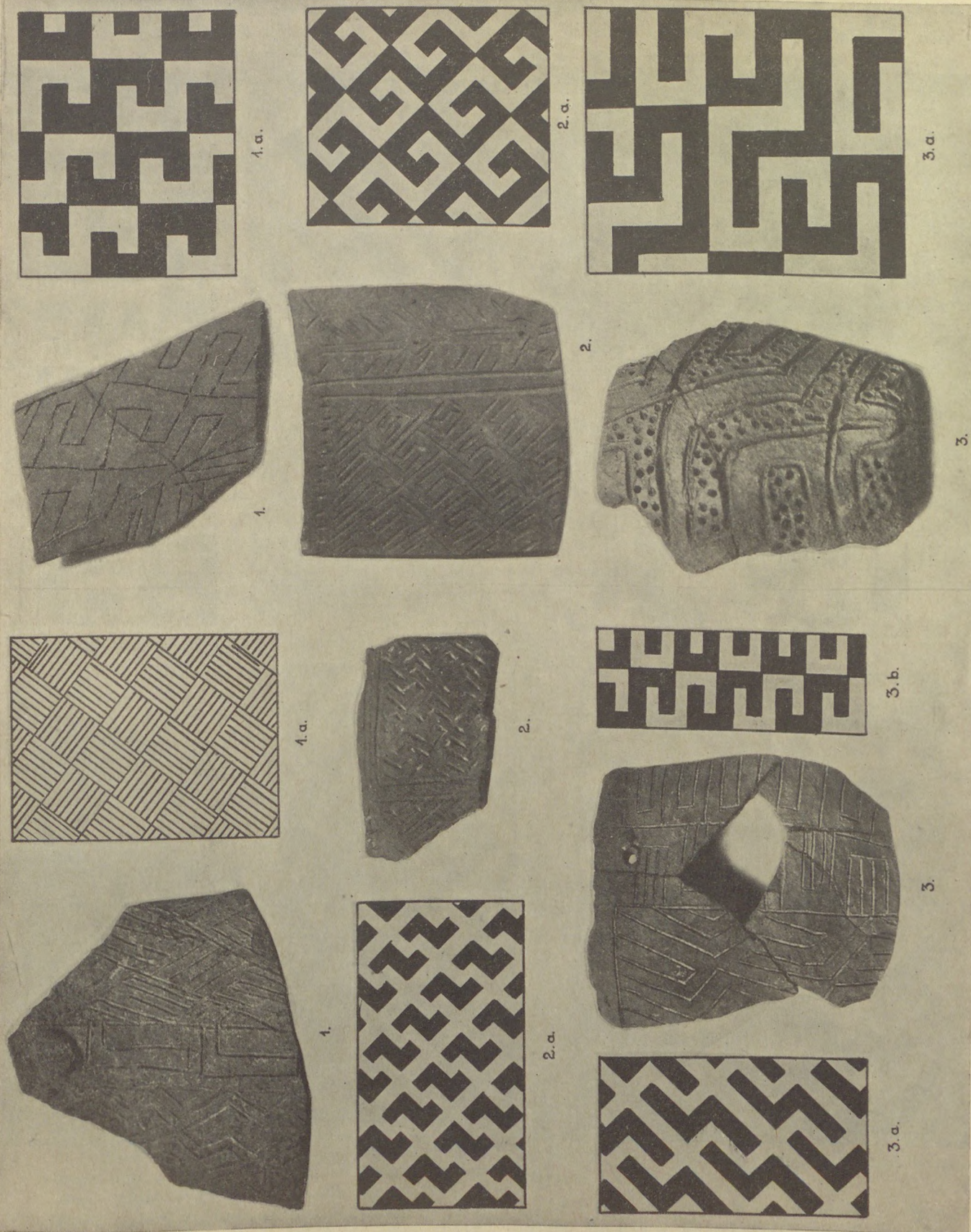
Az edények felülete mindenekelőtt szakaszokra, kisebb-nagyobb mezőkre oszlik, miáltal a felületeket beborító díszek mintegy keretbe foglalva jelennek meg. Az egyes fényképreprodukciók mellett látható rajzok azonban arról is meggyőznek bennünket, hogy a Tompa által szélsőségesnek és rendszer nélkülinek nevezett vonalas díszítés is jól értelmezhető. Aránylag könnyen felismerhetők azok a minták, melyeknek vonalközeit készítőjük váltakozó irányú sraffozással látta el (I. tábla A, 1), vagy melyeknél minden második vonalközt sraffozott, vagy töltött ki benyomkodott pontokkal (I. tábla B, 3., II. tábla A, 3.). A sraffozáson és pontozáson kívül azonban a mintát sokszor a vonalközöknek váltakozva történt fehér, fekete, vagy piros, esetleg sárgaszínű kifestése is felismerhetővé tette. (L. Tompa, i. m. XXXIX. tábla 10. és XLII. tábla, 4. kép). Fellép a festés néha önállóan, karcolt konturok nélkül, vagy azokat helyettesítve is. (L. Tompa, i. m. XLVIII. tábla, 3, 6, LV. tábla 5. kép). Azon daraboknál, melyeknél a vonalközök váltakozó sraffozása, vagy kifestése hiányzik, illetve elmaradt, a pusztán vonalkarcolatos minta sem nevezhető még értelmetlennek. Pótolva az elmaradt festést, a minta az I—II. tábla rekonstrukcióinak módjára válik felismerhetővé.

A fentebb bemutatott díszítőminták kivétel nélkül a végtelenségig folytathatók és minden esetben négyzetes, vagy rombikus rács szemei közé illeszthetők. Gyakran előfordul közöttük a váltakozó irányban sraffozott, sakktáblaminta (I. tábla A, 1.), a váltakozva pozitív és negatív sarkos kettős «L», illetve «Z» minta; (I. tábla A, 1. kép bal fele, 2, 3. kép), a hasonló elhelyezésű sarkos «S»-ekből álló minta (I. t. A, 3. b, I. B. t. 1. 2.), a farkokkal ellátott sarkos «S» (I. B. t. 3.), vagy hasonló apró motívumok összevonásából keletkezett, ugyancsak pozitív és negatív egységekből álló díszítés. Ez utóbbiakra

³ *Praehistorische Zeitschrift*, 1912, 41. oldal.

⁴ Tompa, i. m. 40. oldal.

⁵ Tompa Ferenc, *A neolithikum Bodrogkeresztúron*. Arch. Ért. 1927, 36. oldal.

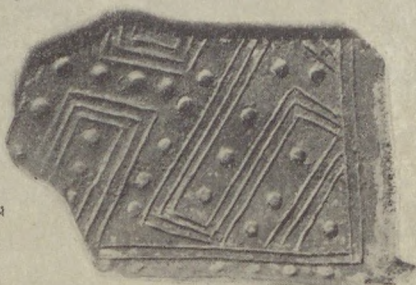

1.

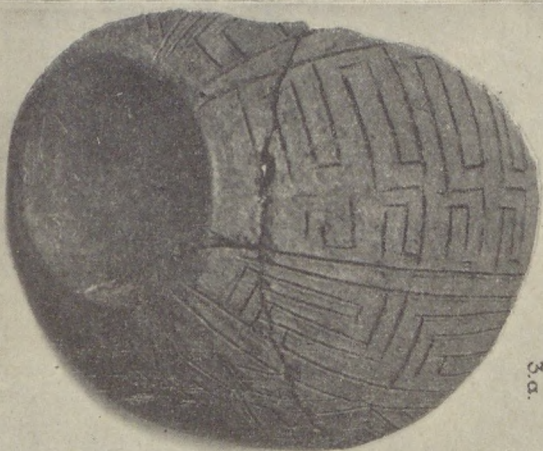
3. a.

3.

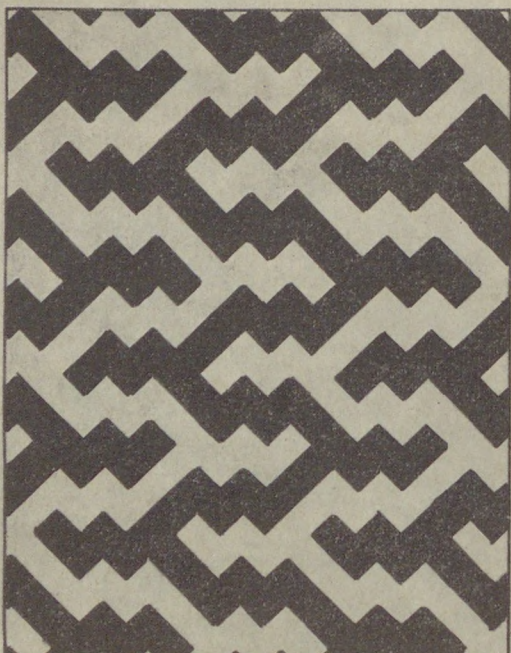
4. a.

4.

4. a.

2.

A

II. tábla — Tafel II

B

nézve mint példa álljon itt a száraival egymásba kapcsolt «H» motívum (II. t. A, 3, 3a), ennek egy változata (Tompá, i. m. XL. t. 5. k. és a mi II. t. 2. képünk), a horogkeresztre emlékeztető egységekből összetett minta (II. t. A, 4—4. á), egy egészen komplikált, «T»-szerű motívumokból álló díszítés (II. t. B, 1—1. á), és a kenézlői anthropomorph edénynek díszítése (II. t. B, 2. és IV. t. A, 4.). Az azonos díszítési elvnel fogva ide sorolhatjuk még a keretbefoglalt egyenes, lépcsőzetes és átlós elrendezésű csikozott mintákat (Tompá XLI. t. 4—5. k.) és a tisztán csak festéssel díszített cserepek közül azokat, melyeknél az ecsettechnika ellenére a minta mégis felismerhető (Tompá LV. t. 5. k. és a mi II. A táblánkon az 1. kép).

Az ilyen és hasonló minták elemzését még sokáig folytathatnók. Többek között jó példákat találunk a Banner János által publikált kőkénydombi anyag között is.⁶ Megelégszünk azonban azzal, hogy a fentiek segítségével rámutatunk arra a törvényszerűségekre, mely a tiszai kerámia díszítéseiben, mint szigorú stílusban jelentkezik.

A tiszai díszítőstílus két legfontosabb sajátosságát a felületeknek mezőkre való felosztásában és a végtelenségig folytatható, négyzetes, vagy rombikus szerkezetű térkitöltő minták alkalmazásában jelölhetjük meg. Az a körülmény viszont, hogy a díszítőminták minden esetben rácsrendszerbe illeszthetők, azt látszik bizonyítani, hogy keletkezésüket a fonottasok és szöttesek terén kell keresnünk. Egy olyan anyagon, melynél a négyzetes rácsrendszer előállításáért adottság, s melynél különböző színű gyékényháncs, vessző, vagy fonál alkalmazása esetén a szóbanforgó minták szinte önmaguktól jönnek létre. Felfogásunk alig szorul bizonyításra. Hogy mintáink közül ilyen úton még a legbonyolultabbak is létrejöhetnek, azt többek között jól szemlélteti egy Kongó vidéki háncsfonás a Zeitschrift für Ethnologie 1931. évi kötetének 316. oldalán a 2. ábrán, melynek díszítése teljesen megegyezik II. B. táblánk 1. képének mintájával. Azt hiszem, jogosan járunk el már most is, ha a tiszai stílust az egyszerűség kedvéért az alábbiakban textilstílusnak fogjuk nevezni és végleg elvetjük Tompának e

díszítéseket stílustalannak és degeneráltnak mondó felfogását.

A tiszai kerámia stílusproblémájának megoldása után — a szembeállítás kedvéért — rátérünk a бүккi emléktanyag elemzésére. Mielőtt e téren a részletekbe bocsájtkozánk, rá kell mutatnunk arra, hogy a бүккi kerámia esetében erőltetett dolog lenne a tiszai díszítőízléshez hasonló tiszta stílusról beszélni. Stílusról itt csupán annyiban lehet szó, amennyiben stílusnak nevezhető a kerámia terén két lényegében eltérő díszítőízlésnek olyan keveredése, mely kevert-sége mellett úgyszólván csak anyagában és előállításástechnikájában nevezhető egységesnek.

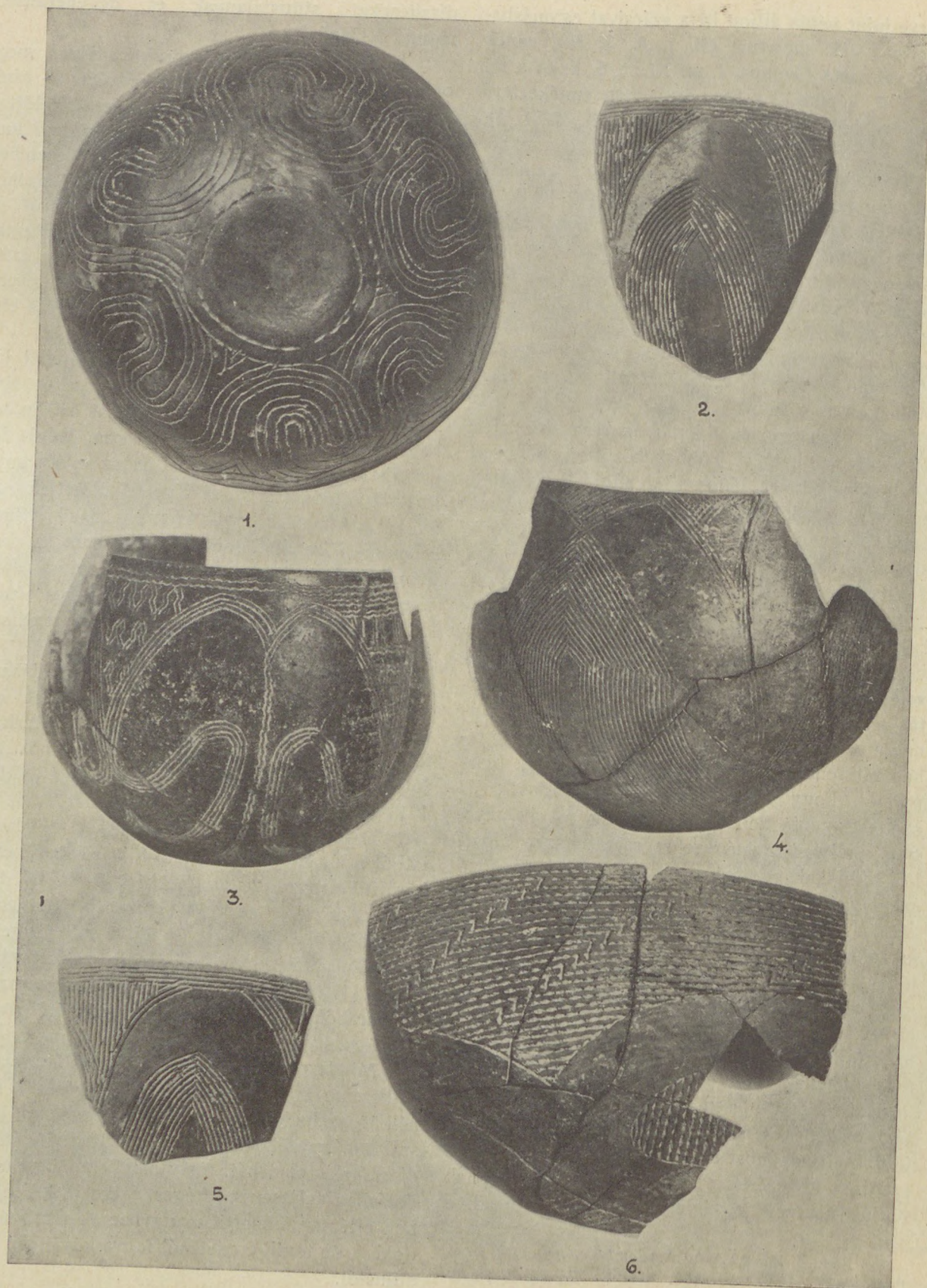
A бүккi kerámia díszítéseiben szerepet játszó, fentebb már érintett két díszítőstílus egymástól függetlenül, azaz tisztán csak ritkán lehet fel az idetartozó emléktanyagon. Mégis felismerhetővé válik mindkettő, ha az egész anyagot vizsgálódás tárgyává téve, elkülönítjük egymástól azt, ami az egyik és ami a másik stílusra jellemző. Vizsgálódásaink e téren arra az eredményre vezetnek, hogy a бүккi kerámia díszítéseiben tulajdonképpen igazi szalagdíszes elemek keverednek nem szalagdíszes eredetű textilmintákkal.

A szalagdíszes stílust a бүккi kerámiában a körülfutó vonalszalagokból álló díszítések képviselik. Jellegzetes megnyilvánulási formák: a több párhuzamos, vagy egyes karcolatból álló, folytatólagosan továbbfutó spirálszalag (1. kép, 1, 2, 3; III. t. 1. 6. és mint szegélydísz Tompánál III. t. 1—25. sz. stb.) és az ugyancsak több karcolatból álló, íveltvonalas, alul-fölül összekapcsolt, körülfutó zégzúgszalag (1. kép, 5. és III. t. 4, 2, 5). Aránylag nagyobb szerepet játszanak a fentiek széjjelvágásából és újból való összekapcsolásából keletkezett spirál- és zégzúgszarmazékok (1. kép, 4. és III. t. 3). A zégzúgszalag szétdarabolásakor ilyen esetben csak felső végükön összekapcsolt ívpárok maradnak meg.

Mindezen díszítéseknél a legfőbb elv a rendelkezésre álló edényfelületnek körülfutó, keret nélkül szabadon elhelyezett szalagokkal, vagy szalagszarmazékokkal való körülövezése. Olyan díszítőízlés ez tehát, mely amellett, hogy elgondolásban teljesen egységes és szabad, lényegében eltér az önmagában ugyancsak tiszta elgondolású, de textil-eredeténél fogva kötöttebb tiszai stílustól.

A бүккi kerámia nem szalagdíszes elemei kétféle formában jelentkeznek: térkitöltő, négyzetes, vagy rombikus rácsszerkezetű textildíszí-

⁶ Banner János, *A kőkénydombi neolith-kori telep*. Dolgozatok, 1930, 49—158. old. — Egyszerű fonás-minta: XXIII. t. 13, 17, 18. k., «S» minta: II. t. és XXIII. t. 1, 6. k., farokkal ellátott «S» minta: XXX. t. 3. k. és XXIII. t. 15. k., kettős «L» minta: XXIII. t. 2, 4, 8. k.

III. tábla — Tafel III

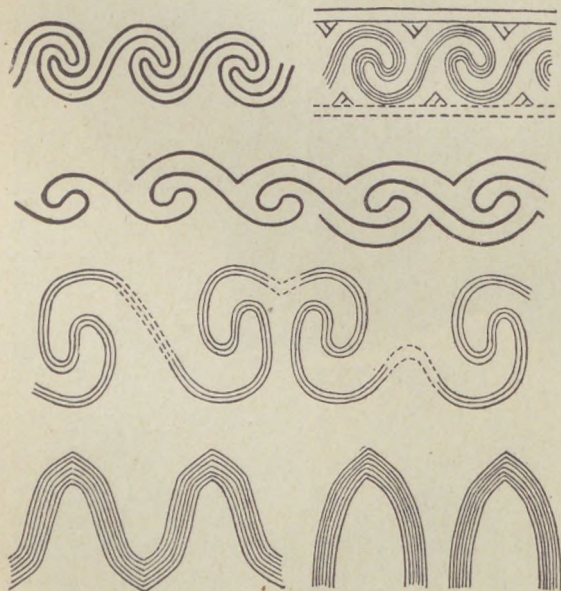

A

IV. tábla — Tafel IV

B

tések alkalmazásában (IV. t. A, 1, 2, 3) és a szalagdíszes stílustól idegen keret alkalmazásában. (IV. t. B, 1, 2. és Tompánál X. t. 3, 6, XII. 7, XV. 22, és XXXIII. 5.) Az előbbi esetben a textildíszek elhelyezése és viszonya a szalagdíszekhez ritka kivétellel teljesen anorganikus és indokolatlan, vagy teljesen a tiszai stílus szellemében történik (IV. t. A, 3), az utóbbi esetben a keretbefoglalt spirálszármazékok teljesen elvesztik önálló szerepüket és a textildíszekkel

1. kép — Abb. 1

egyenértékű térkitöltő díszekké válnak. Nagyon jellemző példa erre a folyamatra a függőlegesen elhelyezett, térkitöltővé vált spirális (IV. t. B, 2), melyben már semmit sem találunk abból, ami az igazi szalagdíszekre emlékeztetne. Hasonló stíluskeveredés észlelhető a bükki keramika festett készítményeinél is. Itt a szalagdíszes stílust csak elkorcsosodott ívek, (L. Tompa, i. m. XLVI. t. 2—5, XLVII. t. 1—5, XLVIII. t. 2, 4, XLIX. t. 1, LI. t. 3—4, LII. t. 1—6. kép), a textilstílust pedig szögben törő egyenesvonalas minták képviselik. (L. Tompa, i. m. XLVIII. t. 1, 3, 6, L. t. 1—6, LI. t. 1—2, LIII. t. 1—6, LIV. t. 1. kép). Tisztán szalagdíszes díszítésűnek még az aggteleki festett csésze sem mondható (L. Tompa, i. m. XLVI. t. 1. kép) mivel a térkitöltő tendencia ennél a darabnál is világosan felismerhető, s széjjelszakított és újból összerakott spiráldíszai már nem keltik a zavarlatlan, körülfutó szalagdísz benyomását.

Az említett példákon kívül előfordul az is, hogy a két különböző stílus motívumai mennek keresztül bizonyos változáson. Ilyen esetben nem ritka, hogy az eredetileg pozitív és negatív mintából összetett textildíszítés egységei, sarkaik lekerekítése révén eredeti mivoltukból kiforgatva, szalagszerű elrendezésben jelennek meg. Jellemző példája ennek a folyamatnak a tiszadadaai csövestalpú tál (IV. t. B, 3); melyen a bekarcolt és lekerekített sarkú zegzúgvonallal határolt díszítés-egységek már majdnem szalagszerűen hatnak. A szalagdíszes stílusnak még ennél is erősebb hatása észlelhető két bodrogkereszturi edényen; (L. Tompa, I. t. 7. kép és nálunk a IV. t. B, 4.) az eredetileg sarkos textilminta itt szalagszerűen elhelyezett kiflialakot mutat. Hogy az ilyen díszítések egyáltalán nem tekinthetők igazi szalagdíszeknek, illetve lineárkeramiás daraboknak, — mint azt Tompa vélte⁷ — azt éppen a díszítés egységeinek a textilstílusból jól ismert folthatásra és térkitöltésre való törekvése igazolja. Még könnyebben felismerhető a textildíszes eredet a többi, Tompa szerint ugyancsak protobükki, illetve lineárkeramiás aggteleki, bodrogkereszturi, rakamazi (L. Tompa, i. m. I. t. 6, 8—11, II. t. 3, XXXII. t. 9, 10, 13, 26, XXXV. t. 12, 17, XXXVI. t. 2, 4—6. kép, XXXVII. 2. stb.) és a nemrégiben Gallus által közölt tállyai anyagnál.⁸ Két különböző stílus keveredéséről lévén szó, előfordul az előbb említett folyamatnak a fordítottja, nevezetesen az is, hogy az eredeti szalagdíszek, főleg spirálszalagok módosul-

⁷ Tompa, i. m. 27. old.

⁸ Gallus Sándor, *A neolitikum Tállyán*. Arch. Ért. 1936, 70. old. 42. kép. — A kép kliséjét a nyomdász véletlenül megfordította. — A tállyai anyaggal kapcsolatban meg kell említenem, hogy Gallusnak azt a megállapítását, hogy az itt talált állítólagos alsó réteg leleteit a Tompa szerinti protobükki, illetve spirálmeanderes szintbe, a felső réteg cserepeit ezzel szemben a bükki III. «periódusba» kellene utalni, nem tartom helyénvalónak. Ellentmond ennek a megkülönböztetésnek az, hogy az u. n. alsó rétegben is fordulnak elő olyan cserepek, — L. Gallusnál a 42. kép alsó felén az 1, 2, 5. és 7. sz. cserepeket — melyeknek díszítése kétségtelenül textilmintákra megy vissza, azaz tiszai eredetű, nem szólva arról, hogy a díszítéseknek, illetve mintáknak két vonallal való körülszegélyezése ugyanolyan, mint a «felső» réteg szögletesebb és így könnyebben felismerhető mintáié. (L. ugyanazon a képen fent, a 7—8. sz. cserepeket.) — Amennyiben Gallus a rétegek elválasztásakor nem tévedett, úgy a tállyai kevert stílusú anyag még mindig csak azt bizonyítja, hogy a szalagdíszes stílus ezen a helyen a település korábbi szakában erősebb hatást gyakorolt a tiszai ornamentikára, mint később.

nak a textilstílus elveinek megfelelően. Ilyenkor a spirális egyszerű vonalrajzos formája helyett a minta két mélyített vonal közé foglalt szalag alakjában jelenik meg. Nagyon jellemző ebben az esetben, hogy a sraffozott minta mellett a szabadonhagyott alap (L. Tompa, i. m. I. t. 4. kép), vagy a szabadon maradt minta mellett a sraffozott alap (L. u. o. I. t. 3. kép) a textilstílus pozitív és negatív mintáinak módjára egymással többé-kevésbé egyértékűvé válik (III. t. 2, 5).

Az edényformák tekintetében Tompa anyagából megállapítható, hogy míg a bükki kultúra területén túlnyomórészt szalagkerámias formák, félgömb- és körtealakú típusok fordulnak elő; addig a tiszai textilstílus területein a tagoltabb, rendszerint külön hasi és külön nyakrésszel bíró, esetenként tálalakú felsőrészből és lábból összetett formák uralkodnak. A két stílus keveredési zónájában természetesen az edényformák kölcsönös átvételére is bőven akad példa. Ezzel magyarázhatjuk meg azt, hogy a bükki kultúra déli zónájában és ott, ahová a tiszai textilstílus is eljutott, a csövestalpú tál is felbukkan, (Borsod, Sátorajújhely, Tiszadada, Tálya, Bodrogkeresztúr), a tiszai kultúrának a bükkivel határos zónájában pedig gömbalakú típusok is előfordulnak.⁹

III

A bükki kerámia díszítéseiben és edényformáiban észlelhető stíluskeveredés nézetem szerint nem lehet belső fejlődés eredménye. Sokkal inkább arra kell itt gondolnunk, hogy a bükki kerámia elterjedési területén a szalagdíszes és a textilstílus kelt egymással birokra. Nem kis mértékben támasztja alá e nézetet az is, hogy a bükki régió kevert stílusú középső zónájától északra a szalagdíszes díszítőelemek, a déli zónában viszont a textildíszes elemek vannak túlsúlyban. Másképpen fogalmazva meg a kérdést ez annyit jelent, hogy a bükki kerámia szalagdíszes elemei a hozzájuk stílusban és területileg legközelebb álló cseh-morvaországi lineáris szalagkerámiából származnak, a déli zóna keretelő és textilmintás elemei pedig alföldi, illetve tiszai eredetűek.

A bükki kerámiában összetevőként szereplő két stílus elemeinek topográfiai elterjedéséből leszűrte véleményünk teljes összhangba hozható Tompa stíluskritikai vizsgálódásaival. A különb-

ség a két felfogás között mindössze annyi, hogy míg Tompa a bükki kerámián belül stílus-periódusokat különböztet meg, addig mi e stílusperiódusok helyett csak stíluszónákat fogadunk el. Eltekintve azonban ezen, tisztán csak a jelenségek magyarázatában rejlő különbségektől, még a Tompa szerinti stílusperiódusok is teljesen megfelelnek a mi stíluszónáinknak. Míg ugyanis a Tompa szerinti bükki I. periódus anyaga túlnyomórészt szalagdíszes elemeket tartalmaz, elterjedésében pedig a bükki régió északiabb vidékeire szorítkozik, addig a kevert stílusú bükki II. periódusú anyaggal jellemzett bükki törzsterülettel délre fekvő lelőhelyek bükki III. periódusú anyaga túlnyomóan textilstílusú. Szépen szemléletesen ezt az alábbi lelőhelykimutatás is, melynek összeállításánál az egyes lelőhelyeket fekvésüknek megfelelően, a hegyvidék felől elindulva az Alföld irányában vett sorrendben tüntettük fel, megjelölve azt is, hogy Tompa szerint milyen periódusú anyagot képviselnek.

Boldogkővárjalja	I.			
Aggteleki barlang	I.	—	II.	
Büdöspesti barlang	I.	—	II.	
Herman O. barlang	I.	—	II.	
Istállóskői barlang	I.	—	II.	
Borsod	I.	—	II.	— III.
Sátorajújhely	I.	—	II.	— III.
Bodrogkeresztúr	I.	—	II.	— III.
Kenézlő				III.
Buj				III.
Tószeg				III.

Még többet mond lelőhely kimutatásunk akkor, ha a Tompa szerinti periódusjelzés helyett azt tüntetjük fel az egyes lelőhelyek mellett, hogy anyaguk stílus szempontjából melyik csoporthoz tartozik. «A»-val jelölve a tisztán szalagdíszes stílusú kerámiai anyagot, a textilstílusú darabokat «B»-vel jelölhetjük. A kevert stílusú leletanyag ebben az esetben «A + B» jelzést kap.

Boldogkővárjalja	A				
Aggteleki barlang	A	—	A + B		
Büdöspesti barlang	A	—	A + B		
Herman O. barlang	A	—	A + B		
Istállóskői barlang	A	—	A + B		
Borsod	A	—	A + B	—	B
Sátorajújhely	A	—	A + B	—	B
Bodrogkeresztúr	A	—	A + B	—	B
Kenézlő					B
Buj					B
Tószeg					B

Ha már most tekintetbe vesszük, hogy az «A»-val és «B»-vel jelölt emléktárgyak stílus szem-

⁹ Tompa, i. m. 41. old.

pontjából egészen más, egymástól idegen gyöke-rekből táplálkozott s hogy ezen emlékcsoportok mindegyike topográfiai elhelyezkedésében a hozzá legközelebbálló stílusú vidékhez, északon a szalagdíszes stílusú kerámia területéhez, délen a textilstílusú tiszai törzsterülethez simul, nem képzelhetünk el más lehetőséget, mint hogy a bükkinék nevezett kevert díszítőízlés az említett két tiszta stílus ütközőterületén, azoknak össze-találkozása folytán alakult ki. Megmaradva az előbbi betűjelzésnél és az összetevőként szereplő két tiszta stílus áramlási irányát nyíllal jelölve, a fejlődés menetét az alábbi módon fogalmaz-hatjk meg.

$$A \rightarrow A + B \leftarrow B$$

Hogy e kérdésben Tompa mégsem a fenti leszármazás mellett tört pácát, hanem ezzel el-lenkezőleg a szalagdíszes spirálmeanderes kerá-miából közvetve a bükki kerámiai csoporton át vezette le a tiszai kultúrát, annak oka egyedül az lehet, hogy a tiszai kerámiának nem szalag-díszes voltát nem ismerte fel, illetve hogy azt a bükki díszítőízlés degenerált utódának tekintette. A neolithkultúrák kérdésében feltétlen evolúciót kereső elmélete ennek megfelelően — az előbbi betűjelzést alkalmazva — a következőképen szem-léltethető:

$$A \rightarrow A + B \rightarrow B$$

Eltekintve attól, hogy a körülfutó szalag-díszítéseket alkalmazó stílus a keretelő textil-stílustól lényegében is annyira elüt, hogy az utóbbinak az előbbiből való leszármaztatását tisztán stíluskritikai alapon is lehetetlennek tar-tom, Tompa egyenesirányú leszármazási elmé-letét csakis akkor tartanám elfogadhatónak, ha sztratigráfiai megfigyelésekkel beigazolható lenne, hogy a bükki kerámia virágzása korban — mintegy a szülő a gyermekét — megelőzte a tiszai kultúra kialakulását.

IV

Tompa leszármazási elméletének egyik fon-tos kritériuma, mely szerint a bükki kultúrának általunk is elismert három stíluszónája egyuttal három fejlődési fokozatot, azaz periódust jelen-tene, stratigráfiailag nem mutatható ki. A bükki kerámia egész elterjedési területén egyetlen lakó-telep, vagy barlangi tanyahely sincsen, ahol ezek a feltételezett periódusok réteg szerint kimutat-hatók lennének. E körülmény annál feltűnőbb, mivel lelőhely kimutatásunk szerint több olyan

lakótelepet is ismerünk, ahol egymástól minden különösebb ok nélkül elválaszthatatlanul és egy rétegben lép fel mind a három bükki periódus anyaga. Mint különös bizonyítékát ennek ki kell emelnem éppen Tompának 1929 évi aggteleki ása-tását, melynek folyamán a Baradlabarlang Csont-ház nevű fülkéjében egy 40—50 cm vastag neo-lith-rétegben egymás alatt bolygatatlan tűzhelye-ket találtunk anélkül, hogy a hozzájuk tartozó, «periódus» szerint nagyon is tarka kerámiai anyagot a rétegeknek megfelelően csoportosíta-nunk sikerült volna.

Arra nézve, hogy a bükki kultúra virágkora időben megelőzte volna a tiszai kultúra kiala-kulását, eddigelé Tompa sem tudott stratigráfiaia bizonyítékot felsorakoztatni. Félreértések elkerü-lése végett itt kell megemlítenem, hogy W. A. Jennynek Tompa munkájáról írt kritikájába¹⁰ tévedés csuszott. — «Für das relative Zeitalter von Bükker- und Theisskultur — írja Jenny Tompa könyvének 43. oldalára hivatkozva — ist gleichfalls eine stratigrafische Beobachtung in Bodrogkeresztur massgebend. Tompa stiess hier auf eine Ansiedlung mit kupferzeitlichen Typen, welche eine Schicht mit Theisskeramik über-lagerte. Unterhalb dieser trat dann reine Bükker-keramik zutage.» Tompa munkájának 43. oldalán ilyen szöveg nem található. Amire Jenny hivat-kozik, az nem lehet más, mint a 47. old. néhány alábbi sora: «In Bodrogkeresztur stiessen wir unter den recenten und La Ténezeitlichen Schich-ten auf die Kulturablagerungen einer kupferzeit-lichen Ansiedlung, deren Keramik vollständig jener des Bodrogkereszturer Gräberfeldes ent-spricht, unter welchem eine Schichte der reinen Bükker Kultur liegt. Unter der oben erwähnten kupferzeitlichen Schichte fand sich in 0.5 m. Tiefe eine Schichte der Theisskultur.» E sorokat Jenny nyilván félreértette, nem tudván azt, hogy itt két bodrogkereszturi lelőhelyről van szó.

Tény az, hogy az eddigi sztratigráfiai meg-figyelések csak a bükki és tiszai kultúrának a bodrogkereszturi rézkori kulturához való viszony-t tisztázzák anélkül, hogy abból a két előbbi-nek egymáshoz való viszonyára következtethet-nénk. Amire Tompa és mások is hivatkoznak, a bodrogkereszturi rézkori sírmező, a bodrogke-reszturi Kutyasor és a Márton—Tompa féle her-pályi ásatás stratigráfiája a rétegfekvésnek meg-felelően sematikusan vázolja az alábbi képet mutatja.

¹⁰ P. Z. XX, 335. old.

A bodrogkeresztúri A bodrogkeresztúri Herpályon:
Kutyasoron: sírmezőben:

Rézkori kerámia.	Rézkori sírok.	Rézkori kerámia.
Textildíszes tiszai I. period. kerámia.	Bükki kerámia.	Tiszai II. period. kerámia.

A rétegsorokból teljes biztonsággal csak a tiszai kultúra fokozatai állapíthatók meg. Azok is csak úgy, ha tekintetbe vesszük, hogy a tiszai II. periodusának mondott herpályi anyag tipológiai szempontból egyenes átmenetet alkot a tiszai I. periódusú Bodrogkeresztur-kutyasori és a rétegsorok legfelső rétegét képező bodrogkeresztúri rézkori kerámia között. Ezek szerint — egy és ugyanazon díszítőstílus különböző fejlődési fokozatairól lévén szó — a tiszai kultúra helyesbített fogalma alatt összefoglalhatjuk korban legalul a tiszai kultúra I. periódusaként a Bodrogkeresztur-kutyasori, paszabi és szentesi típusú anyagot, mint e kultúra középső, II. fokozatát a herpályi, lengyeli és polgári típusú anyagot, mint ennek végső kifejlődését képviselő III. fokozatot pedig a bodrogkeresztúri, pusztastvánházi stb., korarézkori sírmezők anyagát. Kultúrfacies szempontjából ezek szerint a tiszai kultúra keretén belül az első fokozat képviseli a tiszta neolithikumot, a második fokozat az aeneolithikumot, a harmadik fokozat pedig a korai rézkort.¹¹ Nem tűnik azonban ki e sztratigráfiai megfigyelésekből az, hogy a relatív kronológiába hogyan illeszthető be a bükki kerámia szintje. Ez utóbbi kerámia ugyanis — a fenti sztratigráfiai megfigyelések szerint — éppen úgy lehet régebbi, mint ahogyan lehet egykorú is a tiszai I., sőt még a II. fokozattal.

Tipológiai és chronológiai vizsgálódásaink szerint legvalószínűbb, hogy a bükki kultúrrégió leletanyaga a tiszai I. és II. periódusú emlékek egykorú. Hogy a tiszai kultúra I. periódusával az egykorúság bizonyos, arra nézve bizonyí-

tékul azokat a határzónában fekvő telepeket említhetjük meg, ahol a két csoport technikája és stíluselemei szemünk láttára keverednek egymással, s melyekben Tompa a bükki és a tiszai kultúra közötti fejlődési átmenetet látta. Ismerünk ezek mellett olyan jelenségeket is, melyek még a sokkal későbbi egymásmellettiiséget is elárulják. Ilyen elsősorban Tompa munkájában a XXXVIII. tábla 5. képen bemutatott edény, melyet a bodrogkeresztúri korarézkori temetőben Hillebrand talált egy sír mellett. — Tompa ezt az edényt munkájában bükki III-nak vette; ha alaposan szemügyre vesszük kitűnik azonban, hogy textildíszítése egészen késői tiszai III., illetve bodrogkeresztúri jellegű. E későtiszai ornamentika mellett azonban kimondottan bükki technikával készült elemeket is találunk az edényen. Ilyen a felületet tagoló keret kivitele, a több párhuzamos karcolatokból álló, függőlegesen elhelyezett szalag. Hasonló jelenség észlelhető a tiszadobi «tejesköcsögön» is.¹²

Nem gyengíti érveinket az a körülmény, hogy a tiszai törzsterület és a bükki régió határzónájában a Tompa szerint vett bükki III. periódusba tartozó lakótelepek szomszédságában bükki hatásoktól ment, tiszta tiszai I. típusú lakótelepeket is találunk. Külön tiszai és külön, esetenként tiszai hatás alá került szalagdíszes kerámiájú ethnikumot tételezve fel, a kettő összetalálkozásának lehetőségei a határzónában sem lehettek mindig biztosítva. Nem mond ellent felfogásunknak ilyen módon az a tény sem, hogy Bodrogkeresztúron a Kutyasoron csak tiszai I. típusú anyag került elő, alig néhány kilométerre tőle, a rézkori temető alatt pedig csak tiszai stíluselemekkel erősen kevert, bükki kerámiát hoztak felszínre. Határzónáról lévén itt szó nagyon könnyen elképzelhető, hogy a rézkori sírmező alatt talált telep olyan időben létezett, amikor — talán átmenetileg — ezen a vidéken bükki hatástól ment tiszai népelemek nem tanyáztak. Két különböző kultúra érintkezési zónájában különben még a tényleges sztratigráfiai adatok sem lennének döntő jelentőségűek. Ilyen helyen könnyen előállhat az a helyzet, hogy a két ethnikum közötti határvonal kisebb-nagyobb eltolódása esetén egyik helyen az egyik nép települ rá a másiknak elhagyott telephelyére, a másik helyen pedig éppen a fordítottja történik meg ennek. Többszöri határeltolódás esetén még arra is el lehetünk készülve, hogy egy és ugyanazon a helyen

¹¹ Banner János régebben — (*A kopácsi és kotacparti neolithikus telepek és a tiszai kultúra* III. periódusa. Különlenyomat a Dolgozatok a m. kir. Ferenc József Tudományegyetem archaeológiai intézetéből c. folyóirat 1932. évfolyamából, 1—28. old.) — a tiszai kultúra III. fokozatát a Körös környéki telepek körömmel díszített kerámiájában vélte felismerni. Eltekintve attól, hogy ezen emléksorozat, szemben a bodrogkeresztúri korarézkori típusú emlékekkel, a tiszai II. fokozat kerámiájával semmiféle tipológiai kapcsolatot sem mutat, Banner e nézetét stratigráfiai nehézségek folytán is módosítani kényszerült. — (*Régészeti kutatások Szegeden*, Dolgozatok 1936, XII. k. 1—2. füzet 271. old.) — Csak helyeselnünk lehet az említett emléksorozatnak a «Körös-kultúra» elnevezés alatti összefoglalását.

¹² Arch. Ért. 1906, 436. old.

a két szomszédos kultúra rétegeit két egymásba-tolt fésű fogaihoz hasonló helyzetben találjuk meg.

Sokkal többet mond a mi szempontunkból az a tény, hogy a kutyasori telep anyagában bükki hatás nem észlelhető, ugyanakkor azonban a rézkori temető helyén talált egészen későtiszai csészén — mint láttuk — világosan kimutatható a szalagdíszes, illetve bükki hatás. Amennyiben ugyanis a kutyasori, tiszai I. periódusba tartozó kerámiai anyag egyenes leszármazottja lenne a bükkinek, úgy sokkal inkább itt várhatnánk el szalagdíszes elemeket és bükki technikát, mint a későtiszai anyag között.

Az egymás szomszédságában fekvő tiszai és bükki telepek elszigeteltsége, illetve az a beállítás, mintha ezek egymásra semmilyen hatással sem lettek volna, nézetem szerint nem egészen biztos. Az említett bodrogkereszturi csésze ugyanis (Tompá, XXXVIII. t. 4. k.), amely egye-síti magán a bükki és tiszai stílus díszítőelemeit, akár rézkori sírból került elő, akár pedig a sírok alatti bükki lakótelephez tartozott, mindenképen a bükki kultúrának a későtiszai elemekkel való találkozását mutatja. Hasonlóképen nem világosak Tompa adatai a kenézlői leleteket illetően sem.¹³ Ha az I. P. E. K.-ben adott leírásnak adhatunk hitelt, úgy a kenézlői anthropomorph edényke (IV. t. 4.) tiszai II. periódusú környezetben, egy bütyökdiszes, festett csésze társaságában került felszínre. (Tompá, i. m. XLI. t. 6. k.) Az emberalakú edényt egyébként Tompa a könyvéhez mellékelte formatábla szerint maga is tiszainak tartja. Ebben az esetben azonban olyan jellegzetes tiszai-bükki keverékornamentikát kapunk a több párhuzamos vonalkarcolatból álló keret és magában a bükkiben is nagyon elterjedt egészen jellegzetes textilminta révén, hogy azt élő tiszai II.-bükki kapcsolatok feltételezése nélkül, tisztán atavistikus visszaütként megérteni nem tudjuk.

A két kultúra relatív időrendje szempontjából fontos az is, hogy a bükki régióban az idólpasztika halvány nyomait is megtaláljuk. Hogy az idólpasztika nem bükki területen jött létre, hanem a Balkán közvetítésével került a tiszai kultúrába és onnan a bükkibe, az alig vonható kétségbe. E tekintetben nem osztom Tompának azt a véleményét sem, hogy a tiszai kultúrának

önálló idólpasztikája is lett volna s csak később vette volna át a déli típusokat.¹⁴ Ellentmond ennek a felfogásnak mindenekelőtt az a tény, hogy az idólpasztika súlypontja délen van, s hogy elterjedési körének periferiáján, nálunk felszínre kerülő emléktanyag nem tartalmaz olyan típusokat, melyeket déli formákból ne lehetne levezetni. Ha végigtekintünk a magyarországi anyagon mindössze azt látjuk, hogy az aránylag kevés számú anyagban éppen a távoli területről történt átvétel folytán kevés a tisztán felismerhető típus, s hogy az idólleletek száma délről északra, tehát a bükki kultúra területeinek irányában fogy. A Tompa szerint oly fontosnak tartott háromszögletes arcú déli idóltípust az Alföld területéről — kimondottan idólt formájában — én sem ismerem, előfordul azonban ez az alak Tordoson tiszai I. eredetű textilmintával díszítve.¹⁵ Ugyanígy déli eredetűeknek tartom az anthropomorph edényeket és a négy, három, vagy kétlábú, rendszeren állatfejekkel díszített cseréptárákat is. Ezeknek előzményei a bükki kultúrában hiányzanak; ott legfeljebb edénylábak kerültek elő, szép számmal találhatók azonban a tiszai és a Körös-kultúra telepein, főleg azonban ott, ahol a déli kultúrhatások amúgy is erősen éreztetik hatásukat.^{15b} A tiszai környezetben előkerült kenézlői emberalakú edény csak kapcsolatot, illetve érintkezést mutat a bükki kultúrával. Tiszai területen talált szentesi, kökénydombi, hódmezővásárhelyi, csókai rokonai¹⁶ Vinča felé mutatnak¹⁷ és olyan környezetben kerülnek elő, melyből a biztosan déli eredetű, s a déli kultúráramlattal Tordosra is eljutott oltárák sem hiányzanak.¹⁸ A Borsodon talált

¹⁴ Tompa, 25 Jahre Urgeschichtsforschung in Ungarn, Bericht d. R. G. K. 1934/35. 42. o.

¹⁵ Roska, Az ősrégészet kézikönyve. II. 163. k. 7.

^{15b} A tiszai kultúra körébe tartozó oltárák közül figyelemre méltó a Magyar Nemzeti Múzeumnak Bácsnádjáról származó publikálatlan példánya, melynek oldalait tiszai I. jellegű karcolt vonalrajz díszíti, két darab fejalakú nyulványa pedig a legszorosabb rokonságot árulja el Vinča idólpasztikájával. A Köröskultúra cseréptáráit Banner ismertette: A kopáncsi és kotacparti neolitikus telepek és a tiszai kultúra III. periódusa, Dolgozatok, 1932, 1—48. o., I—XLI. tábla, rámutatva arra is, hogy e csoport idólpasztikája és anthropomorph edényei Tsangli anyagával rokonok.

¹⁶ Tompa, i. m. XL. t. 11. k., Banner, Dolgozatok, 1930 XXXV. t. 1, 4—6. 13. k.

¹⁷ Tompa, Bericht d. R. G. K. 1934/35. 42. o.

¹⁸ Banner, A kökénydombi neolitikus kori telep, Dolgozatok, 1930, XXXIV. t. 14. k. — Roska Márton, Az ősrégészet kézikönyve II. k. 78. k.

¹³ Tompa, A szalagdíszes agyagművesség kultúrája Magyarországon, Arch. Hung. V—VI. k. 23. o. — Tompa, Über einige Ungarländische Denkmäler, I. P. E. K. 1928, 23. o. — Fettich Nándor, Adatok a honfoglalás-kor archaeológiájához, Arch. Ért. 1931, 80. o.

két bükki cserép sematikusan rajzolt emberalakja vonalrajzos és plasztikusan felrakott formában ugyancsak az Alföld közepén ismétlődik a tiszai és a Körös-kultúrához tartozó edényeken.¹⁹ Ez az ábrázolási forma az arcnak háromszögletes kiképzésével a Tompa szerint nálunk hiányzó, hasonló déli időltípusra megy vissza s mint ilyen csak a Balkánról kerülhetett egyfelől a Körös-kultúrába és Tordosra, másfelől a tiszai kultúrába és annak közvetítésével bükki területre.

A relativ időrend tekintetében nem fogadható el Tompának az az érvelése sem, mely szerint a bükki régióban túlnyomó többségben előforduló kaptafaékalakú kőbalták a tiszai kultúra lapos, trapézalakú baltáival szemben arra mutatnak, hogy a bükki csoport a régebbi neolitikumba, a tiszai pedig már a késői neolitikumba helyezendő. A kőbaltatípusokban megnyilvánuló eltérés itt csak annyit mond, hogy a kaptafaékalakú kőbalta — mint máshol is — a szalagdíszes kerámiájú kultúrák jellemző formája, a lapos, trapézalakú kőbalta pedig a tiszai kultúra vezérformája. Hogy időrendi jelentősége egyik formának sincsen, arra jellemző, hogy az Alföld tiszai I. periódusú lakótelepeivel szemben, ahol a kaptafaékalakú kőbalta alig játszik szerepet, a Dunántúlon a tiszai II. periódushoz tartozó lengyeli temetőben ez a típus újból nagyobb számban jelenik meg, ami ebben az esetben csakis a dunántúli ú. n. fiatalabb lineáris kerámia, tehát egy szalagdíszes kerámiájú kultúra hatásának tudható be. A szalagdíszes stílus hatása egyébként Lengyelen a kerámia díszítéseiben is megnyilvánul. Eléggé meggyőzőhet bennünket erről az az öt festett edénytöredék, melynek jó képe Tompa munkájának LX. tábláján található.

A bükki és a tiszai kultúra egykorúságának igazolására közvetett bizonyítékot is találunk, ha a két kultúrának a velük szomszédos többi neolith-műveltséghez való időrendi viszonyát tesszük vizsgálódás tárgyává.

A bükki kerámia edényformáinak és díszítőmotívumai nagyrészeinek szalagdíszes jellegét és azoknak a cseh-morvaországi lineáris kerámia régebb és újabb fokozatával való egykorúságát Tompa részletes kutatásai után nem szükséges bővebben kifejtenünk. Elfogadhatjuk Tompának a bükki és a cseh-morvaországi tűzdeltszalagdí-

szes kerámia kapcsolataira vonatkozó megállapításait is. Ugyanígy azonban a tiszai textildíszes kerámia csoportjának cseh-morvaországi kapcsolatait is ki tudjuk mutatni.

Karl Schirmeisen²⁰ Brünn környékén, Schölb-schitz mellett ugyanabból a rétegből fiatalabb lineáris kerámiát, egy tiszai csövestalpú tálnak a töredékét, meandroidvonalas díszítésű agyagkockát és kívül fekete, belül vörös festésű cserepeket említ. Hasonlóképpen vegyesen kerültek elő egy és ugyanabból a rétegből tiszai és lineárkerámiás töredékek a Backofenhöhle nevű barlangból is.²¹ A podbabai 3. számú lelőhelyen tűzdeltszalagdíszes kerámia társaságában jordansmühli típusú anyag került elő. J. A. Jira szerint itt az egyik gödörben tiszta tűzdeltszalagkerámiás cserepek között két jordansmühli edény²² került napfényre. Teljesen hasonló volt a helyzet Sárkán,²³ ahol ugyanabból a rétegből és néhány gödörből lineáris, tűzdeltszalagdíszes és a tiszai III. fokozattal párhuzamba állítható jordansmühli cserepek kerültek elő.²⁴ Tanulságos példája a tiszai és a tűzdeltszalagdíszes kerámia összehasonlításának a kökénydombi csörgővel közeli rokon gleinitzi csörgő egybevetése is. Ez utóbbi példány ugyanis tűzdeltszalagkerámiás rétegből került elő.²⁵ A spirálmeanderes, illetve lineárkerámiás kultúrák hatása azonban még a pusztavánházai koraréz-kori sírmező anyagában is ki-fejezésre jut. Hogy itt az 5. sz. sír egyik edényén²⁶ a spirálszalag nem a szalagdíszes stílus egyszerű továbbélésének, atavisztikus visszatérésének, hanem még későtiszai időben is élő kultúrhatásnak tekintendő, az éppen a jordansmühli és a spirálmeanderes — tűzdeltszalagdíszes kerámia említett összehasonlításaiból tűnik ki.

Mindezekből könnyen levonhatjuk kronológiai következtetéseinket. Elfogadva azt, hogy Tompa megállapításai a bükki és a cseh-morva-

²⁰ Sudeta II. 1926, 90—105. old. 4. kép, 9. és 17. sz.

²¹ L. Cservinka, *Anhang zu R. Absalon u. R. Czizek, Die palaeolithische Erforschung der Pekarna-Höhle. Erste Mitteilung*, Casopis mor. zem. musea, 1926.

²² J. A. Jira, *Neolithische bemalte Keramik in Böhmen*, Mannus, 1911, 247. old.

²³ U. o.

²⁴ A jordansmühli anyagnak a tiszai III. fokozattal való egykorúságát az Arch. Ért. 1931, oldalán bizonyítottam be.

²⁵ János Banner, *Altshlesien*, 1931, Bd. 3. H. 2—3, 135—156. old.

²⁶ Hillebrand Jenő, *A pusztavánházi koraréz-kori temető*, Arch. Hung. IV. I. tábla, 5. kép.

¹⁹ Banner, *A kökénydombi neolith-kori telep*, Dolgozatok, 1930, XXXI. t. 1. k., XXXV. t. 2. k. — Banner, *A kotacparti és kopáncsi neolithikus telep és a tiszai kultúra III. periódusa*, Dolgozatok, 1932, XLI. t. 10. k.

országi lineáris és tűzdeltszalagdíszes kerámia egykorúsága tekintetében helyesek, a tiszai kerámiának és a cseh-morvaországi lineáris, tűzdeltszalagdíszes, valamint jordansmühli típusú kerámiának az összetetalálkozása egyben azt is bizonyítja, hogy a bükki és a tiszai díszítőstílusok egymás között is egykorúak. Nem mondjuk ezzel természetesen azt, hogy mert a tiszai díszítőstílus Cseh- és Morvaországban a lineáris, tűzdeltszalagkerámiás és jordansmühli telepeken egyaránt kifejtette hatását, az említett kerámiai csoportok ott csak egymás mellett létezhetek volna. Sokkal inkább az következik az említett összetetalálkozásokból, hogy a tiszai kultúra éppen úgy hatott a lineáris kerámia csoportjaira, mint ahogy későbbben még a tűzdeltszalagdíszes kerámia és a jordansmühli típus idejében is. Nem okoz e tekintetben nehézséget az sem, hogy a tiszai eredetű festett kerámia rétegei Cseh- és Morvaországban néha határozottan fiatalabbak a lineárkerámiás és tűzdeltszalagkerámiás kultúra rétegeinél. E ténynek legegyszerűbb magyarázata az, hogy a tiszai kerámia Cseh- és Morvaországban mint jövevény, megjelenése után csak hosszabb-rövidebb idő elteltével tudott az említett kultúrák fölé kerekedni, térhódítása alkalmával pedig többször megeshetett, hogy előbb az ott otthonos kultúrák egyikét kellett helyéről kiszorítania.

A bükki és tiszai kultúra egykorúságának bizonyítására bizonyos mértékig a magyarországi neolithkultúrákat is párhuzamba állíthatjuk.

A bükki kerámia csoportja a Tompa által is említett želizi leletek révén a Dunántúl fiatalabb lineáris kerámiájával állítható párhuzamba. A fiatalabb lineáris kerámia egyik sajátossága, a szalagoknak benyomkodott pontokkal, vagy vonalakkal való megszakítása, illetve lezárása a bükki kultúrrégió anyagában is előfordul. A mondottak igazolására megemlíthetünk egy-egy cseréptöredéket Sátorajaujhelyről és Borsódról. (V. ö. Tompa, i. m. XVI. t. 9. és VI. t. 16. kép.) Hasonlóképpen a két kultúra egymásmellettségét bizonyítja a nagytétényi sír, melyet Gallus Sándor publikált.²⁷ Ugyanezt állíthatjuk azonban a dunántúli fiatalabb lineáris és az Alföld tiszai I. periódusú kultúrájáról. A Dunántúl tiszai jellegű anyagából kitűnik ugyanis, hogy a szóbanforgó kultúra csak fejlődésének II. periódusában jelent itt meg, kiszorítva helyéről

a fiatalabb lineáris kerámiájú kultúrát. E folyamat természetéből azonban az is következik, hogy a terjeszkedés beállta előtt, az Alföld tiszai I. fokozata a Dunántúl fiatalabb lineáris kerámiájának virágzási idejével egykorú.

A dunántúli fiatalabb lineáris kerámia szalagdíszes stílusának a tiszai textilstílussal való keveredésére kitűnő példát találunk Dombay Jánosnak most megjelent publikációjában.²⁸ A zengővárkonyi 76. sír egyik karcolt és festett díszítésű edényéről van szó, **(2. kép)** melyen a keretbefoglalt díszítések különböző eredetük elenére a térkitöltő tendenciájú textilstílus hatása alatt harmonikus összhangba kerültek egymással. Az alsó és felső mezőnek váltakozva festett és festetlen «S» motívumait jól ismerjük tiszai cserepekről (v. ö. I. t. A 3, 3á; I. t. B 1, 1á), ezek mellett azonban azt látjuk, hogy a biztosan lineárkerámiás eredetű spirálszalag a jobb és baloldali mezőben szintén térkitöltő, a végtelenségig folytatható mintává alakult.

Az eddig meg nem értett tiszai textilstílus hatása alatt a zengővárkonyi edényen ugyanaz történt, amire már a bükki kerámiában is látunk példát, (v. ö. IV. t. B 1, 2) az eredetileg körülfutó szalagdísz térkitöltő mintává változott. Figyelemre méltó e mellett az is, hogy a bükki és a dunántúli «lengyeli» típusú csoportban az ornamentika két komponense közül az egyik, — a tiszai — közös, a másik, — a szalagdíszes — közelrokon. Egyebek mellett ez is ok lehet arra nézve, hogy a bükki és lengyeli csoportot ne tekintsük korban egymástól távolállónak.

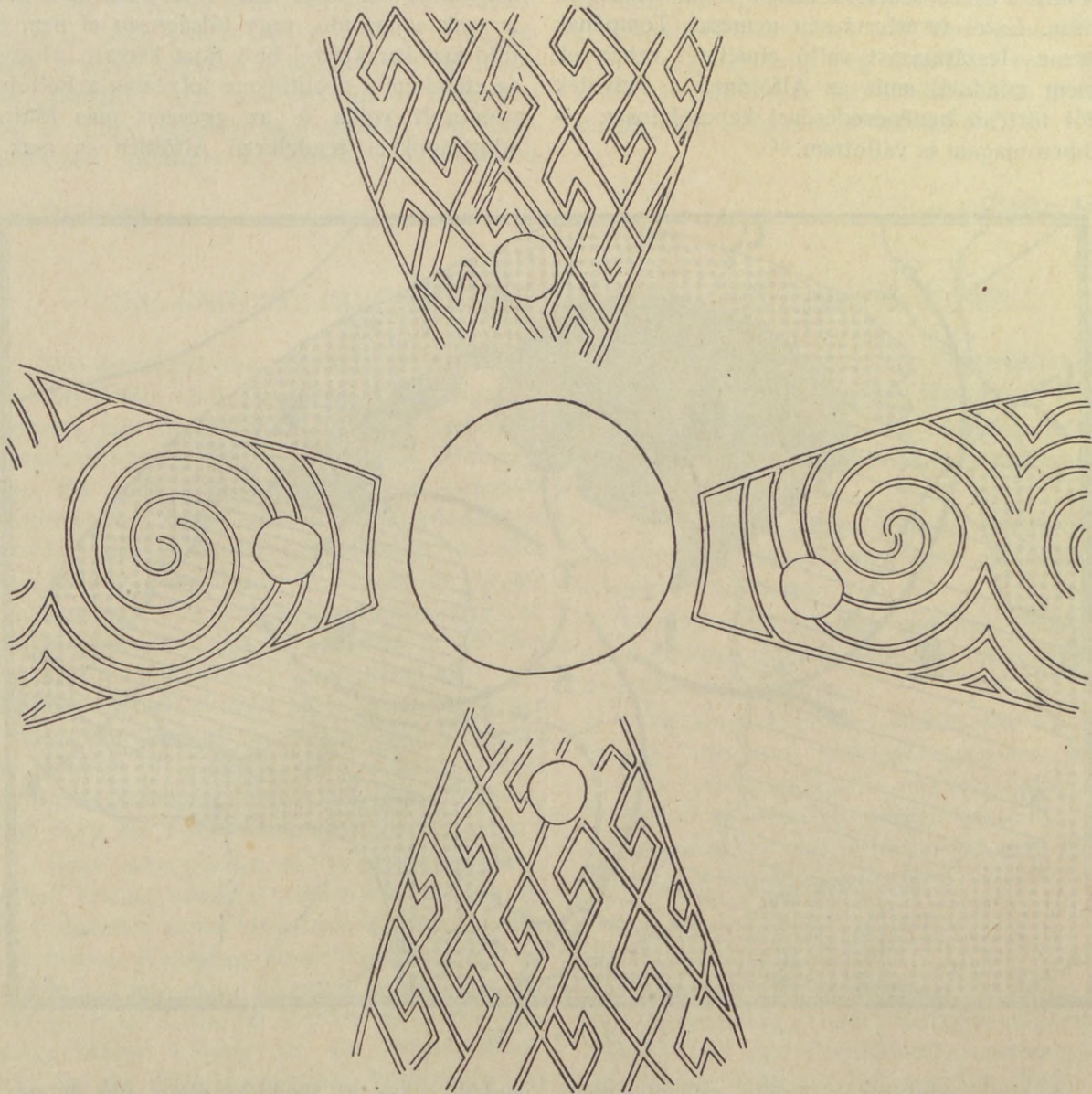
Fenti érvelésünket bizonyos mértékig leronthatná az, ha bebizonyítható lenne, hogy a fiatalabb lineáris kerámia a Dunántúlon oly hosszú életű volt, hogy a Tompa felfogása szerint tiszaivá fejlődött bükki műveltség virágkorát is megérte s így először a tulajdonképeni bükki kerámiával, későbbben pedig annak utódával, a tiszai kultúrával kerülhetett kapcsolatba. Eltekintve attól, hogy a fiatalabb lineáris kerámia dunántúli eléggé gyér elterjedése, valamint fejlődést kizáró egyöntetűsége ilyen hosszú életkorra nem enged következtetni, s hogy ennek a cseh- és morvaországi tapasztalatok is ellene szólnak, e feltevés lehetőségét még egy másik ok is kizárja. Tompának 1930 évi békásmegyéri ásatása alkalmával ugyanis egy és ugyanazon réteg-

²⁷ Gallus Sándor, *A nagytétényi neolitikus sír*, Arch. Ért. 1936, 73–74. old.

²⁸ Dombay János, *A zengővárkonyi őskori telep és temető*, Arch. Hung. XXIII. kötet, 13. kép.

ben 2 drb tiszta bükki cserép mellett olyan — hasonló anyagú és kivitelű — cserepeket talál-

hol pedig a bükki kerámia jólismert, több párhuzamos vonalkarcolatból álló díszítési techni-

2. kép — Abb. 2

tunk, melyeken a fiatalabb lineárkerámiás ornamentika hol tiszai mintájú festett díszítéssel,²⁹

²⁹ Tompa, 25 Jahre Urgeschichtsforschung in Ungarn, Bericht d. R. G. K. 1934/35. VIII. t. 1—3. k. — Az 1. sz. cserép itt különösen fontos. Jóllehet, Tompa ezt a darabot a kép alatti szöveg szerint idősebb lineárkerámiás darabnak tartja, én ebben a darabban a festéstechnika és a körülzárt egységekből álló, tehát folt hatásra törekvő vonalrajz miatt inkább példát látok arranézve, hogyan zavarta meg a tiszai textilstilus a szalagdíszekeket. Valószínű, hogy a zsigeri edénynek (Tompánál u. o. VII. t. 12. k.) és az egyik kaposvári cserépnek (u. o. VII. t. 7. k.) egyenletes térkitöltésre törekvő s így a textilmintákra erősen emlékeztető díszítésében is tiszai hatást kell keresnünk.

kájával³⁰ párosult, igazolva ezzel azt, hogy Békásmegyeren három kultúra találkozott egymással.

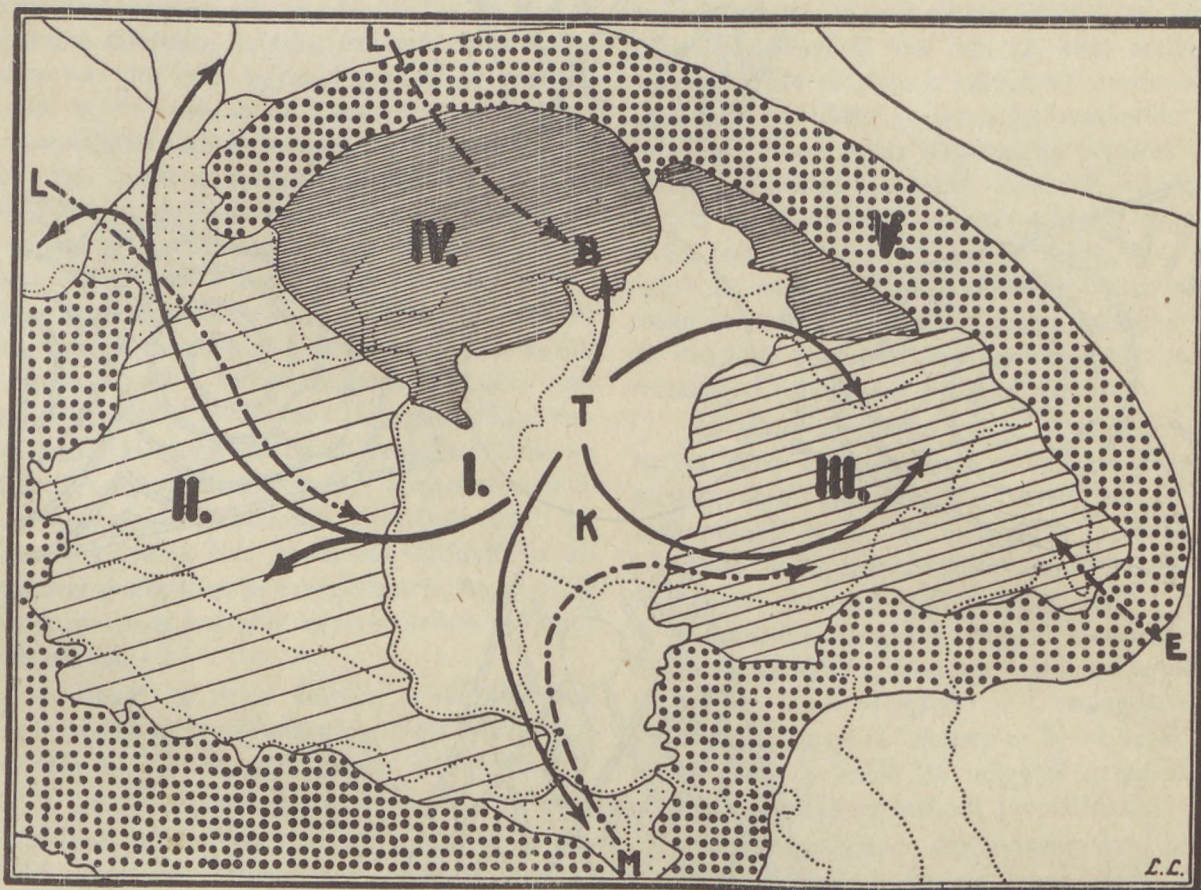
*

Összefoglalva a magyarországi neolithikum bükki és tiszai csoportjáról mondottakat, az eddigi felfogástól eltérő, új kép áll előttünk. A tiszai kultúra mint láttuk, nem tartozik a szalagdíszes kerámiájú kultúrák csoportjába, a bükki műveltség pedig keveredés eredménye. Ez utóbbi hordozói a szalagdíszes kerámiájú ethnikum-

³⁰ U. ott, VIII. t. 5, 7, 12—13. k. — A bükki cserepeket Tompa — sajnos — nem közli.

csoporthoz tartoznak, kultúrájukban és díszítőművészetük kialakulásában azonban erősen érvényesült a nem szalagkerámias tiszai ethnikum hatása. Ezzel természetesen nemcsak Tompának egyenes leszármazást valló elméletét vetem el, hanem mindazt, amit az Alföldnek a Felvidék felől történő benépesedésével kapcsolatosan régebben magam is vallottam.³¹

földről, mint életkörülményeinek legjobban megfelelő központból kiindulva — a jóval későbbi magyarsághoz hasonlóan — terjeszkedése idején is csak a hasonló, vagy túlságosan el nem térő földrajzi karakterrel bíró tájat kereste. Hogy ez az ethnikum a neolithikum folyamán a Felföldről vándorolt volna le az egészen más földrajzi adottságokkal rendelkező Alföldre és csak itt

3. kép — Abb. 3

A tiszai kultúrának önálló műveltségként való értelmezése következtében felmerül a kérdés, honnan származtatható ez a kultúra. Idegen, vagy más műveltségekkel közös elemeket találunk ugyan tiszai környezetben, ezek azonban egyszerű szomszédi viszonyossággal is könnyen megmagyarázhatók. Kultúránk egyöntetűsége, leletgyűjtésének karaktere, és későbbi terjeszkedésének útirányai (3. kép) azt látszanak bizonyítani, hogy hordozó ethnikuma az alföldi stepeterülethez alkalmazkodott nép lehetett, mely a magyar medencecsoport középső tagjából, az Al-

alakult volna ki síkvidéki életet élő néppé, az éppen olyan nehezen képzelhető el, mint az, hogy az Alföld a neolithikum beköszönte előtt lakatlan terület lett volna. Banner János kutatásai révén tudjuk, hogy az Alföldön már a magdaléni időszakban lakott az ember.³² Nincsen okunk feltételezni azt sem, hogy a palaeolithikum és a neolithikum közötti időben a településben megszakítás állott volna be ezen a helyen. Településre alkalmas terep az Alföldön még abban az esetben is bőven volt, ha az Tompa elképzelésének megfelelően, valóban sokkal mocsarasabb és árteresebb volt a mesolithikumban, mint az

³¹ Csalogovits, *Földrajzi tényezők hatása Magyarországon neolithikus kultúrájának kialakulására és elterjedésére*, Arch. Ért. 1930, 28—52. o.

³² Banner János, *Az első alföldi palaeolith lelet*, Dolgozatok, 1936.

újabb kőkorban. Nem szabad emellett elfelednünk azt, hogy a sokat hangoztatott «mocsaras» terület csak bizonyos meghatározott életformák között élő népeknek nem felel meg, de kiválóan alkalmas terep halász-vadász, pákász népek részére. A tiszai neolith-kultúrának egy ilyen mesolith-kultúrából való leszármaztatása, másszóval egy az Alföld földrajzi adottságaihoz már alkalmazkodott «őstiszai» kultúrának a feltételezése

Szekszárd

szerintem még mindig indokoltabb, mint az az irányzat, mely minden magyarországi neolith-kultúrát idegenből, lehetőleg egy másik neolith műveltségből igyekszik levezetni csak azért, mert a mesolith-előzményeket még nem ismerjük, és mert nem gondoltunk még arra, hogy a «neolithikum» is csak olyan kultúr hullámként értelmezendő, mint felteszem, a «bronzkor».

Csalog József

DIE CHRONOLOGIE DER BÜKKER- UND DER THEISSKULTUR

Seit dem Erscheinen des Werkes von Ferenc v. Tompa über «Die Bandkeramik in Ungarn»¹ erstarkte fast ohne Widerspruch im Kreise der ungarländischen Neolithforscher die Meinung, dass die nach Tompa Theisskultur genannte neolithische Gruppe aus der Bükkerkultur in gerader Linie abstammt, bzw., dass sie als eine degenerierte Fortsetzung der Letzteren zu betrachten sei. Die erwähnte Abstammung erklärte Tompa mit dem Auswandern der Bükker Stämme in die ungarische Grossebene, den Grund des Verfalls sah er aber nebst dem veränderten Milieu hauptsächlich in der inneren Veraltung des Bükker Stils und in der notwendigerweise erfolgten Rückentwicklung der auf der höchsten Stufe der Entwicklung stehenden Technik.^{1b}

Ohne, dass ich von dem Wert der erwähnten Arbeit Tompa's etwas abbrechen wollte, werde ich im Folgenden darauf hinweisen, dass das Problem der beiden erwähnten Neolithkulturen auch auf anderem Wege gelöst werden kann. Diese von mir schon in Berlin, im Rahmen eines Vortrages aufgeworfene Lösung ist die Nebeneinanderstellung der Bükker- und der Theisskultur als selbstständige Gruppen und die Erkenntnis, dass der Styl der Verzierungen der Theisskeramik nicht aus der Bükkerkultur stammt, sondern ganz selbstständig sei und als solcher seine Blütezeit gleichzeitig mit der Bükkerkultur erlebt hatte.²

Meine Auffassung wird im Gegensatz zu Tompa's Ansicht selbstverständlich nur dann keine blosse Hypothese sein, wenn es mir gelingen wird festzustellen:

1. Dass die Träger der Theisskultur nicht dieselben waren als die der Bükkerkultur,
2. Dass sich der Styl der Theisskeramik wirklich unabhängig von den Bükker Gefässverzierungen entwickelt hat,
3. Dass die beiden Style in der Nachbarszone ihrer Verbreitungsgebiete nur eine Mischung erlitten haben.
4. Dass die Bükker- und die Theisskultur nicht nacheinander folgend, sondern gleichzeitig ihre Blütezeit erlebten.

Das obige Kriterium enthält wie wir sehen Fragen, die aus anthropologischem, stylkritischem; topographischem und chronologischem Standpunkte behandelt werden müssen. — Der Zweckmässigkeit halber bleibe ich auch im Folgenden bei dieser Einteilung.

I

Anthropologisches Material, das in der Frage der Abstammung, oder Selbstständigkeit der Bükker- und der Theisskultur ausschlaggebend sein könnte, fehlt zur Zeit aus dem Bükkergebiete noch gänzlich. So könnte man höchstens das anthropologische Material einer nahe verwandten Gruppe der Bükker Kultur, nämlich das der böhmisch-mährisch-unterösterreichischen Spiralmeanderkultur mit dem der Theisskultur vergleichen.

Die Vergleichung der Beiden geschah in letzterer Zeit seitens der Anthropologen noch nicht, die früheren Forscher hingegen fassten die beiden neolithischen Gruppen unter dem Namen «Bandkeramik» zusammen. Es wird trotzdem interes-

¹ Ferenc v. Tompa, *Die Bandkeramik in Ungarn*, Arch. Hung., B. V—VI. Budapest, 1929.

^{1b} Ebd. S. 33.

² Vorgetragen auf der Sitzung der Anthropologischen Gesellschaft in Berlin, den 21. Mai 1932.

sant sein zu erwähnen, dass A. Schlitz in seiner Arbeit «Beiträge zur praehistorischen Ethnologie»³ innerhalb der «Bandkeramik» doch zwei Varianten unterscheidet. Eine mit längerem, schmaler gebautem Schädel, mit besonders feiner Ausbildung der Einzelformen, — welche seiner Ansicht nach für den Menschen der Lengyeller Gräber, also auch für den der Theisskultur bezeichnend ist, und eine mit kürzerem Schädel und niederem Gesicht, welche die Gruppe der Spiralmeanderkeramik charakterisiert. Mit Rücksicht darauf, dass die Bükkerkultur in ihrem Habitus viel näher zur böhmisch-mährischen Spiralmeanderkultur als zur Theisskultur steht, scheint es wahrscheinlicher zu sein, dass der bisher noch unbekannte Bükker Mensch auch in die Schlitz'sche zweite Gruppe gehörte und dementsprechend wesentlich vom Typus der Träger der Theisskultur abwich.

Die entgültige Lösung dieser Frage gehört zur Zeit noch zu den Problemen der Anthropologie. Soviel können wir schon jetzt behaupten, dass Schlitz's Feststellungen nicht im Einklang mit Tompa's Abstammungstheorie zu bringen sind und, dass im Interesse der Lösung dieses Problems auch die Spatenforschung noch wichtige Belege bringen kann.

II

Beim Vergleich des Bükker und des Theissstyls, welcher sich in beiden Fällen in der Keramik entfaltet, steht uns ein viel grösseres Material zur Verfügung. In dieser Beziehung muss ich vor Allem einen wesentlichen Irrtum der bisherigen Forschung berichtigen. Tompa schrieb nämlich in seiner erwähnten Arbeit⁴ und in einem kleineren Artikel «Über das Bodrogheresztur Neolithikum»,⁵ dass man in den gerade laufenden und plötzlich die Richtung wechselnden linearen Verzierungen der Theisskultur weder ein bestimmtes System, noch Regel findet und, dass die Verzierungen styllos, unorganisch und unverständlich seien. Dass diese Auffassung vollkommen verfehlt ist, erhellt, wenn wir gerade das bei Tompa reproduzierte keramische Material der Theisskultur eingehend prüfen. Ich will zugeben, dass die technische Ausführung der Theisscherben primitiver ist als die der Bükker Waare, und, dass sich hier manchmal ungenau

gezeichnete Stücke finden, der Grund dessen ist aber in der Qualität des zur Arbeit gebrauchten Tones zu suchen. Während nämlich die Bükker Töpfer über die besten Tonarten verfügten, mussten sich die Stämme der Theisskultur auf der ungarischen Grossebene mit einfachem Humus, oder minderwertigem Lehm begnügen. Davon aber, dass wir die Theisskultur in ihren Verzierungen styllos nennen, kann wie wir sehen werden, nicht die Rede sein.

Die Abbildungen auf den **Tafeln I—II.** haben wir aus dem Werke Tompa's entnommen. Wenn wir dieselben genauer betrachten stehen sofort die sämtlichen Merkmale des Theissstyls plastisch vor uns.

Die Oberfläche der Gefässe wird vor allem in grössere oder kleinere Flächen geteilt, wodurch die eigentlichen Verzierungen eingerahmt erscheinen. Die Zeichnungen, die ich den Reproduktionen der Scherben beigelegt habe, überzeugen uns aber auch davon, dass die angeblich styllosen, unverständlichen Verzierungen ebenfalls leicht zu erklären sind. Am leichtesten zu erkennen sind diejenigen Muster, deren Zwischenlinien schon ursprünglich in abwechselnder Richtung schraffiert wurden (**Taf. I. A 1.**) oder bei welchen die Zwischenlinien abwechselnd schraffiert oder mit eingedrückten kleinen Punkten ausgefüllt, bzw. leergelassen wurden. (**Taf. I. B 3, Taf. II. A 3.**) Das Muster ist aber manchmal auch dadurch zu erkennen, dass die Zwischenlinien auf die erwünschte Weise weiss, schwarz, oder roth, eventuell gelb gehalten wurden. (Vergl. bei Tompa, **Taf. XXXIX. Abb. 19. Taf. XLII. Abb. 4.**) Die Bemalung erscheint manchmal selbständig ohne eingeritzte Konturen, oder diese ersetzend. (Vergl. bei Tompa, **Taf. XLVIII. Abb. 3, 6, Taf. LV. Abb. 5.**) Bei denjenigen Stücken wo die Schraffierung oder die Bemalung fehlt, kann selbst die Ritzlinienverzierung nicht unverständlich genannt werden. Die fehlende Bemalung ergänzend, macht sich das Muster ähnlich wie bei den Rekonstruktionen der **Tafeln I—IV.** geltend.

Die oben behandelten Verzierungselemente sind ausnahmslos bis ins Unendliche wiederholbare Rapportmuster und können als solche immer in ein quadratisches oder rhombisches Netz eingefügt werden. Häufig kommen folgende Muster vor: Das schraffierte Schachbrettmuster, (**Taf. I. A 1.**) das schraffierte oder bemalte «**L**» Muster, (**Taf. I. A 1** linke Seite, **2.** und **3.**) das eckige «**S**», (**Taf. I. A 3b, Taf. I, B**

³ Praehistorische Zeitschrift, 1912, S. 41.

⁴ Tompa, o. c. S. 40.

⁵ Tompa, *Das Neolithikum in Bodrogheresztur*, Arch. Ért. 1927, S. 36.

1—2.) das mit Schweiß versehene eckige «S», (Taf. I. B 3.) und ähnliche zusammengesetzte Verzierungen. Als Beispiel zu den Letzteren erwähne ich das mit seinen Längsseiten zusammengesetzte «H» Motiv (Taf. II. A 3a), dann eine Variante desselben (Taf. II. A 2. und bei Tompa Taf. XL. Abb. 5.), ein aus hackenkreuzartigen Einheiten zusammengesetztes Muster (Taf. II. A 4—4a), ein kompliziertes, aus «T» förmigen Gliedern zusammengesetztes Motiv (Taf. II. B 1—1a) und das ebenfalls positiv-negative Muster des Kenézlőer anthropomorphen Gefässes (Taf. II. B 2. Taf. IV. A 4). Des gleichen Aufbaues wegen können wir hier noch die eingerahmten, abgestuften positiv-negativen Bänder erwähnen, (Vergl. bei Tompa Taf. XLI. Abb. 4, 5.) und unter den ausschliesslich mit Bemalung verzierten Scherben diejenigen, bei welchen trotz der Pinseltechnik das ursprüngliche eckige Muster noch zu erkennen ist. (Vergl. bei Tompa Taf. LV. Abb. 5. und hier Taf. II. A 1).

Die Analyse solcher und ähnlicher Verzierungen könnte ich noch lange fortsetzen. Gute Beispiele findet man auch in dem von J. Banner publizierten Material von Kőkénydomb.⁶ Ich begnüge mich aber damit, dass ich mit Hilfe der Obigen auf die gesetzmässigen strengen Regeln hinweise, die in den Verzierungen der Theisskeramik zum Ausdruck kommen.

Die wichtigsten Merkmale des Theiss-styls können wir im Aufteilen der Gefässflächen in Felder und in der Anwendung von rechteckigen, sich positiv und negativ wiederholenden Rapportmustern bezeichnen. Der Umstand hingegen dass die einzelnen Muster immer in ein rechteckiges oder rhombisches Netz einfügbar sind, lässt darauf schliessen, dass der Ursprung dieser Ornamentik auf dem Gebiete der Flecht- und Webarbeiten zu suchen ist. Auf einem Gebiete, wo das Netzsystem eine technische Gegebenheit ist. Dass diese Annahme wirklich berechtigt ist, beweist die Möglichkeit, dass auf solchem Wege sogar die kompliziertesten Verzierungen entstehen können. Als Beispiel erwähne ich einen geflochtenen Korb aus Polynesien, (Zeitschrift für Ethnologie 1931. S. 316. Abb. 2) dessen Verzierungen vollkommen mit dem Muster des Neolithischen Scherben auf Tafel II. B 1.

übereinstimmt. Ich glaube daher den Theissstyl im folgenden mit Recht einfach «Textilstyl» nennen zu dürfen.

Nach der Lösung des Stylproblems der Theisskeramik übergehe ich auf die Prüfung des Bükker Fundmaterials. Bevor ich mich aber in Details einlasse muss ich darauf hinweisen, dass es gezwungen wäre im Falle der Bükker Keramik von einem reinen Styl zu reden. Von Styl kann hier nur insofern gesprochen werden, als man auf dem Gebiete der Keramik die Mischung zweier im Wesentlichen verschiedener Verzierungstypen, welche nebst ihrer Vermischtheit sozusagen nur im Material und in der Technik einheitlich sind, Styl nennen kann.

Die zweierlei oben schon erwähnten Style der Bükker Gefässdekoration sind selbständig und in ihrer Reinheit nur selten zu finden. Sie werden doch erkennbar, wenn man das ganze Material durchsieht und die verschiedenen Verzierungselemente den beiden Typen entsprechend gruppiert. Die Untersuchungen auf diesem Gebiet ergeben als Resultat, dass in der Bükker Keramik eigentlich echte bandkeramische Elemente sich mit den schon erwähnten Verzierungselementen des Textilstyls vermischen.

Das rein Bandkeramische representieren in dieser Gruppe aus mehrfachen Ritzlinien bestehende umlaufende Bänder. Bezeichnende Formen sind die folgenden: Das umlaufende Spiralband, (Abb. 1, 1 1—3. Taf. III. 1, 6) und das zick-zackartige Bandmotiv (Abb. 1, 5. Taf. III. 4, 2, 5). Eine verhältnissmässig grössere Rolle spielen diejenigen Verzierungen, die aus der Zerstückelung und Wiederzusammensetzung der obigen Motive entstanden sind. (Abb. 1, 4. Taf. III. 3). Bei der Zerlegung der Zick-zackbänder bleiben in diesem Falle nur an ihrem oberen Ende zusammengebundene Bogenpaare.

Bei all diesen Verzierungen erscheint als wichtigste Tendenz, dass man die zu verzierende Oberfläche der Gefässe mit umlaufenden Bandmustern oder mit deren Derivaten umschlang. Es ist dies also ein Dekorationsstyl, der in seiner Originalität und Reinheit sich wesentlich von dem Textilstyl der Theisskeramik unterscheidet.

Die nicht bandkeramischen Elemente der Bükker Keramik erscheinen in zweierlei Formen; entweder in Anwendung von Textilmustern, (Taf. IV. A 1—2) oder in der Benützung eines Rahmens. (Taf. IV. B 1—2., Taf. IV. A 3—4). Im ersteren Fall ist das Anbringen der Textilmuster und deren Verhältnis zu den Bandverzie-

⁶ Banner János, *A kőkénydombi neolith-kori telep*, Dolgozatok. — Travaux, 1930, S. 49—158, Taf. XXIII. Abb. 13, 17, 18, Taf. II. Abb. 1., Taf. XXIII. Abb. 1, 6., Taf. XXX. Abb. 3., Taf. XXIII. Abb. 15., Taf. XXIII. Abb. 2, 4, 8.

rungen in den meisten Fällen unorganisch und unbegründet, (Taf. IV. A 1—2) oder aber geschieht es ganz im Geiste des Textilstyls. (Taf. IV. A 3—4). Im letzteren Falle verlieren die eingerahmten Bandornamente vollkommen ihre Selbständigkeit und verwandeln sich in flächenfüllende Muster. Ein sehr bezeichnendes Beispiel dafür ist die vertikal angebrachte Spirale, die aus dem Umlaufstile nichts mehr behalten hat, bzw. hier die Rolle echter flächenfüllender Muster spielt. (Taf. IV. B 2).

Eine ähnliche Stilmischung ist auch bei den bemalten Produkten der Bükker Kultur zu beobachten. Den bandkeramischen Styl representieren hier degenerierte bogenförmige Ornamente (Vergl. bei Tompa Taf. XLVI. Abb. 2—5., Taf. XLVII. Abb. 1—5., Taf. XLVIII. Abb. 2, 4., Taf. XLIX. Abb. 1., Taf. LI. Abb. 3—4., Taf. LII. Abb. 1—6.), den Textilstil aber eckige, geradlinige Muster. (Vergl. bei Tompa Taf. XLVIII. Abb. 1, 3, 6., Taf. L. Abb. 1—6., Taf. LI. Abb. 1—2., Taf. LIII. Abb. 1—6., Taf. LIV. Abb. 1.)

Ausser den erwähnten Beispielen kommt es auch vor, dass die Verzierungs motive der beiden Style gewisse Veränderungen erleiden. In solchen Fällen kann zuweilen beobachtet werden, dass die Einheiten der ursprünglich positiv-negativen Textilmuster durch Abrundung ihrer Ecken in bandartiger Anordnung erscheinen. Als Beispiel sei hier die bekannte Fusschale aus Tiszadada erwähnt, bei welcher die mit eingeritzten und abgerundeten Zick-Zacklinien umgrenzten Verzierungs-einheiten beinahe den Eindruck der Bandornamentik machen (Taf. IV. B 3). Noch auffallender ist die Wirkung der Bandornamentik auf zwei Gefässen von Bodrogkeresztur (Vergl. bei Tompa Taf. I. Abb. 7, und hier Taf. IV. B 4) bei welchen das ursprüngliche Textilmuster ein bandartiges, kipfelförmiges Muster zeigt. Dass solche Stücke überhaupt nicht als Bandornamente bzw. als Stücke der Linearkeramik betrachtet werden können, wie das Tompa meinte⁷ erhellt gerade daraus, dass die erwähnten Muster, dem Textilstyl ähnlich, nach Fleckwirkung und Raumauffüllung streben. Noch leichter ist der Textilstyl-ursprung bei den anderen, bei Tompa ebenfalls als linearkeramische Stücke behandelten Scherben zu erkennen. (Aggtelek, Bodrogkeresztur, Rakamaz: Vergl. bei Tompa Taf. I. Abb. 6, 8, 11., Taf. II. Abb. 3., Taf. XXXII.

Abb. 9, 10, 13, 26., Taf. XXXV. Abb. 12, 17., Taf. XXXVI. Abb. 2, 4—6., Taf. XXXVII. Abb. 2.) und bei denjenigen Stücken die Gallus vor kurzem aus Tállya publizierte.⁸

Da es sich hier um die Vermischung von zweierlei Stylen handelt, kommt das Gegenteil des erwähnten Prozesses, namentlich auch das vor, dass die ursprünglichen Bandverzierungen, hauptsächlich die Spiralbänder im Geiste des Textilstyls gewisse Änderungen erleiden.

In solchen Fällen erscheint die Spirale statt in ihrer gewöhnlich linearen Form, in der Gestalt eines mit eingetieften Konturen versehenen Bandes. Sehr bezeichnend ist in diesem Falle, dass nebst dem schraffierten Muster der freigelassene Grund, (Vergl. bei Tompa Taf. I. Abb. 4.) oder nebst dem freigelassenen Muster der schraffierte Grund (Vergl. ebd. Taf. I. Abb. 3.) den Textilmustern entsprechend eine gleiche Rolle spielen, bzw. einander ergänzen.

Was die Gefässformen anbelangt, können wir aus Tompa's Material feststellen, dass während auf dem Verbreitungsgebiete der Bükkerkultur vorherrschend bandkeramische, also kugelige und birnenförmige Formen überwiegen, herrschen in den Regionen des Textilstyls aus separater Bauch- und Halspartie zusammengesetzte, manchmal aus einem schüsselartigen oberen Teil und Fuss bestehende Gefässstypen. Im Grenz-

⁸ Sándor Gallus, *Das Neolithikum von Tállya*. Arch. Ért. 1936, S. 70, Abb. 42. — Die Abbildung wurde irrtümlicherweise umgekehrt abgedruckt. — Die Behauptung von Gallus, dass nämlich die Scherben der hier gefundenen unteren Schichte in das Tompa'sche Protobükkien, die Funde der oberen Schichte in die III. Periode der Bükkerkultur gehören, halte ich nicht für stichhaltig. Dieser Unterscheidung widerspricht der Umstand, dass in der sogenannten unteren Schicht solche Scherben vorkommen (bei Gallus auf der unteren Hälfte der Abb. 42 die Stücke No. 1, 2, 5. u. 7.) deren Verzierungen zweifellos auf Textilmuster zurückgeleitet werden können. — Auffallend ist hier übrigens auch die gleiche Technik der Verzierungen der unteren und oberen Schichte. Die Umrahmung der Motive mit doppelten Konturlinien kommt nämlich hier- und dort gleichfalls vor. Der einzige Unterschied ist im ganzen, dass die Verzierungen auf den Scherben der oberen Schichte eckiger, bzw. weniger abgerundet sind und dementsprechend ihren Theisskeramischen Charakter besser zum Ausdruck bringen. (Vergl. auf der oberen Hälfte des Bildes bei Gallus die Stücke No. 7—8.) Insofern Gallus bei der Trennung der Schichten sich nicht täuschte, so beweist das im Styl sehr gemischte Material von Tállya allein, dass auf dieser Stelle der bandkeramische Styl in einer früheren Periode stärker auf den Theissstyl gewirkt hat, als später.

⁷ Tompa, o. c. S. 27.

gebiete der beiden Kulturen finden sich natürlich für die gegenseitige Übernahme der Gefäßformen häufig Beispiele. Damit können wir auch erklären, dass im südlichen Teil des Bükkgebietes, dort wo der Textilstyl stärker seine Wirkung fühlbar machte, auch die Fusschale auftritt, (Borsod, Sátoraljaújhely, Tállya, Tiszadada, Bodrogkeresztúr) auf der nördlichen Partie der Ungarischen Grossebene demgegenüber auch Bombengefässe vorkommen.⁹

III

Die in den Verzierungen und in den Gefäßformen der Bükkerkultur zu Tage tretende Stylvermischung kann meiner Ansicht nach keinesfalls das Resultat einer inneren Entwicklung sein. Wir sind vielmehr gezwungen daran zu denken, dass sich auf dem Verbreitungsgebiete der Bükker Keramik das Zusammenstossen des bandkeramischen und des Textilstyls vollzog. Nicht in geringem Masse wird diese Ansicht dadurch unterstützt, dass nördlich von der mittleren Zone des Bükkgebietes, das im Styl am meisten gemischt ist, die bandkeramischen Elemente, südlich dagegen die des Textilstyls überwiegen. Dies heisst mit anderen Worten, dass die bandkeramischen Verzierungen der Bükkerkultur aus nördlicher Richtung, von der böhmisch-mährischen Linearkeramik, die Elemente des flächenfüllenden Rahmenstyls dagegen aus Süden, aus der Grossebene herkommen.

Diese meine Meinung kann übrigens mit Tompa's Untersuchungen vollkommen in Einklang gebracht werden. Der Unterschied zwischen den beiden Auffassungen liegt allein darin, dass Tompa innerhalb der Bükkerkultur drei Stylperioden annimmt, ich dagegen statt den Stylperioden nur drei, topografisch greifbare Stylzonen anerkenne. Abgesehen jedoch von diesem, nur in der Erklärung der Sachen liegenden Unterschied entsprechen selbst die Stylperioden. Während nämlich das Material der Tompa'schen I. Periode überwiegend bandkeramische Elemente enthält und sich in ihrer Verbreitung auf die nördlichen Regionen beschränkt, überwiegen südlich von der mittleren, nach Tompa zur zweiten Periode gehörenden Region, die Verzierungen des Textilstyls, welche letztere auch von Tompa in die dritte Periode verwiesen werden. Gut veranschaulicht dies die unten stehende

Fundorttabelle, bei deren Zusammenstellung ich die Fundorte ihrer Lage entsprechend von der Gebirgsgegend in der Richtung gegen die Grossebene geordnet habe, gleichzeitig bezeichnend in welche Periode sie nach Tompa gehören.

Boldogkőváralja	I.		
Aggteleker Höhle	I. — II.		
Büdöspeter Höhle	I. — II.		
Herman O. Höhle	I. — II.		
Istállóskőer Höhle	I. — II.		
Borsod	I. — II. — III.		
Sátoraljaújhely	I. — II. — III.		
Bodrogkeresztúr	I. — II. — III.		
Kenézlő			III.
Buj			III.
Tószeg			III.

Noch mehr sagt uns die Tabelle, wenn wir statt den Perioden hervorheben, zu welchem Styl die einzelnen Fundorte gehören. Bezeichnen wir das rein bandkeramische Material mit «A», den Textilstyl mit «B», so können wir das Fundmaterial gemischten Styles mit «A + B» bezeichnen.

Boldogkőváralja	A			
Aggteleker Höhle	A — A + B			
Büdöspeter Höhle	A — A + B			
Herman O. Höhle	A — A + B			
Istállóskőer Höhle	A — A + B			
Borsod	A — A + B — B			
Sátoraljaújhely	A — A + B — B			
Bodrogkeresztúr	A — A + B — B			
Kenézlő				B
Buj				B
Tószeg				B

Wenn wir nun in Betracht ziehen, dass das Fundmaterial, welches wir mit «A» und «B» bezeichnet haben, in seinem Charakter und Styl grundverschieden ist und, dass die Gruppe «A» und «B» gleichzeitig auch topografisch zwei besonderen Zonen angehört, so bleibt uns die einzige Lösung des Problems, dass die Bükker Kultur aus dem Zusammenstossen des bandkeramischen und des Textilstyls entstanden ist.

Bei der vorigen Buchstabenbezeichnung bleibend und die Strömungs-Richtungen der beiden Style mit Pfeilen bezeichnend, können wir den Vorgang der Entwicklung auf folgende Weise ausdrücken,

$$A \rightarrow A + B \leftarrow B$$

Dass Tompa sich trotzdem in dieser Frage nicht für obige Lösung einlegte dessen Grund kann einzig darin liegen, dass er den nicht bandkeramischen Charakter der Theisskeramik nicht

⁹ Tompa, *Bandkeramik*, S. 41.

erkannte. Seine Abstammungstheorie, die in jeder Beziehung im Zeichen der geradlinigen Evolution steht, können wir folgendermassen veranschaulichen:

$$A \rightarrow A + B \rightarrow B$$

Abgesehen davon, dass diese Abstammungstheorie stylare Schwierigkeiten enthält, könnte ich die obige Meinung Tompa nur in dem Falle für berechtigt halten, wenn er stratigrafisch feststellen könnte, dass die Bükkerkultur — wie die Mutter ihrem Kinde — der Entfaltung der Theisskultur zuvorkam.

IV

Das wichtigste Kriterium der Abstammungstheorie Tompa's, dass nämlich die drei Stylzonen der Bükkerkultur gleichzeitig drei Entwicklungsperioden vertreten, ist nicht nachweisbar. Im ganzen Bükker-Gebiete befindet sich keine einzige Höhlen- oder Freilandsiedlung, wo diese angeblichen Perioden stratigraphisch nachweisbar wären. Dieser Umstand ist umso auffallender, da wir unserer Fundtabelle entsprechend sogar mehrere solche Fundorte kennen, wo das Material der drei «Perioden» voneinander untrennbar in ein und derselben Schichte liegt. Als besonderen Beweis dafür muss ich die Aggteleker Ausgrabung hervorheben, die wir mit Tompa im Jahre 1929 durchgeführt haben, im Verlaufe welcher wir in der «Csontház»-Nische der Baradlahöhle in einer 40—50 cm starken Neolith-Schichte obereinander mehrere unbeschädigte Feuerherde gefunden haben, ohne dass es uns gelungen wäre das dazu gehörige sehr gemischte Scherbenmaterial den «Perioden» entsprechend zu ordnen.

Einen Beweis dafür, dass die Bükkerkultur älter wäre, als die Theisskultur, brachte Tompa ebenfalls noch nicht.

Um Missverständnisse zu vermeiden, muss ich hier erwähnen, dass in die Besprechung von W. A. Jenny über das Werk von Tompa¹⁰ sich ein Irrtum eingeschlichen hat. — «Für das relative Zeitalter von Bükker- und Theisskultur» — schreibt Jenny, sich auf Seite 43 des Buches von Tompa berufend, — «ist gleichfalls eine stratigrafische Beobachtung in Bodrogkeresztur massgebend. Tompa stiess hier auf eine Ansiedlung mit kupferzeitlichen Typen, welche eine Schicht mit Theisskeramik überlagerte. Unterhalb dieser

trat dann reine Bükker Keramik zu Tage.» — Auf Seite 43 von Tompa's Buch ist eine solche Stelle nicht zu finden. Worauf sich Jenny beruft, kann nichts anderes sein, als der folgende Text auf Seite 47: «In Bodrogkeresztur stiessen wir unter den recenten und La Tène-zeitlichen Schichten auf die Kulturablagerungen einer kupferzeitlichen Ansiedlung, deren Keramik vollständig jener des Bodrogkereszturer Gräberfeldes entspricht, unter welchem eine Schicht der reinen Bükker Kultur liegt. Unter der oben erwähnten kupferzeitlichen Schichte fand sich in 0.5 m. Tiefe eine Schichte der Theiss Kultur.» Diese Zeilen hat Jenny offenbar missverstanden, da er nicht wusste, dass es sich hier um zwei verschiedene Fundorte in Bodrogkeresztur handelt.

Tatsache ist, dass die bisherigen stratigrafischen Beobachtungen nur das zeitliche Verhältniss der Bükker- und der Theisskultur zur kupferzeitlichen Kultur von Bodrogkeresztur beleuchten, ohne, dass man daraus auf das relative Zeitalter der beiden Vorigen schliessen könnte. Worauf sich Tompa und andere Forscher berufen, die Schichtenlage des Bodrogkereszturer Gräberfeldes, die des Bodrogkereszturer Kutyasor, und die des Herpályer Hügels zeigen schematisch gezeichnet das folgende Bild:

Bodrogkeresztúr, Kutyasor:	Bodrogkeresztúr, Gräberfeld:	Herpály:
Kupferzeitliche Keramik	Kupferzeitliche Gräber	Kupferzeitliche Keramik
Textilverzierte Theiss I. Keramik	Bükker Keramik	Theiss II. Keramik

Aus diesen stratigrafischen Beobachtungen sind nur die Abstufungen der Theisskultur festzustellen. Diese auch nur so, wenn wir in Betracht ziehen, dass das Material der zweiten Periode von Herpály in typologischer Hinsicht von dem Theiss I. Fundmaterial von Bodrogkeresztur-Kutyasor zu den kupferzeitlichen Funden des Bodrogkereszturer Gräberfeldes den direkten Übergang bildet. Da es sich hier um die verschiedenen Entwicklungsphasen ein und desselben keramischen Stiles handelt, können wir unter dem berichtigten Begriff der Theisskultur im Folgenden in die erste Periode derselben den Typ von Bodrogkeresztur-Kutyasor, Paszab, Szentes udg., in die zweite Periode Herpály, Lengyel, Polgár, und in die dritte Periode das Material des bodrogkereszturer Gräberfeldes, Pusztavánháza, Kiskőrös usw. einreihen. Den

¹⁰ P. Z., B. XX. S. 335.

obigen entsprechend vertritt die I. Periode der Theisskultur das reine Neolithikum, die II. das Aeneolithikum, die III. dagegen die frühe Kupferzeit.¹¹ Aus diesen stratigrafischen Beobachtungen ist das relative Zeitalter zwischen Bükker- und Theiss I.-Kultur nicht zu erklären.

Die typologischen Untersuchungen beweisen, dass das Fundmaterial der Bükkerkultur zeitlich mit der ersten und mit der zweiten Periode der Theiss-Kultur parallellisiert werden kann. Dass die Gleichzeitigkeit mit der I. Periode unzweifelhaft ist, beweisen diejenigen Fundorte des Grenzgebietes, auf welchen die Vermischung der Stylelemente der beiden Kulturen klar ins Auge tritt und in welchen Tompa den Entwicklungsübergang zwischen Bükker- und Theisskultur ahnte. Nebst diesen kennen wir auch solche Erscheinungen, die sogar eine viel spätere Gleichzeitigkeit verraten. Als Beispiel dafür kann ich das Gefäß auf Taf. XXXVIII. Abb. 5. bei Tompa anführen, das im kupferzeitlichen Gräberfeld in Bodrogkeresztur neben einem Grab von Jenő Hillebrand gehoben wurde. Tompa reihte dieses Gefäß in die III. Periode der Bükkerkultur ein, wenn wir es indessen näher betrachten, ergibt sich dass die Textilmuster desselben in die III. Periode der Theisskultur, also schon in die frühe Kupferzeit gehören. Neben dieser späten Textilornamentik trägt das Gefäß aber auch Merkmale der Bükkerkultur. Als solche können wir die als Rahmen dienenden, aus mehrfachen Ritzlinien hergestellten Bänder bezeichnen. — Eine ähnliche Mischung von Bükker und späten Theisselementen ist auch auf dem «Milchtopf» von Tiszadob zu erkennen.¹²

Der Umstand dass in der nächsten Nähe der in die Bükker III. Periode Tompas gehörenden Siedlungen manchmal auch Siedlungen mit reinem Theiss I.-Fundmaterial liegen, macht meiner Ansicht nach auch keine Schwierigkeiten. Im Falle eines selbständigen Theiss- und Li-

nearkeramischen Ethnikums kann das Zusammenreffen der beiden sogar in der Grenzzone nicht immer in gleicher Masse möglich gewesen sein. Meiner Auffassung widerspricht nicht einmal diejenige Tatsache, dass in Bodrogkeresztur auf dem Fundorte «Kutyasor» nur Scherben des reinen Theiss I. Styles gehoben wurden, kaum einige Km. von diesem, unter dem kupferzeitlichen Gräberfeld dagegen das typologisch gemischte Material der Bükkerkultur zum Vorschein kam. Da von einer Grenzzone die Rede ist, kann man sich leicht denken, dass in der Zeit als die Bükker Siedlung auf dem Orte des späteren kupferzeitlichen Gräberfeldes in ihrer Blüte stand, eine Zeit lang in dieser Gegend keine Stämme der Theisskultur gehaust haben.

In der Nachbarszone zweier verschiedener Kulturen ist übrigens nicht einmal die Stratiographie immer massgebend. An solchen Orten kann sich leicht die Situation ergeben, dass die Grenzlinie zwischen den beiden Kulturen im Laufe der Zeiten wiederholt Verschiebungen erleidet und dementsprechend an einem Orte das eine Volk die Wohnstätte des anderen in Besitz nimmt, an einem anderen Orte dagegen das Entgegengesetzte geschieht. Im Falle mehrerer Grenzverschiebungen können wir sogar darauf gefasst sein, dass wir die Kulturablagerungen in der Lage von zwei ineinander geschobenen Kämmen, ineinander verzahnt vorfinden.

Von unserem Standpunkte aus ist viel wichtiger, dass während in der Keramik der bodrogkereszturer Kutyasor-Siedlung kein bandkeramischer Einfluss festzustellen ist, das erwähnte Gefäß der Theiss III. Periode aus dem bodrogkereszturer kupferzeitlichen Gräberfelde ziemlich starke Einwirkungen seitens des bandkeramischen Styles zeigt. Wenn nämlich das Theiss I.-Material des bodrogkereszturer-kutyasorer Fundortes aus der Bükkerkultur stammen würde, bzw. dessen Weiterentwicklung wäre, so könnten wir bandkeramische Elemente und Bükker Technik vielmehr hier erwarten, als in dem verhältnismässig späten Fundmaterial der III. Periode der Theisskultur.

Die Annahme Tompa's, dass die Nachbar-Siedlungen der Bükker- und Theisskultur vollkommen voneinander isoliert wären, ist übrigens auch nicht sicher. Die erwähnte Schale von Bodrogkeresztur beweist nämlich ohne Rücksicht darauf, ob sie wirklich einem kupferzeitlichen Grabe angehörte oder aber aus der darunter liegenden neolithischen Schicht gehoben

¹¹ János Banner behandelte früher als dritte Periode der Theisskultur die sogenannte Körösgruppe. (*Die neolithische Siedlung von Kopáncs und Kotacpart und die dritte Periode der Theisskultur*. Sonderabdruck aus Dolgozatok-Travaux 1932, S. 1—28.) — Abgesehen davon, dass die Keramik der Körösgruppe typologisch von der der Theiss II. Periode unabhängig ist, war Banner auch in Folge stratigraphischer Schwierigkeiten gezwungen, diese seine Meinung aufzugeben. (*Archäologische Studien aus der Umgebung von Szeged*. Dolgozatok — Travaux, 1936, H. 1—2, S. 271.)

¹² Arch. Ért. 1906, S. 436.

wurde, dass die Bükkerkultur irgendwo sicherlich mit der späten Theisskultur in Berührung kam. Ähnlicherweise können auch die Angaben bei Tompa über die Fundorte von Kenézlő bestritten werden.¹³ Wenn wir der Beschreibung im I. P. E. K. Glauben schenken dürfen, so ist das kleine anthropomorphe Gefäß (Taf. IV. A 4) in der Gesellschaft von Theiss II-Scherben und einer mit Warzen verzierten bemalten Tasse (vergl. bei Tompa Taf. XLI. Abb. 6.) zum Vorschein gekommen. (Das anthropomorphe Gefäß hat übrigens Tompa laut seiner Formentafel ebenfalls zur Theisskultur gehörig gehalten.) In diesem Falle steht uns aber eine solche typische Bükker-Theiss-Mischornamentik vor Augen, (vergl. die als Rahmen dienenden mehrfachen Ritzlinienbänder und das Textilmuster) die ohne Voraussetzung von lebenden Bükker und Theiss II-Berührungen rein als atavistischer Rückschlag nicht zu erklären ist.

In Rücksicht auf die relative Chronologie der beiden Kulturen ist es wichtig, dass das Bükker-Gebiet auch Spuren der Idolplastik aufweist. Dass die Letztere nicht hier entstanden ist, sondern ihre Heimat im Süden gehabt hat und als solche mit der Vermittlung der Theisskultur in die Bükker gelangt ist, kann kaum bestritten werden. In dieser Beziehung teile ich auch jene Meinung Tompas nicht, dass die Theisskultur eine selbstständige Idolplastik gehabt hätte und die südlichen Typen nur im Laufe der Zeit übernommen hätte.¹⁴ Dieser Auffassung widerspricht vor allem die Tatsache, dass der Schwerpunkt der Idolplastik im Süden liegt und, dass in der Periferie ihrer Verbreitung bei uns keine solchen Typen zum Vorschein kommen, die aus südlichen Formen nicht abgeleitet werden können. Berücksichtigen wir das hierher gehörende ungarländische Material, so erkennen wir, dass es hier eben wegen der aus der Ferne erfolgten Übernahme reine Typen kaum mehr gibt und dass die Zahl der Fundstücke in der Richtung aus dem Süden nach dem Bükkergebiete immer weniger wird. Die von Tompa für so wichtig gehaltenen Inselidole mit dreieckigem Gesicht finden wir in der Grossebene zwar nicht, ähnliche Stücke mit Textilverzierungen kamen

aber in Tordos zum Vorschein.¹⁵ Die Vorbilder der anthropomorphen Gefässe und der drei, bzw. vierfüssigen Altäre fehlen in der Bükker Kultur ebenfalls, dort kommen höchstens Gefässfüsse vor, man findet sie aber in grosser Anzahl in den Siedlungen der Theiss- und Körösgruppe, hauptsächlich dort, wo sich die südlichen Kulturwirkungen auch in anderer Hinsicht geltend machen.^{15b} Um Missverständnissen vorzubeugen, müssen wir wiederholt betonen, dass das anthropomorphe Gefäß von Kenézlő mit der Bükker Kultur nur gewisse Beziehungen aufweist, seine Verwandten aus dem Theissgebiete, die Stücke von Szentes, Kőkénydomb, Hódmezővásárhely und Csóka¹⁶ weisen nach Vinča¹⁷ und kommen in solcher Umgebung zu Tage, wo auch die aus dem Süden stammenden Altäre nicht fehlen.¹⁸ Die schematisch gezeichneten menschlichen Darstellungen auf zwei Bükker Scherben aus Borsod wiederholen sich in linearer und plastischer Ausführung ebenfalls in der Grossebene, auf Gefässen der Theiss- und Köröskultur.¹⁹ Diese Wiedergabe des Gesichtes in Form eines Dreieckes entspricht vollkommen den Inselidolen und kann dementsprechend nur aus dem Süden hergeleitet werden.

In Hinsicht der relativen Chronologie kann auch diejenige Auffassung Tompa's nicht in Betracht kommen, dass die für das Bükker Gebiet charakteristischen Steinbeile, die sogenannten

¹⁵ Roska Márton, *Az ősrégészet kézikönyve*, II. Abb. 163. No. 7.

^{15b} Unter den Altären der Theisskultur ist das im Ungarischen National Museum befindliche, nicht publizierte Stück aus Bácsnádaja das wichtigste. Die Seiten desselben sind mit eingeritzten Theiss I. — Ornamenten verziert, die zwei vogelkopfförmigen Ansätze dagegen zeigen mit der Idolplastik von Vinča die engste Verwandtschaft. — Die Tonaltäre der Theiss- und Köröskultur behandelte übrigens eingehend János Banner. (*Dolgozatok-Travaux* 1932, S. 1—48.) Er weist nach, dass die Idolplastik und die anthropomorphen Gefässe der Köröskultur mit dem Material von Tsangli verwandt sind.

¹⁶ Tompa, *Bandkeramik*, Taf. XL. Abb. 11., Banner, *Dolgozatok-Travaux* 1930. Taf. XXXV. Abb. 1, 4—6. 13.

¹⁷ Tompa, *25 Jahre Urgeschichtsforschung*. Bericht d. R. G. K. 1934/35. S. 42.

¹⁸ Banner, *A kökénydombi neolith-kori telep*. *Dolgozatok-Travaux*, 1930, Taf. XXXIV. Abb. 14. — Roska, *Ősrégészet kézikönyve* II. Abb. 78.

¹⁹ Banner, ebd. Taf. XXXI. Abb. 1. Taf. XXXV. Abb. 2. Banner, *A kotacparti és kopáncsi neolithikus telep és a tiszai kultúra III. periodusa*, *Dolgozatok-Travaux* 1932, Taf. XLI. Abb. 10.

¹³ Tompa, *Bandkeramik*, S. 23., Tompa, *Über einige Ungarländische Denkmäler*. I. P. E. K. 1928, S. 23. Nándor Fettich, *Adatok a honfoglaláskor archaeológiájához*. Arch. Ért. 1931, S. 80.

¹⁴ Tompa, *25 Jahre Urgeschichtsforschung in Ungarn*. Bericht der R. G. K. 1934/1935. S. 42.

Schuhleistenkeile ins ältere Neolithikum, die trapezförmigen Beile der Theisskultur dagegen ins jüngere Neolithikum gehören.^{19b} Die in den Steinbeilformen sich zeigende Verschiedenheit bedeutet hier nur soviel, dass die Schuhleistenkeile — wie auch anderswo — für die bandkeramischen Kulturen bezeichnend, die trapezförmigen Beile hingegen die führenden Formen der Theisskultur sind. Dass die beiden Typen überhaupt keine chronologische Bedeutung haben, wird auch dadurch unterstützt, dass während in der Theiss I. Periode in der Grossebene überwiegend trapezförmige Beile in Gebrauch waren, erscheinen in Pannonien, in der II. Periode in den Gräbern von Lengyel abermals Schuhleistenkeile. Dieser Umstand ist nach meiner Auffassung dem Einfluss der Kultur der jüngeren Linienkeramik zuzuschreiben. Dieser Einfluss kommt übrigens in den Spiralverzierten bemalten Scherben von Lengyel (vergl. bei Tompa Taf. L.) klar zur Geltung.

Für die Gleichzeitigkeit der Bükker- und Theisskultur finden wir auch im gegenseitigen Verhältniss der Beiden zu den in der Nachbarschaft liegenden Neolithkulturen wichtige Beweise.

Die Gleichzeitigkeit zwischen der Bükkerkultur und der böhmisch-mährischen älteren und jüngeren Linear- und Stichbandkeramik ist nach Tompa's eingehenden Erörterungen überflüssig zu beweisen. Ebenso können wir aber auch die Zusammenhänge der Theisskultur mit den erwähnten mährisch-böhmischen Gruppen nachweisen.

Karl Schirmeisen erwähnt²⁰ aus der Umgebung von Brünn nebst Schölbschnitz aus ein und derselben Schichte Linearkeramik, das Bruchstück einer Fusschale der Theisskeramik, einen Tonwürfel mit meandroider- bzw. Textilverzierung und einige innen rot, aussen schwarz bemalte Scherben. Ähnlicherweise gemischt kamen Theiss- und Linearkeramische Scherben aus ein und derselben Schichte auch in der Backofenhöhle zum Vorschein.²¹ Auf dem Fundorte Podbaba III. fand J. A. Jira in einer Grube zwischen stichbandkeramischen Scherben zwei Gefässe des Jordans-

mühler Schlages.²² Ähnlich war die Lage auch in Sárkád,²³ wo aus ein und derselben Schichte und aus einigen Gruben linienverzierte, stichbandkeramische und Jordansmühler Scherben gehoben wurden.²⁴ Als Beispiel für das Zusammenreffen der Theiss- und Stichbandkeramik können wir auch die dem Exemplar von Kőkenydomb nahe verwandte Kinderklapper von Gleinitz anführen. Dies letztere Stück wurde aus einer Schicht der Stichbandkeramik gehoben.²⁵ Die Wirkung der linearkeramischen Kultur macht sich ja sogar im frühkupferzeitlichem Gräberfelde von Pusztatváánháza geltend. Dass hier das Spiralband auf einem Gefässe²⁶ des Grabes No. 5. nicht als Weiterleben oder als atavistischer Rückschlag des bandkeramischen Styles zu erklären ist, geht eben aus dem erwähnten Zusammenreffen der Jordansmühler und Linear-Stichbandkeramik hervor.

Aus all' diesem ergeben sich die folgenden chronologischen Feststellungen: Angenommen dass die Paralellisierung der Bükker- und der böhmisch-mährischen Linear-Stichbandkeramik nach Tompa richtig ist, müssen wir aus dem Zusammentreffen der Theisskultur mit den oben erwähnten böhmisch-mährischen Gruppen darauf schliessen, dass die Bükker- und Theisskultur auch zwischen einander gleichzeitig sind. — Damit wollen wir natürlich nicht behaupten, dass die Gruppe der Linear- und Stichbandkeramik wie auch die des Jordansmühler Schlages in Böhmen und Mähren gleichzeitig ihre Blüte gehabt haben. Es geht aus unseren Erörterungen vielmehr hervor, dass die Theisskultur als eine aus der Fremde gekommene Gruppe im Anfang auf die Linear- und Stichbandkeramik, später auf die Jordansmühler Kultur ihre Wirkung ausübte.

Die Gleichzeitigkeit der Bükker- und Theisskultur wird auch durch das gegenseitige Verhältniss der übrigen ungarländischen Neolithkulturen bestätigt.

²² J. A. Jira, *Neolithische bemalte Keramik in Böhmen*. Mannus, 1911, S. 247.

²³ Ebd.

²⁴ Über die Gleichzeitigkeit der Jordansmühler Keramik mit der kupferzeitlichen Theiss III. Gruppe schrieb ich in meiner Arbeit *«Földrajzi tényezők hatása Magyarországon neolithikus kultúráinak kialakulására és elterjedésére.»* — Arch. Ért. 1930, S.

²⁵ János Banner, *Altchlesien*, 1931, H. 2—3, S. 135—156.

²⁶ Hillebrand Jenő, *A pusztatváánházi korarézkori temető*. Arch. Hung. IV. Taf. I. Abb. 5.

^{19b} Tompa, *Bandkeramik*, S.

²⁰ Sudeta II. 1926, S. 90—105. Abb. 9. u. 17.

²¹ L. Cservinka, *Anhang zu R. Absalon und R. Czizek, Die palaeolithische Erforschung der Pekarna-Höhle*. Erste Mitteilung. Casopis mor. zem. musea, 1926.

Die Bükkerkultur ist mit Rücksicht auf die Zselizer Funde, die eine Mischung der Beiden darstellen, mit der jüngeren Linearkeramik Pannoniens gleichzeitig zu halten. Eine Eigentümlichkeit der jüngeren Linearkeramik, dass die Linien der Verzierungen durch Striche oder eingetiefte Punkte unterbrochen werden, ist übrigens auch auf einigen Bükker Scherben aus Sátoraljaújhely und Borsod zu beobachten (vergl. bei Tompa Taf. XVI. Abb. 9. Taf. VI. Abb. 16.). Ebenfalls wird die Gleichzeitigkeit der beiden Kulturen auch durch das Grab von Nagytétény bestätigt.²⁷ Dasselbe zeitliche Verhältniss kann aber auch in dem Falle der jüngeren Linearkeramik Pannoniens und der Theiss I. Periode der Grossebene festgestellt werden. Aus dem Charakter der Theisskeramik erhellt nämlich, dass diese Kultur nur in der II. Periode ihrer Entwicklung hier erschienen ist und die jüngere Linearkeramik von ihrem Platz verdrängte. Aus der Natur dieses Vorganges folgt aber, dass die Theisskultur vor ihrer Pannonischen Landnahme, also in der I. Periode, als sie noch in der Grossebene herrschte, mit der noch ungestört blühenden Linearkeramik Pannoniens gleichzeitig war.

Für die Vermischung der bandkeramischen Elemente der jüngeren Linearkeramik Pannoniens mit den Textilmustern des Theiss-Styl finden wir einen guten Beweis im neuerlich von János Dombay publizierten Material.²⁸ Es handelt sich hier um das mit Ritzlinien und Bemalung verzierte Gefäss des Grabes No. 76. von Zengővárkony, auf welchem die Verzierungen verschiedener Herkunft unter der Einwirkung des Textil-Styls sich vollkommen harmonisch miteinander vermischen. (Abb. 2.). Die abwechselnd bemalten und ausgesparten «S» Motive der oberen und unteren Fläche sind uns von Scherben der Theisskeramik wohl bekannt, (vergl. Taf. I. 3, 3a; Taf. II. 1, 1a) nebst diesen sehen wir aber, dass sogar die Spiralband-Motive linearkeramischer Herkunft in der rechten und linken Fläche, sich zu flächenfüllenden Rapportmustern umwandeln.

Unter dem Einwirken des Textilstyls geschah auf dem Gefässe von Zengővárkony dasselbe, das wir auch im Fall der Bükker-Keramik beobachten konnten; das umlaufende Bandmotiv

wurde zu einem flächenfüllenden Muster. (Vergl. Taf. IV. B 1, 2). Auffallend ist dabei, dass zwischen den Komponenten der Bükker und der «Lengyel»-Gruppe die eine, — die aus dem Textilstyl, — gemeinsam ist, die andere, — das Bandkeramische — dagegen nahe verwandt. Nebst anderen Gründen ist auch das ein Beweis dafür, dass die beiden erwähnten Gruppen zeitlich nicht weit voneinander stehen konnten.

Unsere obige Beweisführung könnte vielleicht dadurch gestört werden, wenn zu beweisen wäre, dass die jüngere Linearkeramik auf pannonischem Boden so langdauernd war, dass sie zuerst mit der Bükker Kultur, später mit der Theisskultur in Berührung kam. Abgesehen davon, dass die ziemlich spärliche Verbreitung der jüngeren Linearkeramik wie auch die Entwicklung ausschliessende stylare Einheitlichkeit derselben auf eine lange Lebensdauer nicht schliessen lässt und, dass dieser Auffassung auch die mährisch-böhmischen stratigrafischen Ergebnisse widersprechen, schliesst diese Folgerung auch ein anderer Grund aus. Bei der mit Tompa im Jahre 1929 gemeinsam durchgeführten Ausgrabung in Békásmegyer fanden wir in ein und derselben neolithischen Schicht nebst zwei Scherben reinen Bükker Styles auch solche — in ihrem Material und Ausführung ähnliche — Gefässbruchstücke, bei welchen sich die jüngeren linearkeramischen Verzierungen einmal mit der Bemalung des Theisstyls,²⁹ ein anderes mal mit der gut bekannten, aus mehrfachen parallelen Ritzlinien bestehenden Bükker Technik paarten.³⁰ Damit wird bewiesen, dass in Békásmegyer die erwähnten drei Kulturen in derselben Zeit ihre Wirkung aufeinander ausübten.

*

²⁹ Tompa, 25 Jahre Urgeschichtsforschung in Ungarn. Bericht d. R. G. K. 1934/35, Taf. VIII. Abb. 1—3. — Das Bruchstück Abb. 1. ist hier besonders wichtig. Obzwar Tompa dieses Stück — laut unter dem Bild befindlichen Text — in die ältere Linearkeramik einreichte, sehe ich in diesem Stück wegen der Technik der Bemalung und den eingeschlossenen, also auf Fleckwirkung strebenden Einheiten der Verzierung, vielmehr ein Beispiel dafür, wie der Textilstyl die bandkeramischen Verzierungen umänderte. Es scheint wahrscheinlich, dass man in den flächenfüllenden und stark an Textilmuster erinnernden Verzierungen des Gefässes von Zsiger (vergl. ebd. Taf. VII. Abb. 12) und auf einigen Scherben von Kaposvár (ebd. Abb. 7.) ebenfalls die Einwirkung des Textilstyls suchen darf.

³⁰ Ebd. Taf. VIII. Abb. 5, 7, 12, 13. — Die Bükker Scherben publizierte Tompa nicht.

²⁷ Gallus Sándor, *A nagytétényi neolithikus sír*. Arch. Ért. 1936, S. 73—74.

²⁸ János Dombay, *The Prehistoric Settlement and Cemetery at Zengővárkony*. Arch. Hung. XXIII. Abb. 13.

Das bisher Gesagte zusammenfassend steht ein der früheren Auffassung entgegengesetztes Bild vor unseren Augen. Wie wir gesehen haben, gehört die Theisskultur nicht in die Gruppe der bandkeramischen Kulturen, die Bükkkultur dagegen ist das Resultat einer Stylmischung. Die Träger der Letzteren gehörten wahrscheinlich zu den bandkeramischen Rassen, in ihrer Kultur und in erster Linie in ihrer ornamentalen Kunst ist aber die Wirkung des nicht bandkeramischen Theiss-Ethnikums stark zur Geltung gekommen. Damit verwerfe ich natürlicherweise die geradlinige Abstammungstheorie von Tompa und alles das was im Zusammenhang mit der Besiedlung der Grossebene aus der Richtung von Oberungarn aus selbst ich früher glaubte.³¹

Bei der Erklärung der Theisskultur als einer Selbständigen erhebt sich aber die Frage, von wo diese Gruppe hergeleitet werden soll. — Fremde, oder mit anderen Kulturen gemeinsame Elemente finden wir zwar in der Theiss-Umgebung, diese sind aber mit gegenseitigen Kulturbeziehungen leicht zu erklären. Der besondere Charakter dieser Kultur und die Richtungslinien ihrer späteren Verbreitung (**Abb. 3.**) sprechen dafür, dass ihre Träger ein Volk war, das sich den Lebensverhältnissen der Ungarischen Grossebene angepasst hat und welches später, während seiner Verbreitung, gleichfalls nur die in geographischer Hinsicht ähnlichen Nachbarsgebiete besiedelte. Dass dieses Volk im Laufe des Neolithikums aus dem gebirgigen

Oberungarn in das landschaftlich ganz verschiedenen aufgebaute und dementsprechend eine ganz verschiedene Lebensweise bedingende Ungarische Grossebene gewandert wäre, ist ebenso schwer anzunehmen wie dass die Grossebene im Laufe des Mesolithikums unbewohnt gewesen wäre. János Banner bewies vor kurzem dass das Alföld, wenn auch nur spärlich, — schon im Paläolithikum, im Magdalenienseitalter besiedelt war.³² So haben wir auch keinen Grund vorauszusetzen, dass in der Zeit zwischen dem Paläolithikum und Neolithikum in der Besiedlung dieser Gegend eine Unterbrechung stattgefunden hätte.

Zum Bewohnen wäre die Grossebene auch dann geeignet gewesen, wenn auch dieses Gebiet im Mesolithikum tatsächlich viel sumpfiger und von Überschwemmungen heimgesuchter gewesen wäre, als im Neolithikum. Wir dürfen dabei nicht vergessen, dass das vielerwähnte Sumpfgebiet nur Völkern von gewisser Lebensform nicht entspricht, aber besonders geeignet ist für Jäger- und Fischervölker. Die Ableitung der Theisskultur von solch einer Mesolithkultur finde ich noch immer viel begründeter, als die Richtung, die jede einzelne Neolithkultur Ungarns aus einer anderen herleiten möchte allein darum, weil uns die mesolithischen Vorgänge an Ort und Stelle noch unbekannt sind und weil wir noch nicht erkannt haben, dass das Neolithikum auch als so ein Kulturstrom zu erklären ist, als z. Beispiel die «Bronzezeit».

³¹ Csalogovits, *Földrajzi tényezők hatása Magyarország neolithikus kultúrájának kialakulására és elterjedésére*. Arch. Ért. 1930, S. 28—52.

³² J. Banner, *Az első alföldi palaeolith lelet*. Dolgozatok-Travaux, 1936.

*Banner-Al.-2. m.
Szabolcs megyei leletek - vissröl*

BADENI LELETEK A SZABOLCS MEGYEI VISSRŐL

1938. május 13-án és 14-én, Kiss Lajos, a nyíregyházi Jósa Múzeum igazgatója Viss, Szabolcs megyei nagyközségbe szállt ki, hogy egy bejelentett, nagyobb régészeti lelet leletkörülményeit tisztázza s az előkerült anyagot a vármegyei múzeum számára megmentse.

Kiss Lajos kérésére szíves volt megengedni, hogy a megtisztítás és összeállítás céljából hozzám került leletanyagot közölhessem. Közlés céljából eredeti feljegyzéseit is készséggel bocsátotta rendelkezésemre, amiért ez alkalommal is hálás köszönetet mondok.

A lelet Viss községtől délnyugatra, 600 m távolságra került elő, azon a részen, amelyet ma Szőlőhomoknak hívnak, régebben Homoknak neveztek. Ezen a tájon egy 35 kat. hold kiterjedésű, 2 m magas domb emelkedik, amely jelenleg Goozs Ferencné tulajdona.

A területből — azon a részen, ahol az Olaszliszka—Nagyhalász—Kenézlői út 1050. sz. szakasza van — a mérnöki hivatal 1 hold 148 négyszögöl területet vásárolt meg. A lelőhely ezen a területen van.

Az előkerült leletanyag két részre osztható. Az egyiknek leletkörülményeit pontosan ismerjük, a másikat nem s így azokat szórványos leleteknek tekinthetjük csupán, amelyeknek csak a badeni kultúra típusainak megállapításánál, illetőleg azok földrajzi elhelyezkedésénél vehetjük hasznát. Huszonkét tárgynak leletkörülményeit ismerjük pontosan, amelyek közt egy-két más korba tartozó is van. A többi tizenhárom tárgy is ezek közelében volt; a többi tíz lelet-tárgy nagyobbára jellegtelen töredék, s így figyelmet nem érdemel. Valamennyi lelet egy nagy cseresznyefa közelében került elő. Elhelyezkedésük a következő volt:

A fától nyugatra 10 m távolságra, egy valamennyi közt legnagyobb méretű füles edény feküdt magányosan. Csak az eke tördelt le a szélé-

ből egy keveset, ami mutatja, hogy gondosan volt a földre helyezve, álló helyzetben. (I. t. 1). Ettől az edénytől további 2 m-re egy kis füles csupor volt, szintén magányosan (I. t. 7). További 3 m-re feküdt a lelet legfontosabb része, két m mélységben. És pedig: egy örlőkő, amelyen három egymásba helyezett edény volt. Egy nagyobb és egy kisebb méretű, de egymáshoz nagyon hasonló forma (II. t. 1, 3), és egy harmadik, ezektől különböző, de össze nem állítható; az örlőkő körül kisebb örlőkő töredék, két bögre (I. t. 2; II. t. 9), egy nagyobb méretű, törtfülű edény (II. t. 6), egy kisméretű füles bögre (I. t. 6), és egy összetört füles tál feküdt (I. t. 12). Ennek a leletcsoportnak együvé tartozása nem kétséges.

További 3 m-re egy ép edény (II. t. 4). állott magányosan, amelytől 3 m-re egy nyéllyukas kőbaltatöredék volt. Ettől északra¹ 10 m-re egy égett csontokkal telt, elszántott urna feküdt, de minden más kísérő tárgy nélkül (I. t. 14).

Erről a leletről megemlékezik Patai Pál² is, de az anyagot részletesen nem említi, ami annyival is inkább érthető, mert a lelet nagyobb része töredékekben feküdt a múzeum legújabbán szerzett leletei közt. Teljes kiegészítése után itt kerül először bemutatásra.

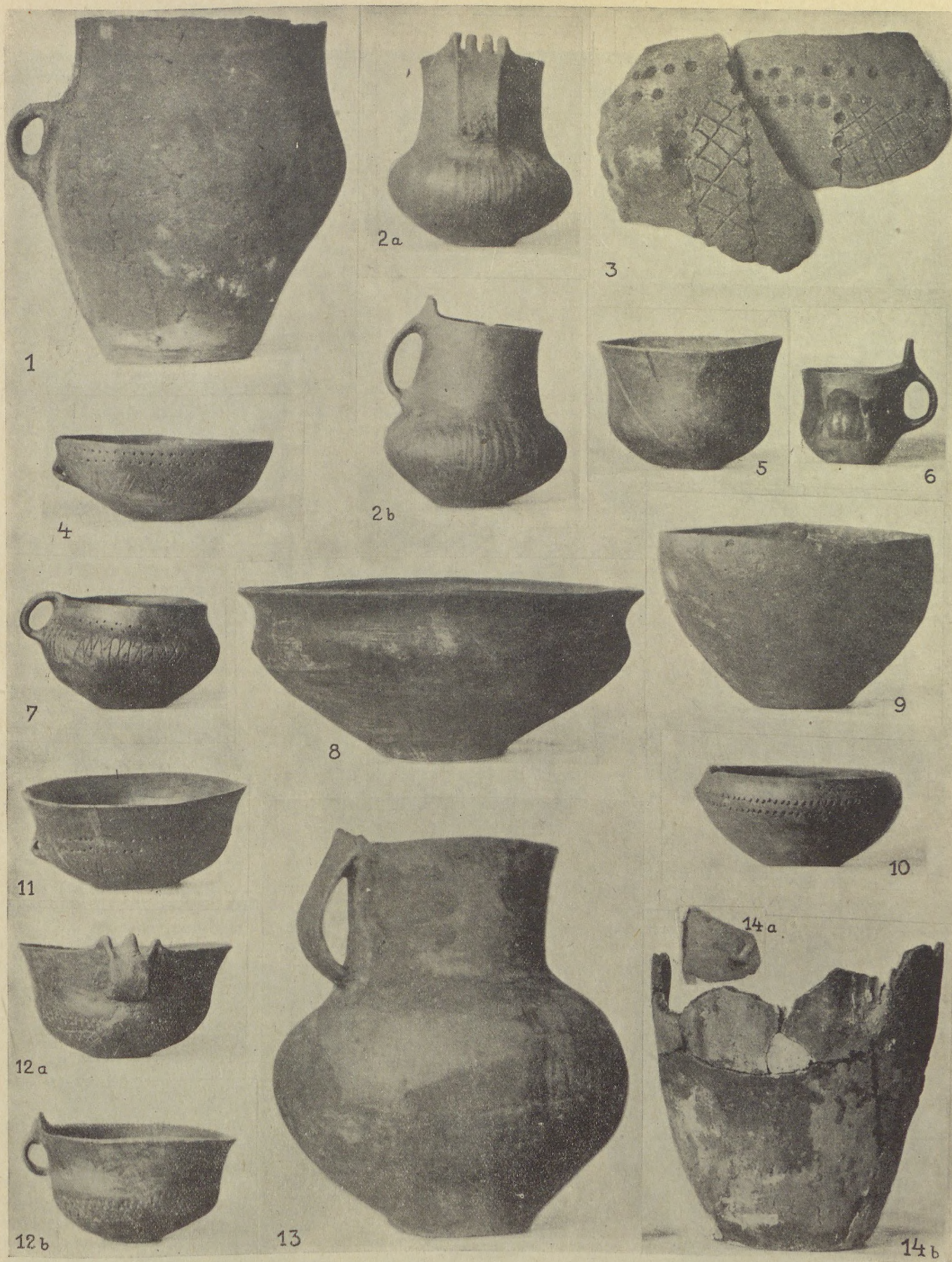
Viss, mint a badeni kultúra lelőhelye e leletek nélkül sem ismeretlen előttünk. A sáropataki főiskola gyűjteményéből³ ismerünk egy töredéket (I. t. 3), jellegzetes badeni díszítésekkel. Hogy ez a töredék ugyanerről a lelőhelyről való-e, nem tudjuk, bár valószínűnek látszik.

De nézzük a leleteket abban a sorrendben, ahogy látszólag összetartoznak.

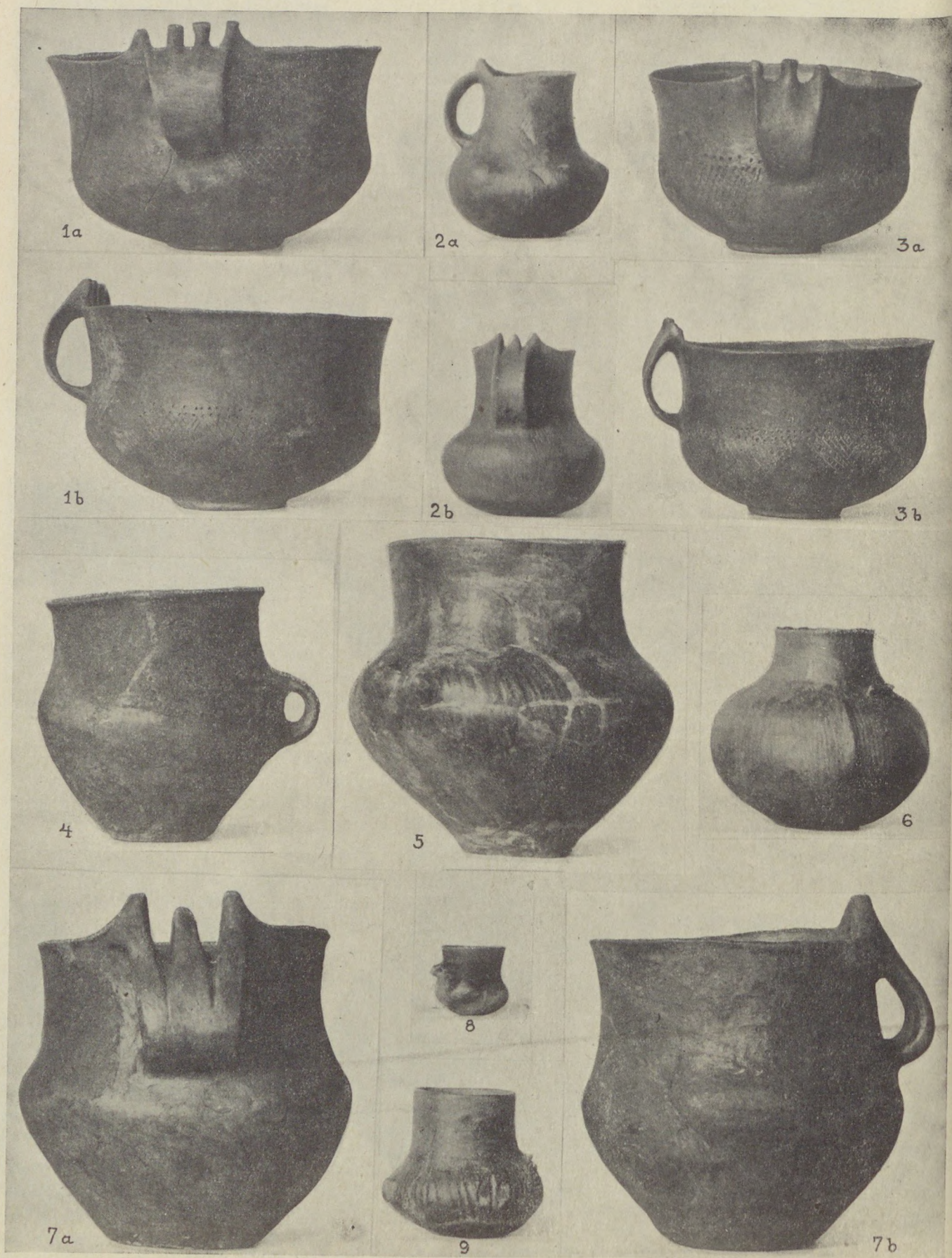
¹ A két tárgy között egy kis csengő is volt, az első edénytől 8 m-re, de ez természetesen későbbi eredetű és nem tartozik a lelethez.

² Patay P., *Korai bronzkori kultúrák Magyarországon*. 1938. Diss. Pann. Ser. II. No. 13. 14. 1. 55.

³ 59/III. lelt. szám.

I. tábla 1—14: Viss (1/4) — Plate I, figs. 1—14: Viss (1/4 actual size)

II. tábla 1—9: Viss (1/4) — Plate II, figs. 1—9: Viss (1/4 actual size)

1. Egyfűlű nagy edény (*I. t. 1.*). Feneke enyhén profilált. Alsó része csanakakúpos. A felső résszel való érintkezésnél kissé öblösödik. Az öblösödést fül hidalja át, amely kívülről tapad a felületre. A felsőrész is csanakakúposan indul, de aztán homorúvá lesz. Valószínűleg enyhén kihajló pereme volt, de ezt az eke lemetszte. Anyaga szemcsés. Iszapolása durva. Égetése gyenge és így színe is változó. A vörösem színnek különböző árnyalatai állapíthatók meg rajta. M 29, Sz 22, Ö 25·5, F 13 cm. Magánosan volt a föld alá helyezve, álló helyzetben.

2. Hosszúkás csésze (*I. t. 7.*). Töredékesen maradt meg s a vele együtt előkerült díszített cseréptöredékek egy része nem tartozott az edényhez. Néhány hozzátartozó töredék azonban azt mutatja, hogy eredetileg két füle lehetett. A fülek kissé kiemelkedtek a perem síkjából. Feneke gyengén profilált, köralakú. Alsó része csanakakúpos. Erősen öblösödő közepe van. Felső része gyengén ível, de a peremnél már felfelé áll. Az öblösödésen egymást hálómintaszerűen keresztező bemélyedő vonalak futnak, amelyeknek felső végén két pontsor fut körül. Iszapolása közepes finomságú. Égetése és símitása elég gondos. Színe vörössesbarna. M 9·5, Sz 10·7×12·2, Ö 14×15, F 5×5·5 cm. Ez is magánosan feküdt.

3. Magas peremű füles tál (*II. t. 1a—b*). Alapjaiban a megszokott formájú badeni tálakra vezethető vissza, de arányaiban nagyon eltér azoktól. Ezt az eltérést a felső rész magas kiképzése okozza. Feneke erősen profilált. Alsó része félgömböszerűen hajló. Öblösödésénél kisebb kidudorodás tapintható. Felső része enyhe ívben halad s a szájszerem kissé kihajlik. Fülének alsó része az öblösödés fölött illeszkedik, de nem üti át az edény oldalát. A felsőrész a szájszerem fölé emelkedik s mind két oldalon enyhén ível az első erősen kiemelkedő bütyökig. E közé a két kiemelkedés közé még kettő illeszkedik s így a fül négyes tagolást nyer. A fül egyébként széles szalagfűl. Az öblösödésen egymást sűrűn keresztező vonalakból alkotott háromszögek sorakoznak, amelyeknek vonalai a felső részen egy-egy pontból indulnak ki. E pontok fölött még egy pontsor fut körbe, megszakítás nélkül. A felfeléálló szájszeremet apró bemélyedések tagolják. Iszapolása és símitása finom. Égetése gondos. Színe vörössesbarna, világosabb és sötétebb pontokkal. M 16·8, Sz 27·3, Ö 24·8, F 9 cm.

4. Az előbbivel mindenben egyező, de kisebb méretű példány (*II. t. 3a—b*). A füle nem négy, hanem három osztású. M 14, Sz 22·5, Ö 20·5, F 7·8 cm.

5. Alsó részén gömbös formájú, árkokkal díszített, felül hengeres edény (*II. t. 9.*). Felső része töredékes, így nem lehet megállapítani, hogy a hengeres nyak alól induló fül, felül emelkedett-e az edény száján. Feneke gyengén profilált. A fülön kívül három, már erősen kifejtett, horizontális szubkután fül volt rajta. Az árkokkal díszítés szabálytalan irányú, de feltűnően mély. Jól iszapolt, símitott és égetett. M 12·1, Sz 8·8, Ö 12·5, F 6·3 cm.

6. Alsó részén gömbös formájú, árkokkal díszített, felül csanakakúpos edény (*I. t. 2a—b*). Feneke profilált. Az árkokkal díszítést négy helyen szakítja meg egy-egy erőbben kiemelkedő, lefelé huzódó domború díszítés, amelyen ferdénhaladó árkokkal dísz van. Füle a csanakakúpos részből indul s magasan emelkedik az egyenes szájszerem fölé. Fülképzése olyan, mint a 3., 4. alatt ismertetett példányoké. A fül négyesosztású. Kidolgo-

zása és színe olyan, mint az előbbi. M 25·7, Sz 10·2, Ö 15, F 6 cm.

7. Alsó részén lapított félgömbös, erősen gömbölyödő középrészű, felül csanakakúpos formájú edény (*II. t. 6.*). Gyengén profilált feneke van. Széles szalagfűle a csanakakúpos felső részből indul s eredetileg magasan emelkedhetett az egyenes perem fölé. Kidolgozása olyan, mint az előbbieké. M 16·5, Sz 8×8·7, Ö 18, F 6·8 cm.

8. Árkokkal díszített edényke (*I. t. 6.*). Teljes formáját nem lehetett rekonstruálni, így a fenék kiegészítése nem hiteles. Valószínűleg nem volt egészen gömbös forma. Száj pereme azonban kissé kihajlott. A fül töve a legnagyobb öblösödésből indul s a perem széléhez illeszkedik. Egy nyúlványa van, amely erősen kiemelkedik a szájszerem fölött. Ez gondos kidolgozással, szépen ívelve tör a magasba. Kivitele gondos. Égetése jó. Színe szürke, helyenként tarka foltokkal. M 6·5, Sz 7·2, Ö 7·1 cm, F bizonytalan.

9. Füles tál (*I. t. 12a—b*). Feneke enyhén profilált. Alsó része lapított félgömb. Felső része nem egyenletesen hajlik ki. Füle hármas tagolással ugrik a perem fölé. A két rész összetalálkozásánál enyhe él tapintható. Kidolgozása a 3., 4. példányokéval egyezik. Színe sárgás. Az öblösödés táján vonalakból alkotott hálóminta van, amelynek felső széle bemélyedő, szabálytalan alakú pontokkal érintkezik. E pontok fölött még egy pontsor fut körbe. Pereme rovátkolt. M 8·8, Sz 17·5, F 5 cm.

A 3—9. alatt leírt edények egy csomóban kerültek elő.

10. Behúzott szélű tál (*I. t. 10.*). Félgömbös forma, jól profilált fenékkal. A legnagyobb öblösödés után hirtelen befelé haladó szélben végződik. A legnagyobb öblösödésen kettős szabálytalan pontsor fut körbe. Ez csak ott szakad meg, ahol a tipikus átfúrt fül elhelyezkedett. Kidolgozása és égetése rendkívül gondos. Színe vörössesbarna, helyenként élénkebb foltokkal. M 8, Sz 14·5, Ö 16·5, F 6·2×6·5 cm.

11. Nyéllyukas kőbalta éltöredéke.

12. Rekonstruálhatatlan urna töredéke (*I. t. 14a—b*), emberi csontokkal, amelyek közt a koponya töredékei közül is van néhány darab. Ennek vastagságából ítélve, gyermeksírra kell következtetnünk. Az urna — amennyiben a töredékekből következtetni lehet — azokra a bütykös peremű, egyenes oldalú bronzkori urnáinkra emlékeztet, amelyekkel rendszerint égetett temetkezések fordulnak elő. Kőkori eredetűre vall a töredékek közt megmaradt, jellegzetes bütyökfűl. A teljes formát kiegészíteni nem lehet. A csontok közt fémnek nyoma sincs, még rézrozsda alakjában sem, ami szintén a kőkori eredet mellett tanuskodik. Az urna méreteit nem lehet felvenni.

13. Alul gömbös, felül hengeres formájú edény, kissé kihajló peremmel (*II. t. 2a—b*). Feneke lapított s így az alsó rész valamennyi közt a legjobban megőrizte a gömbös alakot. Ez a forma is árkokkal van díszítve, amely azonban öt helyen megszakad. Kidudorodó bütykök szakítják meg, amelyeken koncentrikus körök futnak. Ezek a bütykök úgy illeszkednek bele az árkokkal díszített alsó részbe, hogy úgy alattuk, mint felettük, az árkoklás

* Hasonló bütyökfület közöl Bayer Ossarnból. *Eiszeit*, 1928. V. Taf. XXII. 11.

továbbra is megmaradt. A felső rész illeszkedésénél vízszintes irányba haladó, háromszoros árkolás fut körbe, amely fölött vonalkázott háromszögek helyezkednek el. A hornyolt fül a vízszintes árkolásból indul s a már többízben említett gondos íveléssel emelkedik a perem fölé. A fül osztása hármassal. Az edény kidolgozása igen gondos, égetése is jó. Színe sötétbarna, helyenként sárgás foltokkal. M 16·5, Sz 8·2, Ö 12 cm, F mérhetetlen.

14. Simító kavics. Mindkét vége erősen kopott.

15. Tál (I. t. 8.). Az egy csomóban talált száj-részekből és az ugyanott talált fenékből sikerült rekonstruálni. Formája arra a kis tála emlékeztet, amelyet a Hódmezővásárhely—Bodzás-part Pap-tanya sírjában (Fol. Arch. 1939. I. t. 13.), a legrégebbi edénytípusokkal együtt találtunk. Alsó része csonkakúpos, öblösödésén hármassal elosztva bütykök helyezkednek el. Pereme enyhén kihajló. A töredékek tanúsága szerint sötétszürke színű, gondosan kidolgozott darab lehetett. M 15, Sz 33·4, Ö 31, F 10 cm.

16. Egyfülű közepes nagyságú edény (II. t. 4.). Formája az 1. alatt leírt nagy edényéhez hasonló, de méreteiben eltér attól. Minthogy ez az edény épen került elő s a formája is teljes, amannak kiegészítésére is lehet belőle következtetni. Tehát annak is enyhén kihajló szájpere me lehetett. Anyaga ugyanolyan durva s rokon-ságot tart a 12. alatt leírt urnával is. Színe ennek is vörös, helyenként sárgás foltokkal. M 19·5, Sz 17·2, Ö 19·5, F 8 cm.

17. Magas tál, kissé behúzott szájjal (I. t. 9.). Feneke profilált. Közvetlen a fenék mellett csonkakúpos, feljebb félgömbös. Anyaga durva, szemcsés, égetése gyenge. Kidolgozása és színe egyezik az 1. és 16. alatt leírt példányokkal és a hamvasztásos sír urnájával. M 14, Sz 21·5, F 7·5 cm.

18. Alól csonkakúpos, de feljebb íveltoldalú, erősen öblösödő, hengeresnyakú, kissé kiállóperemű füles fazék (II. t. 7a—b.). A fül a hengeres nyak tövéhez illeszkedik s hármassal tagolással nyúlik a perem fölé. A töredékből restaurált oldalak, mint az eddigieknél, itt is ívesen haladnak felfelé. Vörös színű, elég jó kidolgozású és égetésű. M 25, Sz 22, Ö 25·2, F 11·5 cm. Az edénnyel együtt került elő egy ötösosztású fül-töredék.

19. Nagyméretű füles edény (I. t. 13.), amely azokra a korai kis formákra emlékeztet, amelyeknek hengeres felső és gömbös alsó részük van. Alsó része feltűnően öblös. Feneke profilált. Felső része hengeres. Széles ötösosztású füle a hengeres rész aljából indul s jelentősen emelkedik a perem fölé. Kidolgozása elég jó. Színe szürke. M 33·5, Sz 18, Ö 29, F 11·5 cm. Az összes előfordult edények közül ez a legnagyobb.

20. Kisméretű tál (I. t. 4.), behúzott szájjal. Néhány töredékből van rekonstruálva. Közvetlenül a perem alatt két pontsor fut körbe, amelyek közül a felső a tipikus átfurt fül fölött is elmegy. A pontsor alatt keresztbehelyezett vonalakból készült hálóminta sorakozik. Színe barna, kidolgozása gondos, égetése jó. M 6·5, Sz 18, kiegészített feneke 6 cm.

21. Tál (I. t. 11.). Profilált feneke, félgömbös alsó része s kissé tölcseresedő szája van. Tipikus füle a két rész érintkezésénél helyezkedik el s beleesik a mintázott területbe. A fül fölött egy sor pont indul s körülfut az egész felületen. A második sor pont közvetlenül ez alatt foglal helyet. Erről csüngenek lefelé a

rovátkolt háromszögek. Kidolgozása és színe olyan, mint az előbbi, amellyel egyébként is egy csomóban került elő. M 8·5, Sz 18·5, F 7 cm.

22. Magasperemű tál (I. t. 5.). Profilált feneke, félgömbös alsó részhez tartozik. A felső résszel való érintkezés helyén kissé kidomborodik. Felső része homorúan halad felfelé, majd kissé kiszélesedő szájpere men végződik. Vöröses színű, jól égetett, finoman iszapolt. M 10·3, Sz 14·8, F 5·5 cm.

23. Árkolt díszítésű edényke (II. t. 8.). Alsó része egészen gömbös forma, gömbölyű fenékkal. Nyaka hengeres. A legrégebbi formákra emlékeztető egyetlen darabja a leletnek. Füle letörött s a teljes alak nem rekonstruálható. Sötét szürke színű. Jól iszapolt, jól égetett. Töredékes lévén, méretei nem állapíthatók meg pontosan.

24. Nagyméretű töredékekből rekonstruált árkolt díszítésű edény (II. t. 5.). Profilált feneke, csonkakúpos alsó része s ívelt oldalú felső része van. Egyenesen felfelé álló pereme gondosan le van simítva. Legnagyobb öblösödése táján két erősen hangsúlyozott bütyök van.⁵ Az árkolt díszek nem határozott vonalak irányába haladnak. Jól kidolgozott és égetett példány. Színe szürke. M 26, Sz 21, Ö 27·5, F 10 cm.

A 13—24. alatt leírt edények ugyanerről a helyről valók, de a leletkörülményeket nem ismerjük.

A vissi leleteknél két jelenség érdemel különösebb figyelmet. Az egyik a csomóba helyezett, illetőleg magánosan eltemetett edények előfordulása, a másik a hamvasztásos temetkezés.

Az előbbire Bayer mutatott rá először, az ossarni telep anyagának ismertetésénél. A lelettel kapcsolatban több külföldi, egykorú, vagy legalább is közel-egykorú analógiát közöl,⁶ amelyekkel mi éppen ezért nem foglalkozunk részletesen. Meg kell azonban említenünk, hogy ugyanezt a jelenséget észleltük a Hódmezővásárhely—Bodzás-parti badeni telepen, úgy a próbaásatás⁷ alkalmával, mint két másik alkalommal, úgy a Balog-, mint a Banga-tanyában.⁸ Ennek a jelenségnek ismételt előfordulása ezen a telepen, valamint a zóki tállal datált Makó-vöröskereszti leletnél⁹ és mostani lelőhelyünkön, mutatják, hogy ez a szokás, ha általános nem volt is, legalább is nagyon el volt terjedve nemcsak ebben a kultúrában, de a vele egyidős, vagy közelegykorú kultúrák virágzása idején is.

⁵ Hasonló bütykös példányt ismerünk a keszthelyi Apátdombról és Fonyód—Bezsenyusztáról is. Ez utóbbit lásd: Tompa F., 25 Jahre Urgeschichtsforschung in Ungarn 1912—1936. 24/25 Bericht der Röm.-Germ. Kommission 1934—35. Taf. 17. 7.

⁶ Eiszeit, 1928. Bd. V. 67—70. Taf. VII—XI.

⁷ Dolgozatok, 1935. XI. kt. 129—131. l.

⁸ Dolgozatok, 1940. XVI. kt. Sajtó alatt.

⁹ Dolgozatok, 1939. XV. kt. 77—81. l.

A másik jelenség, a töröttsége folytán jellegtelené vált urnában talált hamvasztásos temetkezés. Az urnának egyedül a füle engedi meg, hogy a kőkori formák közé sorozzuk, a cseréptöredékek, illetőleg azoknak megmunkálás módja viszont a többi leletek anyagával kapcsolja össze s így e korba tartozása nem lehet kétséges. Különösen támogatja ezt a megállapítást, a tökéletesen egyező két nagyobb méretű edény (I. t. 1; II. t. 4) anyaga, amelyeknek formáját más badeni telepről¹⁰ is ismerjük.

Ennek az idesorolható urnának előfordulása azt mutatja, hogy a hamvasztásos temetkezéssel a Dunántúltól távolabb eső területeken is számolnunk kell. Kérdés azonban, hogy teljesen egyidejű lesz-e ez a temetkezés a dunántúliakkal? Egyelőre annyi kétségtelen, hogy itt csak ez az egy hamvasztásos temetkezés fordult elő. Nem lenne meglepő, ha a további kutatások folyamán zsugorított helyzetű, csontvázas temetkezések is előfordulnának.

Lehetővé tenné ezt az a körülmény, hogy a hamvasztásos és zsugorított temetkezés együttes előfordulását a Dunántúlról két helyről is ismerjük. Az egyik Békásmegyer,¹¹ ahol két zsugorított csontvázal egyúttal egy hamvasztásos sír is előfordult, legalább is részben egyező kerámiai anyaggal, ami már magában is egyidejűség mellett tanuskodnék, még akkor is, ha ugyanez a jelenség a szakályi Öreghegy¹² leletei között meg nem ismétlődött volna. De a kétféle temetkezésmód együttes előfordulása nem áll meg az ország nyugati határánál sem. Leobersdorfban¹³ ismétlődött ez a jelenség, ugyancsak részben azonos edényformákkal. Valamennyi itt felsorolt sírnál azok a korai edényformák is jelentkeznek, vagy csak azok vannak meg, amelyeknek korai voltát a Hódmezővásárhely—bodzásparti Paptanya sírjainál¹⁴ már kimutattuk.

A többi ismert hamvasztásos temetkezés leletanyaga, akár a simontornyai,¹⁵ Szekszárd-alsótemetői,¹⁶ akár a kajdacsai¹⁷ vagy felsőiregi¹⁸ sírok mellékleteit vizsgáljuk, nem hoz közelebb

a vissi sír törött urnájához. Még a fonyódi¹⁹ temetkezések sem mondanak urnánkra vonatkozóan semmit, ámbár a leletanyag egyes darabjai a vissi leletekkel rokonságot mutatnak.

Azok az edények, amelyek a vissi urna korát is meghatározzák, egészen külön csoportba kívánkoznak. Jellegzetes fülképzésük, a maguk teljes kifejlődésében — eddigi leleteink alapján — kisebb területre szorítkozik csupán. Ezeknek a kifejlődött formáknak külföldi kapcsolatait nem ismerjük. Mindössze két helyen fordul elő, hazánk jelenlegi határain túl. Az egyik hely elég közel esik az itt szóbanforgó területhez. A trencsényi múzeum őriz egyetlen példányt, amely állítólag Trencsénben²⁰ került elő. A másik példányt Bayer találta Ossarnban.²¹ Ezek azonban csak hasonlítanak a mi példányainkhoz, de nem egyeznek azokkal tökéletesen.

Egyelőre Borsod, Szabolcs, Hajdu és Abauj-torna megyék területén fordulnak elő ezek a fülképzések, de előfutárjaikat az ország nyugati határaitól kezdve, az Alföldön keresztül egész Borsod megyéig, nyomon követhetjük, sőt Csehország területén is megtaláljuk.²² Csehországban nemcsak az ansa lunata fülek gyakori előfordulása, de a fül két vége közé eső ívelés tagolása²³ is figyelmet érdemel, bár ez merőben más, mint a mi edényeinken.

Hazai leleteink közt ilyen előfutárokat tekinthetjük azokat a példányokat, amelyeknél füllek helyett, kettős, hármas csipkézést alkalmaztak. Ilyen példányok Basaharcon²⁴ (IV. t. 18), Kiskundorozsmán²⁵ (III. t. 15), és területünkhöz legközelebb, Jászberényben²⁶ (III. t. 21) fordultak elő. Ezek közül a basaharci más, a mi csoportunkhoz vezető, de már ansa lunata-szerű díszítéseket alkalmazó füles tállal (IV. t. 22a—b) és bögrével (IV. t. 17a—b) együtt került elő. Figyelmet érdemelnek ezek a basaharci példányok azért, mert nem maguk a fülek vannak ansa lunata-szerűen kiképezve, hanem az edény szá-

¹⁹ Bericht, 1934—35. Taf. 17. 7.

²⁰ Eisner: Slovensko v praveku. XV. tábla 1.

²¹ Eiszeit, 1928. Bd. V. Taf. XXII. 3.

²² Stocky: La Bohème préhistorique. LXXXV, 25., 26., LXXXVI. 19., 23., 24., LXXXVIII. 6., 9., 13., XCVI. 5—9., XCVII. 5., 6., XCIX. 2., 4., C. 15., CII. 2., 5., 6., 8., 10., CIV. 9.

²³ U. o. LXXXVI. 23.

²⁴ Szombathely: Smidt Lajos dr. magángyűjteménye.

²⁵ Szeged Városi Múzeum: Leltározatlan anyag.

²⁶ Jászmúzeum: Jászberény, mészhomoktéglagyári lelet.

¹⁰ Lásd a kassai múzeum ismeretlen eredetű jellegzetes kétfülű darabját (III. t. 20).

¹¹ M. A. G. Wien, 1939. 166—173. 1. és Altschlesien, 1936. 6. 55. l.

¹² Szekszárdi múzeum: 1:39. sz.

¹³ W. P. Z. 1937. XXIV. 17—18. 1.

¹⁴ Fol. Arch. 1939. 18. 1.

¹⁵ Szekszárdi múzeum: 10:38—1., 2., 3.

¹⁶ U. o.: 21:33. 8.

¹⁷ U. o.: 3:938—1. 1., 2.

¹⁸ U. o.: 4:933—1. 1., 2.

III. tábla — Platte III. 1: Szederkény; 2—4, 7—9: Nagycenk; 5: Esztergom(?); 6: Kiskunhalas; 10: Nyíregyháza; 11: Szikra; 12—13, 19: Tiszapolgár; 14, 16: Uny; 15: Kiskundorozsma; 17: Keszthei; 18: Zebegény; 20: Kassa(?); 21: Jászberény; 22: Tiszadada (1/4)

IV. tábla — Plate IV. 1, 11: Nagyfalu; 2: Báta(?); 3-4: Tiszakeszi; 5, 19-20: Tiszapolgár; 6: Léva; 7: Garamdamásd; 8: Pécs-Makáralja; 9: Zebegény; 10: Királyhelmec; 12: Emőd; 13: Ágasegyháza; 14: Sopron-Burgstall; 15: Hódmezővásárhely; 16: Chat; 17-18, 22: Basaharc; 21: Zbuska pusztá (1/4)

jával érintkező, a fölé nem nyuló fül bemélyedése után, a fül széleivel érintkező perem.

Ehhez hasonló, de már valamivel magasabbra emelkedő füle van egy keszthelyi²⁷ (III. t. 17) és a területünkhöz már erősen közelelvő Nyíregyháza-morgótemetői²⁸ (III. t. 10) példának, valamint egyik hosszúkás alakú tiszakeszi²⁹ (IV. t. 4a—b) edénynek is, amelyiknél a fül két széle nagyon erősen hangsúlyozott. Erősen kiemelkedő, de azért mérsékelt bevágású ansa lunata füle van egyik kiskunhalasi³⁰ (III. t. 6) edénynek.

Az itt felsorolt valamennyi edény, a fül két szélén kiemelkedő résszel hívja magára a a figyelmet. Ehhez a csoporthoz tartozik még két zebegényi³¹ (III. t. 18, IV. t. 9) edény, bár nem ennyire határozott tagolással, továbbá egy esztergomi³² (III. t. 5) átfúrtfülű edény, a két szél erős kiemelásával, ami egyik szikrai³³ (III. t. 11) hasonló fültöredéken is megállapítható.

A fülnek ez a tagolása a kétosztású tálak csoportjába is feltűnik. Ismerjük ezt a tipikus átfúrt badeni fülek közt egyik ágasegyházi³⁴ (IV. t. 13) és egyik bodzásparti³⁵ (IV. t. 15) töredéken, és határozottan felismerhető az únyi³⁶ (III. t. 16) kétosztású edény oldalán is. A Nemzeti Múzeum anyagában Békésszentandrásról találtunk egy hasonló, de csak két nyulványú darabot, amely egyébként Békásmegyeren is előfordult.

Az únyi leletek közt való előfordulása azért is fontos, mert ugyanott egy széles, lapos szalagfűl díszítéseként, négyes kiszökeléssel (III. t. 14) is megismétlődik,³⁷ ami pedig már a mi edényeink csoportjához egészen közel áll. Ez a kiszökelés, mint tisztán díszítő elem, egyik békásmegyeri³⁸ töredék egészen másformájú fülén is ismétlődik.

Előzmények és rokon jelenségek, mint a felsorolt példák is mutatják, országszerte előfordulnak, de az edényfüleknek egészen határozott tagolása a már említett négy vármegye területén van általánosan elterjedve.

Hajdu megye területéről, Ohatról³⁹ (IV. t. 16) ismerünk egy sajátzerűen lapos végződésű díszítésekkel tagolt fül töredéket. Borsod megyéből, Emődről⁴⁰ (IV. t. 12) több példányt is ismerünk, de előfordul az Abaúj-Torna megyei Nagyaluban⁴¹ (IV. t. 1) éppenúgy, mint Jászón,⁴² valamint a Szabolcs megyei Tiszapolgáron.⁴³ (IV. t. 20) Ezek a példányok egyenlő magasra érő, de a száj peremén soha túl nem haladó hármasségyes tagolásokat viselnek.

Ez a forma azonban már Tiszapolgáron keveredik egy másik jellegzetes formával,⁴⁴ amelynél a tagolás a fül fölé ugrik (III. t. 12), de még mindig minden részében egyforma magas és egy másik formával,⁴⁵ amelynél a két szélső magasabb, a fül közepén pedig nemcsak hogy alacsonyabb, de nem is éri el az edény perem magasságát (III. t. 13). Ebből a formából fejlődik az a forma, amelynél az edény peremén álló két szélső tag határozottabb kiképzést kap, a fülre eső rész pedig alig észrevehető kettős osztást. Ez a forma a tiszapolgári⁴⁶ (IV. t. 5) anyagban is megvan, de jellemzi a nagyfalui⁴⁷ (IV. t. 11) anyagot éppen úgy, mint a királyhelmeit⁴⁸ (IV. t. 10) és előfordul a Borsod megyei Zbuska-pusztán⁴⁹ (IV. t. 21a—b) is, egyik osztott tál szalagfüle fölött. E forma Bodrogeresztúron is megvan. Hasonló töredékeket, de már szinte korongszerű kiszélesedéssel Tiszapolgárról is ismerünk.

Ezek a formák hegyesedő végekkel már a mi edényeink anyagába vezetnek át a Tiszapolgáron⁵⁰ (III. t. 19) és Tiszadán⁵¹ (III. t. 22) talált füleken keresztül. Tiszapolgáron⁵² egyébként ezeknek a fültípusoknak egész sorozatát (1. kép) ismerjük, amelyek közt a csipkés szél, (34) a többsztású tagolás (30—33) és a korongos végződés (26a—b, IV. t. 19) éppen úgy megtalálható, mint a fül fölött elhelyezett egyet-

²⁷ Balatoni Múzeum raktárából.

²⁸ Jósza Múzeumban.

²⁹ Miskolci Múzeumban.

³⁰ Kiskunhalasi ref. gimnázium gyűjteménye 36. sz.

³¹ *Bericht*, 1934—35. Taf. 17. 4., 12.

³² Esztergomi Múzeum: 175. sz.

³³ Kecskeméti Múzeum: 285—29. sz.

³⁴ Kecskeméti Múzeum: 254—34. sz.

³⁵ *Dolgozatok*, 1940. XVI.

³⁶ Esztergomi Múzeum: 850. sz.

³⁷ U. o.: 855. sz.

³⁸ *Bericht*, 1934—35. Taf. 17. 6.

³⁹ Debreceni Múzeumban.

⁴⁰ Miskolci Múzeumban.

⁴¹ Kassai Múzeum: 434. sz.

⁴² Eisner: i. m. XVIII. 1. — Előzménye u. o. 3.

⁴³ Jósza Múzeumban.

⁴⁴ U. o.

⁴⁵ U. o.

⁴⁶ U. o.

⁴⁷ Kassai Múzeum: 433. sz. ill. 1024. sz.

⁴⁸ Miskolci Múzeumban.

⁴⁹ Jósza Múzeumban.

⁵⁰ U. o.

⁵¹ U. o.

⁵² U. o.

len kiugrás (1. kép 29). Ez az utóbbi a vissi (I. t. 6) anyagban is megvan.

Előzményei ennek is messze területre vezetnek. Külföldi kapcsolatot sokkal kevesebbet ismerünk ezeknél, mint az előbbi csoportban. Csehországból⁵³ alig egy-két példány került elő, Ossarnban⁵⁴ is csak elvétve akadt. De megvan szlovák területen is.⁵⁵ Hazánk területén azonban úgyszólván mindenfelé megtaláljuk.

Egyik legszebb példány a soproni Burgstallról⁵⁶ (IV. t. 14a—b) való, amelynél még

találjuk, mint Garamdamásdon.⁶² (IV. t. 7) Területünket Szederkényben⁶³ (III. t. 1) közelíti meg a legjobban. A Nemzeti Múzeum anyagában Zsámbékról és Fonyódról ismerünk hasonló példányokat.

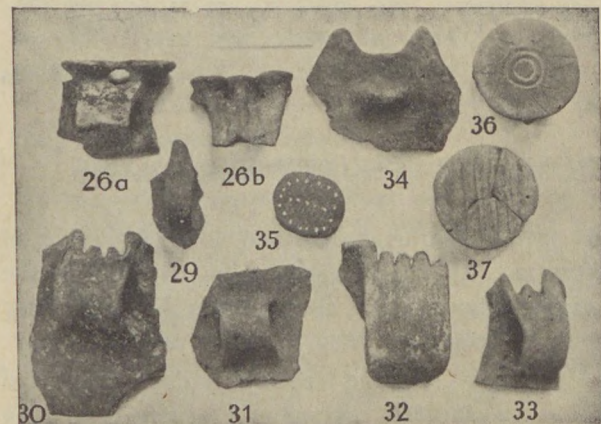
Ez a forma az előfutárja a tiszapolgári (1. kép 29) egyágú, hangsúlyozott kiugrású töredéknek, amelyet egészen tetszetős formában a már említett Tiszakeszin⁶⁴ (IV. t. 3a—b) is megtaláltunk, a már hivatkozott ansa lunata-szerű, hosszúka edénnyel (IV. t. 4a—b) együtt. A vissi telep edényei közt ez a forma is képviselve van (I. t. 6).

Összegezve az elmondottakat, látni való, hogy ezek a vissi telepre annyira jellemző fülek, a maguk teljes kifejlődésében sehol sem jelennek meg ott, ahol a badeni kultúra legrégebbi típusú kis edényei tömegesen vannak meg. Bizonyos formában idáig is eljut ez az edény, de ez az egyetlen darab, amelyik a legrégebbinek látszó anyagból megmaradt. Azok a formák, amelyeket tőlünk nyugatra ismerünk, telepünkön nincsenek meg. Viszont az itteni formákat azokon a területeken nem találjuk meg sehol.

Ez az elválasztás lehetne területi is, de sokkal inkább lehet időrendi. Bizonyítja ezt az az egyetlen forma, amelynek alsó része határozott bütykökkel van díszítve, amelyen koncentrikus körök foglalnak helyet. Ennek a példánynak a tiszasasi⁶⁵ edény az egyetlen közismert analógiája. Ennek kora pedig, amióta a bodrogkeresztúri kultúra körét megismertük, már nem kétséges. Díszítései alapján joggal sorozható annak a kultúrának emlékei közé. Ez pedig a vissi edény korát is későbbre határozza meg, mint ahogy azt az alföldi hiteles leletek alapján várhatnók.⁶⁶

Két olyan adatunk van ugyanis e kultúra időrendjére nézve, amelyek pontos stratigráfiai megfigyeléseken nyugsznak.

Az egyik a kiskőrösi⁶⁷ rézkori temető, ahol

1. kép — Fig. 1

csak az egyszerű kiemelkedés a jellemző, amely szépenívelő vonal mentén emelkedik ki az edény szájpereméből, ott, ahol a füllel érintkezik. A fül felőli kiképzése is egészen harmonikus ennek, a három szubkután füllel is ellátott árkozdíszítésű edénynek.

Ez a kiugrás nagyon otthonos lehetett Sopron környékén. Nagycenkről⁵⁷ hat (III. t. 2—4, 7—9), kevésbé finom kidolgozású, árkozdíszítésű edényről is ismerjük, többé kevésbé mindig ilyen elhelyezkedésben.

Előfordul Bába⁵⁸ (IV. t. 2) környékén is, egész határozott körvonalakkal Zókon,⁵⁹ hangsúlyozott kiugrással és kissé kevésbé kiemelkedő résszel Makáralján (IV. t. 8) és Megyeren.⁶⁰ De átlépi a Duna vonalát északfelé is, s a lévai Kálvária-szőlőben⁶¹ (IV. t. 6) éppenúgy meg-

⁵³ Stocky: i. m. XCIII. 16., XIV. 4.

⁵⁴ *Eiszeit*, 1928. V. Taf. XIX. 7., 8.

⁵⁵ Eisner: i. m. XVIII. 6.

⁵⁶ Szombathely: Smidt gyűjtemény.

⁵⁷ Soproni Múzeum raktárában.

⁵⁸ Szekszárdi Múzeumban.

⁵⁹ Pécsi Múzeum: 62—4. sz.

⁶⁰ U. o.: 87. sz.

⁶¹ Munkácsi Múzeum: Lehóczky gyűjtemény 1898.

⁶² Ipolysági áll. gimn. gyűjteményében.

⁶³ Sárospataki ref. kollégium gyűjteménye: 34/11. sz.

⁶⁴ Miskolci Múzeumban.

⁶⁵ Hampel: *A bronzkor emlékei Magyarhonban*. II. CXLII. — Åberg: *Bronzezeitliche und früheisenzeitliche Chronologie*. Teil III. S. 29. Abb. 32. — *Arch. Ért.* 1887. 59. l.

⁶⁶ Bütyökdíszítés a már említett Zebegényi edényen, koncentrikus kördíszítés egy tátikai felfüggeszthető edényen is előfordul.

⁶⁷ *P. Z.* 1931. 103. Abb. 1.

a bodrogkeresztúri temető sírjai a badeni kultúra lakógödreibe voltak beágyazva, ami azt mutatja, hogy a badeni kultúra megelőzte a bodrogkeresztúri kultúrát. A másik a Hódmezővásárhely—bodzásparti telep, ahol a badeni kultúra emlékei a 4. és 15. gödörben az aeneolitikum emlékei fölött helyezkedtek el. Az első helyen az aeneolitikum edényei badeni kultúra cserepeivel vegyes állattemetkezés alatt, az utóbbin egy aeneolitikus szimbolikus és egy zsugorított sír volt a badeni kultúra emlékei alatt, ami azt mutatja, hogy a badeni kultúra az aeneolitikum után következett. Vagyis a kiskőrösi és bodzásparti adatok alap-

Szeged

ján: a badeni kultúra az aeneolitikum és a bodrogkeresztúri kultúra közti időben virágzott.

A tiszasasi edény díszítéseit utánzó edény előkerülése után most már valószínűnek látszik, hogy nemcsak megérte a bodrogkeresztúri kultúra kifejlődését, de annak díszítő elemeit átvéve, túl is élte azt s legalább is helyenként, talán az ország keleti részeiben, még soká virágzott. Ez a megállapítás még jobban valószínűsíti azt a gondolatot, hogy a kultúra hatásaiban is tovább élt.⁶⁸

⁶⁸ Patay P., *Korai bronzkori kultúrák Magyarországon*, 1938. — Diss. Pann. Ser. II. No. 13. 17. l.

Banner János

FINDS OF THE BADEN CULTURE FROM VISS (COUNTY SZABOLCS)

Mr. Lajos Kiss, Director of the Jósza Museum in Nyíregyháza went to Viss (County Szabolcs) on 13th and 14th May to examine the site of some archaeological finds, which had been reported there and to rescue them for the County Museum.

Mr. Lajos Kiss kindly permitted my request to publish the finds which came to me for cleaning and reconstruction, and he readily placed at my disposal for publication his original notes, for which I wish here too to express my sincere thanks.

The finds came to light 600 m southwest of the village of Viss, on the part which is now known as Szőlőhomok, formerly Homok. On this ground is an elevation 2 m high and extending 35 cadastral acres. It is at present in the possession of Mrs. Ferenc Goozs.

From this district the Engineering Office bought a piece of land 1 acre 148 sq. m. on which is section no. 1050 of the Olaszliszka—Nagyhalász—Kenézlő road. The site is on this part.

The finds coming to light may be divided into two parts, one where conditions of the finds are known exactly and the other unknown, and thus they must be looked upon merely as sporadic finds, which can be used only by the determination of the Baden culture types and by their geographical situation respectively. The conditions of the finds are exactly known of twenty-two objects, among which are also one or two belonging to another period. Other thirteen objects were near them and further ten mostly of

no special characteristics and so undeserving of attention. All of the finds came to light in the neighbourhood of a cherry tree. Their placing were as follows:

10 m west of the tree lay by itself a handled pot, the largest among the finds. Only a little from its edge had been broken off by the plough, which shows that it had been carefully placed in the earth in erect position (Pl. I, fig. 1). From this pot 2 m further was a small handled mug, likewise alone (Pl. I, fig. 7). 3 m further lay 2 m deep the most important finds: a grind-stone, on which were three vessels, placed one on top of another. Two were of similar forms, the one smaller than the other (Pl. II, figs. 1, 3), the third was of different form but beyond restoration; about the grind-stone were small fragments of grind-stones, two mugs (Pl. I, fig. 2; Pl. II, fig. 9), a larger vessel with broken handle (Pl. II, fig. 6), a small handled mug (Pl. I, fig. 6) and a handled bowl in fragments (Pl. I, fig. 12). It is without doubt that these finds belong to the same group.

3 m further was standing alone an intact vessel (Pl. II, fig. 4) from which 3 m distant was the fragment of a shaft-holed stone axe. 10 m north¹ lay an urn full of burnt bones and destroyed by the plough, but without any accompanying finds (Pl. I, fig. 14).

¹ Between the two objects was a small bell, 8 m distant from the first mentioned vessel, but this is naturally of later origin and does not belong to the other finds.

Mr. Pál Patay mentioned these finds also in his work² but did not deal with them in detail, which is comprehensible as most of the finds lay in fragments among the most recently acquired objects of the Museum. Here they are for the first time published after their reconstruction.

Viss as the site of the relics of the Baden culture was known to us without these finds. There is a fragment (*Pl. I, fig. 3*) with characteristic ornamentation of the Baden culture in the collection³ of the College at Sárospatak. We do not know whether this fragment came to light from the same site, though it seems probable.

Let us look at the finds in the order that they seem to belong together.

1. Large vessel with one handle (*Pl. I, fig. 1*). The bottom slightly shaped. The lower part is a truncated cone, somewhat bulgy where it joins the upper part. The handle, bridging over the bulgy part, is stuck onto the surface from the outside. The upper part starts also as a truncated cone but continues concavely. Probably the rim turned slightly outwards but it was destroyed by the plough. Texture gritty, coarsely refined. Badly fired and thus the colour is varying. Different shades of red are determinable on it. Height 29 cm, diameter at the mouth 22 cm, at the belly 25.5 cm, and at the base 13 cm. It had been placed alone and erect in the earth.

2. Longish cup (*Pl. I, fig. 7*). It was found in fragments but some of the ornamented sherds which came to light with it do not belong to it. Some of its fragments show that originally it had two handles which rose slightly from the rim. The bottom was slightly shaped and circular. The lower part was a truncated cone, strictly bulgy at the middle, the upper part slightly curved, but erect at the rim. On the belly incised lines cross one another like a network at the upper end of which run round two lines of dots. Quite well refined, carefully fired and smoothed. Reddish grey colour. Height 9.5 cm, diameter at the mouth 10.7×12.2 cm, at the belly 14×15 cm and at the base 5×5.5 cm. This also lay alone.

3. Handled bowl (*Pl. II, figs. 1a—b*). In fundamentals it can be traced back to the usual forms of the bowls of the Baden culture, but in its proportions it greatly differs from them. This difference is due to the high upper part. The bottom is distinctly shaped. The lower part curves hemispherically. At the belly a slight protuberance is tangible. The upper part is slightly concave and the rim turns somewhat outwards. The handle is attached above the belly but does not penetrate through the wall of the bowl. It rises above the rim and on its two sides curves slightly to the first strongly projecting wart. Between these two warts there are

other two and thus the top of the handle has four. It is a wide ribbon-handle. Round the belly run triangles, consisting of densely crossing lines, starting at the top each from a dot. Above these dots runs another line of dots without break. Small incisions break up the upright rim. Well refined and smoothed. Carefully fired. Reddish brown in colour with lighter and darker patches. Height 16.8 cm, diameter at the mouth 27.3 cm, at the belly 24.8 cm and at the base 9 cm.

4. Specimen similar in all ways to the previous but smaller (*Pl. II, figs. 3a—b*). The top of the handle breaks into three instead of four parts. Height 14 cm, diameter at the mouth 22.5 cm, at the belly 20.5 cm, and at the base 7.8 cm.

5. Pot (*Pl. II, fig. 9*) with cylindrical upper part and globular lower, decorated with flutings. As the upper part is fragmentary it cannot be determined if the handle, starting from the bottom of the cylindrical neck, reached above the mouth. The base is slightly shaped. Beside the handle it was also provided with three subcutaneous handles horizontally placed. The direction of the decorative flutings is irregular but they are strikingly deep. Well refined, smoothed and fired. Height 12.1 cm, diameter at the mouth 8.8 cm, at the belly 12.5 cm and at the base 6.3 cm.

6. Jug (*Pl. I, figs. 2a—b*) with globular lower part, ornamented with flutings and the upper part a truncated cone. The base is shaped. The fluting-ornamentation breaks up in four places, on each of which there is a strongly projecting, downward running convex ornament, consisting of slanting flutings. The handle starts from the truncated cone and reaches above the upright rim. The form of the handle is the same as those of specimens nos. 3 and 4. The top of the handle has three projections. The execution and colour are the same as those of the former specimens. Height 25.7 cm, diameter at the mouth 10.2 cm, at the belly 15 cm and at the base 6 cm.

7. Pot (*Pl. II, fig. 6*) with flattened hemispherical lower part, strongly pouched at the middle and the upper part in the form of a truncated cone. The base is slightly shaped. The ribbon-handle starts from the upper part and originally could have risen above the upright rim. Its execution is the same as that of the former specimens. Height 16.5 cm, diameter at the mouth 8×8.7 cm, at the belly 18 cm and at the base 6.8 cm.

8. Small cup (*Pl. I, fig. 6*) ornamented with flutings. Its complete form could not be reconstructed, thus the bottom is not authentic. Probably it was not quite globular. The rim slightly turns out. The handle starts from the belly and reaches the edge of the mouth. It has a prolongation, which strongly projects above the rim. This is carefully executed and rises in a beautiful curve. Carefully executed, well fired. Colour grey with variegated patches here and there. Height 6.5 cm, diameter at the mouth 7.2 cm, at the belly 7.1 cm, the measurement of the bottom is uncertain.

9. Handled bowl (*Pl. I, figs. 12a—b*). The bottom slightly shaped. Flattened hemispherical lower part. The upper part turns out irregularly. The handle rises above the rim and breaks into three parts. At the junction of the upper and lower parts a slight keel is

² P. Patay, *Frühbronzezeitliche Kulturen in Ungarn*, 1938, Diss. Pann. Ser. II, Nos. 13, 14, p. 55.

³ Inv. no. 59/III.

to be felt. Its execution is the same as that of specimens 3 and 4. Colour yellowish. The lower part is decorated with a network consisting of lines, of which the upper edge is in contact with deep dots of irregular shape. Above these dots is another dotted line. The rim is grooved. Height 8.8 cm, diameter at the mouth 17.5 cm and at the base 5 cm.

The vessels nos. 3—9 came to light in one heap.

10. Bowl with inverted rim (*Pl. I, fig. 10*). Hemispherical form with well shaped bottom. After the widest part of the belly it abruptly turns in. Round the belly run two lines of irregular dots. These lines break up only where the characteristical and pierced lug is placed. Carefully executed and fired. Reddish brown in colour with brighter patches in places. Height 8 cm, diameter at the mouth 14.5 cm, at the belly 16.5 cm and at the base 6.2×6.5 cm.

11. Fragment of the cutting-edge of a shaft-holed stone axe.

12. Urn, fragmentary beyond restoration (*Pl. I, figs. 14a—b*) with human bones, among which there are also some fragments of the skull. Judging by their thinness it must be assumed to have been a child's grave. The urn — as far as can be concluded from the fragments — is reminiscent of those urns of the Bronze Age, with warts on their rim and with straight sides, which usually occur with cremated interments. The characteristical lug⁴ which remained among its fragments assigns it to the Stone Age. The whole form cannot be reconstructed. Among the bones there was no trace of metal not even in the form of copper rust, which also proves its derivation from the Stone Age. The urn could not be measured.

13. Jug (*Pl. II, figs. 2a—b*) with globular lower part, cylindrical upper part and slightly everted rim. The base is flattened, thus the lower part kept better than the others its globular shape. The lower part is also decorated with flutings, broken up five times by protuberant warts on which run concentric circles. The warts fall on the lower part decorated with flutings in such a way that the flutings below and above them remain. At the junction of the upper part three flutings run round horizontally, above which are triangles consisting of lines. The grooved handle starts from the horizontal flutings and in a careful curve rises above the rim. The handle breaks up into three parts. The execution of the jug is extremely careful, the firing is excellent. Dark brown in colour with yellowish patches. Height 16.5 cm, diameter at the mouth 8.2 cm, at the belly 12 cm, the bottom could not be measured.

14. Polishing stone. Both of its ends are very worn.

15. Bowl (*Pl. I, fig. 8*). Reconstructed from the fragments of the mouth found in a heap and from the bottom which was found on the same spot. Its shape is reminiscent of the small bowl, which came to light from a grave at the Pap-farm on the Bodzáspart at Hódmezővásárhely (Fol. Arch. 1939, Pl. I, fig. 13) together with the earliest types of vessels. The lower part is a truncated cone, on the belly are warts spaced in threes. The rim is slightly everted. According to the fragments it must have been a carefully executed

specimen of dark grey colour. Height 15 cm, diameter at the mouth 33.4 cm, at the belly 31 cm and at the base 10 cm.

16. One-handed pot of medium size (*Pl. II, fig. 4*). Its shape is resembling the large vessel no. 1, but its measurements differ. As this pot came to light intact, from its form can be concluded the reconstruction of the aforementioned vessel. Thus the former could also have had an everted rim. The texture is as coarse as that of the other. It is also akin to the urn no. 12. Also red in colour with here and there yellowish patches. Height 19.5 cm, diameter at the mouth 17.2 cm, at the belly 19.5 cm, at the base 8 cm.

17. Deep bowl (*Pl. I, fig. 9*) with slightly inverted mouth. The bottom is shaped. Immediately near the bottom it is a truncated cone and higher up hemispherical. Texture coarse and gritty, poorly fired. The execution and the colour are identical with those of specimens nos. 1 and 16, as well as of the urn from the cremated interment. Height 14 cm, diameter at the mouth 21.5 cm and at the base 7.5 cm.

18. Handled pot (*Pl. II, figs. 7a—b*) with the lower part in the form of a truncated cone, but the upper with the sides curving to form a strongly pouched belly; the neck is cylindrical with slightly everted rim. The handle starts from the bottom of the neck and rises above the rim, where it breaks up into three parts. The sides of the handle, reconstructed from the fragments, here also rise upwards in a curve. Red in colour, quite well executed and fired. Height 25 cm, diameter at the mouth 22 cm, at the belly 25.2 cm and at the base 11.5 cm. Together with this pot the fragment of a five divisioned handle came to light.

19. Large vessel with handle (*Pl. I, fig. 13*) reminiscent of those early small forms which consist of a cylindrical upper part and globular lower part. The lower part is strikingly pouched. The bottom is shaped. The upper part is cylindrical. The wide handle, breaking into five parts, starts from the bottom of the cylindrical part and rises above the rim. Quite well executed. Grey in colour. Height 33.5 cm, diameter at the mouth 18 cm, at the belly 29 cm and at the base 11.5 cm. This is the largest among all the vessels, that have come to light.

20. Small bowl (*Pl. I, fig. 4*) with inverted mouth. It is reconstructed from a few fragments. Just under the rim run round two dotted lines, of which the upper continues also above the characteristical pierced lug. Under the dotted lines there is a network consisting of crossing lines. Brown in colour, carefully executed, well fired. Height 6.5 cm, diameter at the mouth 18 cm and at the reconstructed base 6 cm.

21. Bowl (*Pl. I, fig. 11*). The bottom shaped, the lower part hemispherical, the mouth somewhat in the form of a funnel. The characteristical lug is placed at the junction of the two parts and falls on the pattern. Above the lug starts a line of dots and runs around the bowl. The second line of dots is just under the former. From this hang downwards the grooved triangles. The execution as well as the colour is the same as that of the former, with which it was also found. Height 8.5 cm, diameter at the mouth 18.5 cm and at the base 7 cm.

⁴ Similar lug is published by Mr. Bayer from Osarn. *Eiszeit*, 1928, V, Pl. XXII, fig. 11.

22. Bowl with high rim (*Pl. I, fig. 5*). The bottom shaped and the lower part hemispherical. Somewhat pouched at the junction with the upper part. The upper part continues concavely and ends in the slightly widened rim. Reddish in colour, well fired and refined. Height 10.3 cm, diameter at the mouth 14.8 cm and at the base 5.5 cm.

23. Small cup (*Pl. II, fig. 8*) decorated with flutings. The lower part quite globular with rounded base. The neck cylindrical. The one specimen among the finds reminiscent of the earliest forms. The handle is broken off and the complete form cannot be reconstructed. Dark grey in colour, well refined and fired. Being fragmentary the measurements cannot be determined exactly.

24. Vessel (*Pl. II, fig. 5*) decorated with flutings and reconstructed from large fragments. The bottom shaped, the lower part a truncated cone, the sides of the upper part curved. The upright rim carefully smoothed. On the belly are two warts definitely stressed.⁵ The flutings do not follow the direction of definite lines. Well executed and fired. Grey in colour. Height 26 cm, diameter at the mouth 21 cm, at the belly 27.5 cm and at the base 10 cm.

Vessels nos. 13–24 came from the same site but the conditions of their finding are unknown.

Concerning the finds of Viss two phenomena deserve special attention. The one is the occurrence of the vessels in heaps or placed separately, and the other the cremated interments.

To the former Mr. Bayer first drew attention, when publishing the material from the settlement of Ossarn.⁶ In connection with this material he mentioned several foreign analogies from the same age or at least from a near age, with which we therefore are not going to deal in detail. But we have to mention that the same phenomenon was noticed on the settlement of the Baden culture at Hódmezővásárhely on the Bodzáspart on the occasion of the trial excavation⁷ as well as during the two excavations on the Balog- and Banga-farms.⁸ The repeated occurrence of this phenomenon on the aforementioned settlement, as well as on the site of Makó-Vöröskereszt⁹ where the finds are assigned by the bowl from Zók- and on the present site, demonstrate that this custom was if not generally, then widely accepted and not only in this culture but also in the flourishing period of the cultures from the same age, or a near age.

⁵ Identical specimens with warts are known from Apátdomb at Keszthely and from Fonyód-Bélapusztá. See latter: *Bericht* 1934–35. Pl. 17, fig. 7.

⁶ *Eiszeit*, 1928, vol. V, pp. 67–70, Pls. VII–XI.

⁷ *Dolgozatok*, 1935, vol. XI, pp. 129–131.

⁸ *Dolgozatok*, 1940, vol. XVI, now in the press.

⁹ *Dolgozatok*, 1939, vol. XV, pp. 77–81.

The other phenomenon is the cremated interment found in the urn, losing its characteristic features by being miserably fragmentary. Only the handle of the urn allows it to be classed among the forms of the Stone Age, the potsherds and their manner of execution again show a close connection with the other finds, so it is without doubt, that it belongs to the Baden culture. This determination is specially supported by the material of the two absolutely uniform large vessels (*Pl. I, fig. 1; Pl. II, fig. 4*) of which the form is also known from other settlements of the Baden culture.¹⁰

The occurrence of this urn, which can be classed here shows that with cremated interments we have to take into consideration areas situated far from the trans-Danubian region. It is still a question whether this interment is quite contemporary with those of the trans-Danubian region. For the present it is doubtless that here only this one cremated interment occurred. It would not be surprising if in the course of further explorations inhumation burial in contracted attitude should also occur.

This is rendered possible also by the fact that we know on the trans-Danubian district two sites where cremated and inhumation interments in contracted attitude occurred together. The one is Békásmegyer¹¹ where with two contracted skeletons a cremated interment also occurred, partly with the same pottery, which in itself proves them to be contemporary, even if this phenomenon had not again occurred on the Öreghegy¹² at Szakály. But the common occurrence of the two kinds of interment does not stop at the west frontier of the country. At Leobersdorf¹³ this phenomenon happened again, and partly also with the same forms of vessels. In all graves described here, appear also these early forms of vessels or only they occur, the early derivation of which has already been demonstrated in the case of the graves¹⁴ of the Pap-farm on the Bodzáspart at Hódmezővásárhely.

The material of the other known cremated interments does not bring us nearer to the broken

¹⁰ See the characteristic two handled specimen in the Kassa Museum, origin unknown (*Pl. III, fig. 20*).

¹¹ *M. A. G. Wien*, 1939, pp. 166–173 and *Altshlesien*, 1936, 6, p. 55.

¹² Szekszárd Museum, no. 1:39.

¹³ *W. P. Z.* 1937, XXIV, pp. 17–18.

¹⁴ *Fol. Arch.* 1939, p. 18.

urn of the grave at Viss, even if we examine the deposits of the graves from Simon-törnya,¹⁵ Szekszárd—Alsótemető,¹⁶ Kajdács¹⁷ or Felsőíreg.¹⁸ Even the burials at Fonyód¹⁹ do not say anything concerning our urn, though some of the finds show a relationship with the finds from Viss.

Those vessels which also determine the age of the urn from Viss require a quite separate group. On the basis of our finds so far the characteristic formation of the handle, in its entire development only restricts it to a smaller area. The foreign link with these developed forms is unknown. Only on two sites beyond the present frontier of Hungary do they occur. One of the sites is near the area mentioned here. The Trencsén Museum preserves the one specimen, which is said to have come to light at Trencsén.²⁰ The other specimen was found at Ossarn²¹ by Mr. Bayer. These specimens only resemble ours but do not agree with them in every respect.

Until the present such handle formations have occurred in the Counties of Borsod, Szabolcs, Hajdu and Abaujtona, but their forerunners can be traced from the west frontier of Hungary across the Great Plain as far as the County of Borsod, and even in the area of Bohemia they can be found.²² In Bohemia not only the frequent occurrence of the ansa lunata handle deserves attention but also the curving and breaking up²³ between the two ends of the handle, although these are altogether different from those of our vessels.

Among the Hungarian finds those specimens can be regarded as forerunners on which, instead of handle, double or triple notch was employed. Such specimens occurred at Basaharc²⁴ (Pl. IV, fig. 18), Kiskundorozsma²⁵ (Pl. III, fig. 15) and

nearest to our area at Jászberény²⁶ (Pl. III, fig. 21). Among these the finds from Basaharc, different but leading to our group, came to light together with a handled bowl (Pl. IV, figs. 22a—b) and mug (Pl. IV, figs. 17a—b) provided with an ansa lunata like decoration. These specimens from Basaharc deserve attention, as not the handles themselves are formed in the ansa lunata manner, but the projections are part of the rim on each side of the deepening of the handle, which latter does not rise above the mouth.

Resembling these, but with the handle rising somewhat higher are the following specimens: from Keszthely²⁷ (Pl. III, fig. 17), from Nyiregyháza-Morgótemető²⁸ (Pl. III, fig. 10) — this site being very close to our area — and from Tiszakeszi²⁹ (Pl. IV, figs. 4a—b) a longish shaped vessel, where the two edges of the handle is strictly emphasised. There is also a vessel from Kiskunhalas³⁰ (Pl. III, fig. 6) having a strongly projecting ansa lunata handle with moderate notch.

The vessels mentioned here are noteworthy for the protuberant parts on the two edges of the handle. To this group belong also two vessels from Zebegény³¹ (Pl. III, fig. 18; Pl. IV, fig. 9) though the breaking up is not so definite; further one from Esztergom³² (Pl. III, fig. 5) with a pierced lug, where the two edges are strictly projecting. The same is also determinable on the fragment of a similar handle from Szikra³³ (Pl. III, fig. 11).

This breaking up of the handles is also striking in the bipartite bowls group. We know it among the handles of Baden culture from the characteristic pierced handle on the fragment from Ágasegyház³⁴ (Pl. IV, fig. 13) and Bodzaspárt³⁵ (Pl. IV, fig. 15) and it is also definitely recognisable on the side of the bipartite bowl from Uny³⁶ (Pl. III, fig. 16). In the Hungarian

¹⁵ Szekszárd Museum, nos. 10:38, 1, 2, 3.

¹⁶ Ibid. nos. 21:33, 8.

¹⁷ Ibid. nos. 3:938, 1, 2.

¹⁸ Ibid. nos. 4:933, 1, 2.

¹⁹ *Bericht*, 1934—35, Pl. XVII, 7.

²⁰ Eisner, *Slovensko v praveku*, Pl. XV, fig. 1.

²¹ *Eiszeit*, 1928, vol. V, Pl. XXII, fig. 3.

²² Stocky, *La Bohême préhistorique*, LXXXV, 25, 26; LXXXVI, 19, 23, 24; LXXXVIII, 6, 9, 13; XCVI, 5—9; XCVII, 5, 6; XCXI, 2, 4; C, 15; CII, 2, 5, 6, 8, 10; CIV, 9.

²³ Ibid. LXXXVI, 23.

²⁴ Szombathely: Private collection of dr. Lajos Smidt.

²⁵ Municipal Museum of Szeged: Material not being taken in the inventory.

²⁶ Jász-Museum: Find from the brickworks at Jászberény.

²⁷ From the stock in the Balaton Museum.

²⁸ In the Jósa Museum.

²⁹ In the Miskolc Museum.

³⁰ In the collection of the Ref. Gymnasium of Kiskunhalas: no. 36.

³¹ *Bericht* 1934—35, Pl. 17, figs. 4, 12.

³² Esztergom Museum: no. 175.

³³ Kecskemét Museum: no. 285—29.

³⁴ Kecskemét Museum: no. 254—34.

³⁵ *Dolgozatok*, 1940, XVI.

³⁶ Esztergom Museum: no. 850.

National Museum there is one similar specimen from Békésszentandrás, but with only two protuberances, which form occurred also at Békásmegyér.

Its occurrence among the finds from Uny is also important because it recurs³⁷ as decoration in the form of a wide flat ribbon-handle with four protuberances (Pl. III, fig. 14) which is already in close connection with our group of vessels. This protuberance, as a purely decorative element recurs also on the fragment of a handle of a quite differently shaped vessel from Békásmegyér.³⁸

Antecedents and related phenomena occur everywhere throughout Hungary, as the aforementioned cases demonstrate, but the complete definite breaking up of the handles is spread generally only in the four aforementioned counties.

A fragment is known of a handle from Ohat³⁹ (Pl. IV, fig. 16) (County Hajdu) which breaks up with an ornamentation terminating peculiarly flat, also several specimens from Emőd⁴⁰ (Pl. IV, fig. 12) (County Borsod), but also it occurs at Nagyfalú⁴¹ (Pl. IV, fig. 1) (County Abaujtona), at Jászó⁴² (County Abaujtona) and at Tiszapolgár⁴³ (County Szabolcs) (Pl. IV, fig. 20). On these specimens the handle breaks up into three or four parts and always rises to the same height, never higher than the rim.

At Tiszapolgár this form mixes with another characteristic form⁴⁴ on which the protuberances rise above the handle (Pl. III, fig. 12) but still all of them are of the same height, and with another form⁴⁵ on which the two protuberances on the edges are higher, and in the middle of the handle they are not only smaller but do not reach the height of the rim (Pl. III, fig. 13). From this form develops that on which the two protuberances on the rim take on a more definite shape and those on the handle are divided in two, but hardly noticeable. This form occurs

also among the finds of Tiszapolgár⁴⁶ (Pl. IV, fig. 5), characterises the material from Nagyfalú⁴⁷ (Pl. IV, fig. 11) just as much as that from Királyhelmec⁴⁸ (Pl. IV, fig. 10) and occurred also above the ribbon-handle of the bipartite bowl found at Zbuska-pusztá⁴⁹ (Pl. IV, figs. 21a—b). This form came to light at Bodrogeresztur too. Similar fragments are also known from Tiszapolgár, but already with disc-like extension.

These forms, with their ends beginning to be pointed, lead already, through the handles found at Tiszapolgár⁵⁰ (Pl. III, fig. 19) and Tiszadada⁵¹ (Pl. III, fig. 22) to the material of our vessels. Besides which we know in Tiszapolgár⁵² a whole series of this type of handle (Fig. 1), among which the notch-edge as well as the several-fold breaking up and the disc-ends (Pl. IV, fig. 19), further the one protuberance placed above the handle can be found. This latter occurs also among the finds of Viss (Pl. I, fig. 6).

Its antecedents lead to distant areas. We know fewer foreign links with these, than with the former group. In Bohemia⁵³ only one or two specimens have come to light and in Ossarn⁵⁴ also very rarely. But in Slovakia⁵⁵ they occur too, and in Hungary we find them practically everywhere.

One of the most beautiful specimens was found on the Burgstall⁵⁶ at Sopron (Pl. IV, figs. 14a—b) on which still only the simple protuberance is characteristic, projecting in a beautiful curve from the mouth of the vessel where it touches the handle. The formation on the side of the handle is also in complete harmony with the vessel, which is decorated with flutings and three subcutaneous handles.

This projection must have been very familiar in the district of Sopron. We know six vessels (Pl. III, figs. 2—4, 7—9), less finely executed and decorated with flutings from Nagycenk,⁵⁷

³⁷ Ibid.: no. 855.

³⁸ *Bericht*, 1934—35, Pl. 17, 6.

³⁹ In the Debrecen Museum.

⁴⁰ In the Miskolc Museum.

⁴¹ Kassa Museum: no. 434.

⁴² Eisner op. cit. XVIII, 1. — Its antecedent: *ibid.* no. 3.

⁴³ In the Jóna Museum.

⁴⁴ Ibid.

⁴⁵ Ibid.

⁴⁶ Ibid.

⁴⁷ Kassa Museum: nos. 435 and 1024.

⁴⁸ In the Miskolc Museum.

⁴⁹ In the Jóna Museum.

⁵⁰ Ibid.

⁵¹ Ibid.

⁵² Ibid.

⁵³ Stocky: op. cit. XCIII, 16; XIV, 4.

⁵⁴ *Eiszeit*, 1928, V, Pl. XIX, figs. 7, 8.

⁵⁵ Eisner: op. cit. XVIII, 6.

⁵⁶ Szombathely: Smidt collection.

⁵⁷ In the stock of the Sopron Museum.

where the projection was more or less placed as previously mentioned.

It occurs also in the vicinity of Bába⁵⁸ (Pl. IV, fig. 2) with quite definitive outlines, at Zók⁵⁹ with emphasised projection and at Makár-alja (Pl. IV, fig. 8) and Megyer⁶⁰ with a somewhat smaller protuberance. But it crosses the line of the Danube northward and thus we find it in the Kalvaria vineyard⁶¹ at Léva (Pl. IV, fig. 6) and at Garamdamásd⁶² (Pl. IV, fig. 7). It approaches our territory mostly at Szederkény⁶³ (Pl. III, fig. 1). In the National Museum collection there are similar specimens from Zsámbék and Fonyód.

This form is the forerunner of the fragment from Tiszapolgár (Fig. 1) with one emphasised projection, which occurs also at Tiszakeszi⁶⁴ (Pl. IV, figs. 3a—b) in a quite graceful form together with the longish, ansa lunata vessel, already referred to (Pl. IV, figs. 4a—b). Among the vessels from the settlement of Viss this form is also represented (Pl. I, fig. 6).

To sum up what we have said, it is obvious that these handles so very characteristic of the Viss settlement, never appear in their entire development where the small vessels of the early type of the Baden culture occur in great numbers. In a certain form this vessel has also reached as far as here, but it is the only one remaining from the seemingly earliest material. Those forms which we know west of here do not occur on the settlement. On the other hand the forms familiar here cannot be found there.

This division could be territorial, but more possible it is chronological, which is proved by the single vessel of which the lower part is decorated with definitive warts, on which are concentric circles. The only well known analogy of this specimen is the vessel of Tiszasas,⁶⁵ of which the age is no longer doubtful since we have become acquainted with the cultural

sphere of Bodrogkeresztur. On the basis of its decoration it can be rightly classed with the relics of that culture. This assigns the Viss vessel to a later period than could be expected on the basis of the authentic finds from the Great Plain.⁶⁶

Concerning the chronology of this culture we have two such data which are based on exact stratigraphical observations.

The one is the cemetery of the Copper Age at Kiskőrös⁶⁷ where the graves of the Bodrogkeresztur culture were embedded in the dwelling-pits of the Baden culture, which shows that the Baden culture was previous to that of Bodrogkeresztur. The other is the settlement on the Bodzaspárt at Hódmezővásárhely, where the relics of the Baden culture were found in pits nos. 4 and 15 above those of the Aeneolithic Period. In pit no. 4 the Aeneolithic vessels were under an animal burial mixed with sherds of the Baden culture, and in pit no. 15 under the relics of the Baden culture were an Aeneolithic symbolic and an inhumation interment in contracted attitude, which prove that the Aeneolithic Period preceded the Baden culture. That is to say that on the basis of the data of Kiskőrös and Bodzaspárt the Baden culture flourished in the time between the Aeneolithic Period and the Bodrogkeresztur culture.

After the occurrence of the vessel imitating the decoration of the vessel from Tiszasas it seems probable that the Baden culture not only reached the highest point of development of the Bodrogkeresztur culture, but taking over its decorative elements survived it and in some places, perhaps in the east parts of Hungary still flourished for a long time. This determination makes even more probable the assumption, that also through its influences the culture lived on.⁶⁸

Szeged.

János Banner

⁵⁸ In the Szekszárd Museum.

⁵⁹ Pécs Museum: nos. 62—4.

⁶⁰ Ibid. no. 87.

⁶¹ Munkács Museum: Lehoczy collection, 1898.

⁶² In the collection of the Ipolyság State Gymnasium.

⁶³ In the collection of the Ref. College at Sárospatak: no. 34/11

⁶⁴ In the Miskolc Museum.

⁶⁵ Hampel, *Relics of the Bronze Age in Hungary (A bronzkor emlékei Magyarhonban)* II, CXLII. — Åberg, *Bronzezeitliche und früheisenzeitliche Chronologie*. Teil III, p. 29, Fig. 32. — Arch. Ért. 1887, p. 59.

⁶⁶ Wart-ornamentation occurs on the already mentioned vessel from Zebegény. A suspending vessel from Tátika is also decorated with concentric circles.

⁶⁷ P. Z. 1931, p. 103, fig. 1.

⁶⁸ Diss. Pann. Ser. II, No. 13, p. 17.

A GYULAVARSÁNDI (ARAD M.) LAPOSHALOM RÉTEGTANI VISZONYAI

A községtől délre, az Élővíz-csatorna mellett, egy lapos, kerek, árokkal s ezen kívül földhányással kerített halom terül el, melynek neve: Laposhalom. A földhányás az árokból kiásott földből halmozódott fel. Idővel, a földművelés és különösen a szándékos emberi beavatkozás révén, megkopott a halom és a földhányás s az árok földdel tömődött be, de még mindig jól kivehető ennek az őskori erődített telepnek hármass (halom, árok, földhányás) tagolódása.

Hasonló telepek szép számmal vannak Arad megyének ebben a részében Székudvar, Nagypél stb. határában, magában a gyulavarsándi határban a Fehér Kőröstől jobbra is van három. A legtöbb igazi lapos halom ma, mert a szántás és boronálás révén alaposan megkoptak, de a legtöbbnél még mindig meg lehet állapítani a Laposhalommal kapcsolatosan említett hármass tagolódást.

Nincsenek adataink arra nézve, hogy mikor kezdtek szőlőt termesztetni a Laposhalmon. Tudjuk azonban, hogy 1902-ben a filoxera kipusztította a régi ültetést s hogy újat lehessen telepíteni, ismét fölforgatták egész felületét és temérdek kerámiái maradvány és csont került felszínre, melynek egy része elkallódott, kisebbik része a békéscsabai és gyulai múzeumba került. Bizonyosan jutott magánkézbe is.

Ennek nyomán mindkét múzeum ásatott a halom északi és délkeleti szélén.

Még egy bolygatásról van tudomásunk: 1930-ban kincskereső parasztok a halom tetején túrkáltak, ekkor agyagedényeket s szarvasagancseszközöket találtak, melyek Hentiu Pál községi jegyző birtokába s ennek ajándékaiként az aradi kultúrpalota gyűjteményébe jutottak. Egy része a kincskeresők kezén maradt.

Ez szolgáltatott közvetlen indítékot, hogy 1930 őszén a Kolozsvári Román Egyetem Régészeti Intézete és az aradi kultúrpalota megbízásából rendszeres ásatásokat végezzen itten, hogy a telep természetével és rétegvizonyaival tisztá-

tába jöjjünk és hogy ennek révén hitelesítsem az addig felszínre került leleteket s hovatarozásukat minél pontosabban állapítsam meg.

Az én ásatásaim előtt felszínre került leletek részben őskoriak, részben a népvándorlások korába tartoznak, részben pedig XI. sz.-beli, árpád-kori holmik.¹

1906-ban É—D, ÉK—DNy és K—Ny irányban Baranyik Ignác felmérte a halmot és annak árkát. Eredményeit a megboldogult Domonkos János leközölte: *Archeológiai Értesítő* 1908. évi 57. l.

Magától értetődik, hogy a halom azután is ki volt téve felszíni változásoknak, különösen az évenként megismétlődő földmunkák rendjén, nagyjából azonban halmunk a környező árokkal egyetemben megőrizte alakját, nagyságát.

Magam ÉNy—DK irányban mértem fel s a voltaképpeni halom felszínének átmérőjét 30·82 m-ben állapítottam meg, de kereken lejt s a lejtést is hozzávéve, tehát a voltaképpeni halom alapjának átmérője 97·2 m. Az árok, mint azt Baranyik méréseiből is látjuk, nem egyforma széles mindenütt. Az én mérésem szerint DK.-en 5·36 m, ÉNy.-on csak 4 m széles volt (1. kép).

Végeredményben egy 97·2 m átmérőjű, kerek halommal van dolgunk, melynek mai magassága 3·43 m. Sekély árok köríti, amelyből az annak idején kiásott föld az árkon kívül került s mint földhányás az árokkal együtt szolgálta a telep védelmét, de idővel alaposan elszántották, egy részével az árkot betöltték, hogy így ez a terület a földművelésre stb. alkalmasabb legyen.

A Gyulavarsándtól DK.-re fekvő Székudvar (Arad m.) határában végzett nagyobb szabású ásatások arról győzték meg, hogy ezek a halmok nem közönséges telepek, hanem a szó teljes ér-

¹ Domonkos János, *A Laposhalom*. Arch. Ért. 1908. 55—78. l. — U. a. *A gyulavarsándi Laposhalom tárgyairól*. Múzeumi és Könyvtári Értesítő, 1912. 19—25. l.

telmében vett menekülő helyek (refugium), ahol rendszeren a törzsfő tartózkodott családjával, szűkebb környezetével s ahova veszedelem idején a törzs többi tagjai is bemenekültek féltettebb javaikkal. Meglehetősen biztonságot nyújtottak, mert, mint azt Székudvaron megállapítottam, az árok annyira mély volt, hogy a Fehér Körös vize abba beleszivárgott s így állandóan vízzel volt tele.

A jövő kutatásai majd megállapítják, hogy a telep és külvilág közti érintkezés csak egy

túrt helyeket, érintetlen és így sok hasznos tanulsággal szolgálhat, ha majd az egész halom rendszeres feltárására kerül a sor.

Még egy zavaró körülménnyel kell megemlékezni: a népvándorláskori sírokat annak idején mélyen beleásták az őskori telepbe s az ilyen helyeken nemcsak az ingatlan emlékek (lakáshelyek, tűzhelyek stb.) rongálódtak meg, hanem az ingó emlékek is megsínylették a bolygatást.

A rendelkezésemre álló anyagi eszközök csekély volta miatt egyelőre arra szorítkoztam, hogy a halmot DK—ÉNy irányban egy 2 m széles árokkal átvágtam, minek rendjén itt-ott belebotlottam a békéscsabaiak és gyulaiak ásatásának nyomaiba s a kincskeresők gödreibe. Hangsúlyozom: csak magát a halmot vágtam át s nem tudtam az árkot is átvágni, vagy egy helyen, hogy annak mélységéről fogalmat szerezzek magamnak.

Természetesen a szűz földig mentem le s így megállapíthattam, hogy erre egyes helyeken feltűnően vastag égett agyagréteg fekszik és hogy az első telepeselek itten való életének ingó és ingatlan emlékeit egy 1—1,1 m vastag, jórészt érintetlen kultúrréteg foglalja magában. Helyenkint bemélyül a szűz földbe, amiből megint arra következtethetünk, hogy a rendszeres ásatások rendjén félig a földbe mélyített lakásokra, az ezekhez tartozó katlanokra, vermekre is lehet majd számítani. Ezek az első telepeselek voltak azok, akik ennek a refugiumnak formáját, védelmi be rendezkedését megszabták és megvalósították.

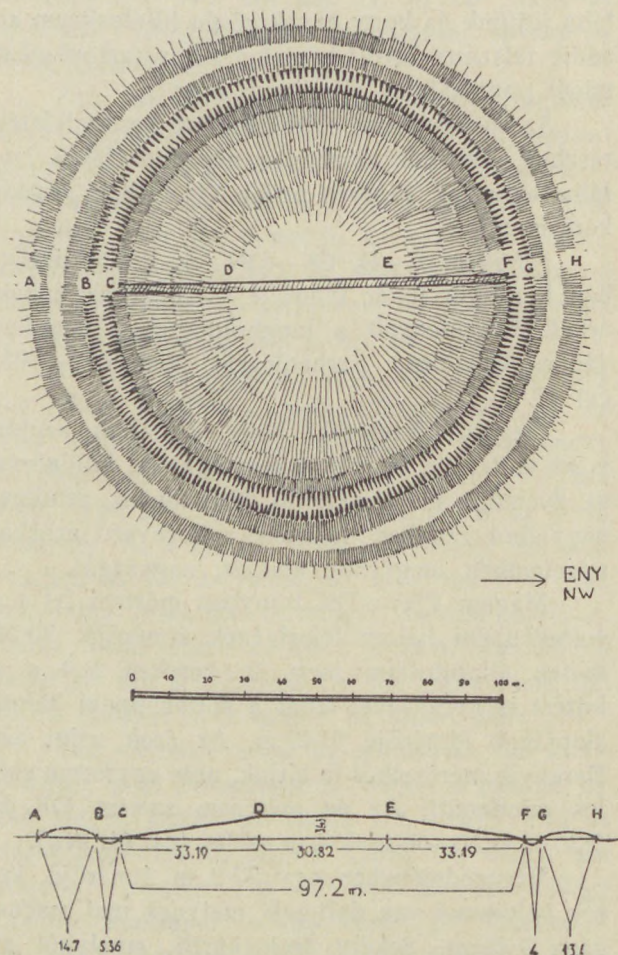
Félig a földre mélyített lakásokat említek, mert pl. a szóbanforgó árok lemélyítése rendjén az egyik helyen azt tapasztaltam, hogy a négyzetes formájú lakás 1,1 m-re mélyült a szűz földbe.

Az egyik ponton a szűz föld felett 70 cm-re akadtam egy négyzetes lakásalap sarkára, amiből megint arra következtethetünk, hogy a folytatódó munkálatok rendjén legalább 2 érintetlen réteget lehet majd megállapítani. Ezek valószínűleg csak ásatási rétegek lesznek s tartalmuk nem fog annyira különbözni, hogy két különböző kultúrrétegről lehessen majd szó.

Az árok leásása rendjén felszínre került leletek részben az aradi kultúrpalota gyűjteményében, részben a Kolozsvári Román Egyetem Régészeti Intézetében vannak.

Őskori emlékek:

Egy-egy ilyen telepen, mint ismeretes, a kerámika vezet. Ép állapotban kevés holmi szo-

1. kép. A gyulavarsándi Laposhalom alaprajza és keresztmetszete. — Fig. 1. Le plan et la coupe transversale de la colline Laposhalom de Gyulavarsánd

bizonyos ponton történt-e, vagy pedig esetleg két hid is közvetítette ezt az összeköttetést.

Az előzetes ásatások rendjén arról győződtem meg, hogy a szőlő alá való forgatáskor nem mentek le egyforma mélységig. A felásott réteg vastagsága néhol eléri a 80 cm-t is, általában azonban 60—70 cm-nél nem több. Ilyenformán a telep alsó része, kivéve a békéscsabai és gyulai múzeumoktól felásott s a kincskeresőktől fel-

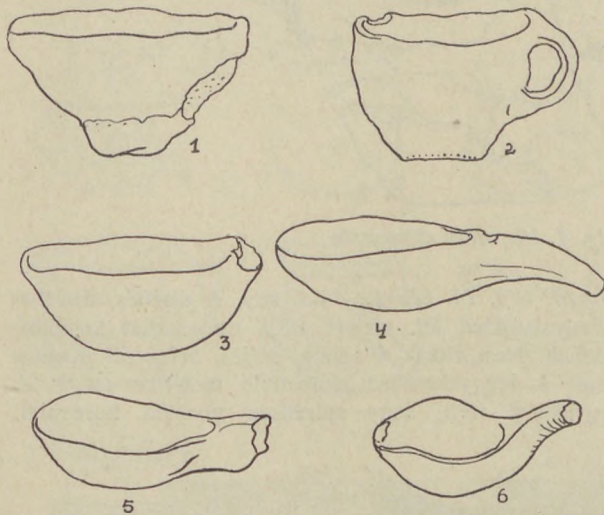
kott kikerülni, annál több az edénytöredék. A mindennapi használatra szánt edények egy része durvább mívű, nagyobb része azonban a különlegesebb rendeltetésű agyagipari termékekkel együtt finom, gondos munka eredménye.

A következő típusokkal van képviselve:

1. Tányér. A legegyszerűbb formát a 2. képen 1. sz. alatt s a 4. képen 3. sz. alatt látható csonkakúpos példányok képviselik.

1a. Más típust képviselnek az ovális alakú halsütő tálak (3. kép), amelyek a halban bő Fehér Kőrös-mentén megszokott jelenségek. Az 1. sz. piszkos szürke, a 2. sz. kávébarna színű. Finom technikájuk.

1b. A 4. kép 7. sz. töredék szürke színű, profilált táltól származik, mely úgy az iszapolás, mint a finomabb iszapanyaggal való bevonás és égetés tekintetében igen

2. kép. Tányér csészék és kanalak — Fig. 2. Assiette, tasses et cuillères

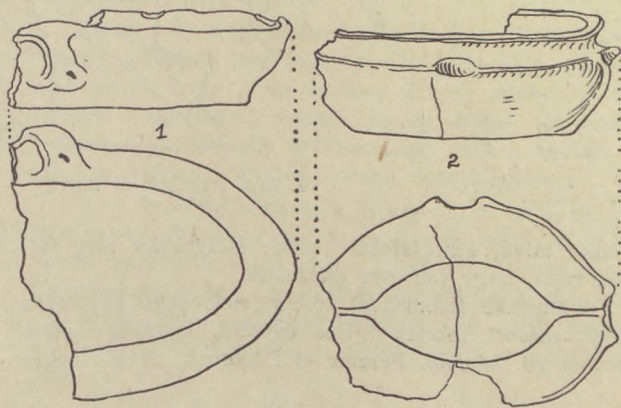
gondos munka eredménye. Egyenes és spirálvonalas díszítése, belülről kinyomott dudora, mélyített vonalakkal határolt hornyolatdíszje különösen jellemző arra a kultúrára, melynek körébe telepünk is beletartozik. Nyomatékkal kell felhívnom a figyelmet a szívidomú díszítő motívumra, mely formailag szoros kapcsolatban van a szívidomú aranyékszerekkel, csüngőkkel, vagy hajtincsszorítókkal.

1c. Fényképen (5. kép) mutatok be egy 4·5 cm magas, száján 12·5 cm átmérőjű, fintom mívű, kávébarna tálat, vagy alacsony csészét. Pereme ajakosan hajlik ki, belül teljesen sima, csak az eredetileg gömbszelvényes alján nyomtak ki négy arányosan elhelyezkedő dudort, amelyeken, mint valami lábakon, áll ez az alacsony csésze, vagy tál. Díszítése: a perem alatt két kereken futó, bekarcolt vonal, ezek alatt bizonyos távolságra nyílásaikkal lefelé néző, hasonlóképpen bekarcolt félkörök. A perem alatti vonalak és félkörök közötti területet sűrűn húzott ferde vonalakkal töltik ki. Egy sekélyen bekarcolt, horizontális vonal jelzi edényünk alsó részének kezdetét, melyet az említett 4 dudor tagol, ezekre enyhén hornyolt félspirálisok futnak fel. Az edényke aljának közepén ujjbegyszerű teknős mélyülés

van. Füle szalagfül, mely középtűt derékszögben törik meg.

1d. Értékes lehet a 6. képen látható táltöredék (a. a külső, b. pedig a belső felületét ábrázolja), mely egy négykaréjú tál peremrésze. Finom mívű, sötét palaszürke tónusú. Kívül az egyenesen vágott peremszelt finom fogazatú, fésűszerű eszközzel benyomkodott pontsorok ékítik; nyaka teknősen behajlik; vállán egy keskeny, háromszögű szerszámmal eszközölt egymásmellé sorakozó háromszögeket látunk, melyek némelyikében még benne van a fehér tömés nyoma; alatta megint, de itt már tompább fogazatú, fésűszerű eszközzel bebökött pontsorok töltik ki a váll folytatását; ez alatt egy háromszögű eszköznek jó mélyre való benyomkodásával zegzug-szalagot hozott ki nálunk egykori készítője. Ezekben a háromszögekben is megmaradt még a fehér tömés emléke.

A perem belső fele is díszített, és pedig: fent egy sekélyen húzott horizontális vonalat látunk; alatta egy

3. kép. Tálak — Fig. 3. Plats

kb. $\frac{3}{4}$ körös eszközzel egymásnak ellentétesen, élesen benyomott vonalak merész hullámvonalat adnak, amelyek felett a már említett, finom fogazatú, fésűvel eszközölt pontsorok vonják magukra figyelmünket. Ugyanígynek vannak ferdén benyomkodva a perem alatt is. Úgy a hullámvonal árkaiban, mint a fésűfogak eszközölte kis gödröcskében még ott van helyenkint a fehér tömés.

2. A csésze. Füle, gyakran díszített. A legegyszerűbb típust a 2. kép 2. sz. csészéje képviseli. Szürkésbarna, feneke homorú.

2a. A 7. kép 2. sz. csészéje ovoid, színe szürke.

2b. Az u. e. képen 6. sz. alatt látható csésze kávébarna s tagoltabb.

2c. A legtöbb csészének a perem fölé kiemelkedő füle van.

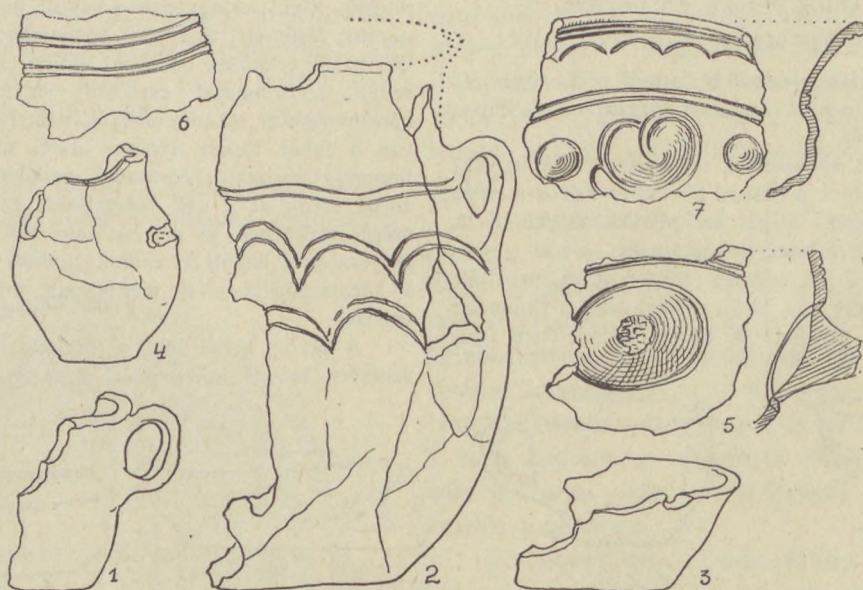
Fényképen is bemutatunk egy párat.

Egy középfinom, piszkos kávébarna, 5·9 cm magas csésze pereme elül kissé kiugrik, ovális átmetszetű füle enyhén a pereme fölé emelkedik. Pereme ajakosan hajlik ki, alatta sekélyen húzott horizontális vonal megy kereken a fültől fültőig. A vállon párosával alkalmazta az egykori fazekas. Innét lefelé ferdén menő, keskeny hornyolásszerű díszítést látunk. 2×2·5 cm teriméjű ferde feneke van. Rokon hornyolást látunk a 7. kép 4. sz. csészéjén.

A 9. képen adott csésze testvére az előbbinek, de hornyolása szélesebben kezelt. Pereme elül jobban kiugrik, horizontális vonaldíszje csak pereme alatt van. Feneke szabálytalan. Füle gömbszelvényes átmetszetű.

díszítik csészénket, melyek az ovális átmetszetű fül alatt éles szögben találkoznak. Feneke enyhén homorú.

A bemutatott képek alapján meggyőződhetünk, hogy a legtöbb csésze díszített (7. kép 1., 3–5., 7–9. sz.,

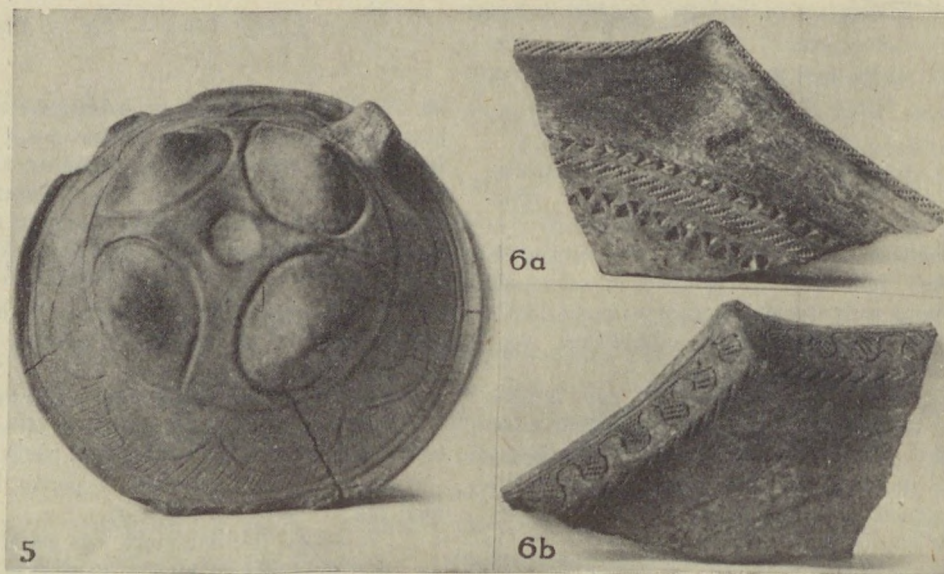

4. kép. Fazekak és tányér — Fig. 4. Marmites et assiette

Fínom mívű, szürkésfekete színű. Helyenkint még látszik rajta, hogy fényesre csiszolták.

Fínomabb technikával készült, helyenkint kávébarna színű, másutt feketés foltos égetésű, egyfülű csészét ábrázol 10. képünk. Pereme elől kiugrik, de a fazekas

9–10. kép, 14. kép 1., 3–5. sz.). A díszítés általában hornyolatokból áll, melyek néha dudorokkal kombinálódnak. Nem ritkák a sekély, széles, bekarcolt vonalak sem. A leggyakrabban előforduló motívum mégis az enyhébben ívelt, vagy spirálisan görbülő hornyolat,

5. kép. Tál — Fig. 5. Plat

6. kép. Táltöredék — Fig. 6. Fragment d'un plat

a maga idején kissé felhúzta. A fül alig emelkedik a perem fölé. Az ajakosan kihajló perem kívül vertikálisan rovátkolt; — a nyak alatt s fenék felett enyhén mélyülő vonal fut kereken, a váll alatt ugyanilyen enyhe vonalakkal határolt, egymásba kapaszkodó S-spirálisok

amelyet rendszeren enyhén, vagy erősebben bekarcolt vonalak határolnak. Ezáltal is élesen különbözik ez a hornyolat a tripolje-jellegű festett kerámika hornyolt díszítésétől.

A csészék pereme alatt és a vállon, néha a fenék

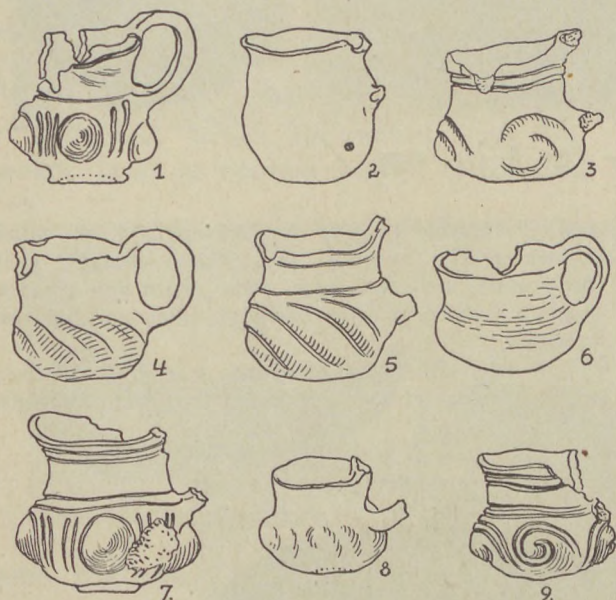
felett is körülfutó vonalak sokban hozzájárulnak ahhoz, hogy az edények egyes részei, így a nyak is, jobban elhatárolódjanak és kellemesebb hatást gyakoroljanak.

Máskor ezek a bekarcolt vonalak vertikálisan haladnak s arra vannak hivatva, hogy a dudorok (bütykök) közötti teret kitöltsék. Ezek a bütykök rendszeren az edények alsó felén helyezkednek el.

A csészék füle lapos, vagy ovális átmetszetű szalagfűl. Van gömbszelvényes keresztmetszetű fűl is.

A csészék alja vagy gömbszelvény alakú, vagy homorú, vagy pedig többé-kevésbé lapos. Máskor meg azt tapasztaljuk, hogy a csészék fenéke profilált, csonkakupos formát vesz fel, mely belül üres, vagy legalább is homorú.

2d. Került elő egy olyan kétfűlű csésze is, mint amilyent Perjámosról a Sánchalom VIII. és IX. ásatási rétegéből a Múzeumi és Könyvtári Értesítő VIII. 1914.

7. kép. Csészék — Fig. 7. Tasses

k. 46. ábra alatt s a pécska-szemlaci határban levő Nagysánc VIII. ásatási rétegéből a kolozsvári Dolgozatok-Travaux III. k.-ben megjelent ismertetésem 18. képe alatt mutattam be. A gyulavarsándi csészének (11. kép) az alján bronzsalak volt, melyről a vegyelemzés azt mutatta ki, hogy kevés benne a cin.

Gondos technikával készült, hármás csonkakúp alakú. Színe piszkos szürke, helyenkint kávébarna árnyalatokkal. Két szalagfüle a peremből indult s a váll alján tapadt megint a csészéhez. Hiányzanak. Díszítése: a perem alatt a csésze elején és hátulján bekarcolt vonal, alatta pedig horizontális párhuzamosak közé foglalt rovátkaszalag; — a csésze vállán és hasi részén négy vertikális párhuzamos közé foglalt rovátkaszalag, ezek között ugyanolyan enyhén, finoman bekarcolt párhuzamosak által képezett félovális szalagok borítják, melyek a nyílásukkal lefelé néznek s finom vonalú rovátkák töltik ki. Fenékét egyszerű ujjbenyomás adja.

3. Felfüggeszthető edényke (14. kép 5. sz.). Gondos munka eredménye, kávébarna színű. Hengeres nyaka van, teste kettős csonkakúp alakú, fenéke alacsony hen-

ger. A testét alkotó csonkakúpok találkozási élén négy helyütt 2—2 vertikális lyuk van. Az ezeken áthúzott zsinag a hengeres nyakra illő fedő szélén levő, megfelelő lyukakon ment át s ettől fogva volt az edény a fedőjével együtt felfüggeszthető. Csak a felső csonkakúp díszített, és pedig zezzug-, egyenes- és ívelt vonalakkal.

4. Négylábú edényke (12. kép). Középfínoman gyúrt agyagból való, színe foltos szürkés-fekete. Pereme ajakosan hajlik ki, ebből indul a két szalagfűl, mely az enyhén ívelt nyak közepe táján tapad az edénykéhez. Alsó fele élesen domborodik ki. Legnagyobb kihasodása táján négy bütyök van rátapasztva, melyeket háromnegyed részben enyhe hornyolat fog be, ezeket pedig két-két a hornyolat menetét követő, bekarcolt vonal határolja. A nyak alján mélyített vonal fut kerekén, ehhez a hornyolatok között kitöltő, rendetlenül húzott vonalakból adódó háromszögek tapadnak. Ezeket 1, 2 és 3 vonal tölti ki, melyeket szintén rendetlenül húzott meg edényünk egykori készítője. Négy kupos lábon állott, melyek egyike letörtött.

Külön kell megemlítenem, hogy jobbról és balról a perem a fülek folytatásában merőlegesen át van furva, talán azért, hogy adott esetben ezt az edényt is fel lehessen függeszteni, aminek ugyan ellene mondanak a lábak. Gondolhatunk arra is, hogy ezek a lyukak az edényke fedőjével lehettek valami összefüggésben.

5. A fazék formájáról a 4. kép 1., 2. és 4. sz. ábrája tájékoztat. Az 1. és 2. sz. barna színű, a 4. sz. tónusa palaszürke. Az ú. ezen a képen az 5. és 6. sz. fazék-törödékeket ábrázol. A rendelkezésünkre álló anyagból két típust tudunk megkülönböztetni: az egyik csonkakúpos (képünkön 1. sz.), a másik pedig tojásdad formájú (2, 4. sz.).

6. Szűrő. Egy kávébarna színű, finom mívű, füles csészeszerű példánnyal van képviselve (13. kép), melynek felső, át nem lyukasztott része enyhén tölcseresedik, alja pedig gömbszelvény. A lyukak elég szabályos horizontális körökben helyezkednek el.

7. Az agyagkanál nyújtottabb, vagy rövidebb ovális formájú (2. kép 3—6. sz. és 15. kép, ez utóbbiak piszkos kávébarna színűek), az ovális tengelye egyirányú a nyél tengelyével. Egy darabban készültek a nyelükkel, mely enyhén meghajlik (v. ö. 2. képünkön a 2., 4. és 6. sz.) 15. képünkön az 1. sz.-nak fogantyúja fülszerű, akárcsak a fa-ivókanalaké.

16. képünkön két finom technikájú, helyenkint feketés foltokkal tarkított, téglaveres színű agyagkanalat mutatok be, amelyek szintén oválisak, de az ovális hossz-tengelye a nyélre merőleges, akárcsak pl. a havasi juhászok fa-evőkanalán. Ezek is egy darabban készültek a nyelükkel, mely nem volt túlságosan hosszú és ívesen hajlott meg lefelé. A mi példányaink nyele letörtött.

8. A szekérekereket utánzó agyagkarika több ép és törött példányban került felszínre (14. kép 6. sz.). Törmör, középtű kétoldalt csonkakúposan emelkedik ki belőle a kerékagyat utánzó rész. Szürke színű.

9. A pereszlen, vagy orsókarika (17. kép 1. sz.) még az eszközök sorozatába tartozik. Széle felé vékonyodik, nyéllyuka felé enyhén vastagszik. Finom iszapolású, foltos kávébarna színű.

10. Az u. ezen a képen 2. sz. alatt látható, u. olyan technikájú és piszkos kávébarna színű gyöngy éppen úgy lehet bronzkori, mint ahogyan a jazygok hagyta-

tékának is tekinthetjük, amit a rómaiaktól kölcsönöztek. Ez már ékszer.

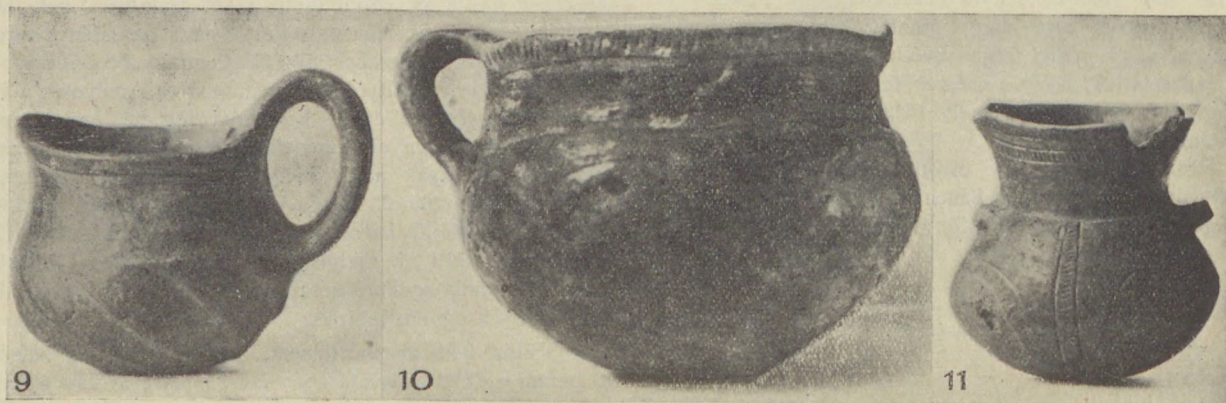
11. A kőholmikat az őrlő és gabonazúzó kövek, a simítók stb. képviselik. Domonkos János rézkori eredetű kőalapács töredékét lelte.

12. Sok a csontholmi, és pedig árák (pl 19. kép 2. sz.), török, fogantyúk, csiszolók, szerszámfoglалók

Leltem egy kis bronzrögöt is, melynek vegyelemzése szintén igen kis mennyiségű cint mutatott ki.

A 19. kép 1. sz. ládsájának bronzhegyéről fennebb szóltam.

Domonkos János szerencsésebb volt: két aranytárgyat is lelt, és pedig egy a székelyhidiakkal² édes testvér aranyboglárt, mely 14,5 grammot nyom s

9—11. kép. Csészék — Figs. 9—11. Tasses

(mely utóbbiak szarvasagancsból vannak faragva). Szép számmal vannak képviselve, mint általában mindenütt az Alföldön a hasonló telepeken, a szarvasagancskalapácsok is. 18. képünk szarvas lábszárából készült korcsolyát szemléltet.

19. képünkön 1. sz. alatt egy csontból faragott ládsacsúcsot mutatok be, melynek tokját két kis lyuk

erdélyi aranyból készült,³ továbbá egy 1,4 gr súlyú, szintén erdélyi aranyból való, tömör csüngőt, mely belül teknős mélyülésű, végei pedig éppen úgy kelettek, mint a szívidomú aranycsüngők, illetőleg hajtincsszorítóké.⁴

A telep állatvilágát az ásatások rendjén felszínre került csontmaradványokból tudjuk meghatározni. Igen

12. kép. Négy lábú edény — Fig. 12. Vase à 4 pieds

13. kép. Szűrő — Fig. 13. Passoire

fúrja át, hogy a nyélhez jobban hozzá lehessen rögzíteni, a végébe bronzhegy illett, mely azonban letörött, csak a töve maradt meg, ez pedig négyzetes keresztmetszetű, oldalai 4 mm. szélesek. Rajzunk kifejezően mutatja, hogy ládsánk hogyan volt díszítve.

U. ezen a képen 3. sz. alatt egy jobboldali zablaoldaltagot látunk. Szarvasagancsból faragták.

13. Fémholmik. Említettem, hogy a 11. képen bemutatott csészében bronzsalak volt, mely ott merevedett meg a csészében, tehát a csésze aljának formáját vette fel. Benne igen kevés cinmennyiség volt kimutatható.

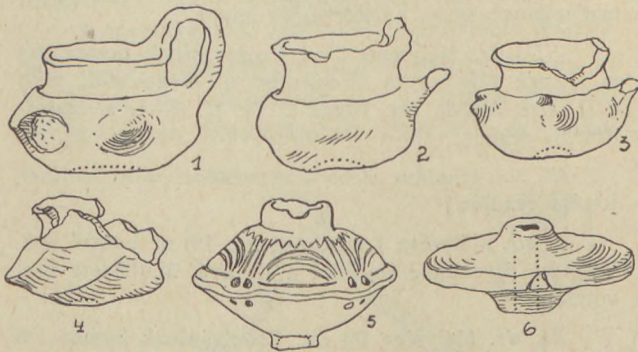
sok a szarvas. Mellette az őz és vaddisznó játszik nagy szerepet. A nyul, róka, szarvasmarha és ló egészíti ki a sorozatot.

² Roska M., *A székelyhidi őskori aranyelet*. Arch. Ért. 1929. 41—44. és 324. l. — Arch. Ért. 1931. 251—252. és 348. l.

³ Képe az Arch. Ért. 1908. 76. l. VII. ábra alatt.

⁴ Képe az Arch. Ért. 1908. 78. l. IX. tábla 6. sz. alatt.

A gyulai múzeumban 200 drb. csonteszköz, állati fog van, melyek között a szarvasagancsból faragott kala-

14. kép. Csészék és agyagkarika — Fig. 14. Tasses et disque en argile

pácsok, ásószerű eszközök ugyancsak szarvasagancsból faragva, a csonttűk, az átfúrt állati fogak, mint ékszerek, játszanak említésre méltóbb szerepet.

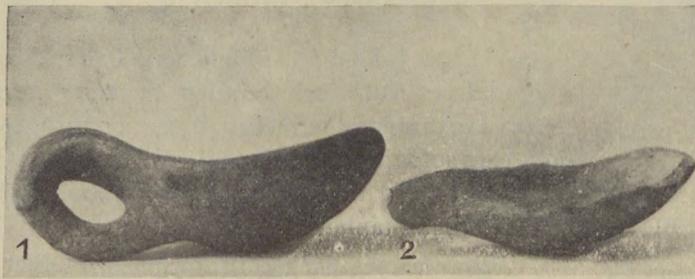
Fontosnak tartom megemlíteni, hogy Domonkos János az edények jórészét katlanokban

ható finom mívű palaszürke füles kancsó fekküdt. Feneke csontakuposan profilált s bemélyül. Díszítése: a csontakupos nyakon becsiszolt fényes vonalak, háromszöges elrendezésben. A fül felülete tagolt. A jobb combcsont mellett a fent felsorolt leleteken kívül egy kettős csontakúpalakú agyaggyöngy is fekküdt. (Ugyanolyan, mint a 17. kép 2. sz.)

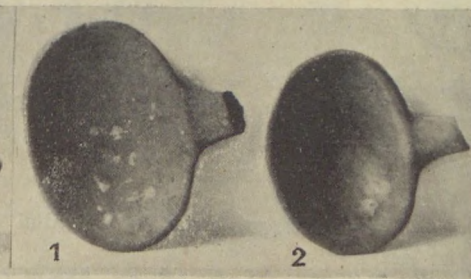
A megbolygatott felső rétegből került ki az a törött, kétfülű, gondos technikájú, téglavörös színű bögre, melyet a 23. kép szemléltet. Az előbbi sírral egykorú sírból kerülhetett ki korábbi turkálások alkalmával.

Az árok leásása rendjén még 12 árpádkori sírra is akadtam.

I. sír (20. kép). A mostani felszín alatt 80 cm-re jelentkezett. Az ÉNY—DK irányban hanyatt fekvő (fej ÉNY-ra!) csontváz hossza 1·6 m. Jobb karja a gýomorra volt téve, a bal kéz a medénce szélén pihent. Szájában I. Endre C. N. H. 13. sz. ezüstdénárját leltém.⁵

15. kép. Kanalak, — Fig. 15. Cuillères

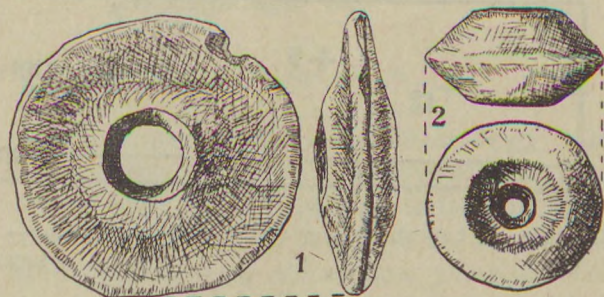

16. kép. Kanalak — Fig. 16. Cuillères

lelte. Sok edényt leltam magam is katlanokban a székkudvari (Arad m.) ásatások rendjén. Ez a körülmény amellet szól, hogy a telep lakói tűzvész, vagy ellenséges támadás miatt hirtelen menekültek, s annyi idejük sem maradt, hogy frissen égetett edényeiket összeszedjék s azokat mind magukkal vigyék.

2 m mélységben egy a Kr. u. IV. sz.-ból származó jazyg sírra akadtam (20. kép 9. sz.). Csontváza É—D irányban hanyatt fekküdt, koponyája délen volt, tehát arccal észak felé tekintett. Hossza 1·7 m volt. A hátán pihent, a karok a test hosszában kinyújtva fekküdt. Mellékletei (21. kép): a bal vállon bronzfibula (4, 4a. sz.); — a bokák táján üvegpassztagyöngyök (1. sz.); — a jobb kéz és a comb táján üvegpassztagyöngyök (2. sz.); — a mellen szintén (3. sz.). — A jobb kéznél kúpos bronzcsüngőt (5. sz.) és borostyánkőgyöngyöket (6, 7. sz.) leltam, mely utóbbiak közül csak két darabot tudtam megmenteni. — A csontváz lábainál a 22. képen lát-

II. sír. A felszín alatt 1·1 m-re akadtam rá. Ugyanolyan tájolású, de 1·4 m hosszú csontváz pihent benne

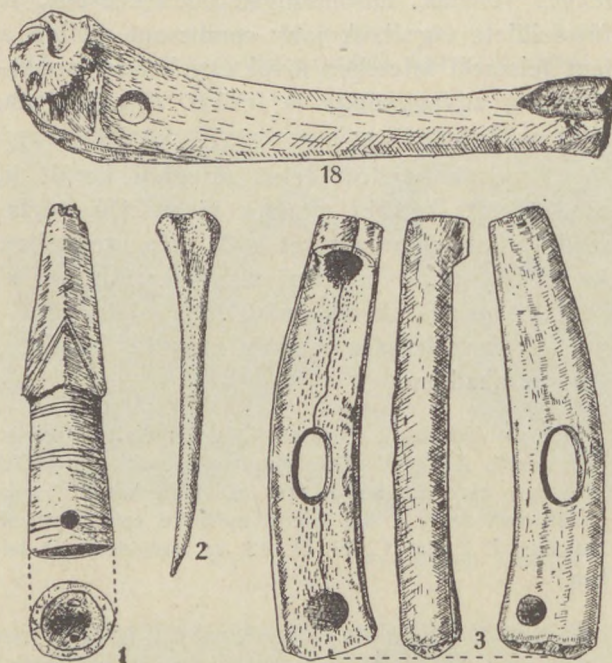
17. kép. Orsókarika és gyöngy — Fig. 17. Fusaiole et perle en argile

hanyatt fekvő helyzetben, mint az I. sírban. Karjai a test mellett kinyújtva fekküdt. Melléklete nem volt.

III. sír. Mélysége 1 m. Csontvázának hossza 1·3 m. Ez is hanyatt fekküdt sírjában, mint az előbbieket u. olyan

⁵ Réthy László, *Corpus Nummorum Hungariae*. Magyar Egyetemes Éremtár. I. Árpádházi királyok kora, Budapest, 1899.

tájolásban s elrendezésben, mint a II.-é. Mellékletül a bal karon a 24. kép 1. sz. alatt bemutatott bronzkarperecet leltem. Csavart testű kigyófejekben végződik,

18. kép. Csontkorcsolya — Fig. 18. Patin en os —
19. kép. 1. Csontlándzsa, 2. csontár, 3. zablá oldaltagja — Fig. 19. 1. Lance en os, 2. poinçon en os, 3. partie de mors en bois de cerf

ezek szájukban bronztagot tartanak, ami által karperecünk zárt lesz.

IV. sír. Mélysége 90 cm. 150 cm hosszú csontváza u. olyan tájolásban és elrendezésben feküdt, mint az I.

VII. sír. Mélysége 69 cm. Csontváza 1·6 m hosszú volt. Tájolása és elrendezése u. olyan volt mint a II. sz. síré. Nyakán Szt. László 2 tönkre ment, közelebből meghatározhatatlan ezüstdénárját leltem.

VIII. sír. Mélysége 1 m. Csontvázának hossza 1·4 m. Ennek tájolása és elrendezése u. olyan volt, mint a II. síré. Mellén Szt. István C. N. H. 1—4. sz. ezüstdénárja feküdt.

IX. sír. (Említve előbb a népvándorlaskori emlékek leírása rendjén.)

X. sír. Mélysége 1 m. Csontváza 1·6 m hosszú volt. Tájolása és elrendezése mint a II. síré. Melléklete nem volt.

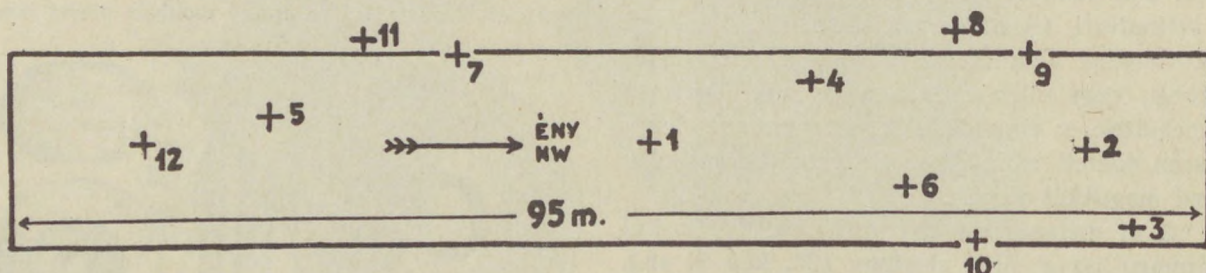
XI. sír. Mélysége 90 cm. Csontvázának hossza 1·6 m. Tájolása és elrendezése a II. síréval egyezik. Mellén Szt. László C. N. H. 26. sz. ezüstdénárja feküdt.

XII. sír. Mélysége 1·2 m. Csontváza 1·6 m hosszú volt, de bolygatáson esett át. Tájolása u. olyan volt, mint az előbbi síroké. Mellékletet nem adott.

Hentiu Pál községi jegyző ajándékképpen került az aradi kultúrpalota gyűjteményébe az az árpádkori bronzkarperec és bronzkarika, amit 24. kép 2. és 3. sz. alatt látunk. A halom közepe táján eszközölt kincs kereső turkálások rendjén kerültek felszínre.

A Laposhalomból különböző alkalmakkor s a rendszeres kutatások rendjén felszínre került őskori agyagipari termékek igen tanulságosak úgy chronológiai szempontból, mint ama művelődési források tekintetében, amelyekből erősített telepünk táplálkozott.

Annak a csészének a prototípusa, melyet az 5. kép 6. sz. alatt bemutatok, megtalálható a

20. kép. A Laposhalomban feltárt sírok helyrajza — Fig. 20. Plan des sépultures découvertes dans la colline Laposhalom

sz. síré. Mellén Szt. László C. N. H. 33—34. sz. ezüstdénárját leltem.

V. sír. Mélysége 1 m. Csontváza 1·5 m hosszú volt. Tájolása, fekvése, elrendezése u. olyan volt, mint a II. sz. síré. Bal kezében ezüstdénárt tartott, mely annyira tönkre ment, hogy nem lehetett sem megmenteni, sem pedig meghatározni.

VI. sír. Mélysége 1 m. Csontvázának hossza 1·1 m. Tájolása és elrendezése u. olyan, mint a II. síré. Mellékletei nem voltak.

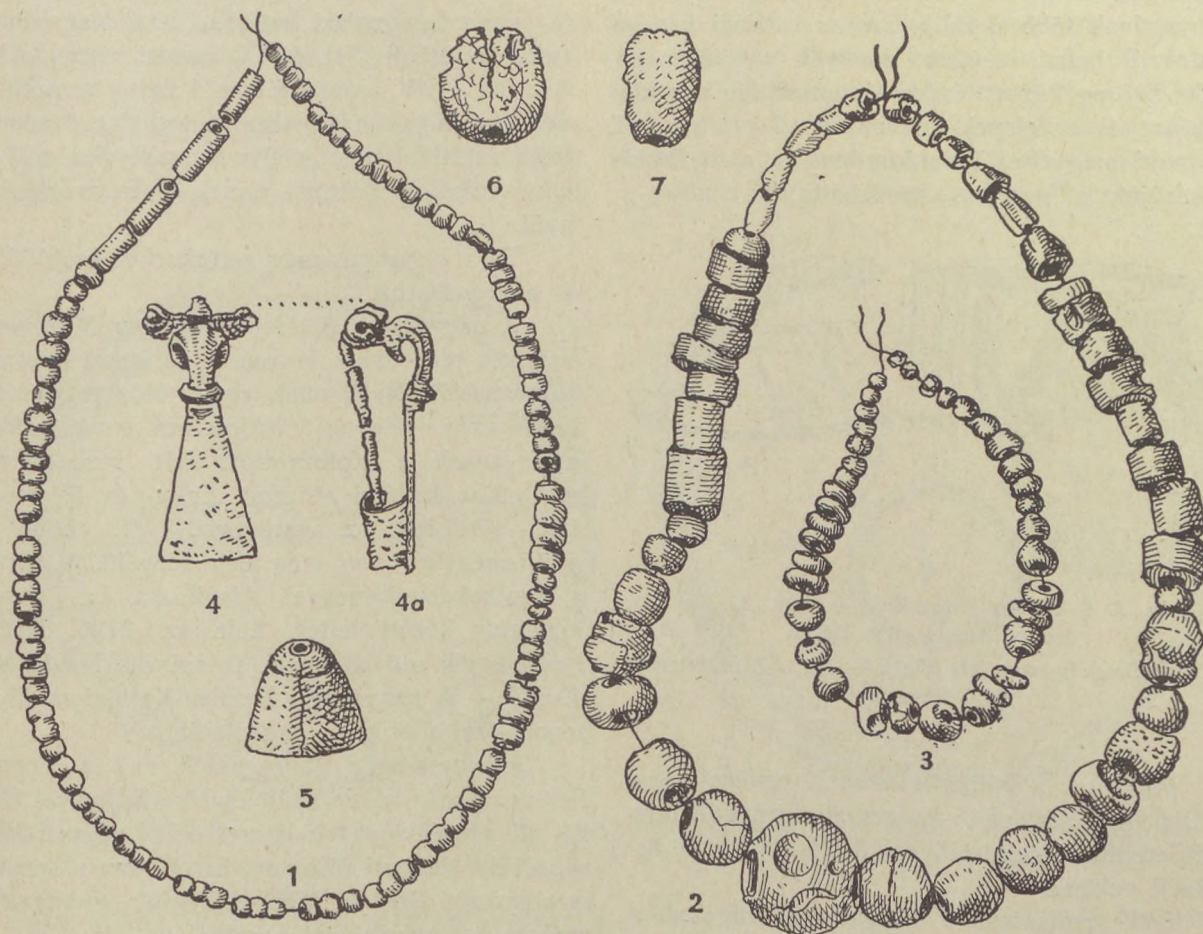
harangalakú edények gazdag sorozatában⁶ s éppen ez az a művelődési áramlat, melynek az aunjettizi kultúra megszületésében olyan nagy szerepe van és amelyik igen erősen befolyásolta

⁶ Stocky A., *La Bohème préhistorique*. I. k. Prague, 1929. — Richly H., *Die Bronzezeit in Böhmen*. Wien, 1894. — Schranil J., *Die Vorgeschichte Böhmens u. Mährens*. Berlin—Leipzig, 1928.

a dunántúli és pannoniai kerámika létrejöttét is.⁷ Ez utóbbinak pedig jelentős szerepe van a vatinai, vagy bánati kerámika életre keltésében.⁸

A harangalakú edényekkel képviselt művelődési áramlatnak elvitathatatlan befolyása van az Alföld ú. n. szárazföldi, de vízparton elterülő terramaráinak keramikájára. Ezeket a telepeket

A 2. kép 2. sz. és a 7. kép 2. sz. csupra, valamint a 4. kép 2. és 4. sz. tojásdad fazeka az aunjetitzi kultúra ismert típusa. A perjámosi Sánchalom, valamint a Pécska-szemlakai határban levő Nagysánc rézkori rétegeiben már jelentkezik s megvannak e telepek bronzkori rétegeiben is.

21. kép. A 9. sír mellékletei — Fig. 21. Les trouvailles de la sép. No. 9.

nyomon követhetjük a Maros mentén is egy darabig. Ezek élete már a rézkorral kezdődik.

⁷ Wosinsky M., *Az őskor mészbetétes díszítésű agyagművészete*. Budapest, 1904. — V. ö. még Mozsolics Amália, *Fejér megye a bronzkorban*. Székesfehérvári Szemle, 1938. 31–36. I. és II. k. 222. I. A jövőre nézve el kell fogadni javaslatát, hogy veszprémi és szekszárdi kultúráról beszéljünk. — Tompa F., *A bronzkori kultúra kialakulása Magyarországon*. Bpest, 1937. — U. a. 25 Jahre Urgeschichtsforschung in Ungarn, 1912–1936. 24/25. Bericht d. Röm.-Germ. Komm. 1934/1935.

⁸ Milleker B., *Délmagyarország régiségleletei*, Temesvár, I. k. 1897., II. k. 1899., III. k. 1906. — Nils Åberg: *Bronzezeitliche u. früheisenzeitliche Chronologie*, III, k. Stockholm, 1932.

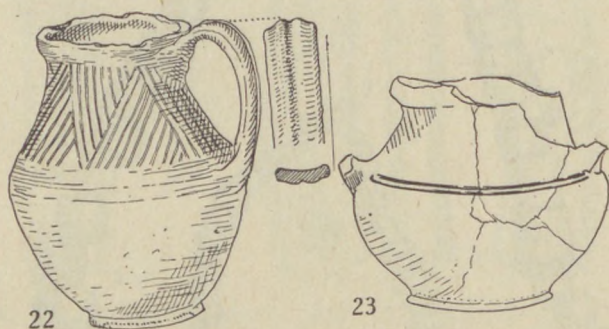
Fontosnak tartom megemlíteni, hogy a 11. képen bemutatott csupor, amelyikről azt mondtam, hogy benne kevés cint tartalmazó bronzsalak volt, valamint a 7. kép 6. sz. alatt bemutatott gyulavarsándi csupor igen jellemző lelete úgy a perjámosi Sánchalom, mint a pécska-szemlakai határban levő Nagysánc bronzkori rétegeinek.⁹

⁹ Roska M., *Ásatás a perjámosi Sánchalmon*. — Fouilles aux remparts (Sánc-halom) de Perjámos. Földrajzi Közlemények 1909. — U. a. *Ásatás a perjámosi Sánchalmon*. Múzeumi és Könyvtári Értesítő 1913. 1–42. I. és 1914. 1–32. I. — U. a. *Ásatás a Pécska-szemlakai határban levő Nagysánc*. — Fouilles exécutées au Nagy Sánc dans la commune de Pécska—

Ugyanilyen természetűek azok az agyagkanalak is, amelyeket 2. képünk 3–6. ábráján, valamint a 15. képen mutattunk be.

A múltból való örökség a hornyolat és dudor, mely mindkettő itt gazdag és változatos kifejléshez jut.

A 14. kép 6. sz. felfüggeszthető edénykéje, valamint a gyulai múzeum gazdag kerámikái anyagának több darabja szoros vattinai kapcsolatokról beszél nekünk, amelyek a többek között Szőreg közvetítésével¹⁰ jutnak ide s a környékre és e telepek közvetítésével eljutnak pl. Borsód megyébe, Tibolddarócra is, ahol fontos kísérlőjük a peremes bronzbalta.¹¹

22. kép. A 9. sírban lelt edény — Fig. 22. Le vase trouvé dans la sép. No. 9.

23. kép. Szórányosan lelt bögre — Fig. 23. Plat trouvé sporadiquement

Mindezek a külön is kiemelt emlékek egyfelől nem kicsinylendő konzervativizmusról, másfelől etnikai és művelődési folytonosságról beszélnek nekünk.

Ezek szemszögéből vizsgálva a dolgokat, a gyulavarsándi Laposhalom őskori emlékei java része hazai bronzkorunk II. periódusának az öröksége, annak is a második szakaszából öröklődött át. Kisebb része már a III-ba nyúlik.

Nem szabad ugyan a maradiság számláját

túlterhelni, de a gyulavarsándi s vele rokon, vagy más alföldi testvér-leletkomplexumokat az itten uralkodó konzervativizmus a későbbi periódusban megtartotta.

A 11. képen bemutatott kis bögre, mint említettem, Perjámoson az 1910. évi ásatások rendjén a VIII. az 1921. évi ásatások alkalmával pedig a VII. ásatási rétegből került elő; — a pécska-szemlakai határban lévő Nagysáncon pedig az ottani VIII. és IX. ásatási rétegben lelt. Itt a XIV. ásatási rétegből lapos bronzbalta, valamint olyan nyéllyukas bronzbalta öntőmintája került felszínre, melynek nyéllyuka elül és hátul teknősen bekap s ennek révén megkeskenyül.

Ez a baltatípus még a rézkorból öröklődött át a bronzkorba.

A nagyenyedi Bethlen-Kollégium Múzeumában két rézpéldány is van a háromszék megyei Kovásznáról. Nyéllyukuk egyik oldalát spirális borda ékíti.¹² Ebben a tekintetben testvérpéldányai annak a Kolozsvárott lelt rézbaltának, melyet az Erdélyi Múzeum Érem- és Régiség-tára, 191. lelt. sz. alatt őriz.¹³ U. ebben a gyűjteményben van még egy rézpéldány, amit a szolnokdobokamegyei Alsóilosva és Csicsókeresztúr között letek. Lelt. sz. 2726. Nyéllyuka egyik oldalát ennek is spirális borda díszíti. — A nagyenyedi Bethlen-Kollégium Múzeuma őrzi a csákyai öntőmintát is.¹⁴

Sepsibessenyőn (Háromszék m.) a Forró Ferenc alispán telkén istállóépítés alkalmával kb. 25–28 rézpéldányt letek, melyekből négyet őriz a Székely Nemzeti Múzeum, három van a sepsiszentgyörgyi Székely Mikó-Kollégium gyűjteményében, egy magánkézbe került.¹⁵

Az EMEK.-ben is van innét IV. 2576. lelt. sz. alatt egy rézpéldány, de ezt 1887-ben a Bábolna-határrészben letek volt.

Szemlak. Dolgozatok — Travaux, Kolozsvár, 1912. 1–73. l. — Childe Gordon V., *The Danube in prehistory*, Oxford, 1929. — Patay Pál: *Korabronzkori kultúrák Magyarországon*. — Frühbronzezeitliche Kulturen in Ungarn. Dissertationes Pannonicae Ser. II. No. 13. Budapest, 1938. — Nestor Jon, *Der Stand der Vorgeschichtsforschung in Rumänien*. 22. Bericht d. Röm.-Germ. Komm. Frankfurt a. M. 1933.

¹⁰ V. ö. Nils Åberg i. m. III. k. 51–57. l.

¹¹ Balázs Béla, *A tibold-daróci (Borsód m.) bércezi őstelep*. Arch. Ért. 1905. 407–415. l. — U. a. *A tibold-daróci bércezi bronzkori őstelep*. Borsód-Miskolci Közművelődési és Múzeumegyesület 1906–1907. Évkönyve. Miskolc, 1909.

¹² Roska M., *A Székelyföld őskora*. — Die Vorgeschichte des Seklerlandes. — Csutak V., *Emlékkönyv a Székely Nemzeti Múzeum 50 éves jubileumára*. Sepsiszentgyörgy, 1928. 258–326. l. és 23. kép. Alsófehér vm. monogr. II. (I. k. 85. l. és VIII. t. 68, 69. sz.). — Schmidt Hubert, *Cucuteni* 90. l.

¹³ Arch. Ért. 1913. 310. l. 27. sz.

¹⁴ Arch. Ért. 1888. 93. l.

¹⁵ *A Székely Nemzeti Múzeum Értesítője* I. k. 49–50. l. bronzból valónak mondja s utána Marțian I. 66. sz., II. 59. sz. is. A lelőhely úgy Marțiannál, mint Hampel, *Trouvailles* XXXI. t. 4. sz. és *Bronzkor* XXXI. t. 4. sz., valamint Pulszky, *Magyarország* Arch. I. k. LVI. t. 4. sz. tévesen van Alsótórára téve. — AÉ. 1913. 313. l. és 314. l. 34–41. sz. — *Orvos-Természettudományi Értesítő* XIII. (2. r. X.) 69. l. 16. sz.

Az alsótörjai (Háromszék m.) bronz-¹⁶ és kézdiszentkeresztí (Háromszék m.) rézbaltá¹⁷ már bizonyos mértékig nyéllyuknyújtványos. Mindkettő a Székely Nemzeti Múzeumban van.

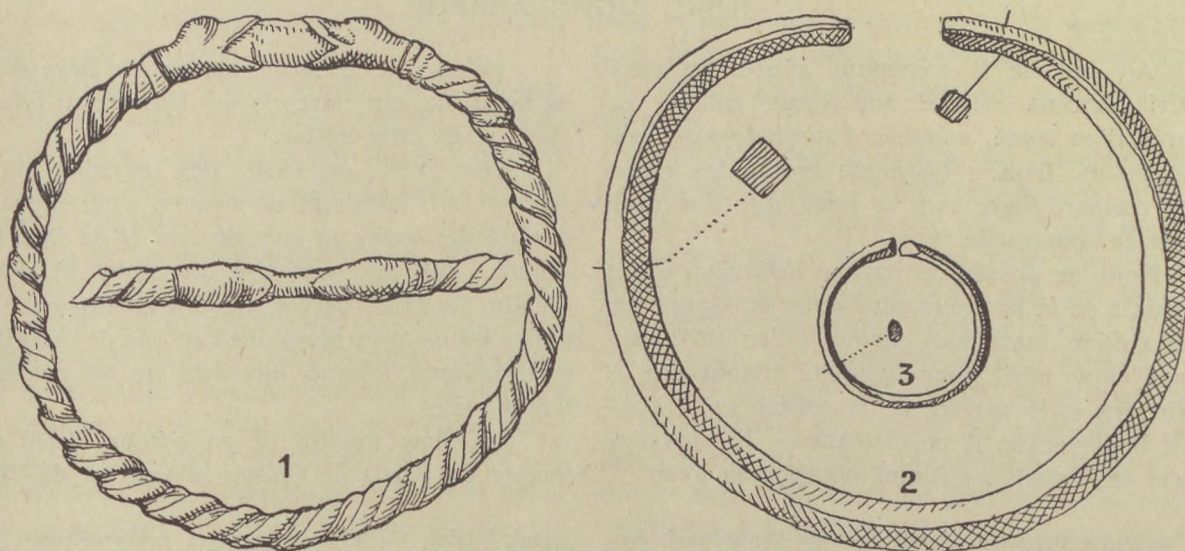
Még két rézpéldányt idézhetünk Háromszék-megyéből és pedig Árkosról, amelyek a Geje-mege-határ részben kerültek felszínre. Mindkettő Régeni Áron igazgatótanító birtokában volt. Velük együtt kis, kúpos hálósúlyt, vadgalambszürke edényperemet s vastagfalú, talpas edény töredékét lelték.

S hogy egy pár bronzpéldányt is idézzünk, az EMER.-ban 189. lelt. sz. alatt a nagyküklő-megyei Alsórákosról,¹⁸ 188. és 8100. lelt. sz.

A hajdusámsoni gyűjtélés bronzleletben 8 példány is volt ebből a baltatípusból.¹⁹

Úgy hisszük, hogy ezekkel az adatokkal is eléggé alátámasztottuk a gyulavarsándi Laposhalom őskori leletkomplexumának kormeghatározását.

A 6. képen bemutatott töredék egy négykarajú tálnak a töredéke. A fésűszerű eszközzel ilyen formán díszített keramikát Schroller a segesvári Wietenberg-en lelt azonos díszítésű kerámika alapján Wietenberg jellegűnek mondja.²⁰ Erdélyben roppant elterjedt s régóta ismeretes a többek között Kolozskörpádról.²¹ Hiteles ása-

24. kép. A B sír bronzkarperece (1) és a szórványosan lelt bronzkarperec és gyűrű (2, 3) — Fig. 24. Le bracelet en bronze (1) trouvé dans la sép. No. B et bracelet (2) et anneau (3) trouvés sporadiquement

alatt erdélyi, közelebből ismeretlen lelőhelyről, dr. gróf Teleki Domokos letéteképpen IV. 1888. lsz. alatt van 1—1 példány.

¹⁶ Képe az Arch. Ért. 1913. 314. l. 42. sz.

¹⁷ Képe u. o. 43. sz. alatt. A község neve régebben Kézdipolyán volt, a most idézett helyen mint Polyán szerepel.

¹⁸ Valószínűleg a Tepej lábánál lelték. V. ö. Orbán B., *A Székelyföld leírása* I. k. 204. l. — Archiv. d. Ver. f. sieb. Landeskunde N. F. XIII. k. 474. l. — Gooss. *Chronik* 47. l. — *Az Erdélyi Múzeum* III. k. 81. l. tévesen fokosnak mondja. — V. ö. Arch. Ért. 1913. 313. l.

¹⁹ Zoltai Lajos, *A hajdusámsoni bronzkincs*. Múzeumi és Könyvtári Értesítő 1908. 127—133. l. — Nils Åberg i. m. V. k. 8. l. — *Jelentés Debrecen sz. kir. város Múzeumának 1908. évi állapotáról*. 14—15. l. — Sőregi J., *Vezető a Déli-Múzeum régészeti osztályában*, Debrecen, 1939. — Childe G., *The Danube in prehistory* 267. l. 147. ábra.

tások rendjén csak két ízben került felszínre, és pedig a biharmegyei Ottományon²² és az arad-

²⁰ *Die Stein- u. Kupferzeit Siebenbürgens*. Vorgesch. Forschungen Heft 8. Berlin, 1933. 12—19. l. és 8—16. tábla. — V. ö. Praehist. Zeitschr. XXIII. 1932. 325. l. Nestor J. megjegyzéseit, valamint u. a. Stand 92. l.

²¹ Kovács I., *A korpádi őstelep*. La station préhist. de Korpád. Dolgozatok-Travaux, Kolozsvár, IV. k. 1—17. l. s. 5. kép. Az EMER.-ban 8282—8483. lelt. sz. alatti edénytöredékek között sok darab tartozik ebbe a csoportba. — V. ö. Posta B., *Útmutató az Erdélyi Orsz. Múzeum Érem- és Régiségtárában*, Kolozsvár, 1903. 18—19. l. — Wosinski M. i. m. 26. l.

²² Roska M., *Cercetări la Cetățuia (Várhegy) de la Otomani*. Anuarul Comisiunii Monumentelor Istorice, sec. pt. Transilvania, 1926—1928. Kolozsvár, 1929. 192—205. l. — U. a. *Ásatások az ottományi Várhegyen és Földvárban*. Grabungen am Várhegy- und Földvár von Ottomány. Dolgozatok-Arbeiten, Szeged, VI. k. 1930. 163—177. l. — Schroller i. m. 19, 38. l. — Nestor i. m. 89—92, 110. l. és XI. t.

megyei Székudvaron,²³ mindkét helyen a gyulavarsándi Laposhalom kerámikájával testvér agyagipari termékek társaságában.

A karajos tálra (díszítés nélkül) a hazai bronzkor II. periódusának emlékei közül a pozsonymegyei Szomolányról idézhetünk példát,²⁴ az ennek mellékletei közt szereplő korongos fejű túvel jellemezett leletek közül a keszthelyi kamrasíron kívül (Zala m.)²⁵ az egyik jellemző vattinai sírra hivatkozhatunk, melynek jellemző mel-

lékletei: egy vattinai típusú bögre, egy korongos-gombos fejű bronz harci csákány, egy nagyobb kiadású, korongos fejű bronztű és egy markolatlemez nélküli, nádlevél-idomú bronzkard.²⁶

A telepünkkel képviselt művelődés igen elterjedt a Körösök és az Ér mentén s nyomon követhetjük Magyarországon szélesebb körben is. A Szamos, a Körösök és a Maros mentén behatolt Erdély belsejébe is.²⁷

Debrecen

Roska Márton

LA STRATIGRAPHIE DE LA COLLINE «LAPOSHALOM» DE GYULAVARSÁND (DÉP. ARAD) ABRÉGÉ

Au sud de la commune, auprès du canal Élővíz-csatorna s'élève une large colline entourée d'un fossé, nommée Laposhalom (= colline plate). L'on y distingue encore les traces d'un rempart érigé avec la terre, que l'on avait sortie en creusant le fossé.

Nous ne possédons aucune indication quant à la date de la première plantation de vignes sur cette colline, mais nous savons, qu'en 1902 l'ancienne vigne périt pour avoir été atteinte par le phylloxéra et la surface de la colline fut à nouveau bouleversée. À ce moment — là bien des objets préhistoriques furent ramenés au jour.

Informé de ce fait les musées de Békéscsaba et de Gyula, ont entrepris des fouilles au rebord N et SE de cette colline.

Plus tard, en 1930, des paysans, en y bêchant à la recherche de trésors, sortirent à la surface des outils en bois de cerf et de la céramique. Grâce au secrétaire communal M. Paul Hențiu, le Palais de Culture d'Arad fut avisé et toutes les mesures nécessaires en vue des fouilles systématiques, dont la direction me fut confiée, furent prises.

J'ai donc travaillé là en octobre 1930 au compte du Palais de Culture d'Arad et de l'In-

²³ Az itt 1930-ban végzett ásatások eredményei részben az aradi kultúrpalotában, részben a Kolozsvári Román Egyetem Régészeti Intézetében, kisebb részben pedig magánkézben vannak.

²⁴ Arch. Ért. 1896. 109—118. l. — Hampel, *Bronzkor*. CCLXIII. — CCLXV. t. — A mezőbándi (Marostorda m.) egyik bronzkori urnasírban is megvan a négykarajú tál. V. ö. Kovács István, *A mezőbándi ásatások*. — Les fouilles de Mezőbánd. Dolgozatok. — Travaux, IV. k. Kolozsvár, 1913. 265—429. l.

²⁵ Arch. Ért. 1885. 369—373. l. — Hampel, *Bronzkor*. CXXXIV. t.

²⁶ Milleker B., *A vattinai őstelep*. Délmagyarországi Tört. és Rég. Társ. Évkönyve, Temesvár, 1905. Különlenyomat 26. l. és I. t. 1., 2., 4. sz., XVI. t. 5. sz. — Childe G., i. m. 266. l. 145. ábra.

²⁷ Pl. a nagyváradai múzeumban a következő lelőhelyekről vannak ilyen emlékek: 1. Alcsipusztá; — 2. Bihar-szentmárton; — 3. Nagyarsány; — 4. Nagyvárad, és pedig a Rulikovszky-temetőből és a Guttmann-féle téglavetőből; — 5. Sarkadról; — 6. Pusztaszentjánosról (v. ö. Hampel, *Bronzkor* LXXV., LXXVI. és CXXXVIII. t.); — 7. Bihar község (Hampel, *Bronzkor* LXXII. t. 2., 3., 5. sz., LXXIV. t. 4—6. sz.); — 8. Ottomány (l. a 21. sz. jegyzetét. — Az ottományival egykorú ugyan módon erődített telep volt a szalacsi (Bihar m.) Burgán is, ahonnan a debreceni Déri-Múzeumban is

vannak leletek. — A szatmármegyei Érkörtvélyesen az Égetőhegy u. olyan korú emlékeket is szolgáltatott.

Az aradi kultúrpalotában és a Kolozsvári Román Egyetem Régészeti Intézetében Székudvarról u. olyan felépítési telepről, mint a gyulavarsándi Laposhalom, gazdag leletsorozatok vannak.

A dévai megyei múzeum a dévai csángó temetőben feltárt telepről származó azonos kerámiai emlékeket őriz.

Ez a kultúra a Sebes Körös közvetítésével eljut a Kis Szamos és a Nádas völgyébe is. Ezt bizonyítják a többek között a magyargorbói, magyarsárdi, magyarvisztai és gyalui (valamennyi Kolozs m.) agyagipari emlékek, amelyek a kolozsvári gör. kath. theológia gyűjteményét gazdagítják, — és e mellett szólnak az EMER-nak Kolozsvár határából származó azonos korú edénymaradványai stb. is.

Más alkalomra hagyjuk e kultúrának a Tiszántúlon, Duna—Tisza-közén stb. való elterjedésének vázolását s a vele kapcsolatos kérdésekkel is máskor kívánunk foglalkozni. Így többek között azzal az aranyboglárral is, melyről Domonkos tévesen állítja, hogy sírban lelte, — és természetesen a vele rokon, vagy édes testvérpéldányokhoz való viszonyáról, így a székelyhídiakról. V. ö. Roska M., *A székelyhídi őskori aranylelet*, AÉ. XLIII. 41—44. l. és XLIV. 25—252. l. — Nestor, *Stand* 120. l. és 492. sz. jegyz., 121. l.

stitut d'archéologie de l'Université roumaine de Kolozsvár.

Je me donnais pour but de faire une fouille de vérification afin que nous soyons au clair non seulement par rapport à la stratigraphie, mais aussi à l'âge des antiquités sorties à la surface antérieurement à mes fouilles.

Ce qui a été trouvé avant mes recherches, se classe en partie à l'époque préhistorique en partie à l'époque de la migration des peuples, enfin au XIe s.¹

En 1906 la colline dont nous parlons, fut mesurée par M. Ignác Baranyik dans les directions N-S, NE-SO, et E-O. Il en résulta une esquisse, qui fut publiée dans *Archaeológiai Értesítő* (Indicateur Archéologique) vol. XXVIII. (1908) p. 57.

Bien entendu depuis lors la surface du lieu a souffert quelques petits changements par suite des bourrages, mais en grandes lignes la colline entourée de son fossé a gardé la même forme, la même largeur.

Moi, je l'ai mesurée en direction NO-SE, et j'ai trouvé 30,82 mètres pour le diamètre de la surface de la colline, mais comme elle s'abaisse tout autour vers le fossé, j'ai mesuré aussi la base actuelle de la colline jusqu'au bord du fossé trouvant un diamètre de 97,20 m. Le fossé, comme cela a été constaté par M. I. Baranyik, aussi dans l'article de *Arch. Ért.* susmentionné, n'a pas la même largeur partout. D'après mon mesurage du côté SE il a 5,36 m, tandis que du côté NO il n'a que 4 m de largeur (fig. 1.) — En résumé, nous avons affaire à une colline de forme circulaire, haute actuellement de 3,43 m., entourée d'un fossé et d'un rempart, exactement, comme nous pouvons le constater pour d'autres collines de cette région.

Des fouilles plus amples exécutées à Székudvar (Comitat Arad) m'ont convaincu, que ces collines ne sont pas de simples stations préhistoriques, mais des refuges (*refugium*), où habitait le chef de la tribu avec sa famille et son entourage, et où, en cas de péril la tribu aussi se retirait avec ses richesses. Le lieu était bien défendu car le fossé, comme je l'ai constaté à Székudvar, était tellement profond que l'eau de la rivière Fehér Kőrös, coulant dans le voisinage,

l'envahissait facilement, de sorte qu'il était tout le temps plein d'eau.

Le but des fouilles futures sera de constater, si la communication avec le territoire extérieur se faisait à l'aide d'un seul ou bien de deux ponts.

A propos des dommages, que les couches ont subi sous l'effet des travaux de plantation de la vigne, mes fouilles m'ont appris, que le bouleversement n'avait pas atteint partout la même profondeur, ainsi à certains endroits il va jusqu'à 80 cm, mais en général ne dépasse pas 60—70 cm. Donc la couche inférieure de la station préhistorique est restée intacte presque partout, les sépultures plus tardives se sont conservées seulement là, où le bouleversement a été moins profond, quant aux couches préhistoriques supérieures, elles sont malheureusement complètement détruites.

J'ai taillé dans la colline une tranchée large de 2 m en direction SE-NO tombant, en certains endroits, sur les traces des fouilles des musées de Békéscsaba et de Gyula, ainsi que sur les portions de terre bouleversées par les paysans dans l'espoir de trouver quelque trésor. Je n'ai pas poussé ma tranchée jusqu'à atteindre et sectionner le fossé de défense, de la sorte que je n'en connais pas encore la profondeur. Naturellement j'ai creusé ma tranchée jusqu'à la terre vierge. J'ai réussi à constater, que la couche inférieure est intacte, d'une épaisseur de 1 à 1,10 m, donc si l'on y continuait les fouilles l'on pourrait y trouver les traces d'habitations et de vie des premiers venus, qui s'installèrent ici et fortifièrent l'endroit par un fossé.

Dans certains points j'ai trouvé sur la terre vierge une couche brûlée considérable. J'y ai trouvé les traces de telles habitations dont l'une était élevée sur le sol vierge, tandis qu'une autre était creusée dans ce sol jusqu'à 1,10 m de profondeur.

A un niveau de 70 cm au dessus de la terre vierge j'ai trouvé encore les vestiges d'une habitation carrée; cela nous donne l'espoir, que l'on va pouvoir trouver des points intacts d'au moins 2 couches.

Les résultats de mes fouilles sont en majeure partie de caractère préhistorique, le reste se rapporte à l'époque des migrations des peuples et au XIe s.

Les trouvailles préhistoriques:

Dans de telles stations c'est la céramique qui domine, mais les pièces non brisées sont rares.

¹ Domonkos, János: *A Laposhalom* (La Colline «Laposhalom»), *Arch. Ért.* 1908, pp. 55—78. Domonkos, János: *A gyulavarsándi Laposhalom tárgyaitól* (Sur les Objets de la Colline «Laposhalom», près de Gyulavarsánd). *Múzeumi és Könyvtári Értesítő* 1912. pp. 19—25.

L'on doit distinguer deux sortes de céramique: l'une en nombre restreint, de technique modeste, puis une autre de technique fort avancée et fine, représentant la majorité.

Nous avons les types suivants:

1. Les assiettes. Les plus simples sont *fig. 2 N° 1* et *fig. 4 N° 3*, qui ont la forme d'un cône tronqué.

1a. Un type plus évolué est représenté par les plats ovales (*fig. 3*).

1b. Le tesson *fig. 4 N° 7*, est de couleur grise et a un beau profil. Il est richement orné de lignes incisées, droites ou arquées; il y a aussi des bosses pressées de l'intérieur et des cannelures encadrées par des lignes incisées. Le motif à forme de cœur donne l'équivalent des bijoux en or qui ont la même forme.

1c. Plat à anse (*fig. 5*) orné en dehors de lignes de bosses et de rainures.

1d. Fragment d'un plat quadrilobé (*fig. 6*) décoré à l'extérieur (*a*) et à l'intérieur (*b*) par l'enfoncement d'un instrument en forme de peigne et d'un outil triangulaire. L'incrustation était de couleur blanche.

2. Les tasses à anses; ornées quelquefois. La forme la plus simple se trouve représentée sur *fig. 2 N° 2*. Elle est de couleur gris brune.

2a. Le N° 2 de la *fig. 7* est ovoïde et de couleur grise.

2b. La tasse N° 6 de cette même figure est couleur de café et plus profilée.

2c. Le plus souvent les tasses possèdent une anse qui s'élève au dessus du niveau du bord. La plupart de ces tasses sont ornées (*fig. 7 N° 1, 3—5, 7—9, fig. 9—10, fig. 14, N° 1, 3—5*). Le décor consiste en cannelures, ou bien en bosses quelquefois simplement en lignes incisées larges. Le motif le plus fréquent est la rainure ondulée ou en spirale. La spirale s'encadre régulièrement de lignes incisées, car c'est justement par ce caractère-ci que ce décor se distingue des spirales de la céramique peinte caractère de Tripolje.

Les lignes incisées parallèles placées au dessous du bord contribuent beaucoup à ce que les différentes parties de la tasse s'en trouvent bien délimitées et d'autre part le col de la tasse prend un aspect plus agréable.

Dans certains cas les lignes incisées sont employées en sens vertical pour remplir les vides existant entre les bosses.

Tandis que les lignes peuvent se trouver placées soit sur le col, soit sur les épaules d'un vase, les bosses se cantonnent généralement à la région inférieure des tasses.

L'anse des tasses consiste en une bande plate à section ovale. Il y a aussi des anses à section en calotte. Quant au fond des tasses, celui-ci peut être soit sphérique, soit concave, soit plus ou moins plat. Dans certains cas il prend la forme profilée d'un cône tronqué, vide au dedans.

2d. L'on a trouvé une tasse à deux anses comme celles de Perjámos (couches VIII et IX des fouilles, voir Roska: Fouilles exécutées au Sanchalom de Perjámos, Múzeumi és Könyvtári Értesítő (Indicateur muséol. et bibl.), Budapest, vol. VIII, 1914, *fig. 46*), et une autre à Nagysánc, entre les communes Pécska et Szemlák (couche VIII des fouilles, voir Roska: Fouilles

exécutées au Nagysánc, Dolgozatok (Travaux), Kolozsvár, vol. III. 1912, p. 1—73, *fig. 18*). La tasse de Gyulavarsánd (*fig. 11*) contenait des scories de bronze, dans lesquelles l'analyse a trouvée peu de zinc.

3. La *fig. 14 N° 5* représente un petit vase à suspendre. Il porte des trous sur sa surface. Ce vase est couleur de café. Il a un socle bas. Il est orné de lignes décrivant des zigzags, des parallèles, des arcs. Le col est cylindrique et portait un couvercle possédant lui aussi des trous à la manière du vase lui-même.

4. Vase à quatre pieds (*fig. 12*) à deux anses en forme de larges bandes. Le bord en est perforé verticalement. Elle est ornée de boucles et de lignes incisées.

5. Les marmites sont représentées sur *fig. 4, N°s 1, 2 et 4*. Les N°s 1 et 2 sont de couleur brune, le N° 4 est gris. Les N°s 5 et 6 de la même figure sont des tessons de marmites. Nous distinguons dans le matériel étant à notre disposition deux sortes de marmites: les unes sont tronconiques (N° 1), les autres ovoïdales. (N°s 2, 4.)

6. Passoire (*fig. 13*) à anse d'une technique soignée. Elle est couleur de café.

7. Les cuillères en argile (*fig. 2, N°s 3—6, et fig. 15*) à forme ovale, à manche plus ou moins court, massif, un peu recourbé, quelquefois en forme d'une anse. L'axe de l'ovale de la cuillère suit la même direction que le manche, ou bien il y est perpendiculaire (*fig. 16*).

8. Disque en argile en forme de roue de charrue (*fig. 14 N° 6*).

9. Fusaïoles en argile (*fig. 17 N° 1*).

10. La perle en argile N° 2 de cette même figure peut être préhistorique et de l'époque de la migration des peuples.

11. L'outillages en pierre; je n'ai trouvé que des meules à broyer les semences. M. Domonkos a trouvé cependant un morceau de marteau énéolithique.

12. L'outillage en os est riche; l'on y compte bon nombre de poinçons (*fig. 19 N° 2*), de poignards, de lissoirs, puis des manches et des marteaux en bois de cerf, des patins en même matière (*fig. 18*), etc.

Fig. 19 N° 1 représente un bout de lance en os dont la pointe était en bronze. Cette dernière manque presque entièrement. Il n'en est resté que la base présentant une coupe transversale carrée.

Le N° 3 de la même *fig.* représente la partie latérale d'un mors en bois de cerf.

13. Objets en métal: à part les scories de bronze dont j'ai parlé précédemment il a été trouvé aussi un petit morceau de bronze dont l'analyse indique la présence de très peu de zinc.

M. Domonkos a trouvé par contre deux produits en or très importants, ainsi: une boucle (Cf. avec les exemplaires de Székelyhid,²) en or de Transylvanie, et pesant 14,5 gr.³ puis une pendeloque massive, pesant 1,4 gr. Elle est concave en dedans et ses extrémités se

² Roska, M.: *A székelyhídi őskori aranyelet* (La Trouvaille d'Or préhistorique de Székelyhid). Arch. Ért. 1929, pp. 41—44 et 324. — Arch. Ért. 1931, pp. 251—252 et 348.

³ V. *fig. VII*, p. 76, dans Arch. Ért. 1908.

terminent comme celles des pendeloques en forme de coeur.⁴

La faune de la station. Il y a beaucoup d'os de cerf, de chevreuil, de sanglier, puis de lièvre, de renard, de boeuf, et de cheval. Au musée de Gyula se trouvent 200 outils en os et dents d'animaux, parmi lesquels l'on distingue des espèces de bèches, des marteaux, tout cela en bois de cerf, des aiguilles en os, des dents d'animaux perforées qui sont des pièces de parure.

*

Il est important de rappeler aussi, que M. Domonkos a trouvé la plupart des vases dans des excavations naturelles, comme je les ai trouvés, moi-même à Székudvar (Comitat Arad).

A une profondeur de 2 m je suis tombé sur une sépulture iazyge datant du IVe s. apr. J. C. (fig. 20 N° 9). Le squelette était d'orientation N—S, la tête à l'extrémité sud, la figure dirigée, par conséquent, vers le Nord. La longueur de ce squelette mesure 1,7 m. Il était couché sur le dos, les bras reposant le long du corps. Ses suppléments sont à voir sur la fig. 21. Sur l'épaule gauche une fibule en bronze (N° 4, 4a); — aux chevilles des perles en pâte de verre (N° 1); de même près de la main droite et de la cuisse droite (N° 2), — puis sur la poitrine (N° 3). A la main droite j'ai recueilli une pendeloque en bronze (N° 5) et des perles d'ambre (N°s 6, 7), dont seulement deux se sont conservées. Aux pieds du squelette se trouvait un vase de technique fort fine, de couleur grise et orné de lignes polies brillantes (fig. 22). Au près du fémur droit se trouvait encore une perle en argile en forme d'un cône tronqué double (comme N° 2 de la fig. 17).

La fig. 23 nous montre un pot brisé à deux anses du IVe s., de couleur rouge-brique et d'une technique fort fine. Il a été trouvé dans la couche supérieure bouleversée.

Dans la tranchée creusée par moi, j'ai découvert encore douze sépultures du XIe s. apr. J. C.

La sépulture N° 1. (voir fig. 20): à 80 cm de profondeur (depuis la surface actuelle); la longueur du squelette était d' 1,6 m, il était orienté NO-SE, la tête vers NO dans l'attitude suivante: le bras droit placé sur l'estomac, la main gauche au bord du bassin. Dans la bouche se trouvait un denier en argent du roi André I (C. N. H. N° 13.)⁵

La sépulture N° 2: profondeur 1,1 m, longueur du squelette 1,4 m; son orientation NO-SE; — attitude: les bras reposant le long du corps. Sans suppléments.

La sép. N° 3: profondeur 1 m, longueur du squelette 1,3 m, orientation NO-SE. Au bras droit se trouvait un bracelet en bronze (fig. 24 N° 1). Les extrémités du bracelet sont formées par deux têtes de serpent, qui tiennent dans leur gueule ouverte une pièce de bronze, laquelle les joint.

La sép. N° 4: profondeur 90 cm, longueur du squelette 1,5 m, orientation et attitude comme pour le N° 1. Sur la poitrine il y avait un denier en argent de Saint Ladislav (C. N. H. Nos 33 et 34).

La sép. N° 5: profondeur 1 m, longueur du squelette 1,5 m, orientation et attitude comme pour le N° 2. La main gauche tenait un denier en argent détérioré par le temps.

La sép. N° 6: profondeur 1 m, longueur du squelette, 1,1 m, orientation et attitude comme pour le N° 2. Sans suppléments.

La sép. N° 7: profondeur 69 cm, longueur du squelette 1,6 m, orientation et attitude comme pour le N° 2. — Au cou se trouvaient deux deniers en argent de St. Ladislav, détériorés, indéterminables.

La sép. N° 8: profondeur 1 m, longueur du squelette 1,4 m, orientation et attitude comme pour le N° 2. Sur la poitrine un denier en argent de Saint Etienne (C. N. H. N° 1—4).

La sép. N° 9. Voyez la sép. susmentionnée du IVes. et les fig. 21, 22).

La sép. N° 10: profondeur 1 m, longueur du squelette 1,6 m, orientation et attitude comme pour le N° 2. Sans suppléments.

La sép. N° 11: profondeur 90 cm, longueur du squelette 1,6 m, orientation et attitude comme pour le N° 2. Sur la poitrine un denier en argent de Saint Ladislav (C. N. H. N° 26).

La sép. N° 12: profondeur 1,2 longueur du squelette 1,6 m, orientation comme pour le N° 2, elle a été remuée.

On a trouvé aussi un bracelet et un anneau en bronze, dont Monsieur le secrétaire communal Paul Hentiu fit don au Palais de Culture d'Arad (fig. 24, N°s 2, 3).

La céramique préhistorique provenant des fouilles faites dans cette colline est très instructive non seulement par les indications chronologiques, qu'elle nous donne, mais aussi par celles concernant les sources, qui alimentèrent la culture de cette station.

Les prototypes de la tasse fig. 5 N° 6 se trouvent dans la céramique caliciforme,⁶ qui a beaucoup aidé à la naissance de la culture d'Aunjetitz, et qui a aussi beaucoup influencé la

⁴ V. table IX. no. 6. p. 78, dans Arch. Ért. 1908.

⁵ Réthy, László: *Corpus Nummorum Hungariae I. Árpád-házi királyok kora* (Période des Rois arpadiens), Budapest, 1899.

⁶ Stocky, A.: *La Bohême préhistorique*. I. Prague, 1929. — Richly, H.: *Die Bronzezeit in Böhmen*. Wien, 1894. — Schranil, J.: *Die Vorgeschichte Böhmens u. Mährens*. Berlin—Leipzig, 1928.

céramique pannonienne de l'ouest de la Hongrie,⁷ et par cette dernière la céramique de Vattina ou bien du Bánát.⁸

L'influence de la céramique caliciforme se fait sentir quand il s'agit des «*terramares*» de la grande plaine hongroise (Alföld) et de celles de la rivière Maros.

Les tasses N° 2 de la fig. 2 et N° 2 de la fig. 7, — les marmites ovoïdales des N°s 2 et 4 de la fig. 4 appartiennent à la culture d'Aunjetitz. — Nous les trouvons cependant dans les couches inférieures de Perjámos et de Nagysánc entre Pécska et Szemlak. Mais ils se retrouvent aussi dans la première phase de l'âge de bronze.

Il est digne d'attention, que la tasse de la fig. 11, dans laquelle on a trouvé des scories de bronze, de même que la tasse fig. 7 N° 6 sont très caractéristiques pour la fin de la èrephase de l'âge de bronze de Perjámos et de Nagysánc.⁹

Il en est de même pour les cuillers fig. 2, N°s 3, 6 et fig. 15.

Les tasses ornées de bosses et de rainures de forme spiralee ou spiraloïde très caractéris-

tiques sont aussi un héritage du passé. Voir la fig. 7, N°s 1, 3—5, 7—9 les fig. 5, 9, 10, 12 et les N°s 1, 3, 5 de la fig. 14.)

De même pour le tesson N° 7 de la fig. 4.

Le vase N° 6 de la fig. 14 prouve une influence de la culture de Vattina.^{10—11}

Nous avons donc à faire ici avec un conservatisme remarquable et une continuité ethnique et culturelle indiscutable.^{12—25}

¹⁰ Cf. Åberg, Nils: op. cit. III. pp. 51—57.

¹¹ Balázs, Béla: *A tibold-daróczi (Borsod m.) bérczuti őstelep* (La Station préhistorique de Bérczút, à Tibold-Daróc [Comitat Borsod]). Arch. Ért. 1905. pp. 407, 415. — Balázs, Béla: *A tibold-daróczi bérczuti bronzkori őstelep* (La Station de l'Age de Bronze de Bérczút, à Tibold-Daróc). Borsod-Miskolci Közművelődési és Múzeumegyesület 1906—1907. Évkönyve, Miskolc, 1909.

¹² Roska, M.: *A Székelyföld őskora* (Die Vorgeschichte des Seklerlandes). — Csutak, V.: *Emlékkönyv a Székely Nemzeti Múzeum 50 éves jubileumára* (Mélanges, à l'Occasion du Jubilé du Musée National Sicule), Sepsiszentgyörgy, 1928. pp. 258—326 et fig. 23. Alsófehér vm. monogr. II. (fig. 1, p. 85 et table VIII nos. 68, 69.) — Schmidt, Hubert: *Cucuteni*, p. 90.

¹³ Arch. Ért. 1913, p. 310, no. 27.

¹⁴ Arch. Ért. 1888, p. 93.

¹⁵ *A Székely Nemzeti Múzeum Értesítője* (Bulletin du Musée National Sicule) I. pp. 49—50 le dit comme provenant de l'Age de Bronze et, d'après lui Marțian I. no. 66, II. no. 59 aussi. Le lieu de la trouvaille est mis, chez Marțian, comme chez Hampel, dans *Trouvailles t. XXXI*, no. 4 et *Bronzkor* (Age de Bronze) t. XXXI, no. 4, comme enfin chez Pulszky, dans *Magyarország Arch.* (Arch. de la Hongrie) I. t. LVI, no. 4, faussement à Alsótörja. — Arch. Ért. 1913, p. 313 et p. 314, nos. 34—41. — *Orvos-Természettudományi Értesítő XIII.* (2. r. X.) p. 69, no. 16.

¹⁶ V. sa reproduction dans Arch. Ért. 1913, p. 314, no. 42.

¹⁷ V. sa reproduction dans Arch. Ért. 1913, p. 314, no. 43. Le nom de la commune était jadis Kézdi-polyán; elle est nommée, au lieu susmentionné, Polyán.

¹⁸ Hache trouvée probablement au pied du Tepej. Cf. Orbán, B.: *A székelyföld leírása* (La Description de la Terre des Sicules) I. p. 204. — Archiv. d. Ver. f. sieb. Landeskunde N. F. XIII. p. 474. — Gooss: *Chronik* p. 47. — *Az Erdélyi Múzeum* (Le Musée de Transylvanie) III. p. 81. la dit faussement fokc ». — Cf. Arch. Ért. 1913. p. 313.

¹⁹ Zoltai, Lajos: *A hajdusámsoni bronzkincs* (Le Trésor en Bronze de Hajdusámson). Múzeumi és Könyvtári Értesítő 1908. pp. 127—133. — Åberg, Nils: op. cit. V. p. 8. — *Jelentés Debrecen sz. kir. város Múzeumának 1908. évi állapotáról* (Rapport sur l'État du Musée de Debrecen, en 1908) pp. 14—15 — Sőregi, I.: *Vezető a Déri-Múzeum régészeti osztályában* (Guide dans la Section archéologique du Musée Déri), Debrecen, 1939. — Childe, G.: *The Danube in prehistory*, p. 267, fig. 147.

⁷ Wosinsky, M.: *Az őskor mészbetétés díszítésű agyagművészete* (La Céramique préhistorique incrustée), Budapest, 1904. — Cf. Mozsolics, Amália: *Fejér megye a bronzkorban* (Le Comitat Fejér à l'Age de Bronze). Székesfehérvári Szemle, 1938. pp. 31—36 et Mozsolics, Amália, *Folia Archaeologica* I—II. p. 222. Il faut que j'accepte, pour le futur, sa proposition de parler de la culture de Veszprém et de celle de Szekszárd. — Tompa, F.: *A bronzkori kultúra kialakulása Magyarországon* (Le Développement de la Culture de l'Age de Bronze en Hongrie) Budapest, 1937. — Tompa, F.: *25 Jahre Urgeschichtsforschung in Ungarn, 1912—1936.* 24/25. Bericht d. Röm.-Germ. Komm. 1934/35.

⁸ Milleker, B.: *Délmagyarország régiségleletei* (Trouvaille d'Antiquités de la Hongrie méridionale) Temesvár, I. 1897. II. 1899. III. 1906. — Åberg, Nils: *Bronzezeitliche u. früheisenzeitliche Chronologie*, III. Stockholm, 1932.

⁹ Roska, M.: *Ásatás a perjámosi Sánchalmon* (Fouilles aux Remparts [Sánc-halom] de Perjámos). Földrajzi Közlemények 1909. — Roska, M.: *Ásatás a perjámosi Sánchalmon* (Fouilles aux Remparts [Sánc-halom] de Perjámos) Múzeumi és Könyvtári Értesítő 1913. pp. 1—42 et 1914. pp. 1—32. — Roska, M.: *Ásatás a Pécska-szemlaki határban levő Nagysánccon* (Fouilles exécutées au Nagy Sánc, dans la Commune de Pécska-Szemlak). Dolgozatok (Travaux), Kolozsvár, 1912. pp. 1—73. — Childe, Gordon V.: *The Danube in prehistory*, Oxford, 1929. — Patay, Pál: *Korabronzkori kultúrák Magyarországon* (Frühbronzezeitliche Kulturen in Ungarn). Dissertationes Pannonicae Ser. II. No. 13. Budapest, 1938. — Nestor, Jon: *Der Stand der Vorgeschichtsforschung in Rumänien.* 22. Bericht d. Röm.-Germ. Komm. Frankfurt a. M. 1933.

Pour ce qui concerne l'âge de cette culture, elle représente pour la plupart l'hérédité de la 2e phase de la période II mais en partie aussi III de l'âge de bronze hongrois.

Ceci est prouvé par une sépulture découverte par Bódog Milleker à Vattina, dans laquelle il a trouvé un pot de type Vattina, une hache-marteau de guerre en bronze, type hongrois très caractéristique aussi pour la 2e phase de la période II, de l'âge de bronze en Hongrie; — puis

Debrecen

²⁰ *Die Stein- u. Kupferzeit Siebenbürgens*. Vorgesch. Forschungen Heft 8. Berlin, 1933. pp. 12—19. et tables 8—16. — Cf. Praehist. Zeitschrift. XXIII. 1932 p. 325, les observations de J. Nestor, ainsi que Nestor, J.: *Stand*, p. 92.

²¹ Kovács, I.: *A korpádi őstelep* (La Station préhist. de Korpád). Dolgozatok (Travaux), Kolozsvár, IV, pp. 1—17 et fig. 5. Beaucoup de pièces appartiennent dans ce groupe, parmi les fragments de vaisselle, dans la section numismatique et archéologique du Musée de Transylvanie, sous les nos. d'inventaire 8282—8283. — Cf. Pósta, B.: *Utmutató az Erdélyi Orsz. Múzeum Érem- és Régiségtárában* (Guide à travers la Section numismatique et archéologique du Musée de Transylvanie), Kolozsvár, 1903, pp. 18—19. — Wosinsky, M.: op. cit., p. 26.

²² Roska, M.: *Cercetări la Cetățuia (Várhegy-Citadelle) de la Otomani*. Anuarul Comisiunii Monumentelor Istorice, sec. pt. Transilvania, 1926—1928. Kolozsvár, 1929. pp. 192—205. — Roska, M.: *Ásatások az ottományi Várhegyen és Földvárban* (Grabungen am Várhegy und Földvár von Ottomány). Dolgozatok (Arbeiten), Szeged, VI. 1930. pp. 163—177. — Schroller: op. cit., pp. 19, 38. — Nestor: op. cit., pp. 89—92, 110 et table XI.

²³ Les trouvailles, trouvées ici en 1930 sont, d'une part dans le Palais de Culture d'Arad, d'autre part à l'Institut d'Archéologie de l'Université roumaine de Kolozsvár, enfin en plus petite partie en propriété privée.

²⁴ Arch. Ért. 1896. pp. 109—118. — Hampel: *Bronzkor* (Age de Bronze), tables CCLXIII—CCLXV. On retrouve le plat quadrilobé dans une sépulture à urnes du début de l'âge de Bronze à Mezöbánd (Comitat Marostorda). Cf. Kovács, István: *A mezöbándi ásatások* (Les Fouilles de Mezöbánd). Dolgozatok (Travaux) IV. Kolozsvár, 1913. pp. 265—429.

²⁵ Arch. Ért. 1885. pp. 369—373. — Hampel: *Bronzkor* (Age de Bronze), table CXXXIV.

²⁶ Milleker, B.: *A vattinai őstelep* (La station préhistorique de Vattina). Délmagyarorsz. Tört. és Rég. Társ. Évkönyve, Temesvár, 1905. Tirage à part, p. 62 et table I, nos. 1, 2, 4, table XVI. no. 5. — Childes, G.: op. cit., p. 266, fig. 145.

²⁷ Il y a, au musée de Nagyvárad, des objets de lieux de trouvaille suivantes: 1. Alcsipusztá; — 2. Bihar-

szentmárton; — 3. Nagyharsány; — 4. Nagyvárad: du cimetière Rulikovsky et de la briqueterie Guttman; — 5. Sarkad; — 6. Pusztaszentjános (Cf. Hampel: *Bronzkor* (Age de Bronze), tables LXXV, LXXVI et CXXXVIII); — 7. Commune de Bihar (Hampel: *Bronzkor* (Age de Bronze), table LXXII, nos. 2, 3, 5, table LXXIV, nos. 4—6); — 8. Ottomány (v. la note no 21). De la même époque que la station de Ottomány et fortifiée de la même manière était celle au Burga de Szalacs (Comitat Bihar); il y a des objets trouvés là, aussi au Musée Déri de Debrecen. — On a trouvé des objets de la même époque sur le Égetőhegy, à Érkörtvélyes (Comitat Szatmár).

La culture de notre station est fort répandue dans la région des trois rivières Körös, de celle nommée Ér, ainsi que dans un cercle plus large en Hongrie, et arrive jusqu'au centre de la Transylvanie.²⁷

Martin de Roska

Il y a de riches séries de trouvailles provenant de Székudvar dans le Palais de Culture d'Arad et à l'Institut d'Archéologie de l'Université roumaine de Kolozsvár, d'une station de construction identique à celle du Laposhalom de Gyulavarsánd.

Le musée de Déva conserve des objets de céramique identiques, trouvés dans le cimetière «csángó» de Déva.

Cette culture parvient, par la voie de la rivière Sebes-Körös, dans la vallée des rivières Kis Szamos et Nádas. Entre autres, les trouvailles en céramique de Magyargorbó, Magyarsárd, Magyarvista et de Gyalu (tous dans le Comitat Kolozs) prouvent cela; elles sont conservées dans la collection de la Théologie catholique grecque de Kolozsvár; — de même les débris en céramique etc., de la même époque, trouvées aux environs de Kolozsvár et conservées dans la section numismatique et archéologique du Musée de Transylvanie le prouvent aussi.

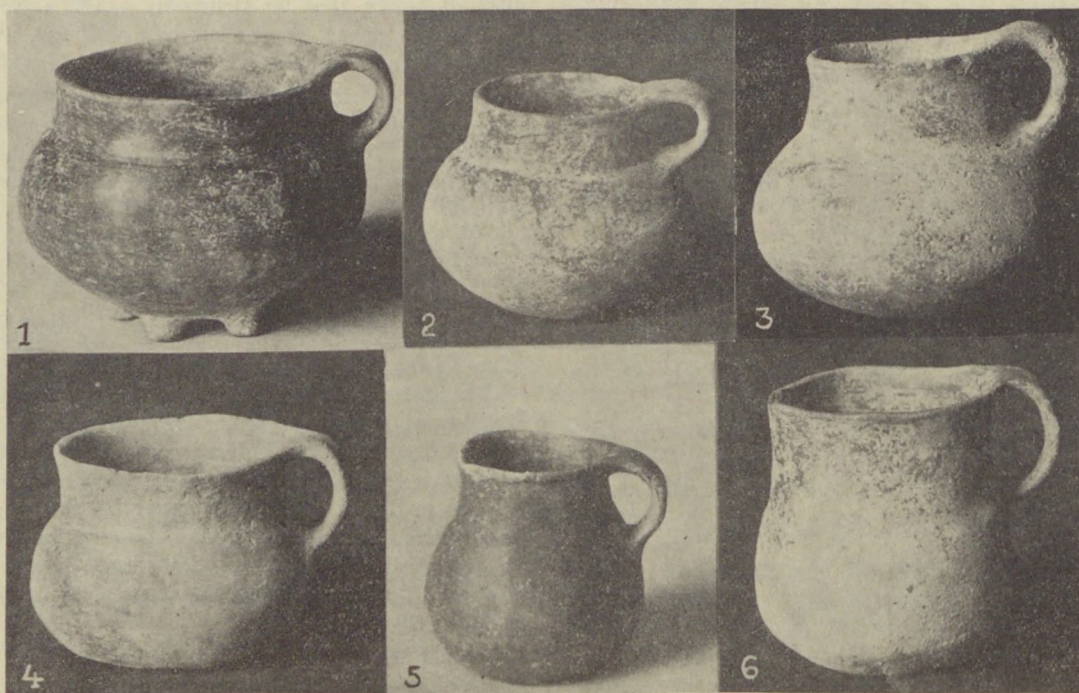
Nous laissons pour une autre occasion la description de la même culture sur les territoires outre le fleuve Tisza et entre le Danube et la Tisza etc. et nous nous occuperons aussi ailleurs des problèmes concernant cette question. Ainsi aussi entre autres de cette agrafe en or de laquelle M. Domonkos dit a tort de l'avoir trouvée dans une tombe, — et naturellement de ses relations avec les exemplaires qui sont ses proches parents, ainsi de ceux trouvés à Székelyhid. Cf. Roska, M.: *A székelyhidi őskori aranylelet* (La Trouvaille préhistorique en Or de Székelyhid), Arch. Ért. XLIII, pp. 41—44 et XLIV, pp. 25—252. — Nestor: *Stand* p. 120 et note no. 492.

SARRÓDI BRONZKORI SÍRLELETEK

A «Korai bronzkori kultúrák Magyarországon» című munkámban már megemlékeztem futólag egy leletről, amely a sopronmegyei Sarród község határában került elő.¹ E lelet fontosságára már ekkor rámutattam, különösen azért, hogy a Fertővidék és Alsóausztria korai bronzkorának hasonló jellegű kultúráját részben erről neveztem el «Oka-sarródi csoport»-nak. A Sopron Vármegye és Sopron sz. kir. Város Múzeumában

A múzeumban őrzött anyag 7 edényből áll. Ezeknek a leírását röviden az alábbiakban közlöm:

1. Csésze. Szájnyílása meglehetősen bő, nyaka rövid, de hangsúlyozott, hasa öblös. Nyakát egy kerek fül hidalja át, amely a szájpereimből indul ki és a vállig ér. Az edény fő jellegzetessége, hogy 5 zömök kis lábán áll. Színe: sötétes barna. M 10, Pá 9·7 cm. (1. kép).

1–6. kép — Abb. 1–6

őrzött leletet Lauringer Ernő múzeumi igazgató szíves engedélye folytán alkalmam adódott tanulmányozni, lefényképeztetni és publikálni. Mind ezekért ezúton is le kell rónom hálás köszönetemet.

¹ Patay Pál, *Korai bronzkori kultúrák Magyarországon*. Diss. Pann. II. 13. Budapest, 1938. 40. skk. — A szövegben alkalmazott rövidítések: M = magasság, Pá = peremátmérő.

2. Nagyjából hasonló alakú, de lábnélküli csésze. Nyaka szűkebb és magasabb mint az előbbié; a füle is jobban eláll, valamint kissé a szájpereim fölé emelkedik. Hasa ugyancsak öblös, lapított gömb alakú. Színe: barna. M 7·8, Pá 5·6 cm (2. kép).

3. Az előbbivel megegyező csésze. Színe: barna. M 9·5, Pá 6·5 cm. (3. kép).

4. Szélesszájú csésze. Nyaka meglehetősen magas. A hasa öblös, erősen lapított gömbhöz hasonló. A füle nem emelkedik a szájpereim fölé, félkörnél laposabb ívben nem a vállra, hanem az edény hasának oldalára

támaszkodik. Az edény barna színűre égetett. M 8, Pá 8 cm. (4. kép).

5. Zömök kis korsó. Lényegében hasonlít a fent leírt csészékhez, csak minden részében megnyúltabb. Szájpereme jelentéktelen mértékben kihajlik, a nyaka lefelé szélesedik. A füle ugyancsak a váll alatt éri el az edény oldalát. M 7·7, Pá 5 cm. Színe sötétbarna. (5. kép).

6. Korsó. Az edény nyaka alig keskenyebb a hasánál, aminek következtében a váll alig észrevehető. Füle az aránylag magas nyak következtében megnyúltabb alakú. Színe barna, azonban ez a vastagon ráakodott szinter következtében csak helyel-közzel tűnik ki. M 10, Pá 7·3 cm. (6. kép).

7. Tál. Alja szabályos gömbszelvény alakú. E fölött egy alacsony, befűződő nyak látható (utóbbi egy helyen jelentéktelenül megsérült). A nyakát szimmetrikusan egy valódi és három álfül hidalja át. A valódi

között egy zománcos (?) korsót, a melle alatt pedig két kisebb agyagedényt letek. A 2. sírban a koponya nagyobb tálban feküdt, a csontváz térdén bögre volt fedővel. A sírok kb. 60 cm. mélységben voltak, egymástól kb. 1·5 m távolságra.

A második leletre vonatkozólag szószerint közlöm Pokker igazgató-tanító hozzám intézett levelének idevágó részét: «... 1936 március hónapjában került felszínre, ugyancsak szőlőtelepítés közben, — (Szanyi) Horváth Géza kisb. földjén, az előbbi lelettől keletre kb. 40—50 m távolságban. Itt 5 sír tűnt elő! A sírok kb. 1—1 m távolságban voltak. Mindegyikben 1—1 csontváz, épségben, ugyanúgy mint az I. leletnél, kelet

7. kép — Abb. 7

fül a perem fölé emelkedik, a tál vállára támaszkodik, nyílása meglehetősen szűk. Az álfüleknek gyakorlati jelentőségük nincs, inkább csak díszítik az edényt. Nem is emelkednek a perem fölé, oldalt sem állnak el. A tál barna színű. M 10·3, Pá 19 cm. (7. kép).

A lelőköörülményekre vonatkozólag sikerült értékes adatokat beszerezni Pokker Mihály sarródi igazgató-tanítótól, aki kérésemre a lelet begyűjtőit ismételtén kihallgatta és amennyire utólag megállapítani lehetett, a legnagyobb részletességgel és pontossággal számolt be nekem az észlelt lelőköörülményekről. Fogadja segítségéért őszinte hálámat.

Pokker Mihály igazgató-tanító leírása alapján Sarródról két ízben kerültek a soproni múzeumba leletek. Először 1934 áprilisában, amidőn is Garab Ignác gazda, szőlőtelepítés közben 2 sírra bukkant. A csontvázak jobb oldalukon, fejjel délnek, arccal keletnek, zsugorított helyzetben feküdtek. Az 1. csontváz mellékleteként a karok

felé fordítva, zsugorítva, fejjel délnek, 50—70 cm mélységben. — Mindegyik sírban az alsó lábszárcsontok mellett 2—2 bögre. (Ezek közül 5 van a soproni múzeumban.)»²

Visszatérve az I. leletre, a «zöld zománcos» edény véleményem szerint nem tartozik a sírhoz, lévén az zsugorított; valószínűleg rétegzavar következtében kerülhetett a csontváz közelébe. Ha azonban ez nem áll, akkor e sírban nincs köze a II. lelet ismertedett edényeihez, illetve azok kultúrájához.

Sajnos azt már nem lehet megállapítani, hogy melyik edény, melyik sírból való. Mindenesetre mind a 7 előbb leírt példány egységes jellegű, akármelyik sírből származzék is.

Mind az edények alapján, mind az őket szolgáltató sírokban megállapítható temetkezési mód

² A soproni múzeum 7 edényt őriz. Lehet, hogy 2 közülük az I. leletre tartozik, vagy Pokker igazgató-tanító tévesen említ csak 5 darabot.

alapján kétségtelenné válik e leletnek a rokonsága a Willvonseder által ismertetett leopoldsdorfi,³ valamint a Burgenländisches Landesmuseumban (Kismarton) őrzött okai (most Oggau) temető⁴ leleteivel.

Mindhárom előfordulás alkalmával sírleletekkel van dolgunk. A sírok teljesen visszatükrözik a középeurópai későneolith-korabronzkori temetkezési szokást. Egyaránt zsugorított csontvázak sírok. Ennek megfelelően megállapíthatjuk a csontvázaknak a nemek szerint eltérő tájolását és más-más oldalra való fektetését is.⁵ A leopoldsdorfi 1. sz. sírban jobboldali fekvésű csontváz mellett előkerült üveggyöngy⁶ annak női volta mellett tanuskodik, az okai egyik sír baloldali csontváza mellett talált törből pedig férfira következtethetünk. A sarródi csontvázak jobboldaliak, tehát valószínűleg nők lehettek. Érdekes az is, hogy amíg mind a sarródi, mind a leopoldsdorfi jobboldali sírok tájolása nagyjából D (fej) — É;⁷ addig a leopoldsdorfi 5. sz. sír baloldali fekvésű csontvázának tájolása É (fej) — D. Mindegyik esetben az arc tehát keletre néz.

Különösen érdekes ez utóbbi jelenség, vagyis az, hogy az arc a mindkét nembeli csontvázaknál ugyanabba az irányba néz. Erre ugyanis nem ismerek példát Magyarország nyugati részeiről, vagy ettől nyugatabbra, sem a kőkor végéről, sem a bronzkor elejéről. A bronzkor II. szakaszába tartozó Gátai kultúrában is, annak ellenére, hogy a különböző nemeket más-más oldalra fektették, a tájolás mindkét nem esetében azonos, aminek következtében az arcok ellenkező irányba néznek. Ezt látjuk a Hainburg-Teichtali temető sírjainál.⁸

Ezzel szemben a tiszamenti későbronzkori temetőben, amelyek a fűzesabonyi kultúrába tartoznak, általános jelenség az, hogy az összes csontváz arca egy és ugyanazon irányba tekint, mégpedig keletnek.⁹ Nem akarok ebből messze-menő következtetéseket levonni, mégis a szellemi

élet terén esetleg megnyilvánuló kultúrkapcsolatok miatt erre a jelenségre is fel kell hívnom a figyelmet.

Az edények tipológiája alapján is kétségtelen a leopoldsdorfi és okai leletnek a rokonsága a sarródival. Nagy általánosságban mindhárom lelőhelyen a szélesszájú, gömbalakú hasú, egyfülű cészek a leggyakoribbak. Nyakuk egyformán rövid, hasuk öblös. Szájperemük ritkán hajlik ki. A fül kissé felülemelkedik a szájperemen, legtöbbször félkörös ívben a vállra támaszkodik.¹⁰ Különbőség közöttük csak annyi, hogy amíg a leopoldsdorfi és okai edények javát mészbetetes vékony vonalak díszítik, addig a sarródiak teljesen díszítetlenek.

Ezeknek az edényeknek a típusa nem ismeretlen előttünk. Már Willvonseder is hivatkozott arra, hogy a leopoldsdorfi edények díszítésére Cseh- és Morvaországban is találhatunk párhuzamokat.¹¹ Részemről azonban nemcsak a díszítőmintákban, hanem maguknak az edényeknek az alakjában is találok hasonlatosságokat. Ez ugyanis az Előaunjetitzi kultúrának egyik legáltalánosabban elterjedt edénytípusa;¹² az a típus, amelyik a középeurópai harangedénykultúra díszítés nélküli kísérokerámiájának főtipusáról, a bögréből fejlődik tovább.

Szembetűnő hasonlatosságot árulnak el a sarródi 1. sz. csészén és a Willvonsedernél 20 t. 4, 4a alatt közölt edények¹³ fenekén látható zömök lábak. Hasonló lábakkal ellátott tál került elő Okán is.¹⁴ Ez az elem azonban nemcsak ebben a kultúracsoportban található meg. Az újabb kőkor legvégén megjelenő harangedénykultúrában, mind csészéken, mind tálakon¹⁵ gyakoriak; mintegy a kultúra jellemző vonásai közé tartoznak.

De végül fel kell még hívnom a figyelmet arra is, hogy a sarródi tálhoz (7. kép) teljesen hasonló, csak méreteiben kisebb példány a harangedények budapestvidéki leleteiben is előfordul. A Nemzeti Múzeum Régészeti Gyűjteményé-

³ Kurt Willvonseder, *Gräber der älteren Bronzezeit von Leopoldsdorf. Niederösterreich*. Germania. 21. 1937. 88. skk.

⁴ *Fundber. aus Österreich*. 1, 1930/34, 93 és 126. l.

⁵ Patay Pál, i. m. 42. l.

⁶ Kurt Willvonseder, i. m. 89. l.

⁷ Willvonseder, i. m. 89. l. 1. sz. sír: DDNy—ÉNy; 3. sz. sír: DK—ÉNy.

⁸ Eduard Beninger, Franz Mühlhofer und Eberhard Geyer, *Das frühbronzezeitliche Reihengraberfeld bei Hainburg—Teichtal*. MAG, 60, 1930.

⁹ Tompa Ferenc: 25 Jahre Urgeschichtsforschung in Ungarn. 24/25 Bericht der RGK. 1934/35. 97 l.

¹⁰ A sarródiakhoz hasonló alakokat leopoldsdorfról: Willvonseder, i. m. 20 t. 5, 11, 14.

¹¹ Willvonseder, i. m. 90 l. v. ö. R. v. Weinzierl, *Die neolithische Ansiedlung von Gross-Czernosek*. MAG. 27. 1897. 67 l. Abb. 90.

¹² L. Josef Schráníl, *Die Vorgeschichte Böhmens und Mährens*. Berlin und Leipzig, 1928. XVII. tábla 1.

¹³ Willvonseder, i. m.

¹⁴ Willvonseder, i. m. 90 l.

¹⁵ Albin Stocký, *La Bohême préhistorique. I. L'âge de pierre*. Prague, 1929. CVIII. tábla 2. CXI. tábla 14, 18. CXXII. tábla 7.

nek raktárában látható ez a tál. 1893-ban Pest-szentlőrincen lelték 1 igazi harangedény és 5, e csoport díszítés nélküli kísérőkerámiájához tartozó csésze, illetve bögre kíséretében.¹⁶ A sarródi és pestszentlőrinci tálak alakja, fülének és álfüleinek elrendezése teljesen megegyezik, világos tehát, hogy ennek a révén a két leletegyüttesnek is rokonságban kell lenni egymással.

A harangedénykultúrával való többszörös, szoros kapcsolat miatt vontam le azt a következtetést, hogy a leopoldsdorfi, okai és sarródi leletek kulturális téren a harangedénykultúra népe leszármazottai hagyatékainak tekintendők.¹⁷ Ugyancsak ezzel magyarázhatjuk meg az Előaunjetitzi kultúrával fennálló közeli rokonságokat is, hiszen utóbbi kultúra is a harangedények

leszármazottja. A kérdéses leletek feltétlenül egykorúak az Előaunjetitzi kultúrával, azaz a bronzkor I. szakaszába tartozók, amit a csészék egyezéséből, valamint az okai egyik sírból származó bronztör alapján állapíthatunk meg. De, hogy mégsem teljesen azonosak a lajtakörnyéki, valamint a cseh—morvaországi leletek, azt is meg tudjuk állapítani. Elsősorban is az okai díszített csontfaragványok arra vallanak, hogy a harangedénykultúra javai itt tovább maradtak használatban. Másodsorban hiányzanak az okasarródi csoportból — legalább ezideig — az Előaunjetitzi kultúrának azon edénytípusai, amelyek közvetlenül a zsinórdíszes kultúrára vezethetők vissza.

Mindezek alapján véleményem szerint jogosan jártam el, amidőn a bronzkor I. szakaszának lajta-fertővidéki leleteit egy külön kultúrcsoportba osztottam be, amit Oka-sarródi csoportnak neveztem el.

¹⁶ A leletet hamarosan ismertetni fogom egy, a budapestvidéki harangedénykultúráról Mozsolics Amáliával közösen írandó cikkben.

¹⁷ Patay Pál, i. m. 43. l.

Budapest

Patay Pál

BRONZEZEITLICHE GRABFUNDE AUS SARRÓD

In meiner Arbeit «Frühbronzezeitliche Kulturen in Ungarn» erwähnte ich auch flüchtig einen Fund, der in der Gemarkung der Gemeinde Sarród im Komitate Sopron zum Vorschein kam.¹ Auf die Wichtigkeit dieses Fundes machte ich schon damals aufmerksam, besonders dadurch, dass ich die ähnliche frühbronzezeitliche Kultur der Neusiedler-See-Gegend und Niederdonaus zum Teil von diesem Funde «Oggau-Sarróder Gruppe» nannte. Durch die gütige Erlaubnis des Herrn Director Ernő Lauringer vom Museum in Sopron, wo der Fund aufbewahrt wird, hatte ich die Gelegenheit den Fund zu studieren, zu fotografieren und zu veröffentlichen. Für dieses spreche ich auch hier meinen herzlichen Dank aus.

Der im Museum aufbewahrte Fund besteht aus 7 Stücken. Die kurze Beschreibung desselben bringe ich im folgenden:

1. Schale. Die Mundöffnung ist ziemlich weit, der Hals kurz, aber stark betont, Unterteil rund bauchig. Der Hals wird durch einen runden Henkel überbrückt der an dem Mundrand beginnt und bis zum Schulter-

teil reicht. Hauptcharakteristikum des Gefäßes sind die 5 kleinen gedrunghenen Füße auf denen es steht. Farbe dunkelbraun. H 10 cm, Dm 9.7 cm. (Abb. 1).

2. Im grossen und ganzen der vorigen ähnliche Schale. Der Halsteil ist enger und höher; auch der Henkel steht weiter ab und ist etwas über den Rand erhöht. Die Gestalt ist eine gedrückte Kugelform. Farbe braun, H 7.8 cm, Dm 5.6 cm. (Abb. 2).

3. Schale von gleicher Form wie 2. Farbe braun. H 9.5 cm, Dm 6.5 cm. (Abb. 3).

4. Schale mit weiter Öffnung. Der Halsteil ist ziemlich hoch, der Bauchteil gleicht einer gedrückten Kugelform. Der Henkel ist etwas flacher als ein Halbkreis, steigt nicht über den Rand und stützt sich nicht auf das Schulterteil, sondern lehnt sich an das Bauchteil des Gefäßes. Farbe braun gebrannt. H 8 cm, Dm 8 cm. (Abb. 4).

5. Kleiner Krug. Im ganzen den obigen Schalen ähnlich, nur ist er in allen Teilen etwas schlanker. Der Öffnungsrand beugt sich nur ganz wenig nach ausen, der Halsteil erweitert sich nach unten. Der Henkel erreicht die Wand des Gefäßes unter dem Schulterteil. H 7.7 cm, Dm 5 cm. Farbe dunkelbraun. (Abb. 5).

6. Krug. Der Halsteil ist kaum enger als der Bauch des Kruges, dementsprechend ist die Schulter kaum zu erkennen. Der Henkel ist infolge des hohen Halsteiles von länger gezogener Gestalt. Farbe braun, aber wegen des starken Sinterbelages nur stellenweise sichtbar. H 10, cm, Dm 3.3 cm. (Abb. 6).

7. Schüssel. Form ein regelrechter Kugelsektor. Über diesem ist ein schmaler nach innen gebogener Rand zu sehen (an einer Stelle unbedeutend beschä-

¹ Pál von Patay, *Frühbronzezeitliche Kulturen in Ungarn*. Diss. Pann. II. 13. Budapest, 1938. 40. ff. — Die im folgenden gebrauchten Abkürzungen sind: H = Höhe, Dm = Durchmesser des Gefässrandes.

digt). Der Halsteil wird durch einen echten und drei Pseudo-Henkel in symmetrischer Anordnung überbrückt. Der Henkel erhebt sich über den Rand des Gefässes, und stützt sich auf das Schulterteil der Schüssel. Die Pseudo-Henkel haben keinen praktischen Zweck, sind nur der Zierde wegen angebracht. Sie erheben sich auch nicht über Randeshöhe, auch seitwärts stehen sie nicht weg. Farbe braun. H 10·3 cm, Dm 19 cm. (Abb. 7).

Über die Fundumstände glückte es mir wertvolle Aufschlüsse zu erwerben, Herr Schuldirektor Mihály Pokker in Sarród verhörte zu wiederholtenmalen die Finder soweit es nachträglich möglich war, über die Fundumstände, und berichtete mir darüber ausführlich. Für seine Mühe schulde ich ihm aufrichtigen Dank.

Nach Herrn Pokkers Bericht wurden zweimal Funde aus Sarród ins Museum von Sopron gebracht. Zum erstenmal im April des J. 1934, als der Landwirt Ignaz Garab bei Weingartenarbeiten auf zwei Gräber stiess. Die in Hockerstellung befindlichen Skelette lagen auf ihrer rechten Seite, mit dem Schädel gegen Süden, mit dem Gesicht nach Osten gewendet. Beim ersten Skelett fand man als Beilage zwischen den Armen einen glasierten (?) Krug, unter der Brust zwei kleinere Gefässe aus Ton. Im zweiten Grab lag der Schädel in einer grösseren Schüssel und auf dem Knie des Skelettes lag ein Töpfchen mit Deckel. Die Gräber waren beiläufig 60 cm tief und lagen 1·5 m von einander entfernt.

Bezüglich des zweiten Fundes führe ich hier Herrn Direktor Pokkers an mich gerichtetes Schreiben wörtlich an: «... im Weingarten des Landwirtes Géza (Szanyi) Horváth kam der Fund im Monate März des J. 1936, östlich des ersten Fundes, in cca 40—50 m Entfernung zutage. Fünf Gräber wurden gefunden! Die Gräber lagen ungefähr einen Meter von einander. In jedem Grab war ein Skelett, unberührt, und so wie beim ersten Fund, nach Osten gerichtet, mit dem Schädel nach Süden, in 50—70 cm Tiefe. In jedem Grab lagen neben den Unterbeinknochen je zwei Töpfchen. (Von diesen befinden sich fünf im Museum in Sopron.)²

Zum ersten Fund zurückkehrend, ist zu bemerken, dass das «grün glasierte» Gefäss nicht in dieses Grab gehört, sondern wahrscheinlich infolge Schichtenstörung in die Nähe des Skelettes kam. Sollte es aber nicht so sein, dann

kann man dieses Grab in keine Beziehung zu den Gefässen des II. Fundes, resp. zur Kultur derselben bringen.

Leider kann man jetzt nicht mehr bestimmen aus welchem Grab die einzelnen Gefässe stammen. Auf jeden Fall sind alle sieben Gefässe von einheitlichem Typ, einerlei aus welchem Grab sie stammen.

Sowohl auf Grund der Gefässe als auf Grund der Bestattungsart der Gräber, ist eine unzweifelhafte Verwandtschaft zu der durch Willvonseder veröffentlichten Leopoldsdorfer,³ wie zu den im Burgenländischen Landesmuseum (Eisenstadt) aufbewahrten Gräberfunden aus Oggau (vormals Oka)⁴ festzustellen.

Bei allen drei Vorkommen sind es Gräberfunde. Die Gräber zeigen die spätneolithisch-frühbronzezeitliche Bestattungsweise Mitteleuropas, es sind alle liegende Hocker. Dem entsprechend können wir auch die je nach dem Geschlecht verschiedenen Richtungen und die Rechts- oder Linkslagen der einzelnen Skelette bestimmen.⁵ Im Grab 1 von Leopoldsdorf wurden Glasperlen bei dem auf der rechten Seite liegenden Skelett gefunden,⁶ dies mag also ein Frauengrab gewesen sein. In einem Grab in Oggau fand man einen Dolch beim Skelett eines linksliegenden Hockers, aus dem auf ein Männergrab gefolgert werden kann. Die Skelette von Sarród waren Rechtslieger, so waren sie wahrscheinlich Frauengräber. Es ist auch interessant, dass sowohl in Sarród als in Leopoldsdorf in den Gräbern mit Rechtslage die Lage der Skelette Süd (Schädel) — Nord war,⁷ dagegen ist im Grab 5 von Leopoldsdorf die Lage des Skelett Nord (Schädel) — Süd gewesen. In beiden Fällen war also das Gesicht gegen Osten gerichtet.

Besonders interessant war letztere Erscheinung, d. h., dass bei beiden Geschlechtern das Gesicht nach einer Richtung lag. Zu diesem finde ich kein Beispiel aus Westungarn oder von da westlich, weder aus dem Ende der Steinzeit, noch vom Anfang der Bronzezeit. In der in die Bronzezeit II gehörige Gátaer Kultur ist trotzdem, dass die verschiedenen Geschlechter auf ver-

³ Kurt Willvonseder, *Gräber der älteren Bronzezeit von Leopoldsdorf, Niederösterreich*. Germania. 21. 1937. 88. skk.

⁴ Fundber. aus Österreich. 1, 1930/34, 93 und 126.

⁵ Pál Patay, a. a. O. S. 42.

⁶ Kurt Willvonseder, a. a. O., S. 89.

⁷ Willvonseder, a. a. O., S. 89. Grab 1: SSW—NW; Grab 3: SO—NW.

² Im Museum befinden sich 7 Gefässe. Es ist möglich, dass zwei davon zum ersten Fund gehören, oder aber erwägt Direktor Pokker irrtümlich fünf Gefässe.

schiedene Seiten gelegt waren, die Richtung der Skelette gleich, wodurch die Gesichter der Skelette in entgegengesetzte Richtungen schauten. Dieses finden wir auch in den Gräbern von Hainburg-Teichtal.⁸

In den Gräberfeldern der jüngeren Bronzezeit an der Theiss, die zur Kultur von Füzesabony gehören, ist es dem gegenüber eine allgemeine Erscheinung, dass die Gesichter aller Skelette in ein und dieselbe Richtung schauen, und zwar gegen Osten.⁹ Ohne aus diesem weitere weitgehende Folgerungen zu ziehen, musste ich doch darauf hinweisen, wegen den etwa auf dem Gebiet des geistigen Lebens sich äussernden Kulturbeziehungen.

Auch die Typologie der Gefässe zeigt unzweifelhaft die Verwandtschaft der Leopoldsdorfer und Oggauer Funde mit den Funden von Sarród. In allen drei Funden sind die kugelförmigen, mit breiter Öffnung und einem Henkel versehenen Schalen die häufigsten. Die Gefässe sind auf gleiche Art bauchig, mit kurzen Halsteil versehen, der Öffnungsrand biegt sich selten nach aussen, der Henkel steht nur wenig über den Rand, meistens ist er halbkreisförmig und stützt sich auf das Schulterteil.¹⁰ Der Unterschied zwischen ihnen ist nur der, dass die meisten der Leopoldsdorfer und Oggauer Gefässe mit schmalen inkrustierten Linien verziert sind, die von Sarród aber sind unverziert.

Der Typ dieser Gefässe ist uns nicht unbekannt. Schon Willvonseder hat darauf hingewiesen, dass zu den Verzierungen der Gefässe von Leopoldsdorf Parallelen in Böhmen und Mähren zu finden sind.¹¹ Ich selbst finde aber nicht nur in den Verzierungen, sondern auch in der Form der Gefässe Ähnlichkeiten. Dies ist nämlich eine der verbreitesten Formtype der Voraunjetitzer Kultur,¹² welche sich aus dem Haupttyp der unverzierten Begleitkeramik, aus

dem Töpfchen der Glockenbecherkultur Mitteleuropas weiterentwickelte.

Auffallende Ähnlichkeit verraten die gedrun-genen Füsse an der Schale 1 von Sarród und die der auf T. 20, und 4a gezeigten Gefässe bei Willvonseder.¹³ Eine mit ähnlichen Füßen versehene Schüssel kam auch in Oggau vor.¹⁴ Dieses Motiv kommt aber nicht nur in diesem Kulturkreis vor. Sie kommen auch häufig in der am Ende des Neolithikums auftretenden Glockenbecher-Kultur vor, sowohl an Schalen, als an Schüsseln.¹⁵ sie gehören mit zu den charakteristischen Merkmalen dieser Kultur.

Schliesslich muss ich noch bemerken, dass ein der Sarróder Schüssel (Abb. 7) ganz ähnliches, nur in den Massen kleineres Beispiel in den Funden der Glockenbecherkultur von der Umgebung Budapests zu finden ist. Es ist im Depot der Arch. Abteilung des Ung. Nationalmuseums aufbewahrt. Man fand es 1893 in Pestszentlőrinc, zusammen mit einem Glockenbecher und fünf anderen Schalen bzw. Töpfchen der hierhergehörenden unverzierten Begleitkeramik.¹⁶ Die Form und die Anordnung der Henkel und Pseudohenkel an der Schüssel von Sarród und der von Pestszentlőrinc gleicht sich vollständig, so ist es gewiss, dass auch zwischen den beiden Funden im ganzen eine Verwandtschaft bestehen muss.

Wegen der mehrfachen engen Verbindungen mit der Glockenbecherkultur, zog ich die Folgerung, dass die Funde von Leopoldsdorf, von Oggau und von Sarród als das Erbe der Nachkommen des Volkes der Glockenbecherkultur anzusehen sind.¹⁷ Ebenso kann man damit auch die enge Verwandtschaft mit der Voraunjetitzer Kultur erklären, ist doch letztere auch ein Abkömmling der Glockenbecher. Die in Frage kommenden Funde sind unbedingt gleichen Alters mit der Voraunjetitzerkultur, d. h. sie stammen aus der Bronzezeit I., das man auf Grund der Übereinstimmungen der Schalen, sowie mittels des aus dem Oggauer Grabe stam-

⁸ Eduard Beninger, Franz Mühlhofer und Eberhard Geyer, *Das frühbronzezeitliche Reihengräberfeld bei Hainburg-Teichtal*. MAG, 60, 1930.

⁹ Ferenc v. Tompa: *25 Jahre Urgeschichtsforschung in Ungarn*. 24/25 Bericht der RGK. 1934—35. S. 97.

¹⁰ Dem Sarróder ähnliche Formen aus Leopoldsdorf: Willvonseder, a. a. O., T. 20, 5, 11, 14.

¹¹ Willvonseder a. a. O., S. 90. Vgl. R. v. Weinzierl, *Die neolithische Ansiedlung von Gross-Czernosek*. MAG, 27. 1897. S. 67, Abb. 90.

¹² Vgl. Josef Schranil, *Die Vorgeschichte Böhmens und Mährens*. Berlin und Leipzig, 1928. T. XVII. 1.

¹³ Willvonseder a. a. O.

¹⁴ Willvonseder a. a. O., s. 90.

¹⁵ Albin Stocky, *La Bohême préhistorique. I. L'âge de pierre*. Prague, 1929. T. CVIII, 2, T. CXI, 14, 18, T. CXXII, 7.

¹⁶ Den Fund werde ich in einem mit Amalie Mozsolics gemeinsam zu schreibenden Bericht über die Glockenbecherkultur der Umgebung von Budapest beschreiben.

¹⁷ Pál Patay, a. a. O., S. 43.

menden Dolches bestimmen kann. Man kann aber auch bestimmen, dass die Funde der Leitha-Gegend und die von Böhmen und Mähren nicht vollständig identisch sind. Erstens zeigen die verzierten halbmondförmigen Knochengeräte, dass die Sachen der Glockenbecherkultur hier noch weiter in Gebrauch blieben. Zweitens fehlen aus der Gruppe Oggau-Sarród — wenigstens

vorläufig — jene Gefässtypen der Voraunjetitz-Kultur, die auf die Kultur der Schnurkeramik zurückzuführen sind.

Auf Grund all dieses habe ich m. E. nach recht getan, dass ich die Funde aus der Bronzezeit I. von der Gegend Leitha-Neusiedlersee in eine gesonderte Kulturgruppe einteilte, welche ich die Oggau-Sarróder Gruppe benannte.

Budapest

Pál von Patay

KORARÉZ- ÉS BRONZKORI TEMETŐ DESZKEN (TORONTÁL M.)

Móra Ferenc 1930 november 18 és 22, valamint 1931 július 23 és augusztus 3 között ásatásokat végeztetett Deszk községtől keletre és ott egy koraréz- és bronzkori temetőt tárt fel. A temető 83 sírjából előkerült leletanyag a Szegedi Városi Múzeumban van. Mivel azóta Deszk más részein is találtak bronzkori temetőt, az alább ismertetendő anyag «Deszk-A» megjelöléssel szerepel a múzeumban a többi e korb

A lelőhely térképe — Der Fundort

tartozó és erről a helyről származó leletanyag-tól való megkülönböztetés végett.

A múzeum jelenlegi igazgatója, Csallány Dezső, az anyagon kívül az ásatási naplót és a fényképeket is készséggel rendelkezésemre bocsátotta, amiért ezúton is köszönettel adózom neki.

Az ásatás színhelye a Marostól délre fekvő Deszk községtől kelet felé, a deszk-klárafalvi országút baloldalán, a 10. és 11. km 600 és 700 m közti szakaszán van. Ez a hely néhány km-re fekszik a mai Marostól. Valamikor idébb folyt a

Maros és pár évtizeddel ezelőtt a régi Maros ágyban még víz volt. Ez a rész a térképen «Fehértó»-nak van jelezve. Déli partja az országútról alig feltűnő gerinc, amelyet kb másfél km hosszúságban a legkülönbözőbb korú cserepek borítanak. A part szélessége a Fehértótól az országúti lejtőig 126 m. (Lásd a térképen.) Legnyugatibb részén 1915-ben fedezékeket készítettek és akkor sok sírt tettek tönkre.

Az ásatást 1930 novemberében Kovács Antal földjén kezdték el. Ásás közben 16 m-re távolodtak el a halom tövétől, miközben 31 sírt találtak. Ezután már elfogyni látszottak a sírok és a hó is lehullott. Ennélfogva az ásatást abba kellett hagyni. A halom közepén egy próbaárokban feldúlt, újabbkorinak látszó sír került elő. A déli lejtőn húzott árok őskori lakóréteget mutatott. A halom aljában feketefölddel kitöltött, 70—80 cm átmérőjű, 50—60 cm mély gödrök voltak. Feljebb jazig hamusgödrök tettek igen sok kárt. Az ásatást a következő év júliusában Szirovica István mezőőr földjén folytatták, amely az előbbi terület folytatása. Itt 52 sírt tártak fel. A temető a magaslat aljától a 27. méterig terjedt. Hogy ezzel kimerült-e a temető, azt a feljegyzésekből megállapítani nem lehetett.

Az eredeti feljegyzések és a múzeumban levő leletanyag alapján a temető 83 sírját a következőkben ismertetem. A táblahivatkozások után szereplő számokkal és betűkkel az edények készítem és formai rokonságát jelölöm. Az 1—27-ig tartó számozás és a melléje írt alszámok nem jelentenek tehát időrendet. Az összegezésben messzemenően felhasználom ezeket a belső összefüggéseket. Meg kell említenem, hogy az edények leírásánál főleg azokra a részletekre tértem ki, amelyek a fényképekről nem olvashatók le jól. A leírásoknál a következő rövidítéseket használom. M magasság, Mé mélység, Pá perem-átmérő, FÁ fenékátmérő, TÁ talpátmérő, ŐÁ öböl-átmérő, H hosszúság, Sz szélesség és Ám átmérő.

A temető használatának időrendjére a jegyzetekhez mellékelt térképet nem lehet irányadónak tekinteni, mert — bár valamennyi sír rajta van — csak az elsőízben feltárt 31 sír van száma szerint is feltüntetve, a többiekénél a számok elmosódtak. Éppenezért a térkép közlését feleslegesnek tartom.

1. sír. Mé 30. Melléklete összenyomott úrna, melyben kisgyerek csontváza volt. Az úrna neolitikus formára emlékeztető, magas *edény*, pereme alatt 3 erősen kiálló, szimmetrikusan elhelyezett bütyökkel. Iszapolása és égetése kissé durva. Szürke színű. M 40, Pá 30, Fá 15. (1. kép; 25. a.)

1. kép — Abb. 1

2. sír. Mé 40. Fejjel keletnek fordított, baloldalán fekvő zsugorított férficsontváz. — 1. Előtte éle felé szélesedő, hosszúkás bronzbalta, amelynek foka mindkét irányban erősen megnyulik. H 15. (2. kép 1.) — 2. A balta mellett hosszúkás, két végén köríves bronztőr feküdt. A tör nyélbeillő vége felé szélesedik, itt a nyélbeillesztés céljából három helyen átlukasztották. H 14. (2. kép 2.) — 3. A balta és a tör között egy fenőkö feküdt. A fenőkőnek azon a részén, ahol a hegyesedés kezdődik, erős bevágás van. H 5. (2. kép 3.)

3. sír. Mé 50. Keletnek néző csontváz. Valószínűleg zsugorítva volt, bár a jegyzetkből sem ez, sem az irányítás nem állapítható meg. Mellékletei: 1. Az arc előtt erősen kiemelkedő fülű, nagyon kihajló peremű

edény helyezkedett el. (III. 1; 14. d.) A fül végződésével egy magasságban az ellentétes oldalon a perem két helyén is szöges kiugrás van, a kiugrások és a fül közt hasonló kiszögelyest találunk, s ezeket függőlegesen bekarcolt rövid vonalak kötik össze. A száj alatt három, a bekarcolt dísz alatt pedig kétszer két sorból álló be-

2. kép — Abb. 2

mélyített vonaldísz található. Az alsó részt a fülnek és az edényoldal kiugrásainak megfelelően két, a fenéig huzódó barázda ékesíti. A száj belső részén és a fülön is hasonló irányú, három párhuzamos vonalból álló bemélyített dísz van. Az edény szürkésfekete. Iszapolása jó, égetése elég finom. M 13, Pá 9, Fá 5-5. — 2. A medence mögött magasfülű, kissé kihajló peremű, gömbölyű fenekű *edényke* feküdt. (III. 2; 14. e.) Felülete szemcsés és díszítetlen. Égetése jó. Színe szürkésfekete. M 7-5, Pá 6. Az edények és a csontváz körül sok állati csont volt szétszórva.

4. sír. Mé 80. Nyugatnak néző, 147 cm-ről 90-re zsugorított csontváz. Mellékletei: 1. Az arc előtt kissé kihajló peremű, profilált fenekű *edény* feküdt (I. 18; 5. a.) A perem alatt és a fenék közelében 4-4 vízszintesen elhelyezett bütyköt találunk. Iszapolása és égetése jó. Színe fekete. M 9, Pá 11, Fá 3. — 2. A fej mögött egyenes peremű, fületlen kis *bögre* volt — nagyon töredékes állapotban. Felülete sima és díszítetlen. Égetése jó. M 8, Fá 3. (I. 17; 5. b.)

5. sír. Mé 130. Délnek néző csontváz arca előtt egyetlen melléklet helyezkedett el. (III. 6; 10. a.) Ez kétfülű, kissé kihajló peremű, enyhén profilált fenekű, karcsú nyakú *edény*, hasi része erősen öblösödik. Felülete díszítetlen, iszapolása finom, égetése jó. M 16, Pá 9, Fá 6, Óá 12.

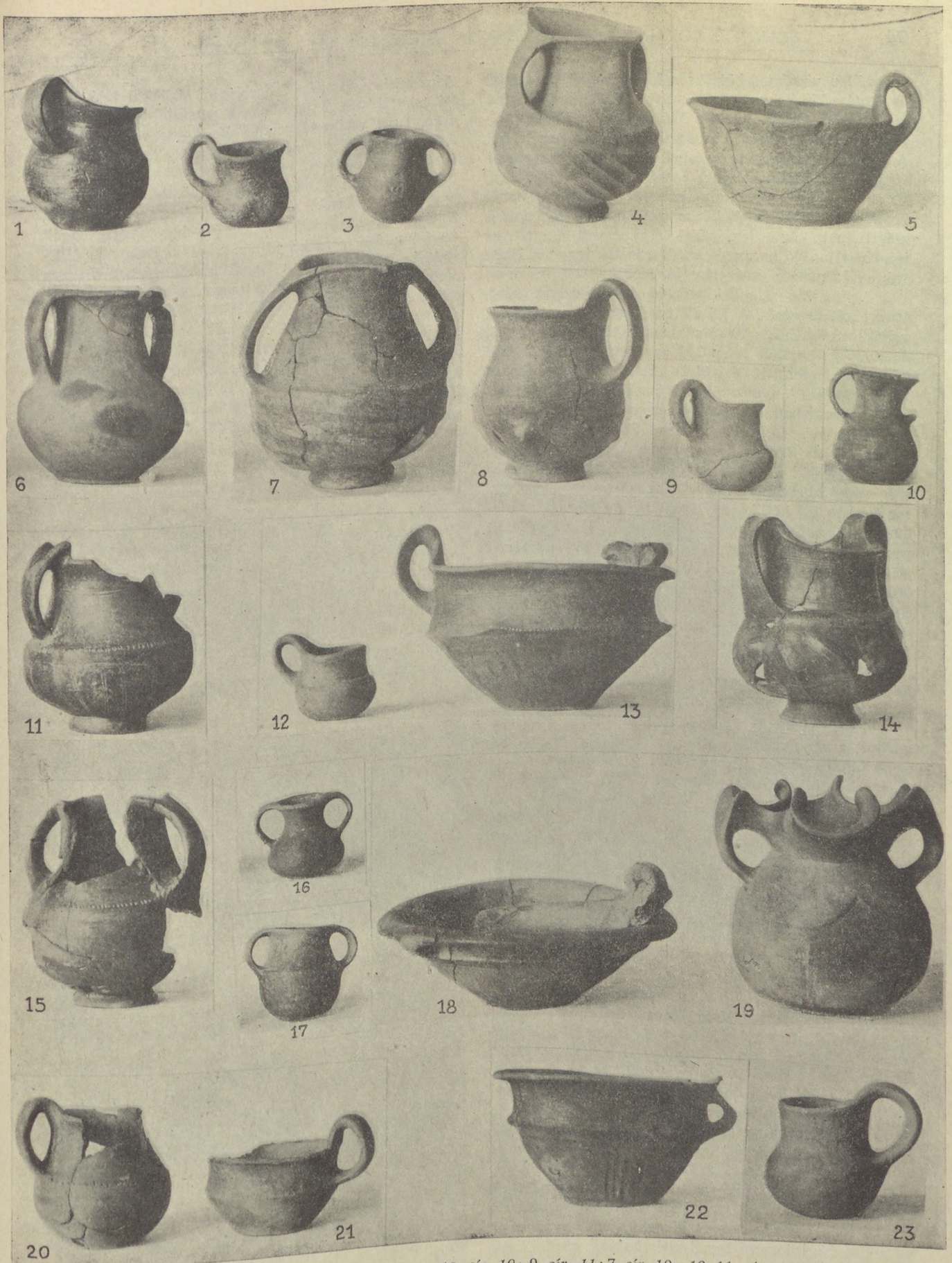
6. sír. Mé 60. Keletnek néző gyermekcsontváz feküdt benne a következő mellékletekkel: 1. A fej előtt profilált fenekű, fületlen *edény* volt (I. 20; 5. a.), mely nagyjában egyezik a 4. sír 1-el. (I. 18.) Díszítése két különböző magasságban levő bütyök. Iszapolása és égetése elég jó. M 6, Pá 9, Fá 2-5. — 2. A fej mögött profilált fenekű kis *bögre*. (I. 19; 5. c.) A perem alatt

1. tábla. 1–6: 35. sír, 7–11: 12. sír, 12–16: 26. sír, 17–18: 4. sír, 19–20: 6. sír, 21–26: 82. sír (M. = 1:4) — *Tafel I.* 1–6: Grab 35, 7–11: Grab 12, 12–16: Grab 26, 17–18: Grab 4, 19–20: Grab 6, 21–26: Grab 82 ($\frac{1}{4}$ Grösse)

II. tábla. 1—7: 42. sír, 8—11: 69. sír, 12—13: 67. sír, 14—17: 68. sír, 18—20: 79. sír (M=1:4). — Tafel II.
1—7: Grab 42, 8—11: Grab 69, 12—13: Grab 67, 14—17: Grab 68, 18—20: Grab 79 ($\frac{1}{4}$ Grösse)

III. tábla. 1—2: 3. sír, 3—5: 8. sír, 6: 5. sír, 7—9: 10. sír, 10: 9. sír, 11: 7. sír, 12—13: 11. sír, 14: 19. sír, 15: 20. sír, 16: 23. sír, 17: 21. sír, 18—19: 22. sír, 20—21: 29. sír, 22—23: 24. sír (M = 1:4). — *Tafel III.*
 1—2: Grab 3, 3—5: Grab 8, 6: Grab 5, 7—9: Grab 10, 10: Grab 9, 11: Grab 7, 12—13: Grab 11, 14: Grab 19, 15: Grab 20, 16: Grab 23, 17: Grab 21, 18—19: Grab 22, 20—21: Grab 29, 22—23: Grab 24 ($\frac{1}{4}$ Grösse)

s a vállon vízszintes bütyöksor foglal helyet. Iszapolása és égetése kissé durva. Színe szürke. M 8, Pá 9, Fá 3·5.

7. *sír*. A föld gazdája két nappal az ásatás megkezdése előtt, szántás közben megbolygatta ezt a sírt. A csontváz mellett magastalpú, kissé kihajló peremű, kiemelkedő ansa-lunata fülű *korsó* volt. (III. 11; 13. a.) Vállán egy sor rovátkát találunk. A perem alatt kettős bemélyített vonal halad körbe, amit a rovátkák alatt is megtalálunk. Az edényfelület alsó részét függőleges irányban huzódó bekarcolt kettős vonalak tagolják. Színe szürke. Iszapolása és égetése jó. M 15, Pá 9, Fá 6.

8. *sír*. Mé 90. Bal oldalán fekvő, délnek néző, zsugorított csontváz. A fej előtt a következő mellékletek voltak: 1. Kétfülű, gömbölyű fenekű kis *edény* (III. 3; 8. a.) A peremből kiinduló, lecsapott és elálló fülei szögösen megtörnek. A fülek között a perem enyhén kicsúcsosodik. A perem kiugrásai alatt a fülek tövével egy magasságban három lencseszerű bemélyedés van. Iszapolása elég jó, égetése finom. Színe fekete. M 7·5, Pá 5. — 2. Kétfülű, magastalpú, kancsószerű *edény*. (III. 4; 11. b.) A perem a fülek közt mindkét oldalon szögösen kiugrik. A fülek tövének magasságában egy sor rovátka fut körül, mely felett három egymással párhuzamos bemélyített vonalat találunk. A perem alatt pontsor van, majd három bemélyített vonal és ismét meg-megszakított pontsor következik. Az alsó részt turbászzerűen ferde hornyolások borítják. Iszapolása jó, égetése elég finom. M 16, Pá 8×12, Fá 6. — 3. Erősen kiemelkedő fülű, meglehetősen kihajló peremű *tál* (III. 5; 20. a). Alsó részét körbefutó bemélyedések borítják, amelyek a fenéken koncentrikus körök formájában folytatódnak. Színe vörös. Iszapolása és égetése jó. M 9, (a fül 12), Pá 19, Fá 9.

9. *sír*. Mé 70. Jobb oldalán fekvő, délnek néző zsugorított gyermekcsontváz. Arca előtt kétfülű, kis *kancsó*; egyik füle és pereme hiányos. (III. 10; 7. b.) Iszapolása és égetése finom. Színe fekete. M 8, Pá 3·5, Fá 4.

10. *sír*. Mé 50. Jobb oldalán fekvő, 140 cm-ről 105-re zsugorított csontváz, az alábbi mellékletekkel: 1. Magastalpú és kiemelkedő fülű, kihajló peremű *edény* (III. 8; 14. d). Formája és díszítése nagyjában megegyezik a 3. *sír* 1-el (III. 1), de az nem talpas példány. A 10. *sír* edényénél az alsó részen négy egy sorban levő és szimmetrikusan elhelyezkedő bütyköt találunk. Iszapolása és égetése kissé durva. Színe sötétszürke. M 14 (a fül 17), Pá 9, Fá 6. — 2. Magastalpú, kétfülű *kancsó* (III. 7; 11. b.). Alakja és díszítésmódja megfelel a 8. *sír* 2. sz. mellékletének (III. 4). Iszapolása és égetése kissé durva. Színe sötétszürke. M 15, Pá 14, illetve 9, Fá 6. — 3. Magasfülű, kihajló peremű, gömbölyű fenekű *edény* (III. 9; 14. c). Csaknem teljesen azonos a 3. *sír* 2-vel (III. 2). Szürke. M 7.

11. *sír*. Mé 80. Baloldalán fekvő, zsugorított csontváz, a törzset és a fej felét levágták. Mellékletei: 1. Az arc előtt magasan kiemelkedő ansa-lunata fülű *tál* feküdt. (III. 13; 18. h.) A perem alatt három bemélyített vonal fut körbe. A vállat függőleges irányú, apró bevágások díszítik, azonkívül a füllel szemben kettő, s a fül és a vele szemközt levő pont távolságainak közepén egy-egy hegyes kiugrás van. A váll alatt két széles, barázdászerű bemélyedés huzódik körbe. Ezek alatt — a fülnek és a váll kiugrásainak megfelelően — két széles, függőleges irányú bemélyedés fut le a fenéig. A fenéken koncentrikus körmélyedések vannak.

Színe szürke, iszapolása és égetése jó. M 11 (a fül 14·5), Pá 20, Fá 7·5. 2. A tálban magasfülű, gömbölyű fenekű, enyhén kihajló peremű kis *bögre* volt. (III. 12; 14. e.) Hasonló a 3. *sír* 2-höz. (III. 2.) M 5·5 (fül 7), Pá 5, Óá 6.

12. *sír*. Mé 90. Baloldalán fekvő, 143 cm-ről 80-ra zsugorított csontváz, térdéhez egy fél dísznőt fektettek. A csontváz arca előtt 5 edény feküdt. 1. Megrongált fenekű *edény* töredéke (I. 7; 4. a). Legnagyobb öblösödésén lefelé irányított lapos bütykök vannak. Pereme alatt két fül és két bütyök. Iszapolása kissé durva, égetése jó. Színe vörös. M 14·5, Pá 10, Óá 13. — 2. *Edény* (I. 8; 4. a). Mindenben egyezik az előbbi edénnyel. M 16, Fá 6. — 3. *Edény* (I. 9; 4. b). Legnagyobb öblösödésén három lefelé irányított bütyök, ezeket párkány köti össze. A perem alatt három kis bütyök helyezkedik el arányosan. Iszapolása és égetése jó. Színe szürke. M 8, Pá 8, Óá 10, Fá 4. — 4. Befelé homorodó fenekű *edény* (I. 10; 4. a). Nagyon hasonlít az 1-hez. M 8·8, Pá 8·5, Fá 4. — 5. *Edény* (I. 11; 5. b). Alsó részén lefelé néző bütyöksor. Iszapolása és égetése jó. Színe vörösszürke. M 7.

13. *sír*. Mé 60. Jobb oldalán fekvő, 152 cm-ről 75-re zsugorított női csontváz Ény—Dk-i irányban. A sírt gödörrel megbolygatták. Úgy látszik, edényei is akkor mentek veszendőbe.

14. *sír*. Mé 90. Délnek néző, baloldalán fekvő csontváz. Mellékletei: 1. Feje felett 50 cm-nyire egy *rézkarika* fele (3. kép 1). — 2. A fej előtt *edény* volt (3. kép 2; 4. c). Legnagyobb öblösödéséből négy lefelé irányított bütyök emelkedik ki, ezeket párkányszerű enyhe kiugrás

3. kép 1—9: 13. *sír* — Abb. 3. 1—6: Grab 13

köti össze. Mélyen a száj alatt egymással szemben két átfúrt bütyök van s ezeket barázda kapcsolja össze. Iszapolása és égetése jó, színe vörösszürke. M 12·5, Óá 12, Pá 9·5, Fá 6, — 3—4. A jobb kéz gyűrűsujján két gyűrű (3. kép 3), az ölben két db 6 cm hosszú, 2·5 cm átmérőjű, közepén hosszában átfúrt *márványhenger* (3. kép 4. a—b) volt. — 5—6. A fej alatt 60 különböző nagyságú és átmérőjű, hengeresre csiszolt *kagylógyöngy* (3. kép A. és 5), a térde előtt pedig csiszolt *kődarab* volt (3. kép 6).

15. sír. Mé 40. Bal oldalán fekvő, arccal keletnek néző, 90 cm-ről 50-re zsugorított csontváz, melléklet nélkül.

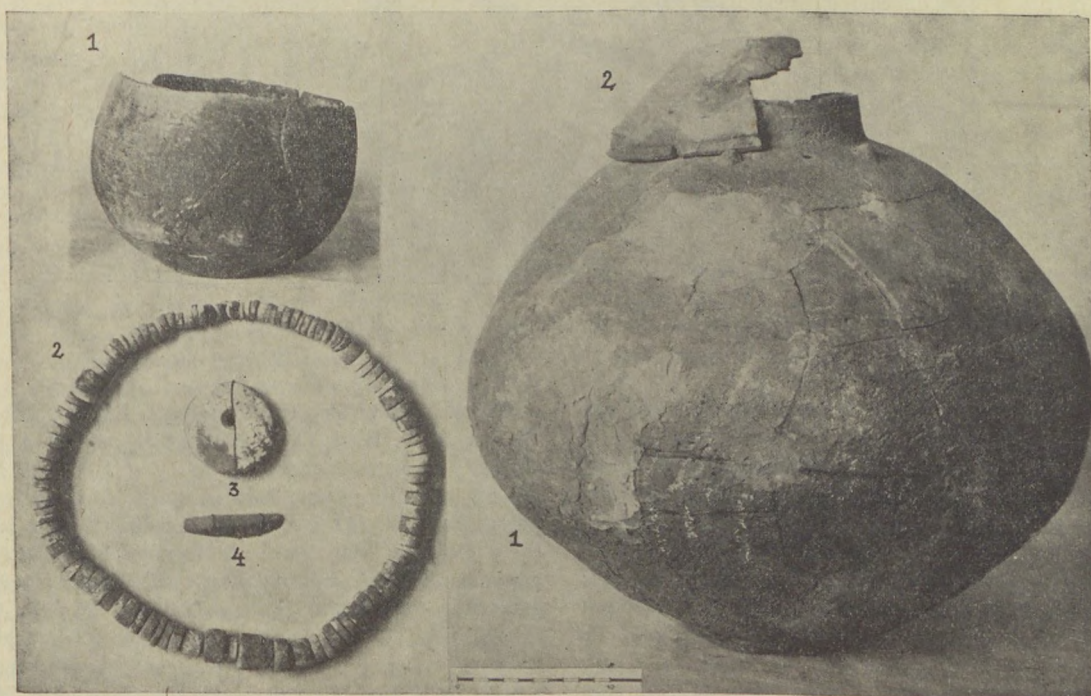
16. sír. Mé 30. Bal oldalán fekvő csontváz. Szántás közben az eke megbolygatta, valószínűleg edényeit is összetörte.

17. sír. Mé 80. A bal oldalán fekvő, délnek néző csontvázat lábtól derékig egy gödörrel feltúrták. Mel-

között mély barázda fut körbe. Iszapolása és égetése jó. M 8.

19. sír. Mé 60. Bal oldalán fekvő, délnek néző 157 cm-ről 90-re zsugorított csontváz. A fej mögött magasan kiemelkedő, kétfülű, magastalpú *bögre* feküdt. (III. 14; 13. b.) A fülek homorúak s közéjükön 3 barázda húzódik, amelyet mindkét oldalról kettős vonallal határolt háromszögek fognak közre. A fülek szélét rovátkák borítják, amelyek a két fület is összekötik egymással végződésüknek megfelelő magasságban. A perem belső részét arányosan elhelyezett, egyenként 3 függőleges vonalból álló díszek borítják. A nyakon felül három, alul két bekarcolt vonal fut körbe. A fülek alatt bütyök helyezkedik el s az alsó részt hornyolatok díszítik. Színe fekete. Iszapolása és égetése jó. M 14, Pá 8·5, Fá 6·5.

20. sír. Mé 50. Bal oldalán fekvő, észak felé néző, 145 cm-ről 85-re zsugorított csontváz. Arca előtt kétfülű *kancsó* feküdt, pereme a két fül közt szögesen

4. kép. 1—4: 17. sír — Abb. 4. 1—4: Grab 17 5. kép. 1—2: 18. sír — Abb. 5. 1—2: Grab 18

lékletei: 1. A fej mögött félgömb formájú edény feküdt, melynek alsó részét két bütyök díszíti (4. kép 1; 3). Iszapolása és égetése jó, színe szürke. M 8, Pá 10. — 2. A fej körül 110 különböző nagyságú és átmérőjű, hengeresre csiszolt *gyöngy* volt (4. kép 2). — 3—4. Előkerült még a sírból egy 4 cm átmérőjű, közepén átfúrt *kagylókorong* (4. kép 3) és egy hosszúkás, közepe felé szélesedő, két végén lapos *kovapenge* (4. kép 4).

18. sír. Mé 30. Egy nagy urnában emberi csontok voltak, amelyeken égés nyoma nem látszik. 1. Az urna igen vékonyfalú és nagyjából gömbformájú. (5. kép 1; 25. b.) Nyaka alatt négy arányosan elhelyezett bütyök van. Iszapolása és égetése jó. Színe vörös. M 42, Pá 13, Fá 13, Óá 52. — 2. Az urna mellett lapított fenekű, enyhén kihajló peremű, fogantyúszerűen kinyuló fülű *tál* töredéke volt (5. kép 2; 18. c). A fül és a perem

kiugrik. (III. 15; 11. a.) A fülek végződéseit ferdén bekarcolt vonalak kötik össze. A fülek alatt széles barázda fut körbe. Az alsó részt turbánszerű hornyolás díszíti. Iszapolása és égetése jó. Színe sötétszürke. M 17, Pá 12, Fá 7, az edény töredékes.

21. sír. Mé 40. Jobb oldalán fekvő, kelet felé néző, 151 cm-ről 80-ra zsugorított csontváz. Arca előtt kétfülű, gömbölyű fenekű kis edény feküdt (III. 17; 8. a), amely a 8. sír 1-el (III. 3.) mindenben egyezik.

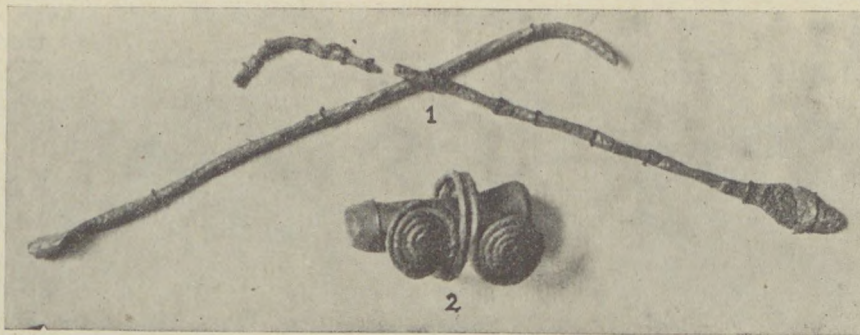
22. sír. Mé 70. Bal oldalán fekvő, délnek néző, levágott fejű csontváz a következő mellékletekkel: 1. A csontváz előtt erősen kihajló peremű, négyfülű, alacsony nyakú *tál* feküdt (III. 18; 18. g). A fülek alatt két széles barázda fut körbe, az edény alját kétszer két függőleges irányú, széles barázda tagolja, ennek folytatása kereszt formájában az edény fenekén is meg van.

Iszapolása és égetése jó, színe szürke. M 8, Pá 24, Fá 8. — 2. A tál mellett profilált fenekű kétfülű *korsó* volt. (III. 19; 12.) A korsó szája karéjokból áll, a fülek ennek megfelelően ansa-lunatak. Jóval a fülek alatt két barázda húzódik, melyek közül a felső, a karéjoknak megfelelően, szögesen felugrik. Itt két, pontokkal szegélyezett, lencseszerű bemélyedést találunk. A vonaldísz felső részét pontsor övezi. Másutt bekarcolt háromszögek vannak. Az alsó részt, a füleknek és a szöges kiugrásoknak megfelelően, két függőleges barázda díszíti, ezek között három-három lencseszerű bemélyedés tölti ki. Iszapolása és égetése kissé durva. Színe fekete. M 16, Pá 14, Fá 7.

23. *sír*. Mé 80. Bal oldalán fekvő, délnek néző, 120 cm-ről 60-ra zsugorított csontváz. Arca előtt kétfülű *bögre* feküdt. (III. 16; 7. b.) Nagyjából megegyezik

egyenes közti pontsört és másik két párhuzamos egyenest kettős vonallal határolt háromszögek kötnék össze. A válon rovátkasor halad végig. Ez alatt a fülek közti területen még kétszer megismétlődik a vízszintes vonalból álló dísz. Végül két oldalt a füleknél és távolságaik felezésénél kétszer három vonal fut le a fenéig. Iszapolása és égetése jó. Színe szürke. M 12 (a füleknél 14), Pá 8×10, Fá 6.

26. *sír*. Mé 60. A sírban bal oldalán fekvő, nyugatnak néző, 125 cm-ről 70-re zsugorított csontváz volt a következő mellékletekkel: 1. Arca előtt alsó részén fordított csonkakúpos, felül hengeres formájú kis *bögre* állott (I. 12; 5. d.), vállán négy bütyökkel. Iszapolása és égetése jó, színe szürke M 6, Pá 6, Fá 2·5. — 2. A csontváz térdé előtt kis *edény* volt (I. 13; 5. b.). A 4. *sír* 2-től (I. 17.) csak abban tér el, hogy a legnagyobb

6. kép. 1—2: 24. *sír* — Abb. 6. 1—2: Grab 24

a 9. *sír* mellékletével (III. 10.), de annál zömökebb. M 6, Pá 4, Óá 6·5.

24. *sír*. Mé 40. Jobb oldalán fekvő, keletnek néző, 150 cm-ről 90-re zsugorított csontváz. Melléklete: 1. A nyakon két hajlított végű *bronztű* volt (6. kép 1). Száruk sodrott. Fejük lapított. H 13. — 2. A bal kéz középső ujján *bronzgyűrű* volt. (6. kép 2.) Ám 3, a spirálisoké 1·5. — 3. Az arc előtt magasan kiemelkedő egyfülű kis *edény* feküdt. (III. 23; 14. b.) Iszapolása és égetése finom. Színe sötétszürke. M 7 (a fülénél 9), Pá 5, Fá 3. — 4. A csontváz ölében magasnyakú, egyfülű *tál* volt (III. 22; 18. g.), ez sok tekintetben egyezik a 22. *sír* 1-el (III. 18.). A perem a fül felett kissé kicsúcsosodik. A vállon bordák vannak. Iszapolása és égetése kissé durva. Színe szürke. M 11, Pá 19·5, áF 8.

25. *sír*. Mé 40. Jobb oldalán fekvő, arccal keletnek néző, 140 cm-ről 80-ra zsugorított csontváz. Arca előtt a következő mellékletek feküdtek: 1. Kétfülű, magastalpú kis *edény* (IV. 2; 22). A hengeres középső rész felső és a csonkakúpos felső rész alsó szélén két-két barázda fut körül. Ezek felett — a két fül közt — két-két lencseszerű bemélyedést találunk, amelyeket különböző irányú ferde vonalak szegélyeznek. A középső részt négy helyen 3 függőleges barázda borítja. Iszapolása és égetése jó. Színe szürke. M 8. — 2. Magasnyakú *tál*. (IV. 3; 18. g.) Mindenben megegyezik a 24. *sír* 4-el. (III. 22.) M 10, Pá 19, Fá 9. — 3. Kétfülű *edény* (IV. 1; 15. a). A füleken 3—3 függőleges barázda fut végig. Ugyanez a díszítés szerepel a perem kihajló részén, hat helyen. A fülek végződésénél két

öblösödésen bütykök vannak, melyeket párkány köt össze. M 7·5, Pá 7, Fá 3. — 3. A csontváz mögött a 12. *sír* 3-al (I. 9.) egyező *edény* (I. 14; 4. b.) feküdt. M 10, Pá 8·5, Óá 10; pereme hiányos. — 4. Mellette csövestalpú *edény* (I. 15; 2. a.) állott. A vállán levő 4 bütyköt mély barázda köti össze. A legnagyobb öblösödésen négyszer két bütyköt találunk arányosan elhelyezve. Iszapolása és égetése jó. Színe fekete. M 27, Pá 9, Óá 20, Fá 9. — 5. Szintén a csontváz mögött helyezkedett el egy *edény* (I. 16; 4. a.), amely nagyon hasonlít a 12. *sír* 2-höz (I. 8.). Színe vöröses-szürke. M 14, Pá 11, Óá 14, Fá 5.

27. *sír*. Mé 40. A sírban jobb oldalán fekvő, kelet felé néző, 115 cm-ről 50-re zsugorított csontváz feküdt melléklet nélkül.

28. *sír*. Mé 30. Bal oldalán fekvő, délnek néző csontváz, előtte kis *bögre* cserepei voltak, melyek veszendőbe mentek.

29. *sír*. Mé 60. Jobb oldalán fekvő, keletnek néző csontváz. Mellékletei: 1. *Tálacska* (III. 21; 20. b.). Felülete díszítetlen. Iszapolása és égetése kissé durva. Színe szürke. M 7 (a fülénél 9), Pá 12, Fá 6. — 2. Magasfülű *edény* (III. 20; 14. d.), azonos a 3. *sír* 1-el (III. 1.), de kevésbé díszített. M 11 (a fülénél 13), Fá 6.

30. *sír*. Mé 20. Össze nem állítható *urna* töredékei között emberi csontok heverték. 1. Az urna egyik felét a csontokkal együtt levágták egy La Tène-kori hamúsgödörrel. A megmaradt tölcéses nyakon négy bütyök helyezkedik el arányosan (IV. 6.). Oldalához két bögrét támasztottak, melyek szintén töredékesek. — 2. Egyikük

szélesen kihajló peremű fületlen *bögre* (IV. 7; 17.). Vállá fölött és a perem alatt két barázda fut körül. Az alsó részt két esetben négy, ismét két esetben három barázda tagolja. A peremet belülről négy helyen öt függőleges vonalból álló dísz borítja. Iszapolása és égetése kissé durva. Színe vörös. M 8, Fá 4. — 3. A másik enyhén kihajló peremű, lapított fenekű, egyfülű *bögre* (IV. 5; 14. a.). A vállon rovátkadisz van, melyet alulról kettős vonal határol. A fül nagy része letörött. Az edény alsó részét ferde hornyolások borítják, melyek mentén két barázda húzódik. Iszapolása és égetése jó. Színe szürkésfekete. M 10, Fá 7.

31. *sír*. Mé 20. Jobb oldalán fekvő, keletnek néző, 156 cm-ről 105-re zsugorított csontváz. Feje körül megbolygatták. Melléklete nem volt.

32. *sír*. Mé 15. A csontvázat az eke annyira összevágta, hogy irányítása nem volt megállapítható. Mellékletei: 1. Összenyomott félgömbformájú, befelé hajló peremű omphalos *tál* (IV. 11; 19.). Alsó részén négy bütyök helyezkedik el arányosan. A felső részt szélesen bemélyedő és három vonalból álló körívek díszítik, melyeknek csúcsa a bütykök közé kerül. Iszapolása és égetése jó. Színe sötétszürke. M 5, Pá 17. — 2. Profilált fenekű, nagyon töredékes *kancsó* (IV. 12; 12.), meglévő része a 22. *sír* 2-vel egyezik (III. 19.). Iszapolása és égetése kissé durva. Színe szürkésfekete. M 13, Fá 7.

33. *sír*. Mé 35. A baloldalán fekvő csontváz feje délen volt, arca délnyugatnak nézett. Jazig-kori gödörrel feldúlták. Mellékletei: 1. Arca előtt négyfülű, profilált fenekű *tál* feküdt (IV. 13; 18. b.). Iszapolása kissé durva, égetése jó. Színe vöröses-szürke. M 8, Pá 23, Fá 8. A tálban két kis *kancsó* volt. — 2. Az egyik szélesen kihajló peremű, egyfülű *kancsó* (IV. 14; 6. b.). A fültő magasságában bekarcolt vonal fut körül. A felső részen függőleges, az alsón vízszintes simítások nyomai látszanak. Iszapolása és égetése jó. Színe szürkésfekete. M 11, Pá 6, Óá 9. — 3. A másik kis *kancsó* az előbbivel megegyező formájú és díszítésű, de durvább iszapolású és égetésű edény (IV. 15; 6. b.). Szája és füle hiányzik. M 8.

34. *sír*. Mé 40. A baloldalán fekvő, délkeletnek néző férficsontvázat 137 cm-ről 108-ra zsugorították. Kezeit ölbe tették. Mellékletei: 1. Arca előtt szélesen kihajló peremű, egyfülű, csúcsosodó fenekű *kancsó* volt (IV. 19; 6. c.). Durva iszapolású, de jól égetett. Színe szürke. M 11, Pá 6, Óá 9. — 2. A kancsóra *tálat* borítottak, amelynek két u. n. «kinyúló» *füle* van (IV. 18; 18. c.). A felső részt szabálytalanul elhelyezkedő, háromszögeket és négyszögeket bezáró vonalak borítják. Iszapolása kissé durva, égetése jó. Színe szürke. M 13, Pá 20, Fá 9. — 3. Előkerült még egy kissé kihajló peremű, lapított fenekű, egyfülű *edénytöredék* (IV. 17; 27.). Iszapolása és égetése finom. Színe vörös. M 8.

35. *sír*. Mé 110. Jobb oldalán fekvő, arccal északnyugatnak néző csontváz. Kezei ölben feküdtek. A fej mögött marhacsontok voltak. A fej mellől a következő mellékletek kerültek elő: 1. *Edény* (I. 1; 5. f.). Iszapolása és égetése jó. Színe szürke. M 9, Pá 7, Fá 3. — 2. *Edény* (I. 5; 5. f.) nagyjából megegyezik az előbbivel. M 10, Pá 10, Óá 14, Fá 3-5. — 3. Csövestalpú *edény* (I. 4; 2. b.). Vállán öt — közepén homorú — fülecske van, melyeket erős bevágódás köt össze egymással. Öblösödő részén a fenti füleknek megfelelő öt hegyes bütyök foglal helyet. A törzsnek a talppal való

érintkezésénél széles barázda fut körbe. Iszapolása kissé durva, égetése jó. Színe szürkésfekete. M 37, Pá 11, Óá 27, Tá 16. — 4. *Edény* (I. 3; 5. b.). Öblösödésén bütyöksor helyezkedik el, melyet párkány köt össze. Iszapolása és égetése jó. Színe szürke. M 9, Fá 4. — 5. Csövestalpú *edény*. (I. 6; 1.) A tányérszerű rész alatt a csövestalpon erős kidudorodás fut körbe, amely felett széles bevágódás van. Iszapolása kissé durva, égetése elég jó. Színe vörösszürke. M 16-5, Pá 17, Tá 12. — 6. Csövestalpú *edény* (I. 2; 2. e.). Vállán két kis fül helyezkedik el, melyeket bemélyített vonal kapcsol össze. Legnagyobb öblösödésén öt lefelé irányított bütyök van. A talp és a test találkozásánál négy lapos bütyök helyezkedik el arányos távolságban, mely barázda köti össze őket. Iszapolása és égetése elég jó. Színe szürke. M 32, Pá 10, Óá 21, Tá 12.

36. *sír*. Mé 110. Jobb oldalán fekvő, arccal keletnek néző, összetört koponyájú csontváz. Kezei ölben nyugodtak. A fej felett az alábbi két edény helyezkedett el: 1. Szélesen kihajló peremű, kétfülű *köcsög*. (V. 1; 10. e.) A fülek töve alatt bekarcolt vonal fut körbe. A fülektől bekarcolt vonal húzódik a fenékig. Köztük az öblösödés felett, egy pont körül két domború félkör helyezkedik el, ezeknek szárai domborúan futnak lefelé. Iszapolása és égetése jó. Színe szürke. M 17, Pá 12, Fá 5, Óá 15. — 2. Kétfülű, feltűnően magas *tál*. (V. 2; 18. c.) Iszapolása és égetése jó. Színe szürke. M 18, Pá 29, Fá 10.

37. *sír*. Mé 90. Jobb oldalán fekvő, arccal keletnek néző, 146 cm-ről 85-re zsugorított csontváz, kezeit álla alá tették. Mellékletei: 1. Arca előtt fületlen *tál* feküdt. (IV. 9; 18. d.) Nyakán pontsor helyezkedik el. Égetése jó, iszapolása elég finom. Színe szürke. M 23, Fá 11, Pá 48. — 2. A tál alatt kétfülű *korsó* volt. (IV. 8; 10. c.) Fülei alatt bekarcolt pontsor fut körül. A fülek távolságának közepén a peremtől a fülek végződésének magasságáig szintén megvannak ezek a bekarcolt díszek. Színe vörösszürke. M 17-5, Pá 12, Fá 8. — 3. A korsó mellett gömbölyű fenekű, fületlen *edény* feküdt. (IV. 10; 23.) Színe vörösszürke. M 4.

38. *sír*. Mé 15. Az eke szántás közben feldúlt.

39. *sír*. Mé 15. Az eke szántás közben feldúlt.

40. *sír*. Mé 40. Jobb oldalán fekvő, arccal keletnek néző, 146 cm-ről 95-re zsugorított csontváz, kezeit álla alá húzták fel. Arca előtt egyfülű *kancsó* volt. (IV. 1; 4; 9. e.) A fül tövének magasságában oldalperem halad körbe. Az oldalperem felett függőleges, alatta vízszintes irányú simítások nyomai látszanak. Iszapolása durva, égetése jobb. Színe szürke. M 19, Pá 11, Óá 16, Fá 5-5.

41. *sír*. Mé 50. A sírban bal oldalán fekvő, nyugatnak néző csontváz volt az alábbi mellékletekkel: 1. Egyfülű *kancsó* töredéke. (V. 5; 6. a.) Pereme és a füle hiányzik. A fültő magasságában, a vállasodásnál, felfelé függőleges, lefelé vízszintes simítások nyomai látszanak. Iszapolása és égetése jó. Színe fekete. M 6. — 2. Egyfülű *kancsó*. (V. 7; 9. b.) Füle alatt oldalperem fut körbe, ezen bütykök vannak arányos távolságban. Iszapolása és égetése jó. Színe szürke. M 17, Pá 12, Fá 6-5. — 3. Négyfülű *tál*. (V. 6; 18. b.) Igen hasonlít a 33. *sír* 1-hez (IV. 13.) Színe fekete. Iszapolása durva, égetése jó. M 14, Pá 32, Fá 19.

42. *sír*. Mé 110. A bal oldalán fekvő, keletnek néző 148-ról 110-re zsugorított női csontváz mellékletei:

1. Sarkánál *edény* állott. (II. 1; 5. i.) Közvetlenül a perem alatt fogantyúszerű füle van. Iszapolása és égetése feltűnően rossz. Színe szürke. M 7·5, Pá 9, Fá 6. — 2. Az arc előtt pohár formájú *edény* feküdt. (II. 2; 5. g.) Felülete sima. Jól iszapolt és finoman égetett. Színe vörös. M 7, Pá 11, Fá 3. — 3. A csontváz mögött gömbölyödő fenékű *edény* volt. (II. 3; 5. f.) Mindenben megegyezik a 35. sír 1-el. (I. 1.) M 7·5, Pá 8, Óa 10. — 4. Szintén a csontváz mögött állott egy rövidnyakú, csövestalpú *edény* (II. 4; 2. c.), melynek nyakán két átfúrt bütyök van. A vállon mély barázda fut körbe. Ez alatt két bütyök van egymás közelében. A csövestalp nyakánál szintén két bütyköt találunk. Jól iszapolt és elég finoman égetett. Színe szürke. M 24, Pá 8, Óa 16, Tá 10. — 5. Az arc előtt is *edény* volt. (II. 5; 5. h.) Durva iszapolású, de jól égetett. M 17, Pá 10·5, Óa 16, Fá 4. — 6. Mellette egy másik *edény* (II. 6; 5. b.). A legnagyobb öblösödése mentén és pereme alatt egymással szemben két bütyök van. Jól égetett és finoman iszapolt. Vörösszürke. M 7, Pá 8, Fá 3. — 7. A karok alatt kihajló peremű *edény* volt. (II. 7; 5. f.) A 3-tól csak abban tér el, hogy falai jobban összeszűkülnek. M 8, Pá 7.

43. sír. Mé 40. A sírban bal oldalán fekvő, nyugatnak néző 136-ról 96-ra zsugorított csontváz volt három melléklettel. 1. A csontváz előtt magasan kiemelkedő ansa-lunata fülű *tál* feküdt. (V. 10; 18. h.) Közvetlenül a váll alatt két széles barázda halad körbe. A fülnél, a füllel szemközt és közben két oldalt 2—2 függőleges irányú, széles barázda halad a fenékig. Iszapolása és égetése jó. Színe fekete. M 9 (a fülnél 13), Pá 25, Fá 8. — 2. A tál mellett profilált fenékű, kétfülű *kancsó* volt. (V. 9; 12.) A 22. sír 2-vel (III. 19.) mindenben egyezik, de nem annyira díszes. M 14, Pá 10, Fá 8. — 3. A csontváz mögül füles *bögre* került elő. (V. 11; 14. e.), teljesen hasonló a 3. sír 2-höz. (III. 2.) M 6 (a fül 7·5), Pá 6·5.

44. sír. Mé 30. Bal oldalán fekvő, nyugatnak néző, 141 cm-ről 105-re zsugorított csontváz. Előtte kétfülű kis *bögre* feküdt (IV. 20; 8. a.), a 8. sír 1-hez (III. 3.) hasonlít. M 8, Óa 6·5.

45. sír. Mé 10. Szántás közben edényeivel együtt feltúrta az eke.

46. sír. Mé 10. Gödörrel feldúlták. Melléklete kétfülű *korsó* volt. (IV. 16; 11. h.) Fülei közepükön homorúak. A vállon, valamint a fülek alatt kettős barázda húzódik. A két dísz között függőleges irányú kettős bekarcolt vonalak tagolják. A legnagyobb öblösödésnél rovátkák haladnak körbe s ezek felett kettős koncentrikus köríveket találunk. Iszapolása és égetése jó. Színe fekete. M 11·5, Pá 7, Fá 6.

47. sír. Mé 30. Jobb oldalán fekvő, kelet felé néző, 110 cm-ről 65-re zsugorított csontváz, két melléklettel. 1. Profilált fenékű, egyfülű *kancsó*. (V. 14; 9. c.) Hasonló a 40. sír edényéhez. (IV. 4.) M 17, Pá 12, Fá 7. — 2. Négyfülű *tál*. (V. 13; 18. i.) Fülei között két borda helyezkedik el. Iszapolása és égetése jó. Színe fekete. M 8, Pá 23, Fá 8.

48. sír. Mé 50. Bal oldalán fekvő, keletnek néző, 167-ről 110-re zsugorított férfi csontváz. Kezeit is zsugorították. Lábánál csirkecsont, arca előtt két edény volt. (7. a. kép). 1. Egyfülű merítőedény. (V. 19; 20. c.) Iszapolása és égetése elég finom. Színe fekete. M 6·5 (a

fül 9), Pá 13, Fá 7. — 2. Kétfülű *korsó* (V. 20; 11. d.) Pereme a két fül távolságának közepén szögesen kiemelkedik. Fülei felül csúcsban végződnek. Peremén nyolc helyen arányos távolságban három függőleges vonalból álló díszet találunk. A perem alatt és a fülek végződése felett két-két barázda fut körbe. A száj kiugrásai alatt lencseszerű bemélyedés van. A füleket pontsor köti össze. A fülek alatt három vízszintes barázda húzódik. Lennebb a füleknek és a száj kiugrásainak megfelelően kerek dudor van, melyet pontsor övez. A dudorokat egymástól két sor függőleges irányban húzódó és három bemélyített vonalból álló szalagdísz választja el. Színe szürke. M 15, Pá 11×7, Fá 4.

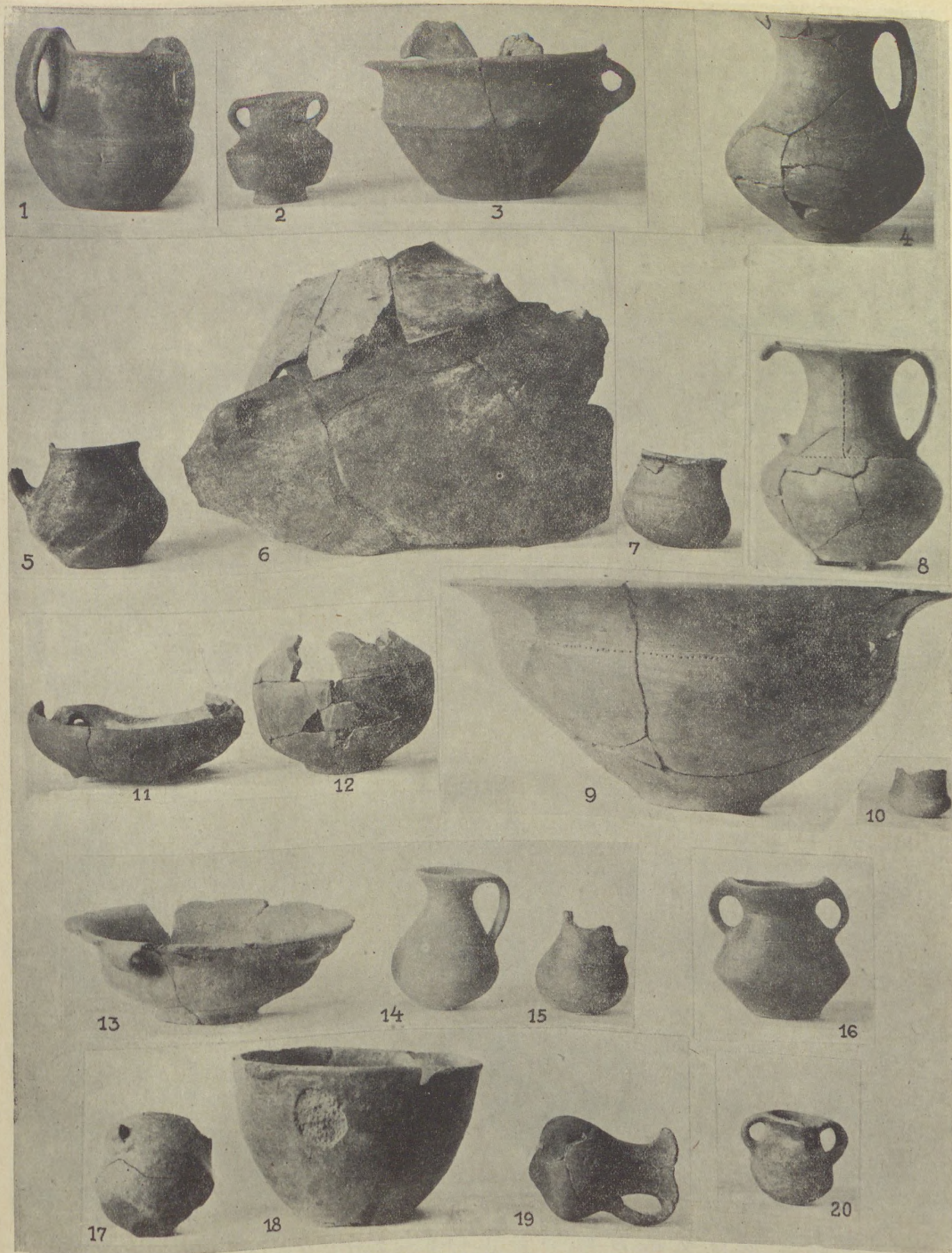
49. sír. Mé 60. A sír hamús gödörben volt. A csontváz feje és dereka hiányzott. Melléklete: 1. Tér-

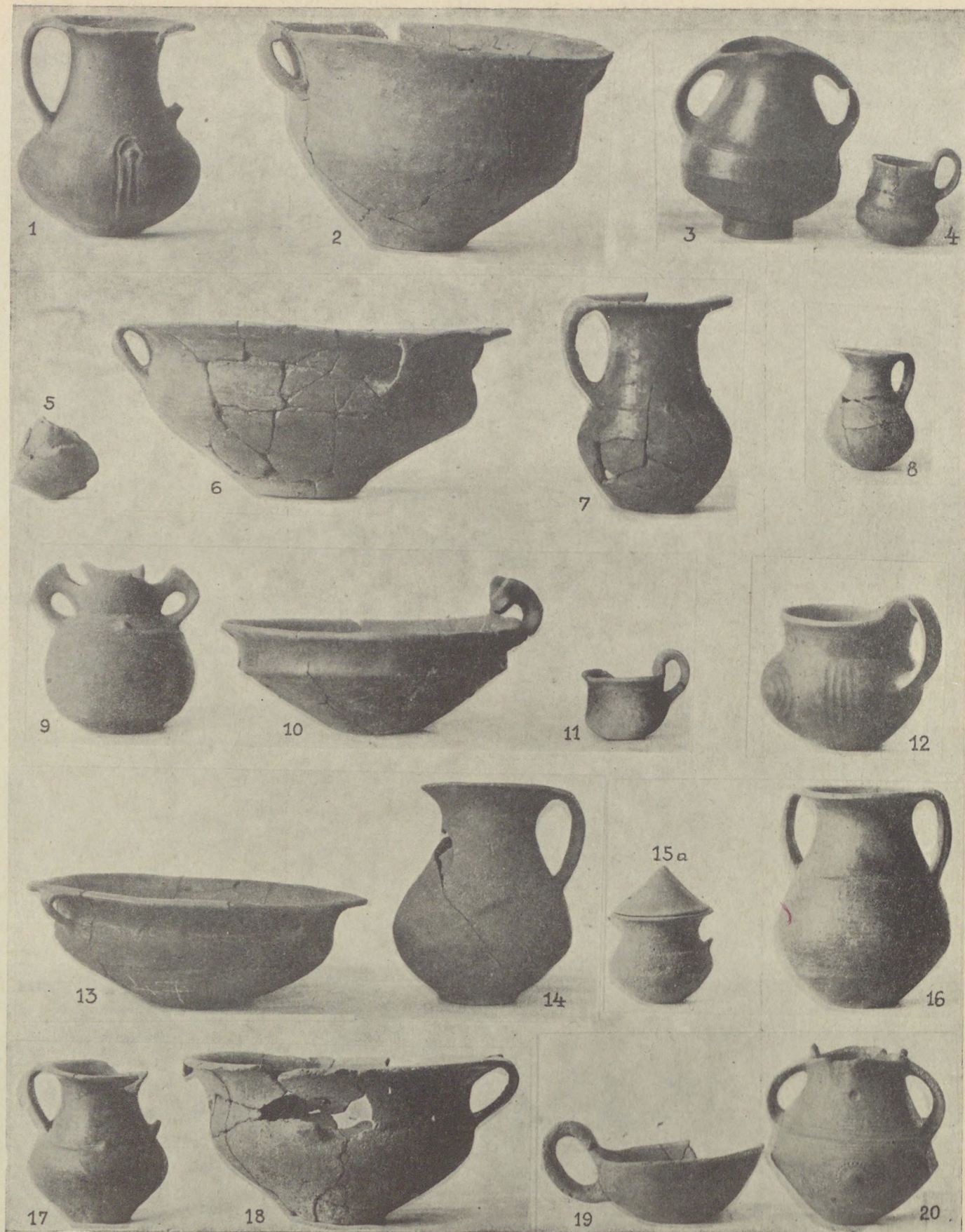
7. a kép — Abb. 7. a

dénél magastalpú, kétfülű *kancsó* feküdt (V. 3; 11. e.), melynek szájrpereme a két fül között szögesen kicsúcsosodik. A nyakon két sor, két bekarcolt vonalból álló dísz van, amit egy sorban a fülek végződésénél is megtalálunk. Az alsó részen három vízszintes irányú, egymással párhuzamos borda fut körbe. Iszapolása és égetése jó. Színe fekete. M 16, Pá 8×12, Tá 6, Óa 13. — 2. A csontváz mögött egyfülű, gömbölyű fenékű kis *bögre* volt (V. 4; 14. g.). Alsó felét turbánszerű csavarodás díszíti. Iszapolása és égetése jó. Színe vörös. M 7 (a fülnél 9), Pá 6.

50. sír. Mé 40. Bal oldalán fekvő, arccal keletnek néző, 105 cm-ről 74-re zsugorított csontváz, az alábbi

IV. tábla. 1—3: 25. sír, 4: 40. sír, 5—7: 30. sír, 8—10: 37. sír, 11—12: 32. sír, 13—15: 33. sír, 16: 46. sír, 17—19: 34. sír, 20: 44. sír (M = 1:4). — Tafel IV. 1—3. Grab 25, 4: Grab 40, 5—7: Grab 30, 8—10: Grab 37, 11—12: Grab 32, 13—15: Grab 33, 16: Grab 46, 17—19: Grab 34, 20: Grab 44 (1/4 Grösse)

V. tábla. 1—2: 36. sír, 3—4: 49. sír, 5—7: 41. sír, 8: 51. sír, 9—11: 43. sír, 12: 61. sír, 13—14: 47. sír, 15—16: 53. sír, 17—18: 50. sír, 19—20: 48. sír (M=1:4) — Tafel V. 1—2: Grab 36, 3—4: Grab 49, 5—7: Grab 41, 8: Grab 51, 9—11: Grab 43, 12: Grab 61, 13—14: Grab 47, 15—16: Grab 53, 17—18: Grab 50, 19—20: Grab 48 (1/4 Grösse)

edényekkel (7. b. kép). 1. Feje előtt profilált fenekű, kétfülű *kancsó* feküdt (V. 17; 10. b.). A fülek töve alatt oldalperem fut körül, amely a két fül közt szögösen felugrik. Iszapolása kissé durva, égetése jó. M 13, Fá 5-5, Pá 10. — 2. Karjai előtt kétfülű magas *tál* volt (V. 18; 18. a.). Színe szürke. Iszapolása és égetése jó. M 13, Pá 28, Fá 9.

51. *sír*. Mé 70. Bal oldalán fekvő, arccal délnek néző, 70 cm-ről 56-ra zsugorított gyermekcsontváz. A csontváz előtt egyfülű kis *korsó* volt. (V. 8; 6. a.) Iszapolása kissé durva, égetése jó. M 10, Pá 6, Óá 8.

52. *sír*. Mé 60. Bal oldalán fekvő, arccal keletnek néző férfi csontváz. 1. A medence mögött kétfülű *tál* volt. (VI. 2; 18. b.) Ez nagyjából egyezik a 33. *sír*

7. b kép — Abb. 7. b

1-el (IV. 13.). Jól iszapolt és finoman égetett. Színe szürke. M 14, Pá 28, Fá 9. — 2. A *tál* mellett kétfülű *korsó* volt (VI. 1; 10. d.). A fülek alatt csúcsokban perem húzódik, melynek felső részén bemélyedő pontsor halad körbe, amit felülről bekarcolt vonal szegélyez. Jól iszapolt és finoman égetett. Színe fekete. M 17, Pá 6, Fá 5-5. — 3. A *tál*ban malaccsont között félgömbformájú *edény* volt (VI. 3; 23.). Színe vörös. Durva iszapolású és rossz égetésű. M 3-5, Fá 2.

53. *sír*. Mé 40. A *sír*ban jobb oldalán fekvő, arccal keletnek néző, 152 cm-ről 100-ra zsugorított női csontváz volt. Egyik karját leeresztették, a másikat keresztbe tették. 1. Vállánál kétfülű *korsó* feküdt (V. 16; 10. a.). Nagyjából egyezik az 5. *sír* edényével (III. 6.), de annak nincs oldalpereme. M 18-5, Pá 13, Óá 16, Fá 7. — 2. A *korsó* mellett fületlen *edény* állott (V. 15. a; 16. a.).

A vállon egymással szemben két átfúrt bütök van s ezeknek megfelelően a perem is át van lyukasztva. Iszapolása kissé durva, égetése jó. Színe szürke. M 8, Pá 9, Fá 4. — 3. Ehhez az edényhez *fedő* is tartozik, melynek peremén a szájrperem átlukasztásának megfelelően két lyuk van. (V. 15. b; 16. b.) Jól iszapolt és finoman égetett. Színe szürke. M 4, Ám 8.

54. *sír*. Mé 10. Egy nagy *fazék* alsó felében cse-csemő csontjai voltak.

55. *sír*. A *sírt* feldúlták. Mé ismeretlen.

56. *sír*. A *sírt* feldúlták. Mé ismeretlen.

57. *sír*. Újabbkori *sír*. H 200, Sz 70, Mé 80. Fejjel keletnek fektetett, egyenesen kinyújtott, 158 cm hosszú férfi csontváz volt benne. Melléklete nincs.

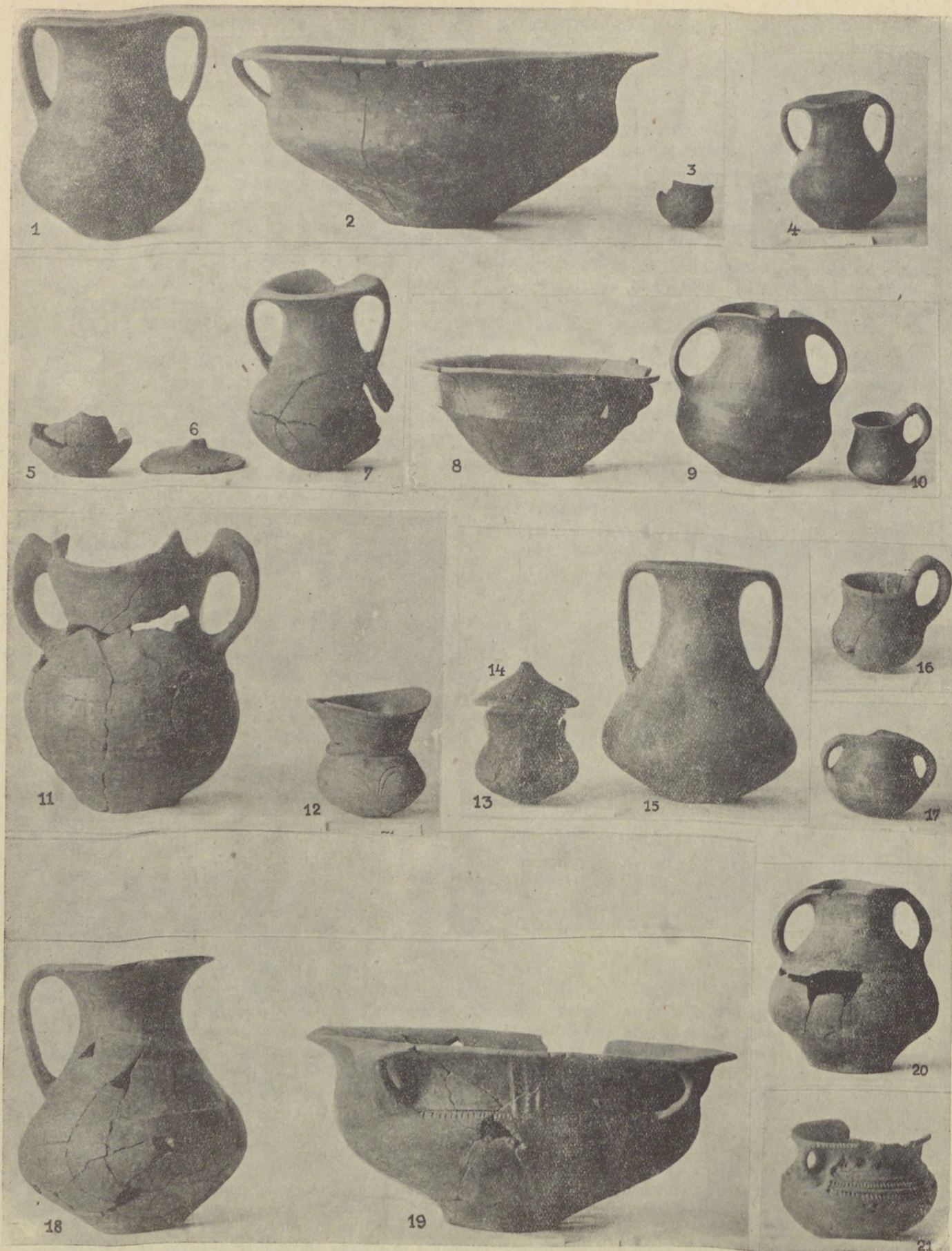
58. *sír*. Újabbkori *sír*. H 200, Sz 70, Mé 60. Kelet-nyugati irányú, egyenesen kinyújtott, 158 cm hosszú férficsontváz feküdt a *sír*ban melléklet nélkül.

59. *sír*. Mé 30. Jobb oldalán fekvő, arccal észak-nyugatnak néző, fejjel északnak fektetett csontváz. Az eke felvágta, csak jobb karja és lábai maradtak meg épen.

60. *sír*. Mé 70. Jobb oldalán fekvő, arccal keletnek néző, 143-ról 95-re zsugorított női csontváz. Előtte az alábbi mellékletek voltak: 1. Kétfülű *korsó* (VI. 7; 10. a.) hasonló az 5. *sír* edényéhez (III. 6.). Iszapolása és égetése jó. M 17, Pá 9, Fá 4-5. — 2. *Edénytöredék* (VI. 5; 16. a.). Felső részén a peremmel párhuzamosan két pontsor fut körül, amelyből függőleges irányú újabb pontsor húzódik a fenékig. A talp nyakán bekarcolt vonal halad körbe, amely felett bekarcolt zég-zug vonal látható. Színe szürkésfekete. Iszapolása és égetése jó. Fá 6. — 3. Az előbbi töredékhez tartozó *fedő* (VI. 6; 16. b.). Peremén két-két lyuk van. Rövid fogantyúja egyenesen nyúlik felfelé. Színe vöröses-szürke. Jól égetett és finom iszapolású. Ám 8×10.

61. *sír*. Mé 50. Jobb oldalán fekvő, arccal keletnek néző, 135 cm-ről 85-re zsugorított csontváz. Kezeit álla alá húzták fel. A fejet és a törzs felső részét később gödörrel megbolygatták. A feje előtt egyfülű *korsó* helyezkedett el (V. 12; 14. c.). Fülének kiindulásánál lencseszerű bemélyedés van. Ebből három — többé-kevésbé párhuzamos — bekarcolt vonal húzódik a fül felületének közepén. A fül felületének többi részét ezekhez a bekarcolt vonalhoz ferde szögben hajló, két esetben négy, ismét két esetben három párhuzamos vonalból álló dísz borítja. Az edény testét három dudor díszíti. Ezeket három, koncentrikus körökben futó barázda övezi. A dudorok és fülek között négy függőleges barázda húzódik a nyaktól a fenékig. A peremét a fül mindkét oldalán három-három, a kidudorodásoknak megfelelően pedig öt-öt bekarcolt vonalka borítja. A nyakon a peremmel párhuzamosan három bekarcolt vonal fut körül, amelyek a fülnél csúcsszerű kiugrásban találkoznak. Alattuk a kidudorodásnak megfelelően három lencseszerű bemélyedést találunk, közben pontsor halad. Finom iszapolású és jól égetett. Szürkésfekete színű. M 10, Pá 10-5, Fá 5-5, Óá 16.

62. *sír*. Mé 60. A *sír*ban jobb oldalán fekvő, keletnek néző, 157 cm-ről 85-re zsugorított csontváz volt. Kezei előrenyújtva az edények alatt feküdtek. — 1. A csontváz előtt füles *bögre* állott (VI. 10; 14. e.), olyan mint a 3. *sír* 2. (III. 2). M 5-5, Pá 4-5, Óá 6. — 2. Szintén a csontváz előtt helyezkedett el egy egyfülű *tál* (VI. 8; 18. g.), ez a 24. *sír* 4-hez hasonlít (III. 22).

VI. tábla. 1—3: 52. sír, 4: 63. sír, 5—7: 60. sír, 8—10: 62. sír, 11—12: 71. sír, 13—15: 74. sír, 16: 75. sír, 17: 72. sír, 18—19: 77. sír, 20: 65. sír, 21: 66. sír (M=1:4) — Tafel VI. 1—3: Grab 52, 4: Grab 63, 5—7: Grab 60, 8—10: Grab 62, 11—12: Grab 71, 13—15: Grab 74, 16: Grab 75, 17: Grab 72, 18—19: Grab 77, 20: Grab 65, 21: Grab 66 ($\frac{1}{4}$ Grösse)

M 18, Pá 21, Fá 8. — 3. A tál mellett kétfülű *korsó* volt (VI. 9; 11. c.). Pereme a két fül között szögesen csúcsosodik ki. A fülek tövé, alatt három vízszintes irányú borda helyezkedik el. Ezek közül a felsőn pontok, a középsőn függőleges vonalak vannak, az alsó díszítetlen. A fülek tövének magasságában a száj ki-csúcsosodásának megfelelően négy lencseszerű bemélyedés található. A nyakon két sor kettős bemélyített vonal fut körbe. A fülek felső részén két zeg-zug vonal van. Iszapolása és égetése jó. Színe szürke. M 13·5, Óá 12, Pá 12×8, Fá 5.

63. *sír*. Mé 80. Bal oldalán fekvő, keletnek néző, 161 cm-ről 103-ra zsugorított női csontváz. Egyik keze az ölében, másik a feje alatt volt. Arca előtt kétfülű kis *korsó* volt (VI. 4; 7. a.). Feneke kissé befelé homorodik. Iszapolása és égetése jó. Színe szürkésfekete. M 11, Pá 6, Fá 3·5, Óá 8.

64. *sír*. Mé 50. Jobb oldalán fekvő, nyugatnak néző, 165 cm-ről 86-ra zsugorított férfi csontváz. Kezei az ölében pihentek. Zsugorításuk erős. Melléklete nem volt.

65. *sír*. Mé 90. Bal oldalán fekvő, keletnek néző, 170-ről 103-ra zsugorított férfi csontváz. Arca előtt profilált fenekű, kétfülű *korsó* feküdt (VI. 20; 11. g.). A perem a két erősen megtört fül közt csúcsosan ugrik ki. A peremet a fülek kiindulásánál rovátkák díszítik. A nyakon kettős barázda fut körül. Ettől lefelé a fülek mellett és a száj kiugrásainak megfelelően függőleges irányú kettős vonal húzódik. A fülek végződésénél bekarcolt vonal halad körbe. Az alsó részen a füleknek és a perem kiugrásainak megfelelően két bekarcolt vonal húzódik a fenék irányába. Színe szürke, iszapolása kissé durva, égetése jó. M 15·5, Pá 8×11, Óá 15, Fá 4.

66. *sír*. Mé 90. Jobb oldalán fekvő, keletnek néző, 144-ről 90-re zsugorított női csontváz. Bal karját a lábak közé, eresztették, jobb karját felhúzták. Egyetlen melléklete egyfülű, mészberakásos *edény* volt (VI. 21; 26.). A peremet és a fül mindkét szélét bekarcolt vonalak díszítik. A fül közepén négy lencseszerű bemélyedés van. A nyakat háromszögű bemélyedések tagolják. Ezek alatt széles barázda van. Az edény tövének perem fut körbe, amelynek mind a két oldalán rövid bekarcolt ferde vonalakkal álló díszítés helyezkedik el. Az alsó rész nyolc helyén három háromszög fomájú bemélyedésből álló díszítés található. Iszapolása és égetése jó. Színe szürke. M 6, Pá 8, Fá 4.

67. *sír*. Mé 110. Bal oldalán fekvő, délnek néző, 158 cm-ről 123-ra zsugorított csontváz. Kezeit mérsékelten zsugorítva felhúzták. 1. A fejnél csövestalpú *edény* helyezkedett el (II. 13; 2. f.). A vállnál négy bütyökfül foglal helyet. A legnagyobb öblösödés alatt szintén négy arányosan elhelyezett bütyök van. Iszapolása durva, égetése rossz. Színe vörös. M 36, Óá 25, Pá 11, Tá 13. — 2. Az arc előtt kis *bögre* állott (II. 12; 4. f.). Az alsó két bütyök lefelé irányult. A felső erősen kiképzett két bütyök felett nyakszerű mélyedés van. Színe szürke. Iszapolása és égetése jó. M 11, Pá 10.

68. *sír*. Mé 100. Bal oldalán fekvő, arccal, délnek néző, 148-ról 112-re zsugorított női csontváz. Mellékletek: 1. Arca előtt egy *edény* feküdt (II. 15; 4. d.). Alsó részén két bütyök van. Középe táján négy átfúrt bütyökfület találunk, melyeket bekarcolt vonal köt össze. Iszapolása és égetése jó. Színe vörös. M 8·5, Pá 8·5,

Fá 6. A fej mögött három edény volt. — 2. Egyikük homorodó fenekű, pohárformájú *edény* (II. 17; 5. e.). Iszapolása és égetése jó. Színe vörösszürke. M 11·5, Pá 9, Fá 3. — 3. A másik lapított fenekű *edény* (II. 14; 5. b.). Nagyon hasonlít a 4. *sír* 2-höz (I. 17). Színe vörösszürke. Iszapolása kissé durva, égetése elég jó. M 8·5, Pá 8, Fá 3. — 4. A harmadik szabálytalan alakú *tál* (II. 16; 21). Pereme alatt három kis fül van. Durván iszapolt és rosszul égetett. Színe vörösszürke. M 8, Pá 17, Fá 4·5.

69. *sír*. Mé 70. Bal oldalán fekvő, délnek néző, 157 cm-ről 110-re zsugorított csontváz. Mellékletek: 1. A fején csövestalpú *edény* volt (II. 10; 2. d.). Vállán bekarcolt vonal felett két bütyök foglal helyet. Legnagyobb öblösödésén szintén bütyökök helyezkednek el. Iszapolása és égetése jó. Színe vörösszürke. M 29, Pá 12, Fá 9. — 2. A fej mellett ívelt oldalú *edény* töredéke volt (II. 8; 4. f.), hasonlít a 67. *sír* 2-höz (II. 12). — 3. A töredék közelében kis *edény* állott (II. 9; 4. g.). Alsó részén levő két bütyök lefelé irányul. Vállán arányos távolságban bütyökök helyezkednek el. Iszapolása és égetése jó. Színe szürke. M 8·5, Pá 7, Óá 9. — 4. Szintén a fej mellől került elő egy másik *edény* (II. 11; 5. b.), hasonló a 26. *sír* 2-höz (I. 13). Iszapolása kissé durva, égetése jó. Színe szürke. M 8, Pá 7, Fá 3·5.

70. *sír*. Mé 130. Egy lakógödörben Dny—Ék irányú csontváz feküdt. A gödör valószínűleg korábbi volt, mint a csontváz. Kelet felől lépcsős lejárát vezetett a sírhoz. Jazigkori sír.

71. *sír*. Mé 110. Jobb oldalán fekvő, keletnek néző, 157 cm-ről 110-re zsugorított női csontváz. Kezeit a mellén keresztbe tették. 1. Arca előtt kétfülű, karéjos *edény* volt (VI. 11; 12). Nagyon hasonlít a 22. *sír* 2-höz (III. 19). Iszapolása és égetése jó. Színe szürkésfekete. M 15, Fá 6. — 2. A *korsó* mellett *bögre* állott, melynek füle hiányzik (VI. 12; 14. f.). Pereme a fül kiindulási pontjánál és az ellenkező oldalon szögesen emelkedik ki. A peremet ferdén bekarcolt vonalak díszítik. Alatta két bekarcolt vonal fut körbe, amelyek között ferdén bekarcolt vonalak töltik ki. Testét bekarcolt kettős félkörök díszítik. Iszapolása és égetése jó. M 7, Pá 6·5.

72. *sír*. Mé 80. Jobb oldalán fekvő, keletnek néző, 113-ról 72-re zsugorított gyermekcsontváz. Arca előtt kétfülű *bögre* állott (VI. 17; 8. a), olyan mint a 8. *sír* 1. (III. 3), de a lencsedíszek hiányoznak róla. M 7, Pá 5·5, Óá 8, Fá 2·5.

73. *sír*. Mé 80. Jobb oldalán fekvő, keletnek néző, 138 cm-ről 80-ra zsugorított csontváz. Jobb karja a térdek közt volt, bal karját felhúzták. Az edénymellékleteket gödörrel tönkretették.

74. *sír*. Mé 100. Bal oldalán fekvő, délkeletnek néző, 177 cm-ről 112-re zsugorított férfi csontváz. Kezeit felhúzták a fejtetőre, mintha a fejét fogná. A csontváz előtt az alábbi edények feküdtek: 1. Kétfülű *kancsó* (VI. 15; 10. b), nagyjából egyezik az 50. *sír* 1-el. M 19, Pá 10, Óá 16, Fá 7·5. — 2. Fületlen *edény* (VI. 13; 16. a). Ugyanolyan, mint az 53. *sír* 2. (V. 15. a), csak a pontsor és bemélyített vonal díszíti. M 9, Pá 6·5, Óá 8, Fá 1·5. — 3. Az előbbi edényhez tartozó *fedő* (VI. 14; 16. b). Peremén egymással szemben két lyuk van. Fogantyúja eltörött. A fogantyú

VII. tábla. 1: 78. sír, 2—3: 80. sír, 4—5: 81. sír, 6—8: 83. sír, 9—18: szórványos leletek (M = 1:4) — *Tafel*
 VII. 1: Grab 78, 2—3: Grab 80, 4—5: Grab 81, 6—8: Grab 83, 9—18: Einzelfunde ($\frac{1}{4}$ Grösse)

tövéből négy barázda indul ki a peremén levő lyukak s ezek távolságának felezési pontja irányában. Iszapolása és égetése jó. Színe szürke. Ám 7-5.

75. *sír.* Mé 80. Bal oldalán fekvő, keletnek néző, 108-ról 70-re zsugorított csontváz. Kezeit felhúzták. A jobb könyök hajlásában egyfűlű *bögre* volt (VI. 16; 14. e), amely egyezik a 3. *sír* 2-vel (III. 2). M 7, Pá 5-5.

76. *sír.* Mé 110. Feldúlták.

77. *sír.* Mé 120. Jobb oldalán fekvő, arccal keletnek néző, 157 cm-ről 105-re zsugorított női csontváz. Bal kezét felhúzták, jobbát kinyújtották. 1. Előtte négyfűlű *tál* volt (VI. 19; 18. f). A szalagfülek távolságának közepén három-három függőleges borda van, melyek közül a középsőket rovátkolták. A vállon függőlegesen bekarcolt vonalak futnak körbe, ezeket felülről egy egyenes vonal szegélyezi. A nyakon függőleges és vízszintes simítások nyomai látszanak. A *tál* iszapolása és égetése finom. Színe fekete. M 14, Pá 32, Fá 8-5. 2. A *tál* mellett egyfűlű *korsó* feküdt (VI. 18; 9. a). A *fül* alatt jól megkülönböztethető oldalperem fut körül, amely arányosan 3 helyen csúcsosan ugrik felfelé. Felül függőleges, alul vízszintes simítás nyomai látszanak. Iszapolása és égetése jó. Színe szürkésfekete. M 20, Pá 12, Óá 6, Óá 18.

78. *sír.* Mé 80. Bal oldalán fekvő, délnek néző, 154-ről 100-ra zsugorított női csontváz. Kezeit felhúzták. Arca előtt profilált fenekű kétfűlű *bögre* állott. (VII. 1; 15. b.). Fülei oldalról nézve ansa-lunátokra emlékeztetnek. A fültövek között rovátkolt perem fut körül, mely a fülek közötti távolság felénél szögesen kiugrik. Ez alatt két hasonló irányú, sima perem található, ami a közbe eső edényfelület bemélyedését vonja maga után. Az oldalperem kiszögellésénél, felül két, alul három bemélyedő lencsedísz van, amelyeket az oldalperem alatt két-két széles bemélyített függőleges irányú és a fenéig lehúzódnó vonal fog közre. Hasonló dísz van a fülek mindkét oldalán. Iszapolása és égetése jó. Színe sötétszürke. M 12, Pá 10×8-5, Óá 12, Fá 5×4-5.

79. *sír.* Mé 100. Jobb oldalán fekvő, északnyugatnak néző, 165-ről 100-ra zsugorított női csontváz. Mellékletek: 1. Fejtől nem messze kisebb *edény* feküdt (II. 19; 4. d). Nagyon hasonlít a 68. *sír* 1-hez (II. 15). Iszapolása durva, égetése jó. M 13, Pá 10, Fá 5, Óá 14. — 2. A fejtől északkeletre egy nagyobb *edény* állott (II. 20; 4. g.), hasonlít a 69. *sír* 3-hoz (II. 9.). M 12, Pá 9, Fá 4. — 3. Mellette *fületlen edény* volt (II. 18; 5. f.), olyan, mint a 35. *sír* 1. (I. 1.) M 7-5, Pá 7, Óá 8-5, Fá 3.

80. *sír.* Mé 140. Bal oldalán fekvő, délnek néző, 90-ről 60-ra zsugorított gyermekcsontváz. Előtte két *edény* feküdt. 1. Kétfűlű *edény* töredéke (VII. 2; 7. a.), olyan, mint a 63. *sír* melléklete (VI. 4.). M 8-9, Fá 2-5. 2. Mindenben megegyezik az előbbi *edénnyel*, de teljes (VII. 3; 7. a.).

81. *sír.* Mé 130. Jobb oldalán fekvő, keletnek néző, 160-ról 100-ra zsugorított női csontváz. Jobb kezét felhúzták, a bal a térdek között feküdt. 1. A csontváz előtt kétfűlű *edényke* volt (VII. 5; 8. b.). A két *fül* közt a perem kicsúcsosodik. A fülek tövét két barázda köti össze. Ettől lefelé a fülek tövének két-két, a fülek távolságának felénél pedig három-három függőleges vonal húzódik a fenéig. Színe szürkésfekete. Iszapolása finom, égetése jó. M 8-5, Pá 3×5, Fá 2-5. — 2. A kis

bögre mellett kétfűlű *kancsó* helyezkedett el (VII. 4; 11. f.). Szája a két *fül* között csúcsosan kiugrik. A fülek felső részét négy függőleges irányú párhuzamos bekarcolt vonal díszíti. A nyakon két párhuzamos fut körül. A szájperem kiugrásának megfelelően két oldalt az edény fala is szögesen kiugrik. Ezek alatt vízszintes, szalagszerű barázda fut körbe. Ettől felfelé a füleket részatosan bekarcolt vonalak fogják közre. Az alsó részt függőleges irányú barázdaszalagok tagolják, folytatásuk a fenéken is megtalálható. A kiugrások alatt 3—3 lencseszerű bemélyedés van, ezeket bekarcolt vonalak veszik körül. Iszapolása finom, égetése kissé durva. Színe vöröses-szürke. M 15-5, Pá 12×7, Fá 7. — A *sír* alatt 70 cm mélységben betemetett tűzhely volt, amelyből rézkori cserepek kerültek elő.

82. *sír.* Mé 130. Bal oldalán és félig a hasán fekvő, délnek néző, 157-ről 113-ra zsugorított női csontváz. A jobb kart felhajlították, a bal a térdek között feküdt. A *sír* keleti oldalánál 268 cm mély gödröt találtak, amely tele volt marhacsontokkal. A csontváz előtt három *edény* volt. 1. A *fületlen edény* (I. 22; 5. c.) egyezik a 6. *sír* 2-vel (I. 19). Színe vörös. M 7, Pá 8, Fá 3. — 2. A másik *edény* (I. 25; 5. b.) olyan, mint a 26. *sír* 2. (I. 13). M 7, Pá 8, Fá 4. — 3. Befelé homorodó fenekű *edény*. (I. 26; 5. c.) Mint a 82. *sír* 1. M 8, Pá 7, Fá 3. — 4. A fej mögött a 12. *sír* 3-hoz hasonló (I. 9.) *edény* állott (I. 23; 4. b.). M 9, Pá 10, Fá 5, Óá 12. — 5. Ezen *edény* mellett *bögre* helyezkedett el (I. 24; 4. e). Alsó része közepén párkánszerű betörés van. Vállán széles barázda fut körbe. Pereme alatt négy *bütyökfül* foglal helyet. Iszapolása kissé durva, égetése jó. Színe szürke. M 13, Pá 10, Óá 13-5, Fá 5. — 6. Ugyanebből a sírból került elő egy kétfűlű, gömbölyű fenekű *edény* (I. 21; 7. a.), nagyon hasonlít a 63. *sír* *edényéhez* (VI. 4.). M 7-5, Pá 5, Óá 6-5.

83. *sír.* Mé 110. A sírban jobb oldalán fekvő, keletnek néző, 154-ről 100-ra zsugorított női csontváz. Előtte 3 *edény* állott. 1. Egyfűlű profilált fenekű *tál* (VII. 7; 18. e.). Az erősen hangsúlyozott váll alatt két széles barázda fut körbe. Az alsó részen a hiányzó *fül* két oldalán két-két függőleges irányú barázda húzódik a fenéig. A *füllel* szemben három arányosan elhelyezett bekarcolt dísz van. Színe szürke. Iszapolása kissé durva, égetése jó. M 9, Pá 24, Fá 10-5. — 2. A törzs előtt kétfűlű *korsó* foglalt helyet. (VII. 8; 11. g.). Pereme a fülek közt szögesen kicsúcsosodik. A füleken három függőleges bekarcolás van. A fülek töve alatt három bemélyített vonal halad körbe, melyek közül a legfelső a száj kicsúcsosodásának megfelelően szögesen felugrik. Az alsó részen a füleknek és a perem kiugrásainak megfelelően balra és jobbra három-három függőleges vonal húzódik a legnagyobb öblösödéstől felfelé. Iszapolása és égetése jó. Színe szürke. M 15-5, Pá 12×10, Óá 15. — 3. A *korsó* mellett *fületlen edény* volt, amely nagyon töredékes (VII. 6; 24.). A felső részt bekarcolt zeg-zug vonalak díszítik s az alsó résztől két körbefutó széles barázda választja el, alatta kettős zeg-zug vonalat, három egymás mellett levő lencsedísz, továbbá két függőleges irányú és a fenéig húzódnó bemélyített vonalat találunk az *edény* négy ellentétes oldalán arányos távolságban elhelyezve. Durva iszapolású és rosszul égett. Színe vörösszürke. M 11-5, Fá 3-5, Óá 10.

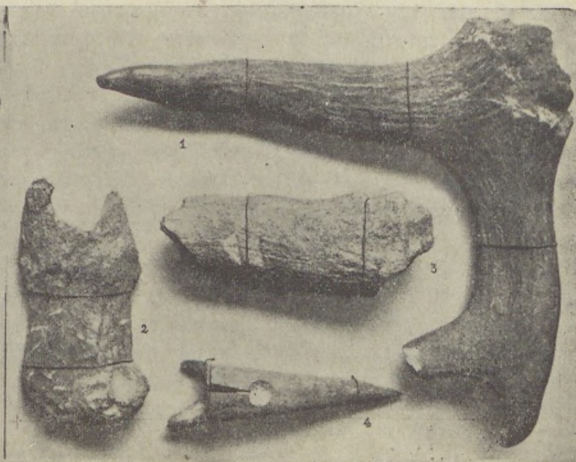
A temetőből előkerült szórványos leletek ismertetését az alábbiakban adom:

1. Gömbölyű fenekű kis *edény* (VII. 11.). Fínoman iszapolt és igen jól égetett. Színe szürke. M 6, Pá 7, Óá 9.
2. Profilált fenekű, egyfülű *korsó* (VII. 18.). Isza-

8. kép — Abb. 8

Az 57., 58. és 70. sírban nyújtott csontváz volt, ezek azonban újabbkori sírok és semmi kapcsolatuk nincsen az őskori temetővel. Az 1., 18., 30. és 54. sírok esetében az urnatemetkezés egyik változatával, az u. n. pithosos temetkezéssel találkozunk. Ezeknél a csontvázat urnába tették,

9. kép — Abb. 9

polása kissé durva, égetése jobb. Színe sötétszürke. M 16 (a fülé 18), Pá 10, Óá 16, Fá 9.

3. Kis *edény* (VII. 12.). A perem alatt kis vízszintesen átfúrt fül, lennebb pedig hegyes bütyök helyezkedik el. Iszapolása finom, égetése jó. Színe vörösszürke. M 10, Fá 8.

4. *Edény* téredéke (VII. 16.). A perem alatt átfúrt bütyök, a magasság közepén hegyes bütyök foglal helyet. Iszapolása és égetése rossz. M 9, Fá 8.

Csak a képét közlöm az alábbi szórványos leleteknek:

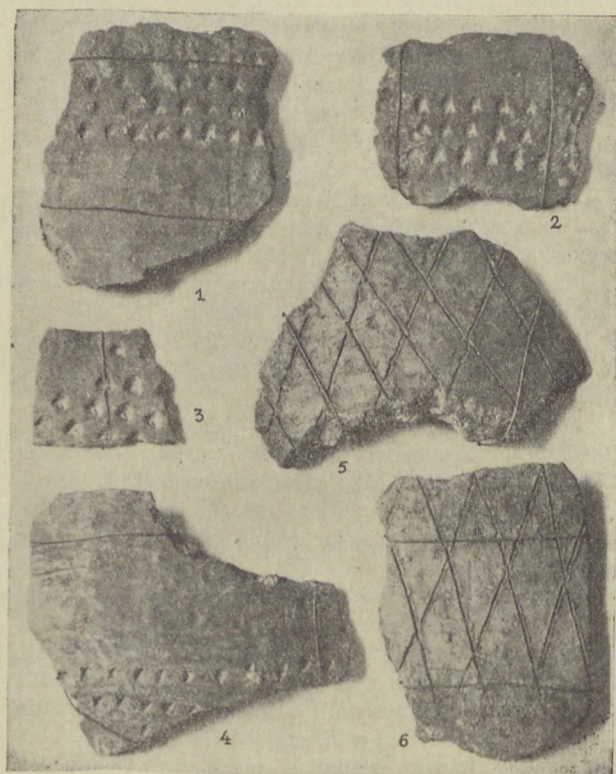
5. Magas csövestalpú *edény* töredéke (VII. 9.).
6. Bádeni kultúrába tartozó *edény* töredéke (VII. 15.).
7. Félgömbformájú kis *edény* (VII. 14.).
8. *Edény* töredéke (VII. 17.).
9. Bütyökdiszes *edény* (VII. 13.).
10. Csiszolt és pattintott *kőszközök* (VII. 10.).
11. Megmunkált *csontanyag* (8. és 9. kép).
12. Bádeni kultúrába tartozó *edénydarabok* (10. kép).

*

Céлом elsősorban az volt, hogy a szélesebb alapokon dolgozó kutatás számára hitelesen közöljem a deszki «A» temető leleteit. Ezt a lehetőséghez képest fentebb igyekeztem megoldani. Az alábbiakban csak röviden, a szükséghez képest érintem az időrendi kérdéseket. Végleges képet ugyanis csak az egész ország területére kiterjedő és szomszédos területeket is felölelő anyagközlés után rajzolhatunk meg.

A deszki temetőben, Móra Ferenc jegyzetei szerint a 83 sírból 76-ba zsugorítottan temettek.

de nem égették el, mert a megmaradt csontokon égés nyomai nem látszanak. Valószínűleg ez a temetkezési mód képezi az átmenetet a zsugorítás

10. kép — Abb. 10

és az égetett temetkezés között. Hamvasztásos temetkezést a deszki temetőből nem ismerünk.

A sírok csontvázainak irányítása nagyon változó. Jórészt dél-északi (29), illetve észak-déli (15) irányításúak. Kerültek elő kelet-nyugati (15) és nyugat-keleti irányításúak (1) is. Nem hiányoztak az északkelet-délnyugati (8), illetve délnyugat-északkeleti irányú (3) csontvázak sem. 12 esetben nem lehetett megállapítani a csontváz irányítását.

Baloldalan 35, jobboldalan 31 váz feküdt, a többiekre vonatkozólag a jegyzetek hiányosak. A temetőben 12 férfi, 13 nő és 5 gyermeksírt állapíthattunk meg biztosan, a többi sírokról nem maradt erre vonatkozó feljegyzés. A sírok mélysége 10–140 cm. között váltakozott.

A leletek időrendjének megállapításánál csak a temetkezési szokásokra és az edények formáira támaszkodhatunk. A fémlelet igen kevés s így Reinecke egyébként is elavult osztályozását¹ mellőzve, Tompa Ferenc időrendi megállapításai alapján² rendezzük az anyagot. Tompa rendszere elsősorban az edényművészetre támaszkodik s így kiválóan alkalmas a deszki temető sírjainak kormeghatározására. Az egy sírban talált edényeket nagyjából egykorúnak tekinthetjük s így időrendünk gerincéül a jól elkülöníthető edényformák szolgálnak.

A fenti tényezők alapos mérlegelése után az *aeneolithikum*ba sorozzuk a 4., 6., 12., 14., 17., 26., 35., 42., 67., 69. és 79. sírokat. Ezeknek a síroknak az edényei határozottan különálló csoportban mindig csak egymással keverednek. Idetartoznak a csövestalpú edények, továbbá a hegyes bütykökkel és néha ezeket összekötő barázdákkal díszített, vagy simafelületű bögrék. Ezek formája és díszítése a többiekhez képest kezdetleges és sok kőkori átütést őriz (1–5, továbbá a 7 és 21 forma). Ezek a sírok 60 cm-en felül nem fordulnak elő. A következő sírok már a bronzkorból valók, úgy látszik tehát, hogy a deszki temetőben hiányzik az átmenet a fiatalabb kőkorból a bronzkorba. Ez természetesen egyúttal a lakosság folyamatosságának hiányát is jelenti.

A bronzkor első szakaszába a 33., 34., 40., 41., 47., 51., 68., 77., 82. sírokat osztom be. Ezt

a kort aránylag kevés sír képviseli. A sírok meghatározásánál az egyszerű és díszítetlen kancsót (pl. V. 8; 6. a.) vettem alapul s így sikerült az egyébként nehezen szétválasztható anyag rendezése.³ Meg kell azonban említenem, hogy éppen a Maros vidékén a bronzkor első és második szakaszának edényei annyira keverten fordulnak elő, hogy szétválasztásuk csak igen nehezen lehetséges, mert a határvonalak elmosódnak. Így a jelen esetben is megvan ez a keveredés. Egy megtelepedett népnél természetes is a lassú átmenet és a formák keveredése.

A bronzkor második szakaszának korai idejére a hosszúkás, karcsú nyak, a mélyen épített alsó rész és a hosszú, ívelt fül jellemző és erre a korra mutat az edényfelület szöges kiugrása és a bemélyített vonaldísz is.⁴ Ezen az alapon az 5., 9., 21., 23., 36., 37., 44., 46., 50., 52., 53., 60., 63., 65., 72., 74., 80. és 81. sírokat ebbe a korba helyeztem.

A második szakasz fiatalabb fokára a magasan kiemelkedő, gyakran ansa-lunatas fülek, lencseszerű bemélyedések, rézsutos hornyolás és az erős tagoltság jellemző, tehát a III. 4. (11. b.) edény előfordulása és rokonsága alapján ide sorozzuk a 3., 7., 8., 10., 11., 19., 22., 24., 25., 29., 32., 43., 49., 62., 71., 75., 78. és a 83. sírokat.⁵

A harmadik szakaszba sorozhatjuk a temetkezési mód és a mellékletek díszítése alapján az 1., 18., 30., 48., 54. és a 61. sírokat és a bennük előforduló edényformákat.

A pithosos temetkezés fellépésének idejét a harmadik periódusnál előbbre nem igen tehetjük. Legfontosabb bizonyítéknak látszik emellett az a tény, hogy a pithosok, amelyekbe rendszerint elégetetlen gyermekcsontvázat tettek, díszítési

³ Az első szakaszba a következő edényformákat sorolom: V. 8. 6a, IV. 14. 6b, IV. 19. 6c, VI. 18. 9a, V. 7. 9c, IV. 13. 18b, V. 2. 18c, IV. 9. 18d, V. 13. 18i, IV. 10. 23 és IV. 17. 27.

⁴ Ezen az alapon ebbe a korba tesszük a következő edényeket: VI. 4. 7a, III. 16. 7b, VII. 5. 8b, III. 6. 10a, VI. 15. 10b, IV. 8. 10c, VI. 1. 10d, V. 1. 10e, VII. 4. 11j, V. 15a 16a, V. 15b 16b, V. 18. 18a, VII. 7. 18e és a III. 3. fejletlenebb példányait.

⁵ A második fokozatba tartoznak: III. 3. 8a, III. 4. 11b, VI. 9. 11c, V. 3. 11e, VII. 8. 11g, IV. 16. 11h, III. 19. 12, III. 11. 13a, III. 14. 13b, IV. 15. 14a, III. 23. 14b, III. 1. 14d, III. 2. 14e, VI. 12. 14f, V. 4. 14g, IV. 1. 15a, VII. 1. 15b, VI. 8. 18g, III. 13. 18h, IV. 11. 19, III. 5. 20a, III. 21. 20b, V. 19. 20c, IV. 3. 22 és a VII. 6. 24. edények.

¹ Reinecke Pál, *Tanulmányok a magyarországi bronzkor chronológiájáról*. Arch. Ért. 1899. 225–251, 316–340. 1.

² Tompa Ferenc, *25 Jahre Urgeschichtsforschung in Ungarn*. Bericht d. R.–G. Komm. 1934/35. 27–127. 1.

módjuk és formájuk alapján is jó részt a harmadik periódusba sorozhatók. Főleg a szőregi temető 169. sírjának pithosára⁶ utalok itt, amelyen koncentrikus félkörökkel díszített dudordísz volt. Tompa a deszki «A» temető 1. sírjának pithosát⁷ is a harmadik periódusba teszi.

A 2. sírban edénymelléklet nem volt, de eszközei alapján a harmadik periódusba tehető.

A többi síroknak, amelyek jó részben feldőltak, a korát mellékletek hiányában pontosan megállapítani nem lehetett, de valószínűleg bronzkoriak ezek is.

Szeged

Az egyes korok kultúrrétegei a legnagyobb keveredést mutatják. A bronzkor második szakaszának anyagát tartalmazó sírok 15 és 130 cm. mélységből és közben mindenünnen egyaránt előkerültek.

Az egyes kultúr körök megállapításánál, sajnos, nélkülöztük a temető elhelyezésének tervét. A fentiek alapján azonban meglehetősen biztonsággal állíthatjuk, hogy a Deszk «A» temetőbe az aeneolithikumban és a bronzkor első három szakaszában temetkeztek.

Foltiny István

FRÜHKUPFERZEITLICHES UND BRONZEZEITLICHES GRÄBERFELD IN DESZK (KOMITAT TORONTÁL).

Am 18. und 22. November 1930 und vom 23. Juli bis 3. August des Jahres 1931 hat Ferenc Móra, Direktor des Städtischen Museums in Szeged, östlich des Dorfes Deszk ein Gräberfeld aus der frühen Kupferzeit und der Bronzezeit ausgegraben. Das Material der ausgehobenen 83 Gräber befindet sich im Szegeder Museum. Das Gräberfeld wird, zum Unterschied von späteren weiteren Ausgrabungen aus derselben Gemeindeflur, mit «Deszk-A» bezeichnet.

Der jetzige Leiter des Museums, Direktor Dezső Csallány hat mir das Material, die Lichtbildaufnahmen und das Grabungsjournal mit der grössten Bereitwilligkeit zur Verfügung gestellt.

Das Grabfeld liegt an der linken Seite der Landstrasse zwischen Deszk und Klárafalva, bei Km 10—11. Die Stelle liegt einige Km südlich der Maros. Vormalig lag das Flussbett näher, vor einigen Jahrzehnten noch stand Wasser im alten Flussbett. Dieser Teil ist auf der Landkarte mit Fehértó bezeichnet. Das südliche Ufer ist von der Landstrasse kaum bemerkbar, ein beiläufig anderthalb Km langer Rücken, von Scherben der verschiedensten Zeiten überstreut. Die Breite des Platzes ist bis zur Landstrasse gemessen 126 m. Am westlichen Ende wurden 1915, anlässlich der Grabung von Schützengräben viele Gräben zerstört.

Die Grabung wurde im November 1930 auf dem Felde des Antal Kovács begonnen.

Während der Grabung entfernte man sich 16 m vom Rande des Hügels wobei man 31 Gräber fand. Dann schienen die Gräber zu versiegen, auch trat schlechtes Wetter ein, so dass die Grabung beendet werden musste. In einem Suchgraben fand man, in der Mitte des Hügels, ein Grab aus neuerer Zeit. Ein an der südlichen Lehne gezogener Graben zeigte eine vorzeitliche Wohnschicht. Am Fusse des Hügels waren 50—60 cm tiefe und 70—80 cm breite, mit schwarzer Erde gefüllte Gruben. Weiter oben hatten Aschengruben aus der Jazygenzeit viel Schaden angerichtet. Die Grabung wurde im Juli des nächsten Jahres auf dem Felde des István Szirovicza fortgesetzt, angrenzend an das Grundstück der vorjährigen Grabung. Hier fand man 52 Gräber. Das Gräberfeld erstreckte sich 27 m vom Rande der Anhöhe. Ob das Gräberfeld hier zuende und erschöpft war, kann aus den Aufzeichnungen nicht ermittelt werden.

Im folgenden werde ich auf Grund der Aufzeichnungen und des Fundmaterials die 83 Gräber beschreiben. Mit den Zahlen und Buchstaben nach der Tafelbezeichnung will ich stets nur die Form- und Verfertigungs-Verwandtschaft der Gefässe bezeichnen. Die Nummern von 1 bis 27 und die angefügten Unterzahlen bedeuten daher keine Zeitordnung. In der Zusammenfassung benütze ich diese inneren Zusammenhänge sehr weitgehend. Zu bemerken ist, dass bei der Beschreibung der Gefässe nur jene Einzelheiten behandelt werden, welche auf den Lichtbildern ungenügend sichtbar sind.

⁶ Tompa, i. m. 30. tábla 10. kép.

⁷ U. o. 30. tábla 14. kép.

Bei der Beschreibung benütze ich folgende Abkürzungen: H = Höhe, T = Tiefe, Rdm = Randedurchmesser, Bdm = Bodendurchmesser, Fdm = Fussdurchmesser, Bw = Bauchweite, L = Länge, B = Breite und Dm = Durchmesser. Die Kartenskizze der Grabungen ist leider unbrauchbar geworden.

Grab 1. T 30 cm. Zerdrückte Urne mit Kleinkinderskelett. Das Gefäß hat neolithische Form, unter dem Rande 3 stark vortretende Warzen in symmetrischer Anordnung. Schlemmung und Brand des Gefäßes ist schlecht. Farbe grau. H 40, Rdm 30, Bdm 15 (*Abb. 1, 25a*).

Grab 2. T 40. Linksseitig liegender Männer-Hocker, mit dem Kopf gegen Osten. — 1. Längliches *Bronzebeil* dessen Tülle nach beiden Richtungen stark verlängert ist. L 15 (*Abb. 2, 1*). — 2. Neben dem Beil lag ein an beiden Enden rundlicher *Bronzedolch*. Am breiteren Ende ist der Dolch zwecks Befestigung an drei Stellen durchlocht. L 14 (*Abb. 2, 2*). — 3. Zwischen dem Beil und dem Dolch lag ein *Wetzstein*. An der Spitze hat er einen tiefen Einschnitt. L 5. (*Abb. 2, 3*).

Grab 3. T 50. Nach O. schauendes Skelett, wahrscheinlich ein Hocker, was aber aus den Aufzeichnungen nicht bestimmbar ist. Beigaben: 1. Vor dem Gesicht lag ein Gefäß mit hochgezogenem Henkel und breit ausladenden Rand, (*III, 1; 14d*). In gleicher Höhe mit dem Henkelansatz sind auf der entgegengesetzten Seite des Randes zwei eckige Ausbuchtungen zu finden. Diese sind mit senkrechten, kurzen eingekratzten Linien verbunden. Unter dem Mund befinden sich drei, unter der eingekratzten Verzierung eine, aus zweimal zwei Reihen eingetiefte Linienverzierung. Den unteren Teil des Gefäßes zieren zwei, dem Henkel und den Ausbuchtungen entsprechende, bis zum Boden laufende Rillen. An der inneren Seite des Mundes und am Henkel sind ähnliche, aus drei parallelen Linien bestehende Verzierungen. Farbe des Gefäßes ist grauschwarz, fein geschlemmt und gut gebrannt. H 13, Rdm 9, Bdm 5.5. — 2. Hinter dem Becken lag ein kleines Gefäß mit hohem Henkel, ein wenig ausladendem Rand und rundem Boden (*III, 2; 14e*). Die Oberfläche ist körnig und unverziert. Gut gebrannt, grauschwarz. H 7.5, Rdm 6. Um Skelett und Gefässe waren viel Tierknochen zerstreut.

Grab 4. T 80. Nach W schauender, von 147 zu 90 cm geschrumpfter Hocker. Beigaben: 1. Vor dem Gesicht ein Gefäß mit ein wenig ausladendem Rand und profiliertem Boden (*I, 18; 5a*). Unter dem Rand und in der Nähe des Bodens befinden sich in wagrechter Reihe 4—4 Warzen. Schlemmung und Brand gut, Farbe schwarz. H 9, Rdm 11, Bdm 3. — 2. Hinter dem Haupt lag ein kleines zerbrochenes Töpfchen ohne Henkel und mit geradem Rand. Oberfläche glatt und unverziert. Brand gut. H 8, Bdm 3 (*I, 17; 5b*).

Grab 5. T 130. Vor dem Gesicht des nach S schauenden Skeletts lag die einzige Beigabe, ein zweihenkeliger Topf (*III, 6; 10a*) mit ausgebogenem Rand, schwach profiliertem Boden, schlankem Hals und starkem Bauch. Oberfläche ist unverziert, Schlemmung fein, Brand gut. H 16, Rdm 9, Bdm 6, Bw 12.

Grab 6. T 60. Nach O schauendes Kinderskelett mit folgenden Beigaben: 1. Vor dem Haupt lag ein henkelloses Gefäß mit profiliertem Boden (*I, 20; 5a*), welches dem Gefäß 1. aus Grab 4 (*I, 18*.) ähnlich ist. Es hat in zwei verschiedenen Höhen Warzenverzierung. Gut geschlemmt und gebrannt. H 6, Rdm 9, Bdm 2.5. — 2. Hinter dem Kopf lag ein Töpfchen mit profiliertem Boden (*I, 19; 5c*). Unter dem Rand und an der Schulter befinden sich wagrechte Warzenreihen. Grob geschlemmt und gebrannt, Farbe grau. H 8, Rdm 9, Bdm 3.5.

Grab 7. Das Grab wurde kurz vor der Ausgrabung aufgewühlt. Neben dem Skelett lag ein Krug mit Ansalunata-Henkel und wenig ausgebogenem Rand (*III, 11; 13a*). An der Schulter ist eine Reihe kleiner Kerbungen. Unter dem Rande läuft eine vertiefte Doppellinie herum, dieselbe befindet sich auch unterhalb der Kerben. Die untere Hälfte des Gefäßes gliedern senkrecht eingritzte Doppellinien. Farbe grau, gut geschl. und gebrannt. H 15, Rdm 9, Bdm 6.

Grab 8. T 90. Linksseitiger, nach S schauender Hocker. Vor dem Haupt lagen folgende Beigaben: 1. Zweihenkeliges kleines Gefäß mit rundem Boden (*III, 3; 8a*). Die vom Rande ausgehenden abwärtsfallenden und breit ausladenden Henkel sind eckig gebogen. Der Rand ist zwischen den Henkeln leicht ausgebuchtet. Unter diesen sind in gleicher Höhe mit den Henkelenden drei linsenförmige Vertiefungen. Schlemmung und Brand sind gut, Farbe schwarz. H 7.5, Rdm 5. — 2. Zweihenkeliges krugähnliches Gefäß mit hohem Fussteil (*III, 4; 11b*). Der Rand hat zwischen den Henkeln auf beiden Seiten spitze Vorsprünge. In der Höhe der Henkelenden laufen eine Reihe Kerben herum, über diesen befinden sich drei parallele vertiefte Linien. Unter dem Rand sitzt eine Punktreihe, dann drei vertiefte Linien und wieder eine Stellenweise unterbrochene Punktreihe. Den unteren Teil des Gefäßes bedecken schief laufende Turban-artige Kerbungen. Schlemmung und Brand sind gut. H 16, Rdm 8×12, Bdm 6. — 3. Schüssel mit hochgehobenem Henkel und beträchtlich ausgebogenem Rand (*III, 5; 20a*). Den unteren Teil bedecken rundherum laufende Vertiefungen, die in Form von konzentrischen Kreisen auch am Boden vorhanden sind. Farbe rot, Schlemmung und Brand gut. H 9, (beim Henkel 9), Rdm 19, Bdm 9.

Grab 9. T 70. Rechtsseitiger, nach S schauender Kinder-Hocker. Vor dem Gesicht kleines zweihenkeliges Krüglein, der eine Henkel und ein Teil des Randes ist abgebrochen (*III, 10; 7b*). Schlemmung und Brand fein, Farbe schwarz. H 8, Rdm 3.5, Bdm 4.

Grab 10. T 50. Rechtsseitiger, von 140 zu 105 cm geschrumpfter Hocker, mit folgenden Beigaben: 1. Gefäß mit hohem Fussteil, hochgezogenem Henkel und ausgebogenem Rand (*III, 8; 14d*). Entspricht in Form und Schmuck im grossen und ganzen 1. aus Grab 3. (*III, 1*), aber ohne Fussteil. Am Gefäß des Gr. 10 sind am unteren Teil vier, in einer Reihe liegende und symmetrisch angeordnete Warzen vorhanden. Schl. und Br. etwas grob, Farbe dunkelgrau. H 14, (beim Henkel 17), Rdm 9, Bdm 6. — 2. Zweihenkeliger Krug mit hohem Fuss (*III, 7; 11b*). Form und Schmuck entspricht der Beigabe 2 aus Grab 8. (*III, 4*). Schl. und Br. etwas grob, Farbe dunkelgrau. H 15, Rdm 14, resp. 9, Bdm 6.

— 3. *Gefäss* mit hochgezogenem Henkel, ausgebogenem Rand und rundem Boden (*III. 9; 14e*). Beinahe gleich dem 2 aus Grab 3 (*III. 2.*). Farbe grau. H 7.

Grab 11. T. 80. Linksseitiger Hocker, Kopf und Rumpf sind abgeschnitten. Beigaben: 1. Vor dem Gesicht *Schüssel* mit hochstehendem Ansa-lunata-Henkel (*III. 13; 18h*). Unter dem Rande laufen drei vertiefte Linien herum. Die Schulter zieren senkrechte kurze Einschnitte, ausserdem befinden sich dem Henkel gegenüber zwei und an der Seite je ein spitzer Vorsprung. Unter der Schulter ziehen sich zwei breite Rillen herum. Unter diesen — dem Henkel und Schultervorsprüngen entsprechend — laufen zwei breite, senkrechte Vertiefungen zum Boden hinab. Am Boden sind konzentrische Kreisvertiefungen. Farbe grau, Br. und Schl. gut. H 11, (Henkel 14·5), Rdm 20, Bdm 7·5. — 2. In der *Schüssel* lag ein kleines *Töpfchen* mit hohem Henkel, rundem Boden und sanft ausgebogenem Rand (*III. 12; 14e*). Dem 2. aus Grab 3. ähnlich (*III. 2.*). H 5·5, (Henkel 7), Rdm 5, Bw 6.

Grab 12. T. 90. Linksseitiger, von 143 zu 80 cm geschrumpfter Hocker, an dessen Knie die Knochen eines halben Schweines lagen. Vor dem Gesicht lagen 5 Gefässe. 1. Bruchstück eines *Gefässes* (*I. 7; 4a*). An der grössten Ausbuchtung befinden sich nach unten gerichtete flache Warzen. Unter dem Rand sind zwei Henkel und zwei Warzen. Schlemmung ist etwas grob, Brand gut, Farbe rot. H 14·5, Rdm 10, Bw 13. — 2. *Gefäss* (*I. 8; 4a*). In allem dem vorigen Gefäss gleich. H 16, Bdm 6. — 3. *Gefäss* (*I. 9; 4b*). An der grössten Ausbuchtung sind drei nach unten gerichtete Warzen, durch eine Leiste verbunden. Unter dem Rande befinden sich drei kleine gleichmässig verteilte Warzen. Schl. und Br. gut, Farbe grau. H 8, Rdm 8, Bw 10, Bdm 4. — 4. *Gefäss* mit konkav eingebogenem Boden (*I. 10; 4a*). Sehr ähnlich dem Gefäss 1. H 8·8, Rdm 8·5, Bdm 4. — 5. *Gefäss* (*I. 11; 5b*). Am unteren Teil nach unten gerichtete Warzenreihe. Schl. und Br. gut, Farbe rötlichgrau. H 7.

Grab 13. T. 60. Rechtsseitiger, von 152 zu 75 cm geschrumpfter weiblicher Hocker in Nw-So Richtung. Das Grab wurde durch eine Grube zerstört. Auch die Gefässe scheinen damals abhanden gekommen zu sein.

Grab 14. T. 90. Nach S schauendes, auf der linken Seite liegendes Skelett. Beigaben: 1. 50 cm. ober dem Kopf die Hälfte eines *Kupferringes* (*Abb. 3. 1*). — 2. Vor dem Kopf ein *Gefäss* (*Abb. 3. 2; 4c*). An der grössten Ausbuchtung stehen vier nach unten gerichtete Warzen, diese sind durch einen schmalen leistenförmigen Vorsprung verbunden. Tief unter dem Mund sind zwei gegenüber stehende durchlochte Warzen, durch eine Rille verbunden. Schl. und Br. gut, Farbe rötlichgrau. H 12·5, Bw 12, Rdm 9·5, Bdm 6. — 3—4. Am Ringfinger der rechten Hand zwei *Ringe* (*Abb. 3. 3*), im Schoss zwei 6 cm. lange, der Länge nach durchbohrte *Walzen* aus Marmor (*4a—b Abb. 3*). — 5—6. Unter dem Kopf lagen 60 Stück walzenförmig geschliffene *Muschelperlen* verschiedener Grösse (*A. und 5. Abb. 3*). Vor dem Knie lag ein angeschliffenes *Steinstück* (*6. Abb. 3*).

Grab 15. T. 40. Linksseitiger, mit dem Gesicht gegen O gerichteter, von 90 zu 50 cm. geschr. Hocker, ohne Beigaben.

Grab 16. T. 30. Auf der linken Seite liegendes Skelett, wurde vom Pflug zerwühlt, auch die Gefässe können damals vernichtet worden sein.

Grab 17. T. 80. Das auf der linken Seite liegende nach S schauende Skelett wurde von den Füßen bis zur Mitte durch eine Grube zerstört. Beigaben: 1. Hinter dem Kopf halbkugeliges *Gefäss*, dessen unteren Teil zwei Warzen schmücken (*1; 3 Abb. 4*). Schl. und Br. gut, Farbe grau. H 8, Rdm 10. — 2. Um den Kopf herum lagen 110 Stück zylindrisch geschliffene *Perlen* verschiedener Grösse und Durchmessers (*2. Abb. 4*). — 3—4. Im Grab wurden noch gefunden: ein in der Mitte durchbohrtes rundes *Muschelstück* von 4 cm. Dm. (*3 Abb. 4*), und eine längliche *Feuersteinklinge* (*4 Abb. 4*).

Grab 18. T. 30. In einer Urne befanden sich menschliche Knochen aber ohne Brandspuren. 1. Die *Urne* ist kugelförmig und sehr dünnwandig (*1, Abb. 5; 25b*). Unter dem Hals sind vier gleichmässig verteilte Warzen. Schl. und Br. gut, Farbe rot. H 42, Rdm 13, Bdm 13, Bw 52. — 2. Neben der Urne war noch das Bruchstück einer *Schüssel* mit schwach ausgebogenem Rand und griffartig abstehenden Henkel (*2. Abb. 5; 18c*). Zwischen Rand und Henkel läuft eine tiefe Rille herum. Schl. und Br. gut. H 8.

Grab 19. T. 10. Auf der linken Seite liegendes, nach S schauendes, von 157 zu 90 cm. geschrumpftes Skelett. Hinter dem Kopf lag ein *Töpfchen* mit zwei hochgezogenen Henkeln (*III. 14; 13b*). Die Henkel sind konkav und in der Mitte laufen drei Rillen, die rechts und links von Dreiecken begleitet werden. Der Rand der Henkel ist mit kleinen Kerben bedeckt die dann weiter laufen und die beiden Henkel in der Höhe deren Enden miteinander verbinden. Der innere Rand ist mit ebenmässig angeordnetem, aus je drei senkrechten Linien gebildeten Schmuck verziert. Am Hals laufen oben drei, unten zwei eingetiefte Linien herum. Unter den Henkeln sind Warzen, den unteren Teil des Gefässes zieren Kehlungen. Farbe schwarz, Schl. und Br. gut. H 14, Rdm 8·5, Bdm 6·5.

Grab 20. T. 50. Auf der linken Seite liegendes, nach N schauendes, von 145 zu 85 cm geschr. Skelett. Vor dem Gesicht lag ein zweihenkeliger *Krug*, dessen Rand zwischen den Henkelenden eckig herausgebogen ist (*III. 15; 11a*). Die Enden der Henkel sind mit schief eingekratzten Linien verbunden. Unter den Henkeln läuft eine breite Rille herum. Den unteren Teil ziert eine turbanartige Kehlung. Schl. und Br. gut, Farbe dunkelgrau. H 17, Rdm 12, Bdm 7.

Grab 21. T. 40. Rechtsseitig liegendes, nach O schauendes von 151 zu 80 cm. geschrumpftes Skelett. Vor dem Gesicht lag ein zweihenkeliges *Gefäss* mit rundem Boden (*III. 17; 8a*), in allem dem 1. aus Grab 8 gleich (*III. 3*).

Grab 22. T. 70. Linksseitig liegendes, nach S schauendes Skelett ohne Kopf mit folgenden Beigaben: 1. Vor dem Skelett lag eine *Schüssel* mit stark ausgebogenem Rand, vier Henkeln und niederem Halsteil (*III. 18; 18g*). Unter den Henkeln laufen zwei breite Rillen herum, den unteren Teil gliedern zweimal zwei senkrechte breite Furchen die sich am Boden rechtwinkelig kreuzen. Schl. und Br. gut, Farbe grau. H 8, Rdm 24, Bdm 8. — 2. Neben der *Schüssel* war noch ein zweihenkeliger *Krug* mit profiliertem Boden

(III. 19; 12). Der Mundrand ist bogenförmig, dementsprechend die Henkel Ansa-lunata. Tief unter den Henkeln ziehen sich zwei Rillen herum, von denen die obere dem Randbogen entsprechend im Winkel hinaufgezogen ist. Hier befinden sich zwei, mit Punkten umringte linsenförmige Vertiefungen. Die obere Linienverzierung wird von einer Punktreihe begleitet. An anderer Stelle gibt es eingekratzte Dreiecke. Den unteren Teil des Gefässes zieren, den Henkeln und den eckigen Vorsprüngen entsprechend, je zwei senkrechte Rillen, deren Zwischenraum immer drei linsenförmige Vertiefungen ausfüllen. Schl. und Br. etwas grob, Farbe schwarz. H 16, Rdm 14, Bdm 7.

Grab 23. T 80. Linksseitiger, nach S schauender, von 120 zu 60 cm. geschr. Hocker. Vor dem Gesicht lag ein zweihenkeliges *Töpfchen* (III. 16; 7b). Im grossen und ganzen der Beigabe des Grabes 9 (III. 10) gleichend, nur etwas gedrungener. H 6, Rdm 4, Bw 6·5.

Grab 24. T 40. Rechtsseitig liegendes, nach O schauendes, von 150 zu 90 cm geschr. Skelett. Beigaben: 1. Am Hals waren zwei *Bronzenadeln* mit gebogenen Enden (I, Abb. 6). Der Schaft ist gedreht, der Kopf flach. L 13. — 2. Am Mittelfinger der linken Hand befand sich ein *Bronzering* (2, Abb. 6). Dm 3, Dm der Spirale 1·5. — 3. Vor dem Gesicht lag ein kleines Gefäss mit einem hochgezogenen Henkel. (III. 23; 14b). Schl. und Br. fein, Farbe dunkelgrau. H 7, (am Henkel 9), Rdm 5, Bdm 3. — 4. Im Schosse lag eine *Schüssel* mit hohem Halsteil und einem Henkel (III. 22; 18g), gleicht in vielem dem 1. aus Grab 22 (III. 19). Der Rand ist ober dem Henkel ein wenig in eine Spitze gezogen. An der Schulter befinden sich Rippen. Schl. und Br. etwas grob, Farbe grau. H 11, Rdm 19·5, Bdm 8.

Grab 25. T 40. Rechtsseitiger, nach O schauender Hocker, von 140 zu 80 cm. geschr. Vor dem Gesicht lagen folgende Beigaben: 1. Zweihenkeliges kleines Gefäss mit hohem Fussrand (IV. 2; 22). Am oberen Rande des zylindrischen und am unteren Rande des kegelförmigen Teiles laufen je zwei Rillen herum. Über diesen finden wir — zwischen den Henkeln — je zwei linsenförmige Vertiefungen, die von kurzen, verschieden gerichteten Linien umrahmt sind. Den mittleren Teil bedecken an vier Stellen je drei senkrechte Rillen. Schl. und Br. gut, Farbe grau. H 8. — 2. *Schüssel* mit hohem Halsteil (IV. 3; 18g). Gleicht in allem dem 4. aus Grab 24. (III. 22). H 10, Rdm 19, Bdm 9. — 3. Zweihenkeliges Gefäss (IV. 1; 15a). An den Henkeln laufen je drei senkrechte Rillen entlang. Derselbe Schmuck kommt an den ausgebogenen Teilen des Randes an sechs Stellen vor. An den Enden der Henkel ist eine Punktreihe zwischen zwei Linien und zwei andere Linien durch doppelliniige Dreiecke verbunden. An der Schulter läuft eine Kerbenreihe entlang. Unter dieser, zwischen den Henkeln, wiederholt sich noch zweimal der aus wagrechten Linien gebildete Schmuck. Dann an beiden Seiten der Henkel, und in der Mitte zwischen beiden, laufen zweimal drei Linien bis zum Boden. Schl. und Br. gut, Farbe grau. H 12 (an den Henkeln 14), Rdm 8×10, Bdm 6.

Grab 26. T. 60. Im Grabe lag ein auf der linken Seite liegendes, nach W schauendes Skelett, von 125 zu 70 cm geschrumpft. Beigaben: 1. Vor dem Gesicht kleines *Töpfchen* (I. 12; 5d), mit 4 Warzen an der Schulter.

Schl. und Br. gut. Farbe grau. H 6, Rdm 6, Bdm 2·5. — 2. Vor dem Knie lag ein kleines Gefäss (I. 13; 5. b). Unterscheidet sich von 2. aus Grab 4 nur dadurch, dass es an der grössten Ausbuchtung Warzen hat, die durch eine Leiste miteinander verbunden sind. H 7·5, Rdm 7, Bdm 3. — 3. Hinter dem Skelett lag ein, dem 3. aus Grab 12 (I. 9) ähnliches Gefäss (I. 14; 4b). H 10, Rdm 8·5, Bw 10; der Rand ist schadhafte. — 4. Daneben ein Gefäss mit Röhrenfuss (I. 15; 2a). Die an der Schulter befindlichen vier Warzen sind durch eine tiefe Rille verbunden. An der grössten Ausbuchtung befinden sich viermal zwei Warzen, gleichmässig verteilt. Schl. und Br. gut, Farbe schwarz. H 27, Rdm 9, Bw 20, Bdm 9. — 5. Hinter dem Skelett lag noch ein Gefäss (I. 16; 4a), das dem 2. aus Grab 12 (I. 8) sehr ähnlich ist. Farbe rötlich-grau. H 14, Rdm 11, Bw 14, Bam 5.

Grab 27. T 40. Im Grabe lag ein rechtsseitiger, nach O schauender Hocker, von 115 zu 50 cm geschr., ohne Beigaben.

Grab 28. T. 30. Linksseitig liegendes, nach S schauendes Skelett, vor dem die Scherben eines kleinen *Töpfchens* lagen. (Ist abhanden gekommen).

Grab 29. T 60. Rechtsseitig liegendes, nach O schauendes Skelett. Beigaben: 1. *Schüsselchen* (III. 21; 20b). Oberfläche unverziert. Schl. und Br. etwas grob, Farbe grau. H 7 (beim Henkel 9), Rdm 12, Bdm 6. — 2. Gefäss mit hohem Henkel (III. 20; 14d), mit dem 1. aus Grab 3 (III. 1.) identisch, aber weniger geschmückt. H 11, (am Henkel 13), Bdm 6.

Grab 30. T 20. Zwischen den Scherben einer nicht mehr zusammenstellbaren Urne lagen menschliche Knochen. 1. Die eine Hälfte der Urne samt den Knochen wurde durch eine Aschengrube aus der La Tène-Zeit abgeschnitten. An dem vorhandenen trichterförmigen Halsteil sind vier Warzen gleichmässig verteilt (IV. 6). An die Seite waren zwei schadhafte *Töpfchen* angelehnt. — 2. Das eine ist ein henkelloses *Töpfchen* (IV. 7; 17) mit breit ausgebogenem Rand. Ober der Schulter und unter dem Rand laufen zwei Rillen herum. Den unteren Teil gliedern zweimal vier und zweimal drei Rillen. Den inneren Rand zieren an vier Stellen je fünf senkrechte Linien. Schl. und Br. ist etwas grob, Farbe rot. H 8, Bdm 4. — 3. Das zweite *Töpfchen* hat einen schwach ausgebogenen Rand, flachen Boden und einen Henkel (IV. 5; 14a). An der Schulter ist ein von einer Doppellinie unten begrenzter Kerbschmuck. Der grösste Teil des Henkels ist abgebrochen. Den unteren Teil des Gefässes bedecken schiefe Kehlungen an denen entlang zwei Rillen laufen. Schl. und Br. gut, Farbe grauschwarz, H 10, Bdm 7.

Grab 31. T 20. Rechtsseitiges, nach O schauendes Skelett, von 156 zu 105 cm. geschrumpft. Beim Kopf herum war es zerstört, Beigaben waren keine.

Grab 32. T 15. Das Skelett war vom Pflug zerwühlt, so dass die Richtung nicht mehr bestimmbar war. Beigaben: 1. Zerdrückte, halbkugelförmige *Omphalos-Schüssel* mit nach innen gebogenem Rand (IV. 11; 19). Am unteren Teil sind vier Warzen gleichmässig verteilt. Den oberen Teil zieren aus drei Linien bestehende Bögen deren Spitzen zwischen die Warzen fallen. Schl. und Br. gut, Farbe dunkelgrau. H 5, Rdm 17. — 2. Stark zerbrochener *Krug* mit profiliertem

Boden (IV. 12; 12), der erhaltene Teil ist dem 2 aus Grab 22 ähnlich (III. 19). Schl. und Br. etwas grob, Farbe grauschwarz. H 13, Bdm 7.

Grab 33. T 55. Der Kopf des auf seiner linken Seite liegenden Skeletts war nach S gerichtet und schaute nach SW. War von einer Grube in der Jazygen-Zeit zerwühlt. 1. Vor dem Gesicht lag eine vierhenkelige *Schüssel* mit profiliertem Boden (IV. 13; 18b). Schl. etwas grob, Br. gut, Farbe rötlichgrau. H 8, Rdm 23, Bdm 8. In der *Schüssel* lagen zwei kleine Krüglein. — 2. Das eine *Krüglein* hat einen Henkel und breit ausgebogenen Rand (IV. 14; 6b). Am Henkelanfang läuft eine eingekratzte Linie herum. Am oberen Teil sind senkrechte, am unteren wagrechte Glättungen zu sehen. Schl. und Br. gut, Farbe grauschwarz. H 11, Rdm 6, Bw 9. — 3. Das andere *Krüglein* ist in Form und Schmuck dem ersten gleich, nur gröber geschlemmt und gebrannt (IV. 15; 6b). Mund und Henkel fehlen. H 8.

Grab 34. T 40. Linksseitiger Hocker, nach SO schauend, von 137 zu 108 cm geschrumpft. Die Hände waren in den Schoss gelegt. Beigaben: 1. Vor dem Gesicht lag ein *Krug* mit breit ausgebogenem Rand, einem Henkel und spitzen Boden (IV. 19; 6c). Grob geschl. aber gut gebrannt, Farbe grau. H 11, Rdm 6, Bw 9. — 2. Auf den *Krug* war eine *Schüssel* gestülpt. Die *Schüssel* hat zwei vorstehende Henkel (IV. 18; 18c). Den oberen Teil bedecken Drei- und Vierecke umschliessende Linien in unregelmässiger Anordnung. Schl. etwas grob, Br. gut, Farbe grau. H 13, Rdm 20, Bdm 9. — 3. Es fand sich noch ein *Gefäss-Scherben* mit etwas ausgebogenem Rand und einem Henkel (IV. 17; 27). Schl. und Br. fein, Farbe rot. H 8.

Grab 35. T 110. Auf der rechten Seite liegendes, mit dem Gesicht nach NW schauendes Skelett mit den Händen im Schoss. Hinter dem Kopf lagen Rinderknochen. Neben dem Kopf lagen folgende Beigaben: 1. *Gefäss* (I. 1; 5f). Schl. und Br. gut, F. grau. H 9, Rdm 7, Bdm 3. — 2. *Gefäss* (I. 5; 5f). Im grossen und ganzen dem vorigen gleich. H 10, Rdm 10, Bw 14, Bdm 3.5. — 3. *Gefäss* mit Röhrenfuss (I. 4; 2b). Hat an der Schulter fünf — in der Mitte konkave — Henkelchen, die durch eine starke Vertiefung miteinander verbunden sind. An der Ausbuchtung sind den Henkelchen entsprechend fünf Warzen angebracht. Zwischen Rumpf und Fuss läuft eine breite Rille herum. Schl. etwas grob, Br. gut, Farbe grauschwarz. H 37, Rdm 11, Bw 27, Bdm 16. — 4. *Gefäss* (I. 3; 5b). Durch eine Leiste verbundene Warzenreihe am Bauchumfang. Schl. und Br. gut, Farbe grau. H 9, Bdm 4. — 5. *Gefäss* mit Röhrenfuss (I. 6; 1). Unter dem tellerförmigen Oberteil läuft eine dicke Wulst um den Röhrenfuss, oberhalb derselben ist ein breiter Einschnitt. Schl. etwas grob, Br. genügend, Farbe rötlichgrau. H 16.5, Rdm 17, Fdm 12. — 6. *Gefäss* mit Röhrenfuss (I. 2; 2e). An der Schulter zwei kleine Henkelchen die durch eine vertiefte Linie verbunden sind. An der grössten Ausbuchtung sind fünf nach unten gerichtete Warzen. An der Verbindungsstelle von Rumpf und Fuss sind vier flache Warzen in gleicher Verteilung angebracht und mit einer tiefen Rille verbunden. Schl. und Br. ganz gut, Farbe grau. H 32, Rdm 10, Bw 21, Fdm 12.

Grab 36. T 110. Rechtsseitiges, mit dem Gesicht nach O gekehrtes Skelett mit zerbrochenem Schädel. Die Hände lagen im Schoss. Ober dem Kopf lagen zwei Gefässe: 1. *Topf* mit breitem Rand und zwei Henkel (V. 1; 10e). Unter den Henkeln läuft eine eingekratzte Linie herum. Von den Henkel zieht eine eingekratzte Linie zum Boden. Zwischen diesen liegen über der Ausbuchtung, um einem Punkt herum, zwei konvexe Halbkreise, die Enden derselben laufen erhöht hinunter. Schl. und Br. gut, Farbe grau. H 17, Rdm 12, Bdm 5, Bw 15. — 2. Auffallend hohe *Schüssel* mit zwei Henkel (V. 2; 18c). Schl. und Br. gut, Farbe grau. H 18, Rdm 29, Bdm 10.

Grab 37. T 90. Rechtsseitiger Hocker, mit dem Gesicht gegen O gerichtet, von 146 zu 85 geschrumpft. Die Hände waren unter das Kinn gezogen. Beigaben: 1. Vor dem Gesicht lag eine henkellose *Schüssel*. (IV. 9; 18d). Am Hals ist eine Punktreihe angebracht. Br. gut, Schl. fein, Farbe grau. T 23, Bdm 11, Rdm 48. — 2. Unter der *Schüssel* lag ein zweihenkeliger *Krug* (IV. 8; 10c). Unter den Henkeln läuft eine eingekratzte Punktreihe herum. In der Mitte zwischen den Henkeln befinden sich die gleichen eingekratzten Verzierungen, vom Rande bis zur Höhe der Henkelenden. Farbe rötlichgrau. H 17.5, Rdm 12, Bdm 8. — 3. Neben dem *Krug* lag ein henkelloses *Gefäss* mit rundem Boden (IV. 10; 23). Farbe rötlich-grau. H 4.

Grab 38. T 15. Vom Pflug zerstört.

Grab 39. T 15. Vom Pflug zerstört.

Grab 40. T 40. Rechtsseitiger Hocker, mit dem Gesicht nach O gerichtet, von 146 zu 95 cm geschr., Hände unter das Kinn gezogen. Vor dem Gesicht lag ein einhenkeliger *Krug* (IV. 4; 9c). In Höhe des Henkelendes läuft ein Seitenrand herum. Ober diesem sind senkrechte, darunter wagrechte Glättungen zu sehen. Schl. grob, Br. besser, Farbe grau. H 19, Rdm 11, Bw 16, Bdm 5.5.

Grab 41. T 50. Linksseitig liegendes, nach W schauendes Skelett mit folgenden Beigaben: 1. Bruchstück eines einhenkeligen *Kruges* (V. 5; 6a). Rand und Henkel fehlt. In Höhe des Henkelendes, an der Schulter, sind oben senkrechte, unten wagrechte Glättungen zu sehen. Schl. und Br. gut, Farbe schwarz. H. 6. — 2. Einhenkeliger *Krug* (V. 7; 9b). Unter dem Henkel läuft ein Seitenrand herum, auf diesem sind Warzen in gleichmässiger Verteilung. Schl. und Br. gut, Farbe grau. H 17, Rdm 12, Bdm 6.5. — 3. *Schüssel* mit vier Henkel (V. 6; 18b). Ist dem 1. aus Grab 33 sehr ähnlich (IV. 13). Farbe schwarz, Schl. grob, Brand gut. H 14, Rdm 32, Bdm 19.

Grab 42. T 110. Auf der linken Seite liegendes, nach O schauendes weibliches Skelett, von 148 zu 110 cm geschrumpft. Beigaben: 1. Bei den Fersen stand ein *Gefäss* (II. 1; 5i). Hat einen griffartigen Henkel unmittelbar unter dem Rand. Schl. und Br. auffallend schlecht, Farbe grau. H 7.5, Rdm 9, Bdm 6. — 2. Vor dem Gesicht lag ein becherförmiges *Gefäss* (II. 2; 5g). Oberfläche glatt, gut geschl. und fein gebrannt, Farbe rot. H 7, Rdm 11, Bdm 3. — 3. Hinter dem Skelett lag ein *Gefäss* mit rundlichem Boden (II. 3; 5f). In allem dem 1. aus Grab 35 gleich (I. 1). H 7.5, Rdm 8, Bw 10. — 4. Gleichfalls hinter dem Skelett stand ein kurzalsiges *Gefäss* mit Röhrenfuss (II. 4; 2c). Am Hals

zwei durchlochte Warzen. An der Schulter läuft eine tiefe Rille herum. Unter dieser sind zwei Warzen nebeneinander. Auch am Röhrenfuss befinden sich zwei Warzen. Gut geschl. und fein gebrannt, Farbe grau. H 24, Rdm 8, Bw 16, Fdm 10. — 5. Auch vor dem Gesicht war ein *Gefäss* (II. 5; 5h). Grob geschl. aber gut gebr. H 17, Rdm 10·5, Bw 16, Bdm 4. — 6. Daneben ein zweites *Gefäss* (II. 6; 5b). An der grössten Bauchweite und unter dem Rand sind zwei sich gegenüber stehende Warzen. Gut gebr. und fein geschl., rötlichgrau. H 7, Rdm 8, Bdm 3. — 7. Unter den Armen lag ein *Gefäss* mit ausgebogenem Rand (II. 7; 5f). Unterscheidet sich von 3. nur durch die enger zusammenschliessenden Wände. H 8, Rdm 7.

Grab 43. T 40. Linksseitiger Hocker, nach W schauend, von 136 zu 96 cm geschr., mit drei Beigaben. 1. Vor dem Skelett lag eine *Schüssel* mit hochgezogenem Ansa-lunata-Henkel (V. 10; 18h). Unmittelbar unter der Schulter laufen zwei breite Rillen herum. Beim Henkel, gegenüber dem Henkel und zwischen beiden an den Seiten, laufen je zwei breite Rillen senkrecht zum Boden. Schl. und Br. gut, Farbe schwarz. H 9, (am Henkel 13), Rdm 25, Bdm 8. — 2. Neben der Schüssel war ein zweihenkeliger *Krug* mit profiliertem Boden (V. 9; 12). In allem dem 2. aus Grab 22 (III. 19) gleich, nur weniger geschmückt. H 14, Rdm 10, Bdm 8. — 3. Ein *Töpfchen* mit Henkel (V. 11; 14e) ganz gleich dem 2. aus Grab 3. (III. 2). H 6, (beim Henkel 7·5), Rdm 6·5.

Grab 44. T 30. Linksseitiger Hocker, nach W schauend, von 141 zu 105 cm geschr. Ein kleines zweihenkeliges *Töpfchen* lag vor dem Skelett (IV. 20; 8a), ähnlich dem 1. aus Grab 8 (III. 3). H 8, Bw 6·5.

Grab 45. T 10. Wurde während des ackern vom Pflug mitsamt den Gefässen zerstört.

Grab 46. T 10. Durch eine Grube zerstört. Beigabe war ein zweihenkeliger *Krug* (IV. 16; 11h). Die Henkel sind in der Mitte konkav. Unter den Henkeln und an der Schulter zieht sich eine doppelte Rille hin. Den Zwischenraum gliedern senkrechte eingekratzte Doppellinien. An der grössten Ausbuchtung laufen Kerben herum, ober diesen finden sich konzentrische Doppelkreisbögen. Schl. und Br. gut, Farbe schwarz. H 11·5, Rdm 7, Bdm 6.

Grab 47. T 30. Rechtsseitiger Hocker, nach O schauend, von 110 zu 65 cm geschrumpft, mit zwei Beigaben. 1. Einhenkeliger *Krug* (V. 14; 9c) mit prof. Boden. Dem Gefäss aus Grab 40 ähnlich (IV. 4). H 17, Rdm 12, Bdm 7. — 2. *Schüssel* mit vier Henkel (V. 13; 18i). Zwischen den Henkeln sind zwei Rippen. Schl. und Br. gut, Farbe schwarz. H 8, Rdm 23, Bdm 8.

Grab 48. T 50. Linksseitiger, nach O schauender Hocker von 167 zu 110 cm geschrumpft (Männerskelett). Auch die Arme waren geschrumpft. Bei Füßen Hühnerknochen, vor dem Gesicht zwei Gefässe. (Abb. 7a). 1. *Schöpfkelle* mit Henkel (V. 19; 20c). Schl. und Br. fein. Farbe schwarz. H 6·5 (am Henkel 9), Rdm 13, Bdm 7. — 2. *Krug* mit zwei Henkel (V. 20; 11d). Der Rand ist zwischen den Henkeln in der Mitte spitz ausgebogen. Die Henkel enden oben in einer Spitze. Am Rande befindet sich an acht Stellen ein aus je drei senkrechten Linien bestehender Schmuck. Unter dem Rand und über den

Henkelenden laufen je zwei Rillen herum. Unter den Randvorsprüngen befinden sich linsenförmige Vertiefungen. Punktreihen verbinden die Henkel. Unter den Henkeln ziehen sich drei Rillen hin. Tiefer unten, in Richtung der Henkel und der Randvorsprünge befinden sich runde Warzen von einer Punktreihe umringt. Die Warzen sind durch einen, aus zwei Reihen senkrechter und drei vertieften Linien bestehenden Bandschmuck getrennt. Farbe grau. H 15, Rdm 11×7, Bdm 4.

Grab 49. T 60. Das Grab lag in einer Aschengrube. Kopf und Rumpf des Skelettes fehlte. Beigaben: 1. Bei dem Knie lag ein zweihenkeliger *Krug* mit hohem Fussteil (V. 3; 11e). Der Mundrand ist zwischen den Henkeln eckig ausgebogen. Am Hals befindet sich ein aus zwei eingeritzten Linien bestehender Schmuck in zwei Reihen. Derselbe ist auch am Henkelende in einer Reihe zu finden. Am unteren Teil laufen drei wagrechte parallele Rippen herum. Schl. und Br. gut. Farbe schwarz. H 16, Rdm 8×12, Fdm 6, Bw 13. — 2. Hinter dem Skelett war ein kleines *Töpfchen* mit einem Henkel und rundem Boden (V. 4; 14g). Den unteren Teil zierte eine turbanartige Drehung. Schl. und Br. gut, Farbe rot. H 7, (am Henkel 9), Rdm 6.

Grab 50. T 40. Linksseitiger Hocker, mit dem Gesicht nach O gerichtet, von 105 zu 74 cm geschrumpft mit folgenden Gefässen (Abb. 7b). 1. Vor dem Kopf lag ein zweihenkeliger *Krug* mit prof. Boden (V. 17; 10b). Unter den Henkelenden läuft ein Seitenrand herum, der zwischen den beiden Henkeln eckig nach oben gezogen ist. Schl. ist etwas grob, Br. gut. H 13, Bdm 5·5, Rdm 10. — 2. Vor den Armen lag eine hohe *Schüssel* mit zwei Henkel (V. 18; 18a). Farbe grau, Schl. und Br. gut. H 13, Rdm 28, Bdm 9.

Grab 51. T 70. Auf der linken Seite liegendes, mit dem Gesicht nach S gerichtetes Kinderskelett, von 70 zu 56 cm geschrumpft. Vor dem Skelett lag ein einhenkeliger kleiner *Krug* (V. 8; 6a). Schl. ein wenig grob, Br. gut. H 10, Rdm 6, Bw 8.

Grab 52. T 60. Linksseitig liegendes, nach O schauendes Männerskelett. 1. Hinter dem Becken lag eine zweihenkelige *Schüssel* (VI. 2; 18b). Im grossen und ganzen dem 1. aus Grab 33 gleich (IV. 13.). Gut geschl. und fein gebr. Farbe grau. H 14, Rdm 28, Bdm 9. — 2. Neben der Schüssel war ein zweihenkeliger *Krug* (VI. 1; 10d). Unter den Henkeln zieht sich ein Rand in Spitzen, an dessen oberen Teil eine vertiefte Punktreihe herumläuft und von einer eingeritzten Linie oben begrenzt wird. Gut geschl. und fein gebrannt, Farbe schwarz. H 17, Rdm 6, Bdm 5·5. — 3. In der Schüssel lagen Schweineknöchel und ein halbkugelförmiges *Gefäss* (VI. 3; 23). Farbe rot, grob geschl. und schlecht gebrannt. H 3·5, Bdm 2.

Grab 53. T 40. Auf der rechten Seite liegendes, mit dem Gesicht nach O gerichtetes, von 152 zu 100 cm geschrumpftes weibliches Skelett. Der eine Arm lag gerade, der andere war über den Körper gelegt. 1. Bei der Schulter lag ein zweihenkeliger *Krug* (V. 16; 10a). Im grossen und ganzen dem Gefäss aus Grab 5 gleich (III. 6), nur hat jenes keinen Seitenrand. H 18·5, Rdm 13, Bw 16, Bdm 7. — 2. Neben dem Krug stand ein henkelloses *Gefäss* (V. 15a; 16a). An der Schulter, sind zwei durchlochte Warzen einander gegenüberstehend, auch der Gefässrand ist den Warzen

entsprechend durchlocht. Schl. etwas grob, Br. gut, Farbe grau. H 8, Rdm 9, Bdm 4. — 3. Zu diesem Gefäß gehört auch ein *Deckel*, der an zwei Stellen den Randlöchern entsprechend durchlocht ist (V. 15b; 16b). Gut geschl. und fein gebr., Farbe grau. H 4, Dm 8.

Grab 54. T 10. In dem unteren Teil eines grossen *Töpfes* befanden sich die Knochen eines Säuglings.

Grab 55. Das Grab war zerstört, Masse unbekannt.

Grab 56. Zerstörtes Grab, Masse unbekannt.

Grab 57. Neuzeitliches Grab. L 200, Br 70, T 80. Ein 158 cm langes Männerskelett lag mit dem Kopf gegen O, gerade ausgestreckt. Keine Beigaben.

Grab 58. Neuzeitliches Grab. L 200, Br 70, T 60. Männerskelett in O—W Richtung, ausgestreckt, 158 cm. lang, ohne Beigaben.

Grab 59. T 30. Rechtsseitiges, mit dem Gesicht nach NW schauendes, mit dem Kopf gegen N liegendes Skelett. Vom Pflug zerwühlt, nur der rechte Arm und die Beine blieben unversehrt.

Grab 60. T 70. Rechtsseitiges mit dem Gesicht nach O gekehrtes weibliches Skelett, von 143 zu 95 cm. geschrumpft. Beigaben: 1. Zweihenkeliger *Krug* (VI. 7; 10a), ähnlich dem Gefäß aus Grab 5 (III. 6). Schl. und Br. gut. H 17, Rdm 9, Bdm 4·5. — 2. *Gefäss-Scherben* (VI. 5; 16a). Am oberen Teil laufen mit dem Rand parallel zwei Punktreihen, aus denen eine andere senkrechte Punktreihe zum Boden läuft. An der Bodeneinschnürung führt eine eingeritzte Linie herum, über dieser ist eine eingeritzte Zickzack-Linie zu sehen. Farbe grauschwarz. Schl. und Br. gut. Bdm 6. — 3. Zu obigem Scherben gehöriger *Deckel* (VI. 6; 16b). Am Rande befinden sich zwei Durchbohrungen. Der kurze Griff steht gerade. Farbe rötlich-grau. Gut gebr. und fein geschl. Dm 8×10.

Grab 61. T 50. Rechtsseitiger Hocker, mit dem Gesicht nach O, von 135 zu 85 cm geschr. Die Hände waren unter das Kinn gezogen. Der Kopf und der obere Teil des Körpers wurde später durch eine Grube gestört. Vor dem Kopf stand ein einhenkeliger *Krug* (V. 12; 14c). Am Henkelanfang befindet sich eine linsenförmige Vertiefung. Von dieser ziehen sich drei — mehr-minder parallele — eingeritzte Linien bis zur Mitte der Henkeloberfläche. Den übrigen Teil des Henkels bedeckt ein Schmuck aus schief stehenden drei und vierfach parallelen Linien. Den Körper des Gefässes zieren drei Warzen. Diese werden von drei konzentrischen Kreisrillen umrahmt. Zwischen Warzen und Henkel ziehen vier senkrechte Rillen vom Hals bis zum Boden. Den Rand bedecken an beiden Seiten des Henkels je drei, den Warzen entsprechend, je fünf eingeritzte kleine Striche. Am Hals laufen drei eingeritzte Linien dem Rande parallel herum, die beim Henkel im Winkel zusammentreffen. Darunter befinden sich den Warzen entsprechend drei linsenförmige Vertiefungen, dazwischen eine Punktreihe. Fein geschlemmt und gut gebrannt, Farbe grauschwarz. H 10, Rdm 10·5, Bdm 5·5, Bw 16.

Grab 62. T 60. Rechtsseitig liegender Hocker, nach O schauend, von 157 zu 85 cm. geschr. Die Hände waren nach vorne gestreckt und lagen unter den Gefässen. — 1. Vor dem Skelett stand ein *Töpfchen* mit Henkel (VI. 10; 14e), wie das 2 aus Grab 3. (III. 2).

H 5·5, Rdm 4·5, Bw 6. — 2. *Schüssel* mit einem Henkel (VI. 8; 18g), ist dem 4 aus Grab 24 ähnlich (III. 22). H 18, Rdm 21, Bdm 8. — 3. Neben der Schüssel war ein zweihenkeliger *Krug* (VI. 9; 11c). Der Rand ist zwischen den Henkeln eckig ausgebogen. Unter den Henkelenden ziehen drei wagrechte Rippen herum. Auf der obersten sind Punkte, an der mittleren senkrechte Strichelchen angebracht, die untere ist ohne Schmuck. In Höhe der Henkelenden befinden sich den Randausbiegungen entsprechend, vier linsenförmige Vertiefungen. Am Hals laufen zwei vertiefte Doppellinien herum. Am oberen Teil der Henkel befinden sich zwei Zickzack-Linien, Schl. und Br. gut, Farbe grau. H 13·5, Bw 12, Rdm 12×8, Bdm 5.

Grab 63. T 80. Linksseitiger, nach O schauender Hocker, von 161 zu 103 cm geschr. Die eine Hand lag im Schoss, die andere war unter den Kopf getan. Vor dem Gesicht war ein zweihenkeliger kleiner *Krug* (VI. 4; 7a). Der Boden ist ein wenig nach innen gebogen. Schl. und Br. gut, Farbe grauschwarz. H 11, Rdm 6, Bdm 3·5, Bw 8.

Grab 64. T 50. Rechtsseitiger Männerhocker, nach W schauend, von 165 zu 86 cm geschr. Die Hände lagen im Schoss, stark geschrumpft. Beigaben waren keine.

Grab 65. T 90. Auf der linken Seite liegendes nach O schauendes, von 170 zu 103 cm geschr. Männerskelett. Vor dem Gesicht lag ein zweihenkeliger *Krug* (VI. 20; 11g) mit prof. Boden. Der Rand springt zwischen den stark gebrochenen Henkel eckig hervor. Den Rand zieren beim Anfang der Henkel kleine Kerben. Am Hals läuft eine doppelte Rille herum. Von dieser zieht sich neben den Henkeln und unter den Randvorsprüngen eine senkrechte Doppellinie. Bei den Henkelenden läuft eine eingeritzte Linie herum. Am unteren Teil des Kruges ziehen sich zwei eingeritzte Linien in Richtung der Henkel und der Randvorsprünge zum Boden hinunter. Farbe grau, Schlemmung etwas grob, Brand gut. H 15·5, Rdm 8×11, Bw 15, Rdm 4.

Grab 66. T 90. Rechtsseitig liegendes, nach O schauendes, von 144 zu 90 cm geschr. weibliches Skelett. Der linke Arm war zwischen die Beine gelegt, der rechte hinaufgezogen. Die einzige Beigabe war ein einhenkeliges inkrustiertes *Gefäß* (VI. 21; 26). Den Rand und beide Seiten des Henkels zieren eingeritzte Strichelchen. In der Mitte des Henkels befinden sich vier linsenförmige Vertiefungen. Den Hals gliedern dreieckige Vertiefungen. Unterhalb dieser ist eine breite Rille. Am Fusse des Gefässes läuft eine Leiste herum an deren beiden Seiten eine aus kurzen, schief stehenden Strichen bestehende Verzierung sitzt. An acht Stellen des unteren Teiles ist eine Verzierung, aus je drei Dreiecken bestehend, vorhanden. Schl. und Br. gut, Farbe grau. H 6, Rdm 8, Bdm 4.

Grab 67. T 110. Linksseitiger Hocker, nach S schauend, von 158 zu 123 cm geschrumpft. Die Hände waren mässig geschrumpft hinaufgezogen. 1. Beim Kopf lag ein *Gefäß* mit Röhrenfuss (II. 13; 2f). An der Schulter sind vier Warzenhenkel. Unter der grössten Bauchweite sind auch vier gleichmässig verteilte Warzen. Schl. grob, Br. schlecht, Farbe rot. H 36, Bw 25, Rdm 11, Fdm 13. — 2. Vor dem Gesicht lag ein kleines *Töpfchen* (II. 12; 4f). Die unteren zwei Warzen

waren nach unten gerichtet. Über den stark ausgebildeten oberen zwei Warzen ist eine halsartige Vertiefung. Farbe grau, Schl. und Br. gut. H 11, Rdm 10.

Grab 68. T 100. Linksseitiges, mit dem Gesicht nach S gerichtetes weibliches Skelett, von 148 zu 112 cm geschrumpft. Beigaben: 1. Vor dem Gesicht lag ein *Gefäss* (II. 15; 4d). Am unteren Teil befinden sich zwei Warzen. In der Mittelgegend sind vier durchlochte Warzenhenkel, durch eine eingeritzte Linie verbunden. Schl. und Br. gut, Farbe rot. H 8·5, Rdm 8·5, Bdm 6. Hinter dem Kopf waren drei Gefässe. — 2. Das eine war ein becherförmiges *Gefäss* mit konkavem Boden (II. 17; 5e). Br. und Schl. gut, Farbe rötlichgrau. H 11·5, Rdm 9, Bdm 3. — 3. Das andere war ein *Gefäss* mit flachem Boden (II. 14; 5b). Ist dem Gefäss 2 aus Grab 4 sehr ähnlich (I. 17). Farbe rötlichgrau, Schl. etwas grob, Brand genügend. H 8·5, Rdm 8, Bdm 3. — 4. Das dritte war eine *Schüssel* von unregelmässiger Form (II. 16; 21). Unter dem Rand befinden sich drei kleine Henkel. Grob geschlemmt und schlecht gebrannt, Farbe rötlichgrau. H 8, Rdm 17, Bdm 4·5.

Grab 69. T 70. Linksseitiger Hocker, nach S schauend, von 157 zu 110 cm geschrumpft. Beigaben: 1. Beim Kopf war ein *Gefäss* mit Röhrenfuss (II. 10; 2d). An der Schulter befinden sich über einer eingeritzten Linie zwei Warzen. Auch an der grössten Ausbuchtung sind Warzen. Schl. und Br. gut, Farbe rötlichgrau. H 29, Rdm 12, Bdm 9. — 2. Neben dem Kopf lag ein *Gefäss-Scherben* (II. 8; 4f), ähnlich dem Gefäss 2 aus Grab 67. (II. 12). — 3. In der Nähe des Scherben stand ein kleines *Gefäss* (II. 9; 4g). An der unteren Hälfte sind zwei nach unten gerichtete Warzen. Auch an der Schulter sind Warzen gleichmässig verteilt. Schl. und Br. gut, Farbe grau. H 8·5, Rdm 7, Bw 9. — 4. Auch ein anderes *Gefäss* war noch beim Kopf (II. 11; 5b) ähnlich dem Gefäss 2 aus Grab 26. (I. 13). Schl. etwas grob, Br. gut, Farbe grau. H 8, Rdm 7, Bdm 3·5.

Grab 70. T 130. In einer Wohngrube lag ein Skelett in SW—NO Richtung. In das Grab aus der Jazygen—Zeit führte eine Treppe im O hinab.

Grab 71. T 110. Auf der rechten Seite liegendes, nach O schauendes, von 157 zu 110 cm geschrumpftes weibliches Skelett. Die Hände waren auf der Brust gekreuzt. 1. Vor dem Gesicht war ein zweihenkeliges *Gefäss* mit Bogenrand (VI. 11; 12). Ist dem Gefäss 2 aus Grab 22 sehr ähnlich (III. 19). Schl. und Br. gut, Farbe grauschwarz. H 15, Bdm 6. — 2. Neben dem Krug stand ein *Töpfchen* mit fehlendem Henkel (VI. 12; 14f). Der Rand ist beim Henkelanfang und an der gegenüber liegenden Seite eckig hinaufgezogen. Den Rand zieren schief eingeritzte Striche. Unterhalb laufen zwei eingeritzte Linien herum, deren Zwischenraum mit schiefen Strichen ausgefüllt ist. Den Körper zieren eingeritzte Doppelhalbkreise. Schl. und Br. gut. H 7, Rdm 6·5.

Grab 72. T 80. Rechtsseitiges, nach O schauendes, von 113 zu 72 cm geschr. Kinderskelett. Vor dem Gesicht stand ein *Töpfchen* (VI. 17; 8a), wie das Gefäss 1 aus Grab 8 (III. 3), nur fehlen hier die linsenförmigen Vertiefungen. H 7, Rdm 5·5, Bw 8, Bdm 2·5.

Grab 73. T 70. Rechtsseitig liegendes, nach O

schauendes, von 138 zu 80 cm geschrumpftes Skelett. Die rechte Hand war zwischen den Knien, der linke Arm war hinaufgezogen. Die Gefäss-Beigaben wurden durch eine Grube zerstört.

Grab 74. T 100. Auf der linken Seite liegendes, nach SO schauendes Männerskelett, von 177 zu 112 cm geschrumpft. Die Hände waren zum Kopf hinaufgezogen. Vor dem Skelett lagen folgende Gefässe: 1. Zweihenkeliger *Krug* (VI. 15; 10b), im grossen und ganzen ähnlich dem Gefäss 1. aus Grab 50. H 19, Rdm 10, Bw 16, Bdm 7·5. — 2. Henkelloses *Gefäss* (VI. 13; 16a). Gleich dem Gefäss 2 aus Grab 53 (V. 15a), aber nur mit der Punktreihe und der vertieften Linie geschmückt. H 9, Rdm 6·5, Bw 8, Rdm 1·5. — 3. *Deckel* des vorigen Gefässes (VI. 14; 16b). Am Rande befinden sich zwei gegenüberstehende Löcher. Der Griff ist abgebrochen. Vom Griff laufen vier Striche nach dem Rand. Schl. und Br. gut, Farbe grau. Dm 7·5.

Grab 75. T 80. Linksseitiger Hocker, nach O schauend, von 108 zu 70 cm geschrumpft. Die Hände waren hinaufgezogen. In der Biegung des rechten Ellbogens lag ein einhenkeliges *Töpfchen* (VI. 16; 14e), ganz gleich dem 2 aus Grab 3 (III. 2). H 7, Rdm 5·5.

Grab 76. T 110. Zerstört.

Grab 77. T 120. Auf seiner rechten Seite liegendes, mit dem Gesicht nach O schauendes weibliches Skelett, von 157 zu 105 cm geschrumpft. Die linke Hand war hinaufgezogen, der rechte Arm lag ausgestreckt. 1. Vierhenkelige *Schüssel* (VI. 19; 18f). Zwischen den Bandhenkeln in der Mitte befinden sich je drei senkrechte Rippen, von denen die mittleren geriffelt sind. An der Schulter laufen senkrecht eingeritzte Striche herum die oben von einer geraden Linie begrenzt sind. Am Hals sind senkrechte und wagrechte Einglättungen bemerkbar. Schlemmung und Brand sind fein, Farbe schwarz. H 14, Rdm 32, Bdm 8·5. — 2. Neben der Schüssel lag ein einhenkeliger *Krug* (VI. 18; 9a). Unter dem Henkel zieht ein gut wahrnehmbarer Seitenrand herum der an drei Stellen eckig hinaufgezogen ist. Oben sind senkrechte, unten wagrechte Einglättungen zu sehen. Schl. und Br. gut, Farbe grauschwarz. H 20, Rdm 12, Bdm 6, Bw 18.

Grab 78. T 80. Auf der linken Seite liegendes, nach S schauendes, von 154 zu 100 cm geschr. weibliches Skelett. Die Hände sind hinaufgezogen. Vor dem Gesicht stand ein kleines zweihenkeliges *Töpfchen* (VII. 1; 15b). Die Henkel erinnern von der Seite gesehen an Ansa-lunata. Zwischen den Henkelenden läuft ein gekerbter Rand herum, welcher in der Mitte zwischen den Henkeln eckig hinaufgezogen ist. Unter diesem sind noch zwei ähnliche glatte Ränder. An den Ecken des Seitenrandes sind oben zwei, unten drei linsenförmige Vertiefungen. Diese sind unter dem Seitenrand von zwei senkrechten vertieften, bis zum Boden reichenden Linien begrenzt. Ein ähnlicher Schmuck befindet sich an beiden Seiten der Henkel. Schl. und Br. gut, Farbe dunkelgrau. H 12, Rdm 10×8·5, Bw 12, Bdm 5×4·5.

Grab 79. T 100. Rechtsseitiges, nach NW schauendes weibliches Skelett, von 165 zu 100 cm geschrumpft. Beigaben: 1. In der Nähe des Kopfes lag ein kleineres *Gefäss* (II. 19; 4d). Sehr ähnlich dem 1 aus Grab 68 (II. 15). Schl. grob, Br. gut. H 13,

Rdm. 10, Rdm 5, Bw 14. — 2. NO vom Kopf stand ein grösseres *Gefäss* (II. 20; 4g), ähnlich dem 3 aus Grab 69. (II. 9). H 12, Rdm 9, Bdm 4. — 3. Daneben war ein henkelloses *Gefäss* (II. 18; 5f), wie das Gefäss 1 aus Grab 35. (I. 1). H 7·5, Rdm 7, Bw 8·5, Bdm 3.

Grab 80. T 140. Linksseitiges, nach S schauendes, von 90 zu 60 geschrumpftes Kinderskelett. Vor dem Sk. lagen zwei Gefässe. 1. Scherbe eines zweihenkeligen *Gefässes* (VII. 2; 7a) der Beigabe des Grabes 63 gleich (VI. 4). H 8·9, Bdm 2·5. — 2. In allem dem vorigen Gefäss gleich, aber nicht zerbrochen (VII. 3; 7a).

Grab 81. T 130. Rechtsseitig liegendes weibliches Skelett, nach O schauend, von 160 zu 100 cm geschrumpft. Die rechte Hand war hinaufgezogen, die linke Hand lag zwischen den Knien. 1. Vor dem Sk. lag ein zweihenkeliges kleines *Töpfchen* (VII. 5; 8b). Der Rand ist zwischen den Henkeln eckig. Die Henkelenden verbinden zwei Rillen. Von diesen abwärts, laufen bei den Henkelenden je zwei, bei der Mitte zwischen beiden, je drei senkrechte Linien bis zum Boden. Farbe grau-schwarz. Schl. fein. Br. gut. H 8·5, Rdm 3×5, Bdm 2·5. — 2. Neben dem Töpfchen war ein zweihenkeliger *Krug* (VII. 4; 11f). Der Mundrand springt zwischen den Henkeln eckig vor. Den oberen Teil der Henkel zieren je vier eingeritzte senkrechte Linien. Am Hals laufen zwei parallele Linien herum. Den Mundrand-Vorsprüngen entsprechend springt auch die Gefässwand an beiden Seiten eckig vor. Unterhalb diesen läuft eine wagrechte bandartige Rille herum. Die Henkel sind oberhalb der Rille von schiefen eingeritzten Linien umgeben. Den unteren Teil des Gefässes gliedern senkrechte Rillenbänder deren Fortsetzungen auch am Boden zu finden sind. Unter den Vorsprüngen befinden sich je drei linsenförmige Vertiefungen, von eingeritzten Linien umringt. Schl. fein, Br. etwas grob. Farbe rötlichgrau. H 15·5, Rdm 12×7, Bdm 7. — Unterhalb des Grabes befand sich in 70 cm Tiefe ein verschütteter Feuerplatz, mit Scherben aus der Kupferzeit.

Grab 82. T 130. Auf der linken Seite und halb am Bauch liegendes, nach S schauendes, von 157 zu 113 cm geschrumpftes weibliches Skelett. Der rechte Arm war hinaufgebogen, die linke Hand war zwischen die Knie gelegt. Am östlichen Ende des Grabes fand man eine mit Rinderknochen gefüllte Grube. Vor dem Skelett lagen drei Gefässe. 1. Henkelloses *Gefäss* (I. 22; 5c) ist dem 2 aus Grab 6 gleich (I. 19). Farbe rot. H 7, Rdm 8, Bdm 3. — 2. Das andere *Gefäss* (I. 25; 5b) gleicht dem Gefäss 2 aus Grab 26. (I. 13). H 7, Rdm 8, Bdm 4. — 3. *Gefäss* mit konkavem Boden (I. 26; 5c). Gleicht 1 aus Grab 82. H 8, Rdm 7, Bdm 3. — 4. Hinter dem Kopf stand ein dem 3 aus Grab 12 ähnliches *Gefäss* (I. 23; 4b). H 9, Rdm 10, Bdm 5, Bw 12. — 5. Neben diesem Gefäss stand ein *Töpfchen* (I. 24; 4e). In der Mitte des unteren Teiles befindet sich ein leistenförmiger Umbruch. An der Schulter läuft eine breite Rille herum. Unter dem Rand stehen vier Warzenhenkel. Schl. ist etwas grob, Br. gut, Farbe grau. H 13, Rdm 10, Bw 13·5, Bdm 5. — 6. Aus demselben Grab kam noch ein zweihenkeliges *Gefäss* mit rundem Boden heraus (I. 21; 7a). Es ist dem Gefäss aus Grab 63 sehr ähnlich (VI. 4). H 7·5, Rdm 5, Bw 6·5.

Grab 83. T 110. Rechtsseitig liegendes nach O schauendes, von 154 zu 100 cm geschrumpftes weibliches Skelett. Drei Gefässe standen vor dem Skelett. 1. *Schüssel* mit einem Henkel und profiliertem Boden. (VII. 7; 18e). Unter der stark betonten Schulter laufen zwei breite Rillen herum. Am unteren Teil an beiden Seiten des fehlenden Henkels ziehen je zwei senkrechte Rillen bis zum Boden. Gegenüber dem Henkel sind drei eingeritzte Verzierungen. Farbe grau, Schl. etwas grob, Br. gut. H 9, Rdm 24, Bdm 10·5. — 2. Vor dem Rumpf stand ein *Krug* mit zwei Henkeln (VII. 8; 11g). Zwischen den Henkeln ist der Rand eckig ausgebogen. An den Henkeln sind drei senkrechte Einritzungen. Unter den Henkelenden laufen drei vertiefte Linien herum, die oberste folgt den Randausbuchtungen und ist an den betreffenden Stellen eckig hinaufgezogen. Am unteren Teil des Gefässes ziehen den Henkeln und den Rand-Vorsprüngen entsprechend, rechts und links, je drei senkrechte Linien von der grössten Bauchweite abwärts. Schl. und Br. gut, Farbe grau. H 15·5, Rdm 12×10, Bw 15. — 3. Neben dem Krug war noch ein stark beschädigtes henkelloses *Gefäss* (VII. 6; 24). Den oberen Teil zieren eingeritzte Zickzack-Linien. Diese sind vom unteren Teil durch zwei breite Rillen getrennt. Unter dieser finden wir eine doppelte Zickzack-Linie, drei Linsenvertiefungen nebeneinander, dann zwei senkrechte und bis zum Boden laufende vertiefte Linien an vier entgegengesetzten Stellen der Gefäss-Seiten. Grob geschlemmt und schlecht gebrannt, Farbe rötlichgrau. H 11·5, Bdm 3·5, Bw 10.

*

Die Streufunde des Gräberfeldes gebe ich im folgenden:

1. Kleines *Gefäss* mit rundem Boden (VII. 11). geschlemmt und sehr gut gebrannt. Farbe grau. H 6, Rdm 7, Bw 9.

2. Einhenkeliger *Krug* mit profiliertem Boden (VII. 18). Schl. etwas grob, Br. besser. Farbe dunkelgrau. H 16, (am Henkel 18), Rdm 10, Bw 16, Bdm 9.

3. Kleines *Gefäss* (VII. 12). Unter dem Rand ist ein kleiner durchlochter Henkel, weiter unten eine spitze Warze. Schlemmung fein, Br. gut, Farbe rötlichgrau. H 10, Bdm 8.

4. Bruchstück eines *Gefässes* (VII. 16). Unter dem Rand eine durchlochte Warze, in der Mitte der Höhe steht eine spitze Warze. Schl. und Br. schlecht. H 9, Bdm 8.

Von folgenden Streufunden bringe ich nur die Abbildung:

5. Bruchstück eines *Gefässes* mit Röhrenfuss (VII. 9).

6. Bruchstück eines *Gefässes* der Badener-Kultur (VII. 15).

7. Halbkugelförmiges kleines *Gefäss* (VII. 14).

8. Bruchstück eines *Gefässes* (VII. 17).

9. *Gefäss* mit Warzenschmuck (VII. 13).

10. Geschliffene und gesplitterte *Steingeräte* (VII. 10).

11. Bearbeitetes *Knochenmaterial* (Abb. 8 u. 9).

12. *Gefäss-Bruchstücke* der Badener-Kultur (Abb. 10).

*

Mein Ziel war in erster Reihe das Material des Gräberfeldes Deszk-A weiteren Kreisen zugänglich zu machen. Das bestrebte ich nach Möglichkeit im Obigen zu verwirklichen. Die chronologischen Fragen werde ich im folgenden nur kurz und notwendigenfalls berühren. Ein abgeschlossenes Bild darüber kann man nämlich nur nach Bearbeitung des ganzen Materials des Landes und der benachbarten Gebiete darstellen.

Im Deszker Friedhof wurden, laut den Aufzeichnungen F. Móra's, in 83 Gräbern 76 Hocker bestattet. Im Grab 57, 58 und 70 lagen gestreckte Skelette, diese sind aber Bestattungen neuerer Zeit und haben keinerlei Verbindung mit dem Gräberfeld der Vorzeit. In den Gräbern 1, 18, 30 und 54 finden wir eine Art der Urnen-Bestattung, die sog. Pithos-Bestattung. Bei dieser Art wurde das Skelett unverbrannt in die Urne getan, die Knochen zeigen keine Spuren des Brandes. Diese Bestattungsweise bildet wahrscheinlich den Übergang von der Hockerbestattung zur Brandgrabbestattung. Brandgrab kennen wir keines aus dem Deszker Friedhof.

Die Orientierung der Skelette war sehr verschieden. Zum grossen Teil lagen sie in S-N Richtung (29), resp. N-S (15). Es kam auch O-W Richtung vor (15) und auch W-O (1). Es fehlten nicht die Richtung NO-SW (8), resp. SW-NO (3). In 12 Fällen konnte die Richtung nicht bestimmt werden.

Auf der linken Seite lagen 35 Skelette, auf der rechten 31, die Angaben der übrigen Skelette sind mangelhaft. Im Gräberfeld waren 12 Männer, 13 weibliche und 5 Kinderskelette bestattet, 13 die übrigen Skelette gab es keine diesbezüglichen Aufzeichnungen. Die Tiefe der Gräber wechselte zwischen 10 und 140 cm.

Bei der Zeitbestimmung der Funde können wir uns nur auf die Bestattungsweise und auf die Formen der Gefässe stützen. Die wenigen Metallfunde ordneten wir — die veraltete Einteilung Reineckes¹ übergehend — nach den Bestimmungen Ferenc Tompa.² Tompa System stützt sich hauptsächlich auf die Keramik und ist deshalb für die Zeitbestimmung des Deszker Friedhofes besonders geeignet. Die in

einem Grabe gefundenen Gefässe kann man im grossen und ganzen für gleichalterig halten, so dienen uns die gut trennbaren Gefässformen als Leitlinie unserer Chronologie.

Nach genauer Erwägung obiger Tatsachen reihen wir die Gräber 4, 6, 12, 14, 17, 26, 35, 42, 67, 69 und 79 in das Aeneolithikum. Die Gefässe dieser Gräber sind als besondere Gruppe immer nur miteinander vermengt. Hierher gehören die Gefässe mit Röhrenfuss, dann die mit spitzen Warzen und manchmal mit verbindenden Rillen verzierte, oder Töpfchen mit glatter Oberfläche. Die Form und der Schmuck dieser Gefässe ist zu den anderen gemessen primitiv und birgt noch viele Züge der Steinzeit (1—5, dann die Form 7 und 21). Diese Gräber kommen oberhalb der Tiefe von 60 cm nicht vor. Die folgenden Gräber stammen schon aus der Bronzezeit, scheinbar fehlt im Deszker Friedhof der Übergang aus der jüngeren Steinzeit zur Bronzezeit. Dies zeigt natürlich gleichzeitig von einem Mangel der Kontinuität der Bevölkerung.

In die erste Periode der Bronzezeit teile ich die Gräber 33, 34, 40, 41, 47, 51, 68, 77, und 82. Verhältnismässig wenig Gräber belegen diesen Zeitabschnitt. Zur Bestimmung der Gräber benutzte ich den einfachen und unverzierten Krug (z. B. V. 8; 6. a), und so gelang es mir das übrigens schwer zu trennende Material zu ordnen.³ Zu bemerken ist aber, dass gerade in der Maros-Gegend die Gefässe der ersten und zweiten Periode der Bronzezeit so stark vermengt vorkommen, dass ihre Trennung sehr erschwert ist, weil die Grenzlinien verschwommen sind. Auch in unserem Falle ist die Vermengung vorhanden. Bei einem sesshaften Volk ist aber der langsame Übergang und die Vermengung der Formen ganz natürlich.

Für die Frühzeit der zweiten Periode der Bronzezeit sind der längliche, schlanke Hals, das tiefgebaute Unterteil und der lange, gebogene Henkel kennzeichnend. Diese Zeit bezeugen noch der eckige Vorsprung der Gefässwand und der vertiefte Linienschmuck.⁴ Aus diesen Grün-

³ In die erste Periode sind folgende Gefässformen zu reihen: V. 8. 6a, IV. 14. 6b, IV. 19. 6c, VI. 18. 9a, V. 7. 9c, IV. 13. 18b, V. 2. 18c, IV. 9. 18d, V. 13. 18i, IV. 10. 23 und IV. 17. 27.

⁴ Auf Grund dieses können wir folgende Gefässe in diese Zeit stellen: VI. 4. 7a, III. 16. 7b, VII. 5. 8b, III. 6. 10a, VI. 15. 10b, IV. 8. 10c, VI. 1. 10d, V. 1. 10e, VII. 4. 11j, V. 15a. 16a, V. 15b. 16b, V. 18. 18a, VII. 7. 18e und die unentwickelteren Exemplare von III. 3.

¹ Reinecke Pál, *Tanulmányok a magyarországi bronzkor chronológiájáról*. Arch. Ért. 1899. 225—251, 316—340.

² Tompa Ferenc, *25 Jahre Urgeschichtsforschung in Ungarn*. Bericht d. R.—G. Komm. 1934/35. 27—127.

den reihe ich folgende Gräber in diese Zeit: 5, 9, 21, 23, 36, 37, 44, 46, 50, 52, 53, 60, 63, 65, 72, 74, 80 und 81.

Für die jüngere Stufe der zweiten Periode sind kennzeichnend die hochgezogenen, oft Ansa-lunata förmigen Henkel, die linsenförmigen Vertiefungen, die schrägen Rillen und die starke Gliederung, also auf Grund des Vorkommens des Gefässes III. 4. (11. b) und dessen Verwandtschaft, kann man hierher bestimmen die Gräber 3, 7, 8, 10, 11, 19, 22, 24, 25, 29, 32, 43, 49, 62, 71, 75, 78, und 83.⁵

In die dritte Periode können wir auf Grund der Bestattungsweise und der Beigaben die Gräber 1, 18, 30, 48, 54, und 61 und die in denselben vorkommenden Gefässformen reihen.

Das Auftreten der Pithos-Bestattung können wir nicht vor die dritte Periode stellen. Hierbei scheint als wichtigster Beweis wohl jene Tatsache zu gelten, dass die Gefässe mit den unverbrannten Kinderskeletten nach Form und Schmuck grösstenteils in die dritte Periode zu reihen sind. Ich weise hier besonders auf den Pithos aus dem Grab 169 von Szöreg,⁶ auf dem mit konzentrischen Halbkreisen gezielter

Warzenschmuck vorkommt. Tompa bestimmt auch den Pithos aus Grab 1 von Deszk-A⁷ in die dritte Periode.

Im Grab 2 waren keine Gefässe, es kann aber auf Grund der anderen Geräte in die dritte Periode getan werden.

Die Zeit der anderen, zum grossen Teil zerstörten Gräber konnte mangels jeder Beigabe, nicht genau festgestellt werden, sie stammen aber wahrscheinlich gleichfalls aus der Bronzezeit.

Die Kulturschichten der einzelnen Perioden zeigen eine grosse Vermengung. Die Gräber mit Inhalt der zweiten Periode der Bronzezeit kamen aus 15 cm und 130 cm Tiefe heraus, kamen aber auch zwischenhin überall vor.

Bei der Unterscheidung der einzelnen Kulturkreise mussten wir leider einen Lageplan des Gräberfeldes vermissen. Doch können wir auf Grund des oben Angeführten mit ziemlicher Bestimmtheit behaupten, dass in das Gräberfeld Deszk-A in der Zeit des Aeneolithikum und in den ersten drei Perioden der Bronzezeit bestattet wurde.

Szeged

István Foltiny

⁵ In die zweite Periode gehören: III. 3. 8a, III. 4. 11b, VI. 9. 11c, V. 3. 11e, VII. 8. 11g, IV. 16. 11h, III. 19. 12, III. 11. 13a, III. 14. 13b, IV. 5. 14a, III. 23. 14b, III. 1. 14d, III. 2. 14e, VI. 12. 14f, V. 4. 14g, IV. 1. 15a, VII. 1. 15b, VI. 8. 18g, III. 13. 18h, IV. 11. 19, III. 5.

20a, III. 21. 20b, V. 19. 20c, IV. 3. 22, und die Gefässe von VII. 6. 24.

⁶ Tompa a. a. O. Taf. 30, Abb. 10.

⁷ Ebendort Taf. 30, Abb. 14.

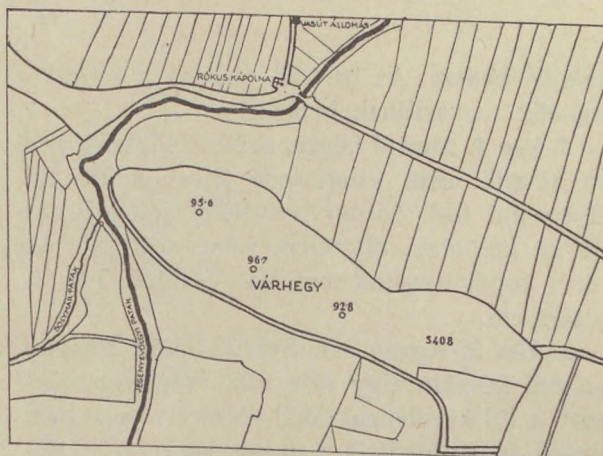
A SOLYMÁRI BRONZKORI RAKTÁRLELET

A solymári középkori vár építésénél és többszöri átépítésénél súlyosan megzavarták az őskori rétegeket. A nagykiterjedésű várrendszer a dombtetőnek körülbelül háromnegyed részén húzódik végig és egy őskori ásatás esetén is, csak igen kevés terület és zavartalan őskori réteg állna rendelkezésre. Megnehezíti a kutatást még az is, hogy a falak mentén az ásatás a középkori vár rovására történhet csak, mert a falak igen rossz állapotban vannak és a talaj megbolygatása által bedőléssel fenyegetnének (1. kép).

Ahol a talaj megengedte és a rétegek kevésbé voltak megzavarva, pontos beméréseket eszközöltem. Így sikerült megállapítanom, hogy a domb felső részének alaprétéget hárshegyi homokkő alkotja. E fölött átlag 30 cm vastag zöldesbarna hamus réteg van, mely több helyen agyaggal volt leárazva és helyenként erős égés nyomait mutatta (Solymár «A» réteg). Felette körülbelül 10 cm vastag szürkésfekete humus terült el (Solymár «B» réteg), amely felett vékony földtakaró és a középkori nivelláló réteg következett.

A dombot kettészelő észak-déli kutató árok a főépület sarkánál egy összedőlt putrit metszett keresztül. A cölöplyuk helyét megtaláltam. A leárazás irányából és a réteg huzódásából következtetve megállapítottam, hogy a putri többi része a várépület alatt van és feltárását tovább folytatni nem lehet. A putrinak ezt a részét erősen megzavarták a középkorban. Vastag leárazott, többszörösen átégett rétegben, patics-töredékek, tűzhelydarabok, putrik sártapasz darabjai a karók negatívjaival, kerültek elő. Ezek alatt nagyon sok durva és finom kerámia fekküdt részben ép, részben összetört állapotban. A putrik a bentmaradt tárgyakkal együtt idővel bedőltek és a külső sárfalak egymásra hullva betemették az alattuk lévő anyagot. A bronzkor szak második és harmadik szakaszának leletei nagyszámban kerültek innen elő.

A domb déli oldalát az időjárás, az eső és a szél teljesen kikezdte és lemállasztotta. Itt az őskori rétegeket csupán ujjnyi vastag humus takarta. A leletek egy részét a legelésző állatok kitúrták vagy kikaparták, mert közvetlenül a növényi takaró alatt feküdtek. A durva házi kerámiának vonaldíszes, neolithikus cseréptöredékei, a nucleus és jáspis fűrészkék, köpengék,

1. kép — Abb. 1

végül a bronzkori durvább cseréptöredékek e helyekről kerültek elő. Várhegyünkön már a neolithikumban is volt élet. A solymári cseppkőbarlangban folytatott geológiai kutatások során már a század elején került elő néhány neolithikus tárgy, bizonyítván az őskori ember ittlétét. Ebben az időben a Várhegy platója és a cseppkőbarlang, a tájék két kiemelkedő pontját alkották és a természet viszontagságai ellen jó védelmet nyújtottak.

A következőkben az itt előkerült gazdag őskori leletek közül egy raktárkészletet ismertetek. A várbejárat közelében az őskori réteg alá beásva, a hárshegyi homokkő rétegében, földmunkálatok közben egy tálat találtam, amelyben egy díszes kancsó, merítő bögre, tű és poncoló vésőcske, szárnyas balta és több

összetört hasonló típusú agyag bögre volt. A leletet a homokkő teljesen beborította, úgy hogy a tárgyak szinte egyé kövesedtek. A tál körülbelül fél méternyi mélységben volt az érintetlen

teljesen ép, de erős kopás nyomait mutatja. Színe acélos szürke. Kidolgozása és összhatása elsőrangú, díszítése nem megkötött, formái elbarokkosodtak, fellazultak. A bronzkor harmadik

2. kép — Abb. 2

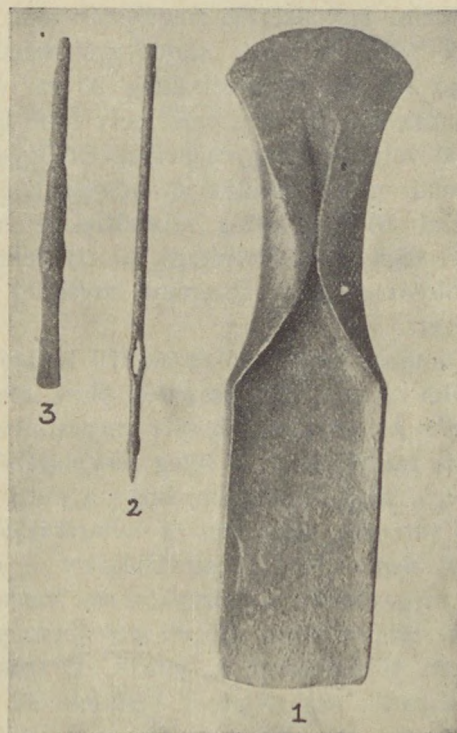
altalajba beásva. Az itt lévő tárgyak a bronzkor harmadik szakaszának képviselői.

2. kép 1. Merítő bögre. Széles ellipszis alakú nem kihajló nyak, ellaposodó ansa lunatas fül, mélyen ülő has, három bütyökkel jellemzi. Az edényke különben dísztelen, színe szürkésfekete és erős kopás nyomait mutatja. Méretei: 3·5, 10, 10, 10·5 cm.

2. kép 2. Agyag tál. Szürkésfekete iszapolt agyagból készült. Egy füle van, szájperece behúzott, a fül közelében kanál részére vájolat van. Méretei: fenék kívülről 8, magassága 13, szélessége 28 cm.

2. kép 3. Díszkancsó. Cilindrikus nyak, kihajló szájperece, a száj fölé hajló széles szalagfül, bütyök által élezett, de inkább profilált has, keskeny fenék jellemzi. A hason négy dudor ül, melyek hármás félkörökkel vannak körül-futtatva, a dudorok erőteljesek. A dudorokat két vertikális borda és ezzel párhuzamosan futó 3—3 vonalka választja el. A kancsó homlokán az egyik dudor jobb és bal oldalán lencseszerű bemélyítést találunk, amelyet beletüzdelte pontsor vesz körül. Ugyancsak a száj pereme alatt is van egy ilyen pontsoros dísz, körülbelül a homlokzati dudorral egy vonalban. A has és nyak találkozásánál hét koncentrikus kört találunk. Az alsó körön bemélyített pontsor vonul körül. A fülön három kottaszerű pontban végződő párhuzamos hosszirányú vonaldísz található. Az edény jól iszapolt agyagból készült,

periódusának egyik legszebb példaképe. Méretei: 5·5, 15, 10, 15 cm.¹

3. kép — Abb. 3

2. kép 4—5. Agyag bögrék. Színük szürkésfekete. Az említett agyagtálban voltak. Kidolgo-

¹ Tompa Ferenc, 24/25. *Bericht der Röm.-Germ. Komm.* 1934—35. 80. I. 30. tábla.

zásuk ügyes fazekasra vall. Méretük: 6, 7, 5, 6 cm.

3. kép 1. Szárnyas balta. Anyaga bronz. Hossza 13 cm., szélessége 3 cm. A nagy tálban feküdt. Foka éles, kevés használat nyomát mutatja. A bronzkor harmadik periódusának tipikus képviselője. **3. kép 2.** Bronz tű. **3. kép 3.**

Solymár

Poncoló vésőcske. Bronz anyaga nem olyan jó, mint az előbbieké, mert nyele kitöredezett.

A solymári telepen a bronzkor második és harmadik szakasza igen gazdag. A következő leletek már rómaikoriak. A közbeeső időből — legalább is a rendszeres kutatások megindulásáig — leletünk nincsen.

Valkó Arisztid

DER BRONZEZEITLICHE VERWAHRFUND IM SOLYMÁR

Anlässlich der, in der Solymärer (Com. Pest) mittelalterlichen Burg vorgenommenen Grabungen stiess ich in den tiefsten Schichten auf die Spuren einer bronzezeitlichen Ansiedlung (**Abb. 1**).

In der Nähe des Einganges dieser Burg kam aus der älteren Sandsteinschichte in einer Tiefe von ungefähr 50 cm, eine hohe Tonschüssel in welcher sich ein verzierter Tonkrug, ein unver-

ziertes Töpfchen und viele Scherben gleichaltriger Tongefässe zum Vorschein kamen (**Abb. 2**). Unter diesen befanden sich noch folgende Bronzegegenstände: eine geflügelte Bronzeaxt (**Abb. 3, 1**), eine Punzennadel (**Abb. 3, 3**) und eine Ösennadel (**Abb. 3, 2**).

Alle diese Funde sprächen einheitlich für die dritte Stufe der ungarländischen Bronzezeit.

Solymár

Arisztid Valkó

A ZALAHOSSZÚFALUSI EZÜSTLELET

A zalahosszúfalusi ezüstlelet ismertetésével egy szétszóródott leletet szeretnék a régészeti irodalom számára hozzáférhetővé tenni. Sajnos, a multban tömegével kallódtak el fontos zárt leletek. A leletösszefüggésekből kiragadott egyes darabok pedig sohasem képviselhetnek olyan értéket a tudományos kutatás szempontjából, mint a zárt, összefüggő leletek. Éppen ezeket az összefüggéseket hanyagolták el a multban és így több fontos tárgy eredeti környezetéből kiszakítva régészetileg nehezen megvilágítható lett. A fontos leletösszefüggéseket szem előtt tartva, ismertetem a zalahosszúfalusi leletet, az egymástól távolálló serpenyőt és karperecet az érmekekkel együtt.

A lelet részletében nem ismeretlen a magyar régészek előtt. Alföldi András ismertette a zalahosszúfalusi éremleletet, amely — mint látni fogjuk — egy része az egész leletegyüttesnek.¹ A római nagybronzokból álló ismertett éremlelet összetételével foglalkozva, megállapította a lelet korát: Kr. u. 154-ben, határozta meg a lelet elrejtésének időpontját. Alföldi András ismertetése után került elő leletünk többi része és így az általa felsorolt érmekek nem ölelik fel a lelet összes darabjait. Előkerült továbbá itt egy ezüst csésze, valamint egy karperec, amely darabok éppen az érmekek tanúsága szerint, korban kitűnően elhelyezhetők.

Mindenekelőtt a leletkörülményeket kell tisztáznunk. A leletet 1919-ben találták két részletben Szentkirályi István földbirtokos Bocsotahegy nevű majorjában, Zalahosszúfaluban.² A major udvarán először a bronzérmekeket találták meg

egy edényben. Ettől több méter távolságra került elő ugyancsak agyagedényben az ezüstcsésze és karperec többszáz ezüst denár társaságában. Az akkori zavaros időkben csak nagy nehézségek árán sikerült a föld tulajdonosának az érmekek legnagyobb részét összeszedni. Ebben a munkában segítségére volt Csák Árpád, akkori keszthelyi múzeumigazgató; az ő közvetítésével kerültek a bronzérmekek a keszthelyi Balatoni Múzeumba. Innen ismertette ezeket Alföldi András, aki néhány darabot megszerzett a Magyar Nemzeti Múzeum éremtára részére. A bronzérmekeknél jobban szétszóródtak az ezüst denárok. Egy kis részük bekerült a keszthelyi múzeumba, legnagyobb részük a föld tulajdonosánál maradt. A denárok egy részét később értékesítették, egy kisebb része azonban ma is Szentkirályi István birtokában van az ezüst csészével és karpereccel együtt.³

Mielőtt hozzáfognánk az ismertetéshez, néhány mondatot kell szentelnünk a lelőhelynek. A Balaton széles északkelet-délnyugati tektonikus árkától délre és nyugatra, közel észak-déli irányú hosszanti völgyek szabdalják fel a dunántúli tájegységet. A völgyek között széles háta húzódnak, amelyek még ma is jelentős akadályai a közlekedésnek és megszabják a települések helyét a szélfújta hosszanti völgyekben. A római

³ Ezúton szabad legyen köszönetem kifejezni Szentkirályi István földbirtokos úrnak, aki készségesen bocsájtotta rendelkezésemre a birtokában levő tárgyakat. A leletkörülményeket is csak az ő szíves elbeszéléséből lehetett tisztázni. Köszönetet kell azért is mondanunk, hogy ígéretet tett arra nézve, hogyha a család egyszer megválna a tárgyaktól, akkor azokat egyik gyűjteménynek ajánlják fel megvételre. — A keszthelyi Balatoni Múzeumban őrzött érmekeket Lovassy Sándor dr. múzeum-egyesületi elnök és Dornyay Béla dr. múzeumigazgató urak adták át feldolgozásra. Fogadják ők is hálás köszönetemet.

¹ Arch. Ért. 39, 1920—22, 102 sk.

² Zalahosszúfalu mint önálló község megszűnt. Zalapátihoz csatolták. Ezt a nevet meg kell tartanunk, mivel leletünk egyik része a régészeti irodalomban már ilyen néven ismert.

hódítás útja Itália felől Pannoniában: a Balaton árkának iránya. A hadiutak, amelyek a Dráva-vonal katonai táborait a Duna-vonal előretolt állomásaival kötötték össze a hódítás idejében, a Balaton két partján haladtak.⁴ A hódítás katonai útjainak csak egyes szakaszai vannak a későbbi itinerariumokban megemlítve, mivel a tartományon átmenő forgalom más irányú lett és a tartomány belső úthálózata is kiépült.⁵ Amint a Balaton fekvése minden kétséget kizárva meghatározza a felvonuló katonaság útját,⁶ addig a Balatontól nyugatra elterülő völgyekkel tagolt vidék éppen nem kedvezett a felvonuló katonaságnak és komoly akadályt jelentett az útépítőknek. Mivel azonban ezek az utak éppen stratégiai fontosságuk miatt lehetőleg a legrövidebb távolságot választották, a hosszanti völgyeket éppen keresztbe kellett metszeniök. Metszőpontjaik a patakok átkelői. A zalahosszúfalusi kincs lelőhelye ilyen átkelő a Zala folyón. Az út kelet felől, Keszthely irányából, Szentgyörgyvárnál⁷ ereszkedik le a dombhátról a Zala völgyébe; a folyó másik oldalán fekszik a Bocsotahegy majorság, ahol leletünket megtalálták. Itt feltétlenül fontos átkelő volt a folyón, mivel a római út nyoma a jobb parton jól látható, amint egyenesen nyugati irányba halad egy mellékvölgyön fölfelé. Valószínűleg tovább is egyenes irányban haladhatott az út nyugat felé, mivel egy másik metszőpontja Pölöske is ismeretes, mint római

lelőhely.⁸ További iránya már bizonytalan, vagy Alsólendva irányába délre kanyarodik⁹ és Poetovionál (Pettau-Ptuj) éri el a Dráva völgyét, vagy ha kelet-nyugati irányát megtartja, akkor az út kiinduló pontja Flavia Solva (Leibnitz), a szomszédos Noricum egyik útcsemőpontja, amely ugyancsak fontos szerepet játszott a középső Duna-vidék romanizációjában.¹⁰ Úgy hisszük, hogy az elrejtett kincslelet szorosan összefügg a vázolt római úttal, amelynek egyik fontos hídfőjénél került a földbe.¹¹

Említettük, hogy Zalahosszúfalun a bronz-érmekeket az ezüstöktől elkülönítve bizonyos távolságra találták egymástól. Mivel mindkét helyen hasonló körülmények között egy-egy nagyobb agyagurnában találták az érmekeket, ez valószínűvé teszi, hogy egy zárt lelet két részével állunk szemben. Összetartozásuk mégis csak abban az esetben vehető eldöntöttnek, ha a denárok datálása is megfelel a már ismertetett bronzérmekek időmeghatározásának. Egyben csak a denárok datálását tarthatjuk teljes érvényűnek az ezüstcsésze és a karperec korára, mivel ezekkel találták együtt a tárgyakat. Az urnák tanúsága az érmekek pontos «post quem» datálása mellett elhanyagolható; ez esetben a házi kerámia időbeni előfordulását is az érmekek segítségével lehet meghatározni.

A jól iszapolt, finom szemcséjű világoszürke urnaalakú edényekből, amelyekben a kincsleletet a földbe rejtették, alig maradt reánk néhány töredék; ezeket már a kincs megtalálásánál összetörték (II. tábla 4, 5a–b). Az egyik edény nagyobb fenékdarabját (fenékatm. 101 mm), a másik edény kihajló szájrészét erős hornyolással, valamint kisebb fenékdarabját (fenékatm. 93 mm) mutatjuk be. Ezek a töredékek

⁴ A. v. Domaszewski, Westdeutsche Zeitschrift 21, 1902, 180 skk III t.

⁵ A római foglалás útvonalait Domaszewski után (id. h.) a későbbi kutatás nem kísérelte meg visszaállítani. Főleg Finály Gábor bírálja részletesen Domaszewski kezdeményezését (Arch. Ért. 23, 1903, 164 skk; Notizie degli scavi 1914, 415 sk), de korai útvonalakra vonatkozólag nem jut tovább. Domaszewski kiindulása a teljes úthálózat rekonstruálására nem is alkalmas (beneficiarius-állomások). Nála elsősorban hiányzik a terepismeret, amelyhez a helyszíni részletkutatások hiánya is járult. De a helyszíni kutatás segítségével a pannóniai úthálózat rögzítéséhez még a legutóbbi összefoglalásban is hiányzik, v. ö. A. Gráf, *Übersicht der antiken Geographie von Pannonien* (Diss. Pann. I 5) 1936. Kiegészíthetők a hézagok irodalmi adatok a római foglалás útvonalaira bizonyos leletek elterjedésével. Megpróbálkoztam ezzel PWRE VII A 1, 82 sk «Tricciana»; Arch. Ért. 52, 1939, 149 sk.

⁶ A. v. Domaszewski, id. h. 183 sk. A déli parton végighaladó útvonalra l. Radnóti A., id. h.

⁷ Mint római lelőhelyet említi Kuzsinszky B., *A Balaton környékének archaeológiája* 1920, 44 sk. Az itt talált figurális bronzedényről Hekler A., Múz. Kvt. Ért. 3, 1909, 203; Radnóti A., *A pannóniai római bronzedények* (Diss. Pann. II 6) 1938, 145, 54 t., 1, 1a–b.

⁸ A keszthelyi Balatoni Múzeum legszebb bronzedényei innen valók: Radnóti A., Diss. Pann. II 6, 104, 36 t. 5–6. Téves értesülésen alapszik ebben a munkában két másik kiemelkedő szépségű bronzedény lelőhelyének megjelölése a keszthelyi múzeumból: id. h. 116, 47 t., 1–1a és 134 sk, 39 t., 2–2a; ezek lelőhelye is Pölöske.

⁹ Azonosítva esetleg Halicanummal (Itin. Ant. 261, 9 és 262, 4; Anou. Rav. 216, 3; Ptolemaios II 14, 4: «Ὀλίμακον»), v. ö. Dervarics K., Zalavármegye Évkönyve 1896, 203 skk; Finály G., Nomenclator 40, Gráf A., id. h. 69, 5 jegyz.

¹⁰ W. Schmid, *Flavia Solva* 2 kiad. 1917, 6 sk.

¹¹ Kíváncsnak tartjuk a kincslelet helyén a hitelesítő ásítás megejtését, amely esetleg jobban megvilágítja az elrejtés körülményeit. Nem messze az elrejtés helyétől római épülettörmelékek kerülnek elő a szántóföldeken.

a római korban elterjedt szürke házi kerámia keveset mondó fajtájából valók.¹²

A datálás és a leletösszefüggés szempontjából részletesen kell foglalkoznunk az ezüstdenárokkal. A publikált nagybronzokhoz csak annyiban szólunk hozzá, hogy megemlítsük azt a néhány darabot, amelyek Szentkirályi István birtokában maradtak. Összesen hét darabot sorolunk fel, amelyeket eddig nem dolgoztak fel, ezeket pótlólag kell hozzácsatolnunk az ismert 350 darabhoz:¹³

Hadrianus

1. Coh. 342; BMC III 1295; Strack II 611.

Antoninus Pius

2. Coh. 282; RIC III 761; Strack III 979.
3. Coh. 363; RIC III 770; Strack III 989.
4. Coh. 535; RIC III 916a; Strack III 1093.

Faustina sen.

5. Coh. 282; RIC III 1081; Strack III 1224a.
6. Coh. 29; RIC III 1155; Strack III 1263a.
7. Coh. 88; RIC III 1118; Strack III 1287a.

A felsorolt érmek nem változtatják meg Alföldi András megállapítását, hogy az éremleletet Kr. u. 154-ben rejtették el. Az itt bemutatott darabok közül a 4. ebből az évből való, a többi korábbi ennél az időpontnál.

Az ezüstdenárok először kerülnek ismertetésre; részben a keszthelyi Balatoni Múzeumban őriztetnek (91 drb), részben a földbirtok tulajdonosától kaptam meg őket feldolgozásra (72 drb). Még csonkaságában is jelentős lelet, jó fenntartású, minden darabját meg lehetett határozni. Az érmek császárok szerint a következőképpen oszlanak meg:

¹² Hasonló kerámiát ismerünk a környékről, a keszthely-ujmajori temető mellékletei közül; Kuzsinszky B., id. h. 78, 103 k., 1–2. A kerámia pontos datálását éppen éremleletünk segíti elő.

¹³ Feleslegesnek tartjuk az érmek köriratát és ábrázolásait megemlíteni, mivel ez a feldolgozás nem érmészeti leírás. A felsorolásban legfontosabb kézi könyvek megfelelő számaik közöljük, ezek alapján az érdeklődő megtalálja az érmek leírását. Rövidítések az érmek felsorolásánál: Coh. = H. Cohen, *Description historique des monnaies frappées sous l'empire romain*. Deuxième édition Paris, 1880; BMC = H. Mattingly, *Coins of the Roman Empire in the British Museum* I. 1923, II. 1930, III. 1936; RIC = H. Mattingly–E. A. Sydenham, *The Roman Imperial Coinage* III, 1930; Strack = P. L. Strack, *Untersuchungen zur römischen Reichsprägung* I, 1931, II, 1933, III, 1937.

1. Nero	1 darab
2. Galba	2 »
3. Otho	1 »
4. Vitellius	5 »
5. Vespasianus	48 »
6. Titus	7 »
7. Domitianus	15 »
8. Nerva	3 »
9. Traianus	39 »
10. Hadrianus	24 »
11. Sabina	1 »
12. Antoninus Pius	9 »
13. Antoninus Pius és M. Aurelius	3 »
14. Faustina sen.	4 »
15. Marcus Aurelius	4 »

Összesen: 163 darab

Amennyire ebből a lelettöredékből meg lehet állapítani, úgy az I. századi, mint a II. századi császárok majdnem mindegyike képviselve van a veretek között. A II. századiak kisebb darabszámmal, de ez a lelet hiányosságának tudható be. Egyébként a lelet összetételéből kiolvasható az a sajátosság, amely szerint rendszeren Nero az első uralkodó, akinek érmét a zárt leletekben megtaláljuk, a korábbi I. századi darabok teljesen hiányoznak.¹⁴ Álljanak itt kronológiai sorrendben az egyes veretek:

Kr. u. 64–68.	Nero.	
1. Coh. 121; BMC I 77	denár változata	1 drb.
Kr. u. 68–69.	Galba.	
2. Coh. 286	ezüst változata; BMC I 34	1 drb.
3. Coh. 330; BMC I 47		1 »
Kr. u. 69.	Otho.	
4. Coh. 9; BMC I 6		1 drb.
Kr. u. 69–70.	Vitellius.	
5. BMC I 17		1 drb.
6. Coh. 47; BMC I 31		2 »
7. Coh. 111; BMC I 39		1 »
8. BMC I 114 (Lugdunum)		1 »
Kr. u. 69–70.	Vespasianus.	
9. Coh. 87; BMC II 11		1 drb.
10. BMC II 27		6 »
11. Coh. 229; BMC II 37		1 »
	Vespasianus, Titus és Domitianus.	
12. Coh. 4; BMC II 2		1 drb.
Kr. u. 70–71.	Vespasianus.	
13. Coh. 43; BMC II 50		4 drb.
14. Coh. 561; BMC II 57		1 »
15. Coh. 566; BMC II 61		2 »

¹⁴ K. Regling, *Zeitschrift für Numismatik* 29, 1912, 217 skk.

Kr. u. 72—73.		Kr. u. 96.	Nerva.
16. Coh. 45; BMC II 64	4 drb.	53. Coh. 132; BMC III 19.	1 drb.
17. Coh. 74; BMC II 66	2 »	Kr. u. 97.	
18. Coh. 563; BMC II 70	1 »	54. Coh. 6; BMC III 24.	1 drb.
19. Coh. 618; BMC II 74	1 »	Kr. u. 98.	
Kr. u. 73.		55. Coh. 48; BMC III 33	1 drb.
20. Coh. 516; BMC II 101	1 drb.		
21. Coh. 413; BMC II 105	1 »	Traianus.	
Kr. u. 74.		56. Coh. 292; BMC III 15; Strack I 13	1 drb.
22. Coh. 364; BMC II 136	3 drb.	57. Coh. 301; BMC III 9; Strack I 15	1 »
23. Coh. 361 varians; BMC II 137	1 »	58. Coh. 295; BMC III 21; Strack I 20	1 »
24. Coh. 362; BMC II 138	5 »	Kr. u. 100.	
Kr. u. 75.		59. Coh. 222; BMC III 72; Strack I 33	2 drb.
25. Coh. 366; BMC II 161	3 drb.	Kr. u. 101—102.	
26. Coh. 368; BMC II 166	1 »	60. Coh. 241; BMC III 95; Strack I 41	1 drb.
Kr. u. 76.		61. Coh. 241; BMC III 102; Strack I 51	1 »
27. Coh. 122; BMC II 179	1 drb.	Kr. u. 103—110.	
28. Coh. 120; BMC II 180	1 »	62. Coh. 529; BMC III 181; Strack I 84	1 drb.
Domitianus.		63. Coh. 371; BMC III 164; Strack I 87	1 »
29. Coh. 47; BMC II 193	1 drb.	64. Coh. 426; BMC III 426; Strack I 90	1 »
Kr. u. 77—78.		65. Coh. 412; BMC III 196; Strack I 105	2 »
Vespasianus.		66. Coh. 74; BMC III 328; Strack I 128	3 »
30. Coh. 125; BMC II 200	2 drb.	67. Coh. 80; BMC III 322; Strack I 131	1 »
31. Coh. 133 típus; BMC II 207	1 »	68. Coh. 69; BMC III 276; Strack I 132	1 »
32. Coh. 215; BMC II 218	1 »	69. Coh. 85; BMC III 281; Strack I 144	2 »
Domitianus.		70. Coh. 86; BMC III 288; Strack I 145	1 »
33. Coh. 51; BMC II 241	1 drb.	71. Coh. 83; BMC III 315; Strack I 148	1 »
Kr. u. 75—79.		72. Coh. 84; BMC III 319; Strack I 151	1 »
Vespasianus.		73. Coh. 89; BMC III 297; Strack I 153	2 »
34. Coh. 222; BMC II 276	1 drb.	74. Coh. 199; BMC III 403; Strack I 161	1 »
Kr. u. 78—79.		Kr. u. 112—114.	
Titus.		75. Coh. 9; BMC III 468; Strack I 173	1 drb.
35. Coh. 17; BMC II 319	2 drb.	76. Coh. 26; BMC III 474; Strack I 174	1 »
Kr. u. 79.		77. Coh. 648; BMC III 487; Strack I 179	1 »
36. Coh. 79; BMC II 23	1 drb.	78. Coh. 577; BMC III 458; Strack I 195	1 »
Kr. u. 80.		79. Coh. 499; BMC III 445; Strack I 196	1 »
37. Coh. 313; BMC II 62	1 drb.	80. Coh. 558; BMC III 452; Strack I 197	2 »
38. Coh. 318; BMC II 66	1 »	81. Coh. 140; BMC III 500; Strack I 212	1 »
39. Coh. 309; BMC II 75	2 »	Kr. u. 114—116.	
Domitianus.		82. Coh. 105; BMC III 519; Strack I 222	1 drb.
40. Coh. 390; BMC II 88	1 drb.	83. Coh. 270; BMC III 537; Strack I 230	1 »
41. BMC II 102	2 »	84. Coh. 274; BMC III 559; Strack I 233	1 »
Kr. u. 80—81.		85. Coh. 284; BMC III 565; Strack I 234	1 »
Divus Vespasianus.		86. Coh. 152; BMC III 578; Strack I 235	1 »
42. Coh. 144; BMC II 112	1 drb.	87. Lycia drachmon, BMC 39, n. 10 ¹⁵	1 drb.
43. Coh. 497; BMC II 134	1 »	Kr. u. 117.	
Kr. u. 81.		Hadrianus.	
Domitianus.		88. Coh. 1009; BMC III 2; Strack II 1	1 drb.
44. Coh. 564; BMC II 13	1 drb.	89. Coh. 1023; BMC III 31; Strack II 17	1 »
Kr. u. 86.		Kr. u. 118.	
45. Coh. 192; BMC II 90 varians	1 drb.	90. Coh. 252; BMC III 61; Strack II 33	1 drb.
Kr. u. 89.		Kr. u. 119.	
46. Coh. 256; BMC II 161	1 drb.	91. Coh. 131; BMC III 249; Strack II 59	1 drb.
Kr. u. 90.		Kr. u. 120—121.	
47. Coh. 260; BMC II 167	1 drb.	92. Coh. 910; BMC III 296; Strack II 77	1 drb.
Kr. u. 92.		93. Coh. 1155; BMC III 170; Strack II 112	1 »
48. Coh. 273; BMC II 187	2 drb.	94. Coh. 1099; BMC III 146; Strack II 121	2 »
Kr. u. 92—93.		95. Coh. 1153; BMC III 210; Strack II 125	1 »
49. Coh. 280; BMC II 200	1 drb.		
50. Coh. 281; BMC II 202	1 »		
Kr. u. 93—94.			
51. BMC II 216.	1 drb.		
Kr. u. 94.			
52. BMC II 220	1 drb.		

¹⁵ A lyciai drachmonok előfordulásáról a denárleletekben l. K. Regling, id. h. 235 skk. A pannoniai leletekben előforduló ilyen darabokról l. összefoglalólag Jónás E., Budapest Régiségei 12, 1937, 286 sk.

Kr. u. 121—122.		
96. BMC III 291; Strack II 70	1 drb.	
97. Coh. 903; BMC III 284; Strack II 74	1 »	
Kr. u. 123.		
98. Coh. 374; BMC III 401; Strack II 169	1 drb.	
99. Coh. 392; BMC III 405; Strack II 171	1 »	
Kr. u. 127—128.		
100. Coh. 379; BMC III 385; Strack II 166	1 drb.	
101. Coh. 465; BMC III 463; Strack II 187	1 »	
Kr. u. 128—129.		
102. Coh. 724; BMC III 516; Strack II 197	1 drb.	
Kr. u. 130—132.		
103. Coh. 395; BMC III 491; Strack II 207	1 »	
104. Coh. 172; BMC III 595; Strack II 227	1 »	
105. Coh. 965; Strack II 251	1 »	
106. Coh. 1028; BMC III 685; Strack II 252	1 »	
107. Coh. 1334; BMC III 719; Strack II 264	1 »	
108. Coh. 1455; BMC III 761; Strack II 280	1 »	
109. Coh. 1461; BMC III 771; Strack II 281	1 »	
Kr. u. 134—138.		
110. Coh. 805 tip.; BMC III 840; Strack II 301	1 drb.	
Sabina.		
111. Coh. 43; BMC III 940; Strack II 379	1 drb.	
Kr. u. 138. Antoninus Pius.		
112. Coh. 67; Strack III 18	1 drb.	
Kr. u. 139.		
113. Coh. 873; Strack III 58	1 drb.	
Kr. u. 140—142.		
114. Coh. 463; Strack III 91	1 drb.	
Antoninus Pius és Marcus Caesar.		
115. Coh. 15; Strack III 110	2 »	
116. Coh. 15; Strack III 111	1 »	
Marcus Caesar.		
117. Coh. 389; Strack III 121	1 »	
118. Coh. 451; Strack III 124	1 »	
Kr. u. 143. Antoninus Pius.		
119. Coh. 437; Strack III 128	1 drb.	
120. Coh. 451; Strack III 129	1 »	
Kr. u. 144.		
121. Coh. 186; Strack III 133	1 drb.	
Kr. u. 145.		
122. Coh. 490; Strack III 145	1 drb.	
Kr. u. 147.		
123. Coh. 345; Strack III 165	1 drb.	
Faustina sen.		
124. Coh. 237; Strack III 429	1 drb.	
125. Coh. 27; Strack III 448	1 »	
126. Coh. 96; Strack III 460	1 »	

A lelethez két egykorú hamisítvány is tartozik: az egyik idősebb Faustina, Aeqvitas aug. hátlapú denárja után készült, a másik darab Antoninus Pius veretének utánzata. Ez utóbbival részletesen kell foglalkoznunk.

Előlap:

ANTONINVS AVG PIVS P P TR P XXII(?)

Hátlap:

SALVS AVG COS IIII

Erről a darabról Strack már megállapította, hogy hamisítvány.¹⁶ Ha helyesen olvastuk az előlap köriratán a tribunicia potestas számát, akkor a hamisítvány Kr. u. 158—159 évszámhoz köthető. Mivel a szám nem biztosan olvasható és egy hamis veret nem tekinthető döntő bizonyítéknak a pontos időpont megjelölésénél, nem tehetjük a denárlelet elrejtésének időpontját erre az évre. Figyelembe kell azonban vennünk, hogy azok a veretek, amelyeket hamis darabunk utánzott a Kr. u. 153—154 évben kerültek először forgalomba. Antoninus Pius denárainak előlapján a tribunicia potestas évek, a XVII.-től vannak kiírva. Így már közelebb járunk a nagybronzok datálásához, bár lehetetlennek tartom, hogy az egykorú hamisítvány, mindjárt az új előlapi típus megjelenésének évében keletkezett volna.

A nagybronzok és a denárok tehát körülbelül egyértelműen határozzák meg a zalahosszúfalusi lelet elrejtésének időpontját Kr. u. 154-re. Már Alföldi Andrásnak feltűnt, hogy ez az időpont nem kapcsolható fontos eseményhez Pannonia történetében.¹⁷ Egy másik zárt éremlelet elrejtésének időpontja közel van a zalahosszúfalusi lelet dátumához. Wallernban (Valla, Burgenland) került elő egy denárlelet, amelynek utolsó darabja Kr. u. 157-ből való. A Barb a leletet ennek ellenére a markoman háborúk idejéből származtatja.¹⁸ Ha átmegyünk Pannónia határán a Dunán a quádok földjére, ott is érdekes egyezést találunk az ipolyviski (Vyškovce) denárlelet utolsó darabjával.¹⁹ Ennek a leletnek utolsó verete Kr. u. 153-ból való és így elrejtése időben jóval megelőzte a markoman háborúkat.²⁰ Mindezek a leletek jelzik, hogy 153—157 között fontos események játszódtak le Pannoniában és a limes mellett. Valószínűnek látszik, hogy a quádok okozták a nyugtalanságot a provinciában. Ez indíthatta a lakosságot értékeinek elrejtésére még a Balaton környékén is. Talán a rómaiak sem maradtak adósok a quádoknak, ezt jelzi viszont az ipolyviski lelet.²¹ Éppen az ipoly-

¹⁶ Strack III Anhang IV 64.

¹⁷ Id. h. 102.

¹⁸ Mitteilungen der Num. Ges. in Wien 16, 1927, 10 skk.

¹⁹ V. Ondrouch, *Der römische Denarfund von Vyškovce* 1934, 101 skk. A lelőhely korábban Csehszlovákiához, most újra Magyarországhoz tartozik.

²⁰ V. Ondrouch, id. h. 6 skk.

²¹ Lehet, hogy Pannónia helytartója teremtett rendet a quádok között, ilyen büntető hadjáratokra vonatkozhat Antoninus Pius életleírásából: ... *per legatos plurima bella gessit* (Vita 5, 4), v. ö. Alföldi A., id. h. 102.

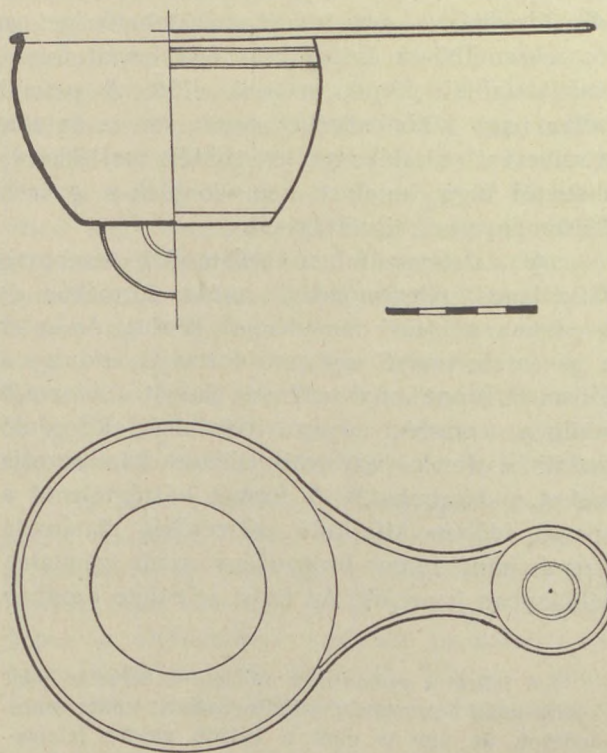
viski lelet összetételére jellemző, hogy abban Antoninus Pius veretei kisebb számmal vannak képviselve, mint a szabad Germániában talált denárleletekben, ahol éppen az Antoninusok veretei vannak túlsúlyban. Ezt a kivételes összetételt éppen nem lehet a szoros kereskedelmi kapcsolatokkal magyarázni Pannonia és a Barbaricum között. Úgy látszik Antoninus Pius korában már állandó nyugtalanság volt a quádok között, ez hozta a feszültséget a dunai limes mentén. Éppen ez a feszültség magyarázza meg, hogy a római ezüstdenár kisebb mértékben áramlott a határokon túlra. Az állandó feszültségnek egy-egy kirobbanásáról tájékoztatnak a wallerni, zalahosszúfalusi és ipolyviski leletek, ez az összeütközés azonban csak helyi jellegű lehetett, nem zavarta meg Antoninus Pius hosszú békés uralkodását.²² Mégis bevezetésnek kell tekintenünk ezt a mozgást a határok mellett a nagy markoman-quád háborúhoz, amely azután teljesen felforgatta Pannonia romanizációját.

A zalahosszúfalusi kincs tulajdonosa pénzével együtt két más értéktárgyat is, nevezetesen egy ezüst csészét és egy ezüst karperecet a földbe rejtette. Ezüst edények általában Pannoniában ritkaságszámba mennek, így a hosszúfalusi ezüst patera megérdemli különösebb figyelmünket (I. tábla 2—2a; II. tábla 2 és 1 kép). A nyeles csésze egyszerű tagolatlan (konvex) forma; fölfelé egyenletesen tágul, peremén legömbölyített szegély. A perem vonalából indul ki a vízszintes nyél. Ez a nyél lemezszerűen lapos, felülről tekintve középen ívesen keskenyedik, végén korongba kiszélesedik. A nyél korongját bemélyített koncentrikus körök tagolják, a nyél íves részét kétoldalt barázda kíséri. A serpenyő egybeöntött; gondos esztorgályozással nyerte alakját, ennek bizonyítéka a fenék koncentrikus négy köre és a nyélkorong közepén látható eszterga nyoma. Hossza 182 mm; ebből szájmérő 101; nyél hossza 86; a fenék átmérője 64; a csésze magassága 61. Súly 227,4 gr. A patera jó állapotban van, fényesen ezüstös színű, külső sérülés csupán a nyél alsó lapját érte; a megtalálásnál az ásó megkarcolta.

Szorosan összefügg pateránk két régebben ismertetett nyeles ezüstserpenyővel, amelyek közül az egyik pannoniai lelőhelyű. Ezt az ezüstpaterát Schwechatban találták (Wien mellett) és ma a deutschaltenburgi Museum Carnuntinum-

ban őrzik (Lelt. sz. Ag. V 49).²³ Hossza 189; szájmérője 105; magassága 60 mm; súlya 253 gr. Formája szerint a zalahosszúfalusi csésze pontos mása, csupán a nyélkorongot díszítő esztorgályozott körök elosztása más. A nyélen bekarcolt felirat: DIAN(ae).²⁴ Oldalán és fenékén fekete rozsdá nyomait látjuk (I. tábla 3, 3a; II. tábla 3).

A harmadik serpenyő, amely az itt említett két pannoniai darabhoz kapcsolódik, egy ismeret-

1. kép — Abb. 1

len lelőhelyű ezüstcsésze a bécsi Kunsthistorisches Museumban (Lelt. sz. VIIA 17).²⁵ Hossza 192; szájmérője 106; magassága 67 mm; súlya

²³ A két patera fényképeit és méreteit dr. R. Noll múzeumőrnek köszönöm (Wien, Kunsthistorisches Museum).

²⁴ Gazette archéologique 1884, 266; W. Kubitschek-S. Frankfurter, *Führer durch Carnuntum* 1904, 5 kiad., 39; a feliratot I. CIL III 6016, 1.

²⁵ Musei Franciani descriptio II 160, Nr. 75; J. Arndt, *Die antiken Gold und Silbermonumente* (Monumente des K. K. Münz und Antiken-Cabinetes in Wien) 1850, 79 Arg. 1, Nr. 92. Taf. S. 1.; E. v. Sacken—Fr. Kenner, *Die Sammlungen des K. K. Münz- und Antiken-Cabinetes* 1866, 333, Nr. 15. Felirat: CIL III 6016, 2. Ez utóbbi helyen Magyarország szerepel mint lelőhely. Mivel azonban a többi megemlítes nem szól a lelőhelyről, ezt a megjelölést nem vehetjük át és csak mint ismeretlen lelőhelyűt kezelhetjük.

²² Másképpen magyarázza V. Ondrouh, id. h. 32 sk, v. ö. K. Regling, 240 skk.

337 gr. (I. tábla 1, 1a; II. tábla 1). A serpenyő gondosabban kidolgozott a két pannoniai lelőhelyű darabnál, kerekdedebb forma, nehezebb kivitelű. A perem alatt széles sáv tagolja a serpenyő oldalát. A nyél tagoltságán is látható a gondos kidolgozás. A nyél hosszában berakott aranyozott betűkkel felirat: MERC(urii).²⁶

Kizárólag a méretek pontos egyezéséből kialakul egy zárt csoport, a három felsorolt ezüst csésze csoportja. Ez az egyezés különösen fontos akkor, amikor a darabok egyszerű felépítése és díszítés hiánya nem nyújt sok lehetőséget az összehasonlításra és így csak egy bevált formának darabjait látjuk magunk előtt. A paterák súlya nagy különbségeket mutat, de ez az adat a színezüst százaléka mellett sokféle mellékkörülménytől függ, amelyek nem döntöttek a gyártás körülményeinek tisztázásánál.

A zalahosszúfalusi ezüstcsésze csoportja látszólagos ellentmondást mutat formában és anyagban a római fémedények között. Amíg ez a három serpenyő egyszerű formáját tekintve a jólismert bronz konyhaedények alakját utánozza,²⁷ addig a nemesfém anyag a ritkábban előforduló asztali készletek, vagy votiv edények közé sorolja ezeket a darabokat.²⁸ A formát kétségtelenül a hosszú időben kifejlődő célszerűség határozta meg és mint tipikus bronzedényformát számtalan példányban ismerjük. Az ezüst jelenléte azonban

bizonyos mértékben kiemeli ezeket a darabokat a konyhaedények közül.

Az ezüst paterák között már J. Arneth megtalálta a Kunsthistorisches Museum serpenyőjének közeli analógiáit a torinói ezüst paterákban.²⁹ A torinói ezüst nyeles csészepár közül az egyiket Juppiter és attribútumai vannak domborművel a nyélen ábrázolva. A másik torinói csésze, amely méretben megfelel az elsőnek, stílusban idegen ettől.³⁰ Primitíven bekarcolt rajzok a nyélen, amelyek az első domborműves díszítését utánozták, stílusban egészen eltérnek. Lehetségesnek tartom, hogy az első csésze jó kidolgozású párját, amely talán elveszett, pótolták ezzel a második darabbal.³¹ Mindkét csészén a nyél korongos lezárású és a korong közepén kerek nyílást is találunk a paterák felfüggesztésére. A kerek nyílást leszámítva, tehát valóban a zalahosszúfalusi csésze közeli analógiája a torinói edénypár. A két torinói csésze lelőhelye ismeretlen. Eredet szerint csak az első érdekelhet minket. Ennek reliefdíszei a galliai ezüstpaterák jellemző stílusában készültek.³² Jellemző a galliai műhelyekre a domborműves istenalak és elszórt attribútumai a paterák nyelén.

Az Alpok nyugati oldalán Bourgoiben (Isère) találtak egy ezüstleletet, amelynek egyik feliratos paterájával sokat foglalkoztak.³³ A lelethez tartozik egy szerényebb kivitelű ezüst serpenyő, amely nemcsak formában áll közel a pannoniai csészéhez, de méretben is megegyezik ezekkel.³⁴ Itt is döntő a nyél korongos lezárása,

²⁶ A felirat a nyélen nem utólagos bekarcolás, mint a schwecháti serpenyőn. Felfoghatjuk mint votivajándékot, de úgy is mint a készítő mester felajánlását. J. Henzen, *Bulletino dell' Instituto* 1859, 228; J. Bergh, u. o. 229; Th. Mommsen, *CIL* III 6017, 9.

²⁷ Legtöbbször a bronz- és ezüstedény formákat egymástól teljesen elkülönítve tárgyalják. Éppen az itt bemutatott csoport bizonyítja, hogy a formák mennyire összefüggenek egymással. Különös összefüggéseket fogunk akkor is találni, ha az edények díszítőelemeit analizáljuk. Végül is a közös formák és díszítőelemek beható vizsgálatával közelebb kerülünk egyes, gyárok és gyártási centrumok jellemző sajátosságaihoz. Ebben az összehasonlító munkában különösen nélkülözzük az itáliai és galliai fémedények publikációit.

²⁸ Asztali készletek a Pompejiben előkerült ezüstleletek (A. Héron de Villefosse, *Le trésor de Boscoreale. Monuments et mémoires* Piot 5, 1899; A. Maiuri, *La casa del Menandro e il suo tesoro di argenteria* 1932) a votiv tárgyak a sok dedikált galliai edény mellett a berthouville-i kincs (E. Babelon, *Le trésor d'argenterie de Berthouville* 1916). Újabb megfigyelések szerint a nyeles paterákat az ezüst asztali készletekből is a konyhában használták, mivel a tűz nyoma mindgyiken meglátszott (A. Maiuri, id. h. 354; szemben A. Héron de Villefosse korábbi nézetével, id. h. 249 skk).

²⁹ J. Arneth, id. h. Taf. S. XI 2; H. Dütschke, *Antike Bildwerke in Oberitalien* 4, 1880, 118, 308 sz.; Th. Schreiber, *Die alexandrinische Toreutik* (Untersuchungen über die griechische Goldschmiedekunst im Ptolemaeerreiche I). *Abhandlungen der phil.-hist. Classe der Königl. Sächs. Gesellschaft der Wiss.* 14, 1894, 322 sk, 17 sz.

³⁰ H. Dütschke, id. h. 119, 310 sz.; Th. Schreiber id. h. 323, 18 sz.

³¹ Ilyen utánaöntött darabok vannak a rudniki leletben is (Szerbia). M. Vassits, *Revue Archéologique* 1, 1903, 18 skk, III és IV, 4 és 7 képek.

³² Evvel a stílussal foglalkozott H. Willers, *Neue Untersuchungen über die römische Bronzeindustrie* 1907, 80 sk; Fr. Drexel, *Bonner Jahrbücher* 118, 1909, 198 sk.

³³ A. Comarmond, *Description des antiquités et objets d'art de la ville de Lyon* 1855–57, 496, 27 t., 85; A. Allmer–A. de Terrabasse, *Inscriptions de Vienne* I, 1875, 354 skk, 87 sz. 269³⁰ táb.; *CIL* XII 2355.

³⁴ A. Comarmond, id. h. 496, 27 t., 86; Th. Schreiber, id. h. 328, 35 sz.

hiányzik azonban a torinói csészék nyelének ke-
rek nyílása, ezért még közelebb áll a zalahosszú-
falusi darabhoz. A bourgoini csészén a nyél kö-
zepén nincs domborműves díszítés, de a nyél két,
a csészéhez simuló végén hattyu-fejeket látunk,
amelyek nyakán kis delfinek ülnek. A hattyu-
fejek alkalmazása a pateranyeleken általános az
egész császárkori toreutikában;³⁵ mikor azon-
ban más állatalakokkal kombinálnak az egy-
szerű kiképzésű hattyu-fejek, ez már a reliefes
díszű galliai serpenyőnyelek sajátja.³⁶ A bour-
goini ezüstcsészékhez tartozó érmek közül az
utolsók Gallienus császár veretei (Kr. u. 253—
268); ez nem jelenti azt, hogy az edények is a
Kr. u. III. századból származnak, lehetnek ezek
egy századdal régebbiek is.³⁷ Egy másik Gallie-
nus érmekkel datált kincsletet Mâconban került
elő 1764-ben.³⁸ A szétszóródott, nagyobbrészt
beolvasztott leletben, a legrégibb kéziratot is-
mertetése szerint, egy sima ezüstserpenyő van
megemlítve korongos nyéllel, amely talán pontos
analógiája volt a galliai darabok közül a mi
csoportunknak. Az analógiák lelőhelyei Bourgoin
és Mâcon (a Saône völgyében), valamint stílus-
beli összefüggéseik az ismert galliai készítmé-
nyekkel a zalahosszúfalusi korongosnyelű díszí-
tetlen csésze műhelyét, a schwechāti darabbal
együtt Délgalliába utalják. A bécsi ismeretlen
lelőhelyű darab pedig esetleg Franciaországból
került a Kunsthistorisches Museumba, talán fel-
irata is emellett szól.³⁹

Felmerül még az a kérdés, hogy a bemuta-
tott egyszerű korongos nyelű, de ezüstműből ké-

szült serpenyőket nem készíthették-e már koráb-
ban, a Kr. u. I. században, Itáliában. A forma, amely
a campaniai bronz konyhaedényekkel közös, ezt
a feltevést igen valószínűvé teszi. Ha azonban
a Pompejiben előkerült ezüst asztali készleteket
és egyes darabokat nézzük, hiányoznak ezek az
egyszerű korongos paterák. Különösen a teljes
ezüst asztali készletekben, mint amilyen a bosco-
realei kincs,⁴⁰ vagy a Casa del Menandro kész-
lete⁴¹ várhatnók egyszerű formánk jelenlétét.
Azonban ezekben a nagy leletekben is hiányza-
nak a bronzedényformák ezüst analógiái. A hil-
desheimi kincsben előfordulnak már sima, a
bronzedényeket utánzó ezüstcsészék,⁴² de ebben
a leletben mint tudjuk, előfordulnak már galliai
gyártású ezüstedények is, így a sima darabok ere-
dete is kétséges.⁴³ Ezzel szemben a berthou-
ville-i nagy ezüstlelet galliai reliefdíszű serpe-
nyői mellett megtaláljuk az egyszerű serpenyő-
formák ezüst változatait is.⁴⁴ A nagy zárt ezüst-
leletek így végeredményben amellet szólnak,
hogy a sima ezüstserpenyők nem voltak meg a
Kr. u. I. századi délitáliai készítmények között
és így a galliai provinciális toreutika gyártmá-
nyai mellett, mint egyszerűbb formák készültek.

Ha most a zalahosszúfalusi ezüstcsésze for-
máját tekintjük, akkor, ha közvetlenül nem is,
mégis szorosan összefügg a délitáliai fémedény-
iparral. Mint korongos nyelű serpenyő tulajdon-
képpen a Délitáliában született bronzserpenyők
formái közé tartozik. Mikor H. Willers a római
bronzedények első rendszerezője a bronzserpenyő-

³⁵ A hattyu-fejdíszítésre összefoglalólag Th. Schrei-
ber, id. h. 312 skk. A hattyu-fejek a nyél hajlásában a
bronz konyhaedényeknél is előfordulnak, de kizárólag az
italiai készítményeknél. Radnóti A., *A pannoniai római
bronzedények* (Diss. Pann. II 6) 1938, 12 skk, 25 sk, 2
t., 5 és 18 t., 2. Korongos nyelű bronzserpenyőt ilyen
díszítéssel csak egyet ismerek a trieri múzeumból, West-
deutsche Zeitschrift 15, 1896, 378, 21 t., 7. Ennek a
darabnak eredete bizonytalan.

³⁶ Th. Schreiber, id. h. 325, 24 sz.; G. Johnson,
Archaeologia 28, 1840, 436 sk. 25 tábla; H. Willers,
id. h. 81, 47 k.

³⁷ A másik csészén levő beponcolt felirat szerint
is az ezüstedény korábbi gyártmány l. E. Ritterling,
PWRE XII 1464 «legio».

³⁸ Caylus, Recueil d'Antiquités 7, 284, 69 tábla
2—3; Revue Archéologique 1925, 2, 115, 4 sz.

³⁹ A galliai serpenyőkön úgy az ábrázolások, mint
a dedikációk nagy része Mercuriusra vonatkoznak. Így
a berthouville-i kincs is egy Mercurius-szentély ajándék-
tárgyai. V. ö. egy korongos serpenyőt E. Babelon, id.
h. 134, 32 táb., 29.

⁴⁰ A. Héron de Villefosse, id. h. 103 skk, 45—49
sz. 23 táb., 3, 24 táb., 1—2, 25 táb., 1.

⁴¹ A. Maiuri, id. h. 354 skk, 50—51 táb.

⁴² H. Winter—E. Pernice, *Der Hildesheimer Silber-
fund* 1901, 73, 46 táb., 38. Bronz analógiájára l. A.
Radnóti, *Vasi di bronzo romani nel Museo Profano del
Vaticano* 1937, 10 skk, 1 táb., 2.

⁴³ H. Winter—E. Pernice, id. h. 14 sk. Egyik ser-
penyő (46 táb., 37) motivumkincse augustus-kori, ki-
dolgozása azonban annyira primitív, hogy a Kr. u. II.
századból származtatják (id. h. 72 sk). Fontos ezen
a darabon a két peltaalakú kivágás a nyél végén, a ki-
vágások a bronz lemezserpenyők körébe vonják azt a
paterát (Radnóti A., Diss. Pann. II 6, 22 skk, 2 táb.,
6, 19 táb., 1). A lemezserpenyők korai datálása meg-
felel a díszítésnek, viszont gyártási helyét nem Galliában
id. h. 55, 4 táb., 20.

⁴⁴ E. Babelon, id. h. 137, 33 sz. 31 táb. Díszítetlen
fecskefarokalakú nyéllel és három lyukkal a nyélen; v.
ö. M. Vassits, id. h. 18 skk, 4 k. A három lyukkal áttört
nyeles bronzserpenyők is hatással voltak a galliai ezüst-
paterákra. A csoportról összefoglalólag: A. Radnóti,
kell keresnünk, hanem Északitaliában.

ket osztályozta, a korongos nyelvű serpenyőket két csoportba osztotta, a nyélen alkalmazott kivágás szerint.⁴⁵ Ez az osztályozás kizárólag tipológiai célzattal történt. Viszont a kivágások a serpenyők nyelén gyakorlati célt szolgáltak: az edények felfüggesztését. Láttuk, hogy ezüstserpenyők csakis a kivágásban különbözik a bronzedények formájától, ez pedig a formát nem érintő különbség.

A korongos nyelvű bronzserpenyők gyártása igen hosszú ideig tartott. Augustus korától kezdve egészen a Kr. u. III. század közepéig gyártották ezeket az edényeket.⁴⁶ Kétségtelenül átveszi ezt a formát is a galliai bronzedényipar Délitáliától.⁴⁷ Vítás azonban, hogy a galliai bronzművesek mikor kezdik meg működésüket.⁴⁸ Nem lehet továbbá azt sem eldönteni, hogy a kelta mesternevek az edényeken, mind galliaiak-e, vagy vannak közöttük északitáliaiak is?⁴⁹ Néhány példából kiindulva az sem lehetetlen, hogy az ismert délitáliai mesterek nevével némileg visszaéltek. Délitáliai mesterek bélyegzőjével kerültek forgalomba, olyan edények is, amelyeket más mester készített és a márkás név varázsával igyekezett portékájának piacot teremteni.⁵⁰

G. Ekholm újabban a lyoni múzeum bronzedényanyagából kiindulva Délgalliában éppen Lyon környékén nagyarányú bronzedényipart feltételez.⁵¹ Ha típusok szerint nem tudjuk egyelőre kiválasztani ennek a gyártási centrumnak termékeit, annak oka abban is kereshető, hogy az itt készült edények formák szerint erősen függenek a délitáliai típusoktól.⁵² A Lyonnól publikált jellemző darabok között van egy serpenyő, amelynek nyele lapos kidolgozásban igen hasonlít a zalahosszúfalusi ezüstcsészéhez.⁵³ Általában azt mondhatjuk, hogy a galliai korongos serpe-

nyők nehézkes, elnagyolt darabok.⁵⁴ Lehetséges azonban, hogy a nagyobb, esetlenebb formák egy másik galliai gyártási centrumból valók. A bemutatott lyoni darabok mindenképpen versenyezhetnek a délitáliai gyártmányokkal.^{54a} Feltűnő ezüstserpenyők kis mérete és arányos formája. Ilyen kisméretű bronzserpenyők aránylag ritkák, a doorwerthi leletben kerültek elő Carugenus bélyegzővel.⁵⁵ A doorwerthi lelet, ha nem is Domitianus idejéből való, mégis legkésőbbre a Kr. u. II. század közepére tehető.⁵⁶ Carugenus tehát, ha Galliában dolgozott, feltétlenül a korai galliai mesterek közül való, mint azt gyártmányainak formája is bizonyítja. Mivel a lyonkörnyéki készítmények formájuk szerint igen közel állnak az itáliai darabokhoz, ezek lehettek az első galliai bronzedényműhelyek, talán Carugenus is itt dolgozott. Mindenesetre jellemzi ezeket a gyarakat a délitáliai formák szigorú utánzata és a gondos kidolgozás, amely lehetővé tette a versenyt az itáliai árukkal. Úgy látszik, a délitáliai bronzedényformákat ezüstcsészékkel is utánózzák, így születik meg előbb az egyszerű korongos ezüstserpenyő, majd pedig a többi vízszintes nyelvű csésze.⁵⁷ Párhuzamos fejlődési folyamatot figyeltek meg a terra sigillata gyártásánál, amikor az arezzoi és póvidéki árú után először Délgalliában indul meg a terra sigillata gyártás és komoly konkurrenciát jelent az itáliai árúnak.

A zalahosszúfalusi ezüstcsészét formája, kidolgozása és analógiáinak elterjedése szerint is galliai gyártmánynak tarthatjuk. Valószínű az is, hogy a korai délgalliai műhelyekből került ki. Együtt jön a Kr. u. II. század elején a többi galliai árúval, az üvegekkel, terra sigillatákkal és bronz árúkkal. A kiépült dunai limes tette lehetővé, hogy a galliai árú Pannoniából is kiszorítsa az itáliai iparcikkeket. Ilyen szempontból a pannoni leletanyag teljesen megváltozik a Kr. u. II. század elején, szemben az előbbi század leleteivel. Természetesen meg van ez a változás a Rajnánál, sőt messze Északon

⁴⁵ H. Willers, id. h. 76 skk.

⁴⁶ H. Willers, id. h. 79 sk; S. Müller, *Juellings-Fundet* (Nordiske Fortidsminder II 1) 35; G. Ekholm, *Romerska vinskopor och kärl av Hemmoortyp i skandinaviska fynd* 1934, 9 skk; G. Ekholm, *Fornvännen* 1935, 193 skk.

⁴⁷ J. H. Holwerda, *Oudheidkundige Mededeelingen* 12, 1931 Supp. 23.

⁴⁸ H. Norling—Christensen, *Acta archaeologica* 8, 1937, 176 skk; O. Klindt—Jensen, *Fra Danmarks Ungtid* 1940, 129 skk.

⁴⁹ J. H. Holwerda, id. h. 23, v. ö. Norbanus mester működését, Radnóti A., id. h. 27 sk.

⁵⁰ H. Willers, id. h. 80.

⁵¹ *Fornvännen* 1935, 198 skk.

⁵² H. Norling—Christensen, id. h. 173 skk.

⁵³ G. Ekholm, *Fornvännen* 1935, 198, 6 k.

⁵⁴ A nagy, nehézkes formára jellemző az ászári Caratus-serpenyő. Radnóti A., id. h. 45 sk, 22 táb., 5—5a, további irodalommal.

^{54a} A lyoni ezüstművesekről I. P. Willeumier, *Revue Archéologique* 8, 1936, 53.

⁵⁵ J. H. Holwerda, id. h. 21, 14—15 sz. 12 k., 22—23; Radnóti A., id. h. 43.

⁵⁶ J. H. Holwerda, id. h. 23. A korai datálásnak éppen a bronzedényanyag mond ellent.

⁵⁷ Az általánosan elterjedt galliai ezüstedény a vízszintes nyelvű patera. H. Willers, id. h. 80 skk.

is. Ez jelzi a galliai ipar nagy lendületét, amely a hanyatló Itália áruít ki tudta szorítani a tartományokból.⁵⁸

Sokkal nehezebb a karperec eredetét meghatározni a zalahosszúfalusi leletből. A karperec a körhöz közelálló elipszisalakú, legnagyobb külső átmérője 102, legkisebb pedig 93 mm (III. tábla 1). Átmetszete rombuszalakú, összekapcsolása felé vékonyodik, egymás fölé hajlik két vége és spirálisokban egymásra van tekerve. A hat, illetve hét spirál annyira lazán van rátekerve a karperecre, hogy ezek rugózva mozognak a karperecen és így nyomással tágítható vagy szűkíthető. Súlya 116,8 gr. A karperec kitűnő fenntartású, teljesen ép.

A zalahosszúfalusi ezüstkarperec Pannoniában jól ismert karperec-formát képvisel. Több jól datált leletben előfordul ez a forma. Az ászári kincsleletből összesen négy darabot ismerünk.⁵⁹ Nagyságuk szerint jóval kisebbek mint a zalahosszúfalusi; átmetszetük pedig kétféle köralakú vagy rombuszos. Az ászári kincsleletben még két más karperecforma is előfordul. Az egyik a lapos két-kígyófejes forma,⁶⁰ a másik a végein fülekkel ellátott és gombbal díszített karperec.⁶¹ Az ászári kincslelet «post quem» datálását egy katonai diploma adja, Kr. u. 148-ból.⁶²

Ugyancsak a Kr. u. II. századból való egy ezüst ékszerkészlet állítólag Tatáról.⁶³ Ebben a leletben is előfordul egy kettős spirállal rugózó karperec, kisebb forma, rombuszos átmetszettel. Nem hiányzik itt sem az ászári leletből ismert kígyófejes karperec, amely itt három darabbal van képviselve (III. tábla 7).⁶⁴ Értelmetlen az egyik ilyen karperecen a rátekerő lapos spirál (III. tábla 4, 4a). Ez a darab mutatja éppen a szoros összefüggést a zalahosszúfalusi formával. A gyakorlati célt szolgáló rugó itt értelmetlen dísszé változott. Ugyanezt a változást vehetjük észre a kettős-hármas huzalból fonott karpereceken és torqueseken, ahol a rugó szintén értelmetlenül van rácsavarva a darabokra (II.

tábla 8, 9). Meg kell említenünk még két torques-formát ebből a leletből. Az egyik nyitott hosszú levelekben végződő típus közepén gombbal (II. tábla 6, 10; III. tábla 3). Ehhez közel áll az ászári kincs egyik karperece. A másik nyitott, csavart torques, két végén kacsafejekkel díszített (II. tábla 7). A tatai lelet datálásához fontos egy zománcdíszű korong, egy tű korongja millefiori díszítéssel (III. tábla 5).⁶⁵

A Magyar Nemzeti Múzeum anyagából meg kell említeni egy karperecet, amelynek lelőhelye állítólag Nagyenyed környéke.⁶⁶ A hengeres karperec rugója eltört, de súlyban és méretben az ászári karpereceknek felel meg. A karperec két csavart torqueszel került be a Nemzeti Múzeumba, az egyik ezek közül töredék, a másik nyitott végein visszaforduló madárfejek vannak.⁶⁷ Itt olyan összefüggés van a karperec és a csavart torquesek között, amely megfelel a tatai lelet összetételének és valószínűvé teszi, hogy ezek a darabok is a Kr. u. II. századból származnak.

A győri múzeum is őriz a győr-homokgödöri temetőből két rugós karperecet.⁶⁸ A nagyobb, bronzból készült érdekes díszítése, hogy a karperec két vége a rugó előtt egy kis lapos tekeresbe van csavarva (II. tábla 2—2a).⁶⁹ A kisebb ezüst a hosszúfalusi pontos mása, mindkettő rombuszos átmetszetű. A győr-homokgödöri temető a Kr. u. II. századból való.⁷⁰ Ugyancsak egy II. századi égetett temetőből való egy vastag rugós bronzkarperec Brigetioból.⁷¹ Délpannoniában

⁵⁸ U. o. 7. táb., 12a—b; I. Sellye, *Császárkori emailmunkák Pannoniából* (Diss. Pann. II 8) 1939, 6, 6. táb., 15.

⁵⁹ MNM 110/1894, 7. lelt. sz.

⁶⁰ V. ö. a torockószentgyörgyi torques-szel: Téglás I., Arch. Ért. 23, 1903, 304; hibásan datálja V. Párvan, *Getica* 1926, 381, 262 k. és egy ismeretlen lelőhelyű darabbal (Rómer F., Arch. Ért. 6, 1886, 392, 3. ábra) hasonlítja össze.

⁶¹ Hálásan köszönöm ezeket a darabokat dr. Lovas Elemér múzeumigazgatónak és dr. Mithay Sándor kolégámnak, akik segítségemre voltak abban, hogy a karpereceket behatóan tanulmányozzam.

⁶² Karperecek kis tekerccsel néhány délpannoniai darabon kívül, Reichenhall: M. v. Chlingensperg-Berg, *Römische Brandgräber bei Reichenhall in Oberbayern* 1896, 43, 5. táb., 5; Jezerine: W. Radimsky, *Wissenschaftliche Mitteilungen aus Bosnien und der Herzegovina* 3, 1895, 61, 43 k.

⁶³ Lovas E., *Római temetők és sírok Győrött és környékén* 1933, 7. sk.

⁶⁴ Kállay Ödön gyűjteményéből. A darab közléséért fogadja hálás köszönetemet.

⁵⁸ Erről a kérdéstről összefoglalólag Alföldi A., *Századok* 70, 1936, 11. sk.

⁵⁹ Hampel J., Arch. Ért. 5, 1885, 28. 3. táb., 1a—b és 4a—b; MNM 128/1898, 12—16. lelt. sz.

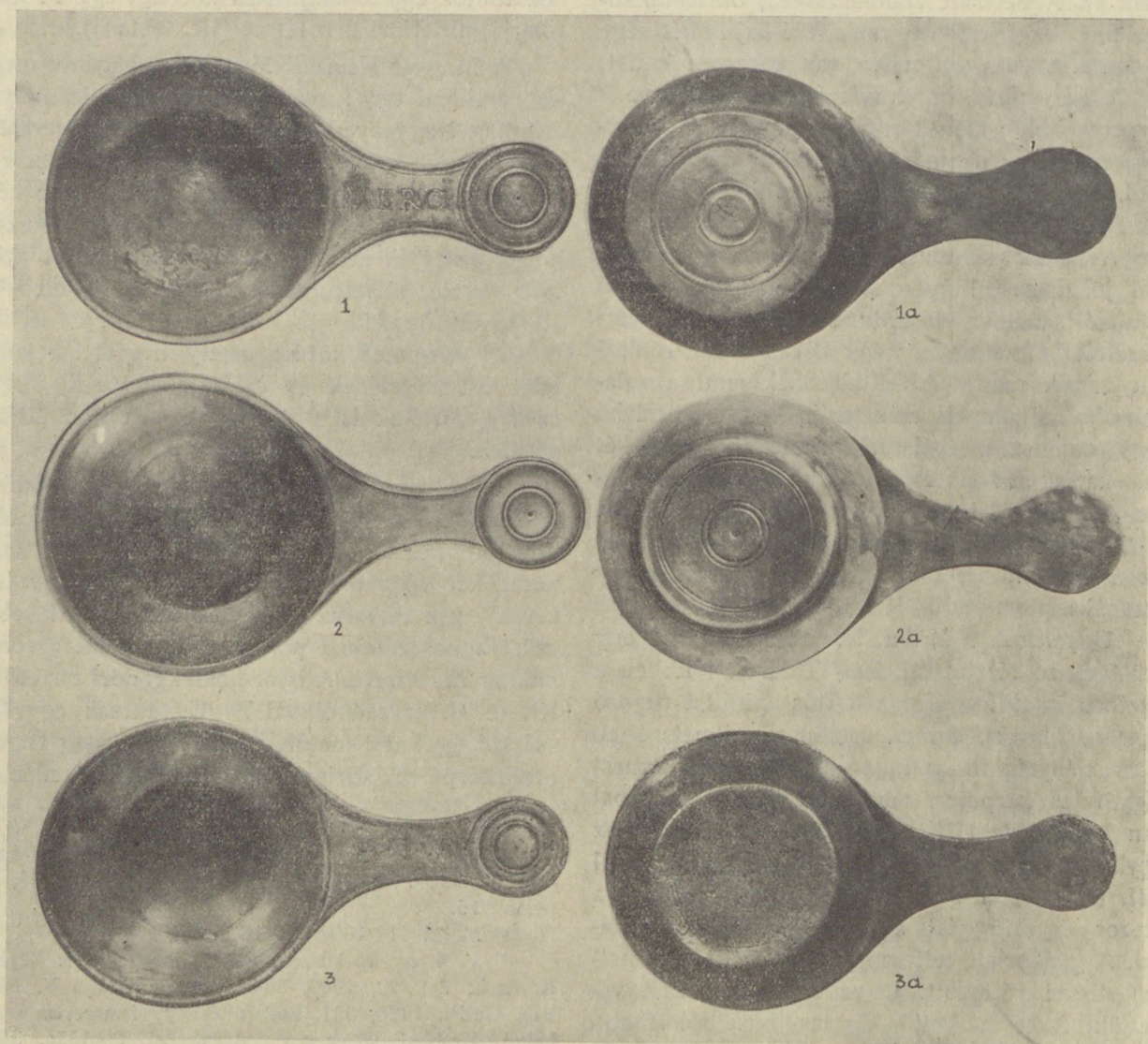
⁶⁰ U. o. 3. táb., 3a—b. MNM 128/1898, 10—11. lelt. sz.

⁶¹ U. o. 3. táb., 2a—b. MNM 128/1898, 18. lelt. sz.

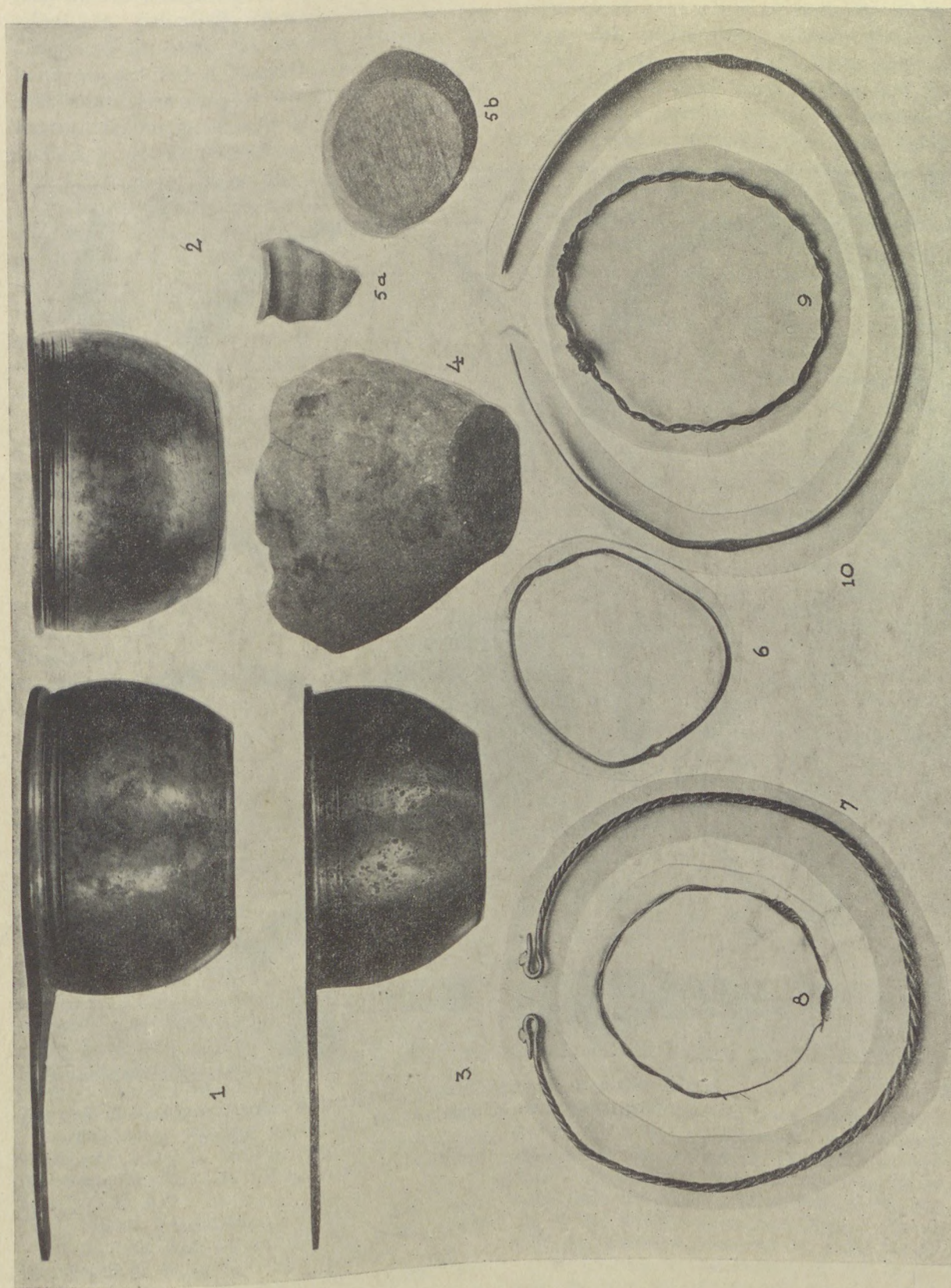
⁶² CIL XVI 96 (=CIL III D. LX).

⁶³ MNM 62/1892, 63/1892 és 64/1892. lelt. sz., vétel régiségkereskedőtől. Megemlítve Arch. Ért. 12, 1892, 375. sk., 7. táb.

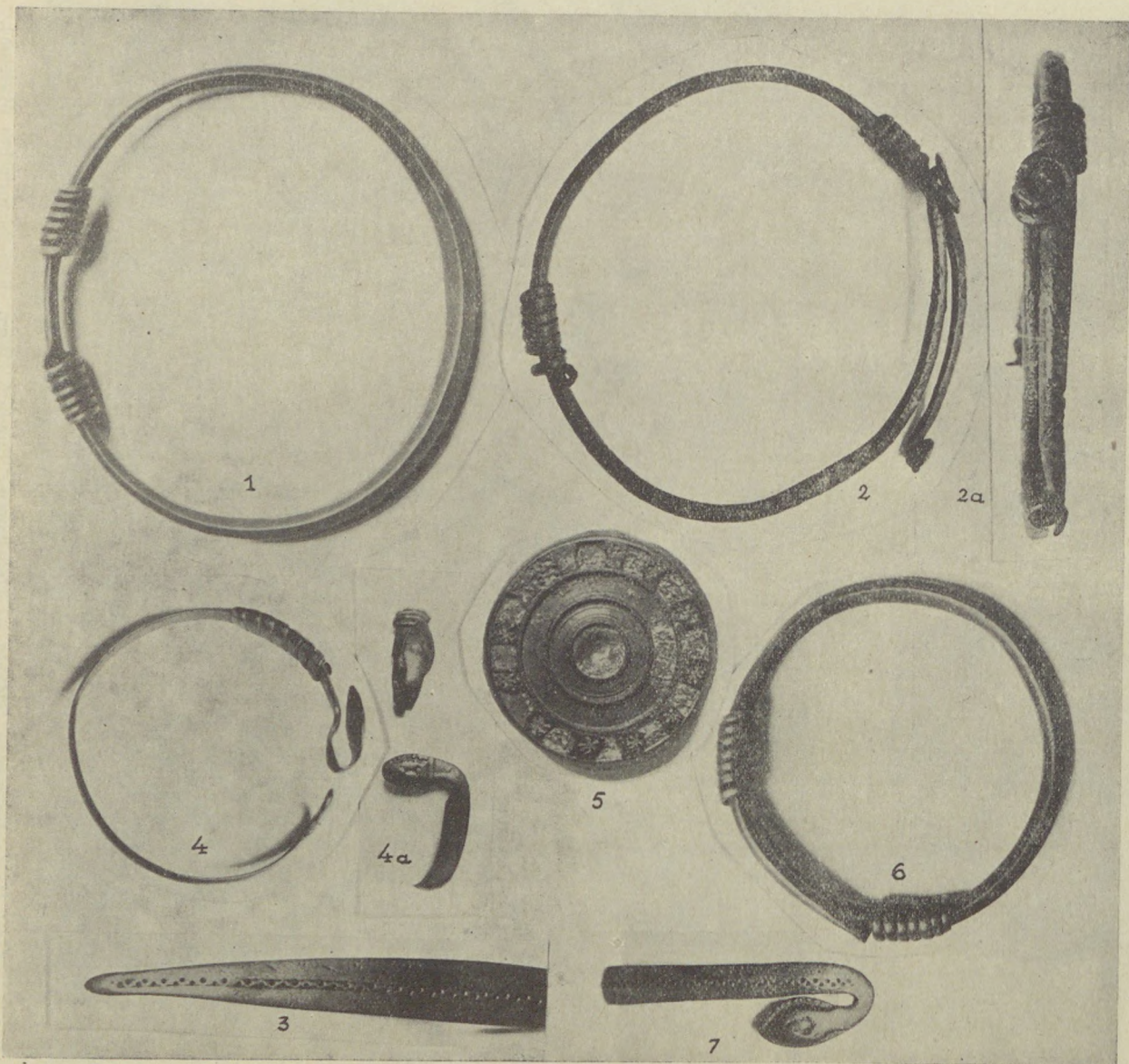
⁶⁴ U. o. 7. táb., 3a—b, 6, 7.

1. tábla, — Tafel 1. 1—1a: Ismeretlen lelőhely — Unbekannter Fundort. (Wien, Kunsthistorisches Museum),
2—2a: Zalahosszúfalu, 3—3a: Schwechat (Museum Carnuntinum). M = 1:2.

II. tábla. — *Tafel II.* 1: Ismeretlen lelőhely — Unbekannter Fundort (Wien, Kunsthistorisches Museum),
2, 4, 5a—b: Zalahosszúfalu. 3: Schwechat (Museum Carnuntinum). 6—10: Tata (Magyar Nemzeti Múzeum) M 1—3, 6—10 = 1:2, 4—5 = 1:3.

III. tábla. — Tafel III. 1: Zalahosszúfalu, 2—2a: Győr-homokgödöri temető (Győri Múzeum), 3—7: Tata (Magyar Nemzeti Múzeum). M = 1:1.

még jobban elterjedt ez a típus, különösen Siciából és Emonából (Sziszek és Laibach = Ljubljana) ismerünk sok hasonló példányt. Kikerült ez a forma a Nagyalföldre is, ahol nem csak mint karperec volt általánosan elterjedve, hanem miniatűr mását mint fülbevalókat is megtaláljuk a szarmata sírokban.⁷²

A leletösszefüggésekből világosan láthatjuk, hogy Pannoniában a rugós karperecek a Kr. u. II. században terjedtek el tömegesen. Ez a leginkább ezüstműből készült forma később primitívebb lesz. Vékony bronzhuzalból készül és az erős rugó csak néhány rátekeréssel van jelezve a karpereceken; ezek a darabok már a III–IV. század leletanyagához valók, tulajdonképpen már nem tartoznak típusunkhoz.⁷³

Karperecünk nemcsak Pannoniában fordul elő a II. századi leletekben, hanem a többi tartományokban is igen elterjedt.⁷⁴ J. Déchelette szerint galliai kelta forma, ott a La Tène III-ban lép fel.⁷⁵ Ide valószínűleg Görögországból származik, de eredete nincs teljesen tisztázva.⁷⁶ Nagy elterjedési területe megnehezíti az eredet eldöntését, Pannoniai előfordulásával kapcsolatban felmerül az a kérdés, hogy vajon a helybenlakó benszülött kelták leletanyagából került-e a Kr. u. II. század leleteibe, vagy pedig ez is II. századi galliai importárú.

Budapest

⁷² Alföldi András professzor úr szíves engedélyével emlitem itt meg az alföldi múzeumokban általa összegyűjtött darabokat.

⁷³ Egy huzalból készült darab Licinius éremmel van datálva a sopronnyéki szarkofágból. Paur I., Arch. Ért. 5, 1885, 89, 7 k. Számos példányról értesítettek Sági Károly és v. Barkóczy László kollégáim a győri, soproni, szombathelyi, székesfehérvári és veszprémi múzeumokból. Fogadják segítségükért hálás köszönetemet. A veszprémi múzeum két példánya egy zárt sírleletből való, Tótvázsonyból.

⁷⁴ J. Mortillet, Revue Archéologique 1866, 3, 418, 1a k.; L. Lindenschmit, *Alterthümer unserer heidnischen Vorzeit* 2, 1870, 3 tábl., 6–8; M. v. Chlingensperg-Berg, id. h. Ismert ez a forma a germán sírokban is, l. összefoglalólag legutóbb Chr. Pescheck, *Die frühwandalische Kultur in Mittelschlesien* (Quellenschriften zur ostdeutschen Vor- und Frühgeschichte 5) 1937, 40; 34 és 171 k., 4.

⁷⁵ Manuel d'Archéologie II 3, 1914, 1227, 520 k.

⁷⁶ R. Zahn, Amt. Berichte aus den Königl. Kunstsammlungen in Berlin 35, 1913, 78, 39 k.

⁷⁷ A kistravazdi lelet rugós karperece nem valószínű, hogy a késői La Tène korból származna, v. ö. Récsy V., Arch. Ért. 17, 1897, 195, 2 tábl., 2. A leletben különböző korú emléktanyag van, így nem fogadjuk el mint zárt leletet. A kistravazdi karperec rom-

A hazai La Tène anyagban általában nem fordul elő.⁷⁷ Legkorábbi előfordulása a cserbeli ékszer-lelet, amely Julius Caesar pénzével van datálva.⁷⁸ A szomszédos területeken azonban előfordul,⁷⁹ így megvan Stradonitzban is.⁸⁰ Pannoniától délre a jezerinei temetőből ismerünk több darabot, ezek a sírleletek feltétlenül korábbiak a Kr. u. II. századnál.⁸¹ Boszniai előfordulása arra utal, hogy megvolt ez a forma a hazai bennszülött lakosságnál, a római hódítás korában is. Sajnos, a délpannoniai darabok nem adnak megfelelő pontos datálást. Igen valószínűnek látszik, hogy a Kárpátok medencéjébe a *boi* vándorlással kerül ez a forma, a Kr. u. I. évszázadban.⁸² Ezért nem fordul elő a korábbi La Tène leletanyagban. A cserbeli kincsben szereplő kelta karperec viszont a boi-dák kapcsolatok emléke.⁸³

A rugós karperec nagy elterjedése a Kr. u. II. században Pannoniában nem meglepetés, bár ezt korábbi ritka előfordulása nem indokolja. A provinciákban nagy területen elterjedt kelta műiparnak köszönhető II. századi előfordulásuk. Ez a kelta műipar egy nagy egységbe fogta össze a provinciákat és egyes tárgyi típusok valahol gyökértelenül mennek ki a divatból, újabb kereskedelmi kapcsolatok más centrumokból újra elterjesztik a formákat. Így hatott a galliai ipar, a pannoniai kelta ízlésre a Kr. u. II. században.⁸⁴

Radnóti Aladár

buszalakú kidudorodásai emlékeztetnek ugyan a la-tène hólyagos karperecekre, de hasonló darabokat ismerünk a római időkből is. Egy analóg-darabot ismerek a keszthely-újmajori temető leletanyagából, v. ö. M. v. Chlingensperg-Berg, id. h. 30, 5 tábl., 16.

⁷⁸ Cserbele (Hunyad m.): Erdélyi Múzeum 1874, 144; Ortway T., Arch. Ért. R. f. 9, 1875, 215 skk; Römer F., Arch. Ért. 6, 1886, 386; V. Párvan, id. h. 542 sk, 378 k.

⁷⁹ R. Pittioni, *La Tène in Niederösterreich* 1930, 6 tábl., 14–15.

⁸⁰ J. L. Pič—J. Déchelette, *Le Hradist de Stradonitz en Bohème* 1906, 27 tábl., 2.

⁸¹ W. Radimsky, id. h. 61 sk, 43–44 k.; 76, 105 k.; 77, 111 k.

⁸² Összefoglalólag a boiok vándorlásáról: Ihm, PWRE III 1, 63 skk «Boii», v. ö. R. Paulsen, *Die ostkeltischen Münzprägungen, Die Münzprägungen der Boier* 1933, 4 skk; K. Pink, *Die Münzprägung der Ostkelten und ihren Nachbarn* (Diss. Pann. II 15) 1939, 123.

⁸³ A. Alföldi, Cambridge Ancient History 11, 1936, 82; Alföldi A., Századok 74, 1940, 134 sk.

⁸⁴ J. Zingerle, Jahreshelte d. Öst. Arch. Institutes 21–22, 1922/24, 241 sk; Nagy L., Arch. Ért. 42, 1928, 68 skk; Alföldi A., Arch. Ért. 48, 1935, 197 skk; Alföldi A., Századok 70, 1936, 9 skk; Antiquité Classique 8, 1939, 351 skk.

DER SILBERFUND VON ZALAHOSSZÚFALU

Durch die vorliegende Publikation des Silberfundes von Zalahosszúfalu soll ein zerstreuter Fund für die Fachliteratur sichergestellt werden. Ein sichergestellter Fundzusammenhang ist immer von einem viel grösserem Werte als ein einzelner Fund.

András Alföldi publizierte zum erstenmal einen Münzfund von Zalahosszúfalu.¹ Dieser Fund ist nur ein Teil des sichergestellten Fundzusammenhanges. Der weitere Teil des Fundes kam erst nach der Publikation Alföldi's zu Tage, und konnte also nicht berücksichtigt werden. Nach Alföldi wurde der Fund in dem Jahre 154 n. Chr. vergraben.

Die Fundverhältnisse sind die folgenden. Der Fund wurde in zwei Etappen geborgen, im Jahre 1919, im Hofe eines Wirtschaftsgebäudes des Herrn István Szentkirályi, namens Bocsothegy.² Man fand zuerst die Bronzemünzen in einem Tongefässe. In mehreren Meter Entfernung kam dann, etwas später, der weitere Teil des Fundes zu Tage: Silbermünzen in einem Tongefässe, eine silberne Schale und ein silbernes Armband. Die Bronzemünzen kamen grösstenteils in das Balaton Museum von Keszthely und nur einige Stücke wurden vom Nationalmuseum in Budapest erworben. Die silbernen Denare wurden arg zerstreut. Ein kleiner Teil ist im Balaton Museum von Keszthely zu finden, der weitaus grössere Teil verblieb im Besitze des Gutbesizers, der sie später versilberte und nur einen kleineren Rest behielt. Die Silber-schale und das silberne Armband befinden sich im Besitze des Herrn I. Szentkirályi.³

Der lange Becken des Balatonsees ist eine tektonische Senkung. Südlich und westlich vom

See finden wir, dass der Boden Pannoniens durch, beinahe in direkter Nord-Süd Richtung verlaufenden Talbildungen, durchfurcht ist. Die einzelnen Täler werden durch breite Bergrücken voneinander abgetrennt, die noch heute eine starke Verkehrshinderung bedeuten. Dadurch werden die Siedlungslagen längst der windausgewehten Täler, determiniert. Die Richtung der römischen Vordringens von Italien aus nach Pannonien verläuft wie die Senkung des Balatonsees. Die Militärstrassen, welche die Soldatenlager der Drau-Linie mit den vorgeschobenen Posten der Donaulinie während der Eroberung verbanden, verliefen längst der beiden Ufer des Plattensees.⁴ Diese Militärstrassen sind in den späteren Itinerarien nur teilweise erwähnt, weil der durchgehende Verkehr später eine andere Richtung bekam und das innere Strassennetz der Provinz sich auch schon ausbildete.⁵ Wie nun die Lage des Plattensees ausser allen Zweifel die Aufmarschstrassen des Militärs determinierte,⁶ so gab es Schwierigkeiten westlich davon, wo die schon erwähnten Täler den Aufmarsch erschwerten und dem Strassenbau ernste Schwierigkeiten verursachten. Da aber diese Strassen aus strategischen Rücksichten gerade den kürzesten Weg suchten, mussten sie die Täler gerade vertikal durchschneiden. Die Überquerungspunkte fallen mit den Furten, der in den Tälern fliessenden Flüsse, zusammen. Der Fundort des

⁴ A. v. Domaszewski, Westdeutsche Zeitschrift 21, 1902, 180 ff, Taf. III.

⁵ Die Strassenlinien der römischen Eroberung wurden seit Domaszewski (a. O.) von der weiteren Forschung nicht rekonstruiert. Hauptsächlich übte G. v. Finály detaillierte Kritik über die Ansichten Domaszewski's (Arch. Ért. 23, 1903, 164 ff; Notizie degli scavi 1914, 415 f), kam jedoch über die früheste Strassenlinien nicht weiter. Die Auffassung Domaszewski's über die Rekonstruktion des ganzen Strassennetzes ist nicht entsprechend (die Benefiziarierposten), bei ihm fehlt in erster Reihe die Kenntnis des Terrains und hiezu kommt noch der Mangel der örtlichen Teilforschungen. Aber die Hilfe der örtlichen Forschungen zur Feststellung des pannonischen Strassennetzes fehlt auch in der letzten Synthese, vgl. A. Gráf, *Übersicht der antiken Geographie von Pannonien* (Diss. Pann. I 5) 1936. Die Lücken der antiken literarischen Angaben sind zu ergänzen mit der Verbreitung etlicher Funde an den römischen Eroberungslinien. Ich versuchte es in PWRE VII A 1, 82 f «Tricciana»; Arch. Ért. 52, 1939, 268 f.

⁶ A. v. Domaszewski, a. O. 183 f. Über die Strasse am Südufer s. A. Radnóti, a. O.

¹ Arch. Ért. 39, 1920—22, 102 f.

² Zalahosszúfalu existiert nicht mehr als selbstständige Gemeinde es wurde Zalaapáti einverleibt. Diese Benennung müssen wir trotzdem behalten, nachdem ein Teil unseres Fundes in der Fachliteratur unter diesen Namen bekannt ist.

³ Bei dieser Gelegenheit darf ich dem Herrn István v. Szentkirályi, Grundbesitzer in Zalaapáti meinen aufrichtigsten Dank sagen. Er hat mir, die in seinen Besitz befindlichen Gegenstände gefälligst zur Verfügung gestellt. Die Fundumstände konnte ich auch an Hand seiner Angaben feststellen. — Die Münzen vom Balaton-Museum zu Keszthely hatten mir die Herren Sándor v. Lovassy, Präsident des Musealvereins und Direktor Béla v. Dornay zur Bearbeitung übergeben. Besten Dank dafür.

Schatzes von Zalahosszúfalu ist gerade einer solchen Stelle am Flusse Zala. Der Weg kommt aus Osten, Richtung Keszthely und tritt in den Flusstal Zala bei Szentgyörgyvár ein.⁷ Auf der anderen Seite des Flusses liegt die Meierei Bocsahegy, wo der Fund gehoben wurde. Hier war ganz gewiss eine wichtige Furt, weil die Spuren des römischen Weges noch heute auf dem rechten Flussufer gut zu sehen sind. Der Weg geht in gerader Richtung, einem Nebentale folgend nach Westen. Wir müssen den Weg auch weiterhin gerade nach Westen verlaufend denken, da ein anderer Durchquerungspunkt desselben Weges bei Pölöske als römischer Fundort bekannt ist.⁸ Der weitere Verlauf des Weges ist ungewiss, vielleicht biegt es in der Richtung von Alsólendva nach Süden ab⁹ und erreicht die Drau bei Poetovio (Pettau-Ptuj), oder, wenn es weiterhin westlich verlief, so muss ihr Ausgangspunkt Flavia Solva (Leibnitz) gewesen sein, welcher ein Knotenpunkt des nachbarlichen Noricum war, und ebenfalls eine wichtige Rolle in der Romanisation des mittleren Donaugebietes führte.¹⁰ Wir glauben, dass der Fund von Zalahosszúfalu mit diesem Wege eng zusammenhängt, bei dessen wichtigen Brückenkopf es gefunden wurde.¹¹

Da in beiden Teilen des Fundes die Münzen gleicherweise in einer grösseren Tonurne stecken, ist es wahrscheinlich, dass wir es mit einem einheitlichen Funde zu tun haben. Ihr Zusammenhang kann aber nur dann als erwiesen gelten, wenn die Datierung der silbernen Denare, sich mit dem schon ermittelten Datum der Bron-

zemünzen deckt. Für die silbernen Gegenstände kann als ganz einwandfrei nur das Datum der Silbermünzen herangezogen werden, da sie mit diesen in einem unmittelbaren Zusammenhang gefunden wurden. Die Urnen können bei der exakten «post quem» Datierung der Münzen übergangen werden: eine Datierung der Hauskeramik in diesem Falle, kann auch nur aus den Münzen ausgehen.

Von den gutgeschlammten, hellgrauen, urnenförmigen Gefässen sind kaum einige Reste geblieben. (Taf. II 4, 5a-b). Die Bruchstücke gehören in die Kategorie der weitverbreiteten, grauen Hauskeramik, welche Feststellung nicht viel besagt.¹²

In Hinsicht der Datierung müssen wir uns eingehend mit den Silberdenaren befassen. Es sind auch noch einige Grossbronzen zu erwähnen, die im Besitze des Herrn I. Szentkirályi verblieben sind, und bisher unpubliziert blieben. Sie sind den bekannten 350 Stücken anzureihen.¹³

Hadrianus

1. Coh. 342; BMC III 1295; Strack II 611.

Antoninus Pius.

2. Coh. 282; RIC III 761; Strack III 979.
3. Coh. 363; RIC III 770; Strack III 989.
4. Coh. 535; RIC III 916a; Strack III 1093.

Faustina sen.

5. Coh. 282; RIC III 1081; Strack III 1224a.
6. Coh. 29; RIC III 1155; Strack III 1263a.
7. Coh. 88; RIC III 1118; Strack III 1287a.

Die aufgeführten Münzen ändern nicht am geringsten den Schluss Alföldi's, dass nämlich

⁷ Als römischer Fundort erwähnt von V. Kuzsinszky, *A Balaton környékének archaeológiája* 1920, 44 f. Über das hier gefundene figurale Bronzegefäss: A. Hekler, *Múzeumi és Könyvtári Értesítő* 3, 1909, 203; A. Radnóti, *Die römischen Bronzegefässe von Pannonien* (Diss. Pann. II 6) 1938, 173, Taf. 54, 1, 1a-b.

⁸ Die frühesten Bronzegefässe des Balaton-Museums zu Keszthely sind von hier: A. Radnóti, Diss. Pann. II 6, 124 f, Taf. 36, 5-6; 139, Taf. 47, 1-1a; 159 f, Taf. 39, 2-2a.

⁹ Vielleicht identisch mit *Halicanum* (Itin. Ant. 261, 9 und 262, 4; Anon. Rav. 216, 3; Ptolemaeus II 14, 4; *Ὀλιμαχον*), vgl. K. Dervarics, *Zalavármegye Évkönyve* 1896, 203 ff; G. v. Finály, *Nomenclator* 40; A. Gráf, a. O. 69, Anm. 5.

¹⁰ W. Schmid, *Flavia Solva* 2 Aufl. 1917, 6 f.

¹¹ Wir halten für empfehlenswert die Grabung an der Fundstelle des Schatzes, welche vielleicht die Umstände der Verbergung besser erklärt. Nicht weit von dieser Stelle kamen Trümmer eines römischen Gebäudes zum Vorschein.

¹² Eine ähnliche Keramik kennen wir in der Umgebung, unter den Beigaben des Gräberfeldes von Keszthely-Ujmajor: V. Kuzsinszky, a. O. 78, Abb. 103, 1-2. Zu der festen Datierung der Keramik verhilft uns gerade unser Münzfund.

¹³ Wir halten es für überflüssig, die Legende und die Darstellungen der Münzen zu erwähnen, nachdem diese Arbeit keine numismatische Veröffentlichung ist. Auf der Liste der Münzen teilen wir die Nummern der wichtigsten Handbücher mit, in diesen findet der Forscher die Beschreibung der Stücke. Die Abkürzungen der Liste: Coh. = H. Cohen, *Description historique des monnaies frappées sous l'empire romain*. Deuxième édition Paris, 1880; BMC = H. Mattingly, *Coins of the Roman Empire in the British Museum* I. 1923, II. 1930, III. 1936; P. L. Strack, *Untersuchungen zur römischen Reichsprägung* I. 1931, II. 1933, III. 1937; RIC = H. Mattingly. — E. A. Sydenham, *The Roman Imperial Coinage* III, 1930.

der Fund im Jahre 154 n. Chr. in die Erde kam. Der vierte der hier behandelten Münzen stammt aus eben demselben Jahre, die andern sind frühere Emissionen.

Die Silberdenare werden hier zum ersten male besprochen, 91 Stücke liegen im Balaton Museum von Keszthely, 72 Stücke konnte ich bei Herrn I. Szentkirályi studieren. Die Münzen sind gut erhalten und sind gut bestimmbar. Die einzelnen Kaiser sind wie folgt vertreten:

1. Nero	1 Stück
2. Galba	2 »
3. Otho	1 »
4. Vitellius	5 »
5. Vespasianus	48 »
6. Titus	7 »
7. Domitianus	15 »
8. Nerva	3 »
9. Traianus	39 »
10. Hadrianus	24 »
11. Sabina	1 »
12. Antoninus Pius	9 »
13. Antoninus Pius und M. Aurelius	3 »
14. Faustina sen.	4 »
15. Marcus Aurelius	1 »

Zusammen: 163 Stücke.

Wir müssen hervorheben, dass der Münzenfund nur einen Teil des einstens gehobenen Schatzes darstellt. Was wir aber doch vorsichtig feststellen können, ist, dass die Kaiser des I. und II. Jahrhunderts beinahe alle vertreten sind. Die Münzen des II. Jahrhunderts sind in kleinerer Anzahl vertreten, dies kann aber eine Folge der Münzenzerstreuung sein. Wir können übrigens eine regelrecht auftretende Eigenart der geschlossenen Funde auch hier feststellen, dass gewöhnlich Nero der erste Kaiser ist, dessen Münzen in den Funden auftreten. Die früheren Stücke aus dem I. Jahrh. fehlen gänzlich.¹⁴ Wir teilen die Münzen in chronologischer Folge mit. Siehe die Liste im ungarischen Text. Zum Verständniss: drb. = Stück; ezüst = Silber; és = und; variáns = Variant.

Zum Funde gehören auch zwei römische

Fälschungen, die eine wurde nach dem der Faustina sen. geprägt, welcher auf dem Revers Aequitas aug. trägt, das zweite Stück ist eine Nachbildung eines Antoninus Pius.

Avers:

ANTONINVS AVG PIVS P P TR P XXII(?)

Revers:

SALVS AVG COS IIII

Von diesem Stück gab schon Strack bekannt, dass es eine Fälschung ist.¹⁶ Wenn wir die *tribunicia potestas* gut lesen, dann gehört die Fälschung in das Jahr 158—159 n. Chr. Das Tribunsjahr ist aber nicht gut zu lesen und eine Fälschung kann nicht als Evidenz für eine Datierung verwertet werden. Es ist aber zu bemerken, dass diejenigen Stücke die die Fälschung nachahmen zum erstenmale von Antoninus Pius sind die Jahre des Tribunats erst vom XVII.-ten Jahre angefangen vermerkt. Wir stehen somit ganz in der Nähe der Datierung der Grossbronzen, obgleich ich es als ausgeschlossen halte, dass eine gleichzeitige Fälschung gleich im ersten Jahre eines neuen Avers-Typus entstanden sein könnte.

Die Grossbronzen und die Denare geben ungefähr eine gleichlautende Datierung auf das Jahr 154. n. Chr. Es bemerkte schon András Alföldi, dass dieses Jahr zu keinem wichtigen Ereignis in der Geschichte Pannoniens in Bezug gesetzt werden kann.¹⁷ Ein geschlossener Denarfund von Wallern (Valla, Ostmark) kann durch sein letztes Stück in das Jahr 157 n. Chr. gesetzt werden. Dessenungeachtet glaubt A. Barb den Fund in die Zeit der Markomannenkriege verlegen zu können.¹⁸ Im Gebiete der Quaden, nördlich der Donau finden wir eine andere interessante Analogie im Denarenfund von Ipolyvisk (Vyškovce), dessen letztes Stück in das Jahr 153 n. Chr. gesetzt werden kann.¹⁹ Dieses Datum ist weitaus früher als die Markomannenkriege.²⁰ Diese Funde bedeuten, dass in den Jahren 153—157 in Pannonien und entlang des Limes, wichtige Ereignisse sich abspiel-

¹⁶ P. L. Strack, III Anhang IV 64.

¹⁷ A. O. 102.

¹⁸ Mitteilungen der Num. Ges. in Wien 16, 1927, 10 ff.

¹⁹ V. Ondrouch, *Der römische Denarfund von Vyškovce* 1934, 101 ff. Der Fundort gehörte früher zur Republik Tschechoslowakei, gegenwärtig wieder in Ungarn.

²⁰ V. Ondrouch, a. O. 6 f.

¹⁴ K. Regling, *Zeitschrift für Numismatik* 29, 1912, 217 ff.

¹⁵ Über das Vorkommen der lykischen Drachma s. K. Regling, a. O. 235 ff. Über solche Stücke s. zusammenfassend E. Jónás, *Budapest Régiségei* 12, 1937, 286 f.

len mussten. Es ist wahrscheinlich, dass diese Ereignisse mit den Quaden zusammenhängen. Für die Zusammensetzung des Fundes von Ipolyvisk ist es charakteristisch, dass hier die Stücke des Antoninus Pius in geringerer Anzahl vorkommen als in den Denarfunden des freien Germaniens, wo gerade die Antonine vorherrschend sind. Es scheint, dass zur Zeit des Antoninus Pius mit den Quaden eine anhaltende Spannung herrschte.²¹ Die Silberdenare kamen also spärlicher über die Grenze. Unsere Funde markieren eine wahrscheinlich lokale Kriese dieser Spannung, die aber der friedlichen Regierungszeit des Antoninus Pius keinem Abbruch tat.²² Wir müssen aber diese Spannung doch als ein Vorspiel des grossen markomannisch-quadischen Krieges auffassen, welche die Romanisation Pannoniens gänzlich aufwühlte.

Silbergefässe sind in Pannonien selten. Die silberne Patera des Fundes (Taf. I 2-2a, Taf. II 2, Abb. 1) ist in einem Stücke gegossen. Die Form wurde durch feine Drechselarbeit geschaffen, Länge 182 mm, Durchmesser der Öffnung 101 mm, Länge des Griffes 86 mm, Durchmesser der Basis 64 mm, Höhe 61 mm, Gewicht 227.4 gr.

Diese Patera steht in engem Zusammenhange mit zwei anderen Silberpfannen, von welchen eine in Pannonien gefunden wurde. Es wurde in Schwechat (bei Wien) geborgen und befindet sich im Museum Carnuntinum von Deutschaltenburg (Inv. Nr. Ag. V 49).²³ Der Form nach ist es eine genaue Analogie der Patera von Zalahosszúfalu, nur die gedrechselten Kreise des Griffes haben eine andere Verteilung. Länge 189 mm, Durchmesser des Mundsaumes 105 mm, Höhe 60 mm, Gewicht 253 gr. Am Griff ist eine eingeritzte Inschrift DIAN(ae) (Taf. I 3, 3a; Taf. II 3).²⁴

Der Fundort des zweiten Stückes unbekannt und es befindet sich im Kunsthistorischen Mu-

seum, in Wien (Inv. Nr. VIIa 17).²⁵ Länge 192 mm, Durchmesser der Öffnung 106 mm, Höhe 67 mm, Gewicht 337 gr. (Taf. I 1, 1a; Taf. II 1). Die Pfanne ist von besserer Arbeit als die zwei pannonischen Stücke, ist rundlicher, schwerer. Längst des Griffes ist eine vergoldete, eingelegte Inschrift: MERC(urii).²⁶

Es ist auffallend, dass die Masse der Kasserollen eine grosse Analogie aufweisen. Die drei Kasserollen ahmen eine in Bronze gut bekannte einfache Küchenform nach,²⁷ das Edelmetall reiht sie aber dennoch unter die seltener vorkommenden Tafel oder Votivgefässe ein.²⁸ Die Form wurde ohne jeden Zweifel durch die Zweckmässigkeit bestimmt, und diese Form ist für zahllose Bronzegefässe typisch.

Schon J. Arneth weist auf die nahe Analogie des Wiener Stückes mit den silbernen Pateren

²⁵ Musei Franciani descriptio II 160, Nr. 75; J. Arneth, *Die antiken Gold und Silbermonumente* (Monumente des K. K. Münz und Antiken-Cabinets in Wien) 1850, 79 Arg. 1, Nr. 92, Taf. S. 1; E. v. Sacken—Fr. Kenner, *Die Sammlungen des K. K. Münz und Antiken-Cabinets* 1866, 333, Nr. 15. Inschrift: CIL III 6016, 2. An der letzten Stelle ist Ungarn als Fundort erwähnt. Nachdem aber die anderen Erwähnungen keine Angaben über den Fundort geben, können wir diese Bezeichnung nicht übernehmen, sondern müssen am unbestimmten Fundort festhalten.

²⁶ Die Inschrift am Griff ist keine nachträgliche Einritzung, wie auf der Kasserolle von Schwechat. Wir können ein Votivgeschenk annehmen, aber auch so, als eine Gabe des Erzeugers. J. Henzen, *Bulletino dell' Istituto* 1859, 228; J. Bergh, ebendort 229; Th. Mommsen, CIL III 6017, 9.

²⁷ Meistens werden die Bronze und Silbergefässformen ganz separat behandelt. Die eben hier befasste Gruppe beweist wie die Formen zusammenhängen. Auffallende Analogien werden wir auch dann finden, wenn wir die Verzierungs-elemente analysieren. Endlich kommen wir bei Vergleichen der Formen und der Verzierungs-elemente näher zu den spezifischen Eigenarten der Werkstätten und Produktionszentren. In dieser vergleichenden Arbeit vermissen wir leider die Veröffentlichung der Metallgefässe von italischen und gallischen Fundorten.

²⁸ Tischgeräte sind die in Pompeji aufgehobenen Silberfunde (A. Héron de Villefosse, *Le trésor de Boscoreale. Monuments et mémoires* Piot 5, 1899; A. Maiuri, *La casa del Menandro e il suo tesoro di argenteria* 1932), Votivgegenstände sind ausser den vielen dedizierten gallischen Gefässen, der Schatz von Berthouville (E. Babelon, *Le trésor d'argenterie de Berthouville* 1916). Nach neuer Beobachtung wurden die Griffpateren der silbernen Tischgeräte in der Küche verwendet, weil man an diesen die Spuren des Feuers erkennt (A. Maiuri, a. O. 354; gegenüber der früheren Ansicht von A. Héron de Villefosse, a. O. 249 ff).

²¹ Es ist möglich, dass der Statthalter Pannoniens zwischen den Quaden Ordnung schaffte; auf solcher Strafexpedition weist die Vita des Kaisers Antoninus Pius: ... *per legatos plurima bella gessit* (Vita 5, 4), vgl. A. Alföldi, a. O. 102.

²² Anders deutet V. Ondrouch, a. O. 32 f, vgl. K. Regling, a. O. 240 ff.

²³ Die Photographien und Massen der zwei Pateren verdanke ich den Herrn Kustoden Dr. R. Noll (Wien, Kunsthistorisches Museum).

²⁴ Gazette archéologique 1884, 266; W. Kubitschek—S. Frankfurter, *Führer durch Carnuntum* 5 Aufl. 1904, 39; über die Inschrift s. CIL III 6016, 1.

von Turin, hin.²⁹ Die beiden Turiner Pateren³⁰ sind im Stile verschieden,³¹ wir finden aber auf beiden Stücken einen in Kreisform endenden Griff, mit Loch in der Mitte, zum aufhängen. Die Pateren von Turin können also, wenn wir von der Aufhängevorrichtung absehen, als nahe Analogien zur Pfanne von Zalahosszúfalu verwertet werden. Der Fundort der beiden Turiner Pfannen ist unbekannt. Die Reliefe der ersten Turiner Patera sind in einem, auf gallischen Silberpfannen in charakteristischer Weise vorkommenden Stile gearbeitet.³²

Aus Bourgoin (Isère), am Westabhang der Alpen, ist ein Silberfund bekannt,³³ darin sich eine bescheiden ausgeführte Silberpfanne befindet, welche nicht nur in der Form, sondern auch in den Massen mit den pannonischen Stücken übereinstimmt.³⁴ Der Griff endet auch hier in Kreisform, ist aber nicht durchbrochen wie in Turin, steht also noch näher zum Stück von Zalahosszúfalu, wie die Turiner Stücke. Der Griff der Pfanne von Bourgoin ist mit Schwanenköpfe verziert,³⁵ die auf ihrem Halse einen kleinen Delphin tragen. Diese Verquickung zweier Tiere ist für die Reliefverzierung der gallischen

Paterengriffe charakteristisch.³⁶ Mit dem Silberfund von Bourgoin kamen Münzstücke zum Vorschein, dessen letzte Stücke, Prägungen des Kaisers Gallienus sind (253—268 n. Chr.), dies besagt aber nicht, dass die Pateren nicht ein Jahrhundert älter sein könnten.³⁷ Ein weiterer Schatzfund, der leider zugrundeging, kam in Mâcon zu Tage.³⁸ Der Fund ist auch mit Prägungen des Gallienus datiert. Nach einer alten Beschreibung des Fundes befand sich darin eine einfache Silberpatera, mit in Kreisform endendem Griffen. Die beiden Fundorte dieser Analogien, Bourgoin und Mâcon (im Tale der Saône), weiterhin ihr stilistischer Zusammenhang mit den bekannten gallischen Fabrikaten, legt den Schluss nahe, dass die Fabrik der Zalahosszúfaluscher Pfanne, wie auch des Stückes von Schwechat in Südgallien lag. Das Stück des Kunsthistorischen Museums in Wien, kann vielleicht auch aus Frankreich stammen, vielleicht haben wir dafür auch einen Hinweis in seiner Inschrift.³⁹

Es ist noch die Frage zu klären, ob die oben behandelten Kasserollen nicht etwa noch früher, im I. Jahrh. in Italien entstanden sind? Die Form welche dieselbe ist, wie die campanischen bronzenen Küchengefäße, könnte dies wahrscheinlich machen. Wenn wir aber die reichen Silberfunde von Pompeji betrachten,⁴⁰ hauptsächlich die Lückenlosen Tafelgeschirre so fehlen darin die einfachen Pateren mit in Kreisform endenden Griffen.⁴¹ Im Schatze von Hildesheim⁴² kommen schon glatte Silbergefäße nachahmen, aber der Schatz ist mit gallischen Fabrikaten untermischt, so dass die glatten Stücke nicht eindeutig lokalisiert werden können.

²⁹ J. Arneth, a. O. Taf. S. XI 2; H. Dütschke, *Antike Bildwerke in Oberitalien* 4, 1880, 118, Nr. 308; Th. Schreiber, *Die alexandrinische Toreutik* (Untersuchungen über die griechische Goldschmiedekunst im Ptolemaeerreiche I). Abhandlungen der phil.-hist. Classe der Königl. Sächs. Ges. der Wiss. 14, 1894, 322 f, Nr. 17.

³⁰ H. Dütschke, a. O. 119, Nr. 310; Th. Schreiber, a. O. 323, Nr. 18.

³¹ Solche nachgegossene Stücke sind in dem Fund von Rudnik (Jugoslawien). M. Vassits, *Revue archéologique* 1, 1903, 18 ff, Abb. III, VI 4, 7.

³² Mit diesen Stil befasste sich H. Willers, *Neue Untersuchungen über die römische Bronzeindustrie von Capua und Niedergermanien* 1907, 80 f; Fr. Drexel, *Bonner Jahrbücher* 118, 1909, 198 f.

³³ A. Comarmond, *Description des antiquités et objets d'art de la ville de Lyon* 1855—57, 496, Taf. 27, 85; A. Allmer—A. de Terrabasse, *Inscriptions de Vienne* 1, 1875, 354 ff, Nr. 87, Taf. 269, 30; CIL XII 2355.

³⁴ A. Comarmond, a. O. 496, Taf. 27, 86; Th. Schreiber, a. O. 331, Nr. 35.

³⁵ Über die Schwanenkopfverzierung zusammenfassend Th. Schreiber, a. O. 312 ff. Die Schwanenköpfe kommen an der Biegung des Griffes bei den Bronzegefäßen auch vor, aber ausschliesslich bei den italischen Fabrikaten. A. Radnóti, *Diss. Pann.* II 6, 15 ff, Taf. 2, 5; 18, 2. Ich kenne nur eine Kasserolle mit Scheibengriff so verziert, aus dem Museum zu Trier, *Westdeutsche Zeitschrift* 15, 1896, 378, Taf. 21, 7. Die Herkunft dieses Stückes ist unbekannt.

³⁶ Th. Schreiber, a. O. 325, Nr. 24; G. Johnson, *Archaeologia* 28, 1840, 436 f, Taf. 25; H. Willers, a. O. 81, Abb. 47.

³⁷ Nach der punzierten Inschrift der anderen SilberSchale ist das Gefäß ein früheres Fabrikat, s. E. Ritterling, *PWRE* XII 1464 «legio».

³⁸ Caylus, *Recueil d'Antiquités* 7, 248, Taf. 69, 2—3; *Revue archéologique* 1925, 2, 115, Nr. 4.

³⁹ Auf den gallischen Silberkasserollen beziehen sich die Darstellungen und die Dedikationen meistens auf Merkur. So auch der Schatz von Berthouville ist eine Opfergabe an ein Merkur-Heiligtum. Vgl. eine Patere mit Scheibengriff E. Babelon, a. O. 134, Taf. 32, 29.

⁴⁰ A. Héron de Villefosse, a. O. 103 ff, Nr. 45—49, Taf. 23, 3; 24, 1—2; 25, 1.

⁴¹ A. Maiuri, a. O. 354 ff, Taf. 50—51.

⁴² H. Winter—E. Pernice, *Der Hildesheimer Silberfund* 1901, 73, Taf. 46, 38; über die Analogien im Bronze s. A. Radnóti, *Vasi di bronzo romani nel Museo Profano del Vaticano* 1937, 10 ff, Taf. 1, 2.

nen.⁴³ Demgegenüber finden wir im grossen Silberfund von Berthouville, neben den im relief-verzierten gallischen Fabrikaten, die silbernen Abarten der einfachen Bronzegefässe wieder.⁴⁴ Die grossen geschlossenen Silberfunde besagen also, dass die glatten Silberpfannen im I. Jahrhundert in Süditalien noch nicht vorkamen, dass diese also gallische Fabrikate sind, welche neben den anderen Stücken dieser provinzialischen Toreutik, als bescheidenere Ware herliefen.

Wenn wir nur die Form der Zalahosszúfaluer Pfanne betrachten, so ist eine enge, wenn auch nicht unvermittelte, Verwandtschaft zu unterstreichen. Als Pfanne, mit in Kreisform endendem Griffen gehört es in die Kategorie der in Süditalien geborenen Pfannenformen. Die Einteilung von H. Willers, dem Einschnitt im Griffen⁴⁵ folgend, (die Durchlochung diente zum Aufhängen), kann hier als Unterschied nicht verwertet werden.

Diese bronzene Pfannenform war lange Zeit im Gebrauch. Sie wurden von Augustus an, bis in die Mitte des III. Jahrh. n. Chr. verfertigt.⁴⁶ Die Form gelangt ohne allen Zweifel von Süditalien aus nach Gallien.⁴⁷ Es ist aber noch zweifelhaft wann die gallischen Bronzearbeiter zu arbeiten anfangen?⁴⁸ Es ist auch nicht ganz einwandfrei festgestellt ob die keltischen Meisternamen alle gallischen Ursprunges sind oder darunter auch norditalische Arbeiter zu ver-

stehen sind?⁴⁹ Es ist auch nicht unwahrscheinlich, dass man gute, süditalische Namen fälschlicherweise auf eigene Arbeiten einprägte.⁵⁰

G. Ekholm sucht in Südgalien bei Lyon eine grosszügige Bronzegefässindustrie.⁵¹ Die hiergefertigten Gefässe sind ihrer Form nach stark von Süditalien abhängig, so dass die Unterscheidung ihrer Erzeugnisse schwierig ist.⁵² Unter den aus Lyon publizierten Stücken ist eine Bronzepfanne dessen Griff in ihrer abgeplatteten Form stark auf Zalahosszúfalu erinnert.⁵³ Wir können übrigens als charakteristisch festlegen, dass die gallischen Pfannen mit Griffende in Kreisform, plumpe, grob gearbeitet, Stücke sind.⁵⁴ Es kann aber sein, dass diese grösseren, ungelenkigeren Formen nicht aus Lyon stammen, sondern aus einem anderen gallischen Zentrum, da die Stücke aus Lyon den süditalischen Arbeiten ganz ebenbürtig sind.^{54a} Für das Stück von Zalahosszúfalu ist seine kleine Form und seine gute Proportion bemerkenswert. Bronzepfannen, die so klein sind, sind verhältnismässig selten. Sie sind aus einem Funde von Doorwerth bekannt und sind mit den Namen Carugenus versehen.⁵⁵ Der Fund von Doorwerth ist spätestens in die Mitte des II. Jahrh. zu datieren.⁵⁶ Wenn Carugenus in Gallien arbeitete, so gehört er zu den frühen Meistern, wie dieses ja auch seine Formen verraten. Da die Gefässe von Lyon in ihrer Form den süditalischen Arbeiten am nächsten stehen, so kann diese Gegend als das früheste gallische Zentrum betrachtet werden; vielleicht arbeitete auch Carugenus hier. Charakteristisch ist der peinliche Anschluss an die Formen der süditalischen Toreutik und die saubere Ausführung, da erst dieses den Konkurrenzkampf mit den italischen Erzeugnissen

⁴³ H. Winter—E. Pernice, a. O. 14 f. Der Motivenschatz der einen Kasserolle (Taf. 46, 37) ist von der augusteischen Zeit, doch ist die Ausführung derart primitiv, dass man diese in das II. Jh. n. Chr. datiert (a. O. 72 f). Auf diesem Stück sind wichtig die zwei peltaförmigen Ausschnitte am Ende des Griffes, diese reihen die Patera in die Gruppe der bronzenen Kasserollen (A. Radnóti, Diss. Pann. II 6, 25 ff, Taf. 2, 6; 19, 1). Die Verzierungen der Patera entsprechen der frühen Datierung der Blechkasserollen, doch dürfen wir die Erzeugung nicht in Gallien suchen, sondern in Oberitalien.

⁴⁴ E. Babelon, a. O. 137, Nr. 33, Taf. 31. Mit unverziertem Schwalbenschwanzende und drei Löcher am Griffen, vgl. M. Vassits, a. O. 18 ff, Abb. 4. Die Bronzekasserollen mit drei Löcher am Griff hatten Einfluss auf die gallischen Silberpateren. Über diese Gruppe s. A. Radnóti, a. O. 66, Taf. 4, 20.

⁴⁵ H. Willers, a. O. 76 ff.

⁴⁶ H. Willers, a. O. 79 f; S. Müller, Juellinge-Fundet (Nordiske Fortidsminder II 1) 35; G. Ekholm, *Romerska vinskopor och kärl av Hemmoortyp i skandinaviska fynd* 1934, 9 ff; G. Ekholm, Fornvännen 1935, 193 ff.

⁴⁷ J. H. Holwerda, Oudheidkundige Mededeelingen 12, 1931, Suppl. 23.

⁴⁸ H. Norling-Christensen, Acta Archaeologica 8, 1937, 176 ff; O. Klindt-Jensen, Fra Danmarks Ungtid 1940, 129 ff.

⁴⁹ J. H. Holwerda, a. O. 23, vgl. die Fabrikation des Meisters Norbanus, A. Radnóti, a. O. 32 f.

⁵⁰ H. Willers, a. O. 80.

⁵¹ Fornvännen 1935, 198 ff.

⁵² H. Norling-Christensen, a. O. 173 ff.

⁵³ G. Ekholm, Fornvännen 1935, 198, Abb. 6.

⁵⁴ Für die schwere Form ist bezeichnend die Caratus-Kasserolle von Ászár. A. Radnóti, a. O. 54 f, Taf. 22, 5—5a, mit weiterer Literatur.

^{54a} Über die Silberschmiede von Lugdunum s. P. Willeumier, Revue archéologique 8, 1936, 53.

⁵⁵ J. H. Holwerda, a. O. 21, Nr. 14—15, Abb. 12, 22—23; A. Radnóti, a. O. 52.

⁵⁶ J. H. Holwerda, a. O. 23. Das Bronzegefässmaterial widerspricht der frühen Datierung des Fundes.

ermöglichte. Es scheint, dass man die süditalischen Bronzegefäßformen auch in Silber nachahmte, so entstand zuerst die Silberpfanne mit in Kreisform endenden Griffen und später die anderen Silberpateren mit horizontalem Griff.⁵⁷ Eine Parallele Entwicklung können wir auch bei den Terra Sigillata Gefäßen beobachten, wo nach den Fabriken der Pogegend und Arezzo, zuerst in Südgallien die ersten ernstzunehmenden Konkurrenzunternehmen entstanden.

Wir können also das Silbergefäß von Zalahosszúfalu in jeder Hinsicht als ein gallisches Erzeugnis betrachten, und zwar als ein Stück aus der Frühzeit der gallischen Toreutik. Es kam nach Pannonien zusammen mit anderen Erzeugnissen des frühen II. Jahrhunderts: mit Glas, Terra Sigillata und Bronzegefäßen. Die beendete Limeslinie an der Donau machte es möglich, dass die gallischen Erzeugnisse, die italische Ware auch aus Pannonien verdrängten. Aus diesem Standpunkte betrachtet, bekommt das pannonische Fundmaterial am Anfang des II. Jahrh. n. Chr. ein ganz anderes Gesicht, wie im vorhergehenden Jahrhundert. Dieselbe Umwandlung ist naturgemäss auch am Rhein und im weiten Norden eingetreten.⁵⁸

Den Fabrikationsort des Silberarmringes von Zalahosszúfalu zu bestimmen ist schwerer. Sein grösster äusserer Umfang ist 102, sein kleinster ist 93 mm. (Taf. III, 1). Im Querschnitt ist es rombusförmig. Die beiden Enden sind in Spiralen über des jeweilige, andere Ende gewickelt. Die sechs, respektive sieben Spiralen sind ganz lose auf den Ring gewickelt so, dass man durch Druck den Umfang des Ringes wechseln kann. Gewicht 116.8 gr.

Die Form ist in Pannonien gut bekannt. Sie kommt in mehreren gut datierten Funden vor. Im Schatzfund von Ászár ist sie durch vier Stücke vertreten.⁵⁹ Sie sind kleiner als das Stück von Zalahosszúfalu, ihr Querschnitt ist entweder rombusförmig oder rund. Im Schatzfund von Ászár sind noch zwei Armringtypen vertreten. Der eine Typus ist flach mit zwei Schlangen-

köpfen;⁶⁰ der andere ist mit Ösen versehen und mit einem Knopfe verziert.⁶¹ Die «post quem» Datierung des Schatzfundes von Ászár ist durch eine Militärdiplome vom Jahre 148 n. Chr. gegeben.⁶²

Aus dem II. Jahrh. n. Chr. ist ein silberner Schatzfund bekannt angeblich aus Tata stammend.⁶³ Wir finden auch hier einen mit zwei Spiralen federnden Armring, es ist eine kleinere Form mit rombusförmigen Querschnitt. Es tritt auch der im Ászárer Fund besprochener Armring mit Schlangenkopf auf (drei Stücke) (Taf. III 7).⁶⁴ Auf eines dieser Stücke ist ganz sinnloser Weise eine flache Spirale aufgedreht (Taf. III 4, 4a). Dieses Stück illustriert treffend den Zusammenhang mit der Form von Zalahosszúfalu. Die Spirale, die eigentlich federartig einen praktischen Zweck verfolgte wird hier als sinnloses Ornament verwendet. Dasselbe können wir auch an den, aus zwei oder drei Drähten geflochtenen Armringen und Halsringen beobachten (Taf. II 8, 9). Dem angeblichen Funde von Tata gehören noch zwei Halsringformen an. Das eine endet in langen Blättern und hat in der Mitte einen Knopf (Taf. II 6, 10; Taf. III 3). Der Schatzfund von Ászár führt einen Armring, dass diesem Halsringe ähnlich ist. Das zweite anzuführende Stück ist offen, gedreht und an beiden Enden in Entenköpfe (Taf. II 7). Zur Datierung des Fundes von Tata ist eine Emailscheibe von Wichtigkeit, es ist die Scheibe einer Nadel mit Millefiori-Verzierung (Taf. III 5).⁶⁵

Im Nationalmuseum von Budapest ist ein Fund angeblich aus Nagyenyed (Dacien).⁶⁶ Die Feder des Armringes mit runden Querschnitt ist gebrochen, aber in ihren Massen und im Gewicht ist es eine gute Entsprechung zu den Funden von Ászár. Der Armring kam mit zwei gedrehten Halsringen in das Nationalmuseum, das eine ist nur ein Fragment, das andere ist offen und

⁵⁷ Das allgemein verbreitete gallische Silbergefäß ist die Patera mit horizontalem Griff. H. Willers, a. O. 80 ff.

⁵⁸ Über diese Frage s. zusammenfassend A. Alföldi, Századok 70, 1936, 11 f.

⁵⁹ J. Hampel, Arch. Ért. 5, 1885, 28, Taf. 3, 1a—b; 4a—b; MNM Inv. Nr. 128/1898, 12—16.

⁶⁰ Ebendort Taf. 3, 3a—b; MNM Inv. Nr. 128/1898, 10—11.

⁶¹ Ebendort Taf. 3, 2a—b; MNM Inv. Nr. 128/1898, 18.

⁶² CIL XVI 96 (= CIL III D. LX).

⁶³ MNM Inv. Nr. 62/1892, 63/1892 und 64/1892, von einem Antiquitätshändler. Erwähnt Arch. Ért. 12, 1892, 375 f, Taf. 7.

⁶⁴ Ebendort Taf. 7, 3a—b, 6, 7.

⁶⁵ Ebendort Taf. 7, 12a—b; I. Sellye, Les bronzes émaillés de la Pannonie romaine (Diss. Pann. II 8) 1939, 34, Taf. 6, 15.

⁶⁶ MNM Inv. Nr. 110/1894, 7.

endet in zurückgewendete Vogelköpfe.⁶⁷ Diese Zusammensetzung (der Typus des besprochenen Armringes, und gedrehte Halsringe) entspricht dem Zusammenhang des Fundes von Tata, und macht wahrscheinlich, dass auch dieser Fund in das II. Jahrh. n. Chr. gehört.

Im Museum von Győr finden wir weitere zwei Armringe mit Federung, aus der Nekropole von Győr-Homokgödör.⁶⁸ Das grössere Stück ist aus Bronze, und es ist zu vermerken, dass seine beiden Enden vor der Federung in eine kleine, flache Spirale gedreht sind (Taf. III 2, 2a).⁶⁹ Das kleinere Stück ist aus Silber und ist eine genaue Analogie des Stückes von Zalahosszúfalu, beide haben einen Querschnitt in Rombusform. Die Nekropole von Győr-Homokgödör gehört in das II. Jahrh. n. Chr.⁷⁰ Ebenfalls aus einem Brandfriedhof des II. Jahrh. n. Chr. in Brigetio, stammt ein dicker, federnder Bronzearmring.⁷¹ Im südlichen Pannonien ist dieser Typus noch häufiger vertreten, wir kennen hauptsächlich aus Siscia und Emona (Sissek und Laibach-Ljubljana) viele ähnliche Stücke. Diese Form ist auch auf der grossen Ebene von Ungarn (Nagy-Alföld) bekannt, wo es nicht nur als Armring eine weite Verwendung fand, sondern in Kleinform als Ohrring, in den Gräbern der Sarmaten zu finden ist.⁷²

Aus den Fundzusammenhängen können wir klar entnehmen, dass die Armringe mit Federung in Pannonien im II. Jahrh. n. Chr., sich massen-

haft verbreiteten. Diese, meistens aus Silber verfertigte Form wird später primitiver. Es wird aus einem dünnen Bronzedraht gebildet und die starke Feder, wird nur durch einige Windungen markiert. Diese Stücke entstammen dem III–IV. Jahrh. und gehören eigentlich nicht mehr in den Formenkreis des hier behandelten Typus.⁷³

Die hier behandelte Form kommt nicht nur in Pannonien vor, sondern ist im II. Jahrh. n. Chr. auch in den anderen Provinzen stark vertreten.⁷⁴ Nach Déchelette ist es eine gallisch-keltische Form und entsteht im La Tène III.⁷⁵ Nach Gallien kommt es wahrscheinlich aus Griechenland, seine Herkunft ist aber nicht gut geklärt.⁷⁶ Das grosse Verbreitungsgebiet erschwert die Bereinigung der Herkunftsfrage. In Pannonien ist es eine spezielle Frage, ob der Armring einheimischkeltisch ist, oder aber einen neuen gallischen Import des II. Jahrh. n. Chr. darstellt.

Im keltischen einheimischen Materiale ist es kaum vorzufinden.⁷⁷ Ihr erstes Erscheinen können wir im Fund von Cserbel registrieren, welcher Fund mit den Münzen des Julius Caesar

⁶⁷ Vgl. mit dem Halsring von Torockószentgyörgy (Dacien), I. Téglás, Arch. Ért. 23, 1903, 304; mit irriger Datierung V. Párvan, *Getica* 1926, 381, Abb. 262 mit einem Stück von unbekanntem Fundort (F. Römer, Arch. Ért. 6, 1886, 392, Abb. 3).

⁶⁸ Ich danke verbindlichst dem Herrn Direktor E. Lovas (Győr) und meinem Kollegen Dr. S. Mithay, die mir behilflich waren, dass ich die Armringe eingehend studieren konnte.

⁶⁹ Armringe mit kleinen Rollen, ausser mehreren südpannonischen Exemplaren in Reichenhall: M. v. Chlingensperg—Berg, *Römische Brandgräber bei Reichenhall in Oberbayern* 1896, 43, Taf. 5, 5; Jezerine: W. Radimsky, *Wissenschaftliche Mitteilungen aus Bosnien und der Hercegovina* 3, 1895, 61, Abb. 43.

⁷⁰ E. Lovas, *Római temetők és sírok Győrött és környékén* 1933, 7 f.

⁷¹ Samml. Ö. Kállay. Für die Veröffentlichung dieses Stückes, meinen besten Dank.

⁷² Mit der gütigen Genehmigung des Herrn Prof. A. Alföldi erwähne ich hier die von ihm gesammelten Stücke aus den verschiedenen Museen des ungarischen Alföld.

⁷³ Ein Stück aus Draht, mit der Münze des Licinius datiert, aus dem Sarkophag von Sopronnyék (Neckenmarkt). I. Paur, Arch. Ért. 5, 1885, 89, Abb. 7. Von vielen Exemplaren haben mich meine Kollegen K. Sági und L. Barkóczy in den Museen Győr, Sopron, Szombathely, Székesfehérvár und Veszprém benachrichtigt. Die zwei Exemplare des Museums zu Veszprém stammen aus einem geschlossenen Grabfund von Tót-vázsony.

⁷⁴ J. Mortillet, *Revue archéologique* 1866, 3, 418, Abb. 1a; L. Lindenschmit, *Alterthümer unserer heidnischen Vorzeit* 2, 1870, Taf. 3, 6–8; M. v. Chlingensperg—Berg, a. O. Die Form ist bekannt auch in den germanischen Gräbern, zusammenfassend s. Chr. Pescheck, *Die frühvandalische Kultur in Mittelschlesien* (Quellenschriften zur ostdeutschen Vor- und Frühgeschichte 5) 1937, 40; Abb. 34, 171, 4.

⁷⁵ Manuel d'Archéologie II 3, 1914, 1227, Abb. 520.

⁷⁶ R. Zahn, *Amt. Berichte aus den Königl. Kunstsammlungen in Berlin* 35, 1913, 78, Abb. 39.

⁷⁷ Es ist nicht wahrscheinlich, dass der Armring mit Feder aus dem Fund von Kisravazd aus der Spätlatènezeit stammt, vgl. V. Récsey, Arch. Ért. 17, 1897, 195, Taf. 2, 2. In diesem Fund befindet sich Material aus verschiedenen Epochen, deshalb können wir diesen nicht als einen Geschlossenen annehmen. Die rumbusförmigen Ausbuchtungen des Armringes von Kisravazd haben eine Ähnlichkeit mit den Buckelarmringen aus der La Tènezeit, jedoch haben wir Kenntnis solcher aus der römischen Zeit. Ich kenne einen Analogstück aus dem Fundmaterial des Gräberfeldes von Keszthely—Újmajor, vgl. M. v. Chlingensperg—Berg, a. O. 30, Taf. 5, 16.

datiert ist.⁷⁸ In dem keltischen Materiale der Nachbargebiete ist es vorhanden⁷⁹ so z. B. auch in Stradonitz.⁸⁰ Südlich von Pannonien kennen wir einige Stücke aus dem Gräberfelde von Jezerine (Bosnien), diese Stücke müssen jedenfalls älter sein, als das II. Jahrh. n. Chr.⁸¹ Die Funde aus Bosnien machen es wahrscheinlich, dass diese Form der Armringe bei der einheimischen Bevölkerung Pannoniens auch in vorrömischer Zeit bekannt war. Leider erlauben die Stücke aus Südpannonien keine genaue Datierung. Wir glauben, dass diese Form mit der Wanderung der Boier in das Karpatenbecken gerät, im I. Jahrh. v. Chr.⁸² Darum ist es im ältern La Tène-Materiale nicht vorzufinden. Der Fund von Cserbel dagegen

ist mit seinem keltischen Armring eine Evidenz der boiisch-daker Berührungen.⁸³

Die Form der Feder-Armringe verdankt ihre weite Verbreitung im Pannonien des II. Jahrh.-s, der in den Provinzen weit ausstrahlenden gallisch-keltischen Kunstübung. Diese keltische Kunstübung fasste die Provinzen in eine grosse Einheit zusammen und wenn einige Formen in Vergessenheit geraten, so können neuerdings angeknüpfte Handelsbeziehungen die alten Formen, von einem anderem Zentrum her, wieder beliebt machen. So übt das gallische Handwerk seinen Einfluss auf den keltischen Geschmack Pannoniens im II. Jahrh. n. Chr. aus.⁸⁴

Budapest

Aladár Radnóti

⁷⁸ Cserbele (Dacien): Erdélyi Múzeum 1874, 144; T. Ortvy, Arch. Ért. Alt. Serie 9, 1875, 215 ff; F. Rómer, Arch. Ért. 6, 1886, 386; V. Pârvan, a. O. 542 f, Abb. 378.

⁷⁹ R. Pittioni, *La Tène im Niederösterreich* 1930, Taf. 6, 14—15.

⁸⁰ J. L. Pič—J. Déchelette, *Le Hradist de Stradonitz en Bohème* 1906, Taf. 27, 2.

⁸¹ W. Radimsky, a. O. 61 f, Abb. 43—44; 76, Abb. 105; 77, Abb. 111.

⁸² Über die Wanderung der Boier: Ihm, PWRE

III 1, 630 ff «Boii»; vgl. R. Paulsen, *Die Münzprägung der Boier* 1933, 4 ff; K. Pink, *Die Münzprägung der Ostkelten und ihrer Nachbarn* (Diss. Pann. II 15) 1939, 123.

⁸³ A. Alföldi, *Cambridge Ancient History* 11, 1936, 82; A. Alföldi, *Századok*, 74, 1940, 134 f.

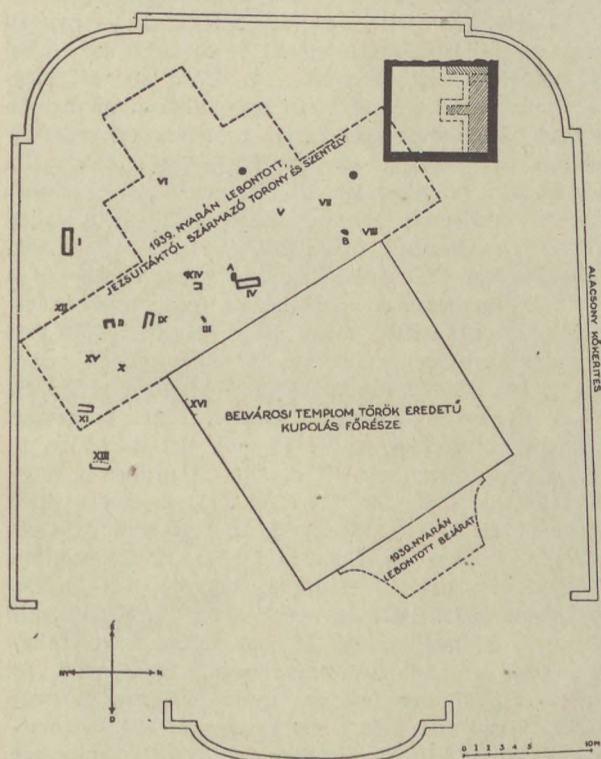
⁸⁴ J. Zingerle, *Jahreshefte d. Öst. Arch. Institutes* 21/22, 1922/24, 241 f; L. Nagy, Arch. Ért. 42, 1928, 68 ff; A. Alföldi, Arch. Ért. 48, 1935, 197 ff; A. Alföldi, *Századok* 70, 1936, 9 ff; *Antiquité Classique* 8, 1939, 351 ff.

A PÉCSI BELVÁROSI TEMPLOM BŐVÍTÉSÉNél ELŐKERÜLT RÓMAI LELETEK

1939. év tavaszán megkezdtek a pécsi belvárosi templom jezsuitáktól származó toldalékának lebontását. A bontási és az alakítási munkálatok során római-, román-, gótikus- és török-kori emlékek kerültek elő.

E leírás keretében a római emlékeket mutatjuk be.

A sírokat előkerülési sorrendben számoztuk, egymás melletti helyzetüket a mellékelt térképen

1. kép — Fig. 1

(1. kép) tüntetve fel. Méretüket az újabb építkezésekkel történt bolygatások miatt a legtöbb esetben nem lehetett megállapítani.

A) Sírok

I. sír. Bolygatott. Mélysége az utcaszinttől 290 cm; H 195, Sz 48 cm. Románkori templom délnyugati sar-

kának építésénél szórták szét fedőtéglaikat, csontvázát és mellékleteit. Téglatöredékei jelzés nélküliek; fala mecseki kőből, 20–30 cm vastagságban, oltott mészkő anyaggal készült, mely csak 10–15 cm magasságban maradt meg. Iránya 355°–175°. A sírtól 1.5 m-re agyagmécse (II. t. 5) került elő, amely valószínűen mellékleteihez tartozott. A mécseset finoman iszapolt agyagból, szabálytalanul mintázták, egy éggövel, nyílása körül bordával. H 77, Sz 47, M 25 mm.

II. sír. Bolygatott. Az előbbivel azonos mélységű. Sz 75 cm. Gótikus kápolna alján feküdt, amelynek építésénél rombolták szét úgy, hogy csak az alsó lábszárak maradtak eredeti helyükön. A lábszárak fedője két egymásnak támasztott téglából volt. Iránya 350°–170°, lábak 350° felé. Gyermekek sír. Bal lába mellett egyfűlű, téglavörös színű, sárgamázos korsó (I. t. 1); feketés-szürke, durvaszemcsés agyagtál és üvegcsésze volt. M 128, Fá 35, Pá 32, Őá 110 mm. A tál (I. t. 2) szájátmérője a behajló szájperemmel együtt 178, M 52, Fá 70 mm. Benne csirkecsontok voltak. A csésze (I. t. 3) Pá 88, M 54, V 1.5 mm. Talpát az üveg gyenge horpadása adja.

III. sír. Bolygatott. Mélysége 280 cm. A török dzsámi előcsarnoki alapfalának építésénél szórták szét, csupán egy élére állított téglát maradt bolygatatlan. A téglát irányba 329°–149°, mellőle szalagfüles üvegkorsó, kupos üveg pohár töredéke, valamint 3 római érmet került elő. 1. A korsó (I. t. 10), M 210, Fá 53, Pá 55, V 1–10 mm. Szalagfülének szélén erős bordák, szájperemén a fül visszahajlik és vége szabadon áll. Nyakán spirális bordázat. 2. A pohár (I. t. 8) hiányossága miatt nem mérhető meg, kb. 130 mm magas lehetett. 3. Pénzek: 1. II. Constantius, Coh. 44 (1); 2. Constantius Gallus, Coh. 18 (1); 3. Jovianus, Coh. 35 (1).

IV. sír. (V. t. 8.) Bolygatott. Mé 346, H 168, Sz 40–45 cm. Iránya 80°–260°, lábbal 260° felé. A gótikus templom oldalfalának építésénél bolygatták meg. A sírgödör falának anyaga és építése mint az I. sz. sír; függőleges falait cseréppel szintezték, ezekre helyezték az egymásnak támasztott fedőtéglaikat. Téglaméret 44–30–7.5 cm. Lábánál vasszeg (II. t. 1) 100 mm-es töredéke.

¹ A Coh. alatt a II. kiadás értendő, az utána zárójelbe tett szám a darabszámot jelenti. A pénzek meghatározását Kerényi András baráti szívességének köszönöm.

V. *sír*. A középkori templom építéskor teljesen szétrombolták. A térképen jelzett helyen üvegedény töredékét találtuk. A töredékekből csak annyi állapítható meg, hogy négy oldaláról benyomott, fületlen üvegpalack volt.

VI. *sír*. A középkori építkezések alkalmával pusztították el. Valószínűleg két *sír* mellékleteit találtuk meg együtt, a térképen jelzett helyen. 1. Vaskés (III. t. 6), jelenlegi hossza 160, ebből markolata 59, Sz 37, V 5 mm. Egyélű, fokánál ívelt, hegyénél hiányos. 2. Csiholó acél (III. t. 7), levélalakú. H 98, Sz 27, V 5 mm. 3. Egyfűlű üvegkorsó (II. t. 6); hullámos felületű, fenékkoszorúja 45, szája 52 mm. Szalagfüle a középvonalán legerősebb. Hiányos. 4. Hagymafejes T fibula (III. t. 3–3a), szárai áttörtek és két barázdás lépcső díszíti. Kengyelén két barázda között szabálytalan díszítés, a kengyel végét fogazott párkány zárja le. Lábánál mélyített pontkörös motívum és kiemelkedő tűzáró, bal oldalán zeg-zugvonalú barázdák. Tüje hiányzik. Tütaratója a láb kettéhasításával keletkezett. H 86, Sz 56 mm. 5. Alaktalan égetett bronzfibula (III. t. 2–2a) töredéke. Jelenleg: H 33, Sz 33 mm. 6. Négyszögletes csat (III. t. 1–1a). Sarkai tagoltak, úgyisintén a pecek feje is. A pecek hegye ráhajlik a csatkarikára. H 39, Sz 25 mm. 7. Bronz szíjvég (III. t. 4–4a), kétfűlű korszó alakú. A szíj felerősítésére szánt vége kettős lemezű, és benne két szegecs. H 55, Sz 29 mm. Az előbbi csatba beleillik. 8. Bronz csat (III. t. 5–5a), karikája íj alakú, háromszög keresztmetszetű; pecekfeje rovátkolt. Szíjhoz erősítésre fogazott szélű, kettős lemezzel. H 43, Sz 39 mm. 9. A *sírban* a következő pénzek voltak: 1. Valens, Coh. 11 (5), 47 (3), 2. Jovianus, Coh. 35 (1), 3. I. Valentinianus, Coh. 12 (3), 37 (5), 4. Gratianus, Coh. 23 (2).

VII. *sír*. Középkori építkezésekkel szétrombolt *sír*-helyen egyfűlű agyagedény (I. t. 7) töredékei kerültek elő. M 105, Pá 90, Fá 54 mm. Szürkés színű, vállán két barázda fut körbe.

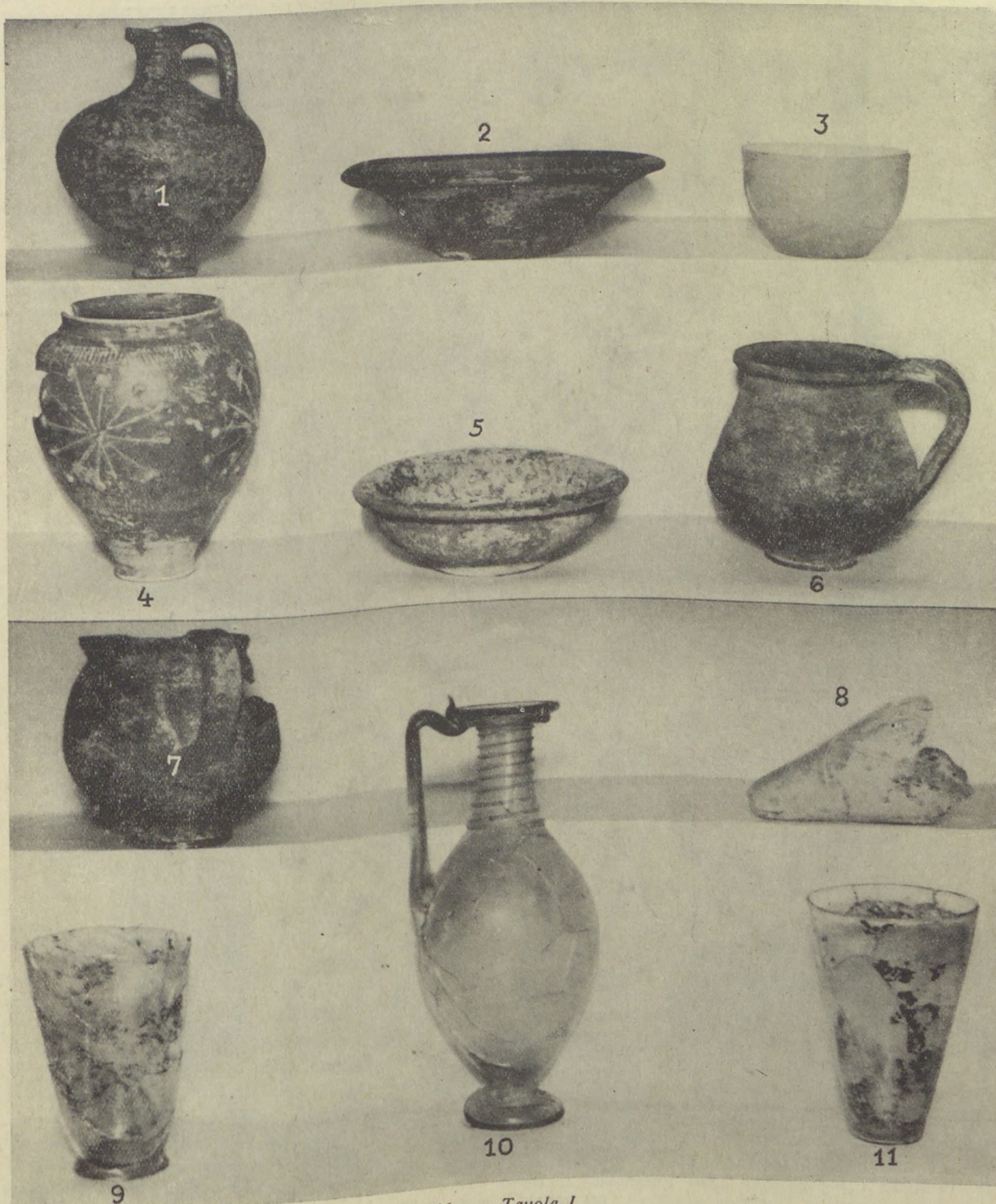
VIII. *sír*. A török dzsámi előcsarnokának alapozási munkálatainál szétrombolt *sír*. Mellékletei: 1. Edény-töredék (II. t. 8), 39 mm fenékmérvével. Külső felülete szürkés színű, míg belseje és anyaga sárgás-vörösre égett agyag. 2. Bronz kupak (II. t. 11), 0,5 mm vastag lemezből, közepén kerek nyílással. Felületén körbe futó karcolásokkal. Ám 25, M 11 mm. 3. Bronz gyűrű (II. t. 12) egymásra hajlott végekkel, valószínűleg karperec töredékekből készült. Ám 17–22, Sz 4–6 mm. 4. Bronz karperec töredékek (II. t. 9–10). 1 mm vastag és 2–5 mm széles lemezből készültek. Külső felületük váltakozó sima és harántcsikos, továbbá váltakozó sima és négyzetes mintázattal. Az előző elvékonyodó végeit egymásra csavarták; az utóbbi végei szabadon állnak. Átmérőjük kb. 70 mm lehetett. 5. Üvegkarperec (II. t. 7) töredéke. Fekete üvegből, keresztmetszete négylevelű lóhere alakú. Ám 70, V 10 mm. 16 mm-es darabja hiányzik.

IX. *sír* (V. t. 3). Bolygatott, a csontváz alsó láb-szárai voltak csak eredeti helyzetben. Középkori fal húzódott rajta keresztül. Oldalfalait mésszel összeerősített kövekből készítették, míg alja pusztá föld volt. Tetőfedő cserépei közül egy peremes (49–35·5–3·5 cm) ép téglá. A *sír* iránya 10°–190°, szélessége 50, falvastagsága 20 cm. Mellékletei: 1. A szétporlott lábfejek és a *sír* északi fala között elhelyezett egyfűlű szürkés

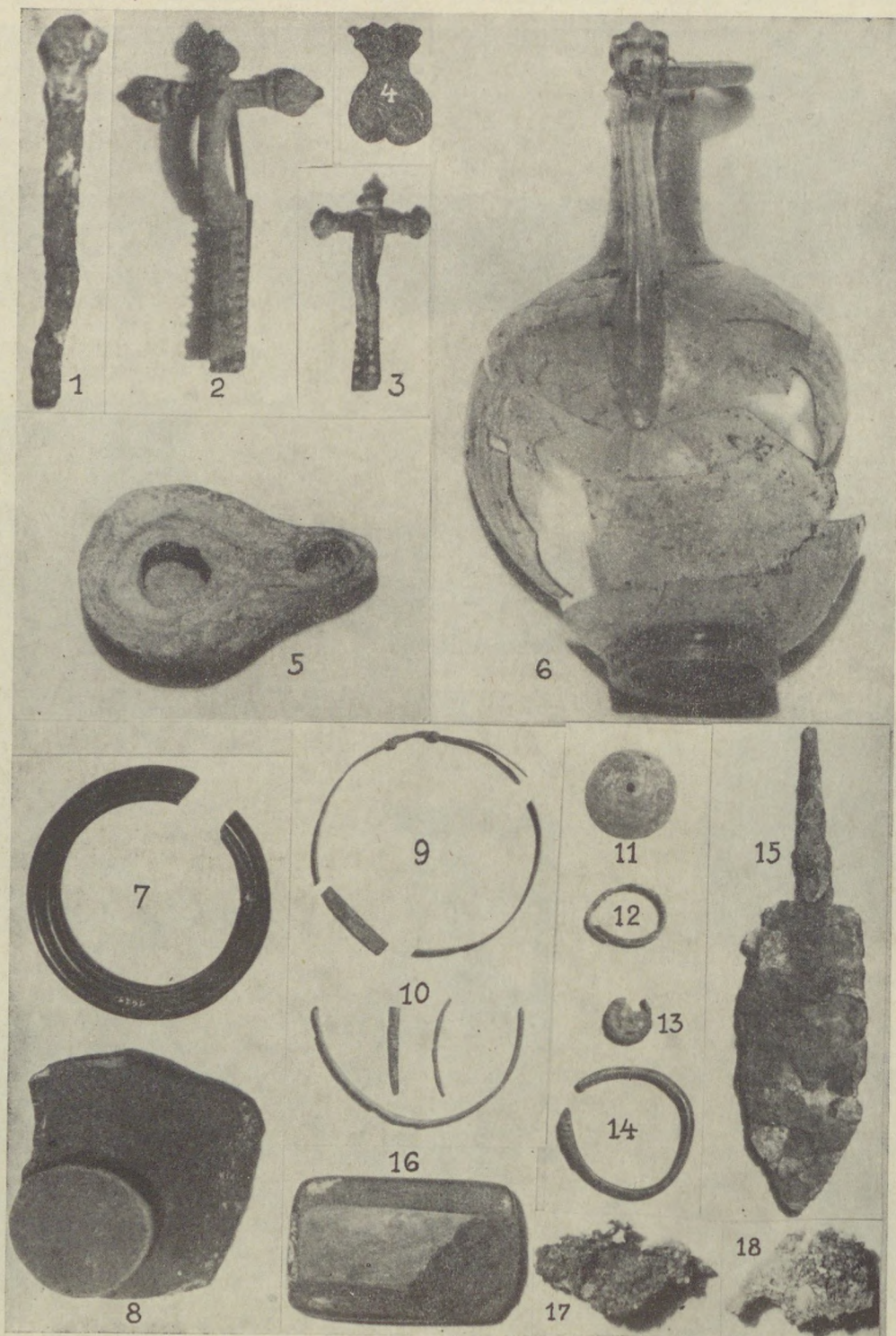
agyagbögre (I. t. 6). M 102, Fá 44, Pá 82, Óá 103 mm. 2. A szétporlott jobb lábfej és a *sír* északi fala között egyélű vaskés (II. t. 15). H 135 mm, melyből 51 mm markolatnyulvány. A penge szélessége 36 mm. Az említett két melléklet és a lábfejek között karperec töredéke és gyűrűfeje volt. 3. Karperec-töredék (II. t. 14), egyik vége kigyófejes, 3 mm vastag bronz huzalból, jelenleg 38 mm átmérőjű, a kigyófej 6 mm átmérőjű. 4. Gyűrűfej (II. t. 13), vékony bronzlemezből készült, melyet agyagkorongra húztak rá. Töredékes s így domború díszítése nem vehető ki. Ám 13 mm, V 4 mm.

X. *sír*. A végzett alapozási munkálatoknál akadta a munkások egy edényre és koponyára. A *sír* kibontatlan, mert a munkálatok miatt nem lehetett hozzáférni s a föléje húzott betonlap miatt ott is maradt. Az említett agyagedény (I. t. 4) sárgás színű, finoman iszapolt agyagból készült. Kívül sárgás-vörös festékkel vonták be. Feneke felé szűkülő váza. Fá 41, M 133, Pá 80, Óá 110 mm. Vállán három sor karcolásból összetett szalaggal, oldalán kiemelkedő központ körül 28–40 mm-es távolságban elhelyezett szemölcsökkel, melyeket a központtal vékony csikok kötnek össze. Oldalán három ilyen csoport foglal helyet. Alul ugyanolyan szalagdísz fut körül, mint a vállán.

XI. *sír*. (V. t. 4.) 180 cm mély, 60 cm széles és 165 cm hosszú, pusztá földbe ásott sírgödör. Iránya 100°–280°. A végzett alapozási munkálatnál — nyugati végét az alsó lábszárakkal együtt — elpusztították. A bal lábánál elhelyezett üvegedény töredékeit sikerült megszerezni s tédrtől kezdve a *sírt* bolygatlan állapotban kibontani. A csontváz alsó karjai a mellen keresztbe feküdtek. 1. Az említett üvegpohár (I. t. 9). M 112, Fá 45, Pá 80, falvastagsága 1–1·5 mm. Talpát, homorú fenékén elhelyezett koszorú alkotja. 2. Jobb vállán hagymafejes, bronz T fibula (IV. t. 21) a VI. *sír* fibulájától abban különbözik, hogy a gerincvonalán és a lábán két párhuzamos vonal között ferde csikozás húzódik, tűrőgázító nélkül. Ép példány. Mérete 59–95 mm. 3. Jobb könyöknél a bal kéz ügyében egyélű vaskés (IV. t. 18). H 244 mm, melyből 115 mm a penge, Sz 55, V 5 mm. Markolatának mindkét végét bronzveret zárja be. A veret H 40, Sz 15 mm. Bal markában 14 drb. kisbronz érem volt (V. t. 17). És pedig: 1. Nagy Constantinus, Coh. 246 (1), 254 (1), 2. Róma város veretei, Coh. 17 (1), 18 (2), 3. II. Constantinus, Coh. 122 (2), 4. Constans, Coh. 54 (1), 5. II. Constantius, Coh. 95 (1), 104 (3), 210 (1), 293 (1). 18–19. Bal combcsont mellett két vas véső (IV. t. 19–20) volt. Az egyik 80 mm hosszú, 18 mm széles, szűk csatornájú véső, a másik 160 mm hosszú, lapos véső. Az utóbbi 15–20 mm vastag, nyele 90 mm hosszú; élénél 12 mm széles és 3 mm vastag. 20–21. A combcsontok között két 9 mm fejátmérőjű és 8 mm hosszú bronz szög (IV. t. 22–23) volt. Fejét külön bádoggarabból durván nyírták. A jobb könyöktől kezdve a medence mellett, majd a medencén keresztül, a bal könyökig bronzveretek voltak. 22. Az övveretek a jobb könyöknél bronz csattal (IV. t. 3) kezdődtek, amelynek sárkányfejes karikája, állatfejes végű csat-pecke és sima, kettős lemezű erősítő tagja volt. A kettős lemezbe a szíjat három szegeccsel rögzítették. Teljes hossza 46, szélessége 37 mm. A sárkányok átlukasztott, vésett körrökkel díszített korongot harapnak. Tarajuk fogazással,

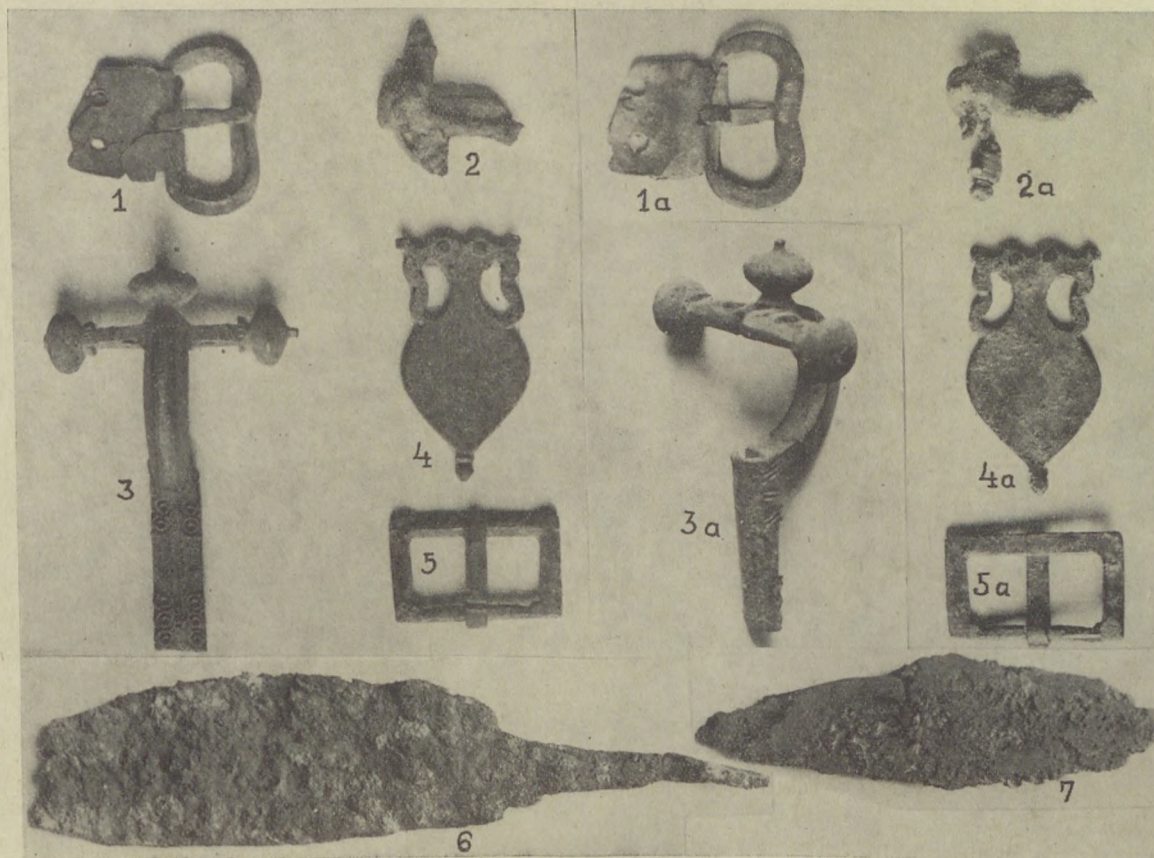
1. tábla — Tavola I

II. tábla — Tavola II

szemük bemélyítéssel készült. A pecekfej két-két párhuzamos vonallal tagolt. 23–37. Közvetlen a csat lemeztagja mellett kerek, papírvékonyágú lemez töredékei, majd két piskóta alakú bronzlemez következett s ez a rendszer ismétlődött többször. Összesen 9 piskótaalakú (IV. t. 5–6, 8–9, 11–12, 14–15 17) és 5 korongalakú lemez (IV. t. 4, 7, 10, 13, 16) fordult elő. A piskótaalakú díszek a szíj vége felé fokozatosan kisebbednek $1 \times 34 \times 20 - 1 \times 28 \times 10$ mm. Két-két szegeccsel voltak felerősítve, 3 mm vastag bőrszíjra. Háromnak korong

agyagtól töredékei voltak. Az agyagtól nagyobb részét és a hiányzó övcsatot valószínűleg a sírra rátalálók pusztították el. 1. A pohár (I. t. 11) M 116, Pá 82, Fá 34, V 1–2 mm. 2. A csésze összeállíthatatlan. Valószínűleg 8–10 cm szájátmérőjű volt. 3. Az agyagtól töredékei nagyságra, alakra és anyagra megegyeznek a II. sír szürkés agyagtáljával. Ebben is csirkecsontok voltak. 4. A szíjvég (II. t. 4) szívalakú s kettős állatfej alakra vágott lemezből áll, melyet két szegeccsel rögzítettek a bőrhöz. A lemez két csoport koncentrikus

III. tábla — Tavola III

alakú középső része átlukasztott. A korongot körbefutó bekarcolás, illetve egy-egy mélyebb barázda tagolja. A kerek préselt lemezeket gyöngykörön belül elhelyezett Meduzafő díszíti. Ezeket hozzájuk forrasztott bronz fülecskékkel (IV. t. 24–27) erősítették fel, amelyek a forrasztás helyén leváltak. Mérete $30 \times 0,3$ mm.

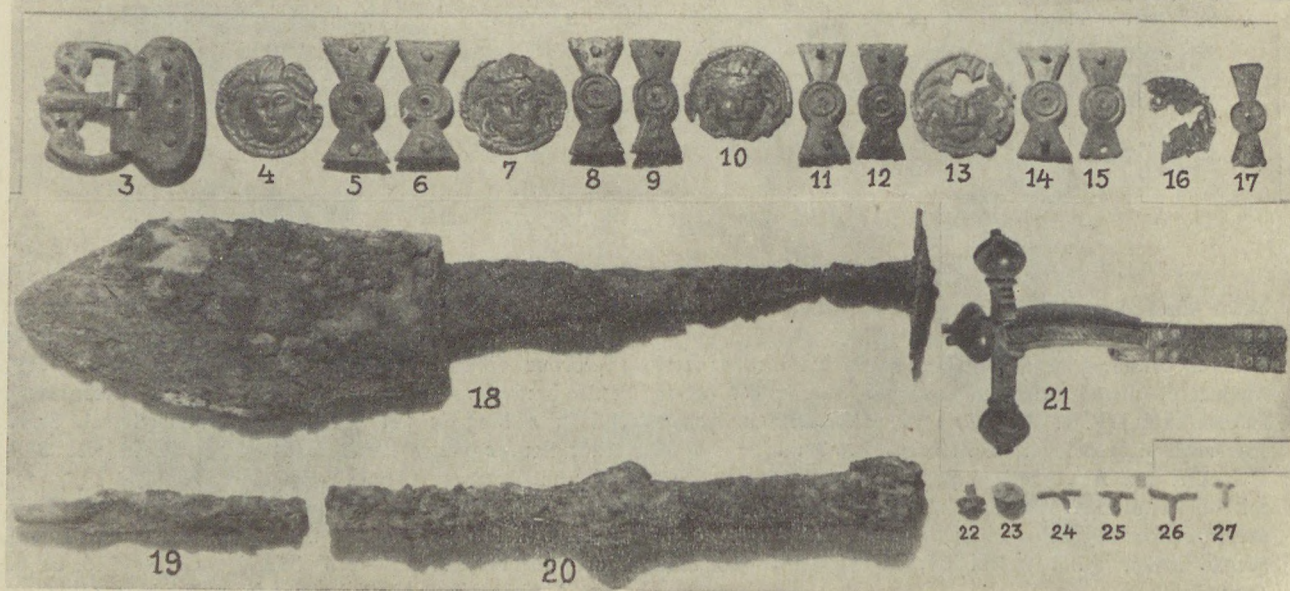
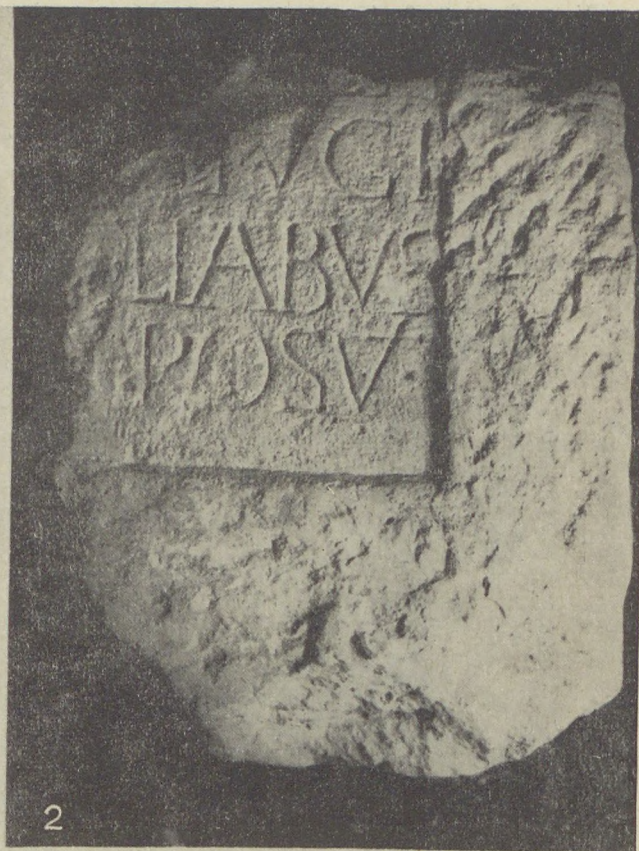
XII. sír. A végzett alapozási munkálatoknál akadtak rá. Az újabb építkezések miatt kibonthatatlan. A sír széléről előkerült agyagtál kívül téglavörös színű, belül sárgás mázú. Pá 142, Fá 64, M 44, V 8–10 mm. (I. t. 5.)

XIII. sír. Alapozási munkálatoknál került elő. A sírgödör M 190, H 150, Sz 50 cm. Benne elporladt gyermekcsontváz feküdt, amelynek csak az erősebb koponyarészei maradtak épen. A sír iránya keletnyugati lábbal nyugat felé. Lábak helyén üveg pohár és csésze töredékei, a medence táján bronz szíjvég és két bronz érem, vállánál hagymafejes T fibula, fejénél

körrel díszített. Mérete 23–33 mm. 5. Kisbronz érem: II. Constantius, Coh. 100 (1), 293 (1). 6. Hagymafejes T bronz fibula (II. t. 3). Kengyelén s lábán végig futó barázdával, kengyelén erre merőleges csíkozással. Lábán a barázda két oldalán 6–6 mélyedéssel. Szára áttörtlen, egy-egy harántbordával tagolt. Mérete 34–55 mm.

XIV. sír. Középkori építkezéssel megbolygatott sír. Csak a keleti negyedének helyét lehetett megállapítani, amelynek alapján $95^\circ - 275^\circ$ irányú volt. Mé 210, Sz 62 cm. A törmelékek közül hagymafejes T fibula (II. t. 2) került elő. A fibula szárain a szokásos áttörés helyén mélyedések vannak, szárai és kengyele a gerinc felé keskenyedő, tömör bronz. Kengyelét a lábtól párkány választja el. Hosszú tűtartója szervesen összefügg a láb egyik oldalával. Mérete 54–92 mm.

XV. sír. Jelenkori alapozási munkáknál találtak rá egy kisbronz éremre és füles korsó töredékeire. A sír

IV. tábla — Tavola IV

V. tábla — Tavola V

helynek semmi nyoma sem látszott, így valószínű, hogy középkori építkezéssel megbolygatott sír félretett mellékleteiről van szó. 1. Kisbronz érem: II. Constantius, Coh. 104 (1). 2. Az edény egyfülű, szürke színű agyagbögge. M 97, Fá 35, Pá 74 mm. Füle 10 mm-t emelkedik a szájpereem fölé. Szájpereeme csak 2–3 mm-t hajlik ki. Hiányos (I. t. 7).

XVI. sír. A török dzsámi nyugati sarka épült rá. Egyszerű sírgödör, kő- és téglapítmény nélkül. Kibonthatatlan.

A feltárt sírok mellékletei alapján temetőket a IV. századból származónak tartjuk. A II. sz. sír agyagtálját, a sárgamázos korsóval együtt, a XIII. sír II. Constantius (323–361) éremmel pontosan meghatározott agyagtála keltezi. A III. sz. sír üvegkorsóját és kúpos, gömbölyű aljú üveg poharát a legfiatalabb érem (Iovianus 363–364) határozza meg. A VI. sz. sír mellékleteinek származását Jovianus (363–364), I. Valentinianus (364–374), Gratianus (367–383) uralkodók érmei húsz éves időtartamra korlátozzák. A X. sz. sír vörös mázú vázája a temető legkorábbi darabja, amelyhez hasonlókat leginkább urna-temetőkből ismerünk. Kétségtelen, hogy itt csontvázas sírból származik. A XI. sz. sír sárkányfejes csatját, piskóta alakú és Meduza-fejes övdíseit I. Constantinus (306–337), II. Constantius (323–361), II. Constantius (317–340), Constantians (333–350) érmei határozzák meg. Ez a sír szolgálhat kormeghatározóul Radnóti Aladár által Ságváron feltárt 56. sz. sír. hasonló mellékleteihez. Radnóti szíves közlése alapján meduza-fős kerek díszeket nemcsak övekről, hanem ládikákról is ismerünk.

A pécsi városi múzeumban őrzött adatokból kitűnik, hogy a feltárt és most leírt sírok nem állanak magukban, hanem folyamatos összefüggésben voltak nyugati irányban a székesegyház felé és déli irányban a mai «Sopiana gépgyár» udvaráig terjedő sírokkal, s valamennyi együtt képezte a római kori város nagykiterjedésű temetőjét.

B) Feliratos kövek

1. Feliratos fogadalmi kő (4. t. 1). A 4. sz. sír nyugati oldalánál középkori templom alapfalába beépítve találták a munkások. Felirata:²

[I. o. m.? / P]ro [salute] / D[omi]ni n[ost]ri Gor[d(iani)] / Aug[ust]i. C. Icer[n] / ius /]

² Radnóti Aladár volt szíves segítségemre lenni az olvasásnál, egyben figyelmeztetett a Homuncio név északitáliai előfordulására. V. ö. CIL V 3429 = ILS 6698 Verona.

Homuncio / b(ene)f(iciarius) co(n)s(ularis) leg(ionis) / I. adi(utricis) v(otum) s(olvit) l(ibens) m(erito). / Sabino II et [V]enusto co(n)s(ulibus). Kétséges az Icernius.

Mérete: 61 x 41 x 28 cm, betűnagysága 4,5–5 cm. Sabinus másodszor és Venustus Kr. u. 240-ben viselte a consuli tisztséget.

2. Sírkő töredéke, megmaradt a feliratos mező jobb alsó sarka (IV. t. 2.). Mérete 46 x 38 x 17 cm, betűnagyság 5–5,5 cm. Keskeny oldalán szőlő-inda díszítés. A felirat töredéke:con/iugi (... [fi]liabus)... posuit. Meg kell jegyeznünk, hogy a három csonka sor felett még két betű alsó része látszik. Az első E vagy L vízszintes alsó szára, a másik egy függőleges szár és egy kissé ferde vonal, vagy R, vagy A töredéke. Főleg az utolsó betű nagyon bizonytalan, úgy hogy az itt elrejtett név, illetőleg szó kiegészítésével nem próbálkozhatunk meg. Az utolsó szó előtt természetesen «titulum memoriae»-t kell feltételeznünk.

Mindkét követ részletesen Nagy Tibor közli a «Pécs szab. kir. város Majorossy Imre Múzeumának 1939–40. évi Értesítője»-ben.

C) Épület

A Széchenyi-tér északkeleti sarkánál, a térképen jelzett négyszögű római építmény alapfalai kerültek elő, legújabb kori és középkori falak alól. Nyugati fala 52, déli fala 68, keleti fala (VI. t. 2.) 65 cm. vastag, északi falának (VI. t. 1.) vastagsága nem nyert megállapítást, mert ezzel az úttest épségét veszélyeztették volna. Belsejének falhossza 6,58 x 7,66 m. Falait mecseki kőből, terméshomokra alapozták s tiszta oltott meszet használtak kötőanyagul. A fal külső felülete szabálytalan, a terméshomoknak és a köves vízfordaléknak falazták neki. Belső felületét téglaportól és téglatörmeléktől vöröses malterrel vonták be. Ezt az elsőrendű szigetelő burkolatot durván simították le, bizonyára azért, mert földalatti pinchelyiségnek használták, amely esetleg egy belső faburkolatot is kaphatott. Fenekén padozatnak semmi nyoma sem látszott, csak egy letaposott, meszes hulladékréteg, mely a vizet könnyen áteresztette, több helyen pedig a tiszta homok alkotta a padozatot. A sárgás homokon itt-ott égés nyomai látszottak.

Az épület fenekén fél méter — a falak felé másfél méterig vastagodva — tökéletlenül elégett, különböző színű festékektől átitatott nagy-

menyiségű, apróra zúzott emberi csont (VI. t. 5.) feküdt. Mintha máglyán rosszul elégett csontok összegyűjtött halmaza lenne. Közötte csak egy festékdörzsölő követ (II. t. 16.) és számos, a csontokkal összeolvadt bronzrögöt (II. t. 17—18.) találtunk. A festékdörzsölő kő 65 x 40 x 12 mm. Használatától kopott; felső élei lecsiszoltak. A csontretegére zuhanva római téglák és padozatburkoló kövek feküdtek. Egy téglacsomó még eredeti malterrel összefogva, bolygatatlanul feküdt, ahogyan az épület összeomlásánál lezuhant (V. t. 6. és 7.). Ezzel kezdődött az a vastag réteg, amely kizárólag épület-törmeléből állott: (V. t. 6. és 7.) téglák, tetőfedő-cserepek, padozatburkoló kövek, meszes malter és alakatlan mecseki falazókövek. Vastagsága a csontretegtől számítva az épület közepén 2 m, az épület szélein 2-60 m. Az épület-törmelék felett 1-5—2 m vastagságú fekete, humuszos földréteg — valószínűleg középkori felszinkiegyenlítő föld — volt. Ebből honfoglaláskori bronz hajkarika, IV. István és Zsigmond pénzei kerültek elő. A román templom szentélyének alapja rátámaszkodott a római falakra, annyira megcsontkítva ezt, hogy a jelenlegi utcaszíntől 2.90 m mélységben kezdődött a tég-

laporos habarccsal vakolt római fal. Az egyetlen csontkítási fal felső szintjétől átlag 60 cm-re a falba 20—30 cm-re mélyedő szabálytalan állványozási lyukak találhatók.

A pécsi római kori temetkezés az eddig napfényre került sírok alapján kizárólag csontvázsnak mondható. Az a tény, hogy urnatemetőt Pécsen mindezideig nem tártak fel, magyarázható jelen feltárásunk eredményével. A fentebb leírt római épület ugyanis tulajdonát képezhette egy temetkezési collégiumnak, amely a hamvasztást városunkban intézményesen végezte és a hamvakat ebben az épületben gyűjtötte össze. A hamvak állhattak urnákban, de a kereszténység és a csontvázis temetkezés elterjedésével megfoszthatták a pogánykori temetkező helyet berendezésétől, urnáitól s mellékleteitől, helyszínen hagyva a csontokat. A csontmenyiség mintegy 35 m³ lehetett, ami legkevesebb 1750 ember hamvainak felel meg. Az urnák kifosztása mellett szól az a tény is, hogy a csontmenyiség mintegy egyharmadának feltárásával csak egy festékdörzsölő követ és csontokkal összeforrott bronz rögöket találtunk.

Pécs

Török Gyula

LE TROVATE ROMANE RINVENUTE IN OCCASIONE DELL' AMPLIAMENTO DELLA CHIESA DI PÉCS BELVÁROS

Nella primavera del 1939 si iniziò di demolire l'edifizio annesso della chiesa della città interna di Pécs, eretto dai gesuiti. Durante i lavori di demolizione e di fondazione sono venuti alla luce monumenti dell'età romana, romanica, gotica e di quella turca.

In questa nostra descrizione presenteremo i monumenti romani.

Le tombe vennero numerate nell'ordine della loro rinvenuta, indicando la loro ubicazione sulla pianta ((fig. 1.) ivi acclusa. Nella maggior parte dei casi non si poté prendere le loro misure, poichè furono turbate in seguito delle recenti costruzioni.

A) Tombe

Tomba I. Turbata. Profondità, misurata dal piano della strada cm 290; lunghezza 195; larghezza 48. I mattoni del coperchio, lo scheletro e gli accessori

vennero dispersi, quando fu eretta la cantonata di sud-ovest della chiesa romanica. I frammenti dei mattoni non sono sigillati; le pareti furono costruite da pietre del Monte di Mecsek, con uno spessore di cm 20—30, e fatte con intonacatura di calce spenta che si è conservata soltanto nell'altezza di cm 10—15. Direzione: 355°—175°. A un metro e mezzo della tomba è uscita alla luce una lucerna di argilla (*Tav. II. 5.*) che aveva fatto probabilmente parte degli accessori. La lucerna è foggata irregolarmente, di argilla fine mente elaborata, con un lumicino e con delle coste intorno all'apertura. Lunghezza mm 77; larghezza 47; altezza 25.

Tomba II. Turbata. Della stessa profondità. Larghezza cm 75. Giacque sotto una capella gotica, in conseguenza di cui edificazione fu distrutta, in tal modo che non restarono al loro posto originale solo gli stinchi del defunto. Il coperchio delle tibie furono due mattoni appoggianti uno all'altro. Direzione: 350°—170°; i piedi verso 350°. Tomba di bambino. Presso la gamba sinistra c'erano una brocca (*Tav. I. 1.*) con un'ansa, di color rosso-mattone e con inverniciatura gialla; poi un piatto di argilla a granelli scabri, di color grigio-nerastro, e una tazza di vetro. Altezza della brocca mm 128; diametro del fondo 35; diametro

della bocca 32; diametro massimo 110. Diametro della bocca del piatto (Tav. I. 2.) insieme con l'orlo della bocca, piegantesi verso l'interno: mm 178; altezza 52; diametro del fondo 70. In esso si trovarono ossa di pollo. Diametro della bocca della tazza (Tav. I. 3.): mm 88; altezza 54; grossezza 1.5. La base ne è una lieve depressione nel vetro.

Tomba III. Turbata. Profondità cm 280. Essa venne dispersa, quando si alzò il muro fondamentale dell'atrio del dšami turco. Soltanto un mattone, posato per lato, è restato al suo posto originario. Direzione del mattone: 329°—149°. Vicino ad esso sono rinvenuti: una brocca di vetro, il frammento di un bicchiere conico di vetro, e tre nummi romani. 1. Altezza della brocca (Tav. I. 10.) mm 210; diametro del fondo 53; diametro della brocca 55; grossezza 1—10. Ai due margini dell'ansa piatta a nastro forti costole; all'orlo della bocca l'ansa si ripiega all'indietro e la sua estremità si eleva al di sopra dell'orlo. Un fil di vetro spirali-forme corre in giro al collo. 2. Il bichiere (Tav. I. 8.) non è misurabile a cagione della sua scarsezza; potè essere di un'altezza di mm 130 in circa. 3. Monete:¹ 1. Constantino II. Coh. 44 (1); 2. Constantino Gallo. Coh. 18 (1); 3. Gioviano. Coh. 35 (1).

Tomba IV. (Tav. V. 8.) Turbata. Profondità cm 346; lunghezza 168; larghezza 40—45; direzione: 80°—260°; con le gambe verso 260°. Fu turbata, quando si edificò i muri laterali della chiesa gotica. La parete della fossa sepolcrale corrisponde per la materia e per la costruzione a quella della tomba no. I. Le pareti perpendicolari furono livellate da tegoli, e su di essi vennero collocati dei mattoni appoggianti uno all'altro, che servirono da coperchio. Misura dei mattoni: cm 44—30—7.5. Presso le gambe frammento di chiodo di ferro (Tav. II. 1.) lungo mm 100.

Tomba V. Del tutto distrutta per causa dell'erezione della chiesa medievale. Abbiamo trovato nel luogo indicato sulla pianta frammenti di un vaso di vetro. Dai frammenti non si può constatar altro che esso fu una bottiglia di vetro senza ansa, con una depressione nelle quattro pareti.

Tomba VI. Devastata in conseguenza delle costruzioni medievali. È probabile che gli arredi trovati nel luogo indicato sulla pianta, provengano da due tombe. Essi sono i seguenti: 1. Coltello di ferro (Tav. III. 6.); lunghezza attuale mm 160; l'elsa è lunga mm 59; larghezza 37; grossezza 5. È fatto ad un taglio; è arcuato presso la costola e gli manca una parte del puntale. 2. Acciarino (Tav. III. 7.) fogliiforme. Lunghezza 27; grossezza 5. 3. Brocca di vetro (Tav. II. 6.) con un'ansa e con la superficie a canalatura ondulata; diametro della base: mm 45, della bocca 52. La colonna vertebrale è la parte più forte della sua ansa piatta a nastro. Frammentato. 4. Fibula a tubercoli (Tav. III. 3—3a). I suoi bracci sono decorati a traforo e con gradino a due solchi. Sulla sua staffa, tra due solchi, ornamentazione irregolare, e l'estremità della staffa è chiusa da un margine dentellato. Presso la gamba

motivi d'incavature circolari con un punto in mezzo e la parte con cui si serra l'ago, si sporge; al lato sinistro solchi a zig-zag. Senza ago. La gamba è stata fenduta per fermarvi l'ago. Lunghezza mm 86; larghezza 56. 5. Frammento di una fibula in bronzo (Tav. III. 2—2a) calcinato fino alla deformità. Lunghezza attuale mm 33; larghezza 33. 6. Fibbia quadrangolare (Tav. III. 5—5a). Gli angoli sono articolati come anche il pernio. La punta dell'ardiglione si piega sull'anello della fibbia. Lunghezza mm 39; larghezza 25. 7. Borchia di correggia in bronzo (Tav. III. 4—4a). L'incisione trasversale ha la forma d'un anfora. L'estremità destinata a fermare la correggia è a doppia lamina, e vi si trovano due chiodini. Lunghezza mm 55; larghezza 29. Si può inserirla nella fibbia precedente. 8. Fibbia in bronzo (Tav. III. 1—1a) con l'anello ad arco e col profilo triangolare. Il pernio è solcato. La lamina, con cui la fibbia fu fissata alla correggia, è doppia e ha un margine dentellato. Lunghezza mm 43; larghezza 39. 9. Nella tomba c'erano le seguenti monete: 1. Valente. Coh. 11 (5); 47 (3); Gioviano. Coh. 35 (1); Valentiniano I. Coh. 12 (3); 37 (5); 4. Graziano. Coh. 23 (2).

Tomba VII. Dal sepolcro distrutto a cagione delle costruzioni medievali sono rinvenuti frammenti di un vaso di argilla (Tav. I. 7.) con un'ansa. Altezza mm 105; diametro della bocca: 90; diametro del fondo: 54. Di color grigiastro. Due solchi corrono in giro sulla spalla.

Tomba VIII. Devastata in seguito ai lavori di fondazione del dšami turco. I suoi arredi sono i seguenti: 1. Frammenti di vaso (Tav. II. 8.) con un diametro di fondo di mm 39. La superficie di color grigiastro; ma l'interno e la sua materia di terracotta rosso-giallastra. 2. Coperchio di bronzo (Tav. II. 11.) di una piastrina larga mm 0.5; con in mezzo un'apertura rotonda. Sulla superficie linee circolari scalfite. Diametro: mm 25; altezza 11. 3. Anello di bronzo (Tav. II. 12.) con le estremità piegantesi una all'altra; fu fatta probabilmente da frammenti di braccialetto. Diametro: mm 17—22; larghezza 4—6. 4. Frammenti di braccialetti (Tav. II. 9—101.) Sono modellati di lamina grossa mm 1 e larga mm 2—5. La superficie esterna dell'uno di essi è decorata alternativamente di ornamento liscio e a striscie oblique, e di quell'altro alternativamente di ornamento liscio e quadrato. Le estremità assottigliantisi del primo braccialetto furono avvolte una all'altra, e quelle del secondo restarono incongiunte. Il loro diametro misurava forse cm 70 in circa. 5. Frammenti di un braccialetto di vetro (Tav. II. 7.) Di vetro nero. Il profilo ha la forma di un trifoglio a quattro foglie. Diametro: mm 70; grossezza 10. Gli manca un frammento di mm 16.

Tomba IX. (Tav. V. 3.) Turbata. Soltanto le tibie dello scheletro sono restate al loro posto originario. Un muro medievale la passò attraverso. Le pareti laterali sono state costruite di lastre appiccicate insieme con calce; il fondo era invece terra nuda. Una delle tegole del coperchio è orlata e restò illesa (cm 49—35.5—3.5). Direzione della tomba: 10°—190°; larghezza cm 50; grossezza del muro cm 20. I suoi accessori sono i seguenti: 1. Pentolino di argilla (Tav. I. 6.) con un'ansa, di color grigiastro, collocato infra i piedi andati in polvere e la parete settentrionale della tomba.

¹ Coh. indica sempre l'edizione seconda; le cifre che lo seguono fra parentesi, indicano la quantità dei pezzi. Per lo stabilire delle monete i miei ringraziamenti ad Andrea Kerényi.

Altezza mm 102; diametro del fondo: 44; diametro della bocca: 82; diametro massimo: 103. 2. Coltello di ferro (*Tav. II. 15.*) ad un taglio; infra il piede destro andato in polvere e la parete di nord del sepolcro. Lunghezza mm 135; di esso l'appendice dell'impugnatura 51. Larghezza della lamina mm 36. Tra gli accessori menzionati e i piedi si trovarono un frammento di braccialetto e un nodo di anello. 3. Frammento di braccialetto (*Tav. II. 14.*); una sua estramità termina in una testa di serpente. È fatto di fil di bronzo, largo mm 3. Diametro attuale: mm 38; diametro della testa di serpente: 6. 4. Il nodo di anello (*Tav. II. 13.*) è foggato di una sottile lamina di bronzo, su un disco di argilla. È frammentato e cost non si possono distinguere le sue decorazioni a rilievo. Diametro: mm 13; grossezza 4.

Tomba X. Durante i recenti lavori di fondazione gli operai hanno trovato un vaso e un cranio. La tomba non è aperta, perchè non si poté accostarla ed è restata così, per causa della piastra di cemento che vi venne estesa sopra. Il vaso di argilla (*Tav. I. 4.*) summenzionato è foggato di argilla giallastra finemente elaborata. La superficie esterna è rivestita di color rosso-giallastro. È un vaso restringentesi verso il fondo. Diametro del fondo: 41; altezza 133; diametro della bocca: 80; diametro massimo: 110. Sulla spalla nastro ornamento, formato da tre linee circolari scalfite. Sulla parete esterna motivi di piccoli rilievi rotondi, congiunti mediante sottili striscie a guisa di raggio. I singoli rilievi sono a 28—40 mm di distanza dal rilievo centrale. La pancia è ornata di tre gruppetti simili. Di sotto corre in giro lo stesso nastro ornamentale della spalla.

Tomba XI. (*Tav. V. 4.*) Fossa sepolcrale, profonda cm 180; larga 60; lunga 165; scavata nella nuda terra. Direzione: 100°—280°. L'estremità occidentale della fossa — insieme con le tibie dello scheletro — fu distrutta in conseguenza dei recenti lavori di fondazione. Siamo riusciti ad acquistare i frammenti del vaso di vetro collocato presso la gamba sinistra e di aprire la tomba, dai ginocchi in su, in uno stato non turbato. Lo scheletro giacque con le avambraccia incrociate sul petto. 1. Altezza del bicchiere di vetro suddetto (*Tav. I. 9.*) mm 112; diametro del fondo: 45; diametro della bocca: 80; grossezza della parete 1—1.5. Un anello di vetro, fuso al fondo concavo, forma la sua base. 2. Sulla spalla dello scheletro una fibula a tubercoli (*Tav. IV. 21.*). Differente da quella della tomba VI. in ciò che la sua vertebra e gamba sono percorse da una strisciatura traversa, fiancheggiata ai due lati da due linee parallele, e che non ha fermaglio per l'ago. Esemplare illeso. Dimensioni: mm 59—95. 3. Presso il gomito destro, vicino alla mano sinistra, un coltello di ferro (*Tav. IV. 18.*). Lunghezza mm 244; da essa 111 la lama; larghezza 55; grossezza 5. Tutte e due le estremità finiscono ad una borchia di bronzo. Lunghezza della borchia mm 40; larghezza 15. Il defunto aveva tenuto nella sua mano sinistra 14 piccoli nummi di bronzo: 5—17. Cioè: 1. Constantino Magno. Coh. 246 (1); 254 (1). 2. Monete coniate dell'Urbe Roma. Coh. 17 (1); 18 (2). 3. Constantino II. Coh. 122 (2). 4. Constante. Coh. 54 (1). 5. Constantino II. Coh. 95 (1); 104 (3); 210 (1); 293 (1). 18—19. Presso il femore sinistro c'erano due scalpelli di ferro (*Tav. IV. 19—*

20.). Uno di essi è fatto a canale stretto; lungo mm 88, largo 18; l'altro è uno scapello piatto, lungo mm 160. L'ultimo è grosso mm 15—20; lunghezza del manico 99; larghezza del taglio 12; grossezza 3. 20—21. Fra i femori giacquero due chiodi di bronzo (*Tav. IV. 22—23.*), lunghi mm 8; diametro del capello dei chiodi: mm 9. Furono tagliati grossolanamente da una lamina di latta. Presso il bacino e poi attraverso al bacino, c'erano, dal gomito destro, fino al gomito sinistro, borchie in bronzo. 22. La fila delle borchie di correggia s'iniziò, vicino al gomito destro, con una fibbia in bronzo (*Tav. IV. 3.*), che ebbe un anello a testa di dragone, un pernio con punta a testa di animale, e una traversa liscia a doppia lamina. La correggia è stata fermata alla duplice lamina con tre chiodini. Lunghezza totale mm 46; larghezza 37. I dragoni abboccano un disco perforato e ornato di cerchi incisi. Le loro creste sono modellate con dentellatura, e gli occhi con intaglio. La testa dell'ardiglione è articolata da due doppie linee parallele. 23—37. Vicinissimo alla lamina di traversa della fibbia giacque il frammento di una piastrina rotonda, sottilissima come la carta, poi seguirono due laminette di bronzo a forma di un biscotto; e questo sistema si ripeté più volte. Si rinvennero 9 laminette a forma d'un biscotto (*Tav. IV. 5—6, 8—9, 11—12, 14—15, 17*) e 5 piastrine a forma di disco (*Tav. IV. 4, 7, 10, 13, 16*). Le guarnizioni a forma d'un biscotto si diminuiscono gradatamente verso la fine della correggia (mm 1×34×20—1×28×10). Furono fissate ad una correggia di cuoio, grosso mm 3, con due chiodini. Tre di esse sono perforate nella parte mediana a forma di disco. Questo disco è articolato da una linea circolare scalfita, o meglio detto, da un profondo solco. Le piastrine rotonde coniate sono ornate di una testa di Medusa, orlata da un cerchio di perle. Queste piastrine vennero attaccate per mezzo di orecchielli di bronzo saldativi (*Tav. IV. 24—27.*), che si sono staccati; vi si vedono ancora le tracce della saldatura. Dimensioni: mm 30, 0.3.

Tomba XII. È venuta alla luce durante i lavori di fondazione che si continuano attualmente. Non si può aprirla a cagione delle edificazioni recenti. Il piatto di argilla (*Tav. I. 5.*) rinvenuto presso l'orlo della tomba, è di color rosso-mattone esternamente, mentre ha internamente un'inverniciatura giallastra. Diametro della bocca mm 142; diametro del fondo: 64; altezza 44; grossezza 8—10.

Tomba XIII. Fu scoperta durante i recenti lavori di fondazione. Profondità della fossa sepolcrale cm 190; lunghezza 150; larghezza 50. Vi giacque uno scheletro infantile andato in polvere. Non ne sono conservate illese soltanto le parti più forti del cranio. La direzione della tomba è di est-ovest; con le gambe dirette verso occidente. Al posto dei piedi c'erano dei frammenti di un bicchiere di vetro; poi verso il bacino una borchia di bronzo; presso la spalla una fibula a tubercoli, e vicino alla testa, frammenti di un piatto di argilla. La maggior parte del piatto di argilla e la fibbia di correggia non ritrovate vennero distrutte forse nei lavori di edificazione. 1. Altezza del bicchiere (*Tav. I. 11.*) mm 116; diametro della bocca: 82; diametro del fondo: 34; grossezza 1—2. 2. La tazza non è più riunibile. Diametro della bocca fu probabilmente cm: 8—10. 3. I frammenti del piatto di argilla,

tanto per le dimensioni, quanto per la forma e materia, corrispondono al piatto grigiastro della tomba II. Vi si trovarono similmente ossa di pollo. 4. La borchia di correggia (*Tav. II. 4.*) è ritagliata di una lamina a forma d'un cuore, congiunto con un paio di teste d'animale. Essa venne fissata alla correggia per mezzo di due chiodini. La lamina è ornata di due gruppi di cerchi concentrici. Dimensioni: cm 23—33. 5. Piccolo nummo di bronzo: Costanzio II. Coh. 100 (1); 293 (1). 7. Fibula a tubercoli in bronzo (*Tav. II. 3.*). La staffa e la gamba sono persorse, in tutta la loro lunghezza, da un solco, e la staffa è strisciata verticalmente. Il solco della gamba è fiancheggiato da sei infossamenti. I bracci senza traforo e sono articolati da una costola diagonale. Dimensioni: mm 34—55.

Tomba XIV. Turbata a cagione delle costruzioni medievali. Non si può stabilire che solo la situazione della sua parte orientale, secondo la quale ebbe la direzione 95°—275°. Profondità cm 210; larghezza 62. Tra le macerie è rinvenuta una fibula a tubercoli (*Tav. II. 2.*). Sui bracci, al posto dei soliti trafori, si trovano degli infossamenti. I bracci e la staffa sono di bronzo massiccio, assottigliantesi verso la vertebra. La staffa è separata dalla gamba per mezzo di una costola. La sua ornamentazione di dentelli è fatta con lima. La lunga fessura per l'ago fa parte organica del lato della gamba. Dimensioni: cm 54—92.

Tomba XV. Durante i recenti lavori di fondazione hanno trovato un piccolo nummo di bronzo e dei frammenti di una brocca ad ansa. Non si videro nemmeno le tracce della sepoltura. Così è probabile che si tratti di corredi di una tomba turbata nel medioevo che si fossero capitati altrove. 1. Piccolo nummo di bronzo. Costantino II. Coh. 104. (1). 2. Il vaso (*Tav. I. 7.*) è un pentolino di argilla con un'ansa, di color grigio. Altezza mm 97; diametro del fondo: 35; diametro della bocca: 74. L'ansa si erge 10 mm al di sopra dell'orlo della bocca; mentre l'orlo si sporge soltanto 2—3 mm all'infuori. Incompleto.

Tomba XVI. Il dšami turco venne edificato sopra di essa. Una semplice fossa sepolcrale, senza costruzioni di pietre o di mattoni. Non è apribile.

In base agli accessori delle tombe scavate riteniamo il nostro sepolcreto quale derivante dal secolo IV. d. C. Il vaso di argilla della tomba II., insieme con la brocca d'inverniciatura gialla, viene datato dal piatto di argilla della tomba XIII., determinata precisamente con l'aiuto del nummo di Costanzio (292—306). La brocca di vetro e il bicchiere di vetro conico, col fondo sferico, della tomba III, vengono determinati dal nummo più recente (Gioviano, 363—364). La provenienza dei corredi della tomba VI. viene limitata al ventennio dei nummi degli imperatori Gioviano (363—364), Valentiniano I (364—374), Valente (364—378), Graziano (367—387). Il vaso dall'inverniciatura rossa della tomba X. è il pezzo più antico del sepolcreto, simile alle trovate rinvenute specialmente nelle tombe ad

incinerazione. È indubbio, che esso è venuto alla luce da una tomba ad inumazione. La fibbia a testa di dragone e le guarnizioni di correggia a forma di un biscotto e a testa di Medusa della tomba XI. vengono determinate dai nummi di Costantino I (306—337), di Costanzio (323—361), di Costantino II (317—340) e di Costante (333—350). Questa tomba potrà servir da precistrice dell'epoca per gli accessori affini della tomba no 56. a Ságvár, scavata da Aladár Radnóti. Secondo le sue gentili comunicazioni si conosce le guarnizioni rotonde a testa di Medusa non solo di cinture, ma anche di cofanetti.

È palese dai dati custoditi nel museo civico di Pécs, che le tombe ora scavate e descritte non stanno isolate, ma erano in connessione con i sepolcri che verso ovest erano distesi nella direzione della Cattedrale, e verso sud, fino al cortile della «Fabbrica di Macchine Sopiana»; e tutti insieme formarono la vasta necropoli della città dell'età romana.

B) Iscrizioni

1. Ara votiva ad iscrizione (*Tav. IV. 1.*). Fu trovata dagli operai, presso il lato occidentale della tomba IV., murata nel muro fondamentale della chiesa medievale. L'iscrizione:²

[I. o. m.? / P]ro [salute] / D(omini) n(o-
stri) Gor[d(iani)] / Aug(usti). C. Icer[n / ius /] |
Homuncio / b(ene)f(iciarius) co(n)s(ularis)
leg(ionis) / I. adi(utricis) v(otum) s(olvit)
l(ibens) m(erito). / Sabino II et [V]enusto
co(n)s(ulibus).

È dubbiosa la parola «Icernius». Dimensioni: cm 61 x 41 x 28; altezza delle lettere cm 4.5—5. Sabino ebbe la seconda volta la carica di console e Venusto l'assunse nel 240 d. C.

2. Frammento di pietra sepolcrale. Ci è rimasto l'angolo inferiore destro del campo dell'iscrizione (*Tav. IV. 2.*). Dimensioni: cm 46 x 38 x 17; altezza delle lettere cm 5—5.5. Il lato stretto della lapide è ornato a tralci di vite. Frammento dell'iscrizione: ...con[iugi]... [fi]-
liabus... posuit.

Dobbiamo notare ancora che sopra le tre righe mutilate si vedono anch'oggi le parti inferiori di due lettere. La prima può essere l'asta orizzontale inferiore della E o della L; l'altra è

² Aladár Radnóti ebbe la gentilezza di aiutarmi a leggerla, e nello stesso tempo richiamò la mia attenzione al precedente del nome Homuncio nell'Italia Settentrionale. Confr. CIL V 3429 = ILS 6698 Verona.

una gamba verticale e una lineetta alquanto obliqua; forse i frammenti della R o dell'A. È molto incerta in ispecie la soluzione dell'ultima lettera, cosicchè non possiamo tentare di restituire il nome, cioè la parola ivi nascosti. Davanti all'ultima parola bisogna supporre naturalmente l'espressione «*titulum memoriae*».

Tutt'e due le iscrizioni verranno pubblicate da Tiberio Nagy, che si è dedicato già da alcuni anni allo studio intorno alle iscrizioni romane di Pécs.

C) Edificio

Verso la cantonata di nord-est di Piazza Széchenyi sono venuti alla luce, di sotto pareti medievali e di quelle dell'età modernissima, i muri fondamentali di un edificio quadrangolare romano, indicato sulla pianta. La parete occidentale è grossa cm 52; quella di sud 68; quella di est (Tav. VI. 2.) 65; non si poté precisare la grossezza della parete di nord, perchè avessimo minacciato con ciò l'integrità della strada. Lunghezza parietale interna m 6.58×66. Le fondamenta vennero poste su sabbia vergine e i muri sono stati fabbricati di lastra del Monte Mecsek, con calce spenta. La superficie esterna del muro è irregolare; fu piantata contro la sabbia vergine e contro un terreno d'alluvione. La superficie interna fu rivestita da un'intonacatura rossiccia dalla polvere e dai frammenti di mattone. Quest'eccellente rivestimento isolatore fu liscio rozzamente, perchè servi, di certo, da piano sotterraneo, che ebbe forse un rivestimento interno di legno. Sul fondo non si vide nessuna traccia di pavimento, soltanto uno strato di calcinacci calpestato, che lasciò passare facilmente l'acqua. In alcune parti fu coperto invece di pura sabbia. Qui e lì, nella sabbia giallastra, si videro tracce di combustione.

Nel fondo dell'edificio c'era, nell'altezza di un mezzo metro, uno strato di ossa umane schegghiate, compenetrato da vari colori, che non si erano del tutto calcinate (Tav. VI. 5.). Esso si addensò verso le pareti, fino all'altezza di un metro e mezzo. Come se fosse una congerie di ossa mezzo combuste, raccolte in quest'edificio. Non abbiamo trovato altro fra l'ossame, che una macina da colori (Tav. II. 16.) e numerose zolle di bronzo (Tav. II. 17—18.) fuse con le ossa. Dimensioni della macina da colori: mm 65×40×12. È logorata per il troppo uso. Sullo strato di

ossa giacquero mattoni romani e lastre di pavimento, precipitativi. Vi giacque un mucchio di mattoni ancor legato con la calcina, illeso, così come vi fu caduto, quando l'edificio fu crollato (Tav. V. 6 e 7.). Era la parte inferiore del denso strato che consistette esclusivamente di calcinacci (Tav. V. 6 e 7): di mattoni, di tegoli, di lastre da pavimento, di calcina e di pietre da costruzione amorfe del Monte di Mecsek. La sua grossezza era, contando dallo strato di ossa, nel centro dell'edificio m 2; e ai lati dell'edificio m 2.60. Sopra i calcinacci si estese uno strato di terriccio (*humus*) di una grossezza di m 1.5—2, che servi probabilmente da livellatore. Da questo strato sono rinvenuti uno spirale da capelli in bronzo e le monete di Stefano IV e di Sigismondo. Il fondo dell'apside della chiesa romanica si appoggiò ai muri romani, mozzandoli in tal modo che il muro romano dall'intonacatura rossiccia dalla polvere dei mattoni, si cominciò soltanto nella profondità di 2.90, contandola dal livello attuale della strada. Nel muro, mutilato ad una sola parte, si può trovar dei fori irregolari, profondi cm 20—30, intorno a cm 60 dal livello superiore; sono buchi per i ponti dei muratori.

La sepoltura a Pécs nell'età romana può esser nominata esclusivamente — in base alle tombe uscite alla luce — sepoltura ad inumazione. Il fatto che a Pécs non sono state scavate fin adesso tombe ad incinerazione, è spiegabile dal risultato della nostra recente scava. Poichè l'edificio sopradescritto poteva esser stato in possesso di un collegio funeratico che officiava la cremazione istituzionalmente nella nostra città, e raccolse le ceneri in quest'edificio. È possibile che le ceneri vi fossero conservate in urne, ma, con la diffusione del cristianesimo e del seppellimento ad inumazione, il cimitero dell'età pagana poté esser stato privato dei suoi suppellettili, delle sue urne e dei suoi accessori, e non vi rimasero che le nude ossa. La massa del ossame poté misurare, secondo le misure prese, 35 m³. A cagione della cremazione imperfetta, contando ai residui dei singoli cadaveri, massimalmente, un'estensione di 20 l, la quantità delle ossa corrisponde alle ceneri di 1750 persone almeno. La teoria dello spogliamento delle urne può esser fortificato anche dal fatto che, dissotterrata circa la terza parte dell'ossame, non abbiamo trovato altro che una macina da colori e zolle di bronzo fuse con ossa.

AZ ELSŐ SZILÁGYSOMLYÓI LELET MEGTALÁLÁSÁNAK ÉS BÉCSBE JUTÁSÁNAK TÖRTÉNETE

1797. aug. 3-án Szilágysomlyó határában a Magura hegy lejtőjén két pásztorgyerek nevezetes kincset talált, mely a népvándorlás korának egyik igen fontos emléke hazánk területéről. A lelet a bécsi császári gyűjteménybe került és ma is a Kunsthistorisches Museum őrzi. A lelettel különböző szempontból már sokan foglaltak. A következőkben mi nem régészeti szemmel nézzük, hanem az Országos Levéltárban található egykorú iratok segítségével egyrészt a lelés körülményeit tisztázzuk, másrészt a lelet útját kísérlük végig jelenlegi őrzési helyéig. Végül módunkban áll ezen iratok révén a nevezetes lelet egyik elkallódott darabját is valamennyire meghatározni. Az iratok az Orsz. Levéltárban a Camera Hung. Juridica 1797. f. 378. p. 1—9, 11—12, 1798. f. 94, 1—11. jelzés alatt találhatók meg. Az iratok között különösen jelentős a két becslési jegyzék, melyek közül az első (sorozatunkban IX. sz.) megadja az egyes darabok súlyát külön-külön és összesítve. Eszerint a beszolgáltatott lelet teljes súlya 4 márka 14 lat 3 quintel 1 denár volt. A márkasúly alatt a 280.614 g súlyú bécsi márka értendő és ennek felosztása a következő volt: 1 márka = 16 lat = 64 quintel = 256 denár, tehát ehhez viszonyítandó minden súlyadat. A másik becslési jegyzék (sorozatunkban XV. sz.) a leletet felértékeli előbb darabonként, majd összértékben és a végösszeg 2411 forint 51 krajcárt tesz ki. Az egyes becslési rovatok megértéséhez megjegyezzük, hogy az első rovat azt mutatja, hogy minden darab hány dukátsúlyt nyom. (1 dukát = 3.49 g). A második rovat forintra számítja át az összsúly egy dukátsúlyát, melynek az értéke az illető tárgy aranytartalmának finomsága szerint változik. Végül a harmadik rovat az összértéket adja meg konvencióos forintban. Az iratok közül teljes egészükben csak a legfontosabbakat közöltük, a töb-

biből csak a vonatkozó lényeges részleteket vagy pedig csupán rövid kivonatot adunk azoknak jelentősége szerint. Ezekután a lelet felbukkanásának és Bécsbe jutásának hiteles története az egykorú hivatalos iratok tanúsága alapján a következő.

I

1797. aug. 7. A szilágysomlyói Királyi Sóhivatal jelentést tesz a talált kincsleletről és további intézkedéseket kér.

Den 3ten gegenwärtigen Monath hatten hierorth zwey armen Bauer-Buben, welche ihre Gaisse hütteten, denen sich noch zwey andere Purschen bey dieser Gelegenheit beigeselten, das Glück einen Schatz in der Erde zu finden, welchen sie noch nemlichen Abends diesem Amte übergaben.

Dieser bestehet aus 4 grossen und 10 kleineren Gold-Stücken, worauf das Gepräge noch kántbar und die Überschrift an einigen zu lesen ist, Gloria Romanorum, Valentinus, Constantinus, Maximianus, samt einem Pferd-Hals-Gehäng von Gold, worann der, einer Nuss gross hangende Gestein uns unkántbar ist, nebst noch einigen Kleinigkeiten, welches alles im Gewicht 4 Mark 14 Loth 3 Quintchen 1 Denar enthält. Danun diese Goldstücke von denen ersteren Jahrhunderten her zu sein scheinen, mithin vermutlich mehr langen ihren Alterthum geschätzt, und deswegen vielleicht gar Aller-Höchst. Set Mayestät eingereicht werden dürften. So sollen nebst dieser unterth. Anzeige zugleich auch die Anfrage gehorsamst machen, ob dieser gefundene Schatz Mittelst sich ergebender Geld Limesz gerade einer Hohen Hof Cammer eingeschicket, und von daher der denen Findern, und der Stadt (welche sich qua Grundherr bei diesem Amt deswegen allschon insinuiret hat Zeig. L. A.) zu Folge allerhöchsten Verordnung bestimmte Antheil eingewärtiget, oder aber in das nächstliegende Nagy-Banyer Münz-Amt abgeführt werden solle?

Es ist zwar dieses königl. Salz Amt wegen Übernehmung dieses Schatzes von H. V. Gespann sehr niederträchtig behandelt worden und dahero es, auch zu den noch nachgefundenen einen Gold Stück von 13 Loth und andere ehehin veräusserte 2 Stück von 3 Loth

29 Quintchen, welche H. V. Gespann zu sich genommen, nicht gelungen kunte.

Allein wir behalten es uns bevor die Einreichung unser diesfälligen Beschwerden in so lang zu verschieben, bis derselbe uns seiner gethanenen Bedrohen nach der schwerhsten Verantwortung zu unterzeichnen und uns deswegen in die Grösste Ungnade zu stürzen den Versuch machen werde. — Somlyó den 7ten August 797.

Az akta külső részén: Szilágysomlyóer königlicher Salz-Amt Unterthänigste Anzeige dd 7ten Aug. 797. In Betreffen: eines hierorts gefundenen, und diesem Amte wegen Zusicherung des denen Findern und Grund Eigenthümers zuzukommenden Betheils übergebenen Gold-Schatzes von 4 Mark 14 Loth 3 Quintchen 1 Denar aussern den was hiesiger H. V. Gespann bei seiner Handen hat, und in Gewicht gegen 16 1/4 Loth enthalten soll.

II

Részletek Szilágysomlyó város kérvényéből, melyben a lelet becsarából a megillető részt kéri.

Tekintetes Officium! Ezen folyó, 1797-ik Esztendő augusztusi Hónapjának 3^{dik} napján Somlyó tulajdon földén, A Magura Hegynek egyik oldalába bizonyos városi személyek által néminemű kints találtatott légyen... stb. stb., melyek értelmében az őket megillető részt kéri a «Somlyai Tanács és Közönség» és kéri, hogy ezt a kérvényt a Sőhivatal pártolólág tejjesse fel.

III

A következő irat a lelet rövid ismertetését tartalmazza.

A már fentebb említett lelési körülmények újabb ismertetése után magáról a leletről ezeket írja: quasdam monetas aureas, torques item aureos in extrema sui parte pretiosis lapidibus ornatos, nec non annulos adamantibus decoros ac monilia pari opere nitentia aliaque clenodia pretiosa proxime praeterlaphis diebus reperuissent... a továbbiakban a megváltási árról folyik a tárgyalás.

IV

1797. aug. 31. Udvari leirat, mely a leletnek Bécsbe küldését kívánja, ahol majd a lelet értékét megállapítják.

In Erledigung des Berichts vom 17. d. M. No. 11253. wird Euch lieben Getreuen unter Rückanschluss der Beilagen hiemit auftraglich bedeutet, dass Ihr zur Gewinnung der Zeit den zu Szilágysomlyó vorgefundenen, und bei dem dortigen Salzamt einstweilen ausbewahrten Schatz unverweilt heraussenden sollet, wo sodann nach weiteren hierorts einzunehmenden Augenschein auch der ausfallende Wert jedes Stücks des in Frage stehenden Schatzes hierorts bestimmt, und solcher nach Vorschrift der bestehenden diesfälligen Normalen im Wege des Siebenbürg. Thesaurariats eingetheilt, und den betreffenden Theilnehmern da von die Gebühr ausgefolget werden wird.

V

1797. szept. 13. Elrendelik a Kir. Sőhivatalnak, hogy a «General Zahlamt»-on keresztül Bécsbe juttassa a leletet.

12758. dd. 13. Sept. 1797. Szilágysomlyóensi Salis Officio (különböző aláírások) Siquidem sua Mattas. SSma. clementer praecipere dignata sit, ut thesaurus ille, qui penes ist hoc Salis Officium juxta factam horsum dd. 7. aug. a. c. relationem, asservatur, ad lucrandum tempus medio camerae hujus regiae H. aulicae, pro ulteriori pertractatione Viennam indicate transmittatur, hinc eidem salis officio in nexu datorum abhinc sub 17. aug. a. c. No. 11253. ordinum comittitur: ut quaestionatum Thesaurum ad penes specificam consignationem ad generale hujus solutorium officium in sua integritate submittat et super effectu indicatam relationem horsum praestet. — Kívül: Szilágysomlyóensi Salis Officio intimatur, ut inventum in terreno Somlyóensi thesaurum ad generale hujus solutorium officium transmittat.

VI

1797. szept. 13. Átirat a lelet ügyében az Erdélyi Kincstári Hivatalnak.

12758. dd. 13. Sept. 1797. Thesauriatui Transilvanico. — Az előbb mondottak újólágos elisméltése után így szól az irat: Quod dum Camera haec regia H. aulica inclyto huic Thesauriatui erga amicam dd. 23. aug. a. c, No. 2966. exaratam Notam officiose significaret, una id quoque pro placito inclyti huiusve thesaurariatus usu subjungendum esse existimavit: quod juxta factam horsum per suprafatum Somloviense Salis Officium relationem adhuc pars aliqua praerecensiti thesauri quae eidem salis officio, neutiquam resignata erat, penes D. V. Comitum Krasznierisem asservatur.

VII

1797. szept. 20. Peterszky Pál jelenti, hogy a pesti «General Zahlamt»-hoz szállítandó leletet jól elzárt ládába, hivatalos pecséttel ellátva, Debrecenig elkísérte. A lelet darabjait, azok nagyságát és súlyát külön mellékleten sorolja fel. Az alispánnál levő 3 darabot, melyek közül az egyik olyan, mint a felküldött darabok közül a 4. számú, hiába kérték. Egyébként az alispán vonatkozó jelentését szintén mellékeli.

Kívül: Szilágysomlyóer Kgl. Salz Amt. Unterthäniger Bericht dd. 20ten Sept. 797. Dass der von diesem Amt den 7ten Aug. d. J. anzeigte und zufolge hoher Cameral Verordnung dd 13ten September a. c. No. 12758. an das General Zahl Amt nach Ofen übermacht werden sollende Gold-Schatz unter einstens wirklich nach Debreczin zu weiteren Beförderung abgegangen seyn, jedoch ausser jenen 3 Stücken, welche sich beim H. Vicegespann befinden.

Belül: Unterthäniger Bericht! Zufolge des allhier den 18. v. M. eingelangten hohen Auftrages dd 13.

September 1797. sub No. 12758 hat dieses königl Salz Amt jenen Gold Schatz, welchen es untern 7ten Aug. a. c. unterthänigst angezeigt, und welchen zufolge allerhöchsten Entschliessung Mittelst Einer hoch löbl. königl. hung. Hof Cammer nach Wien gelangen sollte, nebst Specificierung desselben den 20ten v. M. Sept. an das Löbl. General Zahl Amt in einen gut verwahrten Verschläg unter Amts-Sigill expedirt, und unter einstens hiemit unterthänigst anzeigen sollen, dass dieser vorgedachte Gold-Schatz durch mich Einnehmer Peterszky gerad nach Debrecin abgeführt und in jenem Fall, wenn sich langer Übernehmung und weiterer Beförderung desselben ein Anstand ereignen möchte, ich Einnehmer denselben bis Szolnok begleiten werde.

Zu wie viel Stück eigentlich der bereits abgegangenen Schatz besteht und von welchen Grössen und Schwere die vornehmste Stücke sind, geruhen Euer Excellenzien und Gnaden aus nebenfindiger Consignation sub Lit. A. gnädig zu ersehen, wobey diesem königl. Salz Amte annoch unterthänigst anzuzeigen abliegt, dass man wegen Ausfolglassung jener 3 Gold-Stücke, welche sich beim H. Vice Gespann befinden und wovon das eine Gold Stück jenem bereits abgeschickten Stück sub No. 4 in allen gleichförmig ist, das schuldige Ansuchen gemacht, um solche unter einstens abführen zu können, allein derselbe erwiederte, dass Er von Seiner Behörde, wohin die Anzeige gemacht worden, dieswegen das weiteren Benehmen ein-

gewärtiget. Zeige Lit. B. — Somlyó den 20ten Sept. 797. Paul Peterszky Einnehmer, Lippert Kontrolor.

VIII

1797. szept. 18. (előbbi melléklete) Kállai István alispán jelentése a nála levő darabokról.

Tekéntetes Só Officium! A nállam levő 1 rudra(?) részecske iránt, tartozott jelentésemet maga helyén már ez előtt jó idővel megtéve, ettől várnom szükséges, melyet ezennel jelentve szokott tisztelettel maradtam a Tekéntetes Só Officium alázatos szolgálja Kállai István, v. ispán. Somlyó 18^{dik} Szept. 797.

IX

1797. szept. 20. (az előbbi melléklete). Jegyzék és becslevél, amely szerint a leletet a pesti «General Zahlamt» átvette.

Verzeichniss

des unterm 3^{en} Augusti 797 zu Szilágy Somlyó am Magura Berg durch zwey Geishütterbuben Bokor Simon und Botskó Péter gefundenen und zu folge hohen Cameral Verordnung dd 13 September 797 No. 12758 durch der königliche Somlyóer Salzamt den 20ten September a. c. an das P: General Zahlamt zu Ofen abgeschickten Gold-Schatzes.

N.	Als	Mark	Loth	Quintchen	Denar
1. Ein Goldstück mit der Umschrift	D. N. Valens P. F. Aug. Gloria Romanorum A. N.	}	—	23	2 —
2. Detto mit der Umschrift	Gaudium Romanorum M. Cons. Fliul Constantius nob caes	}	—	14	2 1
3. Ein detto mit der Umschrift	D. N. Valens Max Augustus D. N. Valens Victor semper aug.	}	—	12	2 —
4. Ein detto mit der Umschrift	D. N. Valens P. F. Aug. Gloria Romanorum A. N.	}	—	12	2 —
5. Ein detto mit der Umschrift	D. N. Gratianus P. F. Aug. Gloria Romanorum T R O B S	}	—	3	1 1
6. Ein detto mit der Umschrift	D. N. Valens P. F. Aug. Pietas ddd nnn Augustorum Tesob	}	—	3	3 3
7. Ein detto mit der Umschrift wie sub No. 6.		—	3	—	—
8. Ein detto mit der Umschrift	D. N. Valens Max Augustus Gloria Romanorum Roma	}	—	2	3 —
9. Ein detto mit der Umschrift	Constantius Gloria Romanorum	}	—	2	1 2
10. Ein detto mit der Umschrift ut sub No. 8.		—	1	2	2
11. Ein detto mit der Umschrift	Constantinus Max Aug. Constantinus Aug.	}	—	1	2 —

N.	Als	Mark	Loth	Quintchen	Denar
12. Ein detto mit der Umschrift	D. N. Valentinianus P. F. Aug. Victoria D. N. Augusto Tesob	}	—	2	—
13. Ein detto mit der Umschrift	Maximianus Augustus Consul III. P. F. Procos				
14. Ein detto ohne Umschrift mit Steinen besetzt.		—	6	2	—
15. Ein Gold Stück mit der Umschrift	AURVAL Maximianus P. F. Aug. P. F. Aug. mit Steinen rund umgefasst Unlesbahr	}	3	—	—
16. Ein goldener Ketten mit Anhang eines untrennbaren Steines — dann 51 Stück verschiedener kleiner Anhängen					
17. 24 Stück kleine hole Gold-Ringe		—	8	—	—
18. Ein Gold Schlangl mit zwey Auges Steiner 1 St. grössl. und 1 St. Gold Bläch mit Figur		}	2	1	—
Zu Gewicht					
		4	14	3	1

S. S. Salzniederlagamt

Paul Peterszky k. Salzeinnehmer m. p.

Somlyó den 20ten September 1797.

G. Lippert m. p. Controlor.

X

A harmadik mellékleten az egyes daraboknak körülrajzolással nyert nagysága van megadva és az így nyert köralakú ábrák ketté vannak osztva, felső részen az előlapi, alsó részen pedig a hátlapi köriratok és egyéb feliratok közlésével.

útját Bécsig, jelenti, hogy a lelet a bécsi Főpénzverőben van és azt a további intézkedésig itt fogják őrizni, egyben említi a három hiányzó darabot is.

XIV

XI

1797. okt. 11. A következő 13781. sz. irat a General Zahlamt-ot utasítja, hogy a leletet teljes egészében továbbítsa.

1797. dec. 27. Királyi leirat, mely mindenekelőtt a lelettel eddig követett eljárás némely hibáira mutat rá, majd a lelet ügyét végleg rendezí azáltal, hogy a lelet 2411 frt. 51 kr.-ra becsült értékéből a találót és a kincstárt illető $\frac{2}{3}$ részt a találóknak fizetteti ki (az utóbbit jutalmul), a harmadik $\frac{1}{3}$ részt (803 frt. 57 kr.) pedig a telektulajdonosnak juttatja a szokásos eljárás szerint.

XII

1797. okt. 20. A General Zahlamt értesíti a Hofkammer-t arról, hogy a leletet Schratzen-thaler Andreas ellenőr a bécsi Főpénzverőbe szálította.

Hochlöbl. königl. hung. Hofcammer. Zufolge des hohen Auftrages dd 11ten Oktober d. J. sub No. 13781. mittheilt das General Cameral Zahlamt die gehorsamste Anzeige: dass der zu Szilágy Somlyó am Magura Berge, gefundenen Schatz durch dem General Zahlamt Controlor Andreas Schratzen-thaler dem 24. Oktober 97. bereits nach Wienn befördert und an das P. P. königl. Münzamt abgegeben worden. 20ten Oktober 797. Unterthänigster (aláírás).

Königl. Rescript dd 27ten December, empfangenen den 21ten Jänner 1798. Da Euch lieben Getreuen mittels rescripti von 31. August d. J. No. 1567 aufgetragen worden ist, den bei Sz. S. in Krasznam Komitat gefundenen, und bei dem dortigen Salzamt einweilen aufbewahrten Schatz, zu Gewinnung der Zeit unverweilt herauszusenden, damit in Ansehung desselben hier nachgenommen Augenschein das weiter nöthige veranlasst werden könne, so hätte es die gute Ordnung erheischt, diesen erst untern 2. November v. J. erfolgte Heraus-sendung gleich damals anher schriftlich anzuzeigen, und auch den Bericht des Somlyóer Salzamts, mittels welchen die gefundene Goldstücke und denselben specifisches Verzeichniss einbegleitet worden ist, nebst dem Verzeichnisse selbst in Originale beizulegen, annebst

XIII

1797. nov. 29. A császárhoz intézett részletes jelentés 16247. sz. alatt, mely leírja a lelet

aber den zwey Casse Beamten welchen die Herausbringung der gefundenen Goldstücke anvertraut worden ist, dem Controler Schratzenhaler und Accessisten Mann die schriftliche Weisung zu ertheilen, wenn sie nach ihren Ankunft anher nemlich den mitgebrachten Schatz zur Beaugenscheinigung und weiteren Veranlassung übergeben sollen.

Da nun eine Anzeige vom 20ten November No. 16247. das gedachter Schatz durch die vorbenannten zwey Beamten schon heraufgebracht, und den hiesigen Haupt Münzamt übergeben worden sey, erst unterm 22. d. M. anher eingelanget ist, anbei die Überbringer keine schriftliche Weisung von Euch erhalten haben, an wem eigentlich, und in welcher Absicht der Schatz abzugeben sey, und daher dieselben bei der Übergabe der weitgebrachten schätzbaren antica Gold Medaillen an das Hauptmünzamt die Erklärung gemacht haben sollen, dass solche zum Einschmelzung bestimmt seyen, wo doch vermöge bestehenden Verordnungen derlei antiche Münzen und Medaillen für unser Münz und Medaillen Kabinet bestimmt sind: so habt Ihr künftighin Euere Einleitungen in ähnlichen Fällen mit mehrerer Vorsicht, und Behutsamkeit zu treffen, um allen Anlass auszuweichen, wodurch derlei für erwähntes Cabinet brauchbare Stücke in Verlust gerathen könnten.

Die berührtermassen herausgebrachten Goldstücke betragen vermög beiliegende Schätzung des hiesigen Hauptmünzamts in Werth 2411 fl 51 kr. hievon haben wie den redlichen Armen Findern Bokor Simon und Botsko Peter nebst ihrer Drittelgebühr zu 803 fl. 57 kr. auch das Fiscaldrittel zu 803 fl. 57 kr. aus der Sz. S. Salzamte-Casse gegen Quittungen in Rücksicht der Seltenheit und Brauchbarkeit der gefundenen Stücke gnädigst bewilliget, beide Drittel sind also den Eltern der Findern, da diese noch minderjährig seyn sollen, eben so wie den Grundherrschaft das ihm gebührende Drittel zu 803 fl. 57 kr. aus der S. S. Salzamts Cassen gegen Quittungen hinauszuzahlen, diese aber statt barer Gefallen Überschiss-Gelder an das hiesige Universal General Zahlamt, welches die Auslagen unseres Münz und Med. Cabinetts zu bestreiten hat durch das Ofener Haupt Zahlamt einzusenden... A továbbiakban arról van szó, hogy ezután is minden leletet be kell szolgáltatni és részletezi az eljárás módját.

XV

1797. nov. A bécsi Főpénzverő becslés-jegyzéke a leletről.

Schätzung

des unterm 3ten August 1797 zu Szilágy Somlyó am Magura Berg durch zwei Gaishütter Buben Bokor Simon und Botsko Peter gefundenen, und zu folge hohen Cameral Verordnung dd 13ten Sept. 1797. No. 12758 durch königl. Somlyóer General Salzamt dd 20ten Septembris a. c. an das königl. General Zahlamt zu Ofen abgeschickten, dann weiter untern 21ten Novembr. durch den H. Kontrolor Andreas Schratzenhaler und Accessisten Joh. Mann dem k. k. Haupt Münzamt übergebenen Gold Schatzes

	Wiegt ein Stück Ducaten	Ist der Ducaten Werth fl. kr.	Beträgt im Geldo fl. kr.
1. Valens — Gloria Romanor. Imp. eques	118	3 30	413 —
2. Constantius Caes. — Gaudium Rom. tres caesares stantes	73 1/2	3 40	269 30
3. Valens — Victor Semp. Aug. Quadrigae	61 3/4	3 30	216 7
4. Valens — ut No. 1.	62 3/4	3 40	230 5
5. Gratianus — Gloria Romanor. Roma sedens d: globum	16 1/2	3 30	57 45
6. Valens — Pietas et tres figurae stantes	19 3/4	3 —	59 15
7. Valens — ut in praecedente	14 3/4	3 10	46 42
8. Valens — Gloria Romanor. Roma sedens	13 3/4	3 30	48 7
9. Valens — ut in praecedente	8 1/4	3 30	28 52
10. Constantius — Gloria Romanor. Roma sedens	12	3 40	44 —
11. Constantinus M. — Constantini Aug. Duo Vict. cum Vot XXX	7 3/4	3 30	27 7
12. Valentinianus — Victoria D. N. etc. Victoria sedens	2 1/2	3 20	8 20
13. Val. Maximianus — Consul III. etc. Imp. sedens	1 3/4	3 50	6 42
14. Für Steiner 2 1/4 Dukaten abgeschlagen	30 1/2	3 30	106 45
15. Val. Maximianus — Herculi et Hercules für Glas 3 Dukaten abgeschlagen	12 1/4	3 30	42 52
16. Für die Steiner 20 Dukaten abgeschlagen	184 1/2	3 30	645 45
17.	39 1/2	3 10	125 5
18.	10 1/4	3 30	35 52
Summa	695	— —	2411 51

K. K. Haupt. Münz Amt Wien den 14ten Novembris 797.

Johann Augustin Cronberger
K. K. Rath und Münz Meister.

Johann Brut: Weingerdt
K. K. Münzwardein.

XVI

1798. tavaszán. A szilágysomlyói kir. Sóhivatal újabb felterjesztése az udvari kamarához, melyben leírja részletesen a lelet találásának körülményeit és javasolja, hogy a beszolgáltatásban közreműködött Bokor Flórának is juttassanak a részesedésből, egyuttal pedig kéri, hogy a Sóhivatal tisztviselői, mint közreműködők, legalább a kincstári harmadból részesüljenek.

A felterjesztés bevezető részét elhagyva, a felirat így folytatja: ...wie dass zwar die zwey Gaishütterer

Buben Simon Bokor und Botskó Peter die wirkliche Erfinders, aber nicht zugleich die Einbringers waren, denn nachdenen sie dieser Schatz gefunden, nach Haus getragen, dessen Elter aber von keinen zu Haus waren, und als unverständige Buben damit spiltten, gesellen sich denen zwey andere Pursen bey, wo der eine von diesem Schatz einige Stücke zu veräussern weggetragen, welches ein altes Weib benantlich Bokor Flora bemerkte, mithin diesen Pursen alsogleich samt den bey sich habenden Stücken ins Amt brachte, wo mann Ihn wie und auf was Arth er diese Stücke hergenommen befragte, gestunde derselbe ein, dass er solche von obgedachten Buben bekomme, welche auch mehrere dergleiche Stücke gefunden hätten, mithin abforderten wir alsogleich ein solche ab, welche auch bei einen von den zugeselten zwei Purschen in Verwahrung waren, überwägen solche in seiner und einer subalternen Gegenwarth alsogleich, und nahmen es unter die Gegenspehr zu Cassam. Dies ist also die ware Bestaffenheit von der Erfindung dieses Schatzes, welche uns dazumalen in der grossen Verwirrung, in die uns Hl. V. Gespann v. Kállai versetzt hat, also weitläufig unterth. vorzustellen; ganz entfallen ist und wegen welcher vergehenden Fehler wir dermalen wirklich Euer Exzellenzen und Gnaden um gnädige Nachsicht und Wergabung unterth. bitten sollen. ... A továbbiakban azt kéri, hogy miután Bokor Flora mint feljelentő, nagy szolgáltatokat tett, nem kellene őt jutalom nélkül hagyni. Másrészt pedig úgy vélik, hogy mint közreműködők, legalább is a kincstárt illető részre igényt tarthatnának a Sőhivatal illetékes tisztviselői is.

Az ügy további fejleményei ismeretlenek, az iratok sora ezzel véget ér.

*

Ismertetve az eredeti iratokat, megkíséreljük ezek révén főként a IX. számú becslési jegyzék alapján a lelet meglevő darabjait az eredeti feljegyzésekkel azonosítani. A szilágysomlyói I. kincslelet Hampel szerint a következő darabokból állott: lánc, függő, karperec-vég, 11 aranylemez gyűrű, arany bulla, övrészlet és 14 római medaillon. Sorbavéve tehát az eredeti jegyzék (IX. sz.) egyes tételeit az ott említetteket, a következőképpen azonosíthatjuk Hampel (H), Fettich (F), Kubitschek (K) és Gnechchi (G) művei segítségével. (J. Hampel, *Alterthümer des frühen Mittelalters in Ungarn I—III*. 1905., Fettich N., *A szilágysomlyói második kincs*, *Archaeologia Hungarica* VIII. 1932., W. Kubitschek, *Ausgewählte römische Medaillons der kaiserlichen Münzensammlung in Wien*, 1900., Fr. Gnechchi, *I medaglioni Romani I—III*. 1912.)

1. Valens	aranymedaillon K 354. F 13. G 17. t. 1.
2. Constantius	» » 300. » 4. » 12. » 1.
3. Valens	» » 352. » 7. » 15. » 1.
4. Valens	» » 355. » 10. » 16. » 1.
5. Gratianus	» » 365. » 14. » 18. » 4.
6. Valens	» » 359. » 8. » 16. » 3.

7. Valens	aranymedaillon K 360. F 11. G 18. t. 2.
8. Valens	» » 357. » 9. » 16. » 2.
9. Constantius	» » 311. » 5. » 11. » 8.
10. Valens	» » 358. » 12. » 17. » 2.
11. Constantinus	» » 253. » 3. » 6. » 8.
12. Valentinianus	» » 351. » 6. » 14. » 11.
13. Maximianus	» » — » 2. » — » —
14. Medaillonszerű aranyfüggő felirat nélkül	H 15. t. 5., F 15.
15. Valens aranymedaillon	K 227., F 1., G 5. t. 4.
16. Aranylánc köfüggővel és 51 kis függőcskével	H 14. t., F 17.
17. 24 drb. kis aranygyűrű	H 15. t. 3. és 4., F 19.
18. a. Arany kígyó két kövel a szemek helyén	H 15. t. 2., F 18.
b. «Ein St. Grössl» valószínűleg	H 15. t. 1.
c. Aranylemez figurával	H 15. t. 6., F 16.

Tehát a Hampel felsorolását e lista ada-taival egybevetve, a lánc (1), a függő (14), a karperec-vég (18a), a 11 aranylemez gyűrű (17), az övrészlet (18c) és a 14 római medaillon (1—13 és 15) könnyen azonosíthatók, sőt e hiányos felsorolás és a képes táblákon bemutatott teljes lelet minden egyes darabja is azonosítást nyert. Bizonytalan csak a 18b, az «Ein St. Grössl.» Azonban Hampel a 15. t. 1. sz. alatt közöl egy aranykarikát és a felsorolásban említ egy «arany bullát», nem lehetetlen, hogy ez a három kifejezés egy fogalmat takar és a képen közölt arany karika értendő alatta.

Ellenben, mint Hampel is említi, elveszett a kincsből 3 darab. A közölt iratokból kitűnik, hogy ez a három darab azokkal a darabokkal azonos, melyeket Kállai István krasznamegyei alispán vett magához. Ezekről a darabokról már az I. irat is említést tesz, mely szerint az alispán vett 1 drb 13 lat súlyú aranytárgyat és 2 drb összesen 3 loth 29 quintel súlyú aranytárgyat. Pontosabb meghatározást találunk az egyik elveszett darabról a VII. iratban, mely szószerint a következőket mondja: «das eine Gold Stück jenem bereits abgeschickten Stück sub No. 4. in allen gleichförmig ist.» Tehát az elveszett darab a IX. sz. alatt közölt becslevél 4. tételében említett Valens aranymedaillonhoz lett volna hasonló, illetve vele egyforma. Ez a tétel így hangzik: «Ein detto (t. i. Goldstück) mit der Umschrift D. N. Valens P. F. Aug. Gloria Romanorum A. N. 12 Loth 2 Quintchen». Ez pedig a Kubitschek 355., illetve Gnechchi 16. t. 1. sz. alatti medaillonnak felel meg, tehát az elveszett darab ehhez lett volna hasonló. Feltételezve, hogy a 280.614 g súlyú bécsi márka szerint van a súlyadat megadva, számításunk szerint az elveszett 13 latos aranytárgy súlya (mert csak

erről lehet szó) 228 g volt és valóban a hozzá hasonló — meglevő — darab súlya Gneccchi szerint 219.409 g, tehát a két adat igen közel áll egymáshoz, ami valószínűsíti a feltevést, hogy t. i. azonos darabról van szó. A lelettörténet részletes feltárása mellett, az egyik elveszett darabnak ily módon történt meghatározása lenne a legjelentősebb pozitív eredmény, amit az I. szilágysomlyói lelet irataiból ki lehet olvasni.

Az időrendben közölt iratok sora azonban egyben érdekes példát szolgáltat arra nézve is, hogy 150 évvel ezelőtt milyen eljárással igyekeztek megmenteni az értékes régészeti leleteket a tudomány számára. Annyi bizonyos, hogy az eljárás igen bonyolult volt s talán ez az oka annak, hogy csak néhány igazán jelentős lelet maradt fenn számunkra ebből az időből a besolgáltatási kötelezettség ellenére is.

Huszár Lajos

DIE GESCHICHTE DER AUFFINDUNG DES ERSTEN SCHATZES VON SZILÁGYSOMLYÓ UND VON DESSEN ÜBERBRINGUNG NACH WIEN.

Am 3. August des Jahres 1797 fanden zwei Hirten-Knaben an der Lehne des Magura-Berges in der Gemarkung von Szilágy-Somlyó einen bedeutenden Schatz, welcher ein sehr wichtiges Denkmal der Völkerwanderungszeit Ungarns ist. Der Fund kam in die Wiener Kaiserlichen Sammlungen und wird auch heute noch im Kunsthistorischen Museum aufbewahrt. Mit dem Fund befassten sich schon viele nach verschiedenen Gesichtspunkten. Im folgenden wollen wir die Frage nicht von der archeologischen Seite betrachten, sondern mit Hilfe der im Ungarischen Landesarchiv befindlichen Original-Dokumente einesteils die Umstände der Auffindung bereinigen, anderseits begleiten wir den Fund auf seinem Wege bis zu seinem heutigen Aufbewahrungsort. Schliesslich sind wir mit Hilfe der Akten in der Lage, auch ein abhanden gekommenes Stück des bedeutenden Fundes einigermaßen zu bestimmen. Die Schriften sind im Ungarischen Landesarchiv unter Camera Hung. Juridica 1797. f. 378 p. 1—9, 11—12, 1798. f. 94, 1—11. zu finden. Besondere Bedeutung haben die beiden Schätzungs-Verzeichnisse, von denen das erste (in unser Reihe Nr. IX) das Gewicht der einzelnen Stücke und des Ganzen gibt. Nach diesem war das volle Gewicht des abgelieferten Fundes 4 Mark 14 Lot 3 Quintel 1 Denar. Unter Mark ist die 280,614 g schwere Wiener Mark zu verstehen, deren Aufteilung folgende war: 1 Mark = 16 Lot = 64 Quintel = 256 Denar, nach diesen muss man also alle Gewichtsangaben in Verhältnis stellen. Das zweite Verzeichnis (in unser Reihe Nr. XV.) gibt den Schätzungswert der einzelnen Stücke, dann des Ganzen, und bringt als Endsumme 2411 Gulden und 51 Kreuzer heraus. Zur Er-

läuterung des Verzeichnisses wollen wir bemerken, das die erste Spalte das Dukatengewicht jeden einzelnen Stückes angibt. (1 Dukaten = 3,49 g). In der zweiten Spalte ist das Dukatengewicht in Gulden umgerechnet, dessen Wert sich je nach dem Goldgehalt der einzelnen Stücke verändert. Schliesslich in der dritten Spalte ist der Gesamtwert in Konventions-Gulden zu finden. Von den Dokumenten bringen wir nur die wichtigsten vollständig, von den anderen aber nur die wichtigen Stellen oder geben nur einen kurzen Auszug daraus, je nach der Bedeutung desselben. Nach diesen ist also die authentische Geschichte der Auffindung und der Überbringung nach Wien laut Zeugenschaft der Dokumente folgende:

I

7. August 1797. Das königliche Salzamt in Szilágysomlyó meldet die Auffindung des Schatzes und verlangt weitere Ordre.

(Den Inhalt s. im ungarischen Teil.)

II

Einzelheiten aus dem Gesuch der Stadt Szilágysomlyó, laut dessen die Stadt den ihr gebührenden Teil vom Werte des Schatzes verlangt.

Löbliches Officium! In diesem laufendem Jahre 1797 am 3 August wurde auf dem Grundeigentum der Stadt Somlyó, an einer Seite des Berges Magura von gewissen städtischen Personen ein Schatz gefunden... usw. usw. im Sinne dessen «der Rat und die Gemeinde Somlyó» den ihm gebührenden Anteil verlangt, und bittet das Salzamt möge das Gesuch mit Befürwortung weiterleiten.

III

Die Schrift enthält die kurze Beschreibung des Fundes.

Nach der neuerlichen Beschreibung der Fundumstände ist über den Fund selbst folgendes zu lesen: (S. den lateinischen Text im ungarischen Teil)... Im weiteren folgt die Verhandlung über den Einlösepreis.

IV

31. August 1797. Hof-Reskript, welches die Überschickung des Fundes nach Wien verlangt, wo man den Wert bestimmen wird.

(S. den ungarischen Teil.)

V

13. September 1797. Es wird dem Kön. Salzamt befohlen den Fund mit Vermittlung des General Zahlamtes nach Wien zu senden.

(S. den lateinischen Text im ungarischen Teil.)

VI

13. September 1797. Schrift in Angelegenheit des Fundes an die Siebenbürger Kammer (Erdélyi Kincstári Hivatal).

(S. den lateinischen Text im ungarischen Teil.)

VII

20. September 1797. Paul Peterszky meldet, dass er den an das Pester General Zahlamt zu sendenden Fund in gut verschlossener Kiste, mit amtlichen Siegel versehen, bis Debrecen begleitete. Die einzelnen Stücke, Grösse und Gewicht, verzeichnet er auf besonderer Beilage. Die beim Vizegespan befindlichen 3 Stück, von denen das eine dem unter Nr. 4 bezeichneten gleich ist, hat man vergebens verlangt. Den diesbezüglichen Bericht des Vizegespanns legt er auch bei.

(Den deutschen Text s. im ungarischen Teil.)

VIII

18. September 1797. Bericht des Vizegespan István Kállai über die bei ihm befindlichen Stücke (Beilage der obigen Schrift).

Löbliches Salz Officium! In Angelegenheit des bei mir befindlichen 1 Metall (rudra) Teilchens habe ich schon seinerzeit an zuständigen Ort pflichtgemässen Bericht erstattet, worüber ich noch Antwort warte, dieses hiemit meldend verbleibe ich dem Löbl. Salz Officium untertäniger Diener István Kállai Vizesgespan. Somlyó den 18. September 1797.

IX

20. September 1797. (Beilage des vorigen). Verzeichnis und Wertschätzung zur Übergabe an das Pester General Zahlamt.

(S. im ungarischen Teil.)

X

Auf der dritten Beilage sind die Umrisse der einzelnen Stücke abgezeichnet, die runden Abbildungen sind in der Mitte geteilt, im oberen Teil sind die Aufschriften der Aversseite, im unteren die der Reversseite verzeichnet.

XI

11. Oktober 1797. Die folgende Schrift Nr. 13.781 weist das General Zahlamt an, den kompletten Fund weiter zu leiten.

XII

20. Oktober 1797. Das General Zahlamt verständigt die Hofkammer, dass Kontrollor Andreas Schratzenthaler den Fund an die Wiener Hauptmünze abgeliefert hat.

(Text im ung. Teil.)

XIII

29. November 1797. Die ausführliche Meldung Nr. 16.247 an den Kaiser, welche den Weg des Schatzes bis Wien beschreibt, angibt, dass derselbe sich in der Wiener Hauptmünze befindet und bis weiterer Verfügung dort bleibt, gleichzeitig werden die drei fehlenden Stücke erwähnt.

XIV

27. Dezember 1797. Königliche Verordnung, welche vor allem auf einige Fehler des bisherigen Verfahrens hinweist, dann die Angelegenheit des Fundes endgültig regelt, und zwar so, dass nach der üblichen Gewohnheit, von dem 2411 Gulden und 51 Kreuzer betragenden Schätzungspreis die den Finder und den Staat gebührenden $\frac{2}{3}$ Teile den Findern auszuzahlen ist, (das letztere als Belohnung), das dritte Drittel (803 Gulden 57 Kr) aber dem Grundeigentümer zukommt. (S. im ung. Teil.) Zum Schluss wird verordnet, dass künftighin jeder Fund einzuliefern ist, und spezifiziert Art und Weise des Verfahrens.

XV

November 1797. Schätzungsliste des Wiener Haupt Münzamt.

(S. im ung. Teil.)

XVI

Frühjahr 1798. Neuerliche Eingabe des Kön. Salzamt in Szilágyosomlyó an die Hofkammer, mit der genauen Beschreibung der Fundum-

stände, und mit dem Antrag, dass an die bei der Einlieferung mitwirkende Flora Bokor auch etwas zugeteilt werden möge, auch bittet man dass die mitwirkenden Beamten des Salzamtes wenigstens an dem Drittel des Staates beteiligt werden mögen. (S. im ung. Teil.) Im weiteren bittet man dass Flora Bokor, die als Anzeiger grosse Dienste geleistet hat, nicht ohne Belohnung gelassen bleibe. Andernteils meint man, dass auch die mitwirkenden Beamten des Salzamtes einigen Auspruch hätten, wenigstens auf das dem Staat gebührende Teil.

Der weitere Verlauf der Angelegenheit ist unbekannt, die Reihe der Dokumente ist hier zu Ende.

*

Nach Bekanntmachung der Originaldokumente versuchen wir also besonders mit Hilfe des Verzeichnis IX. die vorhandenen einzelnen Stücke mit den Originalaufzeichnungen zu identifizieren. Nach Hampel bestand der I. Schatz von Szilágyssomlyó aus folgenden Stücken: Kette, Oberhänge, Ende einer Armspange, 11 Goldringe, Goldbulle, Gürtelteil und 14 römische Medaillons. Die einzelnen Stellen des Verzeichnisses (IX) der Reihe nach genommen, können wir die dort aufgezählten Stücke mit Hilfe der Arbeiten von Hampel (H), Fettich (F), Kubitschek (K) und Gnećchi (G) folgenderweise identifizieren. (J. Hampel, *Alterthümer des frühen Mittelalters in Ungarn I—III*, 1905., Fettich N., *A szilágyssomlyói második kincs*, *Archaeologia Hungarica* VIII. 1932., W. Kubitschek, *Ausgewählte römische Medaillons der kaiserlichen Münzensammlung in Wien*, 1900., Fr. Gnećchi, *I medaglioni Romani I—III*. 1912.)

1. Valens Goldmedaillon K 354. F 13. G Taf. 17, 1.
2. Constantius » » 300. » 4. » » 12, 1.
3. Valens » » 352. » 7. » » 15, 1.
4. Valens » » 355. » 10. » » 16, 1.
5. Gratianus » » 365. » 14. » » 18, 4.
6. Valens » » 359. » 8. » » 16, 3.
7. Valens » » 360. » 11. » » 18, 2.
8. Valens » » 357. » 9. » » 16, 2.
9. Constantius » » 311. » 5. » » 11, 8.
10. Valens » » 358. » 12. » » 17, 2.
11. Constantinus » » 253. » 3. » » 6, 8.
12. Valentinianus » » 351. » 6. » » 14, 11.
13. Maximianus » » — » 2. » —
14. Medaillonförmiges Ohrgehänge aus Gold ohne Aufschrift, H Taf. 15, 5. F 15.
15. Valens Goldmedaillon K 227. F 1. G Taf. 5, 4.
16. Kette aus Gold mit Steinanhänger und 51 kleinen Anhängern H Taf. 14. F 17.

17. Kleine Goldringe, 24 Stück, H Taf. 15, 3 und 4. F 19.

18. a. Schlange aus Gold mit 2 Steinen an Stelle der Augen H Taf. 15, 2. F 18.

- b. «Ein St. Grössl» wahrscheinlich H Taf. 15, 1.

- c. Goldplatte mit Figur H Taf. 15, 6. F 16.

Wenn man also die Aufzählung Hampels mit den Daten des Verzeichnisses vergleicht, sind leicht zu identifizieren: Die Kette (16), das Ohrgehänge (14), das Armband-Ende (18a), die Goldplatten-Ringe (17), der Gürtelteil (18c) und 14 Medaillons (1—13 und 15), so hat jedes einzelne Stück dieser lückenhaften Aufzählung und jedes Stück des auf den Tafeln sichtbaren vollständigen Fundes seine Identifizierung gefunden. Ungewiss ist nur 18b, «Ein St. Grössl». Aber bei Hampel ist auf T. 15, 1, ein Goldreif zu sehen, dann erwähnt er in der Aufzählung eine «goldene Bulle», so ist es nicht ausgeschlossen, dass diese drei Benennungen einen Begriff decken, und der im Bild gezeigte Goldreif darunter zu verstehen ist.

Wie es auch Hampel erwähnt, fehlen aus dem Schatz 3 Stück. Aus den Schriften ist es zu ersehen, dass diese drei Stücke mit jenen identisch sind, die der Vizegespan István Kállai zu sich genommen hat. Diese drei Stücke erwähnt schon die Schrift I., wonach der Vizegespan 1 Stück Goldgegenstand zu 13 Lot und 2 Stück zusammen zu 3 Lot 29 Quintel, zu sich genommen hat. Genauere Beschreibung finden wir über das eine Stück in der Schrift VII, wo es heisst: «das eine Gold Stück jenem bereits abgeschickten Stück sub No. 4. in allen gleichförmig ist». So soll also das verlorene Stück mit dem im Dokument IX, unter Nr. 4. angeführten Medaillon des Valens ähnlich, resp. gleich gewesen sein. Die Stelle lautet: «Ein detto (d. h. Goldstück) mit der Umschrift D. N. Valens P. F. Aug. Gloria Romanorum A. N. 12 Loth 2 Quintchen». Dieses entspricht also dem Medaillon 355 bei Kubitschek, resp. 1 auf T. 16. bei Gnećchi, so soll das verlorene Stück diesem ähnlich gewesen sein. Vorausgesetzt dass das Gewicht nach der 280,614 g schweren Wiener Mark angegeben ist, war das Gewicht des 13 Lot schweren Goldgegenstandes nach unserer Berechnung 228 g, und wirklich hat das vorhandene Stück nach Gnećchi 219,409 g, zwischen den zwei Angaben ist kein grosser Unterschied, was die Annahme wahrscheinlich macht, dass es identische Stücke sind. Aus den Schriften des I. Szilágyssomlyóer Fundes lässt sich also neben der genauen Fund-

geschichte als wichtigstes positives Ergebnis die Bestimmung des einen verlorenen Stückes entnehmen.

Die Reihe der veröffentlichten Dokumente gibt gleichzeitig ein interessantes Beispiel dafür, wie man vor 150 Jahren die so wertvollen

archeologischen Funde für die Wissenschaft zu retten versuchte. Soviel ist gewiss, dass das Verfahren sehr kompliziert war und vielleicht ist auch dies schuld daran, dass nur einige wenige bedeutende Funde aus jener Zeit, trotz der Einlieferungspflicht, uns erhalten blieben.

Lajos Huszár

ELTEMETETT LÓKOPONYA FÜZESABONYBAN

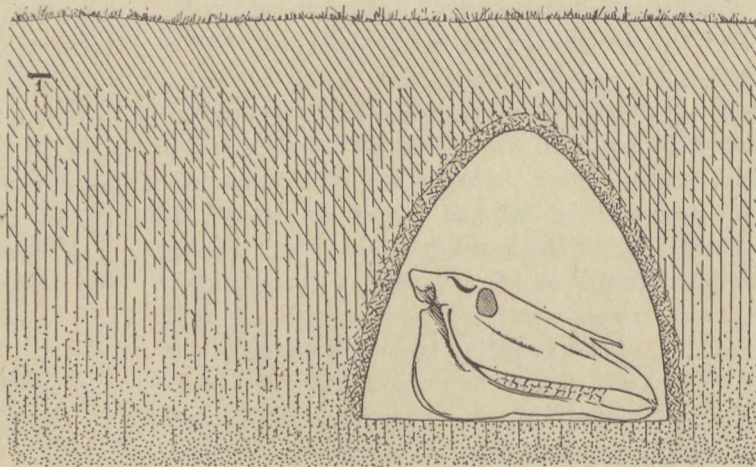
1934. év tavaszán Füzesabonyban a Laskó patak melletti halmon fekvő késő-bronzkori telep ásatása (ápr. 30—máj. 12) alkalmával a halomtól légvonalban kb. 400, a Laskó patak hídjától kb. 200 m-re, az érseki uradalom Tárkány irányában vezető uradalmi útjának nyugati szélén az uradalom cselédei homokkitermelés közben máj. 1-én bronzkori sírokat találtak, mellékletekkel. Mivel az a lehetőség forgott fenn, hogy ezek a sírok a telep temetőjéhez tartoznak, dr. Tompa Ferenc egy. m. tanár, az ásatás vezetőjének megbízásából a talált sírok környékét átvizsgáltuk. Ujabb sírokat nem találtunk, de kutatás közben az ároknak az út felé eső partjában közvetlenül

kizárólag díszítésül szolgált, arra emlékeztetve, hogy a fibulákat további fejlődési fokozatukban egy tagból készítették és megnyújtott tűtartójuk végét sokszor a törzs köré tekerték. Az Alföld jazyg leleteiben több hasonló példány van.

A fibula közelében, de kb. 60—70 cm mélységben, egy kúpalakú, belül vastag agyagréteggel simára kikent, s talán ki is égetett falú üreget találtunk, amelynek fenekén egy lókoponya feküdt (2. kép). Sajnos, pontosabb megfigyelés nem történt, úgyhogy sem az üreg pontos méreteit, sem a koponya irányítását nem ismerjük. Az bizonyos, hogy az üreg alsó átmérője csak akkora volt, hogy a koponya éppen elfért benne

1. kép. 1—2: Bronzfibula Füzesabonyból. (M = 2/3) — Abb. 1. 1—2: Bronzfibel aus Füzesabony (2:3 Nat. Gr.)

2. kép. A füzesabonyi lókoponya temetkezés. Az 1-el jelzett helyen feküdt a fibula. — Abb. 2. Die Pferdeschädelbestattung aus Füzesabony. An der mit 1 bezeichneten Stelle befand sich die Fibel.

a földfelszín alatt egy szarmata-jazyg fibula került elő (1. kép).

A fibula az aláhajtott-lábú fibulák csoportjába tartozik. Kéttagú rugószerkezetének húrja a kengyel alatt van átvezetve. Kengyele drótszerű, lábrészét laposra kalapálták. A visszahajló tűtartó egy csavarodással fogózik a kengyelbe. A kengyelre többszörösen rácsavart vékonyabb drótnak gyakorlati célja nem volt, hanem

(kb. 60 cm). Minthogy az agyaggal kikent kúpalakú anyaga belül egyöntetű, kemény és sima felületű volt, s sem tetején, sem oldalán nyílás, vagy utólagos betapasztás nyoma nem volt látható, nyilvánvaló, hogy a lófejet lehelyezték a földre és a kúpot utólag tették rá.

A fibula kb. az üreg felső csúcsával egy

szintben (2. kép 1), tehát az akkori földfelszínen került elő. A fibula ezek szerint tág határok közt megadhatná a koponya-temetés korát, de úgy látom nincsen belső összefüggésben a temetéssel. Bár ilyen lókoponya-temetést a rendelkezésemre álló irodalomban nem találtam, ismeretes, hogy a magyarságnál még nemrég is lókoponyát tűztek a méhes mellé, a rontóvarázslat elhárítására.¹ Tekintve, hogy a méhészet népünk egyik ősfoglalkozása, igen sok ősi szokást és

hiedelmet őrzött meg napjainkig² s így nem lehetetlen, hogy a füzesabonyi lókoponyát is valamilyen babonás szokásból temethették el, talán a föld termékenységével kapcsolatos szertartások során. Kézenfekvő lenne a füzesabonyi hallstattkori keleti lovasnépre gondolni.³ Valószínű, hogy lovasnéppel függ össze, mert a ló csak ezek hitvilágában jut kiemelkedő szerephez. Ennek tisztázása azonban már a néprajz feladata.

Méri István

ÜBER EINEN BESTATTETEN PFERDESCHÄDELFUND IN FÜZESABONY

Im Bereich des spätbronzezeitlichen Gräberfeldes von Füzesabony unternahm ich im Auftrage des Herrn Prof. von Tompa weitere Probegrabungen vor. Es gelangt mir zwar nicht neuere spätbronzezeitliche Gräber festzustellen, jedoch kam während meiner Forschungen unmittelbar unter der Erdoberfläche eine jazygzeitliche Fibel zum Vorschein. (Abb. 1). In der Nähe, ungefähr 1 m. von dieser Fibel, aber in einer Tiefe von 60—70 cm stiess ich in der Sandschichte auf eine kegelförmige Höhlung, deren Ränder mit einem feinpolierten Lehm mantel umgeben waren. Auf dem Boden dieser Höhlung

lag ein Pferdeschädel. (Abb. 2). Leider liess sich auf Grund der beobachteten Fundumstände die eventuelle Zusammengehörigkeit dieser zwei Funde nicht feststellen. Hoffentlich werden die weitere Ausgrabungen diesbezüglich ausschlaggebende Daten liefern. Jedenfalls müssen wir einstweilen auch daran denken, dass es sich um zwei ganz unabhängige Funde handeln könne und dass der Pferdeschädel mit einem abergläublichen Ritus zu erklären sei. Vielleicht hängt diese Bestattung mit einem Abwehrzauber, oder mit einem Fruchtbarkeitszauber zusammen.

István Méri

¹ Györffy István, *A Magyarság Néprajza*. II. kötet, 3. kép.

² Györffy, i. m. 26. 1.

³ Gallus—Horváth, *A legrégebb lovasnép Magyarországon*, 1939 Diss. Pann. Ser. II. 9.

ANTI K HAGYOMÁNYOK A RÉGI PUSZTAI NÉPEK KULTURÁJÁBAN

(A berlini VI. nemzetközi archaeológiai kongresszuson 1939. aug. 25-én tartott előadás)

A feketetengervidéki görögség története a Kr. e. VII. sz.-i gyarmatalapításoktól kezdve a kiterjedt szakirodalomban régóta a kutatás előterében áll. A kimmeriai Bosporus, Olbia és a többi gyarmatváros életét, főbb eseményeit aránylag jól ismerjük. Művelődéstörténeti nagy jelentőségük azonban akkor kezd szembetűnni, amikor a steppe-világ és szomszédos területek népeinek életére gyakorolt óriási hatásukat vizsgáljuk. Átalakító hatásuk eredményei messze túléltek magukat a gyarmatvárosokat.

Az ú. n. mixhellén kultúra kialakulása fokozatosan ment végbe. A gyarmatvárosok lassanként barbár elemeket vettek fel, később életerős nomád államok hatalmába kerültek és az új viszonyoknak megfelelően éltek tovább. Emellett egy másik folyamat is megindult. Mélyen benn a kontinensen, a puszták karavánútjainak egyes gócpontjain városszerű helyek keletkeztek. E helyek a pusztai népek szellemi és gazdasági életének alakulásában csakhamar döntő jelentőségűek lettek. A gyarmatvárosok által közvetített görög kultúrelemek e helyeken már teljesen átfórmálva éltek tovább. E helyek kultúrtörténeti jelentősége az volt, hogy a politikai változásokon felül állva, irányt szabtak a pusztai népek kulturális fejlődésének.

A görög kultúra északi térhódításának sok részletét ma még sűrű homály fedi. A rendelkezésünkre álló óriási régészeti forrásanyag módszeres felhasználásával azonban ma már kezdünk e téren is tisztábban látni.

A szóbanforgó új központok kialakulását részben a földrajzi tényezők is határozták meg. Főleg ez az oka annak, hogy a népvándorláskori központokat rendszerint ugyanott találjuk, ahol az első nagy pusztai kultúrának, a szkitaságnak fő helyei voltak. Míg az ókori Déloroszországban a legjelentékenyebb ipari és kereskedelmi

központok leginkább a görög gyarmatvárosok, a korszak vége felé ezek tevékenysége részben áthelyeződik a karavánutak és víziutak mentén a steppékre. A déloroszországi gótok nagy kincsei még a bosporusi királyság nagy műhelyeiben készültek, a húnkor nagy aranykincsei már csak részben származtathatók azokból. A régészeti leletek statisztikai vizsgálatából kitűnik, hogy a hún kultúra expanziója a Fekete-tenger partvidékeitől kiindulva befelé a steppéken lényegesen nagyobb területeket ölelt fel, mint a déloroszországi gótoké. A húnkori helyzetkép a szkita időkre emlékeztet. Nagyobb jelentőségű belső központok kialakulásával tehát a hún időktől kezdve lehet számolnunk. A görög kultúra északi irányú előrehatolásának ezek az első állomásai a gyarmatvárosok után.

A hún kultúra kialakulása a legnagyobb történeti rejtélyek közé tartozik. Ami a közvetlen régészeti hagyatékot illeti, az teljes egészében a Pontus vidéki mixhellén kultúrkör örökségét mutatja. Egyetlen belső-, vagy keletázsiai vonást sem lehet benne kimutatni. E megbecsülhetetlen értékű régészeti forrásanyag felhasználása történeti célokra még a jövő feladata. A birodalom belső viszonyainak képe azonban már az eddigi anyagismeretünk alapján is mindinkább kezd kialakulni előttünk.

A szkita idők óta ez az első igazi pusztai lovasnomád kultúra, amely a pontusvidéki hagyományokon egy önálló, hatásában beláthatatlan jelentőségű művészetet tudott felvirágoztatni. A Pontus-vidéken otthonos kultúrelemek mindegyike tovább él benne. Legnagyobb jelentőségű tényezője azonban a görög és a szkita elem. Jellegzetes vonása a különféle állati, növényi és egyéb motívumoknak túlzott absztrakciója. A görög művészet naturalisztikus tendenciájának itt már nyoma sincs. Az ó-ion arany-

művességnek felületdíszítő elemei új szerepben jelentkeznek itt: mint önálló, absztrakt ornamentikai rendszer. A legnaturalisztikusabb állati motívumok is ennek az elvontságnak vannak alávetve. A hún aranyak ú. n. pikkely-, rács-mintái, a sűrű zezugos vonalakkal, vagy satirozott sakktáblaszerű mezőkkel beborított felületek — bár ha díszítésük első pillanatra a legjelentéktelenebbnek látszik is — mind a görög aranyművészség köréből származnak. Az alkalmazásukban megnyilvánuló felfogás azonban homlokegyenest ellenkező a görög felfogással.

Másik jellemző alapvonása az álformák alkalmazása. Fibula, csat, övveret, megőrizve eredeti alakját, egészen új szerepben nyernek itt alkalmazást. Eredeti szerkezetük eltűnik és csupán a külső alakot őrizve meg, önálló ornamentummá válnak (álfibula, álcsat).

Képzeltető, hogy ez, a görög szellemmel annyira ellentétes, újszerű művészet csak új környezetben alakulhatott ki. Ma még nincs módunkban e kultúra déloroszországi központjait közelebbről meghatározni. A kialakulás központi területe a Kaukázus és a Kaspi tenger fölötti steppevidék. A Don folyó vidékén lehetett egyik legnagyobb fémművészeti központ. A híres hún áldozati bronzüstök, amelyeket eddig a húnok belső-, vagy keletázsiai eredetű hagyatékának szoktak tekinteni, mind ezen a vidéken készültek. E terület forrásvidéke kétségtelenül a kimmériai Bosporus. A gazdasági élet középpontja azonban ekkor már messze benn, a steppék területén volt. Innen sugározta szét az arany, ezüst és bronz készítmények nagy számát kelet felé az Altáj hegység területeire, északon a Volga-Káma útvonalon egészen a Pecsora felső folyásának vidékéig, nyugaton pedig Sziléziáig, az alsó Duna mentén Magyarorszáig, sőt szórványosan a Rajna közepső folyásának vonaláig. .

Déloroszország más helyein is képződtek új központok. Pantikapaion és Olbia jelentősége megmaradt e korban is. Az északnyugati steppéken ekkoriban indult meg egy nevezetes központ végleges kialakulása, mely néhány évszázad múlva Keleteurópa legfontosabb városa lett: Kiev. Az észak-déli és kelet-nyugati karaván- és vizi-utak keresztezték itt egymást. A ránk maradt kievi készítmények nagy száma és az irodalmi források adatai lehetővé teszik, hogy ez esetben teljesebb képet alkothassunk magunknak a görög befolyás északi térhódításáról.

Mint más központoknál, itt is intenzív élet folyt már a szkita időkben. A kievi állam kelet-

kezésének előfeltételei, amint arra Rostowtzeff rámutatott, a szkita-görög időkre nyulnak vissza. Valószínű, hogy a legfőbb gazdasági gócpontok és kereskedelmi utak rendszere, legalább főbb vonásaiban, ekkor alakult ki Déloroszországban. A szkita és a szarmata idők után Olbiának a római birodalomba való bekapcsolása és az északi provinciák megalakulása okoz jelentékenyebb megakadást, illetőleg visszaesést a Dneper-vidék életének fejlődésében. A hún korszakban azonban helyre áll a régi rendszer és ettől kezdve egyenes a fejlődés a kievi állam megalakulásáig. A Krim félsziget húnkori kultúrája volt Kiev kialakulásának egyik kiindulópontja. Emellett azonban nem becsülhető le a helyi őslakosság szerepe sem. A helyi őslakosság zömét a szkita és szarmata kor keverék népeinek leszármazottjai alkották. Ez a széles népréteg elmozdíthatatlanul ott élt évszázadok viharjain át, mindenféle változásokon keresztül fönntartotta magát. A mixhellén műveltség nyomait ez az őslakosság több, mint másfél évezreden át megtudta őrizni. A húnkor utáni évszázadokban olyan nagy kincsleletek jelzik a helyi élet virágzását, mint az 1913. évi poltavai kincs (Malaja Perescsepina) és a háború utáni kelesei lelet (Chersoni korm.). A VIII. sz. 2. felébe tartozó nagyszentmiklósi kincs szintén az antik hagyományoktól átitatott Déloroszországgal mutat közvetlen kapcsolatot. A régészeti leletek nagy vagyónú és nagy múltú ötvösdinasztiák létezésére utalnak Déloroszországban. A ránk maradt IX. sz-i kievi készítmények a legnagyobb pontusi görög műhelyek tevékenységének méreteire emlékeztetnek. A vonatkozó régészeti anyag technikai és stílusbeli elemzése arra vall, hogy húnkori pontusi mesterek lehettek azoknak az ötvösdinasztiáknak megalapítói, amelyek a Dneper-vidéken évszázadokon át, megszakítás nélkül működtek. A görög műhelyek technikai fogásai és egyéb hagyományai élnek tovább a kievi, nagy arányokban dolgozó ötvösdinasztia alkotásaiban. Az antik szöllőinda, szöllőlevelekből alakított «Vierpass», a különféle palmetta-kompozíciók és mint a legfiatalabb motívumok: a kereszténység jelvényei, meghonosodtak Kievben és mint hagyományos motívumok továbbéltek a IX. századig, amikor nagyarányú új virágzás állott be. Az eddigi nézetekkel szemben tehát Kiev kialakulását ezekre a hún időkre vezetem vissza. Mindazok a népek, amelyek akár mint hódítók, vagy mint szomszédok, közelebbi kapcsolatba léptek ezzel az új műveltségi körrel, annak ha-

tása alá kerültek. Ez a hatás azután mind az anyagi, mind a szellemi kultúrájukra rányomta a maga bélyegét. E területnek egyébként is vonzóereje volt. Kondakov utalt arra, hogy az összes szláv területek között a Dneper középső folyásának vidéke volt a leggazdagabb természeti kincsekben, és hogy régészeti leletekben való gazdagsága is ebben leli magyarázatát.

Hogy az antik kultúrájuk miképpen mentek át a Dneper-vidék népének kultúrájába, azt Kiev IX. sz-i története mutatja. A Dneper-vidék volt kelet felől a kazár, nyugat felől az avar érdekkör érintkezési területe. Amikor a kazár birodalom a Dneper-vidékre is rátette a kezét (talán a VIII. sz. vége felé), akkor a kievi ötvösműhelyek is közvetlen kapcsolatba kerültek a Donec-Don-Volga útvonalon át a keleti steppék világával és közvetve az arab világgal. Csakhamar különféle népek kezdtek versengeni azokért a gazdasági előnyökért, amelyekkel az arab világgal való közvetlen érintkezés járt. E népek között mindegyiknél említendő a normannok és a magyarok. Utóbbiak hozzávetőlegesen a IX. sz. közepétől kezdve, mint a kazár birodalom egyik alkotó eleme, a Dnepertől keletre elterülő steppéken éltek. Kievtől a Don és a Volga összehajló környékéhez vezető nagy kereskedelmi út az ő területükön át vezetett. A történeti források alapján a kazár uralom megszűnését a Dneper-vidéken a IX. sz. közepére szokás tenni. 860. körül már a normannok az urak Kiebben. A magyarságnak a kievi normann-szláv állammal való kapcsolata a kazárok visszaszorulásával még erősebb lesz. A kazárok kabar nevű törzse szintén a magyarok mellé állt, miután pártot ütöttek a központi uralom ellen. A normannok nagyarányú kereskedelem lebonyolítói lesznek Skandinávia és az arab birodalom között. E forgalom közép-pontjában fekszik Kiev. A magyarság e folyamat kialakulásánál egyik legfontosabb tényező volt. Régészeti hagyatéka, a sírleletek százai, melyekben nagy mennyiségű kievi arany- és ezüstkészítmény maradt meg, rávilágítanak a Dneper-vidéken akkor uralkodó állapotokra. Míg korábban a kazár városok műhelyei, 860 után elsősorban Kiev a déloroszországi ötvösművesség központja. 860 óta az egész Dneper-vidéki rendszert átvették a normannok és egyúttal új megerősített raktárhelyeket és ötvösműhelyeket is rendeztek be azokon a vidékeken, ahol huzamosabban megvetették lábukat.

Ezzel a kievi állammal kapcsolatban Sachmatov hangsúlyozza, hogy annak megalkotásában

jelentős szerepet játszottak a helyi őslakosság egyes elemei. Rendezett viszonyok léptek fel, minek következtében a Dneper-vidék fellendült. Kiev nemcsak a Dneper-vidéknek, hanem Kelet-európának is így lett egyik legjelentékenyebb városává.

Kétségtelennek látszik, hogy a IX. sz. közepe után a kievi nagy ötvösműhely termelésének irányítását a magyarság ragadja magához. A Volga-Don-Donec-útvonalon szállított arab ezüstnek tekintélyes része magyar és normann kézen ment át, mire az a kievi és más ötvösműhelyekbe került. A kievi állam területén a sírleletek alapján nagymérvű magyar betelepülés mutatható ki. Kétségtelen, hogy a szlávok mellett ezekben a kazár-magyar népelemekben kell azokat a helyi elemeket keresnünk, amelyekre Sachmatov hivatkozott. A kievi és más, rokon műhelyek termelésének legnagyobb felvevői a magyarok voltak. A kievi készítmények legnagyobb részét magukkal hozták a mai Magyarországra. De bőven jutott belőlük Déloroszországba, Nyugat-szibériába, skandináv és szomszédos területekre és az alsó Duna mentén a Balkánra is.

Nem kellene nagy jelentőséget tulajdonítani az antik elemek továbbélésének, ha azok csak elvétve, szóróványosan élnének tovább ezekben az időkben. Valójában azonban olyan intenzív és tiszta felvirágzásaival találkozunk az ősi mixhellén kultúrának, hogy rejtély előttünk, miképpen maradhatott fenn, szinte változatlanul, az egész pontusvidéki formakincs a népvándorlásokkor sokat emlegetett viharai között évszázadokon keresztül.

A Déloroszországgal közvetlen kapcsolatban álló kultúrkörök között első helyen említem a VII. sz. vége felé kezdődő avar bronzöntést, melynek naturalisztikus stílusa mintegy reakciót alkot a húnkori absztrakcióval szemben. Hellenisztikus indamotívumok, a görög mitológia jellegzetes alakjai és jelenetei, mint pl. Dionysos, Herakles, Niké, Medusa, Nereida; az állatmotívumok között a griff, az állatküzdő jelenete stb. Sőt még a hellenisztikus idők pontusi görög ötvösműhelyeinek híres alkotásait: a szkíta-alakos aranyvázák jeleneteit is fölélesztik ebben a késői korban.

A kazár birodalom városaiban, elsősorban a mai Charkov közelében fekvő Verchne-Saltovóban hasonló folyamatot találunk körülbelül ugyanabban az időben. Ez a város egyike volt a legnagyobb pusztai központoknak, messze a görög

gyarmatvárosoktól északra, körülbelül Kiev magasságában.

Még meglepőbb azonban, hogy a távoli ÉK-i Oroszországban: Permiában a görög mitológia egyes figurális motívumai, mint az állatján (párduc) ülő Dionysos, azután a «triumfáló» Dionysos, szirének stb. a legkülönbözőbb kombinációkban, helyi elemekkel bővülve, vagy az új tartalmi jelentésnek megfelelően átalakítva, a helyi bronzöntésben új életre kelnek és a vallástörténet egyik legkülönösebb, eddig még kellően fel nem dolgozott, gazdag anyagát szolgáltatják.

Az eddigi, rövid áttekintésből is kitűnik tehát, hogy az antik elemeknek továbbélése a steppék világában nagyjelentőségű kultúrtörténeti jelenség. A kérdés horderejét mutatják a vele kapcsolatos tudományos kérdések, amelyekre a következőkben kívánok röviden rámutatni.

Az ázsiai steppéket és az ázsiai magaskultúrákat most nem érintem. A görög kultúra expanziójának e része jobban fel van dolgozva a szakirodalomban. Ellenben a középeurópai és a skandináv népek szempontjából Déloroszország még csaknem terra incognita.

Egyik legközelebbfekvő probléma a hún birodalom belső szervezetének kutatása, a hún kori új emporiumok megállapítása és mindenekelőtt a hún kori kézművességek emlékeinek tudományos felvételezése. Ennél a munkánál az Altáj hegységtől a Rajna vonaláig revízió alá kell venni a kor egész régészeti emléktanyáját.

A belső emporiumok keletkezésének története egész sorát érinti a tudományos kérdéseknek. Hogy csak a kievi példánál maradjunk, az oroszországi normann-kérdéshez egészen új forrásanyagot lehet remélnünk e történettől. A kor régészeti emléktanyájának új, tudományos felvételezése és feldolgozása révén a normannok oroszországi szervező tevékenysége egészen új megvilágításba fog kerülni.

A honfoglaló magyarság szempontjából ezt a revíziót igyekeztem végrehajtani. Nemcsak térben, hanem időben is széles alapokra fektetve ezt a munkát, olyan összefüggések tárultak fel, amelyek a szakirodalomban eddig ismeretlenek voltak. Világossá vált, hogy a pontusvidéki antik atmoszféra expanziója az eddig tárgyalt területeknél még távolabbiakra is elhatolt.

A Nagy Károly-féle avarirtó háborúk után (kerekszámban 800 után) a normann mozgalmak elvitték skandináv területekre a Pontus-vidék

mögöttes területein már meghonosodott antik kultúrákat és így a skandináv népek körében új irányzatot indítottak meg. Az absztraháló hún kori irányzat a skandináv népeket sem hagyta érintetlenül, nem is szólva a közép- és nyugateurópai germánságról. Most azonban az antik naturalizmus tört be az évszázadok óta virágzó északgermán absztrakt állatstílusba. Közvetlen forrása ezen áramlatnak az avar birodalom felfaragása és az annak nyomán haladó bronzöntés, amelyről előbb volt szó. Ugyanazon mitológikus figurák, állatmotívumok, stb. nyernek itt újszerű, a skandináv helyi ízlésnek megfelelő feldolgozást. Ezt a hirtelen változást az osebergi híres felfaragványokon lehet legjobban megfigyelni.

A kievi nagy föllendülés ugyancsak a normannok útján csakhamar nagy lendületet adott a skandináv fejlődésnek. A különféle hellenisztikus növényi motívumok, indák, palmetták stb. a régi antik állatpantheon és az egyes mitológiai alakok csökevényes ábrázolásaival kombinálva az északeurópai normann utakon egész Angliáig mindenütt elterjedtek és a pogány északgermán művészet utolsó stílusát, az ú. n. Ringerike-stílust hozták létre.

E folyamat középeurópai megfelelője a Kettlach-kultúra elnevezés alatt emlegetett emlékcsoport. Az összes, említett antik motívumok az ősi kelta zomántechnika feldolgozásában szerepelnek benne. Legutóbb módomban volt ennek a különös kultúrának emlékeit egy tudományos publikáció részére felvételeznem. Az anyag szabatos meghatározása e téren is meglepő eredményt hozott.

Az ú. n. Karoling-renaissance kérdését ezek után szintén revízió alá kell venni. A szakirodalomban sokat emlegetett «karoling oroszán»-ja a skandináv művészetnek, félrevezető helytelen meghatározás. Ilyen állatmotívum nem létezik. Ellenben itt is a párductestű szárnyas griffről, az antik dionysosi körbe tartozó állatmotívumról és annak különféle változatairól van szó. A «karoling oroszán» elnevezés alá foglalt összes állatmotívumok erre a forrásra vezetendők vissza.

*

Ezek a nagy vonásokban ismertetett kérdések természetesen minuciózus részletmunkákat kívánnak meg. Egyes részleteket magam igyekeztem kidolgozni és erre vonatkozó munkáimat az utóbbi évek folyamán közzé is tettem. Más részletkérdések, mint a kievi ötvösműhely, az ú. n. Nagy Károly-kard, több lelet és sírmező anyagának kritikai feldolgozása folyamatban van.

A Kettlach-kultúra emlékéanyagának új felvételeken alapuló feldolgozása előreláthatólag a jövő év folyamán fog megjelenni Németországban. A

Budapest

többi kérdés felderítéséhez újabb eredeti kutatások, ezeken alapuló modern felvételezések és publikációk szükségesek.

Fettich Nándor

ANTIKEŠ GUT IN DEN HINTERLASSENSCHAFTEN DER ALTEN SÜDRUSSISCHEN STEPPENVÖLKER

Die Geschichte des Griechentums vom Pontusgebiet, steht von den Koloniengründungen im VII. Jh. v. Chr. an, in der ausgedehnten Fachliteratur seit langem im Vordergrund der wissenschaftlichen Forschungen. Das Leben und die wichtigsten Ereignisse der Geschichte des kimmerischen Bosphorus, von Olbia und anderen Kolonien sind ziemlich bekannt. Ihre kulturgeschichtliche Bedeutung wird aber erst augenfällig, wenn ihre ungeheure Auswirkung auf das Leben der Völker der Steppenwelt und der angrenzenden Gebiete untersucht wird. Resultate ihrer umformenden Wirkungen haben selbst das Bestehen der Kolonialstädte lang überlebt.

Die Entstehung der sog. mixhellenischen Kultur hat sich stufenweise vollzogen. In die Kolonien wurden erst barbarische Volkselemente aufgenommen, später gelangten die Kolonien in den Machtbereich lebensstarker Nomadenstaaten und fristeten ihr Leben unter den veränderten Verhältnissen weiter. Daneben hat sich auch ein anderer Vorgang eingesetzt. Tief im Hinterland, an den Kreuzpunkten der Karawanenwege der Steppen, sind städteartige Siedlungen entstanden. Dieselben haben sich im Geistes- und Wirtschaftsleben der Steppenvölker bald zu ausschlaggebenden Faktoren entwickelt. Die durch die Kolonien vermittelten griechischen Kulturelemente wurden an diesen Stätten gänzlich umformt weitergebildet. Die kulturgeschichtliche Bedeutung dieser Siedlungen besteht darin, dass sie in der kulturellen Entwicklung der Steppenvölker massgebend wurden.

Viele Einzelheiten des nördlichen Vordringens der griechischen Kultur verhüllen sich zurzeit noch in Dunkelheit. Mit Hilfe des uns zur Verfügung stehenden reichen archäologischen Materials wird aber eine genauere Einsicht in die verwickelten Probleme dieses Prozesses ermöglicht.

Die Entstehung der angeführten Siedlungsstellen wurde teilweise durch geographische Faktoren bestimmt. Vor allem ist es diesem Um-

stande zu verdanken, dass die völkerwanderungszeitlichen Zentren gewöhnlich an denselben Stellen zu finden sind, wo auch die erste grosse Steppenkultur, die der Skythen, ihre wichtigsten Siedlungen gehabt hatte. Sind die wichtigsten Industrie- und Handelszentren im Südrussland des Altertums fast ausschliesslich die griechischen Kolonialstädte, so verschiebt sich ihre Tätigkeit gegen Ende des Zeitalters entlang der Karawanen- und Wasserwege ins Hinterland. Wurden die grossen Goldschätze der Goten von Südrussland in den grossen Werkstätten des bosporanischen Königreiches hergestellt, so lassen sich die der Hunnen nur mehr vereinzelt aus denselben herleiten. Die Statistik der archäologischen Funde beweist, dass die Expansion der hunnischen Kultur, ausgehend von der Pontusgegend, viel grössere Gebiete umfasste, als die der südrussischen Goten. Die Situation der Hunnenzeit erinnert uns vielmals an die der Skythenzeit. Es kann also von der Entstehung wichtiger Zentren erst seit den Hunnenzeiten gesprochen werden. Die hunnenzeitlichen Zentren scheinen also die ersten Vorposten des Vordringens der griechischen Kultur nach Norden zu sein.

Die Entstehung der hunnischen Kultur gehört zu den grössten Rätseln der alten Geschichte. Was die archäologische Hinterlassenschaft anbelangt, weist sie vollkommen die Merkmale der pontisch-mixhellenischen Kultur auf. Es sind keine innerasiatische Züge in ihr aufzufinden. Eine geschichtliche Verwertung dieses wertvollen Quellenmaterials ist die Aufgabe künftiger Arbeiten. Die Umrisslinien der inneren Verhältnisse im Hunnenreich werden sich aber schon auf Grund unserer jetzigen Materialkenntnisse immer klarer zeigen. Es handelt sich hier um die erste wirkliche Reiternomadenkultur seit den Skythenzeiten, die auf der Grundlage der pontischen Überlieferungen eine selbständige, in ihren Auswirkungen unübersehbar bedeutende Kunst zu schaffen vermochte. Alle

Kulturelemente, die im Pontusgebiet seit alten Zeiten zu Hause waren, leben in ihr weiter. Für ihre wichtigsten Elemente sind aber das sarmatische und das mixhellenische zu betrachten. Ihr Charakterzug bildet die gesteigerte Abstraktion verschiedener tierischer, pflanzlicher und anderer Motive. Keine Spur naturalistischer Tendenz der griechischen Kunst ist in ihr zu vermerken. Die flächenverzierenden Elemente der altionischen Goldschmiedekunst tauchen hier in einer veränderten Rolle auf: sie figurieren als selbständige, abstrakte Ornamente. Auch die am meisten naturalistischen Tiermotive sind dieser Abstraktion unterworfen. Alle Motive der hunnischen Goldschmiedekunst, u. zw. die der Schuppen- und Gittermuster, oder die schachbrettartig angeordneten verschiedenen Verzierungen, auch wenn ihr Ornamentssystem auf den ersten Blick vielleicht zu einfach erscheinen möchte, sind auf die alte griechische Goldschmiedekunst zurückzuführen. Der Geist, der sich in ihrer Verwendung offenbart, ist der griechischen Auffassung scharf entgegengesetzt.

Ein anderer Charakterzug dieser Kunst ist die Ausbildung von sog. Pseudoformen. Fibel, Schnalle, Gürtelbeschlag erhalten in dieser Kunst eine veränderte Verwendung. Ihre ursprüngliche Konstruktion verschwindet, ihre äussere Form wird aber beibehalten. Damit sind sie also reine Ornamente ohne praktische Bedeutung geworden (Pseudofibel, Pseudoschnalle usw.).

Es lässt sich leicht vorstellen, dass diese neue Kunst, so entgegengesetzt sie auch dem griechischen Geiste sei, erst in einer gänzlich neuen Umgebung entstanden sein konnte. Die südrussischen Zentren dieser Kultur sind uns vorläufig noch unbekannt. Als Zentralgebiet der Ausgestaltung wird die grosse Steppengegend nördlich vom Kaukasus und vom Kaspischen Meer, das grösste metallurgische Zentrum hingegen am Don zu suchen sein. Die berühmten bronzenen Opferkessel, die bis jetzt als einzige innerasiatische Hinterlassenschaft der Hunnen galten, sind ausnahmslos auf diesem Gebiet hergestellt worden. Als Quellengebiet für dieses grosse hunnische Hinterland diene zweifellos der kimmerische Bosporus. Mittelpunkte des wirtschaftlichen Lebens entstanden aber in dieser späten Zeit schon tief im Hinterland, auf den Steppen. Von diesem Riesengebiet strahlten die unzähligen Gold-, Silber- und Bronzefabrikate gen Osten bis zum Altaigebiet, gen Norden bis zum Oberlauf der Petschora, und im Westen bis

Schlesien und entlang der unteren Donau bis Ungarn, Mähren und Böhmen, ja sogar vereinzelt bis zum Mittellauf des Rheins.

Auch an anderen Stellen Südrusslands haben sich neue Zentren gebildet. Pantikapaion und Olbia verlieren ihre frühere Bedeutung in diesen Zeiten nicht. Auf diese Zeiten scheint die Entstehung eines später berühmt gewordenen Zentrums zurückzugehen. Es ist dies Kiew, eine der wichtigsten Städte des mittelalterlichen Osteuropas. Die wichtigsten Karawanen- und Wasserwege kreuzten sich hier. Die grosse Zahl der Kiewer Erzeugnisse und die Angaben der schriftlichen Quellen ermöglichen es uns, ein richtiges Bild des nördlichen Vordringens der griechischen Kultur zu rekonstruieren.

Wie in anderen Zentren, blühte auch hier in den Skythenzeiten ein intensives wirtschaftliche Leben. Beweise dafür werden durch archäologische Funde erbracht. Die Voraussetzungen des Entstehens des Kiewer Staates greifen — wie darauf Rostowtzeff hingewiesen hatte — in die griechisch-skythische Zeit zurück. Es scheint wahrscheinlich zu sein, dass das System der Handelswege und Zentren in Südrussland, wenigstens in seinen wesentlichsten Zügen, schon in diesen Zeiten ausgestaltet war. Nach den Skythen- und Sarmatenzeiten wird die Weiterentwicklung des Dnepergebietes durch die Einschaltung von Olbia ins römische Reich und durch die Organisation der römischen Nordprovinzen gehemmt. In der Hunnenzeit wird die alte Ordnung wieder hergestellt und von diesen Zeiten an ist der Weg zur Entstehung des Kiewer Staates frei. Als Ausgangspunkt des Kiewer Entwicklungsprozesses ist die hunnenzeitliche Kultur der Krim zu betrachten. Dabei ist aber auch die Rolle der Urbevölkerung des Gebietes nicht zu unterschätzen. Das Gros der bodenständigen Urbevölkerung entstand aus Abkömmlingen der gemischten Völkerschaften der Skythen- und Sarmatenzeit. Diese breite Volksschicht hat sich durch viele Jahrhunderte unbeweglich aufrecht erhalten und Elemente der mixhellenischen Kultur aufbewahrt. Aus den Nachhunnischen Jahrhunderten wird das Aufblühen des wirtschaftlichen und kulturellen Lebens im Dnepergebiet durch solche Funde, wie derjenige von Malaja Pereščepina (Gouv. Pontawa) aus dem J. 1913 und vom Kelegei (Gouv. Cherson) belegt. Auch der Schatzfund von Nagyszentmiklós scheint direkte Beziehungen mit dem antiken Südrussland aufzuweisen (2. Hälfte des

VIII. Jh-s). Die archäologischen Funde weisen auf alte, bemittelte Goldschmiededynastien in Südrussland hin. Die Kiewer Erzeugnisse aus dem IX. Jh. erinnern an den Umfang der Tätigkeit der grössten pontisch-griechischen Werkstätten. Technische und stilistische Analyse des einschlägigen archäologischen Materials weist darauf hin, dass Begründer oder Organisatoren der grossen Goldschmiededynastien im Dnepertal hunnenzeitliche pontische Meister gewesen sein müssen. Technische Griffe und sonstige Überlieferungen der griechischen Werkstätten leben in den Erzeugnissen der grossen Kiewer Goldschmiededynastie weiter. Die antike Weinranke, der aus Weinblättern bestehende Vierpass, die verschiedenen Palmettenkompositionen und als jüngste Motive, die Symbole des Christentums bürgerten sich in Kiew ein und haben sich dort als traditionelle Motive bis zum IX. Jh. erhalten, als alldiese Motive dortselbst neuerdings zur Blüte gelangten. Ich möchte also die Entstehung von Kiew auf diese Zeiten zurückführen. Alle Völker, die entweder als Eroberer, oder als Nachbarn, mit diesem Kulturkreis in eine nähere Verbindung traten, gelangten unter seinen Einfluss. Dieser Einfluss prägte sich dann sowohl in ihrer geistigen, als in ihrer wirtschaftlichen Kultur unverwischbar aus. Auch sonst hatte dieses Gebiet eine gewisse Anziehungskraft auf die verschiedensten Völkerschaften. Kondakov hat darauf hingewiesen, dass die Gegend des Mittellaufes des Dneper-Flusses unter allen slawischen Gebieten die allerreichste an Natur-schätzen war und dass auch ihr Reichtum an archäologischen Funden durch diesen Umstand begründet wird.

Wie das antike Gut in die Kultur der Völker des Dnepergebietes hinüberging, wird vor allem durch die Geschichte Kiews vom IX. Jh. veranschaulicht. Die Dneper-Linie bildete das Grenzgebiet zwischen dem Chazarenreich und der avarischen Interessensphäre. Als das Dnepergebiet ins Chazarenreich einverleibt wurde (vielleicht am Ende des VIII. Jh-s), gelangten dann auch die Kiewer Werkstätten in eine direkte Verbindung über den grossen Handelsweg Donez-Don-Wolga mit der östlichen Steppenwelt und indirekt auch mit dem arabischen Reich. Bald haben verschiedene Völker um die wirtschaftlichen Vorteile wetteifert, welche von den direkten Verbindungen mit der arabischen Welt zu erzielen waren. Unter diesen Völkern seien hier die Normannen und die Un-

garen erwähnt. Letztere, als Bestandteil des Chazarenreiches, nomadisierten seit etwa Mitte des IX. Jh-s auf den Steppen östlich vom Dneper. Der grosse Handelsweg von Kiew zum Wolgaknie führte durch ihr Gebiet. Auf Grund der historischen Quellen wird das Aufhören der Chazarenherrschaft im Dneper-Gebiet auf Mitte des IX. Jh-s gesetzt. Um 860 sind schon die Normannen die Herren in Kiew. Nach Ausschaltung der Chazaren wurde die Verbindung des Ungartums mit dem Kiewer Normannenstaat noch enger. Die Normannen organisierten einen intensiven Welthandel zwischen Skandinavien und der arabischen Welt. In der Mitte dieses Verkehrs liegt Kiew. Bei diesem Entwicklungsprozess scheint das Ungartum ein bedeutendes Faktor gewesen zu sein. Seine archäologische Hinterlassenschaft, bestehend aus unzähligen Grabfunden, in denen Kiewer Gold- und Silbererzeugnisse in grosser Zahl erhalten geblieben sind, leuchten in die damaligen Verhältnisse des Dneper-Gebietes hinein. Waren früher die Werkstätten des chazarischen Staates Mittelstellen der südrussischen Metallindustrie, so tritt nach 860 Kiew an ihre Stelle. Nach 860 wurde das ganze System im Dneper-Tale durch die Normannen übernommen. Es wurden auch neue Lagerplätze und neue Werkstätten in jenen Gegenden eingerichtet, wo sich die Normannen auf längere Zeit eingenistet hatten.

In Zusammenhang mit diesem Kiewer Staat betont Schachmatow, dass in seiner Ausgestaltung die Elemente der Urbevölkerung eine bedeutende Rolle gespielt hatten. Es wurde Ordnung und Ruhe eingeführt, infolge dessen das Dneper-Gebiet einem grossen wirtschaftlichen Aufschwung entgegenging. Somit ist Kiew nicht nur in der Dneper-Gegend, sondern auch im ganzen Osteuropa eine der bedeutendsten Städte geworden.

Es erscheint zweifellos, dass nach der Mitte des IX. Jh-s die Tätigkeit der grossen Kiewer Werkstatt durch die Bedürfnisse des reiternomadischen Ungarntums entscheidend beeinflusst wurde. Ein Grossteil des arabischen Silbers ging auf dem grossen Handelsweg Wolga-Don-Donec in ungarische und normannische Hände über, bis es in die Kiewer Werkstätte gelangte. Eine starke Einwanderung ungarischer Volkselemente in den Kiewer Staat lässt sich auf Grund der Grabfunde des Dnepergebietes feststellen. Es scheint zweifellos zu sein, dass es sich hier um dieselben Volkselemente handelt,

auf welche Schachmatow hingewiesen hat. Die Abnehmer der Produktion der Kiewer und der anderen Werkstätten scheinen die Ungarn gewesen zu sein. Den grössten Teil dieser Kiewer Erzeugnisse haben die Ungarn nach dem heutigen Ungarn mit sich gebracht. Vieles wurde aber auch nach Südrussland, Westsibirien, Skandinavien und den Nachbargebieten, sogar entlang der unteren Donau, auch nach dem Balkan geliefert.

Es wäre nicht notwendig dem Weiterleben antiker Kulturelemente eine besondere Bedeutung zuzuschreiben, wenn dieselben nur spärlich, als Rudimente des alten Bestandes oder als blasse Rückschläge in diesen späten Zeiten erscheinen würden. In Wirklichkeit blüht aber die alte mixhellenische Kultur in einer so intensiven und klaren Wiedergeburt auf, dass es uns ganz rätselhaft erscheinen muss, wie sich der ganze pontische Formenschatz durch die vielerwähnten Unwetter der Völkerwanderungszeit, fast unverändert jahrhundertlang erhalten konnte. Dieser antike Formenschatz taucht in diesen Spätzeiten in verschiedenen Kulturen auf.

Vor allem möchte ich die avarische Bronzegusskunst des VII. und VIII. Jahrhunderts erwähnen. Ihr Naturalismus tritt als eine Reaktion gegenüber der hunnenzeitlichen Abstraktion auf. Wir finden die hellenistischen Rankenmotive, gewisse Figuren der griechischen Mythologie, wie Dionysos, Herakles, Niké, Medusenhaupt, Nereide, unter den Tierfiguren vor allem den geflügelten Greifen, die charakteristische Tierkampfszene usw. in unverkennbaren Formen in dieser Kunst auf. Ja sogar die berühmten Schöpfungen der griechischen Werkstätten im Pontusgebiet, die Szenen der Goldvasen, werden in diesen späten Zeiten wieder ins Leben gerufen.

In den Städten des Chazarenreiches, vor allem in Verchne-Saltovo (in der Nähe des heutigen Charkow) wird derselbe Prozess zu beobachten sein. Verchne-Saltovo war zu unserer Avarenzeit eine der grössten Siedlungen in der Steppe, weit nördlich von den griechischen Kolonien, etwa in der Höhe von Kiew gelegen.

Es ist aber noch überraschender, dass einzelne figurale Motive der griechischen Mythologie, wie der Dionysos auf seinem Panther, oder der triumphierende Dionysos, dann die Sirenen usw. in den verschiedensten Varianten, erweitert mit einheimischen Vorstellungen oder der neuen Bedeutung entsprechend umgestaltet, in der

Bronzegusskunst eines weit liegenden Gebietes: Permiens in Nordostrussland, neuerdings ins Leben gerufen wurden. Die Denkmäler dieser Kultur umfassen eines der reichsten, bisher fasst gänzlich unerforschten Materials der Religionsgeschichte.

Schon aus der hier gegebenen kleinen Übersicht erhellt also, dass das Weiterleben antiker Kulturelemente in der Steppenwelt als eine bedeutende kulturgeschichtliche Erscheinung zu betrachten ist. Die Tragweite des Problems wird aber erst durch weitere, mit ihm zusammenhängende wissenschaftliche Fragen veranschaulicht, die ich im folgenden kurz zusammenfassend besprechen möchte.

Die asiatischen Steppen und die asiatischen Hochkulturen will ich jetzt nicht behandeln. Über die Expansion der griechischen Kultur nach Osten ist in der Literatur vielmals bis auf die kleinsten Einzelheiten berichtet worden. Demgegenüber steht das antike Südrussland aus dem Gesichtspunkte der mitteleuropäischen und skandinavischen Völker fast als terra incognita da.

Als nächste Probleme sollen die Erforschung der inneren Organisation des Hunnenreiches, die Feststellung der hunnenzeitlichen neuen Emporien und vor allem vielleicht die wissenschaftliche Aufnahme, Bestimmung und Veröffentlichung der Denkmäler des hunnenzeitlichen Kunstgewerbes angeführt werden. Bei dieser Arbeit sollte das ganze archäologische Material des Zeitalters vom Altaigebirge bis zum Rheinland revidiert werden.

Die Erforschung des Entstehens der inneren Emporien berührt eine ganze Reihe geschichtswissenschaftlicher Probleme. Um nur beim Kiewer Beispiel zu bleiben, sind von diesbezüglichen Forschungen neue Quellenmaterialien für die russische Normannenfrage zu erhoffen. Durch eine neue Bearbeitung der archäologischen Hinterlassenschaft der Steppenvölker dieses Zeitalters wird die organisatorische Tätigkeit der Normannen in ein neues Licht gerückt.

Was die landnehmenden Ungarn anbelangt, habe ich versucht, diese Revision vorzunehmen. Es eröffneten sich solche Zusammenhänge zwischen weit voneinander liegenden Gebieten und auch zwischen einander folgenden Völkern, die in der Fachliteratur teilweise vollkommen unbekannt waren. Es hat sich auch herausgestellt, dass die Expansion der antiken Atmosphäre des

Pontusgebietes noch viel weiter, als die erwähnten Gebiete ausstrahlte.

Nach den avarischen Feldzügen Karls des Grossen (rund: nach 800) haben die Normannenzüge das antike Gut vom Hinterland des Pontusgebietes auf skandinavische Gebiete hinübergebracht, wodurch neue Richtungen im Leben der skandinavischen Völker eingesetzt wurden. Die abstrahierende hunnenzeitliche Kunstrichtung liess auch die Skandinavier nicht unberührt, geschweige denn die mittel- und westeuropäischen Germanen. In dieser Zeit erfolgte aber plötzlich ein radikaler Bruch in der skandinavischen Kunstentwicklung und der seit Jahrhunderten blühende abstrahierende Tierstil wurde durch einen naturalistischen Tierstil abgelöst. Als nächste Quelle dieser Richtung ist die avarische Holzschnitzkunst und die darauf beruhende Bronzeindustrie anzusehen. Dieselben früher erwähnten mythologischen Figuren, Pflanzenmotive und Tiergestalten wurden hier, angepasst an den skandinavischen Geschmack, abermals verwendet. Die Umwälzungen lassen sich in den Holzschnitzereien von Oseberg am besten erkennen.

Gleicherweise hat auch der Kiewer Aufschwung, über den jetzt gesprochen wurde, die skandinavische Entwicklung entscheidend beeinflusst. Die verschiedensten hellenistischen Pflanzenmotive: Ranken, Palmetten und Halbpalmetten, in Verbindung mit wenigen Rudimenten des alten Tierpantheons und mitunter auch einiger mythologischen Gestalten verbreiten sich entlang der Normannenwege im Norden bis England und Irland und riefen den letzten Stil der nordgermanischen Kunst, den sog. Ringerike-Stil hervor.

Als mitteleuropäisches Kongruent dieses Prozesses ist die sog. Kettlachkultur zu betrachten. Alle erwähnten antike Motive kommen hier in der uralten Emailtechnik, oder in Verbindung

mit derselben vor. Vor kurzem habe ich die Gelegenheit gehabt, die ganze Kettlachier Denkmalgruppe aufzunehmen und zu analysieren. Die genaue Bestimmung des Motivenschatzes erbrachte auch hier manche neue Resultate.

Auch das Problem der sog. karolingischen Renaissance wäre einer gründlichen Revision zu unterziehen. Der in der Fachliteratur oft erwähnte «Karolingische Löwe» scheint ein irreführender terminus technicus zu sein. Ein solches Tiermotiv existiert in der skandinavischen Kunst eigentlich nicht. Wohl handelt es sich aber auch dort um den geflügelten Panther-Greifen, also um ein in den antiken dionysischen Kreis gehörendes Tiermotiv und um dessen verschiedene Varianten. Alle Tiermotive unter dem Sammelnamen «Karolingischer Löwe» lassen sich auf diese Quelle zurückführen.

Diese skizzenhaft angedeuteten grossen Probleme der Kulturgeschichte der Steppenvölker und der germanischen Welt verlangen natürlich gründliche Einzelarbeiten. Ich selbst habe versucht, mehrere Einzelheiten auszuarbeiten. In den letzten Jahren habe ich meine diesbezüglichen Resultate veröffentlicht. Weitere Veröffentlichungen, wie meine Monographie über den sog. Säbel Karls des Grossen, enthaltend auch die Behandlung der grossen Kiewer Werkstatt vom IX. Jh., sowie eine andere Monographie über den hunnenzeitlichen Fürstengrabfund von Szeged—Nagyszéksós sind in Vorbereitung. Eine monographische Behandlung der Denkmäler der Kettlachkultur mit neuerlich vorgenommenen Aufnahmen und Aquarellen wird von einem deutschen Kollegen im Laufe des nächsten Jahres erscheinen. Zur Behandlung der übrigen Probleme sind neu anzustellende Forschungen und moderne Aufnahmen erforderlich.

Budapest

Nándor Fettich

AZ ÖRVÉNYI JAZIG LELET

A Tiszafüredtől délre, kb. 4 km. távolságra fekvő Örvény község határában kerültek elő azok a leletek, amelyeket az I—II. táblán bemutatok. A Tisza árteréhez tartozó homokdűne vonulaton van a lelőhely. Seres Zsigmond tulajdonos a homokot szőlő alá forgatta s ez alkalommal 70—80 cm mélyen bukkant rá a leletekre. Megállapítható volt, hogy É—D irányítású sírűregből kerültek elő a lelettárgyak. A sír körül lévő vázrészek arra mutatnak, hogy korhasztásos volt a temetkezés. Mellékletek:

1. Fehérbronzból készült provinciális tükör (I. t. 6). A peremét köröcskék lyuggatják át, s magát a felületet is öt körbefutó borda tagolja. 2. Erősen profilált típusú bronzfibula (I. t. 12; II. t. 3). A kengyelnek a sodronytekercsel érintkező része enyhén duzzadt. A fibula lába vékony lemez, ezen van a zárt tűtartó-tok. 3. Négy darab, kiugró gömböcskékkel díszített zárt bronzgyűrű (I. t. 1—4). 4. Nagyobb gúlaszerű bronzcsengő, erős akasztóval (I. t. 14; II. t. 1). 5. Kúpalakú, kisebb bronzcsengő (I. t. 5), a felfüggesztésre szolgáló bronzhuzal töredékeivel. 6. Patkóformájú arany csüngődísz (I. t. 7). A csüngőt közepén húzódó borda tagolja. A barázdált akasztóval szemben szívalakú, kék ékkövekkel díszített, felforrasztott tag van. A csüngő két végét is keretbe foglalt, kék ékkövek díszítik. 7. Két kúpalakú bronztárgy; felül gombban végződnek (I. t. 10—11). Mindkét tárgy alaplapjának kerülete ovális (II. t. 2, 4); belül bronzsal vannak kiöntve, úgyhogy meglehetősen súlyosak. Az aljukra vasakasztó volt forrasztva, amelyeknek ma már csak a csonkjai vannak meg. 8. Kettőscsonkakúp-formájú agyagorsógomb, két egyenlőtlen magasságú félből (I. t. 9; II. t. 5). 9. Keresztbe hornyolt, kerek átmetsetű, zárt bronzkarperec (I. t. 13). A karperec egymásra illesztett két vége össze volt nittelve. 10. Kisebb zárt bronzkarika (I. t. 8). 11. Ismeretlen rendeltetésű csonttöredék (II. t. 12). 12. Cseréptöredék (II. t. 7). 13. Gyöngysor: gömbölyű karneol (II. t. 8, 9, 14), hengeres fehérkő (II. t. 11, 13, 14), lapos, kerek borostyán (II. t. 14), szabálytalan hengerformájú csíkos üveg (II. t. 14) és hosszában barázdált agyaggyöngyökből (II. t. 6, 10).

Az igen érdekes lelet tárgyait egyenként vizsgálva megállapíthatjuk, hogy az I. t. 1—4.

ábrák gömbös gyűrűi a szarmata kor sírjaiban elég gyakran szereplő mellékletek. A korai sírokban gyakoribbak. Megközelítően azonos korú leletekből többet is ismerünk, így Monorról,¹ Felsőpusztaszerről a 21. sírból² és Kiskörösről, a Csukástó-ráckuti temető 8. sírjából.³ Déchelette a La Tène III-ból ismertet több példányt.⁴ Általánosan használt típusnak látszik. Másik La Tène jellegű tárgyunk az I. t. 13. ábra karperece. Ilyen hornyolásra, illetve bordázásra már a La Tène korábbi periodusaiban is van példa. Márton Lajos többek között Gyomáról ismertet ilyen karperecet,⁵ de a hódmezővásárhelyi határban lévő Katona István halmán feltárt kora La Tène temető anyagából is ismerünk hasonló díszítésű karperecet.⁶

Provinciális eredetű tárgyak adják a lelet második részét. Nem kétséges, hogy ide tartozik az I. t. 6. ábra fehérbronz tükre. Fülöpkei Jakabszállásról fehérbronz tükör töredékét,⁷ Kiskörösről a Csukástó-ráckuti temető 8. sírjából azonos típusú, ugyancsak töredékes állapotú tükröt ismerünk.⁸ Az I. t. 14. és II. t. 1. ábrákon bemutatott gúlaformájú bronzcsengő is igen gyakori provinciális emlékeink között. A külföldi analógiák közül teljesen egyező a Weissenburg táborából előkerült példány⁹ s hasonló a Zug-

¹ Párducz Mihály, *Szarmata kor emlékei Magyarországon* I. Sajtó alatt. Megjelenik az *Archaeologia Hungarica* soron lévő kötetében. XXIII. t. 13. ábra.

² Mint az I. XVI. t. 37. ábra; *Dolgozatok*, VII. 1931. XVII. tábla 13. ábra.

³ Mint 1. XXVI. t. 3., 5. ábrák.

⁴ J. Déchelette, *Archéologie Préhistorique* 2, III. 404. kép.

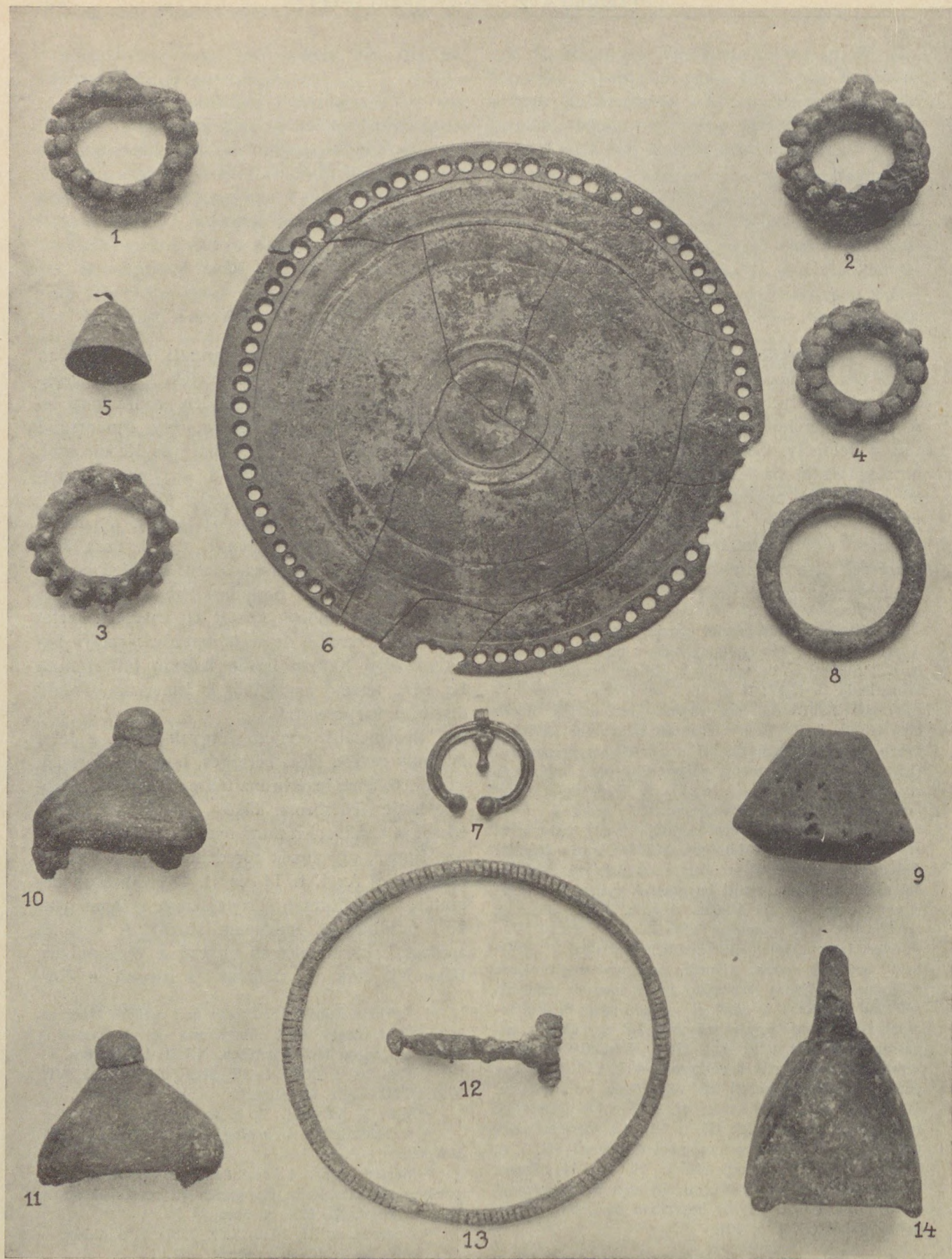
⁵ Márton Lajos, *A korai La Tène kultúra Magyarországon*. *Archaeologia Hungarica* (a továbbiakban A. H.), XI. kötet, XI. tábla 1. ábra.

⁶ *Dolgozatok*, XI. 1935. XXX. tábla 1., 5. ábrák.

⁷ Mint az I. II. t. 6. ábra.

⁸ Mint az I. XXVI. t. 6. ábra.

⁹ ORL. No. 72. X. tábla 40. ábra.

1. tábla 1—14. Örvényi lelet — Tafel I. 1—14. Der jazigische Fund von Örvény

II. tábla 1—14. Örvényi lelet — Tafel II. 1—14. Der jazigische Fund von Örvény

mantel táborából származó darab.¹⁰ A hazai leletekből, hitelesen előkerült példányt nem ismerek. Az esztergomi múzeum őriz egy itt említhető darabot, ismeretlen lelőhelyről.¹¹ Ugyanebben a múzeumban van meg az I. t. 5. ábra kúpalakú csüngőjének az analógiája, lelőhelye ennek is ismeretlen. Ami az alföldi megfelelő korú leleteket illeti Kiskörösről a Csukástó-ráckuti temető 11. sírjából került elő egy kúpalakú csüngő, de ennek füle az I. t. 14. ábráján bemutatott, már említett csüngő megfelelő tagjával egyezik.¹² Az I. t. 10., 11. és II. t. 2., 4. ábrákon bemutatott kúpos bronztárgyak analógiáit nem ismerem. Bizonyára felfüggeszthető díszek voltak.

Figyelemre méltó az I. t. 12. és II. t. 3. ábráin bemutatott, erősen profilált típusú fibula. Teljesen pontos analógiáját a már említett felsőpusztaszeri temető 20. sírjából ismerjük.¹³ A felsőpusztaszeri példány fején hét csavarulatos rugószerkezet van, a rugószerkezet húrját a spirális fölött kampós szerkezet tartja. A kengyel drót formájú, a láb lapos lemezzé van kalapálva, ugyanúgy, mint az a mi örvényi példányunknál is látható. Az a vége a kengyelnek, amelyen a rugószerkezetet tartó kampó van megduzzadva; az örvényi példánynak megfelelő része már a trombitaformára emlékeztet. Hasonló típusú fibulákat Kovrig az ú. n. erősen profilált fibulák csoportjába osztja.¹⁴ Ismer példányokat Sziszeckről, a keszthelyi múzeumból, Szőnyből, Aquincumból Deutschaltenburgból. Valamiennyinek az anyaga bronz. A kialakulás szempontjából döntőnek tartjuk, hogy hazai területen kívül, csupán a deutschaltenburgi táborból ismerős. E területi elterjedés alapján feltételezhetjük, hogy helyben kialakult típussal van dolgunk, amely formájában, tagolásában és szerkezetében nagy rokonságot mutat a trombitaformájú fibulákkal, azoknak talán prototípusa. Korát a felsőpusztaszeri temetőben való előfordulása alapján is a Kr. u. I–II. század fordulójára tehetjük.

Rendkívül érdekes az I. t. 7. ábráján bemutatott patkóformájú arany csüngődísz. Amint már erre alkalmam volt rámutatni, ez a csüngőtípus a szarmatakorai leletek sajátosan jazig-szarmata

csoportjába tartozik.¹⁵ Ide tartozik egy békéscsabai lelet hasonló csüngője,¹⁶ ismerünk egyet Nagykörűről¹⁷ (erről hiányzik a belső szívalakú tag). A nagykörűi darabbal teljesen egyeznek a Kiskörös-seregélyesi temető 7. sírjából és az egri leletből előkerült példányok,¹⁸ végül az örvényi csüngőhöz teljesen hasonló a Kiskunfélegyháza határából előkerült lelet két csüngője.¹⁹ Egészen korai hasonló példányok kerülnek elő provinciális római leletekből;²⁰ mégis hangsúlyozni kell, hogy e csüngőknek itt ismertetett típusa, lényegesen eltér a provinciális formáktól. Eltekintve attól, hogy mindig bordázott aranylemezekből készülnek (a provinciális példányok legtöbbször kerek átmetszetű huzalokból, pl. a Sopron-Balfi utcai publikálatlan leletben), a keretbe foglalt ékkövek felhasználása is, eddigi adataink szerint csak a Pontus vidékről behozott példányokon van meg, ahol éppen ez a technikai eljárás az ú. n. görög-szarmata stílusnak egyik legjellemzőbb vonása.

Érdekes az I. t. 9. és II. t. 5. ábrákon bemutatott kettőscsonkakúp-formájú orsógomb, amely két egyenlőtlen magasságú félből áll. Az alföldi megfelelő korú leletekből ezt a típust nagyon jól ismerjük, sőt azt is mondhatjuk, hogy a korai jazig-szarmata leleteknek főtipusa. Előkerült ez az orsógomb-forma a Csongrád — Endre király utcai 3. sírból,²¹ Debrecen-hortobágyi temető 12.,²² Szeged-felsőpusztaszeri temető 20., 21., 27., 32., 35., 37.²³ sírjaiból; Kiskörös-Csukástó-ráckuti temető 7., 8., 9.²⁴ sírjaiból és a Kiskörös-vágóhíddűlői temető 12. sírjából.

Ami végül az örvényi lelet gyöngytypusait illeti a II. t. 8., 9., 14. ábrákon látható gömbölyű karneolgyöngyök a lelet sajátos jazig-szarmata részéhez tartoznak. A megfelelő szarmatakorai leletek egyező gyöngytypusainak felsorolása helyett ismét csak az 1. jegyzetben hivatkozott dolgozatra utalunk (9. fejezet), ahol az itt felhasználható adatok ismertetése is megtör-

¹⁰ ORL. No. 8. XII. tábla 49. ábra.

¹¹ Publikálatlan lelet az esztergomi múzeumban.

¹² Mint az I. XXVII. t. 2. ábra.

¹³ Mint az I. XV. t. 4 a., b. ábrák.

¹⁴ Kovrig Ilona, *A császárkori fibulák főformái Pannoniában*. Dissertationes Pannonicae. Ser. II. No. 4. 39. l. III. tábla 22–24. ábrák.

¹⁵ Mint az I. 9. fejezet.

¹⁶ Mint az I. X. t. 9. ábra.

¹⁷ Mint az I. XXII. t. 22. ábra.

¹⁸ Mint az I. XXVIII. t. 9; XXXI. 1.

¹⁹ Mint az I. XXXI. t. 57. és 61. ábrák.

²⁰ Mint az I. 9. fejezet.

²¹ Mint az I. IV. t. 4. ábra.

²² Mint az I. VII. t. 10. ábra.

²³ Mint az I. XV. t. 2 a., b.; XVI. t. 2 a., b.; XII. t. 2.; XIX. t. 1 a., b., c.; XXI. t. 1 a., b., c.; XXI. t. 9 a., b.

²⁴ Mint az I. XXV. t. 1.; XXVI. t. 7.; XXVII. t. 12.; XXVIII. t. 12.

tént. A többi gyöngytypus nem annyira jellegzetes, hogy belőlük hasonló következtetést lehetne levonni.

Összefoglalva az elmondottakat megállapíthatjuk, hogy az örvényi lelet tárgyaiban La Tène és provinciális római-befolyás mellett, sajátos jazig-szarmata hatás is visszatükröződik. Ez ugyanaz a kép, amelyet az eddigi tárgyalás folyamán említett, megegyező korú leletek mind-egyikében feltalálunk. Kár, hogy a leletnek edénymelléklete nem volt, ezen a réven talán

Szeged

utalhatnánk a sírban eltemetett egyén népi hovatartozására. A sír korát különben a leletben lévő fibula a Kr. u. I—II. század fordulójára helyezi s ennek a korhatározásnak a többi lelettárgy sem mond ellent.

Legyen szabad itt hálás köszönetemet kifejezni dr. Pataki Vidor és Hvizdos Flórián uraknak, akiknek ügyszeretete a lelet megmentését és a lelet helyének tanulmányozását lehetővé tette.

Párducz Mihály

DER JAZIGISCHE FUND VON ÖRVÉNY

Die, auf Tafeln I—II. dargestellten Funde kamen in den Markungen der Gemeinde Örvény zum Vorschein, welche südlich von Tiszafüred, ungefähr in einer Entfernung von 4 km liegt. Der Fundort befindet sich auf der, zum Überschwemmungsgebiet der Tisza gehörenden Sanddünenlinie. Der Besitzer, Zsigmond Seres, fand den Fund im Sand, beim Hacken der Weinreben, in einer Tiefe von 70—80 cm. Es war festzustellen, dass die Fundstücke aus einer nord-südlich gerichteten Grabhöhle hervorgekommen sind. Die Gebeine um das Grab herum deuten darauf hin, dass die Bestattung eine, auf Verwesung beruhende war. Beilagen:

1. Spiegel provinzialer Herkunft, aus weisser Bronze (T. I. 6). Sein Rand ist von Kreischen durchlöchert und die Oberfläche ist von fünf, im Kreis laufenden Rippen gegliedert. 2. Bronzefibel von stark profiliertem Typus (T. I. 12.; T. II. 3). Der sich mit der Dratspirale berührende Teil des Bügels ist mässig geschwollen. Der Fuss der Fibel ist eine dünne Platte, darauf befindet sich die Kapsel zum Halten der Nadel. 3. Vier Stück, mit hervorspringenden Kügelchen geschmückte, geschlossene Bronzeringe (T. I. 1—4). 4. Grösseres pyramidales Bronzeglöckchen, mit starkem Anhänger (T. I. 14.; T. II. 1). 5. Kegelförmiges, kleineres Bronzeglöckchen (T. I. 5), mit den Bruchstücken des, zum Aufhängen dienenden Bronzedrahtes. 6. Goldenes hufeisenförmiges Gehänge (T. I. 7). Das Gehänge ist von einer, sich in der Mitte durchziehenden Rippe geteilt. Gegenüber dem gefurchten Anhänger befindet sich ein herzförmiges, mit blauen Schmucksteinen geschmücktes, angelötetes Glied. Die zwei Enden des Gehänges sind auch mit, in Rahmen gefassten, blauen Schmucksteinen geschmückt. 7. Zwei kegelförmige Bronzegegenstände; oben in einem Knopf endigend (T. I. 10—11). Der Umkreis der Grundplatte beider Stücke ist oval (T. II. 2, 4); sie sind innen mit Bronze ausgegossen, sodass sie ziemlich schwer sind. An ihren Boden war je ein Eisenanhänger gelötet, von dem heute nur mehr die Reste übrig sind.

8. Tönerner Spinnwirbel, in Gestalt eines doppelten Kegelstutzes, aus zwei Hälften ungleicher Höhe (T. I. 9; T. II. 5). 9. Bronzener, geschlossener Armring, nach der Quere gekerbt, mit kreisförmigem Durchschnitt (T. I. 13). Die zwei Enden des Armrings waren aufeinandergefügt und zusammengenetet. 10. Kleinerer geschlossener Bronzering (T. I. 8). 11. Bruchstück aus Bein, von unbekannter Bestimmung (T. II. 12.). 12. Scherbe (T. II. 7). 13. Perlenschnur: aus runden Karneol- (T. II. 8, 9, 14), walzenförmigen Weisstein- (T. II. 11, 13, 14), flachen, kreisförmigen Bernstein- (T. II. 14), unregelmässigen gestreiften Glas- (T. II. 14) und der Länge nach gefurchten Tonperlen (T. II. 6, 10).

Die Stücke dieses sehr interessanten Fundes einzeln prüfend, können wir feststellen, dass die kugeligen Ringe auf den Abbildungen T. I. 1—4., in den Gräbern der sarmatischen Periode oft vorkommende Beilagen sind. Sie kommen in den früheren Gräbern öfter vor. Wir kennen derer mehr aus annähernd gleichzeitigen Funden, so von Monor,¹ aus dem 21-ten Grab von Felsőpusztaszer² und von Kiskörös, aus dem 8-ten Grab der Begräbnisstätte von Csukástó-Rácut.³ Déchelette macht deren mehrere Exemplare aus La Tène III bekannt.⁴ Es scheint ein allgemein benutzter Typus zu sein. Ein anderer Gegenstand von La Tène-Charakter ist der Armring von T. I. Abb. 13. Es gibt schon in den früheren La Tène-Perioden Beispiele dieser Ausfaltung,

¹ Párducz, Mihály, *Szarmata kor emlékei Magyarországon*. (Denkmäler aus der Sarmatenzeit in Ungarn) I. Im Druck. Im, an die Reihe kommenden Band von *Archaeologia Hungarica* erscheinend. T. XXIII. Abb. 13.

² Wie 1., T. XVI. Abb. 37; *Dolgozatok* (Arbeiten), VII. 1931. T. XVII. Abb. 13.

³ Wie 1., T. XXVI. Abb. 3, 5.

⁴ J. Déchelette, *Archéologie Préhistorique* 2, III. Abb. 404.

bzw. Kannelierung. Lajos Márton macht, unter anderen, solch einen Armring aus Gyoma bekannt,⁵ doch kennen wir einen ähnlich gezierten auch vom Material der Begräbnisstätte aus der La Tène-Periode auf der Anhöhe István Katona, in den Markungen von Hódmezővásárhely.⁶

Der zweite Teil des Fundes besteht aus Gegenständen provinzieller Herkunft. Es ist unzweifelhaft, dass der Spiegel aus weisser Bronze auf T. I. Abb. 6. hierher gehört. Wir kennen von Fülöpkei Jakabszállás, das Bruchstück eines Spiegels aus weisser Bronze,⁷ von Kiskőrös, aus dem 8-ten Grab der Begräbnisstätte von Csukástó-Rácut einen ebenfalls fragmentarischen Spiegel von identischem Typus.⁸ Das, auf den Abbildungen T. I. 14. und T. II. 1. dargestellte pyramidenförmige Bronzeglöckchen ist auch sehr häufig unter unseren provinziellen Funden. Unter den ausländischen Analogien sind das aus dem Lager von Weissenburg zum Vorschein gekommene Exemplar⁹ ganz übereinstimmend und das aus dem Lager von Zugmantel stammende Stück¹⁰ ähnlich. Ich kenne kein, aus ungarischen Funden glaubwürdig zum Vorschein gekommenes Exemplar. Das Museum von Esztergom besitzt ein hier erwähnbares Stück von unbekanntem Fundort.¹¹ Dasselbe Museum besitzt die Analogie des, auf T. I. Abb. 5. sichtbaren kegelförmigen Glöckchens; dessen Fundort ist auch unbekannt. Was die Funde der entsprechenden Periode der ungarischen Tiefebene betrifft, ist von Kiskőrös, aus dem 11-ten Grab der Begräbnisstätte von Csukástó-Rácut, ein kegelförmiges Glöckchen zum Vorschein gekommen; sein Ohr stimmt mit dem entsprechenden Glied des schon erwähnten, auf T. I. Abb. 14. dargestellten Glöckchens überein.¹² Die Analogien der auf T. I. Abb. 10, 11, und T. II. 2, 4 abgebildeten kegelähnlichen Bronzegegenstände sind mir unbekannt. Sicher waren es Schmuckstücke zum Aufhängen.

⁵ Márton, Lajos, *A korai La Tène kultúra Magyarországon* (Die frühe La Tène-Kultur in Ungarn). *Archaeologia Hungarica* Band XI, T. XI. Abb. 1.

⁶ *Dolgozatok* (Arbeiten), XI. 1935. T. XXX. Abb. 1, 5.

⁷ Wie 1., T. II. Abb. 6.

⁸ Wie 1., T. XXVI. Abb. 6.

⁹ ORL. No. 72. T. X. Abb. 40.

¹⁰ ORL. No. 8. T. XII. Abb. 49.

¹¹ Nicht publizierter Fund im Museum von Esztergom.

¹² Wie 1., T. XXVII. Abb. 2.

Beachtenswert ist die auf T. I. 12. und T. II. 3. abgebildete Fibel von stark profiliertem Typus. Wir kennen seine ganz genaue Analogie aus dem 20-ten Grab der schon erwähnten Begräbnisstätte von Felsőpusztaszer.¹³ Am Kopfe des Exemplars von Felsőpusztaszer befindet sich ein Federmechanismus, siebenfach gewunden; ein hakiges Gefüge hält, über der Spirale, die Sehne des Federmechanismus. Der Bügel ist drahtförmig, der Fuss ist zur flachen Platte gehämmert, gerade so, wie wir das auch auf unserem Exemplar von Örvény sehen. Jenes Ende Bügels, worauf der den Federmechanismus haltende Haken ruht, ist angeschwollen; der entsprechende Teil des Exemplares von Örvény erinnert schon an die Trompetenform. Ilona Kovrig teilt Fibeln ähnlichen Typs in die Gruppe der sogenannten stark profilierten Fibeln.¹⁴ Sie kennt Exemplare aus Sziszek, dem Museum von Keszthely, Szöny, Aquincum und Deutschaltenburg. Sämtliche sind aus Bronze. Wir halten es, vom Standpunkt der Entwicklung entscheidend, dass solche, ausser Ungarn, nur vom Lager von Deutschaltenburg bekannt sind. Auf Grund dieser territorialen Verbreitung, können wir annehmen, dass wir es mit einem sich an Ort und Stelle entwickelten Typus zu tun haben, welcher, in seiner Form, seiner Gliederung und seiner Struktur, eine starke Verwandtschaft mit den trompetenförmigen Fibeln zeigt und welcher deren Prototypus zu sein scheint. Wir können sie auch, auf Grund ihres Vorkommens in der Begräbnisstätte von Felsőpusztaszer, als von der Wende des I—II. Jahrhunderts n. Chr. stammend datieren.

Das hufeisenförmige goldene Gehänge auf T. I. Abb. 7. ist sehr interessant. Wie schon erwähnt, gehört dieser Typus von Gehängen der eigenartig jazigisch-sarmatischen Gruppe der Funde aus der Sarmatenzeit an.¹⁵ Hierher gehört ein ähnliches Gehänge aus einem Fund von Békéscsaba,¹⁶ wir kennen eines von Nagyörü¹⁷ (davon fehlt das innere, herzförmige Glied). Völlig übereinstimmend mit dem Stück von Nagyörü, sind die aus dem 7-ten Grab der

¹³ Wie 1., T. XV. Abb. 4 a., b.

¹⁴ Kovrig Ilona, *A császárkori fibulák főformái Pannoniában* (Die Hauptformen der Fibeln aus der Kaiserzeit in Pannonien) *Dissertationes Pannonicae*, Ser. II. No. 4. S. 39. T. III. Abb. 22—24.

¹⁵ Wie 1., 9-tes Kapitel.

¹⁶ Wie 1., T. X. Abb. 9.

¹⁷ Wie 1., T. XXII. Abb. 22.

Begräbnisstätte von Kiskörös-Seregélyes und aus dem Fund von Eger stammenden Exemplare,¹⁸ endlich die zwei, dem Gehänge von Örvény ganz ähnlichen Exemplare die in dem Fund von den Markungen von Kiskunfélegyháza zum Vorschein gekommen sind.¹⁹ Ganz frühe ähnliche Exemplare sind von provinziellen römischen Funden zum Vorschein gekommen;²⁰ es ist jedoch zu betonen, dass der hier beschriebene Typus dieser Gehänge, von den provinziellen Formen wesentlich abweicht. Abgesehen davon, dass sie immer aus gerippten Goldplatten gefertigt werden (die provinziellen Exemplare meistens aus Drähten Durchschnitts, wie z. B. im nicht publizierten Fund von Sopron-Balfi-utca), finden wir auch, laut unserer bisherigen Kenntnisse, die Verwendung der in Rahmen gefassten Schmucksteine nur, an den, von der Pontusgegend importierten Exemplaren, wo gerade dieses technische Verfahren einer der charakteristischsten Züge des sogenannten griechisch-sarmatischen Stiles ist.

Interessant ist der, auf T. I. 9. und T. II. 5. abgebildete Spinnwirbel, in Gestalt eines doppelten Kegelstutzes, der aus zwei, ungleich hohen Hälften besteht. Wir kennen diesen Typus, von den Funden vom ungarischen Tiefland, aus entsprechender Zeit und können sogar behaupten, dass er der Haupttypus der jazigisch-sarmatischen Funde ist. Diese Spinnwirbelform ist aus dem 3-ten Grab von Csongrád-Endre király utca,²¹ aus dem 12-ten Grab der Begräbnisstätte von Debrecen-Hortobágyhid,²² aus den 20-, 21-, 27-, 32-, 35-, 37-ten Gräbern der Begräbnisstätte von Szeged-Felsőpusztaszer,²³ aus

den 7-, 8-, 9-ten Gräbern der Begräbnisstätte von Kiskörös-Csukástó-Ráckut²⁴ und aus dem 12-ten Grab der Begräbnisstätte von Kiskörös-Vágóhídi-dűlő zum Vorschein gekommen.

Was endlich die Perlentypen des Fundes von Örvény betrifft, gehören die runden Karneolperlen auf T. II. Abb. 8, 9, 14. zu dem eigenartig jazigisch-sarmatischen Teil des Fundes. Statt der Aufzählung der analogen Perlentypen aus den entsprechenden Funden der Sarmatenzeit, weisen wir wieder nur auf den, unter 1. angegebenen Aufsatz (9-tes Kapitel), wo auch die hier verwendbaren Daten bekanntgemacht wurden. Die übrigen Perlentypen sind nicht so charakteristisch, um von ihnen irgend eine ähnliche Folgerung ziehen zu können.

Alles zusammenfassend, können wir feststellen, dass sich, in den Gegenständen des Fundes von Örvény, neben La Tène- und provinziellen römischen, auch eigenartiger jazigisch-sarmatischer Einfluss widerspiegelt. Es ist dasselbe Bild, das wir in sämtlichen, im Laufe der bisherigen Erörterungen erwähnten Funden entsprechenden Alters auffinden. Schade, dass der Fund keine Gefäß-Beilage hatte, was uns vielleicht ermöglichen würde auf die Zugehörigkeit der im Grabe beerdigten Person an ein bestimmtes Volk mit mehr Sicherheit hinzuweisen. Übrigens setzt die, im Funde befindliche Fibel, das Alter des Grabes auf die Wende des I—II. Jahrhunderts n. Chr. und dieser Bestimmung widersprechen auch die übrigen Gegenstände des Fundes nicht.

Ich erlaube mir hier den Herren Vidor Pataki und Florian Hvizdos, deren Eifer die Rettung des Fundes erwirkte und das Studieren des Fundortes ermöglichte, meinen herzlichsten Dank auszusprechen.

²⁴ Wie 1., T. XXV. Abb. 1.; T. XXVI. Abb. 7.; T. XXVII. Abb. 12.; T. XXVIII. Abb. 12.

¹⁸ Wie 1., T. XXVIII. Abb. 9; T. XXXI. Abb. 1.

¹⁹ Wie 1., T. XXXI. Abb. 57 und 61.

²⁰ Wie 1., 9-tes Kapitel.

²¹ Wie 1., T. IV. Abb. 4.

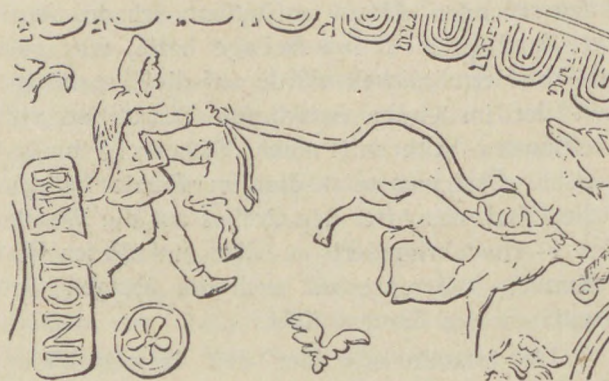
²² Wie 1., T. VII. Abb. 10.

²³ Wie 1., T. XV. Abb. 2 a., b.; T. XVI. Abb. 2 a., b.; T. XII. Abb. 2.; T. XIX. Abb. 1 a., b., c.; T. XXI. Abb. 1 a., b., c. T. XXI. Abb. 9 a., b.

ANTI-K ÁBRÁZOLÁSOK AZ EURÁZIAI LOVASPÁSZTOROK KULTÚRALKATÁNAK ISMERETÉHEZ

1. Állatfogás botos-lasszóval római szarkofágok reliefjein.

Tudott dolog, hogy a klasszikus görög iparművészet bőven ontotta a pontusi szkíták életéből vett zsánerképeket. Ezek nagy része — sajnos — elveszett, de már régebben rámutathattunk,¹ hogy a római műipar, amely túlnyomólag görög

1. kép — Abb. 1

mintákról vette képei tárgyát, gyakran utánzott ilyen szkita jeleneteket is. Legyen szabad az akkor erre nézve felhozott példák közül itt is újra bemutatni a legérdekesebbet; szeretnénk ugyanis a néprajz kutatóinak figyelmét ráirányítani erre a kis domborműre (1. kép), amely szerény véleményünk szerint a rénszarvasra támaszkodó kultúrforma legrégebbi hiteles bizonyítéka. Rhein-zaberni gyártmányú terra sigillata-edény reliefje ez² a római császárkor közepéről, amelynek őstipusa azonban a Kr. e. V.—III. századokból

¹ A. A., *Skythisierende Darstellungen in der römischen Kunstindustrie*. Altschlesien 5, 1934, 267 skk.

² W. Ludowici, *Römische Ziegelgräber* Katalog IV meiner Ausgrabungen in Rhein-zabern 1908—1912, 232 (No. 2731, Grab 421).

való görög ezüstedény képszalagja lehetett. Csúcsos «baslik»-ot viselő szkítát látunk rajta, amint lasszót vet egy rénszarvasra.

Ugyanilyen lehet a leszármazása a 2. képköpen látható márványdomborműnek, mely a római Museo Nazionale delle Terme nagy chiostrójában van ideiglenesen felállítva.³ Egy egészen hasonló darabot nemrég tett közzé M. Gütschow⁴ kisasszony, aki a Praetextatus-katakomba ezernyi szarkofágtöredékének végtelen szeretettel való összeállításával oly nagy régészeti és művészeti értékeket tárt fel számunkra. M. Gütschow, — aki 265—270 tájára datálja e márványdomborművet —, nem ismerte fel e jelenet értelmét: nem ostor van a vadlovat üldöző lovas kezében, hanem botra csavart pányvakötél, melyet az állat nyakába vetni készül.

A Museo Nazionale példányán az üldöző férfi helyett egy puttó száguld a vad után; de ez nem azt jelenti, hogy az eredeti kompozíción is így lett volna, — ez hellenisztikus-római átalakítás lehet. Az őstípus jellegére némi világot vet, hogy a menekülő állatok nem a Földközi-tenger faunájából valók. Az az állat, amely után a lovas iramodik, vadló, feltűnő nagy fülekkel. Tőle balra zerge ugrik el, lova patái alatt pedig däm-vad fekszik elnyulva. Már ez a sajátos állatvilág is az északi stepperégióra vall. Emellett Gerke professzor figyelmeztet rá, hogy éppen

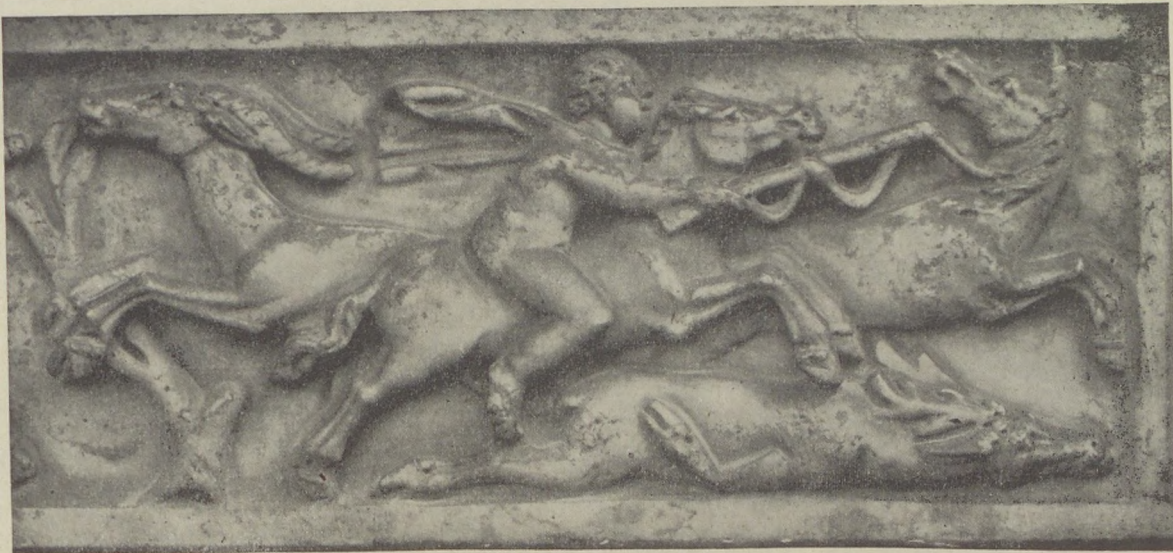
³ Notizie degli scavi 1904, 47. A. Minto, *La critica d'arte* I, 1935, 128, 1. jz. — A reprodukció engedélyezésért hálás köszönetet mondunk a nevezett múzeum igazgatóságának, a fényképért pedig a római német régészeti intézetnek (negatívszám: 1937/356). — E szarkofág részletes megbeszélését Fr. Gerke készíti elő.

⁴ M. Gütschow, *Das Museum der Prätetextat-Katakomba* (Atti della Pontif. Accad. romana di Archaeologia, ser. III., Memorie vol. 4/2), 1938, 180 (152) és Taf. 37, 2.

e szarkofág-csoport domborművein fordulnak elő csúcsos süvegű vadászok, amelyek szerint is klasszikus-görög szkita-ábrázolások leszármazottjai.

Mindjárt jobban meg fogjuk ezt a lovas-hajszát érteni, ha összehasonlítjuk avval a pompás khinai festménnyel, amelynek idevágó részletét **3. képünk** mutatja.⁵ Ez a mongolok pusztai életéből veszi tárgyát s a mi római reliefünknek megfelelő részét László Gyula kitűnő vázlatán (**4. kép**) jobb megértés végett még vonalas rajzban is közöljük. Bár a római kőfaragó már félreértette a dolgot és a pányva végét úgy jelezte, mintha a lasszó végéről lecsüngött volna, nem kétséges, hogy mintaképe is ugyanazt a csikós-

szarkofágreliefen is), tehát azok a *laquei curraces*, amelyek Grattius augustuskori Cynegeticon-jában vannak említve (v. 89—90) a vadászszerszámok között. Lényeges, hogy ez a mozzanat valójában nem vadászat, hanem a lovaspásztorok életének egyik legjellegzetesebb vonása. Épp ezért meg szeretnénk kockáztatni azt a feltevést, hogy itt nem perzsa vadászképek hatásáról lehet szó, amely hatást G. Rodenwaldt valóban kimutatta két szép dolgozatában (Sitz. — Ber. d. Preuss. Akad., phil.-hist. Kl. 1933. XXVII. és Journ. Hell. St. 53, 1933, 181 skk.), hanem arról, hogy a szkíták életéből vett görög ábrázolások egy motívumát egyszer belekeverte az exotikus vadászatok fajtái közé egy későbbi művész, akitől

2. kép — Abb. 2

bravurt örököltette meg, mint a khinai festő pompás realizmustól átítatott műve.

Még van ugyanennek a lófogásnak egy későantik ábrázolása is (**4a kép**) egy Firenzében őrzött niellós bronzlemezen, melyet A. Minto tett néhány éve közzé (La critica d'arte 1, 1935, 127 skk. és 4. kép) s amelyen ez különböző vadászjelenetek közé iktatva ismétlődik meg. A firenzei lemezen egészen világos, hogy a lovas — aki itt a későrómai vadászok öltözkéjét viseli — botra csavart hurkot igyekszik az előtte futó ló nyakába vetni, — egészen úgy, mint a khinai festményen. Minto félreértette ezt, azt hívén, hogy «un cappio scorsoio» értendő itt (meg az előbbi

a niellós lemez készítője az egész kompozícióval együtt ezt is átvette.

Ezek a képek lényeges ponton egészítik ki a lasszóvetés multjáról szóló tudásunkat, amint mindjárt ki fog derülni. Ez nem valami lényegtelen ethnográfiai részletkérdés, hanem a lovaspásztorok egész kultúr-alkatának sarkalatos pontja. Mert legyen szabad újra hangsúlyozni,⁶ hogy a vetőpányva használata alapvető fontosságú volt a nomád életforma kialakításában, mint ami (— szemben a valódi domesztikációval, szóval házhoz-szoktatással —) képessé tette a lovaspásztorokat arra, hogy méneseiket uralják, hogy terelni, befogni, megfogni tudják lovaikat, anélkül, hogy istállóba zárják őket.

⁵ R. Grousset, *Les civilisations de l'Orient, III. La Chine*, 1930, 307 (fig. 244); a XIII—XIV. századzból.

⁶ A. A., Századok 74, 1940, 131.

Csak hogy többféle fajtája van a lasszónak. Ha végignézzük a használatára vonatkozó antik adatokat, — melyeket eddig Moravcsik Gyula állított össze a legteljesebben⁷ —, feltűnik, hogy mindenik adat a lóról hajított egyszerű pányva-kötélről szól, nem botos lasszóról.

Igy a hunok lasszója a *contorta lacinia*,⁸ βρόχος, σχοινίον⁹ elnevezéseket viseli. Egy «hun»

ellenség a bizánci vezéreket kötélpányvával fogta el (ἑσώκευσαν Mal., ἑσώκισαν Theoph.); itt sincs tehát botnak nyoma, amely harcban való alkalmazásra, messzire való gyors pányvahajításra teljesen alkalmatlannak látszik. A dobókötél különben megmaradt a belsőázsiai török népeknél az újabb korban is; Radloff mondja,¹¹ hogy a lasszó ma is «hängt am Sattel jedes

3. kép — Abb. 3

4. kép — Abb. 4

— feltehetőleg bolgár-török — népnek a Kr. u. 6. században lejátszódott rablóportyázása alkalmával beszélnek el bizánci írók,¹⁰ hogy ez az

⁷ Moravcsik Gy., Körösi Csoma Archivum 1, 1921—1925, 276 skk.

⁸ Ammian. 31, 2, 9.

⁹ Sozom. 7, 26, 8. Sajnos a szöveg romlott és Hussey emendációja sem sokat segít.

¹⁰ Malalas, p. 438, 10 sqq. Bonn. Theophanes p. 218 De Boor. V. ö. Moravcsik, id. m. 279.

Altaiers» s ott szerepel a «sechsfach gewundener Arkan» hősrégékben is.¹²

Azok a pontusi szkítáktól északra lakó, sem török, sem iráni népek, amelyek nem a lovat, hanem a rénszarvast fogták be szolgálatukba,

¹¹ W. Radloff, *Das Kudatku bilik des Jusuf-Hadschib aus Bälasagun* 1, 1891, p. LXXI.

¹² M. A. Castrén, *Ethnologische Vorlesungen über die altaischen Völker* (hrsg. v. A. Schiefner), 1857, 216, stb.

szintén kötélpányvát használtak ennek megfogására, mint már a terra sigillata — domborművön (1. kép) láthattuk. A rénszarvas-kultúra körében szintén megmaradt sokáig a lasszó: még Castrén is feljegyezte, hogy evvel hurkolják meg a rént a lappok.¹³

Ami az irániakat illeti, ezeknél is csak dobóponyvát találunk. A nagy čertomlyki ezüstedényen ugyan¹⁴ a dobás pillanata nincs ábrázolva, hanem csak a pányvával való lófékezés és meg-

A szarmata törzseknél sem lelünk a pányva-kötélen kívül más lasszóformát. Pomponius Mela azon híradása, hogy pontusi szarmatáknál a férfiak gyalog harcolnak, az asszonyok pedig lovon, még pedig kötélhurokkal (*laqueis*) kapják el az ellenséget,¹⁶ az amazonmonda hagyománykörébe vezet már bennünket. Ide iktathatjuk egy pompás attikai pyxis rajzát a Kr. e. 460 körüli időből, melyet D. M. Robinson nem rég tett közzé.¹⁷ (5. kép.) Lovas amazon van megörökítve

4a. kép — Abb. 4a

béklyózás, de úgy hisszük, hogy ha használták volna a pálcanyeles lasszót, feltétlen megtalálnánk ezt a nagyszerű realizmussal megmintázott, lovakkal vesződő szkíta férfialakok valamelyikének a kezében. Egy más iráni népnél, a sagartiusoknál is csak a bőrszíjakkal font pányva (*σειρά*) harci fegyverként való alkalmazását írja le Herodotos.¹⁵

¹³ M. A. Castrén, *Reiseerinnerungen aus den Jahren 1838—1844* (hrsg. v. A. Schiefner), 1853, 45.

¹⁴ Képeit v. ö. pld. E. H. Minns, *Scythians and Greeks*, 1913, 160 skk. 288.

¹⁵ Herod. 7, 85. A *ἐρεος* nem kell hogy «hálót» jelentsen, mint fordították, hanem csak a pányva hurkolását.

rajta, amint görög hoplitára támad lasszójával. Megírja Pausanias is a szarmatákról (1, 21, 8), hogy mimódon bánnak el ellenfeleikkel e harci-eszköz (*σειρά*) segítségével. Ezekre vonatkozik Valerius Flaccus leírása is az Auchatae *laqueus*-áról, amelynek béklyózó erejét ügyesen írja körül *vaga vincula*-nak.¹⁸

Az irániak közül még a parthusok pányva-vetőiről (*σειροφόροι*) is hallunk,¹⁹ akik hurkolással nyugözik le az ellenséges harcosokat, majd lo-

¹⁶ Mela 1, 19 (114).

¹⁷ D. M. Robinson, *Amer. Journal of Archeology* 34, 1930, 177 skk.

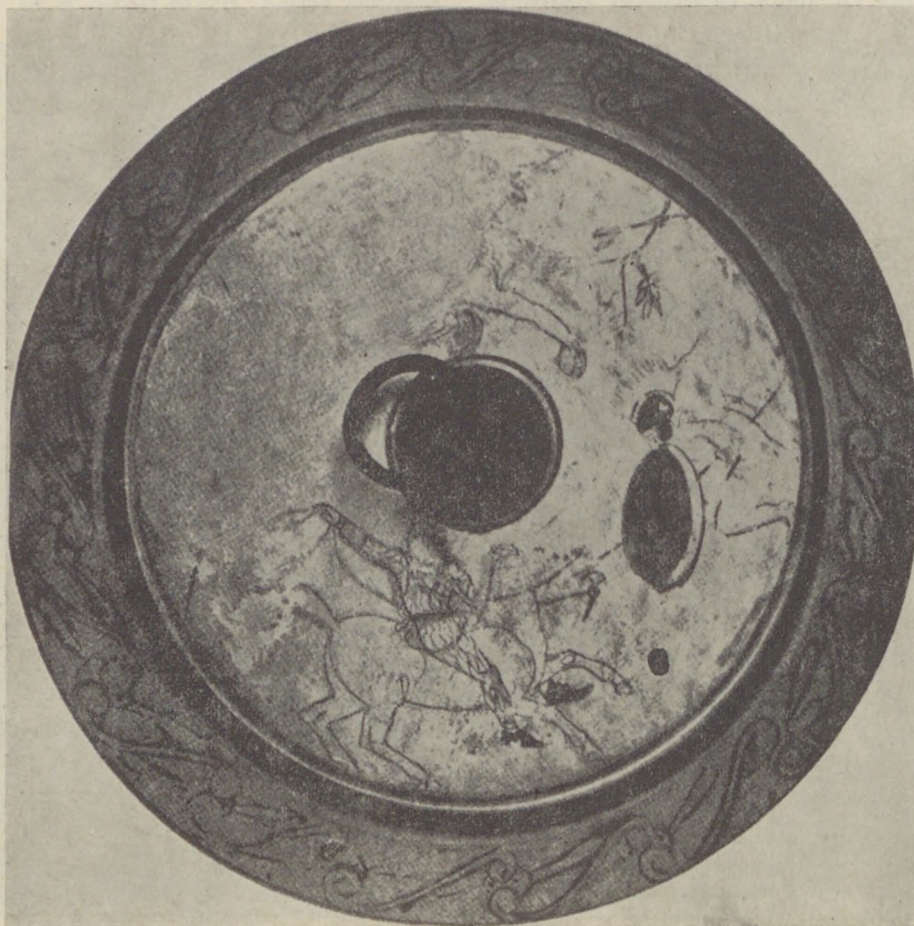
¹⁸ Valer. Flaccus, *Argon.* 6, 132—133.

¹⁹ Suidas, s. v. *σειρά* Moravcsik, id. m. 279.

vaikat visszafordítva elhurcolják őket. Értették ezt a mesterséget az alánok is.²⁰ Nagy szerepet játszik a lasszó Firduszi hőseinél is,²¹ — kétségtelenül nemzeti fegyver ez az irániaknál.²² Bent mélyen Belső-Ázsiában is fellelhető az egyszerű hurkolt pányva, mint például a kutsai oázis egy

tok például a hunoktól tanulták el ezt a hadifortélyt, amint már Moravcsik Gyula felismerte.²⁵

Míg a törököknél, irániaknál és más pusztai népeknél a pányvakötél volt úgy állatfogásra, mint háborúban használatos, addig a mongoloknál éppen fordítva a pálcás lasszó van otthon.

5. kép — Abb. 5

falfestményén²³ és még igen sok helyen másutt is e régióban.²⁴ Nem érdektelen a pányvavetés technikájának másodlagos elterjedése sem: a gó-

²⁰ Fl. Josephus, bell. Iud. 7, 249—250. Moravcsik, ezt is Moravcsik, id. h.

²¹ V. ö. Th. Nöldeke, *Geschichte der Perser u. Araber zur Zeit der Sasaniden*, aus d. arabischen Chronik d. Tabari übersetzt, 1879, 249, 1. jz.

²² Th. Nöldeke, *Grundriss der iranischen Philologie* 2, 175.

²³ A. v. le Coq, *Bilderatlas zur Kunst- und Kulturgeschichte Mittelasiens*, 1925, 122. kép (v. ö. 19. l.)

²⁴ Csak még egyetlen példát hozunk fel. *Histoire générale de la Chine... traduite par... J.-A.-M. de Moyriac de Mailla*, 6, 1778, 169 (a ki-tan népnél, a Kr. u. 7. sz. vége).

Mongolok életéből van véve a **3. képen** már megismertetett khinai festmény tárgya is. De az utazók igen sokszor megfigyelték a pálcás pányvahurok kezelését a mongol törzseknél, — az újabbakat azokból a jegyzetekből ismerem, melyeket Gunda Béla volt szíves önzetlenül rendelkezésemre bocsátani.²⁶ Az a benyomásunk, hogy a botos lasszót talán csak mongolok terjesztet-

²⁵ Olympiod., frag. 17 Dind. Malalas, p. 364 Bonn.

²⁶ P. S. Pallas, *Sammlungen historischer Nachrichten über die mongolischen Völkerschaften* 1, 1776, 117 und Taf. 2. B. Bergman, *Nomadische Streifereien unter den Kalmüken in den Jahren 1802 und 1803, 1804*, 106. J. Gilmour, *Among the Mongols*, 1882. M. Böckenkamp, *Drei Epochen der Mongolei* 1937, 237 stb. stb.

ték el hódításaik alkalmával a középkorban s így ez csak másodlagos jelenség volna a török népeknél. Utóbbiak körében ismeri ezt a szerszámot a délszibériai törzsek epikája,²⁷ megtaláljuk a kirgizeknél;²⁸ de kaukázusi törzseknél,²⁹ a baszkiroknál³⁰ s egyebütt is³¹ (G. B. adata) fellelhető.

A dolgok ilyenentén állása mellett valóban érdekes kérdés, hogy mily néptől származik a római szarkofág-relief, illetve a niellós lemez pálcás pányva-ábrázolása? Igaz, hogy Afrikában újabban megtaláljuk ezt az eszközt, de e földrész ennek csak másodlagos elterjedési területe lesz.³² Így nem valószínűtlen az a feltevés, hogy a pálcás lasszó a mongol kultúrkörből való elemek tükrözése e domborműveken, amely elemek a szkítákkal jutottak talán nyugatra. Ámde szójának hozzá az északázsiai néprajznak e sorok írójánál hivatottabb ismerői.

2. A serlegkinálás ritusa.

Priszkosz beszéli el³³ a következő szertartásos szokást a hunoknál: «Amikor az Onegesius épületeihez ért Attila, — mert ezeken át vezetett az út a királyi palotába, — kijött Onegesius felesége egy sereg szolgálóval, akik egyik része ételt, a másik bort hozott: ez a legnagyobb megtiszteltetés a szkítáknál. (Az asszony) üdvözölte őt és felszólította, hogy vegyen abból, amit neki jó szívvel odahozott. Az pedig odaadó híve feleségének kedveskedve evett is, csak úgy lovon ülve, miután a kíséretében lévő barbárok a tálat — ezüstből volt ez — magasra emelték.

Ivott a serlegből is, amelyből kínálták őt és elment palotájába...»

Ugyanezt a szokást mindenütt megtaláljuk az északázsiai népeknél, ahol a véletlen szerencse egyáltalán megőrzött valami forráshagyományt multjukról. Szolgáljon erre egy példa D'Ohsson művéből: «Le lendemain, le prince Kiptchac... se rendit à Courban-schira, où Gazan avait fait halte. Après avoir offert des mets et présenté

6. kép — Abb. 6

²⁷ W. Radloff, *Proben der Volksliteratur der türkischen Stämme Südsibiriens* 4, 1872, 90.

²⁸ R. Karutz, *Unter Kirgisen und Turkmenen*, 1911, 53. Almássy Gy., *Utazásom Ázsia szívébe*, 1903, 393. (Ezek is Gunda Béla adatai).

²⁹ G. Buschan, *Illustrierte Völkerkunde* II, 2, 843 (Byhan).

³⁰ Tagán G., *Néprajzi Múzeum Értesítője* 28, 1936, 121 skk. (G. B. adatai).

³¹ Többek között a botos lasszóból vezeti le Gunda Béla a magyarországi halászó hurkokat is (Népr. Múz. Ért. 30, 1938).

³² G. Lindblom, *Kultur und Rasse*, zum 60. Geburtstag O. Reches, 1939, 386 skk. V. ö. még R. Lehmann—Nitsche—G. Friderici, *Ursprung und Verbreitung von Lasso und Wurfkugeln* (Zeitschr. d. Deutschen Wiss. Vereins zur Kultur- und Landeskunde Argentiniens 6, 1920, 81 skk. — E cikket is Gunda B. volt szíves rendelkezésemre bocsátani.

³³ Excerpta de legationibus Romanorum, ed. C. de Boor, p. 134, v. 15 sqq.

la coupe, il lui dit,...» etc. — Azonban legtöbbször elmarad e cerimóniából az ételkinálás és egyedül az ital felajánlásának ritusa domborodik ki.

Lássunk erre egy példát a mongol udvarból, ugyancsak D'Ohssonnál:³⁴ «Le prince Argoun... reçut en route la nouvelle de la mort (de son père Abaca) et se rendit à Méraga, où les Khattoues et les princes du sang lui présentèrent la coupe, suivant l'usage.» Ezt a szertartásos serlegfelkinálást különben is nagyon sokszor megtaláljuk a mongol uralkodó-avatási szertartások hódoló aktusai között.

³⁴ M. le Baron d'Ohsson, *Histoire des Mongols, depuis Tchinguiz-Khan jusqu'à Timour Bei ou Tamerlan* 4, 1835, 128.

³⁵ U. o., 3, 1834, 550 sk.

Egy másik mongol példa olyan esetet világít meg, amikor az uralkodó nem óhajtotta a felkínált serleg elfogadásával kegyéről biztosítani az evvel kísérletező alattvalót;³⁶ «Dans un festin royal Schems-ud-din avait présenté trois fois la coupe à son maître, sans que ce prince eut voulu recevoir de sa main. Le ministre ne se rebuta pas, tant il désirait de faire cesser la joie maligne de ses ennemis; il offrit la coupe une

Persze, nemcsak a mongoloknál találjuk meg ezt a cerimóniát, amely az alattvaló hódolását és az uralkodó kegynyilvánítását van hivatva kifejezni. Egy khinai császár látogatásáról a türk kagánnál olvassuk³⁷ a következőket: L'empereur (chinois) ... alla visiter Ki-min dans sa résidence. Ki-min lui présenta une tasse de vin en lui souhaitant une grande longévité.»³⁸ A fentieknek megfelelő szertartásos cselekmények

7. kép — Abb. 7

quatrième fois. Alors Abaca lui tendit, au bout de son couteau, un morceau d'une viande impure pour un Mahométan. Le vézir, après avoir baisé la terre, mangea ce morceau, et le khan but le verre qui lui était présenté, puis il dit à ses courtisans: 'Voilà un homme bien obstiné; vous voyez que mes refus ne l'ont pas rebuté; mais s'il n'eût pas accepté la viande, je lui enlevais l'oeil avec la pointe de ce couteau...»

³⁶ U. o., 3, 511.

között különben Khinában is igen sokszor meg-
leljük ezt a serlegnyújtást a felsőbbségnek,³⁹

³⁷ St. Julien, *Journal asiatique* 1864, III, 536.

³⁸ V. ö. E. H. Parker, *A Thousand Years of the Tartars*, 2nd ed. 1924, 141.

³⁹ Egyetlen példát írunk csak ide. *Hist. générale de la Chine*, traduite du Tong-Kien-Kang-Mou, par le feu père J.-A.-M. Moyriac de Mailla ... publiées par M. l'abbé Grosier 8, 1778, 393: «L'envoyé chinois présente au vainqueur (c.-à-d. au roi des Kin) une coupe de vin pour le féliciter de sa victoire».

valamint az égieknek való szimbolikus italfelajánlást is.⁴⁰

A lehető legnagyobb kitüntetés természetesen nem az, ha az uralkodó elfogadja a serleget, hanem, ha azt maga kínálja alattvalójának. Szá-

«Wer im Angriffskampf Köpfe abschlägt oder Gefangene macht, erhält vom *Tan-hu* einen Becher Weins und damit die von ihm erbeuteten Gefangenen zum Geschenk.» Hasonló módon tüntették ki a pontusi szkiták vitéz harcosait is, csak

8. kép — Abb. 8

mos bizonyítékot hozhatnánk fel erre a mongolok köréből,⁴¹ de inkább azt idézzük, amit a Ši-ki 110 fejezetében írnak az ázsiai hunokról:⁴²

⁴⁰ M. Granet, *Fêtes et chansons anciennes de la Chine*, 2me éd., 1929, 164.

⁴¹ D'Ohsson, id. m. 1, 1834, 376. U. o. 3, 506. U. o. 4, 33 és 321. De Mailla, id. m. 9, 1779, 22 és 215.

⁴² J. J. de Groot, *Die Hunnen der vorchristlichen Zeit*. Chinesische Urkunden zur Geschichte Asiens 1, 1921, 61.

Herodotos leírása halványította el kissé a lényegét, amikor ezt beszéli el erről: «Minden évben egyszer minden kerület fejedelme a saját területén egy edény bort kever. Ebből azok a szkiták isznak, akik ellenséges férfiakat öltek meg. Ha valaki ezt még nem tette meg, az nem izlelheti meg ezt a bort, hanem minden megbecsülés nélkül félreültetik. Ez náluk a legnagyobb szégyen. Akik viszont közülük nagyon sok embert megöltek, azoknak két serlegük is van s mind-

kettőből ihatnak» (4, 66). Ha itt nem is a fejedelem serlegéből való ivás, hanem a fejedelem borából való részesedés is a jutalmazás, mégis a fellebbvaló által való kitüntető italkínálás a lényeg itt is. Annyi más hatással együtt Khinába is eljutott a lovas pásztorok népeinek ez a jelképes kitüntetésmódja, amire egyetlen adatot állítunk ide a Kr. u. X. századból.⁴³ «Tous les officiers de l'empereur l'étant venu féliciter sur la victoire qu'il venait de remporter, il se fit apporter une coupe remplie de vin, qu'il donna à Li-sse-yuen, en lui disant: 'C'est à vous et à Ko-tsung-tao que je dois la victoire'».

Szükséges még felemlíteniünk e szertartásos aktusnak azt a változatát is, amikor a két szereplő kölcsönösen kínálja egymást itallal. Chavannes fordításában⁴⁴ adhatunk erre egy távolkeleti példát: «Un autre jour, le T'ai-chang-hoang (= a kínai császár lemondott apja) donna un banquet à cet ambassadeur (turc) ... le T'ai-chang-hoang fut content et présenta du vin à l'empereur; l'empereur remercia en se prosternant le front contre terre et à son tour il offrit une coupe en souhaitant longue vie au T'ai-chang-hoang.» Érdekes még az az eset is, amidőn egy uigur-khinai szövetség megújításánál a két nép képviselője úgy tesz esküt, hogy kölcsönösen serleget nyujtanak egymásnak s úgy mondják el a mondókájukat.⁴⁵

Említettük már, hogy ebben a kultúróvben azt a ritust is megtaláljuk, hogy az égiekhez való fohászzkodásnál serleget emeltek az ég felé. Ez kétségtelenül nemcsak Khinában volt szokásban,⁴⁶ ahonnan annyiival több az írásbeli feljegyzésünk, mint a lovaspásztorok birodalmainak életéből. Már maga az a tény is mutatja a serleg rituális szerepét a pusztai népeknél, hogy sírszobraikon oly sokszor megtaláljuk ezt az edényt a halott kezében: sokszor ivótülok formájában,⁴⁷ de előfordul többek közt ugyanaz a serlegtypus is, amely bizonyára ugyanazon vallásos elgondolás alapján került a magyarországi avar sí-

rokba,⁴⁸ mint az oroszországi kezdetleges sírszobrok (kamennye baby) ábrázolásaira. A. Salmony szívességéből bemutatathatunk erre példa gyanánt egy Semirjecsiből való — tudtommal kiadatlan — igen érdekes darabot (6. kép, most Szentpétervár-Leningrádban, az orosz múzeumban).

Az italfelajánlásnak ez a szertartása tehát a királyok udvarában volt otthon és az égiek tiszteletével is összekapcsolódott. Ennek ábrázolását kell felismernünk a fentiek után azokon a domborműveken is, amelyeket M. Rostovtzeff «A királyi hatalom eszméje Szkítiában és a Boszporusban» című szép értekezésében gyűjtött össze.⁴⁹ A kiváló tudós magyarázata szerint e jelenet értelme «the offering of the holy communion». De a fentiekből remélhetőleg kitűnt, hogy másról van itt szó s hogy nem is a királyi ha-

9. kép — Abb. 9

talom átruházásának misztikus ritusa ez, hanem az egész steppevilág egy sajátos tiszteletadási formája.

⁴⁸ Erről a serlegtypusról, mely a nagyszentmiklósi aranykincsen, stb. is előfordul, László Gyula értekezik a Laureae Aquincenses II. kötet 1. füzetében (sajtó alatt).

⁴⁹ M. Rostovtzeff, *Izvestija* (Bull. de la Comm. impériale archéologique russe) 49, 1913, 133 skk. Sajnos, Budapesten nem található ez az értekezés, külföldről pedig ma nem lehet megkapni s így csak emlékezetből írok róla; szerencsére Rostovtzeff kivonatát adta az *Iranians and Greeks in South Russia* c. híres művében, 104 skk., úgy hogy nagyobb tévedést nem követhetünk el megítélésében.

⁴³ De Mailla, id. m. 7, 1778, 203. V. ö. u. o. 8, 51. 9, 200, stb.

⁴⁴ E. Chavannes, *Documents sur les Tou-Kiue Occidentaux*, 1903, 55.

⁴⁵ De Mailla 6, 1778, 306.

⁴⁶ De Mailla 4, 496 (a Kr. u. 4. sz. végéről).

⁴⁷ T. Passek—B. A. Latynine, *ESA*. 4, 1929, 290 skk. és fig. 1—3.

Rostovtzeff anyagából kiemeljük erre nézve a merdzsanyi rhytonborító-lemez domborművét,⁵⁰ melyen a közepén a Nagy istenanya trónol, mellette a steppe-öv vallásos szokásaira oly jellemző áldozó-karóra tűzött lókoponya,⁵¹ jobbról lovas közeledik hozzá, aki serleget emelve kö-

megérkező hérosz emeli az áldozattévő felé ívótülkét, egy másikon (8. kép) a kezében rhytonnal odaléptető isteni hős felé az előtte álló nőalak is ívószarut emel. A brezovói aranygyűrűn⁵⁴ (9. kép) egyedül egy nő kínálja rhytonjából a héroszt.

10. kép — Abb. 10

szönti. Rostovtzeff már azt is meglátta, hogy e szkíta ábrázolásokból kell a thrák lovashérosz hasonló ábrázolásmódját is levezetnünk.⁵² Ezek közül az egyik razgradi reliefen⁵³ (7. kép) a

Budapest

Idézhetnénk még perzsa példákat is (10. kép)⁵⁵ a serlegkínálás ritusára; mások bizonyára újabbkori szokások gyökerét fogják megtalálni benne.

Alföldi András

⁵⁰ Képe az id. cikken kívül megtalálható például: Rostovtzeff, *Iranians and Greeks*, 23 t., 2. M. Ebert, *Reallex.* 13 köt., 29 t. a.

⁵¹ A. A., *Nyelvtudományi Közlemények* 50, 1936, 5 skk., kül 10.

⁵² M. Rostovtzeff, *Mémoires présentés par divers savants à l'Acad. des Inscriptions et Belles-Lettres* XIII 2, 1923, 385 skk.

⁵³ A 7.—9. ábrákhoz a Bulgár Nemzeti Múzeumtól kaptam fényképeket; ezt itt is hálásan köszönöm. A razgradi tábláskákat G. Kazarow publikálta, *Arch. Anz.* 1922, 184 skk. V. ö. D. Tudor, *Ephem. Dacorom.* 7, 1937, 226 skk.

⁵⁴ B. Filow, *Römische Mitteilungen* 32, 1917, 4 Fig. 1. Ehhez: M. Rostovtzeff, *Iranians and Greeks*, 1922, 231 n. 10. — Azt, hogy összefügg-e ez a ritus

a rhytonnak varázsló-eszközként való szerepével, nem tudhatjuk; minden esetre csábító feladat volna ennek kidolgozása. V. ö. kiindulásul: M. Rostovtzeff, *Animal Style in South Russia and China*, 1929, 7 és 14 l., 12. jz. Fontos, hogy ezek az állatfejes rhytonok nyugat felől eljutottak Khinába is, v. ö. B. Laufer, *Chinese Clay Figures*, 1914, 167 n. 2; 168 fig. 23; 169 (fig. 24). A görög állatfejes rhytonokról l. K. Regling, *Blätter für Münzfreunde* 1929, Nr. 11—12. Lényeges még: A. M. Tallgren, *ESA.* 5, 1930, 154 skk. — V. ö. még B. Laufer, id. m. 105. 137 sk. 167. M. Ebert, *Reallex.* 13, 70. L. Frobenius, *Erlebte Erdteile* 7, 33. 37 skk. 61 skk. Kai Birket-Smith, *Ethnologische Studien*, 1929, 29 skk.

⁵⁵ A. S. F. Gow *Journ. Hell. St.* 48, 1928, 149 (fig. 7) és 151 (fig. 8).

ANTIKE DARSTELLUNGEN ZUR KENNTNIS DER KULTUR DER EURASISCHEN REITERHIRTEN

1. Der mongolische Fangstab auf römischen Sarkophagreliefs.

Die griechische Kunstindustrie erzeugte — wie bekannt — eine Fülle von Genrebildern, die ihren Gegenstand aus dem Leben der pontischen Skythen genommen haben. Die meisten dieser Schöpfungen sind verloren gegangen; doch konnten wir nicht lange her darauf hinweisen, dass die römische Kunst, die ja die griechischen Vorbilder so weitgehend ausgebeutet hat, oft auch solche skythische Szenen nachgeahmt hat und dadurch wenigstens einen Bruchteil von diesen für uns zu erhalten half.¹

Es sei uns erlaubt, das wichtigste Beispiel dafür nochmals zu wiederholen. Wir möchten nämlich vor allem die Aufmerksamkeit der Ethnographen und Ethnologen auf dieses Reliefbild eines Sigillata-Gefässes aus Rheinzabern² hinzulenken, das nach unserer Überzeugung das älteste Zeugnis der Renttierkultur der subarktischen Zone ist (**Abb. 1**). Der Prototypus dieser Bildkomposition muss ein griechisches Original der V. bis III. Jh. v. Chr. gewesen sein, vermutlich ein Silbergefäß. Man sieht darauf einen Skythen mit spitzem «Baschlyk» auf seinem Haupt, als er ein Renttier mit seinem Wurfseil fesselt.

Aus einer entsprechenden Quelle muss auch das Vorbild des Marmorreliefs **Abb. 2** genommen worden sein, das auf dem Deckel eines Sarkophages im grossen Chiostro des Museo Nazionale delle Terme in Rom sich befindet.³ Eine eng verwandte Parallele dazu hat unlängst Margarete Gütschow veröffentlicht,⁴ in der so bedeutsamen Reihe römischer Sarkophage, die sie mit unsäglichlicher Mühe und Sorgfalt aus einer Unmenge von Bruchstücken für die Forschung zurückerobert hat. Fräulein Gütschow, die das

von ihr mitgeteilte Fragment auf die Jahre 265—270 n. Chr. ansetzt, hat den Sinn dieser Szene nicht erkannt: der Reiter, der das Wildpferd jagt, will das Tier nicht zu Tode peitschen, sondern hält einen Fangstab in der Rechten, und ist im Begriffe, dessen Schlinge auf den Kopf des Tieres zu werfen.

Auf dem Exemplar des Museo Nazionale (**Abb. 2**) wird der Putto, der als der Jagende auftritt, nur als eine sekundäre Umwandlung des Reiters der ursprünglichen Komposition aufzufassen sein. Auf die Eigenart der letzteren scheinen die Tiere um den Jäger hinzuweisen: vor ihm ein Wildpferd mit auffallend langen Ohren in wilder Flucht, links von ihm eine Gemse im Sprung und unter dem Huf seines Reittiers ein ausgestrecktes Damwild, — alle Tiere des eurasischen Nordens. Und auf dem Gegenbilde dieser Sarkophagdeckeln, — wie mich Professor Gerke belehrt — pflegte man eine Jagd mit Fangnetz darzustellen, wo die Treiber spitzige Kapuzen anhaben, was nach seiner Meinung auf Skythenszenen als Vorbilder hinweist.

Um den Jagdritt mit dem Fangstab besser zu verstehen, soll man den Ausschnitt aus einem chinesischen Gemälde⁵ betrachten, den wir auf **Abb. 3** vorführen und dann nochmals in der Umrisszeichnung von Gy. László auf **Abb. 4**. Auf diesem Bild sind typische Einzelheiten des harten Lebens der Mongolen in ihrer Wüste mit einem ergreifenden Realismus vorgeführt; darunter das Einfangen eines entfliehenden Reitpferdes mit dem Stab-Lasso. Dies entspricht genau der Schilderung auf unserem Sarkophagdeckel, — nur hat der römische Steinmetz die Sache nicht mehr gut verstanden und liess das obere Ende der Wurfschlinge vom Stiel sinnlos herabhängen.

Es ist noch eine spätantike Darstellung dieses eigenartigen Pferdefanges bekannt (**Abb. 4a**), die durch A. Minto vor einigen Jahren publiziert worden ist (*La critica d'arte* 1, 1935, 127 ff.).

¹ A. A., *Skythisierende Darstellungen in der römischen Kunstindustrie*. Altschlesien 5, 1934, 267 ff.

² W. Ludowici, *Römische Ziegelgräber*. Katalog IV meiner Ausgrabungen in Rheinzabern 1908—1912, 232 (No. 2731, Grab 421.)

³ Notizie degli scavi 1904, 47. A. Minto, *La critica d'arte* 1, 1935, 128, 1. jz. — Die Bewilligung der Publikation verdanke ich der Direktion des Museo Nazionale, die Photographie dem Deutschen Archäologischen Institut in Rom (Negativ 1937/356). — Eine detaillierte Besprechung des Sarkophags ist von Fr. Gerke bald zu erwarten.

⁴ M. Gütschow, *Das Museum der Prätextat-Katakomba* (Atti della Pontif. Accad. romana di Archaeologia, ser. III., Memorie vol. 4/2), 1938, 180 (152) und Taf. 37, 2.

⁵ R. Grousset, *Les civilisations de l'Orient, III. La Chine*, 1930, 307 (fig. 244), aus dem XIII—XIV. Jh.

Es handelt sich um eine niellierte Bronzeplatte in Firenze, auf welcher diese Szene zwischen verschiedenen Jagdschilderungen auftritt. Da ist es ganz klar, dass der Reiter, der hier die spät-römische Jägertracht anhat, und auch diesmal ein Pferd verfolgt, eine auf einem langen Stiel befindliche Schlinge auf den Hals seines Opfers werfen will. Minto hat dies übersehen; er wollte hier ein «cappio scorsoio» sehen, also die *laquei curraes*, die in dem Cynegeticon augusteischer Zeit des Grattius (v. 89—90) zwischen den Jagdgeräten aufgezählt sind. Es ist wesentlich, dass es sich hier gar nicht um eine echte Jagdszene handelt, sondern um eine bezeichnende Handlungsweise der eurasischen Reiterhirten. So möchten wir die Annahme riskieren, dass das Bildmotiv nicht durch die Übernahme altpersischer Jagdbilder durch die griechisch-römische Kunst bedingt ist, die durch G. Rodenwaldt in zwei schönen Studien im allgemeinen erwiesen worden ist (SB Preuss. Akad., ph.-ist. Kl. 1933, XXVII. und JHS. 53, 1933, 181 ff.), denn die Perser hätten das Einfangen des Pferdes niemals mit der Jagd — und noch obendrauf mit der Jagd des Monarchen — zusammengeworfen. Es scheint vielmehr, dass ein hellenistischer oder römischer Künstler dieses charakteristische Motiv der Skythenschilderungen der klassischen Kunst in eine Darstellung der verschiedenen exotischen Jagdarten aufnahm und seine ganze Komposition samt diesem heterogenen Bestandteil sich auf die Spätantike vererbt hat.

So können diese römische Bildwerke als neue Dokumente für das Auftreten des Fangstabes im Umkreis der Klassischen Kultur verwendet werden. Und damit rühren wir nicht etwa eine bedeutungslose Einzelfrage der Ethnographie an, sondern einen der wesentlichsten Züge der Kultur der Reiterhirten. Wir haben es nämlich schon anderwärts betont,⁶ dass die Benützung des Lassos grundlegend für die Ausgestaltung dieser Lebensform überhaupt gewesen ist. Denn der Nomade vermochte durch diese wichtige Erfindung seine Pferde festnehmen, einspannen, melken, ohne sie in einen Stall einzusperren: er hat das Pferd gar nicht «domestiziert», sondern durch seinen Lasso auf der Steppe für sich nutzbar gemacht und die Pferdeherden in einer ständigen Pendelbewegung zwischen Sommer- und Winterweiden nach festem Plan zu verschieben und lenken vermocht.

⁶ A. A., Századok 74, 1940, 131.

Es gibt aber mehrere Arten des Lassos. Wenn wir die uns zu Verfügung stehenden antiken Literaturangaben betrachten, die den Lasso der Skythenvölker erwähnen — Gy. Moravcsik hat sie schon vereinigt,⁷ — so fällt es sehr auf, dass sie alle vom einfachen Wurfseil sprechen, die man vom Pferde geschleudert hatte, niemals aber vom gestielten Stab-Lasso.

So ist das Wurfseil der Hunnen als *βρόχος, σχοινίον*⁸ bezeichnet oder als aus *contorta lacinia*⁹ bestehend geschildert. Bei der Erzählung der Invasion eines «hunnischen» — vermutlich bulgarisch-türkischen — Volkes erwähnen die Byzantiner, dass dieser Feind ihre Heerführer mit Wurfgeschlingen gefangen genommen hat¹⁰ (*ἐσώχενσαν* bzw. *ἐσώχισαν*). Auch da ist also keine Spur vom Fangstab, der für die Anwendung im Kampf und für den Wurf auf eine weitere Entfernung auch nicht geeignet ist. Das Wurfseil ist bei den innerasiatischen Türkenstämmen bis in die neueste Zeit im Gebrauch geblieben. W. Radloff sagt,¹¹ dass der Lasso noch immer «am Sattel jedes Altaiers hängt»; auch in der Epik dieser Völker kehrt oft der «sechsfach gewundene Arkan» zurück.¹²

Die nördlichen Nachbarn der pontischen Skythen, die vermutlich ebenso keine Türken, wie keine Iranier waren, und die statt des Pferdes ihre Lebensunterhalt auf das Renttier gestützt haben, benützten ebenfalls die Wurfgeschlinge, wie es unsere Abb. 1. schon bekundet hat. Im Bereich der Renttier-Kultur ist der Seil-Lasso auch später üblich geblieben; Castrén hat es z. B. vermerkt, dass die Lappen das Renn mit Hilfe von solchen festnehmen.¹³

Was die Iranier anbetrifft, können wir bei ihnen die nämliche Sachlage feststellen. Auf den prachtvollen Szenen der grossen Silbervase von Čertomlyk, die die Bändigung von Pferden

⁷ Gy. Moravcsik, Kőrösi Csoma Archivum 1, 1921—1925, 276 ff.

⁸ Sozom. 7, 26, 8. Leider ist der Text verdorben und die Emendation von Hussey hilft auch nicht.

⁹ Ammian. 31, 2, 9.

¹⁰ Malalas, p. 438, 10 sqq. Bonn. Theophanes p. 218 De Boor. Vgl. Moravcsik, a. O. 279.

¹¹ W. Radloff, *Das Kudatku bilik des Jusuf-Hadschib aus Bälasagun* 1, 1891, p. LXXI.

¹² M. A. Castrén, *Ethnologische Vorlesungen über die altaischen Völker* (hrsg. v. A. Schiefner), 1857, 216, usw.

¹³ M. A. Castrén, *Reiseerinnerungen aus den Jahren 1838—1844* (hrsg. v. A. Schiefner), 1853, 45.

durch Skythen vorführen,¹⁴ ist zwar das Moment des Lasso-Werfens nicht abgebildet, nur die Zügelung und das Festbinden der Tiere durch Seile oder Riemen; doch würde der Stiel des Fangstabes in den Händen der Rossebändiger nicht fehlen, wenn er das Zubehör ihres Handwerks gewesen wäre. — Bei einem anderen iranischen Volke, bei den Sagartiern, beschreibt Herodot ebenfalls nur die Anwendung des aus Lederriemen geflochtenen Lassos (*σειρά*) im Kampfe.¹⁵ Auch bei den sarmatischen Stämmen finden wir keine andere Art der Wurfschlinge. Die Erzählung des Pomponius Mela,¹⁶ dass bei gewissen Sarmaten die Männer zu Fuss kämpfen, während die Frauen beritten die Feinde mit Wurfseil (*laqueis*) überwältigen, deutet auf den Ideenkreis der Amazonensage. Ungezwungen schliesst hier die Zeichnung einer schönen attischen Pyxis an (Abb. 5), die um 460 v. Chr. entstanden ist und eine reitende Amazone darstellt, die einen kauernenden griechischen Hopliten mit ihrem Fangstrick lahmzulegen trachtet.¹⁷ — Auch Pausanias (1, 21, 8) schildert es, wie die Sarmaten ihre Lassos (*σειρά*) auf ihre Gegner schleudern, wie auch Valerius Flaccus den *laqueus* der Auchaten nennt, welchen er als «in der Luft herumirrenden Fesseln» (*vaga vincula*)¹⁸ geschickt kennzeichnet.

Von den Iranern hören wir noch von den Fangstrick-Trägern (*σειροφόροι*) der Parther, die, nachdem ihnen der Seilwurf gelungen ist, ihr Pferd umkehrend den lahmgelegten Feind fortschleppen.¹⁹ Auch die Alanen verstanden diese Kunst.²⁰ Dann spielt der Fangstrick auch bei den Helden von Firdusi eine grosse Rolle,²¹ — es ist tatsächlich eine Nationalwaffe bei den Iranern.²² — Auch tief im Innerasien ist noch das Wurfseil anzutreffen, wie es z. B. ein Gemälde der Oase von Kutscha in Turkestan

zeigt,²³ — wie auch viele andere Dokumente.²⁴ — Nicht uninteressant ist es, dass die Völker, die die siegreiche Kriegstechnik der Reiternomaden nachgeahmt haben, damit auch das Lasso-Werfen erlernten; so kommt dies zu den Goten, — wie es schon Moravcsik erkannt hat.²⁵

So ist es klar, dass bei den Türken, Iranern und anderen Steppenvölkern sowohl für den Tierfang, wie auch im Kriege der einfache Seil-Lasso gebräuchlich gewesen ist. Nun ist bei den Mongolen für die Bändigung ihrer Rosse umgekehrt der Fangstab allgemein benützt gewesen. So ist schon der Gegenstand des chinesischen Gemäldes Abb. 3 das Treiben der Mongolen auf der Steppe. Man findet aber auch viele Angaben dafür in den Reisewerken über die verschiedenen Mongolenstämme, — auch in den ganz neuen Reisebüchern, wie es aus den Notizen hervorgeht, die Herr B. Gunda mir gütig zu Verfügung gestellt hat.²⁶ — Man hat daher den Eindruck, dass die grosse Verbreitung des Stab-Lassos im Westen erst durch die Eroberungen der Mongolen bedingt und sein Auftreten bei Türkstämmen also nur sekundär ist. Bei den letzteren ist dieses Werkzeug z. B. in der Epik der südsibirischen Türkstämme²⁷ zu belegen, ferner bei den Kirgisen²⁸ und sonst. Doch hat der Fangstab auch bei anderen Völkern Eingang gefunden: bei kaukasischen Völkerschaften,²⁹ bei den Baschkiren³⁰ und anderen³¹ eurasischen Völkerschaften.

²³ A. v. le Coq, *Bilderatlas zur Kunst- und Kulturgeschichte Mittelasiens*, 1925, Abb. 122 (vgl. S. 19).

²⁴ Ein einziges Beispiel. *Histoire générale de la Chine...* traduite par... J.-A.-M. de Moyriac de Mailla 6, 1778, 169 (bei dem Volk der Ki-tan, Ende des 7. Jh. n. Chr.).

²⁵ Olympiod., frag. 17 Dind. Malalas, p. 364 Bonn.

²⁶ P. S. Pallas, *Sammlungen historischer Nachrichten über die mongolischen Völkerschaften* 1, 1776, 117 und Taf. 2. B. Bergman, *Nomadische Streifereien unter den Kalmüken in den Jahren 1802 und 1803, 1804*, 106. J. Gilmour, *Among the Mongols*, 1882. M. Böckenkamp, *Drei Epochen der Mongolei* 1937, 237 usw.

²⁷ W. Radloff, *Proben der Volksliteratur der türkischen Stämme Südsibiriens* 4, 1872, 90.

²⁸ R. Karutz, *Unter Kirgisen und Turkmenen*, 1911, 53. Almásy Gy., *Utazásom Ázsia szívébe*, 1903, 393. (Hinweise von B. Gunda).

²⁹ G. Buschan, *Illustrierte Völkerkunde* II, 2, 843 (Byhan).

³⁰ G. Tagán, *Néprajzi Múz. Értésítője* 28, 1936, 121 ff. (Hinweis von B. Gunda).

³¹ Vgl. B. Gunda, *Néprajzi Múz. Értésítője* 30, 1938.

¹⁴ Abbildungen z. B. bei E. H. Minns, *Scythians and Greeks*, 1913, 160 ff. 288.

¹⁵ Herod. 7, 85.

¹⁶ Mela 1, 19 (114).

¹⁷ D. M. Robinson, *Amer. Journal of Archeology* 34, 1930, 177 ff.

¹⁸ Valer. Flaccus, *Argon.* 6, 132—133.

¹⁹ Suidas, s. v. *σειρά*. Vgl. Moravcsik, a. O.

²⁰ Fl. Josephus, *bell. Iud.* 7, 249—250. Moravcsik, a. O.

²¹ Vgl. Th. Nöldeke, *Geschichte der Perser und Araber zur Zeit der Sasaniden*, aus der arabischen Chronik des Tabari übersetzt, 1879, 249, Anm. 1.

²² Th. Nöldeke, *Grundriss der iranischen Philologie* 2, 175.

Freilich begegnen wir auch in Afrika dem Fangstab, doch wird dies nur ein sekundäres Verbreitungsgebiet sein.³² Und wir haben es schon angedeutet, dass die Fauna des Sarkophagreliefs aus Rom (Abb. 2) entschieden auf den skythischen Norden hinweist. So scheint es anzunehmen zu sein, dass der Stab-Lasso auf dieser römischen Skulptur und auf der Niello-Platte von Florenz irgend eine Spiegelung der mongolischen Kultursphäre bei den pontischen Skythen sein muss. Weitere Klärung erwarten wir von den Kennern der nordasiatischen Ethnographie.

2. Der Ritus der Anerbietung des Kelches.

Der byzantinische Literat Priskos, der mit einer Gesandtschaft den mächtigen Hunnenkönig Attila im J. 448 aufgesucht hatte, erzählt uns folgende zerimonielle Sitte dieses Volkes:³³ «Als Attila zu den Gebäuden angelangt ist, die dem Onegesios gehört haben — denn durch diese führte der Weg in den königlichen Palast —, kam die Frau von Onegesios mit einer Schar von Mägden heraus, von denen die einen Speisen, die anderen Wein trugen. Dieses (Anerbieten) ist die höchste Ehre bei den Skythen. (Die Frau) hat ihn gegrüsst und forderte ihn auf, um daraus zu kosten, was sie ihm liebedienerisch angeboten hat. Jener aber, dem Weib seines getreuen Vertrauten zuliebe, hat auch etwas gegessen, so wie er war, zu Pferde, nachdem die Barbaren in seiner Umgebung die Platte — es war aus Silber — hochgehoben haben. Auch trank er aus dem Becher, der ihm angeboten worden und ging dann in seinen Palast...»

Dieselbe Gepflogenheit ist bei den nordasiatischen Völkern überall anzutreffen, wo das Glück des Zufalls uns überhaupt etwas aus ihrer Vergangenheit und Lebensweise verrät. Wir entnehmen ein erstes Beispiel dem Werke von d'Ohsson: «Le lendemain, le prince Kiptchac... se rendit à Courban-Schira, où Ghazan avait fait halte. Après avoir offert des mets et pré-

senté la coupe, il lui dit...» etc.³⁴ — Doch bleibt zumeist aus diesem Vorgang das Anbieten von Speisen weg und allein die Anerbietung des Kelches macht die Zeremonie aus.

Nehmen wir dafür wieder ein Beispiel aus dem mongolischen Hofe:³⁵ «Le prince Argoun... reecut en route la nouvelle de la mort (de son père Abaca) et se rendit à Méraga, où les Khatounes et les princes du sang lui présentèrent la coupe suivant l'usage». Auch hier ist es klar, dass diese Anerbietung die grösste Ehre ist, die man dem Herrscher erweisen kann, es ist nicht nur eine Huldigung, sondern zugleich ein Unterwerfungsakt; eine Loyalitätsbezeugung, dessen Gegenstück, die Annahme des Getränks durch den Herrscher, eine oberste Gunsterweisung gewesen. Die Beschreibungen der mongolischen Herrscherweihen unterlassen es selten, diese Sitte anzuführen.

Ihre Eigenart ist bei einem Fall gut zu fassen, wo der Khan die Gunsthascherei des Offerierenden nicht gerne annehmen wollte,³⁶ — ebenfalls eine Begebenheit am mongolischen Hofe. «Dans un festin royal Schems-ud-din avait présenté trois fois la coupe à son maître, sans que ce prince eut voulu recevoir de sa main. Le ministre ne se rebuta pas, tant il désirait de faire cesser la joie maligne de ses ennemis; il offrit la coupe une quatrième fois. Alors Abaca lui tendit, au bout de son couteau, un morceau d'une viande impure pour un Mahométan. Le vézir, après avoir baisé la terre, mangea ce morceau, et le khan but le verre qui lui était présenté, puis il dit à ses courtisans: voilà un homme bien obstiné; vous voyez que mes refus ne l'ont pas rebuté; mais s'il n'eut pas accepté la viande, je lui enlevais l'oeil avec la pointe de ce couteau!...»

Wie gesagt, war diese Zerimonie auch sonst verbreitet. Wir lesen über den Besuch eines chinesischen Kaisers bei dem Khagan der Türken:³⁷ «L'empereur (chinois) ... alla visiter Ki-min dans sa résidence. Ki-min lui présenta une tasse de vin en lui souhaitant une grande longévité...»³⁸ In China selbst finden wir dieses Anbieten von

³² G. Lindblom, *Kultur und Rasse*, zum 60. Geburtstag O. Reches 1939, 386 ff. Vgl. noch R. Lehmann-Nitsche—G. Friderici, *Ursprung und Verbreitung von Lasso und Wurfkugeln* (Zeitschr. d. Deutschen Wiss. Vereins zur Kultur- und Landeskunde Argentinien 6, 1920, 81 ff. (Hinweise von B. Gunda).

³³ Excerpta de legationibus Romanorum, ed. C. de Boor, p. 134, v. 15 sqq.

³⁴ M. le Baron d'Ohsson, *Histoire des Mongols, depuis Tchinguiz-Khan jusqu'à Timour Bei ou Tamerlan* 4, 1835, 128.

³⁵ Ebd. 3, 1834, 550 f.

³⁶ Ebd. 3, 511.

³⁷ St. Julien, *Journal asiatique* 1864, III, 536.

³⁸ V. ö. E. H. Parker, *A Thousand Years of the Tartars*, 2nd ed. 1924, 141.

Wein oft, nicht nur als demütige Aufforderung des Herrschers zur Gunstbezeugung,³⁹ sondern auch als einen rituellen Akt der Opferweihe für die Himmelsmächte.⁴⁰

Natürlich war es die denkbar grösste Auszeichnung, wenn umgekehrt, wie in den bisher angeführten Fällen, der Herrscher selbst den Becher einem Untertan reicht. Wir könnten das für viele Belege aus dem mongolischen Hofleben anführen,⁴¹ doch zitieren lieber nur das, was das Ši-ki (Kap. 110) über die asiatischen Hunnen berichtet: «Wer, im Angriffskampf Köpfe abschlägt oder Gefangene macht, erhält vom Tan-hu einen Becher Weins und damit die von ihm erbeuteten Gefangenen zum Geschenk.»⁴²

Aehnlicher weise wurden die tapferen Krieger der pontischen Skythen ausgezeichnet, nur hat Herodot (4, 66), der sich darüber verbreitet, das Wesentliche in diesem Gebrauch etwas verwischt. Er schreibt: «Der Fürst eines jeden Bezirkes mischt jährlich einmal in seinem Machtbereich ein Gefäss Wein. Daraus trinken die Skythen, die Feinde getötet hatten. Wenn jemand dies nicht vollbracht hat, kann diesen Wein nicht kosten; er wird ohne Achtung beiseite versetzt; sowas ist bei ihnen die grösste Schande. Die aber sehr viele Menschen getötet, haben zwei Becher und dürfen aus beiden trinken.» Wenn auch hier die Belohnung nicht in dem Trinken aus dem Trinkgefäss des Fürsten besteht, sondern in der Beteiligung in dem von ihm angebotenen Wein, ist auch hier die Anbietung von Seiten des Vorgesetzten, was die Ehre ausmacht.

Diese symbolische Geste der Nomadenherrscher, um die Verdienste ihrer Tapferen zu belohnen, hat mit so vielen anderen Wirkungen von dieser Seite her auch in das chinesische Hofzeremoniell Eingang gefunden. Wir mochten dafür einen einzigen Beleg aus dem X. Jh. n. Chr. hier einreihen.⁴³ «Tous les officiers de l'empereur l'étant venu féliciter sur la victoire qu'il venait

de remporter, il se fit apporter une coupe remplie de vin, qu'il donna au Li-ssé-yuen, en lui disant: 'C'est à vous et à Ko-tsong-tao, que je dois la victoire.»

Wegen den gleich zu besprechenden Darstellungen dieses Aktes müssen wir noch die Variante berühren, bei welcher beide Beteiligten der Zerimonie einander den Kelch aufwarten. In den «Documents» von Chavannes⁴⁴ finden wir folgende Beschreibung eines Schmauses zu Ehren eines türkischen Gesandten, den der abdierte Vater des damaligen chinesischen Kaisers gab: «Le T'ai-chang-hoang fut content et présenta du vin à l'empereur; l'empereur remercia en se prosternant le front contre terre et à son tour il offrit une coupe en souhaitant longue vie au T'ai-chang-hoang.» Bemerkenswert ist ein anderer Vorfall,⁴⁵ bei welchem ein uigurisch-chinesisches Bündnis erneuert wurde; die eidliche Bekräftigung dieses Aktes durch die Vertreter beider Völker wurde durch die Zerimonie des Getränk-Anbietens von Seiten beider Männer begleitet.

Wie schon erwähnt, hat man in diesem Kulturbereich auch bei dem Anflehen der Gottheiten einen Becher gegen den Himmel erhoben. Dies war sicherlich nicht nur in China Sitte,⁴⁶ über welches Land wir durch seine schriftliche Überlieferung so unvergleichlich mehr, als über die Reitervölker wissen. Es muss auch die Rolle des Trinkgefässes im Totenkult der Steppenvölker damit in Verbindung stehen. Denn wir treffen es gewöhnlich in der Hand des Verstorbenen auf den primitiven Grabstatuen (kamennye baby) der eurasischen Reiterhirten, — oft in der Form des Trinkhorns,⁴⁷ doch manchmal auch in der Gestalt eines Kelches, wie auf dem unveröffentlichten Steinklotz aus Semirjetschensk im Russischen Museum zu Leningrad (Abb. 6), dessen Photographie wir der Liebenswürdigkeit von A. Salmony verdanken. (Nebenbei: das ist der Kelchtypus, den wir aus Nagyszentmiklós in Gold und aus Awarengräbern in Silber in Ungarn aufweisen können.⁴⁸)

Die bisherigen Betrachtungen dürften es

³⁹ Vgl. Hist. générale de la Chine, trad... par... de Mailla 8, 1778, 393, etc.

⁴⁰ M. Granet, *Fêtes et chansons anciennes de la Chine*, 2^m éd., 1929, 164.

⁴¹ D'Ohsson, a. O. 1, 1834, 376. Ebd. 3, 506. Ebd. 4, 33 und 321. De Mailla, a. O. 9, 1779, 22 und 215.

⁴² J. J. de Groot, *Die Hunnen der vorchristlichen Zeit*. Chinesische Urkunden zur Geschichte Asiens 1, 1921, 61.

⁴³ De Mailla, a. O. 7, 1778, 203. Vgl. ebd. 8, 51. 9, 200 usw.

⁴⁴ E. Chavannes, *Documents sur les Tou-Kiue Occidentaux*, 1903, 55.

⁴⁵ De Mailla 6, 1778, 306.

⁴⁶ De Mailla 4, 496 (Ende des IV. Jh. n. Chr.).

⁴⁷ T. Passek—B. A. Latynine, ESA. 4, 1929, 290 ff. und Fig. 1—3.

⁴⁸ Vgl. über diesen Kelchtypus Gy. László, *Laureae Aquincenses II 1* (im Druck).

klargelegt haben, dass das Anbieten des Kelches in Eurasien sowohl als zeremonieller Vorgang im Verkehr mit den Regenten, wie auch als Ritus in dem Umgang mit den Gottheiten verbreitet gewesen ist. So werden wir auch die Darstellungen auf skythischen Objekten und ihre Nachläufer auf thrakischen kaiserzeitlichen Votivreliefs besser verstehen, die eben die verschiedenen Spielarten dieses Rituals zum Gegenstand haben. Schon M. Rostovtzeff hat sie in seiner Abhandlung über die Idee der Königsmacht in Skythien und dem Bosporus vereinigt.⁴⁹ Der grosse Gelehrte sah in diesen Szenen «the offering of the holy communion»; doch sehen wir jetzt, dass es sich nicht um die mystische Übertragung der Königsgewalt und ähnliches handelt, sondern um eine eigenartige Ehrenbezeugung der Steppenvölker.

Wir möchten nur einige Beispiele aus dem durch Rostovtzeff zusammengetragenen Material kurz kennzeichnen. Auf dem Relief des Rhytonbeschlags von Merdžany⁵⁰ thront in der Mitte die grosse Göttin, neben ihr ist ein Pferde-

schädel auf der Opferstange,⁵¹ — ein charakteristisches Merkmal der Religion der Reiterhirschen. Rechts nähert sich ein Reiter zur Göttin und erhebt einen Becher zu ihr.

Die thrakischen Nachklänge dieser Dokumente der skythischen Religion — die Zusammenhänge beider Gruppen hat Rostovtzeff in einer anderen geistreichen Arbeit erhärtet⁵² — sind nicht minder interessant. Auf einem der Votivreliefs von Razgrad⁵³ (Abb. 7) erhebt der heranreitende Heros sein Trinkhorn gegen den Opfernden; auf einem anderen Bronzeplättchen von ebendaher hat der Heros wiederum das Rhyton in der Hand, aber auch seine Anbetlerin vor ihm (Abb. 8). Auf dem Goldring von Brezovo (Abb. 9)⁵⁴ bietet nur die anbetende Frau das Rhyton dem göttlichen Helden an.

Wir könnten noch persische Beispiele für die zeremonielle Anbietung des Kelches anführen;⁵⁵ so das griechische Vasenbild (Abb. 10); andere werden noch mehr Material hinzufügen und hoffentlich auch den geistigen Hintergrund dieser Sitte näher beleuchten können.

Budapest

András Alföldi

⁴⁹ M. Rostovtzeff, *Izvestija* (Bull. de la Comm. impér. archéologique) 49, 1913, 133 ff. Leider konnte ich diesen Aufsatz gegenwärtig nicht erhalten und benützte nur den Auszug seiner Ergebnisse durch den Vf. selbst in: *Iranians and Greeks in South Russia*, 1922, 104 ff. Vgl. noch ds., *Skythien u. der Bosporus* 1, 320. 326 f.

⁵⁰ Abgebildet in dem eben angeführten Aufsatz von Rostovtzeff und Ds., *Iranians and Greeks* Taf. 23, 2. M. Ebert, *Reallex.*, 13 Taf. 29 A.

⁵¹ A. A., *Nyelvtudományi Közlemények* 50, 1936, 5 ff., bes. 10.

⁵² M. Rostovtzeff, *Mémoires présentés par divers savants à l'Acad. des Inscriptions et Belles-Lettres* XIII 2, 1923, 385 ff.

⁵³ Die Photographien der Abb. 7—9. verdanke ich dem Bulgarischen Nationalmus. Die Votivtäfelchen von Razgrad hat G. Kazarow veröffentlicht. *Arch. Anz.* 1922, 184 skk. Vgl. D. Tudor, *Eph. Dacorom.* 7, 1937, 226 skk.

⁵⁴ B. Filow, *Röm. Mitt.* 32, 1917, 4 Fig. 1. Vgl. M. Rostovtzeff, *Iranians and Greeks* 231 n. 10. — Wie weit dieser Ritus mit der Annahme einer magisch-zauberhaften Wirkung des Rhytons zusammenhängt, wissen wir nicht. Es wäre sehr lohnend, dies herauszuarbeiten. Vorläufig vgl. man dazu: M. Rostovtzeff, *Animal Style in South Russia and China*, 1929. 7 und 14, Anm. 12. Vom Westen her gelangten die Rhyta mit Tierkopffende nach China; vgl. B. Laufer, *Chinese Clay Figures* 1914, 167 n. 2.; 168 n. 23.; 169 (fig. 24). Zu den griechischen Rhyta mit Tierkopffende vgl. K. Regling, *Blätter für Münzfreunde* 1929, Nr. 11—12. Wesentliches sagte noch A. M. Tallgren, *ESA.* 5, 1930, 154 ff. Vgl. noch B. Laufer, a. O. 105, 137 f. 167. M. Ebert, *Reallex.* 13, 70. L. Frobenius, *Erlebte Erdteile* 7, 33. 37 ff. 61 ff. Kai Birket-Smith, *Ethnologische Studien*, 1929, 29 ff.

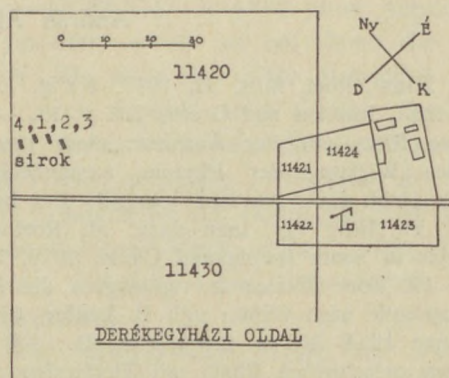
⁵⁵ A. F. S. Gow, *JHS.* 48, 1928, 149 (fig. 7) és 151 (fig. 8).

ÚJABB HONFOGLALÁSKORI LELETEK SZENTES KÖRNYÉKÉRŐL

Az alábbiakban néhány jelentős honfoglalás-kori sír ismertetésével kívánok hozzájárulni ahhoz a munkához, amely céljával a honfoglaló magyarság műveltségének kutatását tűzte ki.

I. Szentes-derékegyházi sírleletek.

Szentestől délkelet felé mintegy 8 km-re az u. n. «derékegyházi oldalon» van a lelet helye: Berényi Benjamin gazdálkodó 129. sz. tanya-földje (1. kép). A földrajzi megfigyeléseken kívül

1. kép — Abb. 1

a dülő- és határnevek is azt bizonyítják, hogy ez a mélyenfekvő határrész régebben a Korógy folyó árterületéhez tartozott. Ennek a területnek egy emelkedettebb helyén akadt a földtulajdonos sárga föld kitermelésekor az első két sírra. A gazda szerint ezen a területen már előzőleg is találtak csontvázakat és a még meglévő leletek összeszedésén kívül a megejtett hitelesítő ásatáson tényleg még két sírra akadtam. A négy sírt a következőkben ismertetem:

1. sír. Részben a földtulajdonos és gazdasági alkalmazottja, részben Szendrey Géza helybeli tanító tárta fel, az adatokat nekik köszönöm. Mellékletek: két fülbevaló (1. t. I 1–2), ezüsthuzalból készült, csüngőjén két ezüstgömb van, a csüngő szárára vékony, lapos ezüsthuzalt tekercseltek. Hasonló fülbevalók gyakoriak hon-

foglaláskori sírjainkban, így előfordult a pilini,¹ «sirmánhegyi» temető 64. sírjában, de ennél a csüngőrész hiányzik; a székesfehérvári² «demkőhegyi» leletben, de másnemű csüngőkkel és a budapesti (lipótfelzei) leletben,³ de mindkettő más-más akasztós kiképzéssel.

Kisebb eltérésekkel ugyanilyen fülbevalót találunk az általam részben feltárt gádorosi lelet⁴ két sírjában, valamint a hajduböszörményi⁵ és a csornai⁶ leletekben. Ez utóbbiak, a közölt ábrákon fordítva vannak beállítva és így a csüngők is a szembelevő részre helyezendők.

Nyakék (1. t. I 3). Sima, ezüsthuzalból készült (négy felé törve). A kapcsokat magába foglalo végresz hiányzik. Jelen nagyságában, felnött egyén nyakára kicsiny lett volna, bár a találok állítása szerint a csontváz felnötté volt. Az alsó részén félkörben hajlított ezüsthuzalon, melynek egyik végén fül, másik végén kampó van, egymástól 5–7 mm távolságban, négy egyforma nagyságú ezüstgömb van, hasonló, mint a fülönfüggőkön. A gömbök közötti részeket itt is tekercseltek. Ilyen kivitelű nyakéket, honfoglaláskori leleteknél nem ismerem.

Két kis ezüstpityke (1. t. I 4–5) közepén kerek, kiemelkedő dudor. A mélyedés aranyozott; hátsórészén homorú és két fül nyúlik ki belőle, a bőr, vagy vászonhoz való megerősítéshez.

Ezek úgy honfoglalás, mint árpádkori gazdagabb sírokban gyakoriak.

A csontváz balkarján levő bronzrozda arra mutat, hogy a sírban még karperecnek is kellett lennie, valószínűleg még más tárgyak is elkallódtak ezenkívül.

2. sír. Az előbbi sírtól, annak vonalában, 2,5 m távolságban volt. Ezt ugyancsak sárgaföld ásásakor, az előbbieket ásták fel.

¹ Hampel József, *Újabb tanulmányok a honfoglaláskor emlékeiről*. 70. t. 5. kép és Hampel J., *Altertümer des frühen Mittelalters in Ungarn*. III. 525. t. 5. kép.

² Hampel J., i. m. III. 394. t. 13. kép.

³ Hampel J., i. m. II. 848. l. 9. kép.

⁴ Fethich Nándor, *A honfoglaló Magyarság jémművészége*. Archaeológia Hungarica. XCIII. 31. és Csallány Gábor, *Avarkori és IX–XIII. századi magyar leletek a Szentesi Múzeumban*. «Dolgozatok» Szeged, 1933–34. évi IX–X. évf. LIX. tábla 12. és 18.

⁵ Hampel J., i. m. I. 374. l. 1002. kép és Hampel J., *Újabb tanulmányok stb.* i. m. 15. t. 10. kép.

⁶ Hampel J., i. m. III. 345. t. 19–20. kép.

A csontváz fejfelé nyugaton, lábai kelet felé voltak. A megtalálók állítása szerint e sírban lófej és lólabák, kengyelvasak és általuk nem ismert tárgyak voltak. Sajnos, ezekből már csak a következőket tudtam összeszedni, illetőleg egyeseket a sírgödörben megtalálni:

Egy sima, vastag ezüsthuzalból készült, kerek, nyíltvégű gyűrű (*I. t. II 7*). Két kicsiny, szabálytalan alakú, két lyukkal átlukasztott, vékony bronzlemez (*I. t. II 11*). Három kicsiny, félgömbfejű bronzszeg (*I. t. II 8–10*). Hat vasdarab, látszólag kengyelvas darabjai (*I. t. II 1–6*).

3. sír. A 2-ik számú sírtól, majdnem annak vonalában, 3 m távolságban akadtunk a 3-ik sírra. Sajnos, az ebben levő vázat régebbi időben fejtől medencecsontjáig megbolygatták: az egyik felkar és a medencecsont nem volt a helyén.

Egyébként a 170 cm magas férfi csontváz, 90 cm mélyen, a szokásos kelet-nyugati fekvésben, kinyújtott végtagokkal feküdt. Itt a lófej a medencében, a lábai részben a férficsontváz fejénél, részben a baltérdénél és jóval felette, nem egymagasságban voltak.

A sírban talált tárgyak a következők: Négy füles bronzgomb, kettő kisebb, kettő nagyobbfejű (*I. t. III 23–26*). Ezek részben a nyaknál, részben a mellen voltak. A váll magasságában a bal felsőkar mellett tegezvasalások voltak (*I. t. III 1–6*). Vaslemezek (*I. t. III 7–17*). Valószínűleg a nyíltartótegez foglalatjai. Némelyiken vasszegek vannak. Kengyelvas, kerekdedalakú (*I. t. III 20*) a jobb térd felett volt, de darabokban. A másik és a zabla is hiányzott, valószínűleg szétmáloltak. Egy nagyobb vascsat darabjai (*I. t. III 21*), a lófej alatt voltak. Két kis bronzlemez (*I. t. III 27–28*), a ló feje alól; az egyik kilyukasztott. Egy kis bronzár, vagy szeg végrésze (*I. t. III 29*). Egy kis vaskés darabjai a jobb kéznél (*I. t. III 15–17*). Egy nyíltvégű, sima, bronzkarika (*I. t. III 22*). A fejnél volt; valószínűleg fülönfüggő.

Honfoglalás és árpádkori sírokban, férfiaknál is előfordultak fülönfüggők, de azok minden esetben sima, karikák voltak.

4. sír. Az első számú sírtól délfelé, ennek és a többi sírnak a vonalában, 4 m távolságban akadtunk a negyedik sírra (*2. kép*). Ebben 90 cm mélyen, a szokásos tájolásban, kinyújtott végtagokkal, egy női csontváz volt, mely mellett a következő tárgyak voltak:

A nyakon, körül, vászoncsíkon: a nyak hátsórésznél 12 drb kerek, ezüst, aranyozott, hátsórésznél két füllel ellátott pitykéből és elől hasonló 15 drb, de rajtuk szívídomú, mintás csüngőkből képezett nyakék (*II. t. 3*). A nyakék középső, alsórészből kiindulva, ugyancsak vászoncsíkra, fűzéssel megerősítve, a mellre csüngően, egymásmellett szorosan sorakozva, 12 drb ezüstpityke, melyből kettő vékony ezüstlemezről préselt, ezek egyike a csüngődísz kezdeténél, másika a végződésénél volt. A pitykék fülei, a kétrétrehajtott vászoncsík (*II. t. 5*) között voltak, úgy hogy azok a nyakat nem dörzsölték. Pitykéknél, csüngődíszeknek vászon, vagy bőrcsíkon, szalagon, e módszer szerinti elhelyezését a merii⁷ és a liadai (Oroszország)⁸ leletek is példázzák.

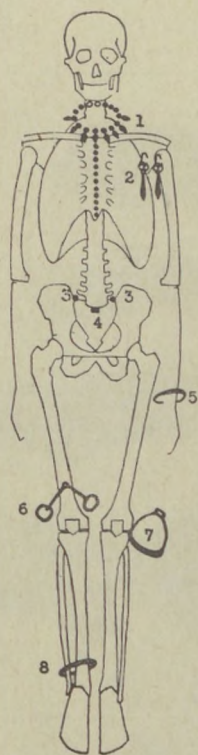
⁷ Hampel J., i. m. I. 821. l. és *Tanulmányok...* i. m. 42–45.

⁸ Hampel J., i. m. I. 822. l. és Fettich N., i. m. XVII. t.

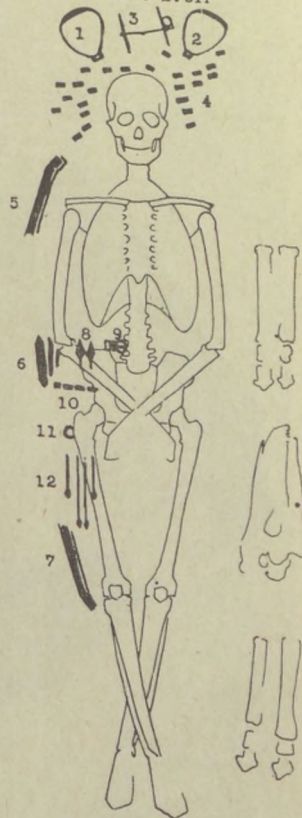
Némileg hasonló nyakék, melyen néhány hasonló csüngődísz is van a Klostari (Bulgária)⁹ temetőben és a Várby-i (Stockholm)¹⁰ leletdaraboknál látható.

A bal kulcscsontnál, egymásmellett téve két díszes, ezüst, két-két helyen aranyozott fülönfüggő volt (*II. t. 9–10*). A karika alsó, mintás részét öntötték, ebbe forrasztották bele a huzalból készült szarát. A csüngőrész harangnyelvhez, vagy buzogányhoz hasonlít; felső és alsóvégeinél levő, tagozott része mintás, ezüst, a közötte levő simarész pedig aranyozott. Az egész fülbevaló 95 mm hosszú. Az egyik, egykori törés következtében, valamivel rövidebb. A csüngőrész hossza mind-

Derékegyháza 4. sír

Mindszent 2. sír

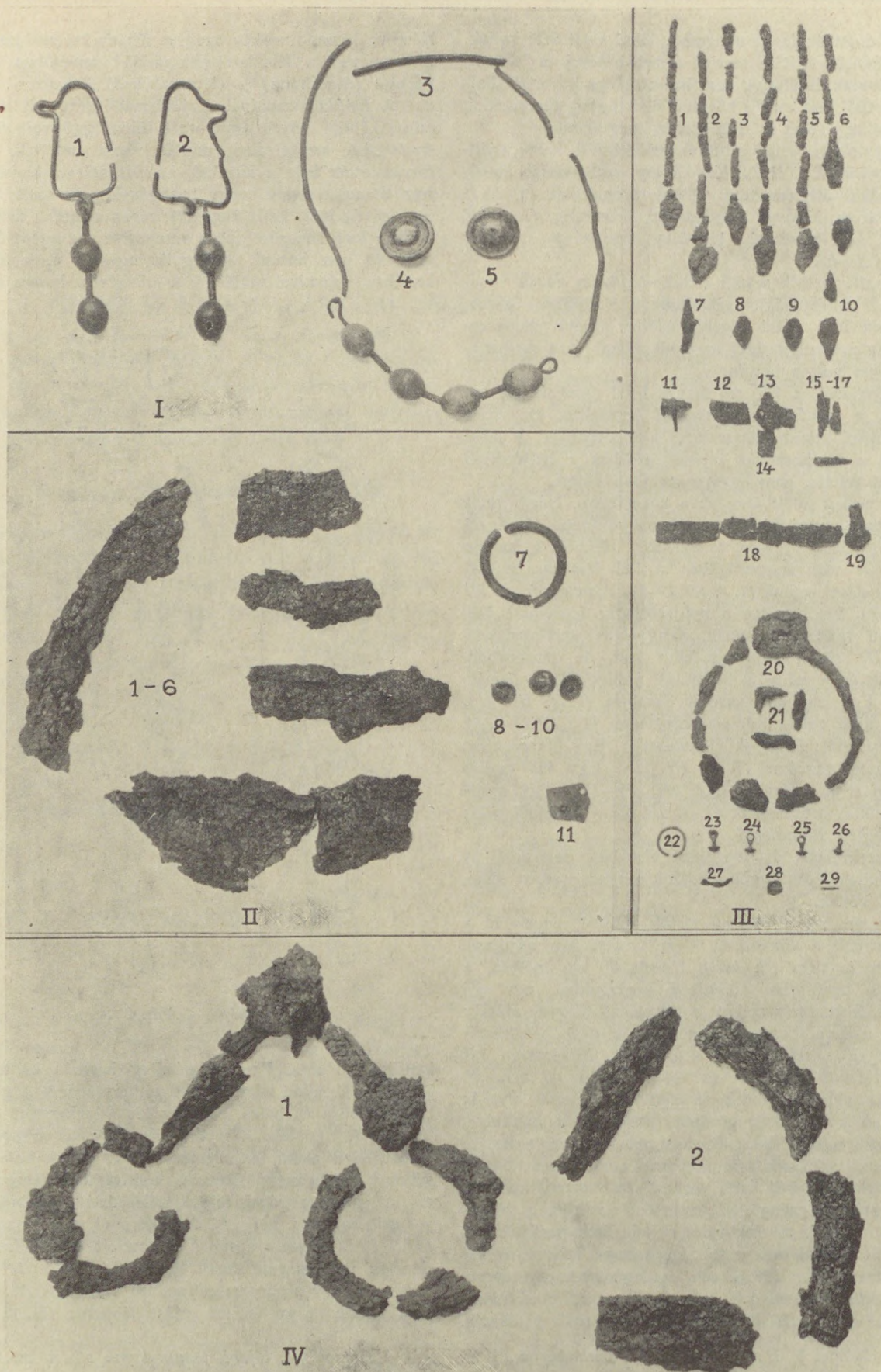
2. kép — Abb. 2

kettőnél 55 mm. Ezekhez némileg hasonló kivitelű a Szeged-bojárhalmi leletben levő fülbevalópár.¹¹ A gerinctőnél, jobbra és balra, egy-egy kis átlukasztott ezüstlemez (*II. t. 6–8*). A medencében egy kis aranyozott, szabálytalan alakú, ezüstlemez (*II. t. 4*). A balkaron, vékony ezüstlemezről készült, nyíltvégű karperec (*II. t. 11*), mely a végei felé kiszélesedett. A jobb térdén vas csikózabla (*I. t. IV 1*). A baltérdnél, egy kengyelvas (*I. t. IV 2*), amely azonban szétomlott és csak néhány darabja volt megmenthető. Alakjai kerekded. A jobb lábcszáron, egy a karpereccel azonos nagyságú, de majdnem kétszer olyan széles, ezüst lábperec (*II. t. 12*).

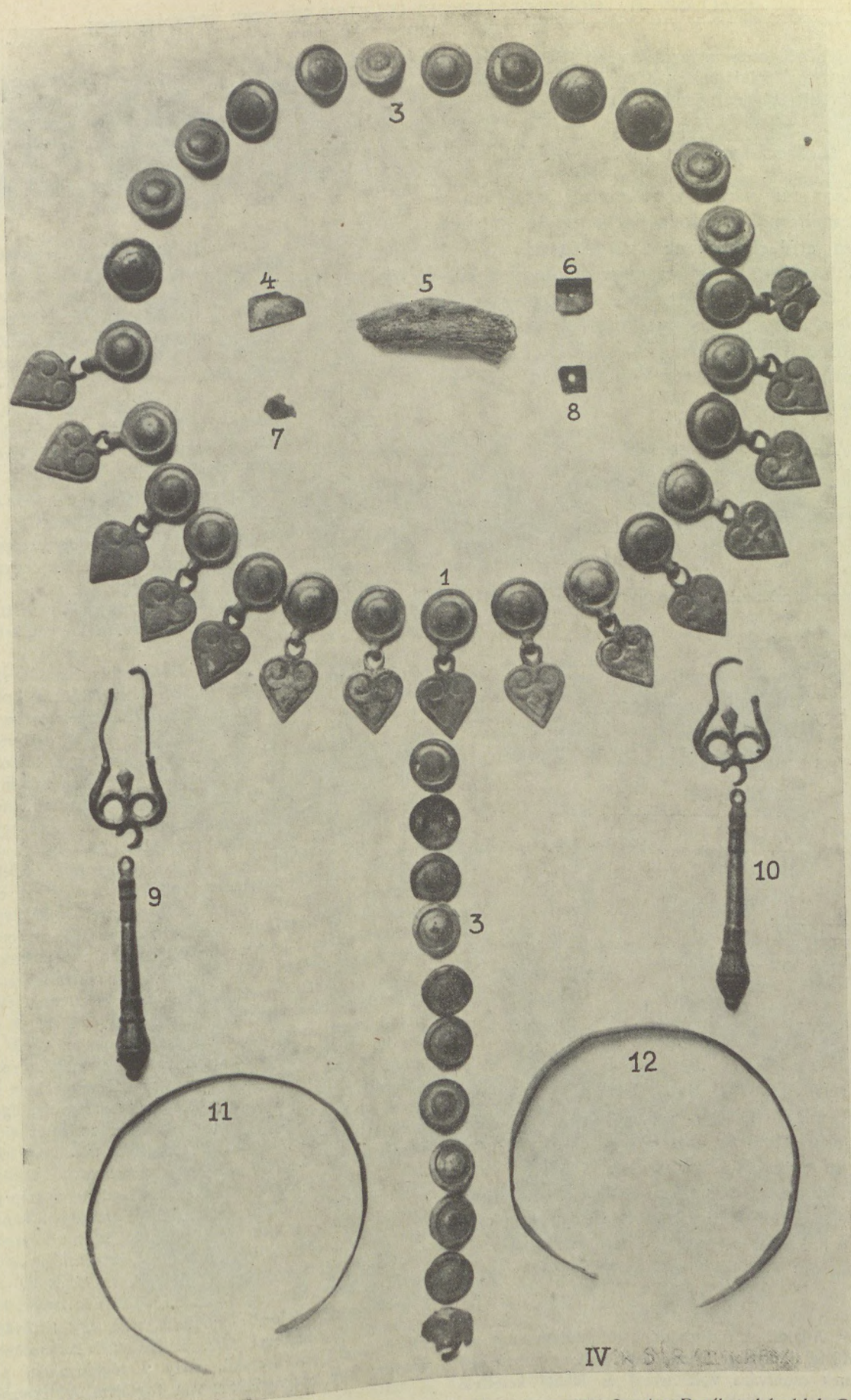
⁹ Hampel J., *Ujabb tanulmányok stb.* i. m. 60. l. 1. kép.

¹⁰ Fettich Nándor, i. m. LXXVI. t. 1. és 3. kép.

¹¹ Hampel J., i. m. III. 392. t. 12. és 13. kép.

I. tábla. Szentes-Dérékegyházaoldal 1—4. sír — Tafel I. Szentes-Dérékegyházaoldal, Gräber 1—4

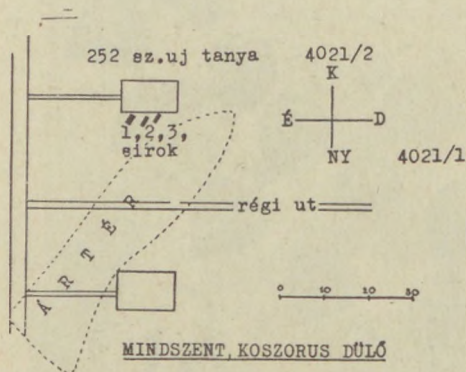
II. tábla. 1—12: Szentes-Derékegyházoldal 4. sír — Tafel II. 1—12: Szentes-Derékegyházoldal, Grab 4

Egyik végénél, mely ugyancsak végei felé kiszélesedett, egy lyuk van. Valószínűleg a másik végén is volt, de ez kicsorbult és jelenleg nem látható.

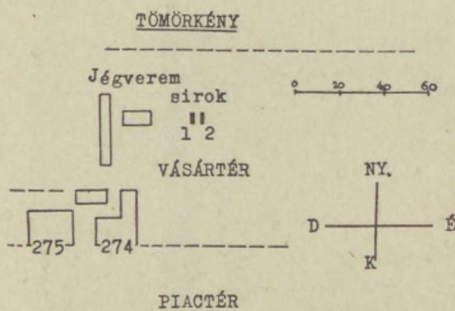
II. Mindszent-koszorudülői sírlelet

Csongrád vármegye tiszántúli járásában, a Tisza mellett kezdődően, délkeletfelé, hosszas alakban terül el Mindszent nagyközség.

A községtől keleti irányba, mintegy 5 kilométer távolságban van az ú. n. Koszorudülő határrész, melyen dombszerű magaslatok és körülötte több halom: «Nagy», «Álmos», «Sebek», «Koszorú», «Hegyes» és a «Nagyludas-halom» van (3. kép).

3. kép — Abb. 3

4. kép — Abb. 4

E terület között van Csernák János, Koszorú-dülő 252. sz. tanyaföldje, melynek egyik kis gerincén, 1936 év július 18-án, homokkeresés közben, gödörásáskor csontvázra és azok mellett leletekre akadt és ezeket a szentesi múzeumnak, ajándékként beküldötte. A hitelesítő ásatások alkalmából a közelben még két sírt tártam fel.

A három sírleletet a következőkben ismertetem:

I. sír. Adatait a földtulajdonostól tudtam meg, aki a sírt feltárta. Mélysége 1 m körüli volt és abban egy kis gyermek csontváza volt arccal és lábbal keletfelé fordulva, amely mellett a következő tárgyakat találta:

A fejnél, kétoldalon egy-egy sima, vékony ezüsthuzalból készült, ovális alakú fülönfüggő (III. t. I 1—2), egyiknek az akasztókarikája hiányzik; alsórészében egy-egy kagyló csüngővel. A nyakánál két barnaszínű üveggyurma gyöngy (III. t. I 4—5), egyik henger, a másik kerekdedalakú; előbbi gerezdes, utóbbi oldalán három kidomborodó kerek felületén egy-egy pirosas dudor.

Ugyancsak a nyaknál valószínűleg a gyöngyöket tartó fonálon csüngve, egy bronzlemezről készült szélesvégű kis kereszt (III. t. I 3), melynek felsőszárán, hengeralakú fül van. Lapjának egész terjedelmét kezdetleges vonalbemélyítéssel képezett, emberalak tölti ki. Ruházatából és a kéz tartásából ítélve, valószínűleg áldástosztó papot ábrázol.

A kereszt jelenléte azt látszik igazolni, hogy a gyermek már keresztény volt. Egyébként megállapítottam, hogy az eddig általam talált e korbéli kereszték, kivétel nélkül gyermekeknek voltak.

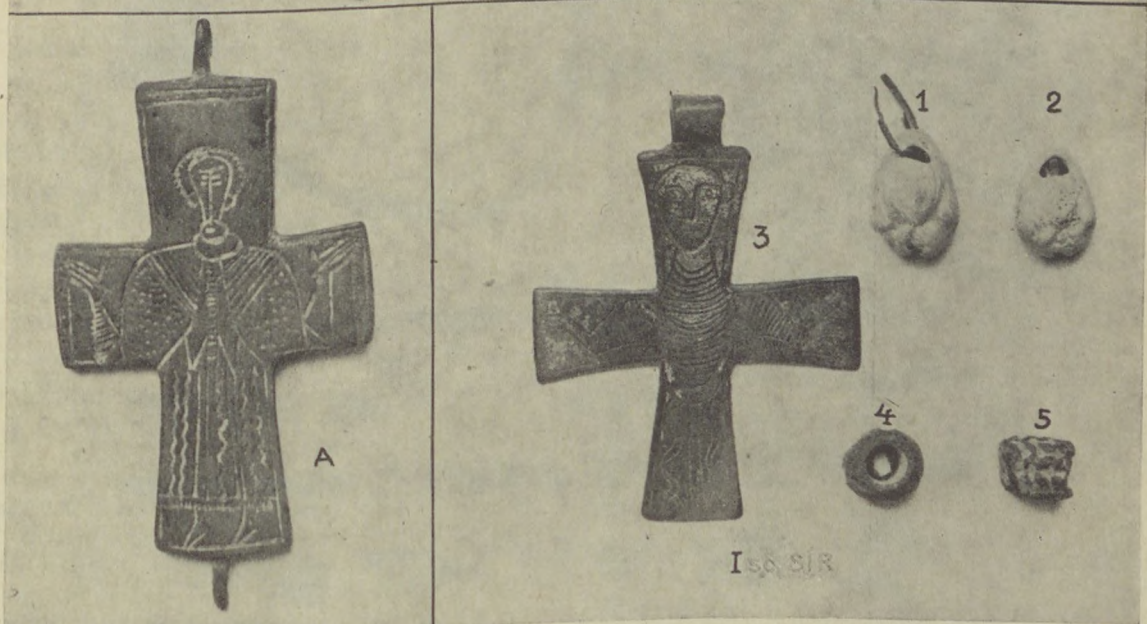
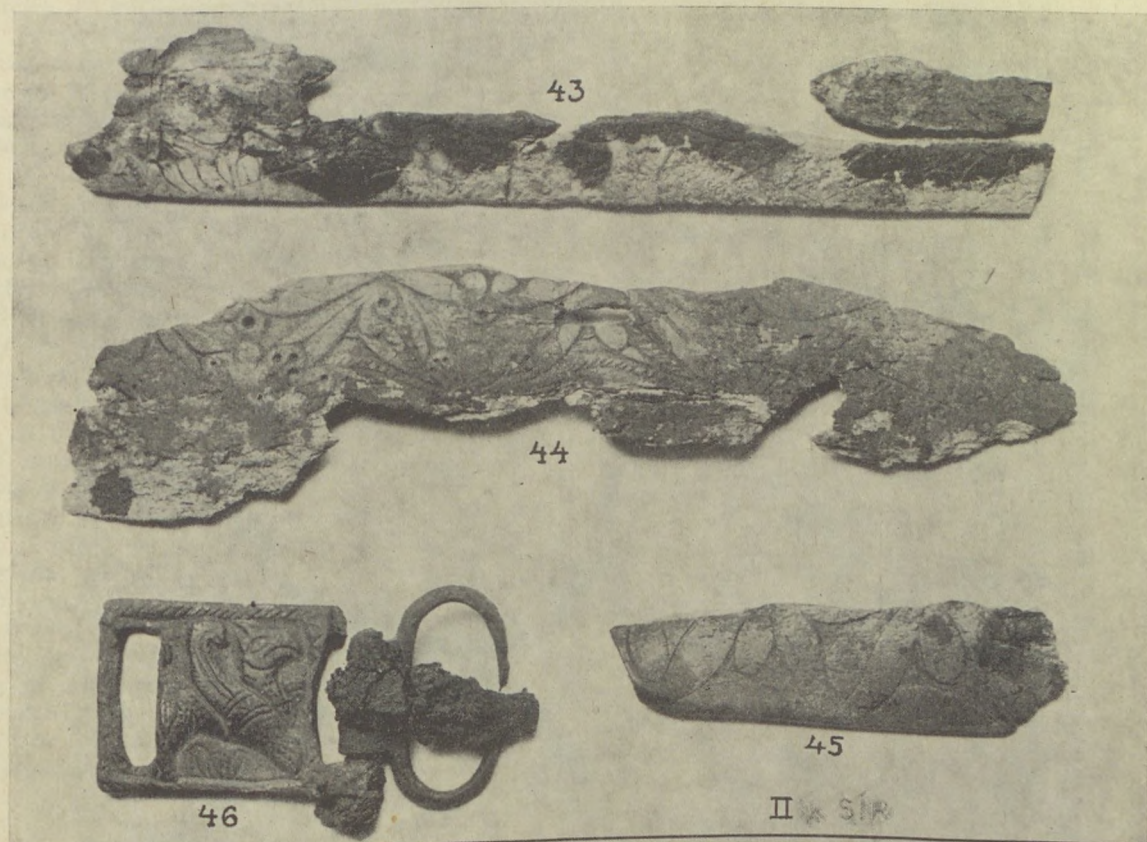
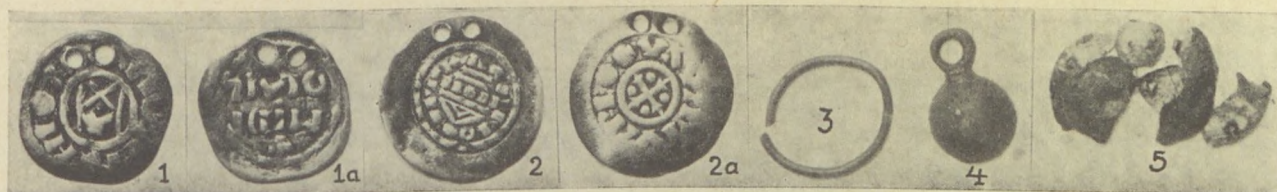
2. sír. 80 cm. mélyen, lábbal keletfelé-fekvő, 168 cm. magas férficsontváz volt benne (2. kép).

Az alkarok a medencében, a kezek összekulcsoltan, ami keresztény temetkezési mód, a lábak egymáson keresztbetéve voltak.

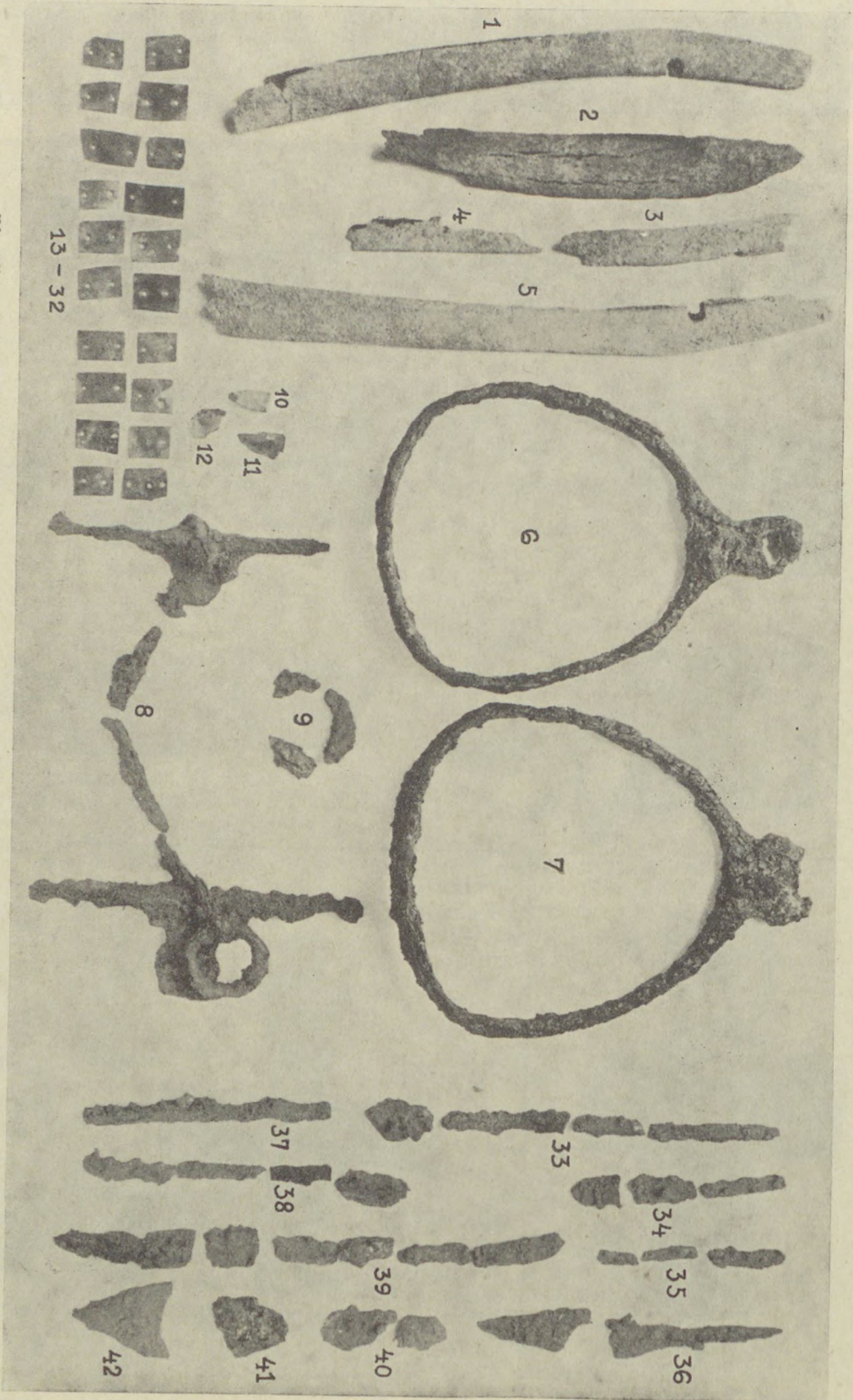
A fej mögött, nem közvetlen egymás mellett, volt a vékonybordájú, szélestalpú, hosszasalakú két kengyelvas (IV. t. 6—7).

A kettő között volt a feszítőzabla, szintén vékony száj és oldalrészrel (IV. t. 8). A zabla és a kengyelvasak közelében, a fej mindkét oldalán szétszórطان, részben négyzetleges, részben téglányalakú 21 db vékony, sima lemez (IV. t. 13—32). Valószínűleg a lószerszám díszítései. Mindegyiken részben két, részben három lyuk van. A lemezek közt volt két hasonló lemezből készült, nyíltvégű foglalat, melynek keskenyedő végeiben egy-egy kis bronzszeg van beerősítve (IV. t. 10, 12). A csontváz jobb vállánál és a jobb combcsonttól lefelé, a lábszár közepéig terjedően, voltak az íj végének csontlemezei (IV. t. 3—5), két páros lemez. A két vég, a honfoglalóknál szokásos alak: hossz, keskeny, mely a húrtartórészénél keskenyebb, ellentétben a népvándorlaskoriakéval, melyek ott szélesebbek. Hossza teljes pontossággal egyiknél sem állapítható meg, mert mindkettőnél letörték a belső végrészek, hosszuk így 24 cm. A markolati csontlemez (IV. t. 2) is hiányos, az egyik vége le van törve. Ebből sem hiányzik sok, mert a recézés mindkét végén látható. Hossza így 155 mm. Ha a markolatnál feltétlenül mindig két csontlemez volt, úgy az egyik itt hiányzik. Ugyane markolati csontlemez mellett volt, sajnos, megrongált állapotban, töredékesen, három csontlemez (III. t. II 43—45), melyeknek a felületén, annak egész terjedelmében, befaragással, igen szép mintájú: egyiknél virágok, másikonál palmettákból képezett díszítés van, hasonló a galgóczi és tarcali¹² tarsolylemezek levőkhöz. A jobbkaronyók belsőfelén, az alsó bordákon, két vasnyílhegy volt (IV. t. 36 és 41—42), egyik keskeny, hossz, a másik rövidebb és széles. Közel ezekhez, a gerinctőnél, jobbfelől volt egy nyulványos bronzcsat, vastüskével (III. t. II. 46). A csatkarika, vékonytörzsű, oválisalakú, mely a téglányalakú nyulványhoz egy vaspálcikával van foglalva. A lemezyul-

¹² Fettich Nándor, i. m. LI. t. és XLI., XLIV., XLV.

III. tábla. Mindszent-Koszorús dűlő. Felső sor: 1–5. 3. sír; 43–45. 2. sír. 1–5. 1. sír — Tafel III. Mindszent-Koszorús dűlő. 1–5: Grab 3; 43–45: Grab 2; 1–5: Grab 1

IV. tábla. 1—42: Mindszent-Koszorús dűlő 2. sír — Tafel IV. 1—42: Mindszent-Koszorús dűlő, Grab 2

ványon, melynek két hosszoldali peremén ferde bevágások vannak, zsinórdíszítés, egy kidomborodó, griffszerű állat van ábrázolva, melynek felülete mintás. Alatta három falevélszerű ábra. Az állat hátsórése: a negyedik láb és farok, a lemeznyulvány végén levő kivágás utólagos kiszélesítése folytán, megcsunkult. A nyílást valószínűleg a vastag bőrszík miatt bővítette meg a díszítés rovására.

E csathoz hasonlóalakú és kivitelűek a tiszaburai¹³ és az Aboba-pliskai (Bulgária),¹⁴ melyeken azonban oroszlán és nem griffszerű állat van. Ilyen ábrázolást eddig nem ismertek. Mindamellett eredetük közös lehet: bizánci.

A medencecsont jobb, külső részén egy vaskarika darabjai (IV. t. 9). Valószínűleg az íjtartó-tarsoly akasztója. A jobboldali medence és comb mellett, vaslemezek, szegespántok (IV. t. 33–35), talán az íjtartó bordái. A csontváz baloldalán, a felkartól a lábig terjedően, hosszúságában volt elhelyezve a lófej és a négy láb.

3. sír. 70 cm mélyen, lábbal keletfelé fekvő, 112 cm magas leányka csontváza. Karjai és lábai kinyújtva.

A fej jobboldalánál egy gömbölyű, ezüsthuzalból való, sima, kerek fülönfüggő (III. t. 3). A nyaknál két ezüstpénz (III. t. 1–1a) és 2–2a). Mindkettőnek a pereménél két-két lyuk van, bizonyára a felfűzésre szolgált. A pénzek mindegyike milánói. Az egyik I. Ugo di Provenza 926–945) a másik Ugo és II. Lotário (931–950) egymást követő uralkodóké. Lehetséges, hogy ezeket az onnan származó hittérítők hozták magukkal, akik a megkeresztelt pogány magyaroknak egy-egy pénzt, vagy keresztet adományoztak, leginkább gyermekeknek. A nyaknál volt még egy félgömb alakú, füles csüngődísz (III. t. 4). Közel a nyakhoz, a mell középvonalában, két kis ezüstlemez, rozetta (III. t. 5), mindkettő törött.

III. Tömörkény piactéri lelet

Krisár István főjegyző szíves értesítése alapján, 1937 évi március hó 13-án a Csongrád vármegyei Tömörkény községben szálltam ki, hogy a piactéren eszközölt földmunkálatok folyamán talált két csontváz leleteiből, amit lehet megmentsem, illetőleg az ott esetleges szükséges ásatást eszközöljem (4. kép).

Sajnos, félreértés folytán csak a csontvázakat óvták meg a széthányástól. Ezek közül az elsőt a főjegyző bevittette a községházára, néhány leletdarabbal; a másik, de mellékletek nélkül, a sírgödörben volt.

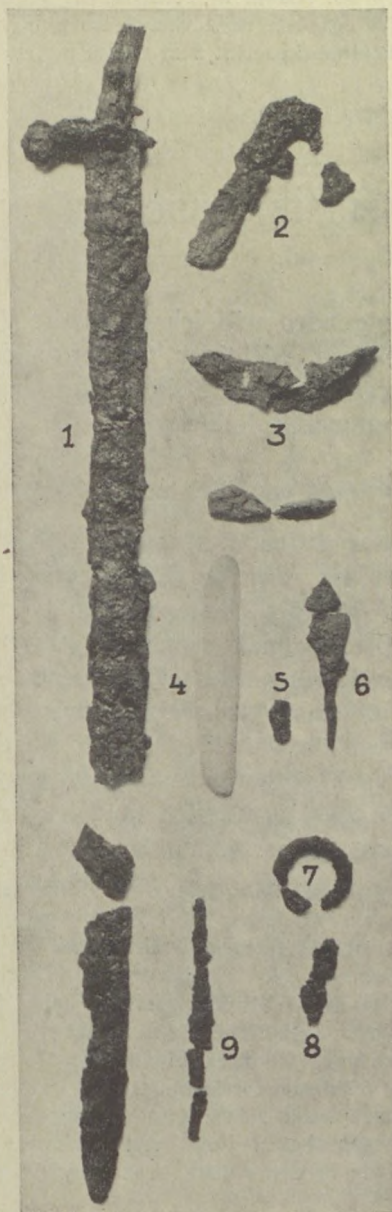
1. sír. A sír és csontváz méretadatait pontosan nem lehetett már megállapítani. Állítólag 110–120 cm mély volt, melyben egy nagykoponyájú, erőscsontú ember feküdt, lábbal keletfelé, kinyújtott végtagokkal. Mint-hogy az emberek a tárgyakkal nem törődtek, azokból csak néhány darabot sikerült megszerezni.

¹³ Horváth Tibor, *Honfoglaláskori sírok Tisza-burán*. Archaeologiai Értesítő, 1934. 103. és 105. kép.

¹⁴ U. a. i. m. 106. kép.

A megmentett leletdarabokból megállapítható, hogy azok a honfoglalás korából valók és hogy előkelőbb harcosé lehettek.

A legépebb és legfontosabb egy vaskard (5. kép 1), amely háromfelé törve, de teljes hosszában meg van. Szokásos, egyélű, kissé hajlott alakú. A penge hossza,

5. kép. Tömörkény-Piactér, 1–3, 5–9: 1. sír; 4: 2. sír — Abb. 5. Tömörkény-Piactér, 1–3, 5–9: Grab 1; 4: Grab 2

a markolatnál levő keresztvastól 54 cm, a hajlottirányú markolatrész megmaradt csonka része 5 cm, amelynek középtáján, a markolat külsőborítását összefoglaló 7 mm vastag és 22 mm hosszú vasszög van. A keresztvasnak az egyik nyulványa van meg, melynek vége kerekded.

Kengyelvas részei (5. kép 2). A meglevő darabokból az látszik, hogy széles, lapos akasztója volt:

oldalrészei is inkább szélesek, mint gömbölyűek. Két nyílhegy (5. kép 5–6) egyik lapos, széles, a másik háromélű, szára hiányzik. Egy nagyobb vaskarika (5. kép 7). Talán a kard felakasztására szolgált.

2. sír. 110 cm mélyen, lábbal keletfelé fekvő, 153 cm hosszú csontváz.

A sírban mindössze egy íjmarkolati csontlemez volt (5. kép 4). Alakja a szokásos, két végén hiányos, de az irdalás egyrésze rajta van. A lemez hossza 13 cm. Az emberek állítása szerint nem voltak a sírban tárgyak.

Szentes

Ezt ugyan kétségbe vonom, de változtatni rajta nem tudok.

Bár a fentebb I–III. alatt ismertetett leletanyag többízben töredékes és az adatok sem teljesek, a tárgyi anyag gazdagsága és sokrétűsége mégis újabb támpontokat adhat a honfoglaló magyarság megtelepülésének és műveltségének történelméhez.

Csallány Gábor

NEUERE FUNDE DER UNGARISCHEN LANDNAHMEZEIT AUS DER UMGEBUNG VON SZENTES

Im folgenden will ich durch die Veröffentlichung einiger wichtiger Gräberfunde an der Forschungsarbeit um die Kultur des Ungarntums der Landnahmezeit teilnehmen.

I. Gräberfunde von Szentes-Derékegyházaoldal

In etwa 8 km Entfernung südöstlich von Szentes, in der «Derékegyházer Seite» liegt das Gehöft Nr 129 des Benjamin Berényi. Die Gegend gehörte vormals zum Überschwemmungsgebiet des Korógy Flusses, an einer erhöhten Stelle fand der Grundeigentümer bei Erdarbeiten zwei Gräber. Nach seiner Angabe wurden dort auch vorher schon Skelette gefunden. Ausser den zwei erwähnten fand ich dann noch zwei weitere Gräber (Abb. 1.).

Grab 1. Zwei Ohrgehänge aus Silberdraht (Taf. I, I 1–2), am Anhänger zwei Silberkugeln, der Anhänger-Draht ist mit flachem Draht umwickelt. Ähnliche Gehänge kommen in Gräbern der Landnahmezeit häufig vor. Grab 64 Pilin-Sirmánhegy¹ aber hier fehlt der Anhänger, Székesfehérvár-Demkóhegy,² aber mit anderen Gehänge, Budapest-Lipótmező,³ letztere aber mit anderer Einhängevorrichtung. Mit kleinen Abweichungen kamen noch solche Obergehänge vor in dem von mir ausgegrabenen Fund von Gádoros,⁴ in zwei Gräbern, sowie in den Funden von Hajduböszörmény⁵

und Csorna.⁶ (Letztere sind verkehrt abgebildet.) — Halsschmuck (Taf. I, I 3), aus glattem Silberdraht, in Stücke zerbrochen. Das Ende mit der Schliessvorrichtung fehlt. Am bogenförmigen unteren Teil, dessen eines Ende in eine Schleife, das andere in einen Haken gebildet ist, sind den am Ohrgehänge (Taf. I, I 1–2) sichtbaren gleiche Silberkugeln in gleichem Abstände angebracht. Auch hier sind die Zwischenteile mit flachen Draht umwickelt. Diese Form des Halsschmuckes kenne ich in Funden der Landnahmezeit nicht. — Zwei kleine Silberknöpfe (Taf. I, I 4–5) mit erhöhten Rand und Mittelpunkt, die Vertiefung zwischen beiden ist vergoldet. Auf der Rückseite sind zur Befestigung an Leder oder Leinen zwei Drahtösen angebracht. Diese Form kommt in reicheren Gräbern der Árpádenzeit oft vor. Die Spuren von Bronzerost am linken Armknochen bezeugen, dass auch dort eine Armspange vorhanden gewesen sein muss. Wahrscheinlich gingen dort auch noch andere Gegenstände verloren.

Grab 2. In einer Linie mit dem vorigen Grab in 2,5 m Entfernung von diesem. Das Skelett lag mit dem Schädel gegen W, mit den Füßen gegen O. Nach Angabe der Finder sollen auch Pferdeschädel, Pferdeknochen, Steigbügel und andere unbekannte Gegenstände im Grab gewesen sein. Leider konnte ich von diesen nur folgendes bergen resp. aus der Grube nachträglich herausholen:

Ring aus dickem glatten Silberdraht mit offenen Enden. (Taf. I, II 7). Zwei kleine Bronzeplättchen unregelmässiger Form mit zwei Löcher (Taf. I, II 11). Drei kleine Bronzenägel mit halbkugeligen Kopf (Taf. I, II 8–10). Sechs Eisen-Fragmente, scheinbar Reste eines Steigbügels (Taf. I, II 1–6).

Grab 3. In 3 m Entfernung vom Grab 2, fast in einer Reihe. Das Skelett war vom Kopf bis zum Becken schon früher einmal aufgewühlt, der eine Oberarm und der Beckenknochen waren nicht am Platze. Es war ein 170 cm langes Männerskelett in 90 cm Tiefe, in der üblichen O–W Lage mit ausgestreckten Gliedern. Der Pferdeschädel lag im Becken, die Pferdefüsse teilweise beim Kopf, teilweise beim linken Knie des Skelettes. Die gefundenen Gegenstände sind folgende:

¹ Hampel József, *Ujabb tanulmányok a honfoglaláskor emlékeiről*, Taf. 70, 5 und J. Hampel, *Altertümer des frühen Mittelalters in Ungarn*, B. III, Taf. 525, 5.

² Hampel a. a. O., B. III, Taf. 394, 13.

³ Hampel a. a. O., B. II, Taf. 848, 9.

⁴ Fettich Nándor, *Die Metallkunst der Landnehmenden Ungarn*. Arch. Hung. XXI. Taf. XCIII. 31 und Csallány Gábor, *Avarkori és IX–XIII. századi magyar leletek a Szentesi Múzeumban*. Dolgozatok, Szeged 1933 —34. Taf. LIIX. 12, 18.

⁵ Hampel a. a. O., B. I, 374, Bild 1002. und Hampel J., *Ujabb tanulmányok*, Taf. 15, 10.

⁶ Hampel a. a. O., B. III, Taf. 345, 19–20.

Vier Knöpfe aus Bronze mit langen Ösen (*Taf. I, III 23–26*). Sie lagen beim Hals und an der Brust. Am linken Oberarm in Höhe der Achsel lagen die Bruchstücke vom Eisenbeschlag des Pfeilköchers (*Taf. I, III 1–6*). Eisenfragmente, wahrscheinlich auch Teile des Köchers (*Taf. I, III 7–17*). Steigbügel runder Form (*Taf. I, III 20*) in der Nähe des rechten Knies, in Stücke zerbrochen. Der zweite Bügel und auch der Zaum fehlte, waren wahrscheinlich verrostet und zerbröselte. Stücke einer grösseren Eisenschnalle (*Taf. I, III 21*), lag unter dem Pferdeschädel. Zwei kleine Bronzeplättchen (*Taf. I, III 27–28*). Das Ende einer Bronzenadel (*Taf. I, III 29*). Die Stücke eines kleinen Eisenmessers lagen bei der rechten Hand (*Taf. I, III 15–17*). Ein glattes Ringelchen aus Bronze mit offenen Enden (*Taf. I, III 22*), lag am Schädel, vermutlich ein Ohrringelchen. In Gräbern der Landnahmezeit und der Árpádenzeit kommen auch bei Männerskeletten Ohrringe vor, aber immer nur glatte runde Ringelchen.

Grab 4. Südlich des ersten Grabes in einer Linie mit dem übrigen, in 4 m Entfernung. Hier lag in gewohnter Orientierung mit ausgestreckten Gliedern in 90 cm Tiefe ein Frauenskelett (*Abb. 2*). Beilagen waren:

Halsschmuck, auf Leinenstreifen, bestehend aus 12 runden Silberknöpfen am rückwertigen Teil, und 15 gleiche Knöpfe vorne, aber mit herzförmigen Anhängern (*Taf. II, 3*). Die Knöpfe sind vergoldet und haben auf der Rückseite zwei Ösen zum Annähen. Von der Mitte ging abwärts eine Reihe von ähnlichen aber etwas kleineren Silberknöpfen (12 St), zwei waren aus dünnem Blech geprägt. Alle diese Silberknöpfe waren auf schmalen Leinenstreifen befestigt (*Taf. II, 5*). Das Aufreihen des Schmuckes auf Bändern, Leinen- und Lederstreifen kommt auch in den Funden von Meri⁷ und Liada⁸ vor. Zum Teil ähnliche, an denen auch einige gleiche Anhänger sind, kamen in Klostari (Bulgarien)⁹ und in dem Funde von Varby (Stockholm)¹⁰ vor.

Am linken Schlüsselbein waren nebeneinander gelegt zwei an zwei Stellen vergoldete Ohrgehänge aus Silber mit langem Anhänger (*Taf. II, 9–10*). Der untere verzierte Teil ist gegossen. Das Mittelstück des an einen Glöckchenklöppel erinnernden Anhängers ist vergoldet, die beiden Enden sind von Silber. Die ganze Länge ist 95 mm, der Anhänger allein 55 mm. Einigermassen ähnlich ist das Paar aus Szeged-Bojárhalom.¹¹

Rechts und links des Rückgrates lagen zwei kleine durchlöchernte Silberbleche (*Taf. II, 6–8*), im Becken ein kleines vergoldetes Silberblech (*Taf. II, 4*).

Am linken Unterarm befand sich eine aus dünnem Silberblech geformte Armspange mit offenen Enden (*Taf. II, 11*). Über das rechte Knie gelegt war ein Pferdezaum (*Taf. I, IV 1*), neben dem linken Knie ein Steigbügel (*Taf. I, IV 2*), beide verrostet und in Stücke zerbrochen. Am rechten Unterbein war eine der Armspange ähnliche aber doppelt so breite Silberpsange

(*Taf. II, 12*), an dem einen verbreiteten Ende durchlocht, vielleicht auch am anderen Ende, jetzt ist es aber ausgebrochen.

II. Grabfund von Mindszent-Koszorudülő

Am linken Ufer der Theisz, östlich der Gemeinde Mindszent liegt in ungefähr 5 km Entfernung die Gemarkung Koszorudülő auf der sich einige Tumuli befinden (*Abb. 3*). In dieser Gegend fand im Jahre 1936 der Landwirt J. Csernák beim Sandausgraben ein Skelett mit Beilagen die er dem Szenteser Museum zum Geschenk machte. Anlässlich der nachträglichen Grabung fand ich noch zwei weitere Gräber. Die Beilagen der drei Gräber sind folgende:

Grab 1. Nach Angabe des Grundeigentümers: In 1 m Tiefe Skelett eines kleinen Kindes mit Kopf und Gesicht gegen O gewendet. Beilagen: An beiden Seiten des Schädels kleine ovale Ohrringe mit anhängender Porzellanschnecke (*Taf. III, I 1–2*). Am Hals zwei braune Perlen aus Glaspaste (*Taf. III, I 4–5*), die eine rund, die andere zylindrisch, erstere hat drei rote Punkte, die andere ist geriefelt. Ein kleines Kreuz (*Taf. III, I 3*) war wahrscheinlich an denselben Faden angehängt, auf den die Perlen aufgereiht waren. Das Bronzekreuz hat eine breite Schleife zum Anhängen, und die ganze breite Oberfläche bedeckt ein primitiv in Linien eingraviertes Bild. Aus der Haltung der Hände und vom Kleide kann man vielleicht das Bild eines Segenspendenden Priester vermuten. Das Vorkommen des Kreuzes scheint die Annahme zu bekräftigen, dass es ein christliches Kind war. Ich will hier bemerken, dass sämtliche von mir bisher gefundenen Halskreuze ohne Ausnahme aus Kindergräber stammen.

Grab 2. In 80 cm Tiefe 168 cm langes Männer-skelett, mit den Füßen gegen O gerichtet (*Abb. 2*). Nach christlichem Brauch waren die Hände ineinander geschlossen, die Unterbeine waren übereinander geschlagen. Ober dem Schädel lagen zwei Steigbügel mit breiter Sohle (*Taf. IV, 6–7*), zwischen beiden lag der Pferdezaum (*Taf. IV, 8*). In der Nähe des Zaumes und der Steigbügel lagen um den Kopf herum zerstreut 21 Metallplättchen teils viereckiger, teils länglicher Form (*Taf. IV, 13–32*), an jedem je zwei oder drei Löcher. Wahrscheinlich Schmuckteile des Pferdegeschirres. Zwischen den Plättchen lagen zwei kleine Behälter mit offenem Ende, am schmälern Ende mit einem Bronzenagel (*Taf. IV, 10, 12*). Die Beinplatten des Bogens lagen an der rechten Schulter, am rechten Ellbogen und beim rechten Knie (*Taf. IV, 3–5*). Die Länge der paarweise liegenden End-Platten konnte nicht genau gemessen werden, weil die Enden abgebrochen sind. Auch die eine Mittelplatte (*Taf. IV, 2*) ist abgebrochen, die messbare Länge ist 155 mm. Die zweite Mittelplatte fehlt. Neben diesen Bogenresten lagen die Reste von noch weiteren drei schön verzierten Beinplatten (*Taf. III, II 43–45*). Auf der einen sind Blumen, auf der anderen aus Palmetten gebildete Ornamente. Die Ornamente sind denen von der Säbeltaschen

⁷ Hampel a. a. O., B. I, 821 und Hampel, *Tanulmányok*, 42–45.

⁸ Hampel a. a. O., B. I, 822. und Fettich N. a. a. O. *Taf. XVII*.

⁹ Hampel, *Ujabb tanulmányok*, S. 60, *Abb. 1*.

¹⁰ Fettich Nándor, a. a. O., *Taf. LXXVI*, 1 u. 3.

¹¹ Hampel a. a. O., B. III, *Taf. 392*, *Abb. 12 u. 13*.

von Galgóc und von Tarcal,¹² ähnlich. An der inneren Seite des rechten Ellbogens lagen auf den unteren Rippen zwei Pfeilspitzen aus Eisen (*Taf. IV, 36* und *41–42*). Die eine ist schmal und länglich, die andere breit und kürzer. Nahe zu diesen, am Ende Der. Wirbelsäule, rechts, lag eine Bronzeschnalle mit Platte (*Taf. III, II 46*). Der Schnallenring ist ellipsenförmig und an die viereckige Platte mit einem Eisennagel befestigt. Die Schnallenplatte hat an den beiden Längsseiten Schnurverzierung, im Mittelteil aber in plastischer Arbeit das Bild eines Greifen dessen Körper mit Linien verziert ist. Unter dem Tierbild befinden sich drei blattähnliche Formen. Der rückwärtige Teil des Greifen ist bei Verbreiterung des Riemenloches verstümmelt worden.

Schnallen ähnlicher Form und Ausführung kennen wir aus Tiszabura¹³ und Aboba-Pliska (Bulgarien),¹⁴ auf welchen aber statt des Greifen, Löwen abgebildet sind. Ich kenne keine andere ähnliche Darstellung. Dennoch können beide gemeinsamen, byzantinischen Ursprungs sein.

An der rechten Seite des Beckens lagen die Reste eines Eisenringes (*Taf. IV, 9*), vielleicht vom Bogenköcher. Auch an der rechten Seite lagen Eisenstäbchen und Bänder mit Stiften (*Taf. IV, 33–35*), wahrscheinlich Rippen des Köchers. An der linken Seite des Skeletts lagen der Länge nach die Knochen und der Schädel eines Pferdes.

Grab 3. 112 cm langes Mädchenskelett in 70 cm Tiefe, mit den Füßen gegen O gerichtet. Arme und Beine gestreckt. An der rechten Seite des Kopfes lag ein runder Ohrring aus Silber (*Taf. III, 3*). Am Halse zwei Silbermünzen (*Taf. III, 1a, 1b* und *2a, 2b*). Beide haben am Rande je zwei Löcher zur Befestigung. Beide sind Mailänder Münzen, die eine des Ugo I. di Provenza (926–945), die andere Ugo II. und Lotario (931–950). Es ist möglich dass dortige Missionäre die Münzen den getauften heidnischen Ungarn mitbrachten, vielleicht auch das Kreuz einem Kinde brachten. Am Hals war noch ein halbkugelförmiger Metallknopf mit Öse zum anhängen (*Taf. III, 4*). Nahe zum Hals auf der Brust lagen zwei Silberblech-Rosetten, (*Taf. III, 5*), beide zerbrochen.

¹² Fettich Nándor, a. a. O., *Taf. LI* und *XLI, XLIV, XLV*.

¹³ Horváth Tibor, *Honfoglaláskori sírok Tiszaburán*. Archaeologiai Értesítő, 1934, Abb. 103 u. 105.

¹⁴ Horváth Tibor a. a. O., Abb. 106.

III. Fund von Tömörkény-Piactér

Im Jahre 1937 fand man in der Gemeinde Tömörkény im Komitate Csongrád, bei Erdarbeiten am Marktplatze zwei Skelette (*Abb. 4*). Leider wurden bei dieser Gelegenheit nur die Skelette vor der Verwüstung bewahrt, das eine wurde mit einigen Beigaben das Gemeindehaus übertragen und aufbewahrt, das andere lag in der Grube aber ohne Beigaben.

Grab 1. Die Masse von Grab und Skelett konnte man nicht mehr bestimmen, angeblich war die Tiefe 110–120 cm. Das Mönnerskelett lag mit den Füßen gegen O, mit gestreckten Gliedern. Da man sich um die Beigaben nicht kümmerte, konnten nur wenige davon geborgen werden. Aus den geretteten Stücken ist zu erkennen, das es die Beigaben eines vornehmen Kriegers der Landnahmezeit gewesen sein können.

Das wichtigste und am besten erhaltene Stück ist ein Eisenschwert (*Abb. 5, 1*). Die in drei Teile zerbrochene einschneidige Klinge ist 54 cm lang, der Rest der Parierstange 5 cm etwas gebogen. Zur Befestigung der Parierstange diente ein 7 mm dicker und 22 mm langer Eisennagel. Das Ende der Parierstange ist rund, das andere fehlt.

Aus den übriggebliebenen Stücken des Steigbügels ist zu erkennen, dass er einen breiten flachen Aufhängehenkel hatte (*Abb. 5, 2*), auch die Seitenteile waren eher breit als rund. Zwei Pfeilspitzen (*Abb. 5, 5–6*) die eine flach und breit, die andere dreiflügelig, der Dorn fehlt. Ein grösserer Eisenring (*Abb. 5, 7*), diente vielleicht zur Befestigung des Schwertes.

Grab 2. In 110 cm Tiefe ein Skelett von 153 cm Länge, mit den Füßen gegen O gerichtet. Im Grab soll nur eine Beinplatte (*Abb. 5, 4*) von der Mitte eines Bogens gewesen sein. Sie ist von allgemeiner Form, die beiden Enden sind defekt, Länge 13 cm. Nach Angabe der Leute die das Grab fanden, war sonst nichts vorhanden, was ich aber nicht glauben kann.

Wenn die geschilderten Funde auch teilweise nur fragmentarisch und die Angaben darüber unvollständig sind, gibt doch die Reichhaltigkeit und Vielfältigkeit derselben neuere Stützpunkte zur Bewertung der Kultur und der Ansiedelungs-Geschichte des landnehmenden Ungarntums.

X. SZÁZADBELI MAGYAROK CSONTMARADVÁNYAINAK EMBERTANI VIZSGÁLATA

A magyarság faji összetételének megismerése szempontjából elsőrangú fontosságú az a kérdés, hogy a honfoglaló magyarság milyen fajelemekekből állott és hogy mily bélyegek tekinthetők a magyarság ősi jellegeinek.

Erre leginkább akkor kaphatunk feleletet, ha közvetlen honfoglaláskori, vagy legalább is a magyarság hazánkban élteének első századából előkerült koponya és csontvázleteket vizsgálunk meg.

Ha azonban az irodalmat kutatjuk, a legnagyobb sajnálattal kell azt megállapítanunk, hogy eddig igen kevés adattal rendelkezünk e tekintetben, hiszen alig százra tehető az e korszakból származó megvizsgált koponyák és még kevesebbre a csontvázak száma, főleg amiatt, mert a régebbi ásatók nem fordítottak elég gondot a csontanyag megmentésére.

Az első tudományos közleményeket a honfoglalók embertanára vonatkozólag Lenhossék Józsefnek köszönhetjük, aki előbb a Pest vármegyei Benepusztáról származó X. századbeli vitéz koponyáját, majd a szeged-öthalmi ásatásból kikerült 4 pogány magyar koponyát írta le nagy gondossággal.¹

Lenhossék után hosszú idő múlva Bartucz Lajos közölt részleteket 2 jászdósai koponyáról, de amint maga írja, a feldolgozás közben kételemek merültek fel a leletek hitelességére vonatkozólag, s ezért az anyag leírását abbahagyta.²

Ugyancsak az ő tollából jelenik meg azután

¹ Lenhossék J., *Az emberi koponyaismé.* Cranioscopia. Budapest, 1875. 140. lap. (E cikkében közölt többi régi koponya nem honfoglaláskori.) — U. a. *A Szeged-öthalmi ásatásokról,* különösen az ott felfedezett ősmagyar, órómai és kelta sírokban talált csontvázakról stb., Budapest, 1882.

² Bartucz L., *A jászdósai honfoglaláskori koponyákról.* Néprajzi Értesítő, XIV, 1913, 334—358. lap és XV, 1914, 167—176. lap.

az első nagyobb összefoglaló munka a honfoglaló magyarok anthropológiájáról, amelyben 48 székesfehérvár-rádiótelepi, 17 székesfehérvár-sárkeresztur-uti, 4 maroshegyi, 3 zemplénmegyei, 1 benepusztai és 1 jászdósai koponyán végzett vizsgálatainak eredményét teszi közzé.³ Az akkori viszonyok között nem volt lehetséges a részletes méreteknél, s a koponyák fényképeinek közlése, valamint a szögméreteket sem tudta eszközök híján felvenni, s így e dolgozat kiegészítésre szorul.

Később azután 18 kenézlői, 3 kunágotai, 1 ókéskei koponya s az ezekből az ásatásokból előkerült csontvázak vizsgálatának eredményét ismerteti kivonatosan méretek és részletek nélkül.⁴

Végül legujabban egy hevesi honfoglaló magyar csontvázát írta le tüzetesen.⁵

Az irodalomban még Krecsmárik Endre dolgozata található 2 kunágotai honfoglaló koponyáról, azonban teljesen a felületeken mozgó közleménye az összehasonlításra semmi lehetőséget sem ad.⁶

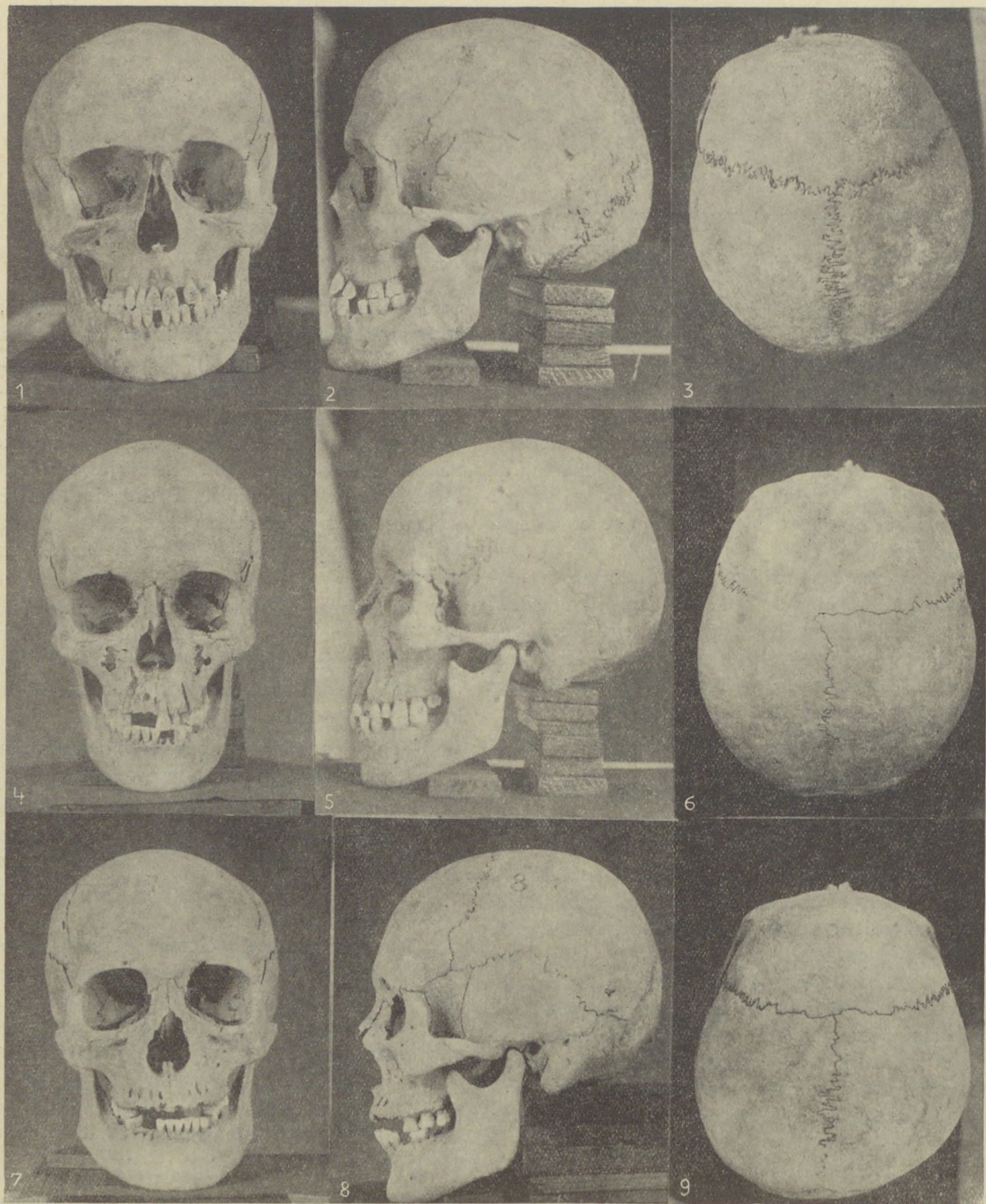
Ha már most figyelembe vesszük a honfoglaló magyarok számát és kétségtelen meglévő társadalmi rétegződését, nyilvánvalóvá lesz, hogy még igen sok részletközleményre van szükségünk addig míg a honfoglaló magya-

³ U. a. *Honfoglaláskori magyar koponyák.* Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi Gyűjteményei. V., Budapest, 1926.

⁴ U. a. *Adatok a honfoglaló magyarok anthropológiájához.* Archaeológiai Értesítő XLV. kötet, Budapest, 1931. 113—119. lap.

⁵ U. a. *Hevesi honfoglaló magyar csontváz.* Folia Archaeologica I—II., Budapest, 1939, 204—206. lap.

⁶ Krecsmárik E., *Jellegzetes koponyák a Szegedvárosi múzeumban.* Dolgozatok a m. kir. Ferenc József Tudományegyetem Archaeológiai intézetéből. II. 1926, 176—178. lap.

I. tábla — Tafel I

II. tábla — Tafel II

rok embertani képét csak megközelítően is meg tudjuk rajzolni.

Éppen ezért vállaltam készséggel, hogy a Csallány Gábor szentesi múzeumigazgató úr ásatásaiból származó X. századbeli magyar koponyákat és csontvázmaradványokat megvizsgáljam.

Vizgálatra kerültek:

1. a tömörkényi ásatás 1. sírjából származó, 110–120 cm mély sírból, lábbal keletfelé, kinyújtva fekvő, gazdag mellékletű előkelő harcos koponyája;

2. ugyancsak a tömörkényi ásatás 2. sírjából 110 cm mélységből lábbal Kelet felé fekvő, a sírban mérve 153 cm hosszú csontváz koponyája és hozzátartozó töredékes végtagcsontok;

3. a mindsenti ásatás 2. sírjából a Koszorus dűlő 252. szám alatt Csernák János földjéből, 80 cm. mélyről lábbal keletnek fekvő, keresztbetett alsókarú és lábú, a sírban 168 cm-nek mért tegezettel és lókoponyával, valamint gazdag mellékletekkel kiásott férfi csontváz koponyája;

4. a derékegyházi ásatás 4. sz. sírjából Berényi Benjamin földjéből 90 cm mélységű bolygatatlan sírből kiásott, lábbal kelet felé eltemetett, a sírban mérve 160 cm hosszú női csontváz koponyája és baloldali hosszúcsontjai, melyek mellékletei az eltemetett előkelő rangját mutatják.

Igy tehát 4 koponyát és közülük kettőhöz tartozó végtagcsontokat vizsgáltam meg. Míg azonban a derékegyházi nő végtagcsontjai épek voltak, addig a Tömörkény 2 csontváz oly rossz állapotban volt, hogy alig lehetett rajta a méréseket elvégezni.

Itt jegyzem még azt is meg, hogy valamennyi lelet a szentesi múzeumban van, s azok korát Csallány Gábor múzeum-igazgató úr határozta meg.

A vizsgálatban Martin tankönyvében⁷ leírt módszereket használtam, Mollison legújabb módosításaival,⁸ ugyancsak Mollison szerint mértem a csontokat.

A koponyák méreteit és a belőlük számított indexeket az I–IV. táblázatba állítottam össze, míg a meglévő kevés hosszúcsont méretét az V. táblázat tartalmazza. Mivel a számítás útján kapott magasságnak is nagyok a hibaforrásai

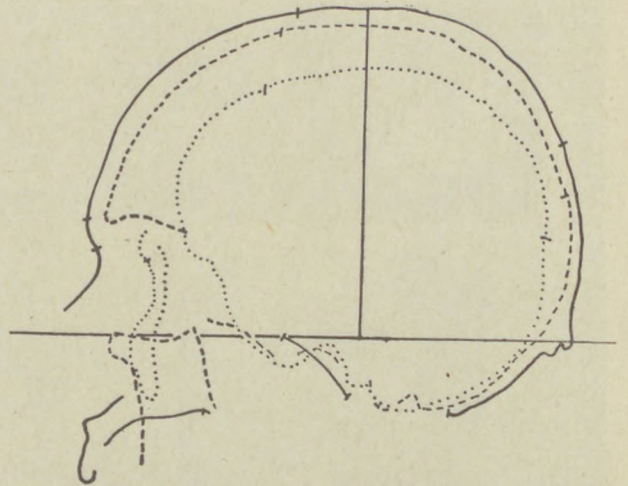
egybe vettem a sírban mért testmagassággal. A méretek elbírálásánál a Scheidt által megszabott határokat vettem alapul.⁹

Ezekután térjünk át az egyes koponyák részletes leírására.¹⁰

A Tömörkény 1. jelzésű koponya (I. tábla 7, 8, 9. és 1. kép). Főleg az erős izomérdeségek, szemöldökfeletti íve, hátradülő homloka jellemzi. Obelion táján kisfokú varratsontosodás látszik, hátsó zápfogai nem túl kopottak, s így 30–35 éves férfiának tartható.

Deskriptive a norma verticalisban sphenoides rotundus Sergi alakot mutat, erősen aszimmetriás és phae-nozyg. A norma occipitalisban bombaformája van. Varratai egyszerű lefutásúak, Oppenheim sémáján I, 1–4 lefutásúak. Az elcsontosodás a sagittalis varrat obelion táján kívül-belül kezdődően a 2. fokozatot mutatja.

Nyakszirtcsontjának pikkelyrésze meredek. Erős Linea nuchalis terminalis és igen kifejezett Protube-

1. kép. Tömörkény 1. Mediansagittalis görbéi

rantia occ. ext.-val, melynek kialakulása 3–4 alakot mutat. Ettől lefelé kis crista occipitalis externa mellette balfelől kis árok húzódik az öreglyukhoz. Ez utóbbi körtealakú, előre keskenyedő. Kétoldalt a condylusok erősen hajlottak, papucszerűek. Mögöttük átluggatott fossa condylia, mely előtt a baloldalt kis csontdudor van. Ugyanígy találunk a foramen jugulare hátsó szegélyénél mindkét oldalt. A falcsonok aszimmetriásak, a bal hosszabb, keskenyebb, a jobb dudora előbbre áll. Baloldalt egy nagyobb és mindkét oldalt több kisebb foramen parietale van. A lambda felé a sagittalis varrat hátsó része bemélyedésben fekszik, a csont ellapul, kifejezett lambdaelőtti impressió nélkül.

Homloka mérsékeltlen dűlő, közép magas. A szemgödör szélén középpütt balra incisura frontalis, jobbra

⁷ Martin R., *Lehrbuch der Anthropologie*. II. Aufl., Jena, 1928.

⁸ Mollison Th., *Spezielle Methoden anthropologischer Messung*. Hdb. d. biol. Arbeitsmeth. Abt. 7. Teil 2, Heft 3, Berlin, 1938.

⁹ Scheidt W., *Rassenforschung*. Leipzig, 1927.

¹⁰ A leírásban a jenai nomenclaturát használtam Gellért jegyzéke szerint. (Kiss F., *Rendszeres bonctan*, II. köt. Szeged, 1939.)

kettős foramen van. A glabella táj mérsékelt (III.) fejlődésű, két oldala közvetlen megy a kis arcus superciliarisba. Ez utóbbiak nagy rövidege miatt elnyúlt a trigonum supraorbitale. A homlokcsont járomnyujtványa előre és oldalt hajlik. A homlokdudorok csak gyengén vannak kifejezve.

A halántékcsontról pterion tája H alakot mutat. A pikkely-varrat enyhén csipkézett. Hátról a dudorszerű mindkét oldalt erős linea temporalis alatt a sutura mastoidea-squamalis nyomai láthatók árkokban. Csecsnyujtványa vaskos, előre hajló, baloldalt kis crista paramastoidea, jobbra pedig kifejezett, de kicsiny processus paramastoideussal. A csecsnyujtvány hátsó széle érdes, az incisura mastoidea erős. A külső fülnyílás verticalisan fekvő ellipszis alakot mutat kifejezett spina supra meatummal. A fossa mandibularis mély, elülső fala meredek és a basissal nagy szöget alkot, jobb oldalt a fülnyílás felé eső hátsó részén kicsiny két lyukkal átfúrt, előtte pedig közép felé a spina ossis sphenoidison a nagy foramen spinale előtt egy erős csontcsipke található.

Az arckoponyán a szemgödör alatt nagy kiterjedésű mély fossa canina van, melyből a foramen infraorbitale felett mintegy hídként emelkedik ki a szemgödör alsó határa. E for. infraorbitale valósággal horizontális fekvésű. A szemgödör kifelé és lefelé szélesedő bejáratával, lekerekített szegletekkel bír, befelé konvergál, belső részei erősen kitortek. A járomív a halántékcsontról kezdődőleg jól fejlett, erősen szétterjed, kifejezett hatalmas rajta a tuber malare, ahonnan merőlegesen hajlik a bemélyült arcba, s éppen ezért oly nyilvánvaló a phaenozgya e koponyán.

Az orrcsontok hajlottak, Hovorka mintájában 3. alakot mutatnak, a Virchow minta szerint gyengén (2.) konkáv gyöktájjal. Az orrlyukak anthropolin formájúak, balfelé magasabb, jobbfelé mélyebb alappal. Széles, de nem túl kiugró (2. mintájú) orrtővis és kissé előálló fogmedri rész jellemzi még az arckoponyát. A fogív szegletes és szétálló V alakot mutat, a szájpád hátrafelé menedékes, középpont jobbra kis tarajnyommal és a szélén lévő kis csontcsipkével. A harántszájpádvarrat kettős S lefutású. A hátsó orrtővis széles lekerekített. A szájpád kétoldalt aszimmetrikus bevágásokkal végződik.

Állkapcsán a fogmedri rész előugrik, az alatta lévő mélyedésből kiugrik a kifejezett áll. Spina mandibulae jól látszik. Az állkapocs oldal felé erősen szétterjed, szegletében erős izomcsücskök találhatók, ága aránylag meredek, széles, közepesen fejlett első-hátsó irányban lapult bütyökkel, mély incisura mandibulaeal és tompa processus muscularissal.

Fogai közül felül csak a 6 zápfog, alul a metszők, a 2 első zápfog, a bal szem és első előzápfog van meg. Erősen lekoptak a 3. molarisok kivételével. Alsó fogak kicsinyek, a felsők közepesek. A bal alsó első zápfog mesialis felén caries van.

A Tömörkény 2. sírbeli koponya (II. tábla 1—7. és 2. ábra) ugyancsak fiatal 25—30 év körüli férfi. Nemét erős izomérdekességei, nagy csecsnyujtványa, hátradülő homlokalkata erős arcus superciliarissal, korát az obelion tájtól lefelé kezdődő varratcsontosodás, kopott zápfog, de nem túlkopott előzápfogai és kibuvóban lévő

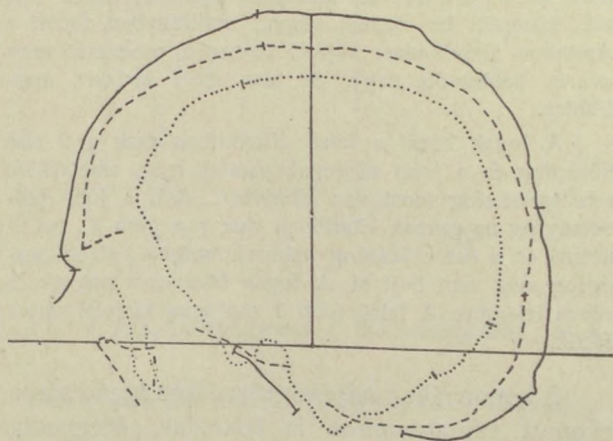
felső jobb és alsó bal harmadik zápfoga határozzák meg.

Maga a koponya erősen sérült; agykoponyája és állkapcsán kívül csak egyes, de jelentékeny arctörések vannak meg belelőle. Agykoponya alapjának első része, s arckoponyának főleg az orr körül nagy része nincs meg, s annyira vetemedett, hogy nem lehetett összeilleszteni.

Leíró jellegei a következők:

Norma verticalisban sphaeroides rotundus Sergi alakot mutat. Varratai egyszerűek, Oppenheim schema szerint a fejtetőn I. 2—3, a lambda tájon I. 8—9 alakot mutatnak. Ugyanitt 2—3. fokú elcsontosodások találhatók. Kisfokú elcsontosodás van a koszorú varrat jobb oldalán is. Hátról bomba alakot mutat a falsontokon lévő legnagyobb szélességgel.

Nyakszirtipikkelye meredek, egyenesen megy. Be-
lőle kiemelkedik az ellapult tarkóvonal és az ívalakúan

2. kép. Tömörkény 2. Madiansagittalis görbéi

előugró hármaskülső nyakszirti gumó. Ettől kissé lefelé határozott taraj visz az öreglyukhoz, mely lekerekített körtealakú. Kis condylusok, melyek közül a bal egyszerű, a jobb erősen hajlott. Mögöttük a koponya erősen sérült. A clivus közepén kis lyukacska található.

A falsont kissé aszimmetriás, a bal keskenyebb, a jobb dudora előbbre van és szélesebb. A lambda táj előtt belapul. A lambdavaratban sok varratcsont található. A középrészén ez is oblitérálódik, habár csak igen kis fokban. A homlokcsont mérsékelt hátrahajlott alacsony. Glabella tája határozottan kifejezett, főleg a rövid, de kidudorodó arcus superciliarisok miatt. Broca mintája 3. alakjának felel meg. A homlokdudor gyengén van kifejezve. Jobb oldalt incisura, bal oldalt foramen frontale mediale látunk.

Halántékcsontról a pterion tájon H alakú varratképzésben vesz részt. A pikkelyvarrat enyhén csipkézett. Erős linea temporalis, mely hátsó szélén tompa nem erősen kifejezett crista supramastoidea alkot. Hatalmas csecsnyujtvány, mögötte több foramen mastoideummal. Kissé felfelé álló ovális alakú fülnyílások, jobboldalt kicsiny spina suprameatummal. A fossa mandibularis

meredekfalú, a járomnyujtvány oldalt hajlik erős tuberculum articulareval. A koponya alapján a spina ossis sphenoidisen balra több csontcsipke található.

Az arckoponyán a felső állcsontok felső részei hiányzanak, hasonlóképen a felső szápad nagy része. Az alveolaris rész gyengén előre dől. A szápad U alakú enyhén hátradülő, menedékes, két oldalt kis csonttarajokkal. Az orr alakja alig határozható meg. Valószínűleg hajlott volt. Az apertura piriformis keskeny infantiliszerű (mintaszerint 1. típus). A fossa caninanak csak nyomai vannak. Bal járomcsontján proc. marginalis található. A járomcsont hátulról előre laposan megy s erős szegletben hajlik az arcra. Orbita alsó széle ugyanolyan, mint a Tömörkény 1. koponyájánál, vagyis a foramen infraorbitale majd horizontalisan fekszik, felette kis párkány húzódik. A koponya erősen phaenozyg, annak ellenére, hogy az agykoponya eléggé széles. A szemgödrök bejárata téglányszerű, lekerekített szegletekkel. A szemüreg belseje hiányzik.

Az állkapocs alveoláris része előugrik, erősen kifejezett állal, melynek kétoldalán bemélyedés van. Oldal felé az állkapocs széttér, az állkapocsszeglet kihajlik. Belül kettős álltövis. Az állkapocs ágai meredeken állnak, középtűt be vannak vágva, nyílirányban lapult a capitulum mandibulae, hajlott vastag a processus muscularis, határozott nagy, de nem mély incisura mandibulae.

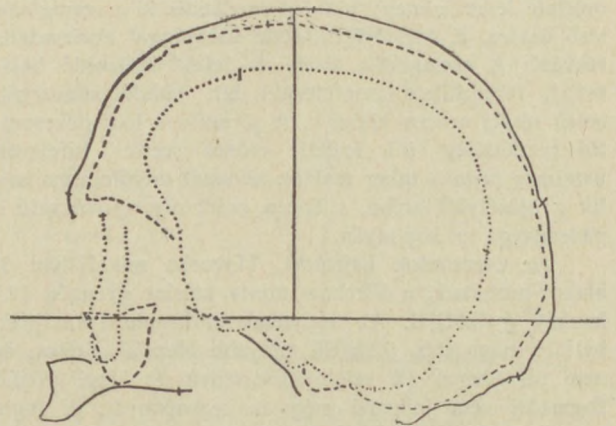
A fogak közül a felső állcsontban csak a 2 első előzáfog és a jobb zápfogak vannak meg, amelyekből a bölcsességfog most van kibujóban. Alul a jobb bölcsességfog ugyancsak kibujóban van, s a jobb 2., bal 1. metsző és a bal előzáfog hiányzik, míg a bal bölcsességfog még nem bujt ki. A fogak közepesen nagyok és erősen lekoptak. A felső jobb 1 zápfogon kisfokú caries látszik.

E koponyához teljesen töredékes igen erősen lekoptott végtagsontok is tartoztak. Mégpedig egy hiányos humerus, melynek felső vége nem volt meg, s az alsó vége sérült. Radius, melynek alsó vége hiányzott. Femur, melynek a nagytomportája tört ki, tibia lekoptott végekkel és hiányzó bokarésszel, végül pedig egy letört fejű szárcapocscsont. Hiányosságuk ellenére a mérhető méreteiket felvettem. Rendellenességet vagy különlegességet nem mutattak, s így fényképezésüket és részletes leírásukat is mellőztem.

A *Mindszent 2. sz. koponya (I. tábla 1, 2, 3 és 3. ábra)* fiatal 20—25 év körüli férfié. Korát kibuvóban lévő alsó 3. zápfoga, s a fogaknak egyáltalában le nem kopott jól látszó conusai mutatják. Nemét aránylag gyenge izomérdességei és magas szemgödre ellenére, nagy csecsnyujtványa és súlya, valamint csontozatának vastagsága határozza meg.

Felülnézetben Sergi ovoides alakját mutatja, habár a homlok tája kis nyomát mutatja a sphaeroides alaknak is. Hátulról bomba formát mutat. Varratai egyszerűek,

a II. typushoz tartoznak a nyílvarrat elején és a koszorú varratban 3—4, a nyílvarrat közepén és hátrább, valamint a lambda varratban 7—8. lefutással. Az obelion táján azonban igen egyszerű a nyílvarrat, s obliterációnak nyoma sincsen benne. A jobb lambdavaratban varratcsont. A nyakszirt erősebben hajlik, legnagyobb hajlatát a linea nuchalis felett éri el, ahonnt kissé előre dül. Izomérdességei gyengék, csak a linea nuchalis terminalis van észrevehetően kifejezve, tőle lefelé enyhe taraj és a linea plani nuchalisnak megfelelően hullámos kiemelkedésszerű érdesség, az öreglyuk előtt pedig a taraj kétoldalán bemélyedés van. Protuberantia occipitalis externa nem kifejezett. Öreglyuka, ovalis, szélesen ovalis alakú, lapult medianfelé erősen convergáló condylusokkal, melyek belső oldalánál az öreglyuk szegélyéhez kis árkok húzódnak fel. A bal fossa condylica kilyukadt. A baloldali foramen jugulare közvetlen szegélyén kis rendellenes lyukacská található, viszont a jobboldali megett kis csontcsúcsokat látunk. A clivuson erős érdességek vannak.

3. kép. Mindszent 2. Mediansagittalis görbéi

A falcsonti dudorok kifejezettek, baloldalt kissé meredekebb ez a táj. A foramen parietale jobboldalt közelebb van a varrathoz. A lambdaelőtti tájon kis impressio van.

Homlokcsontja közepesen magas, meredek, dudorok kifejezettek. Aránylag magasan megy át a fejtetőbe. Glabellatáj kifejezett, oldalnézetben Broca 3. typusa mértékében. A pars glabellaris közvetlen megy át az arcus superciliaresekbe, melyek nem túl erősen vannak kifejezve. A trigonum supraorbitale ellapult, kiterjedt. A homlokcsont járomnyujtványa kissé előre és oldalt ugrik. A glabella alatt a sutura metopica pars nasalisnak nyomai láthatók. Jobb oldalt kis foramen frontale mediale, baloldalt az orbitaszegélyt átvágó incisura található.

A pterion táj varratai H alakúak. A halántécsont pikkelyvarrata egyszerű, a jobb járomív hiányos. Mindkét oldalt hátul erős linea temporalis, szinte kisfokú crista supramastoidea, alatta erősebb bemélyedés. A fülnyílás haránt ellipszis alakú, felső hátsó részén mindkét oldalt kifejezett tövissel (spina supra meatum). A jobb csecsnyujtvány vastagabb, a bal karcsúbb és

kecsesebb. A járomnyujtvány mérsékelten oldalt, majd enyhén befelé tart.

Az arckoponyán a felső állcsont alveolaris része enyhén előugrik. Erős juga alveolariak vannak rajta, s a fossa canina mély felületet alkot, s így az állcsonti arc rész erősen besüppedtnek látszik. A fogív U alakú, a szájpád közepén mély, előre lejt, bal oldalán az S alakú lefutású sutura palatina transversa mellett kis csontcsipke észlelhető. A hátsó orrtővis tompa és széles.

A két orrcsont hiányzik, a felső állcsont orri része meredeken emelkedik. Az apertura piriformis keskeny és hosszú, alsó széle anthropin (Hovorka szerint C) formájú. Az elülső orrtővis előugrik (Broca szerint 3 nagyságban) olyannyira, hogy kifejtett basalis taraja van. Járomíve erősen görbült, nagy lapos oldalfelületből erőteljesen hajlik az arc részre. Jobb oldalt kissé sérült, balra kissé vetemedett. Itt erősebben phaeozog, mint a másik oldalt, hol alig látszik felülről. A járomív homloknyujtványa erősen szélesedik és jól kifejezett ívet alkot így a hátsó szegélyével. Szemgödre magas, felső széle egyenes, alsó kifelé lejt, szegletei lekerekítettek. A szemgödör enyhén befelé tart, belső falai sérültek.

Állkapcsa kicsiny, kifejezett állal, e felett kis bemélyedés. Haránt ovalis foramina mentalia. Az állkapocs szöglet kissé oldalt áll, sima. Az állkapocság tompaszögben megy felfelé. Széles, alacsony kis capitulum, hegyes processus articularis, mély incisura madibulae jellemzi.

Fogai közül hiányzik felül a bal 2. metsző és az 1. kisőrlő, valamint a két kibúvóban lévő bölcsességfog, alul a jobb 1. metsző és a bal 2. kisőrlő. A bölcsességfogak alul is kibúvóban vannak. A fogak maguk közepesen nagyok, nincsenek lerágva, a felső szemfog a fogívből kifelé foglal helyet, annak ellenére, hogy a fogak nem szorosak.

A *Derékegyháza* 4. koponya (I. tábla 4, 5, 6. és II. tábla 8—13., mint 8a—13a és 4. ábra) varratai még nem csontosodnak, a 3. zápfoga alig kopott, s így nem régen bujhatott ki. Fiatal 25—30 év körüli nő koponyája. Nemét nőies homlok, magas orbita mellett, gracilitása és csekély izomérdességei határozzák, annak ellenére, hogy csecsnyujtványa aránylag erős. Kétféle megtartási állapota van. Egyrészen a lamina externa erősen kirágott, a másikon nem.

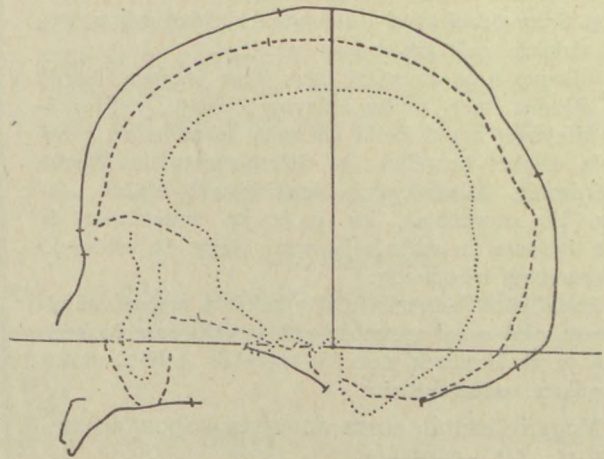
A koponyához tartozó csontváz baloldali hosszúcsontjai még pedig a humerus, radius, ulna, femur, tibia, fibula is meg voltak. A teljesen ép csontokon különlegességet nem találtam. Méreteiket az V. táblázat tartalmazza, továbbá jellegeiket illetőleg utalok a II. táblára, ahol 8—13. sz. alatt hátulról, illetve 8a—13a-ig elülről le vannak fényképezve.

Alakja Sergi szerint sphaenoides rotundus a norma verticalisban. A norma occipitalisban házalakot mutat. Varratai egyszerű lefutásúak, különösen a fejtetőn, ahol az Oppenheim minta I. 2 alakja szerintiek. Oldalt és

lefelé s a lambdavarrratban valamivel bonyolódottabbak, de még mindig igen egyszerűek (I. 4—5 típus). Csontosodásuknak nyoma sincsen.

A nyakszirtcsonton feltűnik a pikkely aránylag nagy domborulata, mely meredeken megy felfelé. Alig kifejezett tarkóvonalak és kis külső nyakszirti dudor, melyből kicsiny taraj megy le az öreglyukig. Ez utóbbi körtealakú, legnagyobb szélessége aránylag elől van, hátul kissé csúcsos. A condylusok előre convergálnak, erősen hajlottak. Erős fossa condylica, s amögött balra erősebb, jobbra kisebb csontdudorok láthatók az öreglyukszegélyen. A pars lateralisban a condylus és a csecsnyujtvány között kis dudor látható.

A falcsonton a dudorok közepesek, a jobb falcsont lapultabb, a bal meredekebb. A foramen parietale baloldalon nagy és a varraton van, jobbra kisebb és vala-

4. kép. Derékegyháza 4. Mediansagittalis görbéi

mivel távolabb fekszik. A falcsontok a lambdatáj előtt lelapulnak.

Homloka mérsékelten hátradülő. A tubera frontalia kifejezetten. Glabella tája egészen ellapult és átmegy a gyengén látszó arcus superciliarisokba. Oldalról a Broca szerint I—II lefutás közti átmenetet adja. A trigonum supraorbitale nagy s oldalfelé a járomívek előugrása miatt kis hajlatot mutat. A foramen supraorbitale baloldalt kicsiny, jobb oldalt a szemüreg szélén nyitott.

A halánték pterion táján a varratok H alakúak. Pikkelyvarrat is egyszerű. Mindkét oldalt vonalszerű linea temporalis. Jobboldalt erősebb, balra hegyesebb csecsnyujtvány. Ezek hátsó felén rendellenes fissura-szerű bevágások arra utalnak, hogy itt az asterionnál valószínűleg már összecsontosodott varratcsontjai voltak. A külső fülnyílás vertikálisan fekvő ellipsis. Feltette baloldalt kis árok látható. A fossa mandibularis mély, ovalis alakú, elülső oldala igen meredek. A járomívek enyhe hajlattal mennek előre és közép felé.

Az arckoponyán az állcsont több helyütt sérült. Fossa caninája lelapult, viszont a processus alveolaris nem ugrik erősen elő, s így bizonyos meredekséget mutat. Szájpádja mély és keskeny, alakja enyhén lekerekített V. Elöl a foramen incisivum megett kicsiny dudor, ugyancsak kis dudor van kétoldalt a szájpádcsontra a sutura palatina transversa közelében közepén és oldalt

a bal 2. zápfognál. Spina nasalis posterior eléggé fejlett, már amennyire sérültsége miatt megítélhető. A sutura palatina transversa merőlegesen szalad.

A koponya bal orrcsontja hiányzik. A jobb lefelé szélesedő, meredeken áll. Hajlata szerint a Hovorka 3. mintájának felel meg, vagyis kissé hajlott. Különösen jól látszik ez a hajlat a mediansagittalis görbén, ahol a homorú és a homlokból majd közvetlen átmenetű orrgyök is igen jól látható. Az apertura piriformis hosszas oldalai aránylag párhuzamosak, s így magasságához mérten aránylag széles. Alsó szegélye, amennyiben megítélhető, a kis sérülése miatt, közel áll a Hovorka 1. típusú infantil formához, főleg kicsiny fossája következtében. A spina nasalis anterior letört.

Járomíve felülről előre és oldalt kissé kiugrik. A járomív homloknyújtványának hátsó széle a koponyától eltávolodik, mindkét oldalt kifejezett processus marginalist látunk. Felülnézetben a koponya enyhén phae-nozyg. Szemgödrei kissé lekerekítettek, középmagas téglány alakúak, belsejük erősen sérült.

Állkapcsán az alveolaris rész főleg középen kiugrik s az állcsúcs, mely pedig aránylag ellapult, ezért erősebb kifejezést nyert. Belül kis spina mandibulae, a bal lingula csipkés szegélyű. Az állkapocsszegleten enyhe izomérdesség. Állkapocsa tompaszöggel fordul, alacsony, kis capitulum, kis processus muscularis és lapult incisura mandibulaeja van. Nagy és elterjedő a retromolaris háromszög.

Fogai közül hiányzik felül a két jobb metsző, mindkét szem, alul a bal metszők, a 2. kisőrlő és a 3. őrlőfog. A fogak kicsinyek, nem túl kopottak. A felső utolsó zápfogakon hatalmas caries.

Vegyük ezután sorra az egyes koponyák méreteit (I—III. táblázat).

A Tömörkény 1. sz. koponya főbb méretei szerint rövid, közepesen széles. Fülmagasságában igen alacsony, míg egész magasságában közepes, amiből főleg arra következtethetünk, hogy az agykoponya nagyagyi része az alacsony. A koponya inkább frontalis típusú, mivel a mediansagittalis ív 34.4 %-a esik a homlokcsontra, utána következik 33.5 %-al a nyakszirtcsont, míg a falcsontra csak 32.1 % jut. Arca széles, de hosszú, felsőarca szintén hosszú, egész profil és nasalis profilszöge szerint orthognath míg fogmedri profilszöge mesognath, ami aránylag meredeken álló arcra vall. Öreglyukszöge negatív. Feltűnő a közepes homlok hajlás szög mellett az erős homlokcsonti görbületi szög. Orra aránylag magasabb, mint széles. Interorbitalis szélessége jelentős. Maxilloalveolaris szélessége, a hosszúsághoz mérten igen nagy, míg szájpadjának e két mérete közel egyforma. Állkapcsa szegleténél erősen széles. Álla magas. Sulya jelentős. Köb tartalma nagy, aristenkephal. Testmagassága nem volt meghatározható, ásatója «erős» embernek jelzi, valószínűleg magasabb volt.

I. táblázat.

Agykoponya méretek. — Gehirnschädelmasse.
(mm-ben.)

Martin féle sorsz. Nr. nach Martin	Méret — Masse	Tömörkény		Mindszent	Derekegyháza
		1	2	2	4
1.	Legnagyobb koponya hossz (g-op) — Grösste Hirnschädellänge	176	174	173	170
2.	Glabella-Inion hossz (g-i) — Glabello-Inionlänge	176	173	170	165
3.	Glabella-Lambda hossz (g-l) — Glabello-Lambdalänge	168	168	165	162
5.	Koponya alap hossz (n-ba) — Schädelbasislänge	103	92	97	100
7.	Az öreglyuk hossza (ba-o) — Länge des Foramen magnum	38	35	38	37
8.	Legnagyobb koponya szélesség (eu-eu) — Grösste Hirnschädelbreite	153	154	147	141
9.	Legkisebb homloksz. (ft-ft) — Kleinste Stirnbreite	100	98	98	97
10.	Legnagyobb homloksz. (co-co) — Grösste Stirnbreite	122	130	127	123
11.	Biauricularis szélesség (au-au) — Biauricularbreite	138	134	133	132
12.	Legnagyobb nyakszirti széless. (ast-ast) — Grösste Hinterhauptbreite	125	117	114	115
13.	Csecsnyújtvány szél. (ms-ms) — Mastoidealbreite	113	104?	110	101?
17.	Basion-Bregma magasság (ba-b) — Basion-Bregmahöhe	135	137	133	132
20.	Fülmagasság (po-b) — Ohrbregmahöhe	112	108	108	110
22a.	Kalottmagasság — Kalottenhöhe	104	106	101	103
23.	Vízszintes kerület — Horizontaler Umfang	528	520	512	503
24.	Transversalis kerület (po-po) — Transversalbogen	323	330	313	322
25.	Median-Sagittalis ív (n-o) — Mediansagittaler Bogen	358	375	349	351
26.	Mediansagittalis homlokív (n-b) — Mediansagittaler Frontalbogen	123	123	124	129
27.	Mediansagittalis falcsonti ív (b-l) — Mediansagittaler Parietalbogen	115	134	117	113
28.	Mediansagittalis nyakszirti ív (l-o) — Mediansagittaler Occipitalbogen	120	118	108	109
28(1).	Mediansagittalis felsőpikkely-ív (l-i) — Mediansagittalis Oberschuppenbogen des Occipitale	72	65	65	62
29.	Mediansagittalis homlokhúr (n-b) — Mediansagittale Frontalsehne	110	108	108	113
30.	Mediansagittalis falcsonti húr (b-l) — Mediansagittale Parietalsehne	103	114	107	103
31.	Mediansagittalis nyakszirti húr (l-o) — Mediansagittale Occipitalsehne	102	95	91	92
31(1).	Mediansagittalis nyaksz. felsőpikkelyhúr (l-i) — Medians. Sehne der Oberschuppe des Occipitale	71	63	61	61

A *Tömörkény* 2. koponya méretei szerint: rövid és közepesen széles, közepes egész magassága mellett szintén igen alacsony a fülmagassága. Inkább parietalis típusu, a mediansagittalis ív 35·7 %-a esik a falcsontra, ezzel szemben

II. táblázat.

Arckoponya méretek. — Gesichtsschädelmasse.
(mm-ben.)

Martin féle sorsz. Nr. nach Martin	Méret — Masse	Tömörkény		Mindszent	Derékegyháza
		1	2	2	4
40.	Archossz (ba-pr) — Gesichtslänge	97	—	92	97
42.	Alsó archossz (ba-gn) — Untere Gesichtslänge	111	—	106	106
43.	Felső arcszélesség (fmt-fmt) — Obergesichtsweite	112	105	104	105
44.	Biorbitalis szélesség (ek-ek) — Biorbitalweite	105	96?	94	98
45.	Járomívszélesség (zy-zy) — Jochbogenweite	140	137?	131?	126
46.	Középarcszélesség (zm-zm) — Mittelgesichtsweite	110	—	95	94
47.	Arckmagasság (n-gn) — Gesichtshöhe	128	—	118	123
48.	Felső arckmagasság (n-pr) — Obergesichtshöhe	78	—	70	75
49.	Hátsó interorbitális szél. (la-la) — Hintere Interorbitalweite	—	—	23?	24?
50.	Elülső interorbitális szél. (mf-mf) — Vordere Interorbitalweite	21	24	19	22
51.	Szemgödör szélessége (mf-ek) — Orbitalweite	45	42	40	37
52.	Szemgödör magasság — Orbitalhöhe	35	34	36	34
54.	Orrszélesség — Nasenweite	26	22	22	24
55.	Orrmagasság — Nasenhöhe	59	—	51	52?
57.	Orrcsontok legkisebb szélessége — Kleinste Breite der Nasenbeine	11	—	7	11?
57(1)	Orrcsontok legnagyobb szélessége — Grösste Breite der Nasenbeine	17?	—	14?	19?
60.	Maxilloalveolaris hossz — Maxilloalveolarlänge	52	—	46	53
61.	Maxilloalveolaris szélesség — Maxilloalveolarweite	71	—	60	61
62.	Szájpadhossz (ol-st) — Gaumenlänge	41	—	42	42
63.	Szájpad szélesség — Gaumenweite	40	—	32	36
65.	Állkapocsbütyök szélesség (kdl-kdl) — Kondylenweite des Unterkiefers	120	128?	115	113
66.	Állkapocsszeglet szélesség (go-go) — Winkelbreite des Unterkiefers	114	103	102	91
69.	Állmagasság (id-gn) — Kinnhöhe	37	29	31	32
70.	Állkapocs magasság — Asthöhe	71	74	63	63
71.	Állkapocs szélesség — Astweite	38	38	32	31

valamivel kevesebb 32·8 a homlokcsontra és még kevesebb 31·5 a nyakszirti részre. Arca közép-széles. Interorbitalis szélessége nagy. Magasabb homlokhajlásszög mellett, alacsonyabb a homlokgörbületi szöge, mint az előbbi koponyának volt. Öreglyukszöge negatív. Orra aránylag keskeny. Állkapocság szegletei egymástól való távolsága kisebb, mint a *Tömörkény* 1. koponyáé, de még mindig jelentős.

Csak hozzávetőlegesen meghatározható köb-tartalma még a legszigorubb mértékben is mérve igen nagy, s így ez a koponya is aristenkephal. Állkapocs súlya könnyebb, mint az előzőé, s így koponya súlya is kisebbre tehető. Testmagassága a sírban mérve 153 cm, s így alacsony termetű. Ezt a combcsont és a szárkapocs hosszúsága is megerősíti. A femurból számított hossza Manouvrier szerint 165·4 cm, Pearson szerint csak 164 cm, tehát így is a közepesnél alacsonyabb.

A *Mindszent* 2. koponya rövid és keskeny

III. Táblázat.

Szög és egyéb méretek. — Winkel und andere Masse.

Martin féle sorsz. Nr. nach Martin	Méret	Tömörkény		Mindszent	Derékegyháza
		1	2	2	4
32(1)	Homlok hajlásszög (nasion-bregma szög) — Stirnneigungswinkel	630	670	560	620
32(5)	Homlokcsont görbületi szöge — Krümmungswinkel des Stirnbeins	1410	1380	1320	1330
33(1)	Lambda-Inion szög — Lambda-Inion Winkel	910	860	960	960
33(4)	Nyakszirti hajlásszöge — Occipitaler Knickungswinkel	1230	1120	1170	1180
34	Öreglyuk hajlásszöge — Neigungswinkel des Foramen Magnum	90	110	130	60
72	Egész profil szög — Ganzprofilwinkel	890	—	810	830
73	Nasalis profilszög — Nasaler Profilwinkel	870	—	820	860
74	Alveolaris profilszög — Alveolarer Profilwinkel	84?	—	840	750
75	Orrhát profilszöge — Profilwinkel des Nasendaches	620	—	—	690
75(1)	Orrhát profilvonalszög — Winkel des Nasendaches mit der Profillinie	170	—	—	140
79	Állkapocs ágyszög — Angulus-mandibularis	1180	1140	1210	1230
38	Koponya köbtartalom — Schädelkapazität	1490 cm ³	1535? cm ³	1385 cm ³	1335 cm ³
39	Koponya súly — Schädelgewicht	790 g	—	590 g	639 g
39(1)	Állkapocs súly — Unterkiefergewicht	121 g	98 g	91 g	85 g

az abszolút méreteket illetőleg. Alacsony fülmagasság mellett, közepes basion-bregma magassággal bir. Frontalis típusu, a mediansagittalis ív 35·5 %-a esik a homlokra, a fali ívre 33·5 %, míg a nyakszírtire csak 31 % jut. Profil, nasalis profil és alveolaris profilszöge szerint mesognath. Öreglyukszöge negatív. A négy koponya közül a legalacsonyabb homlokhajlás és görbületi szöge van. Arca keskeny, de közepesen magas, s közepes felsőarccal bir. Interorbitalis szélessége is csekélyebb, mint a többi koponyájé. Orra aránylag sokkal magasabb, mint széles. Maxilloalveolaris szélessége a hosszúságához mérten igen nagy. Szájpadja keskenyebb, mint amilyen hosszú. Állkapcsa szegletében csaknem oly széles, mint az előbbi koponyánál láttuk, állmagasság azonban valamivel nagyobb. Aránylag könnyű koponya és köbtartalma az eddigiéknél kisebb, csak jól fejlettséget mutat: euenkephal. Termete a sírban történt mérése szerint 168 cm lévén, magasnak tartható.

A *Derékegyháza* 4. koponya rövid, de keskeny. Közepes basionbregma magasság mellett, közepes a fülmagassága, s így e méretben az összes koponyákat felülmúlja. (Lásd egyesített koponyagörbék 5. rajza.) Frontalis típusú, mivel a mediansagittalis ívnek 36·8 %-át adja a homlokív, ezzel szemben a falcsoni ívre csak 32·8 %, s a nyakszírti ívre pedig még kevesebb 31·0 % jut. Arca középszéles és hosszú, felsőarca ugyancsak hosszú. Közepes homlokhajlásszög mellett, közepes homlokgörbületi szöge van. Egész profilszöge mesognath, nasalis profilszöge orthognath, s alveolaris profilszöge prognath, s így aránylag meredeken álló archoz, előugró fogmedri nyulvány csatlakozik. Öreglyukszöge negatív. Orra magasabb, mint széles. Interorbitalis szélessége nagy. Maxilloalveolaris szélessége nem nagy fokban múlja felül a hosszúságot, s aránylag, éppen nő mivolta miatt a legkeskenyebb alveoláris résszel rendelkezik. Szájpadja viszont szélesebb jelentős mértékben a hosszúságánál. Az állkapocs szeglet szélessége csekély, valószínűleg ebben szereppel bír az izomérdességek csekély mivolta is, míg az áll közepesen magas. Súlya közepes. Köbtartalma jelentős az aristenkephalia alsó határán van. Magassága a sírban mérve 160 cm volt. Ha a hosszú csontokból számítjuk ezt ki a Manouvrier-féle táblázat alapján 162·5—165·4 közötti középértékben 163·6 cm magasságot kapunk, vagyis a csontváz nő lévén Schmidt szerint magasnak volt tartható.

Ezekután vegyük sorra az egyes méretek viszonyszámait. (IV. táblázat.) Ezek szerint:

A *Tömörkény* 1. koponya igen rövid (hyperbrachykran) még pedig inkább közepes szélessége, mint túlkicsiny hossza miatt. Hosszmagassági indexe szerint magas (hypsikran), de

IV. táblázat.

A koponyák indexei. — Schädellindices.

Saller féle sorsz. Nr. nach Saller	Index	Tömörkény		Mindszent	Derékegyháza
		1	2	2	4
I. 1.	Hosszúság-szélességi index — Längen-Breiten Index des Schädels	86,93	88,51	84,97	82,94
I. 2.	Hosszúság-magassági index — Längenhöhenindex des Schädels	76,70	78,74	76,88	77,65
I. 3.	Szélesség-magassági index — Breitenhöhenindex des Schädels	88,24	88,96	89,86	93,62
I. 4.	Hosszúság-fülmagassági index — Auriculo-verticalindex	63,64	62,07	62,43	64,71
I. 5. (1)	Kalottemagassági index — Kalottenhöhenindex	59,69	61,27	59,41	62,42
I. 12.	Haránt-homlokindex — Transversaler Frontalindex	81,97	75,38	77,17	78,86
I. 13.	Haránt homlok-falcsoni index — Transv. Frontoparietalindex	65,36	63,64	66,67	68,79
I. 16.	Nyílirányú homlokfalcsoni index — Sagittaler Frontoparietalindex	93,50	108,94	94,35	87,60
I. 22.	Nyílirányú homlokindex — Sagittaler Frontalindex	89,43	87,80	87,10	87,60
I. 23.	Nyílirányú falcsoni index — Sagittaler Parietalindex	89,57	85,07	91,45	91,15
I. 24.	Nyílirányú nyakszírti index — Sagittaler Occipitalindex	85,00	80,51	84,26	84,40
I. 25.	Nyakszírtipikkely hajlásindexe — Krümmungsindex der Oberschuppe d. Hinterhauptbeins	98,61 91,43	96,92 —	93,85 90,08	98,39 97,62
I. 38.	Arcindex — Gesichtsindex	55,71	—	53,44	59,52
I. 39.	Felsőarcindex — Obergesichtsindex	77,78	80,95	90,00	91,89
I. 42.	Szemgödör index — Orbitalindex	20,00	25,00	20,21	22,45
I. 46. e.	Orrgyökindex — Interorbitalindex	44,07	—	43,14	46,15
I. 48.	Orrindex — Nasalindex	136,54	—	130,43	115,09
I. 55.	Maxilloalveolaris index — Oberkiefer index	97,56	—	76,19	85,71
I. 58.	Szájpadindex — Gaumenindex	53,52	51,35	50,79	49,21
I. 63.	Állkapocságindex — Index des Unterkieferastes	95,00	80,47?	88,70	80,53
I. 64.	Állkapocs szélességi index — Breitenindex des Unterkiefers	91,50	88,96	89,12	89,36
I. 71.	Transversalis craniofacialis index	89,29	93,33	94,23	92,38
I. 72.	Frontobiorbitalis index	71,43	71,53?	74,81?	76,98
I. 73. a.	Jugofrontalis index	81,43	75,18?	77,86	72,22
—	Jugomandibularis index	64,71	—	50,00?	57,89?
—	Haránt orrcsontindex — Transversaler Nasenbeinindex				

V. táblázat.

A hosszú csontok méretei (mm-ben)
Masse der Extremitätenknochen (in mm).

Szám Mollison szerint Nr. nach Mollison	Méret — Masse	Tömörkény 2.	Derékgyháza 4	Szám Mollison szerint Nr. nach Mollison	Méret — Masse	Tömörkény 1.	Derékgyháza 4.
<i>Humerus. Felkarcsont.</i>				6.	Harántátmérő — Transversaler Durchmesser	30	24
1.	Legnagyobb hossz — Grösste Länge	—	312	7.	Felső harántátmérő — Oberer transversaler Durchmesser	32	29
2.	Caput-capitulum hossz — Caput-capitulum Länge	—	307	8.	Felső nyílrányú átmérő — Oberer sagittaler Durchmesser	29	24
3.	Felső szélesség — Obere Breite	—	47	9.	Középkerület — Umfang der Diaphysenmitte	96	79
4.	Alsó szélesség — Untere Breite	—	54	10.	A fej függélyes átmérője — Senkrecht. Durchm. d. Kopfes	50?	44
5.	Legnagyobb középátmérő — Grösster Durchmesser der Mitte	24	20	11.	A fej haránt átmérője — Querdurchmesser des Kopfes	47?	43
6.	Legkisebb középátmérő — Kleinster Durchmesser der Mitte	19	14	12.	A fej kerülete — Umfang des Kopfes	—	135
7.	Legkisebb diaphysis kerület. — Kleinster Umfang der Diaphyse	70	67	13.	Epikondylus szélesség — Epikondylenbreite	—	77
8.	Az ízületi fej magassága — Höhendurchmesser des Gelenkkopfes	—	45	<i>Tibia. Lábszárcsont.</i>			
9.	Az ízfej harántmérője — Querdurchmesser des Gelenkkopfes	—	41	1.	Legnagyobb hossz — Grösste Länge	—	353
10.	Az ízületfej kerülete — Umfang des Gelenkkopfes	—	13	2.	Medialis hossz — Mediale Länge	343	346
<i>Radius. Orsócsont.</i>				3.	Condylo-astragalus hossz — C.-A. Länge	339	340
1.	Hosszúság — Länge	—	234	4.	Legnagyobb felső szélesség — Grösste obere Breite	—	72
2.	Legkisebb kerület — Kleinster Umfang	45	38	5.	Nyílrányú tuberositas vastagság — Sagitt. Dicke an der Tuberositas	50	44
3.	Mediolateralis átmérő — Mediolateraler Durchmesser	16	15	6.	Harántátmérő a tuberositasnál — Querdurchmesser in Höhe der Tuberositas	24	21
4.	Dorsovolaris átmérő — Dorsovolarer Durchmesser	11	10	7.	Alsó szélesség — Untere Breite	—	44
<i>Ulna. Singcsont.</i>				8.	Alsó nyílrányú átmérő. — Grösste sagitt. Durchmesser in Höhe des For. nutritivum	—	36
1.	Legnagyobb hossz — Grösste Länge	—	247	9.	Legnagyobb nyílrányú átmérő — Grösste sagitt. Durchmesser in Höhe des For. nutritivum	35	29
2.	Physiologiai hossz — Physiologische Länge	—	223	10.	Legkisebb harántátmérő — Kleinste Querdurchmesser in Höhe des For. nutritivum	27	22
3.	Legkisebb kerület — Kleinster Umfang	—	33	11.	Középkerület — Umfang der Schaftmitte	—	72
4.	Dorsovolaris átmérő — Dorsovolarer Durchmesser	—	17	12.	Legkisebb kerület — Kleinster Umfang des Schaftes	—	67
5.	Mediolateralis átmérő — Mediolateraler Durchmesser	—	11	<i>Fibula. Szárkapocs.</i>			
6.	Kampószélesség — Olekranonbreite	—	21	1.	Legnagyobb hossz — Grösste Länge	—	350
7.	Kampómélység — Olekranontiefe	—	7	2.	Középső nyílrányú átmérő — Sagitt. Durchmess. d. Schaftmitte	14	13
8.	Kampómagasság — Höhe der Olekranonkuppe	—	18	3.	Középső haránt átmérő — Querdurchmesser der Schaftmitte	13	11
<i>Femur. Combcsont.</i>				4.	Legkisebb kerület — Kleinster Umfang der Diaphyse	37	34
1.	Legnagyobb hossz — Grösste Länge	443	440	5.	Felső epiphysisszélesség (Martin szerint) — Obere Epiphysenbreite (nach Martin)	—	23
2.	Természetes hossz — Natürliche Länge	438	437	6.	Alsó epiphysisszélesség (Martin szerint) — Untere Epiphysenbreite (nach Martin)	—	26
3.	Egyenes tomporhossz — Gerade Trochanterlänge	—	420				
4.	Természetes helyzetű tomporhossz — Trochanterlänge in natürl. Stellung	—	412				
5.	Nyílrányú átmérő — Sagittaler Umfang	32	26				

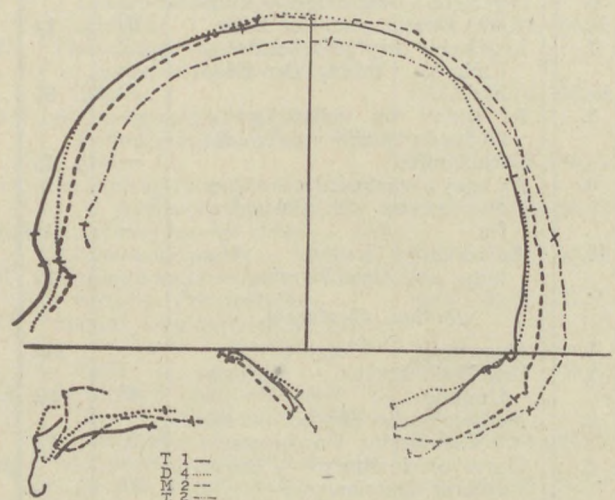
szélesség-magassági indexe csak alacsony értéket, tapeinokraniát mutat. A fülmagasság hosszúsági indexe ugyancsak magas értéket ad, s így a koponya aránylag magasnak tekinthető. A haránt homlok index enyhén párhuzamos alakra mutat s kiemeli a homlokcsont elül fekvő legkisebb szélessége és a hátúllévő legnagyobb szélessége közötti csekélyebb eltérést. A legkisebb homlokszélesség és a koponya legnagyobb szélessége közötti arányt mutató transversalis frontoparietalis index a koponyaszélességhez mérten keskenyebb homlokra vall: stenometop, Schwalbe szerint mesosem értéket ad, inkább a koponya közepes szélessége, mint a túl keskeny homloka miatt. Sagittalis homlok-indexe enyhén meredek homlokalkatot mutat. Arcindexei szerint hosszú (leptoprosop) inkább az arc magassága, mint keskenysége miatt, ennek megfelelően magas a felső arca is (lepten). Közepesen magasak a szemgödrei (mesokonch), az orra magas és keskeny (leptorrhin), míg a felső állcsont fogmedri nyulványa, valamint a szápad igen széles (igen erősen brachyuran és brachystaphylin).

A *Tömörkény* 2. sz. koponya igen rövid (hyperbrachykran), szintén inkább közepes szélessége miatt. Hossz-magassági indexe szerint hypsikran, míg a szélességhez viszonyítva magassága metriokran vagyis közepes indexet ad. A hosszúság fülmagassági indexe szintén közepes: orthokran, ami aránylag kicsiny fülmagasságára vezethető vissza. A haránt homlokindex hangsúlyozza a homlok oldalgörbületét, gömbhomlokra vall. A haránt homlok-falcsonti index szerint a koponya stenometop, vagyis a koponya szélességhez mérten az önmagában véve jelentős homlokszélesség csekélynek mutatkozik. Schwalbe szerint is mikrosemm értéket ad, vagyis keskeny, de nem a legkeskenyebb homlokok közé sorolható. A nyilírányu homlokindex közepesen meredek homlokot mutat. Arcindexei közül csak a szemüreg indexe volt számítható, s eszerint közepes mesokonch.

A *Mindszent* 2. koponya igen rövid hyperbrachykran, de közel van a brachykrania felső határához. Hosszmagassági indexe szerint hypsikran, míg szélesség-magassági indexe szerint tapeinokran, vagyis a hosszúsághoz mérve magas, de a nagy szélességhez mérten alacsonynak bizonyult. Hosszúsága fülmagassági indexe közepes (orthokran) értékével mutatja — az agy-koponya középső lépcsőjének aránylag csekélyebb magasságát. Erősen görbült gömbalaku

homloka van. A haránt homlok falcsonti jelző szerint metriometop, illetve Schwalbe beosztása után mesosem, ami a koponya szélességhez mért közepes homlokszélességre vall, főleg a koponya keskenyebb mivolta miatt. A sagittalis homlok-index közepesen meredek, orthometop alakra vall. Arcindexe szerint enyhén keskeny, hosszú arcu leptoprosop, felsőarcindexe azonban már közepes értéket ad, mesen, mert az önmagában nem kis magasságát a szélesség jóval felülmúlja. Szemgödre magas, hypsikonch. Orra keskeny, leptorrhin. Igen széles maxilloalveolaris része brachyuraniát, míg keskeny szápadlása leptostaphyliniát mutat.

A *Derékegyháza* 4. koponya valamennyi között a legkevésbé széles. Keskenysége miatt

5. kép

koponyaindex szerint csak rövid, brachykran. Hosszuság magassági indexe szerint hypsikran, de szélességéhez viszonyítva a magasságot, ismét megnyilvánul a nagyobb keskenysége a koponyának s az index közepes metriokran lesz. Transversalis homlokindexe enyhén golyóalaku homlokra vall. A transversalis frontoparietalis indexe erősen közepes, metriometop, Schwalbe szerint mesosem ugyancsak a koponya keskenysége miatt. A nyilírányu homlokindex közepesen meredek, orthometop homlokalkatot mutat. Arca igen hosszú, hyperleptoprosop, felső arcindexe is magas arcalakot fejez ki erősen lepten, hasonlóan szemüreg is erősen magas hypsikonch. Orralkata enyhén keskeny leptorrhin. Maxilloalveolaris indexe szerint e tája nem erősen, de mégis rövid, brachyuran, szápadlása széles, brachystaphylin.

A koponyák e leírása után kíséreljük meg őket egybevetni. Már az eddigiekből láttuk, hogy méreteik szerint valamennyi hosszúsága a Scheidt-féle kulcs szerint rövidnek tartható. Szélességükben azonban eltérések vannak, mert míg a Tömörkény 1 és 2 közepesen széles, addig a Mindszent 2 a keskenység felső határán van, míg a Derékegyháza 4. határozottan keskeny. Ez látszik a két méretből képzett indexen is. Az előbbi kettő hyperbrachykraniája ugyan a mindszeinti koponyán még megvan, de kisebb mérvben, míg a derékegyházi sokkal kevésbé rövidebb, de még mindig rövid. A magassága valamennyiüknek közepes, s így a hosszmagassági indexük valamennyinél hypsikran értéket ad. A fülmagasság az első háromnál igen alacsony, míg a derékegyházainál közepes, s így az előbbieket tapeinokranok az utóbbi metriokran. A koponyák homloka többé kevésbé golyóalakot mutat a harántindex szerint, kivéve a Tömörkény 1-et, amely nagy homlokszélessége miatt habár csekélyfokban, de párhuzamos homloku. A homlok és falcsont szélességének indexe változatos: a Tömörkény 1 és 2 koponyáé stenometop, főleg a nagy koponyaszélesség miatt, míg a másik két koponyáé metriometop, noha abszolút értékben alig van a nagy koponya homlokszélessége között különbség. Sagittalis homlokindexben valamennyien többé-kevésbé kifejezetten meredek homlokot mutatnak, ami a mediansagittalis görbékben is jól látszik. A Tömörkény 2. koponya parietalis típusú, míg a többi frontalis. Arcuk magassága a Tömörkény 1 és Derékegyháza 4-nél hosszú, a mindszeintnél közepes. Arcszélességük középszéles a mindszeinti kivételével, mely a keskenység felső határán van, viszont a derékegyházi koponya szélessége a középszéles koponyák alsó határán áll. Felsőarcmagasságuk hosszú, a mindszeintit kivéve, melynél közepes az érték. Az arcindex magas, hosszú arcra vall, leptoprosop, a derékegyházainál azonban igen hosszú, hyperleptoprosop. A két tömörkényi koponya szemgödre alacsony, a másik kettőé magas — köztük a derékegyházié igen erősen. Az interorbitalis szélesség a legkisebb a mindszeintnél, de nagy a többinél. Az orrszélesség és magasság értékei abszolút mértékben változnak, de egyaránt, így indexük valamennyinél keskeny orra vall. Valamennyinek széles a fogmedri tájuk — még a legkevesbé a derékegyházinak, ami nő mivolta mellett természetes is. Szájpadlás-indexük széles, kivéve a mindszeintit, amelynek keskeny. Az állkapocsszeglétszélesség igen nagy a Tömörkény

1-nél, kisebb de majd egyforma a másik két férfi koponyán a legkisebb a nő koponyán. Állmagasságuk egyforma, kivéve a Tömörkény 1-et, amelynél igen magas. Itt az arcméretek hiánya miatt a Tömörkény 2 koponya a felsorolásba csak egy-két helyen volt bevehető.

Fontosabb szögeiket illetőleg a profilszögben a Tömörkény 1. koponya orthognath, a Mindszent 2 és a Derékegyháza 4 mesognath, tehát valamennyi inkább meredek arcprofilú mutat. Az orr profilszöge a mindszeintnél mesognath a többinél orthognath, tehát ennek megfelelő. Az alveolaris profilszögben a derékegyházai prognath, tehát előugró fogmedreket mutat, míg a többiek mesognathok vagyis a fogmedrek elődülése nem kifejezett.

A koponyák köbtartalmát illetőleg a tömörkényi koponyák igen nagy ürtartalmuak, aristenkephalok, aránylag elég nagy a mindszeinti koponya is, mely azonban csak euenkephal. A derékegyházai nő koponya abszolút értékben a legkisebb, de mégis tekintettel a nők kisebb koponyakapacitására aristenkephal.

Mindezek látszanak a mediansagittalis görbék összehasonlító rajzán is (5. ábra), amelyet úgy kaptam, hogy a német vízszintes és a fülnyílásra emelt merőlegesnek metszéspontját véve középnek, egymásra rajzoltam az egyes görbéket. Ez a görbe is jól mutatja, hogy a Derékegyháza 4. sz. koponya homlokalkata valamivel meredekebb, nagyobb görbületű, ami természetes, mert nő koponyája. Ez a legmagasabb is. Egyébként egész lefutásában megegyezik a csaknem teljesen hasonló ívelésű két tömörkényi koponya görbéjével. Mindegyikük nyakszirti tája kissé lapított. Evvel szemben a mindszeinti koponya, habár glabellatáj rajzolata hasonlít a többihez, mégis sokkal alacsonyabb és a nyakszirten hátradomborodóbb, mintegy a koponya zöme a fülnyílás mögé esik, a többiekkel ellentétben, ahol az előtt van. A nyakszirtpikkely alsó része viszont a Tömörkény 2. és a Mindszent 2. koponyánál öblösebb mint a másik kettőnél.

Az arckoponya vonalában nagyobbak az eltérések. Részben a derékegyházi koponya kisebb arca, másrészt a Tömörkény 1 koponya erős és hatalmasan fejlett állcsontjai tűnnek fel a mediansagittalis rajzban, de szájpadlásuk vonala hasonló ívelése is szembeötlő. A mindszeinti koponya e jellegben is eltér, ami szintén különleges strukturára vall.

Ha már most a koponyák fajanálízisét akarjuk megcsinálni, nem túlnehéz a dolgunk a két

tömörkényi koponyánál, amelyet határozottan ellapult járomívei, erős brachykephaliája, magas koponyája, hatalmas koponyaköb tartalma egész arcstruktúrája mongoloidnak mutatnak. Ezt igazolja a glabella táj aránylag csekély fejlettsége is, azonban az enyhe besüppedésű orrgyök után előhajló magas és keskeny orr és az egyenesnek mutatkozó nyakszirti táj arra vallanak, hogy e koponyák az enyhén mongolos sinid mongol-typusnak a turanid rasszal való keveredésből állottak elő, s mongol jellegeik aránylag nagy száma a mongol jellegek bizonyos dominanciájára vezethető vissza.

Nehezebb a dolgunk a Mindszent 2 koponyánál. Mert habár sok jellegben megegyezik ezekkel az előbbiekkal, mégis sok az eltérése is. Nagyjából hasonló struktúrája a járomíve (lásd mediansagitalis görbe pontozott vonala), kisebb a koponyaszélessége, sokkal domborúbb a nyakszirtje, s magasabb az orbitája, habár a koponya sokkal alacsonyabb, termete pedig magasnak tartható. Így azután a mongolos jellegek mellett europid elemek is vannak benne. Magassága még beleesik ugyan a sinid mongol typus formakörébe, de domborúbb koponya hátsó része, széles állkapocsszeglete, valamint meredekenálló állkapocságai, szemgödör alkata a keletbalti faj keveredésére vallanak, míg orralakja a magas gyökű, keskeny és hajlott turanid orra enged következtetni.

Végül a derékegyházai nő koponyája, amint feljebb már említettem sok hasonlóságot mutat a tömörkényi koponyákkal a koponya egész felépítésében. Ez a hasonlóság kifejeződik a járomív alkatán is, amint azt a mediansagitalis görbén

Kolozsvár

is jól látjuk, annak ellenére, hogy e koponya járomívei nem állanak annyira oldalt, mint a többié. Az enyhén kifejezett mongol jellegek mellett, kissé hajlott orra, kissé lapított tarkója a turanid jelleg beütésére vallanak. Keskeny hosszú arca, kifejlett fossa caninája, magasabb szemgödre és keskenyebb állkapocsszeglete azonban eltérnek a többi koponyától. Ezeknek az eltéréseknek egyrésze a nő koponya nagyobb gracilitására vezethető vissza — talán egyéb europid beütéstől származik — az alveolaris prognathia és az aránylag rövid alsó végtag azonban mégis inkább a mongolos — turanid formakörbe utalja. E kérdés végleges elbírálására azonban nagyobb összehasonlító anyagra van szükségünk.

Vizsgálataim eredményét összefoglalva, látjuk, hogy a X. szdbeli előkelő magyar sírokból származó leletek embertani szempontból sok tekintetben megegyezők. Erős mongoloid jellegek mellett turanid és keletbalti jellegeket lehet rajtuk kimutatni, ami arra vall, hogy ezek az elemek keveredtek honfoglaló őseink fajképében. Másrészt vizsgálataim mutatják, hogy a turano-mongoloid jellegek dominanciája ebben az időben az előkelő osztályokban erősen éreztette a hatását, különben ezek a jellegek a különböző lelhelyekről származó koponyákon nem nyilvánulhattak volna meg. Éppen ezek a különböző lelhelyek valószínűsítik azt is a vizsgált koponyák csekély száma ellenére is, hogy az ősmagyarság e vezető rétege fajilag meglehetősen egységes volt. A végleges döntést e kérdésekben azonban a további rendszeres vizsgálatoknak kell fenntartanunk.

Malán Mihály

DATEN ZUR ANTHROPOLOGIE DES UNGARTUMS IM X. JAHRHUNDERT

Zur Kenntnis der rassischen Zusammensetzung des Ungartums ist jene Frage von wesentlicher Wichtigkeit, aus welchen rassischen Elementen das landerobernde Ungartum zusammengesetzt war und welche Merkmale als ursprünglich charakteristische angesehen werden können.

Diese Fragen werden am ehesten beantwortet, wenn wir Schädeln und Skelette untersuchen, welche entweder aus der unmittelbaren Zeit der Landnahme oder wenigstens aus dem ersten Jahrhundert der Niederlassung der Ungarn in unserer Heimat stammen.

Wenn wir aber der Literatur nachforschen,

müssen wir mit grösstem Bedauern feststellen, dass wir bisher diesbezüglich sehr wenige Daten besitzen; die Zahl der untersuchten Schädeln, welche aus dieser Zeit stammen, ist ja kaum hundert und die der Skelette noch geringer, hauptsächlich darum, weil man die früheren Ausgrabungen nicht genug sorgfältig ausführte.

Die ersten wissenschaftlichen Mitteilungen die die Anthropologie der Landeseroberer betreffen haben wir Joseph Lenhossék zu verdanken, der zuerst den Schädel eines aus dem X. Jahrhunderte stammenden in Bene-Pusztá (Komitat Pest) aufgefundenen Kriegers, dann

vier aus der Ausgrabung von Szeged-Öthalom stammende ungarische Schädeln sorgfältig beschrieben hat.¹

Lange Zeit nach Lenhossék teilte Ludwig Bartucz Einzelheiten von 28 Schädeln aus Jászdósa mit, aber wie er selbst zugibt, sind inzwischen Zweifel bezüglich der Authentie des Fundes entstanden, weshalb er die Beschreibung dieses Materials nicht fortsetzte.²

Eben so ist er Verfasser des ersten grössten zusammenfassenden Werkes über die Anthropologie der landerobernden Ungarn, in dem er die Erfolge seiner an 48 Székesfehérvár-Rádióteleper, 17 Székesfehérvár-Sárkereszturer, 4 Maroshegyer, 3 Komitat Zempléner, 1 Benepusztauer und 1 Jászdósaer Schädel geführte Untersuchungen veröffentlichte. Damalige Verhältnisse haben die Veröffentlichung einzelner Masse und Photographien der Schädeln nicht ermöglicht, ausserdem konnte er die Winkelmasse wegen Mangels der Geräte nicht aufnehmen, so dass diese Arbeit ergänzt werden muss.³

Später teilt er abgekürzt und ohne Masse und Einzelheiten Erfolge der an 18 Kenézlőer, 3 Kunágotaer und 1 aus Ókécske stammenden Schädeln und aus diesen Ausgrabungen hervorgerufenen Skeletten gemachten Untersuchungen mit.⁴

Endlich beschrieb er eingehend das Skelett eines Heveser Ungarn aus der Zeit der Landnahme.⁵

Auffindbar in der Literatur ist noch die Arbeit Andreas Krecsmariks über zwei Schädeln

ungarischen Landeseroberer aus Kunágota, die ganz oberflächliche Mitteilung gibt aber keinerlei Möglichkeit des Vergleiches.⁶

Wenn wir jetzt die Zahl der landerobernden Ungarn und ihre soziale Gliederung im Betracht nehmen, so wird es klar, dass wir noch durchaus viele Einzeldarstellungen brauchen, um ein nur annäherndes anthropologisches Bild der landerobernden Ungarn schildern zu können.

Eben darum habe, ich die Untersuchung der, aus den, durch Herrn Museumdirektor zu Szentes, Gabriel Csallány, geführten Ausgrabungen stammenden Schädeln und Skelettenteile des X. Jahrhunderts mit Bereitwilligkeit unternommen.

Untersucht wurden: 1. Schädel eines aus dem 110—120 cm. tiefen Grabe No. 1. der Tömörkényer Ausgrabung stammenden, mit den Füßen nach Osten, ausgestreckt liegenden, mit reichen Beigaben versehenen vornehmen Kriegers.

2. Ebenfalls aus der Tömörkényer Ausgrabung stammender Schädel aus Grab No. 2. aus 110 cm. Tiefe eines mit den Füßen nach Osten liegenden, im Grabe gemessen 153 cm. langen Skelettes und dazugehörnde Bruchstücke der langen Knochen.

3. Schädel eines aus dem 2. Grabe der Mindszenter Ausgrabung aus 80 cm. Tiefe ausgehoben, mit den Füßen nach Osten, Unterarme und Beine gekreuzt liegenden im Grabe gemessen 168 cm. langen Skelettes, welches mit einem Köcher, Pferdeschädel und reichen Beigaben aufgefunden wurde.

4. Schädel und linke, lange Knochen eines aus dem 90 cm. tiefen ungestörten Grabe No. 4. der Ausgrabung Derékegyháza stammenden Frauenskelettes, welches mit den Füßen nach Osten im Grabe 160 cm. lang gefunden war.

Ich habe also vier Schädeln untersucht und zweier diesen auch die langen Knochen. Während die langen Knochen der Frau aus Derékegyháza unversehrt waren, erhielt ich die Skeletteile aus dem Grab Tömörkény 2. in solchem schlechten Zustande, dass ich die einzelnen Messungen nur teilweise ausführen konnte.

Während der Untersuchung benützte ich

¹ J. Lenhossék, *Schädelkunde des Menschen*, Cranioscopia, Budapest, 1875, S. 140. (Die weiteren, in dieser arbeit publizierten Schädel stammen nicht aus der Landnahmezeit.) — Derselbe. *Über die Ausgrabungen von Szeged-Öthalom, speziell über die dort gefundenen altungarischen, römischen und keltischen Skeletten* etc., Budapest, 1882.

² L. Bartucz, *Über die Schädel der Landnahmezeit von Jászdósa*, Néprajzi Értesítő, XIV. 1913, S. 334—358 und XV, 1914, S. 167—176.

³ L. Bartucz, *Schädel der ungarischen Landnahmezeit*, Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi Gyűjteményei. V., Budapest, 1926.

⁴ L. Bartucz, *Beiträge zur Anthropologie der Ungarn der Landnahmezeit*, Archaeológiai Értesítő, Band XLV. Budapest, 1931, S. 113—119.

⁵ L. Bartucz, *Ein Skelett der ungarischen Landnahmezeit aus Heves*, Folia Archaeologica I—II. Budapest, 1939, S. 204—206.

⁶ E. Krecsmarik, *Karakteristische Schädel im Museum der Stadt Szeged*, Dolgozatok a m. kir. Ferenc József Tudományegyetem Archaeológiai intézetéből. II. 1926, S. 176—178.

Martins⁷ Methoden, mit den neuesten Änderungen Mollisons; die Knochen wurden ebenfalls nach Mollison gemessen.⁸

Masse der Schädeln und die aus denen ausgerechneten Indices wurden in den Tafeln I—IV zusammengestellt, während die Masse der untersuchten langen Knochen in Tafel V. aufgeführt sind. Beim Beurteilen der Massen, habe ich die durch Scheidt bestimmten Grenzen als Grundlegend genommen.⁹

Nach diesem sollen wir auf die Einzelheiten der erwähnten Schädeln kommen.¹⁰ Der Schädel *Tömörkény 1.* (Taf. I, 7, 8, 9 und Abb. 1.) kann eines 30—35 jährigen Mannes gehörig gehalten werden.

Der Schädel ist in der Norma verticalis sphaenoidförmig gebaut, stark asymmetrisch und phaenozyg. Der Charakter wird durch starke Muskelansatzstellen gut entwickelte Augenbrauenbogen, nach rückwärts fliehender Stirne gegeben. In der Obeliongegend sieht man eine mässige Nahtverknöcherung, die hinteren Molare sind nicht zu sehr abgenützt.

Von den Zähnen finden wir oben nur 6 Molare, unten die Schneidezähne, die zwei vorderen Molare, den linken Eckzahn und den ersten Vordermolar. Die unteren Zähne sind klein, die oberen mittelmässig gross. An der mesialen Seite des linken unteren ersten Molar befindet sich ein Caries.

Der Schädel aus Grab No. 2. aus *Tömörkény* (Tafel II, 1—7. Abb. 2.) gehört ebenfalls einem jungen Mann von etwa 25—30 Jahre. Sein Geschlecht wird durch die starke Rauheit der Muskelansatzstellen, grossen Warzenfortsatz (processus mastoideus), nach rückwärts mässig gewölbter Stirne mit starkem Arcus superciliaris; sein Alter durch einer von der Gegend abwärts des Obelions anfangender Nahtverknöcherung, abgenutzten Molaren, doch nicht zu sehr abgenutzten Vordermolaren und den im Durchbrechen befindenden oberen rechten und unteren linken dritten Molare bestimmt.

Der Schädel selbst ist schwer beschädigt,

⁷ R. Martin, *Lehrbuch der Anthropologie*, II. Aufl., Jena, 1928.

⁸ Th. Mollison, *Spezielle Methoden anthropologischer Messung*, Hdb. d. biol. Arbeitsmeth. Abt. 7. Teil 2, Heft 3, Berlin, 1938.

⁹ W. Scheidt, *Rassenforschung*, Leipzig, 1927.

¹⁰ Bei der Beschreibung benützte ich die Nomenklatur von Jena in der Aufarbeitung (Zusammenstellung) von Gellért (F. Kiss, *Sistematische Anatomie*, Band II, Szeged, 1939).

besonders der Hirnschädel und ausser dem Kiefer sind nur einige, doch bedeutende Gesichtsknochenbruchstücke vorhanden. Es fehlt der Vorderteil des Hirnschädelgrundes und besonders die Nasenteile des Gesichtschädels, die auch so sehr verkrümmt sind, dass ihre Zusammensetzung unmöglich war. Die Schädelform ist in der Norma verticalis sphaenoides rotundus Sergi und stark phaenozyg.

Aus den Zähnen blieben nur die ersten 2 Vordermolare und die rechten Molare des Oberkiefers, mit dem eben erscheinenden Weisheitszahn. Der untere rechte Weisheitszahn ist ebenfalls im Wachsen, der zweite rechte und erste linke Schneidezahn und der linke Vordermolar fehlt, während sich der linke Weisheitszahn noch garnicht zeigt. Die Zähne sind mittelgross und stark abgewetzt. Am oberen rechten Molar 1. bemerkt man ein kleineres Caries.

Zu diesem Schädel gehörten auch Bruchteile stark abgewetzter Gliederknochen, und zwar ein mangelhafter Femur mit fehlendem oberen Ende und verletztem unteren, Radius mit fehlendem Unterteil, Femur mit ausgebrochenem Hüftengengend, Tibia mit abgewetzten Enden und fehlendem Knöchelteil, endlich eine Fibula mit abgebrochenem Kopf. Trotz der vielen Mangeln habe ich die möglichen Masse gemessen. Sie zeigten nichts Ausserordentliches oder Eigentümliches und so unterliess ich ihr Photographieren, sowie ihre ausführliche Beschreibung.

Der Schädel No. 2. (Taf. II, 1—3, und Abb. 3.) aus *Mindszent* gehört einem Mann von ungefähr 20—25 Jahren. Das Alter zeigen seine sich im Wachstum befindenden 3 unteren Molare und deren gut sichtbare und überhaupt nicht abgewetzte Conuse. Sein Geschlecht wird trotz der verhältnismässig schwachen Muskelansatzstellen und hoher Augenhöhle durch dem grossen Warzenfortsatz und Gewicht sowie durch Dicke der Knochen bestimmt. Von oben gesehen zeigt er ovoide Form Sergis, jedoch zeigt die Stirnpartie Spuren einer sphenoider Form. Von rückwärts gesehen gleicht er einer Bombenform.

Aus den Zähnen fehlt oben der 2. linke Schneidezahn und der erste Backzahn, sowie die beiden noch wachsenden Weisheitszähne, unten der 1. rechte Schneidezahn und der 2. linke Backzahn. Die Weisheitszähne sind auch unten im Wachstum. Die Zähne selbst sind mittelmässig gross und sind nicht abgewetzt, der obere Eckzahn steht aus dem Zahnbogen heraus, trotzdem dass die Zähne nicht dicht stehen.

Die Nähte des Schädels No. 4. aus *Derékegyháza* (Taf. I, 4, 5, 6 und Abb. 4.), sind noch nicht verknöchert, die Weisheitszähne sind noch kaum abgewetzt. Der Schädel gehört einer jungen Frau von etwa 25—30 Jahren. Das Geschlecht wird nebst der hohen Stirne und hohen Orbita durch der Grazilität und geringen Knochenrauheit festgestellt, trotzdem, dass der Warzenfortsatz verhältnismässig stark ausgebildet ist. Er hat zweierlei Erhaltungszustände, auf dem einen Teil ist die Tabula externa stark abgerieben, an dem Anderen nicht. Die Form ist nach Sergi Sphaenoides rotundus in der Norma verticalis, während er in der Norma occipitalis eine Hausform zeigt.

Von den Zähnen fehlen oben die beiden rechten Schneidezähne, beide Eckzähne, unten die linken Schneidezähne, der 2. Backzahn und der 3. Mahlzahn. Die Zähne sind klein, nicht zu sehr abgewetzt. An den oberen letzten Molaren befindet sich ein grosses Caries.

Ebenso wurden hier auch die linken langen Knochen des zu diesem Schädel gehörenden Skelettes aufgefunden, und zwar: Humerus, Radius, Ulna, Femur, Tibia, Fibula. An den ganz und gar unversehrten Knochen fand ich keine Besonderheiten. Ihre Masse sind in Tafel V. auffindbar, weitere Charakterzüge in Tafel II. wo sie unter No. 8—13 von rückwärts und unter No. 8a—13a von vorne photographiert worden sind.

Nehmen wir also die Masse der einzelnen Schädeln der Reihe nach. Der Schädel No. 1. aus *Tömörkény* ist den wichtigsten Massen nach kurz und mittelmässig breit. In der Ohrhöhe ist er sehr niedrig, während er in ganzer Höhe mittelmässig ist, von dem wir schliessen können, dass der Grosshirnteil des Hirnschädels niedrig ist. Der Schädel ist mehr von frontalem Typus, da 34.4 % des Mediansagittalbogens auf das Stirnbein fällt, nach dem folgt das Hinterhauptbein mit 33.5 %, während auf das Scheitelbein nur 32.1 % fällt. Bei den Winkeln des Unterkiefers ist es stark breit. Hohes Kinn. Bedeutendes Gewicht. Kapazität gross (Aristenkephal). Körpergrösse war nicht festzustellen. Der Archäologe deutet ihn als einen «starken» Mann an, wahrscheinlich also war er hoch.

Der 2. Schädel aus *Tömörkény* ist den Massen nach kurz und mässig breit, nebst mässiger totaler Höhe ist die Ohrhöhe auch sehr niedrig. Mehr ein parietaler Typus, 35.7 % des Mediansagittalbogens fällt auf das Scheitelbein, doch

etwas weniger, 32.8 %, auf das Stirnbein und noch weniger, 31.5 %, auf den Hinterhauptteil. Gesicht mässig breit. Die Interorbitalbreite ist gross. Nebst höherem Stirnneigungswinkel, ist der Krümmungswinkel des Stirnbeins niedriger als bei dem vorherigen Schädel. Winkel des Foramen magnum ist negativ. Die Nase ist verhältnismässig schmal. Die Winkelbreite der Unterkiefer ist kleiner als bei Schädel 1. aus *Tömörkény*, jedoch noch immer bedeutend.

Die nur beiläufig bestimmte Kapazität ist auch mit dem strengsten Masse gemessen sehr gross, und dadurch ist auch dieser Schädel aristenkephal. Das Unterkiefergewicht ist leichter als bei dem Vorherigen und so muss auch das Schädelgewicht geringer sein. Körperhöhe ist im Grabe gemessen 153 cm. und folglich niedrig gebaut, aus dem Femur gerechnet nach Manouvrier 165.4 cm., nach Pearson nur 164 cm. folglich niedriger wie mittelmässig.

Der Schädel No. 2. aus *Mindszent* ist den absoluten Massen nach kurz und breit, hat nebst niedriger Ohrhöhe mittelmässige Basion-Bregma-Höhe. Frontaler Typus, 35.5 % des Mediansagittalbogens fällt auf die Stirne, 33.5 % auf den Scheitelbogen, während auf den Hinterhauptbogen nur 31 % fällt. Dem Profil, dem nasalen und alveolaren Profilwinkel nach ist er mesognath. Winkel des Foramen magnum ist negativ. Aus den vier Schädeln hat dieser den kleinsten Stirnneigungswinkel und kleinsten Krümmungswinkel der Stirne. Das Gesicht ist schmal, doch mässig hoch. Das Obergesicht ist lang. Auch die Interorbitalbreite ist kleiner als bei den Anderen. Die Nase ist verhältnismässig viel mehr hoch wie breit. Die Maxilloalveolarbreite ist der Länge gemäss sehr gross. Der harte Gaumen ist schmaler als seine Länge. Die Unterkieferwinkelbreite ist fast so gross wie der Vorherige, jedoch ist die Kinnhöhe etwas grösser. Es ist ein verhältnismässig leichter Schädel mit einer Kapazität kleiner als zuvor, doch zeigt er gute Entwicklung: euenkephal. Körperhöhe ist nach Messen im Grabe 168 cm. dadurch hohe Gestalt.

Der Schädel No. 4. aus *Derékegyháza* ist kurz, aber schmal. Nebst mittelmässiger Basion-Bregma-Höhe hat er mittelmässige Ohrhöhe und so übertrifft er in diesem Masse alle anderen Schädeln. (Siehe Zusammenstellung der Schädelkurven.) Frontaler Typus, 36.8 % des Mediansagittalbogens wird durch dem Stirnbogen gegeben, während auf den Scheitelbogen nur

32·8 % und auf den Hinterhauptsbogen noch weniger, 31·0 % fällt. Gesicht mittelbreit und lang. Obergesicht ebenfalls lang. Nebst mittelmässigem Stirnneigungswinkel hat die Stirne einen auch mittelmässigen Krümmungswinkel. Der Profilwinkel ist mesognath, nasaler Profilwinkel orthognath, alveolarer Profilwinkel ist prognath und so sind bei einem verhältnismässig steilstehenden Gesicht die Zahnfortsätze vorspringend. Der Winkel des Foramen magnum ist negativ. Die Nase ist höher als breit. Die Interorbitalbreite ist gross. Maxilloalveolarbreite übertrifft die Länge nicht bedeutend und der Alveolarteil ist der schmalste eben wegen dem weiblichen Geschlecht. Der harte Gaumen jedoch ist bedeutend breiter als seine Länge. Die Winkelbreite des Unterkiefers ist gering, wahrscheinlich spielt hier auch die Geringheit der Muskelansatzstelle eine Rolle, während das Kinn mittelhoch ist. Schädelgewicht ist mittelmässig. Die Kapazität des Schädels ist bedeutend, und ist an der unteren Grenze der Aristenkephalie. Körperhöhe im Grabe gemessen war 160 cm. Wenn wir dies aus den langen Knochen der Tafel Manouvrier nach ausrechnen, bekommen wir zwischen 162·5—165·4 einen Mittelwert von 163·6 cm. Höhe, so dass das Skelett einer Frau gehörend, nach Schmidt hoch gehalten werden kann.

Im folgenden nehmen wir der Reihe die wichtigeren Indexe der einzelnen Masse.

Nach diesen ist der Schädel No. 1. aus *Tömörkény* sehr kurz, hyperbrachykran, und zwar mehr wegen mittelmässiger Breite, wie wegen zu kleiner Länge. Den Längenhöhenindexen nach hoch, hypsikran, doch zeigt der Breitenhöhenindex nur niedrigen Wert, Tapeinokranie. Ebenfalls gibt der Längen-Ohrhöhenindex einen hohen Wert und dadurch kann der Schädel als verhältnismässig hoch betrachtet werden. Der transversale Frontalindex ist mässig parallelstirnig. Der transversale Fronto-Parietalindex: das Verhältnis zwischen der kleinsten Stirnbreite und der grössten Schädelbreite zeigt der Schädelbreite gemäss schmalere Stirne, Stenometopie. (Nach Schwalbe mesosem, mehr wegen der mittelmässigen Breite des Schädels als wegen der zu schmalen Stirne.) Dem sagittalen Frontalindexe nach ist die Stirne ein wenig steil gebaut. Den Gesichtsindeces nach ist er lang (leptoprosop), mehr wegen der Höhe des Gesichtes als wegen dessen Schmalheit, dem gemäss ist auch das Obergesicht hoch (lepten). Die Augenhöhlen

sind mittelhoch (mesokonch), die Nase ist hoch und schmal (leptorrhin), während der Zahnfortsatz des Oberkiefers, so wie der harte Gaumen sehr stark brachyuran und brachystaphylin ist.

Der 2. Schädel aus *Tömörkény* ist sehr kurz, hyperbrachykran, auch mehr wegen der mittelmässigen Breite. Dem Längen-Höhenindexe nach ist er hoch, hypsikran, während nach dem Höhen-Breitenindex gemäss Metriokran — dass heisst Mittelhoch. Auch der Längen-Ohrhöhenindex ist mittelmässig: orthokran, was auf die verhältnismässig kleine Ohrhöhe zurückgeführt werden kann. Der transversale Frontalindex betont die Seitenkrümmung der Stirne und deutet auf eine Kugelform. Dem transversalen Frontoparietalindexe nach ist der Schädel stenometop, also ist die in sich bedeutende Stirnbreite bezüglich der Breite des Schädels gering. Auch nach Schwalbe ist der Index mikrosem, so dass sie als schmale, doch nicht als eine der schmälesten Stirnen betrachtet werden kann. Der sagittale Frontalindex zeigt eine mittelmässig steile Stirne. Von den Gesichtsindeces war nur der Orbitalindex berechenbar nach dem es mittelmässig, mesokonch ist.

Der 2. Schädel aus *Mindszent* ist sehr kurz, hyperbrachykran, aber nahe zur oberen Grenze der Brachykranie. Dem Längen-Höhenindexe nach ist er hypsikran, während er dem Breitenhöhenindexe nach tapeinokran ist, so dass er sich der Länge gemäss hoch, aber der grossen Breite gemäss niedrig herausstellt. Der Längen-Ohrhöhenindex mit seinem mittelmässigen orthokrane Werte zeigt die verhältnismässig geringere Höhe der mittleren Stufe des Gehirnschädels. Er hat eine stark gebogene kugelförmige Stirne. Dem transversalen Frontoparietalindexe nach ist er metriometop, respektive nach Schwalbe mesosem, was auf eine zur Schädelbreite gemäss mittelmässige Stirnbreite zeigt, hauptsächlich wegen Schmalheit des Schädels. Der sagittale Frontalindex weist auf mässig steile orthometope Form. Dem Gesichtsindeces nach ist es ein wenig schmaler: Leptoprosop mit langem Gesicht, der Obergesichtsindex aber gibt schon einen mittelmässigen Wert, bezüglich: mesen, weil die Breite die absolut nicht kleine Höhe weit übertrifft. Hohe Augenhöhlen, hypsikran. Schmale leptorrhine Nase. Der sehr breite Maxilloalveolarteil zeigt Brachyuranie, während der schmale harte Gaumen Leptostaphylinie zeigt.

Der Schädel No. 4. aus *Derékegyháza* ist

der schmalste von allen. Wegen der Schmalheit ist er dem Schädelindexe nach nur kurz, brachykran. Dem Längen-Höhenindexe nach ist er hypsikran, aber die Höhe zur Breite messend zeigt sich abermals die grössere Schmalheit des Schädels und der Index wird mässig metriokran. Nach dem transversalen Frontalindex ist die Stirne leicht kugelförmig. Der transversale Frontoparietalindex ist stark mässig, metriometop, nach Schwalbe mesosem, ebenfalls wegen der Schmalheit des Schädels. Der sagittale Frontalindex weist auf mässig steile, orthometope Stirnbildung. Gesicht ist sehr lang, hyperleptoprosop, auch der Obergesichtsindex drückt eine lange Gesichtsform aus, stark lepten; ähnlicherweise ist die Augenhöhle auch stark hoch, hypsikonch. Nasenbildung ist ein wenig schmal, leptorrhin. Dem Maxilloalveolarindexe nach ist diese Gegend wenn auch nicht im starken Masse, aber doch kurz, brachyuran, und mit breitem harten Gaumen, brachystaphylin.

Nach der Beschreibung der Schädeln, versuchen wir sie zu vergleichen. Schon aus den Bisherigen ist es klar, dass die Länge aller Schädel auf Grund der Grenzwerte von Scheidt kurz ist. In ihrer Breite aber gibt es Unterschiede, denn während der Schädel No. 1. und No. 2. aus Tömörkény mittelbreit ist, ist No. 2. aus Mindszent an der oberen Grenze der Schmalheit, und No. 4. aus Derékegyháza ausgesprochen schmal. Das sieht man auch bei den aus den zwei Massen gebildeten Indices. Die Hyperbrachykranie der zwei Vorherigen ist auf dem Mindszenter Schädel noch auffindbar, aber in kleinerem Masse, während der aus Derékegyháza viel weniger, aber noch immer kurz ist. Die Höhe eines jeden ist mittelmässig, und so gibt bei allen der Längenhöhenindex hypsikranen Wert. Die Ohrhöhe ist bei den drei ersten sehr niedrig, bei dem Derékegyházaer mittelmässig, daher sind die Vorherigen tapeinokran und der Letztere metriokran. Die Stirnen der Schädeln zeigen mehr oder weniger eine Kugelform dem transversalen Indexe nach, den Tömörkényer, No. 1. ausgenommen, der wegen der grossen Stirnbreite, wenn auch mässig, doch parallelstirnig ist. Index der Stirn und Scheitelbeinbreite ist abwechselnd: der des 1. und 2. Schädels aus Tömörkény ist stenometop, hauptsächlich wegen grosser Schädelbreite, während der der beiden anderen Schädeln metriometop ist, obgleich es im absoluten Wert kaum einen Unterschied zwischen den vier Schädeln gibt. Im sagittalen

Frontalindex zeigen alle mehr oder weniger steile Stirne, was man auch an dem Median-sagittalbogen gut sieht. Der zweite Schädel aus Tömörkény ist von einem parietalen Typus, während die drei anderen frontal sind. Gesichtshöhe ist bei No. 1. aus Tömörkény und bei No. 4. aus Derékegyháza lang, bei den Mindszenter mittelmässig. Gesichtsbreite ist mittelbreit, den Mindszenter, welcher an der oberen Grenze der Schmalheit steht, ausgenommen, die Gesichtsbreite des Derékegyházaer Schädels ist wiederum an der unteren Grenze der mittelbreiten Schädeln. Obergesichtshöhe ist lang, den Mindszenter ausgenommen, wo sie mittelmässig ist. Der GesichtsindeX zeugt von hohem langen Gesicht, leptoprosop, doch beim Derékegyházaer von sehr langem, hyperleptoprosop. Augenhöhlen der beiden Schädeln aus Tömörkény sind niedrig die der anderen Beiden sind hoch, und zwar des Schädels aus Derékegyháza sehr stark. Die Interorbitalbreite ist bei dem Mindszenter am Kleinsten, doch bei den anderen gross. Werte der Nasenbreite und Höhe ändern sich im absoluten Masse und so zeigen die Indexe bei jedem gleichfalls schmale Nase. Die Gegend des Zahnfortsatzes ist bei jedem breit, am wenigsten noch bei dem aus Derékegyháza, was auch das weibliche Geschlecht zurückzuführen ist. Alle haben breite Gaumenindexe, den Mindszenter ausgenommen, der einen schmalen hat. Die Winkelbreite des Unterkiefers ist bei dem Schädel No. 1. aus Tömörkény sehr gross, kleiner aber fast gleich bei den anderen zwei Männerschädeln und am kleinsten bei dem Weiblichen. Kinnhöhe gleicht einander, den No. 1. aus Tömörkény ausgenommen, wo sie recht hoch ist. Den No. 2. aus Tömörkény konnte ich hier wegen Mangel an Gesichtsmassen nur stellenweise erwähnen.

Die wichtigeren Winkeln betreffend ist der No. 1. aus Tömörkény im Profilwinkel orthognath, der No. 2. Mindszenter und No. 4. aus Derékegyháza mesognath, also zeigen alle ein eher steiles Gesichtprofil. Der nasale Profilwinkel ist beim Mindszenter mesognath, bei den anderen orthognath, also dem entsprechend. Im alveolaren Profilwinkel zeigt der aus Derékegyháza Prognathie, also vorspringende Zahnfortsätze, während die anderen mesognath sind, dass heisst der Vorsprung der Zahnfortsätze ist nicht ausdrücklich.

Die Kapazität der Schädeln betreffend haben alle Tömörkényer Schädeln sehr grossen Rauminhalt, (aristenkephal), der Mindszenter ist

verhältnismässig auch gross genug, aber nur euenkephal. Der Frauenschädel aus Derékegyháza ist im absoluten Wert am kleinsten, aber mit Rücksicht auf die kleinere weibliche Schädelkapazität doch aristenkephal.

All dieses sehen wir auch an der vergleichenden Abbildung der Mediansagittalbogen (Abb. 5.), welche ich dadurch erreichte, dass ich die einzelnen Bogen auf einander auftrug, indem ich den Schnittpunkt des Frankfurter Horizontalés mit der im Porion gestellten senkrechten Linie für den Mittelpunkt nahm. Auch dieser Bogen zeigt klar, dass die Stirnbildung des Schädels No. 4. aus Derékegyháza etwas steiler und gebogener ist, was wegen dem weiblichen Geschlecht natürlich scheint. Der ist auch der Höchste. Übrigens gleicht er im ganzen Ablaufe dem Bogen der fast ganz ähnlich gewölbten zwei Schädeln aus Tömörkény. Hinterhauptsteile sind bei jedem etwas flach. Der Mindszenter Schädel ist im Gegenteil viel niedriger und beim Hinterhaupt nach rückwärts gewölbt, obwohl die Form der Glabellargegend den anderen ähnelt; der grösste Teil des Schädels fällt sozusagen hinter die Ohröffnung, im Gegensatz zu den anderen wo sie davor liegt. Der untere Teil der Hinterhauptschuppe ist bei den No. 2. aus Tömörkény und Mindszent wiederum mehr ausgebreitet wie bei den zwei anderen.

In der Linie des Gesichtschädels finden wir grössere Verschiedenheiten. In der mediansagittalen Zeichnung fallen einesteils das kleinere Gesicht des Derékegyházaer Schädels, andererseits die starken und mächtig entwickelten Kiefer des Schädels No. 1. aus Tömörkény auf; die Linie der harten Gaumen zeigt ähnliche Bogen, bei genauerer Beobachtung fällt sogar der ähnliche Bogen des Zahnfortsatzes auf. Auch in diesem Typus gibt es einen Unterschied mit dem Schädel aus Mindszent, was auch von einem abweichenden Bau zeigt.

Wenn wir jetzt zur Rassenanalyse der Schädeln übergehen wollen, haben wir bei den zwei Schädeln aus Tömörkény eine nicht zu schwere Aufgabe, da die ausdrücklich flachen Jochbogen, starke Brachykephalie, der hohe Schädel, die mächtige Schädelkapazität, die ganze Gesichtsstruktur auf mongoloiden Typus deutet. Das wird noch durch die verhältnismässig geringe Entwicklung der Glabellargegend festgestellt, aber die nach der mässig eingesenkten Nasenwurzel vorbeugende hohe und schmale Nase und die gerade verlaufende Hinterhauptsgegend be-

weisen, dass diese Schädeln aus der Mischung des weniger ausgeprägten mongolen Siniden Types mit der turaniden Rasse entstanden sind. Die verhältnismässig grosse Zahl ihrer mongolen Charakterzüge kann man an eine gewisse Dominanz der mongolen Merkmale zurückführen.

Unsere Aufgabe schwerer ist bei dem 2. Mindszenter Schädel. Wenn er auch viel Ähnlichkeit mit den Vorherigen hat, besitzt er doch auch viel Verschiedenheiten. Der Jochbogen ist im grossen Ganzen von ähnlicher Struktur (Siehe den punktierten Mediansagittalbogen), die Schädelbreite ist kleiner, das Hinterhaupt ist vielmehr gewölbt, die Orbita ist höher, obwohl auch der Schädel viel niedriger ist, die Körperhöhe ist für hoch zu halten. So sind nebst den mongolen Charakterzügen auch europide Elemente aufzufinden. Die Höhe fällt zwar noch in den Formkreis des sinid-mongolen Types, jedoch weisen der mehr gewölbte Hinterhauptteil, die grosse Unterkiefer-Winkelbreite, so wie die steilstehenden Kieferäste und Bildung der Augenhöhlen auf eine Mischung mit der ostbaltischen Rasse, während die Nasenform auf die schmale gebogene mit hoher Wurzel versehene turanide Nase deuten lässt.

Schliesslich der Schädel der Derékegyházaer Frau, wie oben schon erwähnt, zeigt viel Ähnlichkeit mit den Tömörkényer Schädeln in seiner ganzen Bau. Diese Ähnlichkeit kommt auch in der Bildung des Jochbogens zum Ausdruck, wie wir das auch am Mediansagittalbogen gut beobachten können, trotzdem, dass die Jochbogen dieses Schädels nicht so stark zur Seite stehen als bei den anderen. Nebst dem wenig zum Ausdruck kommenden mongolen Charakter, zeigen die wenig gebogene Nase, das ein wenig flache Hinterhaupt, von dem Einschlag des turaniden Charakters. Das schmale lange Gesicht, die stark entwickelte Fossa canina, höhere Augenhöhlen und schmälere Unterkieferwinkeln aber differieren von den anderen Schädeln. Ein gewisser Teil dieser Differenzen kann auf die grössere Grazilität des Frauenschädels zurückgeführt werden — vielleicht stammen sie von anderen europiden Einschlügen — die Prognathia alveolaris und das verhältnismässig kurze untere Gliedmass weist ihn aber doch mehr in den mongoloid-turaniden Formenkreis. Zur endgültigen Beurteilung dieser Frage brauchen wir aber ein reicheres Vergleichs-Material.

Die Ergebnisse meiner Untersuchungen zusammenfassend, sehen wir, dass die Grabfunde

der vornehmen Ungarn des X. Jahrhunderts von anthropologischem Gesichtspunkte aus in vielen Beziehungen übereinstimmen. Nebst stark mongoloiden Charakterzügen kann man turanide und ostbaltische Rassenmerkmale nachweisen, was dafür spricht, dass diese Elemente sich in dem Rassenbilde unserer ländlichen Ahnen gemischt haben. Andererseits zeigen meine Untersuchungen, dass die Dominanz der turanomongoloiden Rassenmerkmale in der vornehmen Gesellschafts-Klasse dieser Zeit stark ihre Wir-

kung spüren liess, sonst hätten sich diese Züge an den aus verschiedenen Fundplätzen stammenden Schädeln nicht offenbaren können. Eben durch diesen verschiedenen Fundplätzen scheint es trotz der geringen Zahl der untersuchten Schädeln wahrscheinlich, dass diese führende Schicht der Altungarn rassisch ziemlich einheitlich war. Die endgültige Entscheidung dieser Fragen müssen wir jedoch den weiteren systematischen Untersuchungen vorbehalten.

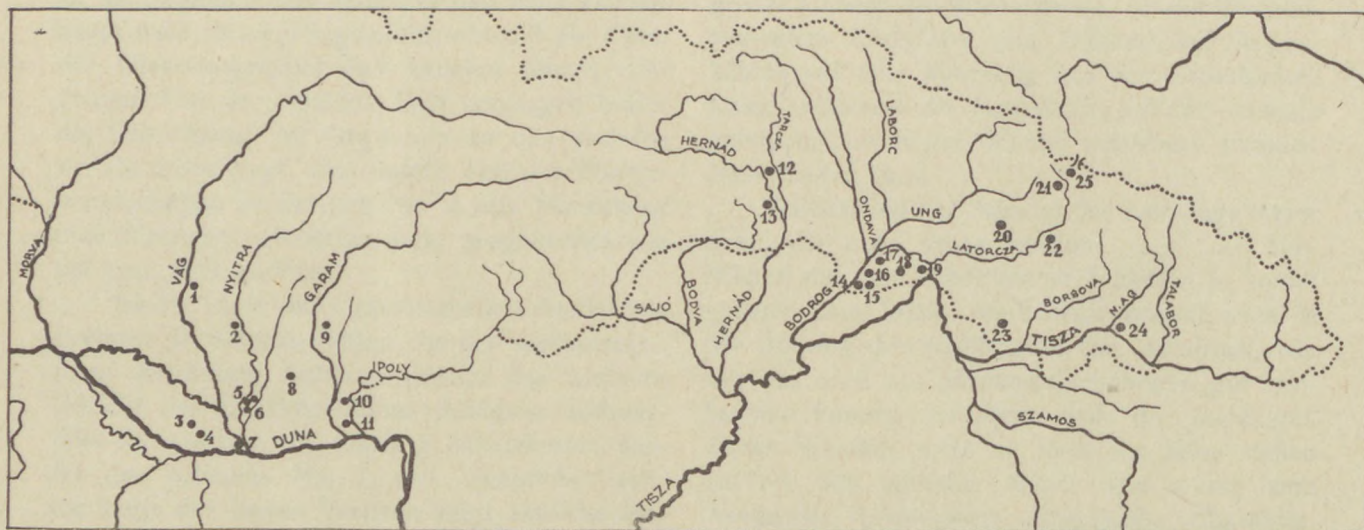
Kolozsvár

Mihály Malán

HONFOGLALÁSKORI MAGYAR SÍROK NASZVADON

Honfoglaláskori magyar emlékszoportunkat az utóbbi esztendőben néhány szép lelettel gazdagította a tágabb értelemben vett Kisalföldön és a Kárpátalján végzett kutatómunka. Az alábbiakban egy ilyen új lelet, a Naszvad község határában feltárt magyar lovassírok anyagát ismertetem.

A Kisalföld régen ismert honfoglaláskori lelőhelyei (1. kép): 1. Galgóc (Nyitra m.), 2. Molnos (Nyitra m.), 3. Szilas-Puszta (Komárom m.), 4. Nemes Ócsa (Komárom m.), 6. Imely (Komárom m.), 7. Komárom, 8. Komárom-Szemerere (Komárom m.), 9. Génye (Bars m.) voltak. Újabban 5. Naszvad (Komárom m.), 10. Ipoly-

1. kép — Abb. 1

A trianoni Szlovákia területén már régebben ismert s újabban ismertté vált honfoglaláskori lelőhelyeket mutatom be az 1. képen. Az előbbieket a rájuk vonatkozó irodalommal együtt J. Eisner gyűjtötte össze művében.¹ Ezt mindössze annyiban kell helyesbíteni, hogy Léváról nem honfoglaláskori, hanem hun leletek kerültek a Magyar Nemzeti Múzeumba. Szemléltetően rajzolódik a szemünk elé a honfoglalás útja és a honfoglaló magyarság elhelyezkedése a Kárpátok tövében, ha mind e lelőhelyeket, az újakkal is gyarapítva, térképre visszük.

¹ Jan Eisner, *Slovensko v praveku*. (Bratislava 1933, 278—282. l.

pásztó² (Hont m.) és 11. Szalka³ (Hont m.) határából váltak ismeretessé honfoglaláskori ma-

² Ipolypásztóról (Hont m.) származó két honfoglaláskori kengyelvasat láttam a pozsonyi honismereti múzeum laboratóriumában, ahová azokat egy cseh katonatiszt kohzerválás céljából beküldte. Hogy ma kinek a tulajdonában vannak, nem tudom.

³ Szalka (Hont m.) határában a cseh-szlovák beton-erődítések építése közben a községtől mintegy 2 km távolságban honfoglaláskori sírokra bukkantak a munkások. A valószínűleg igen gazdag leletnek csak néhány darabja került a csendőrség révén a pozsonyi honismereti múzeumba. A leletben különböző alakú aranyozott ezüst (8 drb) és arany (3 drb) veretek vannak, azonkívül két kengyelvas, egy fülesgomb, egy sötétkék üveggyöngy, egy kés darabja és néhány jelentéktelenebb vastöredék.

gyar leletek. Az északkeleti Felvidéken s főleg a kárpátaljai sík folyóvölgyekben ugyancsak sok honfoglaláskori magyar lelőhely volt ismeretes. Ilyenek voltak: 12. Lemes (Sáros m.), 13. Kassa (Abaúj-Torna m.), 15. Nagy Kövesd (Zemplén m.), 16. Bodrog-Vécs (Zemplén m.), 17. Szinyér (Zemplén m.), 18. Kis-Dobra (Zemplén m.), 19. Salamon (Zemplén m.), 20. Patkanóc (Bereg m.), 21. Pudpolóc (Bereg m.), 22. Szolyva (Bereg m.), 23. Beregszász⁴ (Bereg m.), továbbá a 24. huszti nagy dirhemlelet. Újabban Fettich N. Alsó Vereckéről 25. (Bereg m.) származó lelet képét közli az *Archaeologia Hungarica* XXI. kötetében (XXXII. t. 4.). 1937-ben a prágai Cseh Nemzeti Múzeum a kassai keletszlovenszkoí múzeummal közös ásatást végzett 14. Bodrogszerdán (Zemplén m.). Egy egész honfoglaláskori magyar temetőt tártak itt fel. A meglepően gazdag és érdekes anyag a prágai Cseh Nemzeti Múzeumba került. Az ásatásról eddig csak egy rövid képes újságcikk számolt be.⁵

E rövid összefoglalás után rátérek a naszvadi leletekre.

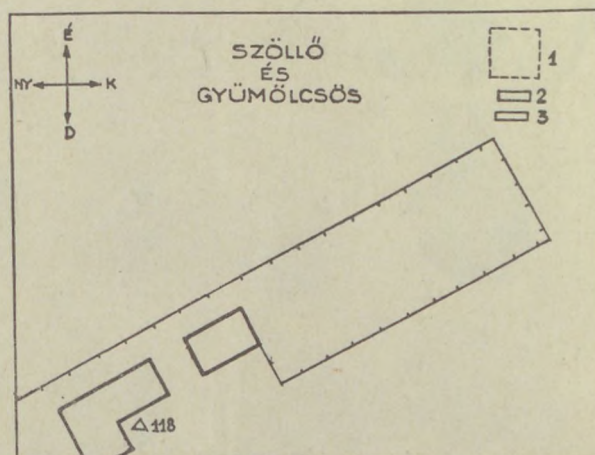
Naszvad község a Nyitra folyó balpartján fekszik, Érsekújvártól délnyugatra légvonalban 7,5 km. távolságban. A Nyitrától keletre, vele párhuzamosan folyik itt kb. 6 km. távolságban a Zsitva folyó, nyugatra tőle pedig kb. 7 km.-nyire az Alsó Vág bő vize. A Nyitra és Vág köze itt teljesen sík, erekkel, csatornákkal, holtágakkal beszótt, sok helyen mocsaras, vízenyős. Számottevőbb, településre alkalmas kiemelkedések itt nincsenek. A Nyitra és Zsitva között ugyancsak bőven behálózzák a különböző vizek, itt azonban minduntalan szalmasárga futóhomok-dombok emelkednek ki belőlük. A szélfúttá dombok iránya ÉNy—DK-i. A víz, a dombok és a Duna fontos útvonalának közelsége településre rendkívül alkalmassá tették ezt a vidéket s esakugyan, a neolithtól kezdve a kultúrák hosszú sorának emlékeit őrizte itt meg a homok.

⁴ Beregszászról két leletet is ismerünk, mindkettő ugyanazon lelőhelyről származik. Az egyik lelet 1900-ban, a másik 1933-ban került elő. Az utóbbit csak egy rövid képes újságcikk ismerteti (J. M. Jankovich: *Zajímavý archeologický nález na Podkarpatsku*. Lidové Noviny, 1933. IX. 21.). A cikk a következő darabokat sorolja fel: egy jellegzetes magyar szablya (81 cm hosszú), három különböző alakú nyilcsúcs, három drb vastörredék, talán pánttörredékek, egy zablatörredék, egy vascsat (nyelve hiányzik), két kengyel lapos szárákkal és négy darab sárga fémből készült, aranyozott szíjveret).

⁵ Prazsky Ilustrovany Zpravodaj. 1938. cis. 10. str. 7. J. Neustupny, *Tistcileté hroby*.

A falu határában lévő homokdombok a legutóbbi időkig megműveletlenül állottak, csak a fokozódó földéhség és a cseh-szlovák parcellázó földbirtokreform következtében kezdtek megművelni. Nagy szőlő és gyümölcsfa-telepítés folyik rajtuk ma is. A telepítést megelőzően erős földforgatásra van szükség a sívár homokban s a mélyen járó ásó nyomában így sok lelet kerül napvilágra.

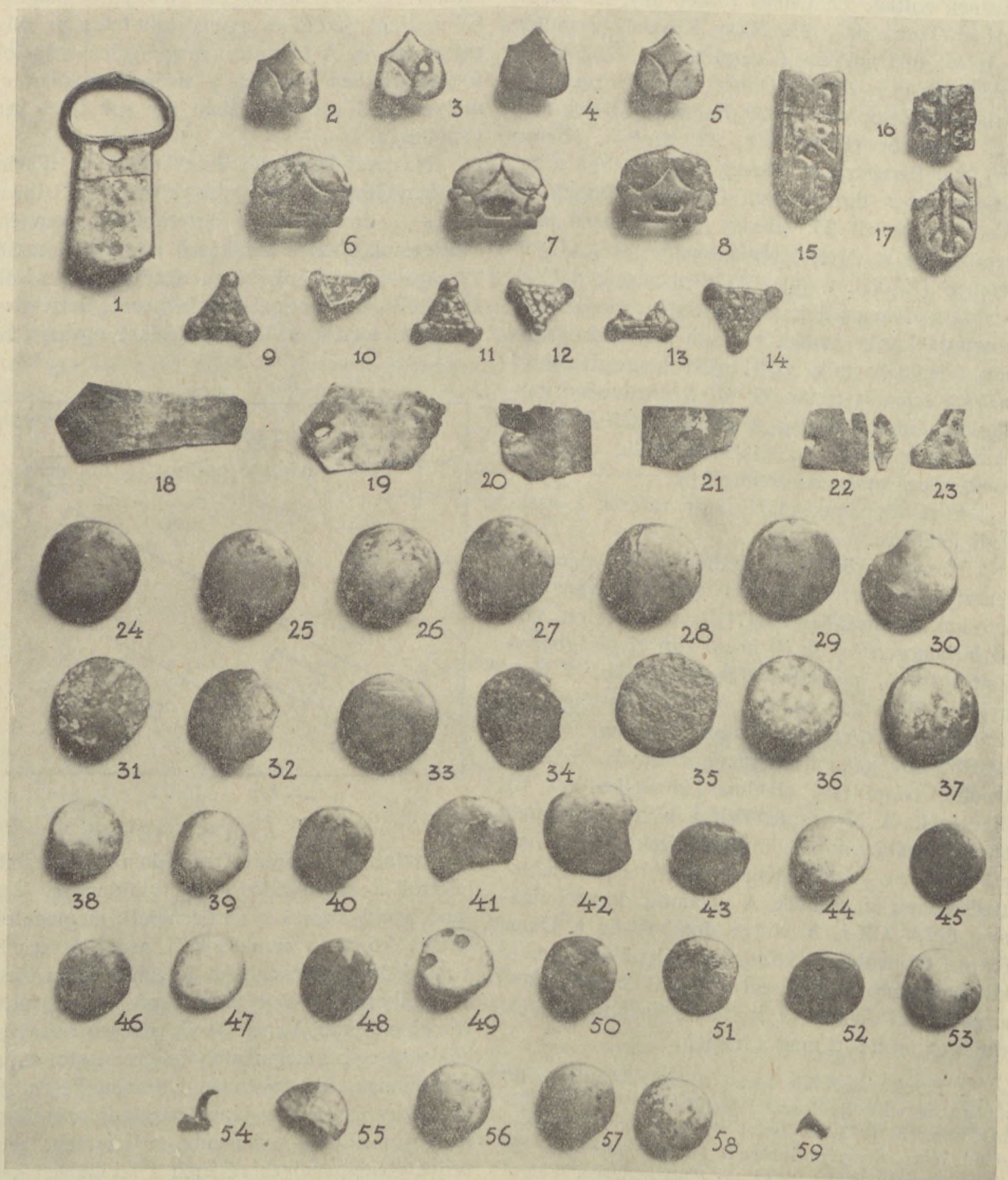
Naszvad községtől északkeletre, a «Partok» dülőben lévő 118-as kóta közelében Ullmann Ferenc, érsekújvári fogtechnikus kertjében faültetés közben a munkások csontokra, rozsdás vasakra s ezüst pitykékre akadtak. Nem sokat törődtek a dologgal, a leleteket össze-vissza hányták, törték, az ezüstpitykéket egymás közt

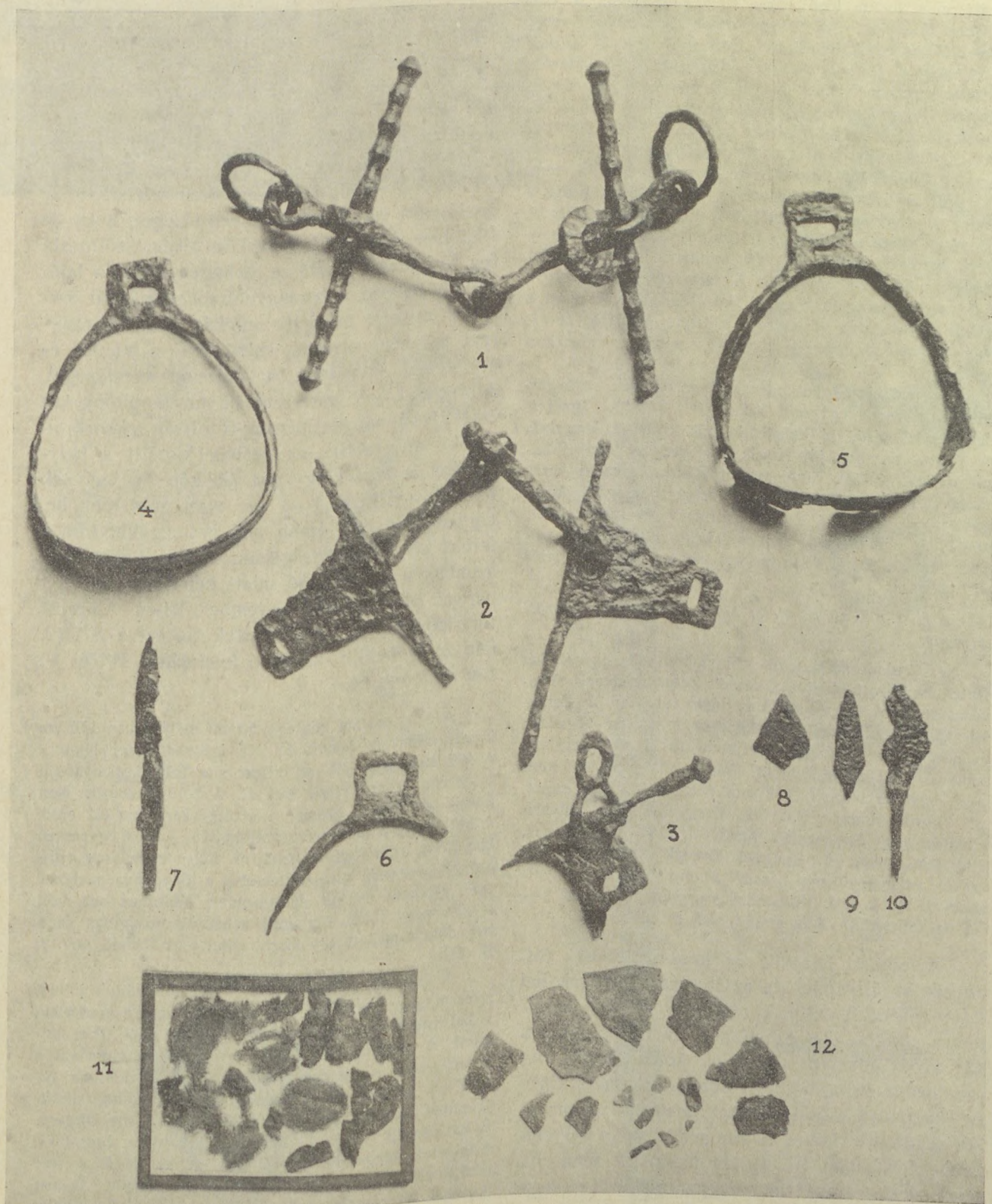
2. kép — Abb. 2

szétosztották. Szerencsére tudomást szerzett a leletről a szomszédos kert tulajdonosa, Vanek Jenő bankigazgató s amit lehetett, megmentett a leletek közül, a munkásoktól pedig összeszedte a náluk lévő apróságokat. Ez 1933 őszén történt és amikor 1935-ben megalakult az érsekújvári városi múzeum, Vanek Jenő szívesen odaajándékozta az egész megmentett leletcsoportot a fiatal múzeumnak. Idő folyamán Ullmann Ferenc fogtechnikus és Babicz János naszvadi szövetkezeti itcés juttatott a múzeumba a lelethez tartozó szíjvereteket, melyek részben a lelőhelyen kerültek elő kisebb kerti munkák közben, részben pedig a leletet feldúló munkásoktól erednek.

A feldúlt sírok (2. kép 1) leletei között vannak egy öv veretei (I. t. 1—17). Anyaguk rossz ezüst, öntés útján készültek, a rajtuk látható mintázatot pedig elülről utána dolgozták. Az öntés aránylag vastag, úgy hogy a mintázatot a hátulról nem látszik. A veretek a következők:

1. tábla: Naszvad — Tafel 1: Naszvad

II. tábla: Naszvad — Tafel II: Naszvad

1. Hosszúkás testű kis csat. A síjhoz való erősítésre a testen lévő négy szegecs szolgált. A csat nyelve hiányzik. 2-5. Négy darab levéldomú veret, közülük az egyik öntési hiba folytán lyukas. A síjhoz két szegecs fogta az egyes darabokat. 6-8. Három darab veret, melyeknek alakja és mintázata egy összetettebb formának leegyszerűsítésére vall. A síjhoz három-három szegecs erősítette ezeket. 9-14. Hat darab egyenlő oldalú háromszög alakú veret. Az oldalak egy-egy gombban futnak össze, a széleken belül domborított apró pontsor fut végig, ezeken belül pedig a belső teret három apró levélkéből álló palmetta tölti ki. Egy-egy szögecs szolgált a felerősítésükre. 15. Kis síjvég, melynek mintázata egy szimmetria-tengelyre fel épített palmetta-kompozíció. A síjhoz való erősítésére két szegecs szolgált, amelyek közül az alsó lekopott s ekkor átlukasztva a síjvéget a síjhoz varrták. 16-17. Két síjvégnek egy-egy töredéke, rajtuk szimmetrikus levéldísz.

A további darabok már nem sorozhatók az övgarnitúrához. Ezek egyszerű síjveretek. 18-23. Ismeretlen rendeltetésű, jó ezüstbádogból kivágott lemezek. A 18. sz. darabon jól látszik a rézszegecs, melyel felerősítették. 24-39. Finoman profilált, egyszerű kerek veretek. Felerősítésükre két-két szegecs szolgált. Anyaguk, úgy mint a következő vereteké is rossz ezüst. 40-57. Az előbbiekkal azonos alakú, csak kisebb méretű veretek. 58. Kis karomszerű kapocs. 59. Egy letört szögecs.

A II. t.-n közlöm a lelet többi, főleg vasból készült anyagát:

1. Csuklós szerkezetű zablá két oldalkarikával, két füllel, bordázott oldalvasakkal. 2. Zablá, melynek oldalvasaihoz lapos, trapéz-alakú síjtartó fül járul. 3. Zablátöredék, az oldalvas duplakónikus gombban végződik és egy rövid trapézalakú síjtartó fül járul hozzá. A zablavas fülébe kapcsolódó karika hiányzik. 4. Kengyel, egyenes talppal, 132 mm magas, 105 mm széles. 5. Három darabra törött kengyel, talpa enyhén kihajló, alig észrevehető bordával, 132 mm magas, 103 mm széles. 6. Kengyel töredéke füllel. 7. Kis vaskés, pengéje 80 mm hosszú, 27 mm hosszú nyélnyúlvánnyal. 8., 9., 10. Különböző nagyságú és alakú kétélű nyilcsúcsok. A 8-as számú csak töredék.

A lelethez tartozik egy koponyatöredék (hiányzik az állkapocs és az orr-rész, melynek bal felét zöldre festette a rátapadó vékony ezüstlemez oxidja. Az ezüstlemez töredékei (II. t. 12) kerek formára engednek következtetni. Az ezüstlemez süvegdíszül szolgálhatott, mert közte és a koponya csontja között valószínűleg süvegből származó vászon és finomabb, talán selyemkelme foszlányai (II. t. 11) maradtak fenn. Az ezüstlemez szerepét megmagyarázó sérülés vagy trepanáció nincs a koponyán. A vászonfoszlányokat zöldre festette az ezüstoxid, a selyemfoszlányok sötétbarna színűek.

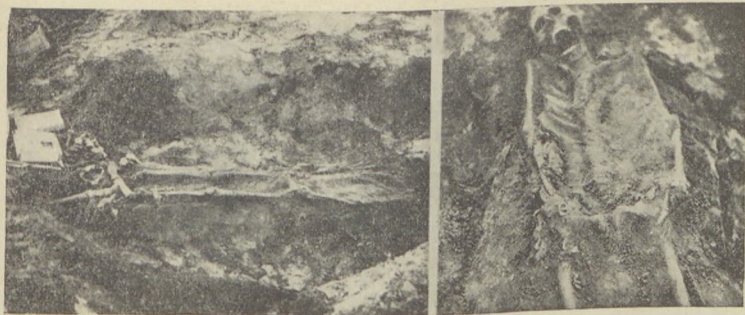
A felsorolt leletekből nehéz megállapítani, hány sírt dúltak fel a munkások. Utólagos kér-

dezősködésem ezirányban szintén eredménytelen maradt. Az I. t. 1—59-ig feltüntetett veretek nagyon valószínűleg egy sírból származnak. Viszont a II. t.-n feltüntetett három zablá és három kengyel három külön sír mellett tanuskodik, ha figyelembe vesszük, hogy a szomszédos, már hitelesen feltárt sírokban csak egy-egy kengyel volt, sőt zablát csak az egyikben találtunk.

1936 év őszén Ullmann Ferenc értesítette az érsekújvári városi múzeum vezetőségét, hogy az 1933-ban előkerült leletek környékén, szőlő alá fog forgattatni. Kertésze, Schuder József a lelőhely közelében a legnagyobb óvatossággal ásott s mihelyt az egyik munkás ásója megcsörrent egy kengyelvason, abbahagyta a munkát és a leletről értesítette a múzeum vezetőségét. Albrecht Lajos, cseh-szlovák törzskapitány, az érsekújvári városi múzeum-bizottság akkori alnöke még abban az órában kiszállt a helyszínre és feltárt egy sírt (2. kép 3), melynek leleteit a III. t. 1—6 sz. alatt mutatom be. Ugyanakkor egy újabb sírt is megállapított a feltárt sír szomszédságában. Ennek a feltárását azonban a zuhogó eső miatt kénytelen volt két nappal elhalasztani. November 24-én Albrecht törzskapitánnyal együtt tártuk fel ezt a sírt (2. kép 2). A belőle származó leleteket a IV. és V. t.-n mutatom be.

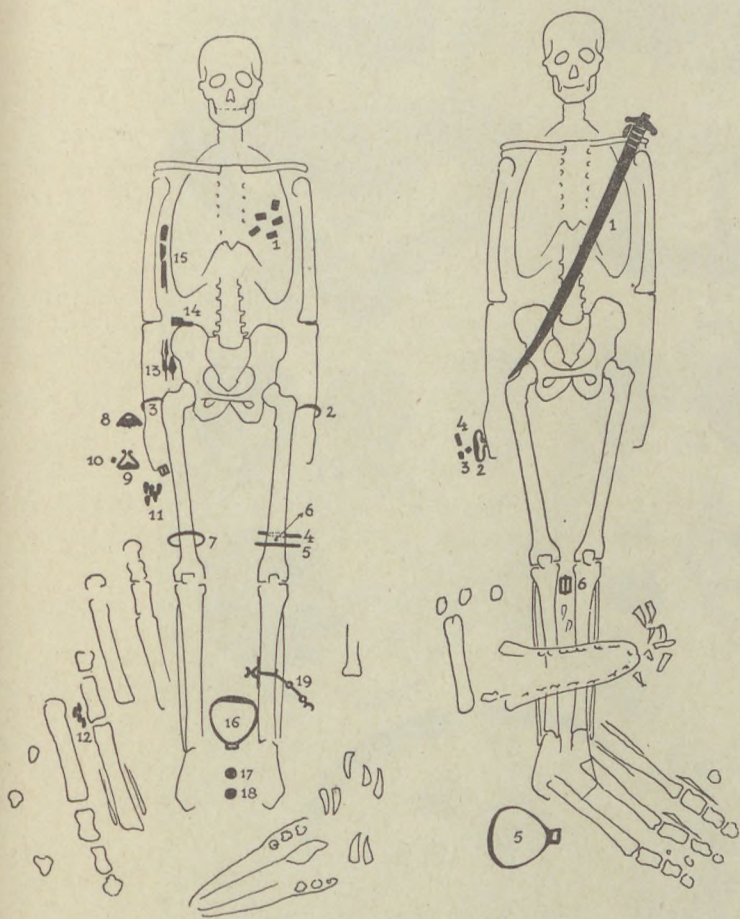
A 3. sz. sírban mintegy 50 cm mélységben 170 cm hosszú csontváz feküdt K—Ny irányban (fej Ny-on). A koponya kissé jobbra billent s a jobb koponyatetőt 6—7 cm. hosszú vágás töri át. A betört csonton nem látszik gyógyulás nyoma, a sérülés kardvágástól ered. A bal kézfej a medencére volt hajtva, jobbra egyenesen kinyújtva, ujjai fogásra behajtva. Lábai egyenesen nyújtottak; lábszárain keresztülfektetve a lókoponya, melynek csak állkapcsa maradt épségben. A lábfejhez oda volt téve a négy lóláb. Ugyanitt néhány farkcsigolya és a bal lábszár mellett egy kisebb állatcsont feküdt. (III. t. B, D)

A csontváz mellén keresztülfektetve találtuk jellegzetes magyar szablját (III. t. 1). A szablya markolata a bal vállon volt, hegye pedig a jobb csipő felé mutatott. A markolatnyúlvány letörve teljesen elporladt s a keresztvas is megrongálva s a nyélről lehúzva feküdt. A keresztvasat bevágott egyszerű minta díszíti (Hampel, Alterthümer des früh. Mittelalt. in Ungarn. Braunschweig 1905. I. 488. kép), anyaga bronz. A szablyatok függesztői közül csak az egyiknek a fele került elő. Vékony, jó ezüstbádogból készült, három darabját két rézszegecs fogja össze. A szablyán néhány helyen rátapadva megmaradtak a fatok kisebb töredékei. A szablya hossza a keresztvastól számítva 70 cm, pengéje a tövön 2,5 cm széles. A penge vége kétélű, fokélben végződik. Ez a fokél a keresztvastól 52 cm-nyire kezdődik, a kiugró finom élt azonban a rozsdamegette. A csontváz jobb kézfejenél egymás mellett

A.

B.

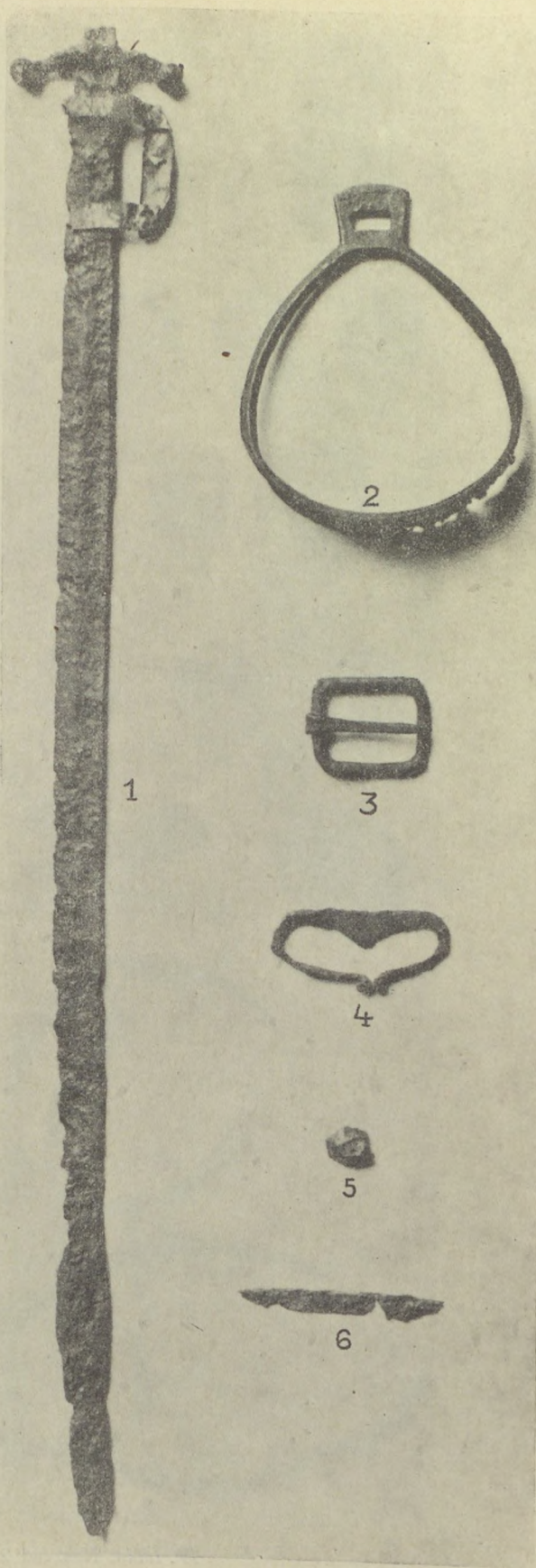

C.

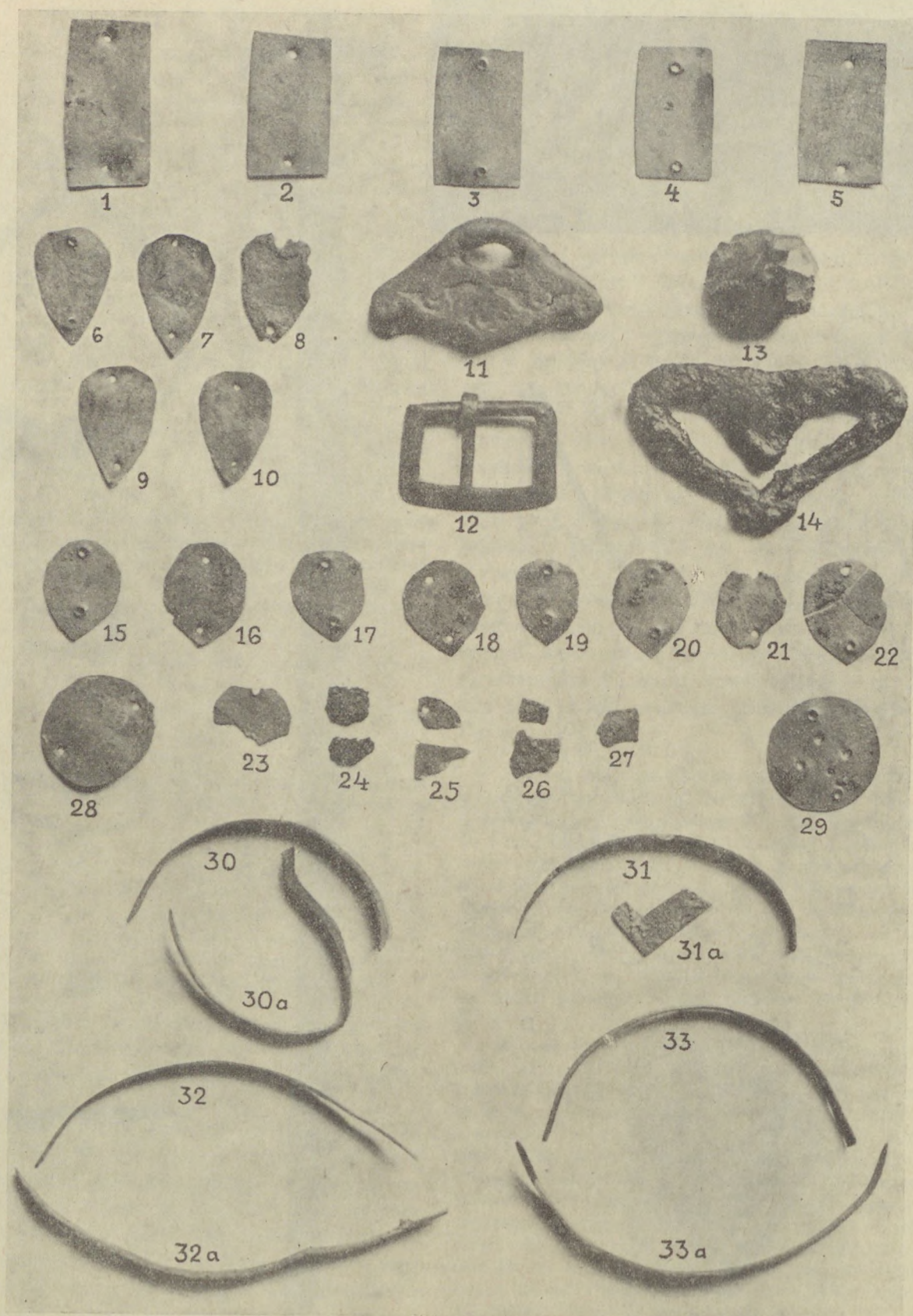
D.

E.

III. tábla. 1—6, B, D: Naszvad 3. sír; A, C: 2. sír — Tafel III. 1—6, B, D: Naszvad, Grab 3; A, C: Grab 2

IV. tábla. Naszvad 2. sír — Tafel IV. Naszvad, Grab 2

V. tábla. Naszvad 2. sír — Tafel V. Naszvad, Grab 2

feküdtek a csiholóvas (*III. t. 4*), kovakő (*III. t. 5*) és egy kis vaskés (*III. t. 6*). A combcsontok között feküdt a vas hevedercsat (*III. t. 3*). A lábfejnél jó állapotban fennmaradt kengyel feküdt (*III. t. 2*). Talpa erősen kihajló, bordás. Magassága 165 mm, szélessége 130 mm. A csontváz mindkét keze csuklóján egy-egy ezüsbádoggal volt, melyek a kiemeléskor elporladtak (a sírrajzból *III. t. D* ez tévedésből kimaradt!). Hasonlókat találtunk a II. sz. sírban fekvő csontváz kézcsuklóin és combcsontjain. A szétmállott percek oxidja finom kelme apró darabjait konzerválta.

E sírral egyvonalban, tőle kb. 2 m távolságban a feldúlt sírok irányában feküdt a 2. sz. sír (2. kép 2).

Ebben a sírban ugyancsak KNy irányú, 166 cm magasságú csontváz feküdt. Feje, kezei, lábai ugyanabban a helyzetben voltak, mint a 3. sz. sírban láttuk. A lókoponya állkapcsa hiányzott, csak a koponyarészt találtuk meg erősen összetört állapotban. A lókoponya és lólabák a csontváz lábfején alul feküdtek, mint ahogy azt a *III. t. A, B, C* képen látni. A lócsontok között ebben a sírban is találtunk néhány farkcsigolyát. A bal válltól a medence irányában ezüsbádoggal kivágott téglalap alakú lemezeket (*IV. t. 1–5*) találtunk, két-két felvarrásra szolgáló lyukkal. A jobb kézfejre szinte rátéve találtuk a tarsoly maradványait. A tarsoly függesztője (*IV. t. 11*) felső és alsó részből áll. A felső darab igen rossz ezüsből öntött, alig vagy csak nagyon hanyagul utánadolgozott lap, felületét palmettadísz tölti ki. Az alsó részt ugyancsak rossz ezüsbádoggal vágta ki a felsőrész alakjának megfelelően s ezt a két részt öt darab, 3–4 mm-es szegecs kapcsolja össze. A két rész közti részt az összefogott anyag töltötte ki.

A függesztő mellett találtunk egy kisebbfajta, bronzból készült s aranyozott csatot (*IV. t. 12*), mely valószínűleg a tarsoly zárására szolgált (*III. t. C*). A tarsoly tartalma lehetett az ugyancsak itt talált csiholóvas (*IV. t. 14*) és kovakő (*IV. t. 13*). A kézfej körül találtunk még rossz ezüsbádoggal kivágott mandulaalakú lemezeket is felvarrásra szolgáló két-két lyukkal (*IV. t. 6–10*). Az erősen odaszorított jobbkar és a test között a könyök magasságában (*III. t. C*) egycsomóba rozsdásodott öt különböző alakú és nagyságú vas nyilcsúcsot (*V. t. 9–13*) találtunk. Közülük kettő csak töredékben maradt meg, másik két darab (*V. t. 11, 12*) szárán jól látni még a nyélhez való erősítés kötését. A nyilcsúcsok alól került ki egy vaspánt töredéke (*V. t. 2*) ez nyilván tegezvasalás volt.

A nyilcsúcsoktól valamivel feljebb (*III. t. C*) az íj középső részének csontalkatrészeit találtuk (*V. t. 4–7*). Közülük az egyik (*V. t. 7*) két darabra törve ugyan, de hiánytalanul megmaradt. A hosszúkas szabályos csontlemez felső fele enyhén domború, az alsó egyenesre reszelt, két vége kissé felhajlik.

A csontváz két kezecsuklóján és két combcsontján a térdtől alig egy arasznyira (*III. t. C*) különös, mindig

két részből álló, rossz ezüsbádoggal kivágott perceket találtunk. A bal csuklón (*IV. t. 30, 30a*) és bal combon (*IV. t. 32, 32a*) talált percek egy-egy vége mindig lekanyarított, másik végükön régi törés van. A jobb csuklón talált percedarabok (*IV. t. 31, 31a*) közül az egyik töredéke (*IV. t. 31a*) derékszögű kivágásban végződik, a másik darab (*IV. t. 31*) végei pedig régi törésben végződnek.

A jobb combcsonton talált percedarabok (*IV. t. 33, 33a*) közül az egyik (*IV. t. 33*) végei törésben végződnek, a másik darab (*IV. t. 33a*) egyik vége derékszögűre van vágva s külső fele le van kanyarítva, másik vége pedig egyenesre van levágva. A letört végek egyik esetben sem illenek össze.

A bal lábszár alsó részén keresztülfektetve találtuk a zablát (*V. t. 8, 8a*). A csuklós szerkezetű zablán megvan a két oldalkarika, a sima, pálcáalakú oldalvashoz járuló letört szíjtartó fül összeszűkülő száron ül. A lólabák és a lókoponya töredékei között találtuk meg a kengyelt (*V. t. 3*), melynek talpa mérsékeltén kihajló, bordás, magassága 150 mm, szélessége 125 mm. Ugyanitt találtuk a vas hevedercsatot (*V. t. 1*) (nyelve hiányzik) és a rossz ezüsbádoggal kivágott lemezeket (*IV. t. 15–29*). Ezeknek egy része (*IV. t. 15–27*) levélalakú, mindig két, felerősítésre szolgáló lyukkal, két darab pedig (*IV. t. 28, 29*) kör alakú, az egyik (*IV. t. 28*) két lyukkal, a másikon (*IV. t. 29*) pedig hat, szimmetrikusan elhelyezett lyukat látunk.

A sírok egymás mellett, egysorban feküdtek. A további talajforgatás során újabb sírokra nem bukkantak s így ezt a kis honfoglaláskori magyar temetőt egészében feltártanak tekinthetjük.

A sírok korát a mellékletek alapján a X. sz. első felére tehetjük.

A leletek néhány kiváló darabja az 1937-ben Prágában rendezett «Výstava starého umění na Slovensku» (A szlovákiai régi művészet kiállítása) rendezőségének felkérésére a kiállításon a honfoglaló magyarság hadi felszerelését és apró plasztikáiban megnyilvánuló művészetét képviselte.

Babicz János, a naszvadi szövetkezeti vendéglő vezetője 1935-ben egy honfoglaláskori csüngőt (*III. t. E*) ajándékozott az érsekújvári városi múzeumnak, melyet Naszvad község határának «Pethágó» nevű dűlőjében találtak (az 1. képen az 5. sz. mellett lévő kis kör jelöli a lelőhelyet). Egyéb adat a lelet származásáról nincsen. A csüngő anyaga sötét színűre oxidálódott ezüst, az árkolásban megmaradt az aranyozás. Vékony öntés, mintázata utánadolgozott.

GRÄBER DER UNGARISCHEN LANDNAHMEZEIT IN NASZVAD

Die Gemeinde Naszvad liegt am linken Ufer des Nyitra-Flusses im Komitat Komárom, nördlich der Stadt Komárom. Nordöstlich des Dorfes, auf einem Hügelgelände aus Flugsand fand man in einem Garten beim Baumsetzen diverse Knochen, verrostete Eisenstücke und eine Anzahl von Silberbeschlägen. Diese zufällig zutage gekommenen Funde wurden dem Museum in Érsekújvár übergeben.

Unter den Funden der zerstörten und aufgewühlten Gräber (1 auf Bild 2) befinden sich Beschläge eines Gürtels (Taf. I, 1–17). Sie sind aus schlechtem Silber gegossen, die Verzierungen wurden nachträglich verbessert. Der Guss ist recht dick, so dass die Verzierungen auf der Rückseite nicht zu sehen sind. Die Beschläge sind:

1. Längliche Schnalle mit 4 Nieten zur Befestigung, die Zunge fehlt. — 2–5. Vier blattförmige Zierstücke von denen eines wegen eines Gussfehlers durchlöchert ist. Sie wurden mittels je zwei Nieten an den Riemen befestigt. — 6–8. Drei Beschläge breiterer Form. Es scheinen Vereinfachungen einer reicheren Form zu sein. Drei Nieten auf der Rückseite dienten der Befestigung. — 9–14. Sechs Zierstücke von der Form eines Dreieckes. Die Ecken sind durch grössere Halbkugeln betont, an den Seiten laufen kleine Kügelchen entlang, den Innenraum füllt eine dreiblättrige Palmette aus. Mit je einem Nagel waren sie an den Riemen befestigt. — 15. Kleine Riemenzunge. Um eine Mittelaxe gruppierte Palmettenmotive füllen den Raum. Zur Befestigung dienten ursprünglich zwei Nieten, von denen die untere abgebrochen war, so dass man das Stück an dieser Stelle durch das vorhandene Loch an den Riemen annähte. — 16–17. Fragmente von zwei Riemenzungen, mit symmetrischem Blattornament.

Die folgenden Stücke können nicht mehr zu den Gürtelbeschlägen gezählt werden. 18–23. Aus gutem Silberblech geschnittene Formen unbekannten Zweckes. An Nr. 18 ist die zur Befestigung dienende Kupfernierte gut sichtbar. 24–39. Fein profilierte einfache runde Beschläge. Je zwei Nieten dienten zur Befestigung. Sie sind, wie auch die Folgenden, aus schlechtem Silber. 40–58. Schliesse. 59. Eine abgebrochene Niete.

Auf der Tafel II folgen die übrigen, meist aus Eisen gefertigten Sachen: 1. Pferdezaum mit Gelenk, mit zwei Seitenringen und mit gerippten Seitenstangen. 2. Pferdezaum mit trapezförmigen Seitenteilen zur Befestigung an den Riemen. 3. Fragment eines Zaumes die Seitenstange endet in einem doppelkonischen Knopf, auch mit trapezförmigem Seitenteil. Der Ring fehlt daraus. 4. Steigbügel mit gebogener Grundplatte, Höhe 132 mm, Breite 105 mm. 5. Steigbügel in drei Teile zerbrochen. Die Grundplatte neigt ein wenig nach aussen, mit kaum wahrnehmbarer Rippe. H. 132 mm, B. 103 mm. 6. Fragment eines Steigbügels mit Anhängöse. 7. Kleines Eisenmesser, Klinge 80 mm lang, mit 27 mm langem Dorn. 9, 10, 11. Zweischneidige Pfeilspitzen verschiedener Grösse und Form. Nr. 8. ist nur ein Bruchstück.

Dem Funde zugehörig ist das Stück eines Schädelknochens, auf dessen linker Seite ein grüner Oxidfleck einer dünnen Silberplatte sichtbar ist. Die Bruchstücke der Platte (Taf. II, 12) zeigen eine runde Form. Es scheint die Zier einer Mütze gewesen zu sein, weil zwischen der Platte und dem Schädelknochen Reste von feinerer Leinwand oder Seide (Taf. II, 11), vielleicht von der Mütze stammend, gefunden wurden. Spuren einer Verletzung oder Trepanation des Schädels waren keine, zu deren Schutz die Silberplatte eventuell hätte dienen können. Die Leinenstückchen sind vom Silberoxid grün gefärbt, die aus Seide aber dunkel braun.

Auf Grund dieser Funde ist es schwer zu bestimmen wie viel Gräber zerstört wurden. Auch nachträgliche Anfragen waren diesbezüglich erfolglos. Die Stücke 1–59 der Taf. I. stammen wahrscheinlich aus einem Grabe. Hingegen stammen die drei Steigbügel und drei Zäume der Taf. II. bestimmt aus drei verschiedenen Gräbern, wenn wir bedenken, dass in den später regelrecht eröffneten nachbarlichen Gräbern immer nur je ein Steigbügel war, und von den Zäumen nur einer gefunden wurde.

Im Herbst des J. 1936 verständigte der Eigentümer des Gartens das Museum in Érsekújvár, dass er die Erde im Garten umgraben lasse, Lajos Albrecht, der damalige Vorstand des Museums hat ein Grab (3 auf Bild 2), dessen Funde auf Taf. III. 1–6 zu sehen sind, ausgegraben. Auch ein zweites Grab wurde damals festgestellt, konnte aber wegen strömenden Regens nicht geöffnet werden. Zwei Tage später, am 24. November hoben wir mit Herrn Albrecht zusammen das Grab. (3 auf B. 2). Die Funde sind auf Taf. IV und V zu sehen.

In Grab 3 lag in cca 50 cm Tiefe ein 170 cm langes Skelett in Richtung O-W (Kopf nach W). Der Schädel war etwas nach rechts geneigt und an der rechten Seite der Schädeldecke war eine 6–7 cm lange Verletzung die von einem Schwerthieb stammen mochte und keine Vernarbung zeigte. Die linke Hand lag am Becken, die Rechte gerade ausgestreckt, die Finger zum Greifen zugebogen. Die Beine waren ausgestreckt, über den Unterbeinen lag querüber der Pferdeschädel, von dem aber nur der Unterkiefer erhalten blieb. Zu Füßen waren vier Pferdebeine gelegt. Hier lagen auch einige Schweifwirbelknochen, neben dem linken Bein die Knochen eines kleineren Tieres (Taf. III, B, D).

Über den Brustkorb gelegt fanden wir den charakteristischen ungarischen Säbel (Taf. III, 1). Der Griff lag auf der linken Schulter, die Spitze war gegen

die rechte Hüfte gerichtet. Der Dorn des Griffes war abgebrochen und vollständig zerbröckelt, auch die Parierstange war beschädigt und heruntergefallen. Die Parierstange aus Bronze ist mit einfachem Muster verziert (*Hampel, Altherthümer des frühen Mittelalters in Ungarn*. Braunschweig 1905. I. Bild 488). Von den Aufhänge-Ösen des Säbels kam nur die Hälfte des einen zum Vorschein. Sie ist aus dünnem guten Silberblech gefertigt, die drei Stücke werden von sieben Kupfernägeln zusammengehalten. An einigen Stellen der Klinge waren kleinere Stückchen und Spuren der einstigen Holzscheide angerostet. Die Länge der Klinge ist von der Parierstange gerechnet 70 cm, ganz oben ist sie 2,5 cm breit. Das Ende der Klinge ist zweischneidig, diese Zweischneidigkeit beginnt von der Parierstange berechnet bei 52 cm der Länge. Neben der rechten Hand lagen nebeneinander das Feuerschlageisen (*Taf. III, 4*), der Feuerstein (*Taf. III, 5*) und ein kleines Messer (*Taf. III, 6*). Zwischen den Knieknochen lag eine viereckige Schnalle (*Taf. III, 3*). Bei den Füßen lag der gut erhaltene Steigbügel (*Taf. III, 2*). Die Sohle ist stark ausgebogen, hat eine Rippe, ist 165 cm hoch, 130 cm breit. An beiden Handgelenken waren Armbänder aus dünnem schlechten Silberblech, sind aber bei der Bergung zerbröckelt. (In die Zeichnung *Taf. III, D*, sind die Armbänder irrtümlicherweise nicht eingezeichnet). Ähnliche Armbänder fanden wir an den Handgelenken und auf den Schenkelknochen des Skeletts in Grab 2. Der Rost der Zerbröckelten hat kleine Stückchen eines feinen Gewebes konserviert.

In beiläufig 2 m Entfernung von diesem fandem wir das Grab 2. (*Bild 2, 2*).

Das 166 cm lange Skelett lag auch in O-W Richtung. Kopf, Arme und Beine lagen ganz so wie in Grab 3. Die Kinnlade des Pferdeschädels fehlte, der übrige Teil war zerbrochen. Der Pferdeschädel und die Pferdeknochen lagen über den Füßen des Skelettes, wie es auf Bild A, C d. *Taf. III* zu sehen ist. Zwischen den Pferdeknochen fanden wir auch in diesem Grabe einige Wirbelknochen. Auf der linken Brustseite lagen viereckige Plättchen aus Silberblech (*Taf. IV, 1–5*). Je zwei Löcher dienten der Befestigung. Auf der rechten Mittelhand lagen die Reste der Säbeltasche. Der Henkel der Tasche besteht aus zwei Teilen. Das Oberteil ist aus Silber gegossen, die Palmetten-Verzierung ist nur oberflächlich ziseliert (*Taf. IV, 11*). Das Unterteil war nach der Form des Oberen aus schlechtem Silberblech ausgeschnitten und mit fünf Nieten von 3–4 mm Länge mit diesem verbunden. Den Raum zwischen beiden Platten füllte der Stoff der Tasche (Leder?) aus. Eine kleinere vergoldete Bronzeschnalle (*Taf. IV, 12*) diente wahrscheinlich zum Verschliessen der Tasche. (*S. Taf. III, C*). Das dort gefundene Schlageisen (*Taf. IV, 14*) und der Feuerstein (*Taf. IV, 13*) lagen wahrscheinlich in der Tasche. Auch mandelförmige Silberplättchen (*Taf. IV, 6–10*) mit je zwei Befestigungslöchern lagen in der Nähe der rechten Hand. Zwischen rechten Arm und Körper lagen (*S. Taf. III, C*) in einen Klumpen zusammengerostet fünf Pfeilspitzen aus Eisen verschiedener Grösse und Form (*Taf. V, 9–13*). Zwei

waren nur in Fragmenten, bei anderen zweien (*Taf. V, 11, 12*) sieht man noch ganz gut die Umwicklung der Befestigung. Unter den Pfeilspitzen lag das Bruchstück eines Eisenbändchens, ganz sicher ein Rest des Köcherbeschlages (*Taf. V, 2*).

Etwas unterhalb der Pfeilspitzen lagen Teile von Beinplatten des Bogens (*Taf. V, 4–7*). Die eine Deckplatte ist zwar entzwei gebrochen (*Taf. V, 7*), zeigt aber sonst die übliche Form.

An beiden Handgelenken und an den Schenkelknochen hat des Skelett zweiteilige Armbänder aus schlechten Silber (*Taf. III, C*). Die Bänder am linken Handgelenk (*Taf. IV, 30, 30a*) und am linken Schenkel (*Taf. IV, 32, 32a*), sind an einem Ende eingebogen, am anderen ist eine alte Bruchstelle zu sehen. Beim Band am rechten Handgelenk (*Taf. IV, 31, 31a*) hat das eine Bruchstück einen rechteckigen Ausschnitt (*Taf. IV, 31a*), das andere Stück (*Taf. IV, 31*) zeigt an beiden Enden alte Bruchflächen.

Von den am rechten Schenkel gefundenen Armbandstücken (*Taf. IV, 33, 33a*), ist das eine (*Taf. IV, 33*) beiderseits abgebrochen, vom anderen Stück (*Taf. IV, 33a*) ist das eine Ende rechteckig abgeschnitten und an der einen Seite geschweift, das andere rechtwinkelig geschnitten. Keine der Bruchstellen passt aneinander. Der Pferdezaum (*Taf. V, 8, 8a*) lag am linken Unterbein. Das zweiteilige Zaumstück hat zwei Seitenringe, und eine glatte Seitenstange mit der Seitenplatte für die Riemenbefestigung von der die Öse abgebrochen ist. Zwischen den Pferdeknochen lag der Steigbügel (*Taf. V, 3*), die Sohle ist mässig ausgebogen und mit einer Rippe versehen; Höhe 150 mm, Breite 125 mm. Hier fanden wir auch die Gurtschnalle aus Eisen (*Taf. V, 1*), und die aus schlechten Silberblech geschnittenen mandelförmigen Plättchen (*Taf. IV, 15–29*), zwei Stück davon sind kreisförmig (*Taf. IV, 28, 29*), die eine Scheibe hat zwei, die andere sechs Löcher.

Die Gräber lagen in einer Reihe nebeneinander. Weitere Gräber sind im Verlaufe der Gartenarbeit nicht zum Vorschein gekommen. So können wir dieses kleine Gräberfeld für restlos ausgegraben betrachten. Die Zeit der Gräber kann man auf Grund der Beilagen für die erste Hälfte des X. Jahrhunderts bestimmen.

Einige auserwählte Stücke des Fundes waren auf der Ausstellung alter slovakischer Kunst (*Vystava stareho umeni na Slovensku*) in Prag, 1937 ausgestellt, wo sie die Kunst der ungarischen Landnahmezeit repräsentierten.

J. Babicz Gastwirt in Naszvad schenkte dem Museum in Érsekújvár 1935 einen Silberanhänger (*Taf. III, E*), den er im Flur «*Pethágó*» der Gemeinde Naszvad gefunden hat. (Am Bild 1. zeigt der kleine Kreis bei 5 die Fundstelle). Weiteres wissen wir nicht darüber. Der Anhänger ist gegossen, dünn, nachträglich ziseliert und hat in den Vertiefungen noch Spuren der Vergoldung.

ÉRSEKUVJÁR-NASZVAD HATÁRÁBAN ELŐKERÜLT HONFOGLALÁSKORI CSONTVÁZAK EMBERTANI VIZSGÁLATA

1. sz. sír. A csontlelet mindössze koponyatetőből áll. A csontváz többi része, az akkor még ott földmunkát végző munkások munkájánál elkallódott. Férfi koponyatető, kora 28–30 évre tehető. A színe világosbarna, jobb falcsonthán erősen patinás.

Felül nézetben (*Norma verticalis*) a koponyatető rövid, széles (*brachykran*). Különösen feltűnő a bal falcsonth nagy, erős domborulata, minek következtében a koponyatető erősen aszimmetrikus. Alakja pentagonoid. Homlok keskeny, különben a körvonal általában egyenletes. A nyakszirt kerekített, körvonalának sugara nem nagy.

Hátsó nézetben (*Norma occipitalis*) feltűnő a nyakszirt lapossága, a felszínek, tarkóvonalak és nyulványok erős fejlettsége. A nyakszirt pikely felső része igen meredek (*planoccipital*) és nagyobb az alsónál.

Oldalnézetből (*Norma temporalis*) a homlok közép magas, hátrafutó, a homlok dudorok (*tubera frontalia*) jelentéktelenek, a tarhely (*glabella*) és a szemöldökívek (*arcus superciliaris*) erősen fejlettek. A sagittalis körvonal egyenletes. Magassága közepes.

2. sz. sír. A lelet teljes csontváz. Igen erőteljes 30–32 év körüli férfi csontváza. A váz hossza a sírban lemérve 178 cm. Korát bizonyítja, hogy varratai túl nyomórészt nyitva vannak. Elcsontosodás csak az obélion (mérőpont) közelében állapítható meg mintegy 2,5 cm-es részen. A fogak kevésbé kopottak, a molarisokon a kupok kezdenek eltűnni. Nemét bizonyítja a koponyának és csontváz egyes részeinek abszolút fejlettsége, a csontok vastagsága, valamint az izomtapadási vonalak, felszínek erős fejlettsége.

A koponya morfológiai leírása.

Felül nézetben (*Norma verticalis*) alakja elipszoid. Hossza közepes, szélessége nagy. (*Brachykran*.) A homlok közepesen széles, a legnagyobb szélesség közepén a falcsonth adódik. A nyakszirt kuposan kiemelkedik, minek következtében körvonala élesen elkülönül a koponya általános körvonalától, és sugara is jóval kisebb.

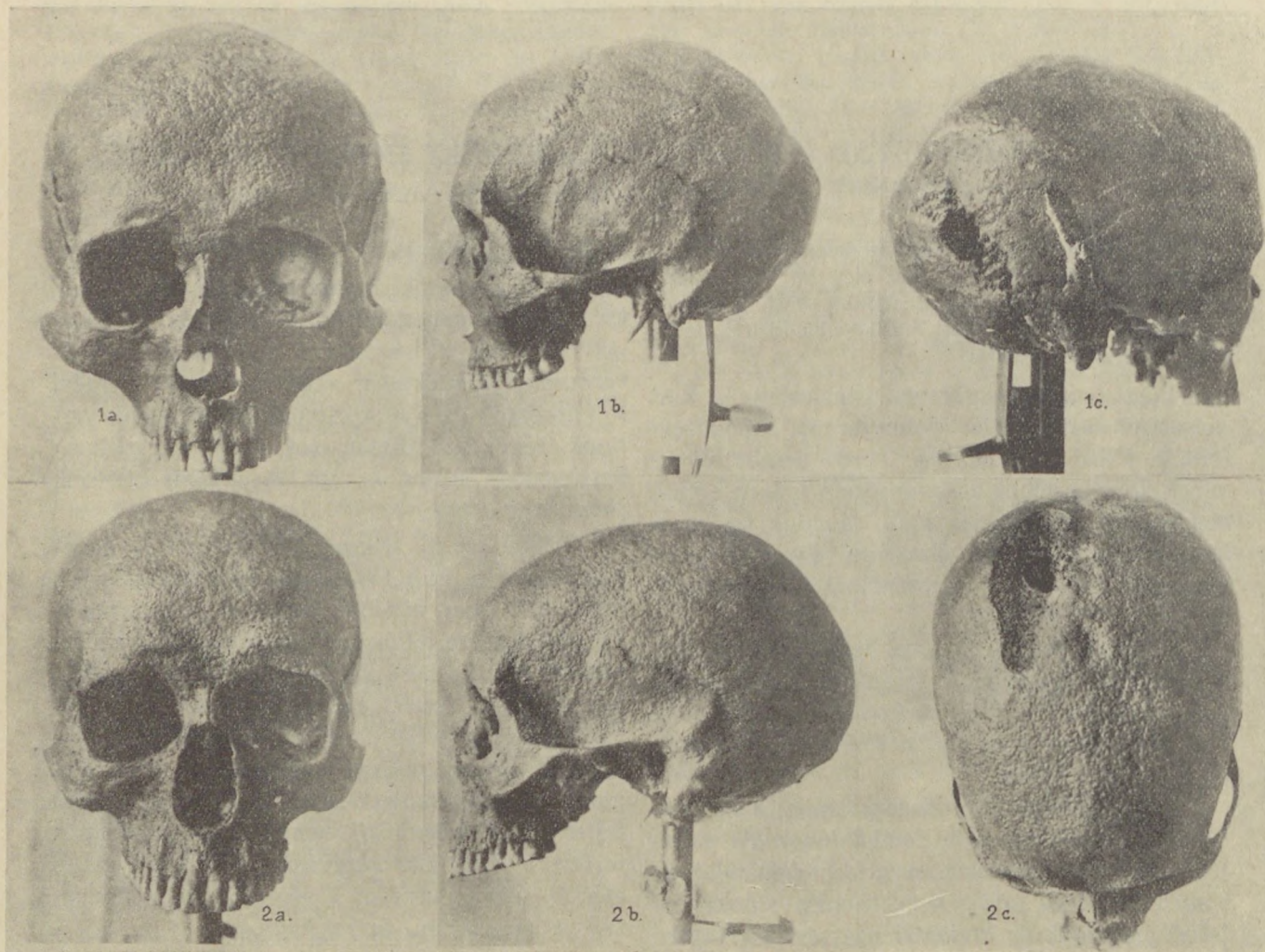
A koponyavarratok fogazottságában igen nagy különbségek mutatkoznak. Legnagyobb a fogazottság a lambda varrat mentén, közepes a nyilvarratnál, jelentéktelen a koszorúvarrat mentén. A falcsonth és nyakszirtcsont között újabb varratok fellépése folytán (*os incae bipartitum*) kettéosztott inkacsont van. A koponya erősen phaenozyg.

Hátsó nézet. (*Norma occipitalis*.) A koponya magas és háztetőszerű. A nyilvarrat mentén hosszúkás taraj huzódik végig. A nyakszirt pikely felső része feltűnően nagy s rajta két részlet különíthető el: felső részlet rézsutosan hátrafelé irányul, alsó részlet meredek. A nyakszirt különben eléggé ívelt (*kurvoccipital*). A felső tarkóvonal (*linea nuchae superior*), a nyakszirt gumó (*protuberantia occipitalis externa*) erősen fejlettek. A jobboldali lambda varrat közepén ferdén alulról jött kardvágás okozta sebesülés van. A varrat irányában a sérülés hossza 25 mm, szélessége 18 mm. Szélei épek.

Arci nézetben (*Norma frontalis*) legszembe-tűnőbb a homlok kifejezett frontalis helyzete, szélessége és domború volta. A halántékvonal (*linea temporalis*) mindkét oldalon igen határozott. A tarhely és a szemöldökívek jól fejlettek, felettük sekély, de széles barázda fut végig. Az arc alacsony és széles (*euryprosop*). Az arc szélességét nagyban emeli a járomívek frontalis helyzete és azok szélessége. Az arc egyes részleteiben is a nagy vonások általánosak. A szemüreg szélesek, magasak és négyszögletesek (*hypsikonch*). Szélei éles pereműek. A haránt-tengely belülről kifelé lejt. Orrgyök magas és mély. Orrcsontok törés folytán hiányosak. Orrüreg magas és széles. A felső állcsont szépen ívelt, széles. Az áll középszéles és igen erőteljes. Az állcsúcs (*mentum*) határozott.

Alapi nézetből (Norma basilaris) a koponya zömök, széles és rövid. A szélesség a nyakszirt-tájon a legerősebb. A csecsnyulványok nem nagyok, de szélesek. Az öreglik (foramen magnum) az arckoponya felé keskenyedek. A fog-

3. sz. sír. Teljes férfi csontváz. Kora 45—50 évre tehető, a varratok elcsontosodása és a fogak kopása alapján. A nyilvarrat (sut. sagittalis) csaknem teljesen, a koszorúvarrat (sut. coronalis) részben csontosodott el. A fogak kopása előrehaladott. A koponya és a csontváz színe sötétbarna, megtartási állapota jó. Erőteljes, kö-

1. kép — Abb. 1

medri ív viszonylag keskeny és gyengén «u» alakú, nem hosszú. A szápad keskeny és lapos.

Oldalnézetben (Norma temporalis) a koponya közép magas (orthokran) és széles (tapeinokran). A sagittalis körvonal egészen a nyakszirtcsontig egyenletes, azontúl kis zökkenővel folytatódik. A homlok magas, domború. A homlokdundorok (tubera frontalia) jelentéktelenek. A halántékpikkely magas és ívelt. Arckoponya igen lapos. Orrgyök mély, orrhát konkáv, majd alsó harmadában konvex. Felső állcsont helyzetében orthognath. Állkapocság és a test által alkotott szöglet nem nagy. Az állkapocs e nézetben is igen erőteljes. (Lásd 1 kép 1/a, 1/b, 1/c.)

zepes termetű ember volt. Csontváz hossza 168 cm. a sírban mérve.

A koponya fontosabb morfológiai jellegei: Alakja felül nézetben (Norma verticalis) ovaloid, ill. ellipszoid, hossza közepes (mesokran). A homlok széles, minek következtében a körvonal sugara elől is meglehetősen. A legnagyobb szélesség a koponya közepe táján adódik. A nyakszirt kúposan emelkedik ki, a körvonal ennek ellenére sem különül el élesen. A koponya jobb falcson-tján, közvetlen a nyilvarrat mellett, ferde kardvágástól eredő sérülés van. A sebesülés halálos volt. A sérülés nagysága és helye: hossza 81 mm, közvetlen a sut. sagittalis mentén. A sérült

rész legnagyobb szélessége 34 mm. A falcsonat teljes átszakítása a sérülés legnagyobb szélességénél történt. A teljesen beszakadt sérülés hossza 21 mm, szélessége 17 mm. A sérülés hátsó harmadában kör alakú, az előbbtől kis nyereg által elválasztott beszakadás van. Ennek hossza 18 mm, szélessége 21 mm. Valószínűleg ez második ütéstől vagy vágástól származik. A sérülés szélei élesek, a csontképződés nem indult meg.

Nyakszirti v. hátsó nézetben (Norma occipitalis) a koponya erősen boltozatos, de nem túl magas. Tarkó vonalak és a nyakszirtgumó jól fejlettek. A nyakszirtpikkely alsó tarkótáji része érdes felszínű. A lambda varrat jobboldalon közel teljesen, baloldalon kevésbé csontosodott el.

Arcinézetben (Norma frontalis) a homlok széles (eurymetop), nem magas. A tarhely (glabella) gyenge, a szemöldökívek (arcus superciliares) magasan íveltek és jól fejlettek. A homlok frontalis jellegű. Az arc közép magas és keskeny (leptoprosop). A szemüreg magasak (hypsi-konch) és négyszögletesek. Az orrgyök széles és mély. Az orrcsontok szélesek. Az orrüreg széles, felfelé sem keskenyed meg. A járomtáj elég széles, a helyzetében már inkább parietális. Jobb felső állcsont és járomcsont varratainál benyomat található, amely valószínűleg ütéstől származik. A felső állcsont kissé ferdén áll, gyengén ívelt, keskeny. Az áll széles és alacsony.

Oldalnézetben (Norma temporalis) a koponya közepes magasságú (orthokran) és közepes szélességű (metriokran). A fejtető laposan görbült, minek következtében a sagittalis körvonal alacsony és egyenletes. A nyakszirtpikkely felső és alsó részei ívelten mennek át egymásba (kurvoccipital). A homlok- (tubera frontalia) és falcsonati dudorok (tubera parietalia) gyengén fejlettek. Orrgyök lapos, orrhát konkáv. Felső állcsont kissé rézsutosan előre áll, alveolaris prognathia figyelhető meg, azonban ez nem jelentős. Az orrüreg alsó széle nem éles. Orrtővis letörött, de nem figyelhető meg pontosan. Az áll alacsony, az állkapocság a testtel igen tompa szögben találkozik.

Alapi nézetben (Norma basilaris) a koponya közepesen széles és lapos. Öreglik (foramen magnum) alakja elliptikus. A csecsnyulványok (pr. mastoideus) gyengén fejlettek. Állkapocs izületi árok (fossa mandibulae) igen széles, kelek, nem haránt irányban megnyult, felszíne érdes. A halántékcsonat járomnyulványán lévő izü-

Legfonfosabb méretek, jelzők

I. táblázat

I. Agykoponya méretei		1. sz.	2. sz.	3. sz.
1	Legnagyobb hosszúság (g-op)	181	185	187
2	Glabella-Inion hossz. (g-i)	189	180	178
3	Glabella-Lambda (g-l)	170	174	176
5	Koponya alap hossza (n-ba)		104	105.6
7	Öreglik hossza (ba-o)		38	40
8	Legnagyobb koponya szélesség (eu-eu)	158	152	144
9	Legkisebb homlok szélesség (ft-ft)	100	106	100
10	Legnagyobb homlok szélesség (co-co)	112(?)	126	120
11	Koponyaszélesség a fülnyílások között (an-an)		136	130
12	Nyakszirt pikkely szélesség (ast-ast)		132	128
13	Csecsnyulványok közötti szélesség (ma-ma)		114	110
16	Öreglik szélessége		32	36
17	Basion-bregma magasság (ba-b)		138	132
20	Fülnyílás-bregma magasság (po-b)		120(?)	105(?)
29	Homlokhúr (n-b)		116	107
30	Falcsonati húr (b-l)		115	113
31	Nyakszirt húr (l-o)		129	133
II. Arckoponya méretei		1. sz.	2. sz.	3. sz.
40	Arc hosszúság (ba-pr)		98	106
42	Alsó archosszúság (ba-gn)		104	113
43	Felső arcszélesség (fmt-fmt)		105	106
44	Külső szemzugok távolsága (ek-ek)*		100	102
45	Járomív szélesség (zy-zy)		144	136
46	Középarc szélesség (zm-zm)		100	104
47	Arc magasság (n-gn)		122	125
48	Felső arc magasság (n-pr)		73	76
51	Szemüreg szélesség (mf-ek)		41	38
52	Szemüreg magasság		35	36
54	Orrnyílás szélesség		26	27
55	Orrüreg magasság (n-ns)		57	58
57	Orrcsontok legkisebb szél.		8	11
57	Orrcsontok legnagyobb szél.		15	—
60	Felső állcsont hosszúsága		55	61
51	Felső állcsont szélessége		64	67
62	Szájpad hosszúság (ol-st)		47	54
62	Szájpad szélesség		39	41
65	Állkapocs-condylus szél. (kld-kld)		—	124
66	Állkapocsszöglet szél. (go-go)		109	113
69	Állkapocsmagasság (id-go)		32	28
70	Állkapocsmagasság		64	68
71	Állkapocsszélesség		35	33
III. Jelzők		1. sz.	3. sz.	2. sz.
1	Hosszúság-szélességi jelző	87.29	82.16	78.26
2	Hosszúság-magassági jelző		72.97	71.74
3	Szélesség-magassági jelző		90.79	91.67
7	Haránt-homlokfalcsonati jelző	63.29	69.74	69.44
1	Arc jelző		84.72	91.91
2	Felsőarc jelző		50.67	55.80
6	Szemgödör jelző		81.37	92.31
9	Orr jelző		45.61	46.55
11	Felső állcsonti jelző		116.36	109.84
13	Állkapocs szélességi jelző		—	90.13
25	Állkapocsszöglet járomív jelző		75.69	83.09

leti gumó (*tuber articulare*) erősen fejlett, ez különösen feltűnő. (Lásd 1 kép 2a, 2b, 2c).

A csontvázak többi hosszú és rövid csontjait nem volt módomban tüzetesebben megvizsgálni egyrészt, mert azok *in situ* viasszal rögzítve voltak, másrészt a rendelkezésemre álló idő igen rövid volt. Mindezek dacára megállapítható, hogy mindkét egyén erőteljes, zömök termetű volt.

A koponyák típusai. A két teljes koponya morfológiai jellegeit egybevetve több jellegben

Budapest

azonosság, vagy közeli hasonlóság állapítható meg. Az egyezések dacára oly lényeges eltérések vannak, hogy ezek alapján lehetséges a két koponya típusának pontos elhatárolása és megállapítása. A 2-es sz. csontváz koponyája kaukázomongoloid típusú, a 3-as csontváz koponyája viszont legfontosabb jellegeiben keletbalti típusra utal, emellett kevés mongol jelleg is megállapítható benne.

Nemeskéri János

ANTHROPOLOGISCHE UNTERSUCHUNGEN AN IM GEBIETE VON ÉRSEKÚJVÁR GEFUNDENEN SKELETTEN AUS DER ZEIT DER LANDESNÄHME

Die anthropologische Untersuchung in der Umgebung von Érsekújvár—Naszvad gefundenen Skelette aus der Zeit der Landesnahme ergab folgende Resultate.

Grab Nr. 1. Der gesamte Knochenfund bestand aus einer einzigen Schädeldecke. Die übrigen Teile des Knochengerüsts gingen während der Arbeit der damals dort mit Erdarbeiten beschäftigten Arbeiter verloren. Die Schädeldecke stammt von einem wahrscheinlich 28—30-jährigen Mann. Sie ist hellbraun und der Scheitelknochen der rechten Seite erscheint stark patiniert.

In der Aufsicht (*Norma verticalis*) erscheint die Schädeldecke kurz und breit (*brachykran*). Besonders auffallend ist die grosse und starke Wölbung des linken Scheitelbeines, weshalb auch die Schädeldecke stark asymmetrisch wirkt. Gestalt pentagonoid. Stirn schmal, im übrigen erscheint aber der Umriss gleichförmig. Das Hinterhaupt ist abgerundet und der Radius seines Umrisses nicht besonders gross.

In der Hinteransicht (*Norma occipitalis*) fällt die Abflächung des Hinterhauptes auf und weiters die starke Ausbildung der Oberflächen, Nackenlinien und Fortsätze. Der obere Teil der Hinterhauptschuppe ist ausserordentlich steil gestellt (*planoccipital*) und auch grösser als der untere.

In der Seitenansicht (*Norma temporalis*) erscheint die Stirn mittelhoch, fliehend, die Stirnhöcker (*tubera frontalia*) sind nur unbedeutend, während die Glabella und die Augenbrauenbögen (*arcus superciliares*) eine starke Ausbildung zeigen. Der sagittale Umriss ist gleichförmig. Höhe mittelmässig.

Grab Nr. 2. Der Fund war ein vollständiges Skelett, usw. das eines kräftigen, ungef. 30—42-jährigen Mannes. Die Länge des Skelettes betrug im Grabe ge-

messen 178 cm. Für das angegebene Alter spricht die Tatsache, dass die Knochennähte zum grössten Teil noch offen waren. Eine Verknöcherung war nur in der Nähe des Obelion festzustellen, insgesamt auf einer Strecke von 2.5 cm. Die Zähne sind nur wenig abgenutzt, an den Molaren beginnen aber die Höcker schon zu verschwinden. Dass es sich um einen Mann handelte, geht aus dem absoluten Entwicklungszustande des Schädels und einzelner anderer Teile des Skeletts hervor, sowie aus der Dicke der Knochen und aus der starken Entwicklung der Muskelansatzlinien und -flächen.

Morphologische Beschreibung des Schädels.

In der Aufsicht (*Norma verticalis*) von ellipsoider Gestalt. Länge mittelmässig, Breite bedeutend (*brachykran*). Die Stirn ist mittelmässig breit, die grösste Breite ergibt sich in der Mitte am Scheitelknochen. Das Hinterhaupt springt kugelförmig vor, weshalb sich der Schädelumriss von den normalen Schädelumrissen scharf unterscheidet; auch ist der Hinterhauptsradius viel kleiner als normal. Auch in der Zahnung der Schädelnähte zeigen sich grosse Unterschiede. Die Zahnung ist nämlich an der Lambda-Naht am stärksten ausgebildet, während sie an der Pfeilnaht mittelstark erscheint, und an der Kranznaht nur unbedeutend ist. Infolge des Auftretens neuerer Nähte zwischen den Scheitelbeinen und dem Hinterhauptsbeine entsteht ein geteiltes Inkabein (*os incae bipartitum*). Der Schädel ist stark phaenozyg.

In der Hinteransicht (*Norma occipitalis*) erscheint der Schädel hoch und dachförmig. Längs der Pfeilnaht zieht ein länglicher Kamm. Der obere Teil der Hinterhauptschuppe ist auffallend gross und zeigt zwei getrennte Partien, von welchen die obere schräg nach hinten gerichtet ist, die untere aber steil abfällt. Das Hinterhaupt ist im übrigen hinreichend gewölbt (kur-

vooccipital). Die obere Nackenlinie (linea nuchae superior) und der Hinterhauptshöcker (protuberantia occipitalis externa) sind stark entwickelt. In der Mitte der rechten Lambda-Naht befindet sich eine Verletzung, die von einem schräg von unten her geführten Säbelhieb herrührt. Die Länge dieser Verletzung beträgt, in der Richtung der Naht gemessen, 25 mm, ihre Breite 18 mm. Die Ränder sind glatt.

In der Vorderansicht (Norma frontalis) ist die ausgesprochen frontale Stellung der Stirn, sowie ihre Breite und Wölbung sehr auffallend. Die Schläfenlinie (linea temporalis) ist auf beiden Seiten sehr scharf ausgeprägt. Glabella und Augenbrauenbögen sind gut entwickelt und über ihnen zieht eine seichte, aber breite Furche. Das Gesicht ist niedrig und breit (euryprosop). Die Breite des Gesichtes wird besonders durch die frontale Stellung der Jochbögen und deren Breite gesteigert. Auch in den einzelnen Details des Gesichtes herrschen grosse Linien vor. So sind die Augenhöhlen breit, hoch, viereckig (hypsikone) und besitzen scharfe Ränder. Ihre Querachse steht schräg, bzw. von innen nach aussen gerichtet. Die Nasenwurzel ist hoch und tief; die Nasenknöchel sind abgebrochen und fehlen. Die Nasenhöhle selbst erscheint hoch und breit. Der Oberkiefer ist schön geschwungen und breit. Kinn mittelbreit, kräftig ausgebildet und besitzt eine energische Spitze (mentum).

In der Unteransicht (Norma basilaris) erscheint der Schädel gedrungen, breit und kurz. Die Breite ist im Bereich des Hinterhauptes am grössten. Die Processi mastoidei sind klein, aber breit. Das Hinterhauptsloch (foramen magnum) wird gegen den Gesichtschädel zu schmaler. Der Bogen der Zahnbucht ist verhältnismässig schmal und schwach «u»-förmig, kurz. Gaumen schmal und flach.

In der Seitenansicht (Norma temporalis) ist der Schädel von mittlerer Höhe (orthokran) und breit (tapeinokran). Der sagittale Umriss ist bis zum Hinterhauptsbein vollständig gleichförmig und setzt sich dort mit einer kleinen Abknickung fort. Die Stirn ist hoch und gewölbt, die Stirnhöcker (tubera frontalia) sind unbedeutend. Die Schläfenbeinschuppe ist hoch und gebogen. Der Gesichtsschädel wirkt ausserordentlich flach. Die Nasenwurzel ist tief, der Nasenrücken konkav, im unteren Drittel aber konvex. Der Oberkiefer erscheint durch seine Stellung orthognath. Der von Körper und Ast des Unterkiefers eingeschlossene Winkel ist schwach. Die Kinnschuppe

wirkt auch in dieser Ansicht sehr energisch (siehe Abb. 1, 1a, 1b, 1c).

Grab Nr. 3. Ein vollständiges Skelett eines Mannes, dessen Alter nach der Verknöcherung der Nähte und nach dem Abnutzungsgrade der Zähne auf 45–50 Jahre geschätzt wird. Die Pfeilnaht (sut. sagittalis) ist nämlich fast ganz verknöchert, die Kranznaht (sut. coronalis) zum Teil. Die Abnutzung der Zähne ist stark fortgeschritten. Der Schädel und das restliche Skelett sind dunkelbraun, Erhaltungszustand gut. Das Skelett gehörte also einem kräftigen, mittelgrossen Manne und beträgt im Grabe gemessen 168 cm.

Die wichtigsten morphologischen Charaktere des Schädels.

In der Aufsicht (Norma verticalis) zeigt der Schädel ovaloide, bzw. ellipsoide Gestalt und ist von mittlerer Länge (mesokran). Die Stirn ist breit, weshalb der Radius ihres Umrisses vorne bedeutend erscheint. Die grösste Breite ergibt sich in der Mitte des Schädels. Das Hinterhaupt springt kegelförmig vor, trotzdem aber unterscheidet sich sein Umriss nicht besonders von den normalen. Am rechten Scheitelbein des Schädels befindet sich unmittelbar neben der Pfeilnaht eine von einem schrägen Säbelhieb stammende Verletzung, die tödlich gewesen sein mag. Grösse und Lage der Verletzung: Länge 81 mm, unmittelbar neben der sut. sagittalis. Die grösste Breite der verletzten Stelle beträgt 34 mm. Die vollständige Durchbrechung des Scheitelbeines erfolgte dort, wo die Verletzung am breitesten ist. Diese vollständige Durchbrechung ist 21 mm lang und 17 mm breit. Die Verletzung ist in ihrem hinteren Drittel annähernd kreisförmig und zeigt eine abermalige Durchbrechung des Scheitelbeines, die von der zuerst besprochenen durch einen kleinen Knochensteg getrennt ist; ihre Länge beträgt 18 mm und ihre Breite 21 mm; sie stammt wahrscheinlich von einem zweiten Hieb, oder Schlag. Die Ränder der Verletzung sind scharf und die Knochenbildung hat nicht eingesetzt.

In der Hinteransicht (Norma occipitalis) ist der Schädel stark gewölbt, aber nicht allzu hoch. Nackenlinien und Hinterhauptshöcker gut entwickelt. Der untere Nackenteil der Hinterhauptschuppe besitzt eine rauhe Oberfläche; Die Lambda-Naht ist rechts fast ganz verknöchert, links aber weniger stark.

In der Vorderansicht (Norma frontalis) ist die Stirn breit (eurymetop), aber nicht hoch. Die Glabella ist schwach gewölbt, die Augenbrauenbögen (arcus superciliares) erscheinen da-

gegen hoch gewölbt und stark ausgebildet. Die Stirn besitzt frontalen Charakter; Gesicht mittelhoch und schmal (leptoprosop). Augenhöhlen hoch (hypsikonch) und viereckig. Nasenwurzel breit und tief. Nasenknochen breit. Die Nasenhöhle ist breit und verschmälert sich auch nach oben zu nicht. Die Jochgegend ist ziemlich breit, ihre Stellung aber schon eher parietal. An der Naht zwischen rechtem Oberkiefer und Jochbein findet sich eine Vertiefung, die wahrscheinlich ebenfalls von einem Hieb herrühren dürfte. Der Oberkiefer steht ein wenig schräg nach vorne geneigt, ist schwach gewölbt und schmal. Kinn breit und niedrig.

In der Seitenansicht (*Norma temporalis*) erscheint der Schädel von mittlerer Höhe (*orthokran*) und Breite (*metriokran*). Das Schädeldach ist flach gekrümmt, weshalb sein sagittaler Umriss niedrig und gleichförmig ist. Die obere und untere Partie der Hinterhauptschuppe gehen in einem Bogen in einander über (*kurvooccipital*). Die Stirn- (*tubera frontalia*) und Scheitelhöcker (*tubera parietalia*) sind schwach entwickelt. Nasenwurzel flach, Nasenrücken konkav. Der Oberkiefer steht etwas schräg nach vorne vor und es kann daher eine, allerdings nicht sehr bedeutende Prognathie festgestellt werden. Der untere Rand der Nasenhöhle ist nicht scharf. Der Nasenstachel ist abgebrochen und deshalb nicht genau zu untersuchen. Kinn niedrig; Unterkieferast und -körper schliessen einen sehr stumpfen Winkel ein.

In der Unteransicht (*Norma basilaris*) ist

der Schädel von mittlerer Breite und flach. Hinterhauptsloch (*foramen magnum*) elliptisch. Die *Processi mastoidei* sind schwach entwickelt. Die Kiefergelenksgrube (*fossa mandibularis*) ist sehr breit, rundlich, nicht in der Querrichtung gestreckt und besitzt eine rauhe Oberfläche. Der am Jochbogenfortsatz des Schläfenbeins befindliche Gelenkhöcker (*tuber articulare*) ist stark entwickelt, was besonders auffallend erscheint (siehe **Abb. 2, 2a, 2b, 2c**).

Die übrigen langen und kurzen Knochen der Skelette konnten nicht genauer untersucht werden, da sie einerseits in situ mit Wachs fixiert worden waren und da andererseits die mir zur Verfügung stehende Zeit nur sehr kurz bemessen war. Trotzdem kann festgestellt werden, dass beide Personen eine kräftige, untersetzte Gestalt besaßen.

Typus der Schädel. An den beiden vollständigen Schädeln kann unter Berücksichtigung ihrer morphologischen Eigenschaften eine gewisse Übereinstimmung in mehreren Merkmalen festgestellt werden. Trotz dieser Übereinstimmungen bestehen aber derart grundlegende Abweichungen, auf Grund deren es möglich erscheint, die Typen der beiden Schädel genau zu umschreiben und zu fixieren. Der Schädel des Skelettes aus Grab Nr. 2. gehört demnach dem kaukasischmongoloiden Typus an, während der aus Grab Nr. 3. durch seine wichtigsten Charaktere auf den ostbaltischen Typus verweist, doch lassen sich auch an ihm kleinere mongolische Charakterzüge feststellen.

Budapest

János Nemeskéri

XI. SZÁZADI TEMETŐK SZENTES KÖRNYÉKÉN

A magyar középkor művelődéstörténelmének régészeti emlékeit elsőnek Szabó Kálmán kezdte rendszeresen kutatni.¹ A debreceni múzeum is értékes ásatásokkal járult hozzá az alföldi magyarság középkori életének megismeréséhez² és közelebből várjuk a gyulai múzeum gazdag anyagának közzétételét is. Többi vidéki

múzeumunknak XI. sz-i anyaga közül kiemelkedő jelentőségű a Csallány Gábor által kiásatott szenteskörnyéki 23 magyar temető.³ Szíves előzékenységből közölhetek alább két temetőt, a sírleírásokat, valamint a helyszínrajzot és a térképeket is az ő adatai alapján állítottam össze, messzemenő segítségéért ezen a helyen mondok köszönetet.

A XI. sz-i magyar temetőkről mindezideig nem kaptunk összefoglaló képet s így szükségesnek tartom, hogy itt legalább a tárgyalás alá vett két temetővel rokon többi temetők helyeit s irodalmát felsoroljam.

Az *Alföldön* a következő helyeken került elő XI. századi leletanyag: *Csongrádmegyében* a Bődirévtől nyugatra lévő Pogányvár területén,⁴ a szentesi határban lévő Bokrosparton,⁵ a Szeged határában fekvő Baks pusztán,⁶ a Hódmezővásárhely határában a Tarjánvégen, a Kútvolgyi dűlő-

¹ Szabó Kálmán, *Az alföldi magyar nép művelődéstörténeti emlékei*. (Kecskemét th. város múzeumának ásatásai. Bibl. Hum. Hist. III. Budapest. 1938.)

² Lásd Zoltai Lajos, *Eltűnt falvak és régi helynevek Hajdúvármegye mai területén* című munkáját (Debreceni Képes Kalendárium. 104–113. l.) és a vonatkozó irodalmat:

a) Zoltai Lajos, *Ásatás a parlaghi templom dombján*. Debr. Jel. 1908. 39–43 l.

b) Zoltai Lajos, *Ásatás a zámi templom dombján*. Debr. Jel. 1908. 43–49 l.

c) Zoltai Lajos, *Ásatások a Hortobágyon*. Debr. Jel. 1909. 29–34 l.

d) Zoltai Lajos, *A sárrétudvari Balázshalom*. Debr. Jel. 1910. 43–48 l.

e) Zoltai Lajos, *Macs — hajdan Hosszúmacs — története és temploma*. Debr. Jel. 1912. 30–47 l.

f) Zoltai Lajos, *Ásatások a nagy- és kiscsúti templomhelyeken*. Debr. Jel. 1913. 49–53 l.

g) Zoltai Lajos, *Hol feküdt az ohati apátság*. Debr. Jel. 1913. 31–42 l.

h) Zoltai Lajos, *A monostori templomdomb*. Debr. Jel. 1911. 42–53 l.

i) Zoltai Lajos, *Debrecen határában elpusztult középkori templomok*. Debr. Jel. 1924. 8–10 l.

j) Zoltai Lajos, *Kutatómunkák és kirándulások*. (Ebben Andaházi, Hortobágyi halmok.) Debr. Jel. 1925. 6–7. l.

k) Zoltai Lajos, *A szepespusztai templomromok*. Debr. Jel. 1927. 14 l.

l) Sőregi János, *Középkori templom alapjának feltárása a biharmegyei Monostorpályiban*. Debr. Jel. 1930. 80–83 l.

m) Sőregi János, *Középkori sírok a debreceni Hegyes- és Ondópuszták határán*. Debr. Jel. 1932. 53–55. l.

n) Sőregi János, *A Hortobágy—görbeháti középkori templom és temető*. Debr. Évk. 1934. 103–147 l.

³ A sírok a következő helyeken kerültek elő: Békésszentandrásan a Szivattyútelepen; Csanyteleken a Dilitoron; Csanyteleken Faragó Imre földjén; Csanyteleken a Síróhegyen; Csongrádon a Mámai dűlőn; Csongrádon a Bukrós parton; Derékegyháza a Rároson; Jaksor-Libahalm; Jovákipartnál a Mámai dűlőn; Kajánon Dallos Szilágyi Antal és Bartha János földjén; Kunszentmártonnál az öcsödi határban a Vekeri romnál; Mindszent határában a Koszorús dűlőn; Szegvár határában a Cziczkazugban; Szegváron Hevesi és Révi Antal földjén, Szentes derékegyházi oldalán; Szentes határában a Kistőkén; Szentesen a Kossuth u. 38/a sz. alatti telken; Szentes határában Nagyhegyen; Szentes határában a Nagykirályságban; Szentes határában a Nagytőkén lévő Jámorhalmon; Szentes határában Szent-Ilonán, Berényi Lajos földjén; Szentes határában Szent-Lászlón és Tömörkényen a Vásártéren.

⁴ Farkas Sándor, *Szentes- és csongrádvidéki leletekről*. — A. É. 1892. 244–245 l.

⁵ Márkiné Poll Katalin, *A zsenyei kincs*. A. É. 1932–33. 68–69 l.

⁶ Reizner János, *Szegedvidéki leletekről*. A. É. 1891. 355–358 l.

ben és Szenterzsébetellen,⁷ a Kádártanyán,⁸ Hódmezővásárhely határában lévő Hunyadihalomban,⁹ Hódmezővásárhely határában,¹⁰ Szentes határában,¹¹ Hódmezővásárhely határában Gorzsán,¹² Hódmezővásárhely határában a Szakálhátan,¹³ Békésmegyében Szarvas határában,¹⁴ Orosházán,¹⁵ Orosháza határában, a Paskumi dűlőnél lévő téglagyár telepén,¹⁶ Békéscsabán,¹⁷ Szarvas és Endrőd közti halomban,¹⁸ Csanádmegyében Mezőkovácsházán,¹⁹ Aradmegyében Muszkán és a Földvári-pusztán;²⁰ Biharmegyében Biharudvariban,^{21–22} a bihari várban,^{23–24} Pusztakovácsházán,^{25–26} Bács-Bodrogyamegyében

Moholon,²⁷ Gádonon,²⁸ Bácsan,²⁹ Bogojeván,^{30–31} Telecskán;³² Jász-Nagykun-Szolnok-megyében Tiszaugon;³³ Krassó-Szörénymegyében Majdánon;³⁴ Pest-Pilis-Solt-Kiskunmegyében Alpáron;³⁵ Szabolcsmegyében Nyirkarászon;³⁶ Temesmegyében Temesvártól délre fekvő Liget községben;³⁷ Torontálmegyében Nagyöszön.³⁸

A Dunántúlon a következő helyeken került elő XI. századi leletanyag: Fejérmegyében Székesfehérvár határában a Maroshegyen, a Demkőhegyen és Velencén,³⁹ Szabad-Battyánon;⁴⁰ Komárommegyében a Csallóközben fekvő Ekeleken;⁴¹ Esztergommegyében a Szentkirály-földeken;⁴² Somogymegyében Kiliti község határában;⁴³ Tolnamegyében Harcon;⁴⁴ Szekszárd határában a Hidasfetre dűlőben, a Gyűszű völgyben és Jobb-Remetén;⁴⁵ Zalamegyében Zalaszent-

⁷ Varga Antal, *A hódmezővásárhelyi ásatásokról*. A. É. 1894. 135–140 l.

⁸ — —: *Középkori sírok a csongrádi határban*. A. É. 1893. 95 l.

⁹ Banner János, *A hódmezővásárhelyi múzeum ásatásai 1935-ben*. Dolg. 1937. XIII. 66–69 l.

¹⁰ Bálint Alajos, *A hódmezővásárhelyi református gimnázium régiséggyűjteménye*. VI–XI. rész. Dolg. 1937. XIII. 182–184 l.

¹¹ Csallány Gábor, *Avarkori és XI–XIII. századi magyar leletek a szentesi múzeumban*. Dolg. 1933–34. IX–X. 221–241 l.

¹² Banner János, *Ásatások a hódmezővásárhelyi határ batidai és gorzsai részében*. Dolg. 1933–34. IX–X. 265–270 l.

¹³ Bálint Alajos, *A szakálhádi Árpád-kori temető*. Dolg. 1936. XII. 205–216 l.

¹⁴ Krecsmarik Endre, *Régibb középkori temetőkről Szarvas határában*. A. É. 1910. 172–178 l.

¹⁵ Lissauer A., *A szláv halántékgyűrűk idomairól*. A. É. 1891. 333–338 l.

¹⁶ Majláth Béla, *Az orosházi sírmező*. A. É. 1890. 417–423 l.

¹⁷ Banner Benedek, *XII. századbéli magyar lelet Békéscsabán*. Dolg. 1933–34. IX–X. 297 l.

¹⁸ Krecsmarik Endre, *Szarvasi középkori és őskori leletekről*. A. É. 1911. 378–382 l.

¹⁹ Bálint Alajos, *A mezőkovácsházi középkori település emlékei*. Dolg. 1939. XV. 146–160 l.

²⁰ Réthy László, *Két Árpád-kori temető Arad megyében*. A. É. 1898. 124–131 l.

²¹ Cséplő Péter, *A biharudvari árpád-kori temetőről*. A. É. 1893. 356–358 l.

²² Simon István, *A biharudvari Árpád-kori temető*. A. É. 1894. 217–220 l.

²³ Cséplő Péter, *Régészeti ásatásokról a bihari várban*. A. É. 1901. 69–72 l.

²⁴ Karácsonyi János, *Ásatás a bihari földvárban*. A. É. 1901. 72–74 l.

²⁵ Cséplő Péter, *A csökmői és pusztakovácsi leletekről*. A. É. 1897. 437–441 l.

²⁶ Cséplő Péter, *A külső pusztakovácsi leletekről*. A. É. 1899. 360–364 l.

²⁷ Dudás Gyula, *Moholi lelet*. A. É. 1897. 384 l.

²⁸ Frey Imre, *Gádori lelet*. A. É. 1907. 95–96 l.

²⁹ Gubitz Kálmán, *Bácsi honfoglaláskori sírleletekről*. A. É. 1910. 169–172 l.

³⁰ Cziráky Gyula, *Bogojeva (Gombos) régi emlékeiről*. A. É. 1900. 264–267 l.

³¹ Cziráky Gyula, *Gombosi (bogojevai) régiségekről*. A. É. 1901. 422–431 l.

³² Szász Ferenc, *A szeghegyi árpád-kori temető*. Dolg. 1911. II. 301–309 l.

³³ Kovács Albert, *Tiszaugi régiségekről*. A. É. 1893. 165 l.

³⁴ Reizner János, *A majdani aranylelet*. A. É. 1895. 380–381 l.

³⁵ Majláth Béla, *Ujabb Alpári leletekről*. A. É. 1898. 257–265 l.

³⁶ Jós András, *A kárászi sírmezőkről*. A. É. 1892. 171–173 l.

³⁷ Radisics Jenő, *Archaeologiai levelek*. XXII. (Liget.) A. É. 1870. 119–121 l.

³⁸ Kühn Lajos, *Középkori temetőkről Nagyöszön*. A. É. 1911. 182–183 l.

³⁹ Marosi Arnold, *A székesfehérvári múzeum honfoglalás és Árpád-kori régiségei*. A. É. 1914. 60–63 l.

⁴⁰ Lissauer A., *A szláv halántékgyűrűk idomairól*. A. É. 1891. 333–338 l.

⁴¹ Végh Adorján, *Népvándorláskori telep Csallóközben*. A. É. 81. 127–133 l.

⁴² Récsey Viktor, *Római castrum Tokodon és újabb régészeti leletek Esztergom és Hont megyében*. A. É. 1894. 70 l.

⁴³ Börzsönyi Arnold, *A somogymegyei Kiliti község határában talált ékszer*. A. É. 1904. 96 l.

⁴⁴ Hollós László, *Tolnamegyei régiségekről*. A. É. 1894. 353–355 l.

⁴⁵ Haugh Béla, *A szekszárdi múzeum újabb szerzeményei*. A. É. 1902. 367–369 l.

gróton,⁴⁶ Keszthelyen és Letényén;⁴⁷ Vasme-
gyében Zsenyén.⁴⁸

A Felvidéken a következő helyeken került elő XI. századi leletanyag: *Beregmegyében* Szolyván;⁴⁹ *Borsódmegyében* Tibolddarócon;⁵⁰ *Nógrádmegyében* Piliny határában fekvő Sírmányhegy délkeleti és déli oldalán;^{51–52} Csesztvén;⁵³ a liptagergei határban fekvő Sírmány dűlőn;⁵⁴ a szécsényi Kerekdombon;⁵⁵ a rimóci szőlőben;⁵⁶ *Zemplénmegyében* Máka községben.⁵⁷

Erdélyben a következő helyeken került elő XI. századi leletanyag: *Hunyadmegyében* Vajda-

hunyadon;^{58–59} *Torda-Aranyosmegyében* Várfalván.^{60–61}

1. Szentes—Szent László: XI. sz.-i temető.

Szentes városától É felé, a kúnszentmártoni és az ebből elágazó szarvasi úttól K-re fekszik Szent László határrész (1. kép). Területén a középkorban falu volt. Szent László falut II. Ulászló 1495-ben kelt egyik rendelete említi.⁶² De hogy előbb keletkezett, azt az egykori határához tartozó területen feltárt temető bizonyítja. Későbbi időből nincs említés e faluról. Bizonyára a török által elpusztított többi falu sorsára jutott.

Az első leletek véletlen folytán kerültek elő Tárkány Szücs Imre Szentes—Szent László 53. sz. tanyájától mintegy 1 km-re É felé, Aradi János 62. sz. és 63. sz. szántóföldje közti területen, két, kb. 2 m magas, 80–100 m átmérőjű halmon. A bejelentett leletek alapján Csallány Gábor 1932. augusztus 8. és szeptember 24., majd 1933. október 20. és október 26. közti időben ásott a területen. Ekkor találta meg a hajdani középkori falu temetőjét (2. kép).

A sírok leírása a következő:⁶³

1. sír. M: 150, N, H: 155, K, karjai keresztbe téve mellén nyugodtak. A csontok rossz állapotúak. A csontváz felett fakoporsó nyomai voltak. A jobb oldali bordákon bronz halántékkarika (I. t. A 1), a bal oldalon bronz karikagyűrű (I. t. A 3) és gyöngyszem (I. t. A 2).

2. sír. M: 130, F, H: 165, K, jobb alkarja behajlítva. A fejnél bronz fülönfüggő; a jobb felsőkarnál öt vas nyílhegy (I. t. A 10–14); jobb oldalán a bordákon vas fokok (I. t. A 16), töredékes állapotban; bal combcsont mellett töredékes állapotban lévő vas kés (I. t. A 15).

3. sír. GY, K, a csontok rossz állapotban voltak. Melléklete nem volt.

4. sír. M: 120, F, H: 172, K, mindkét alkar a medencébe behajlítva. Melléklete nem volt.

⁵⁸ Kövári Ernő, *Árpád-kori sírok Vajdahunyadon*. Dolg. 1911. II. 312–313 l.

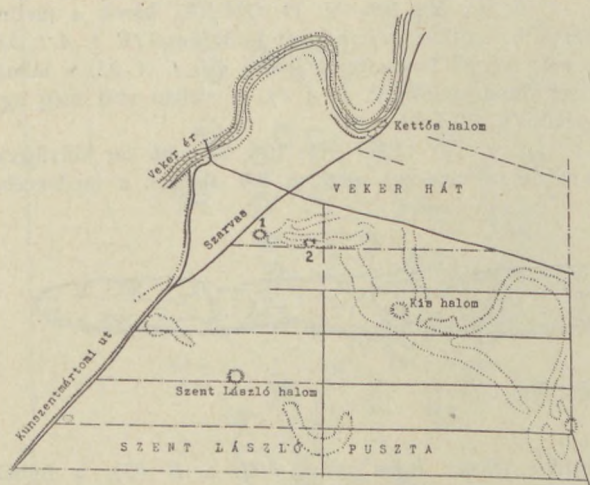
⁵⁹ Roska Márton, *Árpád-kori temető Vajdahunyadon*. Dolg. 1913. IV. 166–190 l.

⁶⁰ Jósika Aladár br., *Árpád-kori sírok Várfalván*. Dolg. 1914. V. 121–122 l.

⁶¹ Roska Márton, *Árpád-kori temető Várfalván*. Dolg. 1914. V. 125–168 l.

⁶² Zsilinszky Mihály, *Csongrádvármegye története*. Bpest. 1897. I. k. 105 l.

⁶³ A temetőben feltárt sírok leírását azzal a megjegyzéssel adjuk, hogy az «M» = mélység, «F» = férfi, «N» = nő, «GY» = gyermek, «H» = hosszúság, «K» = lábbal kelet felé fekvő csontváz, «DK» = lábbal délkelet és «ÉK» = lábbal északkelet felé fekvő csontváz. A méretek cm-ben értendők.

1. kép — Fig. 1

⁴⁶ Pósta Béla, *Zalaszentgróti ásatás*. A. É. 1895. 330–333 l.

⁴⁷ Lisszauer A., *A szláv halántékgyűrűk idomairól*. A. É. 1891. 333–338 l.

⁴⁸ Márkiné Poll Katalin, *A zsenyei kincs*. A. É. 1932–33. 62–84 l.

⁴⁹ Lehóczky Tivadar, *A szolyvai hun sír*. A. É. 1870. 201–206 l.

⁵⁰ Nees Mechtildis, *A tibolddaróci kincslelet*. A. É. 1932–33. 164–174 l.

⁵¹ Nyári Albert br., *Temető királyságunk első századából*. A. É. 1902. 210–241 l.

⁵² Nyári Albert br., *A pilinyi Árpád-kori temető*. A. É. 1904. 50–70 l.

⁵³ Nyári Albert br., *Magyar temetőről Csesztvén*. A. É. 1904. 359 l.

⁵⁴ Nyári Albert br., *A liptagergei magyar temetőről*. A. É. 1906. 276–278 l.

⁵⁵ Nyári Albert br., *Ásatás a szécsényi Kerekdombon*. (Nógrád m.) A. É. 1907. 222–231 l.

⁵⁶ Pintér Sándor, *Nógrádmegyei régiségekről*. A. É. 1886. 44–47 l.

⁵⁷ X. Y., *Nagyerdei leletek*. A. É. 1896. 189 l.

5. *sír.* M: 100, F, H: 170, K, bal alkar a medencébe behajlítva. A jobb kéznél vaskés (I. t. A 9).

6. *sír.* M: 115, F, H: 180, DK, mindkét kar kinyújtva. A lábak felett lólábszárcsontok; a jobb kar külső részén csontlemez (I. t. B 9); a jobb kéznél, a medencén át hegygel a bordák felé tegezvasalás töredékek (I. t. B 5, 6); a jobb kéz alatt két vaskarika (I. t. B 7, 8); a jobb comb közepe táján díszített csontlemez (I. t. B 10), mellette szegecses tegezvasalás (I. t. B 1, 2, 3); ez a jobb alsólábnál folytatódik; a bal térdnél, belül, bronzcsat (I. t. B 11); a jobb comb közepe táján, kívül vaskés (I. t. B 4), bronz foglalat (I. t. B 12) és nyílhegy.

7. *sír.* M: 110, F, H: 163, DK. A fejnél bronz karikafüggő; a medencében vasfokos (II. t. A 1); a jobb láb felett egymás mellett két vaskengyel (II. t. A 5, 6), jobbra ezektől karikás vaskarika (II. t. A 3); mélyebben a fej irányában vascsat (II. t. A 4); a bal comb közepén vaskés (II. t. A 2).

8. *sír.* M: 60, N, H: 158, K, mindkét kar kinyújtva. A csontok rosszak. A fejnél két bronz halántékkarika (II. t. B 2–3); nyaka körül és a medence táján gyöngyök (II. t. B 1).

9. *sír.* M: 44, N, H: 140, DK. Melléklete nem volt.

A fej baloldalán bronz halántékkarika (II. t. B 8); a jobb váll mellett csiholóvas (II. t. B 11) és kova (II. t. B 9), a jobb comb külső oldalán vaskés, hegygel lefelé (II. t. B 7), a lábfejnél gyöngyszem (II. t. B 10).

17. *sír.* M: 115, N, H: 150, K, karok a medencébe hajlítva. A fej mögött két pityke (II. t. B 14, 15), a medencében fülönfüggő (II. t. B 16) és fejes bronzgyűrű (II. t. B 12) kör és pont díszítéssel pecsétlőjében; a nyakon és a medence táján gyöngyök (II. t. B 13).

18. *sír.* M: 110, N, H: 114, ÉK. Jobb kar kinyújtva, bal a medencébe hajlítva. A csontok nagyon rosszak. A nyakon, a mellen és a fej körül gyöngyök (I. t. A 5); a jobb kéz középső ujján nyitott végű bronzgyűrű (I. t. A 6); a jobb vállnál a gyöngyök összekapcsolására szolgáló kapocs (I. t. A 7); a bal combnál bronzgyűrű (I. t. A 8); a sírban elszórtan néhány szem gyöngy.

19. *sír.* M: 100, N, H: 165, K, karok a mellen keresztbe hajlítva. A fejnél két fülönfüggő (V. t. A 1, 5), a jobb kéznél bronz fejes gyűrű (V. t. A 2); a lábnál ismét bronzgyűrű (V. t. A 4). A sírban volt még egy vaskés (V. t. A 3).

20. *sír.* M: 110, N, H: 106, K, jobb kar kinyújtva, a kézfej a medence alatt, a bal alsókar a medencébe

4a. kép — Fig. 4a

10. *sír.* M: 56, N, H: 150, DK, mindkét kar kinyújtva. Melléklete nem volt.

11. *sír.* M: 55, F, H: 147, DK, bal oldalán feküdt. A jobb oldali bordák alatt vascsiholó (II. t. B 17).

12. *sír.* M: 78, F, H: 147, DK, mindkét kar kinyújtva. A szájában Salamon (1063–74) érme (C. N. H. 20).

13. *sír.* (4. kép.) M: 145, F, H: 160, K, (a sír oldala körül ki volt égetve), mindkét kar kinyújtva, kezek a combtőre téve. A fejnél két oldalt sima bronz halántékkarika (III. t. A 10, 11); a bal felsőkar közepétől a térdig 83 cm hosszú, felül 6 cm, alul 3½ cm széles, 11½ cm. keresztvasú vaskard, «in situ» kiállítva a szentesi múzeumban (4. a. kép). Markolatának szélessége 10 cm; a jobb alsókar mellett, a jobb kéz irányában két csont íjlemez (III. t. A 14–15), ettől 6–7 cm-re hat nyílcsúcs (III. t. A 1–3, 5–7), éllel a láb felé fordítva. A csontváz jobb felén, a térdtől 20 cm-rel magasabban lófej, folytatásában a ló lábszárcsontjai; a lábaktól jobbra és balra egy-egy vaskengyel (III. t. A 12–13); a lófejnél csikózábla nagy karikával (III. t. A 4); balról vascsat (III. t. A 9), vaskés és sima halántékkarika (III. t. A 8).

14. *sír.* M: 100, N, H: 156, K, karok a mellen keresztbe téve nyugodtak. A fej mellett két bronz halántékkarika (II. t. B 4–5).

15. *sír.* M: 95, F, H: 135, K. A jobb comb mellett vaskés (II. t. B 6).

16. *sír.* M: 100, N, H: 130, DK, jobb kar kinyújtva, bal kar a mellre hajlítva. A csontok rosszak.

hajlítva. Bronz fejes gyűrű (III. t. B 15); a fejnél halántékkarika (III. t. B 12); a nyaknál kis vaskés (III. t. B 14); a mell jobb oldalán, a gerinc és a bordák közt csiholó vas (III. t. B 13).

21. *sír.* Bronzkori.

22. *sír.* M: 90, F, H: 160, K, mindkét kar kinyújtva, melléklete nem volt.

23. *sír.* M: 80, F, H: 185, K, mindkét kar a medencébe hajlítva. A fej mellett két bronz halántékkarika (VI. t. A 20–21).

24. *sír.* M: 85, F, H: 160, K, mindkét kar kinyújtva. A csontok rosszak, melléklete nem volt.

25. *sír.* M: 115, F, H: 170, K, karok a mellen keresztben nyugodtak. A sír baloldalában bronz halántékkarika (VI. t. A 22).

26. *sír.* M: 70, GY; H: 100, DK, jobb kar a mellre, bal kar a medencébe hajlítva. A bal fülénél két bronz halántékkarika (III. t. B 6–7), nyakon sodrott bronz torques (III. t. B 2), rajta két ezüstkari (III. t. B 2a–2b); a nyakon gyöngyök (III. t. B 3), közepén bronz pityke (III. t. B 3f); a bal és jobb kéznél egy-egy fejes gyűrű, az egyik pecsétlőjében hatágú csillag (III. t. B 1), a másik pecsétlőjében négyszírmű virágdísz (III. t. B 5). A jobb kéz mellett kis latin bronz kereszt. Sematikus Krisztus ábrázolás díszíti (III. t. B 4).

27. *sír.* Bronzkori.

28. *sír.* M: 54, F, H: 174, K, jobb kar kinyújtva, bal kar a medencébe hajlítva. A bal combnál vaskés töredéke (III. t. B 8).

29. sír. M: 110, F, H: 170, K, kezek a mellett összekulcsolva. A mellén famaradványok, a térdnél díszített edény töredék (elveszett).

30. sír. M: 42, GY, H: 98, K. Melléklete nem volt.

31. sír. M: 90, N, H: 145, K, mindkét kar a medencébe hajlítva. A fej jobb oldalán és a jobb vállnál egy-egy aranyozott ezüst boglár (III. t. B 10), a jobb könyöknél a mellén kis csiszolt márvány (III. t. B 11), a medence felett bronz halántékkarika (III. t. B 9).

32. sír. M: 50, N, H: 169, K, mindkét kar ki nyújtva, melléklete nem volt.

33. sír. M: 75, F, H: 153, K, mindkét kéz a medencébe hajlítva. Melléklete nem volt.

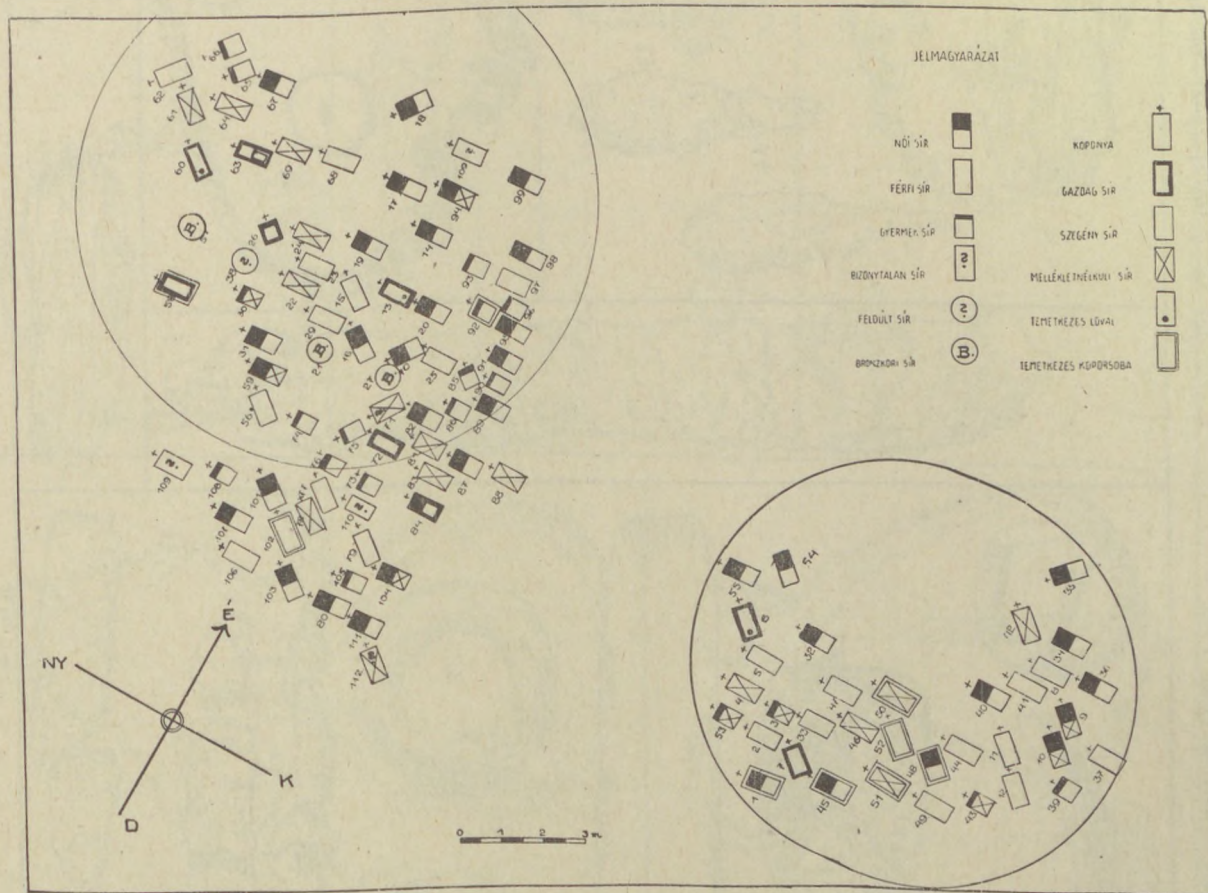
39. sír. M: 100, GY, H: 104, K, balkar a medencébe hajlítva. A fejnél két bronz halántékkarika (IV. t. A 11–12).

40. sír. M: 65, N, H: 150, K, jobb karja a medencébe hajlítva. A fejnél két halántékkarika (IV. t. A 13, 15), nyakában bronzpityke (IV. t. A 14).

41. sír. M: 70, F, K, kezek a mellett összetéve nyugodtak. A bal vállnál nyílhegy (IV. t. A 16).

42. sír. M: 50, F, H: 164, DK. Melléklete nem volt.

43. sír. M: 60, GY, H: 80. K, mindkét kar ki nyújtva. Melléklete nem volt.

2. kép. — Fig. 2.

34. sír. M: 75, N, H: 150, K, jobb alkar a medencébe hajlítva. A fej jobb oldalánál bronzkarika (IV. t. A 1).

35. sír. M: 75, N, H: 134, ÉK, mindkét kéz a medencébe hajlítva. Melléklete nem volt.

36. sír. M: 83, N, H: 152, K, mindkét kar ki nyújtva. A fejnél két bronz halántékkarika (IV. t. A 2–3).

37. sír. M: 90, GY, H: 122, K, mindkét kéz a medencébe hajlítva. A fejnél két bronz halántékkarika (IV. t. A 4–5), a jobb kéznél vaskés (IV. t. A 6).

38. sír. Feldült. A bolygatott csontok közül aranyozott csörgő (IV. t. A 9), fülönfüggő (IV. t. A 7), bronz fejsgyűrű (IV. t. A 8) és kis vaskés került elő (IV. t. A 10).

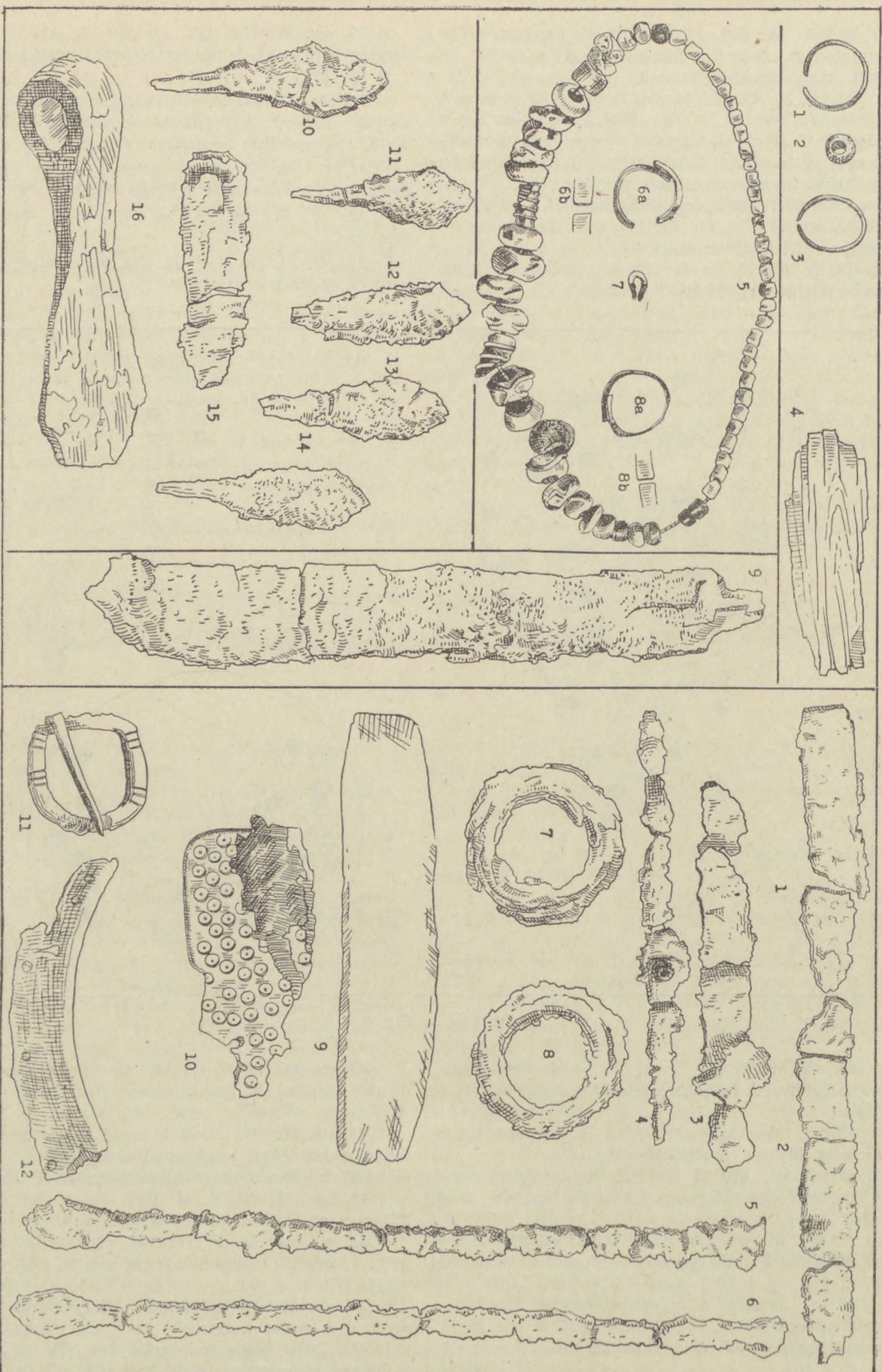
44. sír. M: 70, F, H: 167, K, mindkét kar a medencébe hajlítva. A jobb medence alatt vaskés (IV. t. A 17).

45. sír. M: 100, N, H: 140, K. A csontváz fölött fadarabok. A lábnál bronz gömb csüngő (IV. t. A 19); előkerült még a sírból egy halántékkarika (IV. t. A 18).

46. sír. M: 60, F, H: 160, K, mindkét kéz az állkapocshoz hajlítva. Melléklete nem volt.

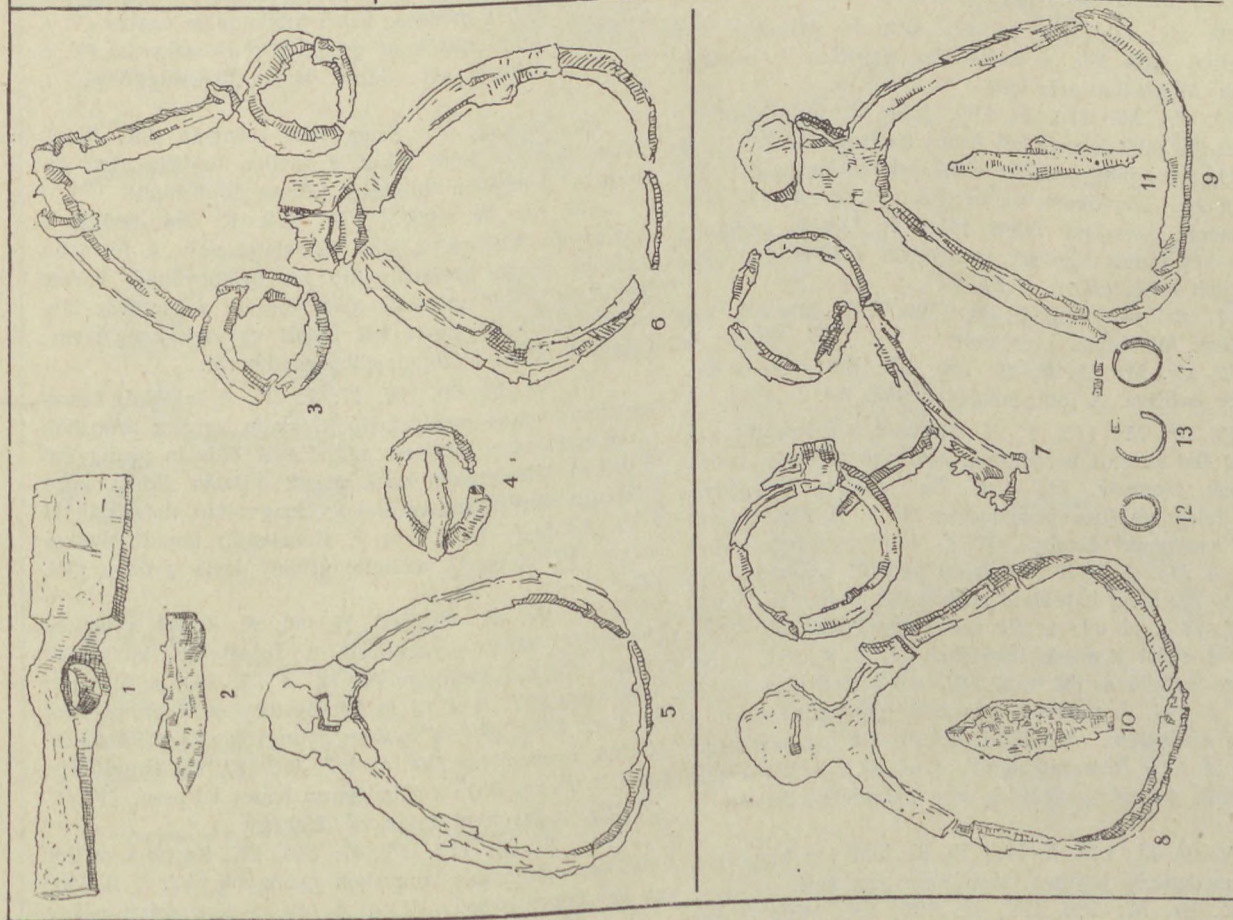
47. sír. M: 30, F, H: 169, K, mindkét kar ki nyújtva, kezek a combon nyugodtak. A jobb kéznél vaskés (IV. t. A 20).

48. sír. M: 90, N, H: 154, DK, mindkét kar ki nyújtva. A sírban fadarabok. A nyaknál bronz pityke; a jobb alkaron bronz sodronykarperec (IV. t. A 24); a jobb alkar és gerinc között köszörűkő (IV. t. A 25);

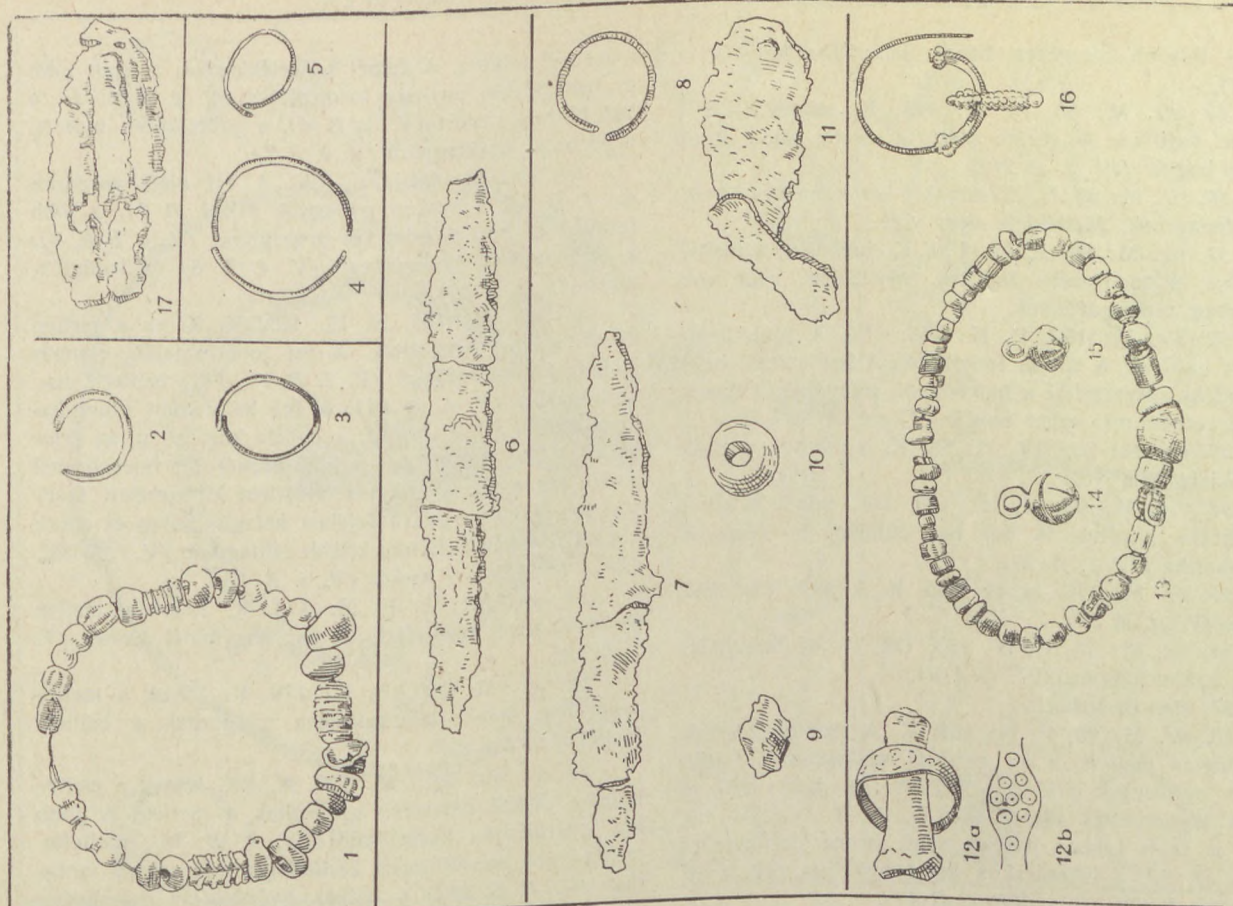

I. tábla A. Szentes-Szentlászó, 1–4: 1. sír, 5–8: 18. sír, 9: 5. sír, 10–16: 2. sír. M = 1:2.

I. tábla B. 1–12: Szentes-Szentlászó, 6. sír. M = 1:2.

II. tábla A. Szentlászló. 1–6: 7. sír, 7–14: 60. sír. M = 1:2.

II. tábla B. Szentlászló. 1–3: 8. sír, 4–5: 14. sír, 6: 15. sír, 7–11: 16. sír, 12–16: 17. sír, 17: 11. sír. M = 1:2.

Coak
er

a sír felsőbb rétegében bronz halántékkarika (IV. t. A 23).

49. sír. M: 85, N, H: 155, K, mindkét kar a mellre hajlítva. A gerinc alatt, a derék tájon törött bronz boglár (IV. t. A 21).

50. sír. M: 55, F, K, mindkét kar kinyújtva. A sírban fadarabok. Melléklete nem volt.

51. sír. M: 84, F, H: 160, K, jobb kar a mellre, bal kar a medencébe hajlítva. Melléklete nem volt. A sírban famaradványok.

52. sír. M: 100, F, H: 153, DK. A jobb kar a mellre hajlítva. A sírban fadarabok. A bal vállnál díszített edény (elveszett); a bal könyök irányában a bordavégénél aranyozott ezüst boglár (IV. t. A 22).

53. sír. M: 70, GY, H: 58, K, a csontok rosszak. Melléklete nem volt.

54. sír. M: 95, N, H: 140, DK, mindkét kar a medencébe hajlítva. A fej bal oldalán «S» végű halántékkarika (IV. t. A 26).

55. sír. M: 110, N, H: 135, K. A jobb könyöknél vaskés (VI. t. A 17).

56. sír. M: 75, F, H: 153, DK. A fej baloldalán bronz halántékkarika (VI. t. A 6).

57. sír. Bronzkori.

58. sír. M: 90, F, H: 168, K. A csontok rosszak. A csontváz mellett, a sír szélénél vaskapsok; a jobb kéznél nyílhegyek (IV. t. B 7–8); a jobb térd és lábnál tegezvasalás töredékek (IV. t. B 1–2, 4–6); közel a jobb kézhez nyitott végű bronz karikagyűrű (IV. t. B 9); a lábszárakon két kengyelvas (IV. t. B 3, 10) és törött zabla (IV. t. B 11).

59. sír. M: 100, N, H: 160, K. Mindkét kar kinyújtva, jobb kéz a medencébe hajlítva. A csontok rosszak. Melléklete nem volt.

60. sír. M: 110, F, DK. Jobb kéz a medencébe hajlítva. A jobb kéznél két bronz karikagyűrű (II. t. A 12, 14); a fej jobb oldalán bronz halántékkarika (II. t. A 13); a bal könyöknél nyílhegyek (II. t. A 10–11); a csontváz lábszárai felett löfej és lábszár csontok; felette két oldalt egy-egy kengyelvas (II. t. A 8–9); a löfejnél zabla (II. t. A 7).

61. sír. M: 120, F, H: 160, DK. Mindkét kar kinyújtva. Melléklete nem volt.

62. sír. M: 85, F, H: 160, ÉK. Bal alkar a medencébe hajlítva. A jobb bokánál vaskés (V. t. A 6).

63. sír. M: 115, F, K. Mindkét kar behajlítva a mellre. Bal kezétől kezdődően, szorosan mellette, leánygyermek csontváz. H: 120. Bal alkarja behajlítva. A sír felső részében bronzpityke (V. t. A 13), sodrott bronz nyakperccel (V. t. A 15) és bronzgyűrű (V. t. A 11). A férfi feje felett sodrott halántékkarika (V. t. A 7); a fej baloldala alatt másik sodrott halántékkarika (V. t. A 8); a két kar táján gyöngyök (V. t. A 9) és ezüst lemezek töredékei (V. t. A 16); a bal combnál csiholóvas (V. t. A 18); a két térd közt vaskés (V. t. A 19). A gyermek nyakánál gyöngyök (V. t. A 10) és ezüst lánc omladéka; lejjebb kis halántékkarika (V. t. A 12); bronzpityke (V. t. A 14); a két kéznél gyöngyök, köztük gránát és egy halántékkarika (V. t. A 17).

64. sír. M: 110, F, H: 170, K. Jobb kar kinyújtva, bal a medencébe hajlítva. Melléklete nem volt.

65. sír. M: 100, GY, H: 120, ÉK. Mindkét kar

a mellre hajlítva. A fejnél halántékkarika, a nyak jobb és bal oldalán egy-egy bronzpityke (V. t. B 1, 3), a bal térdnél vaskés (V. t. B 4), a jobb kézen nyitott végű bronz karikagyűrű (V. t. B 2).

66. sír. M: 90, GY, ÉK. A fej alatt vasdarab (V. t. B 5); a nyakon gyöngyök (V. t. B 7); a jobb felsőkar és bordák közt két bronzpityke (V. t. B 6, 9); a balkönyöknél bronzcsörgő (V. t. B 8) és halántékkarika (V. t. B 10).

67. sír. M: 105, N, H: 152, K. Kezek a mellen összekulcsolva nyugodtak. A fej jobb oldalán, egymás mellett két fülönfüggő (V. t. B 11, 15); mellette halántékkarika (V. t. B 16); a fej baloldalán ezüst halántékkarika (V. t. B 18); a balkéz középső ujján fejcs gyűrű (V. t. B 13a–b); a jobb kéznél két fejes bronzgyűrű, az egyik gyűrű pecsétlőjében kiterjesztett szárnyú sas, a másik gyűrű fejében hatágú csillag és ennek két oldalán három-három kisebb csillagdíz. (V. t. B 12a, 12b, 14a, 14b) és vaskés (V. t. B 17).

68. sír. M: 85, F, H: 173, K. Kezek a mellen összekulcsolva nyugodtak. A bal combtőnél vaskés (V. t. B 19).

69. sír. M: 100, F, H: 170, K. Karok a mellre behajlítva, kezek összekulcsolva nyugodtak a mellen. Melléklete nem volt.

70. sír. (5. kép.) M: 120, N, ÉK. Karok a mellre hajlítva, kezek összetéve nyugodtak a mellen. A jobb kéz gyűrűsujján karikagyűrű (V. t. B 24), mellette pecsétgyűrű pecsétlőjében kezdetleges négyszirmú virágdísz (V. t. B 26); a balkéz gyűrűsujján fejcs gyűrű (V. t. B 20); a medence belső jobboldalán vaskés (V. t. B 22), a jobb könyök és gerinc közt bronzkarika (V. t. B 23); a fejnél két sodrott bronz fülönfüggő (V. t. B 21, 25).

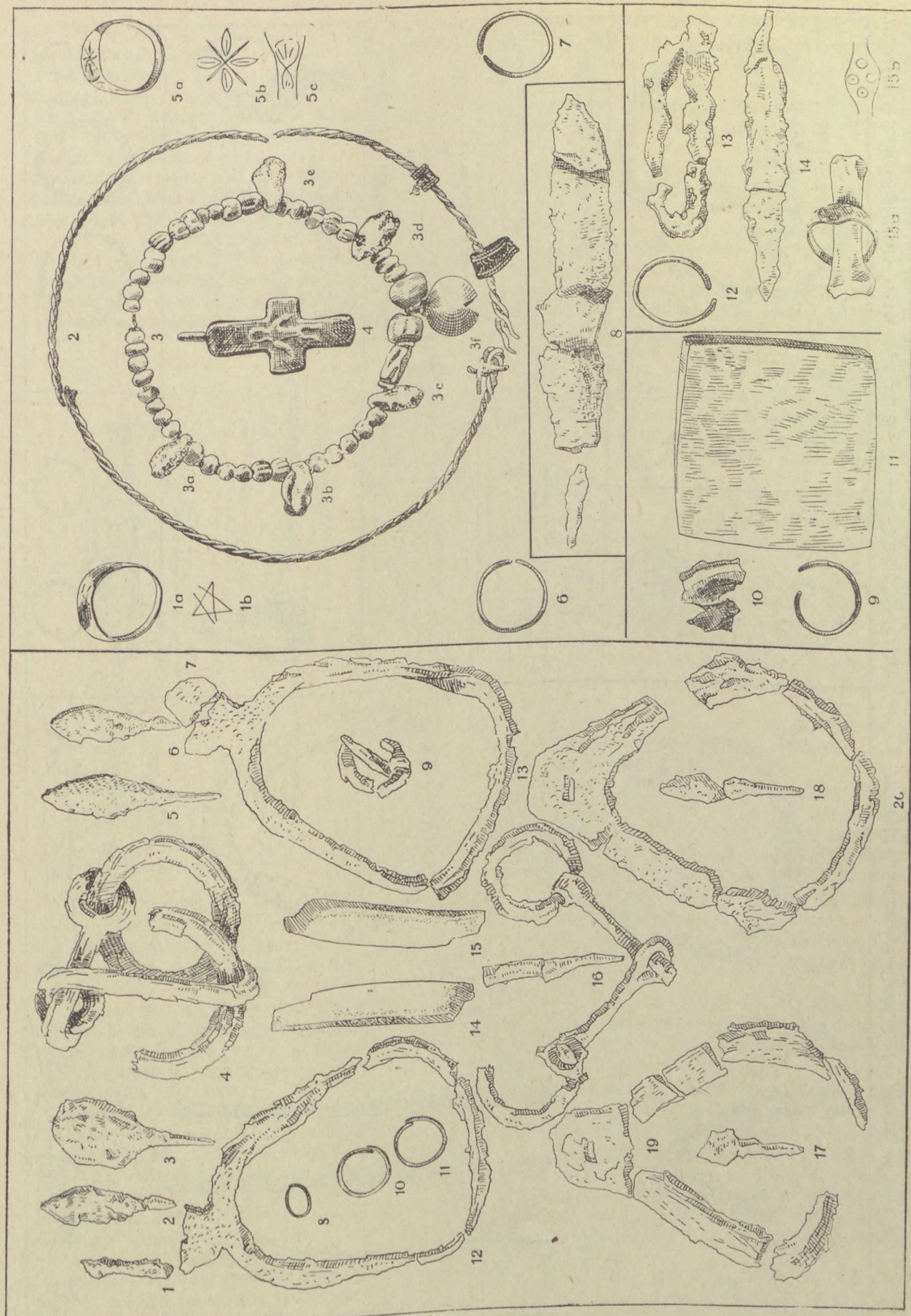
71. sír. M: 75. Zsugorított csontváz. ÉK. Baloldalon fekszik, jobb alkar a mellre hajlítva, bal kinyújtva. A nyakon töredékes vékony bronzhuzal.

72. sír. M: 190, F, H: 162, K. Bal alsókar a medencébe hajlítva, a jobb kar alatta volt. A fej jobb oldalán bronz halántékggyűrű; a balkönyöknél három nyílhegy; a bal medence alatt vaskés; a csontváz lábszárai felett 40 cm-re két oldalt egy-egy kengyelvas; középen zabla; alatta, lejjebb hevedercsat.

73. sír. M: 70, GY, H: 75, K. A fej alatt összekulcsolt kettős ereklyetartó kis latin kereszt bronzból, a kereszt szárai kiszélesednek. Egyik oldalán térdig érő ruhában kiterjesztett karú, másik oldalán áldást osztó Krisztus ábrázolás. Az alakot elnagyoltan dolgozták ki (VI. t. A 4–5). U. o. I. Constantin kopott, lyukas érme (VI. t. A 3), mellette néhány szem gyöngy (VI. t. A 1–2).

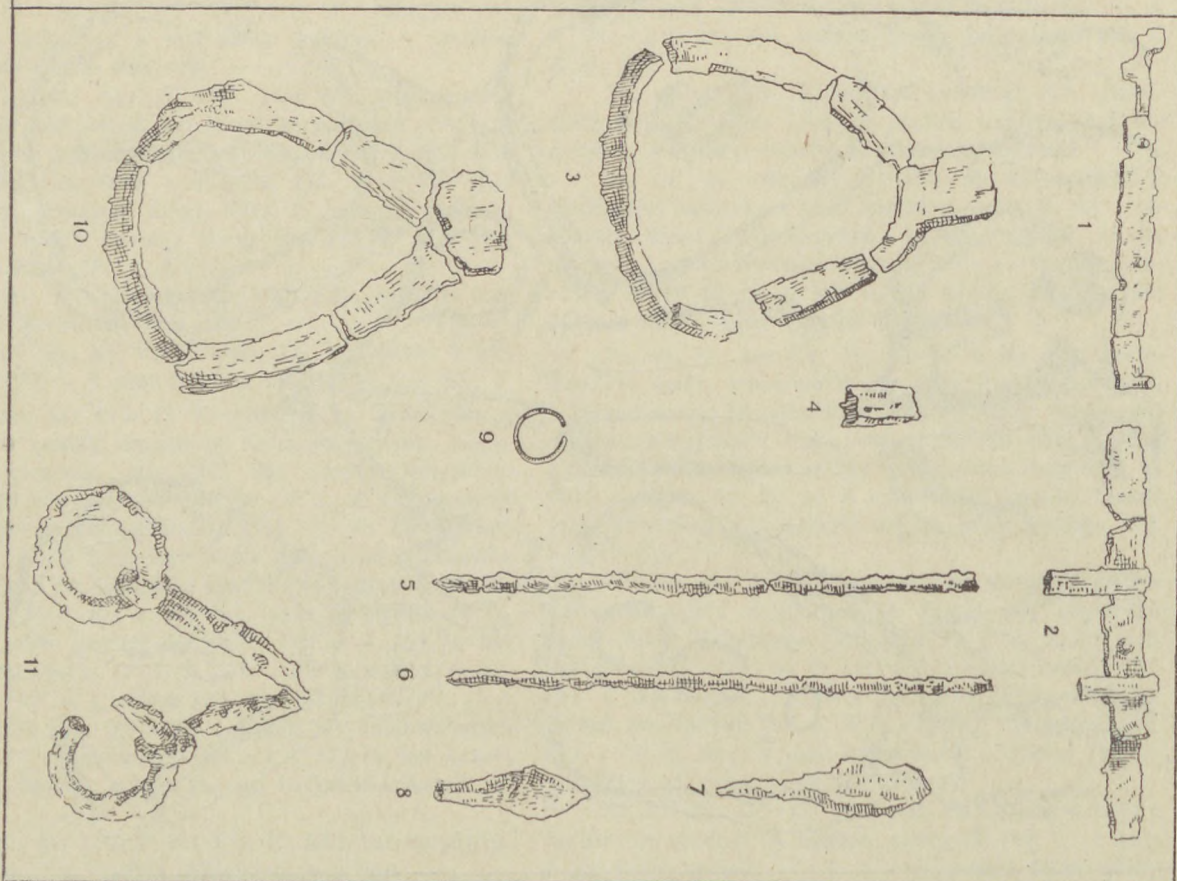
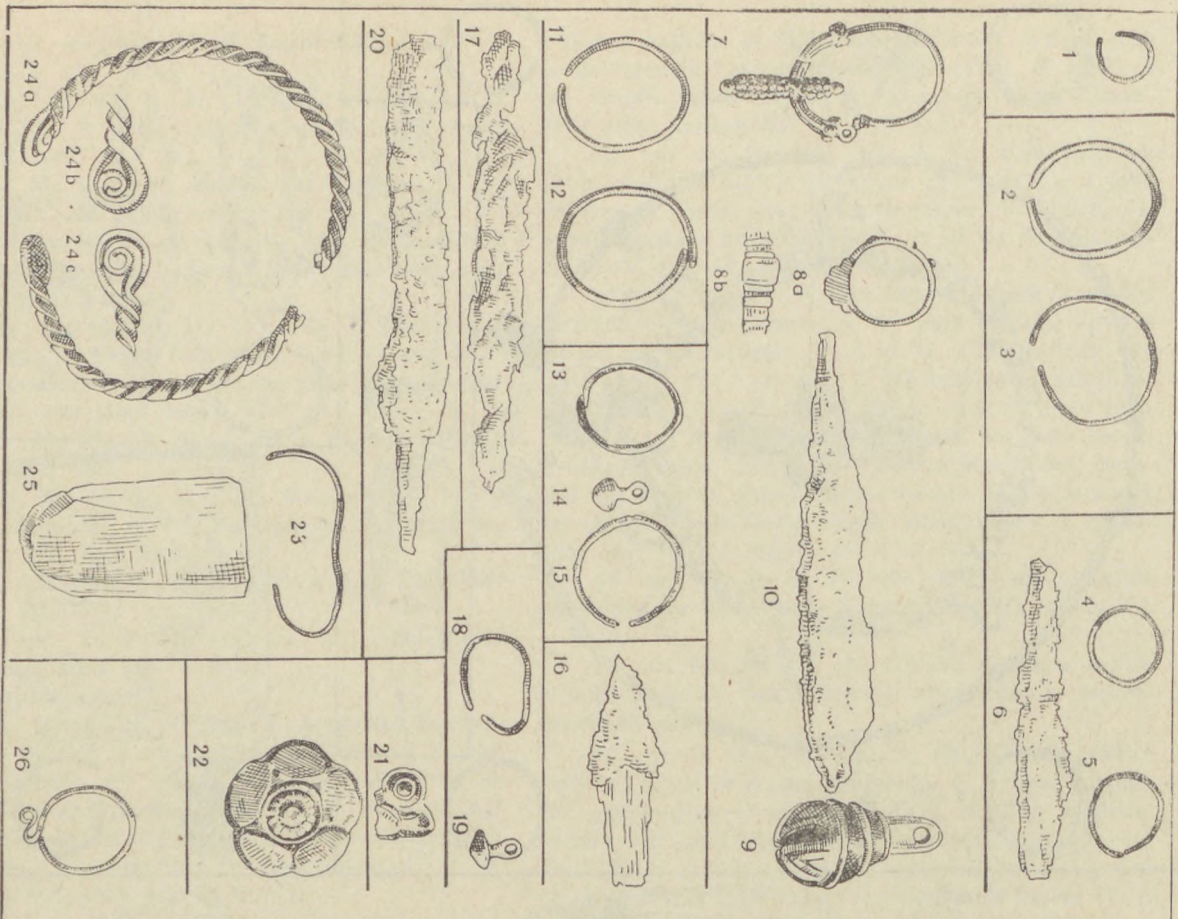
74. sír. M: 85, GY, H: 80, K. Karok a mellen keresztbe hajtva nyugodtak. A fejnél két különböző alakú díszes fülönfüggő (VI. t. A 13, 15); a fej alatt vaskarika (VI. t. A 8) és két összenyomott bronzgyűrű (VI. t. A 12, 16); a nyakon gyöngyök (VI. t. A 9) és három bronzpityke (VI. t. A 7, 11, 14); két kagylódíz (VI. t. A 9a, 9b); a jobb karon lemez karperec (VI. t. A 10); a bal comb táján vas késhegy.

75. sír. M: 115, GY, H: 140, ÉK. Karok a mellre hajlítva nyugodtak. A nyakon gyöngyök (VI. t. A 19); a bal kézen gyűrű (VI. t. A 18); a térd felett edény (elveszett).

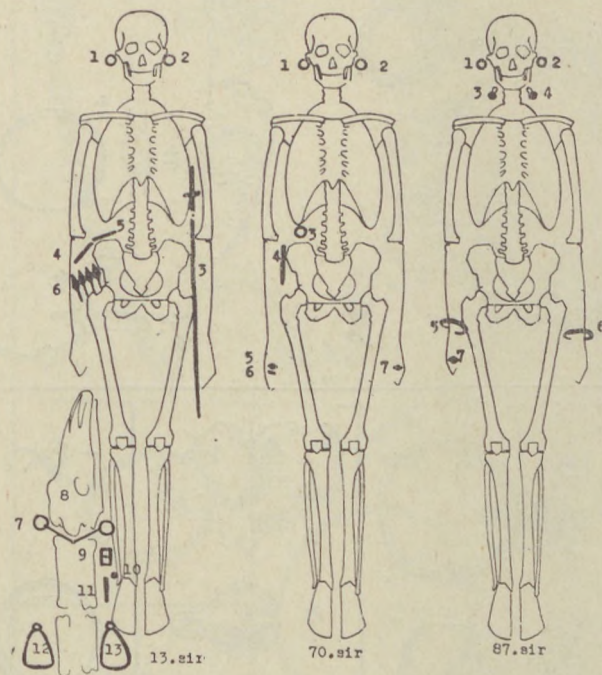
III. tábla A. Szentes-Szentlászló. 1-15: 13. sír, 16-20: 94. sír. M = 1:2.

III. tábla B. Szentes-Szentlászló. 1-7: 26. sír, 8: 28. sír, 9-11: 31. sír, 12-15: 20. sír. M = 1:2.

76. sír. M: 120, GY, H: 135, K. Karok a mellre hajlítva, kezek összetéve. A nyakon gyöngyök (VI. t. B 1), kagylók (VI. t. B 1a–1d, 1f–1i) és csigák (VI. t. B 1e), sodrott bronz nyakperec (VI. t. B 13); a mellen a könyök irányába jobbról és balról boglár (VI. t. B 6–7); a bal kezén fejesgyűrű, pecsétlőjében kiterjesztett szárnyú sas díszítéssel (VI. t. B 12); az alsó bordáknál két boglár (VI. t. B 8–9); mindkét comb közepe táján, kívül egy-egy boglár (VI. t. B 10–11) és négy pityke (VI. t. B 2–5).

77. sír. M: 110, F, H: 140, DK, jobb kéz a nyakon, bal kéz a mellen nyugodott. A bal kezén fejesgyűrű, pecsétlőjében hatszirmú virág van vésve (VII. t. A 1); a medence felett fél töredékes edény(?); a fej jobb oldalánál bronz halántékkarika (VII. t. A 2).

4–6. kép — Fig. 4–6

78. sír. M: 115, F, H: 155, DK. Jobb kéz az állhoz, bal kéz a jobb könyök alá hajlítva. Melléklete nem volt.

79. sír. M: 140, N, H: 150, DK. Karok a mellre hajlítva. A jobb kezén fejesgyűrű, pecsétlője kiterjesztett szárnyú sassal díszítve (VII. t. A 5); a bal kezén nyílt végű karikagyűrű (VII. t. A 4); a fej alatt bronz halántékkarika (VII. t. A 3).

80. sír. M: 145, N, H: 158, K. A karok derékszögben a mellre, egymásra hajlítva nyugodtak. A csontok rosszak. A fej két oldalán ezüst gömbök (VII. t. A 7–9, 11–13) és sodrony fülöngyű töredéke (VII. t. A 14); a nyak körül gyöngyök, a jobb karon nyitott végű bronzkarperec (VII. t. A 10); az ujjcsontok mellett fülöngyű töredéke (VII. t. A 6).

81. sír. M: 100, F, K. Melléklete nem volt.

82. sír. M: 160, N, H: 140, K. Karok a mellre hajlítva. A jobb felsőkarnál vaskés (VII. t. A 16); a kezek mellett két bronz halántékkarika (VII. t. A 17–

18); mindkét alsókaron ezüstlemez karperec (VII. t. A 15, 19); a láb felett 50 cm-rel barnásfekete színű kis edény. A perem belső oldalán hétsoros hullámvonal fut körbe. Az edény külső oldalán háromszor hatsoros hullámvonal és háromszor nyolcsoros vízszintes vonal fut körben. Az edény szemcsés iszapolású. (7. kép 2.) Magassága 12 cm.

83. sír. M: 125, F, H: 165, K. Balkar a medencébe hajlítva. Melléklete nem volt.

84. sír. M: 90, N, H: 160, K. Karok a mellen keresztbe téve. A fej baloldalán sodrott és egy sima bronz halántékkarika egymásba téve (VII. t. A 21, 25); a nyakon gyöngyök (VII. t. A 24); a nyaktól jobbra és balra három bronz pityke (VII. t. A 22–23, 26); vaskarika (VII. t. A 20); u. o. vékony bronz sodronydarab; a bal kéz középső ujján fejes bronz gyűrű, pecsétlőjében hatágú csillagdísz (VII. t. A 27a–27b).

85. sír. M: 60, Gy, H: 60, DK. A csontok nagyon rosszak. A fejnél halántékkarika (VII. t. B 25); a nyakon gyöngyök (VII. t. B 2); a comb táján két sodrott bronz halántékkarika (VII. t. B. 3–4) és két pityke (VII. t. B 5–6); a kéznél fejes gyűrű, pecsétlőjében madár dísz (VII. t. B 1).

86. sír. M: 100, Gy, H: 110, K. Karok a mellre hajlítva. Melléklet: a fejnél két halántékkarika (egyiknek csak a töredéke) (VII. t. B 8); a medence jobb részében vaskés (VII. t. B 7).

87. sír. (6. kép) M: 130, N, H: 160, K. Karok a mellen nyugodtak, kezek összekulcsolva. Melléklet: mindkét karon nyílt végű bronz karperec (VII. t. B. 10, 15); a nyaktól jobbra és balra pityke (VII. t. B 11, 13); a jobb kéz középső ujján bronz karikagyűrű (VII. t. B 12); a fej mindkét oldalán bronz halántékkarika (VII. t. B 9, 14).

88. sír. M: 130, F, H: 140, K. Bal kéz az áll alá, jobb kéz a mellre hajlítva. Melléklete nem volt. A sír igen keskeny.

89. sír. M: 115, N, H: 110, K. Kezek a medencébe hajlítva. Melléklet: a fej jobb és bal oldalán halántékkarika (VII. t. B 17, 18); a könyöknél bronz karperec (VII. t. B 16); a gerinctőnél vaskés (VII. t. B 20); a balkézén nyíltvégű, bronz karikagyűrű (VII. t. B 19).

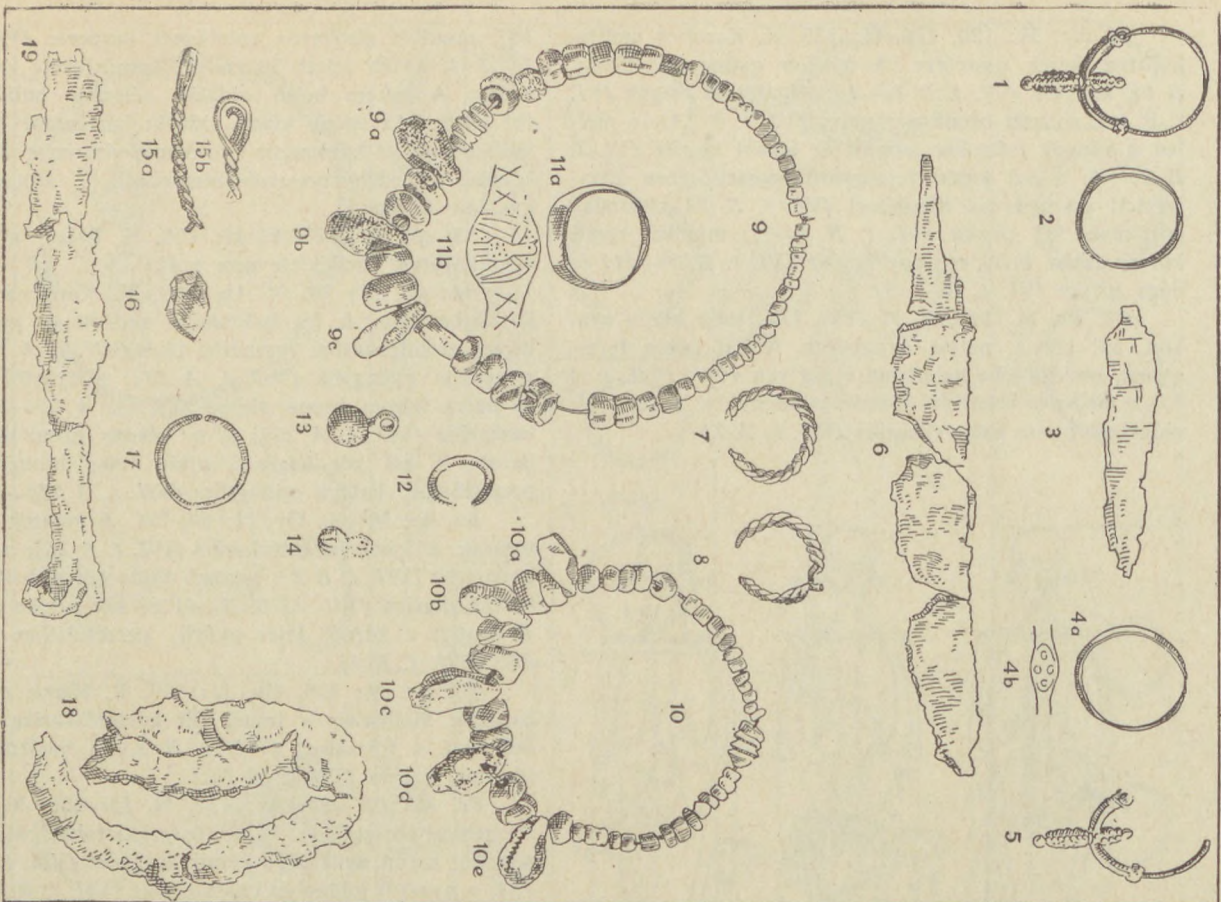
90. sír. M: 75, GY, H: 60, K. Melléklet: a fej felett vasnyílvevő-tartó töredéke (VII. t. B 24); a fej egyik oldalán kagylógyöngyös fülöngyű (VII. t. B 22); a nyakon gyöngyök (VII. t. B 23) és kis kagyló csüngő (VII. t. B 21).

91. sír. M: 131, N, H: 144, K. Kezek a medence alá hajlítva. Melléklet: a fej bal oldalán halántékkarika (VIII. t. A 3); a bal kulcsont alatt két kettős félgömb alakú pityke (VIII. t. A 1–2).

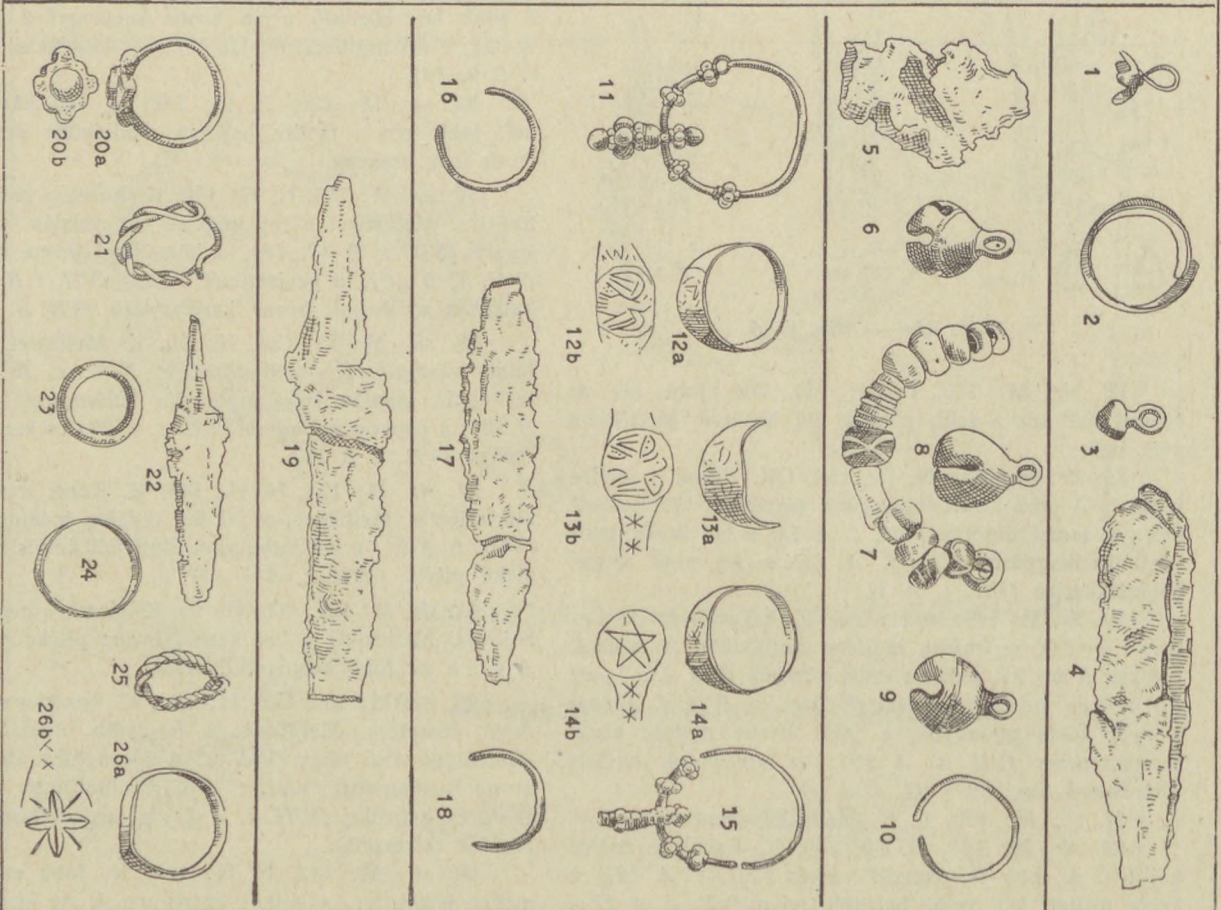
92. sír. M: 100, GY, H: 98, K. Kezek a medencébe hajlítva. Melléklet: a bal kéznél bronz pityke (VIII. t. A 4); a sír több helyén fadarabok.

93. sír. M: 100, GY, H: 120, K. Kezek a medence felett összetéve. Melléklet: a fej jobb oldalán bronz fülöngyű alsó része (VIII. t. A 5); a jobb alsókarnál bronz karikagyűrű (VIII. t. A 6); fülöngyű (VIII. t. A 8) és gyűrűfej (VIII. t. A 7); a medencében edény-töredék (elvezett).

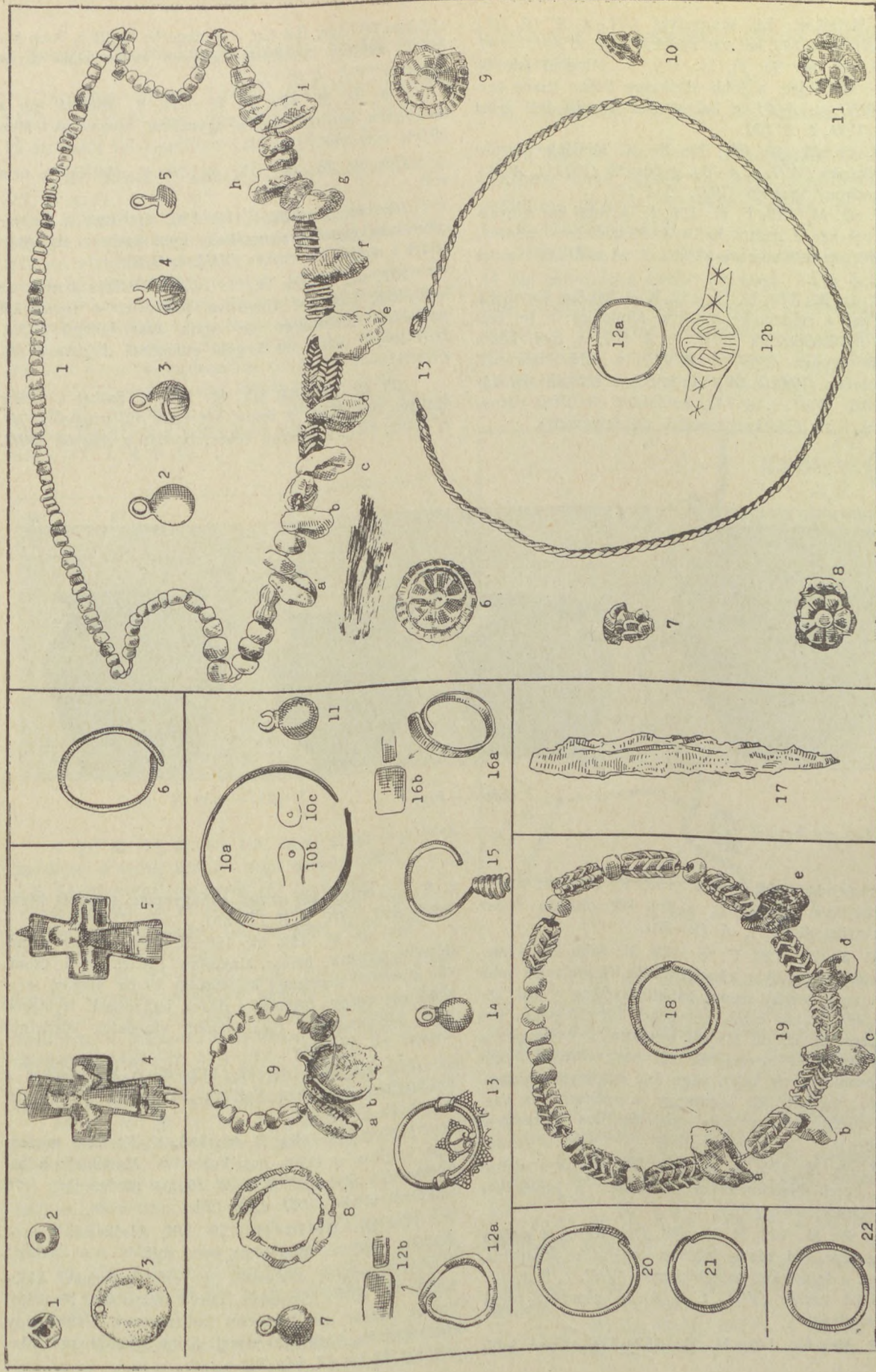
94. sír. M: 142, F, H: 165, K. Jobb alsókar a mellre behajlítva, a balkar kinyújtva. A sír kissé boly-

V. tábla A. Szentes-Szentlászó. 1—5: 19. sír, 6: 62. sír, 7—19: 63. sír. M = 1:2.

V. tábla B. Szentes-Szentlászó. 1—4: 65. sír, 5—10: 66. sír, 11—18: 67. sír, 19: 68. sír, 20—26: 70. sír. M = 1:2.

VI. tábla B. Szentes-Szentlászló. 1—13: 76. sír.

VI. tábla A. Szentes-Szentlászló. 1—5: 73. sír, 6: 56. sír, 7—16: 74. sír, 17: 55. sír, 18—19: 75. sír, 20—21: 23. sír, 22: 25. sír. M = 1: 2.

gatott. Melléklet: két kengyelvas (*III. t. A 19, 20*), zabla (*III. t. A 16*), két vas nyílhegy (*III. t. A 17–18*).

95. sír. M: 95, N, H: 160, K. Mindkét kar kinyújtva. Melléklet: a jobb alsókaron bronz lemez karperec (*VIII. t. A 9*), a bal alsókar közepe felé ezüst boglár (*VIII. t. A 10*).

96. sír. M: 40, GY, H: 70, K. Melléklet: bronz halántékkarika (*VIII. t. A 13*), gyöngyök (*VIII. t. A 11*), bronz sodrony karkötő (*VIII. t. A 12*).

97. sír. M: 100, F, H: 150, K. A jobb kar a nyakhoz, a bal kar a mellre hajlítva. Melléklet: a csontváz felett 40 cm-rel vascsat (*VIII. t. A 14*) és vaskés (*VIII. t. A 13*).

98. sír. M: 110, N, H: 152, K. A bal kar kinyújtva, a jobb kar a medencébe hajlítva. Melléklet: a fej bal oldalán halántékkarika (*VIII. t. A 17*); a jobb kézen bronz fejesgyűrű (*VIII. t. A 15*); a jobb lábszárnál ólom öntvény (*VIII. t. A 16*); lejjebb a két alsó lábszár között vaskés (*VIII. t. A 18*); különböző díszítésű edénytöredékek a sír ásásakor kerültek elő (elveszett).

oldalára fektetve. Bal kar a medencébe hajlítva, jobb kar felfelé nyújtva. Melléklet: a jobb karon sima bronz karperec (*VIII. t. B 7*).

104. sír. M: 100, N, H: 154, K. Mindkét kar a medencébe hajlítva, kezek egymáson nyugodtak. Melléklete nem volt.

105. sír. M: 80, GY, H: 50, K. Melléklete nem volt.

106. sír. M: 120, F, H: 150, K. Kezek a medencébe összekulcsolva nyugodtak. Igen keskeny sír. Melléklet a mellen kis vaskés (*VIII. t. B 8*).

107. sír. M: 95, N, H: 145, K. Balkéz a nyakhoz behajlítva, jobb kar kinyújtva. Melléklet: a fejnél két különböző fülönfüggő, az egyik avar jellegű (*VIII. t. B 10*), a másik kis kagyló csüngővel díszítve (*VIII. t. B 9*).

108. sír. M: 144, GY, H: 135, K. Balkar a mellre hajlítva. Melléklet: a fejnél két ezüst fülönfüggő (*VIII. t. B 12, 14*); a nyakon fehér, bordás gyöngyök (*VIII.*

7. kép — Fig. 7

99. sír. M: 118, N, H: 150, K. Mindkét kar a mellre hajlítva. Melléklet: a fej két oldalán bronz halántékkarika (*VIII. t. A 19–20*).

100. sír. M: 120, F, H: 180, K. Jobb kar a medencébe hajlítva, balkar kinyújtva. Melléklet: a fej jobb oldalán (nyílt végű) bronz halántékkarika; a bal könyöknél kés; a bal comb közepénél függőlegesen, vas harci fokos; u. o. de alsóbb rétegben 2 nyílhegy; a lábak felett közel egymáshoz két kengyelvas, hátrább két csikózábla; a sír keleti vége felé csonteszköz, hevederszorító; mellette kis csonthegy, a szélesebb és vastagabb részén átfúrva («in situ» kiállítva a szentesi múzeumban).

101. sír. M: 105, N, H: 148, DK. Karok a mellre hajlítva, kezek összekulcsolva. Melléklet: a fejnél két bronz halántékkarika (*VIII. t. B 1, 3*).

102. sír. M: 142, F, H: 185, DK. Karok a mellen keresztbe téve, bal kéz a jobbkar könyökéig áthajlítva. Melléklet: a fejnél két halántékkarika (*VIII. t. B 2, 4*); a balkézben vaskés (*VIII. t. B 6*). A csontváz felett deszkamaradvány.

103. sír. M: 142, N, H: 152, DK. Kissé jobb

t. B 13), köztük két színes gyöngyszem; mindkét kézen fejesgyűrű (*VIII. t. B 11, 15*).

109. sír. M: 132, H: 158, K. Jobb alsókar a medencébe hajlítva, balkar kinyújtva. Melléklet: a csontváz közeléből peremmel kiöblösödő 19 cm magas, szürkés-barna edény. Szemcsés, durva iszapolású. Nyakánál sűrű hullámvonalas dísz, lejjebb vízszintes körbefutó vonalak (7. kép 1).

110. sír. M: 100, H: 142, K. A két alsókar a medencében egymásra hajlítva nyugodott. Melléklete nem volt.

111. sír. M: 150, N, H: 160, K. Karok a medencébe hajlítva, a kezek összekulcsolva. Melléklet: a bal felsőkarnál pityke (*VIII. t. B 16*); a medencében lévő balkéznel pityke (*VIII. t. B 17*).

112. sír. M: 70, H: 170, DK. Alsókarok a medencébe hajlítva. Melléklete nem volt.

Szórványként előkerült egy erős peremmel kiöblösödő kis edény. Szemcsés, durva iszapolású. Nyakától kezdve három sor bekarcolt hullámvonal, alább négy sor vízszintes körbefutó vonal. Színe feketésbarna. Magassága 12 cm (7. kép 3).

2. Szentes—Szent László, Kánvási Sándor földje.

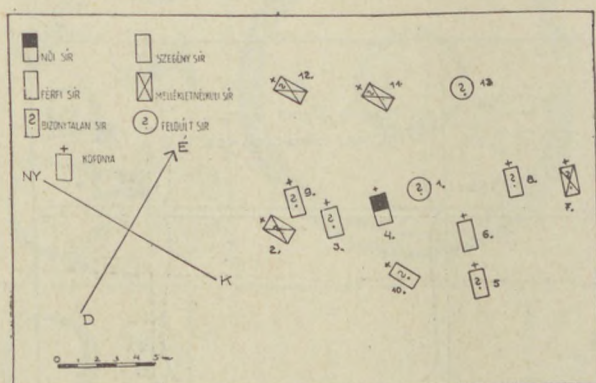
Szentes—Szent László területén Kánvási Sándor földjén egy magaslaton már 1930-ban 13 sírt tárt fel Csallány Gábor (3. kép).

1. sír. Melléklet: kigyófejes bronz sodrott karkötő (IX. t. A 1).

2. sír. M: 60, H: 165, K. Balkar a mellre hajlítva, jobbkar a medencében, a lábak zsugorítva, baloldalára fektetve. Melléklete nem volt.

3. sír. M: 60, H: 160, DK. Jobbkar a medencébe hajlítva. Kissé bolygatott állapotban. Melléklet: a jobb felsőkar forgójánál kerek bronz halántékkarika (IX. t. A 2); a bal alsókar közepe táján bronz karikagyűrű (IX. t. A 4); a bal medencében alul másik bronz karika-gyűrű (IX. t. A 5) és egy boglár (IX. t. A 3).

4. sír. M: 35, N, H: 135, DK. Mindkét kar kinyújtva. Melléklet: a koponyánál két «S» végű halántékkarika (IX. t. A 6–7).

3. kép — Fig. 3

5. sír. M: 45, H: 83, DK. Mindkét kar kinyújtva. Melléklet: a fejnél két «S» végű halántékgyűrű (IX. t. A 8, 9); a nyaknál gyöngyök (IX. t. A 12).

6. sír. M: 38, F, H: 150, DK. Kezek a medencében összetéve. Melléklet: két «S» végű bronz halántékgyűrű (IX. t. A 10–11).

7. sír. M: 95, H: 165, DK. Jobb alsókar a medencébe behajlítva. Melléklete nem volt.

8. sír. M: 60, H: 140, DK. Mindkét kar kinyújtva. Melléklet: a balkéznel a medence alatt vaskés, rajta szövetyomokkal (IX. t. A 13).

9. sír. M: 30, H: 168, DK. Melléklet: a bal könyöknél a medence magasságában vaskés töredékek.

10. sír. M: 50, H: 145, K. Jobb kéz a medencébe, a test alsó része baloldalra fordítva. Melléklet: bronz halántékkarika.

11. sír. M: 40, H: 150, K. Jobb kéz a medencébe hajlítva. Melléklete nem volt.

12. sír. H: 140, K. Mindkét kar kinyújtva. Melléklete nem volt.

13. sír. Bolygatott. Melléklet: nyílt végű gyűrű (IX. t. A 15) és két «S» végű halántékkarika (IX. t. A 14, 16).

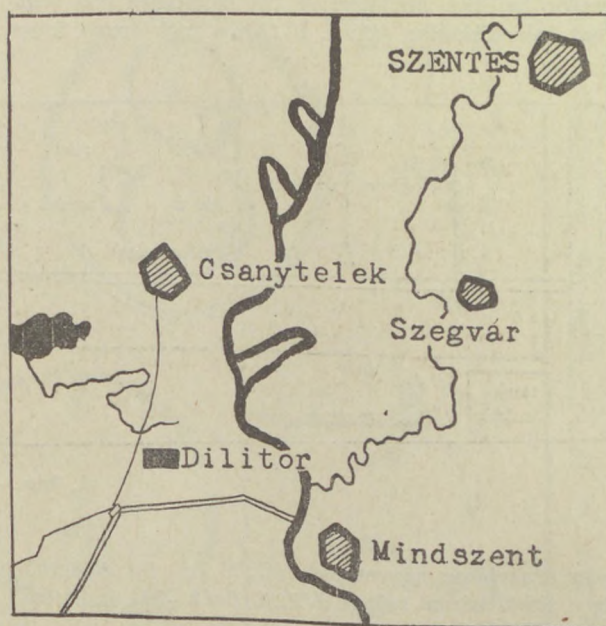
Ez a temető is a XI. században volt használatban, ezt igazolja a sírok irányítása és a

lelettárgyak hasonlósága a dilitori temető leletanyagával.

3. Csanytelek—Dilitor: XI. századi temető.

E temető Szentesről délnyugatra Csanytelek «Dilitor» nevű részén (8. kép), természetes magaslaton, özvegy Szabó Gáspárné és Csatlós János földjén feküdt.

1933-ban e területen véletlen folytán már 11 sír napvilágra került (9. kép). 1937. márciusában Csallány Gábor szentesi múzeumigazgató ásatott e területen. Az ásatás 29 m hosszú és 27 m széles területen történt. Ez alkalommal 54 sír került napfényre. (10. kép)

8. kép — Fig. 8

Az 1933. évi ásatás alkalmával előkerült 11 sír (a szövegben az 55–65 sír) anyaga a szentesi múzeumban Sövényháza—Dilitor, az 1937-ben feltárt 54 sír anyaga Csanytelek—Dilitor néven szerepel.

1. sír. M: 45, F, H: 160, K. Mindkét kar kinyújtva. Melléklete nem volt.

2. sír. M: 45, N, H: 150, DK. Mindkét kar kinyújtva. Melléklet a fejnél «S» végű halántékkarika (IX. t. B 1).

3. sír. M: 60, N, H: 140, DK. A csontok rosszak. Melléklete nem volt.

4. sír. M: 64, H: 160, K. Mindkét kar kinyújtva. Melléklet: a mell jobb felső részén Szt. László ezüst dénárja (C. N. H. 36).

5. sír. M: 55, N, H: 150, K. A bal kéz a medencébe hajlítva. Melléklet: a bal könyöknél «S» végű

halántékkarika (IX. t. B 2); a bal kéz középső ujján bronz karikagyűrű (IX. t. B 3); a fej alatt egy «S» végű halántékkarika (IX. t. B 4).

6. sír. (11. kép.) M: 80, N, H: 160, K. A jobb kéz a medencébe hajlítva. Melléklet: a fejnél két bronz halántékkarika (IX. t. B 7, 8); az arc balfelénél kihajló peremű öblösödő kis edény. Szemcsés, durva iszapolású. A nyakánál bekarcolt ötsoros hullámvonal, alább a kidomborodó részén vízszintesen körbefutó vonalak. Színe feketésbarna. Magassága 13 cm (7. kép 4). A bal mellen két pár kapocs; a jobb kéznél hét darab kovakő (IX. t. B 5–6, 9–10, 12–14) és csiholóvas három darabja (IX. t. B 11, 15, 16), a medencénél pityke.

7. sír. M: 60, F, H: 155, DK. Mindkét kar a medencébe hajlítva. Melléklete nem volt.

8. sír. M: 90, N, H: 170, K. Mindkét kar a medencébe hajlítva. Melléklete nem volt.

9. sír. M: 75, N, H: 170, K. Mindkét kar a medencébe hajlítva. Melléklet: a fej baloldalán «S» végű bronz halántékkarika (IX. t. B 17); a jobb arcnál Szent

14. sír. M: 35, N, DK. Mindkét kar kinyújtva. Melléklet: a fejnél két «S» végű halántékkarika (X. t. B 1, 3); a jobb kéz középső ujján nyitott végű gyűrű (X. t. B 2).

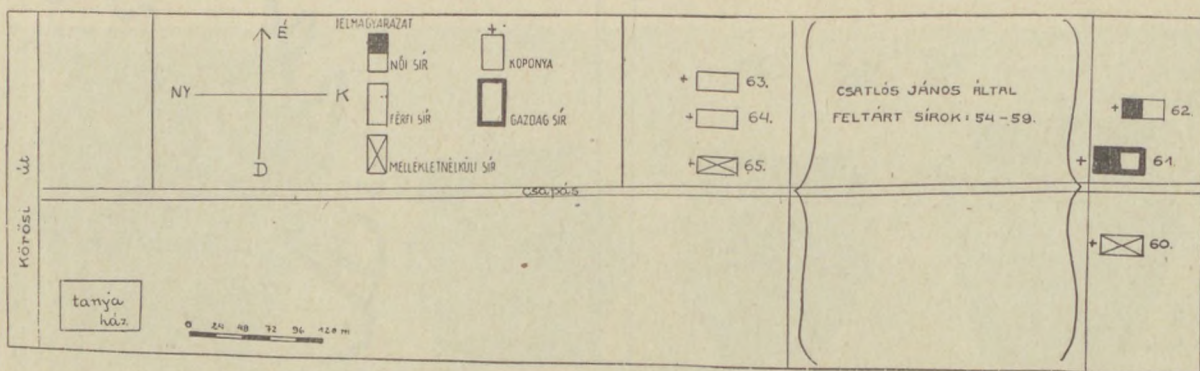
15. sír. M: 45, F, H: 165, K. Mindkét kar kinyújtva. Melléklet: a fejnél pénztöredék (meghatározhatatlan).

16. sír. M: 65, F, H: 175, K. Mindkét kar kinyújtva. Melléklete nem volt.

17. sír. M: 80, N, H: 162, K. Mindkét kar kinyújtva. Melléklet: a fej baloldalán «S» végű halántékkarika (X. t. B 4); a számban Péter ezüst dénárja (C. N. H. 8); a fej alatt I. Endre fél dénárja (C. N. H. 11).

18. sír. M: 86, F, H: 162, K. Mindkét kar kinyújtva. A csontok rosszak. Melléklete nem volt.

19. sír. M: 40, N, H: 155, K. Mindkét kar kinyújtva. Melléklet: a fej baloldalán «S» végű halántékkarika (X. t. B 6); a balkéznél nyitott végű gyűrű (X. t. B 5).

9. kép — Fig. 9

István dénárjának negyedrésze (C. N. H. 1); előkerült még e sírból három csüngő (IX. t. B 18–20) és három pityke (IX. t. B 21–23).

10. sír. M: 70, N, H: 152, DK. Mindkét kéz a medencébe hajlítva. Melléklet: a deréknél hármasszíj-elosztó karika bronzból (IX. t. B 25); a balkéznél nyitott végű karikagyűrű (IX. t. B 24).

11. sír. M: 75, N, H: 158, K. Mindkét kéz a medencébe hajlítva. Melléklet: a bal arcnál bronz halántékkarika (IX. t. B 28); a nyaknál négy, a mellen és derékon egy-egy pityke (IX. t. B 26–27, 29–31).

12. sír. (12. kép.) M: 65, F, H: 175, K. Mindkét kéz a medencébe hajlítva. A bal láb alsószárcsontja forradásos. Bolygatott. Melléklet: a jobb karnál nyílhegy töredékek (X. t. A 9–12), tegezvasalás darabok (X. t. A 2–4, 13); a jobb medencében kova (X. t. A 14–16) és csiholóvas töredékek (X. t. A 7–8); a bal lábnál két töredékes kengyel (X. t. A 5, 6) (az egyik kengyel akasztója tagoltabb (X. t. A 6) és zabla (X. t. A 1)).

13. sír. M: 65, F, H: 162, K. Melléklet: a fejnél két bronz halántékkarika (IX. t. B 35, 38); a jobb kéznél bronz pityke (IX. t. B 36) és egy ismeretlen rendeltetésű vasdarab (IX. t. B 37); a bal kéznél nyílhegy (IX. t. B 34); csiholóvas töredék (IX. t. B 32) és kova (IX. t. B 33).

20. sír. M: 40, F, H: 165, K. Mindkét kar kinyújtva. Melléklete nem volt.

21. sír. M: 100, GY, H: 107, K. A csontok rosszak. Melléklet: a fej két oldalán bronz csörgő (X. t. B 10, 11); a nyaknál két gyöngyszem (X. t. B 8, 9); a jobb kéznél rovátkolt díszű karikagyűrű (X. t. B 7).

22. sír. M: 30, GY, H: 110, K. Részben bolygatott. Melléklet: a nyaknál vastöredék (X. t. B 12).

23. sír. M: 80, N, H: 150, K. Mindkét kar kinyújtva. Bolygatott. Melléklet: a fej jobb oldalán I. Endre (C. N. H. 14.) dénárjának fele összehajlítva; a jobb arcnál «S» végű halántékkarika (X. t. B 13); a térdnél bronz nyitott végű gyűrű (X. t. B 14).

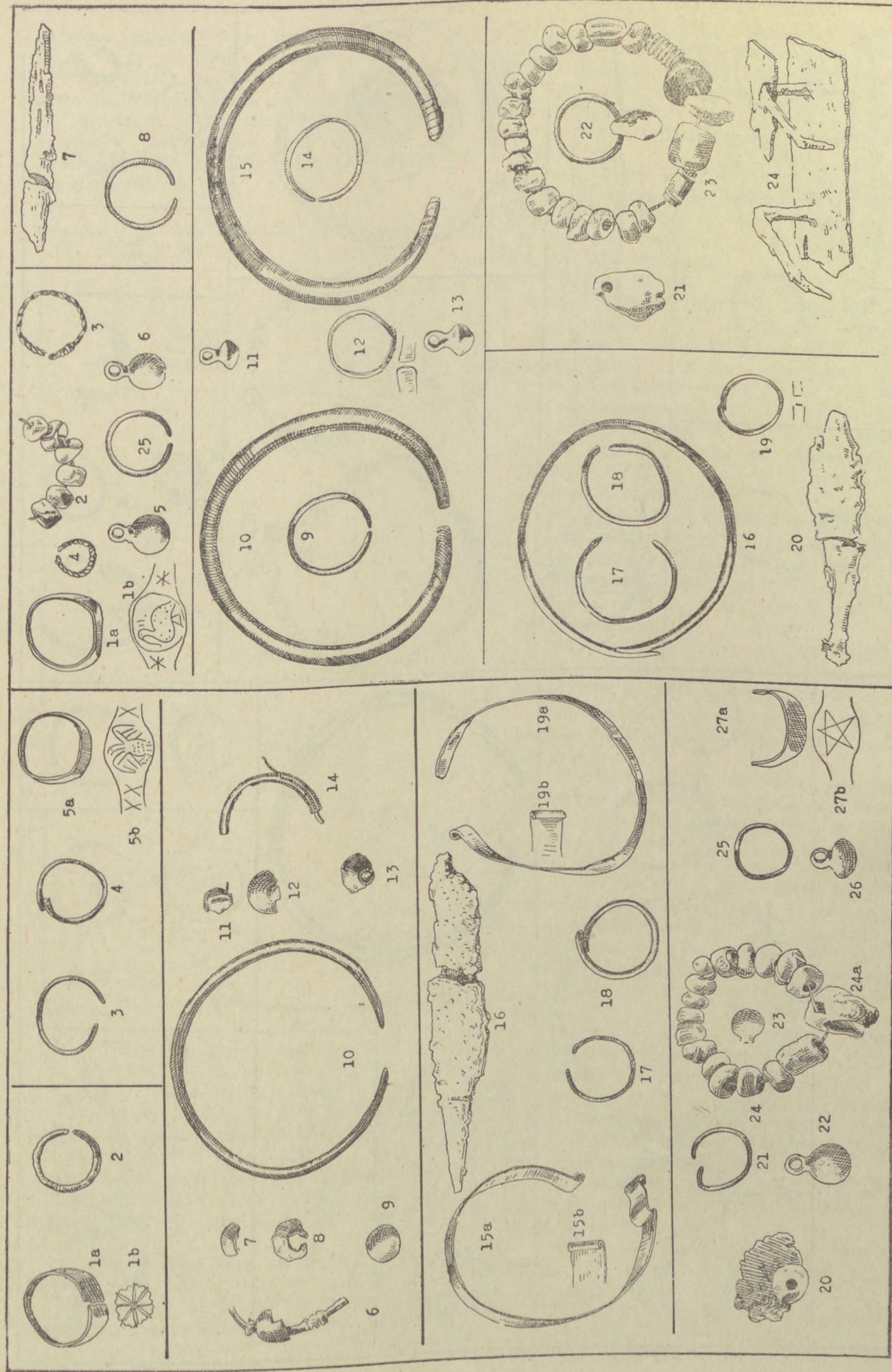
24. sír. M: 40, GY, H: 110, K. Melléklete nem volt.

25. sír. M: 100, F, H: 165, K. Mindkét kar kinyújtva. Bolygatott. Melléklet: a számban Salamon (C. N. H. 22) ezüst fél dénárja. A sírból előkerült még két (meghatározhatatlan) negyed dénár, fonott gyűrű (X. t. B 15) és «S» végű halántékkarika (X. t. B 16).

26. sír. M: 40, GY, H: 135, K. Mindkét kar a medencébe hajlítva. Melléklete nem volt.

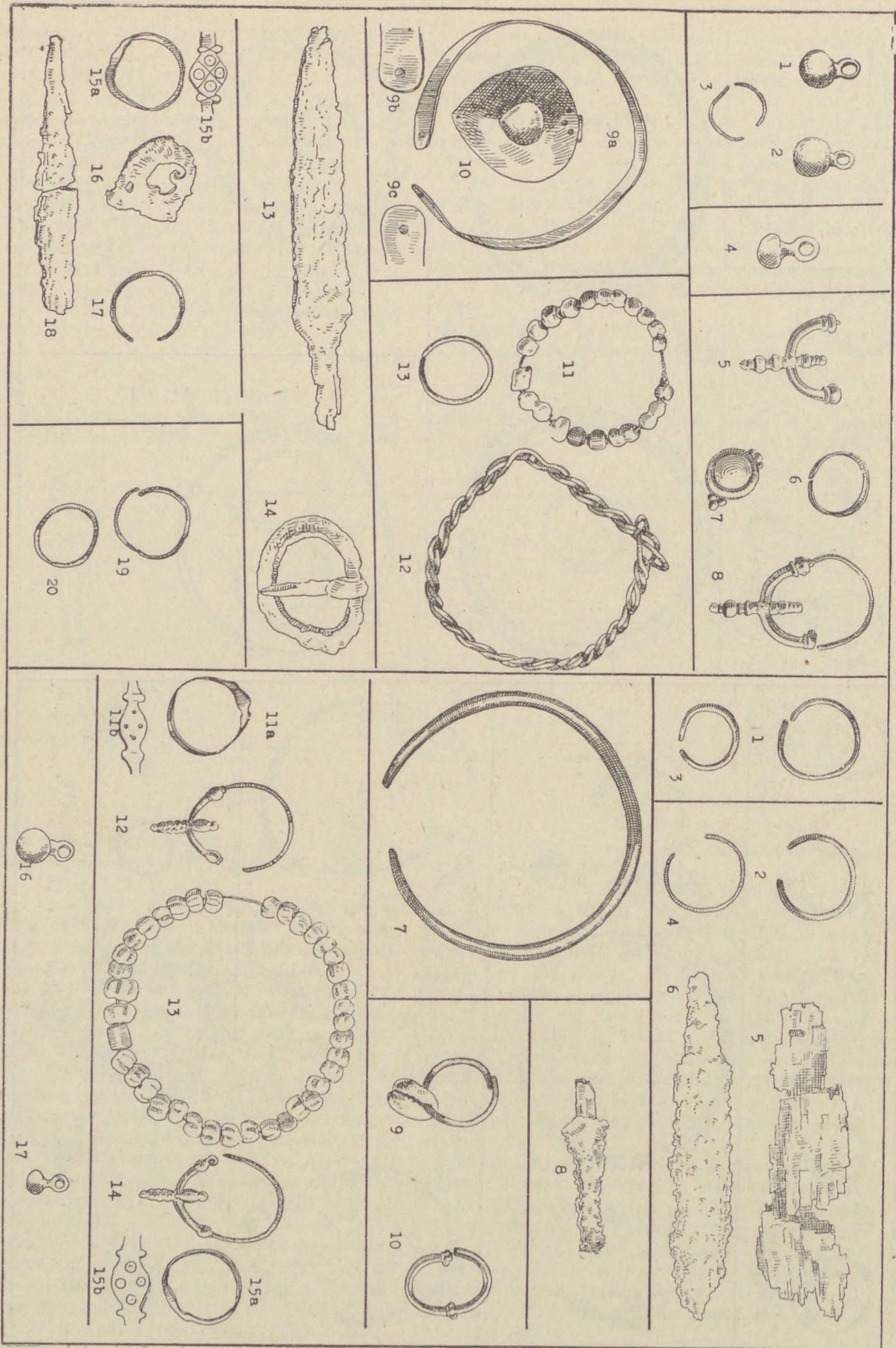
27. sír. M: 80, K. Kissé zsugorított csontváz. Melléklet nem volt.

28. sír. Melléklet: a nyak jobb oldalán összehajtott

VII. tábla A. Szentes-Szentlászló. 1—2: 77. sír, 3—5: 79. sír, 6—14: 80. sír, 15—19: 82. sír, 20—27: 84. sír. M = 1:2.

VII. tábla B. Szentes-Szentlászló. 1—6, 25: 85. sír, 7—8: 86. sír, 9—15: 87. sír, 16—20: 89. sír, 21—24: 90. sír. M = 1:2.

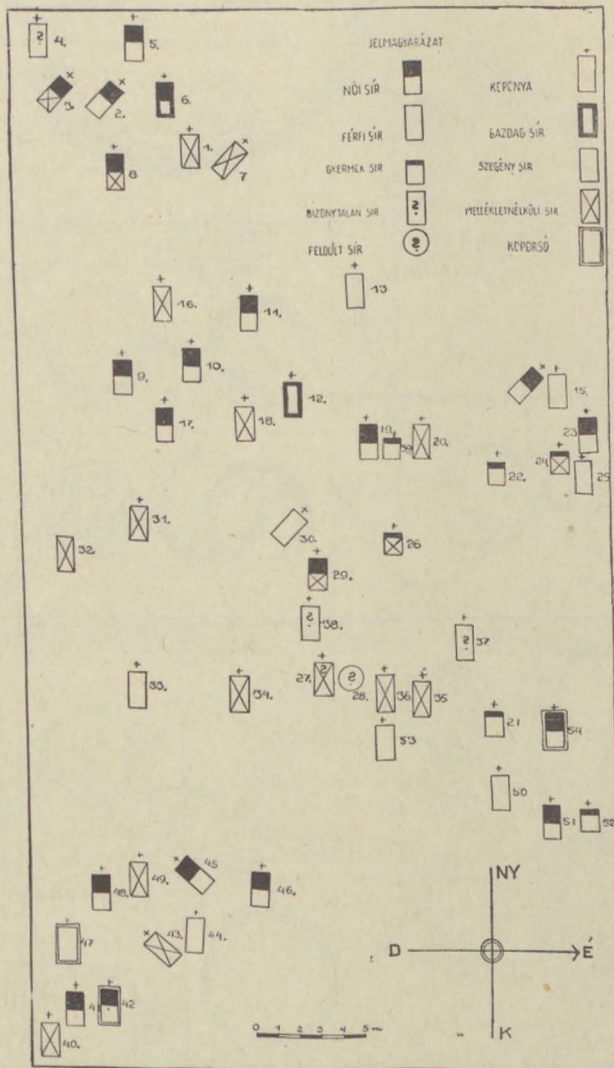
VIII. tábla A. Szentes-Szentlászó. 1—3: 91. sír, 4: 92. sír, 5—8: 93. sír, 9—10: 95. sír, 11—13: 96. sír, 13—14: 97. sír, 15—18: 98. sír, 19—20: 99. sír. M=1:2.

VIII. tábla B. Szentes-Szentlászó. 1, 3: 101. sír, 2, 4—6: 102. sír, 7: 103. sír, 8: 106. sír, 9—10: 107. sír, 11—15: 108. sír, 16—17: 111. sír. M=1:2.

(meghatározhatatlan) dénár fele; a nyak alatt I. Béla (C. N. H. 31) fél dénárja és bronz pityke (X. t. B 17).

29. sír. M: 80, N, H: 150, K. A jobb kar a mellre hajlítva. Melléklete nem volt.

30. sír. M: 60, F, H: 160, DK. Mindkét kar kinyújtva, a lábak felhúzva. Melléklet: a bal medence alatt vasdarab (X. t. B 18); a szájban meghatározhatatlan éremtöredék.

10. kép — Fig. 10

31. sír. M: 100, F, H: 167, K. Mindkét kar kinyújtva; a csontok rosszak. Melléklete nem volt.

32. sír. M: 90, F, H: 175, K. A jobb kar behajlítva, balkez a vállra hajlítva. Melléklete nem volt.

33. sír. M: 120, F, H: 165, K. Mindkét kar kinyújtva. Melléklet: a jobb térdnél bronz boglár töredék (X. t. B 19).

34. sír. M: 100, F, H: 160, K. A csontok rosszak. Melléklete nem volt.

35. sír. M: 100, F, H: 156, K. Kezek a mellen összetéve, a csontok rosszak. Melléklete nem volt.

36. sír. M: 100, F, H: 170, K. Mindkét kar kinyújtva. Melléklete nem volt.

37. sír. M: 95, H: 165, K. Mindkét kar kinyújtva. Melléklet: a fej hátsó részénél Szent István (C. N. H. 3) ezüst érme és csiholóvas (X. t. B 20).

38. sír. M: 80, H: 140, K. Mindkét kar kinyújtva. Melléklet: a nyaknál gyöngyszem (X. t. B 23), «S» végű (X. t. B 22) és sima végű bronz halántékkarika (X. t. B 21).

39. sír. M: 40, GY, H: 80, K. Bolygatott. Melléklet: a sír földjében gyöngyök (X. t. B 27), «S» végű (X. t. B 24) és sodrott halántékkarika (X. t. B 25), bronz karika (X. t. B 26), Salamon (C. N. H. 19) dénárjának fele.

40. sír. M: 100, F, H: 155, K. Kezek a mellen összetéve nyugodtak. Melléklete nem volt.

41. sír. M: 86, N, H: 158, K. Melléklet: a nyakon gyöngyök (X. t. B 30); a fejnél «S» végű halántékkarika (X. t. B 28); a bal kéznél lapos (X. t. B 33) és egy nyitott végű gyűrű (X. t. B 29); a nyak alatt három bronz pityke (X. t. B 31, 32, 34).

42. sír. M: 100, N, H: 150, K. Mindkét kar kinyújtva. Melléklet: a fej két oldalán «S» végű halántékkarika (XI. t. A 5, 6). A csontok felett négy vaskampó (XI. t. A 1—4).

43. sír. M: 80, F, H: 160, ÉK. Melléklete nem volt.

44. sír. M: 60, N, H: 140, K. Mindkét kar kinyújtva. Melléklet: a fej két oldalán három-három halántékkarika (négy «S» végű XI. t. A 8, 9, 11, 13, kettő sima végű XI. t. A 7, 12), a jobb kéz gyűrűs-ujján sodrott gyűrű (XI. t. A 10).

45. sír. M: 75, N, H: 150, ÉK. Melléklet: a bal térdnél I. Endre (C. N. H. 11) érmének töredéke, a jobb vállnál «S» végű halántékkarika (XI. t. A 14).

46. sír. M: 90, N, H: 161, K. Mindkét kar kinyújtva. Melléklet: a fej jobb oldalán halántékkarika (XI. t. A 15).

47. sír. M: 100, F, H: 170, K. Jobb kar a mellre hajlítva. Melléklet: a sír felett két nagy vaskampó (XI. t. B 1, 5); a nyak alatt fejes bronztű (XI. t. B 4); a szájban Szent István (C. N. H. 1) érmének negyede. Ezekon kívül két vasdarab volt e sírban (XI. t. B 2, 3).

48. sír. M: 95, N, H: 160, K. Melléklet: az áll alatt meghatározhatatlan fél érem; a jobb halántékon két «S» végű halántékkarika (XI. t. A 16, 17); a jobb vállnál vaskampó; a fej bal oldalán I. Béla (C. N. H. 15) érme és egy meghatározhatatlan negyed érem.

49. sír. M: 100, F, H: 155, K. Melléklete nem volt.

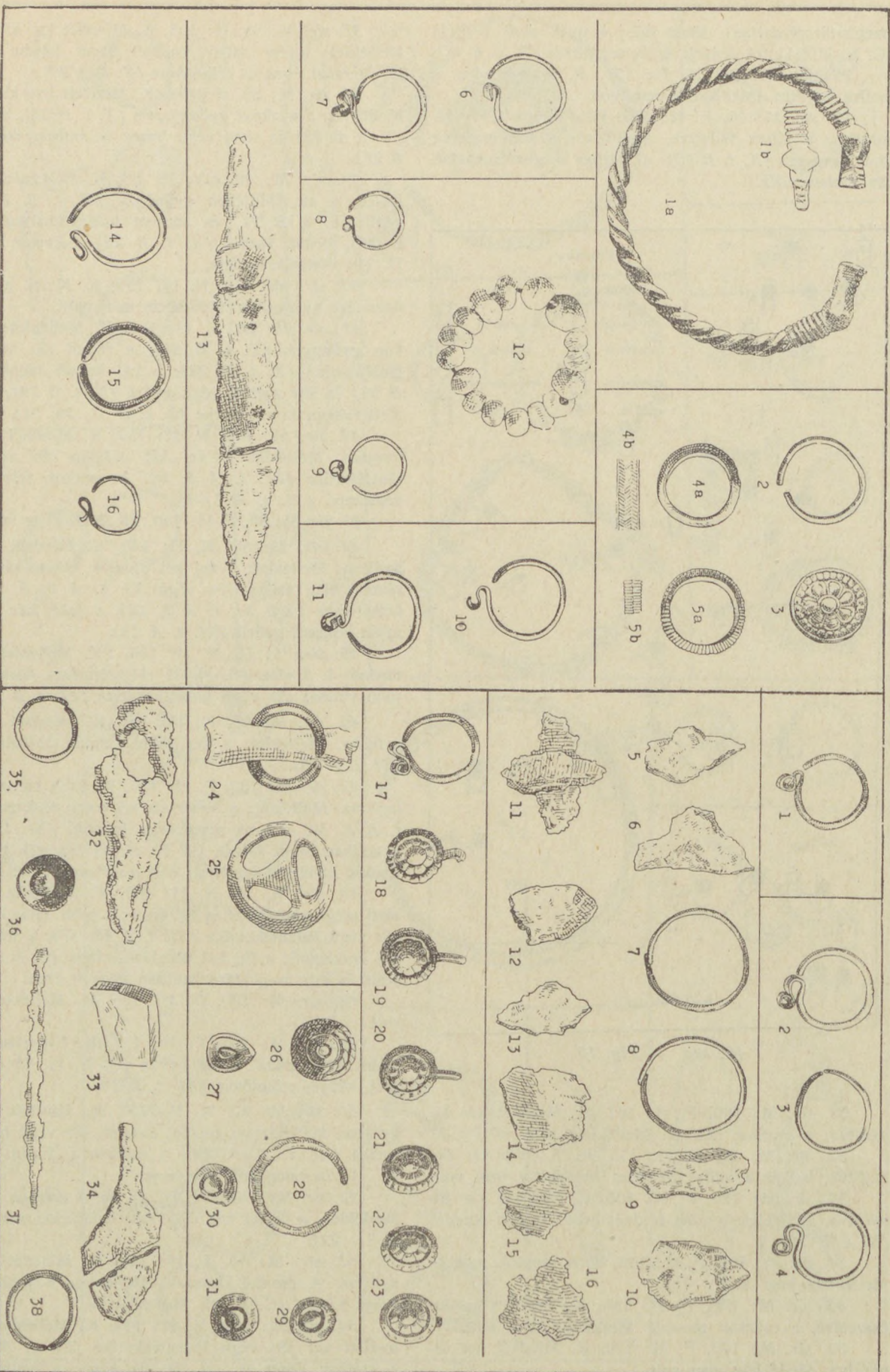
50. sír. M: 105, F, H: 175, K. Elporladt. Melléklet: a deréknál Szent István (C. N. H. 1) érme; a jobb kéznél csiholóvas (XI. t. A 18).

51. sír. M: 80, N, H: 150, K. Mindkét kar kinyújtva. Melléklet: a fej két oldalán «S» végű halántékkarika (XI. t. A 19, 20); a szájban I. Endre (C. N. H. 11) összehajlított fél érme.

52. sír. M: 100, GY, H: 98, K. A csontok rosszak. Melléklet: a fejnél két «S» végű halántékkarika (XI. t. A 21—22).

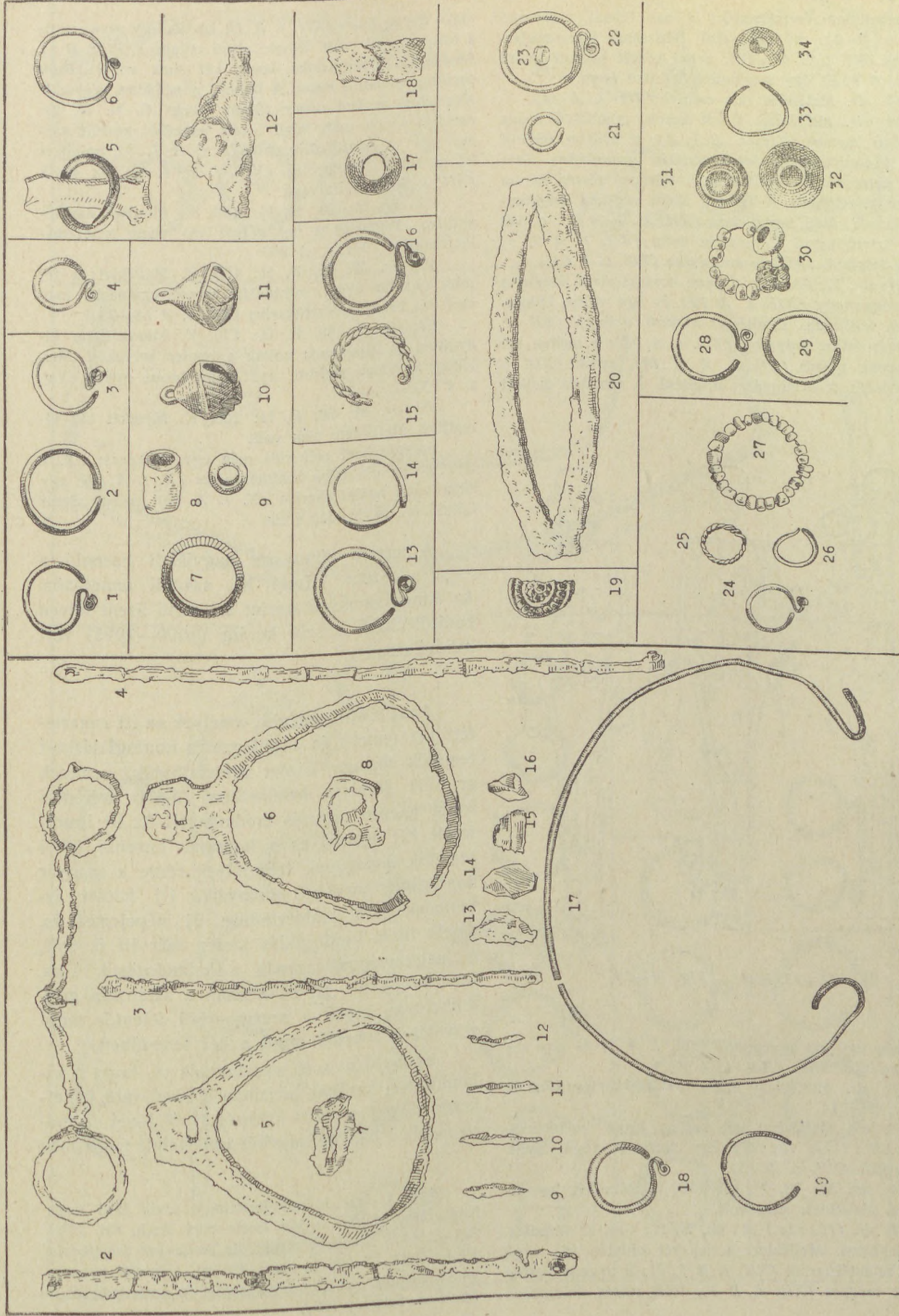
53. sír. M: 60, F, H: 140, K. Mindkét kar kinyújtva. A csontok rosszak. Melléklet: a jobb kéznél Szent László (C. N. H. 36) érme.

54. sír. M: 100, N, H: 145, K. Melléklet: a fej mellett két «S» végű halántékkarika (XI. t. B 7, 9); a szájban Péter (C. N. H. 9) érme; a mellen meg-

IX. tábla A. Szentes-Szentlászló, Kányási földje. 1: 1. sír, 2—5: 3. sír, 6—7: 4. sír, 8—9, 12: 5. sír, 10—11: 6. sír, 13: 8. sír, 14—16: 13. sír. M=1: 2.

IX. tábla B. Csanytelek-Dilitör. 1: 2. sír, 2—4: 5. sír, 5—16: 6. sír, 17—23: 9. sír, 24—25: 10. sír, 26—31: 11. sír, 32—38: 13. sír. M=1: 2.

X. tábla A. Csanytelek-Díltör. 1-16: 12. sír, 17-19: bitang leletek. M = 1:2.

X. tábla B. Csanytelek-Díltör. 1-3: 14. sír, 4: 17. sír, 5-6: 19. sír, 7-11: 21. sír, 12: 22. sír, 13-14: 23. sír, 15-16: 25. sír, 17: 28. sír, 18: 30. sír, 19: 33. sír, 20: 37. sír, 21-23: 38. sír, 24-27: 39. sír, 28-34: 41. sír. M = 1:2.

Csak
erl

határozhatatlan éremtöredék; a bal lábnál vaskampó (XI. t. B 6); a jobb alsó lábszárnál tegezvasalás-darabok (XI. t. B 10–12); a bal kéznél sodrott gyűrű (XI. t. B 8) és egy meghatározhatatlan érem.

55. sír. Melléklet: kis csengő (XII. t. A 14).

56. sír. Melléklet: a két karon, gömbölyű bronz nyíltvégű karcsat (XII. t. A 1, 4); a nyakon félhold alakú bronz csüngő, felső oldalán granulatios dísz; kettős keret között, hullámvonal. Középső részén három aranyozott félgömb. A félhold alakú végeken kis gömbök vannak. Alsó lapja sima (XII. t. A 3). U. o. két bronz átlukasztott Constantin érem (XII. t. A 2, 5) és egy félgömb alakú bronz pityke (XII. t. A 6).

57. sír. Melléklet: a nyakon hosszas alakú szegletes kék üveggyöngy (XII. t. A 12) és egy vörös kidomborodó, körbefutó díszítéssel ellátott gyöngy (XII. t. A 11) és átfúrt kutya fog (XII. t. A 13); a mellen két zárt bronz gyűrű (XII. t. A 8, 10), egyik (XII. t. A 8) bordázott és kigyófej díszítésű. A csontváz mellett

alakú üveggyöngy (XII. t. B 3), köztük egy aranyozott; a torques alatt ezüst félhold alakú csüngő (XII. t. B 2), felsőlapján félholdalakú keret, két sima vonal között pseudogranulatio huzal. A félhold gömbökben végződik. Közeliében negyed dénár (Szent István C. N. H. 2), mindkét karon nyílt végű bronz lemezből készült karcsat kör és pontdíszítéssel (XII. t. B 7, 8); mindkét kézen kerek bronzgyűrű (XII. t. B 4, 6), az egyik (XII. t. B 6) nyílt végű.

62. sír. M: 80, N, H: 150, K. Mindkét kar kinyújtva. Melléklet a bal kéznél «S» végű bronz halántékkarika (XII. t. A 26).

63. sír. M: 75, F, H: 160, K. Melléklet: a fej jobb oldalán négy, baloldalán három egymásba kapcsolt kis bronz halántékkarika (XII. t. A 18–24).

64. sír. M: 80, F, H: 170, K. Mindkét kar kinyújtva, az ujjak nem voltak a rendes helyükön. Melléklet: a lábnál sodrott, nyílt végű bronz gyűrű (XII. t. A 25).

65. sír. M: 80, F, H: 160, K. Mindkét kar kinyújtva. Melléklete nem volt.

Szórványként előkerült még egy nyakperec (X. t. A 17), egy «S» végű halántékkarika (X. t. A 18), egy sima végű halántékkarika (X. t. A 19) és egy Szent László (C. N. H. 31) érem.

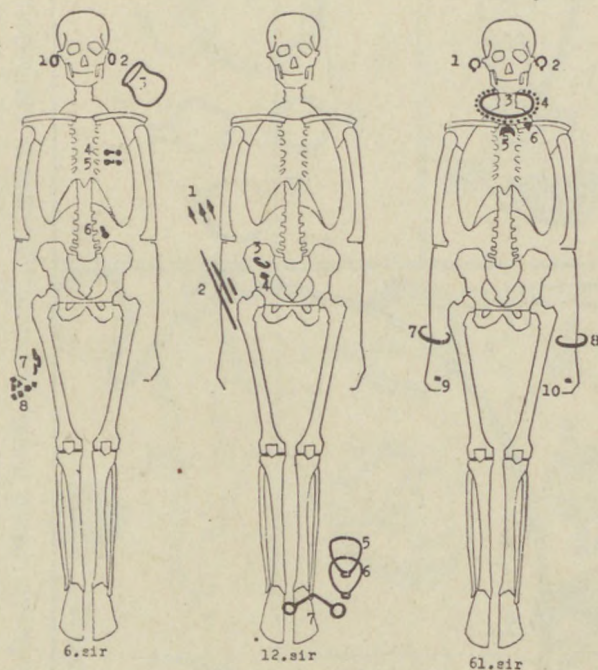
A temető síranyaga nagyjából hasonló a Szentes–Szent László XI. századi temetőhöz. Az érmek tanúsága szerint a temető Szent István korától Szent László koráig (1000–1095) volt használatban.

*

Azok a különbségek, amelyek az itt ismertetett két temető és a jellegzetes honfoglaláskori temetők anyaga között kimutathatók, nemcsak az idők jártával bekövetkező újabb fejlődési fokot jelentő változás eredményei. Az itt ismertetett két temető és a hozzájuk hasonló többi temetők anyagának tekintélyes része a magyar honfoglaló sírokból hiányzik. Új hatást jelentenek ezek, valószínűleg új népelemet is, amely ha a honfoglalás idején már itt is volt, a magyarsággal csupán a kalandozások kora után keveredik. Itt elsősorban a szlávokra gondolhatunk. Ebből a szempontból jelentős megfigyelések tehetők mind a két temetőben.

Elsősorban arra mutathatunk rá, hogy a kalandozások korának sírjaiban a lóval való temetkezés eléggé gyakori jelenség.^{64–66} Jóval szórványosabban bár, de mindkét ismertetett temetőben

^{64–66} A fent idézett irodalmon kívül lásd még: Nagy Géza, *A magyarhoni lovas sírok*. Arch. Ért. 1893. 223–234 l., Szendrey Ákos: *Az ősmagyar temetkezés*. Ethn. 1928. 12–26 l., Móra Ferenc, *Néprajzi vonatkozások szegedvidéki népvándorláskori és korai magyar leletekben*. Szeged, 1932.

11–13. kép — Fig. 11–13

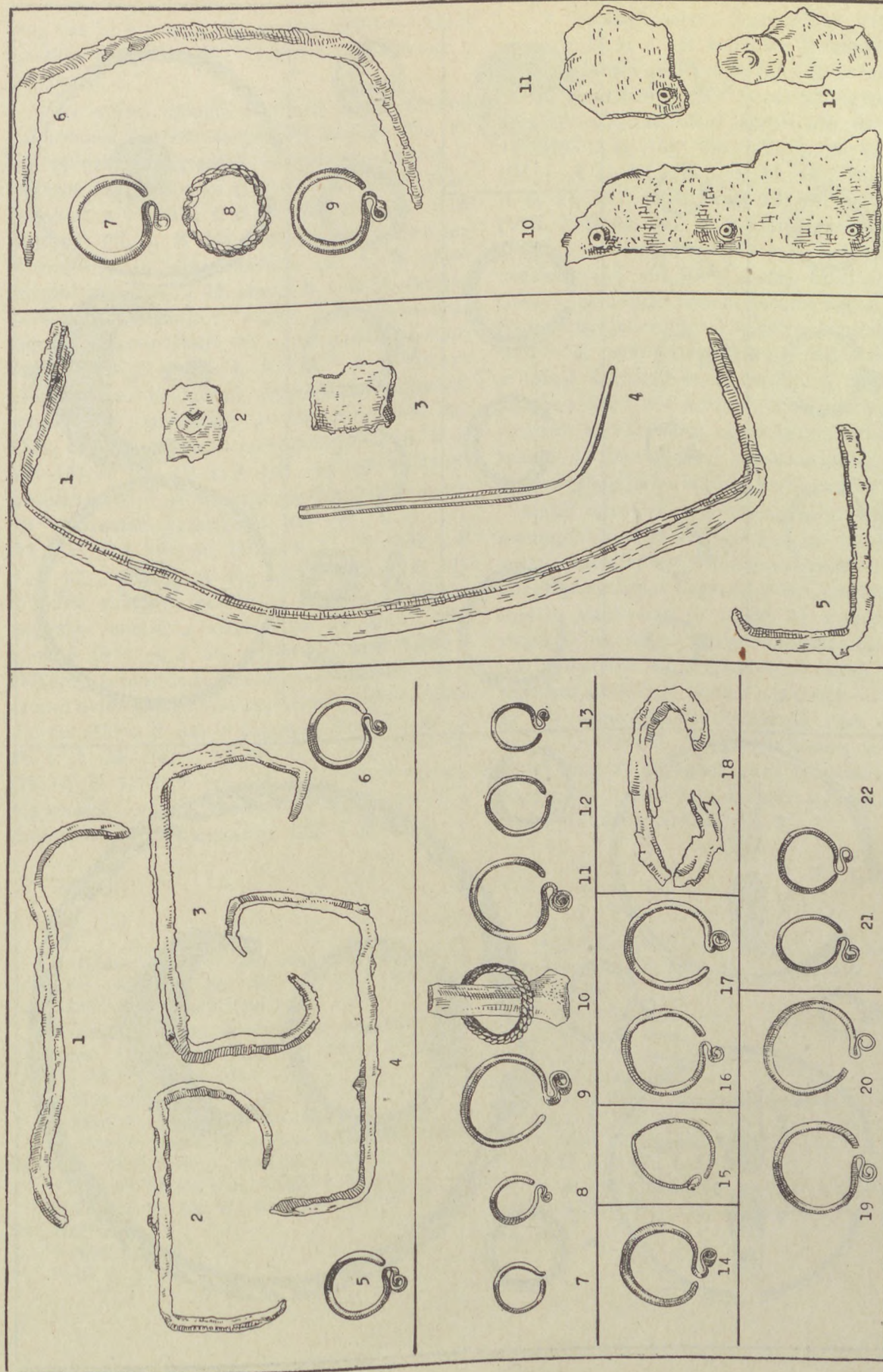
volt még egy kis agyagorsó (XII. t. A 7) és egy «S» végű halántékkarika (XII. t. A 9).

58. sír. Melléklet: bronz halántékkarika töredék (XII. t. A 27).

59. sír. Melléklet: két vastag, bronz halántékkarika (XII. t. A 16, 17; egy lecsipett végű, nyílt, bronzgyűrű (XII. t. A 15).

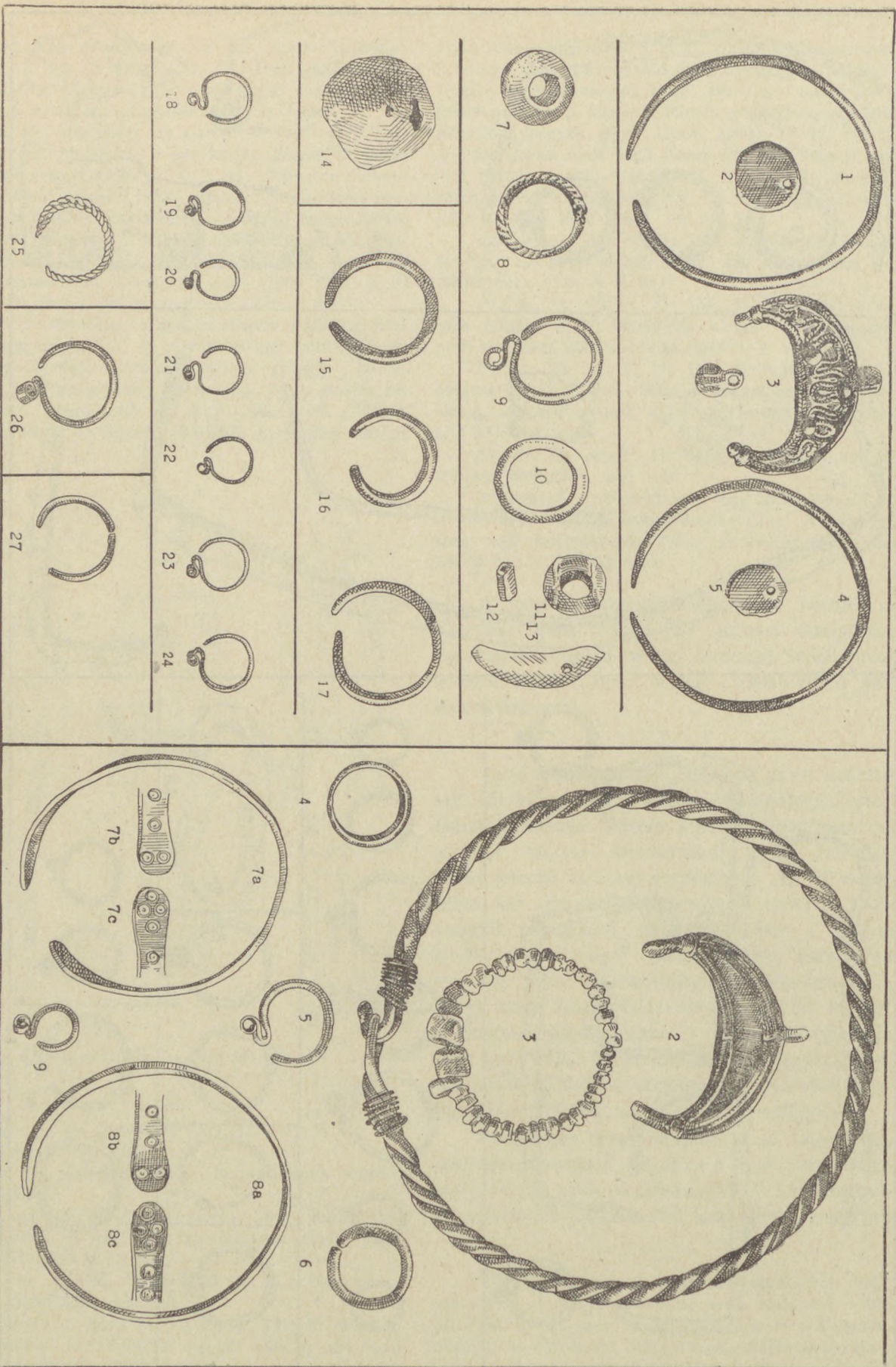
60. sír. M: 90, F, H: 150, K. Mindkét kar kinyújtva. Melléklete nem volt.

61. sír. (13. kép.) M: 60, N, H: 146, K. Mindkét kar kinyújtva. Melléklet: a fej két oldalán «S» végű bronz halántékkarika (XII. t. B 5, 9); a nyakon vastag sodrott torques (XII. t. B 1), több színes, különböző

XI. tábla A. Csanytelek-Dilitor. 1–6: 42. sír, 7–13: 44. sír, 14: 45. sír, 15: 46. sír, 16–17: 48. sír, 18: 50. sír, 19–20: 51. sír, 21–22: 52. sír. M = 1: 2.

XI. tábla B. Csanytelek-Dilitor. 1–5: 47. sír, 6–12: 54. sír. M = 1: 2.

meg van ez a temetkezési szokás: Szentes—Szent Lászlón a 6., 13., 60., Csanytelek—Dilitoron a 12. sírnál.

Az egyes csüngő és bronz gomb típusok és azoknak korábbi megfelelői határozottan elkülönülnek. Idetartoznak Csanytelek—Dilitor 9. sírjának kerek csüngői (IX. t. B 18—23).⁶⁷ Másfajtájúak a 11. (IX. t. B 29—31), 13. (IX. t. B 36), 41. (X. t. B 34) sírok pitykéi.⁶⁸ Ezekhez hasonló a 41. sír ruhadísz (X. t. B 32).⁶⁹ Megint más típus a 41. sírnek X. t. B 31. ábráján bemutatott pitykéje.⁷⁰ Végül több párhuzamát ismerjük a szentlászlói 95. sír nagyobb szívalakú csüngőjének is (VIII. t. A 10).⁷¹ A következő csoportot a különböző formájú bronzgombok adják. Ide tartoznak: a dilitori temető 56. (XII. t. A 6), Szentes—szentlászlói 17. (II. t. B 14—15) és 63. (V. t. A 14) sírokból előkerült bronzgombok.⁷² A bronzgombok másik csoportját a Szentes—szentlászlói 40. (IV. t. A 14), 45. (IV. t. A 19), 65. (V. t. B 3), 87. (VII. t. B 11), 92. (VIII. t. A 4), 111. (VIII. t. B 17) sírokból előkerült példányok adják.⁷³ Valamivel nagyobb méretű a szentlászlói 26. sírból (III. t. A 3 f.)⁷⁴ és a 66. sírból (V. t. B 6, 9)⁷⁵ előkerült bronzgomb. A honfoglaláskori leletekkel azonos nyílhegyeket találunk: Csanytelek—Dilitor 13. sír (IX. t. B 34);⁷⁶ Szentes—Szent László 2. (I. t. A 10—14),⁷⁷ 13. (III. t. A 2, 5—7),⁷⁸ 58. (IV. t. B 7—8),⁷⁹ 60. (II. t. A 10)⁸⁰ sírban. Ugyancsak erre a művelődési körre mutat a dilitori 10. sír szíjelosztója (IX. t. B 25).⁸¹

Szeged

A honfoglaláskori hagyatékkal kapcsolatos anyagokon kívül a két temetőre jellemzők az «S» végű halántékkarikák. Két fajta fülbevaló fordul elő a temetőkben, ezek közül az egyik csak a Szentes—szentlászlóiából került elő és pedig a 17. (II. t. B 16), 19. (V. t. A 1, 5), 38. (IV. t. A 7), 67. (V. t. B 11, 15), 93. (VIII. t. A 5, 8), 107. (VIII. t. B 10) és a 108. sírból (VIII. t. B 12, 14). Meg kell jegyeznünk, hogy ebből a temetőből csupán egy halántékkarikát ismerünk (54. sír, IV. t. A 26), ezzel szemben a Csanytelek—dilitori temető sírjaira éppen a halántékkarikák jellemzők. Hasonló kivitelű fülbevaló⁸² és vaskosabb gyűrűjű halántékkarika⁸³ a tokaji kincsben is előfordul. A tokaji kincs pénzei a 920—964 közötti időből valók s így az nemcsak az időrendre nézve becses útbaigazítás, hanem a kincs bizánci pénzei sejtetik, hogy a tárgyalt függőfajta honnan kerül hazánk földjére.

Másik egyelőre nem bizonyítható feltevés ezt a csüngő típust az avarkori hasonló fülbevalókkal hozza kapcsolatba,⁸⁴ talán annak az avar uralmat túlélő lakosságnak hagyatékeként, amelyet a honfoglaló magyarság itt talált. Az a már említett megfigyelés, hogy a szentesszentlászlói temetőben (amelyben honfoglaláskori anyag nagyobb arányban került elő, mint Csanytelek—Dilitoron) az «S» végű halántékkarikáknak csak egy példánya került elő, viszont Dilitoron jellegzetes részét teszi az anyagnak, arra a feltevésre vezet, hogy a két temető nem egykorú s hogy a Csanytelek—dilitori a későbbi.

Széll Márta

⁶⁷ Hampel József, *Ujabb tanulmányok a honfoglalási kor emlékeiről*. Bp. 1907. 207 l. 1, 2; 208 l. 2., 3. ábrákon a csüngő felső része.

⁶⁸ Fettich Nándor, *A honfoglaló magyarság fém-művészete*. Arch. Hung. XXI. Bp. 1937. XXXIII. t. 11—25., XXXIV. t. 25—51.

⁶⁹ Mint 68. jegyzet L. t. 6.

⁷⁰ Mint 67. jegyzet 2 t. 19—25.

⁷¹ Hampel József, *A magyar honfoglalás kútjai*. Bp. 1900. XXV. 6—9. — Mint 68. LXXI. 1—4.

⁷² Mint 68. LXXX. t. 5., CXXX. t. 6., 7.

⁷³ Kenézli 55. kép 44., de ugyanilyenek a 46—48. ábra tárgyai is.

⁷⁴ Mint 67. 107 l. 7.

⁷⁵ U. o. 5.

⁷⁶ Cs. Sebestyén Károly, *«A sagittis Hungarorum...» A magyarok íjja és nyila*. Dolg. 1932. VIII. 196 l. 13. kép. B₅ típus.

⁷⁷ U. o. A₂ típus.

⁷⁸ U. o. C₂ típus.

⁷⁹ U. o. B₂ típus.

⁸⁰ U. o. B₂ típus.

⁸¹ Móra Ferenc, *Lovassírok Kunágotán*. Dolg. 1926. II. 129 l. 5. kép. 34.

⁸² Mint 71. jegyzet. XXVII. t. 1—6.

⁸³ U. o. XXIX. t. 3—7.

⁸⁴ Horváth Tibor, *Az üllői és a kiskőrösi avar temető*. Arch. Hung. XIX. (II. t. 1—2., 8—9., 11—12., 17., 18.)

LES CIMETIÈRES DU XIÈME SIÈCLE AUX ENVIRONS DE SZENTES

C'est M. Kálmán Szabó qui a commencé à faire des recherches en ce qui concerne les travaux archéologiques de l'histoire culturelle du Moyen-Age hongrois.¹ Le musée de Debrecen a contribué de son côté par des fouilles précieuses, à la connaissance de la vie médiévale des Hongrois vivant sur la grande plaine hongroise, dite Alföld² et nous attendons aussi la publication du riche matériel du musée de Gyula. Parmi

le matériel du XIÈME siècle des autres musées provinciaux hongrois, les 23 cimetières hongrois des environs de Szentes, mis au jour par M. Gábor (Gabriel) Csallány, sont à noter.³ C'est à sa complaisance que je dois de pouvoir publier ci-dessous deux cimetières; j'ai pu faire de même la description des tombes et la topographie, comme aussi les plans, selon ses données; c'est en ce lieu que je lui exprime mes remerciements pour son aide.

1. Szentes—Szent László: nécropole du XIÈME siècle.

La partie de finage Szent-László (fig. 1) est située au nord de la ville de Szentes, à l'est des routes de Kunszentmárton et de celle de Szarvas, qui se ramifie de la première. Il y avait au Moyen-Age, sur son territoire un village. Le village Szent-László est mentionné dans une des ordonnances de 1495 du roi de Hongrie Ulászló (Vladislas) II.⁴ Mais le cimetière, découvert sur le territoire appartenant à ses confins de jadis prouve qu'il est plus ancien. Plus

pályi, dans le Comitát Bihar). Debr. Jel. 1932. pp. 80—83.

m) Sőregi, János, *Középkori sírok a debreceni Hegyes- és Ondódpuszták határán* (Tombes médiévales, aux environs des «Puszták» Hegyes et Ondód de Debrecen). Debr. Jel. 1932. pp. 53—55.

n) Sőregi, János, *A Hortobágy-görbeháti középkori templom és temető* (L'Eglise et le Cimetière médiévaux de Hortobágy-Görbehát). Debr. Évk. 1934. pp. 103—147.

³ Les tombes sont venues au jour aux endroits suivants: aux pompes de Békésszentandrás; à Csanytelek à Dilitör; à Csanytelek dans la terre d'Imre Faragó; à Csanytelek sur le Siróhegy; à Csongrád sur le côté de Máma; à Csongrád sur la rive Bukrós; à Derekegyháza sur le Ráros; à Jaksor-Libahalom; près de Jovákipart sur le côté de Máma; à Kaján dans les terres d'Antal Dallos Szilágyi et de János Bartha; près de Kunszentmárton, au finage de Öcsöd près des ruines de Veker; près du finage de Mindszent au côté Koszorús; au finage de Szegvár dans le Cziczkazug; à Szegvár dans les terres de Hevesi et d'Antal Révi, au côté de Szentes Derekegyháza; au finage de Szentes sur le Kistőke; à Szentes sur le terrain Kossuth-u. 38/a; au finage de Szentes sur le Nagyhegy; au finage de Szentes dans le Nagykirályság; au finage de Szentes sur le Jámborhalom à Nagytőke; au finage de Szentes à Szent-Ilona, dans la terre de Lajos Berényi; au finage de Szentes à Szent-László et à Tömörkény sur le champ de foire.

⁴ Zsilinszky, Mihály, *Csongrádvármegye története* (Histoire du Comitát Csongrád). Bpest. 1897. I. p. 105.

¹ Szabó, Kálmán, *Az alföldi magyar nép művelődéstörténeti emlékei*. (Monuments, concernant l'Histoire culturelle du Peuple hongrois de l'«Alföld»). Fouilles du musée de la ville municipale Kecskemét. Bibl. Hum. Hist. III. Budapest. 1938).

² V. l'oeuvre de Zoltai, Lajos, *Eltűnt falvak és régi helynevek Hajdúvármegye mai területén* (Villages disparus et vieux Noms de Lieux sur le Territoire, aujourd'hui occupé par le Comitát Hajdu. Debreceni Képes Kalendárium. pp. 104—113) et la bibliographie relative:

a) Zoltai, Lajos, *Ásatás a parlágh templom dombján* (Fouilles sur la Colline de l'Eglise de Parlagh). Debr. Jel. 1908. pp. 39—43.

b) Zoltai, Lajos, *Ásatás a zámi templom dombján* (Fouilles sur la Colline de l'Eglise de Zám). Debr. Jel. 1908. pp. 43—49.

c) Zoltai, Lajos, *Ásatások a Hortobágyon* (Fouilles sur le «Hortobágy»). Debr. Jel. 1909. pp. 29—34.

d) Zoltai, Lajos, *A sárrétudvari Balázshalom* (La Colline Balázs de Sárrétudvar). Debr. Jel. 1910. pp. 43—48.

e) Zoltai, Lajos, *Macs — hajdan Hosszumacs — története és temploma* (L'Histoire et l'Eglise de Macs — jadis Hosszumacs—). Debr. Jel. 1912. pp. 30—47.

f) Zoltai, Lajos, *Ásatások a nagy- és kiscsúti templomhelyeken* (Fouilles, entreprises à l'Emplacement des Eglises de Nagyút et de Kisút). Debr. Jel. 1913. pp. 49—53.

g) Zoltai, Lajos, *Hol feküdt az ohati apátság* (Où était située l'Abbaye de Ohat). Debr. Jel. 1913. pp. 31—42.

h) Zoltai, Lajos, *A monostori templomdomb* (La Colline de l'Eglise de Monostor). Debr. Jel. 1911. pp. 42—53.

i) Zoltai, Lajos, *...Debrecen határában elpusztult középkori templomok...* (Eglises médiévales détruites dans le Finage de Debrecen). Debr. Jel. 1924. pp. 8—10.

j) Zoltai, Lajos, *Kutatómunkák és kirándulások* (Recherches et Excursions. Dans cet article les collines de Andaháza et de Hortobágy). Debr. Jel. 1925. pp. 6—7.

k) Zoltai, Lajos, *A szepespusztai templomromok* (Les Ruines de l'Eglise de Szepespuszta). Debr. Jel. 1927. p. 14.

l) Sőregi, János, *Középkori templom alapjának feltárása a biharmegyei Monostorpályiban* (Les Fondements de l'Eglise médiévale, mis à Jour à Monostor-

tard on ne trouve plus la mention de ce village. Il fut sûrement détruit par les Turques comme maint autre village.

Les premières trouvailles furent découvertes grâce à un hasard, à peu près 1 kilomètre au nord de la ferme Szentes-Szentlászló n°. 53, appartenant à Imre (Emeric) Tárkány Szücs, sur le territoire entre les champs nos 62 et 63, appartenants à János (Jean) Aradi, sur deux collines, hautes environ de 2 mètres et d'un diamètre de 80—100 mètres. M. Gábor Csallány a fait ses excavations sur se territoire entre le 8 août et le 24 septembre 1932, puis entre le 20 et le 26 octobre 1933, en se fondant sur les trouvailles annoncées. C'est alors qu'il découvrit le cimetière du village médiéval de jadis.

La description des tombes est la suivante:⁵

T 1, f. P: 150. L: 155. Les bras croisés sur la poitrine. Les os en mauvais état. Au dessus du squelette les traces d'un cercueil en bois. Sur les côtes d. un anneau de tempe en bronze (*t. I A 1*), au côté g. un anneau en bronze (*t. I A 3*) et une perle (*t. I A 2*).

T 2, h. P: 130. L: 165. E. L'avant-bras d. est plié. Près de la tête un pendant d'oreille en bronze; près du bras d. cinq pointes de flèche en fer (*t. I A 10—14*); à son côté d., sur les côtes une hache en fer (*t. I A 16*), en état fragmentaire; près du fémur g. un couteau en fer, en état fragmentaire (*t. I A 15*).

T 3, e. E. Les os étaient en mauvais état. S. s.

T 4, h. P: 120. L: 172. E. Tous les deux avant-bras pliés dans le bassin. S. s.

T 5, h. P: 100. L: 170. E. L'avant-bras plié dans le bassin. Près de la main d. un couteau en fer (*t. I A 9*).

T 6, h. P: 115. L: 180. S—E. Tous les deux bras tendus. Au dessus des pieds des os de jambes de cheval; à la partie extérieure du bras d. une plaque en os (*t. I B 9*); près de la main d., en passant par le bassin, la pointe vers les côtes, des fragments de ferrure d'un carquois (*t. I B 5, 6*); sous la main d. deux anneaux en fer (*t. I B 7, 8*); vers le milieu du fémur d. une plaque en os ornée (*t. I B 10*); tout près des ferrures de carquois à rivets (*t. I B 1, 2, 3*); celles-ci se continuent près du tibia d.; près du genou g., en dedans, une boucle en bronze (*t. I B 11*); vers le milieu du fémur d., en dehors un

couteau en fer (*t. I B 4*), une enchâssure en bronze (*t. I b 12*) et une pointe de flèche.

T 7, h. P: 110. L: 163. S—E. Près de la tête anneau pendant en bronze; dans le bassin hache en fer (*t. II A 1*); au dessus du pied d. deux étriers en fer, l'un auprès de l'autre (*t. II A 5, 6*), à d. de ceux-ci mors en fer à anneau (*t. II A 3*); plus profondément, dans la direction de la tête boucle en fer (*t. II A 4*); au milieu du fémur g. couteau en fer (*t. II A 2*).

T 8, f. P: 60. L: 158. E. Tous les deux bras tendus. Les os sont mauvais. Près de la tête deux anneaux de tempe en bronze (*t. II B 2—3*); autour du cou et aux environs du bassin des perles (*t. II b 1*).

T 9, f. P: 44. L: 140. S—E. S. s.

T 10, f. P: 44. L: 140. S—E. Tous les deux bras tendus. S. s.

T 11, h. P: 55. L: 147. S—E. Le squelette était couché sur son côté g. Sous les côtes d. briquet (*t. II B 17*).

T 12, h. P: 78. L: 147. S—E. Tous les deux bras tendus. Dans la bouche médaille du roi de Hongrie Salamon (Salomon) (1063—74) (C. N. H. 20).

T 13, (*fig. 4*) h. P: 145. L: 160. E. (La tombe était brûlée tout autour des côtés.) Tous les deux bras tendus. Les mains sur le haut des cuisses. A chaque côté de la tête un anneau de tempes en bronze lisse (*t. III A 10, 11*). Du milieu du bras g. jusqu'au genou une épée en fer, de longueur de 83 centimètres, de largeur en haut de 6, en bas de 3,5 centimètres, à garde, longue de 11,5 centimètres, exposée «in situ», au musée de Szentes (*fig. 8*). Sa poignée est large de 10 centimètres; près de l'avant-bras d., dans la direction de la main d. deux plaques en os d'un arc (*t. III A 14—15*) à 6—7 centimètres de celles-ci six pointes de flèche (*t. III A 1—3, 5—7*), avec leur tranchant vers les pieds. A d. du squelette, 20 centimètres plus haut que le genou, une tête de cheval et, dans sa prolongation, les os de jambes du cheval; à chaque côté des jambes un étrier en fer (*t. III A 12—13*); près de la tête de cheval un mors de poulain, muni d'un grand anneau (*t. III A 4*); à g. boucle en fer (*t. III A 9*), couteau en fer et anneau de tempe lisse (*t. III A 8*).

T 14, f. P: 100. L: 156. E. Les bras reposaient croisés sur la poitrine. Près de la tête deux anneaux de tempe en bronze (*t. II B 4—5*).

T 15, h. P: 95. L: 135. E. Près de la cuisse d. un couteau en fer (*t. II B 6*).

T 16, f. P: 100. L: 130. S—E. Le bras d. tendu, tandis que le g. plié sur la poitrine. Les os sont mauvais. A la g. de la tête anneau de tempe en bronze (*t. II B 8*); près de l'épaule d. briquet (*t. II B 11*) et silex (*t. II B 9*), au côté extérieur de la cuisse d. couteau en fer, la pointe vers le bas (*t. II B 7*), près du pied une perle (*t. II B 10*).

T 17, f. P: 115. L: 150. E. Les bras pliés dans le bassin. Derrière la tête deux petits boutons ronds (*t. II B 14, 15*), dans le bassin un pendant d'oreille (*t. II B 16*) et bague à cachet en bronze (*t. II B 12*); des perles (*t. II B 13*) au cou et vers le bassin.

T 18, f. P: 110. L: 114. S—E. Le bras d. tendu, le g. plié dans le bassin. Les os sont très mauvais.

⁵ Nous donnons la description des tombes mises à jour dans les cimetières avec les abréviations suivantes: «T» = tombe, «h» = d'homme, «f» = de femme, «e» = d'enfant, «P» = profondeur, «L» = longueur, «E» = squelette aux pieds vers l'est, «S—E» = squelette aux pieds vers le sud-est, «N—E» = squelette aux pieds vers le nord-est, «S» = supplément, ou suppléments, «S. s.» = Sans suppléments, «d.» = droit, ou droite, «g» = gauche, «C. N. H.» = Corpus Nummorum Hungariae. Les mesures sont en centimètres.

Des perles sur le cou, sur la poitrine et autour de la tête; au majeur de la main d. un anneau ouvert en bronze; près de l'épaule d. une agrafe servant à joindre les perles; près de la cuisse, un anneau en bronze; dans la tombe quelques perles dispersées (*t. I A 5—8*).

T 19, f. P: 100. L: 106. E. Les bras sont croisés sur la poitrine. Près de la tête deux pendants d'oreille (*t. V A 1, 5*), près de la main d. bague à chaton en bronze (*t. V A 2*); près du pied une autre bague (*t. V A 4*). Il y avait aussi dans la tombe un couteau en fer (*t. V A 3*).

T 20, f. P: 110. L: 106. E. Le bras tendu, la main sous le bassin, l'avant-bras g. plié dans le bassin. Bague à chaton en bronze (*t. III B 15*); près de la tête un anneau de tempe (*t. III B 12*); près du cou petit couteau en fer (*t. III B 14*); dans la partie de la poitrine, entre la colonne vertébrale et les côtes un briquet (*t. II B 13*).

T 21, de l'âge de bronze.

T 22, h. P: 90. L: 160. E. Tous les deux bras tendus. S. s.

T 23, h. P: 80. L: 185. E. Tous les deux bras pliés dans le bassin. Près de la tête deux anneaux de tempe en bronze (*t. VI A 20—21*).

T 24, h. P: 85. L: 160. E. Tous les deux bras tendus. Les os sont mauvais. S. s.

T 25, h. P: 115. L: 170. E. Les bras reposaient croisés sur la poitrine. Dans la partie g. de la tombe, un anneau de tempe en bronze (*t. VI A 22*).

T 26, e. P: 70. L: 100. S—E. Le bras d. plié sur la poitrine, le bras g. vers le bassin. Près de l'oreille g. deux anneaux de tempe en bronze (*t. III B 6—7*), au cou un torque tordu en bronze (*t. III B 2*), avec deux anneaux en argent dessus (*t. III B 2a—2b*); sur le cou des perles (*t. III B 3*), au milieu petit bouton rond en bronze (*t. III B 3f*); près de chacune des deux mains une bague à cachet (*t. III B 1, 5*). Près de la main d. petite croix latine en bronze, ornée d'une figure de Christ schématique (*t. III B 4*).

T 27, de l'âge de bronze.

T 28, h. P: 54. L: 174. E. Le bras d. tendu, le bras g. plié dans le bassin. Près de la cuisse g., fragment d'un couteau en fer (*t. III B 8*).

T 29, h. P: 110. L: 170. E. Les mains jointes sur la poitrine. Sur la poitrine des fragments de bois. Près du genou fragment d'un vase orné (perdu).

T 30, e. P: 42. L: 98. E. S. s.

T 31, f. P: 90. L: 145. E. Tous les deux bras pliés dans le bassin. A d. de la tête et près de l'épaule d. une agrafe en argent doré (*t. III B 10*), près du coude d. sur la poitrine un petit morceau de marbre poli (*t. III B 11*), au dessus du bassin anneau de tempe en bronze (*t. III B 9*).

T 32, f. P: 50. L: 169. E. Tous les deux bras sont tendus. S. s.

T 33, h. P: 75. L: 153. E. Toutes les deux mains dans le bassin. S. s.

T 34, f. P: 75. L: 150. E. L'avant-bras d. plié dans le bassin. A d. de la tête anneau en bronze (*t. IV A 11*).

T 35, f. P: 75. L: 134. S—E. Toutes les deux mains pliées dans le bassin. S. s.

T 36, f. P: 83. L: 152. E. Tous les deux bras tendus. Près de la tête deux anneaux de tempe en bronze (*t. IV A 2—3*).

T 37, e. P: 90. L: 122. E. Toutes les deux mains pliées dans le bassin. Près de la tête deux anneaux de tempe en bronze (*t. VI A 4—5*), près de la main d. couteau en fer (*t. IV A 6*).

T 38, remuée. On a trouvé, parmi les os épars, un grelot doré (*t. IV A 9*), un pendent d'oreille (*t. IV A 7*), une bague à chaton en bronze (*t. IV A 8*) et un petit couteau en fer (*t. IV A 10*).

T 39, e. P: 100. L: 104. E. Le bras g. plié dans le bassin. Près de la tête deux anneaux de tempe en bronze (*t. IV A 11—12*).

T 40, f. P: 65. L: 150. E. Le bras d. plié dans le bassin. Près de la tête deux anneaux de tempe (*t. IV A 13, 15*), au cou un petit bouton rond en bronze (*t. IV A 14*).

T 41, h. P: 70. E. Les mains reposaient ensemble sur la poitrine. Près de l'épaule une pointe de flèche (*t. IV A 16*).

T 42, h. P: 50. L: 164. S—E. S. s.

T 43, e. P: 60. L: 80. E. Tous les deux bras tendus. S. s.

T 44, h. P: 70. L: 167. E. Tous les deux bras pliés dans le bassin. Sous le bassin d. un couteau en fer (*t. IV A 17*).

T 45, f. P: 100. L: 140. E. Au dessus du squelette des morceaux de bois. Près des pieds pendantif rond en bronze (*t. IV A 19*). Un anneau de tempe est aussi sorti de la tombe (*t. IV A 18*).

T 46, h. P: 60. L: 160. E. Toutes les deux mains près de la mâchoire. S. s.

T 47, h. P: 30. L: 169. E. Tous les deux bras tendus, les mains sur les cuisses. Près de la main d. un couteau en fer (*t. IV A 20*).

T 48, f. P: 90. L: 154. S—E. Tous les deux bras tendus. Dans la tombe des morceaux de bois. Près du cou petit bouton rond en bronze; sur l'avant-bras d. bracelet tordu en bronze (*t. IV A 24*); entre l'avant-bras d. et la colonne vertébrale une pierre à aiguiser (*t. IV A 25*); dans la couche supérieure de la tombe un anneau de tempe en bronze (*t. IV A 23*).

T 49, f. P: 85. L: 155. E. Tous les deux bras pliés sur la poitrine. Sous la colonne vertébrale, vers la taille, une agrafe brisée en bronze (*t. IV A 21*).

T 50, h. P: 55. E. Tous les deux bras tendus. Des morceaux de bois dans la tombe. S. s.

T 51, h. P: 84. L: 160. E. Le bras d. plié sur la poitrine, le bras g. dans le bassin. S. s. Des restes de bois dans la tombe.

T 52, h. P: 100. L: 153. S—E. Le bras d. plié sur la poitrine. Des morceaux de bois dans la tombe. Près de l'épaule g. vase orné (perdu); dans la direction du coude g., à l'extrémité des côtes agrafe en argent doré (*t. IV A 22*).

T 53, e. P: 70. L: 58. E. Les os sont mauvais. S. s.

T 54, f. P: 95. L: 140. S—O. Tous les deux bras pliés dans le bassin. A g. de la tête un anneau de tempe terminé en «S» (*t. IV A 26*).

T 55, f. P: 110. L: 135. E. Près du coude d. un couteau en fer (*t. VI A 17*).

T 56, h. P: 75. L: 153. S—E. A g. de la tête anneau de tempe en bronze (*t. VI A 6*).

T 57, de l'âge de bronze.

T 58, h. P: 90. L: 168. E. Les os sont mauvais. Près du squelette, au bord de la tombe des agrafes en fer; près de la main d. des pointes de flèches (*t. IV B 7—8*); près du genou et du pied d. des débris de ferrure d'un carquois (*t. IV B 1—2, 4—6*); non loin de la main d. un anneau ouvert en bronze (*t. IV B 9*); sur les jambes deux étriers (*t. IV B 3, 10*) et un mors cassé (*t. IV B 11*).

T 59, f. P: 100. L: 160. E. Tous les deux bras tendus, la main d. pliée vers le bassin. Les os sont mauvais. S. s.

T 60, h. P: 110. S—E. La main d. pliée dans le bassin. Près de la main d. deux anneaux en bronze (*t. II 12, 14*); à d. de la tête un anneau de tempe en bronze (*t. II A 13*); près du coude g. des pointes de flèche (*t. II A 10—11*); au dessus des jambes du squelette tête de cheval et ses os de jambes; au dessus de chaque côté un étrier (*t. II A 8—9*); près de la tête de cheval un mors (*t. II A 7*).

T 61, h. P: 120. L: 160. S—E. Tous les deux bras tendus. S. s.

T 62, h. P: 85. L: 160. N—E. L'avant-bras g. plié dans le bassin. Près de la cheville d. un couteau en fer (*t. V A 6*).

T 63, h. P: 115. E. Tous les deux bras sont pliés sur la poitrine. En commençant près de sa main g., étroitement près de lui, le squelette d'une fillette. L: 120. Son avant-bras g. est plié. Dans la partie supérieure de la tombe un petit bouton rond en bronze (*t. V A 13*), un morceau d'un anneau de col, tordu, en bronze (*t. V A 15*) et une bague en bronze (*t. V A 11*). Au dessus de la tête de l'homme un anneau de tempe tordu (*t. V A 7*); sous la partie g. de la tête un autre anneau de tempe tordu (*t. V A 8*); aux environs des deux bras des perles (*t. V A 9*) et des fragments de plaques d'argent (*t. V A 16*); près de la cuisse gauche un briquet (*t. V A 18*); entre les deux genoux un couteau en fer (*t. V A 19*). Près du cou de l'enfant des perles (*t. V A 10*) et les fragments d'une chaîne en argent; plus bas un petit anneau de tempe (*t. V A 12*); petit bouton rond en bronze (*t. V A 14*); près des deux mains des perles, entre autrès des grenats et un anneau de tempe (*t. V A 17*).

T 64, h. P: 110. L: 170. E. Le bras d. tendu, tandis que le g. plié dans le bassin. S. s.

T 65, e. P: 100. L: 120. N—E. Tous les deux bras pliés sur la poitrine. Près de la tête un anneau de tempe, à chaque côté du cou un petit bouton rond (*t. V B 1, 3*), près du genou g. un couteau en fer (*t. V B 4*), sur la main d. un anneau ouvert en bronze (*t. V B 2*).

T 66, e. P: 90. N—E. Sous la tête un morceau de fer (*t. V B 5*); sur le cou des perles (*t. V B 7*); entre le bras d. et les côtes deux petits boutons ronds en bronze (*t. V B 6, 9*); près du coude g. un grelot en bronze (*t. V B 8*) et un anneau de tempe (*t. V B 10*).

T 67, f. P: 105. L: 152. E. Les mains reposaient

jointes sur la poitrine. A d. de la tête deux pendants d'oreille l'un près de l'autre (*t. V B 11, 15*); un anneau de tempe auprès de ceux-ci (*t. V B 16*); à g. de la tête anneau de tempe en argent (*t. V B 18*); au majeur de la main gauche une bague à chaton (*t. V B 13a—b*); près de la main droite deux bagues à cachet en bronze (*t. V B 12a, 12b, 14a, 14b*) et un couteau en fer (*t. V B 17*).

T 68, h. P: 85. L: 173. E. Les mains reposaient jointes sur la poitrine. Près de la tête du fémur g. un couteau en fer (*t. V B 19*).

T 69, h. P: 100. L: 170. E. Les bras pliés, les mains jointes sur la poitrine. S. s.

T 70 (*fig. 5*), f. P: 120. N—E. Les bras étaient pliés les mains reposaient jointes sur la poitrine. Sur l'annulaire de la main d. un anneau (*t. V B 24*), auprès de celui-ci bague à cachet (*t. V B 26*); sur l'annulaire de la main g. bague à chaton (*t. V B 20*); dans l'intérieur du bassin, à d. un couteau en fer (*t. V B 22*), entre le coude d. et la colonne vertébrale un anneau en bronze (*t. V B 23*); près de la tête deux pendants d'oreille tordus, en bronze (*t. V B 21, 25*).

T 71, P: 75. Squelette accroupi. N—E. Il est couché sur son côté g., l'avant-bras d. plié sur la poitrine, l'avant-bras g. tendu. Fil de bronze mince et fragmentaire au cou.

T 72, h. P: 190. L: 162. E. L'avant-bras g. plié dans le bassin, le bras d. était dessous. A d. de la tête anneau de tempe en bronze; près du coude gauche trois pointes de flèche; sous le bassin g. un couteau en fer; 40 centimètres au dessus des jambes du squelette à chaque côté un étrier; au milieu un mors; plus bas une boucle de sangle.

T 73, e. P: 70. L: 75. E. Sous la tête petite croix latine reliquaire double, à ouvrir, en bronze. Les branches de la croix s'élargissent. Sur un de ses côtés le Christ, en une robe allant jusqu'aux genoux et les bras étendus, tandis que, sur l'autre côté le Christ bénissant. La figure est d'un travail grossier (*t. VI A 4—5*). A la même place médaille usée et trouée de Constantin I. (*t. VI A 3*), auprès de celle-ci quelques perles (*t. VI A 1—2*).

T 74, e. P: 85. L: 80. E. Les bras reposaient croisés sur la poitrine. Près de la tête deux pendants d'oreilles ornés, de formes diverses (*t. VI A 13, 15*); sous la tête un anneau en fer (*t. VI A 8*) et deux bagues comprimées en bronze (*t. VI A 12, 16*); au cou des perles (*t. VI A 9*) et trois petits boutons ronds en bronze (*t. VI A 7, 11, 14*); deux coquillages, employés comme ornements (*t. VI A 9a, 9b*); sur le bras d. bracelet en plaque (*t. VI A 10*); aux environs de la cuisse g. pointe de couteau en fer.

T 75, e. P: 115. L: 140. N—E. Les bras reposaient pliés sur la poitrine. Sur le cou des perles (*t. VI A 19*); à la main g. une bague (*t. VI A 18*); au dessus du genou un vase (perdu).

T 76, e. P: 120. L: 135. E. Les bras pliés sur la poitrine, les mains jointes. Au cou des perles (*t. VI B 1*), des coquilles (*t. VI B 1a—1i*), collier en anneau tordu (*t. VI B 13*); sur la poitrine, dans la direction du coude, à chaque côté une agrafe (*t. VI B 6—7*); à sa main g. bague à cachet (*t. VI B 12*); près des

côtes inférieures deux agrafes (*t. VI B 8—9*); vers le milieu de chaque cuisse, en dehors une agrafe (*t. VI B 10—11*) et quatre petits boutons ronds (*t. VI B 2—5*).

T 77, h. P: 110. L: 140. S—E. La main d. reposait sur le cou, la main g. sur la poitrine. A la main g. bague à cachet (*t. VII A 1*); au dessus du bassin une moitié d'un vase(?) fragmentaire. A d. de la tête anneau de tempe en bronze (*t. VII A 2*).

T 78, h. P: 115. L: 155. S—E. La main d. pliée vers le menton, la main g. sous le coude d. S. s.

T 79, f. P: 140. L: 150. S—E. Les bras pliés sur la poitrine. A la main d. bague à cachet (*t. VII A 5*); à sa main g. un anneau ouvert (*t. VII A 4*); sous la tête anneau de tempe en bronze (*t. VII A 3*).

T 80, f. P: 145. L: 158. E. Les bras reposaient en rectangle sur la poitrine, pliés l'un sur l'autre. Les os sont mauvais. Aux deux côtés de la tête des boules en argent (*t. VII A 7—9, 11—13*) et fragment de pendant d'oreille en fil de métal tordu (*t. VII A 14*); autour du cou des perles, sur le bras un bracelet ouvert en bronze (*t. VII A 10*); près des phalanges fragment d'un pendant d'oreille (*t. VII A 6*).

T 81, h. P: 100. E. S. s.

T 82, f. P: 160. L: 140. E. Les bras pliés sur la poitrine. Près du bras d. couteau en fer (*t. VII A 16*); près des mains deux anneaux de tempe en bronze (*t. VII A 17—18*); 50 centimètres au dessus des pieds petit vase brun foncé. Le vase est de limon granulé (*fig. 7, 2*). Sa hauteur est 12 centimètres.

T 83, h. P: 125. L: 165. E. Le bras g. plié dans le bassin. S. s.

T 84, f. P: 90. L: 160. E. Les bras sont croisés sur la poitrine. A g. de la tête un anneau de tempe tordu et un autre lisse, tous les deux en bronze et accrochés l'un à l'autre (*t. VII A 21, 25*); au cou des perles (*t. VII A 24*); à chaque côté du cou trois petits boutons ronds en bronze (*t. VII A 22—23, 26*); anneau en fer (*t. VII A 20*); à la même place pièce mince de fil tordu en bronze; au majeur de la main g. bague à cachet en bronze (*t. VII A 27a—27b*).

T 85, e. P: 60. L: 60. S—E. Les os sont très mauvais. Près de la tête anneau de tempe (*t. VII B 25*); au cou des perles (*t. VII B 2*); aux environs des cuisses deux anneaux de tempe tordus, en bronze (*t. VII B 3—4*) et deux petits boutons ronds (*t. VII B 5—6*); près de la main une bague à cachet (*t. VII B 1*).

T 86, e. P: 100. L: 110. E. Les bras pliés sur la poitrine. S.: près de la tête deux anneaux de tempe (l'un fragmentaire) (*t. VII B 8*); dans la partie d. du bassin un couteau en fer (*t. VII B 7*).

T 87 (*fig. 6*), f. P: 130. L: 160. E. Les bras reposaient sur la poitrine, les mains jointes. S: sur chaque bras un bracelet ouvert en bronze (*t. VII B 9, 14*); à chaque côté du cou petit bouton rond (*t. VII B 11, 13*); sur le majeur de la main d. anneau en bronze (*t. VII B 12*); à chaque côté de la tête anneau de tempe en bronze (*t. VII B 10, 15*).

T 88, h. P: 130. L: 140. E. La main g. pliée sous le menton, la main d. sur la poitrine. S. s. La tombe est très étroite.

T 89, f. P: 115. L: 110. E. Les mains pliées dans le bassin. S.: aux deux côtés de la tête un anneau de tempe (*t. VII B 16*); à la base de la colonne vertébrale un couteau en fer (*t. VII B 20*); sur la main g. anneau ouvert en bronze (*t. VII B 19*).

T 90, e. P: 75. L: 60. E. S.: au dessus de la tête fragment d'un carquois en fer (*t. VII B 24*); d'un côté de la tête pendant d'oreille à perle de coquillage (*t. VII B 22*); au cou des perles (*t. VII B 23*) et petit pendant en coquillage (*t. VII B 21*).

T 91, f. P: 131. L: 144. E. Les mains pliées sous le bassin. S.: à g. de la tête anneau de tempe (*t. VIII A 3*); sous la clavicule g. deux petits boutons en forme d'hémisphère double (*t. VIII A 1—2*).

T 92, e. P: 100. L: 98. E. Les mains, pliées dans le bassin. S.: près de la main g. petit bouton rond en bronze (*t. VIII A 4*); à plusieurs endroits de la tombe des morceaux de bois.

T 93, e. P: 100. L: 120. E. les mains jointes au-dessus du bassin. S.: à d. de la tête la partie inférieure d'un pendant d'oreille en bronze (*t. VIII A 5*); près de l'avant-bras d. anneau en bronze (*t. VIII A 6*); pendant d'oreille (*t. VIII A 8*) et chaton d'un anneau (*t. VIII A 7*); dans le bassin fragment d'un vase (perdu).

T 94, h. P: 142. L: 165. E. L'avant-bras d. est plié sur la poitrine, le bras g. est tendu. La tombe est un peu remuée. S.: deux étriers (*t. III A 19, 20*), un mors (*t. III A 16*), deux pointes de flèche en fer (*t. III A 17—18*).

T 95, f. P: 95. L: 160. E. Tous les deux bras tendus. S.: sur l'avant-bras d. bracelet en plaque de bronze (*t. VIII A 9*), vers le milieu de l'avant-bras g. agrafe en argent (*t. VIII A 10*).

T 96, e. P: 40. L: 70. E. S.: anneau de tempe en bronze (*t. VIII A 13*), perles (*t. VIII A 11*), bracelet en fil tordu de bronze (*t. VIII A 12*).

T 97, h. P: 100. L: 150. E. Le bras d. plié vers le cou, le bras g. sur la poitrine. S.: 40 centimètres au dessus du squelette une boucle en fer (*t. VII A 14*) et un couteau en fer (*t. VIII A 13*).

T 98, f. P: 110. L: 152. E. Le bras g. est tendu, le bras d. plié dans le bassin. S.: à g. de la tête anneau de tempe (*t. VII A 17*); à la main d. bague à chaton en bronze (*t. VIII A 15*); près de la jambe d. fonte de plomb (*t. VIII A 16*); plus bas entre les deux jambes couteau en fer (*t. VIII A 18*); des fragments de vases à ornementation diverse, venus au jour en occasion du creusage de la tombe (perdus).

T 99, f. P: 118. L: 150. E. Tous les deux bras pliés sur la poitrine. S.: aux deux côtés de la tête un anneau de tempe en bronze (*t. VIII A 19—20*).

T 100, h. P: 120. L: 180. E. Le bras d. plié dans le bassin, le bras g. tendu. S.: à d. de la tête anneau de tempe (ouvert) en bronze; près du coude g. un couteau; au milieu de la cuisse g. horizontalement, hache d'armes en fer; à la même place, mais dans une couche plus profonde 2 pointes de flèche; au dessus des jambes, l'un près de l'autre, deux étriers, plus en arrière deux mors de poulain; vers l'extrémité E de la tombe instrument en os, boucle de sangle; près de celle-ci petite pointe en os, percée à sa partie plus large et plus grosse (exposée «in situ» au musée de Szentes).

T 101, f. P: 105. L: 148. S—E. Les bras pliés sur la poitrine, les mains jointes. S.: près de la tête deux anneaux de tempe en bronze (*t. VIII B 1, 3*).

T 102, h. P: 142. L: 185. S—E. Les bras sont croisés sur la poitrine, la main g. est pliée jusqu'au coude du bras d. S.: près de la tête deux anneaux de tempe (*t. VIII B 2, 4*); dans la main g. couteau en fer (*t. VIII B 6*). Au dessus du squelette fragments de planche.

T 103, f. P: 142. L: 152. S—E. Couché un peu sur son côté d. Le bras g. est plié vers le bassin, le bras d. est tendu en haut. S.: au bras d. bracelet lisse en bronze (*t. VIII B 7*).

T 104, f. P: 100. L: 154. E. Tous les deux bras sont pliés dans le bassin, les mains reposaient l'une sur l'autre. S. s.

T 105, e. P: 80. L: 50. E. S. s.

T 106, h. P: 120. L: 150. E. Les mains reposaient jointes, dans le bassin. Tombe très étroite. S.: un petit couteau en fer sur la poitrine (*t. VIII B 8*).

T 107, f. P: 95. L: 145. E. La main g. pliée vers le cou, le bras d. tendu. S.: près de la tête deux pendants d'oreille différents, l'un à caractère avare (*t. VIII B 10*), l'autre orné d'un petit coquillage pendant (*t. VIII B 9*).

T 108, e. P: 144. L: 135. E. Le bras g. plié sur la poitrine. S.: près de la tête deux pendants d'oreilles en argent (*t. VIII B 12, 14*); au cou des perles blanches cannelées (*t. VIII B 13*), entre autres deux perles colorées; à chacune des mains une bague à chaton (*t. VIII B 11, 15*).

T 109, P: 132. L: 158. E. S.: tout près du squelette un vase gris brun, haut de 19 centimètres, à bord s'évasant. En limon rude, granulé (*fig. 7, 1*).

T 110, P: 100. L: 142. E. Les deux avant-bras reposaient, pliés l'un sur l'autre, dans le bassin. S. s.

T 111, f. P: 150. L: 160. E. Les bras pliés dans le bassin, les mains jointes. S.: près du bras g. un petit bouton rond (*t. VIII B 16*); près de la main g., dans le bassin un petit bouton rond (*t. VIII B 17*).

T 112, P: 70. L: 170. S—E. Les avant-bras pliés dans le bassin. S. s.

Il est venu au jour sporadiquement un petit vase, à bord s'évasant fortement. En limon rude, granulé. De couleur noir brune. Haut de 12 centimètres (*fig. 7, 3*).

2. Szentes-Szent László, terre de Sándor Kánvási.

Sur le territoire de Szentes-Szent László, M. Gábor Csallány a découvert sur une hauteur, déjà en 1930, 13 tombes, sur la terre de Sándor Kánvási.

T 1, S.: bracelet tordu, en bronze, à tête de serpent (*t. IX 11*).

T 2, P: 60. L: 165. E. Le bras g. plié sur la poitrine, le bras d. dans le bassin, les pieds accroupis, couché sur son côté g. S. s.

T 3, P: 60. L: 160. S—E. Le bras d. plié dans le bassin. Un peu remuée. S.: près de l'articulation scapulo-humérale anneau de tempe rond en bronze

(*t. IX A 2*); vers le milieu de l'avant-bras g. anneau en bronze (*t. IX A 4*); dans le bassin gauche un autre anneau en bronze (*t. IX A 5*) et une agrafe (*t. IX A 3*).

T 4, f. P: 35. L: 135. S—E. Tous les deux bras tendus. S.: près du crâne deux anneaux de tempe, terminés en «S» (*t. IX A 6—7*).

T 5, P: 45. L: 83. S—E. Tous les deux bras tendus. S.: près de la tête deux anneaux de tempe en bronze, terminés en «S» (*t. IX A 8, 9*); au cou des perles (*t. IX A 12*).

T 6, h. P: 38. L: 150. S—E. Les mains jointes dans le bassin. S.: deux anneaux de tempe en bronze terminés en «S» (*t. IX A 10—11*).

T 7, P: 95. L: 165. S—E. L'avant-bras d. plié dans le bassin. S. s.

T 8, P: 60. L: 140. S—E. Tous les deux bras tendus. S.: près de la main g., sous le bassin un couteau en fer avec des traces d'étoffe (*t. IX A 13*).

T 9, P: 30. L: 168. S—E.: près du coude g. à la hauteur du bassin des fragments d'un couteau en fer.

T 10, P: 50. L: 145. E. La main d. dans le bassin, la partie inférieure du corps tournée à g. S.: anneau de tempe en bronze.

T 11, P: 40. L: 150. E. La main d. pliée dans le bassin. S. s.

T 12, L: 140. E. Tous les deux bras tendus. S. s.

T 13, Remuée. S.: anneau ouvert (*t. IX A 15*) et deux anneaux de tempe, terminés en «S» (*t. IX A 14, 16*).

Ce cimetière était aussi en usage au XIème siècle. L'orientation des tombes et l'analogie des objets trouvés avec ceux du cimetière de Dilitor prouvent cela.

3. Csanytelek-Dilitor: cimetière du XIème siècle.

Ce cimetière était situé au S—O de Szentes dans la partie de Csanytelek, nommée «Dilitor» (*fig. 8*), sur une hauteur naturelle, sur la terre appartenant à la veuve de Gáspár Szabó et à János Csatlós.

En 1933, par un hasard, 11 tombes furent déjà découvertes (*fig. 9*). Au mois de mars 1932 le directeur du musée de Szentes, M. Gábor Csallány y avait entrepris des fouilles. Il avait fouillé sur un territoire long de 29, et large de 27 mètres. En cette occasion 54 tombes sont venues au jour (*fig. 10*).

Le matériel des 11 tombes découvertes en occasion des fouilles de 1933 (dans le texte les tombes 55—65) sont à voir, au musée de Szentes sous le nom de Sövényháza-Dilitor, le matériel des 54 tombes découvertes en 1937 sous celui de Csanytelek-Dilitor.

T 1, h. P: 45. L: 160. E. Tous les deux bras tendus. S. s.

T 2, f. P: 45. L: 150. S—E. Tous les deux bras tendus. S.: près de la tête un anneau de tempe terminé en «S» (*t. IX B 1*).

T 3, f. P: 60. L: 140. S—E. Les os sont mauvais. S. s.

T 4, P: 64. L: 160. E. Tous les deux bras tendus. S.: sur la partie supérieure droite de la poitrine un denier en argent du roi de Hongrie St. Ladislav (C. N. H. 36).

T 5, f. P: 55. L: 150. E. La main g. pliée dans le bassin. S.: près du coude g. un anneau de tempe terminé en «S» (*t. IX B 2*); au majeur de la main g. anneau en bronze (*t. IX B 3*); sous la tête un anneau de tempe terminé en «S» (*t. IX B 2*); au majeur de la main g. anneau en bronze (*t. IX B 3*); sous la tête un anneau de tempe terminé en «S» (*t. IX B 4*).

T 6 (*fig. 11*), f. P: 80. L: 160. E. La main g. est pliée dans le bassin. S.: près de la tête deux anneaux de tempe (*t. IX B 7, 8*); près du côté gauche du visage un petit vase s'évasant, à bord saillant. En limon rude, granulé. Sa couleur est noir brun. 13 centimètres de hauteur (*fig. 7, 4*). Sur la poitrine g. deux paires d'agrafes; près de la main d. sept pièces de silex (*t. IX B 5—6, 9—10, 12—14*) et trois morceaux d'un briquet (*t. IX B 11, 15, 16*), près du bassin un petit bouton rond.

T 7, h. P: 60. L: 155. S—E. Tous les deux bras sont pliés dans le bassin. S. s.

T 8, f. P: 90. L: 170. E. Tous les deux bras pliés dans le bassin. S. s.

T 9, f. P: 75. L: 170. E. Tous les deux bras pliés dans le bassin. S.: à g. de la tête anneau de tempe en bronze, terminé en «S» (*t. IX B 17*); près de la joue d. le quart d'un denier du roi de Hongrie St. Etienne (C. N. H. 1); trois pendants (*t. IX B 18—20*) et trois petits boutons ronds (*t. IX B 21—23*) sont encore venus au jour de cette tombe.

T 10, f. P: 70. L: 152. S—E. Toutes les deux mains pliées dans le bassin. S.: près de la taille anneau triple en bronze pour répartir trois courroies (*t. IX B 25*); près de la main g. un anneau ouvert (*t. IX B 24*).

T 11, f. P: 75. L: 158. E. Toutes les deux mains pliées dans le bassin. S.: près de la joue g. anneau de tempe en bronze (*t. IX B 28*); près du cou quatre, sur la poitrine un et sur la taille un petit bouton rond (*t. IX B 26—27, 29—31*).

T 12 (*fig. 12*), h. P: 65. L: 175. E. Toutes les deux mains pliées dans le bassin. Le tibia de la jambe g. a des cals. Remuée. S.: près du bras d. fragments de pointes de flèche (*t. X A 9—10*), des morceaux de la ferrure d'un carquois (*t. X A 2—4, 13*); dans le bassin d. des fragments de silex (*t. X A 14—16*) et de briquet (*t. X A 7—8*); près du pied g. deux étriers fragmentaires (*t. X A 5, 6*) l'oeil d'un des étriers est plus membré (*t. X A 6*) et un mors (*t. X A 1*).

T 13, h. P: 65. L: 162. E. S.: près de la tête deux anneaux de tempe en bronze (*t. IX B 35, 38*); près de la main d. petit bouton rond en bronze (*t. IX B 36*) et un morceau de pierre de destination inconnue (*t. IX B 37*); près de la main g. une pointe de flèche (*t. IX B 34*); fragment de briquet (*t. IX B 32*) et silex (*t. IX B 33*).

T 14, f. P: 35. S—E. Tous les deux bras tendus. S.: près de la tête deux anneaux de tempe, terminés en «S» (*t. X B 1, 3*); au majeur de la main d. une bague ouverte (*t. X B 2*).

T 15, h. P: 45. L: 165. E. Tous les deux bras tendus. S.: près de la tête fragment (indéterminable) d'une monnaie.

T 16, h. P: 65. L: 175. E. Tous les deux bras tendus. S. s.

T 17, f. P: 80. L: 162. E. Tous les deux bras tendus. S.: à g. de la tête anneau de tempe terminé en «S» (*t. X B 4*); dans la bouche denier en argent du roi de Hongrie Péter (Pierre) (C. N. H. 8); sous la tête demi denier du roi de Hongrie Endre (André) I. (C. N. H. 11).

T 18, h. P: 86. L: 162. E. Tous les deux bras tendus. Les os sont mauvais. S. s.

T 19, f. P: 40. L: 155. E. Tous les deux bras tendus. S.: à g. de la tête anneau de tempe terminé en «S» (*t. X B 6*); près de la main g. bague ouverte (*t. X B 5*).

T 20, h. P: 40. L: 165. E. Tous les deux bras tendus. S. s.

T 21, e. P: 100. L: 107. E. Les os sont mauvais. S.: à chaque côté de la tête un grelot en bronze (*t. X B 10, 11*); près du cou deux perles (*t. X B 8, 9*); près de la main d. anneau à entailles (*t. X B 7*).

T 22, e. P: 30. L: 110. E. En partie remuée. S.: près du cou fragment en fer (*t. X B 12*).

T 23, f. P: 80. L: 150. E. Tous les deux bras tendus. Remuée. S.: à g. de la tête la moitié d'un denier du roi Endre I. (C. N. H. 14) plié; près de la joue d. anneau de tempe terminé en «S» (*t. X B 13*); près du genou anneau ouvert en bronze (*t. X B 14*).

T 24, e. P: 40. L: 110. E. S. s.

T 25, h. P: 100. L: 165. E. Tous les deux bras tendus. Remuée. S.: dans la bouche demi denier en argent du roi Salamon (C. N. H. 22). De la tombe sont encore sortis deux quarts de denier (indéterminables), bague tressée (*t. X B 15*) et anneau de tempe terminé en «S» (*t. X B 16*).

T 26, e. P: 40. L: 135. E. Tous les deux bras pliés dans le bassin. S. s.

T 27, P: 80. E. Squelette un peu accroupi. S. s.

T 28, S.: près de la partie droite du cou demi denier (indéterminable) plié; sous le cou demi denier du roi de Hongrie Béla I (C. N. H. 31) et petit bouton rond en bronze (*t. X B 17*).

T 29, f. P: 80. L: 150. E. Le bras d. plié sur la poitrine. S. s.

T 30, h. P: 60. L: 160. S—E. Tous les deux bras tendus, les jambes tirées en haut. S.: sous le bassin g. un morceau de fer (*t. X B 18*); dans la bouche fragment d'une médaille indéterminable.

T 31, h. P: 100. L: 167. E. Tous les deux bras tendus; les os sont mauvais. S. s.

T 32, h. P: 90. L: 175. E. Le bras d. plié, la main g. pliée sur l'épaule. S. s.

T 33, h. P: 120. L: 165. E. Tous les deux bras tendus. S.: près du genou d. fragment d'une agrafe en bronze (*t. X B 19*).

T 34, h. P: 100. L: 160. E. Les os sont mauvais. S. s.

T 35, h. P: 100. L: 156. E. Les mains jointes sur la poitrine, les os sont mauvais. S. s.

T 36, h. P: 100. L: 170. E. Tous les deux bras tendus. S. s.

T 37. P: 95. L: 165. E. Tous les deux bras tendus. S.: près de l'arrière de la tête une médaille en argent du roi St. Etienne (C. N. H. 3) et un briquet (*t. X B 20*).

T 38. P: 80. L: 140. E. Tous les deux bras tendus. S.: près du cou une perle (*t. X B 23*), un anneau de tempe terminé en «S» (*t. X B 22*) et un autre à bout lisse (*t. X B 21*).

T 39, e. P: 40. L: 80. E. Remuée. S.: dans la terre de la tombe des perles (*t. X B 27*), un anneau de tempe terminé en «S» (*t. X B 24*) et un autre tordu (*t. X B 25*), anneau en bronze (*t. X B 26*), demi denier du roi Salamon (C. N. H. 19).

T 40, h. P: 100. L: 155. E. Les mains reposaient, jointes sur la poitrine. S. s.

T 41, f. P: 86. L: 158. E. S.: au cou des perles (*t. X B 20*); près de la tête anneau de tempe terminé en «S» (*t. X B 28*); près de la main g. une bague plate (*t. X B 33*) et un autre ouvert (*t. X B 29*); sous le cou trois petits boutons ronds en bronze (*t. X B 31, 32, 34*).

T 42, f. P: 100. L: 150. E. Tous les deux bras tendus. S.: aux deux côtés de la tête anneau de tempe terminé en «S» (*t. XI A 5, 6*). Au dessus des os quatre crochets en fer (*t. XI A 1-4*).

T 43, h. P: 80. L: 160. N-E. S. s.

T 44, f. P: 60. L: 140. E. Tous les deux bras étendus. S.: à chaque côté de la tête trois anneaux de tempe (quatre terminés en «S» *t. XI A 8, 9, 11, 13*, deux à bout lisse *t. XI A 7, 12*) à l'annulaire de la main d. une bague tordue (*t. XI A 10*).

T 45, f. P: 75. L: 150. N-E. S.: près du genou g. fragment d'une médaille du roi Endre I (C. N. H. 11), près de l'épaule d. anneau de tempe terminé en «S» (*t. XI A 14*).

T 46, f. P: 90. L: 161. E. Tous les deux bras tendus. S.: à d. de la tête un anneau de tempe (*t. XI A 15*).

T 47, h. P: 100. L: 170. E. Le bras d. plié sur la poitrine. S.: au dessus de la tombe deux grands crochets en fer (*t. XI B 1, 5*); sous le cou épingle à tête, en bronze (*t. XI B 4*); dans sa bouche le quart d'une médaille du roi St. Etienne (C. N. H. 1) Outre cela il y avaient deux morceaux de fer dans la tombe (*t. XI B 2, 3*).

T 48, f. P: 95. L: 160. E. S.: sous le menton demi médaille indéterminable; sur la tempe d. deux anneaux de tempe terminés en «S» (*t. XI A 16, 17*); près de l'épaule d. crochet en fer; à g. de la tête médaille du roi Béla I (C. N. H. 15) et le quart d'une médaille indéterminable.

T 49, h. P: 100. L: 155. E. S. s.

T 50, h. P: 105. L: 175. E. Pulvérisée. S.: près de la taille médaille du roi St. Etienne (C. N. H. 1); près de la main d. un briquet (*t. XI A 18*).

T 51, f. P: 80. L: 150. E. Tous les deux bras tendus. S.: à chaque côté de la tête un anneau de tempe terminé en «S» (*t. XI A 19, 20*); dans la bouche demi médaille pliée du roi Endre I (C. N. H. 11).

T 52, e. P: 100. L: 98. E. Les os sont mauvais. S.: près de la tête deux anneaux de tempe terminants en «S» (*t. XI A 21-22*).

T 53, h. P: 60. L: 140. E. Tous les deux bras tendus. Les os sont mauvais. S.: près de la main d. médaille du roi St. Ladislav (C. N. H. 36).

T 54, f. P: 100. L: 145. E. S.: près de la tête deux anneaux de tempe terminés en «S» (*t. XI B 7, 9*); dans la bouche médaille du roi Péter (C. N. H. 9); sur la poitrine fragment indéterminable de médaille; près du pied g. crochet en fer (*t. XI B 6*); près de la jambe d. des pièces de ferrure d'un carquois (*t. XI B 10-12*); près de la main g. bague tordue (*t. XI B 8*) et une médaille indéterminable.

T 55. S.: petite sonnette (*t. XII A 14*).

T 56. S.: à chaque bras bracelet ouvert rond en bronze (*t. XII A 1, 4*); au cou pendeloque en forme de demi-lune en bronze, ornée sur son avers, de granulation. Le revers est lisse (*t. XII A 3*). Au même endroit deux médailles en bronze, percées, de Constantin (*t. XII A 2, 5*) et un petit bouton en bronze en forme d'hémisphère (*t. XII A 6*).

T 57. S.: Au cou une perle oblongue et carrée en ver bleu (*t. XII A 12*), une perle rouge à ornement plastique tout autour (*t. XII A 11*) et une dent de chien percée (*t. XII A 13*); sur la poitrine deux anneaux fermés en bronze (*t. XII A 8, 10*), l'un côté et à ornement en tête de serpent. Il y avait encore, près du squelette, un petit fuseau en argile (*t. XII A 7*) et un anneau de tempe terminé en «S» (*t. XII A 9*).

T 58. S.: fragment d'un anneau de tempe en bronze (*t. XII A 27*).

T 59. S.: deux gros anneaux de tempe en bronze (*t. XII A 16, 17*); un anneau ouvert à bouts enlevés avec la pince (*t. XII A 15*).

T 60, h. P: 90. L: 150. E. Tous les deux bras tendus. S. s.

T 61 (*fig. 13*), f. P: 60. L: 146. E. Tous les deux bras tendus S.: à chaque côté de la tête un anneau de tempe en bronze, terminé en «S» (*t. XII B 5, 9*); au cou un gros torque tordu (*t. XII B 1*), plusieurs perles en ver, colorées et de forme diverse (*t. XII B 3*) entre autres une dorée; sous le torque une pendeloque en argent, en forme d'une demi-lune (*t. XII B 2*). Non loin quatre deniers (St. Etienne C. N. H. 2); à chaque bras un bracelet ouvert en lame de bronze, orné de ronds et de points (*t. XII B 7, 8*); à chaque main une bague ronde en bronze (*t. XII B 4, 6*), l'une (*t. XII B 6*) ouverte.

T 62, f. P: 80. L: 150. E. Tous les deux bras tendus. S.: près de la main g. anneau de tempe en bronze, terminé en «S» (*t. XII B 26*).

T 63, h. P: 75. L: 160. E. S.: à d. de la tête quatre, à sa g. trois petits anneaux de tempe en bronze, accrochés l'un à l'autre (*t. XII A 18-24*).

T 64, h. P: 80. L: 170. E. Tous les deux bras tendus; les doigts n'étaient pas à leur place ordinaire. S.: près des pieds anneau ouvert et tordu, en bronze (*t. XII A 25*).

T 65, h. P: 80. L: 160. Tous les deux bras tendus S. s.

On a trouvé sporadiquement encore un collier (t. X A 17), un anneau de tempe terminé en «S» (t. X A 18), un anneau de tempe à bout lisse (t. X A 19) et une médaille du roi St. Ladislav (C. N. H. 31).

Le matériel déterré dans ce cimetière ressemble à peu près à celui de Szentes-Szent László, datant du XIème siècle. Au témoignage des médailles, le cimetière était en usage depuis l'époque de St. Etienne jusqu'à celle de St. Ladislav (1000—1095).

*

Les différences qui sont à démontrer entre les deux cimetières décrits ci-dessus et entre le matériel des cimetières de l'époque de la migration des peuples ne sont pas seulement le résultat du changement signifiant le degré d'évolution plus récent, survenu avec le temps. La plus grande partie du matériel des deux cimetières décrits ci-dessus et des autres cimetières analogues manque des tombes de l'époque de la migration des peuples. Ils signifient une influence nouvelle, probablement aussi une nouvelle nationalité, laquelle, même ayant-été déjà en Hongrie à l'époque de la migration des peuples, ne se mêle avec les Hongrois qu'après l'époque des incursions des Hongrois. C'est en premier lieu aux Slaves qu'il faut penser. De ce point de vue on peut faire des observations importantes dans tous les deux cimetières.

En premier lieu on peut signaler que dans les tombes de l'époque des incursions l'enterrement avec le cheval est assez fréquent. Dans les deux cimetières décrits, même si beaucoup plus sporadiquement, nous retrouvons cette coutume de sépulture à Szentes-Szent László dans les tombes 6, 13, 60, tandis qu'à Csanytelek-Dilitor dans la tombe 12.

Les types de pendants et de boutons en bronze et leurs correspondants antérieurs se diversifient nettement. Tels sont les pendants circulaires de la tombe 9 de Csanytelek-Dilitor (t. IX B 18—23).⁶ Les petits boutons ronds des tombes 11 (t. IX B 29—31), 13 (t. IX B 36), 41 (t. X B 34) sont d'un autre type.⁷ L'ornement

de vêtement de la tombe 41 (t. X B 32) ressemble à ceux-ci.⁸ Le petit bouton rond de la tombe 41, figuré sur t. X B 31 appartient à un autre type.⁹ Enfin on connaît plusieurs analogies du grand pendentif en forme de cœur de la tombe 95 de Szentlászló (t. VIII A 10).¹⁰ Le groupe suivant est formé des boutons en bronze de forme différente. Les boutons en bronze de la tombe 56 du cimetière de Dilitor (t. XII A 6), de la tombe 17 (t. II B 14—15) et 63 de Szentes-Szentlászló (t. V A 14) appartiennent à ce groupe.¹¹ Les exemplaires des tombes 40 (t. IV A 14), 45 (t. IV A 19), 65 (t. V B 3), 87 (t. VII B 11), 92 (t. VIII A 4), 111 (t. VIII B 17) de Szentes-Szentlászló forment l'autre groupe des boutons en bronze.¹² Les boutons en bronze des tombes 26 (t. III A 3f)¹³ et 66 (t. V B 6, 9) de Szentlászló sont un peu plus grands.¹⁴ On trouve des pointes de flèche identiques à celles des trouvailles de l'époque de la migration des peuples: dans la tombe 13 de Csanytelek-Dilitor (t. IX B 34)¹⁵ dans les tombes 2 (t. I A 10—14)¹⁶ 13 (t. III A 2, 5—7),¹⁷ 58 (t. IV B 7—8),¹⁸ 60 (t. II A 10),¹⁹ de Szentes-Szentlászló. L'anneau répartiteur de courroies de la tombe 10 de Dilitor (t. IX B 25) indique ce même groupe culturel.²⁰

En dehors du matériel relatif au legs de l'époque de la migration des peuples les anneaux de tempe terminés en «S» caractérisent les

de la Conquête de leur Pays) Arch. Hung. XXI. Bpest. 1937. t. XXXIII. 11—25, t. XXXIV. 25—51.

⁸ V. la note 10 t. L. 6.

⁹ V. la note 9 t. 2 19—25.

¹⁰ Hampel, József, *A magyar honfoglalás kútjöi* (Les Sources de la Conquête hongroise) Bpest. 1900. XXV. 6—9. — V. la note 68. LXXI. 1—4.

¹¹ V. la note 68. t. LXXX. 5., t. CXXX. 6, 7.

¹² Kenézli fig. 55, mais les objets des fig. 46—48 sont tout pareils.

¹³ V. la note 67. p. 107. 7.

¹⁴ Ibid. 5.

¹⁵ Cs. Sebestyén, Károly, *«A sagittis Hungarorum...»* (La Flèche et l'Arc des Hongrois). Dolg. 1932. VIII. p. 196. fig. 13. Le type B5.

¹⁶ Ibid. Le type A2.

¹⁷ Ibid. Le type C2.

¹⁸ Ibid. Le type B2.

¹⁹ Ibid. Le type B2.

²⁰ Móra, Ferenc, *Lovassírok Kunágótán* (Tombe à Enterrement avec Cheval de Kunágota) Dolg. 1926. II. p. 129. fig. 5. 34.

⁶ Hampel, József, *Ujabb tanulmányok a honfoglalási kor emlékeiről* (Etudes récentes sur les Monuments de l'Epoque de la Conquête hongroise). Bpest. 1907. p. 207. fig. 1, 2; sur p. 208, fig. 2, 3 la partie supérieure du pendentif.

⁷ Fettiich, Nándor, *A honfoglaló magyarság fém-művészete* (La Métallurgie des Hongrois de l'Epoque

deux cimetières. On trouve deux espèces de boucles d'oreille dans les cimetières, l'une des deux seulement dans celui de Szentes—Szentlászló, et notamment dans les tombes 17 (t. II B 16), 19 (t. V A 1, 5), 38 (t. IV A 7), 67 (t. V B 11, 15), 93 (t. VIII A 5, 8), 107 (t. VIII B 10) et 108 (t. VIII B 12, 14). Il est à noter qu'on ne connaît qu'un anneau de tempe (tombe 54 t. IV A 26) de ce cimetière, tandis que les tombes de Csanytelek-Dilitor sont justement caractérisées par les anneaux de tempe. On trouve des boucles d'oreille²¹ d'exécution semblable et des anneaux de tempe à anneau plus gros²² aussi dans la trouvaille de Tokaj. Les monnaies de la trouvaille de Tokaj datent de la période entre 920 et 964 et ainsi elles ne sont pas seulement un renseignement chronologique précieux, mais aussi les monnaies byzantines de la trouvaille font présumer d'où

les espèces d'anneaux traités sont-elles venues en Hongrie.

Une autre hypothèse pas encore prouvée établit une connexion entre ce type d'anneaux et les boucles d'oreille semblables de l'époque avar,²³ peut-être comme legs de la population qui a survécu à la domination avar et que les Hongrois conquérants ont trouvé sur la terre devenue depuis la Hongrie. L'observation susmentionnée qu'on n'a trouvé, dans le cimetière de Szentes-Szentlászló (dans lequel une plus grande partie du matériel datait de l'époque de la migration des peuples, qu'à Csanytelek-Dilitor) qu'un seul exemplaire des anneaux de tempe terminés en «S», tandis que ceux-ci font la partie caractéristique du matériel de Dilitor, nous mène à la conjecture que les deux cimetières ne sont pas contemporains et que celui de Csanytelek-Dilitor est postérieur.

Szeged

Márta Széll

A NÉPVÁNDORLÁSKORI TEMETŐK TÉRKÉPEZÉSÉRŐL

Függelék Széll Márta dolgozatához

Ásatásainkkor hiánytalan és teljes tényfelvételre kell törekednünk. A fel nem szedhető leletek (bőrnyomok, cölöplyukak, fakorhadék alakja stb.) sokszor egyenlőrangú jelentőségük a leggazdagabb aranylelettel. Ezek legtöbbje olyan, hogy fényképfelvétellel nem tudjuk rögzíteni, mert csak a föld halvány elszíneződéseként jelentkeznek. A fénykép mellett feltétlenül szükséges tehát a pontos leírás, de még sokkal inkább a helyszínrajz. Ennek megkönnyítésére nyomatta az Orsz. Magyar Történeti Múzeum az ásatási csontvázlapokat. Ezek a lelkiismeretes ásató számára lehetővé teszik, hogy pontosan beszámoljon nemcsak a leletek fekvéséről és egymáshoz való viszonyáról, hanem minden egyéb tapasztalatát is rajzban rögzíttesse és így ettől főként az eddig kevés figyelemre méltatott néptörténelmi szempontok (vi-selet, temetkezési mód stb.) számára várhatunk bőséges adatokat.

Éppen ezek a néptörténelmi szempontok tették szükségessé, hogy olyan térképezési újításokat vezessünk be, amelyek egyúttal módszertani gazdagodást is jelentenek a régészeti kutatás-

nak. Alább röviden indokolom ezeket. Az egyes sírok régészeti érték és kevésbé jelentős leletei mellett, mind régészeti, mind néptörténelmi igen fontos lehet a temető egységes képe. Tehát az például, hogy hogyan helyezkednek el benne a szegény és a gazdag sírok, megállapítható-e ezekből valamilyen állandó szokás? Hogyan viszonylanak a férfi, női és a gyermek-sírok? Van-e valami rendszer ezek elhelyezésében? Folyamatosan terjedt-e a temető, vagy pedig kezdetben néhány egymástól távolabb álló sír körül temetkeztek s ezek a csoportok mind szélesebb gyűrűben lassan egybefolytak? Ez-e az oka annak, hogy igen sok temetőben pusztán hagyott foltokat találunk? Stb., stb. Már ezeknek a kérdéseknek felvetéséből látható, hogy nemcsak néptörténelem, népszokások stb. szempontjából fontos az egységben nézett temető, vagy sírcsoportok pontos felvételezése, hanem erősen belevág a régészeti időrend megállapításába is. Egészen más időrendhez jutok akkor, ha megállapíthattam, hogy több, egymástól távolabb álló középpont körül gyűrűszerűen terjed a temetkezés, mintha a temető egyik végétől a

²¹ V. la note 71. t. XXVII. 1—6.

²² Ibid. t. XXIX. 3—7.

²³ Horváth, Tibor, *Az üllői és a kiskörösi avar temető (Le Cimetière avar de Üllő et de Kiskörös)* Arch. Hung. XIX (t. II 1—2, 8—9, 11—12, 17, 18).

másikig folyamatosan temetkeztek. A fent felsorolt és egy csomó fel nem sorolt kérdésre ma még egyáltalán nem tudunk felelni, mert ezekkel a szempontokkal — egy-két értékes egyéni kezdeményezéstől eltekintve — eddig egyáltalán nem törődtek. A munka elindítását úgy terveztem, hogy temetőtérképeinket a fenti szempontok szerint szemléletessé kell tennünk, mert az üres sírhelyekkel telerajzolt térkép néma. Erre vonatkozólag ki is dolgoztam egy rendszert és felkérésemre Széll Márta már eszerint rajzoltatta meg térképeit. Ezekről a térképekről a következőket lehet leolvasni: tájolás, gazdag, szegény, férfi, nő, gyermek, kirabolt, bolygatlan koporsós temetkezés vagy földsír, lovas-temetkezés stb. A szükséghez képest esetleg egy temetőről több térképet is készíthetünk és ezeken a legkülönbözőbb szempontokat érvényesíthetjük. Az ilyenképen megrajzolt temetők

térképeinek egymásravezítéséből sok mindenre feleletet kaphatunk. A már említetteken kívül például egészen új lehetőségeket nyitana a családi temetkezés megállapítása az embertan és örökléstan számára, az életkorok megoszlása, a szociális tagozódás stb. megállapítása, a szegény és gazdag réteg viseletbeli különbségei, embertani és szokásbeli különbségei a néptörténelem alapvető kérdéseire adhatnak feleletet. Ez a térképezési jelrendszer első próbálkozás, de hiszem, hogy tapasztalt ásató munkatársak sok olyan jelenségre hívják fel a figyelmemet, amelyek számbavételével kialakíthatjuk az egységes jelrendszert. Kíváncsi lennék, hogy ne csak a népvándorláskori és magyar ásatásoknál valósítsuk meg ezt az eljárást, hanem a lehetőséghez képest a többi régészeti ásatásoknál is hasonlóan térképezzük a csontvázas temetkezéseket.

Kolozsvár

László Gyula

SUR LA CARTOGRAPHIE DES NÉCROPOLES DE L'ÉPOQUE DE LA MIGRATION DES PEUPLES

Annexe à l'étude de Mlle. Márta Széll

Nous devons aspirer, dans nos fouilles, à un enregistrement des faits intégral et complet. Les trouvailles non ramassables (forme des traces de cuir, des trous de pieux, du bois pourri etc.) sont parfois d'une importance égale à la plus riche trouvaille d'or. La plupart de celles-là sont telles que nous ne pouvons pas les fixer par la photographie, car elles ne se présentent que comme de pâles décolorations de la terre. À côté de la photographie, la description précise est donc absolument nécessaire, mais beaucoup plus encore la description du lieu. C'est pour faciliter celle-ci que le Musée Hongrois National a fait imprimer pour les fouilles les cartons-classeurs des squelettes. Ils rendent possible au fouilleur consciencieux de rendre compte exactement, non seulement de la situation et du rapport mutuel des trouvailles, mais aussi de stabiliser toutes ses autres expériences en dessin et nous en pouvons attendre ainsi des données de grande valeur, surtout pour les points de vue ethnologiques (costume, mode de sépulture etc.), auxquels on a prêté peu d'attention jusqu'à présent.

Ce sont justement ces points de vue ethnologiques qui ont nécessité l'introduction de telles

innovations cartographiques qui sont en même temps un enrichissement méthodologique des recherches archéologiques. Je motive cela brièvement ci-dessous. À côté des trouvailles plus ou moins précieuses et importantes du point de vue archéologique des tombes, prises chacune en particulier, l'aspect d'ensemble de la nécropole peut être très important du point de vue autant archéologique qu'ethnologique. Ainsi p. e. on peut poser les questions suivantes: Comment y sont situées les tombes des pauvres et celles des riches et peut-on en conclure à une pratique constante? Comment les tombes d'hommes, de femmes et d'enfants se rapportent-elles les unes aux autres? Y a-t-il un système quelconque dans leur disposition? La nécropole prenait-elle de l'extension continûment, ou bien enterrait-on au début autour de quelques tombes éloignées l'une de l'autre et ces groupes se joignaient peu à peu, en formant des anneaux de plus en plus larges? Est-ce cela la cause que nous trouvons, dans nombre de nécropoles, des taches laissées désertes? Etc. etc. On peut voir, déjà de la position de ces questions, que l'enregistrement précis de la nécropole, ou du groupe de tombes, vus en complexe, n'est pas seulement important du

point de vue ethnologique, de celui des coutumes populaires etc., mais aussi il aborde intensément la détermination de la chronologie archéologique. On arrive à une chronologie tout à fait différente, si on a constaté que l'enterrement prend de l'extension en guise d'anneau, autour de plusieurs centres éloignés en un certain degré l'un de l'autre, ou si, par contre, on avait enterré continûment, d'un bout de la nécropole à l'autre. Il nous est encore absolument impossible de répondre aujourd'hui aux questions susmentionnées, comme à nombre de questions non énumérées non plus, puisqu'on ne s'est nullement occupé — sauf quelques précieuses initiatives individuelles — jusqu'à présent de ces points de vue. Mon avis, sur la mise en marche du travail était qu'il fallait rendre nos plans des nécropoles suggestives, selon les points de vue susdits, le plan, couvert de tombes vides ne nous disant rien. J'ai même fait élaborer un système à cet égard et Mlle. Márta Széll a déjà fait dessiner, à ma sollicitation, ses plans selon ce système. On peut déchiffrer de ces plans les données suivantes: orientation, ensevelissement à cercueil de riche, de pauvre, d'homme, de femme, d'enfant, pillé, non remué, ou tombe de terre, ensevelissement à cheval etc. On peut

Kolozsvár

aussi faire, selon le besoin, plusieurs plans d'une nécropole et y faire valoir les points de vue différents. On peut avoir la réponse sur beaucoup de questions en projetant les plans dessinés de cette manière, l'un sur l'autre. Cela ouvrirait p. e. des possibilités tout à fait nouvelles, outre aux données susmentionnées, aussi pour la détermination de l'ensevelissement de famille, pour l'anthropologie et la science de l'hérédité; la répartition des âges, la division sociale etc., les différences de costume de la population pauvre et de la riche, les différences anthropologiques et de coutumes, peuvent donner la réponse aux questions fondamentales de l'ethnologie. Ce système de signes cartographiques est une première tentative, mais j'espère que nos fouilleurs versés appelleront mon attention sur nombre de tels symptômes, avec la prise en considération desquels on pourra former le système de signes unifié. Il serait désirable de réaliser ce procédé, non seulement dans le cas des fouilles de l'époque de la migration des peuples et des fouilles hongroises, mais aussi de dessiner, dans la mesure du possible, d'une manière semblable le plan des ensevelissements à squelettes des autres fouilles archéologiques.

Gyula László

ÚJABB ADATOK A BIZÁNCI MÁGIKUS AMULETTEK TÖRTÉNETÉHEZ

A fehérmegyei gárdonyi határban nemrég egy bizánci bronzmelldísz¹ lelték s azt a székesfehérvári Múzeumban helyezték el (1. kép 1—2). A bronzkorong 6.5 cm. átmérőjű, fent kis füllel van ellátva, mert láncon csüngve nyakban viselték. Mindkét oldalán erősen lekopott, domború díszítés és görög felirat látható. Egyik oldalán Szt. Mihály arkangyal áll, kiterjesztett szárnyakkal, jobbáiban lilomos jogart tartva, hosszú, későbizánci chitonban, melyet elől a mellen ke-

ábrázolásokat, valamint a feliratokat gyöngysor kereteli. A mindkét oldalon olvasható körirat hibás, homályos és töredékes. Így szól: +ΑΓΥΟ-CAΠΙΟCΑΤΙΟC ΚC CΑΗΑΟΗ ΠΛΗΡΥCΘ ΟΥΡΑ-ΝΟC(ΚΑΙ).¹ — +ΥCΤΕΡΑΜΕΛΟΝΥ ΟCΕΝΩΒΡΥ ΧΑCΚΕΟCΥΝΗCΤΥΚΟΥ²

A korongban azoknak a bizánci mágikus amuletteknek egy újabb példáját ismerjük fel, melyeket V. Laurent ismertetett alapvetően.³ Az ilyen, legkülönbözőbb anyagból, heliotropból,

1—2. kép — Figs. 1—2

resztesződő loron takar, ennek szabad vége az angyal balkarján átvetve csüng alá. Teljesen megfelel a későbizánci Mihály ábrázolások császári díszruhás arkangyalainak. Mellette kétoldalt névbetűi: MH XΔ. A másik oldalon középen kezdetleges Meduzafő látszik, belőle sugáralakban kiindulva hét hosszúnyakú sárkánykígyófej kanyarodik. Minden nyakon egy nagyobb és egy kisebb méretű fej van, lehetséges, hogy ezzel a hím és nőstényállatot akarták érzékeltetni. Az

ólomból, zománcból vagy bronzból készült amuletteknek elengedhetetlen jellemzője a kígyós

¹ Ἁγίος ἁγιος ἁγιος Κ(ύριος) Σαβαώθ, πλήρης ὁ οὐρανοῦς (καὶ) Szent, szent, szent az Úr Szabaót, telve az ég és (föld az ő dicsőségével).

² Ὑστερα μελάνι ὡς λεων βρύχας (ε?) καὶ ὡς... A feliratok megfejtéséért és kibetűzéséért dr. Moravcsik Gyula professzor úrnak e helyen mondok hálás köszönetet.

³ V. Laurent, *Les amulettes Byzantines et formulaires magiques*, *Byzantinische Zeitschrift*, 1936. p. 300.

Meduzafő és a körülötte olvasható mágikus formula. Az antik Meduza ábrázolást a keresztény népek átvették számos esetben, a bizánci amulettek esetében érdekes eszmetársítással kapcsolva: a pogány mágikus formulának démonhoz intézett invokációja nem zárja ki az amulettek hátlapján alkalmazott keresztény szentről való megemlékezést sem, a Pantokrátor, a Madonna, a gárdonyi medallion esetében Szt. Mihály arkangyal segítségének igénylését, az illető szentek képei mellett bibliai szöveg kíséretében.

Medallionunk a Laurent által felsorolt példányok közül az athéni Dallegio gyűjteményben őrzött bronzmelldíszhez áll legközelebb, bár ennél vagy két centiméterrel nagyobb átmérőjű. A vonalkeret nem hullámvonalas, mint az athénin, hanem gyöngysoros, a kígyófejek mindkét esetben kettősek, ami általában ritkábban fordul elő. Szt. Mihály alakja teljesen hasonló a kettőn, csak az athénin páncélinget visel és baljában a legyőzött sárkánykígyót szorongatja. A gárdonyi amuletten ehelyett a loronnak a balkaron átvetett, lecsüngő vége látszik. Hiányzanak a gárdonyi amuletten, az athéni példányon a kígyófejek között alkalmazott, mágikus szót rejtő, de megfejtethetlen betűk. Szt. Mihály köriratában mindkét emléken a bizánci trisagion háromszoros ΑΙΟΙΟC szóval kezdődő sora olvasható, de a magyar darabon hibásan írva, homályosan. Látszik, hogy egy régi, már feledésbe merült tradíció megszokott ismétlése, melyet értelmetlenül másoltak. A Meduzafejes oldal feliratának megfejtése, valamint jelentése is homályos. Az egész emlékcsoport megfelelő feliratai értelmének eredete a régi, pogány, népi babonában gyökerezik. Invokációt tartalmaz egy démonhoz, mely csavarodik mint a kígyó, ordít mint az oroszlán, sziszeg mint a sárkány s aki ezen mágikus formula következtében csendesedjék le miként a tenger, szelídüljön meg mint a bárány. Laurent rámutat arra, hogy pontos olvasásuk, értelmük megfejtése szempontjából sem a babonák irodalma, sem a folklóre eddigi ismeretei nem adnak kielégítő választ. A feliratok ΗΧΤΕΡΑ (matrix, Gebärmutter, méh) szóval kezdődnek, tehát feltehető, még a Meduzafő jelentése révén is, hogy itt valami gnosztikus jelentőségű invokációról van szó. Nem lehetetlen — miután az irodalomban később a hystera szó egész sorozat más betegség megjelölésére is szolgált — hogy valamilyen általános betegséggűző formuláról van szó, melynek régi, eredeti értelme elhomályo-

sulva, helyesírási hibákkal, értelemzavaró rövidítésekkel alkalmazták.

A Laurent,⁴ Drexler,⁵ Cabrol-Leclercq,⁶ és Schlumberger⁷ által felsorolt bizánci amulettek emlékcsoportja így egy magyarországi lelettel bővült. Mindezekhez még egyet fűzhetünk, melyre a fent felsorolt irodalomban nincsen utalás. A kievi Khanenko gyűjtemény őriz egy bronz-medalliont, mely — amennyire a fénykép után ítélni lehet — a gárdonyi amulettel igen közel áll.⁸ Egyik oldalán ott a kígyós, Meduzafejes ábrázolás, mely itt már-már szimmetrikus elrendezésű dekoratív sémává változott. Másik oldalán a Keresztrefeszítés jelenete, körülötte álló alakokkal. A kievi kormányzóság területén ásták ki és így került a Khanenko gyűjteménybe.

Egy érdekes formai megegyezésre óhajtjuk még a figyelmet felhívni. A kievi Khanenko gyűjteményben őriznek egy szasszanida ezüstcsészét, melyet Rsiscsev környékén, a kievi kerületben leltek.⁹ Öblének közepén egymással szemben két himoroszlán ül, hátravetett fejjel, egymásnak tükörképeként, szimmetrikus helyzetben. Az egyik oroszlán farka bordás sárkányfejben végződik (a másik fark helyén sajnos, sérülés van s a sárkányfej nem látható), mely felkunkorodva szembenéz az oroszlánfejjel. Ez a sárkányfej csikozott nyakával és tátott szájával, formailag igen közel áll a gárdonyi amulett kétfejű kígyóihoz. Az ezüstcsésze egyrészt példája annak, hogy a szasszanida készítmények élénk kereskedelmi kapcsolataik révén Szibériába és a permi vidékre is elkerültek, másrészt a kígyók formai megegyezése miatt — ami nem hisszük, hogy véletlen lenne — ismét egy láncszemmel gazdagítaná a perzsa formakörből átvett bizánci dekoratív motívumok sorát.

Hátra van még a gárdonyi amulett korának meghatározása. Az irodalomban eddig ismert legfiatalabb példánya a bizánci mágikus amuletteknek, s az athéni Dallegio, ill. a kievi Khanenko gyűjteménybeli darabokkal egykorú lehet. Körülbelül a XII. század végéről keltezhető mind-

⁴ V. Laurent op. cit.

⁵ W. Drexler, *Alte Beschwörungen*, Philologus, 58. 1899. p. 594.

⁶ Cabrol-Leclercq, *Dictionnaire d'Archéologie chrétienne et de Liturgie*, 11. 1933., p. 195.

⁷ G. Schlumberger, *Mélanges d'archéologie byzantine*, Paris, 1885. p. 135.

⁸ *Collection Khanenko*. Livr. VI. 44. l. 600. sz.

⁹ *Collection Khanenko*. Livr. VI. Kiev, 1907. XXVI. tábla 401. sz.

három. Erre következtethetünk a Mihály ábrázolás későbizánci formájából, a feliratok elnagyolt voltából és homályos visszaadásából is. A XII. század második felében hazánkban rész-

Budapest

ben Mánuel császárral vívott küzdelmek, részben III. Béla politikája révén a bizánci kapcsolatok igen élénkek voltak s így kerülhetett magyar földbe a gárdonyi mágikus amulett.

Bárányné Oberschall Magda

NOUVELLES DONNÉES CONCERNANT L'HISTOIRE DES AMULETTES MAGIQUES BYZANTINES

On a trouvé, il y a peu de temps, aux alentours de Gárdony (comitat Fehér), un médaillon byzantin en bronze; il fut placé au Musée de Székesfehérvár. (Fig. 1, 1—2) Le disque en bronze, d'un diamètre de 6.5 centimètres, est pourvu en haut d'une petite oreille, car on le portait suspendu au cou par une chaîne. On voit, sur chacun de ses deux côtés, des ornements à relief très usés et une inscription grecque. Sur un côté c'est l'archange Saint Michel, debout, les ailes déployées, tenant en sa droite un sceptre en fleur de lis et vêtu d'un long chiton de l'époque byzantine tardive, lequel est couvert devant par un loron en sautoir, dont le bout libre pend par dessus le bras gauche de l'ange. Il correspond parfaitement aux archanges aux habits de cour impériale des représentations de Saint Michel de l'époque byzantine tardive. A ses deux côtés on lit les lettres: MH XΔ. Sur l'autre côté du disque il y a, au centre, une tête primitive de Méduse, de laquelle sortent, en serpentant, radialement sept têtes de dragon. Sur chaque col il y a une tête plus grande et une plus petite; peut-être voulait-on faire percevoir par cela le mâle et la femelle. Les figurations, comme aussi les inscriptions sont encadrées chacune par un rang de perles. L'inscription des deux côtés est fautive, de sens obscure et fragmentaire. Voici leur texte: + ΑΓΥΟCΑΤΙΟC ΚC CΑΠΑΟΘ ΠΛΗΡΥCΘ ΟΥΡΑΝΟC (ΚΑΙ).¹ — + ΥCΤΕΡΑΜΕΛΟΝΥ ΟCΑΕΩΝΒΡΥ ΧΑCΚΕΟΓΥΝΗ CΤΥΚΟΥ.²

Nous reconnaissons dans ce disque, un nouvel exemplaire des amulettes magiques byzantines, dont M. V. Laurent donne le compte rendu

fondamental.³ La caractéristique indispensable de ces amulettes, faits des matériaux les plus différents, comme l'héliotrope, le plomb, l'émail, ou le bronze, est la tête de Méduse à serpents et la formule magique qui se lit tout au tour. Les peuples chrétiens ont emprunté maintes fois la figuration de Méduse antique et, cela dans le cas des amulettes byzantines, par une association d'idées intéressante: la formule magique d'invocation payenne, adressée à un démon, n'exclut guère la commémoration d'un saint, appliquée au revers des amulettes, l'imploration du secours du «Pantokrator», de la Madonne, dans le cas du médaillon de Gárdony de l'archange Saint Michel, accompagnée, outre l'image du saint en question, d'un texte biblique.

Notre médaillon s'approche le plus, parmi les exemplaires énumérés par M. Laurent, à celui en bronze, conservé dans la Collection Dallegio à Athènes, bien que son diamètre soit plus grand de deux centimètres environ que celui de la pièce d'Athènes. Son encadrement n'est pas, comme celui du médaillon d'Athènes, une ligne onduleuse, mais en rang de perles; par contre les têtes de serpents de tous les deux médaillons sont doubles, ce qui, en général, est assez rare. Les deux représentations de Saint Michel se ressemblent parfaitement, seulement il porte, sur le médaillon d'Athènes, une cotte de mailles et étrangle, de sa gauche, le dragon vaincu. Sur l'amulette de Gárdony on voit, au lieu de cela, le bout du loron, pendant par dessus le bras gauche. On ne voit non plus, sur l'amulette de Gárdony, les lettres, cachant un mot magique, mais indéchiffrables, disposées sur l'exemplaire d'Athènes, entre les têtes de serpents. Sur chacune des deux pièces, l'inscription autour de Saint Michel répète la formule du trisagion byzantin, commençant par ΑΓΙΟC, redit trois fois, mais, sur l'exemplaire hongrois, l'orthographe est fautive et le tout est obscur. On voit que c'est la répétition habituelle d'une

¹ Ἅγιος ἄγιος ἄγιος Κ(ύριος) Σαβαώθ, πλήρης δ οὐραοῦς (καί).

² Ὑστερά μελάνυ ὡς λέων ρυαῶθ (ε?) καὶ ὡς... J'exprime, en ce lieu, mes remerciements les plus sincères à M. le Professeur Gy. Moravcsik, pour avoir bien voulu déchiffrer les inscriptions.

ancienne tradition, déjà oubliée, qu'on copiait, sans en savoir le sens. De même la solution de l'inscription sur le côté de la tête de Méduse, comme aussi sa signification, sont obscurs. L'origine du sens des inscriptions correspondantes du groupe entier se base sur les superstitions anciennes populaires payennes. Elle contient une invocation à un démon, qui se tord, comme le serpent, rugit, comme le lion, siffle, comme le dragon et lequel, par l'effet de cette formule magique, doit s'apaiser, comme la mer et s'adoucir, comme l'agneau. M. Laurent indique, qu'au point de vue de leur déchiffrement précis et de la solution de leur sens, ni la bibliographie des superstitions, ni les notions du folklore ne donnent une réponse satisfaisante. Les inscriptions commencent par la parole ΗCΤΕΡΑ (matrix, matrice, Gebärmutter), ce qui fait supposer, aussi par la tête de Méduse, qu'il s'agit ici d'une invocation de signification gnostique. Il n'est pas impossible — puisque plus tard le mot hystera fut aussi employé dans la littérature, comme désignation de toute une série d'autres maladies — qu'il s'agisse d'une formule générale pour chasser les maladies, dont le sens ancien, original, s'étant obscurci, on l'appliquait, avec des fautes d'orthographe et des abréviations troublant le sens.

Ainsi le groupe des amulettes byzantines, énumérées par Laurent,³ Drexler,⁵ Cabrol-Leclercq⁶ et Schlumberger⁷ s'est augmenté par une trouvaille hongroise. Nous pouvons ajouter à tout cela encore une pièce, point mentionnée dans la bibliographie énumérée ci-dessus. La Collection Khanenko de Kiev conserve un médaillon en bronze, lequel — à ce qu'on en peut juger d'après la photographie — est très analogue à l'amulette de Gárdony.⁸ Il y a, sur un de ses côtés, la tête de Méduse à serpents, ici déjà quasi devenu un schéma décoratif, à disposition symétrique. De l'autre côté la scène du Crucifiement, avec des personnes debout tout autour. Il fut déterré sur le territoire du gouvernement de Kiev et parvint ainsi dans la Collection Khanenko.

Notons encore un accord de forme intéressant. Dans la Collection Khanenko de Kiev il se conserve une tasse en argent sassanide, trouvée dans le district de Kiev, aux environs de Rsiscev.⁹ A l'intérieur, sur le fond, deux lions affrontés sont assis, la tête rejetée, l'un pendant de l'autre, en position symétrique. La queue d'un des lions se termine en une tête godronnée de dragon (à la place de l'autre queue il y a malheureusement une détérioration, par suite de laquelle la tête de dragon n'est pas visible), laquelle se recourbe en l'air; la tête de lion et la tête de dragon se regardent en face. Cette tête de dragon, avec son cou rayé et sa gueule ouverte, est en sa forme, très analogue avec les serpents bicéphales de l'amulette de Gárdony. La tasse en argent est, d'une part, l'exemple de ce que les produits sassanides étaient aussi parvenus, moyennant leurs vives relations commerciales, en Sibérie et dans la contrée de Perm, d'autre part, par cause de l'accord des formes des serpents — que nous ne croyons pas être un hasard —, elle enrichirait, d'un nouvel exemple, la chaîne des motifs décoratifs byzantins, dérivants des motifs perses.

Reste encore à définir l'âge de l'amulette de Gárdony. C'est le plus jeune exemplaire des amulettes magiques byzantines, connues jusqu'à présent dans la bibliographie et à peu près de l'époque des pièces de la Collection Dallegio d'Athènes, resp. de la Collection Khanenko de Kiev. Tous les trois peuvent dater environ de la fin du XIIe siècle. Nous pouvons conclure ainsi, en considérant la forme byzantine tardive de la représentation de Saint Michel, l'inscription esquissée et aussi le fait qu'elle est rendue d'une manière obscure. Dans la seconde moitié du XIIe siècle, en partie par cause des combats livrés à l'empereur Manuel, en partie par la politique de Béla III, les relations byzantines étaient en Hongrie très étroites et c'est ainsi, que l'amulette magique de Gárdony avait pu parvenir en terre hongroise.

Magda de Bárány-Oberschall

³ V. Laurent, *Les Amulettes byzantines et Formulaires magiques*, Byzantinische Zeitschrift, 1936. p. 300.

⁴ V. Laurent, op. cit.

⁵ W. Drexler, *Alte Beschwörungen*, Philologus, 58 (1899) p. 594.

⁶ Cabrol-Leclercq, *Dictionnaire d'Archéologie chrétienne et de Liturgie*, II. (1933), p. 195.

⁷ G. Schlumberger, *Mélanges d'Archéologie byzantine*, Paris, 1885, p. 135.

⁸ *Collection Khanenko*. Livr. VI. p. 44. no. 600.

⁹ *Collection Khanenko*. Livr. VI. Kiev, 1907. t. XXVI. no. 401.

GIOVANNI CORNARO PECSÉTTYŰRŰJE

A Magyar Történeti Múzeum történeti tárának teljes anyagáról cédulakatalógust készítünk. A gyűrű-anyag raktáron levő részének feldolgozásánál a sok jelentéktelen, valóban csak a raktárba való gyűrű között akadtam az alább ismerttetett darabra.

Egy darabból készült arany pecsétgyűrű ez (I. t. 1). A fej felé kissé kiszélesedő, lapos abroncsa van, amelyen hosszában párhuzamosan két barázda megy végig a fej két oldaláig. Az ugyancsak lapos fej köralakú. Vésete (I. t. 2) hasított pajzs, amelynek jobb mezője sima, a bal pedig mélyített; a mélyített rész egymást keresztező sűrűn vésett vonalzással, ú. n. damaskolással van borítva. Mivel a pecsétgyűrű vésete negatív, a lenyomaton a heraldikai bal mező a sima és a jobb a damaskolt. A pajzs körül két köralakú vonalkeretben a következő körirat olvasható: S (igillum) IOHANN(n)ISCOR-NARI. (Az I. t. 3. kép a gyűrű gipsz lenyomatát adja felnagyítva.)

A gyűrű átmérője a fejnél 1.9 cm, az erőmérőleges átmérő 2 cm (minthogy az abroncs kissé lapított köralakú), a fej átmérője 1.2 cm, az abroncs legkisebb szélessége (a fejjel szemben) 0.4 cm, legnagyobb szélessége (a fej kétoldalán) 0.6 cm. Az abroncs vastagsága csak mintegy 0.03 cm, a pecsétlőlap vastagsága pedig nem egészen 0.1 cm.

Ez a gyűrű Jankovich Miklós gyűjteményében volt és 1832-ben került a Nemzeti Múzeumba. Leltári száma Ann. Jank. 101.

A Jankovich-féle latinnyelvű leltári napló, amelyet a Múzeum őriz, lelhelyet, vagy egyéb provenienciát ennél a gyűrűnél nem ad meg. Csak annyit fűz hozzá, hogy «ez a Cornarius vagy orvos, vagy XVI. sz.-i velencei doge volt.»¹

¹ «Hic Cornarius aut medicus aut vero Venetorum princeps seculo 16to fuerat.»

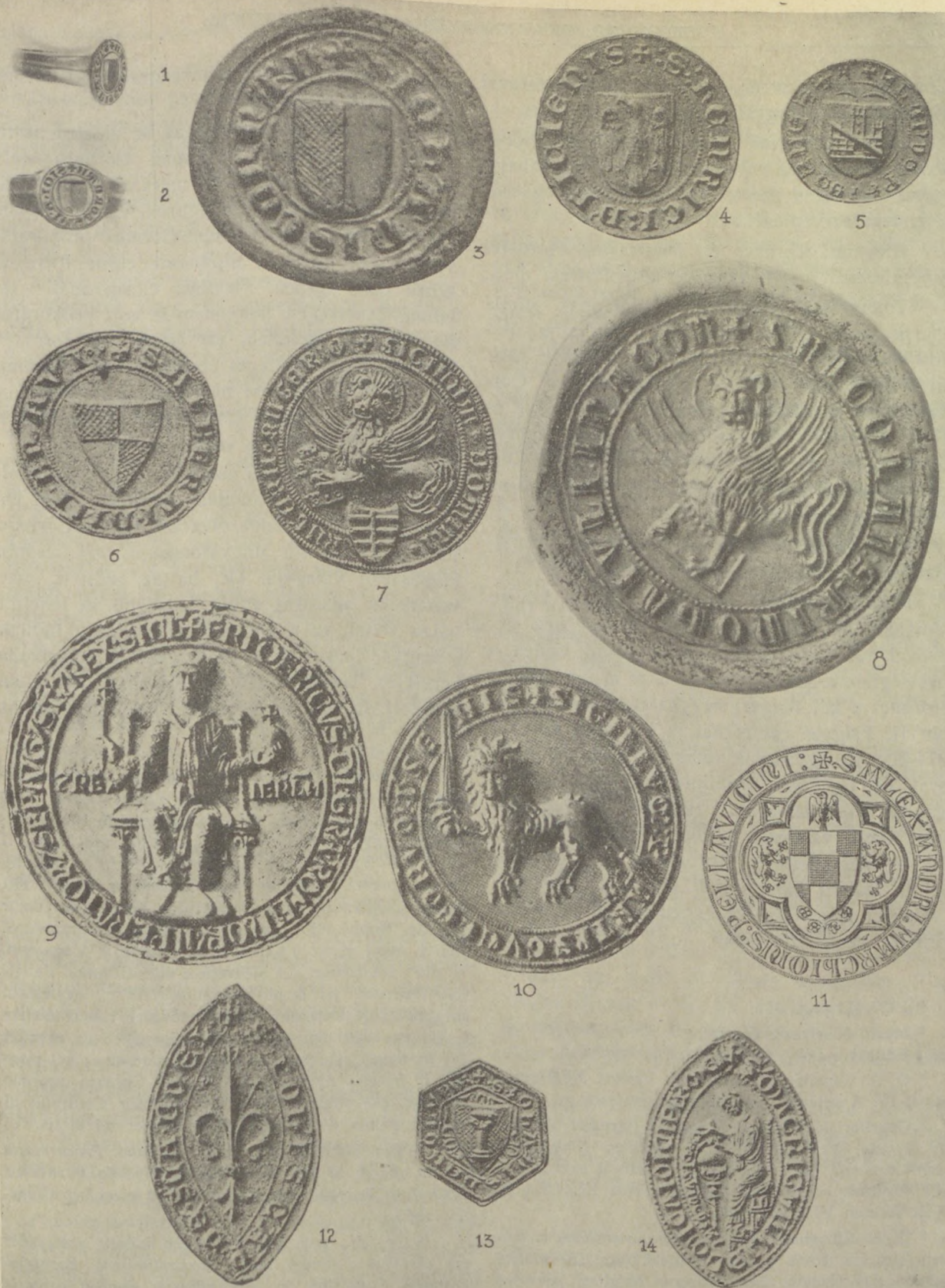
Giovanni Cornaro 1709 és 22 között volt doge. Ami pedig az orvost illeti, akit a Jankovich-leltár írója említ, ez nem lehet más, mint Cornarius, azaz Hagenbutt, később bécsi egyetemi orvostanár, aki a XVI. sz.-ban két évet töltött Nagyszombatban.² A gyűrű azonban, mind formája, mind feliratának betűtipusa alapján, lényegesen korábbinak tűnt. Hozzá kell tennem, hogy a Jankovich-leltár megállapításait mindig igen nagy óvatossággal lehet csak elfogadni.

Kutatni kezdtünk tehát a gyűrű tulajdonosa után. Kutatásunk, mindjárt az elején, váratlan sikerrel járt, amennyiben dr. gr. Zichy István, a Történeti Múzeum főigazgatója³ talált egy, Giovanni Cornarora vonatkozó adatot, Pompeo Molmenti, *La storia di Venezia nella vita privata* című munkájának ötödik kiadása I. kötetében.⁴ Molmenti azt írja az említett helyen, hogy, «amikor, 1290-ben, III. Endrét megkoronázták, ő az anyját, a velencei Tommasina Morosinit nagy pompával visszakisértette Magyarországra (ahol talán egyszer már járt, férjével, Utószülött Istvánnal), mert kívánta, hogy segítőtársa legyen a kormányzásban. 1291-ben a velencei Nagy Tanács elhatározta, hogy a királynét (csak a király anyja volt) követséggel és ezen kívül Giovanni

² Dr. Magyary-Kossa Gyula, *Magyar orvosi emlékek*. Budapest, 1931. III. pag. 182.

³ Itt mondok neki köszönetet a kutatásnak ezzel helyes útra való irányításáért. Köszönetet kell még mondanom két kollégámnak: dr. Bartha Dénes egyet. magántanárnak, aki a középkori olasz és latin kézírású szövegek elolvasásában végzett fáradságos és fontos munkát és dr. Huszár Lajosnak, aki Olaszországban, a helyszínen keresett analógiákat a gyűrűhöz, úgyszintén Giulio Lorenzettinek, a velencei városi múzeumok igazgatójának és dr. Pietro Zorzanellonak, a velencei Szt. Márk könyvtár könyvtárosának, akiktől a legértékesebb adataimat kaptam.

⁴ Bergamo, 1910. pag. 447.

I. tábla 1, 2: Giovanni Cornaro pecsétgyűrűje, 3: u. e. gipszlenyomata, 4: Enrico de'Ficeni, 5: Landolfo da Sessa, 6: Alberto Bravi, 7: Nicolò Querini, 8: Rugeri Rugerio, 9: II. Frigyes császár, 10: Siena Guelf pártjának, 11: Alessandro Pallavicini, 12: a Santa Boel(?)i káptalan, 13: Giovanni da Colonna, 14: Guglielmo mester, páрмаi kanonok pecsétjei. — Tavol I. 1, 2: Anello-sigillo di Giovanni Cornaro, 3: impronta in gesso dello stesso, sigilli 4: d'Enrico de'Ficeni, 5: di Landolfo da Sessa, 6: di Alberto Bravi, 7: di Nicolò Querini, 8: di Rugeri Rugerio, 9: di Federico II., 10: della parte Guelfa di Siena, 11: di Alessandro Pallavicini, 12: del capellano di Santa Boel(?), 13: di Giovanni da Colonna, 14: di maestro Guglielmo, canonico parmense.

Cornaro nemes urral, S. Marco prokurátorával kísértesse el (Magyarországra).»

Ez a Giovanni Cornaro azonban eltűnik Molmenti említett művének hetedik kiadásában,⁵ nyilván, mivel a szerző nem látta kellőleg alátámasztva szereplését.

Giovanni Cornaro és Tommasina Morosini kapcsolatairól a következőket állapítottam meg:

Tommasina Morosini a családnak «della Sbarra» nevű ágából származik.⁶ Nagyapja, Marino Morosini, doge, atyja pedig Michele (Michiel) Morosini. Michele felesége Agnese Cornaro. Ezek házasságából született Tommasina és fivére Albertino. Agnese Cornaro atyja Andrea Cornaro, testvére pedig nevezett Giovanni Cornaro.⁷ Így ez a Giovanni Cornaro Tommasina Morosini anyai nagybátyja.

A forrásokból Giovanni Cornarora vonatkozólag a következő adatokat tudtam meg:

Kiváló szenátor, 1238-ban Velence követe Rómában, IX. Gergely pápánál, Velencének Genovával való háboruszkodása ügyében. Ennek a követségnek eredményeképpen létre is jön a fegyverszünet a két tengeri nagyhatalom között. Ezután II. Frigyes császárnál is jár, mint követ.⁸ 1274-ben, az ugyancsak velencei Paolo da Molinoval és Pancrazio Malipieroval, résztvesz a második lyoni zsinaton.⁹ 1249-ben Marino Morosini doge választói között szerepel.¹⁰ Ez a tény is megerősíti a Morosiniak és Cornarok közötti családi kapcsolatok létezését. 1291-ben a velencei Nagy Tanács engedélyt ad Giovanni Cornaro, nemes férfiúnak, hogy elkísérje Tom-

masina Morosinét Magyarországra és ott hat hónapig vele maradhasson.¹¹

S. Marco prokurátorainak az előttem ismeretes jegyzékeiben¹² Giovanni Cornaro neve nem szerepel, talán azért, mert az elsőből kimaradt és a további történetírók, ennek alapján, kifelejtették. Hogy Giovanni Cornaro prokurátor volt, azt a régebbi, Molmenti előtti források közül csak egyben, Flaminio Cornaronál¹³ találom. Lehetséges, hogy nem is volt prokurátor és, hogy az egyetlen, ezt állító régi forrás¹⁴ tévedett. Ez az esetleges tévedés azonban semmiféle döntő befolyással nem lehet arra vonatkozólag, hogy Giovanni Cornaro Tommasinát Magyarországra kísérte-e, vagy sem.

Giovanni Cornaro magyarországi útját Molmenti bizonyára ugyanonnan merítette mint én, majd, nem látván beigazolvva azt, vajjon Cornaro tényleg elutazott-e Magyarországra, ezt későbbi kiadásában kihagyta. De, ha az említett, erre vonatkozó adatokat eddig kétségbe is lehetett volna vonni, ez a kétkedés most, hogy tudunk a magyar Jankovich gyűjteményből a Múzeumba került és fentebb leírt gyűrűről, már nem lenne indokolt. És amilyen mértékben hitelesíti gyűrűnk

¹¹ Flaminio Cornaro (vagy Corner), *Ecclesiae Venetae* (ill. Chiese Venete, Venezia 1739. X. pag. 322) c. művében ezeket írja: «In eiusdem ms. Chronici (Barbaronak egy krónikája a nemesi családokról) Tom. III apud Cl. Vir. Marcum Fuscarenum Equ. et D. M. Procuratorem asservato haec habentur pag. 290. MCCLXXXI. In Majori Consilio: Quod concedatur licentia Nobili Viro Joanni Cornario Procuratori S. Marci, quod possit ire cum Dom. Regina in Ungariam, et stare sex menses.» A «Ritratti e vite di donne illustri che fiorirono dal secolo XI al XVIII» c., névtelenül megjelent, de Domenico Cobetti művének ismert munka I. (és egyetlen) kötetének VIII. fejezetében ez az adat így módosul: «l'accompagnarono (Tommasina) nel viaggio il fratello Albertino e Giovanni Cornaro suo zio materno, che ottenne licenza dal Maggior Consiglio di andarle dietro, e di starsene con lei per sei mesi».

¹² Fra Fulgenzio Manfredi, *Dignità Procuratoria di san Marco di Venetia*, Venezia, 1602 és Francesco Sansovino, *Venetia Citta nobilissima et singolare*, Venezia, 1663.

¹³ Op. cit., pag. cit. A fentebb idézett rész előtt ezt olvassuk: «Quum autem accuratissimus Barbarus Joannem Cornarium in Procuratorum elencho conscribendum ommiserit, id per oscitantiam egisse dicendum reor, siquidem diligentem Chronologum nec Joannis nomen, nec Procuratoris dignitas latuerant», és itt következik magyarázatképpen a ¹¹ jegyzetben közölt rész, amelyben Giovanni Cornaro prokurátorként szerepel.

¹⁴ Marco Barbaronak a ¹¹ jegyzetben említett kéziratú krónikája.

⁵ 1927. I. pag. 476.

⁶ Marco Barbaro, *Genealogia delle famiglie patrizie*. Kézirat a velencei Szt. Márk könyvtárban.

⁷ G. A. Capellari, *Campidoglio Veneto*. XVIII. sz.-i kézirat. IV. A velencei Szt. Márk könyvtárban.

⁸ Capellari, Op. cit. D. Casimiro Freschot, *La Nobiltà Veneta* (Venezia, 1707) c. művében (Pag. 104) is erről van szó, de a pápánál és császárnál való követ-ségek fordított sorrendben találhatók, sőt IX. Gergely helyett tévesen VIII. szerepel.

⁹ E. A. Cicogna, *Delle Inscrizioni veneziane* c. művében (Venezia, 1842. V. pag. 557) ezt írja: «Il Cronista (Martino da) Canale... ci conserva un'altra, per noi importante letteraria notizia, cioè che Nicolò Natale ossia dei Natali cherico della Contrada di S. Raffaello scrisse più cose, intorno al Concilio di Lione, dietro la relazione che gliene fecero i tre veneti ambasciatori ritornati del 1274, che furono Paolo da Molino, Giovanni Cornaro, e Pancrazio Malipiero...»

¹⁰ Capellari, Op. Cit.

az eddig megtámadható hitelű adatokat, éppen olyan mértékben teszik viszont ezek most hitelessé a gyűrű származását. Sőt éppen az adatok kevésbé ismert volta zárja ki azt, hogy a gyűrűnél hamisítványra gondoljunk. Giovanni Cornaro neve hazánkban eddig ismeretlen volt és így apokrif gyűrűjét 1832 előtt, nem készíthették el.

Még néhány szót Giovanni Cornaro személyi adatairól. Az eddig összegezettek alapján a XIII. sz. tizes éveinek legelején született. A pápai és császári udvaroknál tehát igen fiatalon, mintegy 25 éves korában kellett követnek lennie, míg Magyarországra igen öregén, 80.-ik éve táján jöhetett. Az 1238-as dátum túlkorainak, az 1291—93-as (amikor Magyarországon járhatott) meg későinek tűnhetik ahhoz, hogy egyazon emberre gondoljunk. Mégis el kell fogadnunk. Hiszen Capellari ír egyrészt rokoni kapcsolatairól a Morosiniakkal, másrészt ugyanő említi pápai és császári követségeit is. És a »Ritratti e vite di donne illustri...«-ban¹⁵ is a Magyarországra jövő Giovanni Cornaro mint Tommasina nagybátyja szerepel. A források anynyiban talán tévedhettek, hogy Giovanni Cornaro a pápánál és esetleg még a császárnál is nem követként, hanem csak mint a követség egyik tagja járt.

Most pedig arra, a semmivel sem kevésbé fontos problémára kell áttérnem, hogy vajjon a gyűrű stiluskritikailag beleillik-e a számára így adódó korszakba, a XIII. századba?

A gyűrűn semmiféle olyan dísz nincs, amelynek alapján kétséget kizáróan el lehetne helyezni valamely korba. Az árpádkori magyar pecsétygyűrűk abroncsa, ha, mint ezé, egy darabból készült a fejjel és nincs alul külön ráforrasztva, akkor is lényegesen keskenyebb és nincsenek rajta ezek a csatornák. Erre a formára, sajnos, Olaszországban sem találtam analógiát, ami azonban nem jelenti azt, hogy nincs is.

Minthogy a gyűrű tulajdonosa igen nagy kort ért meg, az készülhetett a XIII. sz.-nak akár második, akár harmadik harmadában. Ezért az ezután említendő analóg emlékeket éppen anynyira a XIII., mint a XIV. sz.-i anyagból merítettem, mert esetleg a XIV. sz. elejei készítmény közelebb áll időben a mi gyűrűnkhez, mint a XIII. sz. elejei.

Áttérve a pecsétlőlap vésetére: A címerpajzsból sem igen lehet a gyűrű korára követ-

keztetni, mert nincs sisakja, amelynek alakjából és díszéből keletkezési korát közelebből lehetne meghatározni. Sisakot különben is csak a XIII. sz. vége felé kezdenek a címeren alkalmazni. Megnehezíti ezenkívül a kor megállapítását az is, hogy a címerkép teljesen mesteralakos, figurális, vagy növényi dísz nélküli. Az egyik felében sima arany, másikban mélyített és damaszolt címerpajzs a Cornaro-család kék-arany, hasított pajzsú címerét ábrázolja.

Minthogy, amint már említettem, hasonló gyűrűt nem találok, helyett csak az olasz pecsétvésés mesterségéből vehetem a párhuzamos példákat, hiszen az ilyen pecsétgyűrűk vésetét sokszor pecsétvéső készítette.

A Cornaro-gyűrűn található pajzsalaknak az **I. t. 4. képen** látható a mása, amely Enrico de'Ficieni XIV. sz.-i pecsétjét díszíti.¹⁶ Az **I. t. 5. képen** látható pecsét (Landolfo da Sessa pecsétje a XIV. sz.-ból)¹⁷ pajzsa is hasonló, csak alul nem olyan teljesen legömbölyített. A damaszkolásra, mint heraldikai színmegkülönböztetésre, számos példa közül csak egyet, Alberto Bravi, XIII. sz. végi, vagy XIV. sz. elejei pecsétjét¹⁸ közlöm (**I. t. 6.**).

A Cornaro-gyűrű körirata is teljesen megfelel a XIII—XIV. sz.-beli olasz feliratoknak. Ez, a magyarokkal összevetve, sokkal szabályosabban, olvashatóbban rótt és egymasmellé helyezett betűkből áll. Viszont, szemben a korabeli francia és német feliratokkal, kevésbé gótikus jellegű. A latin betűkön csak a XIII. sz. végén kezd észlelhetővé válni az olaszoknál a gótikus betűk hatása, így a H-n, amelyet sokszor Ɔ-nak, az N-en és M-en, amelyeket Ɔ-nak, illetve Ɔ-nak írnak. Ez az elgotizált Ɔ és Ɔ a Cornaro-gyűrűn is megtalálható. A felirat olaszos jellegét több analóg ábrázolással támasztom alá:

Nicolò Querini, Velence acrí-i konzulának (ú. n. bailo-jának) pecsétje (1263, v. 1264—1274), a velencei Museo Correrben (**I. t. 7.**), — Rugeri Rugerio pecsétje a XIV. sz.-ból,¹⁹ (**I. t.**

¹⁶ Közli G. Schlumberger és A. Blanchet, *Collections Sigillographiques* (Paris, 1914)-ben (pag. 129, XVIII. tábla, 31. sz.). A pecsét a Schlumberger gyűjteményből való.

¹⁷ Schlumberger és Blanchet, Op. cit. pag. 123, XVIII. tábla, 5. sz. — Schlumberger gyűjtemény.

¹⁸ Schlumberger és Blanchet, Op. cit. pag. 123, XVIII. tábla, 33. sz. — Régi Charvet gyűjtemény.

¹⁹ Schlumberger és Blanchet, Op. cit. pag. 138, XX. tábla, 17. sz. — Schlumberger gyűjtemény.

¹⁵ L. a ¹¹ jegyzetet.

8), amelyen, mint az előbbin is, Szt. Márk szárnyas oroszlánja látható és amely következőképpen szintén velencei lehet, — Enrico de'Ficeni pecsétje, amelyet már, hasonló pajzsalakja miatt említettem (I. t. 4. kép), — II. Frigyes császár pecsétje, a XIII. sz. első feléből, Rómában, a Palazzo Venezia-beli Corvisieri gyűjteményben (I. t. 9. kép), — Siena város Guelf pártjának pecsétje (I. t. 10. kép) a XIII. sz.-ból, a sienai Városi Könyvtárban²⁰ — és végül Alessandro Pallavicini páрмаi pecsétje 1316 körülről, (I. t. 11. kép), a páрмаi múzeumban(?).²¹

A körirat szövege tartalmilag is megfelel a magánemberek korabeli pecsétjei szövegének: A kezdő S, «sigillum» szokásos rövidítése és hogy itt az S-et vékony, vízszintes vonással a közepén keresztülhúzták, sem elszigetelt jelenség. Ilyen látható a Santa Boel(?) -i káplán XIII. sz.-i pecsétjén²² (I. t. 12. kép). Itt még megemlítendő, hogy az S-et néha hosszában is áthúzták, máskor meg pont, vagy a magasban vessző követte. Mindezek rövidítési jelek voltak és a «sigillum» szó rövidítését jelezték. — Gyűrűnk köriratának első felét, vagyis azt, hogy

²⁰ E kettőt közli Pietro Toesca, *Storia dell'arte italiana* (Torino, 1927) c. művében (I. pag. 1122, ill. 1125).

²¹ Közli Luigi Pigorini, *Sigilli parmensi di Alessandro Pallavicini e di Niccolò Sanvitale* c. cikkében, a *Periodico di Numismatica e Sfragistica* IV. évfolyamában (Fasc. I.).

²² Schlumberger és Blanchet, *Op. cit.* pag. 108, XV. tábla, 21. sz. — Schlumberger gyűjtemény.

Budapest

S. IOHANNIS, változatlanul megtaláljuk (kivéve a «sigillum» szó rövidítési módját) Giovanni da Colonna, XIV. sz. végei pecsétjén²³ (I. t. 13. kép). Az olasz Cornaro névnek latin genitivusba tétele (Cornarii) is teljesen megszokott, sőt törvényszerűen ismétlődő jelenség. A szomszédos A és R egybeírása (AR), amely e szóban található, sem ritkaság. Ugyanez látható Guglielmo mester, páрмаi kanonok XIII. sz.-i pecsétjén,²⁴ amely körirata így szól: + S'MAGRI GVILLIOLMI CNOICI PARMĒI (I. t. 14).

Az analógiák bemutatásának végére érve, azt látjuk, hogy, ezek alapján, a gyűrűt a XIII. sz.-ból és Olaszországból származónak kell nyilvánítani. Ez a tény is azt a felfogást erősíti meg, hogy a gyűrű Giovanni Cornaro, velencei patricius volt, aki az 1291 és 1293 közötti időben Magyarországra kísért, vagy esetleg csak követte unokahugát, Tommasina Morosinit, III. Endre királyunk édesanyját és aki állítólag hat hónapot töltött hazánk földjén.

A gyűrű értékét elsősorban korai keletkezési ideje adja meg, továbbá az a tény is, hogy teljes épségben maradt ránk. De talán mindezeknél fontosabb az a jelentősége, hogy benne az Árpádkorba nyúló olasz-magyar történeti, illetve kultúrtörténeti kapcsolatok egyik érdekes és kézzelfogható emlékét láthatjuk.

²³ Schlumberger és Blanchet, *Op. cit.* pag. 128, XVIII. tábla, 32. sz. — Schlumberger gyűjtemény.

²⁴ Schlumberger és Blanchet, *Op. cit.* pag. 106, XV. tábla, 15. sz. — Schlumberger gyűjtemény.

Pásztoryné Alcsuti Katalin

L'ANELLO-SIGILLO DI GIOVANNI CORNARO

Stiamo preparando uno schedario del materiale intero della sezione storica del Museo Storico Ungherese. Abbiamo cominciato questa faccenda col materiale di magazzino ed, entro questo, cogli oggetti minuti. Preparando lo schedario degli anelli, ho scoperto, tra una moltitudine di anelli poco significanti e giustamente messi in magazzino, un anello, che, già dal primo momento mi sembrò assai interessante.

È un anello-sigillo, fatto di un pezzo d'oro (t. I. fig. 1). Il suo cerchio piatto si allarga un poco alle due estremità, verso la testa dell'anello. Si trovano inoltre, sul cerchio, due rughe parallele, sino ai due lati della testa. La testa circolare dell'anello è anche piatta. Vi è incisa

(t. I. fig. 2) un'arma partita, colla parte destra liscia e colla sinistra a fondo scavato e tutta coperta di lineette sottili, scolpite serratamente in croce. Essendo negativo l'intaglio dell'anello, sull'impronta il lato sinistro, preso araldicamente, è il lato liscio, mentre quello destro è il damascato. Lo stemma è circondato dell'iscrizione seguente, tra due linee circolari scolpite: S (igillum) IOHANN(n)ISCORNARI. (t. I. fig. 3 dà l'impronta in gesso ingrandita dell'anello-sigillo).

Il diametro dell'anello, presso la testa, misura cmm. 1.9, il diametro trasversale cmm. 2 (giacchè il cerchio ha una forma circolare, ma un poco appiattita); il diametro della testa mi-

sura cmm. 1·2, la minima larghezza del cerchio, di rimpetto alla testa è di cmm. 0·4, mentre la larghezza massima, ai due lati della testa di cmm. 0·6. La grossezza del cerchio non misura che circa cmm. 0·03 e finalmente la grossezza della testa non interamente cmm. 0·1.

Questo nostro anello appartenne alla collezione del collettore ungherese, Niccolò Jankovich e capitò al Museo Nazionale, quando, nel 1832, quella collezione fu comprata dallo Stato per quel Museo, ora Museo Storico. Il suo numero d' inventario è Ann. Jank. 101.

L' inventario latino della collezione Jankovich (ora nel Museo Storico) non ci dà, nè il luogo dove fu trovato l' anello, nè qualche altro dato sulla sua provenienza. Vi aggiunge solo che « questo Cornarius è stato o un medico, ovvero un doge di Venezia del secolo XVI. »¹ Giovanni Cornaro fu doge tra il 1709 e il 22. Per quanto al medico menzionato nell' inventario della collezione Jankovich, egli non può essere altro che Hagenbutt, detto Cornarius, il quale, nel Cinquecento passò due anni nella città ungherese di Nagyszombat ed il quale divenne poi professore nell' Università di Vienna.² L' anello parve però, tanto alla sua forma, quanto al tipo delle lettere dell' iscrizione, molto anteriore. Bisogna aggiungere che i dati di quell' inventario sono sempre molto dubbiosi.

Abbiamo dunque cominciato a cercare, chi fosse stato il proprietario dell' anello? Il risultato delle nostre ricerche fu, già nel principio, inaspettatamente grande: Il direttore generale del Museo Storico, il conte dott. István Zichy³ trovò un dato, riguardante Giovanni Cornaro nella 5ª edizione dell' opera di Pompeo Molmenti, *La storia di Venezia nella vita privata*.⁴

¹ « Hic Cornarius aut medicus aut vero Venetorum princeps seculo 16to fuerat. »

² G. Magyary-Kossa: *Magyar orvosok emlékek*. (Memorie mediche ungheresi), Budapest, 1931. III. pag. 182.

³ Mi sia permesso di esprimergli i miei più sentiti ringraziamenti per aver avviato le mie ricerche in una buona direzione. Esprimo inoltre la mia gratitudine sincera al Signor Giulio Lorenzetti, direttore dei Civici Musei d'Arte a Venezia, parimente al dott. Pietro Zorzanello, bibliotecario della Biblioteca Nazionale di San Marco in Venezia, i quali hanno avuto la squisita gentilezza di procurarmi i dati, più preziosi per me. Devo anche porgere i miei ringraziamenti a due dei miei colleghi: al libero docente dott. Dénes Bartha, il quale assunse il lavoro faticoso, ma importantissimo di leggere i testi medioevali italiani e latini manoscritti, ed al dott. Lajos Huszár, il quale mi cercò delle analogie in Italia.

⁴ Bergamo, 1910. I. pag. 447.

Il Molmenti scrive al luogo menzionato: « ... nel 1276 circa una bellissima giovanetta patrizia, Tommasina Morosini, dava la mano di sposa al figlio di Andrea II., re di Ungheria, di nome Stefano, ch'era stato cacciato dal regno. Tommasina ebbe un figliuolo chiamato, come l'avo, Andrea, il quale seppe far valere i suoi diritti, e nel 1290 salì al trono, facendo ricondurre (c'era forse stata una volta, prima, con suo marito) con gran pompa in Ungheria la madre, che volle compagna nel governo. Nel 1291, il Maggior Consiglio deliberava di far accompagnare la Regina (era soltanto la madre del re), oltre che da una ambasciata, dal nobile Giovanni Cornaro, procurator di San Marco ... »

Ma quel Giovanni Cornaro sparisce nella 7ª edizione dell' opera menzionata del Molmenti,⁵ probabilmente perchè l' autore non vide sufficientemente documentati i suoi nessi con Tommasina Morosini.

Per mezzo delle mie investigazioni riguardanti i nessi esistenti tra Giovanni Cornaro e Tommasina Morosini, sono riuscita a sapere i dati seguenti:

Tommasina discende dal ramo di famiglia « della Sbarra » della famiglia Morosini.⁶ Suo nonno fu il doge Marino Morosini, suo padre Michele (Michiel) Morosini e sua madre Agnese Cornaro. Dal loro matrimonio nacque, oltre a Tommasina, anche Albertino Morosini. Il padre di Agnese Cornaro fu Andrea Cornaro, mentre suo fratello (figlio dello stesso Andrea) fu il soprammentovato Giovanni Cornaro,⁷ e così quel Giovanni Cornaro lo zio materno di Tommasina Morosini.

Ho trovato, nelle fonti, da me consultate, i dati seguenti su Giovanni Cornaro:

Era « senatore cospicuo », il quale, « nel 1238, fu Ambasciatore in Roma a Papa Gregorio IX per le cose de' Genovesi, coi quali si concluse tregua, indi fu Ambasciatore a Federico II Imperatore. »⁸ Prende parte, nel 1274, come

⁵ 1927. I. pag. 476.

⁶ Marco Barbaro, *Genealogia delle famiglie patrizie*. Manoscritto della Biblioteca Nazionale di S. Marco a Venezia.

⁷ G. A. Capellari, *Campidoglio Veneto*. Manoscritto della Biblioteca Nazionale di S. Marco in Venezia.

⁸ Capellari, Op. cit. Nell' opera di D. Casimiro Freschot: *La Nobiltà Veneta* (Venezia, 1707. pag. 104.), si tratta anche di questi fatti, ma le sue ambasciate dal papa e dall' imperatore sono menzionate in un ruolo inverso, anzi ci figura, invece di Gregorio IX, erroneamente Gregorio VIII.

ambasciatore, al secondo concilio di Lione, insieme ai veneziani Paolo da Molino e Pancrazio Malipiero.⁹ «... nel 1249 (fu) uno degli Elettori del Doge Marino Morosini.»¹⁰ Anche quest'ultimo fatto ci conferma nell'accettazione dell'esistenza di nessi familiari tra i Morosini ed i Cornaro. Nel 1291 il Maggior Consiglio di Venezia dà licenza al nobile Giovanni Cornaro di andare con Tommasina Morosini in Ungheria e di stare colà sei mesi.¹¹

Il nome di Giovanni Cornaro non si trova negli elenchi dei procuratori di S. Marco, da me conosciuti,¹² forse, perchè, dimenticato dallo scrittore del primo elenco, i cronisti seguenti lo avranno ommesso. Tra le vecchie fonti, anteriori al Molmenti, non trovo solo da Flaminio Cornaro¹³ che Giovanni Cornaro fosse stato procuratore. Può darsi che non lo fosse stato nemmeno e, quell'unica fonte che lo menziona

⁹ Si legge nell'opera di E. A. Cicogna, *Delle Inscrizioni veneziane* (Venezia, 1842. V. pag. 557) il passo seguente: «Il cronista (Martino da) Canale ci conserva la notizia... che Nicolò Natale ossia dei Natali chericò della Contrada di S. Raffaello scrisse più cose, intorno al Concilio di Lione, dietro la relazione che gliene fecero i tre veneti ambasciatori ritornati del 1274, che furono Paolo da Molino, Giovanni Cornaro, e Pancrazio Malipiero...»

¹⁰ Capellari, Op. cit.

¹¹ Flaminio Cornaro (o Corner), nella sua opera *Ecclesiae Venetae* (cioè Chiese Venete; Venezia, 1739. X. pag. 322), scrive: «In eiusdem ms. Chronici (una cronaca del Barbaro, sulle famiglie nobili) Tom. III apud Cl. Vir. Marcum Fuscarenum Equ. et D. M. Procuratorem asservato haec habentur pag. 290: MCCLXXXI. In Major Consilio: Quod concedatur licentia Nobili Viro Joanni Cornario Procuratori S. Marci, quod possit ire cum Dom. Regina in Ungariam, et stare sex menses». In «Ritratti e vite di donne illustri che fiorirono dal secolo XI al XVIII», apparso anonimo, ma che si sa di Domenico Cobetti, nel vol. I (rimasto unico, nella Vita VIII, questo dato si modifica nella maniera seguente: «l'accompagnarono (Tommasina) nel viaggio il fratello Albertino e Giovanni Cornaro suo zio materno, che ottenne licenza dal Maggior Consiglio di andarle dietro, e di starsene con lei per sei mesi.»

¹² Fra Fulgenzio Manfredi: *Dignità Procuratoria di san Marco di Venetia*. Venezia, 1602 e Francesco Sansovino: *Venetia Città nobilissima et singolare*. Venezia, 1663.

¹³ Op. cit., pag. cit. Leggiamo, prima del passo menzionato sopra: «Quum autem accuratissimus Barbarus Joannem Cornarium in Procuratorum elenco conscribendum ommiserit, id per oscitantiam egisse dicendum reor, siquidem diligentem Chronologum nec Joannis nomen, nec Procuratoris dignitas latuerant», e qui segue, come spiegazione, la parte comunicata nella nota, nella quale Giovanni Cornaro viene chiamato procuratore.

come procuratore,¹⁴ abbia sbagliato. Questo dubbio non può però esercitare nessun' influenza decisiva sul fatto se Giovanni Cornaro abbia accompagnato in Ungheria Tommasina Morosini, o no.

Il Molmenti avrà preso il fatto del viaggio di Giovanni Cornaro dalle stesse fonti che io poi, non sapendo, se il Cornaro avesse difatti intrapreso il viaggio in Ungheria, avrà ommesso quel fatto, in un' edizione posteriore. Ma, se i dati menzionati e trattanti questo argomento, fossero anche stati, fino adesso, problematici, ora, conoscendo l'anello suddetto, venuto nella potestà del Museo, dalla collezione ungherese Jankovich, non sono più dubbiosi. E questi dati di un' autenticità fin adesso disputabile, verranno autenticati dal nostro anello, nello stesso modo che gli stessi dati rendono autentico l'anello. Anzi, appunto il fatto che i dati sono dubbiosi, ci fa escludere la possibilità di una falsificazione. Giovanni Cornaro fu in Ungheria, sconosciuto e così non si può pensare ad una falsificazione del suo anello, prima del 1832.

Alcune parole ancora sui dati personali di Giovanni Cornaro:

In base a tutto ciò che di lui sappiamo, deve essere nato sui primi del secondo decennio del secolo XIII. Doveva dunque essere ambasciatore, alla corte papale ed all'imperiale, molto giovane: circa a 25 anni, mentre doveva venire in Ungheria, da un vecchio di circa 80 anni. L'anno 1238 sembra essere troppo precoce, mentre 1291—93, troppo tardivo, per poter pensare ad una stessa persona. Eppure bisogna accettarlo, giacchè è lo stesso Capellari che ci avverte, da una parte dei suoi nessi familiari, dall'altra parte delle sue ambasciate. E anche, nei: «Ritratti e vite di donne illustri...»,¹⁵ Giovanni Cornaro, che viene in Ungheria è menzionato come zio della Tommasina. Può darsi che il Cornaro non sia stato ambasciatore presso il papa ed eventualmente neanche presso l'imperatore, ma soltanto membro dell'ambasciata.

Ora devo passare a quel problema, di niente affatto meno importanza, se l'anello, dal punto di vista stilistico, si adattasse al periodo, che gli è dato così, cioè al Duecento?

Non c'è, sull'anello, nessun ornamento, in base al quale si potrebbe porlo incontestabil-

¹⁴ La cronaca manoscritta, menzionata nella nota ¹¹, dal Barbaro.

¹⁵ V. la nota ¹¹.

mente in qualche epoca. Il cerchio degli anelli-sigillo ungheresi, dell'epoca della casa arpadiana (ss. XI—XIII), se fatto, come questo, da un pezzo colla testa e non saldatovi di sotto, è, anche allora, molto più stretto e vi mancano le rughe menzionate. Purtroppo non ho trovato nessuna analogia, nemmeno in Italia, fatto, che non significa però la loro mancanza.

Essendo morto assai vecchio il proprietario dell'anello, l'anello può essere stato fatto nei due ultimi terzi del Ducento. È questa la causa del fatto che ho preso le analogie dal Ducento, come anche dal Trecento, perchè può accadere che un oggetto dei primi decenni del Trecento, stia più vicino al nostro anello, come un altro del principio del Ducento.

Passando all'intaglio della testa: non si può nemmeno trarre delle conclusioni, concernenti l'età dell'anello, dallo scudo incisovi, perchè non ha l'elmo al di sopra, da cui forma e ornamento si potrebbero trarre delle conclusioni sulla sua epoca di origine. È appunto la fine del s. XIII, quando si comincia a mettere l'elmo sul blasone. Rende inoltre difficile la determinazione dell'epoca dall'arma il fatto, che questa è del tutto schematica, priva di ogni ornamento figurale, anzi di quello di piante. L'arma partita, a metà in oro liscio, ed all'altra metà a fondo scavato e damascata, rappresenta l'arma partita d'oro e di azzurro della famiglia Cornaro.

Poichè, come ho già menzionato, non ho trovato nessun anello analogo, non posso fare altro che prendere le analogie dalla sfragistica italiana, essendo fatto spesso da sigillari l'intaglio di tali anelli-sigillo.

T. I. fig. 4 mostra la stessa forma di scudo la quale si vede sul nostro anello. È il sigillo trecentesco di Enrico de'Ficini.¹⁶ Il sigillo su **t. I. fig. 5** (sigillo trecentesco di Landolfo da Sessa)¹⁷ ha anche uno scudo simile, ma non tanto rotondo al basso. Tra i numerosi esempi non darò, che uno per dimostrare quanto era in voga di damascare una parte dello stemma, come segno di distinzione dei colori. Questo esempio è il

sigillo di Alberto Bravi, dalla fine del Ducento, o dal principio del Trecento¹⁸ (**t. I. fig. 6**).

Anche l'iscrizione dell'anello del Cornaro corrisponde pienamente alle iscrizioni italiane dei ss. XIII e XIV. Essa consta di caratteri molto più leggibili e regolari delle iscrizioni ungheresi e scarseggia del carattere gotico delle iscrizioni contemporanee francesi e tedesche. Nelle iscrizioni italiane, le lettere latine non mostrano l'influenza delle lettere gotiche che alla fine del Ducento, così nell'H, scritta spesso Ɔ e nell'N ed M, scritta tante volte Ɲ, cioè ơ. Si ritrovano, quell'Ɔ e quell'Ɲ, anche sull'anello del Cornaro. — Confermo il carattere italiano dell'iscrizione con parecchie analogie:

Il sigillo di Nicolò Querini, bailo di Acri (1263, o. 64—1274), nel Civico Museo Correr di Venezia (**t. I. fig. 7**), — il sigillo trecentesco di Rugeri Rugerio¹⁹ (**t. I. fig. 8**) sul quale si vede, come anche sul precedente, il leone alato di S. Marco ed il quale per conseguenza può anche essere veneziano, — il sigillo (già menzionato per la forma del suo scudo) di Enrico de'Ficini (**t. I. fig. 4**), — il sigillo di Federico II., della prima metà del Ducento, a Roma, nella collezione Corvisieri, del Palazzo Venezia (**t. I. fig. 9**), — il sigillo ducentesco della parte guelfa di Siena (**t. I. fig. 10**), nella Biblioteca Municipale di Siena²⁰ — e finalmente il sigillo parmense di Alessandro Pallavicini, circa il 1316 (**t. I. fig. 11**), nel Museo di Parma(?).²¹

Il testo dell'iscrizione corrisponde, anche per quanto al suo contenuto, al testo dei sigilli italiani contemporanei, appartenenti a persone private: Non sono un fatto isolato l'S iniziale, solita abbreviatura di «sigillum» e, neanche la lineetta orizzontale che tramezza l'S. Tale modo di abbreviatura si vede sul sigillo ducentesco del capellano di Santa Boel(?)²² (**t. I. fig. 12**). Bisogna aggiungere ancora che si soleva tagliare l'S anche verticalmente, ovvero mettervi dopo un punto, o un' apostrofe. Tutti questi erano

¹⁹ Schlumberger e Blanchet: Op. cit. pag. 138, tav. XX, n° 17. — Collezione Schlumberger.

²⁰ I due ultimi da Pietro Toesca, Storia dell'arte italiana (Torino, 1927. I, tomo secondo, pag. 1122, risp. 1125).

²¹ Da Luigi Pigorini, nell'articolo *Sigilli parmensi di Alessandro Pallavicini e di Niccolò Sanvitale*, in Periodico di Numismatica e Sfragistica IV. (Fasc. I.).

²² Schlumberger e Blanchet: Op. cit. pag. 108, tav. XV, n° 21. — Collezione Schlumberger.

¹⁶ Da G. Schlumberger e A. Blanchet: *Collections Sigillographiques* (Paris, 1914. pag. 129, tav. XVIII, n° 31). Il sigillo fa parte della collezione Schlumberger.

¹⁷ Schlumberger e Blanchet: Op. cit. pag. 123, tav. XVIII, n° 5. — Collezione Schlumberger.

¹⁸ Schlumberger e Blanchet: Op. cit. pag. 126, tav. XVIII, n° 33. — Vecchia collezione Charvet.

segni di abbreviatura e segnavano l'accorciamento della parola «sigillum». — Troviamo la prima metà dell' iscrizione del nostro anello, cioè S. IOHANNIS invariabilmente (salvo il modo di abbreviatura della parola «sigillum») sul sigillo di Giovanni da Colonna, della fine del s. XIV²³ (t. I. fig. 13). Anche la desinenza del genitivo latino del nome italiano Cornaro (Cornarii) è un fenomeno del tutto abituale, anzi ripetentesi regolarmente. Neanche la contrazione delle lettere A ed R (AR), la quale si trova in questa parola, è fatto eccezionale. Si ritrova lo stesso sul sigillo ducentesco del maestro Guglielmo, canonico parmense²⁴ di cui iscrizione è seguente: + S'MAGRI GVILLI~~EL~~MI CNOICI P&M~~E~~I (t. I. fig. 14).

In base alle analogie, enumerate, bisogna

Budapest

²³ Schlumberger e Blanchet: Op. cit. pag. 128, tav. XVIII, n.º 32. — Collezione Schlumberger.

dichiarare che l'anello è un lavoro italiano del Duecento. Anche questo fatto serve a rinforzare la nostra opinione che l'anello avesse appartenuto al patrizio veneziano, Giovanni Cornaro, zio materno di Tommasina Morosini, madre del re Andrea III. d'Ungheria, che la avesse accompagnato, o soltanto seguito, tra il 1291 ed il 93, in Ungheria e che deve esser trattenutosi colà per sei mesi.

L'antichità dell' anello gli presta già un grande pregio ed anche il fatto che fosse rimasto tutto intatto. Ma forse è più importante ancora che, con quest' anello, ci venne serbato un oggetto d'arte, prova interessante e palpabile dei nessi storici, cioè culturali italo-ungheresi, i quali si stendono in dietro, sino all'epoca degli Arpadi in Ungheria.

Catterina Pásztor-Alcsuti.

²⁴ Schlumberger e Blanchet: Op. cit. pag. 106, tav. XV, n.º 15. — Collezione Schlumberger.

A HAZAI ŐSRÉGÉSZET JÖVŐJE

Tagadhatatlan, hogy a magyar ősrégészeti kutatók az utolsó évtizedekben igen jelentős eredményeket értek el intenzív rendszeres kutatásaik révén, ami által a magyar ősrégészetet ebből a nézőpontból magasan kiemelték arról a színvonalról, amelyen az a Rómer-Pulszky-Hampel-korszakban állott. Mindazonáltal a magyar ősrégészet ügyét mai állása és beállítottsága mellett a jövőre vonatkozólag nem látom sem kielégítőnek s még kevésbé bebiztosítottnak; mégpedig azért nem, mivel nélküli azt a szilárd alapot, amelyre az ősrégészet időtálló épületét fel lehetne építeni. Ítéletemben nem engedem magamat elkápráztatni a sok fényes ásatási eredménytől sem, de még a külföldi szakemberek ezirányú elismerő véleményétől sem, mivel egyrészt az előbbieket elsősorban a magyar föld régészeti kincsekben való hallatlan gazdagságának köszönjük s mivel másrészt nem egy külföldi «hangadó» szakember sem rendelkezik azzal a megfelelően megalapozott tudással, amely véleményét számomra mérvadóvá tehetné. Merem állítani, hogy nem egy ilyen hangadó ősrégész bizony teljesen érdemtelenül jutott ehhez a «hangadó» szerepéhez. Ennek okát elsősorban abban látom, hogy a nemzetközi ősrégészetben még ma is túlteng a tudományos amatőrök száma. Mert különben nem volna megérthető az, hogy olyan ősrégészek is világhírré tudjanak szert tenni, akik az ősrégészet szakirodalmát a legfantasztikusabb és legabszurdabb elméletekkel valósággal elárasztották.

Ezzel el is érkeztem ahhoz a ponthoz, ahonnan kiindulva meg akarom jelölni azt az utat, amelyen felfogásom szerint haladnunk kellene, hogy a magyar ősrégészet ügyét szilárdabb és szélesebb alapokra lefektethessük. Mindaddig, amíg ősrégészeti kutatóinkat nem látjuk el azokkal a szellemi eszközökkel, amelyekre ezeknek ezen alapozási munkálatoknál, vélemény-

nyem szerint, elengedhetetlenül szükségük volna, addig ennek a szorgalmazott szilárdabb és szélesebb alapnak megteremtésére komoly kilátásunk nincsen. Ezért el kellene őket vezetnünk azokra a tudományos területekre, ahol hozzájuthatnának ezekhez az elengedhetetlenül szükséges eszközökhöz. Ezek véleményünk szerint a következők: az anthropológia, az ethnografia, ethnologia és a tájféldrajz területe. Amelyik ősrégész mindezekben a területeken nem rendelkezik a szükséges tájékozottsággal, az felfogásom szerint teljesen kielégítő ősrégészeti munkásságot nem fejthet ki. Pedig de kevés az olyan ősrégészünk, aki ezekkel a szerintem nélkülözhetetlen kellékekkel rendelkezne. Ne vigasztalódjunk azzal, hogy a helyzet ebből a szempontból a külföldön sem sokkal jobb. Bármilyen gazdag is legyen a magyar föld ősrégészeti kincsekben, mégis csak könnyelműség volna azokat oly módon napfényre hozni, hogy azok a kutatók hiányos felkészültsége folytán, tudományos értéküknek nagyrészt elveszítsék, ami pedig ebben az esetben teljesen elkerülhetetlen. Mert egy ősrégészeti ásatásnak csak annyi a tudományos értéke, mint amilyen tökéletes az ásatást végző szakembernek tudományos felkészültsége. Az ásatást végző szakembernek előre kell tudnia azt, hogy melyik és milyen lelet, hol és hogyan kerülhet majd elő az ásatások folyamán, mert ha ezt előre nem tudja, úgy megfigyelései okvetlenül fogyatékosak lesznek. Ezek előrebocsátása után legyen szabad, ha csak nagy vonásokban is azokat a tárgyköröket ismertetni és azokon belül azokat az elemi tudnivalókat kiemelni, amelyeknek ismerete nélkül az ősrégész véleményem szerint eredményes munkát nem végezhet.

Az anthropologia köréből pl. legalább is annyit kellene a gyakorlati ősrégésznek tudnia, hogy ott az ásatás helyszínén is meg tudja

állapítani azt, hogy az általa feltárt emberi csontváz férfié, vagy nőé volt-e. Hisz tudjuk, hogy más természetűek a férfi halottak mellékletei, mint a női halottaké s hogy más helyen kell várni e mellékleteket a férfi csontváznál és más helyen a női csontváznál. Beláthatjuk ezek után, hogy mennyivel tökéletesebben fogja tudni feltárni az őskori temetőket, egy az anthropológiában jártas ősrégész, mint egy olyan, aki a férfi csontvázát a női csontváztól biztosan megkülönböztetni nem tudja.

Nem is szólok részletesebben arról, hogy milyen fontosak még pl. a rassz-anthropologiai ismeretek, teszem a kultúrák vándorlásainak megállapításánál, mivel ezeket a problémákat nem kell a kutatónak a helyszínén tisztáznia és a begyűjtött anyag alapján egy specialistának műhelyében lehet eldöntenie.

De annál fontosabb, hogy a kutató ott a helyszínén határozottan meg tudja különböztetni még a legkisebb embercsontot is az állati csonttól. Ne gondolja senki, hogy az olyan egyszerű volna. Ezt bizony csak hosszas, alapos tanulmányok és nagy gyakorlat alapján lehet elsajátítani. Erre vonatkozólag megemlítem azt, hogy annak idején, mikor a Szeleta-barlangban végeztem kutatásaimat, egy alkalommal ellátogatott hozzám két gyakorlóorvos (tehát anatómiailag képzett ember) és heves szemrehányást tettek nekem, hogy miért dobáltatom a diluviális «emberi» ujjperceket is a barlangi medve csontokkal együtt a kosarakba, holott ezek ténylegesen kizárólag mind a barlangi medvének ujjpercei voltak. Az emberi csontoknak a helyszínén való biztos felismerése már azért is fontos, mert a különböző csontok néha oly tömegesen kerülnek elő az ásatások folyamán, hogy a tudományra nézve fontossággal nem bírókat a helyszínén kell okvetlenül kiselejtezni, mert elvégre nem hordhatjuk az értéktelen csontanyagot is halomszám a múzeumokba, amelyek úgylis helyszükével küzdenek.

Az ethnografia és ethnologia köréből legalább is ismernie kell a gyakorlati ősrégésznek a mai primitív életviszonyok közt élő népek szerszám- és fegyvertipusait, valamint ezeknek megfelelő készítési módját, illetve technikáját, azonkívül ezeknek a primitív népeknek babonáit, temetkezési szokásait, stb., szóval az ezeknek alapul szolgáló lelki világukat. Hisz a különböző kultúrákat kitermelő örök emberi szellem lényegileg minden korban ugyanaz volt, csak a testi és lelki szükségletek változtak. Ennélfogva, ha

két egyébként eltérő fajú nép bizonyos szükségleteket igénylő egyforma életkörülmények közé kerül, úgy valószínű, hogy kultúrája is többé-kevésbé hasonlóvá fog válni. Véleményem szerint ezt a szempontot nem értékelték eddig eléggé a régészeti szakemberek, pedig ennek szerintem igen nagy jelentősége van a különböző kultúrák helyes megítélése nézőpontjából. Milyen érdekes pl. ebből a szempontból az a megfigyelés, hogy a diluviális ember nem készített még agyagedényeket, de ugyanakkor ebből az anyagból állatszobrokat formált ki, ami pedig sokkal magasabb teljesítmény volt. S vajjon miért? Véleményem szerint egyszerűen azért, mivel vándorló életmódja mellett a törekeny agyagedényeknek hasznát nem látta volna, de ugyanakkor totemisztikus hitélete folytán lelki szükséglete volt, hogy az őseinek vallott állatokat agyagban megörökítse. Vagy hogy csak még egy tanulságos példát hozzak fel, miért nem készített még a diluviális ember csiszolt köeszközöket, mikor ugyanakkor már százzszámra gyártotta csontokból és rénszarvasagancsokból csiszolt művészi alkotásait? Véleményem szerint egyszerűen azért, mivel egyrészt abban az időben szinte egész Európában bőven állott rendelkezésére a különböző fajtájú kovaanyag, amelyből sokkal kisebb fáradsággal tudta a munkájához szükséges éllel és hegygel ellátott eszközeit elkészíteni s mivel másrészt az említett művészi alkotások ismét totemisztikus hitéletének szolgálatában állottak. Ebből viszont nagy valószínűséggel arra is következtethetünk, hogy a kőkori ember első, nedves homok segítségével csiszolt köeszközeit és köfegyvereit olyan vidéken készíthette, vagy ahogyan mondani szokás, ott találhatta fel, ahol nem állott elég mennyiségű, vagy elég jó minőségű kova-anyag rendelkezésére. Ebből a gondolatmenetből kiviláglik, hogy mennyire fontos az általunk hangoztatott kultúra és kultúraszükségletek közt feltételezett okozati elvet minden őskori kultúra megítélésénél szem előtt tartanunk és másrészt mennyire helytelen pl. a diluviális ember kultúráját pusztán azért, mivel agyagedényei vagy csiszolt köeszközei nem voltak, viszonylag «primitívnek» minősíteni. Amint ez az előbbiekből kiviláglik, a diluviális ember fel fogásom szerint egyszerűen azért nem ismerte még az agyagedényeket és csiszolt köeszközöket, mivel ezekre sem testi, sem lelki szükséglete nem volt. Mindezek a megfontolások nyilvánvalóvá teszik azt, hogy egy ősrégész a népek lelkületének ismerete nélkül nem ítéheti meg helyesen

a különböző és egymástól sokszor lényegesen elütő őskori kultúrákat.

Ezeket kívül még szem előtt kell tartanunk azt a tényt is, hogy az őskori kultúrák tulajdonképpen nem egyebek, mint egyes kihalt népeknek kultúrái. De ebben az esetben az is világos, hogy az ősrégésznek éppen úgy ismernie kell a mai különböző népek tárgyi és szellemi néprajzát, mint ahogy az őslénytani szakembernek ismernie kell a mai állatvilág összetételét, mert enélkül nem ítélné meg helyesen az állatvilágnak ásatag maradványait sem.

A tájféldrajz köréből pedig legalább is olyan fokú ismeretekkel kell a gyakorlati őskori kutatónak rendelkeznie, hogy helyes fogalmat alkot-hasson magának arról, hogy a terepnek az a része, amelyen történetesen ásatásokat végez, nagy vonásokban, hogy alakulhatott ki és hogy mai megjelenési formáját mily földrajzi erő-tényezőknek köszönheti. Rekonstruálni kell tudnia azt, hogy a szóbanforgó táj, amelyen kutat, abban a korban, amikor a megfelelő kori régiségek a földre kerültek, milyen fokban lehetett már kialakulva, s hogy milyen részletekben térhetett el mai megjelenési formájától. A szóbanforgó terep kialakulása történetének ismerete nélkül a település történetének fontos problémáját sem oldhatja meg. Jómagam, aki egyébként a többi itt eddig tárgyalt és fontosnak minősített tudományágban meglehetősen otthonosnak éreztem magamat, tájféldrajzi ismereteim hiányossága folytán szabad terepen bizony sokszor nem tudtam kellően tájékozódni és ezért a magam részéről nem is igen szorgalmaztam az ilyen irányú kutatásokat s inkább csak barlangkutatásokra és őskori temetők feltárására szorítottam.

A diluviális korban dolgozó ősrégésznek természetesen szüksége van az említett ismereteket kívül, még a megfelelő földtani és őslénytani ismeretekre is. Mivel pedig a diluviális leletek túlnyomó része vagy löszterületekről, vagy pedig barlangokból kerül ki, a gyakorlati ősrégésznek ismernie kell ezen természeti alakulatok létrejöttének mikéntjét is. Így a barlangkutatónak tisztában kellene lennie elsősorban a karsztgeologia és karsztmorfologia elemeivel, hogy tisztába jöhessen azzal, hogy az általa felkutatott barlang milyen természeti tényezőknek köszöni létrejöttét s hogy milyen korban alakulhatott ki, s válhatott lakhatóvá, továbbá, hogy a barlangot kitöltő rétegek, melyek a diluviális leleteket magukba zárják, milyen körülmények közt rakód-

hattak le; melyek képződtek helyben, tisztán mállási folyamatokkal kapcsolatban és melyeket hozta be a víz, vagy szél a barlangba. Kénytelen vagyok bevallani azt, hogy jómagam még ezen a speciális területemen is bizony sokszor éreztem, a megfelelő szaktudás kielégítő mértékének hiányát. Igaz, hogy én mint anthropologus csak véletlenül cseppentem bele a barlangkutatásokba, s így a kellő irányítás elmaradása folytán az egyébként oly nagy eredményeket adott barlangkutatásaim, viszonylagosan mégis csak hiányosak maradtak, annak dacára, hogy a geologia általános részében, mint szakvizsgázott geologus teljesen tájékozódott voltam.

A lösz területeken kutató ősrégésznek tisztában kellene lennie legalább is azzal, hogy kétféle lösz van; úgy mint a szélhordta igazi lösz és a másodlagos fekvőhelyen levő és víz által másodlagosan átmosott lösz. Természetes, hogy ennek a kétféle eredetnek megfelelően más lesz a valódi lösznek megjelenési formája, amely első-sorban az azon a vidéken uralkodó széljárás törvényszerűségének volt alávetve és más lesz a megjelenési formája az átmosott löszterületnek, amelyek viszont első-sorban a vízjárások törvényszerűségeinek hatása alatt alakult ki. Ezzel kapcsolatban a feltárt löszrétegek vastagságából következtetett kronológiai következtetések is mások kell hogy legyenek az első és mások a második esetben, mivel tudjuk, hogy bizonyos kedvező körülmények közt a szél milyen aránylag rövid idő alatt is mily hatalmas rétegeket tud lerakni. Ismernie kell továbbá még a kutatónak a tiszta lösz utólagos átalakulásainak közettani megjelenési formáit is s így első-sorban az egyes erdei időszakok következtében a lösz profilokban gyakran megjelenő u. n. «Verlehmungszone»-nek úgy klimatológiai, mint kronológiai problémák szempontjából való jelentőségét.

Ismernie kell még a diluviális ősrégésznek a jégkor állatvilágának csontmaradványait és fogazatát is, így első-sorban a rénszarvasnak és barlangi medvének s a kisebb állatok közül a lemingnek, a havasi nyulnak és havasi rókának csontvázát és fogazatát, valamint a havasi fajdnak csontvázát is. A barlangi rétegekben lefelé hatolva a rétegeknek sárgás színűvé válása mellett egyedül ezeknek az említett csontoknak biztos felismerése teszi a kutató számára lehetővé, hogy a diluviális kort kétségen felül állóan megállapíthassa. Különösen fontos, hogy a kutató biztosan meg tudja különböztetni pl. nálunk a diluviumban még honos és a nálunk ma is élő erdei

szarvas csont- és fogmaradványait továbbá a csak a diluviumban élő barlangi medve és a jelenkorban is élő barna medve csont- és fogmaradványait. Ebben a munkájában szerencsére gyakran, de még sem mindig, segítségére jön az a mésztuffa lerakódás, amely a diluviális rétegeket a jelenkori rétegektől elválasztani szokta.

Habár szorosan nem tartozik jelen közleményem keretébe, mégis időszerűnek tartom annak a kérdésnek a felvetését is, hogy mennyiben tekinthető az ősrégészet történeti tudománynak, ahogy ezt igen sok ősrégészünk vallja. Szerintem ez elvben helyes is, de csak, és kizárólag csak abban az esetben merném az ősrégészetet egy történeti tudomány szak rangjára emelni, ha az itt tárgyalt segédtudományok szolgáltatja adatok révén a földből kiásott régészeti dokumentumokat a történettudósoknak általában rendelkezésre álló dokumentumokkal tudományos szempontból egyenrangúvá tesszük. De mindaddig, amíg az ősrégészeti kutatásokat nemcsak olyan szakemberek végzik, akik a szerintem elengedhetetlenül szükséges és fentebb részletesen ismertetett tárgyi ismeretekkel rendelkeznek, úgy feltehető, hogy a kutatók által a tudomány számára szolgáltatott dokumentumok nem lesznek eléggé hitelt érdemlőek ahhoz, hogy ezeket a történettudósok által általában felhasznált dokumentumok értékével egyenrangusíthassuk.

Mindezeknek előrebocsátása után felvetődik az a kérdés, hogy vajon milyen úton volna elérhető az, hogy a hazai gyakorlati ősrégészek az itt felsorolt nélkülözhetetlennek minősített tudnivalókhoz hozzájussanak? Egy bizonyos, hogy azon az úton semmi esetre sem, hogy ezeknek a szükséges tudnivalóknak elsajátítását az illetők magánszorgalmára bízjuk. Ezt a megoldást, véleményem szerint, egyedül csak intézményes úton érhetjük el. Részemről a következő megoldást találnám a legcélravezetőbbnek: a Magyar Nemzeti Múzeum Szaktanácsa csak olyan ősrégészeti doktorátust tett gyakornokokat ajánlana a Nemzeti Múzeumhoz, vagy a vidéki múzeumokhoz múzeumi örré való kinevezésre, akik a Tudományegyetemen a fentebb felsorolt szakterületekből alap- és szakvizsgát tettek vagy pedig amennyiben az keresztülvihető nem volna, a megfelelő kollégiumokból külön e célból megszigorított módon, kielégítően kollokváltak. Természetes, hogy ebből a célból a Magyar Nemzeti Múzeum Igazgatótanácsának meg kellene keresnie az illetékes egyetemi fórumokat, hogy a cél érdekében gondoskodjanak a megfelelő kollégiumoknak

a tanrendbe való beillesztéséről, amennyiben ezek eddigelé nem szerepeltek volna még abban.

Értekezésemet tehát azzal zárom le, hogy ezt a magyar ősrégészet jövőjének érdekében a Magyar Nemzeti Múzeum Igazgatótanácsának is szíves figyelmébe és jóindulatába ajánlom.

*

Függelékkeppen még szóvá akarom tenni azt a sajnálatos körülményt is, hogy a magyar ősrégészet még ma sem rendelkezik az elengedhetetlenül szükséges mesterszavak felett. Ennek következtében az egyes szerzők kénytelenek hol idegen szavakat felhasználni, hol pedig saját felelősségükre egy a nép nyelvében talált kifejezést átvenni, sőt néha megfelelő új magyar szavakat is alkotni. Ebből pedig előbb-utóbb okvetlenül bábeli zürzavar fog származni, amely bizonyára nem fog a magyar ősrégészet fejlődésének javára válni. Ezen az állapoton tehát mindenesetre és minél előbb segíteni kell.

Tekintettel arra, hogy a Magyar Tudományos Akadémiának van egy működő Régészeti Bizottsága, én azt hiszem, hogy ez lehetne az a legmegfelelőbb szerv, amely a magyar ősrégészet megállapítandó mesterszavainak ügyét a legjobb kilátások reményében vehetné kezébe. Ezt a megoldást én a következőképpen gondolnám keresztülvihetőnek: A fent említett bizottság külön e célra kiegészítené magát egy-két ethnografussal és nyelvészrel és egy kiváló ősrégészeti kézikönyv (Déchelette könyve) alapján sorra venne az összes ebben a könyvben szereplő ősrégészeti mesterszavakat. És amennyiben kiderülne, ahogy ez sok esetben egészen bizonyosan meg fog történni, hogy a magyar ősrégészeti szakirodalomban nincsenek meg az azoknak megfelelő magyar kifejezések, úgy ez a bizottság igyekeznék ezekre vagy egy a nép körében már meglevő kifejezést hivatalosan leszögezni, vagy pedig szükség esetén egy elfogadható és a megfelelő fogalmat 100 %-osan fedő új magyar kifejezést találni. Szükség esetén meg kellene hallgatnia a bizottságnak egy-egy megfelelő mesterembernek véleményét is. Az így létrejött ősrégészeti mesterszótárt aztán a Tudományos Akadémiának nyomtatásban ki is kellene adnia és az összes illetékes, illetve érdekelt szakembereknek miheztartás végett megküldenie.

Ha netán a fentebbi bizottsági úton való megoldás bármely előre nem látható oknál fogva keresztülvihető nem lenne, úgy elsősorban

Banner János egyetemi tanár urra gondolnék, aki a megfelelő szakembereknek egyenként való bevonásával, minden bizonnyal kielégítően meg

tudná oldani ezt az égetően szükséges és nagy ügyszeretetet és szívós kitartást igénylő feladatot.

Hillebrand Jenő

ÜBER DEN GEGENWÄRTIGEN STAND UND ÜBER DIE ZUKUNFT DER UNGARISCHEN URGESCHICHTSFORSCHUNG

In diesem Artikel befasst sich der Verfasser eingehend mit der Frage in welchen Nachbar-disziplinen der Urgeschichtsforscher, besonders bewandert sein muss um in seinem Forschungs-gebiet stichhaltige Ergebnisse erhalten zu können. Unter anderen weist der Verfasser darauf hin wie wichtig es für jeden Urgeschichtsforscher sei,

zu mindest in den von ihm hervorgehobenen Einzelheiten der Anthropologie, Ethnographie, Ethnologie und Geographie entsprechend eingeweiht zu sein. Die Notwendigkeit dieser Kenntnisse werden durch den Verfasser von Fall zu Fall mit lehrreichen Beispielen belegt.

Jenő Hillebrand

ÁSATÁSI SEGÉDESZKÖZÖK

Az ásató régész az Alföld homokján néha különleges helyzetek elé kerül. A többek között csak kettőt említek: az apró gyöngyszemek ki-

apróbb tárgyakat. Ilyenkor rendszerint csak a szebb tárgyakból őriznek meg néhányat s ezek jutnak a múzeumi ember kezébe. Ilyen esetekben

1. kép — Abb. 1

szedése az omlós homokból és a földmunkával már összedúlt sírok leleteinek összeszedése. Az utóbbi eset azért különösen jelentős, mert éppen az igen gazdag, egyedülálló síroknál fordul elő, hogy a vigyázatlan, vagy a lelet értékét nem is sejtő munkásemberek beleforgatják a földbe az

csak a rosta segít. Sok éves tapasztalatom alapján négy rostaládát készítettem, melyek páronként összezsárolhatók és alkalmasak az ásatás szerszámainak tartására és vitelére. (1. kép.) Vászontokot varrattam hozzájuk s így utazótáska gyanánt is szolgálnak. A nagyobb rosták hossza

60 cm, szélessége 45 cm, sűrűségük 1·5 cm és 1 cm. A kisebb rosták sűrűbbszeműek, az egyik 0·6, a másik 0·4 cm. A ládák oldalát kivágattam, hogy kézzel megfoghatók, könnyen rázhatók legyenek. Használatukra két jellemző példát említek: 1937. év tavaszán Ballószögben szőlőföldet

2. kép — Grab. 2

fordítottak. Csontvázakat találtak és az egyik mellől jókarban levő avar szablyát hoztak be a múzeumba. Azon a helyen, ahol a kardot találták, 4 emberrel néhány óra alatt több köbméter földet rostáltam át és összegyűjtöttem a lelet többi tárgyait.¹ Még kitűnőbb hasznát vettem a rostáknak Alsómonostoron. Itt 1938. év novem-

KecsKemét

berében Juhász Varga István összehordott répakúpjait földelte le. A földdel együtt egy előkelő honfoglaláskori női sírt dobált ki a répakúp oldalára. Maga 24 darab ezüst ruhadísz-t szedett össze s ezeket a helybeli tanító révén beküldötte a múzeumba. Kiszálltamkor a föld nagyon vizes volt s így a legnagyobbszemű rostával kellett dolgoznunk. Néhány óra alatt 92 drb szerszám- és ruhadísz-t gyűjtöttem össze s ekkor kerültek elő a zabla és a kengyel töredékei is. A további munkával meg kellett várnunk a tavaszt s ekkor száraz földben már a kisebb szemű rostákkal dolgozhattunk, munkánk eredménye további 50 drb ruha- és szerszámdísz volt. Kétségtelen, hogy ezt az eredményt akkor sem tudtam volna elérni, ha napokon keresztül több munkással kapargattam és böngésztem volna a földet. Ez a rostakészlet tehát nélkülözhetetlen a magyar Alföld homokos területein.

Mint említettem, úgy állítottuk össze ezt a készsége-t, hogy utazóládának is használható. Jóformán minden, ásatáshoz szükséges szerszám belefér. Így megvan benne a helye az 1. képen ábrázolt összes eszközöknek: a fényképezőgépnek, a mérőszalagnak, keféknek és ecseteknek, jegyzőkönyvnek, csomagolóeszközöknek, nagyító-nak, iránytűnek és a csontvázak csomagolására varrott, már előre megszámozott kisebb koponya- és nagyobb csontvázcsákoknak is. Ezt a készsége-t az emberlakta vidékektől távoli helyeken nélkülözhetetlen sátorfelszereléssel együtt egy ember kényelmesen magával viheti (2. kép).

A rostakészsége-t házilag is igen könnyen el lehet készíteni s ezt a sok fáradságos és mégis csekély eredménnyel záródó ásatás tapasztalatai után megszerkesztett segédeszközt melegen ajánlom minden munkatársamnak. Igen sok, egyébként veszendőbe menő, értékes leletet menthet-nek meg vele a tudomány számára.

Szabó Kálmán

EIN HILFSGERÄT FÜR AUSGRABUNGEN

Im ungarischen Tiefland liegen die vorgeschichtlichen Siedlungen und Gräber oft im losen Treibsand, der grosse Strecken des Landes bedeckt. Es ist sehr schwer aus diesem zerfliessendem Untergrund die Funde regelrecht zu heben.

¹ A sírt nemrég közöltem: *A kecskemét-ballószögi avar sír*. Folia I—II. 185—188 l.

Oft kommen auch gestörte und ausgeraubte Gäber vor, wo ein Teil der Funde im Sande zerstreut und deshalb schwer zu finden ist. Dann muss man den ganzen Sand genau durchsuchen. Zu diesem Zweck hat Verfasser ein überaus zweckmässiges Gerät, eine Reiter und ein Sieb konstruiert und verwendet es seit langem mit grossem Erfolg.

BIBLIOGRAPHIA

Hozzászólás Csalog J.

„A MAGYARORSZÁGI UJABB-KŐKORI AGYAGMŰVESSÉG BÜKKI ÉS TISZAI CSOPORTJA”
című dolgozatához

Az őstörténelmi kutatás állandó fejlődésben lévő tudományág, amelynek problematikája igen nagy terjedelmű és még ma is számtalan nyitott kérdést tartalmaz. Örömmel kell tehát fogadnunk minden újabb megismerést, adatot, vagy helyes értelmezést, amely ezekre a nyitott kérdésekre elfogadható feleletet ad. Készséggel, sőt hálával tenném magamévá a jelen esetben Csalog József felfogását is, ha azt kétségtelen bizonyítékokkal tudta volna alátámasztani. Az ő érveivel szemben azonban minden helyet és idő rabló szószaporítás helyett kénytelen vagyok kijelenteni, hogy azok nem tették szükségessé a lényegben, azaz a bükk-i és a tiszai kultúra időrendjében és egymáshoz való viszonyában vallott felfogásom megváltoztatását. (I. Arch. Hung. V—VI. k. 39—48. o. és 24/25. Bericht der Röm.-Germ. Kommission 1934/35, 40—47. o.) Az újabb leletek és feltárások az annak idején lefektetett véleményemet azóta csak megerősítették.

Néhány tárgyi tévedésre azonban kénytelen vagyok rámutatni. Csalog a ferde mäander, vagy mäandroid díszítőelemet, — amelyről készséggel elhiszük neki, hogy annak az eredete szövési mintára vezethető vissza, — nem tartja a szalagdíszes kerámia sajátos díszítő elemének és ennek az alapján a tiszai kultúrát sem tartja a szalagdíszes kerámia helyi csoportjaihoz tartozónak.

Már pedig ez a motívum mindenütt bőségesen képviselve van egész Középeurópában, illetőleg azokon a területeken, ahol a vonaldíszes, más néven a spirál-mäander kerámia megtalálható. Vajjon a flomborni csoport is a tiszai kultúráról vette át ezt a díszítő elemet? Azzal

a felfogásával szemben tehát, hogy a tiszai kultúra ezektől a középeurópai csoportoktól származásában teljesen idegen, — feleslegesnek tartok minden vitatkozást.

Csalog egy szóval sem emlékezik meg arról, hogy van a magyar Alföldön és pedig főként a Tiszától keletre eső területeken egy, a tiszai kultúrát időrendben megelőző és a bükk-i kultúrával jórészt egyidős neolithikus kultúra is, a «Körös csoport», amely épen olyan szoros kapcsolatban állott a Szudéta-vidéki vonaldíszes kerámiával, — mint a bükk-i kultúra. A Körös csoport időrendi helyzete már nálunk is eléggé tisztázódott, de ha ez nem elég, ott van a leg gazdagabb telep, Vinča kétséget kizáró stratigraphiája, ahol ez a kultúra legalul, tehát jóval a tiszai kultúra alatt helyezkedett el. Ezeknél a több méter vastagságu kultúrrétegeknél talán több joggal lehet hivatkozni az «egy és ugyanazon réteg» bizonyító erejére, mint Békásmegyernek az 1 métert is alig meghaladó magasságú kultúrrétegeire, amelyben 8 különböző kultúra hagyatéka található. Ennél igazán sokkal többet bizonyít a Gallus Sándor által feltárt Tállya stratigraphiája, vagy a nagytétényi sír, amely kétségtelenül igazolja a fiatalabb vonaldíszes kultúra és a bükk-i kultúra egyidejűségét. Azt pedig magam is vallom, hogy a Dunántúlon sokáig élő «Zselizi csoport» még a tiszai kultúrával is érintkezésbe került. (L. Bericht, i. m. 31. o.)

Kár volt Csalognak az anthropomorph edényekre hivatkoznia, minthogy azok zöme a Középduna vidékén található és előfordulásuk dél felé mindjobban gyérül. Hiszem, hogy a szerző,

ha majd módjában lesz a balkáni leletanyagot közelebbről megismerhetni, úgy az idólpaszti-kára vonatkozó felfogását is módosítani fogja.

Végül még két megjegyzés: Csalog bevezetőjében rámutat arra, hogy a magyar neolith-kutatók ellenvetés nélkül tették magukévá az én felfogásomat. Ez valóban így van, az oka pedig többek között az, hogy saját kutatásaik folyamán (első sorban Banner János és Gallus Sándor) maguk is hasonló eredményre jutottak. De ebbe a «hibába» azok a külföldi kutatók, akik ismerik a kérdés lényegét és tájékozottak a leletanyagban, mint pl. a néhai H. Schmidt, továbbá H.

Sejer, T. M. Tallgren, Nils Åberg, O. Tschumi, V. G. Childe, sőt akivel a kérdés megítélésében a legszögesebb ellentétben állottam, — maga O. Menghin is, — beleestek. A második megjegyzésem: biztosítom Csalog Józsefet, — akinek különben az ásató tevékenységét, múzeális munkásságát, kitűnő megfigyeléseit én nagyra értékelem, — hogy ha nem stíluskritikai fejtegetések, hanem megbízható és valóban zavar-talan kultúrrétegből előkerült leletek megdöntik az én eddig vallott felfogásomat, úgy magam leszek az első, aki ennek a nyilvánosság előtt is hangot adok.

Tompa Ferenc

Zum Aufsatz von J. Csalog

ÜBER DIE CHRONOLOGIE DER BÜKKER UND DER THEISSKULTUR

Die Urgeschichtsforschung ist ein in ständiger Evolution befindlicher Studienzweig, dessen Problematik sehr weiträumig ist, und auch heute noch unzählige offene Fragen enthält. Darum muss man jede neuere Erkenntnis, Angabe, oder richtige Auslegung, die auf diese offenen Fragen annehmbare Antwort gibt, mit Freude begrüßen. Bereitwillig und mit Dankbarkeit würde ich also in unserem Falle der Auffassung J. Csalog's beipflichten, wenn er diese mit untrüglichen Beweisen unterstützen könnte. Gegenüber diesen Argumenten muss ich aber einwenden, dass Verfassers Behauptungen meine Auffassung von der Chronologie und den gegenseitigen Beziehungen der Bükker und der Theisskultur nicht verändern können. (S. Arch. Hung. V—VI, 39—48 und 24/25 Bericht der Röm.-Germ. Kommission 1934/35. 40—47.) Alle neueren Grabungen und Funde haben meine diesbezüglich gefasste Meinung nur noch bestärkt.

Einige sachliche Irrtümer muss ich aber erwähnen. Verfasser hält die Zier-elemente des schrägen Mäanders oder Mäandroids — bei voller Zustimmung seiner Auffassung, wonach diese auf Textilmuster zurückzuführen sind — nicht für ein eigenartiges Ornament der Bandkeramik und auf Grund dessen hält er auch die Theisskultur nicht zur lokalen Gruppe der Bandkeramik gehörig.

Und doch ist dieses Motiv in ganzem Mitteleuropa, d. h. dort wo die Bandkeramik oder die Spiral-Mäander Keramik vorkommt, in Mengen zu finden. Oder hat vielleicht auch die Flomborner-

Gruppe dieses Ornament von der Theisskultur übernommen? Zur Behauptung Verfassers, dass die Theisskultur in Betreff der Herkunft diesen mitteleuropäischen Gruppen gegenüber völlig fremd sei, will ich bemerken, dass hier jede Polemik überflüssig ist.

Verfasser erwähnt es mit keinem Wort, dass es im ungarischen Alföld, besonders östlich der Theiss auch eine ältere, als Vorgänger der Theisskultur geltende und grossenteils mit der Bükker Kultur gleichalterige Neolith-Kultur, die «Körös-Gruppe» gibt, die in gleich enger Verbindung mit der Bandkeramik des Sudetenlandes, wie mit der Bükker Kultur stand. Die chronologische Lage der Körös Gruppe ist bei uns schon hinreichend geklärt, sollte aber dieses nicht genügen, so will ich nur auf die reichste Fundstelle, auf die jeden Zweifel ausschliessende Stratigraphie von Vinča hinweisen, wo die Kulturschichte unserer Gruppe zu unterst, also tief unter der Theisskultur liegt. Bei diesen mehrere Meter hohen Kulturschichten kann man sich wohl mit mehr Recht auf «die Beweiskraft der ein und derselben Schichte» berufen, als bei der einen Meter kaum übertreffenden Kulturschichte von Békásmegyer, in der der Nachlass acht verschiedener Kulturen zu finden ist. Viel beweiskräftiger ist die von S. Gallus ausgegrabene Tálya-Stratigraphie oder das Grab von Nagytétény, das unbestreitbar die Gleichzeitigkeit der jüngeren Kultur der Linearkeramik und der Bükker Kultur beweist. Das bekenne auch ich, dass die im Dunántúl

lange Zeit anhaltende «Zselizer Gruppe» auch mit der Theisskultur in Berührung kam. (S. Bericht, a. a. O. S. 31). Es war schade sich auf die Anthropomorphgefäße zu berufen, da deren Masse in der Gegend der mittleren Donau zu finden ist, und ihr Vorkommen südlich davon immer mehr und mehr abnimmt. Ich glaube wenn Verfasser die Gelegenheit haben wird das Fundmaterial des Balkans näher kennen zu lernen, er auch seine auf die Idolplastik beziehende Ansicht ändern wird.

Zum Schluss noch zwei Bemerkungen: J. Csalog bemerkt in seiner Einleitung, dass sich die ungarischen Neolithforscher ohne Widerspruch meiner Auffassung angeschlossen haben. Das ist tatsächlich so, der Grund dafür ist aber unter anderem der, dass sie im Laufe ihrer eigenen Forschungen (in erster Reihe J. Banner

und S. Gallus zu denselben Ergebnissen kamen. Aber auch jene ausländischen Forscher, die das Wesen der Frage kennen und im Fundmaterial orientiert sind, wie z. B. weil. H. Schmidt, ferner H. Seger, T. M. Tallgren, Nils Åberg, O. Tschumi, V. G. Childe, aber auch O. Menghin, mit dem ich in dieser Frage im schärfsten Gegensatz stand, fielen in diesen «Fehler». Meine zweite Bemerkung ist: ich versichere J. Csalog — dessen Grabungstätigkeit, museale Arbeiten und ausgezeichnete Beobachtungen im übrigen ich selbst hoch einschätze — wenn er statt stilistischer Erörterungen mit verlässlichen und aus wirklich unberührten Kulturschichten stammenden Funden meine bisherigen Ansichten umstossen wird, ich selbst der erste sein werde, der dies auch vor der Öffentlichkeit bekennen werde.

Ferenc Tompa

VÁLASZ TOMPA FERENC HOZZÁSZÓLÁSÁRA

Tompa Ferenc fenti hozzászólásához ezeket a megjegyzéseket fűzöm:

1. Dolgozatomnak az a része, mely a tiszai textilstílus értelmezésével foglalkozik, kimerítő és világos. Nem zavarja ezt az sem, amit Tompa a flomborni típus textildíszeiről mond, mert a textildíszítéseknek agyagárún való másodlagos alkalmazása mindenhol megtörténhetett, ahol textildíszeket ismertek. A tiszaiakhoz hasonló fonottasminták különben a modern néprajzi anyagban Afrikában és Kelet-Ázsiában is előfordulnak. (Szép példák találhatók szerte a Zeitschrift für Ethnologie köteteiben.) Ezek csak azt bizonyítják, hogy térben és időben egymástól távol hasonló folyamatok játszódhatnak le. Szerintem tehát semmi ok arra, hogy a flomborni textildíszítések miatt itt is ne lássak hasonló jelenséget.

2. Amikor a tiszai kerámiát nem sorolom a szalagdíszes kerámia csoportjai közé, akkor ezt részletesen tárgyalt, alapvető stíluskülönbségek miatt teszem. Ha ezeket Tompa nem látja, — valószínűleg meglátja tanulmányom megjelenése után másvalaki.

3. A Körös-csoportot valóban nem tárgyaltam részletesen, csak megemlítettem ott, ahol tárgykörömet érintette. Nem Magyarország neo-

litikumáról írtam összefoglalást. Különben ezt a csoportot különálló, helyi fejlődésnek látom. Stratigráfiai helyzete még kidolgozatlan, de bizonyos, hogy vinçai előfordulása nem tisztázhatja a tiszai csoporthoz való viszonyát az Alföldön. Tekintve, hogy a tiszai kultúra bölcsője Vinçától messzebb fekszik, mint a Köröscsoporté, természetesnek találom, hogy későbbben ért ide, mint a közelebbi szomszédja.

4. A tályai stratigráfiával és a nagytétényi sírral részletesen foglalkoztam. Tompa ezekkel kapcsolatban olyan «kétségtelen» megállapításokra hivatkozik, melyeket egyszerű kijelentések helyett én indokolással vontam kétségbe. Kijelentések nem bizonyítékok, így ezekkel újból nem foglalkozom. A békásmegyéri anyagból első sorban a kevertstílusú darabokra hivatkoztam és az ott talált, de Tompánál nem publikált bükki cserepeket reklamáltam. A zselizi csoportról mondotakat mások kritikájára bízom.

5. Az anthropomorph edények a legszorosabb kapcsolatban állanak az idólpasztikával. Idólokat nemcsak múzeumi tárlókban látni, így ne vegye rossznéven tőlem senki, hogy azokat nagyrészt publikációkból ismerem. A publikáció arra való, hogy kritikával elolvassák, ezért örömmel venném, ha éppen Tompa ismertetné azt a

balkáni anyagot, amit én nem láttam, és mely fejtegetéseimet megcáfolná.

6. Az a körülmény, hogy más hazai, vagy külföldi szaktekintély írásban még nem mondott ellent Tompa teóriájának, szintén nem bizonyíték ellenem. Kíváncsian, de egyben teljes tárgyilagossággal várom tanulmányom megjelenése után a Tompa által idézett szakemberek hozzászólását. Tekintve, hogy az érvelésnek ezt a módját nem ismerem el jogosnak, elismert szaktekintélyekre nem hivatkozom. Annyi mégis bizonyos, hogy erről a kérdésről Berlinben tartott előadásom alkalmával részben ugyanazok csat-

lakoztak az én felfogásomhoz, akiket most Tompa érv gyanánt velem szemben említ.

7. Dolgozatom — fejezetekre osztva — nemcsak stíluskritikai síkon mozog. Az a tény, hogy stíluskritikai fejtegetésekbe is bocsátkoztam, egyedül abból a meggyőződésből fakad, hogy komoly őskorkutatást a stíluskritika elhanyagolásával nem tudok elképzelni. Ezt még Tompa írásaiban sem tudom felfedezni. Csak sajnálom, hogy nem stíluskritikai természetű fejtegetéseimet Tompa nem méltatta figyelemre s hogy érvekre nem érvekkel válaszolt.

Szekszárd

Csalog József

ANTWORT AUF DIE BEMERKUNGEN VON FERENC TOMPA

Meine Antwort auf die obigen Bemerkungen Tompa's kann ich wie folgt gruppieren:

1. Derjenige Teil meiner Arbeit, welcher die Auswertung des Textilstils der Theisskultur zur Aufgabe hat, behandelt das Thema klar und erschöpfend. Dies wird nicht beeinträchtigt dadurch, dass Tompa auf den Textilstil von Flomborn hinweist, da doch eine sekundäre Entstehung des Textilstiles überall dort eintreffen kann, wo man mit Textilien bekannt war. Es ist interessant zu beobachten, dass ähnliche Motive wie in der Theisskeramik auch im ethnologischen Materiale von Afrika und Ost-Asien vorkommen. (Schöne Beispiele sind in den betreffenden Bänden der Zeitschrift für Ethnologie zu finden.) Ich will damit nur beweisen dass ähnliche Erscheinungen, durch Zeit und Raum getrennt, ohne jeden Zusammenhang auftreten können. Es liegt kein Grund vor, die textilverzierte Keramik von Flomborn in eine andere Perspektive zu stellen.

2. Meine Ansicht, dass die Theisskeramik, keine Sonderentwicklung des Bandkeramischen Kulturkreises ist, und in diesen Kreis nicht einbezogen werden darf, beruht auf Stilunterschiede welche ich in ihrer Grundsätzlichkeit erschöpfend behandelte. Wenn Tompa diese Unterschiede nicht sieht, — so werden sie, nach der Drucklegung meiner Arbeit, eben durch andere gesehen werden.

3. Die Körös-Gruppe habe ich nicht erschöpfend herangezogen, ich erwähnte sie nur an denjenigen Stellen, wo es mein Thema forderte. Ich habe nämlich keine Arbeit über das

ungarische Neolitikum im allgemeinen geschrieben. Ich sehe in der erwähnten Gruppe eine individuelle, lokale Entwicklung. Seine stratigraphische Lage ist noch nicht klargestellt, es ist aber ewident, dass sein Vorkommen in Vinča, über die relativkronologische Lage im ungarischen Becken, nicht ausschlaggebend unterrichten kann. Da der Entstehungsherd der Theisskultur von Vinča weiter abliegt, als der Entstehungsherd der Körösgruppe, müssen wir es als ganz natürlich betrachten, dass die Theisskultur in Vinča später auftritt, als ihr näherliegender Nachbar.

4. Mit der Stratigraphie von Tálya und dem Grabe von Nagytétény habe ich mich eingehend befasst. Tompa beruft sich ganz einfach auf «unzweifelhafte» Feststellungen, die ich eben durch starke Beweise zu widerlegen trachtete und mich nicht auf die einfache Feststellung meiner Meinung beschränkte. Die Bekanntgabe von Meinungen ist noch kein Beweis, so, dass ich mich nicht verpflichtet fühle auf eine weitere Diskussion einzugehen. Was Békásmegyer betrifft, so hatte ich hauptsächlich, dassjenige Material im Auge welches als ein Mischstil interpretiert werden kann. Weiterhin machte ich Erwähnung der dort gefundenen, aber durch Tompa nicht publizierten: Bükkerkeramik-Scherben. Die Beurteilung der Zselizer Kultur überlasse ich anderen.

5. Die antropomorphen Gefässe stehen in engster Verbindung mit der Idolplastik. Idole kann man nicht nur in den Ausstellungsräumen der Museen sehen, so, dass es mir niemand übel

nehmen kann, wenn ich sie hauptsächlich aus Publikationen kennen gelernt habe. Publikationen sind darum da, um mit Kritik gelesen zu werden, darum würde es mir zur Freude gereichen wenn Tompa dasjenige, mir unbekannte Material, welches er kennt und welches meine Ansichten wiederlegt, publicieren täte.

6. Die Tatsache, dass ungarische und ausländische Autoritäten noch keine geschriebene Kritik zu der bekannten neolitischen Arbeitshypothese Tompa's äusserten, ist noch kein Beweis gegen die Stichhaltigkeit meiner Ansicht. Ich erwarte mit Neugierde, was die durch Tompa angeführten Fachkreise, nach der Drucklegung meiner Arbeit dazu äussern werden. Ich will hier zur Unterstützung meiner Meinung keine Autoritäten anführen, da ich eine derartige Beweisführung als unstatthaft beurteile. Es ist aber sicher, dass während eines Vortrages in Berlin

welches das hier aufgerollte Tema behandelte, mehrere der von Tompa als Gegenbeweis angeführten Herren, sich meiner Anschauung angeschlossen.

7. Meine Arbeit — aufgeteilt in mehrere Abteilungen — beurteilt das Tema nicht nur von der stilkritischen Seite her. Die Tatsache, dass ich auch die stilkritischen Untersuchungen heranzog, entsprang derjenigen Überzeugung, dass eine ernst zu nehmende, gewissenhafte Urgeschichtsforschung ohne Stilkritik nicht bestehen kann. Eine Vernachlässigung dieser Betrachtungsweise kann ich sogar in den Arbeiten von Tompa nicht entdecken. Es ist schade, dass Tompa denjenigen Teilen meiner Ausführungen, die ausserhalb der Stilkritik lagen, keine Aufmerksamkeit schenkte und auf meine Argumente nicht mit Argumenten antwortete.

József Csalog

Prinz Gyula:

MAGYAR FÖLDRAJZ.

I—III. Budapest. Magyar Királyi Egyetemi Nyomda. Hungarologia sorozat.

Nem feladatom, hogy e helyen a könyvvél részletesen foglalkozzam. Csupán a szigorúan vett őstörténeti fejezeteket teszem bírálat tárgyává. A könyv természetesen az ősrégészt is mélyen érdekli, mert az ősrégész egy lépést sem juthat tovább tudományában a földrajzi környezet ismerete és tanulmányozása nélkül. A könyv ezen a téren sok nélkülözhetetlen eredményt közvetít. Egészen más a helyzet azonban midőn szerző az ősrégész területére lép át, ahol csak másodkézből vett adatokra és már nem saját kutatásaira támaszkodhatik. Kritikai érzéke itt úgylátszik felmondta a szolgálatot, mert számunkra érthetetlen módon teljesen önkényes megállapításokat ismertét. Ilyen esetben sokkal jobb lett volna a másodkézből vett adatok helyett, az illető területen sokévi kutatás alapján otthonosabban mozgó illetékes szakembereknek adni át a szót. Korunk szintetikus látásra törekszik. Ez azonban csak félreértésekhez vezethet akkor, ha valaki önmaga akar mindenhez érteni. Az igazi szintézis akkor áll elő, midőn valamely vállalkozás, vagy munkaközösség keretében a különböző szakemberek egymást kiegészítő és alátámasztó munkálkodását tudjuk biztosítani.

A továbbiakban szerző őstörténeti megállapításait, az érthetőség kedvéért bizonyos szempontok szerint csoportosítva közlöm. Prinz Gyula a második kötetben «Az ország munkaföldrajzi kialakításának fejlődéséről» értekezik (31—35. o.). Fejtegetéseihez egész Európára vonatkozó térképeket csatol. A térképek arra hivatottak, hogy a «mezőgazdasági haladás történelmi főveit» szemléltessék. E történelmi fővek alapján mindegyik

térkép négy összefüggő foltban ábrázolt tagozottságot mutat. Lássuk az első térképet, amely felírása szerint a Kr. e. 1000 Európáját vetíti elénk. E térképen «az ősi műveltség területe» megfelel a nem sokkal régebben összeomlott «mykéni koiné» területének, tehát nem kifogásolható, csak az az érthetetlen, hogy miért sorolja ide Szíriát is? Jobb lett volna a kisázsiai Hetita birodalmat ide sorolni. A másik három kategória közt már teljesen önkényesen osztja fel Európát. A gazdag észak európai bronzkort a «legalacsonyabb, a természeti gyűjtőgazdálkodás» mostoha övezetébe sorolja. Indokolása szerint Magyarországot «az alacsonyabb fokozatot képviselő, természeti (vad) népesség lakta erdőség gyűrűje vette körül». «Ilyen erdei népesség volt tőle északon Finnorszáig, a legalacsonyabb ösztönállapotban élők határáig». E mondatokból megítélhetjük, hogy szerző honnan vette fikcióit. A földrajzi kép alapján visszakövetkeztetett az esetleges régi állapotra, anélkül, hogy a tárgyi emlékeanyagot figyelemre méltatta volna. Ez módszertani mulasztás. Az emlékeanyag arra figyelmeztette volna, hogy a kérdés nem így egyszerű. Az észak európai és a gazdag finn és skandináv bronzkor, kultúráilag egy színvonalon állott a kontinentális «belle âge de bronze»-al, egy «erdőfikció» alapján tehát nem sorolható a kezdetlegesség vagy «legalacsonyabb ösztönállapot» kategóriájába. A magyarországi helyzetet sem ítéli meg helyesen. Magyarországot ezen a térképen teljes egészében a «szervezett pásztorkodás» területébe osztja be. Indokolása: «Az ország tájképének fejlődési fokozati állapota, már a Kr. e. II. évezred végén a szilajpásztorok-

dással, lovaglással, de a ház és út hiányával jellemzett félműveltség volt». Nem tudom elképzelni honnan meríti szerző adatait. A magyar bronzkorvég képe nagy vonalakban a következő: egyik oldalon az állattenyésztő, földmívelő és házakban élő őslakosság megtelepedett tömegei, akik nagyszabású várépítkezéseket is ismertek már, a másik oldalon az euráziai lovasnomád kultúra első jelentkezése. A kettő ellentétessége jellemzi a helyzetet. A ház és út hiányától tehát messze vagyunk. A továbbiakban Magyarországtól nyugatra, beleértve Olaszországot és Északafrikát is, a «külterjes földmívelést» találjuk térképezve. A bronzkorvég idejében ily kultúrális fokozati megkülönböztetések Európában nem vihetők keresztül. Az egész kontinensen körülbelül egy-nívójú, azonosképű, paraszti, falus-, földmívelő-, állattenyésztő kultúrképet találunk, amely mint mondtam főleg Magyarországon érintkezik az első ázsiai hatásokkal. Teljesen érthetetlen, hogy miért vonta be Északafrikát ebbe a képbe? A fejlődés ebben az időben annyira kontinentális, hogy az elszivatagosodott Északafrikával semmiféle párhuzamot sem vonhatunk. Szerző térképe iskolapéldája az előreléptelt teóriának, amelyet minden bizonyítóanyag figyelembevétele nélkül egyszerűen a térképre alkalmazott, egyoldalú miliőelméleti okoskodások alapján. Pedig ebben a kérdésben maga az ember és annak tárgyi hagyatéka el nem hanyagolható tényezők.

Az egyszer lefektetett fikciót szerző a következő térképen fejleszti tovább. A következő térképen a «mezőgazdasági haladás történelmi főveit» a Kr. e. 500. évben látjuk viszont. Az ősi műveltség területe váratlanul az egész Mediterránra (beleértve Olaszországot, Görögországot és egész Északafrikát és Kiszáziát) is kiterjedt. Mi lehet ennek a térképnek az alapja? Szerző valószínűen a görög-római fejlődésre gondol. Magna Graeciára nem gondolhatott, mert az az ábrázolt területeknél kisebb volt és nem alkotott összefüggő egészet, hanem elszórt városkolóniákból állott, sűrűn megszakítva a barbarikum foltjaival. A görög-római fejlődés azonban a térképen látható időpontnál későbbben következett be. Róma még csak 396-ban töri meg első nagy riválisának, a félbarbár Etruriának erejét. Nagy Sándor világbirodalma szintén csak a IV. században fejlődik ki. Északafrikának civilizálása pedig még későbbi időre esik. Ugyancsak indokolatlan, hogy a «külterjes gazdálkodás» most már a fél Dunántúlt is elérte és külön foltot foglal el Erdélyben és a Regátban. Indokolás: «*feltehető*, hogy a magyar föld akkori erdeiben, ősvadonjában reflexéletet élő, szedegető gazdálkodású hordák tanyáztak. (Erdőfikció.) Bizonyos azonban, hogy a medencék naposabb szegélyerdeiben, főleg a Pannónföldön, a második fokozat kapás földmívelőinek helyet gyakran változtató (rablógazdaság), kis telepei elevenítették a tájat». Minderről a magyar ősrégészet nem tud semmit. A településtörténet problémái igen érdekesek, és Magyarországon eléggé elhanyagoltak voltak eddig. Mindazonáltal az ősrégészeti anyag ismeretében, nehezen tudnék elképzelni egy olyan megoldást, amely az egyes népeket ily merev milieuhatárokhoz kötné. Nagyon óvatossá kell lennie a kutatásnak, ha nagyvonalú egyszerűsítésekre törekszik, mert a nagyvonalúság igen sokszor a tudományos alaposság rovására irandó. Szerző is logikusnak és nagyvonalúnak

látszó tetszetős fejtegetéseit tisztára spekulatív úton dolgozta ki, a szakembereinktől közzétett gazdag őskori anyag teljes elhanyagolásával. A térképen az ország közepét továbbra is a szervezett pásztorkodás területe foglalja el. Abban az időben valóban lovasnomád nép, a szkitaság fennhatósága alatt élt az ország egy része, de, hogy az országnak akkoriban mely vidékein, mily gazdasági életformák uralkodtak, arra nézve az Alföld milieutényezőjén kívül, maga az emléktanyag is egyenrangúan megvizsgálendő tényező. Amíg ezt a munkát valaki el nem végzi, addig ezekről a kérdésekről megnyugtató képet nem adhatunk. Meggyőződésem szerint kétszeresen esik latba, ha valaki az általunk felrótt hibákat a magát tudományosan művelni kívánó közép-ostály számára írt kiadványban követi el. A véglegesség hangnemében csak oly eredményeket szabad közvetíteni, amelyek a legszigorúbb bírálatot is kibírják. Semmi sem hathat rombolóbban a közműveltségre, mintha be nem bizonyított anyagot közvetítünk a véglegesség formájában a nagyközönség felé. Hogy csak egyet említsék: Honnan veszi szerző adatait arra nézve, hogy a Kr. e. II. évezred végén az Alföldön a «szilajpásztorokodás» uralkodott? Szerző, akinek rendelkezésére állottak a régi miliőket rekonstruáló tudományos adatok, egyszerűen visszakövetkeztet a miliőből egy fiktív ősemlék fiktív gazdasági állapotára.

A történelmi jelenkorral foglalkozva hasonló önkényes megállapításokkal találkozunk. «A mediterrán magaskultúra tájelemei, tájjelenségei a Kr. u. évezred első harmadában vonultak be a magyar földre. Köztük legszembetűnőbbek voltak a városok, az erődítmények és az utak». Szerző itten a római hódításra gondol. Ezzel szemben az első magyarországi városépítők a nyugat-európai (és nem mediterrán) kelták voltak a Kr. e. IV. században. A római városok és utak sok esetben az ő építkezéseikre telepedtek. Erődítményekkel viszont az ország már a Kr. e. I. évezred elején tele és tele épült, amelyek közül például a gazdag pomázi vár kősancaival tűnik ki. Pannóniáról még azt is megtudjuk, hogy «a Pannónföld város-kristályok és falvak gyöngyszemeivel teleszórt félkultúra terület volt, melyben csak a Vértes, Mecsek és Papuk maradtak a haladástól lényegében érintetlen területfoltok, gyér és szegény kapásföldmívelő, rablógazdálkodó és tanyakörű állattenyésztésből élő, de főleg vadászgató népesség kezén.» Nyilvánvaló, hogy szerző teljesen légbőlkapott adatait a térkép rétegvonalainak szemléltése közben merítette.

Jellemző, hogy e fejezet jegyzetelésében szerző egyetlenegy őstörténelmi munkára sem hivatkozik, ezzel szemben megjegyzi, hogy «e fejezet független szemlélet, mely abból a herderi ... tételből ered, hogy a helyzet a sorsdöntő, s a fejlődést a fizikai és történelmi kihatások csak gyorsítják vagy fékezik». (428. o.) Szerző tehát maga támasztja alá abbéli nézetünket, hogy az őskori anyag ismeretének teljes hiányában, pusztán logikai-spekulatív úton jutott eredményeihez.

Mindezek után lássuk azokat az ismereteket, amelyek birtokában az olvasóközönség számára Magyarország ősnépességének további körülményeit közvetíthet. Erre a legalkalmasabb a III. kötet «Magyarország népességének ősrétege» c. fejezetéből kiindulni (139–170. o.). Az érthetőség kedvéért máshonnan is kiragadom azokat a példákat, amelyek az ősnépesség helytelen szemléltetés-

ből fakadnak és időrendbe sorolva tárgyalom megállapításait. Ide több, a szövegben elszórt megjegyzés bírálatát is belesoroltam. (A máshonnan vett idézetek helyét a kötet számmal együtt jeleztem.) Előre bocsáthatom, hogy megállapításai roppant felületes olvasottságra utalnak. Lássuk a példákat. Az ősrégészetnek majdnem egyöntetű a feltevése, hogy a jégkor megszűnésével az északra terjeszkedő erdő-biotoppal együtt afrikai eredetű népelemek jutnak Európába (capsien, azilien, tardenoizien). Evvel szemben Prinz szerint az afrikai «őshamiták» nem tudtak északra tovább jutni, mert a tenger elzárta előlük az utat. Tehát keleti bevándorlást tételez fel. Tény, hogy a mezolitikum egy csoportját, a campignien emberét általában keletről származtatják, de, hogy ezek a törzsek «indo-európaiak» lettek volna, mint ahogy azt ő gondolja, az teljesen bizonytalan. A legnagyobb konfuzió azáltal áll elő, hogy a mezolitikum új emberét «Homo Aurignatiensisnek» nevezi. Köztudomás szerint a Homo Aurignatiensis a legutolsó igen hideg eljegesedést megelőző, kissé melegebb «Aurignacschwankung» embere. Tehát semmiesetre sem tartozik a «jégkorszak utolsó fejezetében a történelmi korig tartó nagy éghajlati változásba», amely meghatározással csak a mezolitikum jellemezhető. Szerző is erre az időre gondol, mert a jég teljes visszahúzóadásának útjáról beszél. Fokozza a zavart, hogy a Homo Aurignatiensist a «lőszmezők első felkapálójának» nevezi, az aurignac-ember egyetlenegy kapáját sem ismerjük és teljessé teszi a zavart, hogy szerinte ugyanaz az ember «égetett agyagedényeket készített» volna. Ez utóbbi igen vaskos tévedés. Az első agyagedények a tardenoizien végén és a campignienben jelennek meg, tehát a szerző által megjelölt korban, csak nem a Homo Aurignatiensis készítette őket, mert az néhány tízezer évvel előbb élt.

Azonban a zavar még tovább fokozódik. «Harmadik népcsoportot a cro-magnoni vándorlás néven ismert mozgalom hozott az országba». A cro-magnoni ember az aurignatien követő, de a mezolitikumot természetesen megelőző igen szigorú eljegesedés embere.

Ennek az embernek, amely a magdalenien kultúrájának hordozója volt, csak annyiban van köze a mezolitikumhoz, hogy ő képezte Európa őslakosságának zömét akkor, amikor a mezolitikum idegen néphullámai megérkeznek. A «cro-magnoni» vándorlás néven ismert mozgalom, amiről Prinz beszél, tehát nincs. Mindezek után a hamis időhatárok közé helyezett aurignaci és cro-magnoni ember kulturális helyzetével foglalkozó fejtegetéseitől sem remélhetünk nagyobb világosságot. A cro-magnoni ember Prinz szerint: «alacsonyabb műveltségű, de testileg nem nagyon távol álló nép volt az elődjétől». A mondat első állítása helytelen, a második állítása helyes. A magdalenien (a cro-magnoni ember kultúrájának neve) az aurignatien fokozása és betetőzése. A franciaországi sziklafestmények és rajzok éppen a magdalenienben a legtekélyesebbek. Indokolása szerint «az aurignatien fajta olyan műveltségi fokon állott, mely magából kitermelt egy magasabb néposztályt». Erre nézve semmi adatunk nincsen. A szerző a cro-magnoni ember «hanyatlását» ennek a magasabb társadalmi osztálynak «feltehető hiányával» indokolja. (144–145. o.) A kép, amelyet Prinz a nagyközönség felé közvetít, ősrégészeti szempontból teljesen értelmetlen és zavaros.

A szociális tagozódás említése pedig csak bizonyos látzat-történelmiséget kölcsönöz fejtegetéseinek, de a dolog természeténél fogva itten semmiféle konkrét adat nem állhat rendelkezésünkre.

Hogy Prinz mennyire felületes, arra jellemző egy, a továbbiak során kiragadott mondat is: «ameddig a tengerparton ősi kagylóhalmokat (kjökkenmööddinger) találunk, addig a mai nép ősrétegében a lappok és finnek családjából való elemeknek is kell lenniük». (153. o.) Az ősfínneket a kutatás, bizonyítóanyaga alapján, a neolitikus «Kammkeramik» emlékeivel kapcsolta egybe. A lappok említése hasonló vonatkozásban teljesen indokolatlan, a kjökkenmööddinger viszont egy campignien-kori nép emlékei, amelyet csak Kosinna nevezett finneknek, az újabb kutatás azonban ezt már eljuttatott.

Áttérve a geológiai jelenkorra, ugyanaz a bizonytalanság fogad bennünket. Egyhelyütt a 6700–4700-ig terjedő «klimaciklus» őskori megfelelőjét a réz és bronzkorban véli megtalálni (II. kötet 68–70. o.). Evvel szemben a rézkor legjobb esetben a Kr. e. III. évezred elején kezdődik. Egyébként a különösségek egész hálmázával kell foglalkoznunk. Megtudjuk, hogy ebben az időben «tárgyi néprajzi-régészeti alapon a leletekből azt következtették, hogy Magyarország és a Balkán összetartozó területet alkotott környezetétől elkülönülten». Erre semmi adatunk nincsen. «Ennek a területnek általában rövidfejú és a szalagkeramikában jeleskedő népei más csoportot alkottak, mint északi szomszédságunknak hosszúfejú, zsinórkeramikás, kőgörgető (megalitokat építő) fajtája» (145. o.). Evvel a felületes mondattal intézi el szerző a magyar neolitikum összes problémáit. Meg kell jegyeznünk, hogy a magyar neolitikum emberi maradványai általában hosszúfejúek (lásd ugyane mű IV. kötete 437–439. o. — Bartucz). Az újabb szakirodalom nemismeréséből fakad az a tévedés is, hogy a neolitikumban földvárakról beszél. (Lengyeli és szalacscai földvárak.) (II. kötet 350. o.) A régibb szakirodalom ilyenirányú tévedését már régen helyesbítették. Hogy a magyarországi neolitikum műveltségét mért a Balkánról kellett, hogy kapja, azt sem értjük, erre semmi tárgyi bizonyítékunk nincsen (II. kötet 350. o.). A továbbiakban Prinz szerint «Kr. e. 2500–2300 évekre teszik olyan népek bevonulásának idejét, melyek gazdasági életüknek a réginél sokkal erőteljesebben a földművelésre alapításával tűnnek ki». Az évszámok használata, a be- és átvonulások említése, a fejlődés hangoztatása mindez bizonyos történelmi hangulatot kölcsönöz a közvetített képnek, azonban a komoly ősrégészeti kutatás minderről nem tud semmit. Ezek az emberek — szerinte — a Balkán felől jöttek volna (145. o.). A Balkán, mint kultúra és népelemadó terület, következetes makacssággal jelentkezik. Prinz szerint a «népáramlás alig érte az országot máshonnan, mint délről». A jelenleg rendelkezésünkre álló ismeretek alapján a Balkánról felfelé irányuló népmozgásról sem a neolitikumban, sem a bronzkorban nem tudunk. Délről legfeljebb csak a neolitikus «Körös-csoport» emlékeit származtathatjuk, de ez se nevezhető kifejezetten «balkáninak», mert legdélibb emlékei a Starčevo-Vinča vonalra esnek. Ezzel szemben kimutathatóan a magyar belsőség embere, a «tisza-kultúra» vándorolt a Balkán felé. A továbbiakban megdöbbenően önkényes és köny-

nyelvmű módon ismertet meg bennünket a magyar őskor belső viszonyaival: «a Kr. e. harmadik évezred első felében olyan népességet kell(?) feltételeznünk az ország lapályosabb részein, amely számban már nem lehetett jelentéktelen, nagy, közös, szervezett munkára egyesített néptömeget alkotott». Erről a szervezett munkára egyesített néptömegekről semmi tudomásunk nincs, de a dolog lényegénél fogva nem is igen lehet. Amit a leletekből kikövetkeztethetünk, az legfeljebb arra mutat, hogy kis, törzsi egységekben élő lakossággal kell számolnunk a magyar őskor folyamán. Szerző azonban helytelen képét még tovább mélyíti: «sűrű népességet, erős munkaszervezetet, kemény központi kormányzatot(?), társadalmi osztályokra osztódó politikai testületet(?) kell feltételeznünk». (146. o.) Mindezt abból a félreértésből vezeti le, hogy Magyarországon már a neolitikumban földvárak voltak. A földvárakat ugyanis szerinte csakis ilyenforma szervezetek építhették. A földvár-fikciónak köszönhetjük előszeretettel a Balkán iránt is, mert szerinte a Balkán az a hely, ahol az őskori várépítésnek legrégibb tradíciói volnának.

A továbbiakban megtudjuk, hogy az «italik» nép Magyarországról költözött Itáliába, amely állítása véletlenül lehetséges, nyomban utána azonban azt is kijelenti, hogy az italikok nyomán az etruszkok jártak, akik szintén a «Balkán-Pannónföld-Itália kapcsolat népei közül valók». (151. o.) Az etruszkok tudvalevően orientális származású nép, valószínűen valahonnan Kisázsiaiból és csakis a tenger felől jöhettek Itáliába. Szerző tehát újból helyes megállapításokat kever össze helytelennel, ugyanúgy, ahogy azt már más helyen is megállapítottuk. Természetesen semmi óvatosságot sem tanúsít szerző a nagy «árja», «mongol» és «sémi-hamita» «vándorlások» leírásánál sem. (153–154. o.) Mentségére szolgáljon, hogy itt maga az ősrégészet is igen sokszor engedett a tudományos alaposság követelményeiből. Az ezen az alapon nyert eredményei széphangzásúak ugyan, de teljesen elfogadhatatlanok. A kelték, «italikok», illirek, trákok nyelvterületeinek leírása is teljesen önkényes és kezdetleges. (154. o.) Teljesen érthetetlen, hogy miért volna «valamennyiben közös vonás a balkáni kapcsolat és eredet». Ugyanide tartozik, amikor az illireket a VIII. században szintén a Balkánról származtatja (II. kötet 350. o.), amikor pedig csak ellenkező irányú mozgásra van adatunk. Ugyancsak felületességre utal a régi magyar irodalom azon tévedésének átvétele, miszerint a magyar bronzkor hidasházakat ismert volna. A magyar kutatás vízben álló cölöpépítményeket eddig még nem talált. (II. kötet 350. o.).

Átérve a vaskori Pannónia viszonyaira szintén kifogásolni valóra akadunk. A 152. oldalon «kelta-pannon» (értsd kelta-illir) népi egységről beszél. Tudomásunk szerint még a rómaiak is külön kelta és külön illir törzseket tartottak nyilván, tehát egységről szó sincs. Prinz a római korban e népi egység «nagyaszámú», általában körülárkolt, apró falvairól értesít bennünket. Az ásató régész ilyet nem ismer.

Mi sem természetesebb, hogy e labilis alapon megszerkesztett összefoglaló fejtegetéseit sem fogadhatjuk el. (150–152. o.) Az összefoglalások közül elretentő példaképpen idézem a következőt: «Tényként kell tehát elfogadnunk, hogy Magyarországon, a benépesedés ősfokozatán, amikor a népek, minthogy a szedegető élet-

alak feltételei itt hiányoztak, e földet megszállották, három élettér, s azon háromféle nép alakul ki, még pedig elég éles tájbeli elkülönülésben: a halász, a vadász és a pásztorkodó nép». E tétel a doktrinár szemlélet iskolapéldája. Szerző «tényét» semmiféle tárgyi okadatolással nem látta el, az eredményt tisztán tájelméleti megfontolásokkal támasztja alá. (II. kötet 200. o.). Szerző tételéből sem az nincs bizonyítva, hogy Magyarországon a «benépesedés ősfokozatán» háromféle nép lakott volna, sem az, hogy e három nép éles tájbeli elkülönülésben lakott volna, sem pedig az, hogy ősfoglalkozásaikban elkülönültek volna. Ha valaki ilyen fontos kérdésekben állást kíván foglalni, vizsgálja végig a gazdag őskori anyagot. A magyar őskor gazdasági háttere még nincsen kidolgozva és néhány kezdeményezéstől eltekintve senki sem foglalkozott még behatóan e kérdésekkel. Ahhoz, hogy Prinznek igaza legyen, elő kellett volna vennie a felvidéki «Bükki», a dunántúli «Szalagkerámia» és az alföldi «tisza» kulturák emlékeit és azok részletes taglalása során kellett volna tételét bebizonyítania. A múzeumokban gazdag emléktárhely áll rendelkezésre. Eleméznie kellett volna az ősember szerzőségeit, fegyvereit, konyhahulladékait és háziállatait. Az így kialakult képet egybe kellett volna vetnie a településtörténeti anyaggal és csak akkor lett volna szabad a szintézist megkockáztatnia. Ezzel szemben Prinz a három főtáji jellegzetességből egyszerűen visszakövetkeztetett az emberi betelepültségre. Mindez az idézett herderi felfogásra vezethető vissza, amelynek birtokában az ősember emlékeinek kutatása elhanyagolhatóan látszott. Mi azonban módszertani szempontból ezt az utat igen kifogásolhatónak találjuk.

Kifogásaink harmadik csoportját a «Magyarország népességének törzsrétege» c. fejezethez kapcsoljuk (III. kötet 171–208. o.). Fejtegetései ez esetben sok helyütt helytállóak és érdekesek, mi itt csak a kifogás alá eső részleteket ragadjuk ki. Prinz felállítja az «alapidom» fogalmát, amely szerinte nem más, mint valamely tájegység történelme során, a rajta élt népesség továbbélő maradványaiból és a legújabbban érkezett jövevények soraiból keletkezett etnikai és faji szintézis és keveredtség. Így például a Pannónföldön az «alapidom» kialakításánál a következő népek vettek részt: «őstrák»(?), «italik»(?), illir, kelta, germán, hun, avar, szláv (176–177. o.). A kérdőjelzett népek felemelkedése teljesen értelmetlen dunántúli viszonylatban. Magyarországon hét táji alapidom keletkezéséről számol be, amelyek mindegyikében az őskor folyamán más és más népek keveredtek volna, más, és más arányban. A hét alapidom «a nyugalmas fejlődés egy-két évszázados időtartamában megtermi a maga népi egységét». Ezt a Prinz szemléletében gyönyörű, békés képet a honfoglalás zavarta meg (180. o.). A honfoglalókban «északi finn-ugor» fajtaelem játszott jelentékeny szerepet, jobban mondva «türk-finnugor» vér folydogál ereikben és csak abban különböztek az «avarok és bolgárok neve alatt szereplő alapidomoktól», hogy bennük kevesebb volt a «szláv és germán» vér, mint amazokban. Egyébként is a magyarság alapidomának «nem fajtája volt a leglényegesebb vonása, hanem életmódja». (181. o.). Valóban megdöbbentő a fogalmaknak ez a káosza. A hét népi alapidom mindazideig merő fikció marad, amíg ezt tárgyi emlékekkel be nem bizonyítják. Ehhez leg-

alább is az szükséges, hogy az egész őskori betelepülés folyamán ki lehessen mutatni, a hét táj állandó elkülönülését és külön életét. Ellenkező esetben a táji egységek állandó egybemosódásáról kell beszélnünk, tekintettel arra, hogy az őskor szakaszaiban az egyes csoportok táji megoszlása változott. Saját kutatásaim annak az állításnak a megkockáztatására jogosítanak fel, hogy a magyarországi fejlődés mindig a Kárpát-medence teljes kitöltésére irányult, a táji egységek kialakulásának tehát nem kedvezett, ezirányú adatgyűjtésem azonban még nem teljes. Térjünk vissza Prinz állításához. «Finn-ugor» fajtaelem nincsen, mert ez a fogalom nyelvi és nem biológiai kategória. A «turk-finnugor» vér is tehát merő értelmetlenség. Az avarok «szláv és germán» vérségére vonatkozóan Bartucz adatai mérvadók, aki szerint (ugyane mű. IV. kötet 475–477. o.) az avarok temetői három csoportba oszthatók: 1. tiszta mongolok, 2. kevert típusúak, 3. európid típusúak. E kép vagy időrendi különbséget, vagy törzsi különbségeket fed. Erről Bartucz nem világosít fel bennünket. A kérdés mindenestre sokkal bonyolultabb, mint Prinz könnyen odavetett mondatai. László Gyula szerint a több ezer eddig kiásott és *tiszta avarnak* nevezhető sírból eddig csupán elenyésző töredék bizonyult olyannak, amely germán kapcsolatokra utal. (Szóbeli közlés.) Rátérve a fajiság kérdésére *természetesen valamely nép faji összetétele éppen olyan lényeges, mint életformája, sőt azzal kölcsönösségi kapcsolatban van.* Lássuk a gondolatmenet befejezését: a betelepült magyarság maradvány nélkül felszívta az itt talált ősnépességet és azokat magyarrá tette. (187. o.) Ez természetesen nincs így. Mindenki tudja például, hogy a Felvidék tótjainak egyrésze honfoglaláselőtti és máig megőrizte sajátos etnikumát. A beolvadás fikciójára azért volt szükség, hogy Prinz elmondhassa: «Az itteni magyarság ezzel azonban fajilag csakhamar középeurópaivá(?) vált, részben a mongol elem, amely a vándorlás folyamán már úgyszólván háttérbe szorult, elenyészővé lett.» Szerző állandóan megismétlődő beolvadási tézise nemcsak, hogy nem felel meg a tudományos megállapításoknak, hanem veszélyes és káros is, mert magyarságselejtésünknek lényegét érinti. Az előkelő kiadvány segítségével népi helyzetünkről teljesen hibás nézetet közvetít.

Hogy az őskortudomány szempontjából csoportosított kifogásainkat befejezhessük, lássuk azokat a forrásmunkákat, amelyekre a III. kötetben, az ősrégészeti vonatkozású fejezetnél hivatkozik. Felületessége itt teljesen nyilvánvaló. «Főképpen» forrása egy, Bella által írt részben teljesen elavult népszerű kézikönyv. (Hillebrand — Bella: Az őskor embere és kultúrája. 1921.) A palaeolitikumra egy jóindulatú, népszerű kompilációt használt, amely számos tévedést tartalmaz, mert olyasvalaki írta, aki nem volt ősrégész, hanem kiváló ősmadárkutató. (Lambrecht Kálmán könyve.) Citálja Kadics Ottokár művét, aki nem ősrégész, hanem barlangkutató és magyar őstörténeti munkája kritikában részesült a szakkörök részéről. Kormos Tivadar említett munkássága jelentéktelen. Gaál István geológus. A magyar irodalomból még ismeri Laczkót, aki igen érdemes helyi kutató volt. Ezzel szemben a magyar föld őskorának alapvető magyar szakirodalmát ügylátzik teljességgel elhanyagolta (Archaeológiai Értesítő

cikkei, Archaeológia Hungarica kiadványsorozata, Römer, Hampel, Pulszky, Wosinszky, Hillebrand, Tompa, Banner stb. munkássága). Helyettük kizárólag német szakirodalomra hivatkozik, sok esetben teljesen jelentéktelen munkákra is. Meg kell állapítanunk, hogy a német szakirodalom hazai viszonylatban mégsem lehet magyar tudós számára mérvadó a hazai szakirodalom rovására.

Külön csoportosításban közlöm azokat a kifogásaimat, amelyek azokra a megállapításokra vonatkoznak, amelyekben Prinz a pusztamezők és népei (steppe-népek) történetével és kultúrájával foglalkozik. A steppe-népek története szerves tartozéka a magyarság őstörténetének, praehistóriájának. Különösen fontos tehát, hogy erről a tárgyról a művelt olvasóközönség helyes, megfelelő, tiszta képet nyerhessen. Annál sajnálatosabb, hogy Prinz szemléletét súlyos bírálattal kell illetnünk. Kifogásainkat, mint eddig is, együvé összpontosítottuk. A II. kötetben szerző megállapítása szerint a pusztamezők történetében egyhangúságot tapasztalhatunk «kevesebb lehetőség a változatosságra, új és különböző életformák keletkezésére, ami nekünk európaiaknak különösen szembetűnő és idegenszerű és európai gondolkodásunk szerint alacsonyrendűségnek tűnik fel». Aki a steppe nomádbirodalmaival valaha is foglalkozott, az, ezeknek a nagyméretű jelenségeknek a tanulmányozása közben nem beszélhet egyhangúságról. A pusztamező történelmét az egyhangúság legnagyobb ellentéte, az állandó központosítás és feloldódás, az állandó magasfokú sodródás, forrás állapota jellemzi. Amellett «mi európaiak» éppen azért, mert a magyarságnak vagyunk a tagjai és nem vagyunk egyszerűen csak «európai gondolkodásúak», különös megértéssel fordulhatunk a steppe jelenségei felé, hisz műveltségünk alaprétege onnan származik.

A III. kötetben is foglalkozik Prinz a steppe-népek életével. A pusztai népek államalakítását a következőképpen látja. «A folytonos alapnépre rátelepül a számban rendesen kisebb hódító pásztornép, abban fajilag elsüllyed, bár nevét, jellegét, műveltségét, sőt gyakran nyelvét is (ez a ritkább eset), az úrnép a hódoltságra átruházza. Ez a folyamat az egész földön általános, ezért, ahol elfogadható történelmi ismeretek kivételként mást nem mutatnak, a benépesedés tárgyalásában elvként kell ezt elfogadni». (149. o.) A Prinz által leírt folyamat valóban előfordulhat, de nem fogadható el «elvként» olyan munkában, amely a magyar föld történelmével foglalkozik, mert éppen magyar vonatkozásban a leírt beolvadás nem következett be, hiszen a magyarság nagy mértékben megőrizte parasztságában eredeti fajiságát és lelkiségét. Amikor tehát Prinz a magyarságra is alkalmazza tételét (ezért nevezi az I. kötet 54. oldalán a magyarságot «alpi-középeurópai» fajúnak), helytelenül és tudománytalanul járt el, mert még a munka IV. kötetében Bartucz által lefektetett tudományos eredményeket sem vette figyelembe. Természetesen, tételével a történelem tényeit alig tudja összeegyeztetni és mindenütt erőszakos magyarázatokra szorul. Így például el kell hanyagolnia azt a felmérhetetlen faji és népi hatást, amelyet az állandóan megismétlődő keleti hullámok a Kárpátmedencére gyakoroltak, mert akkor el kéne ismernie, hogy a honfoglalás idejében itt nem is volt elég «alpi-középeurópai» vér ahhoz,

hogy a magyarság abba beolvadjon, hiszen a steppe-népek (szkiták, jazigok, hunok, avarok, bolgárok) maradékaik vére csordultig töltötte a medencét. A hunok népesedési hatásáról beszélve, Prinz megjegyzi: «maga a hun hatás csak kisebb méretű lehetett, majdnem elenyésző». Nem tudjuk megérteni, hogy miért lett volna ez így. A hunok mongoljai törték meg a római foglalatás erejét és nyomukban ezer éven át áramlott új és új ázsiai vér és hagyomány az országba. Még az Árpádok uralkodó-mondája is az Attila-tradícióra hivatkozik. A hunok tehát az ország népesedési viszonyaira a legdöntőbb hatást gyakorolták. Nem érthetünk egyet szerzővel természetesen akkor sem, amikor a népvándorlásokkorban a «legnagyobb népesedési hatást» a Kárpátmedencében a szlávoknak tulajdonítja. A Kárpátmedencére a legnagyobb népesedési hatással az ide szűnet nélkül beözönlő lovasnépek voltak. Szerző álláspontja a 149. o-n megfogalmazott és már ismertett fikcióra épül, amely szerint a hódító nép «fajilag elsüllyed».

Ugyanebből a szemléletből fakadnak Prinznek egyéb, az I. kötetben elszórt megjegyzései, amelyekre a világosság kedvéért itt térünk rá. «A mongoloid faji jelleg előfordulása... bizonyára az egy százalék-nak is csak kis töredékére szorítkozik. Exakt embertani kutatások még ezt a megállapítást is csak igen gyengén támasztják alá. Rasszbiológiai szempontból Magyarország alpo-középeurópai népek (sic) lakják, eltekintve a benne élő idegen néptöredékektől (zsidók, örmények, cigányok), bár némi testi különbségek gyakori előfordulása alapján a közfelfogás is ismer faji tájkülönbségeket». (54. o.) Eltekintve a magyar őslakosság nagyarányú tudományos színezetű eltűntetéséről, Prinz tézise egyszerűen bebizonyíthatatlan. Lássuk az «exakt embertani kutatásokat». Ugyanannak a sorozatnak IV. kötetében, amelynek első három köteteként készült Prinz munkája, a 129. lapon Bartucz a mongolid rassz gyakoriságát 4–5 %-ra becsüli. Evvel szemben a Prinz szerint országos arányú alpo-középeurópai (alpin) rasszelemek gyakoriságát legfeljebb 15 %-ra becsüli. (388. o.) A magyarság zömét alkotó «Alföld-típus» 25 %-ban (421. o.), a keletbaltit 20 %-ban (407. o.), a dinárit pedig szintén 20 %-ban (396. o.) állapítja meg. Ezek egyikét se lehet «alpo-középeurópai» típusnak nevezni. Tudjuk, hogy a német kézikönyvek konokul kitaranak az «alpo-középeurópai» tézis mellett (legújában Gerhard Venzmer, *Der mensch u. sein Leben*), magyarországi tudósnak azonban felvilágosítást mégis csak magyar tudóshoz kellett volna fordulnia, aki amellettt ugyane mű IV. kötetét írta. Prinz únos-úntalan ismétli egyoldalú szemléletét: «Magyarországot nemcsak földrajzi helyzete, éghajlata és szerves élete teszi középeurópaivá, lakossága nemcsak fajilag lett azzá (sic), hanem Középeurópához tartozik egész műveltsége és polgárosodása is». (58. o.) Evvel szemben megállapítható, hogy Magyarország faji összetétele nagyban különbözik Középeurópától, műveltsége pedig ősi keleti elemeket tartalmaz, amely egyéniségének alapja és középeurópai küldetésének lényege. Magyarország tehát több, mint Középeurópa, nagy keleti örökséggel gazdagabb és színesebb nála. Mindezek után már nem is csodálkozhatunk azon, ha az 58. oldalon azt halljuk a magyar műveltségről, hogy a «XVI. század óta túlnyomó a mindenre kiterjedő német befolyás».

(Balassa Bálint, Zrinyi Miklós, Pázmány Péter, erdély kultúrtörténete, Széchenyi István stb. stb. Prinz előtt úgylátszik ismeretlenek), sőt Magyarország műveltsége «eredetében németes». A második kötet munkaföldrajzi fejtegetéseiben alkalma nyílik szerzőnek arra is, hogy a «szászok útját» a szerinte szerényebb műveltségű magyar környezettől megkülönböztethesse. (37. o.) Nem osztjuk szerzőnek azt a vélekedését sem, hogy a német gyarmatosok kivétel nélkül a németiség «fizikai és lelki-erőkben... is magasabb képességű elemei»-ből tevődtek volna össze. (III. kötet 195. o.) A magyar középosztály keletkezéséről vallott azon nézete, hogy az asszimiláció teljes lelki és gondolkodásbeli azonossághoz vezetett volna, szintén inkább publicisztikai, mint tudományos megállapítás. (III. kötet 196. o.) Még egyszer vissza kell térnünk a magyar fajtörténet problémáira. Prinz a honfoglalással foglalkozva így vélekedik: «egy-két évszázadon belül a németek már alig beszélhettek kirívó faji különbségről (sic), a honfoglaló köznemesség finn-turk-szláv(?) keveredésből előállott pontusi, ukránhoz legközelebb álló(?) fajtajellege szükségszerűen átváltozott olyanná, amelyben a jelleget adó közhelyet a turk és szláv között kell(?) keresnünk». (III. kötet 197. o.) Akármelyik fajbiológus megmagyarázta volna Prinznek, hogy fajtakeveredésből, valahol úgy «közbul» nem képződik új fajta, mert a Mendel-féle törvény alapján a keveredés folyamán az eredeti fajtaalkatrészek újból szétválnak és feltisztulnak. Egy új fajta sokkal bonyolultabb, hosszabb és nagyobb természeti erők eredőjében keletkezhetik csupán. Bartucz szerint valóban kereshetünk az Alföldön, az Alföld biotopjában ezer év alatt kialakult speciális magyar fajtát, ezt nevezte ő «Alföld-típusnak». Ez a típus azonban nem olyan természetű, hogy vele kapcsolatban a «németek már alig beszélhetnek kirívó faji különbségről», sem turk és szláv kereszteződésnek nem nevezhető. Az Alföld-típus Bartucz meghatározásában a törökséghez közel álló emberfajta, amely ezek szerint nem nevezhető «alpi-középeurópainak» sem. Azt hiszem azt is nehezen lehetne bebizonyítani, hogy «a nemzet élén álló néprétegben Gizella bajorjai és olaszok alkották a többséget». (III. kötet 198. o.) Hasonló kifogás alá esnek még egyéb megállapításai is, amelyek mind az eddig bemutatott alaphibában gyökereznek. (III. kötet 206–210. o.). Mindebből nemcsak tudományos tévedéssorozat, (mint az ősrégészeti vonatkozású fejtegetéseknél), hanem *teljesen elhibázott, idegen gyökerű történelemszemlélet és tájékozódás is bontakozik ki, amelyet a kiadónak nem lett volna szabad a magyar művelt középosztály számára közvetítenie, különösen akkor nem, amikor sorozatát «Hungarológiának» nevezni.*

Befejezésül megindokolom azt az alaposítást, amellyel szerző munkásságát méltattam. Felfogásom szerint a szakembernek, aki egyedül képes arra, hogy ellenőrizze szerző sokszor tetszetős állításait, kötelessége, hogy a magyar ősrégészeti kutatás és a magyar tudományosság komolyságának védelmében szavát hallassa. Mindenkitől, aki a magyarság és a magyar föld történetével foglalkozik lelkiismeretességet és pontosságot követelünk, «mert az a föld, ahol állasz szent». *A Magyar Királyi Egyetemi Nyomdának kötelessége lett volna, hogy a könyv megjelenése előtt szakemberek véleményét meghallgassa.*

GALLUS SÁNDOR

Gyula Prinz

UNGARISCHE GEOGRAPHIE

I—III. Budapest. Magyar Királyi Egyetemi Nyomda. Hungarologische Serie.

(Auszug)

Den Prähistoriker interessieren diejenigen Resultate des Buches, die eine Zusammenfassung der Antropogeografie des Karpatenbeckens versuchen. Diese erste, grosse ungarische Zusammenfassung ist leider daran gescheitert, dass Verfasser das prehistorische Material nur ungenügend in mitleidenschaft zog. Verfasser ging, wie er es in einer Fussnote bekräftigt, aus dem Herder'schen Satze aus, dass die Lage das primäre und wichtige ist und, dass die fisischen und historischen Auswirkungen die Entwicklung nur hemmen oder beschleunigen. Diese metodologische Gesamthaltung hatte zur Folge, dass Verfasser die Ergebnisse der Prähistorie gar nicht oder nur sehr lückenhaft verarbeitete und seine Schlüsse aus einer Einseitigen betrachtung der landschaftlichen Lage zog. Im ungarischen Text wird durch zahllosse Beispiele dargetan, wie diese starre, hypothetische Haltung sich ganz katastrophal auswirkt, indem die Ergebnisse des Verfassers nur den Schein von logischen Schlüssen haben, da seine historischen und kulturhistorischen Volgerungen, die er aus der damaligen Verbreitung von Wald und Steppboden, Gebirge undsw. zieht, nur Gedankenkonstruktionen sind, aus einer einseitigen Betrachtung der Landkarte entspringend. Die Ergebnisse der ungarischen Prähistorie sind in vielen Fällen den Prinz'schen Ergebnissen diametral entgegentlautend. Dieselben Bemerkungen haben wir auch den «Arbeitsgeografischen» Ausführungen des Verfassers hinzufügen mit der Anmerkung, dass auch seine geografischen Skizzen, welche die Arbeitsauswertung des ungarischen Bodens während den verflossenen Jahrtausenden vor Augen bringen ganz unbrauchbar sind.

Eine weitere Kritik verdienen diejenigen Ausführungen des Verfassers in welcher er seine Hypothesen über «die Hauptschichte der ungarischen Bevölkerung» bekannt gibt. (Band III. S. 171—208). Seine Ausführungen sind in vielen Fällen sehr interessant und grundlegend, wir befassen uns nur mit demjenigen Teile, welches unsere Kritik herausfordert. Prinz stellt die These der «Grundformation» auf, welches eine Sintese sei, stattgefunden in einem einheitlichen Milieu, durch das Zusammenfliessen der in verschiedenen Zeiten in das Milieu eingedrungenen verschiedenen Völker, ethnisch und rassisch sich durchdringend. Diese «Grundformation» habe also in jedem Milieu einen anderen Charakter. Pannonien hätte nach der Auffassung von Prinz folgende Völkerteile in seiner Grundformation vereinigt (vor der ungarischen Landnahme): «Urtrakisch»(?), «italisch»(?), illirisch, keltisch, germanisch, hunnisch, avarisch, slavisch. Die ersten beiden Völkerteile in Pannonien zu suchen, kann nur ein Irrtum sein. In Ungarn wären sieben solche Grundformationen im friedlichen entstehen gewesen, in jedem eine völkische und rassische Syntese heranreifend, als die ungarische Landnahme hereinbrach und die Entwicklung abschnitt. Die ungarischen Vorfahren hatten nach Prinz einen grossen Anteil an der «nordischen finnisch-ungarischen» Rasse(?), besser gesagt ihr Blut war «türkisch-finnugrisch»(?), und sie waren von den «avarisch und bulga-

risch genannten Grundformationen» nur darin verschieden geartet, dass die Landnahme-Ungarn weniger germanisches Blut in ihren Adern hatten als die zuerst genannten(?). Übrigens wäre das Charakteristikum der «ungarischen Grundformation» nicht in ihrer Rasse zu suchen, sondern in ihrer Lebensweise(?). Ein solcher Kaos der Grundbegriffe ist erschreckend. Die sieben Grundformationen Ungarns bleiben so lange eine Fiktion, bis dies durch die prähistorischen Funde nicht einwandfrei unterstützt werden kann, bis man durch die prähistorischen Funde nicht beweisen kann, dass die sieben durch Prinz aufgestellten ungarischen Landschaften durch die ganze Zeit der Vorhistorie ein Eigenleben führten, eigene Provinzen darstellten. Wenn aber in verschiedenen Abschnitten der ungarische Boden immer ein anderes Besiedelungsbild bietet, die Landschaften also im Zeitgeschehen immer ineinanderfliessen, so haben wir ein ganz entgegengesetztes Bild, als wie jenes, welches Prinz entworfen hat. Meine eigenen Forschungen welche aber noch nicht abgeschlossen sind, berechtigen mich zu der Auffassung, dass die Besiedelungsgeschichte des ungarischen Raumes ein Streben aufzeigt, das ganze Karpatenbecken durch ein Volk aufzufüllen. Die Provinzenausbildung also immer unterbunden wurde. Was die weiteren Begriffsbildungen des Verfassers anbelangt, so müssen wir bemerken, dass eine «finn-ugrische» Rasse nicht gibt, da doch diese Begriffsbildung eine lingvistische und keine biologische ist, von «türkisch-finnugrischem Blute» zu sprechen also auch ganz ohne jeden Sinn ist. Was das angebliche «germanische und slavische» Blut der Avaren anbelangt, so sind hier die Untersuchungen von Bartucz massgebend. (Ungarische Geografie. IV. S. 475—477.) Nach Bartucz sind die Begräbnisstätten der Avarenzeit in drei Kategorien einzuteilen: 1. reine Mongolen, 2. rassisch gemischte Typen. 3. europäische Rassen. Dieses Bild kann entweder durch zeitliche oder völkische Unterschiede begriffen werden, die ungarische Forschung kann hier das letzte Wort noch nicht aussagen. Nach László Gyula sind unter den mehreren Tausend bisher ausgegrabenen und völkisch rein avarisch zu nennenden Gräbern nur eine ganz geringe Anzahl solcher Typen welche auf germanische Zusammenhänge weisen. (Mündliche Mitteilung.) Was die Frage der Rasse betrifft, so müssen wir entgegen der Auffassung von Prinz festlegen, dass die rassische Zusammensetzung eines Volkes selbstverständlich gerade so wichtig ist, wie seine Lebensform oder Daseinsform, und mit diesem in einen fortwährenden Zusammenhange steht.

Prinz beschliesst seine bisher besprochenen Gedankengänge mit folgenden Erörterungen: die eingedrungene ungarische Bevölkerung durchsetzte die im Lande gefundenen alten Völkerreste und machte sie zu Ungarn. Damit ging aber ein anderer Vorgang Hand in Hand. Die Landnahmeungarn wurden rassisch zu Mitteleuropäern, das mongolische Element, welches schon während den Wanderungen in Hintergrund rückte diminuierte gänzlich.(?)

Diese Erörterungen müssen wir als grundfalsch bezeichnen. Die Landnahmeungarn liessen die eroberten Völkerschaften in ihrer ethnischen Freiheit weiter bestehen, sie hatten nur die Aufgabe dem neuen ungarischen Staate zu dienen. Es ist bekannt, dass ein Teil der jetzt lebenden slovakischen Bevölkerung noch vorungarischen Ursprunges ist. Unter Mitteleuropäisch denkt Prinz auf die «alpin-mitteleuropäische» Rasse und nennt ausdrücklich die Ungarn zu dieser Rasse Gehörig (I. S. 54). Um zu seiner «alpinen» Fiktion zu gelangen stellt Prinz die Tese der rassischen Diminuirung der asiatischen Ungarn auf. Diese Tese kann nicht aufrecht gehalten werden erstens, weil im Karpatenbecken in der Zeit der Landnahme nicht genug mitteleuropäisches Blut anwesend war um einschmelzend wirken zu können. Das Blut der asiatischen Nomaden ergoss sich seit undenkbar Zeiten in das Karpatenbecken um es mit asiatischen Rasseelementen anzufüllen. Wenn die Landnahmeungarn sich mit der anwesenden Bevölkerung mischten, so gingen sie in eine Blutmischung mit Rasseverwandten Elementen ein. Skyten, Jazygen, Sarmaten, Hunnen, Avaren, Bulgaren, waren vor dem ungarischen Steppenvolk da, und wenn ihre völkische Eigenheit auch mit der Zeit starb, ihre Nachkommen und Rasseelemente starben nicht aus, sondern lebten im Karpatenbecken weiter. Eine diminuirung des asiatischen Blutes also, durch Vermischung mit einheimischer Bevölkerung kann nicht stattgefunden haben. Gegen eine Diminuirung sprechen auch die Forschungen denen Bartucz die heutige ungarische Bevölkerung unterzog. Seine Resultate gab er im vierten Bande der hier besprochenen Arbeit heraus (Prinz also las nicht einmahl eine wissenschaft-

liche Arbeit, die als vierter Band seiner ungarischen Geografie erschien). Die ungarische Bauernschaft hat das Blut der Landnahmeungarn in grosser Reinheit bewahrt. Nur die jetzige ungarische Stadtbevölkerung ist krankhaft mit vielen rassefremden Elementen vermischt. Diese Stadtbevölkerung kann aber nicht mit dem ungarischen «Volk» verwechselt werden. Bartucz errechnet für die reine mongolische Rasse in jetzigen Ungarn einen Prozentsatz von 4—5 %. Das durch Bartucz «Alföld-Rasse» genannte Element, welches rein türkisch genannt werden darf, ist durch 25 % vertreten. Ein weiteres Rasselement der heutigen Ungarn, die auch ein grundlegendes Element der Landnahmeungarn bildete, ist die ostbaltische Rasse, welche einen heutigen Prozentsatz von 20 % aufzeigt. Die durch Prinz als vorherrschend verschriene alpine Rasse ist nach den Rechnungen von Bartucz mit 15 % Prozent gekennzeichnet und mit weiteren 20 % ist die dinarische Rasse vertreten. Ich musste auf diesen groben Fehler der Prinz'schen Arbeit darum so eingehend hinweisen, da in modernen deutschen wissenschaftlichen und volkstümlichen Arbeiten dieser Fehler auch sehr oft vorkommt. (So zum Beispiel ganz neuerdings in Gerhard Venzmer: Der Mensch und sein Leben).

Der Prähistoriker hat seine Umschau beendet. Ich möchte noch darauf hinweisen, dass auch seine Ansichten, die spätere Geschichte Ungarns betreffend ganz einseitig sind, indem er der späten Einwirkung der deutschen Kultur eine zu hohe Rolle anweist. Die ungarische Kultur ist eine Ureigene Hochkultur die in ihrem Schosse einen grossen Schatz asiatischer Seele und Kulturelemente trägt.

SÁNDOR GALLUS

Gallus Sándor és Horváth Tibor, A LEGRÉGIBB LOVASNÉP MAGYARORSZÁGON

a korai vaskorból való régészeti hagyatéka és euráziai kapcsolatai. Dissertationes Pannonicae. Ser. II. Fasc. 9. Budapest, 1939. 167 l. LXXXIX tábla és 10 kép.

A két szerző együttesen fogott hozzá egy időrendileg és népileg tisztázatlan magyarországi leletcsoport feldolgozásához. Fenti kötetükben anyagközlésük első részét adják. Gallus nagy anyagismerettel határolta körül a Hallstatt körből elég élesen kiváló magyarországi művelődést, Horváth pedig az ilyenképen rögzített anyag keleti kapcsolatait dolgozta ki. Alább röviden összefogom a munka gondolatmenetét.

A leletcsoport időrendi helyzetét a füzesabonyi késő bronzkori telep omladékaiba ácsott temető határozza meg, felső határu pedig a magyarországi szkita műveltség megjelenése szolgál. G. a füzesabonyi temető leleteiből kiindulva, tipológiai sorba gyűjti a bronzablás leleteket. Időrendjének alapjául az a feltevése szolgál, hogy a korábbi zablák végeiken gombaalakú dísz hordának, minél inkább közeledik ez a dísz a gombformához, annál későbbi a zabla. Ezen az alapon I. és II. típusú zablák köréről beszél, a kettő kíséreléletei között azonban a szerző nem állapít meg lényeges különbséget. Tipológiai időrendjét alátámasztja azzal, hogy a nyugati területeken csupán a II. típusú zablát veszik át

és fejlesztik tovább. Az átvétel kora: Hallstatt C. A zablakultúra kezdete pedig a füzesabonyi temető leletei szerint a magyarországi bronzkor vége. A II. típusú zablák körében már vastárgyak is találhatók, később a vastárgyak gyakoribbak lesznek és a zablákat is vasból kezdik készíteni (III. típus). Az egész tárgyalat csoportot a közeli területek időhatároló értékét jelentő rokonleleteinek bevonásával és Áberg időrendjének felhasználásával a Kr. e. VIII—VI. századból keltezi s így kimutatja, hogy a tárgyakon néha megjelenő állatstílus megelőzi a szkita magyarországi megjelenését. Igen jelentős megállapítása, hogy az eddig sugárcsökzpontnak vélt Hallstatt kultúra bizonyos elemeit mint a magyarországi praeszkita kultúra peremjelenségeit kell magyaráznunk. A szerző az anyag teljes feldolgozásáig tartózkodik ennek a jól elhatárolható és egységes leletcsoportnak népi meghatározásától.

Horváth munkáját sokkal nehezebb körülmények között végezte. Igen kevés leletet tanulmányozhatott eredetiben, nagyjából a már közölt és feldolgozott leletekre kellett támaszkodnia. Rendkívül értékes támponto-

kat kapott abban az anyagban, amelyet Pósta Béla Zichy Jenő gróf keleti kutatóútján gyűjtött s amelynek fényképei eddig kiadatlanul hevertek. H. első alapvető megállapítása az, hogy a G. által meghatározott lovas műveltség Déloroszországban, a Kaukázusban és Előázsiában is megvan. Ezek közt a területek között az egyezések sokkal szorosabbak, semhogy egyszerű kisugárzásként magyarázhatók. Vannak azután egymásnak megfelelő helyi készítmények, pl. a magyarországi, helyben készült állatfejes zablák Kaukázus-lurisztáni alap gondolatot fejlesztenek tovább. Úgy látszik, hogy ez a magyarországi lovaskultúra a szkíták hódítása elején sem tűnik el (Szentese-vekerzugi lovastemetkezések). Ez a lovaskultúra két pont körül tömörül: Kaukázus és Magyarország. Egyes elemeit valószínűleg Kaukázus felől az ananjinói kultúra is átveszi s ez közvetíti kelet felé. A keleti kisugárzást H. nyomon követi a minuszinszki medencén keresztül a Távolkeletig és mintegy régészeti anyaggal szemlélteti Zichy István grófnak azt a sejtését, hogy az ananjinói kultúra hordozóinak kelet felé vándorlása kelti életre a hsiungnu kultúrát.

A kötet magyar és francia nyelven jelent meg. G. dolgozatánál a francia szöveg az irányadó, magyar nyelven csak kivonatot közöl, H. mindkét nyelven teljes szöveget ad. A szövegtömb 10 képe mellett, külön kötetben jelent meg 89 nagyformájú táblával, a kitűnően összeállított és jól fényképezett képanyag. A tárgyak leírását külön fejezetben közlik a szerzők.

A fent csupán vázlatosan ismertetett anyaggyűjtés és rendszerezés rendkívül értékes adatokat tár fel a későbbi keleti lovasnépek műveltségének megvilágításához. Az alábbiakban ebből a szempontból szeretnék néhány gondolatot felvetni azok számára, akik nemcsak a fent adott rövid tartalmi vázlatot olvasták el, hanem igen alaposan áttanulmányozták az ismertetett művet.

Ez a munka az anyag módszeres közlésével alapot kíván teremteni a további kutatás számára. Felesleges hangsúlyozni, hogy az anyag közzététele jelen esetben nem csupán egyszerű leírás, hanem a műveltségi kör elkülönítése és meghatározása a teljes tudományos apparátus igénybevételével történt fáradságos munka volt. A munkának ez a része és a keleti vonatkozások nagy vonalakban való tisztázása teljes mértékben sikerült, a bemutatott anyag egységes jellege vitán felül áll. G-nak a tárgy meghatározásánál és az időrend megállapításánál követett módszere sokkal kevésbé meggyőző és alig van kapcsolata az előszóban lefektetett módszertani elvekkel. Különösképpen tipológiai osztályozását tartom feleslegesnek.

A szerszámok nem önmagukért vannak. Az ember mindig valamilyen cél elérésére készíti eszközeit és az eszközök fejlődését és módosulását egyideig a cél tökéletesebb elérése szabja meg. Később sok esetben az eszközt már nem eredeti feladatában használják, hanem dísz lesz belőle s ekkor alakulását más tényezők szabják meg, de az utóbbi esetben semmiképpen sem alkalmas arra, hogy egy műveltség mindennapi életét ragadjuk meg benne.

Éppen ezért a régészeti anyag közzétételének elmaradhatatlan első lépése a közölt leletek tárgyi meghatározása kell legyen. Ebből a szempontból a könyv címén kívül vajmi keveset tudunk meg a közlés során. Így pl. igen lényeges lenne tudnunk, hogy vajon a közölt

emlékanyag lovasnéptől vagy kocsizónéptől származik-e? Ebből a szempontból semmitmondó az a néhány tárgy, amelyet G. kocsialkatrészeknek vagy szárkarikának határoz meg, ez az elnevezés ugyanis teljesen önkényes sem egykori, sem újabb bizonyítóanyaggal nem támogatja, használatukat a leírás alapján egyáltalán nem lehet elképzelni. Igen súlyos megnevezéshiba, hogy G. által zabláknak nevezett és az egész időrend alapját képező bronztárgyak semmiképpen nem lehetnek zablák. Legfennebb zablapálcák (Horváth szövegében több helyen így is szerepelnek), a tényleges zablákat pedig következetesen zablaláncnak nevezi G. Már pedig a tényleges zablákon egyáltalán nem követhető az a tipológiai fejlődés amit G. felállít s így az I. és II. típusú zablák köre elnevezés megtévesztő.

Vizsgáljuk meg közelebbről az egész tipológiai időrend «vezérkövületének», a zablapálcáknak(?) kérdését. Ezeket a többé-kevésbé hajlott bronzrudakat három párhuzamos és azonos méretű cső járja át, ezeknek szerepe méretük és alakjuk után azonos lehetett. Az asszír domborművek és a későbbi ábrázolások alapján a két szélső lyuk szerepét el lehet képzelni, u. i. ezekbe fűzheték a zablatartó kétágú pofaszíjakat. Ebben az esetben a zablapálcák(?) agyarszerűen állottak a ló szája mellett, ugyanúgy tehát mint a későbbi vaszabláknál (pl. LXVII. tábla 3–6). Ha azonban ugyanilyen alapforma mellett a középső cső és a két oldalkarika (v. cső) ellentétes irányú volt (pl. XXXVII. tábla 4–5), akkor a zablapálca(?) a ló pofájához simult. A két szerep között elég éles megjelenésszerű és ami fontosabb erős mechanikai különbség van. További fontos készítésbeli és mechanikai különbség az, hogy a zablát és a zablapálcát(?) egybedolgozták-e (pl. Ugra XIII. tábla) vagy külön-külön készítették el. Egészen más lovaskultúrára vall az egyik és a másik. Egyik esetre sem kapunk feleletet, pedig igen lényeges kérdés az, hogy a különálló darabokat hogyan állították össze. Ugyanis egy-egy zárt leleten belül nem minden pálcapárra(?) jut egy zabla, sőt, sokkal több van az előbbiből, mint az utóbbiból. A füzesabonyi III. sírban pedig zabla egyáltalán nem volt (II. tábla). Gyakorlati megfontolásuk alapján elképzelhetetlennek tartom, hogy a darabokat csupán összeszíjazták volna, vagy ahol a zabla hiányzik, ott kötél vagy szíjzablat alkalmaztak volna, éppen ezért részemről egyelőre kételkedem abban, hogy ezek a «zablák» minden esetben tényleges zablához tartoztak. Meggondolandó a fentiekén kívül az is, hogy egy igen fejlett bronzművesség, amelyik kiváló pofapálcás zablákat készít, az esetek nagy részében külön készítse el a zablát és külön a zablapálcát(?) s a kettőt csak rövid ideig tartó szíjjal fűzze egybe. Aztán meg a zablák nagyrésze olyan, hogy az az egybefűzés csak igen körülményesen történhetett volna. Alátámasztja kételyemet, hogy egy lovasnép nyilván szíjból készíti el lova kantárját, hámját, stb. a szíj pedig természete szerint lapos metszetű, a bronz zablapálcák(?) lyukai pedig rendszerint körmetszetűek. Ez a kettősség (a zablák egyik fajtáján ugyanis lapos metszetű lyukak vannak) még akkor is rendkívül érdekes lenne, ha a zablapálcák(?) kérdésére megnyugtató feleletet kapnánk, ugyanis emögött a jelenleg mögött azt sejtjük, hogy a sodort körmetszetű köteleket a hasított szíj váltja fel, ha pedig az így van, akkor sokkal jelentősebb tényre következtethet ebből mint a gombok kisebbedéséből.

A felvetett kérdések szigorúan a tipológiai sor vezérkövületének felhasznált eszköz egykori használatára vonatkoznak; úgy gondolom, hogyha egy eszköznek ilyen fontos szerepet szántak egy összefüggő anyag rendezésében, előbb tisztázni kellett volna a felvetett kérdéseket. Az ezekre adott felelet lényegesen közelebb vitt volna a tárgyak életéhez s az ezzel kapcsolatos kérdésekhez (időrend, készítmód, stb.). Teljesen elhibázottnak tartok minden olyan kísérletet, amely anélkül, hogy az eszközök szerepével tisztában lenne (ilyen Willvonseder és Nestor G. által idézett dolgozata is) csupán a használatnál felesleges járulékos elemek alapján (jelen esetben a gomb) rendszerez akkor, amikor az eszköz

szerkesztése és felhasználásának módja komoly lehetőségeket nyújt a rendszerbe foglalásra és egyuttal a művelődéstörténelmi háttér megrajzolására. Ezeknek a kérdéseknek tisztázása előfeltétele kell legyen mindennemű anyagközlésnek s ezért bármennyire hálásak lehetünk G. pompás anyaggyűjtő munkájáért és a csoport felső és alsó időhatárának és a késői csoport elhatárolásának meggyőző rögzítéséért, a bronzleletekkel kapcsolatban felállított időrendjét módszertani okokból nem tartom megoldásnak. Remélhető, hogy ezekre a kérdésekre a teljes anyag közlése során választ kapunk s éppen ezért fokozott igényekkel várjuk a szerzők igen hasznos együttműködésének további eredményeit.

Kolozsvár

LÁSZLÓ GYULA

Sándor Gallus et Tibor Horváth,

UN PEUPLE CAVALIER PRÉSCYTIQUE EN HONGRIE

trouvailles archéologiques du premier âge du fer et leurs relations avec l'Eurasie

Dissertationes Pannonicae. Ser. II. 9. Budapest, 1939. p. 167 t. LXXXIX et fig. 10.

Les deux auteurs se sont mis ensemble à l'élaboration d'un groupe de trouvailles hongroises non éclairci ni du point de vue chronologique, ni de l'éthnologique. Ils publient dans leur volume susdit, la première partie du matériel. M. Gallus a délimité, avec une grande notion du matériel, la culture de la Hongrie, qui se distingue assez nettement du cercle de Hallstatt, tandis que M. Horváth a élaboré les relations orientales du matériel ainsi fixé. Je résume ci-dessous sommairement l'ordre d'idées de l'ouvrage.

La nécropole, étant creusée dans les éboulis de la station de l'âge de bronze tardive de Füzesabony détermine par cela même la condition chronologique du groupe de trouvailles, tandis que l'apparition en Hongrie de la culture scythique sert de limite supérieur. M. G. rassemble les trouvailles à mors en bronze en un rang typologique, en partant des trouvailles de la nécropole de Füzesabony. L'hypothèse sur laquelle est basé son ordre chronologique est que les mors plus anciens ont un large ornement en forme de bouton à chacun de leur bouts; plus ces ornements se rapprochent de la forme du champignon, plus le mors date d'une période tardive. En se basant sur cette hypothèse il parle du cercle des mors de type I et II, toutefois ce ne sont pas des différences essentielles que l'auteur établit entre les trouvailles accessoires des deux types. Il soutient sa chronologie typologique par le fait que sur les territoires occidentaux on n'emprunte et on ne développe que le mors du type II. L'époque de cet emprunt est Hallstatt C; et le commencement de la culture des mors est, selon les trouvailles de la nécropole de Füzesabony, la fin de l'âge de bronze en Hongrie. Dans le cercle des mors du type II on trouve déjà aussi des objets en fer, puis les objets en fer deviennent plus fréquents et l'on commence à fabriquer les mors aussi en fer (type III). L'auteur date tout le groupe mentionné, avec l'implication des trouvailles analogues des territoires voisins, possédant une valeur chronologique et avec l'utilisation de la chronologie d'Åberg, du VIII—VIe siècle et il prouve que le style des animaux apparaissant parfois sur les objets, précède l'apparition

des Scythes en Hongrie. Une de ses constatations, très importante est, qu'il faut expliquer certains éléments de la culture de Hallstatt, crus, jusqu'à présent centre d'irradiation, comme phénomènes limitrophes de la culture préscythique en Hongrie. L'auteur s'abstient, jusqu'à l'élaboration définitive du matériel, de la définition ethnique de ce groupe de trouvailles, bien déterminable et homogène.

M. H. a dû travailler dans des conditions beaucoup plus difficiles. N'ayant eu que fort peu d'occasions d'étudier des trouvailles originales, il devait s'appuyer pour la plupart sur les trouvailles déjà élaborées et publiées. Il a reçu des points d'appui extrêmement précieux dans le matériel que Béla Pósta avait collectionné au voyage en Orient du comte Jenő Zichy; les photographies de ce matériel traînaient jusqu'à présent inédites. La première et fondamentale constatation de M. H. est qu'on retrouve la culture cavalière, définie par M. G., aussi dans la Russie méridionale, au Caucase et en Asie antérieure. Les concordances entre ces territoires sont si fortes qu'elles ne peuvent être expliquées comme de simples irradiations. Il y a en outre des produits locaux similaires; ainsi p. e. les mors en bronze à têtes d'animaux, provenant du terrain qu'est aujourd'hui la Hongrie et qui sont de fabrication locale, développent une idée fondamentale caucaso-luristanienne. Il paraît que cette culture cavalière en ce pays de Hongrie ne disparaît pas même au début de la conquête des Scythes (ensevelissement à cheval de Szentes-Vekerzug). Cette culture cavalière se concentre autour de deux points: le Caucase et la Hongrie d'aujourd'hui. La culture d'Ananjino en emprunte quelques éléments, probablement par le Caucase et c'est cela qui lui sert d'intermédiaire vers l'Orient. M. H. suit l'irradiation orientale à la trace, à travers le bassin de Minussinsk, jusqu'à l'Extrême Orient et il illustre, pour ainsi dire, avec du matériel archéologique, le pressentiment du Comte István Zichy, selon lequel la migration vers l'Orient des porteurs de la culture d'Ananjino donne naissance à la culture Hsiungnu.

Le volume est apparu en hongrois et en français.

Dans l'étude de M. G. c'est le texte français qui est compétent; il ne donne, en hongrois, qu'un résumé, tandis que M. H. donne le texte complet en chaque langue. Le matériel des illustrations, réuni d'une manière excellente et bien photographié est apparu en un volume séparé, avec 89 tables en grand format, en outre des dix figures du volume du texte. Les auteurs donnent la description des objets dans un chapitre à part.

Le rassemblement du matériel et la systématisation, exposés ci-dessus en abrégé, révèlent des données précieuses pour l'éclaircissement de la culture des peuples cavaliers orientaux postérieurs. Je voudrais émettre si-dessous quelques idées de ce point de vue pour ceux qui ne se sont pas contentés de l'abrégé, donné ci-dessus, mais qui ont étudié soigneusement l'oeuvre, dont je viens de rendre compte.

Cet oeuvre, en donnant une communication méthodique du matériel, a pour but de créer une base pour des recherches ultérieures. Il serait superflu d'accentuer le fait que la publication du matériel n'était, dans le cas présent, pas seulement une simple description, mais que la séparation et la définition du cercle culturel était un travail fatigant, fait en utilisant l'entier appareil scientifique. Cette partie du travail et l'éclaircissement à grands traits des relations orientales a parfaitement réussi; le caractère homogène du matériel présenté est hors de cause. La méthode de M. G., suivie dans la détermination des objets et dans l'établissement de la chronologie, est beaucoup moins convaincante et n'est presque en aucune relation avec les principes méthodologiques, posés dans la préface. Je trouve spécialement que sa classification typologique est superficielle.

Les ustensiles ne sont pas pour eux-mêmes. L'homme fait ses ustensiles toujours pour atteindre un but quelconque et le désir d'atteindre le but, de la manière la plus parfaite, établit, pendant un temps, le développement et la modification des ustensiles. Plus tard, en de nombreux cas, on n'emploie plus l'ustensile en son rôle original, mais il devient un ornement et d'autres facteurs établissent sa formation, mais dans ce dernier cas, il n'est apte, en aucune façon, à faire comprendre la vie quotidienne d'une culture. C'est justement pour cela qu'il faut que le premier et inmanquable pas de la publication du matériel archéologique soit la définition des objets des trouvailles publiées. De ce point de vue c'est à peine que toute la publication nous enseigne quelque chose, en dehors du titre du livre. Ainsi il serait p. e. très important de savoir si le matériel publié provient d'un peuple cavalier, ou d'un qui se sert de voitures. De ce point de vue ces quelques objets, déterminés par M. G., comme parties de voiture, ou bien comme anneaux de bride, ne nous disent rien, cette dénomination étant absolument arbitraire, puisqu'il ne la soutient avec aucune preuve matérielle contemporaine, ni plus récente; on ne peut pas du tout se figurer leur usage d'après la description. Il est une faute de dénomination très grave que les objets en bronze, nommés par M. G. des mors et formant la base de la chronologie entière, ne pouvaient être, d'aucune manière des mors, tout au plus des baguettes de mors; dans le texte de M. H. ils figurent en effet comme telles, tandis que M. G. nomme les

mors véritables conséquemment des chaînes de mors. Or l'évolution typologique, dressée par M. G. n'est aucunement à suivre sur les mors véritables et ainsi la dénomination: groupe des mors du type I et II, est fautive.

Examinons de plus près la question des directives principales de toute la chronologie typologique des baguettes de mors(?). Par ces bâtons en bronze, plus ou moins courbés, sont passés trois tubes parallèles et de dimensions égales, le rôle desquels devait être identique d'après leurs dimensions et leur forme. A la base des reliefs assyriens et des figurations postérieures, on peut s'imaginer le rôle des deux trous extrêmes; c'est qu'on pouvait faire passer dans ceux-ci les jugulaires bifurquées tenant le mors. En ce cas les baguettes de mors(?) étaient près de la bouche du cheval, donc de la même manière que sur les mors plus récents en fer (p. e. t. LXVII, 3—6). Si par contre, la même forme fondamentale donnée, le tuyau médial et les deux anneaux, ou tuyaux latéraux étaient de direction opposée (p. e. t. XXXVII, 4—5) la baguette de mors se tenait tout contre la ganache du cheval. Il y a entre les deux rôles une différence assez tranchante d'aspect et, ce qui est plus important, une forte différence du point de vue de sa mécanique. Il y a une importante différence d'exécution et de mécanique si le mors et la baguette de mors(?) ont été travaillés en un morceau (p. e. Ugra, t. XIII), ou si par contre on les a exécutés séparément. L'un et l'autre dénotent une culture cavalière tout à fait différente. Nous ne recevons pas de réponse à aucune des questions, bien qu'il soit très essentiel de savoir de quelle manière on réunissait les pièces séparées. C'est que, dans chaque trouvaille séparée, le nombre des paires de baguettes(?) et des mors ne correspond pas et même des premières il y en a beaucoup plus que des seconds. Et dans la tombe III de Füzesabony il n'y avait pas de mors du tout (t. II). Je trouve inconcevable, en vertu de leur exécution pratique que les pièces n'auraient été qu'assemblées par des courroies, ou bien que là, où le mors manque, on ait appliqué un mors en corde, ou en courroie; c'est justement pour cela que, de ma part, je doute pour le moment en ce que ces «mors» aient en effet appartenu, dans tous les cas à un mors. Outre ce qui précède, il serait aussi à considérer qu'un art de bronze très développé qui a la faculté de fabriquer d'excellents mors à baguettes de ganache, fabriquaient dans la majorité des cas séparément le mors et la baguette de mors(?) et qu'il n'assemblât les deux que par une courroie, peu durable. La plupart des mors est aussi telle que cette réunion n'aurait pu s'effectuer que d'une manière très compliquée. Mes scrupules sont fortifiés par ce qu'un peuple cavalier fabrique sans doute la bride, le trait etc. de ses chevaux en courroie; celle-ci a, par sa nature, une coupe plate, tandis que les trous des baguettes de mors(?) en bronze ont généralement une coupe circulaire. Cette dualité (c'est que sur une des espèces des mors il y a des trous à coupe plate) serait extrêmement intéressante, même si l'on pouvait avoir une réponse rassurante sur la question des baguettes de mors(?); c'est que nous devons soupçonner derrière ce phénomène que la courroie plate succède à la corde à coupe circulaire; et si c'est

ainsi, nous en avons conclu à un fait beaucoup plus significatif, que n'est la diminution des boutons.

Les questions soulevées se rapportent strictement à l'usage jadis de l'ustensile, employé comme directive principale du rang typologique; mon opinion est que, si l'on réserve un rôle tellement important à un ustensile, dans la mise en ordre d'un matériel cohérent, il aurait fallu éclaircir avant les questions soulevées. La réponse, donnée à ces questions, nous aurait rapproché considérablement à la vie même des objets et aux questions relatives (chronologie, mode de fabrication etc.). Je trouve entièrement manqué tout tentative qui systématiserait, sans pouvoir se rendre compte du rôle des ustensiles (telle l'étude de MM. Willvonseder et Nestor, citée aussi par M. G.) des éléments accessoires, superflus à l'usage (dans le cas actuel le bouton), alors que la structure et la manière d'emploi de l'ustensile fournis-

Kolozsvár.

sent de sérieuses possibilités à la systématisation et au dessin du fond que donne l'histoire de la culture. L'éclaircissement de ces questions doit être la prémisse de la communication de matières de tout genre et c'est pour cela qu'en quelque façon que nous soyons reconnaissants à M. G. pour son excellent travail de documentation et pour la stabilisation convaincante du terme supérieur et inférieur du groupe, comme aussi de la délimitation du groupe tardif, je ne peux tout de même pas prendre pour solution, pour des raisons méthodologiques, sa chronologie, dressée en relation avec les trouvailles de bronze. Il est à espérer que nous recevrons la réponse à ces questions au cours de la publication du matériel complet et nous attendons, justement pour cela, avec des exigences redoublées, les résultats suivants de la collaboration très utile des auteurs.

GYULA LÁSZLÓ

Brelich Angelo, AQUINCUM VALLÁSOS ÉLETE

Laureae Aquincenses Memoriae Valentini Kuzsinszky Dicatae. Dissertationes Pannonicae Ser. II. n°. 10. pp. 20—142.

Régészeti irodalmunkban ritka az összefoglalás. A pannoniai rómaiság vallását illetőleg is alig történt valami Récey kísérlete óta, legfeljebb külső szempontok szerint, egy-egy főleg keleti-istenség kultusza körül csoportosították az összefüggésből kiragadva az anyagot. A lakosság sajátos vallási viszonyaival, a provincia jellegzetességeivel alig törődtek.

B. belülről közeledik az anyaghoz, a fejlődést másodlagos problémának tekinti a lényeg megismerése után. Számára Aquincum vallásos emlékeinek megismerése eszköz, hogy a közvetlenül érzékelhető anyagból eljusson az antik világkép újraéléséhez.

Egyetlen város emlékeiből megismerni az ókori ember vallásos világát új, de jogos problémaállítás. A *polis* volt a görög élet kerete, a Római Birodalom ily keretből nőtt ki és ilyen vázra épített. Az idegen alapítású város és vidék-táj ellentéte a Birodalomban mindvégig érezhető. B. is erre a kettőségre épít. Keresi a rómaiság által itt talált adottságokat, rámutat a római városalapítás szempontjaira és arra, hogy a vallásos római szellem nyílt szívvel közeledett a hely sajátos vallásosságához. Az *interpretatio romana* lényege szerinte az, hogy a római a hely ősi isteneit sajátos nyelven, saját megfelelő istenei által nevezi meg, másfelől ezeket az isteneket a római kultúrát elfogadó barbár, valamint gondolatait latin nyelven, a római istenek nevével és alakjával fejezi ki, mert a római formát lényegileg azonosnak, de tökéletesebbnek ismeri fel. Ez a fejtegetés B. munkájának legkiemelkedőbb része. Rámutat azután az illyr és kelta őslakosság vallásos adottságaira.

B. munkája első fejezetében a hely istenségeit tárgyalja. Az Itáliában is jól ismert Silvanus aránytalan jelentősége mögött Pánnal rokon illyr istent ismer fel, kinek társai a Nymphákkal és Matronákkal rokon Silvának. Világa kiterjed a lét és nemlét minden vonatkozá-

sára, de nem szellemi, sok hive van a foglalatás által idesorolt alacsonyabb állásúak között is. Gyakran jelenik meg vele együtt Diana, nem a klasszikus Artemis, de a Nemesisszel rokon *Potnia Thérón* gyanánt. Ezt az illyr gyökerű vallásosságot a keltákéhoz a Sulevia Matronának, a földszerű Epona és a phallikus-komikus halál-szimbolika vezeti át. A kelta jellegű vallásosság a működő chthonikus erőt kifejező Volcanus-Sedatus kultuszában nyilvánul meg leginkább, tisztán helyi vonatkozások Danuvius, Neptunus és Terra Mater.

A ragyogóan megírt II. fejezet a város és állam isteneit tárgyalja. A példa: az Urbs, Dea Roma, a keret: a provincia kultusza, a középpont: a kapitóliumi triász. E vallásosság hordozója mindenki, akinek köze van a városhoz, államhoz, a legatustól a katonáig, de a birodalmi gondolatától eltelt barbárok is még legszemélyesebb ügyeikben is. Katonának lenni életforma, a katonaság ebből új kultuszt, ezt a veszélyeztetett Aquincumban otthon lévő Mars fejezi ki és Fortuna, Victoria, Pax. Ez a vallásosság a császárkorra jellemző dualizmust képviseli, melyet a Birodalom és a barbárok, fény és homály, élet és halál küzdelmében látnak meg. A győzelem letéteményese a császár, kinek üdvé a Birodaloméval egy. A katonák magánkezdeményezéséből is vállalták a császár kultuszát, a város odaadását a birodalmi gondolatnak a gyakran libertusokból rekrutálódó Augustales tartják ébren. A császárrünnepek aranykorszimbolikáját az ekkor szétosztott mézeskalácsok idézik fel, rajtuk a dionysosi erotikus teljesség mellett gyakoriak a császári diadal ábrázolásai.

A mindennapi élet vallásosságát tárgyalja B. a III. fejezetben. A Birodalom nivelláló hatása következtében itt találjuk a legkevesebb sajátost, mégis jellemző Venus, Apollo és Mercurius háttérbe szorulása. Az itteni marsi légkörben otthon van Fortuna és Nemesis és nemcsak

az élet-halálharc otthonában, az Amphitheatrumban. Az itt Dianával rokon Nemesisszel telve van a Dunavidék; megtaláljuk Asclepiust és Telesphorust is. Az ezen istenségek által jelentett élet-halál ellentétet Dionysos oldja fel. A Nyugat alig ismeri, a Kelet telve van vele. A Pannoniában is otthonos bakkhikus sírszimbólika a halált mámoros életteljességgé változtatja: a dionysosi gondolat itt a kocsitevetkezés helyére lép. Az itt földiesebb Liber a császárkornak a formából határtalanságba vágyódását is kifejezi, az imperium e kultusszal szemben, melynek hordozói rendszerint nem az ő szolgálai, inkább ellenséges. Hasonló talajból merít Ceresnek kollégium által szolgált kultusza. Ez időkre a halálgondolat elhatalmasodása és a kollégiumok szerepe jellemző. Vallásosak még a foglalkozásközösségek is, mert az antik ember számára még a mesterség is vallásos funkció. A kollégiumok feladata a halottkultusz is, ünnepeik lakomák, melyek a boldog istenekhez közelítenek. Az idegen istenek (Dea Syria) terjedésének egyik útját jelentik a nemzeti kollégiumok.

Az antik istenek határozott alakok, valóságok. A világgal szembeni távolságot elvesztett későantik ember azonban inkább a közös istenit ismeri fel bennük, ez jut kifejezésre a kultusz egyöntetűségében, az istenek egybeolvadásában, a minden isten kultuszában. Ezért terjedhetnek a faji hordozóktól függetlenül is a keleti istenségek kultuszai. A Jupiterrel azonosított dolichéi Baál még megőrzi külsőségeit és asztrális keretét, de a római szellemmel ellentétben a világegyetemmel szemben önálló egyéniség marad. A fentebb vázolt folyamatot jól illusztrálja egy csévi felirat, melyet egy legatus állít a számos istennel azonosított Sarapisnak.

Az élet és halál polaritása volt a klasszikus misztériumok alapja is. A beavatott az egyéni lét feladásával jut a halálban az élet teljességéhez. Ez Kybélénél az egyén tragikus önfeláldozásává fajul.

B. művének IV. fejezete a szerinte az antik kerekéből kilépő beavatott misztériumvallásosságot tárgyalja. Az élet és vallásosság azonosságáról itt már nincs szó. Mithras vallását nem ismerhetjük meg mitoszaiában, ezek a be nem avatott antik ember számára is érthetetlenek voltak(?), ezen a titkos doktrínát reveláló beavatás segít. A szentélyek tanúsága szerint Mithras kultusza Aquincumban is misztérium. De a politeizmus a Mithras-hívó számára is realitás marad, a barlangszentély a kozmosz, kozmikus Mithras mitosza is, kultusza triumphális jellegű, mint Deus Invictus a katonaság istenévé lesz és kapcsolatba jut a császárral. Hasonló gondolatokat tartalmazhat a speciálisan al- és középdunavidéki «dunai lovas» vallása. Végezetül megemlékezik B. a politeizmussal éles ellentétet jelentő kereszténységről, kiemelve annak a későantik gondolkozással rokon triumphális jellegét.

B. nagy írói készséggel nem száraz adatfelsorolást, de megragadó, értelmes egészet nyújtó képet tár elénk, melyet a tudatos felépítés foglal egységes keretbe. Ez a kép közelebb visz az antik aquincumi élethez, mint bármely más munka előtte, mégis fel kell tennünk a kérdést, hogy ez a kép mennyire hű, egészében és részleteiben egyaránt. Kétségtelenül lehetséges volna nem egy részletét kifogásolni, lerombolni próbálni, nehezebb lenne azonban helyére megfelelőt állítani. Ezért inkább csak egy-két elvi jelentőségű észrevételt kockáztatunk meg.

B. célja az aquincumi életen keresztül az antik életet megismerni. A valóságban ennek ellenkezőjét teszi. Nem az aquincumi vallásos emlékek feldolgozásából, egybevetéséből építi fel a képet, de az antik vallásosság általában helyesen megkonstruált képét vetíti rá az aquincumi anyagra, ebbe a képbe illeszti azt itt-ott bele, megerősítés gyanánt. Így műve megnyerő volta ellenére sem látszik mindig szilárdnak a megalapozottság. Így van ez pl. a táj vallásosságánál. Lehet, hogy Silvanus mögött egy illyr istenség rejlik, de bebizonyítania ezt B.-nek nem sikerül: az isten megjelenésében, megnevezésében sehol semmi kizárólagosan helyi. Kedveltségét lehetne egyedül a táj «silvanusi jellegével» magyarázni, hiszen azt B. is elismeri, hogy Pannonia vallásossága talán a legkevesebb ősi lokális szint mutatja a Birodalom provinciái között. A kimutatni kívánt lokális színeket azonban a kelta és illyr vallásosság vázolása, a marsi és liberi életforma stb. kiemelése mellett néhány leletstatisztika, összehasonlítás plasztikusabbá tette volna. Kevésbé érzékelteti B. Aquincum vallásosságának helyzetét provinciánkon belül, pedig az anyagot kevésbé ismerő előtt is feltűnik városunk vallásosságának eltérése pl. Pentelétől, a tartomány belsejétől, a déli és nyugati határvidék városaitól. Itt is sokat segített volna a leletek pontosabb felsorolása, letérképezése.

De ez a feladat túllépte volna a szerző önként vállalt korlátait. Fájdalmasabb az időrendiség hiánya. Gyakori hiba a fejlődés keresése közben elfelejtkezni a lényegről, de három század vallásos emlékeit mintegy egy sikra levetítve konstruálni meg a vallásos élet képét kissé merész vállalkozás. Valószínű ugyanis, hogy a második, harmadik és negyedik század vallásosságának nagy különbségei nálunk is érezhetők voltak. Igaz, hogy az emlékek időrendi meghatározása nehéz és nem is mindig lehetséges.

Nem segít ezen a hiányon, hogy B. bizonyos jelenségeket, így a misztériumokat a későantik vallásosságból magyaráz. Ezek iránt egyébként kevés érzéke van. Az antik életen kívülálló, perifériális jelenségnek tekinti őket és nem ismeri fel bennük az antik vallásosság nagy kísérő, kiegészítő jelenségét. Mert a misztériumok nem elsősorban a korra, de a bennük tisztelt istenségre jellemzők és nincsen ellentét a mithikus szemlélettel telt élet antik vallásossága és a misztériumvallásosság között: a misztériumvallásosság éppen az élet mithikus teljessége. A misztérium titoktartása nem az élettől és mithikus szemlélettől való elzárkózás, a beavatása nem szükségszerűen titkos tanítás. Lobecktól Anrichon és Diabeluson keresztül sokan rámutattak már, hogy a misztérium-tudás nem *többet és mást* tudás, csak intenzívebb tudás: a beavatás nem közlés, de átélés. A misztériumok, így Mithraséi sem ítélendőek meg természetfölötti valóságok gyanánt, későantik, fokozott elterjedésük sem idegen, új eszmeáramlatok következménye, de éppen az antik pogányság hatalmas kísérlete az ember és kozmosz tragikusan fenyegető kettősségének áthidalására. Így a pantheizmus is lényegében más gyökerű, mint a monotheizmus és nem a formák elmosódásának következménye, mert csak *valamiben* rokon istenek olvadnak egybe, és az isteni alakokban közös istenit a görögség és rómaiság mindig felismerte (v. ö. pl. a görög *theos* szó ilyen használatát). A keleti istenek sem az isteni formák iránti érzéketlenség következtében terjednek el, hanem mert bennük a hanyatló antikvitás a saját ősi gyökereit

és formáit vélte több-kevesebb joggal megtalálni. Helyesen ismeri fel evvel kapcsolatban B. a népi terjesztőelem alárendelt jelentőségét, de a terjedés útjára, kapcsolataira rámutatni mégis tanulságos lett volna. És ha a feliratos anyag mellett a szűkebb értelemben vett archaeológiai anyagot is jobban figyelembe vette volna, a keleti, így egyiptomi misztériumok mélyebb, a helyi adottságokkal egybefüggőbb meggyökeresedésére is rá-

Budapest

Angelo Brelich,

LA RELIGIOSITÀ DI AQUINCUM

Laureae Aquincenses Memoriae Valentini Kuszinszky Dicatae, Dissertationes Pannonicae Ser. II. Fasc. 10. pp. 20—142.

Sono rare le sintesi nella letteratura archeologica ungherese. Non si fece quasi nulla in quanto alla religione dei romani in Pannonia, salvo il tentativo del Récsey; il materiale non fu che raggruppato secondo punti di vista esteriori, interno al culto di una, o l'altra divinità, per lo più orientale, strappandolo dalla sua connessione. Si dava poco pensiero alle circostanze speciali religiose della popolazione, al carattere della provincia.

L'A. si accosta al materiale dal di dentro e considera l'evoluzione quale problema secondario, che viene solo dopo il riconoscimento dell'essenza. Per lui la sola dopo la conoscenza dell'essenza. Per lui lo studio dei monumenti religiosi di Aquincum non è che un mezzo per giungere, dal materiale immediatamente sensibile, al rivivere dell'aspetto del mondo antico.

È un modo nuovo, però giusto, di presentare il problema di riconoscere, dai monumenti di una città sola, il mondo religioso dell'uomo antico. La *polis* era la cornice della vita greca, l'Impero Romano spuntò da tale cornice e si costruì intorno a tale ossatura. Si sente, nell'Impero, sino alla fine, il contrasto tra la città di fondazione straniera e la regione locale. Anche l'A. si basa su questa duplicità. Cerca i dati trovati colà, dai romani, accenna ai punti di vista della fondazione di città romana ed al fatto che lo spirito romano si avvicinò, a cuore aperto, alla religiosità speciale del luogo. Secondo lui l'essenza dell'*interpretatio romana* è che il romano denomina i vecchi dei nella sua propria lingua, col nome dei suoi propri dei corrispondenti, d'altra parte il barbaro, che accetta la cultura romana, esprime questi dei, come anche i suoi pensieri, in lingua latina, col nome e colla forma degli dei romani, riconoscendo la forma romana come identica in sostanza, ma più perfetta. Questa spiegazione è la parte più risaltante dell'opera. L'A. accenna poi ai dati religiosi degli aborigeni illirici e celtici.

L'A. tratta, nel primo capitolo della sua opera, delle divinità del luogo. Dietro all'importanza sproporzionata di Silvano, ben conosciuto anche in Italia, scopre un dio illirico, affine a Pan, le cui compagne sono le Silvane, parenti delle Nimfe e delle Matrone. Il suo mondo si stende su tutti i rapporti dell'esistenza e della non-esistenza, non è però spirituale; ha molti fedeli anche tra le classi sociali più basse, trascinate qui per via della conquista. Appare spesso, insieme a lui, Diana, non da Artemis classica, ma da *Potnia Theron*, parente

mutata volna és az általa ezeknél nálunk mindig meg nem talált mágikus-misztikus megjelenésre is. Lényegtelen azonban az a hiba, hogy a folyamisten fejét ábrázoló emléket, — mint sokan mások is — Juppiter-Ammonnak tulajdonítja. Azt pedig valószínűleg B. is igen jól tudja, hogy a phallikus-komikus halálszimbólika nem szükségszerűen kelta jellegű, hanem messze visszanyul a legmélyebb görög és itáliai tradíciókba.

DOBOVITS ALADÁR

di Nemese. Le Matrone, la rustica Epona e finalmente il simbolismo di morte fallico-comico menano questa religiosità di radice illirica a quella dei celti. La religiosità di carattere celtico si manifesta il più nel culto di Volcano-Sedato, esprime la forza ctonica operante; la divinità fluviale Danuvio, anziché Nettuno e Terra Mater sono d'importanza puramente locale.

Il capitolo II, scritto brillantemente, tratta degli dei della città e dello Stato. Il modello è l'Urbs, Dea Roma, la cornice è il culto della provincia, il centro è la triade capitolina. Ognuno che sta in qualche relazione colla città, collo Stato, dal legato fino ai soldati, ma anche i barbari pieni del pensiero dell'Impero, anche nelle loro faccende più personali — ognuno è portatore di questa religiosità. Essere soldato è una forma di vita; la milizia ne fa un culto; il patrio Marte è che esprime questo, nell'Aquincum sempre minacciato, anzi che Fortuna, Vittoria e Pace. Questa religiosità rappresenta il dualismo, caratteristico dell'E-poca imperiale, che viene percepito, nella lotta dell'Impero coi barbari, della luce coll'ombra, della vita colla morte. Depositario della vittoria è l'Imperatore, di cui felicità è una con quella dell'Impero. I soldati assumono, anche d'iniziativa privata, il culto dell'Imperatore; gli Augustali, spesso reclutati tra i liberti, mantengono viva la dedizione della città all'idea imperiale. I pani e le focaccine (*crustulum et mulsum*), distribuiti in occasione delle feste imperiali, evocano la simbolica dell'età aurea di queste feste; le figurazioni di questi pani e di queste focaccine, rappresentano spesso trionfi imperiali, accanto alla pienezza erotica dionisiaca.

L'A. tratta, nel capitolo III, la religiosità della vita quotidiana. Essa è in seguito all'influsso livellante dell'Impero, la meno particolare, ma, ciò nondimeno, è caratteristico il respingimento di Venere, di Apollo e di Mercurio. In quest'atmosfera retta da Marte, — Fortuna e Nemese sono famigliari e, ciò non solo nella casa del combattimento a vita e a morte, nell'Amfiteatro. La regione del Danubio è piena del culto di Nemese, affine qui a Diana; ci si trova anche Asclepio e Telesforo. Dioniso scioglie l'antitesi di vita e morte, simbolizzata da queste divinità. L'Occidente lo conosce appena, l'Oriente ne è pieno. Il simbolismo sepolcrale bacchico il quale è a casa anche in Pannonia, trasforma la morte in una totalità di vita ebraica: il pensiero dionisiaco prende qui il luogo del seppellimento a carro. Liber, qui più terrestre, esprime anche il desiderio dell'e-

tà imperiale di arrivare dalla forma all'illimitato; l'Impero è piuttosto ostile a questo culto, i cui portatori di solito non sono i suoi servi. Il culto di collegio, che servi Cerere, attinge da simile terreno. Il prevalere del pensiero della morte ed il ruolo dei collegi caratterizzano questi tempi. Anche le comunità delle occupazioni sono religiose, perché, per l'uomo antico anche il mestiere è una funzione religiosa. Anche il culto dei morti spetta ai collegi; le loro feste sono dei conviti che avvicinano agli dei beati. I collegi nazionali significano una delle vie della diffusione degli dei stranieri (Dea Syria).

Gli dei antichi sono forme precise, sono realtà. L'uomo del periodo antico tardivo però, che ha perso la sua distanza rispetto al mondo, riconosce in loro piuttosto il comune elemento divino; questo viene espresso nell'uniformità del culto, nella fusione degli dèi, nel panteismo. Per questo possono diffondersi i culti delle divinità orientali, anche indipendentemente dei rappresentanti delle varie razze. Baal di Doliche, identificato con Giove, conserva ancora le sue apparenze, la sua cornice astrale, ma rimane, in opposizione allo spirito romano, un'individualità indipendente. Un'iscrizione di Csév eretta da un legato a Sarapide, identificato con numerosi dei, illustra efficacemente lo sooligimento ora abbozzato.

La polarità della vita e della morte fu anche il fondamento dei misteri classici. L'iniziato arriva, coll'abbandonare dell'esistenza individuale, attraverso alla morte, alla pienezza della vita. Questo degenera finalmente nel caso di Kybele, nel sacrificio tragico dell'individuo stesso.

Il capitolo IV dell'opera tratta della religiosità di mistero d'iniziazione, uscente, secondo l'A., dalle cornici antiche. Qui non si parla più dell'identità della vita e della religiosità. Non possiamo conoscere la religione di Mitra nei suoi miti; essi furono incomprensibili anche per l'uomo antico non iniziato; a questo rimedia l'iniziazione, rivelante la dottrina occulta. Secondo la testimonianza dei santuari, il culto di Mitra era un mistero anche in Aquincum. Ma il politeismo rimane, anche per il devoto di Mitra, realtà, il santuario di grotta è il cosmo ed anche il mito di Mitra è cosmico, il suo culto è di carattere trionfale; diventa, come Deus Invictus, il dio della milizia e viene in contatto coll'Imperatore. La religione, caratteristica alla regione del Danubio inferiore e medio, del «cavaliere danubiano», può contenere dei pensieri simili. L'A. si ricorda del cristianesimo, come antitesi acuta del politeismo, accentuando il carattere trionfale di questo, affine alla mentalità dell'epoca tardiva dell'antichità.

L'A. ci dà, con grande abilità letteraria, non una secca enumerazione di documenti, ma un insieme impressionante e chiaro, legato, da una costruzione conscia, in una cornice unita. Questo quadro ci avvicina più alla vita di Aquincum antico che qualunque altra opera anteriore, ma ciò nondimeno ci occorre fare la domanda, in quale grado questo quadro fosse fedele, così nel suo insieme, come nei suoi particolari. Sarebbe indubitabilmente possibile di combattere, forse anche di distruggere parecchie sue, particolarità, sarebbe però ancora più difficile di sostituirvi qualche cosa di conveniente. Perciò ci limitiamo a dare alcune osservazioni d'importanza principale.

Lo scopo dell'A. è di farci conoscere la vita antica, attraverso la vita di Aquincum. In verità ne fa il contrario. Non costruisce il quadro dall'elaborazione, dal paragone dei monumenti di Aquincum, ma proietta invece il quadro, costruito in generale giustamente, della religiosità antica, sul materiale di Aquincum ed intercala quel materiale qua e là, quasi da conferma. Così la sua opera, sebbene attraente, non fa sempre, al lettore critico, un effetto convincente. La sua fondatezza non sembra, nonostante il grande apparato, sempre ferma. Vediamo ciò per esempio nel caso della religiosità del *paesaggio*. È possibile che, dietro a Silvano, si nascondi una divinità illirica, ma non riesce all'A. di provarlo: non c'è, nell'aspetto, nella denominazione del dio, nulla di esclusivamente locale. Si potrebbe forse spiegare la sua popolarità solo col «carattere Silvanico» del paesaggio, giacché anche l'A. ammette che, tra le provincie dell'Impero, la Pannonia fosse quella, la cui religiosità mostra il meno dei colori locali primitivi. Accanto all'abbozzamento della religiosità celtica ed illirica ed alla determinazione della forma di vita Marziale e Bacchica ecc., qualche statistica delle scoperte, qualche confronto avrebbero reso più plastica la dimostrazione dei colori locali. L'A. fa poco percepire la situazione della religiosità di Aquincum, dentro la nostra provincia, giacché apparisce, anche a coloro che poco conoscono il materiale, la differenza tra la religiosità di questa città e p. e. tra quella di Pentele, di quella dell'interno della provincia, e di quella delle città dei confini meridionali ed occidentali. Anche qui l'enumerazione più esatta delle scoperte, la cartografia, avrebbero giovato molto.

Ma questo compito avrebbe forse trapassato il limite assunto volontariamente dall'A. Più triste è la mancanza della cronologia. È un difetto frequente di dimenticarsi dell'essenza, quando si cerca l'evoluzione, ma è un'impresa un poco audace di costruire il quadro della vita religiosa, proiettando quasi su uno stesso piano i monumenti religiosi di tre secoli. È probabile che le grandi differenze tra la religiosità del secondo, terzo e quarto secolo fossero percettibili anche qui, in Pannonia. È vero poi che la determinazione cronologica dei monumenti sia difficile, anzi talvolta impossibile.

Non ripara a questo difetto neanche il fatto che l'A. interpreta certi fenomeni, per esempio i misteri, come conseguenza della religiosità del tardo periodo antico. Ha del resto poco senso per queste cose. Le considera come fenomeni periferici che stanno all'infuori della vita antica e non vi riconosce il grande fenomeno accompagnatore e complementare della religiosità antica. Perché i misteri caratterizzano in prima linea non l'epoca, ma la divinità che ci viene onorata e non c'è antitesi tra la religiosità antica della vita, piena di contemplazione mitica e tra la religiosità dei misteri: quest'ultima è appunto la totalità mitica della vita. La segretezza del mistero non è il ritirarsi dalla vita e dalla contemplazione mitica, l'iniziamento non è necessariamente un insegnamento segreto. Molti hanno già accennato, attraverso il Lobeck l'Anrich ed il Dibelius al fatto che la cognizione di misteri non è una cognizione di *più*, o di *altro*, ma solo una cognizione più intensa: l'iniziazione non è una comunicazione, ma un trasvivere. I misteri, come neanche quelli di Mitra, non sono da giudicare

come delle religioni soprannaturali, la loro maggior diffusione non è nemmeno l'effetto di correnti d'idee stranieri, ma appunto il possente tentativo del paganesimo antico alla conciliazione del dualismo tragicamente minacciante dell'uomo e dell'universo. Così anche il panteismo ha delle radici essenzialmente differenti del monoteismo e non è il risultato dell'impallidire delle forme, perché soltanto gli dei, affini in qualche cosa si fondono, ed i greci, come anche i romani, riconobbero sempre il divino, comune nelle figure divine (cf. p. e. tale uso della parola greca *theos*). Neanche gli dei orientali si divulgano per causa dell'insensibilità verso le forme divine, ma perché l'antichità decadente credeva, con più o meno diritto, di ritrovarvi le sue proprie radici e forme primitive. L'A. riconosce giustamente, in relazione con questo, il significato subordinato

Budapest

dell'elemento popolare divulgatore, ma sarebbe stato, ciò nondimeno istruttivo di dimostrare la via ed i nessi della propagazione. E, se, accanto al materiale a iscrizioni, avesse avuto più riguardo per il materiale archeologico nel senso più ristretto, avrebbe potuto accennare anche al radicarsi più profondo, più connesso ai dati locali dei misteri orientali, specialmente egiziani ed anche all'apparizione magico-mistica di questi misteri, non sempre scoperta da lui in Pannonia. Non è però essenziale lo sbaglio di attribuire a Giove-Ammon — come anche molti altri lo fanno — il monumento rappresentante la testa di una divinità fluviale. E probabilmente l'A. sa anche benissimo, che la simbolica di morte fallico-comica non è necessariamente di carattere celtico, ma si stende molto indietro, fino alle più remote tradizioni greche ed italiche.

ALADÁR DOBROVITS

Kazarow Gawril I.:

A THRÁK LOVASISTEN KULTUSZÁNAK EMLÉKEI BULGÁRIÁBAN.

Dissertationes Pannonicae Ser. II. Fasc. 14, szövegtétel, 190 o., táblakötet LXXXIX tábla.
Budapest 1938.

A római Császárság vallástörténetének egyik legfontosabb feladata a speciálisan helyi jelenségek kutatása, mert sokszor ez az egyedüli, noha nem mindig biztos út az uniformizáló római máz mögött az őslakosság vallási képzeletének feltámasztására. Alig van azonban sajátosabb lokális emléksorozatunk, mint az ú. n. thrák lovas-reliefek. A velük kapcsolatos problémák azonban egyáltalán nem állnak tisztán előttünk. Még azt sem tudtuk biztosan, vajjon speciálisan thrák vallásosság emlékei-e, istenséget avagy a heroizált halottat ábrázolják-e a lóháton ülő, léptető vagy vágató, áldozó vagy vadászó férfiút mutató domborművű sztlék. Ennek a bizonytalanságnak legfőbb oka az anyag hiányos ismeretében rejlett. Az anyag nagyrésze publikálatlan, vagy bulgár kiadványokban ismertette a kutatók többsége számára nehezen hozzáférhető volt. Ezen a hiányon akart segíteni a bulgár régészek kiváló nesztora.

Németnyelvű munkája két kötetre oszlik. Az elsőben rövid előszó és a tudnivalókat néhány pontban összefoglaló, az anyagot tipológiai szempontok szerint csoportosító bevezetés után 1128 emlék részletes leírása következik, a tájékozódást pontos index könnyíti meg. A második kötet 89 táblája 528 emlék jólsikerült fényképét tartalmazza részletes lelettérkép mellett.

K. emléksorozatunk legkiválóbb ismerője, bámulatraméltó szerénységgel helyezi a maga személyét háttérbe. Jól tudja, hogy az eddigi nehézségek és problémák jórészt az anyag hiányos ismeretéből következtek, éppen ezért elsősorban anyagpublikációt akart adni és nem elméleteket, problémák megvitatását. A rövid bevezetés is inkább csak irányelveket, de nem végső következtetéseket tartalmaz, éppen ezért saját felfogása hangoztatásakor is kerüli a vita látszatát. Szigorú földrajzi és tárgyi korlátozásoknak veti magát alá. Csak a bulgáriai anyagot veszi figyelembe és kihagyja a nyilvánvalóan síremlék-jellegűek közül azokat, amelyek «halotti lakoma» jelenetekkel kapcsolatosak és azokat a latin feliratú sírköveket, ahol a lovasábrázolás alárendelt jelentőségűnek látszik. Éppen csak megemlíti a lovasalak megjelenését thráciai szikladomborműveken, pénzeken stb. és csak utal a rokon kisázsiai emlékekre. Néhány szóval mutat csak rá a domborműtipusok görög élőképeire, noha megjegyzései rendszerint terjedelmes kutatások anyagát képviselik. Futólagosan említi a keleti hatások lehetőségét, a dioskurosok és a «dunai lovas» kultusza felé mutató összefüggéseket.

Ezek az önként vállalt korlátozások jelentik K. művének egyedüli hiányosságát és szükségszerűen vonnak csonkaságot maguk után. Fájdalmasan nélkülözzük a Bulgárián kívül talált vagy idegen gyűjteményekbe került darabokat.

A rokon phrygiai emlékek ismerete a közös ősi thrák képzetekbe engednének mélyebb bepillantást. Még súlyosabb a teljesség szempontjából a halotti lakomával kapcsolatos és a latinnyelvű sírköveken szereplő ábrázolások hiánya, mert így emléksorozatunknak sepulchrális összefüggései maradnak jórészt homályban. Azt a K. munkájában közzétett anyag is bizonyossá teszi, hogy e kultusz elsősorban Thráciára jellemző — ezt alátámasztják a K. által nem említett és szintén Thráciára jellemző primitíven kidolgozott kis lovasalakot ábrázoló, részben talán a római foglalat is megelőző bronzszobrocskák is. Az is bizonyossá válik, hogy a lovasábrázolások mögött tulajdonképpen egy, a legsajátabb nevével még meg nem nevezhető nagy thrák istenség rejlik. Nyilvánvaló marad azonban az is, hogy a lovasreliefekkel díszített sírköveken a halott ezzel az istenséggel azonosul, ezt a sírsztélék feliratai (*neos héros* stb.) és az ábrázolások gyakori portréjellege bizonyítja. K. is hangsúlyozza a lovasistenségnek

chthonikus jellegét, ehhez csak annyit tehetünk hozzá, hogy a lovasnak Dionysoszal, Apollónak, Silvanusszal való megjelölése ennek annál kevésbbé mond ellent, mert hiszen ez istenségeknek chthónikus, a halottak világával való összefüggéseit jól ismerjük, bár a hivatalos görög és római felfogásuk ezeket a vonásaikat többnyire háttérbe is szorítja. A vadászó Hérós és a reliefek mellékes vadászjelenetei ebbe a szférába jól beleillenek — K. is gondol a vaddisznó jelentőségére, mint a gonosz principium megtestesítőjére — és nemcsak a hegyes-erdős Thrácia lovas-vadász kultúrájának vetületei. A marakodó állatok által feldöntött vizesedény is inkább szimbolikus jellegű. Az antik sírszimbolika területéről jól ismerünk hasonló motivumokat.

A lovas megjelenése a sírsztéléken a római, de még inkább a görög hasonló emlékek felé fordítja figyelmünket. Ez utóbbiak nagyjából az Égei Tenger északi, thrákoktól környezett partvidékére jellemzők. Vajon pusztán művészi előképek voltak-e ezek, vagy emléksoportunkkal rokon koncepció is rejlik mögöttük? Egész Görögország telve van, még a Dioskurosoktól eltekintve is részben agónisztikus jellegű lovas-hérosz-kultuszokkal egészen Délitaliáig.

A szarkofágokon a lovas néha kathedrán ülő nőalak felé tart. Ez a nőalak kétségtelenül istennő. Elválasztható-e ez a nőalak attól a nőalaktól, aki a reliefek legnagyobb részén a lovas előtt áll? Nem osztjuk K. nézetét, aki benne adoránst lát. A lovas előtt néha kétségtelenül istennőnek ábrázolt nőalak áll, ilyenkor a felirat is megnevez egy istennőt. Néha a nőalak többedmagával jelenik meg a nymphák tipikus viseletében. Viselete — letakart fej, hosszú ruha — egyébként is inkább mutat chthonikus istenségre, mint halandóra.

Igaz, hogy a nő gyakran adoráló mozdulatot végez, de épp ily gyakran látszik a lovas a nőalak előtt áldozatot bemutatni. A nőalak valahogyan összefügg a lovas előtt álló fával is, egymást mintegy kölcsönösen kiegészítik, ha pedig együtt jelennek meg, akkor a nőalak teste néha szinte összenőni látszik a fával, két nőalak esetén kettős fa jelenhet meg. (Hasonló a nőalak és az oltár kapcsolata is.) Ez az összeolvadás annyira teljes és tudatos, hogy már nem írható a primitív köfaragó rovására. A «dunai lovas» táblákon is nőalak — itt kétségtelenül istennő — felé tart a két lovas, nem tartjuk jogosulatlannak tehát ha a thrák lovastáblák nőalakjában is istennőt látunk.

A dunai lovas felé mutatnak átmenetet azok a reliefek, ahol a háttérben egy kis lovas hátrafelé vágat. A dunai lovas nehezen választható el a thrák lovaskultustól. Kár, hogy K. nem terjeszkedett ki a dunai lovas bulgáriai emlékeire. Kérdés, hogy nem kell-e a dunai lovaskultuszban késői, keleti elemekkel telt misztériumformát látni? Nem kell-e a thrák lovaskultusz mögött is misztériumvallásosságot keresnünk? A misztérium isteneinek gyakori megjelenésén kívül bizonyos solaris jellemvonások, a szimbolika és a sírkultusszal való kapcsolat erre mutatnak.

Mindezekre a kérdésekre K. nem ad választ, mert ezeknek tisztázása túlhaladja az általa kitűzött célt. Célját, a lovaskultusz köemlékeinek publikálását, tökéletesen oldotta meg. Nem veheti azonban rossz néven, ha művével kapcsolatban felvetjük a fentemlített problémákat is, nemcsak mert az általa publikált bőséges anyag szilárd alapot nyújt a további előrehaladás számára, hanem mert a végleges megoldást is joggal várjuk tőle, a kérdés legalaposabb és legtudósabb ismerőjétől.

DOBROVITS ALADÁR

Gawril I. Kazarow:

DIE DENKMÄLER DES THRAKISCHEN REITERGOTTES IN BULGARIN

(The Relics of the Thracian Equestrian God in Bulgária) Dissertationes Pannonicae, Ser. II. Fasc. 14, one text-volume, 190 pages and one illustrated volume, LXXXIX plates. Budapest, 1938.

One of the most important tasks of the history of the religion of the Roman Imperial Period is the exploration of specially local phenomena, as this is the only, though not always reliable, method of revivifying the religious ideas of the ancient inhabitants from beneath the unifying Roman varnish. We have scarcely a more singular group of local relics than the so-called Thracian equestrian reliefs. But the problems which they present to us are not at all clear. We are not even sure whether on the reliefs of the stelae the man is a hunter or a sacrificer on horseback at a gallop or at a walking pace representing a god or a heroified dead, and whether they are special relics of the Thracian religion. The chief cause for this uncertainty is that the material has not been made sufficiently known. A great part of the material is unpublished or described in Bulgarian publications, and thus are inaccessible for the majority of explorers. The distinguished Nestor of Bulgarian archaeologists wished to rectify this.

His work in German is in two volumes. After the preface and the introduction of the first volume, in which the facts are summarized in a few points, and the material is grouped according to typology, these follows the detailed description of 1128 relics and a very precise index. The second volume consists of 89 plates being the successful photographs of 528 relics, besides a detailed map of finds.

Kazarow, who is the greatest expert on this group of relics keeps himself very modestly in the background. He knows well that the difficulties and problems are mostly because of the lack of acquaintance with the material, and so he first of all wishes to publish the material without any discussion of theories and problems. The short introduction consists rather of principles than final conclusions, so he avoids any appearance of dispute even when giving his own opinion. He limits himself to geographical and material restrictions. He takes into account only the Bulgarian material, and leaves out from the obviously characteristic grave-

stones those connected with scenes of the «funeral feast», as well as those gravestones with Latin inscriptions, where the equestrian representations seem to be of subordinate significance. He merely mentions the appearance of the equestrian figure on the Thracian rock-reliefs, coins, etc. and merely refers to the related relics in Asia Minor. He refers only in a few words to the greek models of the relief-type, though his remarks are the result of extensive explorations. He mentions cursorily the possibility of an oriental influence, and the connection between the cult of Dioscuri and the «Danubian equestrian».

These voluntary restrictions in Kazarow's work result in some limitations and inevitably involve a certain incompleteness. Objects found outside of Bulgaria or those preserved in foreign collections are sadly missing. A knowledge of the related relics from Phrygia would give a deeper insight into the common ancient Thracian ideas. Still more marked, from the point of view of completeness, is the lack of representations in connection with the funeral feast and those on the gravestones with Latin inscriptions, as thus the sepulchral connections of our group of relics remain for the most part obscure. The material published in Kazarow's work proves that this cult is characteristic first of all of Thracia; this is also supported by the bronze statuettes, not mentioned by Kazarow, representing primitively executed small equestrian figures, which are also characteristic of Thracia and which perhaps preceded the Roman conquest. It also becomes certain that behind the equestrian representation is really hidden a great Thracian god, which cannot yet be called by its own particular name. It remains obvious that on the gravestones decorated with equestrian reliefs the dead are identical with this god; this is proved by the inscriptions of the stelae (neos hérós etc.) and by the frequent portrait-character of the representations. Kazarow emphasises also the chthonic character of the equestrian god, to which we may just add that the designation of the equestrian as Dionysus, Apollo or Silvanus the less contradicts as we well know the chthonic connection of these gods with the world of the dead, though the official Greek and Roman conceptions mostly overshadow these features. The hunting Heros and the subordinate hunting scenes of the reliefs fit very well into this sphere. Kazarow also considers the significance of the wild-boar as the principle of evil, and not only as the projection of the equestrian-hunting cult of mountainous and wooded Thracia. The water-vessel, overturned by squabbling animals, has rather a symbolic character. Resembling motives from the field of archaic grave symbols are well known.

The appearance of the equestrian on the grave-stelae turns our attention to the similar Roman, but rather to the Greek relics. These latter are mostly characteristic of the northern coast of the Aegean Sea, surrounded by the Thracians. We do not know whether

they were merely artistic motives or behind them were hidden also related conceptions? The whole of Greece as far as Southern Italy is full of equestrian heroic cults, even besides the Dioscuri, partly of agonistic character.

On the sarcophagi the equestrian is sometimes going towards a female figure sitting on a chair. This is undoubtedly a goddess. Is this female figure to be divided from that which, on the most part of the reliefs, stands before the equestrian? We do not agree with Kazarow who regards it as an adorer. Sometimes before the equestrian stands a female figure represented undoubtedly as a goddess, in such cases the inscription gives its name. Sometimes the female figure appears with others in the typical garment of a nymph. The covered head and long garment however indicate rather a chthonic goddess than a dying woman. It is true that the female figure is frequently making gestures of adoration, but just as frequent it seems that the equestrian is making an offering before the woman. The female figure is somehow connected with the tree in front of the equestrian, mutually completing each other, and where they appear together the body of the female figure sometimes seems to grow together with the tree, and where there are two female figures two trees also appear. (The same is the connection between the female figure and the altar.) This absorption is so complete and conscious that it can not be blamed to the primitive stone-cutter. On the slabs of the «Danubian equestrian» the two equestrians are moving towards a female figure — here undoubtedly a goddess — therefore we do not regard it unjustifiable to consider the female figures on the Thracia equestrian slabs as goddesses.

The reliefs, on which in the background a small equestrian gallops backwards, show a transition towards the «Danubian equestrian». The Danubian equestrian can with difficulty be divided from the Thracian equestrian cult. It is a pity that Kazarow does not deal with the Bulgarian relics of the Danubian equestrian. It is a question whether we must not see in the cult of the Danubian equestrian a form of mysticism full of late oriental elements. Have we not also to seek behind the cult of the Thracian equestrian a mystical religion? Besides the frequent appearance of the mystical gods certain solar character features indicate the connection between the symbols and the grave cult.

To all of these questions Kazarow does not give any answer because their elucidation is beyond his aim. He realises his aim excellently, namely the publication of the stone-relics of the equestrian cult. He can not take it amiss, when in connection with his work, we raise the aforementioned problems, not only because the abundant material published by him provides a safe basis for further progress, but we rightly await the final solution from him as the most scientific expert on the question.

ALADAR DOBROVITS

Sellye Ibolya,

CSÁSZÁRKORI EMAILMUNKÁK PANNONIÁBÓL

Dissertationes Pannonicae Ser. II. Fasc. 8. Budapest, 1939.

A szerző a császárkori Pannoniában és a Duna-Tisza közén talált emaildíszítésű ékszerek és dísz tárgyak összegyűjtését, típusokba sorolását és ezek segítségével időrendi egymásutánjuk megállapítását tűzte ki feladatául. Munkájához K. Exner írt függeléket, amelyben a pannoniai emailleleteknek a rajnaiakhoz való viszonyát tárgyalja.

20 táblán mutatja be Sellye I. a hazai emailleleteket, amelyeknek pontos felsorolását is kapjuk e táblák alapján, méreteikkel és a technikai sajátságok megfigyelésének leírásával együtt.

Ez az összegyűjtött anyag újra bizonyosságot szolgáltat arra az élénk kereskedelmi összeköttetésre, amely már az I. század végétől fogva Pannonia és a nyugati provinciák között fennállt és tartományunkat a galliai és rajnavidéki ipar termékeivel elárasztotta. Ugyancsak kitűnik az anyag csoportosításánál a Duna-Tisza közén előkerült email díszítésű tárgyak nagy száma, amelyeknek a Pannoniában találtakal való összevetése kétségtelenül kimutatja, hogy provinciánk játszotta a közvetítő szerepét az emailos tárgyaknak a barbaricumba kerülésénél.

A technikai kivitel alapján a szerző három főcsoportba osztja a típusokat azzal a megjegyzéssel, hogy e csoportok kort és talán műhelyet jelölnek. Az elsőbe olyan formákat sorol, melyek emaildíszítés nélkül is használatosak voltak, pl. a pelta, kerék és téglány alakú fibula. A második csoportba azok a típusok tartoznak, amelyeknek készítésénél az email díszítés alkalmazását már mint főszempontot vették figyelembe. Ebből a célból a tárgyakon nagy felületet hagytak szabadon a zománc számára, hogy az ilyen módon elsőrendű szerepet töltsön be. Így a korong formájú fibula és veret a legáltalánosabb ebben a periódusban. A színek alkalmazásánál is fejlődés mutatkozik, amennyiben ekkor már több színt olvasztanak egymás mellé vagy egymásba. Harmadiknak a legfejlettebb technikával készült típusokat veszi, ahol az emailkészítés legnagyobb ügyességet igénylő válfaját a millefioriit alkalmazták.

Ir az emailkészítés centrumáról, Gallia Belgicáról és annak műhelyeiről Bibractéről és Anthéeről. A császárkori emailipar keletkezéséről és művelőiről való régebbi véleményt, amelyet Lindenschmit, Cohausen és Tischler képviseltek — akik az emailt az itáliai ipar termékének tartották, amely a tartományokba elkerülve, nagyobb jelentőségre tett szert, mint az anyaországban — szembeállítja az újabb eredményekkel, melyek alapján a nyugati keltákat fogadják el az emailkészítés mestereinek. Ezzel kapcsolatban érinti az angliai emailelőállító műhelyek kérdését is, de mivel gyártmányaik nem állnak szoros kapcsolatban a pannoniai anyaggal, részletebben nem tér ki rájuk.

A forrásnak, ahonnan a császárkori emailos díszítésű tárgyak nagy része, így a pannoniai anyag zöme is kikerült, az Anthée-i II. és III. században dolgozó műhelyt jelöli meg. Ez a műhely a III. század második felében pusztult el.

Az I. századból és a II. század első felére datálható pannoniai emailos leletek származására vonatkozólag nem ad a szerző felvilágosítást. Annak a megállapításnak munkája, hogy e tárgyak mely műhelyek készítményei, még a szerzőre vár.

A kormeghatározást zárt leletek hiányában a Duna-Tisza közéből való és a külföldi rokon leletekre támaszkodva volt kénytelen a szerző elvégezni. Tekintve, hogy az emailipar császárkori virágzása aránylag rövid ideig tartott és e rövid időn belül igen nagyszámú és sok változatú email díszítésű tárgy volt forgalomban természetesen, hogy különböző típusok egymás mellett is éltek és így annak, aki a típusok és ezek fejlődése alapján óhajtja a kormeghatározást elvégezni igen kényes feladata van. Még a legjobban megoldható ez ott, ahol e tárgyakat hasonló, de email nélküli formákkal lehet összevetni. Többek közül kiragadva pld. érdekes csoportot alkotnak azok a darabok, amelyek a X. tábla 1. sz. alatt bemutatott fibulával azonosak, vagy rokonok. E leletek majdnem kizárólag a mi provinciánk déli részéből származnak. Ugyanezen a területen emaildíszítés nélküli változatok is megtalálhatók, amelyekről feltételezhető, hogy valahol itt, a provincia déli részében készültek. Mindenesetre érdekes probléma volna kideríteni, hogy melyik műhely készítette ezeknek zománcdíszítését és mi az összefüggésük az email nélküli darabokkal.

K. Exner a függelékben a rajnamelléki emailleletek kormeghatározásáról ír. A rajnavidéken a III. század első harmadára datálhatók azok a legkésőbbi sírok, amelyekben még email leletek vannak. Nálunk ez a terminus valamivel korábbi, mert amint mondja, a rajnai emailbehozatal a pannoniai és a barbaricum leletek alapján a késő severusi időben ér véget. Ez a politikai események kiváltotta gazdasági helyzettel magyarázható. A rajnavidéken feltételez műhelyeket, mert a Rajnavidék gazdasági helyzete és a fejlett üveggyártás, amely az email szempontjából igen nagy fontossággal bír, mind e mellett látszanak szólni. A kölni üvegipar játszaná a legkiemelkedőbb szerepet ebben a kérdésben. Ezzel kapcsolatban külön jelentőséget tulajdonít Exner az email szempontjából a kölni kereskedők Aquincumba való betelepülésének is.

Sellye Ibolya igen szorgalmas, alapos munkát végzett és corpora alapot nyújt a további előrehaladás számára mindenkinek, aki a pannoniai császárkori email tárgyakkal kíván foglalkozni.

Ibolya Sellye,
 LES BRONZES ÉMAILLÉS DE LA PANNONIE ROMAINE,
 Dissertationes Pannonicae Ser. II., Fasc. 8. Budapest 1939.

L'auteur entreprend comme tâche de rassembler les bijoux et les ornements émaillés, trouvés en Pannonie et dans la région d'entre le Danube et la Theiss datant de l'époque impériale romaine, de les classer selon leur type et d'établir par cela leur chronologie. M. K. Exner a joint un appendice à ce travail, dans lequel il traite le rapport des trouvailles de la Pannonie d'objets émaillés avec les trouvailles semblables rhénanes.

Mlle. Ibolya Sellye donne sur 20 tables le matériel trouvé dans la Pannonie, dont elle donne aussi l'énumération précise en le classant à la base des tables selon leur type et en y joignant les mesures et la description de ses observations sur les caractéristiques de technique.

Son travail était difficile par le fait que le matériel de la Pannonie consiste presque entièrement de trouvailles sporadiques et qu'on ne peut se baser, outre aux analogies étrangères, que sur le matériel provenant d'entre le Danube et la Theiss. Le matériel est fort vaste et, ce qui va sans dire, les types, vivant pour la plupart simultanément, sont très nombreux, ce qui donne beaucoup d'occasions à des erreurs et des fautes.

Elle divise les types en trois groupes, à la base de l'exécution technique, qui marquent l'époque et peut-être l'atelier. Au premier groupe elle classe les formes, employées préalablement aussi sans ornement à émail, comme par exemple les fibules en forme de pelta, de roue et de rectangle. Au deuxième groupe appartiennent des formes à la fabrication desquelles

Budapest

on a déjà tenu compte de l'ornementation à émail, comme point de vue principal et où, par suite il joue aussi le rôle principal. On fabriquait de grandes surfaces qui permettaient d'y disposer beaucoup d'émail, ainsi par exemple des disques. On fond alors déjà plusieurs couleurs l'une près de l'autre, ou l'une dans l'autre. Elle classe dans le troisième groupe les types de la technique la plus développée, où, l'on applique l'émail le plus prétentieux et le plus avancé, le mille-fiori.

Elle écrit du centre d'émaillage, de Gallia Belgica et de ses ateliers: de Bibracte et d'Anthée. Elle oppose l'opinion plus ancienne de Lindenschmidt, Cohausen, Tischler, — selon lesquels l'émail est un produit d'industrie italienne, lequel, parvenant dans les provinces, y eut une grande importance, — aux nouveaux résultats, selon lesquels il faut accepter les Celtes gaulois comme principaux praticiens de l'émaillage.

Selon elle c'est de l'atelier d'Anthée, travaillant au IIème et IIIème siècle que sortit la plupart des bijoux émaillés de l'époque impériale, ainsi aussi celle du matériel de la Pannonie. L'atelier d'Anthée fut détruit dans la seconde moitié du IIIème siècle. C'est aussi la date de la fin des objets émaillés dans les provinces, puisqu'après cette date il n'en sortent plus des tombes.

La provenance des types n'est pas à déterminer, car ils sont à trouver dans la plupart des provinces, dans la même période.

ILONA KOVRIG

HONFOGLALÁSKORI MAGYAR SÍR KIEVBEN

(M. K. Karger, Pogrebenie Kievskogo Druzinnika x. v. Kratkie Soobsčeniya V. 1940. Leningrad, Akad. Nauk. 79—82.)

Kiev és környéke a honfoglalást megelőző és követő évtizedekben igen nagyjelentőségű hely volt a magyarság életében. Sajnos, az ott előkerült leletek nagyrészt nem szakemberek tárták fel s így csak igen óvatosan használhatjuk munkáinkban. Annál értékesebb az a néhány sír, amelyet módszeresen ásattak fel s így már azelőtt előkerült leletek hitelesítésére is felhasználhatjuk. 1939-ben a kievi ukrán tanácsköztársaság tudományos akadémiájának régészeti intézete, a kievi régi Deszjatinnoi templom alapfalainak ásatása közben egy nagyjából bolygatatlan sírra bukkant. A leletek annyira pontosan egyeznek honfoglaláskori sírjaink régiségeivel, hogy népi hovatartozásuk nem lehet kétséges. A sír egyik láncszeme azoknak az orosz földi leleteknek, amelyeket legutóbb J. Pasternak értékelt.¹ Karger nem ismerte a magyar régészeti irodalmat s így a népi meghatározásnál a kievi kenézek egyik harcosára gondolt.

¹ J. Pasternak, *A krylosi (Galicia) magyar sír-leletek*. AHung. XXI, 137. o.

De a temetkezési mód pontos leírása és főként a kitűnő helyszínrajz fontos szempontokat és útbaigazításokat ad a további hazai ásatásokra. A leletek fontosságára való tekintettel Karger dolgozatának adatait néhol szószерinti fordításban közlöm.²

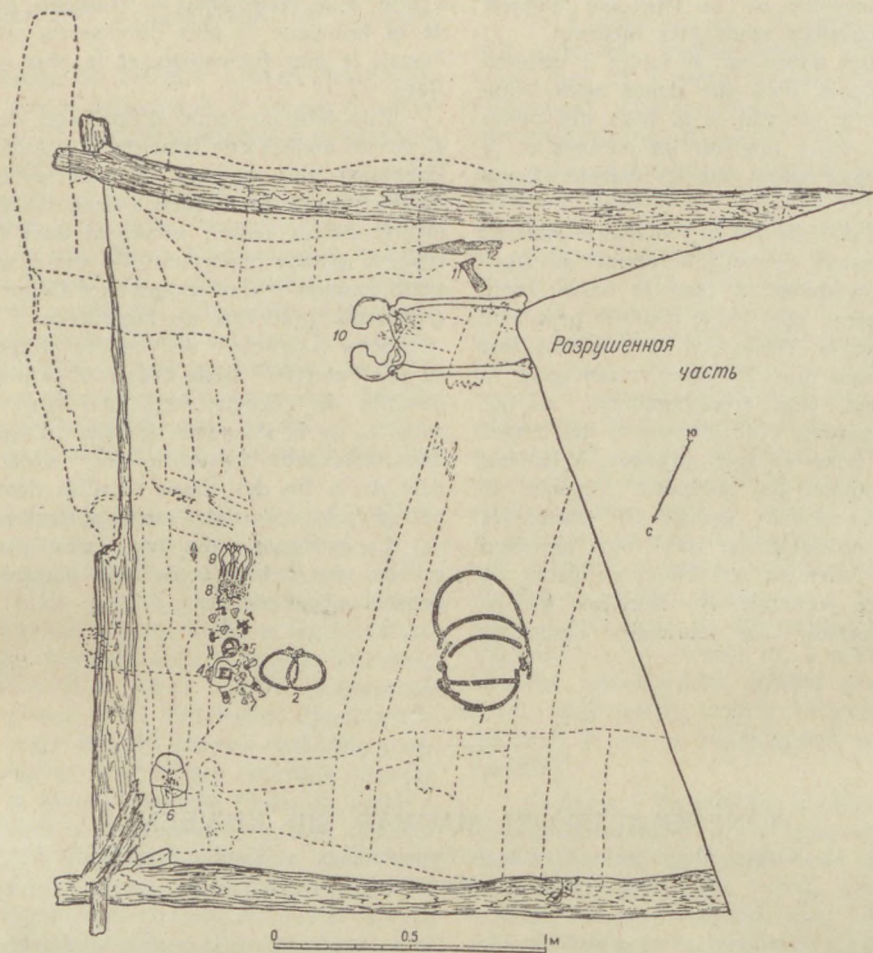
A X. századból való Deszjatinnoi templom körül több ízben végeztek ásatásokat. A templomnak csak alapfalai vannak meg, ma a XIX. században emelt új templom emelkedik felettük. Milaev, aki 1908—11 közt az alapfalak tisztázására nagyjelentőségű ásatásokat végzett, a X. századi alépitmény alatt a templom építésének korát megelőző sírokat talált, s azokat helyesen a IX—X. századból keltezte. Az 1939-es ásatás alkalmából ugyancsak több sír került elő. Karger összevetette a sírok leleteit az utolsó 100 évben földmunkák alkal-

² Az orosz szavak átírásánál Kniezsa István dolgozatát vettem alapul (Magyar Könyvszemle 1939. II. füzet 1940). — Az itt 1. kép alatt közölt sírrajz Karger dolgozatában a 17, a 2. kép pedig a 18. sorszámmal viseli.

mával talált, mintegy 150 sír anyagával s így sikerült megállapítania a régi, sánccal körülvett X. századi Kiev kiterjedését és temetőjének helyét.³ A temetőben kétféle temetkezést állapított meg. A tömeges temetkezések típusa a IX. századból és a X. század elejéről való. Vasszegekkel összefogott koporsóban, alacsony sírhant alatt, kinyújtóztatva feküdtek a halottak. Ez a temetkezési mód a régebbi orosz régészeknél sok zavart okozott. Még A. A. Spicin is határozottan állította, hogy a nyújtóztatott temetkezés csak a XI. században válik

fel vagy pedig az ásatók hiányos módszertani és rajzi ismeretei miatt csak keveset tudunk róluk s így nincsenek hiteles adataink a temetkezés módjáról. Az ismertetett sír az első hitelesen feltárt temetkezés a síroknak ebből a típusából.

A templom alapfalainak ásásakor a középhajó nyugati részében a sír négyzetes feltárása a löszben jól elkülönült. Délkeleti sarkát átvágta a XIX. században épített templom egyik pillére. Mélysége a mai földfelszíntől számítva 2-90 m. Hosszában az építmény déli fala men-

1. kép

rendszeressé orosz földön. Ennek következtében valamennyi Kiebben talált sírt ebbe a korba helyezték.

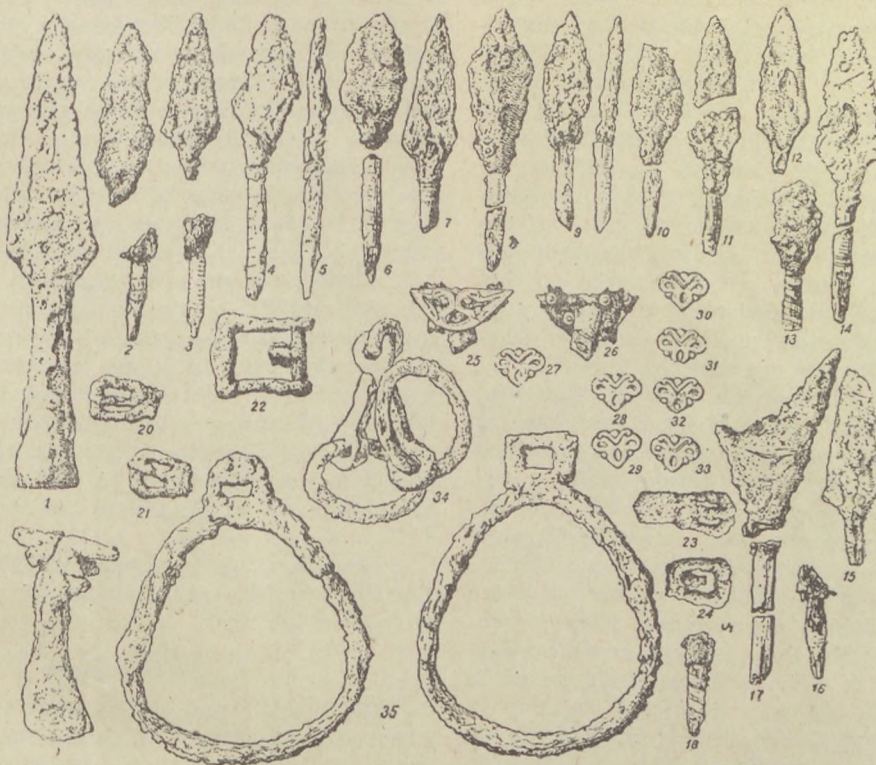
A szegényes temetkezések sorában különböző időkben gazdag temetkezéseket is találtak. Ezekben vastag gerendákból, boronaházszerűen épített, lejtős tetejű, földalatti faházakban feküdtek a halottak. A sírok mellékletei élesen elütnek a szegényebb sírok leleteitől. Gazdag fegyverzet és viselet, drága ékszerek, lócsontváz, igen díszes lószerszámmal jellemző ezekre a kurgánokra. Legnagyobb részüket, sajnos, földmunkák során fedezték

tén feküdt egy csontváz (1. kép), amelynek a medencétől fölfelé eső részét nem találták meg. Úgy látszik, hogy az új templom oszlopának elhelyezésénél leomlott fafedél magára vonta valakinek a figyelmét, aki azután a csontváz felső részét a ruhák és a fegyverzet egy részével együtt eltávolította. A csontváz alsó része is megsérült az új oszlop elhelyezésekor. A csontváztól balra, vagyis az építmény déli fala és a csontváz között harci balta (2. kép 19), és vaslándzsavég (2. kép 1) volt. A balta köpűjében fennmaradt a fanyél maradványa is. Az északkeleti sarokban, a felső fedél és a keleti fal omladéka alatt, igen jó állapotban találták meg a temetési inventáriumot. A sarokban feküdt néhány korongon készült agyagedény töredéke, melyekből megállapítható, hogy peremük kihajló, vállukon pedig vonalas díszítés van. Az anyagban sok a kvarc, égetésük

³ Röviden ismertette eredményeit: M. K. Karger, *Kiev történetének a feudalizmus előtti korszaka a régészeti adatok alapján*. Kratie Soobčeniya. I. Leningrad, 1929. 9—10. Ugyanerről a témáról az ukrán Tud. Akad. régészeti ülésén 1939. II. 27-i ülésén előadást tartott.

gyenge. Az építmény északkeleti sarkában szétmállott fa és rozsdás tegez vasrészek feküdtek. A tegezben 15 nyíl volt, amelyeknek nemcsak vas csúcsai, hanem farészei is megmaradtak (2. kép 2—18). A nyilak rombusz alakúak. A tegez alsó részétől feljebb feküdt a zabla, ezzel egy

Bár a sírban a ló csontvázát nem találták meg, a teljes lószerszám mégis azt mutatja, hogy a sírban lónak is kellett eltemetve lenni, mégpedig az építmény összeomlott nyugati részében. A kengyeltől nyugatra, az építmény közepén az északi falhoz közel 3 vasabroncsot,

2. kép

pár vaskengyel és bőrszíjak maradványai 7 szívalakú bronz díszítő lemezzel (2. kép 27—35) és 4 vascattal, amelyeknek a bőrhöz való erősítésének módját nem lehetett megfigyelni. Az egyik bőrdarabhoz masszív ezüst kapocs volt erősítve (2. kép 25—26).

egy szétesett favödör fogóját, a sírt kitöltő humuszban pedig néhány edénytöredéket, 3 vasszeget, és emberi csontmaradványokat találtak. Nincs kizárva, hogy ezeket a tárgyakat az összeomlott részből dobálták ki, amikor az új templom alapját lerakták.

TAGAN GALIMDZSAN

FOLYÓIRAT SZEMLE

Ismeretelmélet

Brelich Angeló, *ANTIK VALLÁS ÉS KLASSZIKUS KÖLTÉS ZET*. Pannónia, 1938, 1—2, 32—42. o. A cikk egyes részei ismeretelméleti vonatkozásban érdekelnek bennünket. Szerző a megismerési, tapasztalási formákkal foglalkozik. A közvetlenül tapasztalt világon túlra kétféle út vezet: az értelmi következtetés és az irracionális hit. Azonban a «tapasztalás» fogalma sem olyan egyszerű, mint azt egyesek talán elképzelik. «Tapasztalni» lehet, messze a megérthetőség keretein túl eső, messze a fizikai vagy gyakorlati lét törvényein túl fekvő dolgokat is. Ilyenkor a «tudás» közvetlen adott az ember számára, intuitív meglátásról beszélhetünk. Azonban a

«tudás» nem jelenthet oly képet, amely a világvalóság meztelen szemléletéhez vezet. A kozmosz létéről és mibenlétéről csakis valamely szemléleti formán keresztül lehet képet alkotni. Minden korban jellemzően változtak a szemléleti módok. (Például tudományos, «logikus» szemléleti mód, mitikus szemléleti mód stb.) A jelenkor szemléleti módja sem az egyedül üdvözítő. Mert nem szabad hinni, hogy minden tapasztalási és gondolkodási mód pontosan ugyanolyan jellegű volt, mint a mienk.

Az ősrégésznek, aki egy letűnt világ kezdetleges emberének életvilágával áll szemben, mindig számolnia kell evvel a helyzettel. A mai ember szemléletével közelítve a tárgyakhoz csak adatgyűjtést végezhetünk, anél-

kül, hogy egy lépéssel is közelebb jutottunk volna a primitív ember lelkivilágának megértéséhez. Hogy ezt megtehesük, foglalkoznunk kell avval a problémával, hogy a primitív ember milyen szemléleti formában élte át tapasztalatait, amelyek a külvilággal való kapcsolatából származtak. Ezen a téren csak két út vezet tovább. Az egyik a tárgyi leletek interpretációja, a másik a mai primitívek lelki életforma-megnyilvánulásainak tanulmányozása. A tudományos kutatás ezen területen különösen nehéz, mert egy letűnt életmagatartást, életérzést vagy élményformát nem lehet azáltal rögzíteni, hogy részletadatokat mechanikusan egymás mellé sorakoztatunk. Ujból a szerző szavaiba kapcsolódok: ha valamely minden ízében összefüggő és közös, kielemezhetetlen centrumból, alakító elvből sugárzó «egészet» kutatunk (egy «élményformát» például) azt részleteiből sem érthetjük meg, mert a részletismeretek — jelenségek és megnyilvánulások gondos regisztrálása — számtanilag halmozódhatnak, anélkül, hogy az egész jelenség lényegébe bepillantást nyerhetnénk. Az alakító elv, a jelenségek alapjául szolgáló centrum, alapélmény azonban csak intuícióval ismerhető fel, a misztikus illumináció egy nemével, nem megfogalmazható és észszerű ismeretet értve ez alatt, hanem lényegbelátást.

Ismeretes tény, hogy a nagy alkotók munkája, egyáltalán maga az alkotás, nem racionális folyamat. Az igazi tudományos munka lényege sem racionális. Az elmélyült tudományos munkának sokkal több köze van az ihletett művészek elmerüléséhez, mint a racionális, logikus oknyomozáshoz. Az idea, az élmény születik meg először és a tudományos munka racionális része abban merül ki, hogy megvizsgáljuk, hogy a lényegbelátással nyert élmény összeegyeztethető-e a racionális megfigyelések segítségével nyert tapasztalatokkal. A tudósnak természetesen alázasatosnak kell lennie a megfigyelhető tényekkel szemben és nem szabad erőszakot követnie előre megfogalmazott teóriák érdekében. A tárgyismereteknek és a tudományos megvilágosodásnak teljes harmóniája, állandó kapcsolata és kölcsönös megtermékenyítődése adja a tudományos munka reális folyamatát. (Lásd Sziget I., 44—53. o.)

Embertain

Balogh Béla, BARTUCZ LAJOS KÖNYVE A MAGYAR EMBERRŐL. Debreceni Szemle. 1939. 125—130. o. Bartucz munkásságát ismertette rámutat arra a hiányra, ami azáltal áll elő, hogy a magyarságkutatás intézményes megszervezése a mai napig megoldatlan. Különösen az antropológia terén követeli az erők megszervezését, mert a nagyobbszabású kutatás (fajtörténeti és fajbiológiai tömegvizsgálatok, a különböző tudományok művelőinek együttműködése) meghaladja az egyén erejét. Balogh Béla segélykiáltását már a múlt számban is teljes rokonérzéssel ismertettük. Balogh Béla a magyarságkutatás számára a történetész, a régész, a geográfus, az etnográfus, a nyelvész, a szociológus és a higienikus orvos együttműködésére gondol. Mindnyáján tudatában vagyunk azoknak a nehézségeknek, amelyek széttagolt tudományos életünkben, ennek az együttműködésnek útjában állanak, de kell, hogy a feladat megoldható legyen. Különösen a legfiatalabb tudósgeneráció felé fordulunk bizalommal és biztatással.

Az ismertetés során Baloghnak alkalma nyílik, hogy igen helyesen elválassza egymástól a «faj (fajta, rassz)» és a «nép» fogalmait. Korunk újságjai és publicisztikája annyi zavart eredményezett már e fogalmak körül, hogy tudományos téren a fogalomalkotások lehető legnagyobb tisztaságára kell törekednünk. Hiszen ebben az esetben is az történik, hogy a köztudatban egy biológiai és egy «nyelvi és kultúrális», helyesen etnológiai fogalmat kevertek össze és azonosítottak. Valamely nép «fajisága» a mai Európában csak annyit jelenthet, hogy mely arányban keveredtek a mai népségekben az egyes biológiai emberfajták elemei. Ilyen értelemben, az állandósult keveredési arányszám értelmében, beszélhetünk «magyar fajtáról vagy fajiságról». Igen világosak Baloghnak következő fejtegetései is: valamely nép ősi faji elemei nem pusztulnak el. Az öröklődő tulajdonságok nem vegyülnek, hanem csak keverednek, tehát az utódokon újra megjelennek. Az átöröklés menete visszatörekszik az ősök faji tisztaságához, de az összevissza kereszteződés végnélküli variációkat eredményez. Viszonylagosan fajtisztább embercsoportok csak kiválogatás (szeklekció) és beltenyésztés útján jöhetnek létre. Nincs ki-egyenlítődé (szürke nivellálódás), a variációk az utódokban megint szétbomlanak. A honfoglaló ősök vére is változatlanul él, az ősi típusok ma sem pusztultak el. (128. o.)

Ezeket a világos fejtegetéseket különösen a művelt nagyközönség figyelmébe ajánljuk, de az ősrégészetnek is szüksége van rájuk.

Őstörténelem

Dr. Banner János, BIBLIOGRAPHIA ARCHAEOLOGICA HUNGARICA. II és III. Dolgozatok, Szeged, 1939, 1—72. o. Banner folytatja hézagpótló munkásságát. A jelen kötetben a már ismert beosztásban közzétette az Archeológiai Értesítő régi folyamának anyagát és mint harmadik csoportot, a Magyar Tudományos Akadémia, az egyetemi intézetek, múzeumok, Múzeumok és Könyvtárak Főfelügyelősége, tudományos társulatok és múzeumegyesületek kiadványainak anyagát. E harmadik részt nem közli még teljesen. Miután felsorolta a feldolgozott kiadványokat az összesített bibliográfia őskőkori részét teszi közzé.

Dr. Banner János, A HÓDMEZŐVÁSÁRHELYI NAGYTATÁRSÁNC. Dolgozatok, Szeged, 1939, 93—111. o. és I—V. tábla. Német szöveg 112—114. o. A pontos ásatás alapján megállapítható volt, hogy a sánc egy Kecskemét—Kisrétpart-típusú korarézkori kultúrrétegre épült rá. Ennél tehát újabb. Egy, a sánc földjébe ázott római kori (III—IV. szd.) hulladékgyűjtő azt bizonyítja, hogy ebben az időben a sánc már állott. Valószínű, hogy a sáncépítés korát azok a leletek adják meg, amelyek sáncátvágás közben, a sánc földjében, 50 cm. mélyen szórva nyomasztóan kerültek elő. (I. tábla VI és VII). A bögre úgynevezett Lausitz típusú és ahhoz a formakörhöz áll legközelebb, amelyet az aggteleki barlang korahallstatti rétegéből ismerünk. Korát legszívesebben a VIII. szd. elé és nem későbbre helyezném.

A sánc területéről a badeni és a zóki kultúra emlékei is előkerültek (a sánc építése előtti időből). A sánc belsejében eszközölt ásatás a «késő bronzkor és a Hallstatt kor» emlékeit hozta felszínre. Valószínűen az építés korának hulladécai ezek. Későbbi időkből megtalálhatók

a sánc területén a jazygok telepei, de az Árpádkorban is lakták felszínét. Két kilométer távolságban föle avar temető van. Örömmel fogadjuk a jó újítást, a jó légi felvételt. (II. tábla.)

Dr. Sőregi János, VEZETŐ A DÉRI MÚZEUM RÉGÉSZETI OSZTÁLYÁBAN. II. kiadás. 1939. (A Déri Múzeum Régészeti Osztályának ismeretterjesztő közleményei. 10. füzet.) A katalógus igen ügyes és használható összefoglalást nyújt a múzeumlátogató közönség számára, gazdag képanyaga révén pedig a szakembernek is jó tájékoztatást ad a Déri Múzeum anyagáról. Különösen ez utóbbi előnye teszi e kis füzetet értékké. Sőregi fejtegetései az idevágó irodalom széleskörű ismeretére vallanak, tehát jó és megfelelő felvilágosítást nyújtanak a tanulmányozó nagyközönségnek. Ha most egy két elírást felsorolunk, azt csak abból a szempontból tesszük, hogy egy esetleges további kiadásnál a szükséges javítások keresztülvihetők legyenek. Kifogásaink a következők: A neandertáli ősember (*Homo Mousteriensis*) nem a chelléen, hanem a mousterien embere (8. o.). A solutréen embere nem tekinthető «önálló keleti rassznak», tekintettel arra, hogy eddig alig egy-két csontváza ismeretes. Az önálló keleti jelleg, csak a műveltségére állapítható meg. Műveltségi jelleg és rassz (fajta) nem egyértelmű fogalmak (10. o.). Az őskőkor emberének művészete nem «stilizált», mintahogy azt Sőregi állítja, hanem éppen fordítva, természetábrázolásra törekedett. Vaerworn kimutatta, hogy a képek hű rögzítése a kezdetleges lélekállapotnak inkább megfelel (fizioplasztikus művészet), mint a stilizálás (ideoplasztikus művészet). 14. o. Meg kell még jegyeznünk, hogy a régebbi irodalomban és a szerző által is kunyhónak értelmezett falfestmények, igen sok esetben állatsapdának bizonyultak. (Max Lindner. *Die Jagd der Vorzeit*. 1937. 42–46. o.) 15. o. Nem érthetünk egyet szerző azon felfogásával sem, hogy a harangalakú kultúra Magyarországon «fogamzott». Minden jel arra mutat, hogy ezek a népek idegenből nyomultak be a Kárpátmedencébe, két eddig ismeretlen fémet hozva magukkal: az ezüstöt és a bronzot (26. p.). Ügyszintén tévesnek tartom szerző azon megjegyzését, hogy a vasat Magyarországon később ismerték meg. A vasat Magyarországra az ázsiai lovasnomád területről érkező első behatások hozták el, még jóval a skiták előtt. Ezt bizonyítják a vassal fellelhető keleti eredetű tárgyi formák is. (Ilyen például többek közt az úgynevezett vas «Ärmchenbeil», amely formát Magyarország közvetített keletről nyugatra). A vas valószínűleg Magyarországon keresztül jut el a nyugati népek ismeretébe (Hallstatt C kor). 43. o.

A 60–61. o.-n ismertetett agyagbányászás igen kétes értékű. A megadott méretek alapján valószínűen szarmata-jazyg lakóvermekről van szó, amelyek Párducz Mihály kutatásaiból ismeretesek.

Mindez nem jelenti azt, hogy ne ajánljuk a jó tájékoztatást nyújtó könyvecskét szakembereink figyelmébe. A múzeum leletanyagából közölt tárgyak fényképeit a maguk helyén ismertetjük.

Sőregi János. A DEBRECENI DÉRI MÚZEUM ÉVKÖNYVE. 1937 (1938). A Déri Múzeum a műemlékek gondozását is feladatának érzi. Ez igen helyes, mert a Műemlékek Országos Bizottsága a kisebb értékű romemlékeit már nem részesíti kellő figyelemben (30. o.). «A cégénydányádi cölöpök rejtélye». Cégénydányád

a Szamos mentén fekszik. Sőregi kutató útja alkalmával egy újkori malomgátra akadtt (51–52. o.), amelynek cölöpei között újkori hulladékkal vegyest valószínűen bronzkori hulladékot is lelt (bronzkor III? 50. o. 16. kép 1–7). Az állítólagosan római kori cserepekről nem tudunk fogalmat alkotni magunknak, mert csak átmetsetüket adja. (50. o. 16. kép, 8–13). Ugyanerről a lelőhelyről egy bizonytalan korú csontnyílhegyet is közöl (51. o. 17. kép). Az Évkönyvben közölt képanyagot a maga helyén ismertetjük.

Mendöl Tibor—Dr. Zoltai Lajos, DEBRECENI HALMOK, HEGYEK, EGYÉBB TERMÉSZETES ÉS MESTERSÉGES EMELKEDÉSEK U. M. LAPONYAGOK, TELKEK, ÜLÉSEK, DOMBOK, GERENDEK ÉS HÁTAK, A VÁROS HATÁRÁBAN, VALAMINT KÜLBIRTOKÁN. Debrecen, 1938. Könyvismertetés. (Debreceni Szemle, 1939. 138–139. o.) Zoltai könyvében Debrecen környékének dombjait ismerteti és a dombok régészeti leleteit is felsorolja.

Molnár József, LEVÉL HAJDUNÁNÁSRÓL. Debreceni Szemle. 1939. 271–278. o. A hajdunánási Református Gimnázium kis múzeumából őskori leleteket is említ: cserepek, pattintott kövek, bronz csákány, őrlőkö, néhány díszített bronzgyűrű (273–274. o.).

Dormuth Árpád, MAROSI ARNOLD. Székesfehérvári Szemle, 1939. 1–10. o. Megemlékezés.

Dormuth Árpád, MAROSI ARNOLD IRODALMI MUNKÁSSÁGÁNAK BIBLIOGRAFIÁJA. Székesfehérvári Szemle. 1939. 10–22. o. A bibliografiából egy gazdag tudású, keresztény és magyar egyéniség körvonalai bontakoznak elő.

Lovas Elemér, GYŐR KÖRNYÉKÉNEK ŐSKORI ÉS ÓKORI LAKOSAI. Győri Szemle. 1938, 127–152. o. Bevezetésként felvázolja Győr környékének geológiai múltját, majd a jégkorszaki ember magyarországi, főleg dunántúli nyomait veszi számba. Győr környékén az első nyomok a mezolitikumban kezdődnek. (A legújabb eredmények szerint a magdalenien végén.) Ismerteti egy koponya csonttöredéket, amely Győrött négy méter mélyen, kavicsrétegből került elő (brachicephál koponya os parietalisa), 130. o. Az emlékek nyomán foglalkozik a szalagdíszes agyagműveléssel, (131. o.) a badeni kultúrával (131. o.), a harangalakú edényekkel (132. o.) itt azonban azt hiszem, hogy valami félreértés lehet, mert Győr környékéről nem ismerek ilyen leleteket, a felhozott rézbalt és gyöngyök más kultúrák emlékei. Foglalkozik a Szarvas—Vučedol-i formakörrel (egy-két cseréplete van a győri múzeumban), azonban az itt felemlített tápszentmiklósi edény és fűrt kőbalta a badeni korba tartozik (132. o.), az aunjetitzi formahatásokkal és a bronzkor II. periódusával (132. o.), majd III. periódusával (133. o.). (A népesség fajiságára vonatkozó fejtegetéseket bizonyos kétkedéssel olvastam.) Megemlékezik a bronzkor IV. periódusáról, majd az illirekről (lausitzi kultúra). Az itt elmondottakhoz hozzá kell fűznöm, hogy a lausitzi formakör régebbi szakaszában (Hallstatt A—B), még nem ismeri a vasat. A vas csak későbbben, a Hallstatt C szakaszában terjed el az «illirek» között, akik azonban minden valószínűség szerint nem feltalálói a vasnak. A vas a steppenomád népek ősi tulajdona. Hogy az illirek «a hold és nap imádására szorítottak», az nem oly bizonyos, az emlékekből egyenlőre csak erős halottkultuszra és termékenységügyi mitológiára

következtethetünk, az interpretatio romana folytán egy Diana és egy Silvánusszerű Istenség emléke maradt fenn (134. o.). A továbbiakban a szkitákkal (134. o.) és a keltákkal foglalkozik, ezzel kapcsolatban az Eraviscusok nevét boncolja, akiket illireknek tart. Ismerteti a Győrvidéken előkerült kelta pénzeket, továbbá az itt talált görög és római köztársasági érméket. Leírja a római kori barbár ruházatot (138. o.). Rátérve a római kori viszonyokra, a sírkövek nyomán részletesen ismerteti Győr legelső névszerint is megnevezhető lakosait (139—143. o.), felsorolja a Győr környéki római telepeket, majd azokat a névszerint is ismert embereket, akik ott laktak (143—146. o.). Lovas Elemér munkája igen jó példája a helytörténeti kutatásnak, amely az emberföldrajzi adottságokat is figyelemre méltatja.

Orbán Dezső—Lovas Elemér, **KAJÁR TÖRTÉNETI FÖLDRAJZA**. Győri Szemle, 1939, 42—50. o. A győri kutatók érdeme, hogy az emberföldrajz, szakkörökben eléggé elhanyagolt szempontjait különös figyelemre méltatják. Ennek a kutatómunkának eredményei a Győri Szemle értékes kis monografiái. Kajár földrajzi ismeretetéséhez (Orbán Dezső) kapcsolódik az emlékek magyarázata. Szórványos kőbalta leletektől eltekintve az őskori betelepeltség bronzkori, mészbetűtes urnasírokkal kezdődik. Előkerült néhány szórványos bronztárgy (köpüsbalta, törpenge) és ismeretes egy «Hallstatti csontváztemető». A római korból pénzek, feliratos téglák («Surus qui officium dedicatum habet, vivat per multa secula semper» CIL 11467), sírkő és fibulák kerültek elő. A népvándorlaskort szórványos sírleletek képviselik (Lovas Elemér).

Lovas Elemér—Orbán Dezső, **KORONCÓ TÖRTÉNELMI FÖLDRAJZA**. Győri Szemle. 1939. 127—137. o. Orbán Dezső földrajzi leírásával kapcsolatban ismerteti Lovas Elemér Koroncót és környéke igen gazdag leleteit. A leletek oly tömegével állunk szemben, hogy a szokásos bővebb ismertetés helyett csak rövid felsorolást adhatunk: kelta sírok, római telepnyomok, bronzkori szórványos leletek, szkitakori szórványos leletek, neolitikus telepnyomok, római temetkezések, bronzkori telepek. Különösen kiemelkedik jelentőségében a Bábota nevű dombhát, amely a legkülönbözőbb korok emlékeit rejtí méhében, a késő magdalenientől egészen a magyar honfoglalásig. Ujból ki kell emelnünk a győri helytörténeti kutatás példamutató eredményességét.

Őskőkor

Cholnoki Jenő, **GONDOLATOK AZ ŐSEMBER ÉLETÉRŐL HAZÁNKBAN**. Barlangvilág. 1938. 4—11. o. Német szöveg 35. o. Nem szolgálja a tudománynépszerűsítés nehéz feladatát olyasvalaki, aki a népszerűsítő tudománnyal csak felületesen foglalkozott. Az ősrégészet már túlhaladott azon a fokon, amikor színes meséket lehetett közzétenni azon az alapon, hogy «ilyen leletről még nem hallottam, de bizonyos, hogy ilyenek voltak» (sic!). Nem foglalkozhatom részleteiben a cikk hibáival, csak jellemzőül felsorolom, hogy Cholnoki a Homo Primigeniusszal foglalkozva megemlíti a Cholnoki barlangot és a Szelata barlangot, pedig a Homo Primigeniusz ezek egyikében sem élt. Azt sem tudom megérteni, hogy miért tételezi fel Cholnoki kitűnően ásató régészeinkről, hogy bizonyos, ő általa kikövet-

keztetett ormóttan kőedények biztos megvoltak ugyan, csak a barlang kiásásakor nem ismerték fel őket a kutatók. Dacára annak, hogy az Alföld löszéből legújabbban előkerült leleteket szerző nem említi meg, mégis értekezik az alföldi «paleolitos ősembről». Az ősember vadászatról írva szintén teljes tájékoztatlanságot árul el. Felhívjuk szerző figyelmét egy legújabbban megjelent kitűnő összefoglalásra: Kurt Lindner, Die Jagd der Vorzeit. 1937. Szerző az ősember étlapját is összeállítja, anélkül, hogy egyetlen egy leletre is hivatkozna. Megtudjuk azt is, hogy a «paleolitos ősember» nem hiult és betegedett meg oly könnyen, mint mi, stb. stb. Cholnoki feltevéses fejtegetéseiben, melyek nem az anyagból, hanem bizonyos logikusnak látszó alap gondolatokból indulnak el, a negyven év előtti őskőkori kutatás nézőpontját és módszerét őrizte meg. A cikk végén felhívja az illetékesek figyelmét a várhegyi barlangokra.

Kadić Ottokár, **A MAGYAR BARLANGKUTATÁS ÁLLÁSA AZ 1937. ÉVBEN**. Barlangvilág. 1938. 11—16. o. Német szöveg: 35—38. o. Az újabb kutatások a várhegyi barlangokban jégkorszaki és jégkorszak előtti faunát eredményeztek (Kadić). A cserépfalui Kecskégalyai barlangból palaeolit eszközök és fauna, a Perpácsi sziklaüregből és Perpácsi kőfülkéből neolitik és mezolitik fauna került elő (Mottl). 12—13. o.

Kadić Ottokár, **MIT KELL TUDNUNK A BARLANGOKRÓL?** Barlangvilág. 1938, 48—69. o. Német szöveg 75—78. o.; 1939, 6—30. o. A barlangtan igen jó és hasznos összefoglalása. Őstörténeti szempontból a «barlangok és völgyek összefüggése» c. fejezet (1938, 66—69. o.) és «barlangtöltések anyaga és eredete» c. fejezet (1939, 6. o.) érdemlik meg a legnagyobb figyelmet.

Kadić Ottokár, **A MAGYAR BARLANGKUTATÁS ÁLLÁSA AZ 1938. ÉVBEN**. Barlangvilág. 1939, 53—58. o. Német szöveg 64—67. o. Újabb kutatások folytak az Istállóskói barlangban, amelyek flórát és kőeszközöket eredményeztek. (Mottl) 57—58. o. Német szöveg 67. o.

Fiatalabb kőkor

Dr. Banner János, **UJABB ADATOK A ZÓKI KULTÚRA ELTERJEDÉSÉHEZ**. Dolgozatok. Szeged. 1939. 73—84. o. Német szöveg 85—92. o. Banner a szegedi és a tiszántúli leleteket foglalja egybe. A zóki kultúra helyzetének megítélésénél Banner nyomtatékosan utal a neolitikus Körös-csoporttal fennálló hasonlóságokra. A munka figyelme a szórványos töredékekre is kiterjed.

Dr. Sőregi János, **VEZETŐ A DÉRI MÚZEUM RÉGÉSZETI OSZTÁLYÁN**. II. kiadás. 1939. (A Déri Múzeum Régészeti Osztályának Ismeretterjesztő közleményei 10. füzet). A vezető a következő idevonatkozó képanyagot publikálja: spirálmeanderez edény (Hortobágyi pa. 19. o.).

Roska Márton, **ISMERTE-E AZ ERDÉLYI NEOLITIKUM ŐSEMBERE A HENGERES FURÁST?** Debreceni Szemle. 1939. 57—62. o. (Önálló füzetben is megjelent: Közlemények a Debreceni M. Kir. Tisza István Tudományegyetem Régészeti Intézetéből. 1939, 1. sz.) Szerző felsorolja a lelőhelyeket. A hengeres fűrés megállapíthatóan a tordosi típusú emlékcsoport

tárgyaival együtt került leggyakrabban felszínre. A hengeres fúrásban «finnugor művelődési hatást» látni túlzásnak nevezhető.

Roska Márton, A ZSINEGDÍSZES AGYAGMŰVESÉG ERDÉLYBEN. Debreceni Szemle. 1939, 301–309. o. (Önálló füzetben is megjelent: Közlemények, Debrecen. 1939. 2. sz.) Szerző tipológiai alapon foglalja a leletanyagot. Egy kiragadott díszítési sajátosságot vizsgál tekintet nélkül arra, hogy az előkerült leletek mely korba és mely formacsoportba tartoznak. Az ismertetett cserepek a bronzkor, rézkor, Kolozskörpád I. (Roska féle névadás), Linsenkeramik (Schroller féle névadás) és a tordosi neolitikum (fenékdíszek) tárgyai.

Szerző az így egybeállított leletkataszter alapján nagyszabású kulturális áramlatra következtet. Eltekintve attól, hogy egy egyszerű díszítési technika elterjedése nem nevezhető «kulturális áramlatnak», nagy általánosságban meg kell jegyeznünk, hogy módszertani szempontból sem helyes elhárítani az az eljárás, amikor szerző egyetlen egy jelenség alapulvételével egy műveltségbeli hatás útját és irányát akarja meghatározni. Tehát nem lehet helyes az, ha valaki «zsinegdíszes keramikával jellemzett kulturális áramlat»-ról beszél. Kulturális áramlatok nem jellemezhetők zsinegdíszes cserepekkel, mert a «kultúra» fogalma annál sokkal magasabb és terjedelmesebb, hogy áramlatait csak cserépleletek alapján meghatározhatjuk. Ehhez még hozzájárul az is, hogy a Roska által közölt zsinegdíszes cserepek szerkesztésben nem is tartoznak együvé, csak technikai sajátosságuk által sorolhatók egy kategóriába, így tehát még akkor sem következtethetnénk egy «zsinegdíszes keramikával jellemzett kulturális áramlatra», ha feltennénk, hogy egy bizonyos technikai sajátosság elterjedésének kutatásával kulturális áramlatok nyomaira bukkanhatunk. Az egyes etnikumok kölcsönös viszonya, a kultúra áramlása, sokkal bonyolultabb annál, semhogy ehhez a kérdéshez másképp, mint a legszélesebb bizonyítványanyag birtokában, közeledhessünk. A divatos «kulturális körrelmélet» kész kifejezéseit nem szabad indokolatlanul felhasználni.

Sőregi János, UJABB KÖRKORI LELOHELYEK SZAMOSUJLAK ÉS SZAMOSSÜLY KÖZÖTT. A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve. 1937. (1938.) 59–63. o. A lelőhelyeket csónakról a partmosásban fedezték fel. Közül festett cserepeket és néhány szilexet (62. o. 19. kép).

Sőregi János, A DEBRECENI DÉRI MÚZEUM ÉVKÖNYVE. 1937. (1938.) Az évkönyvben közölt új leletek idevonatkozó része a következő: csiszolt kőbalta (97. o. 25. kép 2, Józsa, Hajdu m.; 98. o. 27. kép 7, 8, 10, 11, Zsáka és Komádi határa, Bihar m.; 99. o. 29. kép 1, átfurva, Kisnyék, Bihar m.), csiszoló (98. o. 27. kép 9, Zsáka és Komádi határa, Bihar m.), átfurt, büttyös cserepek (98. o. 27. kép 5, 6, Zsáka és Komádi határa, Bihar m.), magas, csőtalpú edény, csőtalpa (96. o. 24. kép Debrecen, Kösélység, Börtanya).

Rézkor

Banner János, ANGABEN ZUR FRAGE DES DOMESTIZIERENS DER PFERDE IN DER URZEIT. Dolgozatok. Szeged, 1939. 164–165. o. Ismerteti a Hódmezővásárhely–Bodzáspart-i hulladékgödörökből elő-

került lócsontváz töredékeket. A gödörök részint a badeni, részint a korai rézkorból származnak. A 13. gödörben (kora rézkor) csont zablarud töredék is volt. Ugyancsak sok lócsont került elő a hódmezővásárhelyi Tatársáncnál kisértparti típusú cserepekkel datált kultúrrétegből, valamint a sánc közepén felásott és pusztaitvánházi cserepekkel jellemzett hulladékokból.

Dr. Sőregi János, VEZETŐ A DÉRI MÚZEUM RÉGÉSZETI OSZTÁLYÁBAN. II. kiadás. 1939. (A Déri Múzeum Régészeti Osztályának ismeretterjesztő közleményei 10. füzet). A rézkorból a füzet a következő anyagot publikálja képekben: bádeni edények (Óhát–Telekháza és Szöllőtelep, 24. o. után), ellentett élő rézcsákányok (Hajdúhadháza, 26. o.), Bodrogkereszturi kultúra leletei (Hajduszoboszló, temető anyaga, 27–29. o.), ugyanaz Konyárról (29–30. o.).

Dr. Sőregi János, A DEBRECENI DÉRI MÚZEUM ÉVKÖNYVE. 1937 (1938). Az évkönyvben publikált új leletek idevonatkozó része a következő: ellentett élő rézcsákány (99. o. 29. kép 12, Kisnyék, Bihar m.).

Bronzkor

(Hallstatt A–B is)

Banner János, RÄTSELHAFTE DARSTELLUNGEN AN BRONZEZEITLICHEN GEFÄSSEN. Dolgozatok. Szeged. 167–169. o. Két edényt ismertet a bronzkor elejéről. (Lelőhelyek Ószentiván és Klárafalva), amelyek a Marosvidék kétfülű típusaihoz tartoznak. Az ószentiványi edényen egy svasztikaszerű dísz szerepel. Egy esetben a svasztika kifogástalanul sikerült (167. o. 1. kép jobb oldalt) az edény többi három oldalán ez a motívum erősen elrajzolt és széthullott állapotban van csak meg.

Dr. Sőregi János, VEZETŐ A DÉRI MÚZEUM RÉGÉSZETI OSZTÁLYÁBAN. II. kiadás. 1939. (A Déri Múzeum Régészeti Osztályának ismeretterjesztő közleményei 10. füzet.) A múzeum anyagából a füzetben a következő idevágó leletek képét közli: Bronzkori ércolvasztótégely (Debrecen, 32. o.), büttyös, bronzkorvégi agyagurna (Egyek, urnatemető lelete, 36. o.), Megyaszó típusú edények (Zelemér pa, 38. o., 1–3), bronzkorvégi csontváz temetkezés (Zelemér pa, 37. o. és 38. o. 4), kora-Megyaszó típusú tál (Egyek, urnatemető, 39. o.), erdélyi típusú bronzkorvégi bögre (Herpály, 40. o.), Hallstatt A raktárlelet, a hozzátartozó rejtő-urnával. Igen fontos és becses lelet. (Érmihályfalva, 40. o. utáni tábla), Megyaszó típusú későbronzkori leletek (Berettyószentmárton, 42. o.), gazdag raktárlelet, Bronzkor IV, főleg díszes fejszék (Hajdusámson, 42. o. utáni tábla), Lausitz típusú magasfülű tál (Haláp pa) és Megyaszó típusú bögre (Tiszadob 43. o.), csészés markolatú bronz kard (Nyiracsád, 45. o.), Hallstatt B típusú raktárlelet (Debrecen–Lakótelep, 48. o.), Hallstatt B típusú raktárlelet (Egyek–Kendertag, 48. o.), Hallstatt B típusú bronz edények (hajdusámsoni második raktárlelet, 52. o.), napkorongos bronz szitula (Szennyes pa, 53. o.), vastag, nagy, arany, karperecszerű huzal (Fancsika pa, 55. o.), Hallstatt A típusú tokos balta (Debrecen, 56. o. 1), széles, szalagszerű karvédő takercs és bronz csákány (Marosliget, 56. o. 2, 3), csillagos bronz buzogányfej (Pocsaj, 56. o. 4).

Dr. Sőregi János, A DEBRECENI DÉRI MÚZEUM ÉVKÖNYVE. 1937 (1938). A múzeum gyarapodásával kapcsolatban publikált új anyag a bronzkorból a következő: Girlandos díszítésű cserepek. Bronzkor II—III. (98. o. 27. kép 12), telepleletek, Bronzkor I—II, bögrék, csonteszközök, zömök, átfurt talpcsöves edény töredéke, ütőkövek, arany «hajkarika», aunjetitzi típusú csésze (Dévaványa—Curgó, szivattyutelep, 99. o. 28. kép), urnatemető leletei, Bronzkor III. (Hajdubagos, Daraboshegy, 100. o. 30—31. kép), Lausitz típusú turbántekecses urnák (Józsa, Hajdu m. 97. o. 25. kép, 1, 3).

Lovas Elemér—Mithay Sándor, RÉGÉSZETI KRÓNIKA. Győri Szemle. 1938. 174—179. o. Kajárról bronzkori sírokat jelentenek. (178—179. o.).

— FELJEGYZÉSEK. Székesfehérvári Szemle. 1939. 40. o. Óskori telepnyomok Vértesacsán (bronzkori urnatemető?). Bronzkori ürmérték múzeumunkban. Karl Willvonseder meghatározása osztrák anyag alapján. (Fr. Wimmer. Forschungen und Fortschritte. 1933. 9. Nr. 6, 74. o.) Lelőhely Kisapostag.

Régibb Vaskor

(Hallstatt C, első lovasnépek)

Dr. Sőregi János, VEZETŐ A DÉRI MÚZEUM RÉGÉSZETI OSZTÁLYÁBAN. II. kiadás. 1939. (A Déri Múzeum Régészeti Osztályának ismeretterjesztő közleményei 10. füzet.) A vezetőben publikált idevágó képanyag a következő: Hallstatt C típusú trébelt bronz lemezek (Hajdusámson, 51. o.), szkita, nyers bronz tükör (Hajduböszörmény, 58. o.), a kép alapján meghatározhatatlan korú nyeles bronz paterák (római?). Lelőhely Szilágysomlyó.

Romwalter Alfréd, A HALLSTATT—LA TÈNE KORBELI VASKOHÁSZAT SOPRON KÖRNYÉKÉN. Soproni Szemle. 1939. 51—57. o. Német összefoglalással. Harka szomszédságában vassalakmaradványok és római téglakemence ismeretes. A lelőhely megemlézése után ismerteti Barb eredményeit (WPZ. XXIV, 1937, 157. o.) a burgenlandi vaskori vaskohászattal kapcsolatban. A kis dolgozat címe félrevezető, tekintettel arra, hogy a római kemence melletti salakréteg is minden bizonnyal római eredetű. A római kemence sajnálatos módon elpusztult már, pedig egy kis gondossággal a soproni múzeum 20 évvel ezelőtt még megmenthette volna. (Tégláit a harkai parasztok dísnóólnak hordták el.)

Szerző megemlékezik még a Sopron környéki szórványos vasércelőfordulásokról és kiszámítja az egykorú vasércelőállítás költségeit, pengőben és napszámban (napi munkaerőben) kifejezve.

— FELJEGYZÉSEK. Székesfehérvári Szemle. 1939. 40—41. o. Hallstattkori sírlelet Inotárról. Bronz ékszerek.

Lovas Elemér—Mithay Sándor, RÉGÉSZETI KRÓNIKA. Győri Szemle, 1938, 174—179. o. Sokorópátkáról Hallstattkori sírokat jelentenek. (178. o.)

Kelta kor

Komáromi J. és Párducz M., DER LA TÈNE FUND VON JÁSZBERÉNY. Dolgozatok. Szeged. 1939. 169—170. o. Egy LT II csontvázsról publikációja. A kép-

láblán még egy jászapáti grafitagyagos köcsögöt is közölnek.

Párducz M., DREI NEUERE SIEDLUNGEN DER RÖMERZEIT BEI HÓDMEZŐVÁSÁRHELY. Dolgozatok, Szeged, 1939, 170—174. o. I. Lelőhely: Hódmezővásárhely—Erzsébet-i országút a 8. km kő közelében. A leletek datálása bizonytalan I—IV. szd Kr. u. II. le-
lőhely: Hódmezővásárhely, Aranyág. A leletek a III. LT periódusba sorolhatók. Kr. u. I. szd. (1. ábra 1. és 2.) III. leelőhely: Hódmezővásárhely, Aranyág. Ca. 1 km-re az előbbtől. Az itt lelt amforatöredék megfelelői a római és késő LT anyagban találhatók. Kora megközelítően I—III. szd Kr. u. (1. ábra 3).

Dr. Sőregi János, VEZETŐ A DÉRI MÚZEUM RÉGÉSZETI OSZTÁLYÁBAN. II. kiadás. 1939. (A Déri Múzeum Régészeti Osztályának ismeretterjesztő közleményei 10. füzet.) A vezető a Déri múzeum idevonatkozó anyagából a következő tárgyak fényképeit közli: egy egyszerű és két hólyagos karperec (Debrecen, 56. o. 5—7), urna (Hajdubagos, 57. o.).

Dr. Sőregi János, A DEBRECENI DÉRI MÚZEUM ÉVKÖNYVE. 1937. (1938). A múzeum új gyarapodásából az évkönyv a következő idevágó anyagot közli: urna (Hajdubagos, Daraboshegy, hullámvonalas díszítéssel, 101. o. 32. kép), valószínűen késő LT típusú edény (rómaikor). Lelőhely: Tiszacsege, Hajdu m. (97. o. 26. kép 1).

Budapest

GALLUS SÁNDOR

Római kor.

Gerke Frigyes, A PASSIOSZARKOFÁGOK KORMEGHATÁROZÁSA. Archaeologiai Értesítő 1939, 1—64 l., 1—80 k. A Kr. u. IV. század szarkofágplasztikájában H. Campenhausen (Marburger Jahrb. f. Kunstw. 5, 1929) egy különálló csoportra hívta fel a figyelmet. Krisztus passiójából, Péter és Pál martyriumából vett jelenetekkel díszített csoportot passioszarkofágoknak nevezte. Kizárólag tipológiai alapon a csoporton belül kisebb csoportokat különböztetett meg. A passioszarkofágok kérdése erősen foglalkoztatta a kutatókat: ennek eredménye lett, hogy újabb anyag felismerése mellett az első felosztás rövidesen javításra szorult. Gerke Frigyes berlini professzor külön kötetnek is beillő cikkben foglalkozik a passioszarkofágok fejlődéstörténetével.

Ikonográfiailag már csak három alcsoportot különböztet meg szemben Campenhausen hat alcsoportjával: I. Krisztus-Péter-Pál, II. Péter-Pál, III. Krisztus-Péter kihalálálából vett jeleneteket. A passioszarkofágok leggyakoribb jelenetében: Pilátus kézmosásában találta meg a szerző a passio-ábrázolások kezdetét, a konstantinusi korból származó clipeus-szarkofágok jelenetei között. Az ábrázolásoknál a passio-ciklusban még sincs lassú átmenet, hanem egy kompozícióban jelenik meg az új eszmekör. Az új kompozíció: a lateráni 171. sz. szarkofág (1. kép). Az ötfülkés kompozíció ezután is jellemző marad a passioszarkofágokra. A középső ábrázolás a szarkofágon a győztes kereszt szimbóluma, mint ahogy Krisztus passioja is a halál legyőzéséhez vezet (crux invicta). Ezt a szimbólumot ikonográfiailag a későrómai

császár-szimbolikából kölcsönözték. A passioszarkofágok népes alcsoportja, a Krisztus-Péter-Pál jelenetes darabok. Középső ábrázolásban megjelenik a halálon győzedelmeskedő Krisztus. Megmarad néha a győztes kereszt-szimbólum, új ábrázolás a labarumot magasra emelő Krisztus és a trónoló Krisztus a Paradicsomkertben. A halállal folytatott győztes harcban, Krisztus mellett állnak, mint előharcosok Péter és Pál, martyriumuk így kerül be a kompozícióba. A Péter-Pál jelenetes szarkofág tipikusan római városi alkotás, innen kerül Galliába is. Régebbi ószövegségi passio-szimbolikát is felhasznál a műhely a kompozícióban (Jób, Ábel). Pál jeleneteket később Péter martyriumából való jelenetekkel helyettesítik, ez a harmadik alcsoport. Megváltozik a középső ábrázolás is, a *traditio legis* (törvény átadása) jelenet már nem a harcban győztes Krisztust állítja elé, hanem a fenséges Világuralkodót.

A passioszarkofágok fejlődéstörténetét három nemzedékre határozza meg Nagy Konstantin uralkodásának végétől II. Theodosius uralkodásának elejéig. A tipológiai részletezésen túl kronológiai összefoglalásba állítja a szarkofágok fejlődését. A clipeus-szarkofágok között, 330 körül jelennek meg ábrázolások Krisztus passiójából. 340 körül keletkezik a lateráni 171. sz. Krisztus-szarkofág, amely teljesen ebből a témakörből való. Tíz évvel később keletkezik a Péter-Pál szarkofágok csoportja, ez azután két részre oszlik, az egyik a római csoport, amely az őstementumi szimbolikát kombinálja a passio-jelenetekkel. A másik, fiatalabb galliai csoport átmegy a theodosiusi korba és előnybe részesíti Péter alakját az ábrázolásoknál. Ugyancsak 350 körül keletkezik a Krisztus-Péter-Pál csoport, ebből fejlődik azután a Krisztus-Péter ciklus a IV. század végén. A fejlődésnek megfelelnek az ikonográfiai vizsgálatok. A fejlődési folyamat keresztül megy az u. n. szép stíluson. A szép stílus típusalkotásai nyomják rá bélyegüket a passioszarkofágokra. Péter és Pál fejek ebben a korban keletkeznek olyan jellemző vonásokkal, amelyek a későbbi korban szinte szabállyá merevednek. Krisztus feje megy át különösen nagy változáson a fejlődésben, a Krisztus-fiú arctól, a kissé merev szigorú Krisztus arcig. Szellemtörténeti háttérrel adja a szarkofágok középpontjának szimbolikus ábrázolásait. A különböző ábrázolásokon egy olyan fejlődési folyamatot nyerünk, amely a harcoló Krisztustól, a diadalmas Világuralkodóig vezet.

Függelékül a «*crux invicta*» előtt hódoló apostolok ábrázolásával foglalkozik a szarkofágokon. Ezek a szarkofágokon bizonyítja, hogy a császári szimbolikából átvett harcos jelvény lesz a hódolat középpontja. A folyamat végén díszítmény lesz ebből a jelvényből.

Utolsó fejezetben foglalkozik Gerke a *servanne-i* szarkofággal (70–71. képek). A kétfőzős frizszarkofág alsó részén Krisztus passiójának nyolc jelenetét ábrázolták. Az ábrázolások lényegesen eltérnek az előbb ismertetett jelenetektől. Kimutatja, az eddigi datálásokkal szemben, a *servanne-i* szarkofág késői eredetét és hogy ez a darab a fejlődés végén áll. A *servanne-i* jelenetsor eredetileg nem a plasztikában keletkezett, hanem mozaikok és miniatűrök ciklusaiban. De megvolt már a IV. század közepén, függetlenül az előbb tárgyalt passioszarkofágok jeleneteitől. A teljes ciklus, amelyet a *servanne-i* szarkofág képvisel, az V. században megy

át a szarkofágplasztikába és így a Galliában keletkezett szarkofág egy művészeti irányzat utolsó hajtása.

Oroszlán Zoltán, SZÍNÉSZSZOBROCSKÁK A SZÉPMŰVÉSZETI MÚZEUM ANTIK TERRAKOTTA GYŰJTEMÉNYÉBŐL. *Archaeologiai Értesítő* 1939, 84–100 l., 81–93 k. Az újjáittikai és délitáliai komédiák közkedvelt komikus alakjait a terrakotta műhelyek megmintázták a nagyközönség számára. Állandó alakokat ismerünk a komédiákból, változatosságot inkább a ruházatok ad. A Szépművészeti Múzeum gazdag terrakotta gyűjteményéből 13 darabot ismertet a szerző. Egy rhytor-figura (89 k.) és egy vásárra igyekvő paraszt alakja (91 k.) különösen érdekes. Egyiptomból származik az a kis szobrocska, amelyiken a színészi maszk alól egy majom vigyorog ránk (92 k.). A ritkábban előforduló öntőmintákból is bemutat egyet a szerző.

Alföldi András, EPIGRAPHICA II, *Archaeologiai Értesítő* 1939, 101–113 l., 94–102 k. A székesfehérvári basilika alapjaiból került elő egy feliratos sírkő (94 k.). A két elhalálozott egy «*expeditio Gotica*»-ban esett el. A sok dunai gót háborúnak ritka epigraphikus emléke, a Kr. u. III. század közepéről. Valószínű, hogy a sírkő, amelyen a legio II adiutrix katonái vannak megemlítve, a középkorban került Aquincumból Székesfehérvárra.

CIL X 6225, Fondiból (Italia) származó kő új kiélesztése. L. Tampus Flavianus, Pannonia helytartója volt Nero korában, az ő elogiumának töredéke maradt meg a feliraton. Mommsen kiegészítését javítja a szerző. Mommsen ellenében értelmet ad az elogiumnak: ... a Transdanuvianis acceptis limitibus omnibus exploratis(?) hostibus ad vectigalia praestanda adactis..., tehát a helytartónak egyik nagy tette, hogy a Duna másik partjáról barbárokat telepített Pannoniába. Tudunk hasonló betelepítésről Moesiában. Megvolt ez a telepítés a határokon túlról az egész római időben.

Valentinianus és Valens császárok esztergomi feliratának kivakart szavait (CIL III 10596) jó fényképfelvétel segítségével sikerült megmagyarázni (97 k.). Nem *damnatio memoriae*-ről van itt szó, hanem a kőfaragó tévedett a felirat elkészítésénél. Valeria duxának nem járó magas címeket vésett tévedésből a köre (*vir clarissimus, comes ordinis primi*), ezt kellett azután kitörölni.

A Gellérthegy és Tabánban fekvő civitas Eraviscorum új feliratos emlékeit közli a szerző. A gellérthegy oltárkö (CIL III 10418, 98 k.) kivakart császárnevét M. Iulius Philippusnak (Kr. u. 244–249) határozza meg. Egy óbudai oltárkövön (CIL III 10408) az oltár dedikálóját: *tabularius civitatis Eraviscorum*, tehát a civitas levéltárosa. A harmadik emlék egy sírkő Dunapenteléről, amelyenél a temetkezés helye a rövidítéseket feloldva *in civitate Eraviscorum, in Aquinco* lenne megjelölve. Ilyen fajta megjelölés szokatlan és azt jelentené, hogy ez a sírkő már az ókorban került le Dunapentelére.

Ifj. Csemegi József, A GELLÉRTHEGY DÉLI OLDALÁN TALÁLT OLTÁRKŐ HELYÉNEK MEGHATÁROZÁSA, *Archaeologiai Értesítő* 1939, 114 l., 100 k. A telekkönyvi adatok alapján az oltárkövet Rezeda utca 14. sz. telken találták.

Nagy Lajos, A SZIR ÉS KISÁZSIAI VONATKOZÁSÚ EMLÉKEK A DUNA KÖZÉPFOLYÁSA MEN-

TÉBEN, *Archaeologiai Értesítő* 1939, 115—147 l., 103—122 k. A szír és kisázsiai kapcsolatokat Pannoniában túlbecsülték. Mivel a kapcsolatok éppen a Keletről származó csapattesteken keresztül voltak lehetségesek, ezek pannoni emlékményeiket veszi vizsgálat alá a szerző. Az egyik ilyen csapat: cohors I miliaria nova Severiana Surorum sagittariorum Antiochiensium.

A cohors emlékei Nagytétényben egy sírkőtöredék (CIL III 3398), amelynek rövidítése cohors novának oldandó fel és több téglabélyeg. Óbudáról egy régen ismert sírkő mellett a Daru-utcában nem régen előkerült sírkert két szarkofágját ismerteti. A kerítéssel körülvett nyitott sírkert nem ritka Aquincum környékén. Az egyik szarkofágot a szír katona neve után tíz soros verses felirat teszi érdekessé. Az epikureista felfogású vers írója provinciális ember lehetett. A szarkofágokon keleti minták éreztetik hatásukat. Csillaghegyen egy II—III. századi burgusból téglabélyeg. Szentendre számos emléke közül kiemelkedik két szoborbázis Alexander Severus és Julia Mamaea tiszteletére a cohors nevével (Kr. u. 230). Egy oltárkö mellett, egy sírkövet említ, amely a tábor falából került elő és a cohors egyik katonáját említi. A többi emlék Leányfaluról, Pócsmegyerről, Dunabogdányról és Visegrádról való.

Jól datálható téglabélyegek maradtak nagy tömegben a szentendrei római táborban, mégpedig kizárólag a diocletianusi átépítés előtti periodusból. A feliratokból is kitűnik, hogy a cohorsot Alexander Severus állította fel és Szentendre táborának volt megszálló csapata rövid ideig. A tábor méreteit tisztázták (205×134 m). Az eredeti lekerekített sarkokon belső négyszögű tornyok voltak. A késő-római átépítés kiugró saroktornyokkal látta el a tábor (III. század vége). Az első építkezés feltételezően Traianus idejére esik. A megszálló csapatok a szír cohorson kívül a cohors I Ulpia Pannoniorum milliaria equitata és a legio II adiutrix egyik különítménye volt. A legio építi át a burgust a III. század végén.

Radnóti Aladár, *RÓMAI KUTATÁSOK SÁGVÁRON*, *Archaeologiai Értesítő* 1939, 148—164 l., 123—129 k. Ságváron (Somogy m.) római tábor került elő; ez a hely azonos az antik Tricciánával. A falu felett a Tömlőhegyen eddig 259 sírt tártak fel a Kr. u. IV. századból. Fontosabb emlékek ókeresztény sírkápolna, feliratos üveg pohár (ΠΕΙΕ ΖΗΧΗ ΕΥΤΥΧΩC), Krisztus-monogramos fibula és egy ládaveret történeti ábrázolásokkal.

Oroszlán Zoltán, *ÁLLATALAKOS KULCSNYELEK PANNONIÁBAN*, *Dolgozatok* 1939, 116—132 l., VI—XIII táb. A pannoni leletanyagban gyakran előfordulnak a figurális kulcsnyelek, amelyek fekvő oroszlánt ábrázolnak. Ezeket válogatta össze a szerző, megállapítva, hogy nagy részük Brigetióból (Szöny) származik. A zsákmány fejét (gazella vagy szamár) mancsában tartó oroszlán jól ismert a sírköplasztikából és ez az alap-típus a kulcsnyeleken is. Egy aquincumi darabon egy emberi alakot tart az oroszlán mancsai között, ezt az ábrázolást is a sírkőábrázolásokkal együtt Keletről származtatja a szerző. Kérdés, hogy a kulcsok általánosan használt tárgyak, vagy szimbolikus jelentőségűek. Az oroszlánábrázolás a keleti Mithras vallás szimbolikája felé mutat, úgy hogy azt a lehetőséget fel kell vetnünk, hogy vallási szimbólum volt, hiszen az ég kulcsa ott van az oroszlánfejű *Altov* kezében és a Mithras be-

avatottak egy osztálya a leones. A vajtai sírlelet, amelyben egy ilyen kulcsot külön ládikába helyeztek, aláhúzza a tárgyak szimbolikus jellegét. A kulcsok brigetioi eredete megerősíti, hogy itt fontos bronzművesség volt Pannoniában.

Párducz Mihály, *RÓMAIKORI TELEP MAKÓ MELLETT*, *Dolgozatok* 1939, 133—140 l., XV—XX táb., német szöveggel. Makó határában a szegedi út mellett útépítés alkalmával 34 különböző gödör került elő, rómaikori leletekkel. A gödrök egy része paticsal fedett és méhkasalakú, mégse lehetnek lakógödrök kis méreteik miatt, inkább talán vermek voltak. Az előkerült kerámia kevés és típusokban is igen szegény. Ezen a telephelyen, de nem a gödrökben előkerült kerámia a jazyg-szarmata anyag sokrétűségét mutatja. A La Tène hagyományú kerámia mellett, a római provinciális kerámia formáit követő agyagművesség és a szarmata formák szétválasztása igen nehéz feladat. A formák közlése megkönnyíti ezt számunkra. Függelékül közli a szerző a makói gyűjtemény rómaikori edényeit is. A német szövegben adja néhány edényforma beható tárgyalását. A nagy urnalakú edényeket a pannoni késő La Tène-ből származtatja. A kengyeles vedret és egy görögös csészeformát romániai telepekről hozott analógiákkal magyarázza (Poiana, Crasani). A makói telep kerámiaja a Kr. u. I. században kezdődik, de lakott volt a telep az egész II. század folyamán is, az egyetlen terra sigillata töredék Rheinzabernből való.

Párducz Mihály, *DREI NEUERE SIEDLUNG DER RÖMERZEIT BEI HÓDMEZŐVÁSÁRHELY*, *Dolgozatok* 1939, 170—174 l., 1 k. Hódmezővásárhely-Erzsébeten útépítésnél rómaikori gödrök, a kiszedett kerámia a Kr. u. I—IV. századból való. Hódmezővásárhely-Aranyág határreszen, egy homokgödörben szintén telep. Nagy szürke edény innen a Kr. u. I. századra utal. Hódmezővásárhely-Aranyág-Vidatanya. Nem messze az előbbi lelőhelytől egy tölcséres szájú nagy amphora került elő. A dunavidéki amphorák összefoglalása nélkül a szép példány eredetét nem dönthetjük el.

Stornó Miksa, *RÓMAIKORI LELETEK SOPRON BELVÁROSÁBÓL*, *Soproni Szemle* 1938, 221—234 l. A Belváros csatornázása alkalmából előkerült leletek ismertetése. Előkerültek faragott kövek, téglák, stukkó és falfestmény töredékek, agyagedények, terra sigillaták, vastárgyak és érmek.

Igen öröndetes, hogy Sopron amatőrjei ilyen behatóan foglalkoznak a város multjával, azonban annál érthetlenebb, hogy a csatornázás felülvizsgálását miért nem a városi múzeum eszközölte? Egy város csatornázása soha vissza nem térő alkalom, hogy a város összes kultúrrétegeit mondhatnánk próbaárkokkal keresztül vágják. A kultúrrétegek átvizsgálását elmulasztani olyan nagy kár, amelyet semmiféle más helytörténeti kutatás nem pótol.

Lovas Elemér, *Győri Szemle* 1939, 178—179 l. Szórványos győri leletek, köztük római érmek. — Római sírkő a kajári plébánia udvarán. — A bágyogi Gyűr-hegyen előkerült két római kancsó a kajári póstamesternő, özv. Kovács Antalné tulajdonában.

Marosi Arnold, *FEJÉR MEGYE NÉPE ÉS VAL-LÁSI VISZONYAI A RÓMAI URALOM IDEJÉN*, *Székesfehérvári Szemle* 1939, 23—37 l., I—IV tábla. Az

őslakosság eredetét a megyében talált feliratos emlékek személynevei adják, kelta és illír eredetű neveket találunk. Ősi temetkezésük a kocsitemetkezés, amely különösen jellemző Fejér megyére. Két új lovassírt közöl a római korból Vajtáról (lehet, hogy ezek is kocsitemetkezések!). Legérdekesebb darab a sírmellékletek közül egy strigilis görög felirattal; $\text{POY}\Phi\text{OC TAPCEYC E}\Pi\text{OIEI}$. A beköltözött népek: a különböző vidékekről ide vezényelt katonaság és betelepítettek. Felsorolja a római vallás feliratos és tárgyi emlékeit a megyéből. Végül az ókeresztény leleteket említi meg.

Marosi Arnold, *MÚZEUMUNK AENEAS KÖEMLÉKEI*. Székesfehérvári Szemle 1939, 41 l. Foglalkozik a két Aeneas-ábrázolással Erdélyi Gizella (Arch. Ért. 1934, 49 skk) cikke nyomán.

Marosi Arnold, *AZ ADONYI BACCHUS-JELENETES BRONZ DOMBORMŰ*. Székesfehérvári Szemle 1939, 41–42 l. Kiemeli Paulovics István megállapításait (Arch. Ért. 1935, 98) az adonyi tükörtcok reliefjére.

Marosi Arnold, *FEJÉR MEGYE RÓMAI MÉCSESEI*. Székesfehérvári Szemle 1939, 42 l. Iványi Dóra (Diss. Pann. II 2) nyomán ismerteti a mécseket.

Marosi Arnold, *FEJÉRMEGYEI ÓSKERESZTÉNY EMLÉKEK*. Székesfehérvári Szemle 1939, 43 l. Szent István Emlékkönyvben (I, 1938) publikált fejérmegyei ókeresztény emlékek összefoglalása.

Fettich Nándor, *COLONIA CLAUDIA SAVARIA*. Vasi Szemle 1939, 113–148 l. Pannonia egyik legfontosabb coloniájának, a mai Szombathely területén épült Savariának topográfiáját adja ez az értekezés, 1923 évig terjedő anyaggyűjtéssel. Történeti bevezetővel és összefoglalással ellátva, a helytörténeti adatokat és előkerült ókori leleteket állítja össze, az eredetileg tanári szakdolgozatnak készült dolgozat. A capitolium, forum, egy diadalív és más középületek helyének meghatározása mellett, már azért is öröndetes megjelenése nyomtatásban, hogy az újabb topográfiai kutatások Szombathelyen, az elszórt adatok ezen összefoglalására támaszkodhatnak. A nagy lépésekben haladó provinciális kutatás természetesen sok javítani valót fog találni, a több mint egy évtizeddel ezelőtt lezárt általános megállapításokon.

Faller Jenő, *RÓMAI DUZZASZTÓ ÉS KÖBÁNYA VESZPRÉM VÁRMEGYÉBEN*. Vasi Szemle 1939, 294–300 l. Az Óskü melletti római duzzasztó kőgát leírását és új értelmezését adja a gondosan elkészített dolgozat. A régebben ismert gát, amely a Kikeri-tó mellett van, értelmet kap avval, hogy a közeli római kőbánya jó megmunkálható kőanyagát szállították le a duzzasztott vízen és nyerték a környék római kőemlékeinek nyersanyagát. A quader-kövekkel borított gát és áteresztő leírása mellett, a környéket jól ismerő helyi kutató római topográfiai megfigyeléseit is közlésezi. Mintául szolgál ez a kis publikáció, minden helyi kutatónak, hogy milyen hasznos munkát végezhetnek a római helytörténeti kutatásban. Elszomorító, azonban helyi hatóságaink nemtörődomsége, sőt mulasztása, amikor az állami útépítő hivatal műemlékeket tesz tönkre, anélkül, hogy csak eszébe is jutna a múzeumi törvény, amely kötelezi az ilyen fajta műemlékek bejelentésére. Nálunk még sajnos, ott tartunk, hogy ezeket a műemlékeket sorra tönkreteszik egy útépítéssel, anélkül, hogy meg-

kérdeznék az illetékeseket a műemlékek és a véletlenül előkerülő régészeti leletek jelentőségéről és megóvásáról. Legritkábban kerül be a Magyar Történeti Múzeumba, vagy a vidéki múzeumainkba az útépítő hivataltól lelet, bár alig tudjuk feltételezni, hogy olyan nagy útépitkezésnél, mint pl. a budapest–gráci műút, ne került volna elő ilyen, de ezek elkallódnak az útépítők kezén és legtöbbször csak kerülő uton, véletlenül tudunk meg egyet-mást az előkerült leletekről. Összehasonlítás-képen álljon itt a «Reichsautobahn» folyóirat néhány cikke, amelyekből értesültünk, hogy a németországi nagy autótutak építkezésénél, minden építkezéshez egy-egy régész is kiküldtek, hogy a munkálatoknál véletlenül előkerülő leleteket szakszerűen kiassa, megmentse és azokat ebben a folyóiratban röviden ismertesse. Azt hiszem, hogy ehhez az összehasonlításhoz nem kell magyarázat.

Budapest

RADNÓTI ALADÁR

Népvándorlaskor

Foltiny I., *AVARKORI TEMETŐ NYOMAI HÓDMEZŐVÁSÁRHELY—CINKUSON*. Dolgozatok. Szeged, 1939. 175–179. o. Német szöveg 179. o. Tizenkét sír került elő. A 177. oldalon két edény rajza van közlése. A sírok igen szegényesek. A 10–11. melléklet nélküli sírok zsugorítottak voltak. Az 5. sírban germán-gepida csatt fordult elő.

Dr. Sőregi János, *VEZETŐ A DÉRI MUZEUM RÉGÉSZETI OSZTÁLYÁBAN*. II. kiadás. 1939. (A Déri Múzeum Régészeti Osztályának Ismeretterjesztő Közleményei, 10. füzet.) A múzeum anyagából a füzet a következő tárgyak fényképeit hozza: szarmata-jazyg leletek (temető leletei, Hortobágy-Piroshát, 62, 63, 66. o.), szarmatakori leletek (Kőrösszegapáti, 64. o.), római terra sigillata edény (Hajdudorog, 65. o.), szarmata-jazyg leletek (temető leletei, Alsó-Józsa, 67. o.), szarmata-jazyg temető leletei (Kaba, 68. o.), germán csontfésű (temetőből, Ártánd, 70. o.), késő-római kori besimított díszű edények (Debrecen és Sarkad, 72. o.), avar állatalakos szíjvég (Szentmargitai pa. 73. o.), avar temető leletei (Debrecen—Ormód, 75, 76, 78. o. a leletek közt van egy lovasalakkal díszített szíjvég 76. o.), avar leletek (Haláp pa. 77. o.), arany, avar fülbevaló (Szeghalom, 79. o.), honfoglaláskori magyar sírlelet (Bakonyseg, 80. o.), honfoglaláskori magyar kard markolatgombja opálból (Kőröstarcsa, 81. o.), szarmata-jazyg koponya (porosháti temetőből, 81. o.), avar koponya (a debrecen—ondódi temetőből, 82. o.).

Dr. Sőregi János, *A DEBRECENI DÉRI MUZEUM ÉVKÖNYVE*. 1937. (1938). A múzeum működésének ismertetése során Sőregi rátér egy honfoglaláskori sírlelet publikálására. (Lelethely: Bakonyseg, Nadányi tanya). A sírlelet nem ásatás során került elő. (24–25. o.). A 8. képen (25. o.) közölt lelet sodrott nyakpérecet, karpereceket, fülbevalót(?), és szíjvereteket tartalmaz. A próbaásatás csak egy melléklet nélküli temetkezést eredményezett. Az évkönyv a múzeum legújabb gyarapodásából a következő idevágó leletet közli: Kardmarkolatgomb opálból. Sőregi szerint X–XI. szd. (Kőröstarcsa, 96. o. 23. kép).

L. G., AZ URALALTÁJI NÉPEK PRIMITIV GYALUJÁNAK MAGYARORSZÁGI EMLÉKE. A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve, 1937. (1938). 131—133. o. Szerző világos okfejtéssel fejti meg egy szabadkai avar sírlelet mindezeideig rejtélyes csonttárgyát. A csonttárgy bot, vagy nyílvevessző simító-nyílóinak bizonyul, amelyet bicskával együtt alkalmaztak. A csonttárgy megfejtése osztják etnográfiai anyaggal való egybevetés kapcsán sikerült. Ugyanezt a gyalut még a volgai és a balti finnek is használják.

Milleker Rezső, A SZÉKELY TIZESEK. Debreceni Szemle. 1939. 1—40. o. A német és a román szakirodalom okadatolt kritikájából kiindulva a székelység településével foglalkozik. Megállapítja, hogy a székelység falutípusa egyáltalán nem nyugati, de mégis fejlett. Fejlettebb, mint a románoké (5. o.). A továbbiakban a falvak társadalmi helyzetével foglalkozva ismerteti a románok kenéz rendszerét (5. sk. o.). A legelső adat 1157-ből való. A szó és fogalom valószínű honfoglalás-előtti szláv. A 8. sk. oldalakon a szászok berendezkedéseivel foglalkozik (szomszédság intézménye stb.). A székelység szervezetét ismertette foglalkozik a lándzsás (kopjás) nemesekkel (14. sk. o.), majd a tizes rendszerrel (16. sk. o.). Óv attól, hogy a tizesrendszer magasabb egységét, a százat, a germán Hundertschafttal magyarázzák. A tizes rendszer a magyarság ősi, keleti, harci rendszere. Foglalkozik a közvetlen honfoglalás-utáni gazdasági helyzettel. Ismerteti az ősgermán tizes-rendszer formáit is (20. sk. o.). A 26. sk. oldalon újraráter a székelység tizes rendszerére, ahogy az a székelység településében is megnyilvánul. A tizes élén a tizedes tisztsége sok helyütt máig is ismeretes. A tizedrendszer magyarázatánál a török és mongol népek szokásaira és harci rendszerére utal (32. sk. o.). Felhívja a figyelmet a tizedrendszernek belsőmagyarországi településekben megnyilvánuló nyomaira. A kérdés az, hogy ebben a tizedrendszer szerinti települési módban a honfoglalók, vagy pedig a későbbi magyar hadiszervezettség rendszerének nyomait kell látni?

Diósadi Elekes György, ORVOSTÖRTÉNETI VONATKOZÁSOK SZENT ISTVÁN IDEJÉBEN. Debreceni Szemle. 1939. 41—43. o. A magyarság ősi orvostudományával foglalkozik, majd pedig a török-arab-perzsa

orvosi kultúra hatásával és végül egyéb európai hatásokkal. A cikk csupán tömör összefoglalást ad, elmélyedés nélkül.

Zoltai Lajos, DEBRECENI UTCAKAPITÁNYOK, TIZEDESEK ÉS TIZHÁZGAZDÁK. Debreceni Szemle. 1939. 101—113. o. Bő oklevéltári adatokat közöl Mil-lekker ismertetett munkája okadatolásához.

b. S. R. A TISZA ISTVÁN TUDOMÁNYOS TÁRSASÁG III. OSZTÁLYÁNAK ÜLÉSEI. Debreceni Szemle. 1939. 340—341. o. Rövid beszámoló Hankó Béla előadásáról: «Ősi magyar sertéseink». Hankó kimutatja, hogy a honfoglalók által behozott sertésfajta, a már kipusztult «szalontai sertés» volt. Ugyancsak ősidők óta tenyésztette a magyarság a már kipusztult «bakonyi», «siska», «turmezei» és «réti disznó» fajtákat (hússertések). A mai mangalica őse, az «alföldi zsírdisznó», szintén ősi fajta volt.

Marosi Arnold, DUNAPENTELE NÉPVÁNDORLÁSKORI LELETEI A SZÉKESFEHÉRVÁRI MÚZEUMBAN. Székesfehérvári Szemle. 1939. 38—40. o. Hún (korsó, üst), keleti gót (sírlelet, fibulák), germán (fibula), avar (korsó, köcsög) leleteket sorol fel.

— FELJEGYZÉSEK. Székesfehérvári Szemle. 1939. 43. o. Felemlít egy honfoglaláskori temetőt a Nagykárolyon—Szöllőhegyen. Késői XI—XII. századi temető szegényes mellékletekkel.

Lovas Elemér—Mithay Sándor, RÉGÉSZETI KRÓNIKA. Győri Szemle. 1938. 174—179. o. A győri Lehel utcában avarkori temetőre akadtak, a sírok közt honfoglaló emlékek is voltak. (176. o.) A Hecse pusztától nyugatra fekvő dombon, repülőtér planirozásának munkálatai közben avar temetőre bukkantak a munkások. A kubikolás tartama alatt Mithay Sándor kísérte figyelemmel a leletkörülményeket. Az avar sírok közt, azok orientációját követve, egy árpádkori sír is volt. (176—177. o.). E hely közelében egy másik dombon malomkő és egy sisak került elő (177. o.). Egy harmadik dombon mellékletek nélküli temetőt találtak a sírok árokban feküdtek, úgy, hogy az egyiknek a lába a következőnek a fejénél volt (177. o.).

Budapest

GALLUS SÁNDOR

Préhistoire

Dr. János Banner, BIBLIOGRAPHIA ARCHAEOLOGICA HUNGARICA. II et III. Dolgozatok. Szeged. 1939. 1—72. Bibliographie détaillée de l'Archaeologiai Értesítő, (Ancienne Série, éteinte en 1881) ainsi que des périodiques et des publications des instituts scientifiques (Académie Hongroise des Sciences; Universités de Hongrie; musées; Inspection Générale des Musées, des Bibliothèques; sociétés scientifiques). Banner n'a publié qu'une partie de la section relative à la préhistoire. A suivre.

János Banner, LE NAGYTATÁRSÁNC DE HÓDMEZŐVÁSÁRHELY. Dolgozatok. Szeged. 1939. p. 93—111. T. I—V. Banner publie la description d'une

fortin de terre, datant de la période ancienne du fer. (Résumé allemand p. 112—114.)

János Sőregi, GUIDE POUR LA SECTION PRÉHISTORIQUE DU MUSÉE DÉRI À DEBRECEN. II. ed. 1939. Beaucoup d'illustration. A remarquer un vase de la céramique rubanée (Hortobágyi puszt. p. 19) et un dépôt riche de l'époque A de Halstatt qu'on a trouvé dans une urne très importante, découverte à Érmihályfalva (p. 40.), plusieurs dépôts du type B de Halstatt (Debrecen—Lakótelep p. 48, Egyek—Kender-tag p. 48. Hajdusámson p. 52), une situle en bronze avec le «disque au soleil» (Szennyes puszt. p. 53), lames de bronze battues type C de Halstatt (Hajdusámson p. 51), un miroir scythique (Hajduböszörmény p.

58), une parure avare représentant un cavalier celtique de Debrecen—Ondód p. 76).

János Sőregi, *ANNUAIRE DU MUSÉE DÉRI À DEBRECEN*. 1937. Avec la liste des trouvailles récemment entrées au Musée. Richement illustré. Il est à mentionner une tasse de type d'Aunjetitz (Déványa—Csurgó. Szivattyútelep p. 99. Nr. 28).

Árpád Dormuth, *BIBLIOGRAPHIE DES OEUVRES D'ARNOLD MAROSI*. Székesfehérvári Szemle. 1939. p. 10—22. Cette bibliographie nous fait connaître l'activité d'un savant récemment disparu qui s'est distingué aussi bien dans le domaine des sciences chrétiennes que dans celles de l'archéologie et de l'histoire hongroise.

Époque paléolithique

Ottokár Kadić, *L'EXPLORATION DES CAVERNES DE HONGRIE EN 1937*. Barlangvilág. 1938. p. 11—16. Les cavernes de Budapest—Várhegy ont fourni une faune prédiluviale et diluviale, à Perpács on a trouvé une faune mésolithique et néolithique. (Résumé allemand p. 35—38).

Ottokár Kadić, *L'EXPLORATION DES CAVERNES DE HONGRIE EN 1938*. Barlangvilág. 1939. p. 53—58. (Résumé allemand p. 64—67).

Époque néolithique

János Banner, *CONTRIBUTION NOUVELLES À L'EXPANSION DE LA CULTURE DE ZÓK*. Dolgozatok. Szeged. 1939. p. 73—84. M. Banner donne une liste des trouvailles de Szeged et de la région au de là du Tisza. Il fait allusion aux faits communs de cette culture et de celle de Körös (type de Starčevo—Vinča I). Résumé allemand p. 85—92.

Márton Roska, *L'HOMME PRÉHISTORIQUE DE TRANSYLVANIE CONNAISSAIT-IL LA PERFORATION CYLINDRIQUE?* Debreceni Szemle. 1939. p. 57—62. La perforation cylindrique se trouve presque partout là où il y a des trouvailles du type de Tordos.

János Sőregi, *TROUVAILLES NEOLITHIQUES ENTRE SZAMOSUJLAK ET SZAMOSSÜLY*. Annuaire du musée Déri à Debrecen. 1937. p. 59—63. L'auteur publie quelques tessons peints et quelques «silices» (p. 62, Nr. 19).

Âge du cuivre

János Banner, *ANGABEN ZUR FRAGE DES DOMESTICIZIERENS DER PFERDE IN DER URZEIT*. Dolgozatok. Szeged. 1939. p. 164—165. M. Banner publie des chevaux enterrés de Hódmezővásárhely—Bodzáspart et les ossements dispersés de Tatársánc (Hódmezővásárhely). L'ouvrage fournit des données intéressantes qui élucident la présence du cheval chez les peuples préhistoriques.

Âge du bronze

János Banner, *RÄTSELHAFTE DARSTELLUNGEN AN BRONZEZEITLICHEN GEFÄSSEN*. Dolgozatok. Szeged. 1939. p. 167—169. L'auteur s'occupe des «swastikas», se trouvant sur un vase en argile de l'âge ancien du bronze (lieu de trouvaille: Ószentiván).

— NOTES. Székesfehérvári Szemle. 1939. p. 40. L'auteur anonyme mentionne une mesure de liquide préhistorique, (Age II du bronze) en s'appuyant sur les constatations de M. Willvonseder (Analogie: Fr. Wimmer. Forschungen und Fortschritte. 1933. 9. Nr. 6. p. 74). Lieu de découverte: Kisapostag.

Période celtique

J. Komáromi et M. Párduc, *DER LATÈNE FUND VON JÁSZBERÉNY*. Dolgozatok. Szeged. 1939. p. 169—170. Une tombe à squelette.

M. Párducz, *DREI NEUERE SIEDLUNGEN DER RÖMERZEIT BEI HÓDMEZŐVÁSÁRHELY*. Dolgozatok. Szeged. 1939. p. 170—174. L'auteur s'occupe des trouvailles nouvelles de la céramique très tardive du type de La Tène. Les problèmes d'appartenance ethnique sont encore difficiles à résoudre.

Budapest

SÁNDOR GALLUS

Èta Romana

Federigo Gerke, *LA PRECISAZIONE DELL'EPOCA DEI SARCOFAGI CON LE SCENE DELLA PASSIONE DI GESÙ CRISTO*. Archaeologiai Értesítő 1939, pp. 1—64; fig. 1—80. H. Campenhausen ebbe richiamato l'attenzione degli indagatori (nel Marburger Jahrbuch f. Kunstw. 5, 1929) a un gruppo separato nella plastica dei sarcofagi del IV. secolo dopo Cristo. Aveva nominato sarcofagi della passione questo gruppo ornato delle scene prese dalla passione di Gesù Cristo e dal martirio dei Santi apostoli Pietro e Paolo. Entro questo gruppo aveva distinto, esclusivamente dal punto di vista tipologico, gruppi secondari. La questione dei sarcofagi della passione aveva occupato fortemente la fantasia degli indagatori: in conseguenza di ciò, col crescere del nuovo materiale, bisognava ben presto correggere la classificazione anteriore. Il professore berlinese, Federigo Gerke, si dedicò in un articolo lungo quasi un volume allo studio intorno allo svolgimento storico dei sarcofagi della passione.

Dal punto di vista iconografico distingue soltanto tre gruppi secondari, di fronte ai sei gruppi secondari del Campenhausen; cioè le scene prese dal martirio: I. di Gesù Cristo, dei SS. Pietro e Paolo, II. dei SS. Pietro e Paolo e II. di Gesù Cristo e di S. Pietro. Nella scena più frequente dei sarcofagi della passione, cioè nella lavanda delle mani di Pilato, aveva trovato l'autore l'inizio delle rappresentazioni della passione, e ciò fra le scene dei sarcofagi clipeati, derivanti dal tempo costantiniano. Eppure non esiste un lento passaggio nelle rappresentazioni del ciclo della passione, ma la nuova sfera delle idee apparisce in una nuova composizione. Questa nuova composizione è il sarcofago no. 171, custodito nel Museo Laterano (fig. 1). La composizione a cinque nicchie resta caratteristica anche più tardi per i sarcofagi della passione. La rappresentazione centrale al sarcofago è il simbolo della croce invitta, come anche la passione di Gesù Cristo conduce al trionfo sulla morte (crux invicta). Questo simbolo è venuto prestato, iconograficamente, dalla simbolica dei cesari della tarda età romana. Il ricco gruppo

secondario dei sarcofagi della passione sono i pezzi con le scene di Gesù Cristo—SS. Pietro e Paolo. Nella rappresentazione centrale apparisce il Cristo trionfante sulla morte. Resta qualche volta il simbolo della croce invitta; ma è una nuova rappresentazione Gesù Cristo levante in alto il labaro e il Cristo in trono nel giardino del Paradiso. Nella lotta trionfante con la morte stanno accanto a Gesù, come propugnatori, San Pietro e San Paolo. Il loro martirio viene talmente nella composizione. Il sarcofago con la scena dei SS. Pietro e Paolo è opera tipica dell'Urbe Roma, e giunge di qua anche nella Gallia. L'officina si vale, nella composizione, anche della simbolica della passione presa dall'antico testamento (Giobbe, Abele). Le scene di San Paolo vengono sostituite dalle scene prese dal martirio di San Pietro; questo è il terzo gruppo secondario. Si trasforma anche la rappresentazione centrale, cioè la scena della «traditio legis» (la consegna della legge). Essa non ci presenta più il Cristo vincitore nella lotta ma il maestoso Pantocratore.

Il Gerke stabilisce al tempo di tre generazioni la storia dello sviluppo dei sarcofagi della passione, sino dalla fine del regno di Costantino, fino all'inizio del regno di Teodosio II. Oltre allo specificamento tipografico, mette in un riassunto cronologico lo svolgimento dei sarcofagi. Fra i sarcofagi clipeati appariscono intorno al 330 le rappresentazioni prese dalla passione di Gesù Cristo. Intorno al 340 fu scolpito il sarcofago di Gesù Cristo, no. 171, del Museo Laterano, che è un vero rappresentante di questo gruppo. Dieci anni dopo nasce il gruppo dei sarcofagi dei SS. Pietro e Paolo; esso si divide poi in due parti; l'una è il gruppo romano che combina la simbolica dell'Antico Testamento con le scene della passione. L'altro gruppo più giovane, quello gallico, passa all'età teodosiana e preferisce nelle rappresentazioni la figura di San Pietro. Si forma similmente intorno al 350 il gruppo di Gesù Cristo—SS. Pietro e Paolo, e di esso si sviluppa, alla fine del IV. secolo, il ciclo di Gesù Cristo—San Pietro. Le ricerche iconografiche corrispondono allo sviluppo. Il processo dello svolgimento trapassa al cosiddetto stile bello. Le opere tipiche dello stile bello pongono i loro sigilli ai sarcofagi della passione. Le teste dei SS. Pietro e Paolo nascono in quell'età, con siffatte caratteristiche da irrigidirsi quasi in regole nei tempi seguenti. E la testa di Gesù Cristo che subisce in specie grandi cambiamenti nel corso dello sviluppo, cominciando dal volto del «Cristus puer», fino al volto severo e un po' rigido di Gesù Cristo. L'autore ci presenta le figurazioni simboliche dei centri dei sarcofagi con uno sfondo concernente la storia della civilizzazione. Attraverso alle singole rappresentazioni riceviamo un processo di sviluppo che conduce dal Cristo combattente al Pantocratore.

Come appendice dell'articolo tratta delle rappresentazioni degli apostoli che rendono omaggio davanti alla «crux invicta». Egli dimostra per mezzo di questi sarcofagi che il «signum», preso dalla simbolica cesarea, diventa il centro dell'omaggio. Alla fine del processo questo «signum» termina ad esser un ornamento.

Nell'ultimo capitolo il Gerke si occupa del sarcofago trovato a Servanne (fig. 70—71). La parte inferiore del sarcofago ornato di rilievi a due zone,

presenta otto scene della passione di Gesù Cristo. Le rappresentazioni differiscono essenzialmente dalle scene sopradescritte. L'autore dimostra, di fronte alle datazioni finora fatte, la tarda origine del sarcofago di Servanne e che questo pezzo sta alla fine dello sviluppo. La serie di scene del sarcofago custodito a Servanne non si è formata originariamente nella plastica, ma nei cicli dei mosaici e delle miniature. Ma essa esisteva già nella metà del IV. secolo, indipendentemente dalle scene soprattrattate dei sarcofagi della passione. L'intero ciclo, che è rappresentato dal sarcofago trovato a Servanne, trapassa, nel V. secolo, nella plastica dei sarcofagi, e così il sarcofago nato nella Gallia è l'ultimo germoglio di un indirizzo artistico.

Zoltán Oroszlán, STATUETTE DI ARTISI DALLA RACCOLTA DELLE TERRACOTTE ANTICHE NEL MUSEO DELLE BELLE ARTI, *Archaeologiai Értesítő* 1939, pp. 84—100, fig. 81—93. I personaggi comici comici favoriti delle commedie attiche e di quelle dell'Italia meridionale vennero modellati nelle officine di terracotte per l'uso del pubblico. Conosciamo dei personaggi stereotipi dalle commedie. Sono piuttosto i loro costumi che danno loro una certa varietà. Dalla ricca raccolta di terracotte del Museo delle Belle Arti l'autore ci presenta tredici pezzi. Sono interessanti soprattutto le figure di un retore (fig. 89) e quella di un contadino che vuol andar al mercato (fig. 91). La piccola statuetta, sotto di cui maschera ci grigna in faccia una scimmia (fig. 92) deriva da Egitto. Anche dalle rare negative ci presenta una.

András Alföldi, EPIGRAPHICA II., *Archaeologiai Értesítő* 1939, pp. 101—113, fig. 94—102. È rinvenuta dai fondi della Basilica di Székesfehérvár un'ara votiva con iscrizione (fig. 94). I due defunti sono caduti in un «expeditio gotica». Essa è un raro monumento epigrafico della guerra gotica danubiana della metà del III. secolo dopo Cristo. È probabile che la pietra sepolcrale che menziona i soldati della «legio II adiutrix», fosse capitato nel medioevo da Aquincum a Székesfehérvár.

La nuova complementazione di un'ara proveniente da Fondi (CILX 6225). L. Tampio Flaviano fu governatore consolare della Pannonia nel tempo di Nerone; il frammento del suo elogio ci è rimasto nell'iscrizione. L'autore corregge la restituzione del Mommsen. La sua restituzione presta, di fronte a quella del Mommsen, un significato all'elogio: ...a *Transdanuvianis acceptis limitibus omnibus exploratis(?) hostibus ad vectigalia praestanda adactis*..., uno, dunque, dei grandi fatti del governatore consolare, cioè di aver colonizzato nella Pannonia dei barbari dall'altra riva del Danubio. Ci sono note simili colonizzazioni nella Moesia. Siffatte colonizzazioni dall'oltreconfine avevano avuto luogo per tutto il tempo romano.

Si riuscì a spiegare, con l'aiuto di una buona fotografia, le parole raschiate (CIL III 10596) dell'iscrizione degli imperatori Valentiniano e Valente, trovata ad Esztergom. Qui non si tratta di un «damnatio memoriae», ma del fatto che lo scarpellino ebbe sbagliato nell'incisione dell'iscrizione. Aveva inciso nella lapide titoli troppo alti per il dux della Valeria (vir clarissimus, comes ordinis primi), e bisognava cancellarli.

L'autore pubblica i nuovi monumenti epigrafici della Civitas Eraviscorum che si era esteso sul Monte San Gherardo e nel Tabán. Stabilisce quale nome raschiato dell'imperatore Filippo seniore (244—249 dopo Cristo) dall'ara trovata sul Monte San Gherardo (CIL III 10418). Il dedicante di un'ara trovata a Óbuda (CIL III 10408) è il «tabularius civitatis Eraviscorum», cioè l'archivario della «civitas». Il terzo monumento è una lapide derivante da Dunapentele. Solvendo i suoi accorciamenti, il luogo della sepoltura potrebbe esser notato in *civitate Eraviscorum, in Aquinco*. Siffatte indicazioni sono insolite e significherebbero che questa pietra sepolcrale fosse capitata a Dunapentele già nell'antichità.

József Csemegi iunior, LA PRECISAZIONE DEL LUOGO DELL'ARA TROVATA SUL LATO MERIDIONALE DEL MONTE SAN GHERARDO. *Archaeologiai Értesítő* 1939, p. 114, fig. 100. L'ara fu trovata, secondo i dati del catasto, nel fondo in via Rezeda, no. 14.

Nagy Lajos, RELAZIONI SIRIACHE E QUELLE DELL'ASIA MINORE NEI MONUMENTI TROVATI LUNGO IL CORSO MEDIO DEL DANUBIO. *Archaeologiai Értesítő* 1939, pp. 115—147, fig. 103—122. Le relazioni siriane e quelle dell'Asia Minore nella Pannonia furono stimate oltre il valore. Siccome queste relazioni poterono aver uno sviluppo appunto attraverso i corpi provenienti dall'Oriente, l'autore esamina il materiale dei loro monumenti panonici. Una di quelle schiere è la «cohors I miliaria nova Severiana Surorum sagittariorum Antiochiensium».

I monumenti della coorte sono a Nagytétény i seguenti: frammento di una lapide (CIL III 3398), di cui abbreviazione può solversi in «cohors nova», e alcuni sigilli di tegola. Di Óbuda l'autore ci presenta, accanto ad una pietra sepolcrale già da lungo conosciuta, i due sarcofagi del cimitero recentemente rinvenuto. Il loculo circondato da una siepe non è cosa rara nei dintorni di Aquincum. Uno dei sarcofagi è reso interessante dalla poesia sepolcrale a dieci righe che segue il nome del soldato siriano. Lo scrittore della poesia epicurea fu forse un uomo provinciale. Si vede nello stile dei sarcofagi l'influenza di modelli orientali. A Csillaghegy furono trovati sigilli di tegola dal burgo dei secoli II—III. Tra i numerosi monumenti di Szentendre si distinguono due basi di statua in onore di Giulia Mamaea, col nome della coorte (230 dopo Cristo). L'autore menziona, accanto ad un'ara, anche una lapide che è uscita alla luce dal muro del campo e che nomina uno dei soldati della coorte. Gli altri monumenti provengono da Leányfalu, da Pócsmegyer, da Dunabogdány e da Visegrád.

Ci sono rimasti nel campo romano di Szentendre in gran numero terre sigillate, facilmente databili, ed esclusivamente dal periodo prima della costruzione del tempo di Diocleziano. Anche dalle iscrizioni apparisce chiaro che la coorte è stata fondata da Alessandro Severo ed è stata per breve tempo la truppa d'occupazione del campo di Szentendre. Le misure del campo vennero precisate (m. 205×134). Con l'annessione nella tarda età romana, il campo è stato munito di torri di cantone costruite a risalto (fine del III. secolo). La prima costruzione cade sicuramente nel tempo di Traiano. Le truppe d'occupazione, fuori alla coorte siriana,

furono uno dei distaccamenti della «cohors I Ulpia Panoniorum milliaria equitata» e della «legio II adiutrix». La legione aveva riedificato il burgo alla fine del III. secolo.

Aladár Radnóti, RICERCHE ROMANE A SÁGVÁR, *Archaeologiai Értesítő* 1939, pp. 148—164., fig. 123—129. A Ságvár (nel comitato di Somogy) è rinvenuto un campo romano. Questo luogo è identico con l'antico Tricana. Sopra il villaggio sul Tömlöchegy vennero aperte fin adesso 259 tombe del IV. secolo dopo Cristo. Monumenti importanti ne sono: una capella sepolcrale paleocristiana, un bicchiere di vetro con iscrizione (ΠΕΙΕ ΖΗΧΗC ΕΥΤΥΧΩC), una fibula con il monogramma di Gesù Cristo, e una lamina da cofanetto con rappresentazioni storiche.

Zoltán Oroszlán, IMPUGNATURE DI CHIAVE CON ANIMALI IN PANNONIA, *Dolgozatok*, 1939, pp. 116—132., Tav. VI—XIII. Nel materiale delle trovate panoniche si riscontra di rado delle impugnature di chiave figurali che rappresentano un leone giacente. L'autore aveva trascritto queste, constatando che la maggior parte di esse proviene da Brigetio (Szöny). Il leone, tenente fra le branche la testa della preda (di una gazzella, di un asino), è ben noto dalla plastica delle lapidi, ed è questo il tipo fondamentale anche delle impugnature di chiave. Su un pezzo proveniente da Aquincum, il leone tiene fra le zampe una figura umana. L'autore fa derivare anche questa rappresentazione dall'Oriente, insieme con le rappresentazioni epigrafiche. È questione se queste chiavi fossero state oggetti usati comunemente, o avessero avuto un significato simbolico? La rappresentazione di leone indirizza alla simbolica della religione orientale di Mitra, cosicché bisogna supporre che queste chiavi fossero state simboli religiosi, poichè la chiave del cielo è custodito fra le mani di *Αἰών* che ha la testa di un leone; e infatti, una delle classi degli iniziati di Mitra è nominata i «leones». Fra le trovate sepolcrali di Vajta è venuta alla luce una chiave che fu messa in un cofanetto appartato; questo fatto rileva il carattere simbolico di quegli oggetti simbolici. Il fatto che le chiavi originano da Brigetio conferma l'esistenza di un'officina di bronzo in Pannonia.

Mihály Párducz, DOMICILIO ROMANO PRESSO MAKÓ, *Dolgozatok* 1939, pp. 133—140. Tav. XV—XX.; con testo tedesco. Nel territorio di Makó, presso la via che conduce a Szeged, sono uscite alla luce, in occasione dei lavori stradali, 34 diverse buche, con delle trovate dell'età romana. Una parte delle buche è coperta di fango bruciato, ed ha la forma di un alveare. Eppure non poterono essere caverne abitabili, per causa delle loro misure minute; forse piuttosto buche. La ceramica ivi rinvenuta è poca ed anche molto povera dal punto di vista dei tipi. La ceramica venuta alla luce in questo domicilio, ma non dalle buche, mostra la varietà del materiale giazigo-sarmata. Accanto alla ceramica dalla tradizione dell'età La Tène, è un compito molto difficile la divisione dell'arte ceramica che segue le forme della ceramica provinciale romana e quella delle forme sarmate. La comunicazione delle forme ce la facilita. L'autore ci presenta, come appendice, anche i vasi dell'età romana della raccolta di Makó. Nel testo

tedesco l'autore tratta più largamente alcune forme di vaso. Egli fa derivare i grandi vasi a forma di un'urna dalla tarda età La Tène della Pannonia. Spiega la secchia a staffa e la forma della tazza greca con l'aiuto di analogie portate da domicili rumeni (Poiana, Crasani). La ceramica del domicilio di Makó prende il suo inizio nel I. secolo dopo Cristo, ma il domicilio fu abitato anche per tutto il corso del II. secolo. L'unico frammento di terra sigillata proviene da Rhein-zabern.

Mihály Párducz, TRE DOMICILI NUOVI DEL' L'ETÀ ROMANA PRESSO HÓDMEZŐVÁSÁRHELY. *Dolgozatok* 1939, pp. 170—174., fig. 1. A Hódmezővásárhely-Erzsébet sono rinvenute alcune buche dell'età romana; la ceramica ivi trovata proviene dai secoli I—IV dopo Cristo. Nel territorio confinante di Hódmezővásárhely-Aranyág, in una cava di sabbione, si trovò un domicilio. Un gran vaso grigio di là accenna al I. secolo dopo Cristo. Hódmezővásárhely-Aranyág-Vidatanya. Non lontano dal luogo menzionato delle trovate è venuta alla luce una grande anfora con la bocca conica. Senza il riassunto delle anfore rinvenute nel territorio danubiano non possiamo decidere l'origine di quel bell'esemplare.

Miksa Storno, TROVATE ROMANE DELLA CITTÀ INTERNA DI SOPRON, *Soproni Szemle* 1938, pp. 221—234. Recensione delle trovate venute alla luce in occasione della canalizzazione della città interna. Sono rinvenuti: pietre lavorate, tegole, frammenti di stuchi e di affreschi, vasi di argilla, terre sigillate, oggetti di ferro e nummi.

Elemér Lovas, TROVATE SPORADICHE PROVENIENTI DA GYÖR, *Györi Szemle* 1939, pp. 178—179. Fra essi alcuni nummi romani. — Lapidario romana nel cortile della parrocchia di Kajár. — Due brocche romane, rinvenute sul Gyürkhegy, nel possesso della maestra della posta di Kajár.

Arnold Marosi, IL POPOLO DEL COMITATO DI FEJÉR E LE SUE RELAZIONI RELIGIOSE NEL TEMPO DEL REGNO ROMANO, *Székesfehérvári Szemle* 1939, pp. 23—37., Tav. I—IV. L'origine della popolazione primitiva è data nei nomi di persone dei monumenti epigrafici trovati nel comitato. Ci si trovano nomi di origine celtica e illirica. La forma primitiva della loro sepoltura è quella a carro, che è caratteristica in ispecie per il Comitato di Fejér. L'autore pubblica due nuove tombe con cavallo dell'età romana da Vajta (può darsi che anche questi siano sepolture con cavallo!). Il pezzo più interessante fra i suppellettili della tomba è una strigile con iscrizione greca: ΠΟΥΛΟΣ ΤΑΡΚΕΥΣ ΕΡΟΙΕ. I popoli immigrati furono: la milizia ivi comandata dalle diverse regioni e i coloni. Enumera i monumenti epigrafici ed i monumenti di altro genere della religione romana, trovati nel comitato. Menziona finalmente i ritrovamenti paleocristiani.

Arnold Marosi, I MONUMENTI DI PIETRA NEL NOSTRO MUSEO CON LE RAPPRESENTAZIONI DI ENEA, *Székesfehérvári Szemle* 1939, p. 41. Tratta delle due rappresentazioni di Enea, in base all'articolo

di Gisella Erdélyi (*Archaeologiai Értesítő* 1934, p. 49 e ssg.).

Arnold Marosi, L'ALTORILIEVO IN BRONZO CON SCENE BACCICHE, TROVATO AD ADONY, *Székesfehérvári Szemle* 1939, pp. 41—42. Rileva le constatazioni di István Paulovics (*Archaeologiai Értesítő* 1935, p. 98.) intorno all'altorilievo del fodero di specchio, trovato ad Adony.

Arnold Marosi, LUCERNE ROMANE TROVATE NEL COMITATO DI FEJÉR, *Székesfehérvári Szemle* 1939, p. 42. Tratta delle lucerne romane, in base allo studio di Dóra Iványi (*Dissertationes Pannonicae* II. 2).

Arnold Marosi, MONUMENTI PALEOCRISTIANI NEL COMITATO DI FEJÉR, *Székesfehérvári Szemle* 1939, p. 43. Riassunto dei monumenti paleocristiani nel Comitato di Fejér, pubblicati nel libro memoriale di Santo Stefano (I. 1938.).

Nándor Fettich, COLONIA CLAUDIA SAVARIA, *Vasi Szemle* 1939, pp. 113—148. Questo trattato ci offre la topografia di una delle colonie più importanti della Pannonia, cioè quella della Savaria, fondata sul territorio della città odierna di Szombathely, insieme con una raccolta di materiale fino all'anno 1923. Lo studio destinato originariamente per tesi di esame speciale è fornito di un'introduzione e riassunto storici, classifica i dati storici locali e le trovate antiche ivi rinvenute. Non soltanto per la precisazione del posto del campidoglio, del foro, di un arco trionfale e di altri edifici è importante l'uscita di questo lavoro, ma anche perché le recenti ricerche topografiche di Szombathely potranno fondarsi su questo riassunto di dati sporadici. Le ricerche provinciali che avanzano a grandi passi, troveranno naturalmente molto da correggere nelle definizioni generali, concluse un decennio fa.

Jenő Faller, SOSTAGNO E CAVA DI PIETRE ROMANI NEL COMITATO DI VESZPRÉM, *Vasi Szemle* 1939, pp. 294—300. L'articolo accuratamente scritto ci offre la descrizione e la nuova interpretazione della diga di pietra del sostegno romano presso Óskü. Il sostegno già noto che si trova presso il Lago di Kikeri, acquista un nuovo significato dal fatto che il materiale facilmente lavorabile della vicina cava romana di pietre venne trasportato per le acque ingrossate. Accanto alla descrizione della diga e della porta del sostegno, coperte di pietre quadre, comunica anche le osservazioni topografiche romane di un ricercatore locale che conosce bene il territorio.

ALADÁR RADNÓTI

Époque de la migration des peuples

I. Foltiny, UN CIMETIÈRE DE L'ÉPOQUE DES AVARES À HÓDMEZŐVÁSÁRHELY—CINKUS. *Dolgozatok*. Szeged. 1939. p. 175—179. Les 12 sépultures sont très pauvres. Il faut signaler une boucle gépide (sépulture 5). Résumé allemand p. 179.)

G. L., UN RABOT PRIMITIF DES PEUPLES OURALO-ALTAÏQUES DANS LA HONGRIE. *Annuaire du musée Déri a Debrecen*. 1937. p. 131—133. Dans une tombe avare de Szabadka on a trouvé un objet

d'os que l'auteur identifie avec une espèce de polissoir des peuples ouralo-altaïques, employé simultanément avec un couteau. Il servait à polir des flèches, des bâtons, etc. Des polissoirs analogues se trouvent parmi les outils des Ostiaks et des Finnois d'aujourd'hui.

Rezső Millek. LE SYSTÈME DÉCIMAL CHEZ LES SICULES. Debreceni Szemle. 1939. p. 1—40. Les traces du système décimal dans l'organisation des Sicules ne sont pas à comparer avec la «Hundertschaft» des Allemands. Le système est déjà connu par les Hongrois-asiatiques et c'était aussi une organisation essentielle de l'armée aux temps historiques.

Béla Hankó, LES RACES PRIMITIVES DU PORC HONGROIS. Debreceni Szemle. 1939. p. 340—41. (Résumé d'un discours). L'auteur passe en revue les races qui étaient connues à l'époque de la conquête de la Hongrie. Aujourd'hui on n'en retrouve qu'une seule, et même celle sous une forme très cultivée.

Arnold Marosi, LES TROUVAILLES DU TEMPS DES MIGRATIONS PROVENANTES DE DUNAPENTE AU MUSÉE DE SZÉKESFEHÉRVÁR. Székesfehérvári Szemle. 1939. p. 38—40. L'auteur énumère des trouvailles hunniques, ostrogothes (une sépulture), germaniques et avars.

Elemér Lovas et Sándor Mithay, CRONIQUE PRÉ-HISTORIQUE. Győri Szemle. 1938. p. 174—179. Les auteurs signalent un fait d'importance capitale. Ils ont découvert encore deux cimetières avars de plus, qui continuaient d'être utilisés après la conquête arpadienne et au temps des premiers rois chrétiens de Hongrie. Ce fait prouve la persistance de la race mongole en Hongrie même après la débâcle survenue à l'époque de Charlemagne. Ces cimetières sont à Győr, et il convient d'ajouter que les anthropologues démontrent des éléments mongoles aussi dans la population actuelle de cette région.

SÁNDOR GALLUS

A FOLIA ARCHAEOLOGICA I—II. ÉS III. SZÁMÁBAN MEGJELENT
FOLYÓIRATISMERTETÉSEK A KÖVETKEZŐ
KIADVÁNYOK RÉGÉSZETI BIBLIOGRAFIÁJÁT NYUJTJÁK:

Archeológiai Értesítő. 1938, 1939.

Barlangvilág. 1938, 1939 1—3. füzet.

Debreceni Déri Múzeum Évkönyve. 1937. (1938-ban jelent meg).

Debreceni Déri Múzeum Régészeti Osztályának Ismeretterjesztő Közleményei. 10. füzet. 1939. (Vezető a Déri Múzeumban).

Debreceni Szemle. 1938. jan.—nov. (Az 1938 év utolsó füzeté sajnós, a Széchenyi Könyvtárban hiányzik), 1939.

Dolgozatok. Szeged. 1938, 1939.

Győri Szemle. 1938, 1939.

Jászsági Könyvtár. II. 1939. Adatok Jászberény

multjából. (Az I. kötet 1937-ben jelent meg, mint a Jászberényi Jászmúzeum Évkönyve).

Közlemények. Debrecen. 1939. 1—2. (A Debreceni Szemlében megjelent könyvek önálló kiadása).

Pannónia. 1938, 1939.

Soproni Szemle. 1938, 1939 1—3. füzet.

Székesfehérvári Szemle. 1938, 1939 1. füzet.

Vasi Szemle. 1938, 1939.

Ha az itt felsorolt folyóiratokból az ismertetés folyamán cikk nem került ismertetésre, az annyit jelent, hogy a folyóirat ezévi számának ősrégészeti vonatkozása nincsen. Igen kíváncsatos volna, ha az érdekelt szerkesztőségek a Fóliának ismertetési példányt küldhetnének.

